

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKAD. MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTTKÁR.

NEGYEDIK KÖTET.

1893. ÉVFOLYAM.

37—48. FÜZET.

BUDA-PEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1893.

T Á R G Y M U T A T Ó.

Ácsády Ignác „A pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604.“ 667, 685.
 „Ada-Kále népe és nyelve“ Kúnos Ignácztól 227.
 Adományok: bejelentett új (1892.) 270.
 „ befizetett régi 45.
 „ Bánffy Dezső pályadíj-adománya tört. vigjátékokra 169.
 „ Semsey-pályadíj IV. részlete 583.
 Aesthetika (Modern). Rákosi Jenő szék-foglalója 136, 163.
 Akadémia belső tagjai 1893. 1.
 „ halottjai 1892—93. 259.
 „ 1892. évi bevételeiről, kiadásairól és vagyoni állásáról átnézetes jelentés. Szily Kálmántól 167.
 „ munkásságáról 1892-ben jelentés 251, 282.
 „ megalapításáról b. Wesselényi Miklós levele 119.
 Akin Károly elhunytáról jelentés 687.
 Alapítványok: 1892-ben befolyt 110.
 „ bejelentett új 270.
 „ Almássy Pál-féle tőkehátralék törlése 168.
 „ A 11-ik és 28-ik sz. alapítványok iránti követelés kihagyása 168.
 „ Flór Gyula-émlékalapítvány befizetéséről ügyészi jelentés 348.
 „ Ipolyi Arnold alapítványa 488.
 „ A pesti m. kereskedelmi bank alapítványa 489.
 „ Wahnmann Mór alapítványa 284, 423, 490.
 Áldassy Antal dr. utazási ösztöndíja 164.
 „ a Marsigli levéltárban 247.
 „ jelentése a római és bolognai könyv- és levéltárakban tett búvárlatairól 636, 639.
 Alexander Bernát „Nemzeti szellem a philosophiában“ Székf. 343, 539.
 Almanach számára adatok beküldése iránt körlevél 537.
 Andrásy Gyula gr. szobor-mintának kiállítása a díszteremben 580.
 „Anjou-ház (a magyar) eredete.“ Székf.
 „Ováry Lipóttól 165.
 „Arany János, mint főtitkár.“ Szily Kálmántól 330.
 „Arany Lyrája“ Lévy József r. tagtól 317.
 Arany-szobor-leleplezési ünnepének tárgysora 344.

Arany-szobor-leleplezésén tartott beszédek I. II. III. IV. 338—342.
 Archaeologiai Ertesítő ismertetése. 1892. decz. 15. V. sz. 30; 1893. I. sz. 148, II. sz. 367, III. sz. 522, IV. sz. 626.
 Arczképek: Id. Szász Károlyé 169, 244.
 „ Haynald Lajos arczképének átengedhetése iránt, Császká György kalocsai érsek levele 637.
 „Az Árpádok testereklényének embertani búvárlatához adatok“ Török Auréltól 662.
 Asbóth Oszkár „A szláv szók a magyar nyelvben“ Székf. 282, 389.
 „Athenaeum“ IV. (1892. decz.) füzetének ismertetése 33.
 „ 1893. I. sz. 232, II. sz. 474, III. sz. 564.
 Atka-faunáról adalékok. Karpelles Lajostól 564.

Balassa József „A szlavoniai magyarok és nyelvük.“ 609, 635.
 Balassy Ferencz „A megye és a várispánság közötti különbség“ 426, 510.
 Ballagi Géza „Emlékbeszéd Szűcs István I. tagról“ 486.
 „Bánffy Dénes tragédiája“ Szilágyi Sándortól 5, 45.
 B. Bánffy Dezső két pályadíja történeti vigjátékokra 243.
 „ vigjáték-pályázata tárgyában az I. oszt. javaslata 283.
 Baróti Lajos a korona színes képének mellékelhetését kéri 688.
 Barsi József elhunytáról jelentés 243.
 Bartal Antal „Találkozások a klasszikus és modern költészetben“ 426, 455.
 Barthia József „A palóc nyelvjárásról“ cz. értekezése Sámuel-díjat nyer 286.
 Beck C. és Benedikt X. „Az izom-munka befolyása a kén-kiválasztásra“ 162.
 „Beck Miksa-pályadíj“ eldöntéséről jelentés 291.
 Becske Bálint Széchalom felügyeletének elvállalására fölkértek 169, 348.
 „ Kazinczy F.-tól „Dolgozásaim a Munkácsi Várban“ cz. eredeti kéziratot ajándékoz a Széchalmi mauzóleum számára 47.

„III. Béla magyar király és neje test-
ereklyéiről jelentés“ Székf. Török
Auréltól 426.
Beöthy Zsolt „Széchenyi és a magyar
költészet“ 64.
„igazgató taggá választása 294.
„A Bercsenyi-család“ Thaly Kálmán-
tól 10.
Berczik Árpád „Emlékeszéd Csiky Ger-
gelyről“ 121, 163.
„A papa“ cz. vigjátékával Teleki-
jutalmat nyer 246.
Bessenyei-szobor tárgyában Szabolcs-
megye átirata 687.
„A Besztercei Szőjegyzekek műveltség-
történeti jelentősége“ Tagányi Ká-
rolytól 224.
„eredeti kéziratának elhelyezéséről
a kéziratárban 243.
Bevételek állása 1892. decz. 31. 111.
Bézsán-jutalomra beérkezett pályaművek
582.
Bézsán-pályázat bírálói 636.
Biaioletto Bertalan haláláról jelentést
küld a trieszti Societé Adriatica di
Science Naturali 486.
„A binomiális tényszerű négyzetének
összegéről“ Szily Kálmántól 424.
Bírálatok s jelentések a pályázatokról
350—367, 398—422, 687. -
„ Nagyjutalom és Marczibányi mel-
lékjutalomról 350.
„ Sámuel-díjról 352.
„ Bulyovszky-pályamunkákról 352.
„ Lévy-jutalomról (Berzsényi élete)
355.
„ Lukács-féle pályázatról 356.
„ Gorove-pályázatról I. II. 356.
„ Sztrokay-pályázatról I. II. 360.
„ Biztosító társaság jutalma (Olasz
valuta) I. II. 398.
„ Lévy Henrik-jutalom (Köszénbá-
nyászat) I. II. 403.
„ Ullmann K.-jutalom (Dunai hajó-
zás) 410.
„ Beck Miksa-díj (Budapesti bankok)
I. II. 411.
„ Péczely-jutalom (Magyar nemzet-
ségek története) I. II. 414.
„ Lévy H. jutalom (Magyar búza
sikértartalma) 418.
Bírálok kiküldése a pályázatokhoz 636.
Biztosító Társaság pályázatának (Olasz
valuta-kérdés stb.) eldöntéséről jelen-
tés 289.
Du Bois-Reymond külső taggá válasz-
tása 294.
„köszönőlevele 580.
„Borélesztők befolyása a bor jellegére“
Kossuthányi Tamástól 517.
Bubics Zsigmond lev. taggá választása
294.
Budapest fő- és székváros Ferencz Jó-
zsef-jubileumdíj szabályzatáról az
I. oszt. véleményes jelentése 283.
„köz munkák tanácsának jelentése
246.

„Budapesti Szemle“ 1892. decz. fiz. is-
mertetése 35.
„ 1893. jan.-nov. fiz. ism. 150, 234,
369, 427, 476, 525, 567, 628, 670.
Budenz J. könyvtárából többes példá-
nyok eladása 688, 698.
Bugarszky István „Vizsgálatok a che-
miai statika köréből“ 245, 427.
Bulyovszky-pályázat módosítására nézve
javaslat 46.
„ eldöntéséről jelentés 286.
„ pályamunkákról bírálatok 352.
Bunyitay Vincze „A gyulafehérvári szé-
kesegyház újabb részei s egy magyar
humanista“. 205.
„Büntetőjogban (magyar) az okság és
részesség“ Székf. Wlassics Gynulától
426, 468.

De Candolle Alfonz k. tag elhunytáról
jelentés 283.
Chicagói kiállítás alkalmából tartandó
világ-congressus előrajza 283.
Chyzer Kornél I. tagnak Széphalom gon-
dozásaért az Igazg. Tanács köszönetét
fejezi ki 169.
Chyzer Kornél és Kulczynski Ulászló
„Araneae Hungariae etc.“ [Magyaror-
szág pókjai] munkájának ismertet. 30.
Csáky Albin gr. beszéde az Arany-szobor
leleplezésén 338.
Csánádmegye történ. monographiájának
megírására pályázat kitűzése 581.
„ a Tört. biz. előterjesztése 688.
Császka György kalocsai érsek levele 637.
Csengeri János Aeschylus fordításáért
a gr. Karátsonyi-díjból tiszteletdíjat
kap 687.
Csépreghy Kálmán az egyetemi hallgá-
tók részére kitűzött jutalom eldöntése-
kor jutalmat nyer 293.
Csereviszony a prágai cseh tud. Aka-
démiaival 423.
Csereviszonyt kér a „Reale Societa ro-
mana di Storia patria“ 284.
„ a lemergi tud. egyetem 283.
Cserháti Sándor „A dolány egéset be-
folyásoló körülmények tanulmányo-
zása“ 635.
„Csiky Gergely.“ Emlékeszéd Berczik
Árpádtól 121.

Daday Jenő „Adatok az alföldi székes
vizek mikro-faunájának ismereté-
hez“ 427, 520.
„Uj vagy kevésbé ismert idegen-
földi Myriopodák a M. Nemzeti
Múzeumban“ 625, 635.
„A kagylós rákok haránt-síkos izom-
rostjainak finomabb szerkezete“
685.

Dankó József „Vetus Hymnarium eccl. Hungariae“ cz. munkáját beküldi a könyvtár számára 284.

Donogány Z. „Adatok a haemoglobinné haemochromogen-kristályok tanához“ 162.

Eckstein Mór kártérítési kérvénye 46.
Edvi Illés Aladár „A vasipar története Magyarországon“ cz. pályaműve teljes kidolgozásával megbízatik 292.

Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalom eldöntéséről jelentés 293.

Előfizetésre felhívás. I. Régi magyar nyelvemlékek, II. Sz. Gergel énekes könyve, III. Werbőczy Hármaskönyve 48.
Br. Eötvös Loránd: Elnöki beszéd a Széchenyi-ünnepen 57.

„megnyitó beszéd a május 14-iki közülése 315.

„Arany-szobor leleplezésén tartott beszéde 338.

Erdélyi costume-képek a XVII. századból. Thaly Kálmántól 659.

Erdélyi M. Közműv. Egyes. meghívója 423.

Fabinyi Rezső „Stereo-chemiai tanulmányok.“ Székf. 245.

„zárt levélnek elhelyezése a levélben 164.

Farkas Lajos I. taggá választása 294.

Farkas Mihályné hagyománya 688.

Farkas-Raskó-jutalomra beérkezett pályaművek 582.

„bíráói 636.

Farkas-Raskó-pályazatról (1892.) jelentés Szász Károlytól 194, 246.

Fáy-díj kitűzése 487.

„pályakérdés I. Takarékpénztár-egyesület.

Fejérpataky Kálmán előterjesztése a Széchenyi-kéziratok megvásárlásának ügyéről 424.

Fejérpataky László I. tag rendes taggá választása 294.

Festus-codex photographiai kiadásának bemutatása 424.

Flór-alapítvány befizetéséről ügyészi jelentés 424.

„szabályzata 688.

Flór Gyula emlék-alapítványa 690.

Folyóiratok szemléje 32, 148, 232, 367, 427, 474, 522, 565, 626, 670.

Földes Béla I. taggá választása 294.

Földhitelintézet 1892-iki számadásairól átnézetes jelentés 166, 167.

Földhitelint. záloglevelek vásárlása 348.

Földmágnassági fölvételekről 1892—93. jelentés Kurländer Ignácztól 639.

Fraknói Vilmos „Emlékbeszéd Haynald Lajos ig. és r. tagról“ 636.

Franzenau Ágoston „Semseya, egy új neme a foraminiferák rendjének“ 635.

Fröhlich Róbert főkönyvtárnokká választása 44.

Gabelentz György külső taggá választása 294.

Galilei munkáinak megküldéséről az olasz közökt. miniszt. értesítése 247.

„ünnepre küldött üdvözlő írat 244.

Gazdasági egyesület (országos) irodalmi bizottságába tagok kiküldése 487.

Gerecse Péter „A művészi restauratio, tekintettel a pécsi székesegyházra“ 142, 162.

Gerlóczy Károly beszéde az Arany-szobor leleplezésén 339.

Goldziher Ignác „Szász-Koburg-Gothai Fülöp herceg numismatikai munkájának ismertetése“ 635, 664.

„Emlékbeszéd Renan Ernő kültagról 687.

Gorove-jutalomra (Ujkori aesthetika) érkezett pályamű 582.

Gorove-pályamunkáról bírálatok I. II. 356.

Gorove-pályázat eldöntéséről jelentés 288.

„bíráói 636.

Gothárd Jenő „A nagy Orion-köd legkételesebb rajzai“ 245, 518.

„Görög históriás ének Mihály vajdáról“

Hegedűs Istvántól 17.

Görög nyelv (Az új). Pecz Vilmostól 459.

Gyulai Pál „Beszéd a kecskeméti Katona-ünnepélyen“ 453.

„jelentése a kecskeméti Katona-ünnepről 486.

György Endre és Jekelfalussy József: Bírálat az Ullmann K. jutalomra (Dunai hajózás fejlődése) beérkezett pályaműről 410.

Haan Lajos I. tagról emlékbeszédet tart Zsilinszky Mihály 246.

„Hadtört. Közlemények“ (1892. decz.)

V. fiz. ismertetése 38, 1893. I. sz. 236, II. sz. 371, III. sz. 630, IV. sz. 671.

„példányaira előfizetés a Honvédelmi minisztérium részéről 164.

Hadtudományi bizottság az 1893-ik évi hadtörténelmi pályázatokról 641.

Hagyományok: befizetett régi 45, 110.

„bejelentett új (1892.) 270.

„Sréter Klára hagyománya 583.

„Farkas Mihályné szül. Pápay Erzsébet hagyománya 688.

Halász Ignác „Az ugor-szamojéd nyelvrokonságról“ 161.

Hampel József „A népvándorlási kor ornamentikája hazánkban” Székf. 635, 649.
 Hankó József „Növény-chemiai vizsgálatok” 424.
 Hantken Miksa elhunytáról jelentés 580.
 Haynald Lajos ig. és r. tagról emlékbeszédet tart Fraknói Vilmos 636.
 Haynald Lajos arczképének átengedhetése iránt Császka György kalocsai érsek levele 637.
 Hegedűs István „Görög históriás ének Mihály vajdáról” 17.
 Hegedűs Sándor rendes taggá választása 294.
 „Bírálat a Lévy H. jutalomra (Kőszénbányászati) beérkezett pályaműről 408.
 Heinrich Gusztáv „Kazinczy levelezésének IV. kötete” 613, 635.
 Hellebrant Árpád jelentése a „Régi M. Könyvtár” folytatása érdekében tett külföldi útiról 46, 583, 693.
 „előléptetése alkönyvtárnokká 44.
 Heller Ágost „Ohmnak a galván-lánczra vonatkozó, feledésbe ment értekezéséről” 166, 558.
 Heller Ágost r. taggá választása 294.
 Helyesírás revisiójának ügyében Simonyi Zsigmond indítványa 162.
 Holczhammer János az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalom eldöntésekor jutalmat nyer 293.
 Hollósy Jusztinián I. taghoz arany-miséje alkalmából üdvözllet 636.
 „A honfoglalás (magyar) érdekében tett külföldi utamról” Marczali Henrikől 688.
 Hőgyes Endre „A budapesti „Pasteur-int.” harmadik évi statisztikája” 685.
 Hőgyes Ferencz „Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan végtag-állások fejlődéséről a gyermekkorban” 427, 560.
 Huber Alfonz külső taggá választása 294.

Igazgató Tanács ülései. I. Ülések.
 Igazgatósági tagok választásáról jelentés 44.
 Illosvay Lajos „A levegőn égéskor keletkező nitrogén-tartalmú melléktermékek mennyiségi meghatározása. II. közl.” 45.
 Imre Sándor „Emlékbeszéd Ballagi Mór r. tagról” 46.
 Indítványok: Simonyi Zs. indítványa a magyar helyesírás ügyében 162.
 „Az I. osztály saját nyelvészeti kiadványaiból jutalom-könyvek kitűzését indítványozza magyar nyelvészettel foglalkozó egyetemi hallgatók részére 244.
 „A III. osztály a Meteorologiai és földmágnességi intézetnek a Föld-

mivelési minisztériumba leendő beosztása tárgyában feliratot indítványoz a vallás- és közokt. miniszter úrhoz 244.
 Indítványok: Az I. osztály a milleniumi dráma-pályázat határidejének szept. 30-iki ártételét indítványozza 247.
 „A hadtudományi bizottság: a bécsi cs. és kir. hadi levéltárban hadtörténeti kutatások tételét 47.
 „A Marsigli-iratok ügyében felhívást indítványoz a II. oszt. 487.
 „Indogermán hangtan jelen állásáról” Petz Gedeontól 211.
 Ipolyi Arnold alapítványa 488.
 Irodai személyzet folyamodványa fizetés-javítás iránt 166, 168.
 Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőjének változtatása tárgyában az I. osztály jelentése 244.
 „2-ik évfolyam IV. füz. ismertetése 151, 3-ik évf. I. füz. 371, II. f. 430, III. f. 568.
 „Izommunka befolyása a phosphor-sav kiválasztására” Klug Nándor és Ol-savszky Viktortól 472.

Jakab Elek tiszteletdíja a kéziratár rendezéseért 169.
 Jegyzőkönyvek 1892. decz. ülésekről 44. 1893. jan.-nov. ülésekről 161, 243, 282, 343, 423, 486, 580, 634, 685.
 Jegyzőkönyvi mellékletek 118, 170, 350, 398, 488, 583, 639, 689.
 Jekelfalussy József „Emlékbeszéd Keleti Károly ig. és r. tagról” 283.
 „rendes taggá választása 294.
 Jókai-jubileum tárgyában határozat 687.
 Jutalomtélételek az I. II. III. osztályból 295—306.
 „Semsey Andor adományából 307

Kanyaró Ferencz utazási előlege 487.
 Karácsonyi János és Nemes-Tacsikándi Cserheő Géza a Péczely-pályakérdésre beküldött pályaművek teljes kidolgozásával megbíznak 292.
 Gr. Karátsonyi díj (a közelebbi években ki nem adott) tárgyában határozat 687.
 Gr. Karátsonyi-jutalomra (1893.) beérkezett pályaművek 581.
 Gr. Karátsonyi-pályázat bíráló 636.
 Karpelles Lajos „Adalékok Magyarországi atka-faunájához 564.
 Katona József emlékünnepe meghívó 423.
 „Katona-ünnepély Kecskeméten” Gyulai Páltól 453.

- Kautz Gyula: Birálat a Beck Miksa-díjra (Budapesti bankok) beérkezett pályaműről 411.
- Kazinczy Ferencztől egy eredeti kézirat-kötetet (Dolgozásaim a Munkácsi Várban 1800.) ajándékozik a Széphalmi mauzóleum ereklje-gyűjteményének Becske Bálint 47.
- „Kazinczy levelezésének III. kötete“ Váczy Jánostól 20.
- „Kazinczy levelezésének IV. kötete“ Heinrich Gusztávtól 613, 635.
- Keleti Károly elhunytáról megemlékezés 44.
- „ig. és t. tagról emlékbeszéd Jekelfalussy Józseftől 283.
- Kereskedelmi bank (pesti, magyar) alapítványa 489.
- „jutalom-alapítványának szövegezése 244, 246.
- „jutalom-hirdetéséről (közvetítő kereskedés) jelentés 583.
- Keresztnevek (nem-magyarajkú lakosoktól használt) kimutatását följelbiráló bizottság munkálata 46.
- „jegyzékének elkészítéseért a belügyminiszter köszönő-levele 423.
- Kiadványok (akadémiai) jegyzékének előterjesztése 165, 284, 424, 637, 688.
- Kiadványokat általán fejében kapó hazai intézetek 1892-ben 270.
- „hivatalból kapó hazai és külföldi intézetek 273.
- Kiss Sándor Terentius fordításaért a gr. Karátsonyi-díjból tiszteletdíjat kap 687.
- „Klasszikus és modern költészet“ Bartal Antaltól 426, 455.
- Klug Nándor és Olcsavszky Viktor „Az izom-munka befolyása a phosphor-sav kiválasztásra“ 162, 472.
- „Sz.-Kóburg-Góthai Fülöp hg. numismatikai dolgozatairól jelentés“ Goldziher Ignácztól 664.
- Kóczán-pályázaton jutalmat nyert színművek kiadása a „M. Történelmi színműtár“-ban 47.
- A Kóczán-alapítvány „Magyar Történelmi Színműtár“-a 617.
- Kohn Dávid a Biztosító Társaság pályázatán (Olasz valuta-kérdés stb.) jutalmat nyer 290.
- Kolozsvári S. és Óvári Kelemen utazási segélye 243.
- „a Tört. bizottság jelentése 283.
- Kolozsvári egyetem köszönő-levele a könyv-jutalom kitűzéseért 164.
- Konkoly Miklós „Megfigyelések az ógyallai csillagdn“ 166.
- Konvertálás koronajáradék-kötvényekre 168.
- Koppenhágából a Lybecker et Meyer könyvkiadó czég levele Gyulai Pálhoz 486.
- Koprinski Róbert az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalom eldöntésekor jutalmat nyer 293
- Koronázási jubileumi díj tárgyában véleményét kér Budapest polgármestere 243.
- Kossutányi Tamás „A különböző eredetű Saccharomycesek befolyása a bor képződésére“ 166, 517.
- Kovács Ferenc 1843/4. országgyűlési napló 688, 696.
- Költségvetés 1893-ra (I. osztály és bizottságai 114.
- „(II. osztály és bizottságai) 115.
- „(III. osztály és bizottságai) 117.
- „előterjesztése s részletes tárgyalása az összes ülésen 166.
- Költségvetési előirányzat 1893-ra 112.
- „az 5. pontban tett módosítással, helybenhagyása 169.
- Könyvek eladása (Budeuz J. könyvtárából) 698.
- Könyvkiadások (Akadémiai) jegyzéke 1892-ről 279.
- Könyvkiadó-vállalat pártolói (1892. decz.) 55.
- „pártolói 1893. 185.
- „1875—1892. megjelent művei 313.
- Könyvtár állása 1892-ben 277.
- Könyv- és kéziratár részére beérkezett nevezetesebb ajándékok 165, 244, 247, 284, 424, 487, 583, 637, 688.
- Könyvtári bizottság előterjesztése az Igazgató Tanács határozata 44.
- Könyvtárnoki lakás az Akadémia palotájában 44.
- „lakás ügyében határozat 47.
- Könyvtárnokok fizetésének megállapítása 44.
- „(Al-) jutalomdíja 169.
- Köszönő-levelek (új tagoktól) bemutatása 423.
- Közegészségügyi és demographiai nemzetközi congressus elnöksége az Akadémia támogatását kéri 423.
- „Közgazdasági és közigazgatási Szemle“ 1893. jan.—nov. füz. ismertetése 154, 237, 432, 437, 477, 527, 530, 573, 674, 678.
- „Közjegyzői intézmény (A középkori)“ Székf. Nagy Gyulától 392.
- „Közoktatás állapotáról szóló XXI. jelentés“ két példányát megküldi a Vallás s közokt. miniszt. 246.
- Közülés programja 343.
- Közülést megnyitó elnöki beszéd, báró Eötvös Lorándtól 315.
- Krenner József „A magyarországi Wolfsebergitől“ 427.
- Kúnos Ignác felolvási engedélye 164.
- „Ada-Kále népe és nyelve“ 167, 227.
- „Jelentés harmadik kisázsiai útjáról“ 686.
- „lev. taggá választása 294.
- Kurländer Ignác „Jelentés az 1892—93-ban tett földművelésségi fölvételekről“ 636, 639.
- Gr. Kuün Géza „Jelentés a magyar honfoglalásról illető arab és egyéb keleti kútfőkről I. II.“ 172.

- Lanciani R. „A régi Róma a legújabb kori fölfedezésének világításában” 596.
- Láng Lajos „Magyarország statisztikája” Székf. 283.
- „Bírálat az „Olasz valuta” cz. pályaműről 398.
- „Latin-magyar (Egy feledésbe ment régi) szótárról” Szily Kálmán 694.
- „A Lecithalbinról és ennek élettani sajátságairól, újabb vizsgálatok” Liebermann Leótól 166, 516.
- Lembergi tud. egyetem kéri az akad. kiadványok küldését 283.
- Lenyel Béla „Egy új szénszlúd”. 685.
- Lenhossék József r. tagról emlékbeszéd Mihalkovics Gézától 243.
- Lévay József „Arany lyrája” 317.
- Lévay-jutalom (Berzsenyi D. élete s munkái) eldöntéséről jelentés 287.
- „(Köszönbányászat) eldöntéséről jelentés 290
- „(Buzánk sikértartalma) eldöntéséről jelentés 298.
- „bírálati jelentés 355.
- Liebermann Leo „Ujabb vizsgálatok a lecithalbinról és ennek élettani sajátságairól” 166, 516.
- „és Bugarszky István „Adatok a sókeverékek vizes oldatának elmeletéhez” 166.
- „és Székely S. „Uj módszer a tej zsírtartalmának meghatározására” 162, 473
- Lister József külső taggá választása 294.
- Lukács-jutalom (Magyar hang- és alaktan) eldöntéséről jelentés 287, 356.
- Magyar honfoglalást illető arab és egyéb keleti kútfőkről jelentés I. II. Gróf Kuún Gézától 172.
- „Magyar írók életrajza” mielőbb befejezésének kérdése az összes ülésen 166.
- „A Magyar Könyv-szemle új folyama” 538.
- „A magyar nemzet fejlődése az Árpád-házi királyok alatt” Pauler Gyulától 587.
- „A magyar nyelv egy külföldi egyetemen” Simonyi Zsigmondtól 426, 451.
- „A magyar nyelv hódítása az utolsó tíz év alatt.” Székf. Vargha Gyulától 245, 443.
- „Magyar Tört. Emlékek” kiadványsorozatának megküldéséért a horvát-szlavon bán köszönd levele 164.
- „Magyarország pójai.” Chyzer Kornél és Kulczynski Ulászló munkájának ismertetése 30.
- „Magyarországi György mester Arithmetikája 1499-ből” Szily Kálmántól 621, 635.
- Marczali Henrik I. taggá választása 294.
- „jelentése külföldi útjáról 688.
- Marczibányi-jutalom (Magyar phraseologia) pályaművéről bírálatok I. II. 687.
- Márki Sándor „Péro lázadása.” Székf. 162, 195.
- Markusovszky Lajos t. tag elhunytáról jelentés 283.
- Marsigli levelezésének átbúvárlására kapott engedélyért az Akadémia köszönete 47.
- „támogatását jelenti Bevilaque herczeg 244.
- „Gr. Marsigli-iratokról jelentés” Thaly Kálmántól 343.
- Marsigli-iratok másolatai megszerzésének ügyében felhívás 487.
- „iratok ügyében a honvédelmi miniszter értesítése 687.
- Matlekovics Sándor: Bírálat az „Olasz valuta” cz. pályaműről 399.
- „Bírálat a Lévay H. jutalomra (Köszönbányászat) beérkezett pályaműről 403.
- „Megye és várispánság közötti különbség” Balassy Ferencztől 427, 510.
- Méhely Lajos „Kurta kigyóink zoologiai rajza” 284.
- „Mértékek és mérőeszközök hitelesítéséről szóló törvényjavaslat” szövegét véleményadás végett megküldi a keresk. miniszter 580.
- Meteorologiai és földmágnességi intézetnek a földműveléstügyi minisztériumba áthelyezéséről értesítés 164.
- Meteorologiai és földmágnességi intézet tárgyában felirat a Vallás és közokt. minisztériumhoz 183.
- Mihalkovics Géza „Emlékbeszéd Lenhossék Józseftről” 243.
- Millenniumi kiadvány tervezete 170.
- „kiadvány költségeinek megállapítása 244.
- „kiállítás orsz. bizottságába tagok kiküldése 241.
- „drámapályázat határideje 247.
- Özv. Mollah Izsákné kérvénye 45.
- Munkácsi Bernát „A vogulok ősvallása” 167, 214.
- „Művészi restauratio, tekintettel a pécsi székesegyházra” Gerecz Pétertől 142, 162.
- „Myriopodák a magyar nemzeti múzeumban” Daday Jenőtől 625, 635.
- Gr. Nádasdy-jutalomra (1893.) beérkezett pályaművek 582.
- „pályázat bírálói 636.
- Nagy Ferencz lev. taggá választása 294.
- Nagy Gyula „A középkori közjegyzői intézmény.” Székf. 283, 392.
- Nagygyűlés I. Ülések.
- Nagygyűlés (1893. I. III.) napjainak kitűzése 247, 250.
- Nagy Imre „A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433.” Székf. 554.

- Nagy Imre. „Birálát a Péczely-jutalomra (Magyar nemzetségek története) beérkezett pályaműről“ 414.
- Nagy Iván: Birálát a Péczely-jutalomra (Magyar nemzetségek története) beérkezett pályaműről 417.
- Nagy-jutalomról és Marczibányi-mellék-jutalomról bizottsági jelentés 285, 350.
- Némethy Géza levelező taggá választása 294.
- Nemzetgazdasági bizottságba megválasztott segédtagok 244.
- „Nemzetgazdasági Szemle“ 1892. decz. füz. ismertetése 38.
- „1893. I. füz. (Lásd „Közigazdasági és Közigazgatási Szemle.“
- „Nemzeti szellem a philosophiában.“ Székf. Alexander Bernáttól 539.
- „A népvándorlási kor ornametikája hazánkban“ Székf. Hampel Józseftől 649.
- „Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk.“ Ráth Zoltántól 504.
- „Nicotin- és alkoholmérgezés ismeretéhez tanulmányok.“ Vas Frigyesről 427, 521.
- „Nova Aurigae spectruma.“ Gothard Jenőtől 29.
- Nuricsán József „A tordai sósforrások kémiai elemzése“ 284, 519.
- Nyelvemlékek (Régi magyarok) kiadására nézve az I. oszt. javaslata 47.
- Nyelvemlékekről (Schlágli latin-magyar) jelentés. Szily Kálmántól 636, 638, 686.
- „Nyelvőr“ 1892. XII. füz. 42.
- „1893. jan.-nov. füz. ismertetése 153. 240, 241, 373, 441, 480, 533, 631, 682.
- „Nyelvtudományi Közlemények“ jövőbeli programja. 181.
- „1892. decz. füzetének ismertetése 159.
- „1893. (Új évfolyam) I. f. 373, II. f. 481, III. f. 576.
- „Ohmnek“ a galván-láncre vonatkozó, feledésbe ment, értekezéséről“ Heller Ágosttól 558.
- Opera-szövegekre jutalom kitűzés iránt az operaház és nemz. színház inténdánsának emlékirata 164.
- „Orion-kód (A nagy) legtekéletesebb rajza“ Gothard Jenőtől 518.
- Osztály-ülések I. Ülések.
- Óváry Lipót „A magyar Anjouk eredete“ Székf. 165, 198.
- Összes ülés I. Ülések.
- Pályakérdések 1831—1892. (III. és befejező közl.) 491.
- „a Smithson-intézetből 423.
- Pályamunkák 1892. decz. 31. határidőre 164.
- Pályázat-hirdetés Csanádmegye monographiája megírására 581.
- Pályázati jutalomdíj (Vasipar tört.) kiengesztése 580.
- Pályázatok (eldöntött) 1892-ben 268.
- „ eldöntéséről jelentés 285.
- „ bírálói 636.
- „ lejáró pályázatok (1893. decz. 31.) 695.
- Pályázatokról s jutalomhirdetésekről az osztályok jelentései s javaslatai 344, 346.
- „Paraspondylos Zolikos költeménye a várnai csatáról“ Pecz Vilmostól 618, 634.
- Pasteur Lajos k. tag köszönetlevele a születésnap üdvözlétért 246.
- Pauler Gyula „A magyar nemzet fejlődése az Árpád-házi királyok alatt“ 587.
- Pecz Vilmos „Az új görög nyelvről“ 282, 459.
- „ „Paraspondylos Zolikos költeménye a várnai csatáról“ 618, 634.
- „ „Az analogia az új-görög nevek fejlődéséhez“ 686.
- „A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433.“ Nagy Imrétől. Székf. 554.
- Péczely - pályázat eldöntéséről jelentés 292.
- „ bírálói 487.
- Pénztár (Akadémiai) állása 1892-ben 278.
- „ és számadások megvizsgálásáról bizottsági jelentés 347.
- „Pérolázadása.“ Székf. Márki Sándortól 162, 195.
- Petz Gedeon „Az indogermán hangtan jelen állásáról“ 163, 211.
- Philadelphiai „Philosophical Society“ másfél százados jubileumára meghívó 46.
- „Philologiai Közöny“ 1893. I. II. ismertetése 42, 160, III. füz. 242, IV. füz. 376, V. f. 483, VI—VII. f. 535, VIII. f. 632, IX. f. 682.
- „Phosphor (A sárga) egy új meghatározási módja“ Tóth Gyulától 522.
- „Pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604.“ Acsády Ignácztól 667, 685.
- Prágai cseh tud. Akadémia csereviszonyt kér 423.
- Pringsheim Nathaniel külső taggá választása 294.
- Özv. Pulay Károlyné kegylája 169.
- Rados Gusztáv „Uj soralakok az „e“ számára. 427.
- „Rákóczy György 1645. hadjárata“ Szilágyi Sándortól 685.
- Rákosi Jenő „Jelentés az 1892. évi Teleki-pályázatról.“ 187, 246.
- Páduai egyetem köszönetlevele a Galilei ünnepre küldött üdvözlő iratért 244.
- Palotabeli bérlet s átalakítási ügyek 168, 169.

- Rákosi Jenő „Modern aesthetika“ (Szék-foglaló.) 136, 163.
- Ráth Zoltán „Népünk korviszonyai és halálózási statisztikánk.“ 45, 504.
- Reményi Antal felolvasási engedélye 244.
- „New-Orleans bevétele Farragut által.“ 245.
- Renan Ernő kültagról emlékbeszédet tart Goldziher Ignác 687.
- Révai-emlékünnepről jelentés 581.
- Révai Géza „Két új szénhidrogén synthesis“ 284, 520.
- „Róma (A régi) a legujabbkori fölfedezések világításában“ Lanciani R.-tól. 596.
- „Római és bolognai könyv- és levéltárakban végzett kutatásokról jelentés“ Áldásy Antaltól. 639.
- Sámuel-díj eldöntéséről jelentés 286.
- „ bírálati jelentés 352.
- Schaffer Károly „Az intrahipnotikus reflex contracturák morfológiája stb.“ 686.
- Schenek István és Lengyel Béla: Bírálat a Lévy-jutalomra (Magyar bíza sikértartalma) beérkezett pályaműről 418.
- Schlagli szójegyzék használata s esetleges többszörösítése 581.
- „ latin-magyar nyelvmélekekről jelentés Szily Kálmántól 636, 638, 686, 694.
- Schulek Vilmos „A szemcsillagnak kísérelése forradásból“ 45.
- „ „Vérfojtok a hőmezőn és vöröslátás sötétben“ 245.
- Schuller Alajos „Egy új Arzensulfid“ 685.
- Segélyezett munkák és folyóiratok 1892-ben 270.
- Semsey Andor pályadíjadománya IV. részletének befizetése 583.
- Semsey-pályázat jutalomtétellei 307, 311.
- „ szabályai 311.
- Simonyi Zsigmond „A magyar nyelv egy külföldi egyetemen“ 426, 451.
- „ rendes tagga választása 294.
- „ Marczibányi-jutalmat nyer 687.
- Smithson-intézet pályakérdései 423.
- Sréter Klára bagyományának befizetése 583.
- Steiner Lajos „A köralakú nyilas fény-elhajlításához“ 427.
- Suták József „Egy Eisenstein-féle tétel új bizonyítása“ 427.
- Szabó József bemutatja „Ásványtana“ új kiadását 424.
- Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára“ III. köt. kiadási költségei 688.
- Szalágyi Aurél az Ullmann-féle pályázatra beadott pályaművének teljes kidolgozásával megbízaték 291.
- Számadásokról (1892-ik évi) főtítkári jelentés 118.
- Szántó Mihály a Sztrokay-pályázaton (Nemzetközi jogsegély elvei stb.) jutalmat nyer 289.
- Szamota István jelentése tanulmányútjáról 581, 585.
- Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond „Nyelvtörténeti szótára“ nagyjutalmat nyer. 285.
- Szász Domokos id. Szász Károly arczképét ajándékozza a képes terem számára 169.
- Id. Szász Károly arczképe 244.
- Szász Károly „Jelentés az 1892. évi Farkas-Raskó-pályázatról“ 194, 246.
- „ beszéde az Arany-szobor leleplezésén 339.
- „Gr. Széchenyi István hírlapi cikkei“ Zichy Antalról 643, 686.
- „Széchenyi és a magyar költészet“ Beöthy Zsolt-tól 64.
- Széchenyi-arczkép leleplezési ünnepére (Szathmár m.) meghívó 581.
- Széchenyi-emléktábláról jelentés 44.
- Széchenyi-iratok vételárának végleges rendezésére bizottság 163.
- „ megvásárlása a Tasner-örökösöktől 424.
- Széchenyi ünnep elhalasztásának oka 46.
- Széchenyi-ünnepen tartandó előadásról 580.
- Gr. Széchenyi Ödön levele 244.
- „Székes vizek (Az alföldi) mikro-faunájának ismeretéhez adatok“ Daday Jenőtől 520.
- „Szénhidrogén (két új) synthesis“ Révai Gézától 520.
- Széphalmi számadások megvizsgálásáról jelentés 348.
- „ bírtok stb. gondozását Becske Bálint elvállalja 348.
- „ ünnep elhalasztása stb. 487.
- Szilágyi Sándor „Bánffy Dénes tragédiája“ 5, 45.
- „Rákóczy György 1645-iki hadjárata“ 685.
- Szili Adolf felolvasási engedélye 247.
- „ „A látó-idegtő morphographiája és a ferdén álló szemhátér“ 284.
- Szily Kálmán „Arany János mint főtítkári“ (Felolvasás a máj. 14-ki közülsen) 330.
- „ „A binomiális tényezők négyzetének összegéről“ 424.
- „ „Magyarországi György Mester arithmetikája 1499-ből 621, 635.
- „ előterjesztése a Schlagli latin-magyar nyelvmélekekről 581, 638, 686, 694.
- Szimmütár (Magyar Történelmi) megindítása 47.

„Szláv szók a magyar nyelvben“ Ásbóth Oszkártól 389.
 „A szlavoniai magyarok és nyelvük“ Balassa Józseftől 609, 635.
 Szolgák drágasági pótlékot kérő folyamódványa 169.
 Sztrokay-pályázat (A nemzetközi jogsegély elvei stb.) eldöntéséről jelentés 289.
 Sztrokay-pályamunkáról bírálatok I. II. 360.
 Szögyény-Marich László ig. tag elhunytáról elnöki jelentés 687.
 Szűcs István I. tagról „Emlékbeszéd“ Ballagi Gézától 486.
 Szvorényi József t. t. elhunytáról jelentés 46.
 „ elhunytakor kifejezett részvénytulajdonosként az egri főgymn. tanártestületének köszönete 164.
 Tagányi Károly „A Besztercezi Szójegyzék műveltség-történeti jelentősége“ 167, 224.
 Tagok (Akadémiai, belső) 1893. 1.
 Tagajánlások az osztályok részéről 346.
 Tagsági kijelölések az osztályok részéről 247, 284.
 Tagválasztó ülés 348.
 Tagválasztásra vonatkozó értesítés az alosztályokban megüresedett helyekről 164.
 Tagválasztásokról (Akadémiai) jelentés 294.
 Taine Hippolyt k. tag elhunytáról jelentés 246.
 Tájszótár (Az új magyar) 379.
 Takarékpénztár-egyesület (Pesti, hazai első) Fáy-díj kifizése 487.
 „ Fáy-jutalomnál a pályakérdés szövegezésére kiküldött tagok 637.
 Tangl Károly „Néhány forgási test potenciája“ 166.
 „Tej zsirtartalmának meghatározására új módszer“ Liebermann Leo és Székely Sándortól 478.
 Teleki-pályaművek (1893.) 581.
 „ pályaművek bírálati 636.
 „ pályázat (1894.) hirdetésének helyreigazítása 423.
 „ pályázatról (1892.) jelentés. Rákosi Jenőtől 187, 246.
 Teleki Gyula gr. beleegyezése Fröhlich Róbertnek főkönyvtárnokká történt megválasztásába 164.
 Télfy Iván „Több újabb új-görög munkáról“ 686.
 Thaly Kálmán „A Bercsényi-család“ 10.
 „ „Jelentés a bolognai gr. Marsigli iratokról“ 343.
 „ „XVII. századi erdélyi Costumeképek a bolognai Marsigli-gyűjteményből“ 635, 659.

Thanhoffer Lajos „Eszközök és mikroszkopi technikai eljárások“ 424.
 P. Thewrewk Emil „Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome“ cz. munkája Marczibányi mellékjuttatnat nyer 285.
 „Bírálati jelentés a Marczibányi-juttalom (Magyar phraseologia) pályaművéről 687.
 Thury József „Török történetirők“ 463.
 Tóth Gyula „A sárga phosphor egy új meghatározási módja“ 427, 522.
 „A tordai sóforrások kémiai elemzése“ Nuricsán Józseftől 519.
 Török Aurél „Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklyéiről.“ Székf. 426.
 „ indítványa a Mátyás-templomnak mauzoleumá felavatása iránt 487, 689.
 „ indítványáról a Tört. biz. jelentése 688, 690,
 „ „a) Adatok az Árpádok embertani búvárlataihoz, — b) Adatok az emberszabású lények koponya-átalakulásáról“ 635, 662.
 Török József akad. tagságának 50-ik évfordulójára üdvözlő-irat 636.
 „Török történetirők“ Thury Józseftől 463.
 Történeti (Magyar) Szinműtár 617.
 Ullmann-pályázat (A dunai hajózás fejlődése) eldöntéséről jelentés 290.
 Ügyész évi jelentése 348.
 „ számadásai megvizsgálása 169.
 Ülések (akadémiai) I. II. III. oszt. 45, 161, 245, 282, 284, 342, 424, 426, 634, 685.
 „ Összes: 1892. decz. 19. — 1893. jan. 30. 163, (rendk.) febr. 6. 165 febr. 27. 243, (rendk.) márcz. 20. 245, márcz. 27. 246, ápr. 24. 283, máj. 29. 423, jún. 26. 486, okt. 2. 580, okt. 30. 636, nov. 27. 686.
 „ Igazgatósági: 1892. decz. 4. 44. — 1893. febr. 26. 167, máj. 11. 347, máj. 29. 424.
 „ LIII. Nagygyűlés 343, 348.
 „ Közülés programja 343.
 Ülésekről 1892-ben jelentés:
 „ I. II. III. osztály 251.
 „ Összes 257.
 „ Igazgatósági 260.
 „ Bizottsági (állandó) 260.
 Üléssor (akadémiai) 1894-re 688.

Váczy János „Kazinczy levelezésének III. köteté“ 20.

„a Léway-pályázaton (Berzsenyi D. élete s munkái) jutalmat nyer 287.

Vagyonmérleg 1892. decz. 31. 106, 111.

Vajkay Károly elhunytáról jelentés 580.

Vályi Gyula „Tübszörösen linearis tetraederek negyedrendű és elsőfajú térbeli görbén“ 245.

Vámbéry Ármin Zsigmond király korabeli latin astrologiai prognosticont ajándékoz a könyvtár részére 244.

„tiszt. taggá választása 294.

„köszönő-levele tiszt. taggá választása alkalmából 486.

Vargha Gyula „A magyar nyelv hódítása az utolsó 10 év alatt.“ Székf. 245, 443.

„Bírálat a Beck Miksa-díjra (Budapesti bankok) beérkezett pályaműről“ 412.

„jubiláris odájának legfelsőbb helyen történt kitüntetéséről a Vallás és közokt. miniszter átirata 163.

Vas Frigyes „Tanulmányok a nicotin- és alkoholmérgezés ismeretéhez“ 427, 521.

„A vasipar története Magyarországon“ cz. nyílt pályázat eldöntéséről jelentés 292.

„pályázat jutalomdíja 580.

Vécsey Tamás „A magyar jog fejlődése Széchenyi óta“ cz. előadást fog tartani a Széchenyi ünnepen 580.

„Végtag-állások fejlődéséről adatok.“ Hőgyes Ferencztől 560.

Vitéz-jutalomra (Önodi orsz. gyűlés) érkezett pályamű 582.

Vitéz-pályázat bírálói 636.

„A Vogulok pogány ősvallása“ Munkácsi Bernáttól 214.

Volf György és Szarvas G. „Bírálati jelentés a „Német és magyar szólások“ cz. Marczibányi-pályaműről“ 687.

Wahrmann Mór alapítványa 490.

„alapítványi szabályzat elkészítő bizottsága 284.

„jutalom-szabályzatának szövege 423.

Wartha Vincze zárt levele az irattárban 47.

Werbőczy Hármas könyvének új kiad. 47.

B. Wesselényi Miklós levele az Akadémia megalapításáról 119.

Wieseler Frigyes k. tag elhunytáról jelentés 46.

Wlassics Gyula „Az okság (causalitas) és részesség a magyar büntető jogban“ Székf. 426, 468.

Zenei emlékek és műszótár ügyében fölterjesztés a Vallás s közokt.-ügyi minisztériumhoz 46.

Zichy Antal megnyitó beszéde a Széchenyi-ünnepen 63.

„jelentése a szathmár-megyei Széchenyi-ünnepéről 636.

„Gr. Széchenyi István hírlapi czikkei.“ 643, 686.

Gr. Zichy Jenő, a Bél Mátyás-féle „Notitia Hungariae Nova V. kötetének 2-ik kiadását megküldi az akad. könyvtárnak 47.

Zipernovszky Károly levelező taggá választása 294.

Zolnai Gyula „Mondattani buvárlatok“ 162.

Zrínyi élete és munkái“ elkészítése idejének meghosszabbítása s a szerző utazási előlege 487.

Zsilinszky Mihály „Emlékezéséd Haan Lajos l. tagról“ 246.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1893. január 1-én.

Igazgató-tanács:

B. Vay Miklós.	Gr. Dessewffy Aurél.
Szögyény-Marich László.	Szlávy József.
Gr. Apponyi György.	Kautz Gyula rt.
Gr. Szécsen Antal.	Gr. Apponyi Sándor.
Pulszky Ferencz tt.	Szabó József rt.
Than Károly rt.	Semsey Andor.
József főherczeg.	Gr. Csáky Albin.
Tisza Kálmán.	B. Radvánszky Béla tt.
Gr. Károlyi Sándor.	Jókai Mór tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Fraknói Vilmos rt.
Gyulai Pál rt.	23. Hollán Ernő, tt.
12. Zichy Antal tt.	

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	5. József főherczeg.
3. Jókai Mór ig. t.	

A) Nyelvtudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Vámbergy Ármin.
Szarvas Gábor.
Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
5. Heinrich Gusztáv.

B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly másodelnök.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beöthy Zsolt.

Levelező tagok:

Szilágyi István.
 Télfy Iván.
 Barna Ferdinánd.
 Bartal Antal.
 Barna Ignác.
 Volf György.
 Simonyi Zsigmond.
 Bánóczy József.
 Szinnyei József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 15. Csengeri János.

Levelező tagok:

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Ormós Zsigmond.
 Vadnai Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Gr. Zichy Ágost.
 Rogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla
 Baksay Sándor.
 Pálffy Albert.
 Berczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Vajkay Károly.
 Pasteiner Gyula.
 18. Rákosi Jenő.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.

Osztályelnök: Pulszky Ferencz, ig. és tt.

Osztálytitkár: Pauer Imre, rt.

Tiszteleti tagok:

Pulszky Ferencz, ig. t.	Tisza Kálmán, ig. t.
Horváth Boldizsár.	B. Nyáry Jenő.
Gr. Szécsen Antal, ig. t.	Kállay Béni.
Brassai Sámuel.	9. Knauz Nándor.
5. B. Radvánszky Béla, ig. t.	

A) Bölcs. és társad. alosztály. B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula, ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarcz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.

Rendes tagok

Szilágyi Sándor.
 Fraknoi Vilmos, ig. t.
 Nagy Iván.
 Pauler Gyula.
 Thaly Kálmán.
 Torma Károly.
 Nagy Imre.

Wlassics Gyula.
9. Láng Lajos.

Jakab Elek.
Károlyi Árpád.
Hampel József.
11. Pór Antal.

Levelező tagok :

Karvasy Ágost.
Falk Miksa.
Barsi József.
Domanovszki Endre.
Matlekovits Sándor.
György Endre.
Kőrösi József.
Kozma Ferencz.
Plósz Sándor.
Kováts Gyula.
Hegedűs Sándor.
Concha Győző.
Pulszky Ágoston.
Medveczky Frigyes.
Jekelfalussy József.
Ballagi Géza.
Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Vargha Gyula.
Kolosvári Sándor.
22. Asbóth János.

Levelező tagok :

Mátyás Flórián.
Finály Henrik Lajos.
Kérékgyártó Árpád.
Balássy Ferencz.
Ortvay Tivadar.
Zsilinszky Mihály.
Myskovszky Viktor.
Majláth Béla.
Czobor Béla.
Dankó József.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Thallóczy Lajos.
Pulszky Károly.
Kőváry László.
Ballagi Aladár.
Bunyitay Vincze.
Horvát Árpád.
Fejérpataky László.
Csaplár Benedek.
Téglás Gábor.
Acsády Ignác.
Szádeczky Lajos.
Csánki Dezső.
Fröhlich Róbert.
Nagy Gyula.
Óvári Lipót.
28. Márki Sándor.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Than Károly, ig. és rt.

Osztálytitkár: Szabó József, ig. és rt.

Tiszteleti tagok :

Hollán Ernő, ig. t.
Jedlik Ányos István.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.
4. Semsey Andor, ig. t.
Konkoly-Thege Miklós.
B. Podmaniczky Géza.
Markusovszky Lajos.
8. Margó Tivadar.

A) Math. és phys.
alosztály.*Rendes tagok :*

- Török József.
 Kruspér István.
 Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Loránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 9. Schuller Alajos.

Levelező tagok :

- Tomori Anasztáz.
 Kondor Gusztáv.
 Martin Lajos.
 Hollósy Juszinián.
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Akin Károly.
 Lengyel Béla.
 Kerpely Antal.
 Réthi Mór.
 Schulhof Lipót.
 Péch Antal.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Kápolnai Pauer István.
 Heller Ágost.
 Rónai Horváth Jenő.
 Kherndl Antal.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Lipthay Sándor.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 24. Illosvay Lajos.

B) Természettudományi
alosztály.*Rendes tagok :*

- Szabó József ig. t.
 Hazslinszky Frigyes.
 Frivaldszky János.
 Hantken Miksa.
 Jurányi Lajos.
 Fodor József.
 Mihalkovics Géza.
 Krenner József.
 Hőgyes Endre.
 Entz Géza.
 11. Thanhoffer Lajos.

Levelező tagok :

- Galgóczy Károly.
 Xantus János.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Poór Imre.
 Batizfalvy Sámuel.
 Koch Antal.
 Böckh János.
 Horváth Géza.
 Bedő Albert.
 Kanitz Ágost.
 Klein Gyula.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Bielz Albert.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Klug Nándor.
 Brusina Spiridion.
 Laufenuer Károly.
 Schmidt Sándor.
 Genssich Antal.
 26. Török Aurél.

Bánffy Dénes tragédiája.

(*Szilágyi Sándor* r. t. felolvasása az 1892. decz. 5-i ülésen.)

Alig pár hónap mulva 33 éve lesz, hogy Akadémiánkban elfoglaltam székeket: «Bánffy Dénes kora és megöletése» című tanulmányommal. Azok a jó öregek, kik még az igyekezetet is annyi szeretettel gyámolították: Mike Sándor, Ötvös Ágoston szolgáltattak hozzá néhány érdekes okiratot... az is vívmány számba ment akkor, mit e két gyűjtőnek köszönhettem. Midőn most az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek» dolgozása közben ez a tárgy, egy erdélyi tanácsosnak elítéltetése az országgyűlés által, újra tollam alá került, a bécsi udvari, a magyar országos, az erdélyi nemzeti muzeumi, a szász nemzeti, a gróf Telekiek családi levéltáraiból gyűjthettem össze adataimat.

Az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek» XV-ik kötete foglalkozik e tárggyal. S hogy ebben a tragédiáról most az apróbb részletekre is kiterjedő leírást mutathatok be az Akadémiának, azt épen e levéltárakból merített adatoknak köszönhetem.

*

Várad elfoglalása a török által Erdélyre nézve sokkal nagyobb szerencsétlenség volt, mint az első napokban maguk az erdélyiek is hitték. Többet jelentett az egy erős vár s egy nagy terület elfoglalásánál. A budai basa nem volt rossz szomszéd: Buda és Várad közt egy nagy terület feküdt s az apróbb panaszok nem oly könnyen jutottak el a basa fülébe. Aztán a váradi kapitány is nagy úr volt, s ha differentiák merültek fel köztük, az idő és távolság segítettek azokat kiegyenlíteni. De a váradi basa már Erdély nyakán ült s ezzel nem lehetett olyan könnyen alkudni, mert ő mindig azon törte fejét, hogyan hódítson békében. Az ő hódoltsága öt erdélyi vármegyében feküdt s minden út, a mi Erdélybe vezetett, a behódoltatások egy-egy útja volt. Az ezen utak a körösvölgyi és meszesi utak mentében fekvő rozzant várakat: Sebest, Somlyót, Csehit megerősítették az erdélyiek s az első differentiák épen ebből származtak. Utoljára is Várad helyét kellett egy új várral pótolni. Erre Kolozsvárt találták legalkalmasabbnak — s már a második kapitány Bánffy Dénes sokkal nagyobb hatalommal kormányozta tartományát, mely az összes kisebb végvárakat is magában foglalta, mint a

mekkorával valaha a váradi kapitány birt. Egy végvidéken két hatalmas úr, Kucsuk és Bánffy, csakugyan sok volt.

S e két úr mellett a Felvidéken volt egy harmadik is: a kővári kapitány. Az ő hatalma pedig ezzel a két urral szemben abban állott, hogy a bujdosókkal való érintkezés rá volt bízva. Apafi már 1669-ben elhatározta, hogy a magyarországiak törekvését az alkotmány helyreállítására támogatni fogja. A tanácsurak közül Bánffy ellenezte: «jobb volna — írta — a nyomorodott hazának vesztetg ülni, mert bizony sem írunk, sem szelenczénk». «Hát borbély vagyok én, — felelt Apafi — hogy ő kegyelme írat, szelenczét emleget? üljön vesztetg mert bizony rosszúl jár». De Bánffy ezután is megmaradt ellenzése mellett, s ha a fejedelem politikáját nem fordithatta is meg, a hol csak tehette, akadályokat gördített útjába: míg nem aztán a sok ellentétes érdek összeközeése előkészítette az ő tragédiáját.

Ez a tragédia pedig, mely az 1674-ik évi őszi országgyűlésen folyt le, nem volt egyéb, mint egy tanácsúrnak felelősségre vonása és megbüntetése. — Leírta Bethlen Miklós önéletrírásában s Cserey Vera Historiájában. Mindkettő Teleki halála után írt, több mint egy negyedszázaddal a híres per lefolyása után s ezt madártávlatból tekintve és abban az időben, midőn Erdély már megszűnt önálló állam lenni, ennek az eseménynek hatása alatt írva le annak peripatetiáit — ebben a «Justiz-Mord»-ban látta Teleki pályájának kezdetét. De Teleki megőrizte a maga összes correspondentiáját s ezek és a hivatalos iratok bizonyítják, hogy nem egy praemeditált s mephistói ügyességgel font államcsinnyel van dolgunk, melyet Teleki gondolt ki, vezetett s az egész világ elámitásával diadalra juttatott.

Az igazsághoz a kulcsot magának Bánffy Dénesnek Teleki Mihályhoz intézett levelei szolgáltatják. Minden 3—4 napban váltottak levelet s egy nap olykor kettőt is. Bánffy elfogatása napjáig tart ez a levelezés köztük, és bár néhanapján, épen a bujdosók miatt, a végek kapitánya s a kővári kapitány közt fordulnak elő összezőrdülések, a kibékülés hamar bekövetkezett.

A nóta-pert Bánffy a maga fejére, mint a végek kapitánya vonta.

Mert ő gőgös és erőszakos ember volt, ki felsőbbiségét mindenkivel éreztette, alig volt a főurak közt, kit meg ne sértett volna, Bélyt, Telekit sem véve ki s bár ez utóbbival könnyen kibékült, az előbbi halálos ellenségévé tette. Kiméletlen erőszakos volt a nemességhez, s magát a törvényszéket is terrorizálta. Aztán mód felett gyűlölte a «pogány ebet», a bujdosókat pedig egyszerűen lenézte. Mint a végek kapitánya tanácstól, fejedelemtől függetlenné tette magát s egészen más politikát követett a végeken, mint a fejedelem tanácsa Erdély területén s Teleki a kővári és máramarosi végeken.

Mind ebből a nehezen kiegyenlíthető conflictusok egész sorozata következett, melyek között legsúlyosabb az utolsó, az 1674-iki volt.

Abban az időben, midőn a bujdosók Wesselényi Pált vezérré választották s Erdély támogatásában bizva készülleteket tettek a hadjárat megkezdésére, a váradi basa abban a meggyőződésben, hogy Erdély ezekkel el van foglalva, intézkedéseket tett, hogy a hódoltság adóját felszedje, sőt olyan falvaktól is, melyek eddig nem fizettek, dézsmát követelt. Azzal fenyegetőzött, hogy ennek behajtására hadat fog elindítani s fenyegetését valóban be is váltotta.

Alig vett hírt Bánffy, hogy a török hadak indulásra készen állanak, rendeletet adott ki, hogy egyik várnagya, Keceli azonnal táborba szálljon s a közel fekvő megyék felüljenek. Keceli valóban táborba szállott Almásznál s hadait átvezette a Meszesen, még pedig ágyúkkal fölszerelve. De nem talált sehol ellenségre, mert a váradi basa jobbnak találta visszavonni hadait s jelentést tenni a portára, hogy az erdélyi hadak ágyúkkal fölszerelve táborba szállottak, hogy azon esetre, ha a szultánnak Lengyelországban táborozó hadait valami baleset érné, az erdélyi hadak ezeket oldalba támadhassák meg. De másfelől saját maga bőrét mégis féltve, alkudozást kezdett Bánffyval, s hosszas alkudozás után október végén meg is kötötte vele a békét.

Ez a táborbaszállás, ez a béke nyakát szegte Bánffynak. Hogy fegyverkezett, fenyegetőzött s a váradi basa embertelen levelére még gorombábbul válaszolt, az mindennapi dolog volt. De hogy Somlyóról ágyúkat vitetett ki: ez török felfogás szerint felért egy hadizenettel. S ő nemcsak megizente, de meg is kezdte a háborút. Az a nagy hadsereg, melyet szembe állított a törökkel, nemcsak a váradi basát, hanem, mi rája nézve végzetessé vált, magát Erdélyt is megrémítette. Úgy viselte magát, mintha ő külön ura volna a végeknek: két fejedelem egy országban.

A fejedelem november 17-ére országgyűlést hirdetett, azalatt pedig a tanácsosok megbeszélték a teendőket. Mindenekelőtt saját biztonságukról akartak gondoskodni s ligában egyesültek Bánffy ellen. A liga szövegét Bethlen Miklós fogalmazta, s annak első aláírói Bély Pál, Kápy György és Bánffy Zsigmond voltak. Célul a rend helyreállítását tűzték ki, s ez alatt a jelszó alatt nagyon sokan csatlakoztak hozzá azok, kik «szomjúhozva vártak — mint Bély mondja — hogy aláírassák». Aztán következett a végrehajtás, azaz Bánffy elfogatása, melylyel Bethlen Miklós, Kornis Gáspár, Bély Pál, Haller János székely hadaikkal bíztattak meg.

Bánffynak minderről sejtelve sem volt: november 15-én megindult Fejérvárra az országgyűlésre. Aznap Koppándra ért Vitéz Ferenczhez, fia keresztelőjére. Eppen asztalhoz akartak ülni, midőn

két futár hirt hozott, hogy lovas hadak közelednek. Bánffy nejét s hugait hátrahagyva, lóra pattant Kende Gáborral s Szamosújvárig meg sem állott. Már jó távol lehetett, mikor a hadak megérkeztek s az udvarházat körülfogták, — de már csak az asszonyokat találták. Csáky parancsára ezeket letartóztatták, a velük levő holmikat pedig prédára hányták.

Bánffy sehogy sem tudta megérteni, hogy vele ilyesmit merjenek elkövetni. Csak kapkodott és semmire sem bírta magát elhatározni. Egyfelől parancsokat küldött a megyéknek a fejedelem nevében, hogy keljenek fel és siessenek az ő zászlói alá; másfelől egymásra küldte a leveleket s követeket a fejedelemhez, hogy ő kész megbékélni, s ígérte, hogy ő senkin sem áll boszút. A helyett, hogy menekült volna, Szamosújvárról Kolozsvárra ment, de itt sem tett semmi intézkedést, hogy saját hadait összevonja.

Fejérvárott ezalatt eldöntötték perét. A ligát magával a fejedelemmel is aláírták, sőt a fejedelemasszonyt is megnyerték annak, s a kiküldött székely hadak vezérévé Bélyt nevezték ki. Erről sem tudott semmit Bánffy, sőt minthogy Fejérvárról nem kapott választ, végre elhatározta magát, sőt végre elszánta magát, hogy kezénél levő hadai: a kolozsvári őrség élén az országgyűlésre megy. El is indult s eljutott Ajtonig, hol megkapta a válaszokat leveleire, a fejedelem s fejedelemasszony parancsait, hogy a fegyvert tegye le. Ezekről patens levelek is érkeztek a praesidiariusoknak, hogy álljanak el mellőle. Bánffy most már teljesen elvesztette esztét; a milyen kevély volt előbb, most annyira megalázta magát; meg akarván mutatni, hogy nem rebellis ura és hazája ellen, maga olvasta fel a leveleket hadainak s visszafordult Kolozsvárra. Onnan aztán néhány tisztjét Fejérvárra küldte a tanácshoz — békeajánlatokkal.

Fejérvárt pedig Kapy s a tanácsurak megnyerték ezeket a tiszteket a ligának, s midőn ezek Kolozsvárra visszatértek, — elfogták Bánffyt, hadait pedig feleskették a fejedelem s az ország hűségére. Az intézkedések megtételét Bély vette át, s ő két száz lovas kíséretében Bánffyt fogságba Szamosújvárba s onnan Bethlenbe (Bély várába) vitette.

Most már meg lehetett kezdeni a pert Bánffy ellen? De hol? ez a kérdés. Fejérvárt törvény elé állítani nem merték, nehogy barátai kiszabadítsák; azt határozták tehát, hogy a mint az országgyűlés helyben hagyja az ellene emelt vádpontokat, ezeket Bethlenben közlik vele, elegendő időt adván neki a válaszolásra.

S csakugyan a megállapodás értelmében jártak el.

A tömeges aláírásokkal ellátott ligát — melyet maga a fejedelem is megerősített — a december 4-iki ülésben megerősítették. Másnap felolvasták a Telekitől fogalmazott vádpontokat s azokat

helyben hagyván, az vádlelvel alakjába foglalva, a közügy-igazgató Sárpataky Márton által hiteles példányban kiadatott s a három nemzet megbízottjai (Macskássy magyar, Dániel székely, Trajner szász) által Bánffyval közölte.

Ezek a vádpontok általánosságban voltak tartva, de minden egyes pont valamely concret esetre vonatkozott. Bánffy is ezt a formát választá feleletében. Általánosságban tagadott minden egyes pontot; de ez volt reá nézve a legrosszabb, mert tulajdonkép semmit sem czáfolt meg, legkevésbé a főpontot, hogy (i. i. a végek kormányzásában nem lépte át az utasítások által elébe szabott hatáskört, s hogy azokat nem úgy kormányozta, mintha fejedelmi hatalommal bírt volna. Mert az csakugyan hallatlan volt, hogy valamely kapitány ágyúval menjen a török ellen.

Az országgyűlés is erre fektette a főszűlyt, s a pert nem az országgyűlési törvényszékeken (hol a nótaperek is tárgyalattak), hanem a rendes ülésen tárgyalta. A három biztos január 13-án érkezett haza, s azonnal ülést tartott. Az országgyűlés elnöke, Bánffy Zsigmond — mint Dénes rokona — elhagyta az elnöki széket s helyét Kapó György foglalta el. Tárgyalásba veték Bánffy választát az egyes pontokra, s mindenikre egyaránt kimondták, hogy a vád a felelettel nincs megczáfolvá.

Azután következett a második kérdés: hogyan büntessék meg Bánffy? A tanácsurak collective adták be szavazatukat: nóta. A többi szavazatokat az ítélőmester, Sárpataky és Kapó gyűjtötték, a szavazók neveit Csengery, a jegyző olvasta fel. Egyik nótára, másik örök fogságra szavazott; de egyik fél sem jutott többségre egész addig, míg a szavazás sora a szászokra nem került. Ezek nótára szavaztak s ezzel Bánffy el volt ítélve.

Az ítéletlevél szerkesztésével nem a közügy-igazgató, hanem Bethlen Miklós bízott meg. Ezt a délutáni ülésből egy a tekintélyesebb főurakból álló küldöttséggel a fejedelemhez terjesztették, ki azt megerősítette. A végrehajtással Csáky László bízott meg, ki váltott lovakon futott Bethlenbe s az ítéletet végrehajtatta, úgy, hogy a kegyelemlevél, melyet a fejedelemasszony számára kieszközlött, halála után három órával érkezett Bethlenbe.

A Bánffy ellen hozott ítéletet törvénybe iktatták. Világosan kimondották ebben, hogy őt mint tanácsurat ítélték el, a ministeri felelősség törvénybe iktatott elveinek alapján, ártalmas tanácsadásai miatt, a haza szabadságának megsértéseért, rendkívüli excessusaiért, az ország jóvedelmeinek hűtelen kezeléseért, a hadak defraudatiójáért stb.

Valóban Bánffy nem «németességének» lett áldozata: ez az ő perében alárendelt szerepet játszik. Bukásának okát Bélydy monddta meg igazán: «a melyik erdélyi főúr aranytányérról eszik rántottát, az megárt neki».

A Bercsényi-család.*

Thaly Kálmán akad. r. tag 1885-ben adta ki a *Bercsényi-család* 1525—1689-ig 354 lapra terjedő történetének első kötetét, 1887-ben 547 lapon az 1689—1703. év eseményeit felölelő másodikat s most, öt év múlva, csupán négy esztendőről, ezt a harmadikat. Az eredeti terv szerint a második kötetnek *Bercsényi* Miklós haláláig kell vala terjednie; azonban csak 1703 közepéig terjed, mikor Bercsényinek rövid, de fényes államférfiúi és hadvezéri pályája kezdődik.

Nem is annyira a családnak, mint magának *Bercsényi* Miklós grófnak története ez a munka. Már az I. kötet 247. lapján említi a nagyhirű szabadsághősnek és kurucz fővezérnek 1665. szeptember vagy október havában történt születését s ettől kezdve 1706-ig közel 1500 lapot szánt élete megismertetésére: s mivel az Akadémia Történelmi Bizottsága újabb két kötet megírására hatalmazta föl *Thalyt*, még körülbelül ugyanennyi lap áll rendelkezésére, hogy a IV. kötetben bemutassa Bercsényinek a szabadságharcz második felében szerzett érdemeit, az V.-ben pedig az emigratióban haláláig való hányattatásait. Adni fogja ugyan befejezésül fiának, Lászlónak, a francia maréchalnak s az utolsó Bercsényieknek történeteit is, a családtörténet azonban a bevezető és befejező-részben egyaránt csak Miklós gróf nagyhatású életének jobb megértetésére szolgál. Ezek után bátran elmondhatjuk, hogy *ilyen bő* (mintegy 200 ívre terjedő) *életrajz magyar nyelven még nem jelent meg*. S azt is, hogy ebben a munkában kapjuk *II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának első részletes leírását*. Mert hiszen ez a szabadságharcz minden ízében összeforrt a *Bercsényi* életével s egyiket a másiktól elválasztani nem lehet.

A harmadik kötetnek, mely az 1706. év közepéig terjed, legfőbb eredménye, hogy legalább is háromnegyed részében új adatok alapján bőven ugyan, de áttekinthetően tárgyalta a kor-szak eseményeit, kiemelte azok valódi vezető eszméit, magát Bercsényit pedig megszabadította az adatokat csak egyoldalúan használó aulikus irányú, vagy osztrák szellemű történetírók rá-

* A székesi gróf Bercsényi-család 1470—1835. Eredeti. kézirati kútfőkből írta *Thaly Kálmán*. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága. *Harmadik kötet*: 1703—1706. Budapest, 1892. — N8r., XII. és 823 lap. Ára 7 frt. — Gr. Bercsényi Miklós arczképével.

fogásaitól s balitéleteitől. Bebizonyította például, hogy *Bercsényi* egészen 1706-ig őszintén kívánta az uralkodó-házzal való kibékülést; hogy a francziák csábító ígéreteitől igazi államférfiúi belátással óvta a fejedelmet, s hogy az a korlátlan befolyás, melyet a fejedelemmel szemben neki tulajdonítani szokás, a valóságban nem volt olyan igazán korlátlan, másrészt pedig eszményiesen tiszta jellegű volt, s abban a magyaros észjárásban gyökerezett, mely miatt a közvetítő külhatalmak követői is a fölkelés *orákulumának* nevezték őt.

A Bercsényiről nyújtott jellemzésben (a 193—201. lapon) kiemeli azt, hogy Bercsényinek

«legkiválóbb jellemvonása a *vasakarat*. törhetetlen *erély* és a lankadatlan, bámulatra méltó *tetterő*. Hadvezérletben, kormányzatban legerősebb oldala a *szervezés*. Tanácsa bő; elméje a dolgok velejére hatoló; szelleme szikrázó; kedélye hol felvillámló, hol gunyoros; maró sarcasmusával sújt és ölni tud; képzelme élénk, játszi, csapongó, olykor a lelkesedés lángjától tündöklő színekben ragyog; máskor elborul s melancholiára látszik hajolni, — de a mi nála nem tartós. Lelkének legszebb gyöngye a véghetetlen. odaadó, feláldozó, lángoló szeretet hazája, nemzete, magyar faja s a magyarságnak akkori reménye, szemefénye, incarnatioja. Rákóczi fejedelem iránt. Heves véralkatú, indulatos, gyűlékony és ha fellobbant, szilaj természetű volt; szenvedélyesen, féktelenül szeretett és gyűlölt. Kiméletlen szenvedélyessége sok ellenséget szerzett neki; ő beérte Rákóczi barátságával, másoknak hajlamát, tetszését nem is kereste. Lángszellemével, kortársai ítélete szerint, messze felülhaladván minden akkor élt magyart, e fölényét maga is érezé és — érezteté. Másokkal szemben oroszlány, fejedelmével szemben bárány.»

Ha mint hadvezér nem ért el mindig kellő eredményt, azt éppen eszméi bőségének tulajdonítja, vagyis annak, hogy válságos körülmények közt hamarosan nem tudta elhatározni, melyik esz-közt válaszsza a sok közül. Hadi tervei, ha végrehajtásukat másokra bízta, rendszeren sikerültek.

Vallásos, hitében buzgó embernek tünteti föl, ki melegen pártolta az iskolákat, a tudományt és a közműveltséget. Még hadjáratai alkalmával is ládászámra vitette magával a könyveket. Latinul és magyarul maga is ügyesen verselt. «Prózája mintaszerű. A tollnak hatalmát a magyar próza művészi kezelésében, Pázmány és Zrínyi óta, senki úgy nem bírta, mint ő. Bercsényi, mint magyar *leelőíró*, igazi remek.» Sajátságos, hogy irodalomtörténétünk idáig még sem méltatta érdeme szerint, pedig már öt kötet levele van kiadva. Írását is jellemzi Thaly; s talán vele gyakorta való foglalkozása okozta, hogy saját írása is annyira emlékeztet a Bercsényiére.

Jellemzi szokásait, kedvteléseit, még külsejét is; elmondhatjuk róla, a mit a Rákóczi által adott jellemrajzról ő jegyez meg, hogy «e jellemrajz után mintegy megelevenedhetik, alakot ölthet Bercsényi Miklós képe, jelleme az olvasó előtt».

Magát a történetet ott folytatja ebben a kötetben, mikor Rákóczi 1703. július 14-én átkel a Tiszán, hogy a szabadságharcz ügyének az Alföldet is megnyerje. Maga a fejedelem július 26-án szállt Debreczen alá, mely lángoló hazaszeretettel fogadta őt, ha csak augusztus 3-án eskettethette is hűségre Bercsényi a várost. A szabolcsiak, nagykúnságiak és hajdúk is örömmel hódolván be, Kálló alá ment a sereg, mely annak július 29-én történt elfoglalásával szerezte *első ágyúit*, s a kuruczokká fölcsapott német várbeliekkel gyarapodott. Biharnak Váradtól Sarkadig terjedő déli része is a fölkeléshez csatlakozott, behódolt a Szilágyság, Nagy-Károlylyal Szatmár, majd Máramaros, Ugocsa, sőt Zemplén is, és hűséget esküdött *Károlyi* Sándor, *Andrássy* György stb. A forradalom kivált a Közép-Tiszánál terjedett rohamosan, s az ősz kezdetén már Magyarország éjszaki megyéi és Erdély megyéi, városai is jobbadán csatlakoztak.

A bécsi udvar, mely idáig főképen a ráczok martalócz csapatait használta Rákóczi ellen, s vérdíjat tűzött ki Rákóczi és Bercsényi fejére, csak most kezdett igazán készülődni. *Schlick* visszafoglalta a bányavárosokat, de csak rövid időre, mert nov. 15-én Zólyomnál nagyon megverte Bercsényi s Pozsonyig üzvé, behódoltatta Nyitra- és Pozsonymegyét, Károlyi által pedig karácsony előtt kevéssel már Bécsét is megremegtette. Az a szabadságharcz, melyet májusban *Esze* Tamás 70 talpassal kezdett, 1703 végén már 70,000 magyart tartott együtt, zászlók alatt.

Az 1704. év kezdetén főképen az ország nyugati részeiben hódított az eszme. A bécsi udvarnak az a törekvése, hogy a nagyravágyás felköltése által támaszszon viszályt a vezérek közt, megtört Bercsényi jellemes magatartásán. Nemsokára pedig magának Rákóczinak nyílt alkalm, hogy bebizonyítsa önzetlenségét s hazájáért égő szabadságszeretetét, a lengyel korona visszautasítása által. A lelkes *Széchenyi* Pál kalocsai érsek békeközzvetítése s a gyöngyösi értekezlet nem vezethetett eredményre, mivel az udvar semmiben sem tanúsított őszinteséget. A császár új fővezére. *Heister* Siegbert a háború-viselés legborzasztóbb nemének alkalmazásával, a hirtelenkedő Károlyival szemben, eleintén eredményesen járt; *Forgách* és *Esterházy* Antal átpártolása, Bercsényi püspöki győzelme, a Fehérhegy visszahódítása, az éjszaki megyék (a «*tót imperium*») hazafias magatartása, főképen azonban az, hogy Bercsényi 1704. május 28-án *Ritschanon* Szomolánynál nagy győzelmet aratott, az egyensúlyt ismét helyreállította, sőt igazi lelkesedést keltett. Egyszerre tízezer hajdú fogott ismét fegyvert. A nagyszombati egyetem deákjai is elkergették német tanáraikat s a nemzeti ügýhöz kitörő örömmel csatlakoztak.

Rákóczit, ki e közben diadallal járt a Bácskában, fejedelemévé választotta Erdély, hol *Pekry*, hogy összevesztse a két

főembert, egyidőben Bercsényit akarta fejedelemségre segíteni. — Nyugaton is úgy előhaladt a forradalom ügye, hogy Károlyi I. Lipót születésnapját Bécs külvárosainak égetésével ünnepelhette, majd — ha Forgách koronczói vesztesége némi lehangeltséget idézett is elő — ő maga Stájerországot, Bercsényi pedig Ausztriát és Morvaországot pusztította, s 1704. augusztus 11-én Drietománál nyílt mezőn is győzött *Breuner* tábornok ellenében. Nagy ideje volt, hogy Széchenyi fegyverszünetet eszközödjön ki a hadakozó felek közt, a mit azonban a höchstádti győzelemben ismét elbizakodott udvar nem tartott meg komolyan. Végre azonban a biztosok, igénybe vevén *Hamel-Bruyninx* hollandi és *Stepney* angol követek közbenjárását, Selmeczen megkezdték a békealkudozásokat. Bercsényi, hogy az angollal megértesse a magyar nemzet ügyét, kifejtette előtte, hogy a magyarok olyan viszonyban állanak Ausztriához, mint Skócia Angliához, saját külön alkotmányával, kormányzattal, hadsereggel, kincstárral stb. bírván; ellenben Ausztria úgy akar velük bánni, valamint Angolország Irlanddal, azaz mint meghódított tartománnyal. 18 évtizednek kellett elmúlnia, hogy egy másik angol államférfiú, *Gladstone*, Angol- és Írország közjogi kapcsolatának rendezésénél viszont a Magyar- és Horvátország közt fennálló kiegyezést ajánlja alapul. — November 4-én azonban *Seilern*, *Lamberg* és *Koháry* biztosok eljárása miatt az alkudozások félbeszakadtak.

November 16-án Érsekújvár elfoglalásával nagyot haladt a fölkelés ügye, s egyik okozója lett, hogy a háború főszínterét most már a Morva völgyébe lehetett áttenni. Karácsonykor a nagyszombati csata elvesztett ugyan, de igazsága volt Bercsényinek, mikor azt írta erről, hogy «az németet mi vertük meg és minket az *confusio*». Lehangelő inkább az volt a dologban, hogy a fejedelem személyes vezérlete alatt vívott első rendes, nyílt ütközet is elvesztett. Bottyán, Károlyi stb. előnyomulása azonban csakhamar megijesztette, de meg is győzte Bécset, hogy Heister valóban nem ura a helyzetnek, ha Kilitinél megverte is a vigyázatlan Károlyit. Maga Bercsényi bevette Modort, Bazint és Szent-Györgyöt, Heister gyalogságát lefegyverezte és tönkretette, a Csallóközt — Heister hadműködésének alapját — visszavette és Szőnyénél még egyszer elbánt Heisterrel, kit e miatt május 10-én a császár el is mozdított állásától, míg Bercsényit aranylánczczal tüntette ki a fejedelem. Heister elmozdítása volt egyik első tette I. Józsefnek, ki apját, Lipótot követte a trónon.

Május 16-án Bercsényi már fölvetette az *elszakadás* eszméjét. «Bizony találunk udvarlót — biztatta a fejedelmet —; mi szép leány ez a Regina Hungaria!» Rákóczi azonban udvariasnak mutatkozott az új király, személyes ismerőse iránt, ki bizonyos joggal kívánhatta, hogy atyja hibáit ne számítsák be

neki. A poroszok is felajánlották közbenjárásukat. A 80,000 főnyi császári katonaságnak azonban — új vezére, *Herbeville* alatt — mégis csak szembe kellett szállnia a jogait kereső magyarsággal. Bottván a Dunántúl, Forgách Erdélyben aratott kiváló sikereket; Esterházy Antal «Hunnenzug»-ja magát Ausztriát ejtette rémületbe, mely szinte a kétségbeesésig növekedett, mikor — válaszul a *Herbeville* által nagy győzelemmé felfújt pudmericzi ütközetre — Bercsényi is átkelt a Fehér-hegven s Bécsig, Brünnig, Prágáig mindenkit megszalasztott. Augusztus 31-én vonult vissza Bercsényi, hogy részt vegyen a szécsényi országgyűlésen, hol szeptember 16-án ő indítványozta a magyar confoederatio megalakítását, s Rákóczinak vezérlő-fejedelemmé való megválasztását. 30-án viszont őt választották meg első senatorrá a rendek, s hadi ügyekben, független hatalommal ruházták föl, úgy, hogy a fővezénylet mindenütt őt illesse. Az október 2-án befejezett országgyűlés húsz törvénycikkének meghozatalában általán kiváló része volt Bercsényinek. De a katonatisztek elégedetlenek voltak a senatorokkal, és a szövetkezett urakkal, kiktől azt remélték, hogy vezéröket egyenesen Rákóczi' helytartójává választják meg, s e miatt egy darabig vonakodtak is esküt tenni a confoederatióra. Bercsényi érdeme, ha mégis letették s ha katonai forradalommal jobban össze nem bonyolították a helyzetet.

A szécsényi országgyűlés még nem vágta el a kibékülés útját. Nagyszombatban újra megindult a békealku; az angolok és hollandok (*Sunderlang, Stepney, Rechteren, Hamel-Bruyninx*) jóindulattal voltak eltelve, s a kilátásokat az is emelte, hogy *Marlborough* herceg éppen ezekben az időkben jött Bécsbe. *Wratishlaw* császári miniszter is résztvett, de magyar útlevéltre volt szüksége, hogy kimozdulhasson Bécsből. Mialatt azonban a követek politikai bölcseséget, feleségeik pedig angol bársonyt és hollandi csipkét árultak a nagyszombati kongresszuson, Erdélyben Forgách és Pekry veszekedése nagy zavart okozott. Bercsényi nem fogadta el a fejedelem felszólítását, hogy erdélyi udvari főkanczellár, vagy főgenerális legyen, a mi egy kis degradációval járt volna. S pár hét múlva *Herbeville* november 11-én megvívta a *Des Alleurs* és *Damoiseaux* tervei szerint épült zsigóói sánczokat (a miknek megvívásáról Thaly több új adatot közöl) s elfoglalta Erdély kétharmadát. Erre a veszteségre Bercsényi és Bottván a Dunántúl visszahódításával s a nemzeti szövetséghez való kapcsolásával felelt. S a nagyszombati alkudozások alkalmával kijelentette Bercsényi, hogy még ilyen körülmények közt sem mondhat le Rákóczi Erdélyről, hiába akarják német birod. uralkodó herczegséggel stb kárpótolni. Mert itt nem egyénről, hanem nagy elvről van szó. A bécsi kormány még ezek után is külön előnyökkel való kecsegtetés által akarta el-

szakítani Bercsényit a nemzet ügyétől. 1706. elején a fővezér kivált a Dunántúl védelmében és szervezésében fejtett ki lázas munkásságot. Bottyánt a Duna és Tisza közé s a Balatonhoz küldé, melyen valóságos kis hajóhadat akart fölszerelni; *Csákyt* és *Andrássy* Pált visszahagyta a Lajta vonalán, hogy Ausztriát sarczolják. Majd, a fejedelem kívánságára, visszatért Nagyszombatba, hogy folytassa a már megúnt béketárgyalásokat a «tengeri csodák»-kal, a hogy a tengeri hatalmak jóindulatú megbízottait nevezte. Ezek maguk is kárhoztatták a bécsi udvar kétszíniségét, s maguk is meg voltak győződve, hogy az udvar csak korlátlan uralmának biztosítására keresi a békét. Bercsényi azonban, ki január 20-án Miskolczra utazott a senatus ülésére, még az udvar merevségének láttára is óva intette Rákóczit, hogy ne higgyen a francziáknak s egyezkedjék I. Józseffel, ha t. i. «benünket szabad országnak és törvényeink szerint szabad országbelieknek agnoscálván, ilyenképen velünk békélni akarna». — Rákóczi, ki négy év óta egy garas adó beszedése nélkül folytatta a háborút, ezen a tanácsülésen is ellenezte az adószedés iránt való törvényjavaslatot. Hasonlóra alig van példa az egyetemes történelemben. S kevés van az önzetlenségnek arra a másik nyilatkozására is, hogy — Bercsényi befolyására — Rákóczi, a nagyon is segítségre szoruló erdélyi fejedelem figyelmeztette Des Alleurs francia követet, írja meg királyának, hogy ha a magyar rendek hadakozásának folytatását kívánja, kössön a rendekkel s Rákóczival, mint Erdély fejedelmével, rendes szövetséget. Különb-fentartják cselekvésök szabadságát.

A békéből semmi sem lett s a háború, melyben a gyujtogatásokat megint az osztrákok kezdtették, a Drávától a Dunáig nagy elkeseredéssel folyt, s talán több bravourral, mint hadvezéri tapintattal. A locsmándi csatában *Bezerédy* egymaga 11 ráczot, horvátot s két kapitányt vágott le. A Pálffy horvát bán által fölégetett Szombathelyért Forgách, Balogh István által, 32 falut, két várost és számos kastélyt hamvasztatott el; s kicsinyben múlt, hogy Laxenburnnál magát József császárt is el nem fogta. Pálffy bán, a szerencsétlen hadvezér, helyét gr. Stahremberg Guidónak volt kénytelen átengedni. Ápril 14-én újabb fegyverszünet kezdődött, mely megakadályozta Rákóczi fiainak Bécsből való kiszöktetését s azt, hogy az Adrián flotta-tüntetést rendező francziák kiszálljanak, a tenger melléki lakosságot föllázítsák s a boszniai törököket csatlakozásra bírják. A mint azonban 1704. a höchstádti csatavesztés buktatta meg a bajor-magyar csatlakozást, úgy most — az eszme fölvetőjének, *Vendomenak* Brabantba vezényeltetése után — a turini vereség (1706. szept. 7.) hiúsította meg a francia-magyar egyesülést.

Május 11-én a hadakozó felek megújították a fegyver-

nyugvást s május 25-re a béke-congressus megkezdését is kitűzték. A császár elismerte a szécsényi confoederatiót Magyarország szövetkezett karainak és rendjeinek, a fegyverben álló magyarokat pedig egyenjogú hadviselő félnek. A linczi békekötés óta hasonló fontosságú nemzetközi okiratot, legalább a bécsi udvarral szemben, nem nyert a nemzet. A július 24-ig meghosszabbított fegyverszünet idejére esik Hesseni *Charlotte Amelie* fejedelemasszonynak, Rákóczi feleségének, Bécsből férje látogatására való küldetése, mi a bécsi miniszterek legügyesebb diplomatiai fogásaihoz tartozik. Ápril 30-án látta gyermekeit utoljára a fejedelemasszony s azután tíz császári tábornok kíséretében, rendkívüli fényvel indult urához, kivel május 3-án találkozott Nyitra alatt; öt év óta először! Az igen érdekes és nagyfényű ünnepségek lezajlásával sok zavaró körülmény merült fel. Károlyit, ki Erdély nagy részét visszafoglalta, tábornagygyá nevezte ki a fejedelem, a mi nagyon bántotta az egyetlen okleveles tábornagyot, Forgách Simont; — fölindult állapotában viharosan összeveszett Bercsényivel, kit nem ismert el főtábornokul. «Mi haszna erővel küzdegni a becsülettel? — borongott Károlyihoz írt levelében Bercsényi. — Nem jöhet az magamtól magamnak; keresve fogy, ruházva kopik az.» Egyébiránt a most már beállott némileg nyugalmasabb időket a seregnek jobban való szervezésére használta föl. A július 16-án kiadott systema szerint a kurucz sereg 52 lovas- és 31 gyalog-, s így összesen 83 ezredből s a tűzér-, műszaki-, udvari- stb. csapatokkal együtt körülbelül 100,000 emberből állt, sőt ide lehetett számítani a székelyek s a nemesi fölkelők 20,000 emberét is. Mindez eléggé mutatja, a rosszul népesített ország mily óriási erőfeszítést tett, hogy megvédje szabadságát.

A június 13-án megkezdett béketanácskozások elé Rákóczi kormánytanácsa által 23 pontban terjesztett békefeltételek közül csak a Rákóczi és Bercsényi iránt a nemzet háláját kifejező XX., s az erdélyi fejedelemség helyreállítását kimondó második ponttal foglalkozik behatóbban Thaly s ezt a történetíróinktól eddigelé elhanyagolt nevezetes közjogi kérdést teljes világításba helyezi. A békebiztosok meggyőződhetek, hogy Rákóczit nem személyes tekintetek, hanem a legtisztább meggyőződés teszi kitartóvá a második pont mellett. Be kellett ismerniök, mennyire igaz Rákóczi mondása, hogy ő nem családja emelését tűzte ki célul, hanem hogy egyedül hazája szabadságának helyreállítása végett kezdette a háborút; s hogy, ha csak személye az akadály, visszalép Erdélytől, de az Apafi és I. Lipót közt kötött szerződés megtartását követeli. Wratisslaw július 1-én, a fejedelemnél való kihallgatása után, elutazott s az alkudozások megfeneklettek. Nem lágyíthatta meg bátyja szívét Aspremontné Rákóczi Juliánna sem,

ki — míg a beteg Rákócziné július 13-án örökre elhagyta Magyarországot — július 15-én érkezett, diplomatai küldetésben, az országba, hírül hozván, hogy — Erdélyt kivéve — minden személyes kívánságát teljesíti a császár.

«Ejh, uraim, magyarok — szóltak az angolok és hollandok képviselői, mikor az udvar képtelen kívánatairól értesültek — nincs dicsőségesebb, mint a hazáért és a szabadságért esni el! Nincs édesebb, mint elismert igaz ügyért harczolni!» A császár július 16-án megtagadta a fegyvernyugvás meghosszabbítását, félbeszakította a béketárgyalásokat, július 22-én a magyarok ultimaria protestációjával véget értek a Nagyszombatban kilencz hónap óta folyó alkudozások s július 25-én minden ponton megkezdődtek a hadakozások. Rákóczi manifestuma, a mediatorok jelentései, legfőkép azonban Thálnak itt közlött adatai végre teljes hitelességgel megadják a választ, kit terhel e tekintetben a felelősség? Az augusztus 1-én adott ünnepies kihallgatáson Stepney angol követ megmondta azt magának József császárnak is. Ennél kevés őszintébb és férfiasabb nyilatkozatot hallhatott egy uralkodó. Európa diplomatiája és sajtója előtt teljes elégtételt szolgáltatott Stepney Magyarországnak; s Thaly kötete azzal a felhívással végződik, hogy egy magyar se mulassza el, ha a londoni Westminsterben jár, fölkeresni Stepney György lord sírját, melyben nemzetünknek ez az igaz barátja aluszsza örök álmait.

Ha Bercsényi daliás és tiszteletreméltó alakja gyakran áll is az események mögött, ez a harmadik kötet nemcsak őt mutatja be a maga mivoltában, hanem föltünteti a szabadságharcz négy első esztendejét is. A negyedik kötet ennek a nagy nemzeti drámának és Rákóczi után legkiválóbb hősének 1711-ig terjedő történetét fogja közölni.

Görög históriás ének Mihály vajdáról.

(Kivonat *Hegedüs István* november 21-én bemutatott dolgozatából.)

A XVI. század történeti epikája nem szakadt meg Tinódi Sebestyénnel. Átnyúlt a XVII. századra is. Többen művelték ugyanabban a szellemben magyar és latin nyelven azt az epikát, mely nem volt egyéb mint politikai és vallási érdekek szolgálatába vitt költői elegium vagy pasquil. A meggyőződés heve, őszintesége a korszellem küzdelmének viszhangjává tévé a költészetét, mely egyoldalú, adatszerű hűségre törekedett és a compositio magasb követelményeinek tudatára nem emelkedett. A most bemutatott költemény Mihály vajda erdélyi szereplését tárgyalja

görög köznyelven. Szerzője az akkori historiás énekesek szokása szerint maga nevezi meg magát költeménye végén. Neve *Starinos*, Mihály vajda vestiarius (ruha- és kinstár őre). A beszálló fogságban, hová Mihály vajda bukása után került, írta ezt az 1320 sorra terjedő éneket, mely a hű ember megható visszaemlékezése a tőle hősre, a keresztyén hit levontéjévé emelt Mihály, havasalföldi vajdáról.

Stavrinos életéről ez egy adaton kívül, melyet maga ad költeménye záró soraiban, csak annyit tudunk Neophytos szerzetes előszavából, hogy később, harmincz év múlva, ugyan-e Stavrinoszt István vajda megölette.

A költeményt egy más krónikás énekkel együtt, melyet Máté, mirai metropolita írt Havasalföld későbbi vizontagságairól, Panos Pepanos adta ki. Hogy az editio princeps mikor keletkezett, nem tudni, mert az 1668-iki velencezi kiadás, melyet Zaviros említ, nem az, melyet Legrand a «Recueil de poèmes historiques»-ban felhasznált. (Megjelent Párisban 1877.)

E költeményt Papiu Ilariu az oláh történeti emlékek közt kiadta, Maximu oláh fordításával együtt, Bukarestben 1862.

A költemény az úgynevezett *politikus* versben van írva, mely 15 szótagból áll, a 8. szótag végén metszettel. Jambikus méretű :

Megjegyzendő, hogy a szótagok mérésében kizárólag a hangsúly uralkodik. Fontos és jellemző tény, hogy *páros* rímek vannak, holott e korban, sőt még Zrinyinél is a *négyes* rím uralkodik. E korban Szamosközy latin versében is (A Kendy-féle összeesküvésről) négyes rímet alkotnak az iambikus sorok.

A költeményt két verses előhang előzi meg, melyek 8-as lejtésben vannak írva, miben szerző a *magyar hatást* látja.

Ezután tér rá a költemény az akkori események rajzára. Kezdi az 1594-iki nagy mézszárláson, melyet Mihály Bukarestben és Jassyban visz véghez. Ezután következik a Szinán basa elleni hadjárat, melyet Mihály, Báthory Zsigmond fejedelemmel szövetségben, oly fényes eredménnyel végezett. Báthory lemondását a fejedelmi trónról, Báthory Endre föllépését, összetűzését Mihállyal a szebeni csatát, Endre futását, meggyilkolását, majd Zsigmond másodszori föllépését, Basta közbeavatkozását, Mihály orvul megöletését történeti egymásutánban, de itt-ott költői lendülettel, élénk dialógok közbeszövéssel, retorikai fordulatokban bővelkedő nyelven adja elő, és oly adatokat is hoz föl, melyeket e korszak történetírói becseseznek fognak találni.

A költemény az akkori magyar historiás énekek hagyományait követi: történeti hűsége törekszik, mit értekező főként

Szöllösi István e korban irt «Rövid históriája stb»-nak, mely 1635-ben jelent meg Abrugi Györgynél, Stavrinós költeménye illető helyeivel való részletes egybehasonlítás alapján mutat ki.

De a történeti hűség mellett, az epikus fölfogás nyomai is föltalálhatók Stavrinósnál, mert Mihály alakját megtisztítja a nemtelen, a durva, a nyers vonásoktól. Kétszín, alattomos jellem helyett: a keresztyén hit hőse áll előttünk. Oly hévvel, oly elragadtatással szól Mihály hőstetteiről, hogy mindazt a szégyent, a mi érte, vagy érhetne, az irigységnek, a törpe ellenfél áskálódásainak tudja be. Mihály nem kevesebbet czélt, mint hogy a Sophia-templomban szolgáltatson misét, még pedig az egész katolikus egyház egységének ünnepén.

A papi ember nem bír eltelni Mihály nagyságával, kitől a pogány «Hágár fiai»-nak végleges kiűzését reméli. Maga sincs tisztában, hogy mily politikai viszonyba állt e kalandor Erdély fejedelmeivel: elismeri, hogy Mihály hódolt Báthory Zsigmondnak és a Szinán leverése után hódolatát tömérdek ajándékkal fejezi ki, másfelől már Báthory Endrével szemben úgy tünteti föl, mint jogos követelőt, mintha Endre csak hűbérese lett volna. A jámbor vestiárius ellenmondásait az értekező nyomról-nyomra mutatja ki az akkori történeti adatok kapcsán.

A költeménynek megragadó epizódja 300 görög vitéz harcza a tömérdek tatár had ellen. Szép és eleven a szebeni csata leírása; de legszebb és a népköltészet hangjára emlékeztet az a sirató ének, melylyel Mihály vajdát elsiratja, az irigység ellen kitör és a földi dicsőség mulandósága fölött kesereg:

Oh háromszor is átkozott, gyűlöletes Irigység!
Te szörnyű kháron, bős Halál, iszonyú kegyetlenség.
Hogy ily vitézt megöltelek és testét ott hagyátok
Heverni földön, meztelen, reátok szálljon átok!

tör ki a ragaszkodó, a hű ember megható gyásza.

Akhileshez, Belizárhoz, Nagy Sándorhoz hasonlítja hőseit.

Az a párhuzam, melyet ez értekezés Szöllösi és Stavrinós költeménye közt föllállít, két dolgot bizonyít. Egyfelől Stavrinós adatainak becsét, másfelől, e vestiárius költő művének magasb költői lendületét, az epikai compositio felé való törekvését és Mihály rajzában — habár nem elég változatos — de még is egypár szerencsés vonással eltalált jellemzést. Értekező a Tinódi Sebestyén után következett és a Zrínyi epochát megelőző történeti epika behatóbb buvárlatára buzdít ez értekezéssel, ajánlja a latin nyelvű költemények fölhasználását is. Épp azért ismertette Stavrinós művét nagyobb részletezéssel, mert azt nem csak irodalmi, de történeti tekintetben is becsesnek tartja.

Kazinczy Levelezésének III. kötete.

(Kivonat Váczy János november 21-én bemutatott jelentéséből.)

A Kazinczy levelezésének III. kötete 292 levelet foglal magában, a melyek közül százötvenegyét maga Kazinczy irt Kis Jánoshoz, Csokonai Mihályhoz, id. b. Wesselényi Miklóshoz. gr. Ráday Pálhoz, Szentgyörgyi Józsefhez, Virág Benedekhez, stb. Mindössze csupán három évi időközt — az 1803., 1804. és 1805-ik éveket — töltenek be az itt közlött levelek, de azért bizonyos tekintetben forduló ponton tüntetik föl Kazinczyt, úgy is mint író, úgy is mint magánembert. — Nyelvünk újításának szüksége és lehetősége eszmében és formában mind erősebben s tisztábban kialakul nála. S hogy életét mennél inkább céljának szentelhesse: független állásra törekszik, szakít családjával, megnősül, elköltözik szülőföldjéről, majd Széphalomra telepszik s ezt teszi irodalmunknak akkori középpontjává.

Kortársai Kazinczytól várják a magyar szellemi élet fölevenítését, nyelvünk haladását s e haladás útjának kijelölését, s azok, a kik nemzetünk műveltsége iránt érdeklődtek, őt tekintették e műveltség iránymutatójának s hallani akarták véleményét most sokkal inkább, mint fogsága előtt. Ezért ragaszkodtak hozzá s igyekeztek megnyerni barátságát.

Csokonai például nyíltan bevallja, hogy «csekély rubrikából álló» boldogságának «egy édes részét teszi» az, hogy Kazinczy-nak, a kit «a világ előtt mint gyöngéded és csekély izlésének *legfőbb* mesterét tisztelni becsületének tartja», szíves barátságával ujonnan dicsekedhetik. «Ösztön az én nékem annak megérdemelhetésére — írja Csokonai, — ösztön arra a kevélységre, melylyel a kevélyeket fogadni bátorkodom». Anakreonról, Hafizról s a perzsa költészetéről szóló értekezését azért is kívánja mennél alaposabban kidolgozni, hogy méltó legyen Kazinczyhoz, a kinek művét ajánlani ohajtja.

Virág Benedek Kazinczyval szeretne első sorban egyetérteni az orthographia kérdéseiben. A szebb lelkek, úgy hiszi, velők tartanak. Atyai szeretettel ragaszkodik hozzá, óvni akarja az élet minden bajától s a megfeszített munkától, a mely egészséget veszélyeztet. «Sokra vagy te még — úgy mond — szükséges. Jussanak eszedbe azok a jó ifjak, kik tégedet jó híredről, nevedről ismervén, gyakran kérdeztenek tőlem, és a kik nagy ré-

szént láttak és örömmel tiszteltek». Kazinczynak mondja el, mivel kívánná íróinkat foglalkoztatni, mire óhajtaná íróinkat buzdítani: hogy az ország nevezetességeit meg kellene ismertetni a magyar közönséggel, a magyar szokásokat össze kellene gyűjteni, hogy e «nagy nemzethez illendő dolgokról» egy szép költeményt kellene írni, stb. «Itt az üdő, hogy felnyissuk már szemünket!» «Ez arra is szolgálna — így végzi Virág e buzdításait, — hogy a haza jobban ismertessék, *szeretessék* a mieinktől. Gondolkodjál s beszélgecs más urakkal».

Kis János, a kinek ítéletét Kazinczy legtöbbre tartja, s a ki viszont Kazinczy ízlését nézi legfőbb tekintélynek, hozzá küldi először a Berzsenyi költeményeit, a «Romlásnak indult» kezdetű híres ódát s még más kettőt 1803-ban, hogy Kazinczy javallása nyujtson ösztönt a nagytehetségű ifjú Berzsenyinek, a ki sőmjéni magányában nemzetünk elkorcsosulását siratta, Nagy Lajos és Mátyás letűnt fényes napjain merengett s a Mária Terézia korabeli vitéz magyarok hősi tetteit magasztalta. Berzsenyi előtt a Kazinczy koszorúja lebegett törekvéseinek legfőbb ideáljaúl, a mit Kis János meg is írt Kazinczynak, a kitől a küldött költeményekre nézve igazságos kritikát várt, ezzel toldván meg kérelmét: «nagy jót téssz vele s reménylem, a literatúrával is, ha hibáit kíméléssel s szépségeit dicséréssel fogod felfedezni». — Kazinczy elragadtatással olvasta a Berzsenyi műveit. Betegen vette barátja levelét, de — mint mondja — föléledt s betegségét nem érezte többé. «Ime — kiált föl, — midőn azon kesergék, hogy az a szent tűz, mely már csak kevesek szívében táplál-tatik, közelit elalvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan borulok a szent anyának, a Természetnek lábaihoz s tisztelettel imádom bölcsességét, hogy a történetek fon-alán oly szorosan fűzte a segédet a veszély mellé... Csendes gyönyörűséggel nézem messzinnen azt a gyönyörű hajnallatot, melyet egünkön az a szép Phosphorus terjeszt s kérem az élet fonalát nyújtó lyányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását».

Nemcsak a Berzsenyi költeményeit, de a magáéit is Kazinczy ítéletére bizza Kis János. Őt kéri föl szerkesztőül s kiadónak. Természetes, hogy Kazinczy a legnagyobb készséggel vállalkozik erre a munkára, nem, mert Kis János legmeghittebb barátja, hanem mivel azt hiszi, hogy annak művei irodalmunk legelső termékei, a melyek a maradéknak is hirdetni fogják barátja költői dicsőségét. Kis János nem osztozik ugyan Kazinczy ebbeli nézetében, de az a rendkívüli készség, a melylyel Kazinczy a kiadásra vállalkozik, mélyen meg hatja. «Egyetlen egy Apollóm — írja neki Kis János, — Múzsám, Maecenásom és mindenem egyedül Te voltál és Te vagy, és ha valaha valami

munkámban élni fogok, akarom, hogy éljen ezen történetnek emlékezete is».

Kisfaludy Sándorral és Nagy József kanonokkal szintén Kis János ismerteteti meg Kazinczyt; ő írja meg, mint vélekednek azok barátjáról, eddigi munkáiról s jövődő törekvéseiről. Kétség kívül a Kisfaludy véleménye legjobban érdekelte Kazinczyt. Azt mondotta, — írja Kis János Kazinczynak, — hogy «ha az ő (t. i. Kisfaludy) tiszteletében valamennyire gyönyörködöl, bizonyossá tehet, hogy egy könyviró eránt is soha oly szives tiszteletet és szeretetet nem érzett, mint Te erántad; mert *a Te írásaidból látta legelőször, hogy a magyar nyelven másképen is lehet írni, mint a biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva.*

Révai is örömmel hallja, hogy Kazinczy Sylvester grammatikáját kiadni szándékozik. Szívesen megteszi rá észrevételeit s a revisiót készséggel magára vállalja. Benkő Ferencz nem szígyenli bevallani, hogy sirt örömében, midőn Kazinczy levelét megpillantotta. Szentgyörgyi József, a debreczeni areopag egyik legkiválóbb tagja, a Kazinczy iránti nagyrabecsülését azzal fejezi ki, hogy kis leánya tiszteletét tolmácsolván, idézi a nyolczadik zsoltárt: «Látod, nálunk — írja — dicsérnek Téged még a csecsszópók is, szájokban viselik nevedet ők is». Wesselényi Miklós, midőn Themistokles fordítását olvassa, képtelen leírni azt a szellemi élvezetet, a melyben Kazinczy részesítette. «Az alatt járnai nem tudó magyar íróf felemeli ez a fényes pláneták közé, felebb és nagyobb dicsőséggel, mint a Blanchartot tűnő golyóbissa». Ezt írta Kazinczynak Wesselényi és ötszáz forintot küldött neki, hogy fordításainak kiadásait megindíthassa. Gr. Dessewffy József halhatatlanságot jósol Kazinczynak, a kit boldog embernek mond, mert sokat szenvedett, de a sok szenvedést örömek követték. Hogy Ossziánnak egy töredékét Dessewffynek ajánlja Kazinczy, abban Dessewffy öndicsőségét látja: mert — úgy mond — «a dicsőségnek bélyegét sütöd te annak homlokára, a kit írásaidba felfogadsz».

Prónay Sándor olvasván Kis János feleletét a magyar nyelv felvirágoztatásának és kiművelésének lehetősége iránt pályázatra kitűzött kérdésre, ezt írta Kazinczynak: «E munka dicséretére egyebet nem mondhatok, hanem hogy száz aranyban merteni volna fogadni, mondtam is sokaknak, hogy az írója senki más, hanem Te, kedves barátom; *nem tudván a hazában mást, a kinek a magyar nyelv tökéletes tudása mellett a külső nyelvek annyi ismeretsége, oly finom ízlése, és annyi, praejudiciumok nélkül való disinteressentiája legyen, mint a milyen ebből az írásból kilátszik.* Úgy tetszett, mintha ama beszédjeidet hallanám, a midőn két esztendővel ezelőtt hozzád

szerencsém volt». Mikor Prónaynak ezt a véleményét Kis János hírül adja Kazinczynak, azzal toldja meg, hogy ha másé lenne a pályanyertes munka, mint Kazinczyé: Prónay «aggratulálni fog nemzetének, hogy Kazinczyn kívül még más is találtatik, a ki ilyesmit tud irni». Kazinczy tehát nemcsak a maga véleményét fejezte ki akkor, midőn azt jósolta a pályaműről, hogy az íróinknak codexe lesz, hanem mind azokét, a kik a munkának bírálói voltak.

Az ifjabb írók közül Döbrentei Gábor, Buczy Emil, Ragályi Tamás ismerték el Kazinczyt vezérökül.

De senki sincs íróink között, a ki oly komoly, férfias lelkesüléssel csatlakoznék Kazinczy törekvéseihez, mint Csehy József, a gárdista-írók e szellemi utódja, a ki katona létére a magyar színjáték megalapítása mellett küzd, Csokonainak szerelmi, Berzsenyinek hazafias ódáin hevül, a műszók megmagyarosításán fáradoz, a matematikai és hadi tudományt műveli s e tudományok szótárát írja, hogy azt a jövődő lexikon írója segítségül használhassa.

Ime a jelen század első éveinek írói és irodalompartolói Kazinczy körül, részint eddigi munkáiért, részint a jövőben kifejtendő törekvései reményében tartván őt egyhangúlag vezérnek. Maga Kazinczy csak a jövőben élt. Fogsága előtti munkáit majdnem kivétel nélkül incorrectnek s izetlennek tartotta s azzal a hideg vérrel nézte, a melylyel «a férfi kort elért ember nézi gyermekkori firkálgatásait». De a jövőn aztán teljes bizalommal s a Gondviselésbe helyezett oly szilárd hittel csüggött, mint a kik prófétai ihletettséggel előre látják életük és küzdelmük sikerét.

Fordított munkáinak öt kötetét lázas sietséggel készíti sajtó alá. Műgonddall dolgozik s azt akarja, hogy művei mind a stíle, mind a külső kiállításra nézve példányul szolgáljanak íróinknak. Marmontel regéinek fordításával a francia elegantiát, Lessing drámáinak átültetésével pedig a német nyelv erejét óhajtja a magyarba áthozni. Rochefoucauld gnómáit már nyomdába küldi a francia eredetivel és Schulz német fordításával. Ez utóbbit azért csatolja a magyar fordításhoz, hogy kimutassa, mennyire sikerült a német íróval versenyeznie. «Meg akartam mutatni, hogy ámbár nyelvünk a metaphysikai oldalról tekintve, felette messze maradt az európaiak mellől, mégis alkalmas Roche-foucauldnak szépségeit, könnyűségét, elegantiáját felfogni».

Barátainak még kéziratban megküldi fordításait, hogy ítéletüket hallja. Így például Schediusnak, Kis Jánosnak, Szentgyörgyinek és másoknak. Az elsőnek azért, mert Schedius «a maga ízlését a külföldiek legszebb miveik körül képzelte», s a ki — mint Kazinczy véli — «érzi, hogy a mesterségek dolgában csak úgy fogunk elébb haladhatni, ha azon, még eddig szeren-

csétlen igyekezet helyett, hogy szép originalokat készítsünk, a nálunknál szerencsésb nemzetek remekjeit tésszük magunkéivá».

Mi volt Schedius észrevétele: nem tudjuk, mert válasza ismeretlen. De a Kis Jánosé, szerencsére, megmaradt számunkra. Ő egyetértett Kazinczyval az új szók és soloecismusok kérdésében, jóknak tartotta Kazinczy új szólamait is, mert «gazdagítják nyelvünket a nélkül, hogy erőszakot tennének rajta»: azonban attól félt, hogy az új szók és soloecismusok «az újtástól e részben is irtózó magyarok előtt nem találnak kedvet». «Előbb kellett volna születetned — írja Kis János — s úgy bővebb is, szebb is volna nyelvünk. Most már a nagyobb része előtt, még kritikusaink nagyobb része előtt is, botránkozás kövei lesznek soloecismusaid és új szavaid. Még nekem is igen merésznek látszik egyik-másik közülök». Aztán példákat hoz elő, a melyek ugyan kissé gondolkodóba ejtik Kazinczyt, mert Szentgyörgyi is kifogásolja sok új szavát és szólamát: de azért, úgy mond, tisztában levén szándéka nemessége és célja helyessége iránt, mer a maga útján haladni, nem gondolván jó barátainak intéseivel. «Én épen nem vágyok — feleli Kis Jánosnak — arra a dicséretre, a mi bizonyos értelemben és bizonyos határig kötelessége minden írónak, hogy *úgy szóljon, a mint a szokás kívánja*. Én egyébb dicséretre vágyok, arra, a mit Goethe és Klopstock nyert a német nyelv újításai által». Azonban mégis bevallja, hogy a Kis János és Szentgyörgyi intései következtében a «szükségtelen külön járást», a hol észrevette, kitörlé a kéziratból s még sok ízben újra javítja. Röviden így foglalja össze a nyelvújításra vonatkozó elveit: «Minden cruditast (Härte) elkerülni, az újításokat nem halmozva, hanem félenken béhozni, hogy az írás egészen tarka ne legyen — s az újítás kedvetlenségeit két úton pótolni ki: 1. hogy az olvasó érezze, hogy arra *szükség* volt; 2. hogy az újítás édes legyen, legalább ne *kedvetlen*». Felhossa Klopstockot, a kinek, midőn a Messias kéziratát átadta Basedownak, Basedow azt mondá: Man wird Sie nicht verstehen! Man lerne mich verstehen — felelé Klopstock. Felhossa Gusztáv, svéd király példáját, a ki «látván a svéd nyelv szűk voltát, hogy némely ideát ki nem lehet rajta ejteni, maga csinált egynehány szót és szólást, s sanctionálta, s a svéd írók élnek vele». Hivatkozik a francia akadémiára, mely szintén ily módon bővítette a nyelvet s «csinált szót és szólást». «Itt — úgy mond — a hol azt sem király nem csinál, sem akadémia, csináljon az az író, a ki bízik magához, mint a németek».

Szentgyörgyi egyformán szíven viseli Kazinczy maradandó nevének dicsőségét s anyanyelvünk tisztaságát s épen azért a mai helyesebb felfogáshoz közelebb járva, azt feleli Kazinczynak a Klopstockra való hivatkozásaira, hogy azt csak oly joggal lehet

kivánni, ha «az ő ősi nyelvek jussa ellen nem mond». Nem fél ugyan, hogy Kazinczy is oly merész szavakkal tarkítsa műveit, mint Dugonics és Barczafalvi Szabó Dávid: de «kivált az idegen szóktól meg nem tompított hallású pallérozott füleknek mégis kedvetlen érzést szereznek mind azok, melyek nyelvünk philológiáján kívül, vagy éppen ellenire lesznek». Ő sokban egyetért Kazinczyval s az orthologusok közül talán senki sem volt annyira engedékeny, mint Szentgyörgyi, a ki azt mondá az «új szós könyvekről: ha fele jó, meg kell a könyvet becsülni és a jó szókat haszonra kell fordítani». Az idegen nyelvekből átvett szavakat nem ellenezte, de már a szokásban levő szók régi és elfogadott értelmét megváltoztatni s annak új árnyalatot adni nem tartá helyesnek. Védelmébe veszi Dugonicsot is, Barczafalvi Szabót is, mert mind a ketten csináltak oly új szavakat, a melyekre szükség van, a melyek alkalmasok, kellemesen hangzók s jellemzetesek. Hibájokat azzal menti, hogy «semmi az, ha egyszer-kétszer elbotlunk is». (656., 659. sz.)

Kazinczy szilárdul meg van győződve az iránt, hogy minél jobban ismerjük az idegen nyelveket s irodalmakat: annál inkább óhajtjuk a magyar nyelvet a «nyugoti nyelv geniusa» szerint modellezni». Abban az állapotban, a melyben nyelvünk van, nem maradhat tovább. Ő nem retten vissza az erőszaktól. Az elmaradt nemzetnek követnie kell a műveltebb nemzetek példáját — ezt követeli az emberi természet. «Az aesthetikus írónak — úgy mond — nem azt kell kérdeni: *szólanak-e így és szólott-e már így más?* (ez a kérdés csak a kiholt nyelvekre való): hanem ezt: *lehet-e nekem így szólani, hogy szólásom elegans, energicus, új zengésű szólás legyen?*» «Én Neologus vagyok — írja Cserey Farkasnak — és azt tartom, hogy úgy kell. Az én felem Báróczyt, Bessenyeýt, Virág Benedeket, Kis Jánost, Himfyt mutat a maga írói közt: azok (t. i. az orthologusok) a tordai Leoninust s Mátyási Józsefet mutatják». Grammaticus non erubescit soloeicismum, si sciens facit — ezt mondja a debreczeni írónak.

De különben is más az írói nyelv, más a nép nyelve, s azzal, ha ez utóbbira hivatkozunk, még nem igazoljuk esetleges hibáinkat. Lám Baróti Szabó, midőn az igekötőknek a hozzájuk tartozó igéktől való messze vetése miatt megtámadták, hiába vitatta, hogy Erdélyben, a székelyek között, az igazi magyarság hazájában, így szólanak. Azt felelték rá, hogy «úgy *nem szépen*, hogy úgy *hibásan*, hogy úgy *rosszul* szólanak». Kazinczy remek művek fordításával törekszik az írói nyelvet kiképezni. S mivel a fordításnak az eredeti mű minden szépségével bírnia kell: ez ideált másképp el nem érheté, mint hogy sok helyen új «szólással» éljen. Neki a Marmontel fordítása került legtöbb

fáradtságába, mert «nincs semmi nehezebb, mint a francziák atticismusát, azt a kedvességet és elegantiát, mely, mint a virágok illatja, megmagyarázhatatlan módra érezteti magát és nem szenved az analizálást és hideg vérrel való feszegetést, magyar szókkal kitenni». De a Rochefoucauld gnómái szintén sokszor megzavarták éjjelei álmát, nappalai nyugalmát. Ha mindenben nem sikerült is eltalálnia a francziák atticismusát: arra törekedett, hogy legalább a német fordítás mellett hátra ne maradjon. Úgy látszik, a kész fordítással jobban meg volt elégedve, mint előre gondolta. A francia dictionnak szinte utánozhatatlan választékosága s könnyed bája jobban sikerültek neki, mint hitte. Ezért szerette volna, ha Kis János a fordításhoz irandó bevezetésben arról értekezik, hogy a magyar nyelv «mennyre anschmiegholhatja magát a francia dictió képzelhetetlen elegantiájához».

Jóllehet a debreczeni írók, a kiken, mint írja, a Sylvester grammatikájához készített előszóban «iszonyú szabdalásokat ejtett», Kazinczy törekvéseit kedvezőtlenül fogadták: nem a levelekben hirdetett elvek élesítették ki a köztük már régebb idő óta mutatkozó ellenségeskedést, hanem a Csokonai haláláról tett hirlapi jelentés, a melyet igazságtalannak s Csokonaira nézve teljesen elhibázottnak véltek. A Kazinczy és Csokonai közti viszony még legújabbban is tévesen lévén felfogva: szükségesnek tartom e tárgyról néhány szóval itt is megemlékezni, hogy fölmentsük Kazinczyt ama vád alól, mintha ő Csokonait még életében lenézte volna akár költői iránya, akár magán élete miatt.

Annyi bizonyos, hogy Kazinczy és Csokonai között nem volt bizalmas barátság, még pedig azért, mert a Kazinczy-család idegenkedett tőle, úgy tekintvén őt, mint afféle kóbor lantost, a ki egyik helyről a másikra vándorol, belevegyül a vig társaságokba s ott talán nem egyszer meg is feledkezik magáról. Mikor Kazinczy Bécsből hazaérkezik: anyja azzal a szóval adja át neki Csokonai levelét, hogy az «valami haszontalan ember» levele. E szavak fájdalmas panaszra indítják Kazinczyt s védelmébe veszi Csokonait anyja előtt. «Azt az embert — írja Kazinczy anyjának — Csóka János uram (debreczeni pap) nem tartja alább való embernek magánál, a világ pedig különbnek tartja. Csokonainak vannak igen szép oldalai, melyért őtet nem én, de a legnagyobbak is distinguálják. Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatomra az ő barátsága, melynek ő most egy szép jelét adja, és a mely engemet háládatosságra kötelez, ha némely ember nevet is rajta». Eddig mindig óvakodott Csokonait magához hívni, mert félt, hogy anyja éreztetni fogja vele, hogy «ő testvére egy falusi nótáriusnak». Tovább azonban már nem viheti óvakodását, kénytelen Csokonait magához hívni, hogy vele együtt — úgy vélem — a Dayka művei kiadásán dolgozzék.

Ez a pár adat kissé más világításban mutatja a Kazinczy és Csokonai közti viszonyt, mint a hogy eddig felfogták. A tévedés onnan eredt, mivel az «arkádiai pör» előzményeiből vontak következtetést Kazinczynak a még életben levő Csokonai iránti barátságára is. Valóban ama levelek, a melyeket Kazinczy a Csokonai nekrológjának védelme s munkái kiadásának ügyében irt részint debreczeni, részint erdélyi s dunántúli barátaihoz, azt mutatják, hogy Kazinczy a Csokonai költői irányának ellensége volt s a lyricus költő babérait féltette az epicus költőnek, mint hitte, rettenetes aberratiójától. A művészi ízlés és a két író fejlődésének különböző útjai más irányt jelöltek ki a Kazinczy s mást a Csokonai számára, s irodalomtörténetíróink Kazinczynak e költői iránytól való idegenkedését átvitték Csokonaira, mint emberre is, holott a főntebbi adatok e következtetés ellen merőn tiltakoznak.

Nem feszegetjük, mennyiben festett hű képet Kazinczy Csokonairól a róla közzétett nekrológban: annyi bizonyos, hogy művei kiadását a mai irodalmi közvélemény szempontjából tévesen akarta megkezdeni. Át akarta dolgozni némely darabjait; azokat pedig, a melyek az ő ízlése szerint méltatlanok voltak a költőhöz, egyszerűen mellőzni kívánta, mit sem törődve barátai meggyőződéssel, a kik úgy akarták Csokonait a magyar közönségnek bemutatni, a milyen volt: erényeivel s gyarlóságaival egyaránt. Kazinczy úgy hitte, hogy a debreczeni íróknak sem elég ízlésök, sem elég tanulmányuk nincs a kiadáshoz, mert erre «annak van legtöbb jussa, a ki legalkalmasabb erre a munkára. Az, hogy tanult, tudós emberek legyünk, az erre nem elég. Arra az kívántatik, hogy a kiadó studiumának hasonlatossága által rokon lélek légyen vele».

Azonban Kazinczynak ebbeli törekvése hajótörést szenvedett. Életrajzát sem írhatta meg, pedig erre is sürgették. Egyfelől a Kazinczy s a debreczeni írók közt mind élesebbé vált felfogás, másfelől Kazinczy abbeli igyekezete, hogy mindenek előtt saját fordításait tegye közzé: megakasztották terve kivitelében. E mellett azonban előbb inkább Daykát akarta egy gondos életrajzzal a nemzetnek bemutatni, felszólítván Csokonait mind a művek bírálatára, mind némely bevégzetlen darabok kisimítására. Hitte, hogy a kiadás anyagi haszna megtéríti költségeit s még fáradságára is marad valami. Mikor anyjának elmondja, hogy Csokonait néhány napra kénytelen vendégül fogadni: ezt a bátorságát azzal indokolja, hogy oly munkát végeznek együtt, melyért neki «pénzt adnak». Lám Kis István a debreczeni augusztusi vásárban háromezer forintot árult s Kis János *Zaidjából* négyszáz példány kelt el egy hónap alatt. «Itt literaturánk arany századja — kiált fel Kazinczy — ha ez így tart. De míg az író hasznot nem lát az írásból, addig ne reményljük annak elérkezését».

Nemcsak Kis János számított tehát arra, hogy az írói munkásság némi jövedelmet hajtson számára, hanem Kazinczy is. De míg amaz őszintén bevallotta, hogy olyasmit kell írnia, a mit a könyvtárosok kívánnak: emez tolla méltóságát a közönség ízlésének föláldozni összeegyeztetetlennek tartotta írói felfogásával s becsvágyával. Kazinczy művelni akarta a nemzet ízlését s számításba vette a vezér öntudatos munkásságának mind fontosságát, mind a közre teendő hatását. Hiúsága tiltakozott az ellen, hogy szolgálja legyen a közönségnek. Ő uralkodni akart azon s becsvágya folyvást erősebb táplálékot nyert a fiatalabb írók méltánylatából. Nem is tagadta, hogy benne sok hiúság van, de azt tartá, hogy, «az oly vétek vagy erőtlenség, a melyből sok virtus csirázik». Örökké akart élni a nagy és jó emberek emlékezetében s a dicsőség vágya új irány jelölésére ösztönzé.

Pedig anyagi állapota szöges ellentétben állott írói tevékenységével s becsvágyával. A hetedfél esztendeig tartó fogság sokat fölemésztett a család vagyonából s testvérei közül kettő három — úgy látszik — számításba akarta ezt venni az apai örökség megosztásakor. Anyja folyvást aggódott, hogy az írókkal való szoros összeköttetése megint bajba keveri; szerette volna, ha Kazinczy hivatalt vállalt volna, ez azonban példákra hivatkozott, hogy főleg udvari hivatalban «csak az boldogul, a ki csalárdúl tud kockáztatni».

Egyszersmind meggyőzni ügyekezett anyját, miért tölti ő minden idejét könyvek közt. «Én az írásban — úgy mond — multságomat lelem, és az az út, a melyen sok jó és valóban tiszteletet érdemlő emberek szeretetét megnyertem és megnyerem». Ábrándos tervei, a művészi szépnék kutatása még a mindennapi életben is, összeütközésbe hozták testvéreivel, a kik, úgy látszik, sokkal gyakorlatibb érzékűek voltak. Némi világiass passzióit megszólták, a nők iránti lobbánékony, de hamar kialvó tűzét s állhatatlanságát sokszor szemére vetették; szóval a viszontlátás örömeit pár esztendő múlva nagyon fölzavarta a testvérek közti egyenetlenség.

E miatt a lélek szenvedései elgyötörték testét is. Megint sárgaságba esett épen akkor, midőn felesége először örvendezteté meg egy kis leánykával. E családi öröm kiragadta bánatából, újra visszanyerte rugékonyságát, életkedvét s írói tevékenysége egyre fokozódott. A Gondviselés szeretetét látta csapásaiban s közelebb érezte magát az isteni kézhez. Sokkal tartozott neki — úgy mond — a sors, de gazdag kárpótlást is nyújtott szenvedéseieért. Kis Jánosnak az ő házasságára irt dicsőítő költeménye s annak kiadása volt most lelkének legfőbb tápláléka. Ennek képzelt szépségeit nem győzte eléggé magasztalni s művészi gyönyöre beleolvadt hazafias aggodalmaiba, mikor a monarchia alapjai meg-

ingottak s Bécsben Napoleon parancsolt. Kazinczy e nagy idők minden változását figyelemmel kíséri, hogy a legújabb híreket azonnal megírja Wesselényinek s Csereynek. Írói heve kitünő tárczairóvá avatja, úgy, hogy e később kifejlődött műfajnak első nyomait Kazinczynak ezekben a leveleiben kereshetjük legtöbb sikerrel. Minden újabb fordulatról tudomást szerez s könnyedén veti azokat papírra, mintha teljesen közömbös dolgot kellene elbeszélne. De midőn Ferencz császár és király kénytelen Olmützbe menekülni az ellenség elől: mély aggodalommal mondja el Kazinczy, milyen «irtóztató csapás ez a mi monarchiánkon». — «Hazánktól ugyan — írja — az Isten elforújtja az ellenségnek idejövetelét, mert mi szüksége volna neki idejönni, Bécsben benn lévén? de hazánk a monarchiával elválaszthatatlanul lévén összekötve: a jó, mint a rossz közös köztöttek».

Nova Aurigae spectruma.

(Kivonat *Golthard Jenő* l. tag október 17. és november 14-én beterjesztett dolgozatából.)

A szerzőnek sikerült több, nagyon fénytelen égitest spectrumát a photographia segélyével tanulmányozni. A Konkoly Miklós tulajdonában levő nagy objectiv prismát reflectorára alkalmazta s a spectrumokat hosszú ideig tartó kinntartással photographálta.

A két értekezésben az eddig tanulmányozott bolygószerű ködök spectruma van leírva; ezenkívül az Aurigában 1892. február hóban feltűnt új csillag spectrumának megfigyelése.

Az új csillagnak kezdetben fényes és sötét vonalakból álló nagyon érdekes spectruma még beható tanulmányozásra vár; a szerző ezen alkalommal csak a vonalak helyzetét közli. Az intensív spectrum a csillag fényével gyorsan elhomályosult s márczius második felében már nem volt megfigyelhető.

Midőn a csillag szeptemberben újra kedvező állásba jutott spectruma teljesen átalakult. Szemmel való megfigyeléskor csupán egy zöldes pontból áll, míg photographiai képén hat vonalat lehet megkülönböztetni, melyek közül az első az, melyet szemmel is láthatunk.

A spectrum tökéletesen hasonlít a bolygószerű ködökéhez, nemcsak alakja ugyanaz, hanem a vonalak hullámhosszasága is megfelelő, úgy hogy a szerző azon véleménye, hogy az új csillag bolygószerű köddé alakult át, jogosultnak látszik.

A több ízben photographált spectrumban nemcsak a bolygószerű ködöknél előforduló hidrogén-vonalakat, hanem a ködök jellemző, eddig ismeretlen eredetű vonalait is sikerült kimutatni. A szerzőnek sikerült ezen vonalak hullámhosszaságát is meghatározni.

Magyarország pókjai.*

Sokan és sokszor hangoztatták már, hogy Európának nincs oly fauna-területe, a mely érdekesség tekintetében hazánkkal versenyezhetne. Ez alatt az «*érdekesség*» alatt azonban faunánknak sem fajokban általában, sem pedig benszülött, ú. n. endemikus fajokban való nagy gazdagsága nem értendő: az előbbiben a Földközi tenger melléke jóval felülmulja, az utóbbi gazdagságot illetőleg pedig nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a «*hungaricus, pannonicus, transsilvanicus, carpathicus, banaticus*» stb. névvel jelölt fajok tekintélyes részéről kitént, s bizonyára még többről is ki fog majd tűnni, hogy kelet felé hazánk határain túl messze el van terjedve s hogy e nevek voltaképen nem az illető faj szoros értelemben vett szülőföldjét, hanem csupán csak fölfedeztetésök területét, legtöbb esetben még csak nem is elterjedésök centrumát, hanem nyugat felé eső végső határát jelzik. Legyen e tekintetben elég az *Ablepharus pannonicus*-ra emlékeztetnem. E gyíkocskáról, melyet századunk elején *Kitaibel Pál* fedezett fel a budai kopár hegyeken, egy ideig jogosan vélhettük, hogy faunánknak csakugyan kizárólagos sajátja, hogy a szó szoros értelmében *pannonicus*, de ma már tudjuk, hogy a Balkán félszigeten s Dél-Oroszországon át egész Perzsiáig el van terjedve; e szerint tehát épen úgy, mint pl. legnagyobb kigyónk, a *Zamenis gemonensis*-nak az a változata, a melyet a Kaspi-tenger környékéről *Lechepin Coluber caspius*, *Pallas* pedig *C. trabalis* név alatt irt le, a csikos egér (*Sminthus vagus*), a földi kutya (*Spalax typhlus*), vagy a bogarak közül — hogy mást ne említek — a csajkó (*Lethrus apterus*), vagy az erdélyi sóstavak körül sürgölődő két *Cicindela*-faj (*C. chilolenta* és *C. elegans*), vagy a pókok közül az ijesztő nagy termetű *Trochosa singoriensis* stb. — azok közé a faunánkban feles számmal levő állatok közé tartoznak, a melyek hazánkban érték el elterjedésök nyugoti határát. Faunánkra hazánk geographiai fekvése s földjének, bérczeinknek és rónáinknak geologiai kifejlődése, mely különböző időszakokban s különféle irányból való állatbevándorlást és a körülmények közé beillő alakok megtelepedését vont maga után, nyomta a többi Európától sokban eltérő bélyegét; faunánk *érdekességét* a tarka sokféleség, északi, déli, nyugoti meg keleti jellemvonások sajátos keveredése adja meg. Faunánk e tarkaságát hazánk ethnographiai

* Araneae Hungariae, secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas conscriptae a Cornelio Chyzer et Ladislav Kulczynski. Tomus I. (Accedunt tabulae sex). Budapestini, 1892. Editio Academiae scientiarum hungaricae. 4r. 1—168. l.

tarkaságával lehetne párhuzamba állítani: valamint ezt a nemzeteknek, úgy amazt az állatoknak különböző irányból majd hatalmas hullámokban való betörése, majd lassú beszívargása hozta létre.

Hogy e fauna a Kárpátoktól Adriáig a Lajtától a csiki havasokig terjedő földön, melynek éghajlata, oro- és hydrographiai viszonyai, növényzete stb. területenként annyira különbözik, nem lehet egyenletes, hanem vidékek szerint egymástól nagyon elüt s csakis általános jellemvonásaiban egyezik meg, ez magától értetődik s ezt bizonyítják az eddig végzett faunistikai kutatások is. De e kutatások, legyenek azok eredményei akár feldolgozva, akár múzeumainkban még csak összegyűjtve, másfelől azt is bizonyítják, hogy az állatvilágnak hazánk határain belül való megoszlását nem ismerjük még oly részletességgel, a mely szükséges lenne arra, hogy e keverék-fauna magasabb szempontokból kiindulva dolgoztassék fel s esetleg általánosabb értékű állat-geographiai problémák megvilágítására értékesíttessék.

Ebből a szempontból kell megítélni *Chyzer Kornél* akadémiai l. tagnak és *Kulczynski Ulászló* krakkói tanárnak az Akadémia kiadásában megjelent munkáját a magyar birodalom pók-faunájáról, mely egy évtized alatt az ország minden részében végzett kutatások gazdag eredményeit dolgozza fel s megjelent l. részében 13 családot tárgyal. Minden faj lelőhelyei az ország nyolcz kerületre osztott térképe szerint vannak csoportosítva, úgy hogy minden egyes fajnak hazánk határain belül való elterjedése azonnal is világosan kitűnik, a mi általános faunistikai szempontból a nem specialis araneologust is érdekli; mert a pókok elterjedéséből, mint minden helyváltoztatásában korlátozottabb állatéból (a milyenek pl. a százlábúak, a repülni nem tudó bogarak, a szárazföldi és édesvízi csigák, a gerincesek között a csúszómászók stb.) fontos adatok olvashatók ki arra nézve, hogy mily módon fejlődött ki s alakult meg valamely adott terület faunája. A nem specialis araneologust is érdekelni fogja továbbá az, hogy a munka adatai szerint hazánk pók-faunája jóval gazdagabb — csaknem még egyszer olyan gazdag — mint a milyennek eddigelé tudtuk. A specialis araneologus pedig megtalálja e munkában az összes magyarországi nemek és fajok meghatározására való synoptikus táblázatokat, továbbá az új fajoknak (15), alfajoknak (6) és fajváltozatoknak (4) részletes leírását, nemkülönben egyes kevésbé ismert fajokra vonatkozó tisztázó megjegyzéseket. A külföldre való tekintetből latin nyelven írt munka értékét különösen emeli a hat könyomatú táblán levő mintegy 360 eredeti ábra, melyvel Kulczynski a fajok éles megkülönböztetésére szolgáló jellemzetes testrészeket illusztrálja.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ december 15-iki (5-dik) füzetében Huszka József írja le «A mező-telegdi ev. ref. templom falképeit». Az 1891. év nyarán a műemlékek orsz. bizottságának előadója Czobor Béla meszelés alkalmával fölfedezett falképeket bontott ki a mező-telegdi ref. templom déli és keleti falán. E képek csak egy részét teszik a hajdani templom-falon festett képeknek, mert a templom későbbi átépítése alkalmával az éjszaki fal egészen lebontatott, hogy a templomhajó mintegy harmadszor oly szélesre véssék. Volt ugyan festés a nyugati oldalon is, de az már előbb tönkre ment, mintsem hogy a többiekkel egyidejűleg kibontható lett volna. A falképek még a régi román templomból maradtak. A későbbi csucsíves átépítés nagy hossz-szentélyvel toldotta meg a templomot; e hossz-szentélyben több érdekes renaissance-kori sarkó van befalazva. A freskók kora semmi esetre sem tehető a XIV. század második felénél későbbre s legérdekesebb csoportjokat képezi három vasba öltözött nemzeti szentünk. Az első szent László, kinek azonban feje hiányzik; a második szent István, kezében buzogánnyal és országmával, végre a harmadik, a kezében tartott lilomról könnyen felismerhető Imre herceg, szép fiatal arczzal és leomló sárga hajjal. A fejeken nyitott korona, karon és lábakon vaslemezek. A páncél fölött vas ing, mely kilátszik a rövid újjú, élénk színű felöltőből úgy a nyaknál, mint a térdek fölött. Igen szép sz. István arca, mely majdnem teljesen épen maradt. Mind a három alak országmát tart baljában és mindhárom csipőjén sárga öv látszik. — Décsényi Gyula «A nagybányai szent István-templom» leírását folytatja. Megismerteti a fenmaradt részleteket, ú. m. a csaknem teljes épségben levő tornyot, a még ma is látható Roland-szobrot s a domborműves emlékek töredékeit, azután vázlatát adja a templom történetének a reformáció kora óta. — Téglás Gábor «A történelemelőtti Daciáról» értekezik. Észleleteiből kiderül, hogy az erdélyrészi felföld, a messze hajdankortól kezdve, az egymás nyomába következett népek egész sorának szolgált otthonául s nemcsak a táj völgycsatornák, kies mellék-öblösödések, vagy a Maros-Szamos közt hullámzó dombvidék aránylag könnyen megközelíthető területe, de a déli Kárpátok rengetegei is meglehetősen lakott területek voltak az őskorban. Felsorolva a neolith-kori ember fegyvereinek és bázartási eszközeinek lelőhelyeit, részletesen ismerteti a bronz- és réz-korszak emlékeit, melyekben Erdély földje szerfölött gazdag. Végre

arra az eredményre jut, hogy a phoeniciai hatás alatt kifejlett bányászati és fémipar szoros kapcsolatban állhatott már Herodotos idejében az erdélyi hegvek lakóival, mert a történetírás atyja, minden lehetőség szerint, vándorkereskedőktől vehetné a Maros-menti agathyrszekre vonatkozó értesüléseit, melyek szerint e nép már az ó-kor legrégibb századaiban aranybányászatot űzött. — **Wosinszky Mór** «Az abaligeti cseppkőbarlang és a közelében levő római kori sirhantok» czímen ismereti baranyamegyei kutatásainak egy részletét. — **Farkas Sándor** «A mártélyi népvándorláskori temető» felásásáról értesít, melynek érdekes emlékeit Hampel József írja le. A leletben lószerszámhoz tartozó részek, ékszerek és edények fordulnak elő. — **Mihalik József** «Hazai ötvösczéhek pecsétjei a XVII. és XVIII. századból» czím alatt a brassói, debreczeni, eperjesi, löcsei, nagyváradi, rimaszombati, rozsnói, pesti, sárospataki és ungvári ötvösök pecsétjeit mutatja be. — **Pór Antal** «Az aacheni magyar kápolna XIV. századi magyar ötvösműveiről» kideríti, hogy azok egyikét-másikát valószínűleg Erzsébet anyakirályné ajándékozta a nagyhirű székesegyháznak, ki 1357. nyarán Aachent meglátogatta. — **Réthy László** «Adalékok a havaselti vajdaság numismatikájához» czimű közleményében Mircea Bassaraba (1383—1418) eddig ismeretlen érmeit írja le s bemutat egy egész csomó érmet, melyeken a Mircea névvel kapcsolatban Petrus név fordul elő. Ily nevű vajdát pedig az oláh történet Mircea utódai között nem ismer. Az Irodalom rovatban ismertette van a «Sammlung von Abbildungen mittelalterlicher Grabdenkmale aus den Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie» czimű gyűjtemény, mely néhány magyar sir-emléken kívül, Tuta asszony subeni sírkövét is reprodukálja, azon Tutáét, kinek állítólagos magyar királyi vérből való származása genealogiánknak ma is felderítetlen kérdése. A XIV. század közepéről származó emlék, melynek lenyomatát folyóiratunk is bemutatja, kiváló érdeklél bir reánk, a mennyiben a feliratában dokumentált királyi származáshoz hiven, a subeni kolostor lilomos czímerével kombinált magyar czímernek — különben teljesen hibás — alakját őrizte meg számunkra. Rövidebb könyvismertetések még: **Bella Lajos**, Soproni régiségek; **Milleker Bódog**, Dél-Magyarország római régiségleletei és **dr. Cserni Béla**, Látogatás Apulumban. A társulatokról szóló értesítőn kívül, a különfélék változatos rovatában olvashatók: A középkori magyar sodronyos zománcz, **Esztergom** régészeti jelentőségéről, **Római sírkő**, A homországi magyar pogánykori lelet, **Római kori temető Aquincumban** és **Szilassy János** kassai mester úrmutatója czimű kisebb közlések. — E füzethez van mellékelve az egész évfolyam tartalomjegyzéke és betűrendes tárgymutatója.

2. Az «ATHENAEUM» 4-ik (decemberi) számában az első czikk *Renan* emlékének van szentelve s a *Renanismust* ismerteti. *Renan* Ernőben a tudományos kritika egyik legnagyobb nevű képviselője hunyta örök álmra semeit ez év okt. 2-án. Alig van elme, kiből a bonczoló,

elemező erő, a szó, a gondolat oly bátorságával párosulva kristályodott volna tudományos hypothesissé, mint a «Jézus élete» hírneves szerzőjében. Fényes prózája Sainte Beuve-re vall, kinek személyes vezetése és hatása alatt érlelődött nyelve arra a tökélyre, mely olvasóit elragadta. De meleg drámai élet buzog előadásában is, melynek közvetlensége lebilincsel. Egyháztörténeti műveiben azonban nemcsak elvi ellenségei részéről talált oly hibáztatásra: hogy azok tudományos komolyság és szigorú kritika nélkül írvák, s hogy subjectiv ömlengések és a phantastikus részletfestés túlnyomó bennök. Legjobban elégit ki azon tárgyaknál, melyek a hittan kérdésein kívül esnek; a milyen pl. a zsidókról írt ethnographiai tanulmánya. Itt az érvek hatalmas tárházával áll szembe azon újabban annyira hangsúlyozott tétellel: mintha a mai zsidóság tiszta és vegyületlen semita törzs lenne. Kimutatja, hogy a századok folyamán lassanként nagyon sok nyugati népelem szivódott fel a zsidóságba s annak ethnikai fejlődésére döntő befolyást gyakoroltak. Sirja fölé oda lehet írni, a mit ő akart: óhajtom, hogy síromra azt írják: «veritatem dilexi». — A második cikkben Lyka Károly: *A modern művészet bölcselete* című tanulmányát folytatja és fejezi be. A 48-as évek forradalmi után kettős erővel keltek birokra az új eszmék a régiekkel. A küzdelem azonban nagyon egyenetlen fegyverekkel folyt s a liberális eszmék diadala általánossá lőn. Meg volt teremtvé a reactio hangulata, s e hangulat egyre szélesebb teret hódított, míg nem létrejött a korszellemnek megfelelő új művészet, mely *technikában* és *eszméi tartalomban* egyaránt új jelenségül lépett fel. Technikájában egészen más utakra tért, mint elődei, s a művészetnek belső, önmagából kiinduló fejlődését mutatta. Az eszméi szempont pedig sokkal messzebb menő perspectivát nyit meg előttünk és arra a nagy közös térre vezet. hol a művészet szoros érintkezésbe lép a művelődés egyéb tényezőinek nagy tömegével, a hol úgy futnak össze a cultura szálai, miként nagy középponti állomásokon a táviró huzaljai. Az eszméi tartalom szempontjához érve szerző, részletesen kifejti: hogy milyen az új művek tárgya? Mit akarnak vele a művészek elérni? S mily kapcsolatban vannak e tárgyak és czélok a modern culturával? Jellemzi a tudományos és társadalmi eszmék hatását az irodalomra és művészetre; bemutatja a realistikus genreképek tendenciáját; vázolja a pszichologiai hatást. és arra a végeredményre jut: hogy a realistikus irány a modern kor legkifejezőbb művészeti documentuma. — Meltzl Oszkár: *A magyar parlament reformja* című államjogi tanulmányában a főrendiház szervezetét ismerteti és bírálja, rámutatva azokra a hiányokra és hibákra, a melyekben e szervezet szenved, és azokra a kívánalmakra, a melyeknek az új reformban eleget kellene tenni. — Palágyi Menyhértnek: *Az ébrenlétről* írt lélektani tanulmánya, a pszichológiának egy alapvető problémáját tárgyalja egészen új szempontból. Az ébrenlét nem valamelyes egyszerű lelki állapot, hanem az eszméletnek két áramlatából van összetéve: a reális és ideális eszméleti áramokból.

Reális áramoknak azokat nevezvén, a melyeknek lefolyása fölött a jelen környezet közvetlen és föltétlen uralmat gyakorol; ideális áramoknak pedig azokat, melyek a környezet közvetlen befolyása alól felszabadultak, tehát jelen nem lévő tárgyakra vagy eseményekre vonatkoznak. Az ébrenlétnek ezen egészen új fölfogásához képest az elvont állapotok nem kivételes jelenségek többé az ébrenlétnek belül, sőt kénytelenek vagyunk azon nézetnek tért engedni, hogy a rövidebb tartamú elvonatkozások, melyekről magunknak számot sem adhatunk, rendkívüli sűrítéssel lépnek fel a legközönségesebb eszmélkedés folyamán is. Szóval: az ébrenlét fonala mintegy két szálból van sodorva: az ideális és reális eszmélkedés szálaiból. — A negyedik cikkben Nagy Ernő: *Montesquieu és a felelős kormány intézménye* cím alatt Schvarcz Gyula: *M. und die Verantwortlichkeit der Rätthe stb.* című legújabbban megjelent tanulmányát ismerteti, kiemelve a bő tudást, erős dialektikát és egészen eredeti fölfogást, mely Schvarcz Gyula minden munkáját jellemzi, és rámutatva a szerző önálló gondolkodására, mely most is többször ellentétbe hozza őt a conventionalis felfogással és arra készíti, hogy éppen ezen tételeit fejtsse ki legbiztosabban, úgy hogy ne csak ellentmondjanak, de meggyőzni is bírjanak. — Várnai Sándor: *Észjog és jogphilosophia* czímen, Pikler Gyula: Bevezető a joghölcsületbe cz. művét bírálja és kimutatni igyekszik, hogy a tudományos elvtelenség s a tudományos nihilismus ridegebben proklamálva még alig hangzott el — mint azokban a glossákban, a melyekkel Pikler a joghölcsület általa úgynevezett «*korszzerű*» programját bevezeti. — Az «*Irodalom és Journalistika*» című cikkben, Micromegas abból az alkalomból, hogy *Rider Haggard* két kötetes regénye: «*O*» (*She*), mint külön-lenyomat is megjelent egy napilap hasábjairól, s a hírneves angol író művét nemcsak rossz fordításban, de tetemesen megcsonkítva adja a magyar közönség kezeibe; felpanaszolja, hogy a napi sajtó a kritika jogát igényli a társadalom, az irodalom és művészet, a tudomány és politika minden kérdése felett — ám tegye; de azt se felejtse, hogy nemcsak jogai, de kötelességei is vannak úgy az irodalom eszményeivel, mint annak munkásai szellemi integritásával szemben; a melyet ha nem teljesít, ezzel csak publicistikai lekiismerete szenved, ezek nélkül pedig létezésének nincsen erkölcsi alapja. — Az «*Irodalom*» rovatban: Harrach József, dr. *Sárffy Aladár*: *Lelektan és logika* című kézikönyvét ismerteti és iskolai használatra alkalmasnak találja. Heller Ágost: *Paulsen Einleitung in die Philosophie* című könyvéről ír tájékoztató ismertetést. r—ó.: a «*Mind*» harminadik számának tartalmát mutatja be. N. *A löweni egyetem államtudományi facultásának* megnyitásáról tudósít, a rectori beszédet ismerteti, s a tanfolyam tárgyait mutatja be.

3. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma: Marczali Henrik *Salamon Ferencz*-ről irt tanulmányt, melyben e gazdag és sokoldalú szellemnek csak egyik körét akarja megvilá-

gítani. Történelmi műveiről szól, melyek munkásságának mintegy delelőjét mutatják és melyek talán legjobban föltűntetik e fényes elme működését. Ő nem elégedett meg az anyag összehordásával s földolgozásával, hanem tiszta öntudatában volt a történeti igazság problémája nehézségének. A megoldást nemcsak gyakorlatilag kísérelte meg. erős esze törvényt, általános igazságot keresett. Ez az elmélkedés, ez a kétség egyike volt legerősebb tudományos jellemvonásainak. Szerző Salomonnak műveit egyenként veszi szemügyre s nemcsak általános. tudományos szempontból tesz reájok nézve észrevételeket. hanem különösen azon kérdést illetőleg: mennyiben felelnek meg azok a szerzőjüktől oly fényesen kifejtett és kifejezett eszménynek és mennyiben mutatják magának az írónak fejlődését. Salamon munkássága terjedelmes és sokoldalú volt. Az igazság szolgálata lebegett előtte mindig legfőbb cél gyanánt. Azon kornak volt szülőltje és neveltje, mely a hazának, a magyar nemzetnek fölvirágozását a szabadság, a haladás eszméitől, a szellemi és anyagi munkától várta. Ezek az eszmék behatoltak a nagyenyedi iskola falai közé, melynek első képzését köszönheté, ezek adták ifjú korában kezébe a kardot, férfi korában a tollat. És az igazság kikutatására természetes adomány és saját szüntelen tovább képzése által, két egyaránt hatalmas, de ritkán egyesülő tulajdonnal volt fölruházva. Meg volt benne a kedv, az elhatározás a legapróbb részletekig való mélyedésbe, és másrészt szellemének szárnyalásával a részletest, a kisszerűt is föl birta emelni az általános igazságok és eszmék régióiba. Ha az igazi történetíró, művész és szak tudós egy személyben, ő minden ízében az volt. Gyöngéi is csak az egyik vagy másik iránynak túltengéséből származtak. Művei mutatják, mint vált a szellemes hirlapiróból szakember, majd a részleteket csak értékesebb vagy másodrendű épületköveknek tekintő történeti bölcselő. — A névtelen szerző *A catholicus clerus sérelmei 1848 előtt és után* című tanulmányát befejezi. Ebben főképp az alapítványok és iskolákról szól. A főpapság az alapítványok és iskolák iránt támasztott igényeinek igazolására érvül az autonómiára hivatkozik, melyet az egyház létfeltételének állít. Tárgyalja az autonomia kérdését, tekintettel a katolikus egyháznak állására Magyarországon. A tanulmányban még következőkről van szó: Az autonomia czimén a vallás-, tanulmányi, egyetemi és egyéb alapok, valamint az ezekből fentartott összes iskolák kezelésének és a katolikusok összes iskolaügyének az állam kezéből kivételére vonatkozó kívánság. A király legfőbb kegyúri joga felségjogától elválaszthatatlan. A király, felségjogánál fogva, alapítója és adományozója az egyháznak. Az alapok és iskolák ügyeinek a helytartótanács egyházi s tanulmányi bizottságában tárgyalására vonatkozó érv. Az alapítványok és az azokból fentartott intézetek kezelésének a kormány kezéből kivételére vonatkozó kérdés. tekintettel azok jellegére, rendeltetésére, az alapítás czímére. A legfőbb kegyúri jog gyakorlásában és mértékében előállítható módosulás a viszonyok vál-

tozásaihoz, jelesen a katolikus egyháznak az államban való helyzetéhez képest. Az alapok ügyeiben szükséges intézkedések új törvényhozatala nélkül is foganatosíthatók. Javaslatok a katolikus alapok kezelésére nézve, a kath. egyháztól azelőtt birt befolyás pótlása, a kezelés nagyobb nyilvánossága, ellenőrzése tekintetében. A legfőbb kegyúr engedélyének kikérése. Végül a tanulmányi alaphól fentartott tanintézetekről s azok költségeiről. — *Sebesztha Károly a nőnevelésről* szóló cikkét befejezi s ebben szól az érzékek nagy jelentőségéről s az azokon alapuló lélektani törvényekről; majd áttér a nőnevelés közelebbi meghatározására. A nőnevelés leghelyesebb megoldása nem lehet más: mint alkalmat szolgáltatni a leánynak értelme művelésére a nélkül, hogy őt a család képző hatása alól elvonnók. — *Szarvas Gábor A Magyar Nyelvtörténeti Szótár* című cikkében védelmet irt a szótár mellett, Nagyszigethi K.-nak a Szemle októberi füzetében megjelent bírálatá ellenében. A bírálat hat pontban foglalta össze a hiányokat, tévedéseket és vétségeket, a melyeken a szótár tökéletlensége sarkallik. Sorba veszi s iparkodik őket kimenteni vagy megmagyarázni. — *Nagyszigethi Kálmán* rövid válaszában elmondja még egyszer, hogy nem gyűlölködés, hanem nyelvtudományunk érdeke indította a szótár fogyatkozásainak kimutatására. — A költemények között van *Lévay József őszi kikircsek* című eredeti költeménye és *Janus Pannónius elegiája anyja haláláról* Hegedűs István fordításában. — *Bernát István Kisiparunk jövőjéről* értekezik. Lehetőleg röviden be akarja bizonyítani, hogy eddig követett iparpolitikánk lényeges fogyatkozásban szenved. Túlságosan nagy figyelmet fordítunk a gyáriparra, kevésbe veszszük a kisipar érdekeit s épen nem ápoljuk kielégítően azokat a biztató csírákat, melyek e téren mutatkoznak. A termelés lehető gyors és nagy mérvű fokozása előttünk a cél, ezért föl tudunk áldozni sokat, még azt a kisipart is, a melynek fejlesztése apáink gondoskodásának évszázadokon keresztül oly fontos tárgya volt. Azok az intézkedések, melyek a kisipar védelme szempontjából a törvénybe fölvétettek, nem elégségesek arra, hogy a kisiparral foglalkozókat szorosabb kapcsolatba hozva, osztálylyá egyesítsék s ez osztály főnmaradását biztosítsák. A vasutak kiépítése új piacokat nyit a gyáraknak s mindinkább szűkebbre szorítja a kisipar körét. A kisipar föntartása, véleménye szerint, nem csupán gazdasági, hanem társadalmi fontossággal is bír. Míg ez egyrésről a közmorál nemesbülése nélkül el nem érhető, másrészt e nemesbülést, a kisipar föntartására és fejlesztésére irányuló munka közben, lehet legkönnyebben elérnünk. Kíváncsú eredmény mind a kettő. — *Harashti Gyula Egy Racine-monographia* című tanulmányt irt Robert Péter La poétique de Racine című munkájáról, mely sok tekintetben gyöngye mű, de nincs minden érdem hiján. Az *Értésítőben* Brehm E. Az éjszaki sarktól az egyenlítőig. Gróf Ráday Gedeon összes művei, összegyűjtötte Váczy J., Keményfy D. történeti tanulmányok, Zola Débacle című munkák vannak ismertetve.

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK decembéri (5-ik) füzetében a cikkek sorát egy mutatóny nyitja meg: «Gróf Bercsényi Miklós jellemzése» Thaly Kálmántól, kinek a Bercsényi-családról szóló harmadik kötete nem régen hagyta el a sajtót. — Köszeghy Sándor «Zsigmond király két honvédelmi szabályzatát» közli, mely azért nevezetes, hogy Zsigmond király e tervezetével magát a banderialis rendszert is, és lehet mondani, egész korát felülmulta. azzal az állandó katonaság eszméjének magvát vetvén el. — Gömör Gusztáv második és befejező közleményét adja ily című dolgozatának: «Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újból való elvesztése 1602-ben.» — Thury József «A várnai csatáról» szóló török kütfőket beszélteti, névszerint II. Mohammed szultánnak fehnáméit, vagyis a győzelmet hivatalosan tudató iratait, melyeket a szultán két keleti fejedelemhez intézett. — Czimer Károly «Cserni Iván czár» szegedi szereplését ismerteti. A mohácsi vész után a félnomád ráczság megragadta az alkalmat, hogy a magyar baza területén, a Duna és Tisza s a Maros és Tisza között önálló szerb országot alapítson. A rácz nép ezen önállóságra való törekvése Csernovics Nenád (Iván) czár kalandor egyéniségében találta meg a maga előharczosát és képviselőjét, a ki az általa alapítandó független rácz ország középpontjául, hol székhelyét tartandó volt, az alföldi magyarságnak már akkor is védhástyaul szolgáló Szeged várost szemelte ki. Így azon pusztulás után, mely Szegedet a mohácsi vész után a Budáról hazavonuló török hadak részéről érte, nyomban a másik, még veszélyesebb csapás következett rá. A törököktől feldúlt és sebeiből még fel sem épült város Iván czár székhelyévé lőn s az «alföld metropolisa» hadművelési alapjává lett azon irtó harcznak, melyben a szláv kalandor gyűlevész hadaival Dél-Magyarországban a magyarság teljes kiölését vette célba. A «fekete embert» leverte ugyan a nemesség és Szeged hazafias népe, de martalóczainak dúlásait soká sínylette a délvidék. — A Hadtörténelmi apróságok tartalma a következő: Gr. Zrinyi Miklós 1664-iki téli hadjáratáról; A táthi csata 1685. augusztus 16-án; Gróf Münch orosz tábornagy levele herczeg Lobkovitz tábornokhoz; Salm Miklós gróf panasza seregének siralmas állapotáról 1490-ben; II. Rákóczi György levele Lengyelországból visszatérése után négy nappal Kemény Jánoshoz, ki tatár rabságban ott maradt 1657. augusztus 7. Sikertült leszállás Maastricht mellett; Az erdélyi magyar nemesi fölkelés 1809-ben. — A könyvismertetés rovat két munkával foglalkozik, u. m. Villányi Szaniszló: «Néhány lap Esztergom város és megyé multjából»; Alleker Lajos: «A Cilley grófok és Cilli városa. — Befejezésül közölve van II. Rákóczi Ferencz hadi rendelete a káromkodók ellen. — A füzet mellékletei: Zsigmond király arcképe Dürer Albrechtől és Esztergom utolsó ostroma és a táthi csata 1685-ben.

5. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE 1892. évi utolsó (decembéri) számában dr. Mattekovics Sándor «Az 1875-ik évi költségvetés törté-

netét» adja elő. — Állami pénzügyeink nehéz, sőt aggasztó helyzete sodorta válságba a Szlávy-miniszteriumot 1873 végén. A hosszas vajúdás után 1874. márczius hóban megalakult új kormány programjának csak két pontja volt: a súlyos pénzügyi és közgazdasági bajok orvoslása. A kabinet pénzügyministere Ghyczy Kálmán, a volt balközépnek pénzügyi szaktekintélye s az eddigi pénzügyi kormányzat éles és találó bírálója, hangsúlyozta pénzügyi állapotunk súlyos voltát s az ösztönös hasznát és szükségét pénzügyi politikánkban. Az államháztartásunk rendezésének újját-módját tanulmányozni hivatott 21-es bizottságban felmerült számos javaslat, melyeket a 9-es albizottság szövegezett és melyek alapján három évre szóló részletes állambáztartási előirányzatot is állított össze, nem volt egyhamar kivihető s Ghyczy kénytelen volt a 153 milliós kölcsön második felének felvételére kérni felhatalmazást a parlamenttől, mit el is nyert. Az 1872—5-iki országgyűlés harmadik ülésszakának elején előterjesztett költségvetés 27·5 millió forint hiányt mutatott, de a pénzügyminister egyidejűleg adóreformokat jelentett be, melyek több új adó behozatalát s a régiek fokozását célozták, úgy hogy ezen újítások segélyével a hiány 12 millióval lett volna apasztható. Ghyczy javaslatai nem találtak rokonszenvvel: Lónyay óta a levegőben lebegett eszme, a balközép és Deák-párt fúziójának létrehozása izgatottságban tartotta a kedélyeket. A vita úgy a bizottságokban, mint különösen a képviselőház teljes üléseiben rendkívül heves volt. A monumentális beszédek közül, melyek az utóbbi helyen tartattak, Tisza Kálmáné döntött a helyzet fölött. A budgetvita alatt megtörtént a fúzió s 1875 márczius 3-án már az új kormány tárta fel programját a képviselőház előtt. Az új kormány, Széll Kálmán pénzügyminiszterrel, magáévá tette elődje költségvetési javaslatát a bizottság által módosított alakjában, mely aztán gyorsan letárgyalatván, 1875 május 6-án elfogadtatott. E költségvetés pénzügyi és politikai fejlődésünkben korszakot alkot. — *Havas Miksa* «Az életbiztosítás a földhitel szolgálatában» cím alatt viszonzválaszt ír dr. Nagy Gyulának a folyóirat előző számában foglalt hasoncímű cikkére. — Ha egyszer az elv helyesnek ismertetik el, nem lehet kétség az iránt, hogy a földhitellel összekötött életbiztosítás jogi helyzete törvényhozásilag szabályozandó, a mennyiben azt a jelenlegi jogállapot eléggé nem biztosítja. A javaslat egyébiránt nem tartalmaz kényszerbiztosítást, hanem csak azon régi elv érvényesítését, hogy «adós fizess.» Az a kérdés, hogy kit illessen a biztosított halála esetében a biztosított összeg, csak a javaslat félreértéséről tanúskodik, az intézmény célja, a földbirtokos halálával tehermentes birtokot biztosítani az örökösnek, tehát nem lehet szó pénzbeli követelésről. Ha a földbirtokos még életében szabadulni akar a tehertől, úgy visszafizeti a földhitelintézetnek a tőkét s a biztosító társasággal leszámol. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. *Mandello Károly* az 1892. november hó fontosabb gazdasági eseményeit sorolja fel. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. *Ráth*

Zoltán ismerteti «A kereskedelemügyi miniszternek 1891. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentését», melyben az új miniszter számol be nagynevű elődének utolsó évi tevékenységéről. A jelentés ma már közgazdasági életünk történetének valóban páratlanul álló forrásművét alkotja s nagyon kíváncsok, hogy szakembereink ne csak a legkimagaslóbb tényeket olvassák ki abból, hanem a mélyebben elrejtett, a táblás kimutatások óriási tömkelegéből csak nagyobb fáradsággal kiböngészhető tanulságokat is felszínre hozzák és közgazdasági, valamint u. n. szociális statisztikánk részére lefoglalják. — Azután *y* ir Deutsch A. «25 Jahre ungarischer Finanz- und Volkswirtschaft» című, hazánk legujabb haladását a külfölddel megismertető tanulmányáról, mely hű, de a mellett élénken színezett képét nyújtja az alkotmány helyreállítása óta elért fejlődésünknek. — A «Statisztikai Értesítő» hozza dr. *Jekelfalussy József*-nek »Az új iparstatisztika főbb eredményeiről» szóló, a kereskedelemügyi ministerium kebelében fenálló ipartanácsban felolvasott értekezését. — Iparstatisztika létrehozására irányult régebbi kísérleteink meglehetősen csekély eredményt mutathattak fel. A fő hiány mindig az volt, hogy temérdek iparos és főképp iparos segédzemély maradt ki a számlálásból. E bajon csak a népszámlálás alkalmának felhasználása segíthet. A jó iparstatisztika azonban nem elégedhetik meg az iparos népesség nyers számának megállapításával, hanem szükség van az iparvállalatok különböző kategóriáinak ismeretére is. Az (1890.) népszámlálásnál használt számlálólap úgy volt szerkesztve, hogy az arra adott válaszok segítségével ki lehetett deríteni minden egyes ipari vállalat személyzetének nagyságát és alkatelemeit. Ily módon a magyar statisztikai hivatal a népszámlálás alkalmával mindazt meg tudta oldani, mit eddig az iparstatisztika személyi részétől vártak, sőt a vállalatok statisztikája mellett a vállalatokban alkalmazott szakmunkásoknak mesterségök szerint való részletezését is képes volt adni, mit eddig még semmiféle más iparstatisztika nem birt elérni. A segédszemélyzetből kiinduló ezen módszer azonban nagy nehézségekkel volt összekötve, mit az a tény is jellemez, hogy az országos statisztikai hivatal, a munka közben, 317.701 számlálólapot küldött vissza kiegészítés, illetve pótlás végett az illető helyi hatóságokhoz. Ipari népességünk e felvételnél jobban részleteztetett, mintsem azt az 1882. híres német iparstatisztikában látjuk. Nálunk történt először a vándoripar elkülönítése a rendes ipartól s annak iparnemenként való feldolgozása. Igen nevezetes újítás továbbá a házaló-kereskedésnek részletes kimutatása. A mi az eredmények főbbjeit illeti, a népszámlálás megállapította, hogy 1890-ben az ipar, kereskedelem és forgalom kerek számban összesen egy millió százezer egyént foglalkoztatott. Az anyaország összes férfinépességének 12.6%-ka s a nők közül is 2% e keresetágakhoz tartozott. Az utolsó tíz év alatt az iparban és forgalomban foglalkozók száma 190 ezer lélekkel szaporodott; e szaporodásnak nagyobb az aránya, mint az össznépességé. Az egyes

ágakat tekintve, bányászat és kohászattal foglalkozott 47.438 egyén iparral 825.068, kereskedéssel 161.140, hitelügyletekkel 6.891, a közlekedésnél volt alkalmazva 58.065. Magában Budapesten az ipar és forgalom körébe tartozók száma 10 év alatt 80.821-ről 150.223-ra emelkedett, úgy hogy 1890-ben a férfinépesség 51.5%-a vallotta főkeresetforrásának e foglalkozásokat, mi eléggé jellemzi a főváros ipari fontosságát. A szorosabb értelemben vett ipar leginkább a fővárost magában foglaló Duna-Tisza közén s a nyugati részekben van képviselve. Aránylag legtöbb iparost Zolyóm, Brassó, Turócz, Szep-s- és Sopron-megyék mutatnak fel. Törvényhatósági városaink közt első helyen Kassa áll, utána nyomban Budapest, Pozsony, Marosvásárhely, Temesvár és Kolozsvár következnek. Legtöbb egyént foglalkoztatnak: a cipész-ség 57.744 egyénnel, azután van kovács 47.642, csizmadia 46.659, férfiszabó 44.356, malomipar 41.272, ezek után jönnek az asztalosok, kőművesek, ácsok, bognárok, mészárosok, stb. Hogy hazánk ipara még mindig túlnyomólag kisipar, azt bizonyítja a segéd nélküli önálló vállalkozók nagy száma. Ilyen volt 188.858, összesen pedig találtatott 301.281 vállalat 330.232 segédszemélylyel. A nagyipar kiterjedését megvilágítja az a tény, hogy 1890. év végén 1.125 oly tulajdonképeni iparvállalat találtatott, mely 20-nál több segédszemélylyel dolgozott s az ezekben működők száma néhány száz híján 100 ezerre rugott. Ez ipartelepek közül 100 egyenként több mint 200 segédszemélyt foglalkoztatott. Ezen most említett igazi nagyvállalatok közt volt 14 vasgyár és vasöntő, 10 dohánygyár, 9 gépgyár, 8 gőzmalom, 8 cukorgyár, 7 vasúti javító műhely, 5 könyvnyomda stb. Ezernél több segédszemélyt összesen 10 gyárnál találunk, melyek közt legelől Ganz és társa czég vállalata áll 2.025 egyénnel. A húsznál több segédszemélylyel dolgozó vállalatok közül legtöbb kezét foglalkoztatnak a vasgyárak és vasöntők, a dohánygyárak, gépgyárak stb. Legsze-gényesebben van képviselve a nagy üzem a textilipar körében. Új iparstatisztikánk a nyelvi viszonyokat is kutatta és kiderítette, hogy az üzlettulajdonosok közül majd 59% vallotta magát magyarnak s a nem magyar ajkúak közül is 56% tud magyarul, úgy hogy csak 18% nem beszélte államunk nyelvét. Nem oly kedvező az arány az ipari segédszemély-zetnél, melyből csak 41.8% a magyar anyanyelvű, mi abban leli magyará-zatát, hogy a sok kezét foglalkoztató nagy ipar — Budapesten kívül — leginkább a nem magyar ajkú felvidéken fordul elő. Az élvezeti és személyes szolgálati iparban 40.839 korcsmáros, 24.630 varrónő, 21.286 vendéglős és szállodás találtatott. A népszámlálásból levezetett iparstatisztikánk az iparban foglalkozó 370.088 segédszemély közül 7.11%-ot hely nélkülinek talált, mely arány a fővárosban 11.2%-ra emelkedett. A kereskedésben foglalkozó 161.140 egyén közt 13.656 házaló, 5.720 ügynök és alkusz van. Legcsekélyebb a kereskedők aránya Erdélyben, a városok közül legtöbb kereskedő Nagyvára-don van. ez után Budapest, Pancsova, Temesvár és Győr követ-

kezik. Iparstatisztikánk számai a nemzeti termelés ezen ágának örvendetes emelkedéséről tesznek tanúbizonyságot s alkalmasak arra, hogy bizalmat keltsenek jövő fejlődésünk iránt. — A füzetet a «Könyvszemle» fejezi be.

6. A MAGYAR NYELVŐR XII. füzetében Kalmár Elek azt a vitás kérdést fejté meg: az idegen nyelveknek *ch* hangja minő hanggá válik nyelvünkben. Összeállítja a nép nyelvéből az ily *ch*-hangú idegen szavakat, s arra az eredményre jut, hogy a német *ch* a magyarban mindig *k*, még pedig hangsúly és rövid hangzó mellett hosszú *k* (pl. *sukk*, ném. *schuch*, *sakk*, *zikker*, *pikszmokker*), különben pedig rövid (*ekhó*, *vakparádé*, *hopták*, *bakter*); — a szláv szavak *ch* hangjának pedig egyszerű *h* a megfelelője (pl. *cseh* cs. *čech*. *mohar* t. *muchar*, *potroh*, or. *potroch*, *hőrcsök* t. *chrček* stb.). — Halász Ignác a fej- «mulgere» ige ugor eredetét és rokonságát fejté ki a lapp nyelvben talált adatok nyomán; — Kunos Ignác pedig az *ibrik*, *iprikál*, *szubasa*, *harámbasa* szavak török eredetét világítja meg. — Bódis Juszti helyesírásunk kérdését kritizálja iskolai szempontból. Utal arra a nagy zavarra, melyben helyesírásunk leledzik, s sürgeti az egyöntetűség behozatalát különösen az iskolákba, mint a mely hely az alapvetője későbbi írásmódunknak. — Szinnyei József a szerkesztette Új Tájszótár készültéről, forrásairól, s berendezéséről mond el egyet-mást tájékoztatóul. — Bartha József a palóc nyelvjárás mondattani sajátosságait ismerteti. — Katona Lajos a *folklore* szó értelmét írja körül, figyelmeztet annak hibás magyarosítására (*folklóre*), mert az az angol kiejtésben *folklór*-nak hangzik. — Szarvas Gábor fordítóink magyarságát veszi bontó kése alá. Egy kisebb német elbeszélés fordításából szedi a példákat, s megmutatja, mennyire elárvahodott a nyelv az újabb fordítók kezében. Az apróbb közlemények közt: Körösi Sándor védi és új adatokkal támogatja az *atilla* «ruha» olasz eredetét; — Balassa József a «lesz» igealakot mint időképzőt mutatja be («Nem tudtam, hogy ma el kell lesznem»); — Szilasi Mór az *alattomban* szót pleonasztikus, tovább ragozott alaknak tartja. — Jámor Tamás az *öregnemű üzéreket* gúnyolja ki, s azt ajánlja, hogy nevezzék magokat jó magyarán *ócskász*-oknak avagy *házaló*-knak. A szerkesztő válaszol a hozzá intézett nyelvéseti kérdésekre. A füzethez van csatolva a Nyelvőr múlt évi folyamának részletes tartalommutatója.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 1893-iki évfolyam első, latin nyelven irt cikkében: «Addenda reliquiis Euhemeri» Nemethy Géza adalékokat közöl saját Euhemeros-kiadásához, mely 1889-ben a M. T. Akadémia kiadásában megjelent és a külföldi kritika részéről osztatlan elismerésben részesült. A második cikkben: «Zrinyi legújabb epigonja» Kanyaró Ferencz kimutatja, hogy Eszterházy Pál nádor versei, melyeket Merényi Lajos az «Irodalom-

történeti Közlemények»-ben (1892. II. és III. füz.) kiadott és a XVII. század kiváló termékeinek hirdetett, legnagyobbbrészt plágiumok Zrinyiből és Listiből, a mit számos, hasábosan egymás mellé nyomtatott részlettel bizonyít be. A kölcsönzött részeket közt van a Zrinyászh leghíresebb lyrai gyöngye, a török ifjú éneke is, mely majd minden magyar olvasó-könyvben található és Eszterházy Pál verseinek közlője még erre sem ismert reá. A harmadik cikkben: «Nominativus cum infinitivo és accusativus cum infinitivo Thukydidesnél» Incze Béni nagyobb dolgozatot kezd közzétenni, melyben adalékot szolgáltat a legnagyobb görög történetíró stíljének jellemzéséhez. Szerinte Thukydides stíljének lényegesen jellemző tulajdonságai: természetes egyszerűség, tudományos világosság és keresetlen eredetiség. Ezen tulajdonságok együtt véve ritkán találhatók a görög irodalomban s így csak kevés író van, kivel Thukydidest összehasonlítni lehet és szabad.

A hazai irodalom rovatában Pecz Vilmos és Vári Rezső bírálják Schill Salamon görög irodalomtörténetét, mely a görögöt pótló tanfolyam számára készült. Mind a két bíráló céljának kevésbé megfelelőnek mondja e legnagyobbbrészt Christ munkáján alapuló könyvet, melynek azonfelül sok egyes adatát, de különösen magyarságát és stíljét is igen kifogásosnak találják. Fináczy Ernő bírálja Pácz Sándornak «A régi görögök családi élete» cz. bölcsészettudori értekezését, melyről kimutatja, hogy legnagyobbbrészt ismeretes kézikönyvekből van kiírva, még pedig sok félreértéssel és értelmetlenséggel. Háhn Adolf kedvező véleményt mond Haraszi Gyula Kis francia nyelvtanáról, mely szerinte nemcsak szükségét pótol. hanem francia nyelvi oktatásunk szegényes eszközeit tekintve, igazán nyereségnek mondható. Értelmes, gondolkodó fő munkája, mely nem elégszik meg azzal, hogy pusztán átvegye a conventionális nyelvtani anyagot. hanem egyúttal megtisztítja, kiegészíti és újabb, észszerűbb kapcsolatokban dolgozza föl. A bíráló egyes kifogásai elég számosak, de nem súlyosak. Hasonlókép kedvezően méltatja Petz Gedeon Katona Lajos Német olvasókönyvét a gymnasiumok III. és IV. osztályai számára, mely szerinte, mint lelkiismeretes munka, figyelmet és elismerést érdemel.

Az 1892-iki philologiai programmértekezések sorában Fodor Gyula igen sikerültnek mondja Popini Albert dolgozatát Horatiusról, mely a tudomány jelen színvonalán áll és helyesen jellemzi a római költő egyéniségét és költészetét. csak itt-ott túlságosan idealizálja hősét és Augustus korát. Kardos Albert teljesen elhibáztattnak találja Kulcsár Endre «Arany János elbeszélő irálva» cz. értekezését, mely egészen tarthatatlan alapon nyugszik. Kulcsár ugyanis «Keveházát» veszi fejtegetései alapjául, de epopoeiának tekinti e költeményt és figyelmen kívül hagyja, hogy az voltaképp regedal, melyet Arany tudvalevőleg «Csaba királyfi» czímmel tervezett époszában Hábor hegedős ajkára kívánt adni. Teljesen ferde föltevésekből indulva ki, Kulcsár dolgozatának célját tévesztette. bár tagadhatatlan, hogy egyeb-

ként kellő szakismerettel van írva. Ellenben igen kedvező ítéletet mond K a t o n a L a j o s Versényi György dolgozatáról, mely a babonás napokra vonatkozó néphagyományokat összefoglalja és magyarázza. A dolgozat főhiánya, hogy szerző nem aknáztá ki Kálmány Lajosnak két nagybecsű népköltési gyűjteményét, melyek alapján a bíráló kiegészíti Versényi előadását. Végül V á c z y J á n o s elismeréssel mutatja be Erdélyi Károlynak Az ember tragédiájáról írt dolgozatát, melyben Erdélyi Madách holland fordítójának, Wallisnak a magyar költőről és jelen művéről írt érdekes essayjét magyarra fordította. — Vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

Igazgatósági ülés.

1892. december 4-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, gr. Desseffy Aurél, Hollán Ernő, Semsey Andor, Szabó József, Szilágyi József, Than Károly, Tisza Kálmán, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

27 Elnök úr megnyitván az ülést, meleg hangon emlékezik meg Keleti Károly ig. és rt. haláláról s indítványozza, hogy az Igazgatóság részvéte a jegyzőkönyvben fejeztessék ki. — Elfogadtatik.

28 Elnök úr jelenti, hogy a májusban tartott nagygyűlésen az Akadémia Jókai Mór t., Fraknói Vilmos r. és Hollán Ernő t. tagokat az Igazgatóságba beválasztotta. — Öröndetes tudomásul vétetik.

29. A főtitkár előterjeszti jelentését a Széchenyi-emléktábláról. — A jelentés tudomásul vétetvén, Holló Barnabás úr tiszteletdíja 3000 frtban állapítatik meg s a leleplezés — az Iparegyesület december 18-án tartandó jubileuma miatt — 1893. január 15-ikére halasztatik el.

30. A könyvtári bizottság előterjesztése s az elnök úrtól és a főtitkártól a jövő évi budgetet illetőleg adott, megnyugtató fölvilágosítások alapján, az Igazgatóság elhatározza:

1. A főkönyvtárnok fizetése 1893-tól kezdődőleg. 2000 frtban és lakáspénze 600 frtban, a két alkönyvtárnok fizetése, ugyanonnan számítva, 1500—1500 frtban, lakáspénzük pedig 300—300 frtban állapítatik meg, mindhármuknál ugyan csak 1893-tól kezdődő ötöd-éves 100—100 frt fizetés-emeléssel, a quinquennalis fizetés emelések száma ötöt túl nem haladhatván.

2. A három könyvtárnok közül egynek az Akadémia palotájában kell lakni, s a bent lakó tisztviselő lakáspénzt nem húz. Melyik könyvtári tisztviselő lakjék bent a palotában, esetről-esetre, ezúttal az Akadémia legközelebbi összes ülésének határozata szerint döntenek el.

3. Az Igazgató-Tanács Fröhlich Róbert l. tagnak főkönyvtárnokká lett megválasztását tudomásul veszi, és Hellebrant Árpád eddigi könyvtártisztet alkönyvtárnokká lépteti elő.

31. A földhitelintézet két rendbeli jelentése földhitelintézeti záloglevelek vásárlásáról tudomásul vétetik.

32. Főtitkár jelenti, hogy Semsey Andor ig. és t. tag, 100.000 frtos adományából. III. részletül 20.000 frtot befizetett, továbbá Arenstein József 1000 frtos és özv. Kóczán Józsefné 500 frtos hagyománya is befolyt. Új hagyományok: Kristyóri János aradi sűtőmester részéről 100 frt (be is folvt), dr. Pados János végrendeleti hagyománya szintén 100 frt. — Tudomásul szolgál.

33. Mollah Izsákné, volt könyvtári szolgálja özvegyének végkielgitésért, Eckstein Mórnak pedig szenvedett kár megtérítéseért benyújtott kérvényét — az Igazgató-Tanács nem veheti figyelembe.

34. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr TISZA KÁLMÁN és HOLLÁN ERNŐ igazgató tagokat kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1892. december 5-én.

SCHVARCZ GYULA r. tag elnökle alatt jelen voltak az illető osztályból: Láng Lajos, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Csánki Dezső, Jekelfalussy József, Óvári Lipót l. tt. — Egyéb osztályokból: Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

293. SZILÁGYI SÁNDOR r. t. fölolvassa: «Bánffy Dénes tragédiája» című tört. tanulmányát.

294. JEKELFALUSSY JÓZSEF l. t. bemutatja Ráth Zoltán vendég értekezését: «Népünk korviszonyai és halálzási statisztikánk».

295. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek VÉCSEY TAMÁS r. és JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tagok.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III-dik osztály kilenczedik ülése.

1892. december 12-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnökle alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly T. Miklós tt. — Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, König Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vince r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Heller Ágost, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos l. tt. — Egyéb osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

296. SCHULEK VILMOS l. t.: «A szemesillagnak kiszélése forrásból».

297. ILOSVAY LAJOS l. t.: «A levegőn égéskor keletkező nitrogéntartalmú melléktermékek mennyiségi meghatározása II. közl.

298. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHULEK VILMOS és ILOSVAY LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizenegyedik ö s s z e s ü l é s.

1892. december 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Joannovics György. B. Nyáry Jenő, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor. Goldziher Ignác, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Jakab Elek, König Gyula, Pauler Gyula. Szabó József. Szilády Áron, Szilágyi Sándor. Than Károly, Vécsey Tamás, r. tt. — Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Batizfalvy Sámuel, Czobor Béla, Fejérpataky László, Heller Ágost, Majláth Béla, Nagy Gyula, Óvári Lipót. Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond, Telfy Iván. Vargha Gyula I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

299. Szilády Áron rt. felolvassa Imre Sándor rt. emlékbeszédét **Ballagi Mór** r. tagról. — Az Emlékbeszédek során adatik ki.

300. Elnök úr bejelenti, hogy a M. T. Akadémia meghívott az **Orsz. M. Iparegyesület** december 18-án tartott félszázados **jubileumára**, s hogy ez ünnepen az Akadémiát az elnök és főtitkár képviselték, kifejezést is adván az Akadémia üdvözetének. Ez ünnep közbejötté miatt az Akadémia Széchenyi-ünnepét, mely szintén decz. 18-án lett volna megtartandó, el kellett halasztani, még pedig jövő évi január 15-ére. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

301. A főtitkár bejelenti a magyar tanárság és a magyar nyelv-tudományi irodalom egyik legtiszteltebb alakjának, **Szvorényi József** t. tagnak decz. 11-én és **Wieseler Frigyes** k. tag. göttingai egyetemi tanárnak december 3-án történt elhunytát. Az Akadémia fájdalmas részvéttel veszi tudomásul a jelentést s az I. illetőleg a II. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

302. A **philadelphia Philosophical Society** meghívót küld az 1893. május havában tartandó **másfélszázados jubileumi** ünnepére. — Annak idején üdvözlő irat fog küldetni.

303. A Vallás- és Közoktatási Ministerium megküldötte (Akad. Ért. II. 179.) az ország nem magyarajkú lakosaitól leginkább használt **keresztnevek** kimutatását, lefordítás és fölülbíralás végett, a mivel az Összes ülés annak idején az I. osztályt bízta meg. Az I. osztály betérjeszti az e végből kiküldött bizottság (Joannovics György t., P. Thewrewk Emil és Asbóth Oszkár I. t.)^{*} munkálatát. — Fel fog terjesztetni a nm. ministeriumhoz.

304. Az I. osztály elvben teljes készséggel hozzájárul a Vallás- és Közoktatásügyi Minister úrnak a magyar zenei emlékek és **műszótár** érdekében (Akad. Ért. III. 681. l.) kifejtendő actiójához s a közreműködés módjára és körére vonatkozólag azonban véleményét akkor fogja előterjeszthetni, ha az Akadémiának szánt feladatokról biztos tudomást nyer. — A Vallás- és Közoktatásügyi Minister úrhoz ily értelemben felterjesztés fog intézteni.

305. Hellebrant Árpád akadémiai könyvtárnok jelentést tesz a **«Régi M. Könyvtár»** folytatása érdekében tett külföldi útjáról. — Öröndetes tudomásul vétetik s a jelentés az Akadémiai Értesítőben kiadatik.

306. Az I. osztály a **Bulyovszky-pályázat** módosítására nézve (Akad. Ért. III. 729.) a következő javaslatot teszi:

«Az Ügyrend 96. §-ának e mondata: «ha a pályázat akkor is sikertelen volna, a jutalom az Akadémia szabad rendelkezésére marad» így módosítandó:

«Ha a pályázat akkor is sikertelen lenne, a négy évi kamat (400 frt) az Akadémia rendelkezésére marad és a nyelv- és széptudományi osztály javaslata alapján, valamely a lefolyt négy év alatt nyomtatásban megjelent, jutalmat nem nyert, a szépirodalmat emelő, eredeti magyar műnek utólagos jutalmazására fordítandó. E mű lehet óda vagy másnemű költemény, regény vagy beszély, esetleg tárczasorozat vagy akár kötött, akár kötetlen beszédben irt jeles vígjáték.» Az Ügyrend 96. §-ának e szövege egyébként változatlan marad. — A javaslat egész terjedelmében elfogadtatik.

307. Az I. osztály. a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztése alapján javaslatot tesz **»Régi M. Nyelvemlékeinknek a mohácsi vészig«** hasonmásokban és mutatóványokban való kiadására és erre szerkesztőül Zolnai Gyula urat ajánlja, ki a Németújvári Glossákról irt dolgozatával hivatottságát bebizonyította. — Elfogadtatik, a részletes előterjesztés annak idején elvártnak.

308. Az I. osztály a **Werbőczy Hármas könyvének** új kiadása tárgyában alakított bizottságba a maga részéről P. Thewrewk Emil r. és Vajkay Károly l. tagokat küldi ki. — Tudomásul van.

309. A főtítkár előterjesztésére az I. osztály fölhívatik, hogy a Kóczán-pályázaton jutalmat nyert s irodalmi színvonalon álló négy színmű (Szász Károlytól: Attila halála és István vezér, Gabányi Árpádtól: Pogány magyarok és Várady Antaltól: Charitas) kéziratát a főtítkári hivatalnak szolgáltatassa át, **«A Magyar Történeti Színműtár»** megindíthatása végett.

310. A II. osztály indítványozza, hogy Malagola Carolo bolognai állami levéltári igazgatónak és Bevilacqua Lamberto herczegnek az Akadémia köszönete fejeztessék ki azon szíveségükért, melylyel **Mar-sigliának**, hazánk XVII. és XVIII. századi történetében szerepet játszott férfiúnak Bolognában őrzött levelezése átbúvárlására engedélyt adtak. — Elfogadtatik.

311. A III. osztály előterjeszti a **Hadtudományi Bizottág** azon indítványát, mely szerint az Akadémia útján a nm. m. kir. Honvédelmi Minister úr kéretnek föl, hogy a bécsi cs. és kir. hadi levéltárba egy honvédtiszt vezényeltetnek hadtörténeti kutatások tétele végett. — Elfogadtatik.

312. A könyvtári bizottság mai napon tartott üléséből előterjesztést tesz a **könyvtárnoki lakás** iránti intézkedés kérdésében, s figyelembe véve a könyvtári tisztviselők magánviszonyait, egyhangúlag azt a javaslatot teszi, hogy a könyvtárnoki lakásban Hellebrant Árpád alkönyvtárnok lakjék. — Elfogadtatik.

313. A főtítkár bejelenti, hogy **Wartha Vincze** r. t. 1892. évi december 14-én **zárt levelet** helyezett el az irattárban, elsőbbsége megőrzése végett. — Tudomásul van.

314. A főtítkár jelenti, hogy az Akadémia gondozása alatt álló **széphalmi mauzoleum ereklye-gyűjteménye** legújabbban egy rendkívül becses darabbal gyarapodott, melyet néhai társunk, Kazinczy Gábor hagyatékából Vládár Ervin volt országgyűlési képviselő úr Becske Bálint úrnak, Kazinczy Ferencz unokájának ajándékozott, ez pedig a mauzoleumi gyűjteménynek ajánlott fel. Egy veres bőrkötésű, kis imádságos könyvalakú kézirat-kötet ez, melynek czímlapján a megható sorok állanak: **«Dolgozásaim a' Munkácsy Várban 1800 és 1801. — Minthogy az Országias' Rabjainak tintát nem engednek, vasdarabokat hánytam eczetbe; a' papirosat pedig Kufsteinből Munkácsig tartó útnak alatt lopva szerzettem. Kazinczy Ferencz, s. k.»** Tartalma: «Emilia Galotti», «Mina von Barnhelm», «Kazrik Thúra (Bürger után)» és a «Szivképző regék második könyve». — Az

Akadémia hazafias köszönettel fogadja e nagybecsű ajándékot s a mauzoleumi ereklyék közé helyezését és kegyeletes megőrzését elrendeli.

315. Gr. Zichy Jenő megküldi az Akadémia Könyvtárának a Bél Mátyás-féle *Notitia Hungariae Nova V.* kötetének, gondozása alatt megjelent 2-ik kiadását. — Köszönettel vétetik.

316. A főtitkár előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványok** jegyzékét.

317. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és SZILÁDY ÁRON r. tagokat kéri föl.

Felhívás előfizetésre.

I.

Arégi magyar nyelv emlékei a mohácsi vész előttikorból.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű photographiai másolatokkal, mutatóványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal közre fogja bocsátani. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyujt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában fölhasználhassák.

Mintegy *húsz* régi nyelvemléket vesz föl e kiadásba, elkezdve az 1225. év táján írt Halotti Beszédén s végezve az 1530-ból származó Katalin - legendán. A rövidebbek (Halotti Beszéd, Königsbergi töredék, Szabács viadala, Sajószentpéteri végzés s néhány érdekesebb magánlevél) teljes szövegéről, a nagyobb terjedelműeknek egyes érdekesebb részleteiről készített photolithographiai másolatot; adni fogja mindenkinek palaeographiai olvasását, s mindeniket föl fogja világosítani nyelvi és történeti magyarázatokkal.

E kiadás gondozását a Nyelvtudományi bizottság felügyelete mellett és megbízottjának közreműködésével a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatala fogja intézni.

Tájékozni akarván magát a készítendő példányok száma felől. *A régi magyar nyelv emlékei* photographiai kiadására ezennel aláírást hirdet.

Egy-egy bekötött példány aláírási ára 4 frt; iskoláknak, legalább 10 példány együttes megrendelésénél, és a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 25% engedménnyel, tehát 4 frt helyett 3 frt. Az összeg. előleges értesítés után, a jelen év szeptember havában, a példány átvételekor lesz fizetendő. A bolti ár tetemesen magasabb lesz.

Az aláírási nyilatkozatok f. évi április hó 15-ig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendők be.

Enekes könyv mely-

BŐL SZOKTANAC AS VRNAC

Diczeretet mondani, az anya szent egy házban, es keresi
ryeneknek minden gyűlésközeiben, mostan vobban
egben bedegertett, es meg öregbítettött, Sz
Gergel általa meg emendáltattott.

PSALMO C.XL IX

Diczeretet mondgarok az Istennek az szent-
eknek Gyűlékezésiben.

DEBRECSEMBE

Nyomtatva Komlos Andras. AN. M.D.LXIX.

A M. T. Akadémia megbízásából. hazai és külföldi könyvtárakban végzett kutatások révén. kezdettől fogva számos nagybecsű irodalmi kincsesel gazdagodott már nemzeti irodalmunk. Sz(egedi) Gergel Énekes könyve is ezen az úton fedeztetett fel Hellebrant Árpád által a mult nyáron. a boroszlói könyvtárban. A ki ezt a ritkaságot látta vagy csak hallott is felőle, azonnal sokszorosítására gondolt. Miután erre az illető könyvtár előjárósága készséggel megadta az engedélyt, a kiadásra nézve legcélszerűbbnek látszik az előfizetés útja.

Szegedi Gergely, Kálmáncsehi S. Márton debreczeni pap és püspök költségén s Petrovics Péter segélyével látogatta 1556-ban a wittenbergi egyetemet. 1557-ben, hazatérő útja közben, a kassai tanács hitta meg papjának, azonban Debreczen nem bocsátotta, mert már elébb oly feltétellel választotta meg iskolamesterévé, hogy az elbetegesedett Kálmáncsehi halála esetére, annak helyébe papjává teszi. Kálmáncsehi még ennek az évnek deczemberében meghalván, a debreczeni tanács a temetés napján (decz. 21-én) pappá választotta Szegedit. Ez 1569-ben bocsátotta ki Énekes könyvét, melyről azt mondja: «ujabban egyben szedeztetett, megöregbített s megemendaltatt». Nem lehetetlen, hogy az előbbi kiadás is Szegedi kezéből került ki, de akkor is valószínű, hogy e kiadások alapjául Kálmáncsehinek mindedig csak nevéről ismert énekes könyve szolgált.

Egyik esetben sem csökken a felfedezés érzéke, mert általa XVI. századi énekes könyveink hézagossorozata több oldalról egészített ki. Gálszécsi István énekes könyve megjelenési évétől, 1536-tól 1574-ig, Huszár Gálé megjelenési éveig 38 esztendő a távolság. Ezt a nagy időközt Szegedi Énekes könyve most 5—6 évvel kevesbíti. Másfelől e teljes példány előkerültével bizonyos az, hogy az Akadémia könyvtárának csonka Énekes könyve. a kolozsvári (muzeumi) és a n. muzeumi töredékek, továbbá az 1579-iki, 1590-iki. 1592-iki (Gönczi György-féle) s ez utóbbinak számos kiadásai valamennyien a Szegedi Gergelyének későbbi kiadásai. melyeknek összehasonlíthatásából, mind a koronkénti bővülés, változás folyamát, mind pedig Huszár Gál. Bornemisza Péter sok énekes könyveihez való viszonyára teljes világosság derül. Az a folytonosság, mely a debreczeni Énekes könyvek kiadásáiban Szegedi Gergelytől kezdve, Gönczy Györgyén, keresztül a jelen századig szemmel kísérhető, méltán gyaníttatja velünk, hogy Szegeditől visszafelé menőleg szintén megvolt az, legalább Kálmáncsehi énekes könyvéig.

De egymagát véve is az épen fenmaradt egyetlen példányt oly nevezetes emléke az a XVI. századi, még mindig hiányosan ismert nemzeti irodalomnak, hogy hozzáférhetővé tételét mind a nemzeti, mind a tudományos szempont egyaránt szükségesnek tünteti fel. Ha Debreczen, érthető lelkesedéssel fogadhatja régi egyházi életének eme dicsőségére való maradványát s helyben nyomtatott könyveinek egyikét: nem lehet csekélyebb azok érdeklődése sem. a kik a nemzeti irodalom

ügyét általánosabb szempontból tekintik s az iránt, a mit a magyar szellem majd negyedfélszáz évvel ezelőtt, a zsoltárok s himnuszok magyar versekbe foglalása s eredetiek szerzésére irányzott törekvése által, az egyházi költészet mezején felmutathatott, vonzalommal s figyelemmel viseltetnek.

Ennek egy részét foglalja magában e 14 ívre terjedő könyv, mely az eredetinek lehető hű előállításával fog újra lenyomatni. Reméljük, hogy ezt lehetővé teszi az előfizetés által nyilvánulandó kegyeletos pártolás!

A készítenő példányok száma felől tájékozást akarván szerezni, a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatala e kiadásra ezennel aláírást nyit.

Egy példány ára 2 frt. (A Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 1 frt 50 kr.) — Bolti ára 3 frt fog lenni.

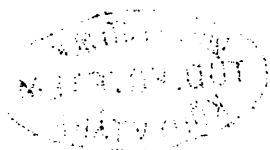
Az aláírások f. évi márczius hó végeig küldendőek be (legegyszerűbben levelező-lapon) a főtítkári hivatalhoz.

A mű f. évi szeptember havában fog megjelenni. Az aláírók, a kik az előfizetési díjat szeptember 1-ig beküldik, portomentesen, a többiek utánvétellel és a portofizetés kötelezettsége mellett kapják meg példányukat.

III.

Werbőczy «Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Incltyi Regni Hungariae» című könyvében hazánk jogi irodalmának legnevezetesebb művét birjuk. Első munka volt ez, mely a hazai jog egészét irodalmi rendszerbe foglalta, s mint ilyen negyedfél századon át a magyar magánjognak egyik és legfőbb kútfeje, a hazai jogtudománynak alapvető munkájaként használtatott, melyre a magyar törvényhozás folytonosan hivatkozott, a hazai bíróságok gyakorlata jelen századunk közepéig folytonosan támaszkodott; melyet a jogi praxis a maga legbiztosabb kalauzájának fogadott el, melyet a magánjog írói lépten-nyomon követtek és a magyar tanuló-ifjúságnak annyi nemzedéke a jog bibliájaként becsült és olvasott.

Werbőczy művének e tekintélyét és becsét nem rontotta meg az idő; csak más térre, a jogtörténelmi fontosság alapjára helyezte át. És ez az alap nem hogy sülyedne, hanem mindegyre magasabbra emelkedik ahhoz képest, a mint magánjogunk újjá alakításának nagy földadata előre halad a teljes megvalósulás stádiuma felé; mert annál függetlenebb, elfogulatlanabb és szélesebb áttekintést nyújtó szempontból fogjuk látni azokat a jogintézményeket, melyek állam- és jogéletünk letűnt korszakát a mi korunktól megkülönböztetik, és azok között azt a művet is, mely a magyar nemzet jogalkotó szellemének legnevezetesebb monumentuma. «Kétséget nem szenved, mondja néhai

Wenzel Gusztáv : Werbőczy munkája hazai jogunknak alaptudományát foglalja magában, melyet jogtudósainknak akkor is tanulmányaiknak mintegy középpontjává kell tenniök. ha majd saját polgári törvényt fogunk bírni.»

Werbőczy korszakos fontosságú munkájához — jóllehet sok kiadásban jelent meg mind latinul, mind magyar fordításban — ma már csak nagynehezen juthat hozzá akár a tanári, birói, vagy ügyvédi pályán működő szakember, kinek pedig könyvtárában a «Hármas Könyv»-nek még gyakorlati szükség szempontjából sem igen szabad volna hiányozni, akár a joghallgató ifjúság, mely pedig tartozik e munkát nem csak híreből ismerni. Tény, hogy ma már csak a rosszabb kiadásokból lehet itt-ott egy példányt találni; a M. Tud. Akadémia által 1844-ben és másodszor 1864-ben kiadott magyar Hármaskönyv pedig egyáltalában nem kapható; régi becsesebb kiadásokhoz épen nem lehet jutni. Az ily példányok csak nagy-eltérve kerülnek a könyvpiacra.

A Magy. Tud. Akadémia mindezeknél fogva elhatározta, hogy Werbőczy Hármaskönyvét nyelvünk mai állapotának megfelelő fordításban ismét köze fogja bocsátani. A fordítás ellenőrzésére s a kiadás gondozására (Hajnik Imre, Pauler Gyula, P. Thewrewk Emil, Vajkay Károly tagokból és a főtítkárból álló) bizottságot küldött ki s ennek ajánlatára Csiky Kálmán urat, a kir. József-műegyetemen a közigazgatási jog r. tanárát s a tudomány-egyetemen a magyar magánjog docensét bízta meg a fordítással, utasításul adva, hogy az értelmi hűség és világosság mellett, a mű régies alaphangja is lehetőleg figyelemben tartassék. A fordítást bevezetés fogja megelőzni, a Tripartitum összes kiadásainak és fordításainak irodalomtörténeti jellemzésével, a könyv végéhez pedig Műszótár fog csatoltatni, előtűntetve a munkában található jogi műszók magyar fordításainak fejlődési menetét.

Tájékozni akarván magát a nyomtatandó példányok száma felől, a M. Tud. Akadémia Werbőczy Tripartitumának magyar fordítására aláírást nyit s hazánk jogászköreit fölkéri e vállalatának támogatására. Egy példány aláírási ára 4 frtban (a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalatának pártolói részére pedig 3 frtban) állapított meg. A fennmaradó példányok bolti ára magasabb lesz.

Az aláírások, a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához címezve, f. évi *márczius hó végeig* küldendők be.

Budapest, 1892. január 10-én.

Szily Kálmán,
főtítkár.

É r t e s í t é s .

I.

Az 1892. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1886—1892. évkörben megjelent s a nyelvtudomány körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1893. január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna: sőt, ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

II.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1893-ik évben 500 forintot tudományos czállal egybekötött utazások és kisebb terjedelmű tudományos vizsgálatok segélyezésére fordít, s ezennel fölkéri az érdekelteket, hogy a bizottsághoz intézendő előterjesztéseket, melyben a kért segély mi célra leendő felhasználását fejtsek ki, a Bizottság előadójához f. év márczius 31-ig küldjék be; továbbá az 1893-ik évben 2000 forintot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a botanika körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljukul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a fentebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel fölhivja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkákat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbizatas alkalmával is. Az így készülő mnnkázat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak f. év márczius 31-ig a bizottság előadójához, Lengyel Béla egyetemi tanárhoz küldendők be.

III.

Körlevél a M. Tud. Akadémia tagjaihoz.

Hivatkozva az Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1893-ik évi választásra a tagajánlások 1893. február 28-ikáig küldendők be a főttkári hivatalhoz.

A körlevél február elején a t. tagoknak külön is meg fog küldetni.

Budapest, 1893. január 15.

Szily Kálmán,
főttkár.

IV.

A M. T. Akadémia ülésora 1893-ban.

- Január 2. I. (Nyelv- és széptudományi) osztály.
 » 9. II. (Philos., társad.- és történettud.) osztály.
 » 16. III. (Mathem. és természettud.) osztály.
 » 23. I. osztály.
 » 30. *Összes ülés.* Az 1893. akadémiái költségvetés.
- Február 6. II. osztály.
 » 13. III. osztály.
 » 20. I. osztály.
 » 27. *Összes ülés.*
 » 28. A tagajánlások benyújtásának határideje.
- Márcz. 6. II. osztály.
 » 13. III. osztály.
 » 20. *Rendkívüli összes ülés.* Jelentés a gróf Teleki-pályázatról.
 » 27. *Összes ülés.* Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.
- Április 10. I. osztály.
 » 17. II. osztály.
 » 24. III. osztály és *összes ülés.*
- Május 8. II. osztály.
 » 15. III. osztály.
 » 29. *Összes ülés.*
- Június 5. I. osztály.
 » 12. II. osztály.
 » 19. III. osztály.
 » 26. *Összes ülés.*

Szünet.

- Okt. 2. *Összes ülés* és I. osztály.
 » 9. II. osztály.
 » 16. III. osztály.
 » 23. I. osztály.
 » 30. *Összes ülés.*
- Nov. 6. II. osztály.
 » 13. III. osztály.
 » 20. I. osztály.
 » 27. *Összes ülés.*
- Decz. 4. II. osztály.
 » 11. III. osztály.
 » 18. *Összes ülés.*

**A m. tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalata
pártolói közé
1892. december havában bejegyeztettek.***

(A zárjelben álló név a gyűjtő neve.)

Ábrai Lajos, keresked. akad. igazgató, Arad (Szily Kálmán). — *Dr. Adda Viktor*, orvos, Nagy-Tapolcsány (Csippék János). — *Dr. Aldásy Antal*, tanárjelölt, Róma (Szily Kálmán). — *Bajai casinói könyvtár* (Szenczy Győző). — *Balás Árpád*, gazd. akad. igazgató, M.-Óvár (Szily Kálmán). — *Baloghy Imre*, dohánybevéltő hivatali kezelő, Miskolcz (Pap Sándor). — *Bátori Ferencz*, Csurgó (Szily Kálmán). — *Bíró István*, kir. járásbíró, joggyakornok, Veszprém (Szily Kálmán). — *Dr. Blau Lajos*, ügyvéd, Szabadka (Milkó Izidor). — *Budapesti Teréz-városi casino*. (Grötschel Imre). — *Budapesti ügyvédi kamara könyvtára*, (Nagy Dezső). — *Dr. Csávós Lajos*, ügyvéd, Kun-Szent-Márton (Hortoványi József). — *Dr. Dalnoky Béla*, ügyvéd, Budapest (Krajtsik Ferencz). — *Débold Béla*, kir. mérnök, Kaposvár (Weinstein Ignác). — *Dévai áll. felsőbb leányiskola*, (Téglás Gábor). — *Dr. Dévai Gyula*, kir. járásbíró, Kun-Szent-Márton (Hortoványi József). — *Doczkalik Román*, Felső-Gagy (Szily Kálmán). — *Dr. Dömötör Béla*, ügyvéd, Budapest (Szöcs Ferencz). — *Dunay Sándor*, polg. isk. tanár, Miskolcz (Pap Sándor). — *Éberling Árpád*, egyetemi hallgató, Budapest (Löw Tibor). — *Des Echerolles-Kruspér Sándor*, nagybirtokos, Nagy-Várad (Gervay Mihály). — *Dr. Engel Emil*, ügyvédjelölt, Budapest (Félegyházi Ágost). — *Erdődi uradalom* (Hegedűs József). — *Fejér Aladár*, takarékpénztári tisztviselő, Budapest (Szöcs Ferencz). — *Forgó Árpád*, mérnök, Szeged (Kukovetz János). — *Fraknoi Vilmos*, rt., Róma (Szily Kálmán). — *Gaál Ferencz*, ev. ref. segédlelkész, Átány (Fekete József). — *Geiszlinger Pál*, ev. theol. Pozsony (Schneller Aurél). — *Dr. Gombás Aladár*, kir. alj. járásbíró, Tapolcza (Szabó Dénes). — *Dr. Gutman Jakab*, ügyvéd, M.-Szigeth (Szily Kálmán). — *Gyöngyvírági Antal*, tőzsdei segéd-titkár, Budapest (Félegyházi Ágost). — *Gyulamezei uradalom*, Tótkomlós (Hegedűs József). — *Dr. Hajduska Emil*, ügyvéd, Budapest (Csengery Loránt). — *Dr. Harstein Lajos*, ügyvéd, Debreczen (Szily Kálmán). — *Hellebrandt Árpád*, akad. alkönyvtárnok, Budapest (Szily Kálmán). — *Henriczy Béla*, ev. theologus, Pozsony (Schneller Aurél). — *Dr. Herzl Izidor*, ügyvéd, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Horváth Mihály*, néptanító, Zomba (Willinger Márton). — *Hummer Nándor*, a Szt.-István-társulat titkára, Budapest (Kiss János). — *Dr. Jordán Ferencz*, orvos, Budapest (Grötschel Imre). — *Juhos Gyula*, kereskedő, Budapest (Kerpely Antal). — *Kalmár Elek*, kir. gimn. tanár, Lőcse (Szily Kálmán). — *Dr. Kálniczky Géza*, kir. alj. járásbíró, Torna (Borsodi József). — *Kapitány János*, gyakorlóiskolai tanító, Sárospatak (Szinyei Endre). — *Kégl Anna*, Moór (Szily Kálmán). — *Keleti Aladár*, cs. és kir. főhadnagy, Miskolcz (Pap Sándor). — *Kherndl János*, urodalmi jószágfelügyelő, Zeliz (Kherndl Antal). — *Király Pál*, főgimn. igazgató, Fehértemplom (Szily Kálmán). — *Klekner Mihály*, takarékpénztári tisztviselő, Budapest (Szöcs Ferencz). — *Kollar Péter*, árvaszéki h. elnök, Esztergom (Szily Kálmán). — *Berenzei Kovács Jenő*, Nagy-Károly (Kovács Edward). — *Kraft Károly*, joghallgató, Pozsony (Schneller Aurél). — *Lukovits István*, takarékpénztári hivatalnok, Budapest (Szöcs Ferencz). — *Mágocsi uradalom* (Hegedűs József). — *Móczár Béla*, takarékpénztári tisztviselő, Budapest (Szöcs Ferencz). — *Moczik*

* A pártoló tagsági nyilatkozatokat kérjük a Főtitkári hivatalhoz küldeni.

Felician. Sz.-Fer.-rendű áldozó pap, Pozsony (Keményfy Dániel). — *Moravek Antal*, joghallgató, Pozsony (Schneller Aurél). — *Moravek Gyula*, joghallgató, Pozsony (Schneller Aurél). — *Dr. Mórícz Károly*, jog. akad. tanár, Kecskemét (Helle Károly). — *Dr. Nagel Ferencz*, ügyvédjelölt, Budapest (Simon Izidor). — *Nagy Ignác*, polg. isk. tanár, Kapuvár (Csécsi Nagy Zsuzsánna). — *Nagykárolyi uradalom* (Hegdűs József). — *Nemes D. Felix*, igazgató tanár, Aszód (Szily Kálmán). — *Dr. Neuberger Márk*, ügyvéd, Kun-Szt.-Márton (Hortoványi József). — *Dr. Neumann Antal*, ügyvéd (Kornfeld Zsigmond). — *Neumann Miksa* háztulajdonos, Budapest (Félegyházy Ágost). — *Nyitrai egyházmegyei könyvtár* (Vagner József). — *Oláh András*, kir. törvényszéki bíró, Szegszárd (Závody Albin). — *Pallavicini Ede* örgróf, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Dr. Papp Gyula*, orvos, Budapest (Szily Kálmán). — *Pathy István*, joghallgató, Pozsony (Schneller Aurél). — *l'écési Nemzeti Casino-egyesület* (Szily Kálmán). — *Perkovich Lajos*, kir. telekkönyvvezető, Pécs (Szily Kálmán). — *Pesch Nándor*, joghallgató, Pozsony (Schneller Aurél). — *Posch Zsigmond*, polg. isk. tanár, Keszthely (Szily Kálmán). — *Práger Frigyes*, mernök, Körös-Ladány (Szily Kálmán). — *Psik Lajosné*, Kaposvár (Plachner Sándor). — *Puky József*, keresk. miniszt. osztálytanácsos, Budapest (Szily Kálmán). — *Ráth János*, földbirtokos, Budapest (Kerpely Antal). — *Reinitz Márk*, ügyvéd, Szabadka (Milko Izidor). — *Dr. Reitz Emil*, miniszt. tanácsos, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Rohonczy Géza*, kir. pénzügyi fogalmazó, Szeged (Duka Marcell). — *Róna Zsigmond*, bankhivatalnok, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Schöpflin Aladár*, ev. theologus, Pozsony (Schneller Aurél). — *Schossberger József*, ügyvéd, Szabadka (Milkó Izidor). — *Schulek Vilmos*, lt. Budapest (Szily Kálmán). — *Selevér József*, hivatalnok, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Simon Dezső*, kir. kincstári jogügyi főtanácsos, Budapest (Gervay Mihály). — *Simon György*, szentszéki jegyző, Veszprém (Rada István). — *Simon Jakab*, kereskedő, Budapest (Simon Izidor). — *Simon Tádé*, benczés tanár, Győr (Szily Kálmán). — *Singer és Wolfner* könyvkereskedése, 2 péld., Budapest. — *Somogyi Gyula*, keresk. akad. tanár, Arad (Szily Kálmán). — *Dr. Stettner László*, ügyvéd, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Stomfai uradalom* (Hegdűs József). — *Sváby Frigyes*, levéltárnok, Lőcse (Szily Kálmán). — *Dr. Szabó Elemér*, honvéd-ezredorvos, Jolsva (Szily Kálmán). — *Ernyei Szabó Gyula*, dohány-beváltási hivatalnok, Miskolc (Pap Sándor). — *Szabó Kristóf*, Sz.-Fer.-rendű áldozó pap, Pozsony (Keményfy Dániel). — *Szerényi Imre*, kir. pénzügyi fogalmazó, Szeged (Duka Marcell). — *Szilasi Mórícz*, tanár, Budapest (Szily Kálmán). — *Szily Pongrácz*, orsz.-gyül. képviselő, Budapest (Szily Kálmán). — *Szirmai Oszkár*, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Dr. Takács Lajos*, egyetemi magántanár, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Talabér Kálmán*, földbirtokos, Sárszeg (Kherndl Imre). — *Fritsch Gergely*, ev. theologus, Pozsony (Schneller Aurél). — *Tonhazy Gyula*, kir. jogügyi tanácsos, Budapest (Gervay Mihály). — *Tóth Géza*, joghallgató, Pozsony (Schneller Aurél). — *Tóth Pál*, biztosító intézeti titkár, Szeged (Duka Marcell). — *Tótmegyeri uradalom*, (Hegdűs József). — *Ugócsi Gyula*, árment. társulati hivatalnok, Szeged (Kukovetz János). — *Ulbrich Ede*, tőzsdei titkár, Budapest (Félegyházy Ágost). — *Ullmann Adolf*, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Dr. Ullmann Sándor*, Budapest (Kornfeld Zsigmond). — *Ursziny László*, Mező-Berény (Szily Kálmán). — *Dr. Virág Mór*, ügyvéd, Budapest (Félegyházy Ágost). — *Weiner Miksa*, Szeged (Duka Marcell). — *Weisz Emil*, gyáros, Kun-Szt.-Márton (Hortoványi József). — *Weisz Ferencz*, földbirtokos, Szabadka (Milkó Izidor). — *Willerding Rezső*, cs. és kir. főhadnagy, Pilsen (Herz Lipót). — *Dr. Wittmann Mór*, ügyvéd, Budapest (Félegyházy Ágost). — *Wolff Károly*, joghallgató, Pozsony (Schneller Aurél).

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Február 15.

2. FÜZET.

Elnöki beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Felolvasta a január hó 15-i Széchenyi-ünnepen.)

Tisztelt gyülekezet!

A művészet egy alkotásával ékeesebb, a nemzet kegyeletének egy erekljével gazdagabb lett ma ez a palota. Alapfalába illesztettük immár azt az ércztáblát, mely kidomborodó alakjaival elének tünteti a helyet és a pillanatot, a hol és a mikor hosszas tanácskozások után végre gróf Széchenyi István egy olyan szavat mondott ki, a mely tett volt és tetté vált a M. T. Akadémia megalapításában.

A történetirő kikutatta, a hagyomány szájról szájra hordta ez esemény emlékét.

Nem mentek feledésbe a részletek sem, tudjuk azt, kik voltak ott, mily sorban ültek, mit beszéltek, hogyan lelkesedtek, s az, a mi igazán megtörtént, már ma is a legenda költői fényében ragyog képzeletünk előtt.

Érczben megrögzítve, a művész ihlete által mégis új életre ébresztve áll most előttünk e jelenet. Összegyűltünk azért, hogy megünnepeljük a napot, melyen Széchenyi iránti kegyeletünknek ez újabb emlékjelet leleplezhettük.

Üdvözlöm az itt összegyűlteket, kik meghívásunkra megjelenve, ünnepünk fényét növelni segítenek, s köszönetet mondok különösen azoknak, kik velünk együtt összehordották az érczet, a melyből az emlék elkészülhetett.

*

1891. szeptember 21-ike Széchenyi születésének századik évfordulója volt. Száz év semmi különösét sem jelent a csillagász számításaiiban, de nevezetes időszakasz egy nemzet történeti kegyeletében, és mert nem csak azokban, hanem ebben is válto-

zatlan törvények nyilvánulnak, azért épen úgy nem csalódhatik az, a ki a kellő pillanatban egy egészséges nemzet lelkesedésének felbuzdulására számít, a mint nem téved a csillagász, mikor valamely égi tűnemény megjelenését jósolja.

Igen, zavartalanul mint előbb forgott a föld és folytatta kimért útját ezen a napon is, az égi testek viszonyos állása és a földünkhöz kötött erők semmi különös eseménynek előjeleit nem mutatták és mégis megtörtént az, a minek az emberi érzések törvényei szerint történnie kellett, hogy annak a nagy földnek egy kicsiny, bérczek övezte, folyamoktól átszelt térségén, a mi hazánkban minden érző szív egyszerre egy ugyanazon lelkesedésben dobbant fel, minden gondolkozó elme egyszerre egy ugyanazon emlékekkel foglalkozott.

Azt az ércztáblát is, mely immár palotánkat diszíti, az évforduló napján lelkünket emelő fölbuzdulás hozta létre. Azok állították, a kik magukat büszkén Széchenyi egyenes örököseinek nevezhetik, azok a testületek és társulatok, melyeknek ő maga tűzött ki feladatot, melyek alapíttatásukat és felvirágzásukat közvetlenül neki köszönhetik.

Budapest fő- és székváros törvényhatósága, a k. m. Pénzügyminisztérium mint a lánczhíd-társulat utódja, a Dunagőzhajózási társaság, a nemzeti Casino, a Lovaregylet, a pesti Hengermalom-társaság s vele együtt az országos magyar Malomegyesület állottak össze az Akadémiával azon czélból, hogy a százados évfordulónap lelkesedésének maradandó emlékjellel kifejezést adjanak.

Mindezen tevékenységükben s még társulati és hivatalos érintkezéseikben is egymástól ma már oly távol álló testületeknek ez az egyesülése épen ezen, az Akadémia alapításának pillanatát megörökítő táblának létesítésében bizonyára a legméltóbb hódolat Széchenyi emlékének, mert kifejezést ad annak a közös czélnek, melyért ő oly sokféle téren és oly sokat tett. Hiszen igaz, ő közöttünk a tevékenység minden mezején elhintette a művelődés magvait s aggódo tekintete egyformán fordult mindannyinak fejlődésére; de életfáját, melynek sorsával a maga, azaz nemzetének sorsát egybeforrya látta, mégis csak akkor ültette el, mikor ezt az Akadémiát alapította azért, hogy nemzetének fenmaradását és felvirágozását nyelvének kiművelése által biztosítsa.

Válságos korszak volt az nemzetünkre nézve, a melyben Széchenyi az újjáalakítás munkájához fogott. A gőzerő első hatalmas szárny-csapásaival, akkor kezdte meg az újkor ipara földünknek minden zugát felkereső térfoglalását, akkor, ennek nyomán indult meg az az újkori népvándorlás, mely zaj nélkül, de folytonosan és egyszerre minden irányban halad, s a műveltségtől elszigetelt, a multnak álmaiban szunnyadozó nemzetekre nézve

veszélyesebbé válhatik, mint a középkor vándorseregei, hiszen annak ellenében hasztalan ontának vérüket, mert a diadal koczkalapja végre is nem a csatában erősebb, hanem a műveltebb oldalára dől.

Csak idő kérdése volt az, mikor foglalja el az európai műveltség ezt a szép országot. Ne ámítsuk magunkat — a mi közreműködésünk nélkül is épültek volna itt vasutak és hidak, járnának gőzhajók a Dunán, örölnék a gőzgépek arany szemű buzánkat; száguldának rónáinkon a nemesvérű paripák, s még a finomabb társadalmi élet, sőt talán a tudomány is meghonosodott volna itt; de mit érne nekünk mind ez a műveltség Magyarországon, ha nem a magyarnak műveltsége volna.

A magyarnak műveltséget adni azért, hogy honában magyar maradjasson, ez volt a cél, a melyért Széchenyi küzdött s a melyért, erejének teljes megfeszítésével, versenyezve iparkodott megelőzni, és meg is előzte az idegen térítőket, kik már nem keshettek sokáig.

Isten áldása volt az nekünk, hogy a nyugot újkori műveltségének segédeszközeiből a legtöbbet épen a haza azon fiának kezéből kaphattuk, a ki bár mindenben nagy volt, mégis a nemzete iránti rajongó szeretetben volt a legnagyobb.

Magyar ember vetette el e földön az új század műveltségének magvait, s azért az aratás is a magyaré lett, s bizony Széchenyi és mindazok, kik e munkát vele együtt megkezdették és folytatták, újabb századok és ezredékekre hódították meg nekünk ezt a földet, a mely talán még sohasem volt inkább kitéve a veszélynek, hogy más műveltebb nemzetek gyarmatává váljék, mint e század első felében, mikor a gépeivel, a hatalomnak ez újabb fegyvereivel megerősödött Európa életfentartására szükséges térségeken paragon heverő pusztaságot tovább nem tűrhetett. De ő, a ki szélesen feltárta a kaput, melyen át a nyugoti műveltség gazdag kincseivel ide eljuthatott, tudományban és mesterségben s az azokkal járó gazdagságban csak segédeszközöket látott, melyek nélkül nemzete fenn nem állhat. Egy nemzet azonban csak nyelvében él igazán, s a műveltség csak ott válhatik nemzeti műveltséggé, a hol annak kifejezésére és terjesztésére alkalmas nyelvet talál, mely a gyermekmesétől kezdve a tudós fejtegetéseig mindent pontosan és szépen kimondani tud. Hogy azt művelje s azzal a legfőbb, a többi megelőző nemzeti feladatot teljesítse, ezért alapította Széchenyi minden egyebek előtt ezt az Akadémiát, s ezért ragaszkodott hozzá meleg szívének egész lelkesedésével még később is, a mikor a hazafias tevékenység már inkább a gyakorlati élet feladatára irányult.

1844-ben az Akadémia elnöki székéből mondott beszédében üdvözlí ugyan az e téren működő hazafiakat, de elpanaszolván

azt, hogy az Akadémia már jóformán kiesett a divatból, így szól hozzájuk: «A haza szent nevében! ápoljuk és dajkáljuk anyanyelvünket ernyedetlen hűséggel, s nemcsak Akadémiánk és a nyilvános élet tágabb határai közt, de a társas és családi viszonyok szűkebb köreiből is, a hol tűzhelyeink égnek, hol szív-rokonaink laknak; azon okból pedig, mert a haladás mezején száz utakon kötelességünk közelíteni nemzeti üdülésünk főcéljához, és újabb intézetek tán hathatósabban fogják előmozdítani lépteinket, azért Akadémiánktól se vonjuk meg sympathiánkat, segéd-kezőnket; de midőn új lelkesedéssel hevülünk újakra, mindazon fennállóak iránt se hidegüljünk el, melyek előmenetelünknek szinte tényezői».

Valóban Széchenyi minden alkotásának csak egy célja volt, nemzetünk előmenetele, és mert valamennyi tette közül az Akadémia alapítása nemcsak időben az első, hanem az is, a melyből ez a cél a legvilágosabban tűnik elő, azért az ő nagy feladatait öröklő utódok ennek az egynek képében valamennyinek emelnek emléket.

Igy létesült és ezt jelenti a ma leleplezett emléktábla.

Egy fiatal művészünk, Holló Barnabás, Strobl Alajos tanárának műtermében mintázta azt; Beschorner úr öntötte ércbe Budapesten. Egy, az e közös célra egybeállott testületek képviselőiből alkotott bizottság vezérelte a munkálatokat. A bizottság feladata volt különösen a történeti hűségre ügyelni, a művészt az ércnek holt anyagába életet önteni. Én úgy látom, az egyik, mint a másik megfelelt feladatának. Fogadják érte köszönetünket.

És most, tisztelt gyűlekezet! a mikor a Széchenyi tevékenységének egyik örököse, az Akadémia nevében átveszem az ereklyét, melyet az örökösársak a mi gondozásunkra bízta, szívern mélyéből fejezem ki hálámat nekik anyagi támogatásukért s még inkább belénk helyezett bizalmukért.

Nemcsak holt ékesség lesz ez a tábla palotánkon, fel fogja az eleveníteni körünkben a nagy multnak emlékét, s lelkünk elé fogja varázsolni Széchenyi jóslatát, a még nagyobb jövőt s az azzal járó napról napra nagyobbodó feladatokat. A nemzettől kaptuk mindenünket, a nemzet javára fejtjük ki minden erőnket.

Ne riaszson vissza minket soha a munka nehéz volta vagy hosszadalmassága, ne ragadjon el soha a túlzások téves útjára s pillanatnyi tetszésnek ingere, legyünk hazafiak mindenben, a mit teszünk, de hazafiságunk nem a chauvinisták hazafisága, hanem a Széchenyi hazafisága legyen. Ismételve s mindig ugyanazzal a szenvedélyes hévvel intett ő minket arra, hogy csak szellemi felsőbbség által, nem pedig a kérkedés és elbizakodottság túlzásaival biztosíthatjuk nemzetiségünket, csak azzal és nem erőszakkal terjeszthetjük nyelvünket és vele együtt műveltségünket.

Törekedjünk azért erre a felsőbbiségre és pedig törekedjék arra a nemzetnek minden tagja személyes erőinek és erényeinek fejlesztése és kifejtése által, kiki a maga tevékenységének körében, s a mikor azt látjuk, hogy más nemzetek a műveltség egy és más ágában megelőztek, akkor ne várjunk tétlenül, míg a haladás mint idegen hódító foglal tért hazánkban, hanem haladjunk inkább mi magunk, mert annak, a ki nemzetét igazán szereti, a műveltség dolgában alkudozni s annak egy alantabb fokával megelégedni nem szabad.

Es mert kétségtelen, hogy az egyesek törekvéseinek, úgy mint egész nemzetek haladásának állandó irányt leginkább csak az eszmények adhatnak, azért válaszszuk meg helyesen a mi eszményünket. Legyen az a Széchenyi ideál népe.

«Képzeljünk magunknak», így szólt ő hozzánk, «habár csak egy millió főből álló nemzeti családot, melyben annyi értelmi súly, polgári erény, szép szokás, izlési varázs, kiművelt tudomány, életbölcsesség, gyakorlati tapintat s több efféle elsőbbség volna felhalmozva, mikép mindenben segédkezet, helyes útmutatást, bölcs tanácsot tudna adni, minden készítményei tökélyvel volnának végezve, körében akaratlanul is jól és kellemesen érezné kiki magát, mert mind családi, mind társasági viszonyai bájteliek volnának s mely mintegy bölcsője és kincstára volna minden emberi találmánynak és előmenetelnek, intézményeinek jótékony voltát pedig kiki egyaránt éldelhetné, szóval, melyről értelmi felsőbbségénél fogva azt lehetne mondani: az oknak népe. S meg kell engednünk, mikép ily ideál népben lassankint mindannak el kellene olvadnia, ki azzal szorosb érintkezésbe jó. Magamagától, s a nélkül, hogy tolakodó volna, nőne és terjedne az; mert midőn mindenben mintául szolgálhatna s példakép vétetnék, természetes, hogy lassankint mindenben utánozva is lenne, s ekkép mind nézetit, mind szokásit és ezekkel múlhatlan érzelmit is lassankint azokra ruházná, kik vele érintkezésbe jönnek, mi által nyelve is terjedne múlhatlan; mert ébredjen csak egyszer érzet, s bizony ennek tolmácsa, a rokonhangú szó sem marad el sokáig.»

Tisztelt gyülekezet! Úgy mint az eszmék, úgy az eszmények is csak lassan vernek egy nép szívében gyökeret s bizony nem egész nemzetünk értette meg és fogadta el a Széchenyi ideálját; vannak még ma is olyanok közöttünk, a kik a múltnak képein gyönyörködve, a párducz bőrös ősök csillogó korszakát szeretnék újra feleleveníteni, és vannak még többen, a kiknek minden erejét lefoglalja a politikai pártok viszálya s a kik a kormányt kárhoztatva vagy magasztalva, azt hiszik, hogy a törvények javítása egymagában elég népünk üdvének biztosítására.

Nem nagy még azoknak száma, vagy talán csak ritkán

hallatszik szavuk, kiket Széchenyi eszménye egészen áthatott, a kik nem riadva vissza a messzeségtől, melyben az ma még előttük áll, saját tevékenységük terén serény munkájukkal törekeshetnek megvalósítani abból legalább a megvalósíthatót.

A M. T. Akadémia ez eszmény örének tartja magát s azért, hogy újra meg újra feleleveníthesse annak emlékét, a ki neki nemcsak alapkövet rakott, de eszményt is állított, a századik évforduló alkalmából elhatározta, hogy ezentúl évenként Széchenyi-ünnepre fog összegyűlni. Ez ünnepélyes ülések tárgyai az egyes osztályok szerint váltakozó sorrendben a tudományok egyes ágainak haladásával, vagy fontosabb kérdéseivel foglalkozó előadások lesznek, melyekben a világ haladása mellett előtűntetve lesz az is, mi részünk volt abban nekünk magunknak. Ma kezdjük meg az ülések sorát, ennek az elsőnek tárgya «Széchenyi és a magyar költészet» lesz, a költészet után, mely a nemzet szívéhez legközelebb áll, folytatni fogjuk a jövő években az irodalom és a tudománynak más, attól már messzebb fekvő ágaiból vett tárgyakkal; de azért bármily messze is terjedjen ki figyelmünk köre, Széchenyi nagy alakját szemünk előtt mégis sohasem téveszthetjük, hiszen távolodni attól csak annyival akarunk, a mennyivel emelkedni bírunk.

A ki a hegyre kapaszkodik, az a mint emelkedik, mindig többet és többet lát, s a mikor végre valamely magaslaton megállva körütekint, egész világ terület el szemei előtt, mely csillogó folyóival s a távolban kéklő, égbenyúló csúcsaival elbűvöli és hívogatja magához; de ott alant a völgyben feltűnik a szülőház födele, felhangzik onnét a templom harangja s ez a hívó szótat eloszlatja a csalfa álmokképeket.

Ne féljünk mi attól, hogy nemzetünk, mert emelkedése közben a világ tudományából és művészetéből többet és többet fog áttekinteni és magába venni, azért a világpolgárság általánának követőjévé fajulhatna, ne féljünk attól, legalább addig, a míg itt körünkben, mint a harang intó szava, újra meg újra felhangzik gróf Széchenyi István neve!

És most felkérem a sort megkezdő első osztály elnökét, Zichy Antal ő méltóságát, nyissa meg az ülést.

Megnyitó beszéd.

Zichy Antal t. tagtól, az I. osztály elnökétől.

(Tartotta a január 15-i Széchenyi-ünnepen.)

A M. Tud. Akadémia, nemzeti hagyományaink hű letéteményese, elérkezettnek látta idejét, hogy dicső alapítója, gr. Széchenyi István teljes és kimerítő életrajzának megírására hívja fel íróinkat. E nagy munkában közreműködők vagyunk mindannyian, tudatosan vagy öntudatlan, a mélyen tisztelt ünneplő közönség minden egyes tagja, e falakon belül s azokon kívül, ezer éves Magyarországunk áldott térein. Mert hisz mindnyájan azt az éltető, megtisztult légkört szivjuk, melyet Isten után számunkra Ő teremtet; azt az erőt fejtjük ki, melynek öntudatára Ő ébresztett; azt a munkát folytatjuk, melyet minden téren Ő kezdett meg: reánk szerencsésb utódokra bízva annak fejlesztését, befejezését. Nem tehetünk egy lépést sem a nélkül, hogy az Ő eszméivel ne találkozzunk, melyek mondott vagy írott szóba foglalva, mindig tetteknek voltak jelzői és szülő okai.

De részemről visszaélnék a bár csábító alkalommal, ha bármi szónoki fogással mintegy igazolni akarnám Önök kegyeletét vagy próbára tenni türelmüket.

Midőn a hála és kegyelet kifejezéseinek szánt e diszülést az Akadémia I. osztálya nevében, mint annak ez idő szerint elnöke, megnyitnám, átadom a szót Beöthy Zsolt tagtársunknak.

Széchenyi és a magyar költészet.

(Előadta *Beöthy Zsolt* r. t. a január 15-i Széchenyi-ünnepen.)

I.

Dicsőségét a nemzet legnagyobb énekesei zengették; tetteit és szívét, pályájának és jellemének bonyolult problémáit a nemzet legkiválóbb lélekbuvara világította meg; naplójegyzeteiből a leghálásabb és legfigyelmesebb tanítvány állította össze belső életének képét; írói munkásságát a magyar műbírálatnak legelső művésze méltatta. Mi jogom van még utánok nekem, hogy ez alkalommal, midőn első nagy alkotása, akadémiánk, első nagy alkotójának emlékünnepeit megnyitja: ajakamra vegyem nevét? Az emberi nagyság természetében keresem igazolásomat; azok szellemének és működésének természetében, kiket ő, a nagyoknak nagyokhoz méltó csodálatával Meisternaturennek nevezett: Washingtonra, Franklinra, Bonapartéra, Göthére és Byronra gondolván és hivatkozván. Az ily szellemek munkája, bár határolt körben, a politika, tudomány, irodalom vagy művészet mezején mozgott: eszméik egyetemes jelentőségénél és hódító erejénél fogva kihat a nemzet életének összes köreire. Egységes életnek, közös fejlődésnek körei ezek, melyeknek egymást értető és éltető kapcsolata magyarázza az egyikökben megindult mozgalom áttérjedését mind a többire, valamennyiöknek önkéntes és természetes hódolatát, az egyikükben méltán urrá lett nagy szellem előtt. A lángész szikrája, melyet a politika összeütközései villantottak ki s villogtatnak, világít és gyújt a tudomány és művészet körében és viszont. Petőfi hatását a magyar politikában épp oly jogosan és sikerrel nyomozhatnók, mint a hogyan Széchenyit kereshetjük a magyar költészetben. De minek keressük? A várható legmeggyőzőbb és legfényesebb eredmény is mit ígér olyat, a mivel az ő dicsőségét még öregbíthetnők? A mester-természetek, az igazán nagyok nagysága éppen abban áll, hogy mi sem hiányzik belőle; de a mi kicsinységünknek van szüksége rá, hogy nagyságukat teljes méreteiben és minden vonatkozásában lássuk és értsük.

E gondolatok bátorítottak, hogy Széchenyihez nem méltatlan s ránk nézve nem éppen felesleges munkát végzek, midőn eszméit, törekvéseit, lelkiületét, pályájának és személyiségének ha-

tását keresem költészetünkben. Megkérdezem naplóit, iratait, tetteit, korának és korunknak irodalmát, hogy szellemének sugara hol érte a magyar érzés és képzelet költői világát, milyen mélyen hatott ebbe, vezette-e új utakra, megvilágította-e valamiben, s talán új sugarak kéréjébe olvadva világít-e még ma is, vagy kialudt, mint az üstökös-láng?

II.

A magyar mûzsa nemzetével egy időben tanulta meg Széchenyi nevét. Közpályája kezdetén, a Hitel megjelenése után, irodalmunk patriarkájának szava köszöntötte. A simeoni áldások, ama sajtószertű kapcsok egyike, melyekben érintkezni, összefogózni látszik a múlt és jövő, a letűnt és következő világ s a melyek a szellemi fejlődés természetének megértésére mindig mély tanulságot nyújtanak. A jövőnek kiáltott szózat első viszhangját a multnak homályba boruló vidékeiről kapja. Széchenyi riadó-jának e költői viszhangját az öreg Kazinczy irta, életének utolsó évében, talán végnapjain, lehet hogy éppen hattýuénekéül.

Kazinczy hiába irta le ifjúkorában a Martinovics-féle kátét s hiába szenvedett hosszú rabságot érte: elkülete és írásai egyaránt magukon viselik egy arisztokratikus társadalom befolyásának bélyegét. Újtott nyelven, de a régi szellemben folytatja a magyar poéták hagyományos alázkodását s készen nyújtja az elismerést a világ nagyjainak és hatalmasainak. Igaz, már a műveltség és magyarság, a minek hódol bennök, de a régi világ oltáraitól maradt tömjénnel hódol. Szemei előtt jóformán egyenlő rangban áll a lángelme és a maecenás. Életének tapasztalatai és küzdelmei is arra tanították, hogy még szellemi életünkben is nehezen biztat sikerrel mozgalom, mely nem felülről, vagy legalább felső támogatással indul. Az ország nagyjai közt elejétől kiváló tiszteletének volt tárgya gróf Széchenyi Ferencz, József császárnak egykori királyi biztosa s Ferencz királynak főkan-czellárja. Ama nagy áldozatok sorát, melyek által századunkban egymás után emelkedtek fel kulturális intézeteink, művelődésünk tűzhelyeiül s egyszersmind önállásunk bástyáiul, ő nyitotta meg a nemzeti múzeummal. Ez Kazinczy új Magyarországnak méltó alapköve volt. De az eszméknek bizonyos rokonsága is kapcsolta hozzá: az a törekvés, hogy a szabadelvű reformok nemzetiségünk és alkotmányunk feltételeivel összhangba hozassanak. Tudjuk, hogy e törekvés nem sikerült s kevésbe mult, hogy Széchenyi Ferencz közpályáját is derékon nem törte ketté, még József alatt. Kazinczyt kétségkívül vonzotta egyénisége is: példátlan jószívűsége, költői hajlamai és kísérletei, vallásossága, mely mysticismusba és hű magyarsága, mely meghasonlásba vitte. Emberre, költőre, hazafira egyaránt vonzó alak. Negyven év mulva is el-

ragadtatással emlékezik meg róla, mikor ifjúságában, bécsi háznál ebédelt s a közhivatalait már csalódva letett gróf azt kívánta tőle, hogy kis cselédeivel (így nevezte gyermekeit) magyarul és csak magyarul szóljon.

E fiatalkori kedves kép emléke, a belőle fakadó és már tán el is feledett remények ébredtek föl az öreg agitátor lelkében, midőn a bécsi ház kis cselédeinek egyike váratlanul megjelent a magyar közélet piaczn. Valóban váratlanul lépett elő egy nagyúri ifjúság fényes homályából. Kimondta legelső legyen szavát, melyet dicső pályáján annyi más követett s megteremtette vele a magyar akadémiát. Kazinczy sanyarú öregségében keserves levéltár-rendező munkával keresve kenyerét, Ujhelyt veszi a hirt, hogy Apáczai, Bessenyei, Révai, Teleki László álma, mindnyájuk álma s már 1808 óta a törvénykönyv ígérete: végre testté leszen. A hír egy ismerős ismeretlen nevet hoz szárnyán, mely szebb napokra emlékezteti s még szebb jövődő reményével dobogtatja meg szívét: Széchenyi Istvánt, Ferencznek, a múzeum státorának fiát, Festetics Györgynek, a Georgicon alapítójának, a keszthelyi Helikon házigazdájának, a költők barátjának unokaöccsét. Ime betelik a törvény, melynek a vér és példák szerint be kell telnie. Az atavismus a nemzeti ügy szolgálatában. Az elődök lelkülete új életre támad az utódokban. Az öreg Kazinczy, kinek beszédessége, izgékonyága, hiúsága és szívóssága is korával nő, siet a fiatal gróf közelébe jutni üdvözetével, kitől lekötelező választ vesz: «Isten áldja mennyei megelégedéssel magyar homlokát, mely körül oly szép koszorúkat látok füzve». Halhatatlan atyja «ismerte s kissé szerette» őt; Festetics pedig egykor berkenyefát ültetett tiszteletére: ime e nagyok maradéka sem becsüli kevesebbire. Boldogan olvassa: az akadémia alakulóban s az ő tiszteletét átadják egymásnak a nemzedékek. Öreg szive annyira reszketett eszméinek s a maga nevének jövőjeért, hogy volt idő, mikor komolyan féltette a felállítandó akadémiától; de ezek a felhők már elmultak. Törhetetlen idealismusa és kicsinyes hiúsága mindig kevésbe vette az élet gondjait s az irodalom biztató jövője és barátainak kegyetes bókjai is könnyen feledtették vele csalódását. Végtelen pörökbe bonyolult, szomorú helyzetében megható légváratok épített a kilátásra, hogy az új akadémia titkokává fogja választani. Dessewffy József és Kis János terve dugába dőlt; az öreg lelkén, melyet az akadémia szervezetéről folytatott tanácskozások alatt a pesti élet ezer új benyomással árasztott el, egy futó felhő árnyéka sem maradt. Mit gondol ő a kenyérre, mikor Ferenczy faragja mellszobrát s megvan az akadémia! Széchenyi tollhoz nyul, ír egy jó könyvet a lovakról s csakhamar egy még jobbat a «Hitelről», melylyel korának élére lép. Midőn a királyi sas ekként kibontja szárnyát s a magasba emel-

kedik, Kazinczy büszke örömmel emlékezik meg róla, hogy ő ismerte fészket. Verssel köszönti:

Szerelme s büszke dísze nemzetünknek,
Nagy már atyáid fényökben, saját
Kehled szent érzetében még nagyobb!

A befejezetlen maradt epistolában, mely különben egyike legelevenebb ilyenmű dolgozatainak, párhuzamba állítja Széchenyi törekvéseit a magáéival. Tanulságait, példait és mintáit a gróf is külföldről hozta magával s a mit a művelt nagy világon megszeretett, magyarrá tenni vágyik. Így tett ő is, az ízlés, a nyelv mezején. Azzal a rossz löpeczérrel, ki most csontos, szűgyes lovát félti az elkorcsosodástól, annak idején neki is meggyült a baja; akkor az ősi nyelvet féltette és nyelvepczérnek hitták. Ekként siklik át egészen magára, törekvéseire és küzdelmeire a nyelvreform érdekében s győzelmének biztató jeleire. Kazinczy-nak a milyen kényes füle volt, szeme épp oly kevésbé mutatkozik élesnek a viszonyok, emberek, sőt szépművek lényegének és hatásának megítélésében. De ez alkalommal valami csodálatos ösztön kötötte össze lelke előtt a nyelvújítást Széchenyi fellépésével s érezte vele, hogy itt többről van szó költőileg kiaknázható párhuzamnál. Elég érthetően szól epistolájából a sejtetem, hogy az új nagyságban az ő leghatalmasabb szövetségese érkezett el, ki döntő befolyással lesz a nyelv körül évtizedek óta folyó harcokra is. Nem mint író s nem formáival, hanem mint az egész nemzeti szellem reformátora, nem új szavai, hanem új eszméi által. Nem véletlen, hogy Széchenyinek első hirlapírója a szófaragó Helmeccy lett; az új eszmék serege csak az új szók seregén kaphatott szárnyra. Hogy maga is farag új szavakat, mint az önt, modort, tapintatot, rak új összetételeket, tulajdonít új jelentéseket, képez új árnyéklátokat, még pedig gyakran és vakmerőn: azt nemcsak lélektani, hanem működésének egész természetéből, irányából, köréből folyó tárgyi szükség magyarázza. A nemzeti élet minden körében pangás keseríti felléptekor; egyedül a nyelv fejlődéséből merít vigaszt, hogy «a nyelv majd magával ragadja a nemzetet». De elméletileg is állást foglal a nyelvújítás mellett s egyik legelméletibb apologiáját írja meg, azon végezvén, hogy a vitás kérdést nem fogja eldönteni sem országgyűlés, sem tudós társaság, sem külföld, sem egyesek, hanem «a nagy közönség, még pedig úgy, hogy mind az, mit idő, szokás által magáévá teend, magyar lesz — ellenben idegen marad, mit nem fogad el». Hogy pedig az ügy valósággal ez elé a döntő ítélőszék elé tereltessék, a halaszthatatlanság és nélkülözhetetlenség kézzelfogható bizonyítékaival: az csak neki sikerült.

Valóban, Vörösmarty költészete mellett, melyben először

találkozik merészség és mérséklet egy csodás nyelvgénusz hódító bájában, e mellett, sőt ezentúl Széchenyi eszméi és hatása vívták ki Kazinczy ügyének, a nyelvújításnak győzelmét. Csak három mozzanatra legyen szabad e tekintetben futólag rámutatnom. A haladás egyetemes szükségének érzetét és gondolatát Széchenyi kapcsolta össze elsőben meggyőzőleg a nemzeti érzéssel és gondolattal; ezzel kicsorbult és lomtárba került az orthologia fegyvere, hogy a nemzeti ügyet védelmezi az újítók ellen. Azután a reform szükségét, kikerülhetetlenségét, sürgősségét a köz- és társadalmi életnek minden köreire és irányaira nézve kimutatván: eszméinek terjedésével a nyelv érinthetetlenségének, változatlanságában való tiszteletességének álláspontja is egyre gyöngült a köztudatban. Végül a külföldi példáknak, intézményeknek, nézeteknek, fogalmaknak általa szóba és forgalomba került, az élettel is napról-napra jobban kezdte éreztetni a nyelv alkalmazkodásának, sőt bővítésének szükségét. Eddig az orthologus, ha nem tetszett neki Kazinczyék nyelve, olvasta a vizsolyi bibliát és Gyöngyösit: innentől megakadt már az utcán és hiányzottak szavai a gyűlésteremben. Az új nyelv idáig csak az irodalom nyelve volt: az élet nyelvéré Széchenyi és hatása tette. Éppen ebben rejlik a diadal. Senki sem tekintette többé literátorok finnyáskodásának és különködésének; a Széchenyi által megmozgatott kor életszükségnek érezte és megtanulta. Az orthologia ügyét 1830-tól kezdve a nemzetnek egy osztálya sem tekintette többé oly mértékben a magáénak, mint hajdan, mikor a megyéken szónokoltak az újítók ellen. A neologia az irodalomból átment az életbe, az orthologia az életből a tudományba. Erre pedig Széchenyinek döntő befolyása volt. Hogy e befolyás és eredménye költészetünket megnyitotta egész közönségünknek s ez által hatásban, szabadságban és emelkedésben új korszakba vitte, hogy az újított nyelv győzelme egyetemes nemzeti fejlődésünknek hatalmas eszközévé lett: elfogulatlanul ki sem tagadhatja. Nézzünk körül s próbáljuk elképzelni irodalmunk és összes viszonyaink haladását a reform-korszakban a nyelvújítás nélkül. Lehetséges-e?

III.

Ime a nemzeti életkörök kapcsolatának egy találó példája. A nyelvreform ügyét a politikai és társadalmi reformok vezetik végleges győzelemre. Kazinczy pályája nemcsak találkozik Széchenyiével, hanem mintegy átmegy bele. A széphalmi mester, míg vezérszerepe volt és körülrajongták, soktól várt sokat, és sokszor, majdnem mindig csalódott. Most az egyszer, szinte mindenektől elhagyattatásában, tisztább sugallatot vett: fölismerte azt, a ki rá és ügyeire nézve mindeneknél több. A toll kiesett kezéből, mi-

előtt költői levelét befejezhette volna, de homályosuló szemei látták, hogy életének legnagyobb törekvése jó kézben maradt. Valóban már az a vezérgondolat is, mely Széchenyinek egész pályáján uralkodott, kimutatta útját és helyét a nyelvreform ügyében is. Mi volt ez a vezérgondolat? Formulázza a Hitel s hirdeti valamennyi írott és mondott szava életében. «Nemzetiség és közértelmesség.» «A magyarság biztosítása s nemes kifejtése, erkölcsi és anyagi súlyának gyarapítása által.» Hogy ez a nemzeti gondolat miként ébredt lelkében, tápláló fajszeretete miként erősödött, leveleinek és naplóinak tanúsága szerint: ennek módja és körülményei nemcsak az ő egyéni fejlődésére, hanem egész fajunkra jellemzők és tanulságosak.

A nemzeti művelődés nagy apostolai közül különösen három nevet ébreszt föl lelkünkben Széchenyi pályája: Apáczai, Besenyei és Kazinczy nevét. A Hitel berekesztésének zárszavai ezek: «Keressük fel a tudóst, társalkodjunk az elmetehetőssel, nagyobbitsuk könyvtárainkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába.» Az Akadémia megalkotójának e szavai nem illenének-e oda záromdatul Apáczai égő tudomány- és hazaszeretetének akármelyik megnyilatkozásába? Miveltiségi állapotainknak szakadatlan változatokban ismétlődő keserű bírálata nem juttatja-e eszünkbe a szegény üldözött mester vakmerő igazmondásait? Toldy panaszát, hogy ha Apáczai gazdagnak születik s tovább él «nemzetének újjászülője lesz vala»: mintha közel kétszáz év után a gondviselés Széchenyiben engesztelte volna meg, ki az ő lelkével és gazdagnak született és tovább élt. De e hosszú idő nem telt el a nélkül, hogy az eljövendővel meg ne biztatott s alkotását legalább meg ne kísértette volna. Széchenyinek az ósdi, megcsontosodott társadalmi előítéletek, a miveltségben való nemzeti elmaradottság ellen folytatott harcza feltámasztja előttünk az «aufklärista» Bessenyeit is, az utópista remete álmodozását az államférfiúi szellem rostájában és gyakorlati tevékenységében. «Növekedjék a nemzeti legnagyobb kincs: a kiképzett, előítelet nélküli emberi velő.» Még a részletekben is itt-ott meglepő találkozás. A mit Mária Terézia korának inkább nyomasztó, mint nyomott levegőjében a bécsi gárdista tanít, röpiratainak melancholikus fejtegetéseivel, a nemzeti nyelv jelentőségéről, mint önállásunk és fejlődésünk alapfeltételeiről: ugyanazt szikrázza, ugyanazzal gyújt Széchenyi szelleme. Az Akadémia gondolatában kezelt fog az alkotó a tervezővel. A hazai állapotok festésében is hány-szor egyeznek! Egyformán elégedetlenkednek a míveletlen magyarsággal és a mivelt magyartalansággal. A mit Széchenyi az iskolákról mond, az ósdi módszerek gyümölcstelenségéről és haszontalanságáról, mintha csak Bessenyeitől tanulta volna. Ha

viszaemlékszünk rá, mint festi ez a tudásban telhetetlenné lett ember, akkori vadóc tudatlanságát s ébredését, mikor Bécsbe került: szinte megdöbbenünk Széchenynek e nyilatkozatain, bármily kevésbé vehetjük is betűszerinti értelmökben: «Neveltetésem (ha így nevezhetem) megszűnt az 1809. háború folytán. Tizenhat éves voltam s oly tudatlan, minő egy tizenhat éves ifjú csak lehet. A magyar fölkelés szerveztetvén, főhadnaggyá lettem s még helyesen írni se tudtam. Utóbb mint huszár és dzsidás főhadnagy, helyőrségemben több éven át kövér és köpczös, de épp oly tudatlan is maradtam, mint annakelőtte. A francia háború után Párisból, Olaszországon át négy rendjellel kitüntetve tértem hazámba. Eddig életem teljes tudatlanságban folyt le, de azután gondolkozni kezdék.» Gondolkodott és tanult s tanpályája az időponttól kezdve, melyet megjelöl, első irodalmi föllépéseig, éppen addig tartott, mint a Bessenyeié: tizenegy esztendeig. Apáczain és Bessenyein kívül Kazinczy pályaköréhez való viszonyára már rámutattam. A magyarság nemesítésére vonatkozó törekvéseben egész hévvel igyekszik Széchenyi a rossz modor, durva hang, ósdi szokások reformjára, mintha csak e tekintetben kényességét Kazinczytól tanulta volna, ki ötven esztendeig prédikált izlést és izlést a magyarnak. Apáczai a tudományos élet reformját képviseli; Bessenyei az egész magyar művelődés reformját, a gondolkodás szabadsága és megújhodása által; Kazinczy a közizlés reformját, főleg a nyelvújítás által. Mindegyikökből a nemzeti lélek sugallata szól s nemzei czélt szolgálnak. Széchenynek egyetemesebb szelleme mintegy magába olvasztja mindezt s mérhetlen hatásával az egész nemzeti élet reformjában diadalt szerez azoknak az eszméknek is, melyekért ők éltek és haltak. Ma, midőn a «legnagyobb magyarnak» fonunk koszorút, ne sajnáljuk, ha a szél ime elkap belőle egy-egy levélkét s elviszi a kolozsvári temetőbe, a kovácsi almafa alá, a széphalmi kertbe, messze sirokra.

Nem véletlen, hogy valamennyiökben a nemzeti küldetés gondolata és buzgalma a külföldön vagy legalább a bejárt nyugoti világ hatására ébredt és erősödött. A legkiválóbb szellemek, kiket sorsuk az idegen műveltséggel érintkezésbe hoz, nemcsak a kultúra iránt gyűlnak lelkesedésre, hanem egyben-egyben magyar érzések is lángot kap s e két lángból olvad össze pályájok szövétneke. A nemzeti művelődés agitátorai előbb tanítókból és papokból kerülnek, kik külföldi egyetemeken járnak, azután katonákból, kiket hadi élet és udvari szolgálat hínak idegenbe. A magyar irodalmat német akadémiákon járt papok alapítják meg; Apáczai Hollandban szánja el magát mártyr pályájára: Péczeli, irodalmi újjászületésünk e nemes chauvinje, Svájcban lelkesül föl nemzeti hivatására. Hiába kecsegtetik és tartóztatják

őket a szellemökhöz méltóbb idegenben, hazajönnek küzdeni a szívöknek kedvesebb otthonba. Azután a katonák: Bessenyei, ki Bécsben ébredt nemzeti föladatának tudatára és munkájára, csapatával, mely nem mint a királyné, hanem mint az ébredő magyar géniusz gárdája lett halhatatlanná; Kisfaludy Károly, ki külföldi bolyongásaiból hozza haza az új költészetnek magyar eszményeit. Széchenyi Bécsben született és nevelkedett. Katonai pályája, nyugtalan véralkata és szerelmi bánatai a közpályára lépte előtt majdnem tiz esztendőn át országról-országra kergették nyugaton és keleten. Bebarangolta a Levantét, négyszer fordult meg Franciaországban, kétszer utazta be Angliát s a költői lelkek örök és elnyomhatatlan vágyával ötször tért vissza Olaszországba. Szenvedélyesen készült Amerikába is. Nemcsak szeme nyílt meg ezeken az utakon, hanem magyar szívét is ott fedezte föl. A görög Archipelagus csodás és bájos változatai a Balatont és Fertőt juttatják eszébe, Svájc bérczóriásai alatt s Olaszország gazdag völgyeiben hona kopár pusztáin lelkesül. «Szegény hazám, csunya cska vagy, de azért mégis szívemből szeretlek.» Anglia munkássága és gazdagsága az otthoni szegénységre és tétlenségre emlékeztetik, Franciaország újító mozgalmassága és ízlése nemzetének maradiságára és faragatlanságára. Ezekre gondol ő is, mint a többiek, de gondol egyszersmind fájának szunnyadó erejére és képességeire, melyeket egy Istentől áldott kéz és kor méltó módon fejthetne ki. «A magyar nép annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemeset rejt magában, mint az emberiségnek akármely lelkes és erős családja; csak hogy a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, fölemelkedni.» «A magyar gyermek-nép, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtezik fiatal keblében.» Így támaszt Széchenyiben, így a többiekben is a külföld haladásával szemtől-szemben való megismerkedés egyfelől lelkesedést a művelődésnek fensőbb eszméi és formái iránt, másfelől mély keservet a hazai állapotokon. Az ész és szív nagysága legyőzi a lélektani ellenmondást s a fajszertet lángján összeolvasztja a kettőt munkás hazaszeretetté.

Mennyi s mily emelő tanulság rejlik e pályákban! A külföld varázsa elfogja mindnyájokat; de nem birja hűtlenségre csábítani, sőt öntudatra ébreszti hűségöket s biztos és nagy célokat tűz eléje. A mit látnak, tanulnak, csodálnak: mindent hazájokra vonatkoztatnak. Ez a hatás pedig annál erősebb, minél nagyobb szellemet ér. A mit politikai történetünk bizonyít, hogy fajunk befogadó képessége épp akkora, mint az ellenálló: szellemi életünk története, éppen nemzeti agitátoraink pályájában ugyanezt példázza. Nincs-e jogunk mindebből bátorító tanulságul vonnunk ki, hogy: szellemi világunk fejlődése, kulturánk erő-

sődése nemzeti érzésünknek is erősödését jelenti. Mult századbeli nagy és hosszú nemzeti elsatnyulásunknak is egyik főoka a kor meddősege volt, szegénysége kiváló szellemekben. A mint az elhatalmasodott idegen kultúra sodrába nagyobb tehetségek kerültek: azonnal hajnalodott a nemzeti renaissance. Napja Széchenyivel tűnik föl.

IV.

Sokat panaszkodik ifjúkori naplóiban, hogy életének nem tud irányt adni s «minden tudománynak neki fekszik, mely reá segíthetné». Megházasodjék-e s családjának és a társaságnak szentelje életét? Folytassa katonai pályáját vagy a diplomatiaira csapjon át? Utazzék tovább és mondjon búcsút mindegyiknek? Legyen költővé s verseket és tragédiákat írjon? Vagy a hasznos irodalomra adja magát? Álljon-e élére egy pártnak s a jog és alkotmányosság ügyének éljen? Hogy irányát ily lázasan keresi, még csak ambícióját bizonyítja; de hogy hovatovább mindig tágabb és tágabb körben keresi: az egyéni és családi élet szűkebb viszonyaiból s a hirszomj tétováiból szabaduló, nagyra hivatott lélek bontja ki előttünk szárnyait. Nemes lelkeknek, az ifjú szívek idealismusának jelentkezése, midőn életük célját a közjóra való munkás elszánásban keresik. A fiatal szemek előtt megnyíló dicső pályakörök annyiszor vesznek el a kétkedés, lemondás vagy tehetetlenség homályába. A kik az egyszer megtalált nagy célt nem engedik többé eltűnni szemük elől s megtalálják az erőt és eszközöket követésére: győzzenek vagy bukjanak, de belőlük lesznek az emberiségnek s a nemzeteknek jóltevői és vezérei. Idő és körülmények hivatássá érlelik a tehetséget és sikerré a nemes törekvést; de csak az erkölcs és elme, ész és akarat, a kiváló szellem hatalma avatja a hivatást küldetéssé s az egyes ember életútját történelemmé.

Széchenyinek küldetése volt. Kora és viszonyai, öröklött és egyéni tulajdonai, egész testi-lelki valója, izzó érzései, vasakarata és lángelméje későn, de ellenállhatatlanul vonták a nemzeti küldetés útjára, a magánélet köréből a történelem arenájába. Sokáig habozott, hogy merre induljon; sőt azon is, hogy egyáltalában induljon-e. Belső fejlődésének adatai 1814-től vannak előttünk, mikor gondolatait és élményeit jegyezgetni kezdi. Minden sor bizonyosabbá tesz bennünket, hogy bármikép alakult volna sorsa, testi és lelki szervezete nem akként voltak alkotva, hogy a köznap élet biztos és csöndes útján megmaradhasson. Érzékeny idegalkata folytonos mozgásban, benyomásoknak, gondolatoknak, érzéseknek majdnem állandó hajszájában; keresi a hevüléseket, ha másképp nem: a test fáradalmi által. Keresi a lélek izgalmait s hánykódó szívvel vérezve élvezi a szenvedéseket, méltatlansá-

gokat, lemondást és áldozatokat. Szinte hajszoja a szerelem convulsióit s lehetőleg kiélesíti minden összeütközését. Nincs nyugta sehol és soha. A pihenés óráiban, kandallója előtt s lámpája mellett sem engedi kiapadni izgalmainak forrását: példátlan szigorral és pontossággal figyeli meg magát napról-napra, évről-évre, évtizedről-évtizedre. Komor emlékeket idéz, kegyetlen szemrehányásokat tesz magának s időről-időre ellenállhatatlanul vonják magukhoz a léleknek legsötétebb örvényei. E nyugtalan, forrongó ideg-élet tüneteit vasakarattal tartja féken; de ezzel, az ész zsarnokságával is csak a belső háborgást fokozza. Elképzelhető-e ez a természet, nyugodtan lépegetve milliók sorában?

Szervezetével benső kapcsolatban van képzeletének rendkívüli elevensége. «Bennem a képzelődés nagyobb, mint a többi lelki tulajdonságok.» E tekintetben csak nagy költők hasonlíthatók hozzá; államférfiaink közül egyetlen egy sem. Nem, még Kossuth sem, kinek hatalmas pathosát inkább szenvedélye, mint képzelete táplálta. Azt hiszem, Kossuth soha oly világos képét nem látta maga előtt annak, a miben hitt s a minek reményét és hitét nemzetében fel tudta ébreszteni: mint a milyen tisztán varázsolta Széchenyi elé képzelete azt, a mi kétségbe ejtette: a romlás és pusztulás képeit, tűzvészt és vérpatakokat. Könyvei és beszédei, lelkesedése és okoskodása egyaránt tele vannak képekkel, melyeknek társulása, tolongása épp olyan gazdag, a milyen szeszélyes. A hasonlatok, példák, képek, vonatkozások oly bőven, oly természetesen s oly eleven színekben tolnak elő lelkéből, mintha közönségesen ismert áradozásait egyenesen képzelete vezetné. Képzeletének ez az erős fejlettsége az a szál, mely őt, egész pályájának gyakorlati iránya és tevékenysége mellett is, oly erősen és állandóan fűzte a költészethez. Ez tette magát is költővé, prófétává és öngyilkossá.

Izgékony szervezetének és heves képzelődésének kísértései közt is erősen és tántoríthatatlanul ragaszkodik egy erkölcsi eszményhez: úrrá lenni idegei és fantáziája fölött, munkával és áldozatokkal javítani magát egész addig, hogy egy nagy célra szánja életét. Javítsa, emelje, megváltsa nemzetét. E törekvés, melyet családi hagyományai és személyes tulajdonai szülnek, egész természetesen a dicsőség vágyának alakjában lép föl. Metternich herczegnek is szemébe tűnt ez a vonása s első politikai érintkezések alkalmából úgy jellemzi Szögyénynek, hogy: «heves vérű politikus s becsvágya határt nem ismer.» «Nem tudom» — írja ő maga már 1819-ben, «hogy határtalan dicsvágyam hová ragad?» Az ő és mindnyájunk szerencséjére: nemzeti nagy küldetésének útjára ragadta. Ezt az utat eszméknek és tetteknek bámulatosan gazdag sora jelöli. Az újítás, izgatás, küzdelem, még a szenvedések is, melyek vele jártak, neki testi-lelki szükségé

voltak. Még döblingi magányában 1858-ban is azt jegyzi föl, hogy «az aktivitás dühe emésztí». Közéletünkben való első megjelenése után éppen egy évvel, 1826. őszén, a nemzeti múzeumban atyjának arcképe előtt megállván, így kiáltott föl: «Idém, tehetségeim és vagyonom hazámé legyenek! Mily szerencs honfitársaitól becsülteini; de ezt Magyarországon, hol annyi az előítélet — élve nem lehet elérni, csak a sírban». E fölkiáltásban valójának mindazok a tényezői megnyilatkoznak, melyeket érintettem: a lélek izgékony-sága, a képzelet heve, a családi hagyományok ereje és a dicsőség vágya.

De megnyilatkozik az a legerősebb érzése is, mely már megszabta élete irányát és kitzúzta célját: honszeretete. E cél-nak világos tudata s a hozzá vezető út későn, szinte nehezen bontakoznak ki zajló lelkéből; de forrása, a fajszeretet, gyermekkorától él és hat. Semmi okunk kételkedni a Kelet népe híres önéletrajzi vázlatának vallomásában, mely irodalmunk legragyogóbb lapjai közé tartozik. Egy nagy szellem éles szeme jár ott saját szívének legmélyén: «Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben: Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremlben». Miféle erkölcsi hatások táplálták és fejlesztették ezt az érzést, mely a vérszeretet kiolthatatlan hevével él benne? Ápolta kétségkívül anyja, kiről kevesebbet tudunk, mint óhajtanók. Hogy családi erényét, a magyar érzést, elhozta szívében Zalából Bécsbe, Csokonai magasztaló versei is bizonyítják, melyekkel Tavaszát neki ajánlotta. Bizonyítja azonban magának Széchenyinek 1817-ből maradt egyetlen magyar költeménye, ezekben az anyjához intézett szavakban:

Te oktattál,
Tanácsoltál,
Te plántáltad szívemben a jót, melyben vagyok s leszek,
S a mi csekélyt Isten, uram s hazámért utóbb teszek:
A te munkád.

A fiú szeretet sugara megvilágítja az anya szívét és ideál-jait, melyek e szívnek szeretete és gondja által az övéi lettek. Gróf Festetics Juliánnának bizonyára része volt abban a kivételes szellemben, mely a bécsi Széchenyi-háznál uralkodott. Kazinczy-nak idéztem adatát maga az ifjú gróf egykori nevelője, Lunkányi s Toldy Ferencz is megerősítik, hogy e ház gyermekei mindig magyarul beszéltek s az ott gyülekező és tanakodó honfitársak nyelve is magyar volt. Lehet, hogy a képzetebb irodalmi nyelvbe nem hatott be; hogy az írásbeli előadásban nem szerzett könnyűséget; hogy hosszú külföldi tartózkodása és bolyongásai alatt nyelvgyakorlata is megromlott: de képtelen a föltevés, hogy igazán csak férfikorában tanult volna meg magyarul. A tanult nyelven senki sem viszi és viheti tovább a szabatoságnál; a

nyelvnek amaz önállósága és eredetisége, bár szabatosság nélkül, az az egyéniségünkhöz idomulása, mely Széchenyi írásait jellemzi: csak oly nyelven lehető, melyen játszottunk és mesét hallgattunk valaha, melynek lelkét gyermekkorunkban szitttuk magunkba. De a magyar mesének más befolyása is volt Széchenyire. Még a huszas években olvasta Fáynak, későbbi barátjának és munkatársának mesegyűjteményeit, a legbölcsebb, legnemesebb és legmagyarabb munkák egyikét. Az igazságok, melyeket e mesék példáznak, erős és szinte világító hatással voltak lelkére. A haza iránt kötelességeink vannak, s a hazafit csak a munkás hazaszeretet teszi azzá; tiszteljük a multat, de ne higyük, hogy a mi apáinknak jó volt, nekünk is az; haladjunk, de ne a meg gondolatlanság, hanem a tapasztalás vezérlete alatt; a tisztviselő és bíró állását csak az önzetlenség és igazságosság szenteli meg; a ki jót tett, ne várjon hálát; csak az az igazi nagyság, mely boldogít. Széchenyi Pestmegyének egy közgyűlésén 1836-ban azt a nyilatkozatot teszi, hogy a honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy meséi ébresztették fel benne.

A magyar szóval jókor megütötte Széchenyi fülét s talán meghatotta szívét a magyar életnek egész elégiája, a tétlen érzéseknek, remény nélkül való emlékezéseknek s gondtalan pusztulásnak e világa. Atyjának szíve gyakran merült bűba e vigasztalan süllyedés képein; gyászolta pusztuló, végromlásra ítélt nemzetét s «mint magyar, reménytelen szállott sirjába». Gyászát fia korábban csak félig értette; koporsója előtt megnyitak szemei. Örökségeül honfi-kötelességeit vette át. Pályája megnyílt szemei előtt s nemzeti érzése világokat mozgó, feltámasztó erejének tudatára ébredt. Hogy mindig megvolt benne, legrégibb följegyzéseiben is a villanásoknak egész láncolata bizonyítja. Tevékenységi lázának kitörései, honvágyának, hazai emlékezéseinek röpké nyilatkozatai, kedves népdalainak töredékei és magyar büszkeségének felzajdulásai, a magyar állapotokon egy-egy sohaj, gúnyos vagy haragos kifakadás, nemzeti küldetéseinek cikázatai. Ki ne emlékeznék, ha csak futólag olvasta is valahol, legrégibb naplóinak ama sokszor idézett helyére, melyben a magyar föld kopár pusztáiért s a vágyaknak és tetteknek csak rajtok fejlődhető korlátatlanságaért lelkesül: «Nekem okvetlen a legösibb hun fajból kell származnom!» kiált föl. E sorok az első költemény irodalmunkban, mely a magyar természet s a magyar népjellem kapcsolatát éneklí és magasztalja, tizenkét évvel Gaál József híres Alföldi képei előtt, melyekkel a magyar puszták költészetünk motívumai körébe lép, és harmincz évvel Petőfi előtt. Végre eljut 1823-ban a hazájának vallott holtomiglan-holtodiglanhoz: «Nincs szív, melyet őszintébb és forróbb honszeretet éltetne, mint az enyim.»

V.

Egy nagy érzés, melynek tudatára jutunk, akár csak a lánynak szerelme az, akár a honé, kifejtí önbizalmunkat, aczé-
lozza elszánásunkat. A folyton tépelődő, testi-lelki bajain évdődő,
magával, pályájával, nemzetével elégedetlen, a reménytelenség
kisértetei által üldözött, szerelmi kínokban vergődő Széchenyi
belső világának is ebben érkezett el váltsága. «Élvezem s érzem
belső értékemet.» «Bármily szerencsétlen vagyok, érzem, hogy
egy nagy lélek fejlődik bennem». «Érzem, hogy sokak élete va-
gyok.» A nagy lélek nyilatkozott érzésének mélységében, látásá-
nak élességében, kitűzött céljának biztosságában, kitartásának
lankadatlanságában, tevékenységének bámulatos erélyében s az
eszményinek és gyakorlatinak csodás összeolvastatásában: a nem-
zeti eszmény keresése, a nemzeti munka által.

A nagy lélek éleslátásával néz végig szomorú közállapo-
tainkon. Látja, hogy az ellenséges viszonyok súlya alatt politikai
életünk miképen akadt meg fejlődésében. A politikai szabadság
alakjainak kénytelen védelmében, a megromlástól féltve ezeket,
védelmez oly jogrendet is, mely immár megmerevült s a leg-
nagyobb akadálya annak, hogy a nemzet kifejtthesse teljes erejét.
«A hol még nemzet nincs, csak egy kis része privilegiált, nagy
része pedig pór nép: ott legislegelső a nemzetesítés: mindenkinek
politikai léte.» A magyar alkotmány-harczok zavaros keveredés-
ben mutatják a hazafiságot és osztályérdeket; e kettő egysége
immár lehetetlenség, együtt jelentkezése kerékkötője haladásunk-
nak és győzelmünknek. Igazi közszellem, mely a nemzeti mű-
velődésnek, nemzeti vagyonosodásnak és nemzeti egységnek gon-
dolatát képviseli; a külföld becses tanulságait felhasználja s a
nemzeti erők összes forrásait kiaknázza; a biztató jövő érdeké-
ben tanulni, dolgozni és lemondani, felfogásban és erkölcsökben
megújulni kész: ilyen közszellem nincs Magyarországon. Hány-
szor lepi meg a gondolat, míg tette vágyó lelke a nagy világ
zajában bőjtől és vezekel, hogy: nem mondatott-e ki már e nem-
zet fölött a halálos ítélet? Látja, hogy nagy nemzeti gondolat
csak a költők lelkében él, csak nekik sugall halhatatlan álmo-
kat; de ez álmodozások magukban sohasem fognak célhoz: a
nemzet biztosításához, boldogságához, nagyságához vezetni. Esz-
ményöket a politikában új és elérhető célok kitűzésével, a tár-
sadalomban lépésről-lépésre való közeledéssel, a gyakorlati tevé-
kenység fölkelésével és irányásával lehet csak megvalósítani.
Bizzunk magunkban és jövőnkben s tudjunk dolgozni és áldozni érte.

A mit Széchenyi a nagy lélek éleslátásával felismert, he-
vével megszeretett: elszánásával szolgálta is. «Kimondhatatlan s
több napi belső küzdelem után, bizonyos órában megesküdtem
magamnak, hogy nemzetünk feltámadására és kifejtésére mindent

el fogok követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is.» «A mi szerencsétlen körülményeink között, a hol a közszolgálatban különválasztják a királyt és a hazát, a polgári pályán talán börtön várja», — de csak előre siet. Utazik és tanul, tervez és fárad, ír és beszél, korhol és lelkesít. Olvassa de Lolme angol közjogát s vizsga szemmel figyeli, tanulja az angol gyárak életét és munkáját; elmélyed Voltaire eszméibe s fölkeresi a francia és olasz csatornaépítéseket; épp oly tudásvágygyal merül a nyugati országok pénzügyeinek, állattenyésztésének és földművelésének tanulmányozásába, mint művészi életének és remekeinek élvezetébe. Mily vasszorgalommal kell pótolnia a mulasztottakat, hogy Wesselényivel oldalán, alaposan és részletesen megismerkedjék hazájával, intézményeivel, viszony ival és népével! A lánghelme is csak az erőt kapja ajándékban; érvényesítésének eszközeit a szellem és test munkájával kell megszereznie. Széchenyi, ki a nemzeti munka által akarta megváltani hazáját, nemzetének első és legfáradhatatlanabb munkása volt. Annál a munkásságánál, mely a közönség előtt folyt, nem kevésbé bámulatos az, mely nem volt eléje szánva. Huszonegy kötetes titkos számadása önmagával s leveleinek roppant tömege, melyekben egyesekhez intézett kérelmekkel, tanácsokkal, útbaigazításokkal, fölvilágosításokkal szolgálta céljait. E tekintetben nálunk újra csak Kazinczy hasonlítható hozzá. De egy nagy különbség van a két reformer levelei között. Kazinczy számított rá, hogy levelei egykor meg fognak jelenni s úgyszólván minden, lelkes szívből és finom ízléssel kikerekített mondatában egy-egy vonást ad ahhoz az ideálhoz, melynek képében kívánna megjelenni a jövő előtt. Széchenyi legtöbbször kapkodva, gondatlanul ír és csak ha egyik-másik vállalata érdekében a legnagyobbakhoz fordul, szedi össze magát. De az ő elnagyolt írásai, rosszul gördülő, olykor befejezetlen mondataiból is egy ideál képe alakul ki: azé, a melyet ő hazájáról alkotott magának.

Ideálja a művelt, gazdag, szabad és mindenekelőtt magyar haza, melyben mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres. Kitűzi és törekedik feléje a nagy léleknek nemcsak éleslátásával és elszánásával, hanem lelkesedésével. E lelkesedés, melyet eszméi öntöttek bele, egyik főforrása sikerének. Látszatra legkisebb tervét is úgy szereti, mint a milyen hévvel ragaszkodik nagy céljához. Minden szava érezteti szeretetének vagy gyűlöletének melegét. Eszméket tömegekbe mindig csak lelkesedés vihet át, mely inkább megérzeti, mint megérteti igazságukat. Széchenyi nemcsak jó számító és fáradhatlan munkás volt és nemcsak ezzel imponált nemzetének, hanem oly tulajdonok kapcsolatával, melyekkel előkelő szellemekben, ily mértékben és ily belső egyesülésben századok óta

nem találkozott. A magyar nemzeti lélek gyulékonyágát egyesítette magában azzal, a mi e lélekből hiányzani látszott: a gyakorlatisággal és kitartással. Egyénisége még több ellentét varázsaival is hatott nemzete lelkére és ennek legközvetlenebb megnyilatkozására: költészetére. Im erős akarata és bámulatos szívóssága együtt a szellem izgékonyágával és röpké szeszélyességével, biztos számítása és gyakorlati hajlamai megragadó költői képzelgésekkel, arisztokrata életfelfogásának nemessége, kényessége, szigora a szabadelvű meggyőződés erejével, mely hazaszeretete nemzeti hibáink kérlelhetlen ostromozásával, magyarsága európaisággal. Valóban sokszor mintha Shakespeare Brutusát hallanók, midőn az ósdi magyarság rövidlátó Cassiusa szemrehányást tesz neki: «Te nem szeretsz, Brutus». «Hibáidat nem, Cassius» feleli a nagy és pillantása a kardra esik, mely által legyen vége, ha ügye és hona elvész.

Magyarul érezni, magyarul szólani, magyarul cselekedni, magyarul boldogulni: ezt hirdeti, erre törekszik. Első teendője a nemzeti érzület, sőt öntudat fölébresztése oly körökben, hol éppen egy százados zsibbadás lazította meg. Mindenekelőtt magyarul kell beszélnünk, hogy igazán magyarul érezhessünk. A nemzetet fel kell támasztani, még pedig először nyelvében, csak úgy lehet szó kifejtéséről. Mily megragadó a kép, melylyel e gondolatot a Hitelben kifejezi: «Az egészséges nemzetiségnek egyik főkisérője a nemzeti nyelv; mert míg az fenmarad, a nemzet is él, bármi sinylődve is sokszor; de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfüzet terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait». Nála a szó sohasem maradt csak szónak; jelszónak, példaadássá, tetté izmosodik. Főrendiházunk történetében korszakos nap 1825. október 12-ike; e napon hallatszott e táblán először magyar szó, még pedig a katonatiszt Széchenyi ajkáról, s a bátor példa, melynek még a gúnynyal is szembe kellett nézni, azonnal talált lelkes követőkre.

Következett november 3-ika, az Akadémia születése napja. Széchenyi áldozatára az alkalmat Nagy Pál riadója adta meg; azé a Nagy Pálé, kiről 22 évvel előbb, egy бүккi látogatás alkalmával, a csüggedt magyar faj képét festette naplójába, a borus színek között már szíve vérének nyomaival. A soproni táblabíró igazi magyar természet volt: ma a csüggedés lethargiájában, holnap a fellobbanó harag izzásában. A magyar nyelv ügyében emelte fel szavát újra meg újra és mennyköveket szórt a korcs mágnásokra és a közömbös polgárságra. Már harmadszor dörgött, mikor lelke zivatarában végre utat is talált. «Hogy a magyar nyelv áldozatává ne legyen, sőt sikeresen ellentállhasson a németesítő törekvéseknek és a deák nyelv uralmának: arra legjobb eszköz, hogy a nyelv művelésére és annak becsmérői elleni vé-

delmére a magyar tudós társaság állíttassék föl.» Főrangú urainkhoz szól, mert a terv kivitelére pénz, pénz és pénz kell. E gondolat és e hivatkozás szőlitotta elő Széchenyit. Fényesebb, áldottabb szellemidézés nincs az egész magyar történelemben, mint Nagy Pálé volt, mely Széchenyi szellemét idézte föl. Széchenyi meghozta áldozatát. Mi sem világítja meg jobban szellemének nagyságát és hitének erejét a jövődöben, mint az a néhány sor, melylyel a Világban első föllépését kommentálja. Szomorúnak mondja, hogy bámulták és ünnepezték, mikor áldozatával csak kötelességét teljesítette. «Lesz valaha egy kor, remélem, mely jobban fog csodálkozni azokon, kik magas állásaikhoz képest egy oly tárgytól vonták vissza segédkezésüket, mely a közértelmiség és nemzetiség kifejtését oly hathatósan gyámolja: mint azokon, kik a nagy hasznót, melyet hajtanak, átlátván, ahhoz erejük szerint járultak.» Mi már több mint félszázad multán tekintünk vissza rá és nem tudjuk, mit csodáljunk inkább: ez érzületnek lelkességét vagy nemességét-e? Ilyen szívvvel és ilyen felfogással nyújtotta áldozatát és alapította meg az Akadémiát. Annak a dolga lesz a magyar nyelv mívelése és fejlesztése; jogainak, megillető helyének visszaszerzéséről gondoskodik a törvény, terjesztéséről a társadalmi és irodalmi izgatás. Stádiumának tizenkét táblás törvényén tizediknek teszi a következőt: «Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez.»

Az alapítónak és tervezőnek nemzeti, magyarosító törekvését egész lélekkel, fáradságot és elkedvetlenülést nem ismerve, folytatja az izgató. Folytatja nemcsak könyveiben, hanem a gyűléstermekben, egyesületekben, versenytéren, utcán, mindenütt, a hol csak alkalom nyílik rá. Folytatja különösen abban a körben, melyet a külföldön mindenütt a nemzeti eszme leghivatottabb és legtermészetesebb képviselőjének talált s a mely itthon úgyszólván elveszítette kapcsolatát a nemzeti étellel: az előkelő világ körében. Jegyzeteivel kezünkben, nyomon kísérhetjük minden lépését. Mennyi megbotránkozás és kifakadás, rábeszélés és nógatás, édesgetés és követelés s milyen benső öröm a legkisebb eredményen! «Mily borzasztó típus az, mely nemesi házainkban uralkodik. Se hús, se hal. Mily nyelven beszélnek? Voltaképp egy nemzethez sem tartoznak.» Nem csügged. Az izgatott idegéletnek csodás szívósságával ragaszkodik eszméjéhez és végzi küldetését. A mint megesküdött egy bizonyos órában, hogy e föld népét magyarrá és nemzetté teszi.

VI.

A nemzeti eszme hirdetésében, nem tekintve még kifejtésére vonatkozó gondolatait és terveit, egy hasonló szellemű régi, mondhatnám ősrégi agitációval találkozik: a magyar költésze-

tével. Ebben az irányban neki volt a legősibb hagyománya és a legállandóbb gyakorlata. A nemzeti lelket képviselte folyton-folyvást, diadalujjongásában és halálhörgésében. Voltak idők, mikor a nemzet lelke csak egy-egy költői sohajtásban élt még. Mária Terézia és József alatt elkezdte az alvó nemzet szeméből dörzsölni az álmot; ébresztett, izgatott, olykor vérmes remények képeivel. Leopold rövid éveinek mámorában már-már a nemzeti feltámadást ünnepli. A csalódásba, Ferencz korában, nehezen találja bele magát: a fölkelések vitézi jelenetein neki-neki lelkesül, de hamar csüggetegségbe vész és alaphangjává a nemzeti vád és nemzeti gyász lesz. A reakció síri csöndjében szorongó szívvel lesi: nem kondul-e a halálharang? Hangját sokszor változtatta, de lelkét soha. Ez a századok változásai között állandóan a magyarságban és magyarságért égő lélek volt. De a költők közönsége, az úgynevezett literátus emberek s ezek sem mindnyájan, nem volt az országnak sem hangadó társasága, sem politikai vezetője. Széchenyi ez elidegenedett körökbe akarta belevinni a költők érzését, eszményét és nyelvét. Voltakép ugyanaz az érzés élt és hatott benne, mely ifjú korának költőit sugallta: Barótinak a Diófa, Virágnak a Hajó inkább remegő, mint reménykedő allegóriáit és a Változások keserű látomását, Berzsenyinek a Romlásnak indult fenséges jeremiádját s a Felkölt nemesség és a Tizenhatszodik század csalogója hevületét, Kölceynek Zrínyi sötét kétségeit, Kisfaludy Károlynak a Mohács és a Rákosi szántó méla borongását, Vörösmartynek a Mikes bűje s a Magyar költő tragikus panaszait. A nemzeti süllyedés szégyene, a romlás melancholikus borúja, melyből olykor-olykor kihangzik a jobb jövő reménye, inkább csak az életösztön kitörésének tetszik: — ime az uralkodó, közös motívumok Széchenyi fellépése előtt a magyar költészetben és az ő érzésvilágában. Széchenyi mindvégig érezte ezt az összeköttetést, érezte és becsülte ezt a támogatást, melyet a költészetnek köszön. Ez a nemzetnek legalább egy osztályában lelkesen ápolta a nemzeti érzést és nyelvet, melyet ő az egész nemzet érzésévé és nyelvévé akart tenni. A költészet által megszentelt pályája nemcsak új közönséget teremtett költészetünknek, hanem új eszméket és új sikereket adott.

Az egy célra törő, egy érzésben hevülő lelkek közösségének érzete adta Széchenyi ajkára azt a nagy szót, melyet Berzsenyirez intéz első levelében: «Önérzéssel mondhatom: rokonok vagyunk!» Ez üdvözlésben a magyar politikai és irodalmi történetnek egyik legjellemzőbb gondolatát fejezte ki: a magyar politikus és a magyar költő rokonságát érzésükben és céljaikban. A nemzetnek voltak politikusai és költői, többé-kevésbé találkoztak is útjaik; de rokonságuk gondolata szunnyadt a nemzet tudatában azóta, hogy ezt a gondolatot a költő Zrínyi saját pályájá-

ban oly fényesen testesítette meg. Széchenyi támasztotta fel újra s elégtételt adott hosszú, látszólag tán sikertelen küzdelmeknek és törekvéseknek. Nemcsak feltámasztotta egy röpke szóval, hanem képviselte egész pályáján. A magyar költészet mindig híven művelte ezt a földet, hogy magyar érzést teremjen; de Széchenyi volt az első államférfi, ki ennek a munkának politikai jelentőségét szóval és tettel elismerte, a nemzeti érzés költői tolmácsaira, mint a nemzeti közélet hivatott szószólóira mutatott: költészetünk előtt mintegy megnyitotta alkotmányunk sánczeit. Nincs egyetlen politikusunk maig sem, korábban pedig még annyira sem volt, kinek szelleme, gondolkozása, kifejezései, költészetünkkel oly bensős kapcsolatot, iránta annyi becsülést és vonzalmat tüntetnének fel, mint Széchenyi. Munkái telisteli vannak költőinkből vett idézetekkel; már a Hitelben egymásután és többször szólalnak meg Berzsenyi és Vörösmarty s döblingi láz-álmait Petőfi Felhőivel jellemzi: «Ezek illenek rám, az atyjok én vagyok!» Érzí szavuknak és pályájuknak egész értékét a nemzet életére, a támogatás becsét, melyet neki nyújtanak. Az új Magyarország, melyet alkotni akar, érzőbb és hálásabb szemmel nézze költőit, mint a mostani: «Midőn másutt sasként repül a költő képzelete a határtalan térben s ezernyi embertárs osztja szíve hevét s vele sir, vele mosolyog: nálunk nem mer emelkedni, nehogy tollait veszítse. S ha mégis köd, szélvész s zivatark daczára merészen fellövell, szinte csak maga, kevés nézőkkel nézi felemelkedési magasságát.» «Költői remekeink szebb sorsra lennének érdemesek!»

VII.

De Széchenyit nemcsak motívumának és céljainak közösége, hanem szellemi alkatának bizonyos rokonsága is vonta a költők felé. Rokonuk volt nem csupán hazafias érzületében és tevékenységében, hanem egész lelke sajátosságában, sőt ifjúkora emlékei által. A költői erő, a szívre és képzeletre ható válogatás, rendezés, alkotás és beszéd ereje lelkünk amaz adományai közé tartozik, melyeket ma még rejtetteknek és titokzatosaknak szoktunk nevezni; de élet-eleméről, melyben szárnyra kaphat, már többet mondhatunk. Fogékony és erős érzés, termékeny és élénk képzelet: ezek feltételei és alkotó elemei a költői természetnek, mely, ha a költő dicsőségét nem is, de ennek vágyát, örömeit és szenvedéseit mindig meghozza. Széchenyi költői természet volt, a szemnek különösebb költői irányzata és a formának művészi fejlettsége nélkül; még gyakorlati célú eszméinek fejtegetésében is mindig annak mutatkozik. Egy költemény megalkotásához talán nem volt adománya; de könyveinek és beszédeinek ezer részlete, képe, hasonlata, kifejezése hat ránk úgy, mintha egy nagy köl-

temény töredéke, egy nagy költői lélek megnyilatkozása lenne. Hangjának változatossága, szatirája és pathosa, élce és fellendülése, subjectivitásának mindenén átlüktető ereje, képzeletének szeszélyes csapongásai nem ugyanezzel a benyomással hatnak-e ránk? És a midőn halljuk azt, a mit nemzetének iszonyú pusztulásáról «a csillagokban olvasott», halljuk elszorult szívvél és elfojtott lélekzettel, nem úgy érezzük-e, mintha valahol Dante poklához járnánk közel, valahol az emberi szellemnek ama titkos kohójában, hol a szenvedély izzó tüzen és a phantasia vakító fényénél a nagy költemények forrnak, mielőtt végleges alakjokat megnyernék? Hogy gondolatainak ezt az alakot is megszerezze: ifjú korában kedves vágya volt. A lipcei csata hős huszára vágyott költői babérokra s költőnek készült. Német verseket irt, belekezdett egy nagy regénybe s megpróbálkozott a Childe-Harold és Plato fordításával! E kísérletek nem sikerültek s folytatásuknak útját vágta felismert küldetése. Széchenyi nem lett költővé, hanem a nemzet nagy epikai trilogiája első részének hőségé, mely mint a nemzeti hős-mondakörök első szakasza, mint a Buda halála, szintén tragikai jellemű s a nagy hősök feláldozásával visz el a befejezés diadalához. De Széchenyi egész életében barátja maradt a költészetnek. Sokat olvasott, meleg érzéssel és finom értelemmel élvezte a szellem virágait. Nemcsak a legnagyobbakat, Dantet és Shakespearet, Molieret és Goethét, hanem Voltairet és Rousseaut, Lamartinet és Chateaubriandt, Byront és Mooret, Tassot és Alfierit, Rückertet és Schillert újra meg újra elővette. Különösen szerette Schiller Don Carlosát, melynek annyi eszméjét mintha az ő pályája és lelke szülte volna; Byron Manfrédjét, melyben egy nagy költői szellem a léleknek éppen amaz örvényei fölé vezette, hol maga is annyit szédült és tévelygett; de legkedvesebb könyve volt Montaigne Essai-i. Ha csak egy íróat választhat, Messir Michel mellett marad, kinek finom elméssége, élesen látó józansága, vidám megnyugvása és erős türelme, bizonyára sokszor csitította le szívének, eszének, idegeinek kínos háborgásait. Hogy míveltsége és hatása mit köszön nekik, nem szorul bővebb fejtegetésre. Hogy pedig mennyire beléjük merült, kedves költői és írói mily jól ismert, bizalmas barátaivá lettek, arról bizonyoságot tesz Wesselényi, ki barátságuk kezdetén Széchenyi egész műveltségét aesthetikai jelleműnek rajzolja. De a magyarság énekeseihez még egy szállal több fűzte lelkét, mint ezekhez az idegen nagyokhoz.

Költőink, a nemzeti válság prófétái szintén érzik ezt a kapcsolatot. Sőt többet; úgy látszik, a nagy érzések kíséző ösztönével megsejditik, hogy megszületett az, a kit vártak. Éreznek valamit előre a jövőből, mely az ő kezeiben van. A testvérek hű ragaszkodásával veszik körül, melyben szeretet, büszkeség és

remény olvadnak össze. Már az ifjú grófot, mikor a lipcei csatában becsületet szerzett a magyar névnek, inkább buzdításul a jövőre, furcsa rimes asklepiadesekkel köszönti költészetünknek egy ódivatú alakja, Pálóczi Horváth Ádám, kiből a kurucz hajdú s a kenetes prédikátor ósdi alakja egyesül. Ki volt még Széchenyi 1817-ben? Honnan az a világhír, mely a sujtásos poéta szeméi előtt megnyílt:

És majd érdemiden, melyeket eddig az
 Ily járatlan úton nem téve más, igaz
 Hivségednek örök dísze, sok ezredig
 Tartó oszlop emelkedik !?

Még maga is ködben tévelyeg s ime egy lelkes szem előtt felszáll az s már a diadal útján látja, oszlopa felé haladni. A mint a fiatal huszártisztból ki-kitör magyar érzése, a mint nagy áldozatát meghozza, a mint beledobja eszméit a magyar közéletbe s belekap a történet kerekébe, hogy egyenest előre és gyorsabban hajtsa: a magyar Helikon bokraiból sűrűn zendülnek felé a lelkesnél lelkesebb üdvözlések.

Az Akadémia alapítóját, gróf Dessewffy József alkalmi ódája, A szép példa magasztalja, melyért az elnéző kassai censort kegyetlenül megzaklatták. Talán a versnek e soraiért: «Nem német ám még a haza s nem is lesz!» Dessewffy, Széchenyivel szemben, költőből nemsokára kritikussá lett; mindenesetre nemes indulatú és őszinte kritikussá, ki az új reformerben inkább a lélek költői lendületét, mint államférfiúi tartalmát méltányolja. Shakespeare-rel jellemzi: «Fülembe önté lelkét nyelve tüzével!» Egy kis féltékenység is megmozdul benne s egy régi költői kísértétre hivatkozva nyilatkozik. Valamikor egy kis szatirájában a magyar állapotok visszásságait gúnynyal mutatta be egy Vénuscsillagjabeli társadalomban: erre mutat rá, hogy ő ime megelőzte Széchenyi politikai kritikáját. Az «ősz, hóval porozott fejű» Dessewffyt, kinél gazdagabb műveltséggel és nagyobb buzgalommal alig hagyott valaki kisebb nyomot irodalmunkban, tiszteletességében ez a kis gyöngéje talán közelebb hozza szívünkhöz. Széchenyit, az Akadémia első nagy alapítóinak sorában Terhes Sámuel is megtiszteli egy hosszú hexameteres áradozással, melyet Édes honni Magyar nyelvünk Pártfogóinak tiszteletekre irt, 1826-ban. Következett Kazinczy verse s a Hitelt üdvözlő kisebb-nagyobb költemények sora. Péczeli József, a debreczeni historikus, ki az újabb európai történettel foglalkozván, nagy lelkesedéssel üdvözlö a Hitel eszméit; Epigrammái között magyar és latin distichonokat szentel neki: «Hiteled hitelesb az aranynál!» Ő szerkesztette néhány évig a debreczeni Lantot, melyben szintén örömmel adott hangot és tért Széchenyi kultuszának. Egy kis

epigramm mellett, e zsebkönyvnek 1835-iki folyamában jelent meg az a hexameteres óda, mely e korszak Széchenyi versei között, úgy látszik, a legnagyobb hatást tette. Írója a későbbi nádudvari prédikátor és egyházi író, Baksay Dániel, ki az alvó nemzet ébresztő geniusát ünnepli Széchenyiben.

Nagy nemzet szeme csügg rajtad, kor Bajnoka, vívd ki
A századnak erős munkáját; nagy neved érte
Fényes aranycsillag lesz késő század egén is.

A verset lenyomatja a felső-magyarországi Minerva, egy kis distichonnal a gróf arcképe alá, s a Társalkodó. Széchenyi pedig külön köszönetet mond érte Péczelinek. Vörösmarty nyelvét, összetételeit, fordulatait, sőt frázisait alig sikerült valakinek irodalmunkban oly hiven és hatásosan utánozni, mint e költemény korán elhallgatott szerzőjének. Az ő fülében kétségkívül Zalán előhangja csengett s a miénkben is megcsendít belőle valamit. Vörösmarty utánzója mellett, társa Czuczor is szívesen és sűrűn gyujtogatja a költés tömjén-áldozatát. Egy epigrammjában Széchenyi Ferenczhez, az apa nagyságának talapatán emeli még magasabbra fiát. Egy hazafihoz irt ódájában, mely összegyűjtött versei között már Széchenyi nevét viseli, 1837-ben a még fejét emelgető hydra ellen lelkesíti a nemzet nagy daliáját, míg a Ki az-ban az általa fölébresztett korszellemet köszönti. Garay is megírja ódáját Széchenyire, «a század hőiséhez», Serlegdalában az első áldomás a dicső grófé, s köszönti Pest gőzösét, midőn a nagy Széchenyivel Pozsonyba indul. Székács az 1835-iki Aurórában megjelent arcképe mellé azt mondja el versben, hogy még a Vaskapu is engedett neki, mely Hunyadinknak ellentállt.

E költemények s a többiek is ez időből, az óda természetéhez s a korhoz képest, bizonyos általánosságban ünneplik Széchenyit. A nemzeti érzés szószólói azt, ki ez érzést náluk hatalmasabban fel tudta verni; az ő álomképeket a nemzet jövőjéről az elérhető valóság színeben mutatni föl s észszel, szívvel, kézzel előljárva megindítani a nemzet küzdelmet érte.

VIII.

E törekvésnek mindenekelőtt erős központra vala szüksége. És Széchenyinek az a buzgólkodása, hogy ily központot teremtsen, úgyyszólván döntő fontosságú lett a magyar irodalomnak egész jövőjére is. Az angol és francia viszonyok megtanították rá; de a német és olasz szétzüllöttségéből is okulást merített, hogy igazi nemzeti élet, közszellem alakulásának, fejlődésének, megerősödésének feltétele egy virágzó főváros. A mint Buda és Pest egyesítésének s közös néven nevezésének gondolatát ő pendíti meg először: úgy a mai Budapestnek egészben ő az igazi atyja.

A magyar politikának, társadalomnak, közgazdaságnak, irodalomnak és művészetnek központot teremteni, melyben az annyira áhított közszellem érjen és hasson, mely a nemzeti élet erejét és egységét képviselje, irányait közös célra kitűzze, munkáját szervezze és vezesse: ez Széchenyi gondolata és diadala. «A hon nem emelkedhetik hozzá illő magasságra, míg annak elbontolt részei Buda s Pest nem egyesülnek.» A nemzet rétegeinek, osztályainak, felekezeteinek itt lehet csak és kell igazán nemzetté olvadniok. Indítványoz, buzdít, lelkesít, hogy az országgyűlés Pestre tétessék át: a nemzeti vérkeringés központja az ország szíve legyen. Ha keresztülvitetnék: «félé századot haladunk előre». Ez a gondolat rajzik fejében, százféle munkát végez, hogy Pesten addig is, míg a politikai élet központjává lehetne, magyar társaséletet honosítson meg vagy inkább alapítson és alakítson. A főváros által akarja egyesíteni a hazát: előbb a várost kell egygyé tennie. Huszonegy évi munkával alkotja meg a nagy művet, mely Budapest jelképévé lett: a lánczhidat s lába még rá sem léphet, a minthogy nem is léphetett soha, s már nyugtalan agyának gondolata átszállván rajta, neki ront a Várhegy akadályának s az alagutat tervezi. Mennyi gond és tett, levél és biztatás, beszéd és munka, hogy a por- és sártengerből európai várost teremtsen, a mely vonzó, kedves és kényelmes legyen úrnak és szegénynek!

A mint a lánczhid tervével politikai célzt kötött össze, a nemesi adómentesség megtörését, úgy kapcsolta egybe a lóversenyek meghonosításában a társasélet és gazdaság fejlesztésére irányuló törekvést. Urainkat akarta általok, bár rövid időre is, Pestre csalni s a nemzeti érzésnek is táplálékot adni. Mily büszkén nézegeti az öreg Kazinczy, hogy a mi paraszt-lovaink az angol paripákkal megfutják a versenyt. Nemzeti ügynek érezteti, melyet a Pegasus lovasainak is a maguk módján támogatniok kell. A győztesek serlegeire Kisfaludy Károlytól, Vörösmartytól és Kölcseytől kerülnek a verses jelmondatok. Mindannyiban valami buzdító nemzeti gondolat. Kölcsey hat verset is farag, melyek közül Széchenyinek legjobban tetszik ez: «Nemzeti fény a cél; hogy elérd, forrj egybe, magyar nép!» E kis adat nem arra emlékeztet-e, hogy azóta jobban elváltunk, mint a közös cél érdekében kívánatos lenne? A nemzeti alapszínöt és általa a nemzet összes társasköreit szintén azért alapította Széchenyi, hogy a társadalom művelt elemeit kellemes találkozára gyűjtse s reformeszméinek gárdáját szervezze benne. Költőket, fiatal írókat maga vezetett be állandó vendégeknek. De Pest csak úgy lehet igazán és állandóan a magyar köz- és társasélet tűzhelyévé, ha a közgazdaság vér-erei is minél távolabbról itt futnak össze és innen indulnak szét. A dunai gőzhajózás megalapítása s a Vaskapu útonálló szikláinak leverése nem Pestnek hozták és hozzák-e meg

első sorban adójukat? Hát a művészet és tudomány, a nemzeti műveltség virágai? Az ő lankadatlan, irodalmi és társadalmi úton folytatott izgatásának kétségkívül legnagyobb része van a nemzeti színháznak, bár nem az ő terve szerint való alapításában és fölépülésében, mely színművészetünknek épp úgy anya-intézetévé lett, mint tudományos és irodalmi életünknek az ő Akadémiája.

De mind az, a mit Széchenyi Pestért tett s a mivé Pestet tette, elhatározó befolyással volt irodalmunk gyors emelkedésére és terjedésére is. A mint Kazinczy nyelvreformja csak Széchenyi hatása által jutott biztos és megállapodott sikerre, úgy Kármánnak központosító törekvéseit is voltaképp ő támasztotta és valószínűsítette meg. Az «irodalmi szállások» képe: Bécsben, Kassán, Pozsonyban, Debreczenben, Kolozsvártt, Pesten, Veszprémben, Széphalmon, Sümegen, a ziláltságnak, a visszavonásnak, a közös célra működés nehézségének ugyanazokat a viszonyait mutatja, a melyek megváltozását a nagy reformer első iratának első szavaiban követeli. Pesten is volt a múlt század végétől irodalmi kör, mely Kisfaludy Károly és Vörösmarty által jelentőségre emelkedett; de Pest azért csak irodalmi szállásaink egyike maradt. Irodalmi városunk nem volt. Pestet csak Széchenyi törekvései tették azzá, midőn az Akadémia egész tudományos életünk vezetőjévé és képviselőjévé lett, az Aurora-kör lassanként az egész költészetté tágult, s a felpeszsdült magyar közélet hirlapjai irodalmi érdekeket, törekvéseket és eszméket is képviselni kezdetek. Irodalom és költészet a nemzeti élet alakuló tűzhelyénél gyülekezvén, erejének új és váratlan forrásai nyílnak meg. A világműveltség eszményeihez közelebb jutnak s egymás mellett és együtt: közelebb a nemzet füléhez és szívéhez is. A mi negyven évvel korábban Kármán ajakán még mesemondásnak hangzott: közlekedés, társaság, iskolák Pesten: irodalmunknak új ösztönt, új erőket, új tárgyakat és új közönséget teremtenek. A nemzeti élet központjával Széchenyi alkotta meg az igazi magyar irodalmi várost is, sorra ide gyűjtvén a szellemeket, hol a művelődés és nemzeti eszme egymást hevítik s a geniusnak igazi villamos légkörét alkotják. Csokonainak, ki a múlt század végén egész Magyarországot bebarangolta, alig jutott eszébe Pest; Kazinczy csak barátait látogatni járt ide; Kemény és Petőfi már a Széchenyi Pestjében keresték a magyar irodalmat.

IX.

Széchenyi folytonos és élénk részt vett ugyan az Akadémia nagy és kicsiny ügyeinek intézésében, — a reformmunkálatoktól a kiadványok külső kiállításáig, — de írói vagy költői körnek központját nem képezte soha. Azonban nagyrabecsülése és vonzalma az irodalom és emberei iránt, kik a közvélemény meg-

hódításában első gárdáját alkották, irataiban és levelezéseiben épp úgy szakadatlan kifejezést talál, mint belső és állandó érintkezésében velők. Ismeri személyes viszonyaikat, összeköttetéseiket; finom és gyengéd érzéket tanusít a költők sajátos lelki világa iránt, melyet hozzá nem illő munkáktól kimélni szeretne; véges-végig melegen érdeklődik ügyeik és munkáik iránt. Levelei sűrűn vetik fel a kérdéseket: mit dolgozik Berzsenyi, mit Vörösmarty, mit a többiek? Hát Bajza, kinek Borénekére gondolva serkenti magát «hogy a halál ne előzze meg, míg egyetmást nem végezend». Londonból sem felejt el tudakozódni: nem jelent-e meg új magyar könyv? Minden magyar könyvet vegyenek meg neki. Az írókat pedig tartsák tiszteletben életökben és holtuk után. Emelnek-e végre emléket Berzsenyinek? Hát a füredi Kisfaludy-szobor ügye haladt-e előre? Így röppennek gondolatai még döblingi czellájából is a magyar politika romjai közt a magyar költészet emlékeire. Attól kezdve, hogy 1828. táján akkori irodalmunk kitűnőségeivel megismerkedik, sűrűn levelez velők, látogatja is őket s házának szívesen látott vendégeiül fogadja. Asztalánál gyakran megfordulnak Vörösmarty, Jósika, Fáy, Döbrentey, Toldy, Kemény, Desseffy Aurél, Pulszky s a házigazda lelkes köszöntőket mond reájok és közös ideáljaikra. Az ifjaktól és legifjabbaktól sem vonul félre: elviszi őket a casinóba, melynek termei éppen az ő lakása alatt, a Lloyd-épület első emeletén nyílnak, hol a literátus vendégeket előkelő társaság, szép könyvtár, sok lap és folyóirat s nem utolsó vonzó erő gyanánt, pompás dohánynyal töltött pipák várják. Széchenyi, a mint mondta, rokonainak nézi és érzi őket. Érzi, az ő és a nemzetnek egy céljára nézve szárnyaik becsét, melyekre szükség van, hogy a nehezen mozduló magyar elméket s gőzgépeinek kerekeit megindíthassa.

A kit először szemel ki közülök nagy munkája választott társává: az Kisfaludy Károly, az irodalmi reformer, kinek komikai felfogásában a magyar életről és ősi alakjairól, életrevaló tanulságaiban a jövőre nézve, s a nemzet erejébe vetett komoly hitében, mintha Széchenyi napjának előre vetett sugara csillanna meg szemünk előtt. Nem csoda, ha a Hitel eszméi elragadják s a gróf ő rá akarja bizni megindított lapjának, a Jelenkornak szerkesztését. Midőn az engedély megadása akadályokba ütközik, indignálódva írja Reviczky kanczellárnak: «Im, arra vagyunk ítélve, hogy azon férfiú, kivel a haza méltán büszkélkedhetne, elkeseredve, szegénység közt kénytelen tölteni egész életét; nem, nem, kegyelmes uram, így a bizodalom nem nő!» E nemes felháborodást néhány hónappal utóbb a haldokló Kisfaludy melegen viszonzta. Mielőtt szemeit behúnyta volna, tanítványainak, barátainak, az egész irodalomnak a nemzeti reform

zászlajára mutatott, melyet Széchenyi lobogtatott: kövessétek és Isten áldjon! A halhatatlan kör hiven követte mestere végakarátát.

Tagjai közül Vörösmarty volt az, kivel Széchenyi, noha lapjának szerkesztésétől elejtette a ravaszkodás, a legbensőbb viszonyban maradt. Költői geniusának tiszteletét tanúsítja minden munkájában, melyek a Hiteltől kezdve tele vannak Vörösmartyból vett idézetekkel s költeményeire való hivatkozásokkal. A Jár számkiűzöttentől kezdve a Szózatot át a Hontalanig és a Vén cigányig, Vörösmarty lantja elzengette Széchenyinek egész belső történetét, s e fenséges lírának magányos kesergésében, felszökő reményében, bús aggodalmaiban és velőtrázó jajongásában végig felismerte Széchenyi saját történetének hű karénekét. A költő komoly egyénisége is vonzotta s akadémiai összezőrdülésök, midőn a grófnak egy elhamarkodott élczét Vörösmarty önérzetesen utasította vissza, csak növelte tiszteletét iránta. Tanácsait kéri s szívesen elbeszélget felőle Deák Ferenczczel, Vörösmarty nagy barátjával. Bevezeti családi körébe nemcsak személyét, hanem szellemét is. Felesége, a grófné, házasságuknak első évében azzal lepi meg születése napján, hogy a Hontalant olvassa fel neki, a Zichy-gyermekek magyar szavalata után. A költő gyakran ebédel náluk s ily alkalmakkor Crescence és leányai el-elszavalják előtte a Szózatot s egyéb magyar verseket. Ime, a bécsi jelenet felújulása, melyről Kazinczy oly meghatva emlékezik. De csak látszólag az. Ott Széchenyi Ferencz, ki nem hisz többé nemzete jövőjében, de magyarul taníttatja gyermekeit, hogy talán a Széchenyiek legyenek az utolsó magyarok. Itten fia, ki a nemzeti ébredés hevében, munkájában és hitében, a magyar költészet lelkével neveli gyermekeit, hogy ők legyenek példakul a legjobb, az első magyarok.

Mint költő, még Berzsenyi áll közelebb szívéhez. Elragadják hazafiúi érzelmének ereje s képzeletének féktelensége, mely képzeleteinek szűk formáit folyton széttöréssel fenyegeti. Különösen a Romlásnak indult van Széchenyire rendkívüli hatással; számtalanszor említi minden mondását s egynémelyiket értelméből is kiforgatja, csakhogy a maga gondolkodását illusztrálhassa vele. «Oh más magyar kor mennyköve villogott Atilla véres harczeit közt!» e sorokat úgy kommentálja a Hitelben, hogy: tehát ne akarjuk feltámasztani a multat, hanem új nemzetiségünk lelkét fejleszszük. Már 1828-ban, égő tépelődései között, emelő és megnyugtató hatással volt rá Berzsenyi elismerő levele, melyet Döbrenteihez intézett. Utóbb könyvét, szép levél kíséretében megküldi a költőnek még 1830 elején, ennek verseit pedig az imádott Crescencenek. Szívünknek kétségkívül kedves az, a mit a legkedvesebből kívánunk megosztani. «Magyarul férfiasabban, érelyesebben, szebben hangzik» írja hozzá. «E kis szerény könyvben

több szívet-emelő költemény van. A költőt kevesen ismerik s csak az alsó osztályokból. Szegény egészen el van savanyodva. Sa vertu était sans temoins s visszavonulva betegen él Somogy erdeiben. A multkor megható levelet irt nekem: jótékony jelenésnek nevez szomorú életében s egy szebb jövő boldogító álmát álmodja.» Ime, hogy átmelegíti, érzelmességre hangolja a «számitó grófot» a költő az ember iránt. De Berzsényi nemcsak leveleket ir hozzá. Irt évtizedekkel korábban lelkes ódákat Széchenyi Ferenczhez s kettőt is Festetics Györgyhöz, melyekben az áldozatkész hazafiságot ünnepli, önérzetesen vetvén össze a maga sorsát és áldozatát amazokéval:

Mint te, oly gazdag vagyok én magamnak,
S mint te, oly forrón szeretem hazámat.

Élete alkonyán, végső költői fellángolásai között 1830-ban megéneкли Széchenyi Istvánt a gróf Majláth Jánoshoz címzett ódában. E költemény, bár a kritika nem sok ügyet vetett rá, egyike legsajátosabb és legmélyebb varázsú alkotásainak. Az agg költő bús melancholiája ifjú tűzre lángol föl benne; az elegikus hangulat ódai föllengésbe csap, hogy végül csöndes borongásban hamvadjon el. Nincs Berzsényinek verse, melyben lantjának mindkét húrja oly művészileg zendülne össze. Széchenyit a «diadal fiának» látja a Rákoson, paripán ülve és kivíva a díjt; akadémiai áldozatát csak mellékesen említi, reform-törekvéseiről egészen hallgat. Különös, de jellemző Berzsényinek egész költői felfogására, mely első sorban mindig a vítézségen, a magyar hadi erényen, a daliaságon lelkesedik. De épp oly jellemző a válasz, melyet a költemény közlésekor Széchenyi ir. Isten őrizz lóversenyi győzelmének említésétől: ez sok hiúságot sértene és ártalmára lehetne a közügynek. A «diadal fia» nevétől is fél, mert vézna, lesóványodott alakjára vonatkoztatva, nevetség tárgyává tehetné. Berzsényi nem változtatott a versen és Széchenyi elfeledkezett a dologról. Vonzalmát megtartotta a niklai remete iránt és látogatására készült. Mikor pedig a haza elvesztette, hiven őrizte emlékezetét, üres idejében, betegágyában elő-elővette verseit és Döblingből is gondolt megtiszteltetésére. A költők közül, kik fölléptek már körülbelől befejezték pályájukat, Berzsényi volt az, ki legmélyebben és legállandóbban hatott rá.

X.

De Széchenyi nemcsak nemzetiségének önérzetére, szeretetére és ápolására ébresztette nemzetét, a miért költőink üdvözlétei szóltak neki, hanem fajunk nemesítésére és erejének minden irányban kifejtésére is, egy nagy nemzeti reformmunkában. A nemzeti eszme, mióta a vallás-szabadság ügyével való

szövetsége a XVII. század végén a viszonyok által felbomlott, a politikai élet mezején, általánosabb föllendüléseiben és gyér jelentkezéseiben egyaránt, mindig conservativ eszme volt. Védni, a mink a multból megmaradt: nemzeti önállásunk foszlányait, a régi rendi alkotmány szellemét és formáit, ezek által az úgynevezett nemzeti szabadságot s ebben a feudalismus rendszerét; védelmezni a bécsi kormány s a világszellem áramlatai ellen egyaránt: e törekvés meríti ki az egész magyar politikát. Örízni a szent koronát: ebben foly össze a kettős törekvés. A korona: a tényleg alig létező magyar államiságnak legalább elvi fennállását jelképezi, s a korona annyi, mint a magyar nemesség. A visszakérült korona körül s ennek jelszavával foly le az utolsó nemzeti mozgalom 1790-ben; e jelszó megvilágítja a mozgalomnak lényegében conservativ jellemét. Az 1823-ban megindult forrongásban sem mutatkozott új szellem. A régi alkotmány köveit nem szabad megmozgatni, egyetlen egyet sem, nehogy az egész összedüljön. E közszájon forgó felfogás a legtalálóbb ítélet korhadtságáról. A mozduló politikai életbe csak Széchenyi vet új eszméket, a reform eszméit. Ő az első, ki lángoló hazafiúi érzéssel a nemzeti eszmét a haladás eszméjével köti össze s diadalának feltételeit emennek győzelmében keresi. A magyar államnak és nemzetnek új alapon kell szervezkednie s a történelmi jog helyett anyagi és szellemi erejének kifejtésében keresni biztosítékát. Széchenyi ezzel a gondolattal nemzete történetének egy ezredéves korszakát fejezi be vagy inkább egy újat nyit meg, melynek minden más, mult vagy még jövőendő fénye vagy gyász egyaránt Széchenyi dicsőségéhez vagy keresztfájához fogja vezetni szemünket.

A mult cultusát útjában érzi: a Corpus juris szent betűihez való tétlen ragaszkodást épp úgy, mint a régi dicsőségnek felidézett ködképeibe való meddő elmélyedést. Werbőczinek kilencz tizedrészét el kell égetnünk s csak azután mehetünk valamire. «A mult elesett hatalmunkból, a jövőendőnek urai vagyunk Ne bajlódjunk hiábavaló reminiscenciákkal! Sokan azt gondolják: Magyarország volt; én azt szeretem hinni: lesz.» A reformer szenvedélyével akarja megtörni annak a multnak cultusát, melynek «mérges mocsarai fölött csak ritka bolygó az igazi polgári erény». A jelen látlenséget, elmaradást, reménytelenséget mind összeköttetésben látja a mult eszményítésével, gondolkodásunk és képzeletünk avatagságával. Maró gúnynyal áraszt el mindent, a mihez a nemesség kegyelettel ragaszkodik: valódi erkölcsi becset, mely a mennyei hatalmakat engesztelődésre bírja, nem lát multunkban «a kemény vitézek, kis urak és szegény királyok» történetében. A képzeletében és hitében feltűnő fényes jövő kedvezőtlen meztagsadja a régi dicsőséget.

E ponton kétségkívül összeütközésbe jő a nemzeti költészet eszményeivel, különösen az époszi ideállal. A nemzeti önrzét táplálása a mult emlékei által; a nemzeti köteleesség érzetének fölkeltése a honfoglalók, hősök és vértanúk feltámasztása által; a jogunkba és jövőnkbe vetett hit erősítése oly költői képek által, melyekben a nemzeti erőt, küldetésének betöltésében, isteni hatalom is diadalra vezet: ime a magyar epika nemzeti célzatai, melyeket Zalán előhangja, Széchenyi fellépése előtt néhány évvel, oly halhatatlan sorokban tolmácsol. Horvát Endre, Székely Sándor, Czuczor, de különösen Vörösmarty epikai képzeletét mindig ez a hazafiúi érzés sugallja és irányozza: a maguk nemzeti érzésének erejét átöntené és erősíteni az egész nemzet lelkébe, a régi nagyság képei által. Széchenyi is ezt a nemzeti érzést akarja ébreszteni és erősíteni, de más forrásból: a visszahozhatatlan mult helyett a kivívandó jövő nagyságára való hivatkozással. Ezzel akar érzést és képzeletet hevíteni, mert neki nem kesergő, hanem munkás nemzetre van szüksége. És a mint az ő lánglelkének és lángszavának hatása alatt a magyar érzés terjed és mélyül, képzelet és törekvés a jövő felé fordul, ennek az eszméi hódítanak és munkája országszerte megindul: a régi epika érzi, hogy feladata be van fejezve s hurjai egymásután pattognak le. A tettekre készülő kor hőségének tekintete előtt örökre elenyészik a magyar hazafias lírának az a pogány hangja, classikusainknál a legclassikaibb, mely az antik fátum képzetét, különösen Virágnál és Berzsenyinél, bús megadással vonatkoztatja a haza romlására. Megcsendült e hang az epikában is, mint Horvát Endrénél a Zircz emlékezetében. De a régi éposz is enyészik s Vörösmarty ugyanakkor teszi le époszirói tollát, mikor Széchenyi nagy reformiratai befejező kötetét, a Stádiumot írja 1832-ben. Szelleme áthatja a költészetet is, mely a nemzeti eszmének szerzett diadalát a magáénak is érezvén, bizalommal fordul feléje s tekintetét a jelenre és jövőre irányozza. A multról nem mond, a mint hogy nem is mondhat le: de nem a sülyedt jelenrel való szembeállítás, a szunnyadó nemzeti érzés felébresztése végett fordul hozzá, hanem vagy a jelennek concret törekvéseire vonatkozó tanulságokat keres benne, mint Eötvös, vagy tisztá költői gondolatok kifejezésére alkalmas anyagot, mint Gaál József, Jósika, Kemény és Arany.

Még egyszer jelenik meg csak a régi célzat, a régieknél művészibb felfogással: a nemzeti monda logikájával tartani a lelket a csüggedő magyarban, ki a tények logikájából nem mer bizalmat meríteni. Mily csodás, de következetességében csodás, jelensége a nemzeti és egyéni lélek fejlődésének, hogy mikor Széchenyi, a multtal való nagyzásunk kérlelhetetlen ostorozója, döblingi lázálmai közt Horvát Istvánhoz tér, hogy: a magyar a

világ legrégibb és legkülönb nemzete, melyet a vízőzön után Isten maga tartott meg Ázsia fensíkjain: ugyanakkor észrevétlenül húrozódik föl a magyar Kalliope régi lantja s Arany borongó lelke előtt megjelenik a világhódító Etele; Krimhilda csatája összejátszik Világossal; feltűnik az idegentől nyomott, de nagy hagyományaiban és hitében élő maroknyi magyar faj, a székelység, mígnem eljő, a mint el kell jönnie, a ki nyomorából és rabságából megszabadítja. Ime a régi époszok sugalló igéje: népem maradj magyarnak és bizzál a magyarok Istenében.

XI.

Széchenyi igazi politikai pályájának, tevékenységének nem ez volt a jelszava. Bizzék a magyar magában és legyen maga a saját jobb sorsának kovácsa. Sürgeti az önismeretet, nemzeti céljainkat és hibáinkat leplezetlenül tárva fel, mert csak így találhatjuk meg a boldogulás igazi útját, szánhatjuk el magunkat a realépésre. Követeli a közszellem, nemzeti műveltség és munkásság gyarapodását, az egyéni erőknek minden téren egyesülését a közcélokra, mert anyagi és szellemi haladásunknak ez a legfőbb eszköze. A polgári erény, melyet hirdet, annyi, mint osztályok és egyesek önzetlensége, külön érdekeikről lemondásuk készsége a közjó érdekében. A Hitelben, Világban, Stádiumban, kisebb röpirataiban, országgyűlési és akadémiai beszédeiben a reformterveknek és javaslatoknak egész tömegét veti a mozdulni kezdő nemzeti tudatába. «Ujjait a kornak üterére tevé és megértette lüktetését; ő korának nyelvéné lőn, szavakat adott neki», mondja róla Kossuth, abban a beszédében, melyben a legnagyobb magyarnak nevezte. Hogy a nemzet igazán nemzeté lehessen, alkotmányos, közigazgatási és művelődési életében megillető részt kell juttatnia kitagadottjainak. Az összeg és fiscalítások eltörlése, általános birtokképeség, a nemesi adómentesség megszüntetése, törvény előtti egyenlőség, a nem-nemesek igazságos és megfelelő jogvédelme, házi és országgyűlési, közlekedési és vámterhek egyetemes viselése, czéhek s a közszorgalmat akadályozó intézmények eltörlése, a törvénykezés nyilvánossága, a magyar nyelv érvénye az államélet minden körében, a helytartótanács köteles közbenjárása és befolyása a kormányzásban: ime az ő tizenkét-táblás törvénye. Nem csatlakozik párthoz, nem a kormányhoz sem; hanem kormánnyal és pártokkal szemben, vagy a kormány és pártok segítségével folyton résen áll, hogy megtegyen minden, bármily kicsiny, de lehető és biztos lépést előre a nélkül, hogy akár a politikai szabadságból, akár a magyar nemzetiség érdekében valamit feláldozni hajlandó lenne. Nem ellenzéki s ellensége a sérelmi politikának, de 1840. április 22-én, a közszabadságok megsértésének tárgyalásakor, a fiatal Eötvössel ol-

dalán, leghűbb loyaltitása mellett is kimondja a bátor szavakat: «Meggyilkoltathatunk talán, de a többi ausztriai tartományokkal összeolvadni sohasem fogunk. Sőt az is kérdés: meggyilkoltathatunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövődjöje van, ilyest pedig egyesek, vagy egyes combinatiók meg nem semmisíthetnek».

Tervei, eszméi részleteikkel és fejlődésükkel az ország történetkönyvébe valók és ott is vannak. Annak a nagy munkának még befejezetlen második kötetében épp úgy a legelső lapokat foglalják el, mint az elsőben szent István gondolatai és törvényei.

Széchenyi reformeszméi gyorsan hatják át költészetünket és egész irodalmunkat, mely központját, hirtelen gyarapodását, befolyásának emelkedését s tiszteletének terjedését kiváló mértékben neki köszöni. Nemcsak a líra éneklő bizonyos általánosságban hazafias lelkületét, nemzeti buzgalmát és nagy célját; de a tárgyi költészet, a dráma és regény is ő hozzá kezdi mérni a hazafidéalt s nyomról-nyomra visszatükrözi a maga módján egyes eszméit, külön törekvéseit, ezeknek egységes foglalatát s hatását a nemzet társadalmára. Kisfaludy Károly volt az, a ki elméletében és gyakorlatban, a Kérők óta először vonta döntőleg költészetünk érdeklődését a jelen magyar életre, hogy erőnk és gyöngegeink, hibáink és erényeink tükre, mintegy a Széchenyi által is oly hangosan követelt nemzeti önismeretnek költői forrása legyen. Széchenyi új jelent teremt: a köz érdekében új meggyőződésekkel és igyekezetekkel, melyek a társas és családi élet képét is új alakokkal, új összeütközésekkel és új fejleményekkel alakítják át. Ki feledhetné el valaha a benyomást, melyet Jókai költészetének annyi fényes lapja közül a legragyogóbbak egyikének köszönt a Magyar Nábob-ban? Régi világnak eredeti barbár fénye és erkölcsi jelennek itt meg, már a pusztító fátum súlya alatt, az öreg Kárpáti Jánosban; mellette a múlt századi korcsosulás ivadéka, a nemzetiségéből kivetkőzött abszontista, Kárpáti Abellino; s az ellentétek nemes megoldásául Rousseau sirjánál találkozva, a magyarság megerősítésére és kifejtésére, az idegen műveltséggel és a haladás eszméivel kibékítésére törekvő Széchenyi és Wesselenyi, a nemzeti jövő apostolai és urai. Mintegy három század lelkét vezeti szemeink elé a költő búvós vesszeje: a középkor hazajáró lelkét, a múlt századnak hazát kerülő, világ-bolygó kísértetét és századunknak munkás önérzettel megváltó szellemét. Vagy emlékezetbe kell-e idéznem Kemény Zsigmond Szerelem és hiúságának első fejezetét, mely a nemzeti casinóban játszik, hol az új magyar társaságnak száz új vállalatról vitázó zsongásán uralkodik Széchenyi feje, szava, élce, «mozgatja az indulatokat, teremti a meggyőződéseket és szabja az irányt». De ezek már visszatekintések.

Regényeink és különösen drámáink alakjai, sőt problémái között Széchenyi előtt is fel-felmerülnek a nemzeti fejlődés eszméi, képviselői, ellenzői. A bonyodalmak azonban alig szövődnek egyébből, mint a magyarság, hazafias lelkesség és közöny, az ósdi faragatlanság és nemzeti pallérozódás szálaiból; e pallérozódás foglalatja pedig: a finomabb, tisztább, műveltebb nyelv, legfeljebb még a kezdődő magyar irodalom és színészet szeretete. Kisfaludy Sándor 1826-ban adja ki magyar nemesházi rajzolatát, a Dárday-házat, melynek «nagy hazafi» hőse egy magyar nemesi ház leányához csak magyar és nemes férjet tart méltónak s a költő, meséje megoldásával, igazat ad neki. Kisfaludy Károly vígjátékaiban is Székházy külföldies affectatiója csak általában az egyenes magyarsággal szemközt húzza a rövidebbet; Perfföldynek ósdi és Mokánynak parlagi magyarsága nem a haladás eszméibe, hanem a műveltebb hangba ütközésük által lesznek komikussá; Hajnalffy és házanépe pedig nyelvünk pallérozásáért és annak főeszközeért, a színészetért lelkesedik. Mind ez s a hozzájuk hasonlók, az epikai előhangokkal, vezérgondolatokkal s az ódai buzditásokkal és elegiai kesergésekkel együtt, a költészet amaz üttörő munkájának körébe számíthatók, melylyel Széchenyinek alapvető feladatát, a nemzeti érzésnek s a művelődés vágyának felkeltését, saját legbensőbb érzületéből, és ősi hagyományai szerint előkészítette és támogatta. De Széchenyi eszméi, egyénisége, hatása új világot teremtenek és nyitnak meg a költészet előtt is. Szellemé mozgásba hozza a szellemi élet minden köreit s e nagy mozgalomban új képet tár a költészet tükre elé. Az ő alakuló új Magyarországa és új Pestje az új indítékoknak és új alakoknak gazdag forrását nyitja meg. A mint magát az életet, ennek nemzeti törekvését, kivetkőzteti általánosságából, új tartalmat, új irányokat, új eszményeket adván neki: a költészet megfigyelésén, alakításán, egész felfogásán ugyanezt a változást vehetjük észre. A magyar regény és dráma régi személyei, a hazafias és hazafiatlan alakok, a nemzeti és nemzetietlen érzületen kívül, új vonásokat kapnak, ama reformeszmék irányában való állásukhoz képest, melyek Széchenyi szellemében születtek. A külföldieskedő és a patriota típusai még hosszú időn át élnek költészetünkben, de ellentétök mellé egy új, talán még keményebb összeütközés sorakozik: az ósdi magyaré a magyar reformerrel. A mi költészetünk, mikor a multba nézett, akkor is mindig a jövőre gondolt; csoda-e, ha most egy értelemmel vagy inkább egy szívvel, a haladás, a jövő oldalára áll?

Széchenyi eszméi tovább fejlődtek; a nemzetek lelki életének törvényei szerint tovább kellett fejlődniök. Az ellenzék, élén Deákkal s utóbb Kossuthtal, támogatva a viszonyok által, a politikai, társadalmi és gazdasági élet mezején gyorsítani kívánta

a haladást, gyökeresebbnek az átalakulást s ragadta magával tovább a költészetet is. De mindabban, a mi a politikában és irodalomban így tovább felett, ott villog annak a szellemnek sugara, mely a fejlődést megindította. Ő érezhette s érezte is a szakadás veszélyeit, kinját, igaztalanságát; de mi őt méltán övezük mindazzal a fényvel, a mi az általa megindított s egy bizonyos ponton túl megtagadott fejlődésben nagy, áldásos és dicsőséges volt. Költészetünkben Fáy Andrástól Jókaiig, Kisfaludy Károlytól Czakoig, Berzsenyitől Petőfig végig kísérni e fejlődést, egyes szálait Széchenyi agyának és szívének szövédékeig vinni vissza: oly beható részletezést igényelne, mire ez alkalommal tér és idő hiányzanak. Meg kell elégednünk egy pillantással költőinknek arra a csoportjára, mely szorosabb összeköttetésben van Széchenyivel s a nemzeti reformeszmék fejlődésének vele egyazon fokon áll.

XII.

Van néhány kortársa, kiknek szellemét Széchenyi szelleme ihlette s a kik ezt az ihletet életök végeig eredeti tisztaságában őrizték meg. Elbeszélők és drámaírók: Fáy András, Kovács Pál és Gaal József. Mind túléltek Széchenyit s, mint írók, részben önmagukat is. De pályájuk kezdete, a reform-kor hajnalán oly szép, az önzetlenségnek oly jó iskolája, hogy szívök végig megőrzi ifjúságát és írói hírók halványodását alig érzik a közhaladás felett való örömeikben. Az idealistának sem csupán csalódás az osztályrésze Bizonyos lelki rokonság köti egymással össze őket: erős fajszeretet, a nemzeti haladás vágya, mérséklet a törekvésekben és engesztelékenység. Széchenyi zászlájának legbuzgóbb katonái, de a régi magyar patriarchalis élet tűnő képeitől is a szeretet szavaival bucsúznak. Tudják, hogy az ősi kuriák vidám névnapjai el fognak csöndesedni, kéményeik vendég hívó füstje elszáll és tárt kapuk becsukódnak; a családi csészák nyugalomba jutnak; a cselédasszonyok és pengő sarkantyús huszárok hada szétoszlik; a tájékpipa és fringia múzeumba kerülnek. Meg kell lennie, ha magyarok akarunk maradni; de ők magyarságukat régi, veszendő vonásaiban is szeretik. Nem nagy költők, de harmonikus lelkek. Lelküknek éppen ez a vonása, a mely engesztelékeny a múlt iránt, őrzi hitüket a fejlődés szükségességében, a haladás győzelmében, a jövőben. A mire Széchenyi gondolkodás és tapasztalás által, a multtal szakítva s háborgó idegrendszerének zsarnoki megfékezésével jutott: meggyőződésében és törekvéseiben, e költő hivei harmonikusabb belső világuknak nyugodtabb vonzalmával osztottak, s midőn a politikust kétségbe ejtette és összetörte a sors: belőlük nem halt ki sem a remény, sem a munkakedv. Kivárták a válságokat, dolgoztak tovább,

szerették a haladó világot s hervadt koszorúkkal, de eleven hittel haltak meg a jövőben.

A Széchenyi-kor igazi regényét Fáy András írta meg, kinek meséi Széchenyire való hatásuk által, történetté és törvénynyé lettek. Mécsöknél hatalmas fáklya gyult meg s ennek vezérvilágát mindvégig hiven követte Fáy. Széchenyivel már 1828-ban szövetezik; terveinek, vállalatának, eszméinek legkitartóbb szószólója Pest vármegye gyűlésein; a nemzeti haladás és egyesülés buzgó és bölcs munkása, a gazdasági, társadalmi, művészi, irodalmi, sőt egyházi élet mezején. Maga «szatócs»-nak nevezi magát a «nagykereskedő» mellett. A Hítel megjelenése után egy évvel ferenczvárosi kerti házikójában kezdi írni a Bélteky-házat. Ez, egykor híres regény szerkezete küszált és szétfolyó, hangja a költőből gyakran és huzamos időre téved át a tanítóéba; de egészében a legteljesebb és legérdekesebb korkép, melyet irodalmunk felmutathat. Szinte megszámlálhatatlan sok személy közt osztja meg érdeklődésünket; de mégis van egy hőse, kinek szelleme ezen az egész világon, rontva és építve, alkotva és utat jelölve uralkodik. A könyvnek ez a fő, de meg nem nevezett hőse: Széchenyi. Az ő szelleme idézi a kor birói széke elé régi világunk tipikus alakjaiban ennek bűneit, fogyatkozásait, félszégeit: a parlagi hősködést és durva kedvteléseket, a tervezgető vagy lemondó tétlenséget, kegyetlen önkénykedést a jobbagyok fölött, gyakorlatiatlan tudáskosságot, üres gőgöt és rangkórságot, erkölcsi konokságot és értelmi míveletlenséget. Mind megjelennek sorban; de Fáy jó lelkének mindegyikök számára, Bélteky Mátyástól Leguliig, van egy-egy mentő szava is s képeit éppen ez teszi oly igazakká és kedvesekké. De ítélete ellenök üt ki; megmenthetetlenek. Az új világ eszméi: jobb nevelés és közmívelődés, egyesülés a közczélokra, haladás a nyugoti példák után, tevékenység és elszánás, fogház-javítás, megyei ültetvények, közlekedés fejlesztése, gazdasági élet reformja, mintagazdaság, közéléstárak, takarékpénztárak. Fölmerülnek itt-ott töredékesen a nevelés, viszonyok, természetek melegén s felgyújtják az ifjak szíveit, kik végül fogadást tesznek és szövetséget kötnek, hogy minden erejüket a hazának szentelik. Széchenyi sokszor hangoztatott hitének, hogy: e nemzet még ifjú, a nemzet ifjúsága által kell betelnie. Fáy egészséges szeme nyitva van a haladás, utánzás túlságai iránt is, s az eredményt, melyet nemzeti erősödés tekintetében elértünk, még a műveltség jelszava alatt sem hajlandó kockára tenni: a Külföldieknek két vidám felvonásában a hazainak lenézését ostorozza. Széchenyi nem így tesz; csak ellenségei fogják rá. Az Ész- és szívkalandok elsejében, a Hirnévben egyenest védelmébe is veszi Fáy, kávéházi ócsárlói ellen s megvigasztalja e szép szavakkal: «A férgesekék még életében kirágcsálják

magokat nevén s majdan nyugalmasabb fényben ragyogand az ; míg az igazságosabb maradék, a gróf hiját érezve, sóhajtni fogja, hogy : óh, adj ég nekünk több hozzá hasonlókat !» A meseköltő megírta ime Széchenyi paraboláját is, a tanulságot nemcsak eszével okoskodván ki belőle, hanem szívével vivén belé.

De nem részletezhetek. Széchenyi szellemének hatása ott van az okos és jókedvű ifjú, a lelkes és tevékeny férfi, a bölcs és hű öreg minden tettében és valamennyi írásában. Nem eredetiségének rovására, mert hiszen egy kor lelke dolgozott bennük s Fáyban talán előbb ébredezett, mint Széchenyiben ; de egy világos és termékeny fej tiszta felfogásával a lángész és tehetség viszonyáról. Ktart mellette mindvégig s a forradalmat megelőző napok mámorában mintha csak azért adná át magát vérmesebb reményeknek, hogy a válság megdöbbszentő pillanatában újra meszerét keresse, kinek lelkére már akkor sötét árnyék borult.

Kovács és Gaal távolabb állottak tőle az életben, de szívük szerint épp oly közel hozzá. Kovács Pál vígjátékaiban és novelláiban ugyanazt az átalakuló világot festi, melyet Széchenyi varázsvesszeje érintett. A Román és nem román bevezetésében a füredi sétaterén megjelent s külföldről érkezett ifjakhoz, kiknek feje zsong a hazaboldogító tervektől, kétségkívül Széchenyi és Wesselényi szolgáltak mintául. Szellemők terjed s e hódításnak egyik legszeretetremlőbb krónikása Kovács. Legszívesebben időz a falusi urilakokban, melyeknek gondtalan világába egy-egy pesti jurátus-fiúval, világot látott unokaöccsel, könyvbuvár-nevelővel bevonul az új szellem. Mily kedves képe ennek a Nagybácsi és nagynéni ! De a muló világot Kovács nem Széchenyi keserűségével, még csak nem is Fáy tiszta tárgyiasságával nézi. Kevésbé éles szeme vagy édesebb gyermek- emlékei az oka ; de szebbnek látja nálok. Neki az egyszerűség, egyenesség, jó kedv és jó szív világa az, s szinte fáj, hogy egyszersmind a maradiság világa, melynek meg kell változnia. E változás szükségét épp annyi lelkesedéssel érzi, mint a milyen szeretettel és kímélettel kívánná végrehajtani. Fél a rázkódásoktól s vidám történeteinek fejleményeit úgy vezeti a reform felé, hogy az összedobbanó szívek érzése teszi könnyűvé az átalakulást.

De nem marad mindig a vidéken. Az övéi az első képek közé tartoznak Széchenyi új Pestjének föllendülő, magyarosító társas életéből. Olvassuk el a Mindenütt jót, vagy a Hivatlan orvost, melynek befejezése 1834-ben egyenesen Széchenyit aposztrofálja : «Avuljon ármálisod, ha fiatalodik gondoskodásod. Legyen újság. Éljen a haza atyja !» Az új világban új összeköttetések kerülnek szem elé s az új felfogás szerint követelik megoldásukat. A nemes ifjú szerelmét a polgári ház gyermeke iránt megpendíti Kovács a Polgárleányban, s a közös műveltség,

a közös hazaszeretet alapján boldog végre juttatja. Csató Pál még a harminczas évek közepén, mikor Széchenyinek lelkes hive volt, ugyanez indítékból írta két legszebb elbeszélését, mely nem-sokára korrajzoló novella- és vígjáték-költészetünknek legkedveltebb és leggyakoribb motivumai közé sorakozott. Kovács Pál pedig, a mint nemesházi rajzolatainak gyengéd melegségében megőrizte gyermek- emlékeit, úgy hű maradt ifjúkora lelkesedéséhez is a nemzeti haladás eszméje iránt.

Kovács nyugotról, Veszprém vármegyéből jött Pestre s került Széchenyi varázsa alá ; Gaal József keletről, Szatmárból szakadt ide. Legkorábbi dolgozatai egyikében, az Alföld képeben először jelenik meg a magyar pusztá költői rajza — az átmeneti idők jeleként, még Horatiusból vett idézetekkel, — ugyanaz a hang, melylyel Széchenyiből is először tört ki hevesebben haza- és fajszeretete. Gaal, Eötvösnek és Szalay Lászlónak ifjúkori barátja, legtermékenyebb elbeszélőink és drámaíróink egyike ; de művei közül ma csak egyetlenegy él még : a Peleskei nótárius. E kitűnő magyar bohózat, mely Gvadányiból vette tárgyát, a híres generális alexandrinusaival összehasonlítva, mindennél világosabban példázza előttünk az idők és szellemek haladását félszázad alatt Magyarországon. Feltűnteti a különbséget az 1790-iki nemzeti felbuzdulásnak és Széchenyi reform-mozgalmának szelleme között. A nótárius Gvadányinál a nemzeti eszme képviselője, ki a magyarság érdekében visszafelé szeretné hajtani az idők kerekét ; Gaalnál az elmaradt magyar, a Werbőczy-világ magyarja, kinek szeretetreméltó, de nevetséges alakja azt példázza, hogy a magyarság érdekében haladnunk kell. E bohózat komikus alakokban mutatja be mind a három hazai típust, melyeknek Széchenyi hadat izent : az elmaradást s a kulturával való ismeretlenséget Zajtayban, a haladás duhajkodó ellenségét Baczur Gázsiban, s a közönyt a közügyek és a magyarság iránt Hopfenben. Komikai hatását emeli a nemzeti reformnak az a villamos levegője, mely az egészet áthatja. Azt a magyar dalt is, melyről Széchenyi már 1820-ban oly elragadtatással nyilatkozik : «ellágyulok, szinte könyekre fakadok, ha hallom!» s a melynek színi alkalmazását a komédiaíró Sebestyén Gábor indítványozza 1822-ben, a Peleskei nótárius viszi először színpadra a hortobágyi juhásznótával. Ugyanez az eszmevilág és ugyanez a reformszellem hatja át Gaal vígjátékai és bohózatai közül már korábban a Szerelem és champagneit, melyben a hazafiatlan nyárspolgárságot, a nemzetietlen és parlagi gavalléroskodást s a gyümölcstelen deákos tudakosságot gúnyolja : utóbb a Vén sást, az adózni nem akaró, újság és könyvgyűlölő ósdi nemesség szatiráját. Tyukodi és az Olmos-botok mind ilyen célzatú korpépek. De Gaalnak van szava a nemzeti veszedelem meggondolatlan felidézői ellen is. Testvérszózatát, melyet

a gyűlölködő horvátokhoz intéz, Széchenyi 1842-diki híres akadémiai beszédének önérzetes, de békítő szelleme lengi át. A szenvedélyek harsonája elnyomta és a forradalom eltemette Gaalt, az író.

Nem sorolhatom fel egyenként elbeszélő és színi költészetünknek mindazokat a termékeit, melyek egyben-másban Széchenyre emlékeztetnek. Nem már azokat, melyek az általa megindított reform egyes mozzanatait érintik, mint Kölcsény, Bajza, Kuthy novellái s Nagy Ignác elmefuttatásai és színművei. Az utóbbiak közül az Egyesüljünk című vígjátékról az mondott egy helyt, hogy ez az «egyetlen, mely Széchenyi hatásának nyomát viseli». Voltaképen csak az erdőt szem elől eltakaró fa ez a darab, mely az angol szellemet, ennek gyakorlati philanthropiáját magasztalja. Mellőznöm kell azokat a műveket is, melyek Széchenyi reformja továbbfejlődésének egyes fokozatait tükrözik vissza. Hiszen az egész kor, minden mozgalmával, valamennyi eszméjével, még azokkal is, melyek által utóbb ellentétbe került vele, az ő szellemétől vette eredetét. A negyvenes évek egész költészetét ismeretnem kellene, legalább Arany Elveszett alkotmányáig s a valóban elvesztett alkotmányig. Jelentékeny számú munkákat, melyek a restauratók és követválasztások visszasságait festik, az adózni nem akaró kurta nemességet ostromozzák, a jobbágy sorsán segítenének s a védegyelet eszméit terjesztik, Nagy Ignác, Vahot Imre, Szigligeti színműveit.

E költészetnek azonban van egy halhatatlan terméke, melyet tárgyamnak szorosabbra vett köréhez képest sem szabad említetlenül hagynom. A Falu jegyzője ez, melyben Eötvös a leghevesebb támadást intézi a régi magyar alkotmány vára, a megye ellen, s ebben a nemzeti kiváltságok és a velők való visszaélések ellen. A költőt, ki előtt a méltó emberi és nemzeti lét szent eszménye lebeg, az eszme szenvedélye hevíti s vet kénkőves világot e Nyúzókra és egész fajtájukra. A hova végső célzatával törekszik, talán nincs benne tisztán Széchenyi programjában; de az ideálért égő szívnek e mély felindulása rokon a Széchenyiével. A mit Széchenyi a Stadiumban rendi alkotmányunkról s a megyei életéről elmond, mintha Eötvös csak illusztrálni akarta volna. Úgy tetszik, mintha Széchenyi gyűlölete, az ő sajátos szatírai erejével, ihletné Eötvös művészetét, hogy megalkossa a magyar költészet legkitűnőbb szatiráját. Sokan vetették és vetik ellene, hogy az igazság túlzásában igaztalanná lesz; de még ezeknek is el kell ismerniök, hogy igaztalanság az igazságnak soha tisztább és nagyobb szolgálatot nem tett és a költészetnek remekbbr művet nem ajándékozott.

XIII.

Ime Széchenyi és világa a tárgyi költészetben: anyagában, indítékaiban, irányzatában. De az ő szelleme a szív-világ leg-sajátosabb megnyilatkozásának, a lírának is ad nemcsak általán hazafias, hanem különös motívumokat. Csak egyet emelek ki ezek közül.

Ő mutatta fel azt az eszményt, a magyar honleányt, mely után egész líránk évtizedekig eped, mígnem kebelére zárhatja. Midőn nemcsak a gondolkodás, hanem az érzés, nemcsak a politika, hanem a társadalom reformjára törekszik: világossá lett előtte, hogy ügyének, a hazának mily szüksége van a nőkre, «kik a polgári erény s nemzetiség védangyalai, mely nélkülök soha ki nem fejlődik, vagy nemsokára elhervad, mert ők vonnak minden körül báj és életet; ők emelik egekbe a kort s halhatatlanságra a halandót». Midőn e szép szavakat a Hitel elé írta, arra a nőre gondolt, kit, egész lényének harmonikus bájával s szellemének gyöngéd simulékonyságával, élete vezérlő nemtőjének tekintett. Már korábban, élete nagy választóján, tőle, az imádottól kér tanácsot, bátorítást, ki még akkor másnak neje volt. «Ő lehet az oka, hogy egy egész nemzet újjászülessék. Amphitrite, ki a sást itatja.» A szenvedélyben égő szív hevét, a tiszta és nemes asszony a hazára irányozza. Megjegyzéseket tesz a Hitelre s egy örök emlékeztető levélben buzdítja Széchenyit: «Hazánkban ön által kell fölemelkednie s én segítségére leszek önnek.» Ez az a nő, kiről Széchenyi álmodik magának és a hazának; ki a bájával keltett érzelmeket az eszményiség tiszta világába utalja, a követelő szerelmet áldozatkészséggé nemesíti, lemondását és boldogságát egyaránt a haza oltárán szenteli meg. Tíz évvel utóbb írja Széchenyi, hogy «soha magát el nem határozza, ha egy nemes lény nem igéri, mikép ő fogna mellette hű kebellet állani». Hogy ott állt és bátorította és kötözte sebeit, mily megható hangon vallja végrendelete! A Hitel megjelentekor folytatott levél-váltásuk: két nagy szív esküvője, hogy ha a szerelemben nem lehetnek egymáséi, azok lesznek a hazaszeretben. Akadémiánk czimere: a sást itató Amphitrite, melyet még Széchenyi adott neki, őrzi e szent esküvő emlékét, melynek epithalamiumát, nász-dalát egy szebb jövőnek induló nemzet lelkesedése zengé. Mintha a sorsot is meghatották volna: — egymásé lehettek a szerelemben is.

Igy érezvén maga Széchenyi, hogy mi a nő a hazafinak, tudja, hogy minek kellene lenni a nőnek a haza számára. Régebben is követelték költőink, hogy asszonyaink legyenek magyarok. Kisfaludy Sándor fogalmazta meg az eredeti formulát: «Árpádnak leányok is kellene!» De a nő teljes és igazi szerepét a nemzeti

életben Széchenyi mutatta ki a Hitel ajánlásával. Ő érezte legmélyebben, hogy a magyar szellemben nincs meg a nőnek sem lelkesítő, sem nemesítő hatása. «A magyar nemzet, mint egy 1835-iki országgyűlési beszédében mondá, moraliter nőtelen: asszonyaink nagy része, nemcsak hogy nem tud, de nem is vágy tudni magyarul.» Fáy legjobb vígjátékában, a Mátrai vadászatban így festi e kor magyar leányát: «a magyar kisasszonyok angolul öltözködnek, francziául esznek, németül beszélnek és tánczolnak, magyar levegőt szívnak, értenek is magyarul, de csak a cseléd végett». Széchenyi meg van győződve róla, hogy a reform sikerének elengedhetetlen feltétele, hogy asszonyainkban megdobbantsa a magyar szívet, mint megdobbantotta Crescencében, és körükben meghonosítsa a magyar szót. Minden munkájában visszatér e kérdésre, s mennyit kér, mennyit biztat, mennyit fárad ebben az irányban! Csak az erdélyi asszony magyar, a mieink nem!

Eszméi, lázas törekvése, hogy a nőt a nagy nemzeti munka részeséül nyerje meg, rendkívüli hatással vannak költészetünkre. Nem kevesebbet jelent ez a hatás, mint liránk női ideáljának megneemesülését. Innen kezdve ezt az ideált, a hazájáért érző nőt, keresik költőink a legkeserűbb panasz és legédesebb hízegés szavaival. Élükön, korra és értékre; Vörösmarty, kinek ilyenmű költeményeit egy kis epigramm nyitja meg, melyben szó szerint ismétli Széchenyi szolamát: «Nőtelen országnak méltán mondhatni hazánkat!» Kevéssel utóbb «a haza hitének, reményének és szeretetének» nevezi «a színház nemtőjét», egy fiatal főrangú hölgyet csak azért, mert szereti a magyar művészetet. Ő nem mondja meg, én megmondom: ki volt a hölgy. Széchenyi mostoha leánya, gróf Zichy Karolina. Következnek a Magyaraltalan hölgy, Az elhagyott anya, az Uri hölgyhöz jeremiádjainak meg-rázó hangjai: a haza allegóriája a márványkeblű leányok boldogaltalan anyjában, a nemzeté a kisdedekben, kiknek néma szája hazát kér érzéketlen anyjuktól. Szemere Miklós versben hasonló eszmékkel üdvözlí a költőt. A többiek is lelkesen emelik szavukat a karban, különösen Garay; az ő Hölgyeinkhez, Magyar költők apothéozisa című versei a magyar költő sorsát gyászolják, kinek énekére nem felel a magyar nőszív édes viszhanga. Gaal a Magyar muzsában szatirával fejezi ki ugyanezt a gondolatot. A szenvedélyes esdeklés lassan-lassan meghatja és életre ébreszti Galatheát.

A negyvenes évek folytán a magyar nő megérti költőjét és nemzetét. A mire Garay Magyar hölgye inti: magyarságaért áldja sorsát, betölti hivatását s nemtője lesz a honnak. A költészetet az ideál megvalósulásának láza fogja el s elragadtatva magasztalja, ünnepli, keblére zárja a honleányt. A szabadságharcz megmutatta, hogy Széchenyi és költőink eszményének meg-

valósulása nem volt csalódás. A sást itató Amphitrite nemcsak Crescence többé, hanem a magyar nő. És a forradalom után, a gyász napjaiban! A hatalom durva paczkázásait, a szívtépő veszteségek gyászáit, a meggyalázó büntetéseket, börtönt és bűdosást hős lélekkel tűri ez az asszony, sebesültet ápol, üldözöttet rejteget, csüggedőt biztat. Széchenyi látja döblingi ablakából és felsóhajt: «Oh miért tüzeltem a világ legszebb és legnemesebb asszonyait a politikára?!»

XIV.

Széchenyi belső történetének is megvan sajátos hatása liránkra. Mindnyájan ismerjük ennek a belső történetnek tragikái fejleményét. Kossuth fellépte, mindinkább előtérbe jutása, népszerűségének emelkedése, lángoló szavának szívekig és velőkig ható ereje, melylyel a nemzetnek forrongó lelkiületére mind jobban a saját bélyegét nyomja: Széchenyi mindebben egy veszedelmes láz kórtüneteit látja, mely megsemmisít mindent, a mit huszonöt év óta a haza javára, ész, munka és szent akarat alkottak. Lelki egyensúlya, mely, különösen belső életének tanújelei, naplójegyzetei szerint, korábban is sokszor, nagyon sokszor ingadozott s csak óriási akarateroje által volt fentartható, mindenkinek szemével láthatólag meging. Midőn a nemzetet nagy céljai felé a türelmetlenség, izgatás és erőszak útján vezetik: veszedelemnek viszik: összeütközésbe a fejedelemmel, visszavonásba magával, meghasonlásba osztályaival és néptörzseivel, forradalomba és romlásba. A fény, melyben nemzetének jövőjét látta, lázas szemei előtt vörös világosságba játszik, mint egy országos tűzvész visszaverődése. Népszerűségének vége s elhagyatásának fájdalmában és hazafiúi aggodalmában megírja Kasszandra könyveit, a Kelet népét, az akadémiai beszédet és a Politikai programmtöredékeket.

S midőn e munkákban Széchenyi teljesebben megnyilatkozik, mint valaha: egy fenséges lélek önzetlen elszánása ép oly tisztán, mint egy nyugtalan szívnek kínokban vergődése: senkit sem győz meg többé e hazában, de bizonyára mindenkit meghat. Meghatja ellenfeleit is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a csodálatos jelenség, hogy e végzetes polémia hangjában mindig Széchenyi a szenvedélyesebb és Kossuth a mérsékeltebb. Reményeit csalóakáknak érzi és hitében meg-megtántorul: csakugyan életre szánta-e az ég ezt a népet vagy kárhozatra, s nem siettetette-e ő is, a nemzet fölébresztésével, a halálos ítéletnek végrehajtását? Munka-ösztöne nem hagyja el; kétségei és gyötrelmei között dolgozik az országos pénztár megalapításán, a Tisza szabályozásán s közlekedési rendszerünk megalkotásán. De a munka örömet alig érzi többé, sikerében nincs igazi hite. Lelke, mint a profétáké, jóslatokba és imádságokba merül.

E fejlemények közismeretűiek. A történelem megvilágította minden részletöket. De a bennök rejlő lélektani problema még megfejtőjére vár. A mint a viszonyok bonyolulnak s a nemzet a forradalom küszöbére jut, Széchenyi lelki alkatának azok a tényezői, melyeknek neve nagyságát köszöni ő és köszönjük mi, egyensúlyokban bomlani kezdenek s e bomlás mind több és több adatot szolgáltat a tudomány ama nevezetes kérdésének megoldásához, mely a lángész és örület titokteljes viszonyát és ismeretlen határait illeti. Kétségei és meg hasonlása a legnagyobb elmék és legmélyebb szívek egyikének belső történetével hatják meg a nemzet érzését és képzeletét, s e kettőnek megnyilatkozását, a költészetet. A nagy, midőn a végesség küzdelmei közé jut, fantáziánkat és szívünket tán még erősebben hatja meg, mint mikor általunk és sorsunk által megközelíthetetlennek láttuk magunk fölött. A költő szemét az emberi szív hullámozása vonja legerősebben magához. Széchenyi, ki félisteni munkája közben, vagy a kor polczáról leszorulva, küzdő és vergődő embernek látszik, de küzdelmei és vergődése között is a legnemesebb embernek: talán öntudatlan, de előttem kétségtelennek látszó benyomást gyakorol költőinkre. Föl-fölmerülő kétsége folyton küzd hitével; már 1831-ben retteg a forradalomtól s míg a nemzeti nagyság fénylik előtte, esze azt mondja, hogy nem lesz belőlünk semmi, még pedig az «ardor civium» miatt. Így keveredik ama sűrű ellenmondások hálójába, melyekben, igaza volt Kossuthnak, hiába keresünk meggyőző logikát, de találunk egy félelmes és megrendítő psychológiát.

Nekem úgy látszik, hogy e nagynak, kin egész korának tekintete bámulattal csüngött, lelki élete nyugtalan tépelődésének, remény és kétség közt hullámozásának, benső világának befolyása ott van a korszak egész hazafias liráján. E hangulat a nagy változások, ismeretlen jövő felé vezető viszonyok természetéből fejtett; de e viszonyok teremőjük lelkében fejlesztették ki legélesebben sajátos hangulatukat, mely aztán az ő személyiségének erejével sugallólag és erősítőleg hatott vissza a korra és költészetére. E lira, melynek legkifejezőbb és legkitünőbb terméke Vörösmarty Szózata, lelkesedik és lelkesít; de föltétlenül bízni nem mer, vádjainak dörgésébe belezokog a szerető féltés, s riadóba bele-belezendül a Dies irae. Ez a hangulat Vörösmarty ihletének mennyi szent órájára vet mélyebb vagy enyhébb borút! Ilyenekben születtek a Liszt-óda, Az ifjú költő, a Gondolatok a könyvtárban, az Országháza és annyi más. Ily órákban sirta el Kölcsey Zrinyi dalait, rebegte Bajza bús Sóhajását, dörögte Czuczor s Kifakadást. Az ellentétes érzésekből szűrődő hangulat varázsa meglep a reform-kor többi hazafias költőinél is: Garaynál a Kelet népében, Erdélyinél Izrael énekében, Kerényinél a Meny-

asszonyban, Tárkányinál az Országgyűlésben, Császár Ferencznél Hazámban és másutt és másoknál. Lengyelország bús sorsának sok magyar énekében nem az a tragikai félelem-e a rejtekező motívum, mely a másra lesújtó vészt önkénytelenül a magunk sorsára vonatkoztatja? Nem Széchenyi lelki hánykódásának karénekeül tetszik-e ez a lira, mely akkoriban, mikor ő rajta végleg erőt vesz a kétségbeesés, Petőfi lázas szenvedélyének és vakmerő hitének magukkal ragadó hangjaiba olvad?

Folytassam-e a párhuzamot Széchenyi és az ő hangulatával oly gyakran rokon hazafias lira képviselői között? A forradalom dicsősége és gyásza után, Széchenyi Döblingben, honfi-fájdalmában megtörve és szemrehányásaiban megzavarodva, Vörösmarty Rom-istenének átkát érezvén magán és hazáján; Bajza és Vachott Sándor a lélek éjtszakájába merülve; de Vörösmarty Vén czigányában is a dult léleknek nem ugyanaz a háborgása, a képzeteknek ugyanaz a szélsőyes játéka döbbsent-e meg, a mely Széchenyinek döblingi panaszaiban, kifakadásaiban, humorában facsarja össze sziveinket?

XV.

Pályája itt voltaképen be van fejezve. E pályának meg rázó tragikuma a legnagyobb magyar tragikai költő szemei előtt folyt le. Kemény Zsigmond, kinek kilétéről első röpiratainak megjelenése után Széchenyi sürgősen tudakozódik s utóbb munkatársi és baráti viszonyba lép vele, a tudás, gondolkodás és szív rokonságával állott mellette, s a lélekbuvárnak ama legfelső művészetével fejtegette lelkének titkát, mely csak a tehetség, érzület és szeretet szövetségéből fejlődhetik. Viszonyuk nyomot hagyott Kemény költészetében is. Nagy szíveknek nemes küzdelemben való meghasonlása; az egyén romlása az általa felidézett s természetes fejlődésekben ellene fordult eszmék által: e tragikai gondolatait első és utolsó nagy regényeiben: a Gyulai Pálban és Zord időben fejt ki legfényesebben. Mikor az elsőt írta: Széchenyi már egy, szinte reménytelen küzdelemben vérzett előtte; s mikor az utolsón dolgozott: úgy látszott, mintha minden elvégzetett volna felőle és felőlünk s csak egy végzetes pillanat katasztrófája volt hátra.

A nemzeti tragédiák nagy és nemes hőseinek, kiket koruk meg nem ért, vagy vészbe rohanó sietséggel elhagy, romlásuk csak látszólagos bukás. Eszméjük túléli őket s a haladásnak induló vagy kijózanult nemzetben diadalt ül. Keresztfájok rövid ideig marad elhagyottan. Látogatni kezdik; először éjjel, titokban és kevesen: néhány barát és tanítvány. Azután a hajnal és alkony homályában jönnek többen, kik felsírnak hozzá, visszakívánják; szállingóznak már ellenfelei is, a kik megtérnek. Majd fényes nappal érkeznek sokan, százan, ezren: s egyszerre csak ime glória fűződik a

kereszt körül; megjelenik a költő lantjával, hogy dicsőítő éneket zengjen róla; és a nemzet hozsánnát kiált. Széchenyinek, a szörnű válsággal be volt ugyan fejezve tragédiája, de a tragikai kiengesztelődés még szemei előtt történt. Szomorú remetelakában hova maga zárkózott, fölkeresték eleinte néhányan, azután sokan; végre érezhette és érezte, hogy mindenki ott van lábainál, a kit magyarnak hívnak. De a nemzet költőjének dala csak ravatala fölött zendülhetett meg:

El kelle buknunk — haj minő tanulmány!
 Meg kelle törnöd, — oh mily áldozat!
 Hogy romjaidra s romjainkra hullván,
 Adjunk, Igaz, tenéked igazat.

Nem politikai történetet irtam, nem politikai pályáját, helyzetét, viszonyait kívántam rajzolni. Nem fejtegethetem e halhatatlan pályának, mely az ész és szív, az akarat és szó lángjával megmentette a jövőt nemzetének és a jövőnek nemzetét; nem fejtegethetem politikai tanulságát és hagyományát, azt az eszmét, mely tragikumában megtisztulva és megerősödve él és hat közöttünk. Szól a nemzethez s hazaszeretetre, hűségre, mukásságra, művelődésre, haladásra és mérsékletre tanítja. E nagy tanulmányból a nemzet, a haza bölcsének vezetése alatt, megállotta a próbát. De szól a nemzet mai és jövő kormányzóihoz is. Két, egyező értelmű szavát kiemelnem: e hely és ez alkalom nemcsak jogot ad nekem, de kötelességül ruházza rám. Mondja pedig azt, hogy a rájuk bízott nagy érdekek között, a nemzet szellemi érdekeit, tudományát, irodalmát, művészetét szívükön viseljék, fejlesztszék és megbecsüljék. Még áll a terem, melyben Széchenyi akadémiánknak egy nagygyűlését félszázaddal ezelőtt megnyitotta; falai még viszhangozzák ígéit: nemzetünk hódító ereje: nemzetünk műveltsége. Ne feledjék el azt a szavát sem, melyet egy szegény magyar költőhöz intézett: rokonok vagyunk. Ki tudja, magyar költészet nélkül lenne-e ma magyar politika? Csak azoknak a magyar államférfiaknak, kik e szavakat nem feledik el soha, van és lesz joguk elmondani Széchenyi szellemének, hogy: rokonok vele; csak ebben az irányban való hű és lelkes fáradozásuk emelheti majdan oda ezt a nemzetet, hogy a művelt világ üdvözlétét hallhassa: rokonok vagyunk!

Köszönjük e vezérigét neked, te legnagyobb magyar! A magyar költészet, a mint szíve legmélyéből siratta halálodat, oly szent kegyelettel őrizi halhatatlanságodat!

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 344.100 frt 5%-os, 175.500 frt 4½%-os, 136.600 frt 4%-os al pari és kamatok 1892. december 31-ig	661952	55		
	b) 110.000 frt 4%-os magyar aranyjáradék al pari és kamatok 1892. december 31-ig	112648	15		
	c) 367.700 frt 5%-os p. é. magyar járadék al pari és kamatok 1892. december 31-ig	369232	09		
	d) Sorsjegyek értéke	600	—		
	e) 1450 frt italmérési jog kártalanítási köt- vény al pari és kamatok 1892. decz. 31-ig	1,482	62		
	f) Kisbirt. orsz. földhitelintézeti alapítványi okmány	5,000	—	1150915	41
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszereléseinek értéke			1000000	—
3	Kivülfekvő alapítványok :				
	a) 6%-os alapítványok	85,101	—		
	b) 5%-os alapítványok	68,340	—		
	c) 4%-os alapítványok	84	—		
	d) kamatnélküli alapítványok : frt 46,972.33				
	e) ingatlanok :				
	aa) Kazinczy alapítvány széphalmi és felsőreg- meczi ingatlanai	20,050.	—		
	bb) Román Ferencz alapít- ványa, munkácsi és bereg- megyei ingatlanai	775.11			
	cc) pacséri birtok	31,899.45			
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítványok után			5,071	13
5	Követelések			76,900	61
6	Előre kifizetett, 1893. évre eső illetmények			1,853	79
7	Künnlevő előlegek			293	99
8	Házbér-hátralék			330	21
				2489587	03

A M. T. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	a) Rendes tagok fizetése	1,476	25		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	6,500	—		
	c) Többi tisztviselők fizetése	11,833	31		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	4,650	01		
	e) Nyugdíjak	1,366	—		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és leírás ..	642	68	26,468	25
2	Almanach és Értesítő kiadása			5,114	58
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) Osztályi kiadások	3,299	51		
	b) Nyelvtudományi bizottság	6,538	98		
	c) Irodalomtörténeti bizottság	4,227	56		
	d) Philologiai bizottság	2,461	50		
	Valóságos kiadás 1892. évben	16,527	55		
	Ebből lejár az 1891. évről fenmaradt 3824 frt				
	46 krból, 482 frt 14 kr. leírás után	3,342	32		
		13,185	23		
	Előirányzott összeg 1892. évre	15,000	—	15,000	—
	Marad az I. osztálynak 1893. évre	1,814	77		
4	A II. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadások	5,940	70		
	b) Történelmi bizottság	12,814	65		
	c) Archeologiai bizottság	4,730	26		
	d) Nemzetgazdasági bizottság	3,555	—		
	Valóságos kiadás 1892. évre	27,040	61		
	Ebből lejár az 1891-ik évről fenmaradt				
	11,415 frt 07 krból, 3682 frt 28 kr. leírás				
	után	7,732	79		
	Archeologiai bizottság részére				
	befolyt összeg	675	—		
	Történelmi bizottság részére				
	befolyt összeg	71	— 746	8,478	79
		18,561	82		
	Előirányzott összeg 1892. évre	29,000	—	29,000	—
	Marad a II. osztálynak 1893. évre	10,438	18		
5	A III. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra	12,866	25		
	b) Természettudományi bizottság	4,459	60		
	c) Hadtudományi bizottság	2,000	—		
	Valóságos kiadás 1892. évben	19,325	85		
	Ebből lejár az 1891 ik évről fenmaradt				
	6.844 frt 61 krból 2,955 frt 10 kr. leírás után	3,889	51		
	Előirányzott összeg 1892. évre	16,000	—	16,000	—
	Marad a III. osztálynak 1893. évre	563	66		
6	Könyvkiadó bizottság, az akad., természettud.				
	és orvosi könyvkiadó vállalatok segélye .	4,000	—	4,000	—
	A könyvkiadó vállalatra befolyt a folyó évben	9,130	70		
		13,130	70		

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyosz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	Könyvkiadó bizottság ez évi kiadása	12,056	13		
	1892. évben több bevétel	1,074	57		
	11,929 frt 40 kr. könyvek eladásából ez év- ben, leírásra használtatott	4,929	40		
	Összes leírás ez évben	6,003	97		
	A mult évről fenmaradt	10,376	86		
	tartozásból tehát fennáll 1893 évre	4,372	89		
7	Gr. Széchenyi I. munkái kiadására			1,189	96
8	Jutalmakra			3,467	45
9	Budapesti Szemle segélyezésére			4,000	—
10	Előfizetés az Ungarische Revue-re			1,500	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Bericht-re			1,500	—
12	A könyv- és kéziratára			5,955	92
13	Az Akadémia épületeire			9,006	84
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			4,109	66
15	Adó			13,594	70
16	Kamatok, alapítványok és alapok után			1,684	55
17	Kazinczy levelezése kiadására			1,983	93
18	Előre nem látott kiadások			4,971	33
19	Visszatérítés az alaptőkének és pedig leírás a rendkívüli háziköltségekből			1,770	—
				150314	17
20	Illinyi birtok leírás			4,250	—
21	Zsivora követelésekből leírás			109	63
				154676	80
22	Tiszta eredmény, mely az Akadémiai vagyont szaporítja			8,407	90
				163084	70

A M. Tud. Akadémia részére 1892-ben befolyt
hagyományok és alapítványok:a) *Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:*

Néhai Edelspacher Péter részéről	1,000	frt	—	kr.
» Ipolyi Arnold részéről	68	»	96	»
» Gyenes Imre részéről	199	»	69	»
» Gr. Kreith József részéről	100	»	—	»
» Arenstein József részéről	1,000	»	—	»
» Id. Kristófy János részéről	100	»	—	»
» Özv. Kóczán Józsefné sz. Puky Franciska részéről	500	»	—	»
» Schneider József és neje Mosánszky Zsuzsánna részéről	500	»	—	»
	3,468	frt	45	kr.

b) *Alapítványok:*

Ipolyi Arnold hagyatékából	102	frt	47	kr.
Semsey Andor adománya (III. részlet)	20,000	»	—	»
Összesen	23,570	frt	92	kr.

Előirányzat 1893-ra.

Bevétel:

	1892-re:	1893-ra:
I. Alapítványok kamatai.....	8,500...	8,500 frt
II. Követelések.....	2,500...	2,500 »
III. Értékpapírok kamataiból.....	52,000...	54,000 »
IV. Ingatlanokból.....	3,500...	1,500 »
V. Házbér.....	39,000...	39,000 »
VI. Könyvek eladásából.....	7,000...	8,000 »
VII. Országos dotatio:		
a) Történelmi és irodalomtörténeti czélokra	15,000...	15,000 »
b) Műemlékek közzétételére.....	5,000...	5,000 »
c) Természettud. kutatásokra.....	5,000...	5,000 »
d) Classica-philologiai czélokra.....	1,500...	1,500 »
e) Könyvtára.....	5,000...	5,000 »
f) Az Akad. szabad rendelkezésére.....	8,500...	8,500 »
	<hr/> 152,500...	<hr/> 153,500 »

Kiadás:

I. Személyes járandóságok.....	26,730...	29,040 frt
II. Általános kiadások:		
Értesítő.....		
Almanach.....	5,000...	5,000 »
Akad. kiadványok jegyzéke.....		
Helyesírási szabályok.....		
III. I. Osztály és bizottságai.....	15,000...	15,000 »
IV. II. » » ».....	29,000...	29,000 »
V. III. » » ».....	16,000...	16,000 »
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:		
a) Az Akadémia vállalata részére.....	1,000...	1,000 »
b) A Természettudományi társulat részére	2,000...	2,000 »
c) Az orvosi vállalat részére.....	1,000...	1,000 »
VII. Gr. Széchenyi István munkáinak kiadására	1,500...	1,500 »
VIIa. Kazinczy levelezése kiadására*.....	2,000...	— »
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajzára.....	—...	1,000 »
VIIc. A millenniumi kiadvány előkészítése ..	—...	500 »
VIII. Jutalmakra.....	4,000...	4,500 »
IX. Budapesti Szemle segélye.....	4,000...	4,000 »
X. Előfizetés az Ungar. Revue példányaira.	1,500...	1,500 »
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Bericht-re	1,500...	1,500 »
XII. Könyvtára:		
a) Vásárlásokra.....	6,000...	6,200 »
b) Könyvkötésre.....		
c) Kisebbségi kiadások.....		
d) A kéziratár rendezéseért tiszteletdíj		

XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások :		
a) Fűtés.....	8,500... 9,000 frt.	
b) Világítás.....		
c) Vízfogyasztás.....		
d) Kéménysöprés, bádogosmunkák, mes- teremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadások		
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expedíciója	4,500... 4,500 »	
b) A F. H. I. főkönyvvivőjének tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok.....		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj		
XV. Adó.....	13,000... 12,000 »	
XVI. Kamat az Akadémia kezelte alapok után	3,000... 2,000 »	
XVII. Visszatérítés az alaptőkének	1,770... 1,760 »	
XVIII. Előre nem látott kiadásokra	3,000... 3,000 »	
XIX. Az alaptőkéhez csatolandó	2,500... 2,500 »	
	152,500... 153,500 frt	

* A Kazinczy-alap pénzkészletéből —... 1,600 frt.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1893-ra.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 15,000 frt, a tavalyi maradékból
1814 frt 77 kr., összesen 16,814 frt 77 kr.)

Az osztály munkálataira :

1. Nyelv- és Széptudom. Értekezésekre	870 frt 95 kr.
2. A class. réál-encyclopaedia segélye	500 „ — „
3. A besztercei codex phototypiájáért	160 „ — „
4. Simonyi, Határozók III. kötetére..	400 „ — „
5. Nyelvtörténeti Szótárra	200 „ — „
6. Rényi : Olasz költészet II. segélye	300 „ — „

2430 frt 95 kr.

Nyelvtudományi Bizottság :

7. Nyelvtudományi Közleményekre .	1800 frt — kr.
8. Budenz: Ugoralaktana befejezésére	120 „ — „
9. Halász : Svéd-lapp gyűjteményére	400 „ — „
10. Munkácsi : Vogul gyűjteményére .	1000 „ — „
11. Munkácsi : Votják szótárára	180 „ — „
12. Magyar Tájszótára	200 „ — „
13. Magyar Nyelvőr segélye	1500 „ — „
14. Előadó tiszteletdíja	400 „ — „

5600 frt — kr.

Irodalomtörténeti Bizottság :

15. Az Irodalomtört. közleményekre .	2208 frt — kr.
16. Szabó Kár., Régi M. könyvtár III. köt.	300 „ — „
17. Régi Magy. Költők Tára VI. kötetére	480 „ — „
18. Péchy Simon Psalteriumára... ..	500 „ — „
19. Magyar tanulók Krakkóban	500 „ — „
20. Előadó tiszteletdíja	400 „ — „

4388 frt — kr.

Classica-Philologiai Bizottság :

21. Herodotus bilinguis kiadására II.	1500 frt — kr.
22. A Philologiai Közlöny segélye...	1000 „ — „
23. Előadó tiszteletdíja	400 „ — „
24. Bírálatok tiszteletdíja	50 „ — „
25. Bilinguis kiadásokra (tavalról)...	726 „ — „
26. Egyéb munkálatokra (tavalról) ..	719 „ 82 „

4395 frt 82 kr.

16,814 frt 77 kr.

A II. osztály és bizottságainak költségvetése 1893-ra.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 29.000 frt, az orsz. régészeti társulat előfizetéséből 675 frt, a tavali maradékból 10.438 frt 18 kr. összesen 40.113 frt 18 kr.)

Az osztály munkálataira :

A)

1. Értekezések, Emlékbeszédek, Birálatok.....	2.700 frt — kr.
2. Az «Athenaeum» kiadására.....	2.800 » — »
3. Wlassits: A tettesség és részesség tana» kiadásának fedezésére.....	600 frt — kr.
4. A «Corpus Nummorum» megkezdésére.....	500 » — »
5. A «Hunyadiak kora» folytatására.....	1.000 » — »
6. A «Philos. Írók Tára» segélye..	400 » — »

B)

A mult évi maradékból:

7. Wlassits Gyula: «A tettesség és részesség tana».....	1.800 » — »
8. Könyvszemle segélye.....	100 » — »

C)

9. Az Értekezések 559 frt 88 kr. maradékból A Magyar Paedagogia cz. folyóirat segélye.....	300 frt — kr.
	10.200 frt — kr.

A Történelmi Bizottság:

1. Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek. XVI. kötet. (36 ív.) Nyomda 800 frt. Tiszteletdíj 600 frt. Együtt.....	1.400 frt — kr.
2. Thury József: Török történetírók fordítása. I. kötet. (30 ív.) Nyomda 800 frt. Tiszteletdíj hátraléka 300 frt. Együtt.....	1.100 » — »
3. Anjoukori Okmánytár VII. kötetének előkészítése.....	400 » — »
4. Zsigmondkori Oklevéltár előkészítése.....	400 » — »
5. Fraknói Vilmos: Mátyás király levelezése. II. köt. Nyomda 600 frt. Tiszteletdíj 400 frt. Együtt.....	1.000 » — »
6. Hunyadiak kora VII. (a földrajzi rész II.) kötetének nyomdai költségei, I. részlet.....	1.000 » — »
7. Thallóczy Lajos: Oktár Bosznia és Herzegovina történetéhez I. k. I. részletként.....	1.000 » — »

8. Nagy Gyula, Kluch János és Men- czik Ferdinánd: Történeti Naplók (Keczer Ambrus és Krman Dániel naplója) megkezdésére	800	frt — kr.
9. A Történelmi Tár 1893. folyamá- nak kiadására	1.000	> — >
10. Index készítése a M. Tört. Tár 1856—1877. évi folyamaiboz ...	200	> — >
11. Pesty Frigyes másolatgyűjtemé- nyének vételára (4.500 frt) fejé- ben a IV. és utolsó részlet.....	1.100	> — >
12. A Tört. Életrajzok 1893. évi folya- mának segélye.....	500	> — >
13. Másolatokra	650	> — >
14. Előadó tiszteletdíja	400	> — >
15. Bizottsági apróbb kiadásokra ...	50	> — >
16. Tavalról a Magyar Orsz. Emlékek XI. kötetére	2.000	> — >
17. Tavalról Mátyás király levelei I. kötetére.....	136	> 35 >
		<hr/> 13.136 frt 35 kr.

Az Archaeologiai Bizottság:

1. Az Arch. Értesítő nyomdai költ- sége 30 ív 5 füzetben.....	1.500	frt — kr.
Az Arch. Értesítő írói tiszteletdíjai 30 ív á 40 frt	1.200	> — >
Az Arch. Értesítő illustrationoira..	1.000	> — >
2. Az Arch. Közlemények XVII. köt. egy füzetére	255	> — >
3. A bizottsági előadó s az Arch. Ért. szerkesztőjének tiszteletdíja.	600	> — >
4. Az arch. bizottsági ducztár keze- lőjének tiszteletdíja.....	120	> — >
5. Taval munkálatokra.....	297	> 53 >
		<hr/> 4.972 frt 53 kr
6. A magyarországi műemlékek ki- adására (1891—93).....	7.200	> — >
		<hr/> 12.172 frt 53 kr

A Nemzetgazdasági Bizottság:

1. A «Nemzetgazd. Szemle» és a «Megyei monografiák» segélye...	2.440	frt — kr.
2. A «Közigazdasági és statisztikai Évkönyv» segélye	700	> — >
3. A «Nemzetgazdasági Írók Tára» segélye	400	> — >
4. Előadó tiszteletdíja	400	> — >
5. Mult évről fenmaradt munkála- tokra	400	> — >
6. Apró kiadások	60	> — >
		<hr/> 4.400 frt — kr.
		<hr/> 39.908 frt 88 kr.

E szerint a maradékból 204 frt 30 kr. az alaptőkéhez átírandó.

A III. osztály és bizottságainak költségvetése 1893-ra.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 16000 frt, a Vallás- és Közoktatási minisztériumtól visszatérülő előlegből 1000 frt, a tavali maradból 563 frt 66 kr. összesen 17563 frt 66 kr.)

*Az osztály munkálataira:**

1. Matematikai és Természettudományi Ertesítőre.....	2.000 frt — kr.
2. Természettudom. Értekezésekre..	2.000 » — »
3. Matematikai Értekezésekre	200 » — »
4. Emlékbeszédek s apróbb kiadások	300 » — »
5. Heller: «A physika története» tiszteletdíjára	300 » — »
6. Chyzer: «Araneae Hungariae II. kötetére.....	2.500 » — »
7. Bolyai: «Tentamen» kiadására..	500 » — »
8. Földmágnességi fölvételekre	500 » — »
9. A Matematikai és Physikai Társulat segélye.....	500 » — »
10. Az Erdélyi Természettudományi Egyesület segélye.....	200 » — »
	<hr/>
	8434 frt 60 kr.

Mathem. és Term.-tud. Bizottság:

11. Tud. munkálatok segélyezésére...	1.000 frt — kr.
12. A botanika körében végzendő nagyobb szabású buvárlat támogatására.....	2.000 » — »
13. A Földrajzi Társ. segélye 1892-ről	1.000 » — »
14. Írói díj és nyomdaköltségek	1.569 » 06 »
15. Előadói tiszteletdíj..	400 » — »
	<hr/>
	5.969 frt 06 kr.

Hadtudományi Bizottság:

16. Hadtört. Közlem. segélye	1.600 frt — kr.
17. Előadó tiszteletdíja	400 » — »
18. Hadtört. munkák kiadása.....	1.160 » — »
	<hr/>
	3.160 frt — kr.
	<hr/>
	17.563 frt 66 kr.

* Az osztály költségvetése 565 frt 40 krral lejjebb szállítandó.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Főtitkári jelentés az 1892. évi számadásokról.

A pénztár részéről egybeállított veszteség- és nyereséyszámla szerint, 1892-ben az Akadémia bevétele, ide nem értve Semsey Andor tt. adományát, 163.084 frt 70 kr. volt. a kiadás 154.676 frt 80 kr.. úgy hogy a tiszta eredmény, mely a vagyont szaporítja: 8467 frt 90 kr. A vagyonmérleg tanúsága szerint a vagyon 1893. január 1-én 2,329.530 frt 21 kr., a miből több mint egy millió értékpapirokban, a másik millió az Akadémia épületeiben, könyvtárában, a fennmaradó rész pedig ingatlanokban és kívül fekvő alapítványokban van elhelyezve. A jövedelem a vagyon s az Akadémiától kezelt alapok után mintegy 108 000 frtot tett. Ebből azonban leszámítandó adóra 13.000 frt, az épületek épségben tartására 9000 frt, az Akadémiától kezelt alapok kamatjával mintegy 2000, úgy hogy a tiszta bevétel a vagyon jövedelméből csak 84.000 frt. a mi $3\frac{1}{2}$ percent kamatnak felel meg.

A hazai közönség körében, a mint gyakran tapasztalhatjuk, nagyon el van terjedve az a nézet, hogy a M. Tud. Akadémia mily dúsgazdag, talán leggazdagabb valamennyi Akadémia között. Ez egy rendkívül nagy tévedés! Igaz, hogy a magyar közönség sokat áldozott a magyar Akadémiára, talán többet, mint bármely más nemzet közönsége; de azért a külföld nagyobb Akadémiáival a mi Akadémiánk jövedelmeit össze sem igen lehet hasonlítani. Csak két példát akarok említeni: a párisi Akadémia évi budgetje 727.000 frank, igaz, legnagyobb részben az állam dotatiójából; de pár év múlva a francia Akadémiára száll. Aumale herczeg adományából, Chantilly, mely egymaga 20 millió frank értéket képvisel. A kopenhágai dán Akadémiának csak egyik fekvősége 6 millió márkának megfelelő kamatjövedelmet hajt. Az állam a bécsi Akadémiát évenként 72.000 frttal, a mienket csak 40.000 frttal dotálja, nem is szólva a berlini, szt-pétervári akadémiák fejedelmi dotációiról.

Egy másik nagy tévedés nyilvánul abban a sokszor hangoztatott panaszban is, hogy «a mi Akadémiánk kiadványainak nincs kelen-dősége a nagy közönség körében». Hát vajjon melyik Akadémiának kiadványait vásárolja a nagy közönség? Egyikét sem; a szorosan vett akadémiai kiadványok nem is a nagy közönség kezébe valók. A londoni Royal Society 1891-ben 675 fontot, tehát mintegy 7000 frtot vett be eladott könyvekből. a bécsi Akadémia ugyanabban az évben kerek számban 10.000 frtot. A mi Akadémiánk pedig a lefolyt évben 21.000 frtot vett be a könyvkiadó vállalata és az eladott könyvek czimén. Aligha van az európai Akadémiák között egy is, a mely annyit venne be e czímen. mint a M. Tud. Akadémia, s ez természetes is, mert egyikök sem foglalkozik a tudományok terjesztésével is, kivéve a mi Akadémiánkat.

Akadémiánk pénzheli kiadásai a lefolyt évben meghaladták a 150.000 forintot. Ebből szorosan vett tudományos és irodalmi czelokra

mintegy 100.000, a többi 50.000 frt pedig személyes járandóságokra az épületekre, adóra és vegyes kiadásokra fordított; tehát $\frac{2}{3}$ tudományos és irodalmi czélokra, $\frac{1}{3}$ adminisztrációra és az Akadémia szempontjából inproductiv czélokra. Az első helyen említett 100.000 így oszlott meg:

Nyomatásra, kötésre, műlapokra mintegy 35 ezer, írói tiszteletdíjakra 38 ezer, jutalmakra s tudományos vállalatok segélyére 23 ezer, könyvtárra 6 ezer. A mi viszonyaink közt helyes arálynak azt tartanám, ha a közönség köréből könyvek ára fejében legalább annyi folyna be évenként, a mennyit az Akadémia csak könyvnyomtatásért fizet. A különbség még elég nagy: befolyt 21 ezer és kiadatott 35 ezer, tehát 14.000 frral még többet adunk ki a nyomdának, mint a mennyit a közönségtől beveszünk. De e különbség évről-évre csökken. Tény, hogy mi még most is nagyon sokat s néha fölöslegest is nyomtatunk.

Kétségtelen, hogy ebben az irányban is sokat haladtunk az utóbbi tíz év alatt, de még nem eleget. Én hiszem és reménylem, hogy néhány év alatt eljutunk oda, hogy a kellő mértéket megtartva, életbe léptethetjük megint az alapszabályok 59. szakaszát, mely a rendes tagoknak évi fizetést biztosít s — a mi még fontosabb — az írói tiszteletdíjat is föl fogjuk emelhetni.

2. B. Wesselényi Miklós levele az Akadémia megalapításáról.

Az Akadémia Széchenyi-ünnepe alkalmából Dalotti Ödön szerkesztő úr Kecskemétről a fac-similében ide mellékelt levél eredetijét Beöthy Zsolt r. tagnak, az ünnep szónokának ajándékozta, a ki viszont haladéktalanul följárnlotta azt Akadémiánknak.

A levél Wesselényi Miklóstól való, ki saját kezével írja le benne. 1825. november 4-ikén, az előtte való napnak örök emlékeztető történetét. Földváry Gáborhoz van intézve s Kecskeméten Madarassy László irataival került Dalotti úr birtokába.

Az Akadémia alapítása történetének legelső, legérdekesebb és leghitelesebb forrása ez!

*

Gróf Széchenyi István 1825. november 3-án mondott szavainak hiteles szövegét eddig nem bírtuk; bár mily rövid volt is az, s bár mily fontos nyilatkozatot tartalmazott, vagy tán épen fontosságánál fogva, mely mindenkit meglepett, szavaira azok sem tudtak visszaemlékezni, a kik közvetlen közelében állottak.

Ponori Thewrewk József (Vay Ábrahám életrajza. Pozsony 1830.) így adta elő:

«Most a figyelmező sokaságot mélyebb csendesség lebegé körül; és a lánglelkű gróf, a neki tulajdon szpártai rövidséggel és magyar nemesszívűséggel, egy esztendei minden jövedelmét (60.000 ezüst frtot) az honi nyelv előmenetelére szentelé.»

Döbrentei Gábor pedig (M. Tud. Társ. Évkönyvei I. 48. l.):

«Felszólalt gróf Széchenyi István: — Nekem itt szavam — mondá — nincs; az országnak nagyja nem vagyok; de birtokos vagyok, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyarokká neveltetését: jószágaim egy esztendei jövedelmét feláldozom. Érett meggondolással teszem ezt — mondotta még — azért célra vezetető felvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott summa haszontalanul el ne pazaroltassék.»

Szoboszlai Pap István (Adalékok ... Nyelvtud. Ért. VI. k. 8. l.)
ezt írja:

«Ma a sok discursust nagy ajánlások rekesztették be. Ugyanis gróf Széchenyi István, a kapitány, a magyar nyelv pallérozására s az erre a végre felállítandó társaság számára egy egész esztendei jövedelmét ajánlotta. Nem azért teszem ezt, mondá, hogy vivátokat kapjak érte; nem is azért, hogy másokat hasonló tette tüzeljek. Ezt minden teheti úgy, mint én. Én nőtelen ember és katona vagyok. Jó barátim vannak, a kiknél én el tudok élni egy esztendeig úgy, hogy a magaméhoz nem nyúlok.»

A Tar Gáspár versiója im ez: (Adalékok... Nyelvtud. Ért. VI. köt. 34. lap):

«Gróf Széchenyi István, lovas kapitány: Legszerencsésebb időpontja, úgymond, mindig az, melyben hazája iránt való határtalan szeretét hazájának megbizonyíthatja. Ehhez képest megfontolván mind a javaltatott, messze kiterjedő intézet hasznos célját, mind azt, hogy katonai szolgálatban levő s már 33 esztendőt elért magános személy. kevéssel beérheti; s ha lehetnének is némely apróbb szükségai, azokat számos jó barátainak szivességek kipótolhatja — minden jószágának egy esztendei jövedelmét az említett intézet fundusául felajánlja.»

Wesselényi tudósítása nemcsak azért leghitelesebb, mert ő Széchenyivel szoros baráti viszonyban állott, hanem azért is, mert az ő feljegyzése szerint Széchenyi nyilatkozatának bekezdő szavai legtermeszetebben csatlakoznak Nagy Pál beszédének végéhez s mondhatni, ennek logikus következményei. Wesselényi a rövid nyilatkozat elejét, és derekát, Szoboszlai és Tar pedig a végét jegyezték föl híven, úgy hogy e háromból, egybevéve, most már tisztán megszerkeszthetjük Széchenyi nyilatkozatának egész gondolatmenetét.)

*

A január 30-án tartott összes ülés Beöthy Zsolt r. tagnak e nagybecsű ajándékért mély köszönetét fejezte ki, s Wesselényi levelét az Akadémia kéziratárában helyeztette el.

Pozsony Nov 4ten - 820

Drágáztott Barátom!

Art ígértém volt, & az akkor függőben lévő dolgok kiemeléséről tudósítani foglak, — nem kevéssé kíváncsi esett a követ. Kérés, — folam változtat, — másod nem fog fellettel meg a váralozásnak, — minden küldés mellett is nem lehetett ki vinni hogy el töltött skandinkuntól + "addig még jó Resolutio nem jöveend is az által már szinte roszkado Constitution a' jöveendőre meg nem emészt. + eddig semmi egyéb tárgya ne emelkedjünk, — ígértő hírel terjesztődött, — a' Császár egy néhány Deputatussal maga beszélt, & győzött az ellenzők ellen. — Hogy mit fogtak a' Nuncium fel meheteféig, — a' Comparissal miként festődött le, főként & Nagy Pál miként tájortak le lelles meny-köveivel, reméllem eddig hallottad, vala. mint bizonyosan a' Representatiót is már meg kaptad. — Mivel az öröm is lellesedés nem vitettil fel pennámat, inkább hozzá sem nyultam, & adosod maradtam azon ígert tudósítással. — De most örömmel kell Míled, — mert ki szerettem az egész Világra kiáltani örömeimet, — Tegnap Nemzetünknek egy Alosó Napja volt, hiszem Századokra át fog hatni melegítő Sugarainak

elcsúszó

"az az újult, mely jöveend"

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Márczius 15.

3. FÜZET.

Csiky Gergely.

(*Berczik Árpád* lt. emlékbeszéde a január 30-iki összes ülésen.)

Ha minden nemzet minden körülmény között veszteségül érzi egy kiváló írónak kidöltét, mennyivel súlyosabban érezheti azt egy számra nézve kisebb nemzet oly időszakban, mikor meg-alapított politikai uralmát és fenségét szellemi munkásságával kell megszilárdítania. A gondviselés kegyelme nagy elmékkal ajándékozta meg nemzetünket művelődésünk alapvetésekor. Ha szükség volt rájuk akkor, szükség van rájuk jelenleg is, midőn culturánk monumentális épületét tető alá kell hoznunk, hogy messzi ragyogva, hirdesse és igazolja politikai vezérszereplésünk jogosultságát.

A magyar faj nincs azon szerencsés helyzetben, hogy bizonyos terület kizárólagos lakója lévén, vezérlő hivatottságához szó sem férhessen; más fajokkal és nemzetiségekkel közösen lakja ezt az országot, melyeknek politikai hatalmán kívül szellemi, művelődési túlsúlyával kell megmutatnia, hogy nem a viszonyok véletlensége tette állam-alkotó és összetartó fajjá, hanem rátermettsége, hivatása és hogy nemcsak politikai adományokkal dicsekedhetik, hanem birja mindazon képességeket, melyekkel egy modern államnak kereteit betöltheti. Ennélfogva minden művészeti termék, mely szellemünk diadala, egyúttal politikai szolgálatot is teljesít.

S e tekintetben a cultura nagyobb igazolás a politikai hatalomnál, mert ez utóbbira nézve csakugyan rá foghatnak fajunk ellenségei, hogy a történeti hagyomány folyamánjaképen kedvező viszonyok kegyelméből élvezzük a vezérlést, de midőn a magyarság folytonos szellemi haladásával elsőbbségét kétségkívül kimutatja a többi fajok közt, ki ne volna kénytelen beismerni, hogy benső tartalmunknál, fajunk szellemi erejénél és súlyánál fogva illet meg minket az első hely? Kétszerte fájdalmasan esik tehát oly írónak elhunytá, mint Csiky Gergely, ki tevékenységé-

nek fájdalom! csak rövidre szabott tartama alatt nemcsak a magyarajkú közönség körében vergődött népszerűsége, hanem — mint német, szerb, horvát és más nyelvű fordítások mutatják — úgy az országban, mint annak határain túl figyelmet keltett és becsületet szerzett saját nevének s a magyar névnek is.

Csiky Gergely Szigligeti Ede örökségét a nemzeti színházban s a magyar színirodalomban Szigligeti kezéből vette át. Drámairodalmunk ez igazi ősapja és megalapítója kicsinyeskedés nélkül szívesen elismerte, sőt fölkereste a mutatkozó színműírói tehetségeket, megnyitotta előttök a nemzeti színház ajtait előzenységgel, mondhatni atyai gondoskodással. Akárhányan dolgozunk még manapság, kik neki köszönhetjük az oly becses első buzdítást, zsengeink színrejuttatását, de egyet sem fedezett föl, a ki annyira hivatott és képes lett volna — rendkívüli termékenységénél fogva — őt úgy pótolni, mint a temesvári paptanár. S a közönség, mely a *Jóslat* első előadásakor örömmel tapsolta elő másodemeleti páholyának homályából azt a torzonborz hajú, oroszlanfejű, kibernetvált arcú papot, szentesítette Szigligeti ítéletét a nélkül, hogy azon az estén akár Szigligeti, akár a közönség, sőt maga az író is gyaníthatták volna, hogy mire van ő kiszemelve. Jelentőségét közönség, irodalom s ő maga is csak a *Proletárok* első előadásán fedezték föl, mikor az új magyar társadalom e rajzának színrehozatalával, megteremtette az új magyar társadalmi drámát. S ezzel egyszerre a magyar drámairodalom élén találta magát.

Magyar társadalmi drámákkal oly hatást, mint Csiky, csak a negyvenes években még Czakó Zsigmond ért el. A *Végrendelet*, *Kalmár és tengerész* tartották akkor oly lázban a közönséget és töltötték meg úgy a pénztárt, mint Csiky nagy társadalmi színművei. Mind a kettő megtestesülése volt kora ízlésének s a hogy a negyvenes évek közönsége tódult Czakó valószínűtlenségektől hemzsegő, de idegrázó jeleneteire, úgy gyönyörködött a mi nemzedékünk Csiky egészséges humorában, élénk, igaz realismusában.

Csodálatos, hogy éppen egy pap, egy katolikus pap lett az új magyar társadalmi drámának megalapítója! Igaz, nem egy jeles művelője a színpadnak került már ki a katolikus papságból — nemcsak nálunk — másutt is, (a *Közönyt közönnyel* nagyhirű költője, Moreto, pap volt, Dugonics András és mások szintén), de azok nem a társadalmat rajzolták, mint Csiky, hanem az emberi szívet s az embert; az érzelmeket lehet tanulmányozni, ismerni a zárda falai között is!

Csiky élénk társadalmi érzékét, mely később oly fényesen megnyilatkozott, nem tompította el az egyhangú, magányos, elzárt téle a temesvári papnevelőben, hol mint theologiai tanár máig is

értékes egyháztörténeti és egyházjogi irodalmi munkálkodásával kartársainak büszkeségét képezte. Ha az emberrel foglalkoznám, ha nemcsak szellemi arczképét akarnám megrajzolni, alkalmam nyilhatnék érdekes fejtegetésre azon kétségkívül nagy lelki harcokról, melyek a seminariumi tanár, a fölszentelt pap lelkében véghez mehettek, míg a nagy elhatározás benne megérett és kivetkőzve a papi ruhából, tisztán hivatása sugallatának engedett.

De bár szakított a seminariummal, sokat hozott onnan magával és sokat köszönhetett egyáltalán papi nevelésének: classikai műveltségét, nagy nyelvismereteit, gondolkodásának fegyelmezettségét, munka-edzettségét és rendszerességét a munkában, mindezekkel a becses tulajdonságokkal, melyek az irodalmi hierarchiának oly magas polczára juttaták, talán nem birt volna olyan mértékben, ha nem a tudományos papi pályán nyeri neveltetését, hol a munka az egyedüli élv és szórakozás.

Előkelő culturája, fényes írói tulajdonságai azonnal megragadták az irodalmi és művészeti körök figyelmét. A nemzeti színház rögtön felismerte benne a játékrend oszlopát és tért nyitott neki eleinte a drámabíráló bizottságban, utóbb a művészeti titkár czíme alatt állandó hivatalt teremtvé számára; a Kisfaludy-társaság másod titkárának tette meg az új tagot és a magyar tudományos Akadémia is sietett kebelébe fogadni azt, a kit korszorúkra méltatott.

Helyét mindenütt betöltötte, mert mindenről volt fogalma, csak egyről nem, a sine curáról. Munkás és kötelességérző, megbízható és gyors volt ő mindenek között s a hol — mint nálunk — annyian élveznek előnyöket munka nélkül, ő minden legkisebb kedvezését a sorsnak munkával csikarta ki. Pedig ha valaki, ő megérdemelt volna oly állást, mely a kenyérkereset gondjaitól teljesen fölmentette volna, hogy tisztán s egyedül csak hivatásának élhessen. Ezt ő kielégítő mértékben nem érthette meg, noha igényei nem lettek volna túlságosak s élete utolsó hónapjaiban is mindig ez a gond foglalta el annyira, hogy még egy új politikai lap vezetésének elvállalása is járt a fejében, a mi természetesen a drámairodalomtól teljesen elvonta volna.

Csiky föllépése összeesik a nemzeti színház új korszakával. Új igazgató, új színész-nemzedék és új közönség új írókat vártak. Szigligeti után Paulay Ede vette át a nemzeti színház vezetését, a régi művészi gárdából csak néhány korifeus maradt fenn, fiatal erők léptek a megürült helyekbe s a főváros magyarosodása oly közönséget is hozott a nemzeti színháznak, mely régente leginkább a német színházat szokta volt látogatni. Csak egy új író, egy nagy vonzerő hiányzott, hogy a máskor gyakran üres nemzeti színház esteről-estére megteljen. Csikyben megtaláltuk azt az írókat s e négy tényezőnek együttes működése, az igazgató

szakértelme és buzgalma, az új színészek jeles alakításai, a közönség új rétegeinek részvétele és az eredeti drámairodalom tevékenységében kiválókép Csikynek művei emelték a nemzeti színházat az anyagi virágzás azon fokára, melyen most áll.

Csiky szépirodalmi tevékenysége, ha leszámítjuk régibb, kizárólag vallásos irányú működését a papnevelőben, mindössze 16 évre terjed s ez alatt mennyit teremtett! Lefordította Plautust, Sophoklest, fordított Euripidesből, egy csomó jeles külföldi művet és szindarabot ültetett át, írt regényeket, beszélyeket, értekezéseket, elnyert tizenkét díjat és harminczegy szindarabbal gazdagította a színházak játékrendjét. Megpróbálkozott a drámának minden formájában, írt polgári, költői, történeti vígjátékot, bohózatot, polgári és történeti drámát, tragédiát, fővárosi életképet, sőt operette-szöveget is. Teremtő ereje örökké forrongásban volt, drámai érzéke minden tárgyban azonnal megtalálja a drámai magot, s élénk képzelődésében minden esemény azonnal drámai formát ölt. Csak azt sajnálja, hogy nincs elég színháza, melyeknek dolgozhatnak.

Úgy ismerte minden műfajnak kellékeit és oly hajlékonysággal alkalmazkodott hozzájuk, hogy minden téren megállott, sőt jeleset produkált. Nem jeles, tiszta vígjáték-e a *Buborékok*, nem egyik leghatásosabb történeti tragédiánk *Spartacus*, hány jobb bohózatunk van *Mukányinál* és melyik vígjátékunk aratott nagyobb sikert, mint a *Nagymama*?

Otthonos levén minden műfajban, otthonos ő minden stilban is, a tisztában úgy, mint a vegyesben egyaránt. Ír ő tiszta vígjátékot vagy tragédiát s ír olyan műveket, melyekben a drámai és bohózos elemek váltakoznak. Milyen különbség van az *Ellenállhatatlan*, a *Nagyrafermett* és a *Proletárok*, a *Czifra nyomorúság* között! Eleinte a tiszta stillal próbálkozott meg, de mikor látta, hogy első nagyobb sikerét a *Jóslatban* nem követik újabbak, legkivált, mikor a 400 aranyos *Ellenállhatatlan* bágyadt hatását tapasztalta, belátta, hogy a közönség ízlése már erősebb, fűszeresebb eledelhez van szokva s a régi classicus divat a színpadon túlélte magát. A mint egykor Shakespeare a vígat és szomorút, a bohózatost és tragikust vegyítette, úgy csinálta ezt újabban Sardou is. *A jó barátok*, *Benoiton-család*, *A jó falusiak* az alapeszmét különböző oldalról képviselő vígjátéki genre-alakokkal tarkított családi drámák erős bonyodalmakkal. Rendesen vígjátékiilag indulnak meg s az expositióban csak vékonyan húzódik végig a későbbi drámai cselekvénynek első erecskéje, míg utóbb a dráma nyomul előtérbe. Csiky ezt a modort fogadta el, de egészen nemzeti ízlésünkhöz és egyéni tehetségéhez képest alakította át; a víg elem nála sokkal rikitőbb, elevenebb, tarkább, mint a francziáknál, kik inkább a temperált színeket és hango-

kat kedvelik és realismusa is sokkal erősebb, vaskosabb. Ezzel a modorral, ezekkel a színekkel, ezzel a hanggal rendkívüli hatást ért el. Minden oldalról hallatszott az örömkialtás: ime! megvan a régóta várt realista drámairó! De csakhamar, már a *Stomfay-család* és *Bozóty Márta* után más hangulattal állott szemben, kivált a kritika részéről. Sokalták a realismust s a mit nemrég dicsőítettek, azt most nagyon is vastagnak, nyersnek kezdték találni. Mint Csiky magát kifejezte volt: mindennap mást követeltek tőle, ma kenyeret, holnap piskótát. Pedig csak nem lehet az író Proteus, csak nem alakulhat át folyton más-más emberré!

Még sem fogtak ki rajta, az ő tehetségének rendkívüli hajlékonysága s alkalmazkodása képessé tette rá, hogy a legkülönbébb igényeknek megfeleljen.

Drámái közül *Cecil házassága*, *Sötét pont*, *Vasember*, *Divatkép*, az ő mérsékeltabb színeivel, azok a darabok, melyekben a változó ízlésnek megfelelni iparkodik, stílja egységesebb, embereinek indító okai és rúgói tisztábbak, pessimismusa kevésbé sötét. Legjobban eltalálta ezt a *Nagymamával*, mely nagy sikerét annak köszönheti, hogy egészen más Csiky nyilatkozott meg benne, mint a kit éveken át ismertünk! Csupa jó ember! Egyetlen egy sem gazember! S az «ártatlan» darab rendkívül tetszett, csak olyan diadala lett, mint volt a *Proletároknak*.

Nem érdekes észlelés ez manapság, mikor a realizmus és naturalismus oly divatos jelszavakká lettek és a napi kritikának nagy része fitymálva néz le mindarra, a mi «szelíd», a mi «ártatlan», a mi nem borsos és paprikás? Milyen hamar jól lakik a közönség a pessimismussal és sötétséggel, s milyen jól esik aztán egy eszményibb világ verőfénye, hol nem érdekek, hanem érzelmek uralkodnak; hol nem azt keresik, a mi rossz, csunya, visszataszító, hanem a mi szép, nemes, fenkölt? Csiky sohasem szállt a mai úgynevezett realizmus fertőjébe, a szennyet ő sohasem kultiválta, mint Zola és mások, ő csak az élet küzdelmes oldalával foglalkozván, tárgyánál fogva kénytelen volt sötétebb színek használatára — mégis kellett a reakciót tapasztalnia! De mikor látjuk, hogy Zola egy-egy regényének ma már azzal csinálnak reklámot, hogy leányok kezébe is adható — akkor óvakodjunk a realizmus túlságaitól! Thackeray, Walter Scott, Dickens is realisták voltak, még sem álltak soha szemben semminemű reakcióval, mert az ő realizmusuk megállt bizonyos határnál s az igazat is mellőzte, ha az egyúttal nem volt ízléses is.

Csiky Gergely nagy hatásának titkát nemcsak erőteljes tehetségében találjuk, hanem abban a körülményben is, hogy újat mutatott be. Bemutatta az új magyar társadalmat, eszméivel, áramlataival, jelszavaival, alakjaival.

Magyar társadalom igazában csak azóta van keletkezöben, mióta alkotmányunk helyreállítatott. 1848-ig csak kasztok képviselték, 48 után pedig, az elnyomás korszakában a közélet teljes pangása mellett nem fejlődhetett ki és csak töredékes maradt. Magyar városi középosztályra volt legnagyobb szüksége társadalmunknak, irodalmi szempontokból is, mert annak életéből dolgozhatik leginkább az író. De a magyar polgárság, a magyar városi középosztály régibb társadalmunk tagozatából annyira hiányzott, hogy ha a színműíró például egy magyar bankárt vagy gyárost szerepeltetett, egyszerűen hazudott, mert magyar bankár akkor nem létezett (hisz a tőzsde még mai napság is német!); gyáriparra meg magyar ember csak elvétve, kivételesen adta magát.

Ezt a magyar középosztályt, mely az összes polgári tevékenység minden ágát és faját felöleli, látjuk most már napról-napra szaporodni, erősödni, fájdalom! nem ugyan oly módon, hogy a magyar faj veti magát rohamosan minden polgári foglalkozásra, hanem túlnyomólag úgy, hogy azok az elemek, melyek e téren régóta mozognak, lassanként elmagyarosodnak. Ez az átalakulás még nincs befejezve, társadalmunk még ma is hézagos, nem egységes, a nemzeti cultura nem nyomta minden rétegre saját bélyegét, a félig-meddig idegen, be nem olvasztott, föl nem szítt elemek pedig legalább egyelőre nem szolgáltatnak alkalmas anyagot a nemzeti íróknak.

Csiky ezt nagyon élénken érezte és érezte egyúttal, mily hátrányos a magyar színműírónak helyzete más nagy nemzettel, például a német, s kivált a francziával szemben, ki egy gyökeresen franczia, minden ízében kifejlett, culturailag egységes társadalomból s a leggazdagabb társadalmi élettel bíró világvárosból veheti anyagát. És nemzeti színházunkban ezzel az irodalommal, ennek az irodalomnak java termékeivel (hiszen csak a legjavát hozzuk be) kell a magyar íróknak versenyezni! Annál nagyobb Csikynek érdeme, hogy ezt a versenyt oly diadalmasan megállta. Egy időben az ő darabjai kapósabbak voltak a franczia játéktrend legdivatosabb darabjainál.

Ő az új magyar társadalomnak majdnem minden osztályát föléptette. Képtárában találunk képviselőt, hivatalnokot, hírlapíró (kivált reportereket), látjuk a gentryt különböző válfajaiban, a gazdától az elszegényedettig, váltakoznak a gyárosok, katonák, tanárok, orvosok, ügyvédek, tanfelügyelők, királyi tanácsosok, nyelvészek, diurnisták, férfi- és nő-uzsorások, városatyák, mágánások, örmény nagykereskedők stb.

Legnagyobb hatást az elzüllött alakokkal ért el, ezek képviselték a tendenciát, mely műveinek egy részén átvonul. A társadalom küzdelme az újkor követelményeivel, igényeivel, a ma-

gyar faj harcza a megélhetésért, ez az eszme lebeg állandóan szeme előtt, ezt testesíti meg különböző tárgyakban és alakokkal. Fájdalommal, részvéttel, keserőséggel nézi a harczot, de mély humora enyhíti a sötétséget pessimistikus fölfogásában. Gazdag kedélyessége sohasem hagyja el s azért a közönség, sőt a sújtott osztályok is megbocsátották neki a szatirát. Kemény igazságokat hangoztat sokszor; a léhaság, családi gőg, henyeség, hivalkodás, stréberség, úrhatnáság minduntalan erős vágásokban részesül, melyek az ő álláspontját világosan elárulják. Ő nincs megelegedve a divatos áramlattal és közszellemmel, az üres fitogtatásnak, a tessék-lásséknak nem barátja s a könnyelmű élıhetetlenség, mely őseinek örökét elherdálja, szépítő kíméletre nem számíthat. De van szíve s a szegény embert, a kis embert nem hagyja el! Lehet mondani, hogy ezek az ő legkedvesebb és legszeretetre-méltóbb alakításai. Nagyobbreszt mint a sors üldözöttei szerepelnek, mint szegény ördögök, a kik saját nyomorúságokat gúnyolják, hibáikat nem titkolják, sőt önkényes bevallásuk mintegy enyhítő körülménynek vehető. Hibáik, vétkeik ellenére is mindig jó emberek, mély, igaz érzéssel, melyet gondosan elrejtene a profán világ tekintete elől.

Ezek sorát a híres Mosolygó Menyhért nyitja meg, az elzöltek társadalmának fölséges, őseredeti képviselője, mely úgy megkapott mindjárt a *Proletárok* első előadásakor. Követi aztán Csoma Bálint, a leányokkal dúsan megáldott napidijas (*Czifra nyomorúság*), Ersényi Miska, az uzsorás ügyvéd jólelkű ágense (*Bozóty Márta*), Stomfai Kázmér, a gazdag rokonság szegény kiágazása, a kis adóvégrehajtó, Köcsög Muki a csavargó (*Szép leányok*), mind megannyi pompás töröl metszett alak! Valamennyien egy húron pendülnek, változatok egy húron! Sok nagy írónak van egy ilyen kedves alakja vagy themája, melyet többször kidolgoz, s a hogy Shakespeare Falstaffal nem érte be a drámában, hanem még vígjátékban is fölléptette, úgy érezte Csiky Mosolygója után, hogy ezt az alakot még nem meritette ki.

Említést tettem darabjai egy részének tendenciájáról, de meg kell jegyezni, hogy ha társadalmi darabjaiban rendesen meg is van az irányzatosság, tulajdonképi, szigorú értelemben vett iránydarabot (tendenczművet) nem írt. Iránydarabban a szerző a fölvetett alapeszmét a cselekvényben megtestesíti, az alakokkal illusztrálja és dictiójában prédikálja. Csiky nem prédikál tendenciát vagy csak elvéve, s akkor sem hosszadalmasan, mint például mikor Darvas a *Proletároknak* a társadalom ellen kifakad; a cselekvény sem arra való nála, hogy egy bizonyos fölvetett társadalmi alapeszmét fejtsen ki, az rendesen valamely általános emberi érzelem és viszony; társadalmi eszméit alakjaiban testesíti meg. Leginkább iránydarabnak mondhatók *Bozóty Márta* és a

Buborékok, amabban a nagyvilági uzsoráskodást, ebben a társadalmi fölületességet és léhaságot sújtja; s talán épp az volt Csikynek szerencséje, hogy nem prédikálta a tendenciát, hogy nem akart társadalmi kérdéseket a szinpadon megoldani, hol kérdéseket megoldani nem lehet. A kik erre vállalkoztak, gyakran elbuktak, mert a közönség vegyességénél fogva, a szinpad társadalmi kérdések tárgyalására csak olyankor alkalmas, mikor az illető kérdésnek fölvetése nem idéz föl ellenkezést a társadalmi egyes rétegek között. Daczára, hogy darabjai nagyobbreszt a gentry köreibben mozognak, egyszer sem veti föl annak legégetőbb kérdését. Csak egy regényében (*Sisyphus munkája*) vállalkozik arra, hogy a sokat vitatott kérdést a gentry életrevalóságáról fejtegesse. Egy fenkölt szellemű és lelkű leány helyre akarja a tönkrejutott család fényét és tekintélyét állítani, szakít a «noblesse oblige» elvével, teljesen a munkának adja magát megmaradt gazdasága romjain és már sikert aratna, mikor fáradságos művét romba döntik a többi családtagok a kik nem birtak az ő nemes ambíciójával, akarat-erejével.

Társadalmi drámánkat tehát nem közéletünk kérdéseinek fölvetésével, hanem jelenünk hű rajzával alkotta meg. S ebben az alakokban, az életben, melyet élénk állít, áll műveinek korrajzi nagy értéke.

Rendkívüli megfigyelő képességgel és érzékkel birt a társadalmi jelenségek iránt s a költő azon divinációjával, mely egy vonásból meg tud egy alakot alkotni, egy jelenségből egy állapotra következtet. Azt szokta mondogatni: ha egy lópatkó nyomát meglátja a homokban, elég az neki, hogy a ló lábát s a láb után az egész lovat elképzelhesse. Ő csak budapesti tartózkodásának első idejében forgott többet emberek közt, később — miután megnősült, családi és baráti körre vonult vissza s a nagyobb társaságokat, a társadalmi élet zaját és kényszerét szívesen elkerülte. Hogy ennek daczára olyan friss, actualis élet lüktet darabjaiban, s azok társadalmi viszonyainknak olyan hű rajzát nyújtják, az csakis előbb említett érzékéből s adományából — divinációjából magyarázható meg.

Hány kép, szinte fénykép mosolyog ránk darabjaiból! Ugyszólván csak nevőkön kell neveznem és minden színházlátogató szeme előtt fognak lebegni jeles művészeink alakításaiban! Manes Ottó, az üres fejű, de nagy képű városatya az ő fontoskodásával; Sereczkyné, az affektált, édeskés világdámák mintaképe; a becsületes, egyenes lelkű katona, Édes Lőrincz, érdes nyelvvel és meleg szívével; a tekintélyeskedő tanfelügyelő Törösváry! Vagy ki ne emlékeznék a *Buborékokból* Morosán Demeterre, a jó, egyszerű vidéki emberre, a ki a tisztességes, szerény munkát képviseli az új világi divat, a henczegő tétlenség ellenében!

Mukányiban egész sorát találjuk a jelenkori mulatságos photographiáknak. Zápolya Ignác, az ortholog nyelvész, Kozák Manó, a tolakodó reporter, dr. Karó allopatha, dr. Kokas homoeopatha, élükön pedig feszít maga az öreg Mukányi, a kisvárosi közélet czímhajtás prototypusa, kit egy kir. tanácsosi czím a világ legboldogabb emberévé tehet. Gábry Kristóf, az örmény nagykereskedő és földbirtokos, sem utolsó alak az ő gyászmadár-segédjével, Szinán Bogdán! Eredeti két úri ember abból a fővárosunktól távolabb fekvő és kevésbé ismert kicsi társadalomból. Hát a *Czifra nyomorúság* Poprádi Endréje mit vétett, hogy ilyen későn emlékszem meg róla? Még rossz néven találja venni ezt a mellőzést a fölvidéki féltót gavallér, a ki olyan elegáns, olyan sikkes gyerek, de annak ellenére olyan módon szerezte vagyonát, mely majdnem összeütközésbe hozta a bűnfenyítő törvényszékkel.

Hány ilyen gavallér koptatja a modern aszfaltot, csak valamivel jobbak a Villányi vagy Albi-féle existenciáknál — de nem sokkal. Jó ismerősünk a fiatal stréber honatya, Solmay Ignác is! Ő sem ritkaság. Esküdt ellensége a komoly munkának, hisz az fölösleges az előmenetelre, egy jó parthie szintűgy megteszi — pénzzel, connexiókkal pedig mindent elérni. Hát azok a kispolgári figurák, a Tulipán szabó és szabóné, a Borcsa szakácsné, Czirok Mihályné, aztán a szakácsnéból háziasszonyná fölvergődött Mézesné, a kinek öltözékei ríktók, de a szíve csupa vaj? Minden darabjában találni ilyen mellékszerepeket, melyek egy-két jellemző vonással emlékünke vésődnek.

Forduljunk a háttérből az előtérbe, az epizód-alakoktól a hősökhöz és hősnőkhöz, kik a cselekvényt viszik. A mi ezeknél azonnal szembe ötlük: a helyes, egészséges psychologia. Csiky mély emberismerő volt és józan elme. Az ő alakjaiban lélektani nonsenssel nem találkozunk. Psychologiai érzéke megmentette attól s megszűnta neki, hogy a mely ember egy bizonyos adott helyzetben ilyen, egy másik helyzetben milyen lehet. Mikor a *Buborékok* egyik főalakja, a szerepelhetnémség és nagyzás mániájában szenvedő Szidónia, megbukik a fővárosban és kénytelen székelyét Pankotára áttenni, a darab végén így szól magában: «Pankotán nögyeletet alapítok s én leszek az elegáns társaság központja!» Ime a jellemalkotásban a következetesség egy példája.

Hasonlóan kitűnő jellem Szederváry Camilla, az úri koldus, a gyászos özvegy, a ki minden notabilitást kunyoráló levelekkel megostromol, s ha lehet, megsarczol. Ez a fajta hölgy-alak gombamódra elszaporodott nálunk, a kéregetés tisztos czíme alatt olyan üzletté vált, melyhez a nők kitűnően kezdenek érteni. Nem említhetem föl a kalandornő nevét, a nélkül, hogy nagy művésznőnk, Prielle Corneliáról meg ne emlékezzem. Csikynek halálját

rovom le ezzel. Sohasem felejtette el, mennyit köszönhetett Prielle páratlanul finom, szellemes játékának a *Proletárok* alkalmával. Ez a művésznő, noha realistikusan játszik, lényének előkelősége és gyöngédsége által csodásan meg tudja tisztítani az alakokat minden salaktól. Senki sem hitte volna az első előadás előtt, hogy Szederváry Camilla ittassága a harmadik fölvonásban az előadás egyik fénypontja lesz. A mi hálával Csiky Prielle Corneliának tartozott, azt később a *Nagymamával* iparkodott leróni. De Prielle Cornelia ezt a szerepet oly módon teremtette meg, hogy a költő tartozása ismét csak növekedett.

Szederváry Camilla körül az esetlen, faragatlan, de tisztalelkű, naiv, vidéki sertéskereskedő, Timót Pál, a lelketlen Zátonyi Bencze, a fővárosi úgynevezett «balekfogó», kiegészítik a sarczoló proletárság tableauját.

Villányi Adolf, a világfí, ki alattomban uzsoráskodik, legsikerültebb alkotásai közé tartozik. Vitatkozhatnak azon, vajjon egy ilyen számító és szivtelen ember belebolondulhat-e annyira egy leányba, mint ő Dávidházy Vilmába — de hogy a Villányiak léteznek — az bizonyos és Csiky éles szeme egy modern tyúst vitt ezzel a szinpadra. Minden nagy városban találni rejtélyes, kétes existenciákat, előkelő, szereplő egyéneket, kikről azt kérdezik: miből élnek, miből költenek? Suttogják, rebesgetik, hogy kártyából, nevezhetetlen üzletekből, uzsorából, szóval olyan forrásokból üznek fényt, melyek egyáltalán nem tisztelőre méltók. Azért ők mégis szerepelnek — míg egy catastrophá nyakukat nem szegi.

De nemcsak Villányi alakjában állítja Csiky pellengérre az uzsorásokat, kiczégrezi, még ha nőiség köpenyege alatt is folytatják üzelméiket, a mire például szolgálhat a kitűnő Zebernyegi testvérpár, a *Czifra nyomorúságban*. De velők csak tréfálkozik, hiszen ők szerényen meghúzódnak az élet egyik zugában és nem lopják meg a közbecsülést, nem tolvajai a köztiszteletnek, mint Villányi. Méltán lázíthatta föl Csiky igazságérzetét, hogy alapjában véve piszkos, jellemtelen emberek szerepet játszhatnak, sőt más jóra való emberek becsülete fölött pálczáat törhetnek! Ennek a fölháborodásnak köszönheti Villányi alakja születését.

Csiky, mint a modern drámaírók általában, nagyobbreszt női szerepekre alapítja társadalmi drámáit és csak a *Vasember* vehetjük olyannak, mely egy férfi-hős körül forog. A Vasember nem új thema, a vaskövetkezetesség túlzásából származó tragikus következmények gyakran ki voltak már használva; de Csiky az ismert tárgyból is hatásos új darabot tudott alkotni, mely legnagyobb szinpadi sikerei egyikéhez juttatta. Ez a vasember, ez a demokrata gyáros, a ki büszke polgári munkásságára s nem engedi meg, hogy fia egy (bár elszegényedett) mágna leányát

elvegye, nálunk bizony a legnagyobb ritkaságok közé tartoznék. Társadalmi életünkben kevésbé a demokratának önérzete és büszkesége, mint inkább a kapaszkodó hiúság jellemzik a meggazdagodott polgárosztályt. Nem is a társadalmi rajz becses ebben a drámában, mert ez jellemdarab és Csikynek alig is van más műve, mely úgy, mint ez, tisztán a jellemek összeütközésének köszönte volna hatását. A különböző kísérletek után megpróbálkozott egy szinte classicus szabású, egyszerű menetű tragédiával s a vasember, annak fia, meg Edith legjobban concipiaált alakjai közé tartoznak. Várhelyi, az új nemes, képviseli azt az actualis elemet, mely a darabot a mi talajunkhoz és korunkhoz köti.

Többi társadalmi drámaiban a nő dominál. Még *Bozótý Mártában* is, ámbár a cselekvény Villányi uzsoráskodása körül forog s az ő bukása a drámai cél — a hős a női czimszerep.

Női galériája igen gazdag! Egy darabban néha milyen változatosság! A *Sötét pontban* Balkányi-Kézdy Györgyné, Lydia és Magda, három tökéletesen elütő jellem! Az anyának gyászos alakja, a ki egyik fiának sirján kesereg és most azon a ponton áll, hogy a másikat elveszítse ugyanazon nőnek szerelme által, a ki első szülöttét a halálba kergette. Mellette az a boldogtalan teremtés, a kinek múltjára sötét folt tapad, Lydia! Miatta ölte meg magát a fiatal katonatiszt, Kézdy Andor s ő bele szeret az öngyilkos fivérébe!

Ilyen két gyászos alak közt áll a kis kíváncsi Magda, Csikynek egyik legszeretettelőbb alkotása. Milyen jól esik, ha föl-lép ebben a sötét képben, hogy várjuk már előre!

Bár mind három nő rajza egyformán sikerült s úgy az anya komor tragikuma, mint Lydia érzelmessége és a kis Magdának víg csevegései a mesterre vallanak: mégis úgy tapasztaljuk, hogy Csiky igazi eleme inkább a víg, mint a komoly. A vígnak egész skáláját bírja — korlátlanul és könnyeden játssza minden hangját, a gyöngéden kellemestől a bohózatosig, holott a komolyban tehetségének határ van szabva. A modern társalgási dráma pathosa meg volt neki adva, de történeti műveiben nélkülözzük a szárnyalást. Az a nagy lendület, az az érzelmi fönség, mely oly fenkölt nyelven nyilatkozik azoknál, a kik a nagy stílnak mesterei — hiányzik Szigligetiben úgy, mint Csikyben. Mindketten ki tudják gondolni a nagy helyzeteket, meg is rajzolják, csak a színekkel nem rendelkeznek, melyekkel mesterileg megfesthetnék.

Néhány igen jeles anyaszerepen kívül hősnői túlnyomólag az érzelmes fajtából valók. A sentimentális szerelmes nő, a ki fényes öltözékekkel is ragyoghat, az újkori színpad uralkodó csillaga. Franciaországban ezek leginkább házasságtörő asszonyok, Csikynél érzelmes leányok, a kik magokat valakiért föláldozzák.

Megpendíti itt-ott a házasságtörési themát is, de valóságos házasságtörés nem fordul elő nála; szerelmes asszonyai, ha kísértetbe is jutnak, rendesen megállnak fele úton. (*Cifra nyomorúság, Divatkép*). Szerelmes leányai kétfélék, vagy elejétől végig komolyak vagy legutóbbi darabjaiban (*Örök törvény, Nagymama*) keverékei a vígnak és komolynak. A hősnő rendesen leányos pajkossággal, tréfával kezdi, míg később komolyabb bonyodalmakba kerül.

A kik életében nem is voltak föltétlen bámulói és tehetségének minőségét kevésbé magas polczra helyezték, még azok is meghajoltak fényes technikája előtt. Ebben a tekintetben Európa legelső modern drámaírói közt foglalhat helyet. Mestere ő a nagy, erős helyzeteknek s ez adományai koronájában a legnagyobb gyöngyszem. Compositiója kitűnő. Azt, hogy világosan exponál, nem rovom föl kiválóbb érdemeül, mert jó expositiókkal gyakran találkozunk, de virtuóz módon bonyolít is; a conflictusoknak meglepő egymásra halmozását, a fokozás művészetét pedig úgy érti, mint nálunk kivüle senki. Ha ehhez hozzáveszszük gazdag inventióját, mely ugyan nem mindig indult új utakon, de útközben sokszor új nyomra akadt, csodálatos ügyességét a tömegek alkalmazásában és leleményességét az epizódokban, meg fogjuk érteni nagy sikereit.

Ma napság vannak elegen, a kik a szinpadi technikát, a «mesterséget» — mint ők nevezik — kevésbe veszik. E divatos jelszavakkal szemben, melyek egy új iskola, új szinpad szükségét hangoztatják, ő a régi iskola híve maradt, azé, mely a szinpad igényeit nem téveszti szem elől. A szinpadon a néző cselekvényt vár és kíván, azt tehát büntetlenül nem szabad, nem lehet elhanyagolni, mint az új francia naturalisták teszik, kik azon ürügy alatt, hogy a szinpadi conventiókat le akarják rontani s a valódi, igazi élet jeleneit a szinpadra vinni, az összes eddigi, elfogadott technikai formákkal szakítanak. Ők a «tényt», a pusztá tényt állítják oda, minden előkészítés nélkül; a nélkül, hogy e tények előzményeit megismertetnék; a nélkül, hogy előzetesen a szereplők lelkébe bepillantani engedtek volna. A ki a szinpadot, a drámaírást csak némileg ismeri, a ki erről csak némileg gondolkozott, tudja jól, hogy a szinpadi hatás egyik legfőbb titka az érdeklődés, az előkészítés. Érdeklődünk kell az illető emberek iránt; de az érdeklődés legelső föltétele az, hogy ismerjük azt, a kivel dolgunk van. Érthetőnek találjuk, hogy Franciaországban, a szinpadi technika tökélyének hazájában végre is visszahatás támadt a pusztá ügyesség ellen olyanok részéről, kik magokat költőknek tartják. De ezek a fiatalok csakhamar meg fognak győződni, a mint már eddig is meggyőződhetek arról, hogy a szinpad természetéből folyó szabályokat büntetlenül nem mellőz-

hetik. A technika megvetéséhez náluk még fokozott naturalismus, az élet meztelenségeinek kiaknázása járult s e szörnyskola termékeiben borzadva gyönyörködhetik a «Theatre libre» s más hasonló vállalatok közönsége.

Nemcsak Párisban, Berlinben is találkozunk az új iskolával, csakhogy a németek nem akarják a szinpad formákat szétrombolni. Sudermann, Hauptmann és mások beérik azzal, hogy különböző társadalmi és lelki problémák fölvetésével a szindarabot korszerűbbé, mélyebb jellemrajzzal tartalmasabbá akarják tenni. Az ő mesterök Ibsen, kitől a fekete s általában a sötét színezést vették.

Míg a párisi új iskola semmire sem tud vergődni; a berlini, mely a régi procedurák fölhasználása mellett beéri azzal, hogy borsosabb legyen, megverte a rajnántúli kollegákat egyik-másik darabbal. De az ő problémáikat és rendkívüli sötétségöket sem követi mindig siker, csak elvétve, és bár mindig az igazságot keresik, hangoztatják, valódi igazságot ritkán találni nálok. Az igazság a naturalisták jelszava, de merem állítani, hogy az általok megvetett régi iskola mestereiben sokkal több az igazság, mint az ő önkényes, zavaros, homályos pszichológiájokban.

Csikyt sohasem tántorították meg nézeteiben az új teoriák és kritikai satelleseik. Az ő meggyőződése szerint új formákat nem lehet a szinpad számára teremteni, a régi formákat kell új tartalommal megtölteni, s ezt az új tartalmat minden író lelkéből meríti. A kit eredetiséggel áldott meg a természet, az majd teremt újat, a régi elfogadott formák között is, a mivel azonban nem akarok minden szinpad reform ellen nyilatkozni. Kétségtől kell a közönség változó ízlésével számolni s a mint manapság Meyerbeer, Wagner után többé nem lehet olyan instrumentációval előállni, mint Mozart vagy Auber idejében — úgy a szindarab is nagyobb zenekarral dolgozik — gazdagabb instrumentációval.

Csiky élő példája annak, hogy azokkal a régi formákkal nagyon is jól meg lehet a szinpadon élni. Az ő technikája, sajátosság vegyüléke az angolnak a francziával. Az utóbbiaktól vette a compositionnak szigorú logikai voltát, az angoloktól meg a szabadabb jelenetezést, a főcselekvény gyakori megszakítását epizódokkal. A franczia egy fölösleges jelenetet sem tűr el, mely nem járul a cselekvény haladásához vagy nem világosítja föl a nézőt a szereplők valamelyikének érzelmei, szándékai felől, s a jelenet végén is mindig előbbre kell lennünk, mint elején voltunk, henye jelenetek nem türetnek. Csikynél ez nincs úgy, ő szereti az epizódoknak néha henye jeleneteit is, s a közönség elnézi, mert mulatságosak.

A mi közönségünk a külföldi kísérletezésekkel szemben semleges maradt és a párisi és berlini iskolák jelszavai érintetlenül hagyták, sőt az újak legsikerültebb termékét, *Musotte*-ot visszautasította, túlságos naturalismusa miatt. Nálunk hála Isten! mindent tudnak élvezni, csak jó legyen. Nemzeti színházunk játékindje nem nevelte közönségünk ízlését egyoldalú, kizárólagos irányban, mert korra és nemzetiségre való tekintet nélkül adja eléje a jót. *Elektra* és *Nóra*, *Donna Dianna* és *Bánk bán*. Grillparzer *Medeája* és a modern francziák, angol és francia classicusok, azon fölül még az eredeti irodalom elég változatosságot nyújtanak és közönségünk élvezetet talál mindegyikben.

Tartsa is meg ezt az elfogulatlan frissességét, mert a mikor a közönség blazirt lesz, elhanyaglik a színház és szinirodalom is. Shakespeare hazájában ma már csak a sensatio hat s a francziák, sőt a németek is oda juthatnak, ha bele lovalják magokat az új iskolákba.

Csikynek majdnem minden darabjában találni technikai szempontból figyelemre méltót. Milyen könnyedén bánik a tömegekkel *Mukányiban*! A természetvizsgálók vándorgyűlésének tarkabarkaságai mily ügyesen vannak össze-vissza hányva, a nélkül, hogy a cselekvény haladásának legkevésbé is ártanának. A *Czifra nyomorúság* — és a *Proletárokból* az epizódok gazdagsága lep meg; fölépítéssel, bonyolítással — egyszerű szerkezete ellenére a *Vasember* mintaképül szolgálhat.

Hadd mutassak technikai bravourjának egy-két példájára!

Egyik legszebb momentum az *Örök törvény* első fölvonásának végső jelenete. Sylviával atyja, Orláthy György, szigorúan bánt gyermekkorá óta, a gyermek soha egy jó szóban, egy szerető tekintetben nem részesült. Fáj neki ez a szeretetnélküliség, üres, rideg előtte a világ — egy ölelésre vágyik — arra, hogy atyja csak egyszer, egyetlen egyszer szorítsa keblére. Okát nem ismeri az atyai gyűlöletnek, de mindenkép nyomára akar jönni és mikor Szentgróthy egy véletlenül kiejtett szavából megérti, hogy Orláthy anyja miatt gyűlöli gyermekét, fölhasznál egy óvatlan pillanatot és édes apjának nyitva felejtett íróasztal-fiókjában kutatni kezd.

E közben atyja meglepi és megtámadja, hogy mit keres a fiókban.

Sylvia erélyesen visszafelel: Tudni akartam, mit vétett ön ellen anyám, a miért ön úgy gyűlöl engem?

Gyermekeének fájdalma megindítja a kemény apát, ki először tárja ki karjait gyermeke felé, először öleli keblére.

Sylvia sikoltva szökik atyja nyakába és a fölvonást azzal végzi: «Mily jó volna most meghalni!»

Ez a jelenet Csikynek egyik legszebb inspirációja — meg-

indít szívünk mélyében, kivált, mert a kibékülés atya és leány közt ez utóbbinak lelkületében nagy változást idéz elő. Sylvia, ki eddig sehogy sem akarta kezét atyja jelöltjének, a sötét Albertinek adni — és szembe mert szállani a szülei haraggal, a *gyöngéd* apával szemben védtelen, és hogy többé vonzalmát el ne veszítse, inkább föláldozza magát és titkos szerelmét.

A kibékülésben rejlő ez a fordulat teszi a jelenetet olyan hatásossá.

Geniális ötlet Bozóti Mártának szereplése a második fölvonás végén, mikor belátja, hogy csak eszközül szolgált a gaz Villányi kezében saját fia ellen. Világos lesz előtte minden. Az anyai érzés legyőz félelmet és mellék tekintetet és Bozóti Márta egy hirtelen eltökéléssel elsiet, hogy Villányiról lerántsa az álarczot.

Ez a gyors elhatározás váratlanul lepi meg a nézőt, de mert az egyedül lehetséges, kiengesztelő fordulat — s mert annyira érthető egy anya részéről — villámként hatott s eldöntötte az est sikerét.

Végig tekintettünk munkásságán, kiemeltük a legjellemzőbbet, legbecsesebbet, a mit alkotott s iparkodtunk ezzel szellemi physiognomiájának legmarkansabb vonásait fölleveníteni, hogy emlékünke vessük, mert mi őt felejtani nem akarjuk, mert a ki ilyen kiváló szerepet játszott culturánk egy fejlődési stadiumában, azt felejtani nem szabad.

Az a mély részvét, az a rendkívüli megdöbbenés, melyet váratlan kimulásának híre most egy éve keltett, világosan mutatatta, hogy a nemzet teljes tudatában volt a veszteségnek, melyet szenvedett. Ez az érzés azóta nem változott meg, sőt talán mélyebb lett s ma sem érezzük kisebbnek a veszteséget, mint egy év előtt. Vagy nem arra vall-e a kegyelet, melylyel a közönség minap hátrahagyott pályakoszorús művét, a *Két szerelmet* fogadta s nem arra vall-e, hogy utólag az is érdemmé, erénynyé vált, a mit életében akárhány bírálója kifogásolt rajta? Nagy termékenységét a nekrológok, mint ritka és becses tulajdonságot méltán dicsőítették, holott az élő Csikynek sokszor szemére lobbantották azzal az indokolással, hogy a nagy termelés elsietéssel, fölületességgel szokott járni. Kár volt őt attól félteni, mert lelkiismeretes ember volt mindenek fölött. Míg műve színpadra nem került, folyton fűrt-faragott rajta s ez a könnyű termelő nagyon sokszor meg-megforgatta már kész művét minden oldalról. Félreismerték tehát sokan, ebben a tekintetben úgy, mint másban is.

Némelyek sikerei által elbizottnak tartották, ki nem tűr bírálatot. Milyen tévedés! A higgadt, okos kritikát nagyon szívesen fogadta, darabjait mindig megmutatta, fölolvasta néhány barátjának, a kiknek ítéletében és szókimondásaiban megbizott;

megjegyzéseiket pedig köszönettel vette és ha találók voltak, föl is használta. Szigeti József, Paulay Ede tanúskodhatnak erről. Sőt nemcsak szakférfiak véleménye érdekelte, becset tulajdonított ő laikusok nézetének is. Családja körében, egy-két bizalmas jó barátja, mint például Karap Ferencz főrendiházi tag, Nagy Ödön törvényszéki elnök előtt is föl-fölvasta több darabját és kikérte, fölhasználta észrevételeiket. Azonban az is bizonyos, hogy a hol rosszakaró elfogultságot tapasztalt a bírálatban, azt semmibe sem vette.

Nemcsak az író, az embert is tévesen ítélték meg, a kik csak távolról ismerték. Zárkózott, magába vonult természetét ridegségre magyarázták, holott melegebben érző szív és több kedély, mint Csikynél, nem igen képzelhető. Nehezen barátkozott, de a kinek igaz barátságáról meggyőződött, azt befogadta szívébe és mondhatom: kevés embert sirattak úgy igaz barátok, mint őt. Szabadságharczunk egy vezéralakja, ki legjobb barátai közé tartozott, sirjánál azt mondta nekem: nem találtam még embert, kit rövid idő alatt annyira meg lehetett szeretni, mint Csikyt!

Jóságos, nemes, gyöngéd lelkéből a kedély melegsége áradt ki mindnyájunkra és szerettük úgy életében, mint a hogy dicsőítik most sokan — halála után!

Modern aesthetika.

(*Rákosi Jenő* lt. székfoglaló értekezése január 23-án.)

Az akadémiák az irodalmi és művészeti hagyományok, a szentesített formák, a külső és belső törvények hivatott őrei és ápolói. Az élet ellenben a nyughatatlan újítás, a merész próbák és vakmerő kísérletek kohója. Az emberek kíváncsiságát és sympathiáját az élet evolútiói vonzzák, az akadémikus szeme a befejezett mintákon pihen nagyobb kedvteléssel. Ennélfogva élet és akadémia közt majd mindenütt a világon bizonyos szakadás következik be. Elvesztik egymással az összefüggést, elvesztik egymást szem elől. E meghasonlás különösen a modern élet ideges mozgalmában kiáltó, szinte az ellentét, néha az ellenfél álláspontjára veti az intézményt és az életet. Oda kiáltoznak egymásnak, rendre utasítják egymást, a kicsinylés, a lenézés hangját hallatja egyik-egyik a másíkról, ha nagyon jó kedvében van. Hiszen, ha jól emlékezem, e szentelt falak közül repült ki az azóta sokszor ismételt mondás a kutyáról, mely ugat és a karavánról, a mely halad.

A mai élet e tüneményeit nyilván a szellemi forgalom szabadsága szüli. A múltban templomai voltak a cultusnak s a kalmárvilág a templom körül vagy előcsarnokában húzta meg magát. Ma piacza, vásárja, forgalma, kurzusa van nagyban és kicsinyben mindennek, a művészetnek és a tudománynak is, némely földrészen még a vallásalapításnak is. A régi maecenás, a tekintély, a tudós intézmények vagy testületek szerepét átvette az, a mit nagyközönségnek szoktunk nevezni. A hirlapirodalom óriási kifejlődése döntötte le a régi isteneket, a régi világlendet.

A hirlapirodalom fölvirágzásával az amerikai vallásszabadság rendszere vette be magát az irodalom világába. Nem az akadémiáknak, nem a tudósoknak, nem a válogatottabb irodalom válogatott kedvelőinek ír az írók sokasága, hanem a nagyközönségnek. A tömegek tapsa és tetszése lett a pályabér és ezzel az írói pálya a hivatásból egyszerre átalakult polgári állássá is. Nem a maecenások ajándékozó kedve, nem a kormányok vagy nemzetek nagylelkű adományai, nem a tudós testületek pártfogó protectiója ad az írónak kenyeret, hanem a publikum, a mely praenumerál, a mi megfelel a királyoknak fizetett egyenes adónak vagy egyes könyvek és példányok vásárlásával, a mi rokon a közvetett adózással. Ha pedig fölteszem a kérdést, hogy mi üdvösebb a szellemi élet fejlődésére, a régi protectionista világ-e vagy az új, melyben nem a tekintély, hanem a nagyközönség érdeklődése vezeti a fejlődést: érzem, hogy e helyen forradalmi érzületet árulok el, midőn mint üdvösebbnek az utóbbinak, a nagyközönség vezető befolyásának, adom az elsőbbséget.

Mert ez a helyzet függetlenebbé, szabadabbá, vele találékonyabbá és termékenyebbé teszi az író. Könnyen visszafelelhetni ugyan erre, hogy léhábbá és felületesebbé is. De elvégre is a léhaság és a felületesség csak oly emberi tulajdonságok, mint a többiek, melyek minden ajtón betálatnak, az akadémiáikén is. A nagyközönség kontrolja mellett legalább is ki van zárva valamely irodalomnak olyatén egyoldalú elfajzása, mint a francia irodalomé volt, midőn megdermedt a francia classicismus hideg bilincseiben a francia királyság magas protectorátusa alatt mint udvari költészet, udvari zene, udvari történetírás, udvari színjátszás és a többi, mely kegyetlen helyzetéből a szabad angol irodalom beoltása és a természettudományok művelése szabadította fel a nagy forradalmat megelőzőt időben.

Minden emberi foglalkozást a tehetségek intéznek és ha a foglalkozásnak is, a tehetségnek is minden téren a szabadság kedvez, miért vonnók kétségbe, hogy az irodalom terén is a szabadság a hasznosabb, vagyis a tehetség uralma, nem pedig a tekintélyé. Hiszen a szabadság nem is egyéb, mint az igazság helyreállítása e két fogalom viszonyában. A lehetősége annak,

hogy tekintély ne lehessen tehetség nélkül, a tehetség pedig jogaihoz jusson mint tekintély. Én nekem úgy tetszik, mint ha az élet közvetetlen szolgálatában pezsgő irodalom és az akadémiai közt ugyanaz a viszony volna körülbelül, mely fennáll a népképviselő és a főrendiház között. Az egyik törtet vakmerő életkedvvel a jövő felé, a másik etiquettesen tartja az atyafiságot a multtal.

Nem is lehet mindezeknél fogva azon csodálkozni, ha szolid akadémikusok megbotránkozva csóválják a törvények és hagyományok tudásától és tiszteletétől érdemes fejöket, látva a modern irodalom féktelen csapongásait, mindennemű szertelenségeit, eltévelyedéseit és iránytalanságait. A bizonytalanságot, a melyben hanyódik, mióta régi és a régibb remekírók schemáit kivetette trónusukból s magának egyéni dispositiói szerint ez is, az is külön rendszert csinál és iskolát hirdet. Lehet-e modern aesthetikáról ilyenformán beszélni? Hiszen a mit e dologban látunk, az inkább modern aesthetikátlanság, az a chaos, nem izlés, hanem csak külső modor és belső izléstelenség. Nem állott-e meg a régi természetes fejlődés egy fejetlen és iránytalan zűrzavarban? A classikus iskolát, mely a régi görögök és rómaiak cultusából fejlődött, felváltotta nagy küzdelemmel a romantikus; ma ennek elvadulása és elfajzása után a realistikus, a naturalistikus, a veristikus, az analytikus, a symbolistikus és Isten tudja hány más árnyalata a felszabadult emberi szellemnek, tehetségnek és képzeletnek egymással hajbakapva hempereg, mint rendszer és iskola a porondon. szidalmazva a régít, kisebbítve egymást és ajánlgatva maga-magát. Lehetséges-e, hogy ebben az emberiség meg ne tévedjen, el ne veszítse izlésének és ítéletének helyes irányzatát és hogy erkölcs nélkül való anarchiába ne sülyedjen a lélek, a melynek kifejezője az irodalom, tehát maga az irodalom és művészet is?

Mind ez és még több aggodalom méltán szállja meg azt, a ki a törvények harmoniájának békéjéből nézi az élet evolúcióit, de ő sincsen más helyzetben, mint az az ember, a ki a kényelmes szobából ablakán át nézi a künn dühöngő vihart.

Az ilyen találta ki azt a humánus mondást, hogy ilyen időben a kutyát sem kellene kikergetni az utcára. Pedig a kit kedve, kötelessége vagy érdeke kiviszen a viharba, az rögtön látja, hogy a dolog nem olyan veszedelmes, az még csak nem is olyan kellemetlen, mint a minőnek az ablakon át nézve tetszett. De még jó oldala is van. A küzdő szervezet ereit kihívja és felfokozza, a szellemet nagyobb éberségre készíti, a lelket megvidítja, az életkedvet felszítja s egész valónk erkölcsi conditióját jócskán megszerzi. És a ki bátran, kedvvel, lelki éberséggel szembeszáll, az is csakhamar látja, hogy ott is, a legszilajabb viharban is, minden törvény szerint megy végbe és semmi sem törvény nélkül vagy éppen ellenére.

Az emberi természet a maga mivoltában és törekvéseiben nem változott a világ keletkezése óta és nem is változhatott, mivel hogy constitutív anyaga és lételének föltételei is ugyanazok maradtak.

Az emberiség mindenha anyagi, erkölcsi és szellemi jólétre törekedett és ebben fárad mind a mai napig. Voltak korszakos tévedései, de célját nem változtatta, ha útjában meg is tévedett, sőt még tévedései is csak hasznára váltak, mert hiszen tudjuk, hogy csak térben mindig legrövidebb az egyenes út, időben sok a kivétel.

Már most, ha igaz az, a mit az emberekről mondok, akkor igaz az is, hogy e hármasság jóllét érdekének ábrázolásával mindig biztosan hozzá lehet az emberhez férni, mint érdeklődésének elsőrendű és fontosságú tárgyával. Ezenkívül azonban az emberek állandóan változnak, tehát igen sok az az ő szer- és fegyvertárukban, a mi korhoz van kötve és mulandó. Minden idő ama főérdekeért legsikeresebben az illető kor szellemi és anyagi eszközeivel lehet sikra szállani. Magyarán mondva: modern eszközökkel. Semmi sem természetesebb tehát, mint az irodalomnak és a művészeteknek is az a törekvése, hogy adeptusaik a saját koruk nyelvén, a kor formáival, a kor szellemével és a kor szellemében férközzenek közönségükhöz. Az irodalmi műveltség kriteriuma, hogy a tanultabb ízlés ekképen érdeklődése tárgyában korlátozva nincsen, élvezi és érti elmúlt idők tartalmát és formáit egyaránt. De a legműveltebbet is legközvetlenebbül, eleven érdeklődésénél fogva saját korának anyaga, formái és tartalma vonzzák és indítják részvételle.

A modern aesthetika tehát voltaképpen csak látszólag chaos, voltaképpen pedig a nagyközönség, a tömegek változhatatlan érzelmeinek és szükségének kontrolja alá helyezett korlátatlan szabadság. S míg máskor egy-egy irány, mely diadalra jutott, teljesen elfoglalta és egyoldalúvá tette az ízlést, addig manapság a közízlés nem nézi az iskolát, hanem szolgálja a tehetséget. Nem köti magát időhöz, nem irányhoz, nem tanításokhoz, nem rendszerhez, hanem élvezi elmúlt idők ellentétes irányú remekeit, élvezi a jelen időnek egymással harcban lévő iskoláit. Mindent elismer, csak ízlése szabadságának korlátait nem ismeri el.

A talentumot, még ha romantikus is, ha különben e kor mértékét megüti, műveltségének színén van, ujongva juttatja sikerhez. A talentumtalan utánczót kegyetlenül ejti el, mert az iskola nem imponál neki, még a legmodernebb sem. Sem a Wagneré, mely megbolondította a zenészeket, de nem a közönséget; sem a Zoláé, mely megzavarta a regényírókat, de nem az olvasókat; sem az Ibsené, mely kiveti egyensúlyukból a drámaírókat, de nem zavarja élvezetében a nézőt és így tovább. A közönség

minden iskolát méltányol, a mely szellemi, tudományos és haladott fegyvereivel dolgozik a mai kornak, melyben a tanítás, nyomtatás és művelődés szabadságánál fogva benne vannak az összes elmúlt korok minden tudásukkal.

És mentül általánosabb a műveltség, annál jobban veszít értékéből az, a mi a művészetben esetleges és mulandó és annál nagyobb a fogékonyság az iránt, a mi állandó, a mi változhatatlan benne: művészi lényege. Esetleges pedig a módszer, a forma, az iskola; állandó az igazság, a tartalom.

És ki tagadná, hogy a legmodernebb iskolákban is: a realistikusban és a naturalistikusban is a mi iskola, az csak a módszer; a tartalmuk pedig a változhatatlan régi. A photographia fénykorában szinte lehetetlen, hogy ez iskolákra ne került volna a sor. Híveik azzal ámitják magukat, hogy mindent úgy irnak meg, a mint van. Mily szerencse, hogy nincsen igazuk! Hiszen művészetnek mondható a módszer, a mely nem számol le érvényesülésének vagy hatásának föltételeivel? Már pedig az élet nem számol és nem hatásuk szerint válogat eszközeiben. Az író ellenben mindig válogat, ha még oly realista is. Célja vezérli, melynek érdekében hatni iparkodik a közönségére.

Az élet elfogulatlan, a művészet számító; az élet csupa váratlanság, a művészet csupa előkészítettség. Mert ha a művészet nem ilyen, akkor hazugság. Csakis ilyen volta által demonstrálja az igazságát, mire az élet nem szorul, lévén dologi valóság.

Mentül jobban hirdeti hát a realista és a naturalista, hogy mindent úgy ír le a mint van, csak annál groteskebb a pose-a. Avagy lehet-e valami nevetségesebb, mint a raffinált naivitás, a a keresett természetesség, a tettetett igazság és a hazudott valóság?

És jön az impressionista és ha neki hinnünk lehet, ez az egész élet nem egyéb hangulatnál és csupa sejtetem. A régi iskolák benépesítették ezt a világot kísértetekkel, csodákkal és torzított természet feletti alakokkal. Az impressionista írók megvetéssel néznek a szellem e gyermekkorára vissza, de lelket adnak egy vasvillának, szándékot hazudnak bele egy ketyegő órába és így tovább, hogy hatásukat elérjék. Mi a különbség? A régi iskola nem létező lényeket teremtett magának; az új iskola létező közönséges tárgyakat mozgósít titokzatos tulajdonságok, rájuk nem illő képességek rájuk ruházásával. Egyik is másik is módszer csupán. Azt a mi természetes titokzatossá, a mi természetfeletti közönségessé, megérthetővé tenni régi mestersége a művészeteknek. A jó katona kardjának egyszer az élivel, egyszer a fokával üti ellensége fejét. Mindig azzal, a mi jobban talál a körülmények szerint. A fő, hogy a katona legyen jó.

Az analitikusok felekezete sincsen tekintély nélkül az iro-

dalomban. De mily fonák dolog, ha a lélek buvárlata odáig fajul, hogy a való extravagantiáira szabja rendszerét. Ez iskola nem egyéb, mint a természeti szertelenségek átvitele normálisnak a lelki életbe s vele a pszichikai szertelenségek cultusa.

Az úgynevezett ideális és romantikus iskolák, melyekre a mai nemzedék szánó mosolygással tekint vissza, nem produkáltak több hazugságot, mint az új irányok, természetesen abban, a mi művészetükben lényeges. Mert hiszen a hivatott író ritkán hazudik, akármely iskolához tartozik is. A régi iskolákban több volt a conventió; az új iskolák megvetik az írásmesterség e kellék- és díszlettárát, ennyi az egész. Ugy vagyunk vele, mint a szinpaddal. Bár ott nem lehetünk el végképpen az illúzió ez eszközei nélkül, ma mégis iparkodunk mindent lehető valódisággal kiállítani. Régi királynéink papiros koronát, arany és ezüst fűrtöt használtak. Ma hamis ékszert is csak olyat vesznek fel, a mely még a szakértőt is alkalmas tévedésbe ejteni. Mostanában járt itt egy nagy színésznő, a kinek egyik vonzó erényeül irták meg, hogy nem festi magát, igazán pirul és sápad, szeme körül fekete karikák képződnek, könyei omolnak és ő egyik szerepében pusztá kézzel törli le a drága gyöngyöt, ellenben egy másikban kiveszi a zsebkendőjét és megtörli az orrát egy fontos momentumban. Tartozik-e a természetesség ily fokához eljutott művészet lényegéhez, ha egy másik nagy művész ezt a dolgot megfordítva cselekszi, vagyis a könyvét törli zsebkendővel és az orrát pusztá kézzel — nem keresem, de ha mind az elsorolt dolgokat egyszerre utána csinálná a nagy művésznőnek minden más művésznő, mondhatom, hamar lejárná magát a természetes irány. Bizonyos, hogy a művészetben a legfenségebb mindig egyszerűsége, mind a legegyszerűbb is, de tán nem csalódom, ha a művészi egyszerűséget másnak tartom, mint a természetes, az életbeli egyszerűséget vagy a mit ennek mondunk. Az egyszerűség és a természetesség épp oly adomány, mint a többi személyes tulajdonság, csak hogy a ritkább adományok közé tartozik. A közönséges életben természetesnek mondjuk azt, ha valaki olyannak adja magát, a milyennek ismerjük. Így igen sok, majd minden ember, még a legtempósabb is, természetes az életben, ha magából kikelve nincsen. Világos, hogy egyszerűség és természetesség az életben nem azonos fogalmak. A művészetben a természetességen és az egyszerűségen a keresetlen, önkénytelen őszinteséget kell értenünk, vagy tessék az őszinteség helyére az igazságot tenni. Hány embernek van megadva az, hogy e drága tehetségét az indulat minden skáláján, az élet minden helyzetében, hangban, magatartásban, taglejtésben és értelem szerint is meg tudja óvni? Az, hogy az egyszerűség és természetesség, a miből a helyesen elfogott realizmus állhat, éppen csak a legkiválóbbak ritka ado-

mánya, az adja meg a régibb iskoláknak szívós életüket. Ez iskolák szer- és kelléktára kisegíti s elkendőzi és vonzóvá teszi a kisebb tehetségeket is, a modern iskolákban a kisebb tehetségek elkeserítő és visszatetsző hatást gyakorolnak. A ki a lényegben nagy, az bármely iskola stíljében jön és ha új iskolát kezd is, biztos lehet a maga sikeréről. A ki a lényegét elvétí, az a maga iskolájának sorsát viseli: úszik vele, a míg divatja tart; elmerül, ha új divat kap lábra. Korunk zenéjét Wagner már-már teljesen tönkre tette a maga iskolájával. Ő maga fölséges zenét írt, iskolája pokoli veszekedést támaszt a hangszerek közt, melyek mint ellenségek bomlanak egymásra, a helyett hogy zenévé szövődnének össze. Maholnap, ha a megbomlott Wagner-hadon állana, nem lenne többé zeneköltés, csak hangszerelés és zene-philosophia. De szerencséjére a világnak a normális a, a művészi szép örök vágya és sarkaiból kivethetetlen törvénye ott lappang a sokaság szívében s mihelyest a hivatott művész bármely formában, bármely iskola törvényei szerint is, megrendíti, azonnal resonál, visszhangot ad és zenéjével, bővületével betölti az elméket. Minden iskola nem is egyéb, mint megannyi ujjászületése az eszmének, a mely örök s mely el nem mulandó föltételeiből: a földből s a rajta lakó emberből született, tehát épp oly változhatatlan lényegében, mint a föld és az ember maga.

A művészi restauratio, tekintettel a pécsi székesegyházra.

(Kivonat *Gerecze Péter* január 9-én bemutatott dolgozatából.)

Értekező mindenekelőtt a stilszerűség fogalmát s annak jogosultságát fejtegeti a régi kor műveinek helyreállításánál. Minden kornak — úgymond — jellemző műemléke, ha megrongálódott, nem újjáalakítva, hanem régi vonásainak egészen hű utánzásával, mint fac-simile állítandó helyre.

A restauratiók történetét vázolván, Olaszország őskeresztény basilikáinak helyreállításáról szól, a mi tulajdonképpen több száz éven át nem volt más, mint rombolás és pusztítás. Így mentek az emlékek javarészen tönkre, így lettek agyonrestaurálva. Példák egész sorozatával szolgál szerző, kiemelve a *San Paolo fuori le mure* avatatlan átalakítását.

Az utolsó évtizedek alatt sem történt ez másképpen. Tanúságul szolgálnak a *S. Parassede*, *S. Maria Dominica* stb. Kivételt csupán két-három restaurált temploma képez Rómának, minők a *S. Maria in Trastevere*, *S. Agnese fuori le mura* és

a legsikerültebb a *S. Lorenzo fuori le mura*. Ez utóbbit IX. Pius temetkezési helyül választván, 1867—1870. között restaurálták javarészből, bár még ma is dolgoznak rajta. Tüzetesen szól a helyreállítás részleteiről, melyek sok figyelemre méltót tárnak elének.

Az olaszországi restaurationalis munkálatoktól teljesen elütő irány tapasztalható a Rajna vidékén. Jellemzi a *speyeri* dom restaurálását, melynél a figurális festés nagy haladást mutat, bár annak mestere, *Schraudolf* a naturalistikus modern festés elveit túlnyomóan összevegyíté a középkori egyházi festés hagyományaival.

Sokkal szigorúbb archaeologiai irányt tapasztalunk érvényesítve a Rajna-vidéki többi városok középkori templomainak restaurálásánál. Itt *Essenwein*, a nürnbergi German-museum volt igazgatója teremtetten meg a szigorún stilszerű irányt, s *Goebbels* kölni káplán ecsetén kívül *Steinle* és *Gatzke* festőművészek nyertek tevékenységöknek tág teret. Az *Essenwein*-féle restauratiók az egyetemes keresztény eszmekörből indulnak ki. Felölelik az Istent, embert, a világot, e földi és túlvilági életet, a múltat és jövőt, egész megrendítő nagyságában és fenségében, úgy mint azt a középkorban, óriási festett költeményképen, felölelni és érzékíteni szokták. Részletesen ismerteti egyfelől az így felfogott középkori festés dús, gazdag anyagalmazát és bonczolgatja Goebbels és társai festész-modorát, melylyel nem ért sem értekező mindenben egyet, valamint nem ért vele egyet *Martin* tanár sem, a ki most a *bonni* műnstert festi. Goebbels és társai a középkori mestereket gyarlóságaikkal, kritika nélkül utánozzák; *Martin* ellenben csupán a megrongált falképek kiegészítésénél követi ezen modort, míg új alkotásaiban régi előminták szerint, archaeologiai alapon, de a festőművészet modern követelményeinek megfelelően ér el nagy sikert.

Ezek előre bocsátása után áttér a pécsi székesegyház restauratiójának méltatására, melyből itt adjuk a legfontosabb részt.

A ki Pécsen a főmunkát végezte, *Andreas Károly*, éppen a Rajna mellől jött hozzánk, s mégis székesegyházunk restauratiója tisztán a stilkérdés tekintetében egészen elüt nemcsak az olaszországi, hanem a Rajna-vidéki restauratióktól is.

A festőművészek elé itt egészen új elvet tűztek, a kik ezért lényegesen eltérnek mind az olasz, mind a Rajna-vidéki festőktől. A két magyar szobrász közül pedig az egyik csaknem egészen a naturalismusba tévedt, míg a másiknak másolatain, kiegészítésein és egészen új szoborművein is részint az *Essenwein* által képviselt rideg archaeologiai hűségnek, részint peddíg annak a szelidebb stilszerűségnek hódol, mely a modern ízlést se kívánja maga ellen zúditani.

Igy aztán az egyöntetűség, templomunk minden meglepő pompája, sőt kiválóan művészi részletei mellett is, hogy fenn némi kívánni valót s a művészek a restaurálás kérdésében itt sem értenek teljesen egyet. Mégis a templom a művészi restaurálás kérdését határozottan előbbre viszi, mint az összes olaszországiak s helyesebb irányba tereli, mint a Rajna-vidékiek.

Székesegyházunk festői díszítményei tisztán a dogmatikus tárgyat tekintve, a mely itt a művészet többi ágainak tárgyától eltérően, igen fontos, bár meglehetősen nagy és elég egységes, elég harmonikus alapgondolatot tárnak elénk, s ez az alapgondolat a keresztény eszmekört kellő fenségben tünteti fel: mégis az Essenwein nagyszabású képcykusai mellett igen egyszerűnek, de másfelől világosabb, áttekinthetőbbnek mondható.

Itt a néphajóban a két nagy ó-szövetségi kornak, az «Ante legem» és «Post legem», a Mózes törvényhozása előtti és utáni kornak a Messiás eljövetelére vonatkozó legkiválóbb előképei: a bűnbeesés, a kiűzetés, Noé, Ábrahám, Melchisedek és Izsák jelenetei, az éjszaki falon pedig József, Mózes, Dávid és Salamon történetének symbolikus vonatkozású helyei, az összes próféták, s a négy ó-szövetségi főpap álló alakjai ábrázolják magát az ó-szövetséget. A felső templomban a «Teljesülés» képei gyanánt nyolcz új-szövetségi jelenet, s a négy evangélista és az egyházatyák képei, a főülkében a hagyományos mennyei paradicsom és a világítélt Krisztus, kinek szűz Mária ajánlja sz. Istvánt s a magyar koronát, láthatók.

Ez így igen rendjén van. Ide több és tartalmasabb képet nehezen lehetett volna az itt alkalmazott festőmód szerint festeni: s az ablakok itt nem szolgálhattak képkeretül.

Rómának egyetlenegy restaurált temploma sem tud még ilyen magvas és összefüggő román izlésű képsort sem felmutatni.

Egészen önkényesen járt el azonban Pécsen *Schmidt* a mennyezettel, a hová minden ok és értelem nélkül a tizenkét apostol képét festette, a kiknek helye soha sem a mennyezet, hanem valamennyi ó-keresztény és román basilikában a *főülke*. Legalább a ravennai Baptisterium kupolájára e tekintetben nem lehet hivatkozni, mert az apostolok ott Krisztus alakja körül csoportosúlnak, s nem összefüggéstelenül lépnek fel, mint mennyezetünkön. Azonkívül mivel Schmidt a mennyezeten tizenhárom nagy mezőt hagyott, Andreä szorultságból keresztelők Jánost is kénytelen volt az énekkar mennyezetére festeni, s így az egész, az idefestett 56 szent kisebb képeivel együtt semmi összefüggésben sincs az oldalfalak képsorával, s az egésznek semmi dogmatikai jelentése, ha csak bele nem viszzsűk, mint jó magam is leírásomban bele viszem, hogy a mennyezett a keresztény tanok megdicsőítését, a megváltás gyümölcseit, a mennyei boldogságot

fejezi ki, szemben a néphajó képeivel, melyek a megváltás előkészítését és a felső templom képsoraival, melyek a megváltás tényét testesítik meg. Ezt, mondom, bele vihetjük, mert a theologiai felfogással nem ellenkezik; de erre a tervezésnél Schmidt, se a festésnél Andreä nem gondolt.

Helyes azonban Andreä eljárása, midőn a felső templom négy főpillérére a négy magyar szent álló alakjait, s a főhajó hosszíveinek szétágazására Pécs és a pécsi székesegyház történetével kapcsolatban álló pápák képeit tette. A négy főpilléren hajdan, mint a beosztás alkalmával kiderült, az apostolok képei állottak, de restaurálásukra gondolni sem lehetett.

A padló, fájdalom, nincs bevonva a symbolikus ábrázolások körébe, hanem csak holt geometriai figurák fedik, holott erre Essenwein igen szép példákat adott s Pécsnek világhírű keramitgyára itt kevesebb pénzért remekelhetett volna, mint a tiroli márványbányák kőfaragói.

Szó volt arról, hogy a mellékhajókban a magyar szentek legendáinak képsorozatai festessenek meg. Szent László életét már össze is állították; de a terv abba maradt. Helyette szent Pál és szent Péter élete jött mind a négy főfalra. Hogy ez mennyiben függ össze a festők nemzetiségével: a templom védőszentjei és még egy-két magyar szentnek is életét túltömötséggel nélkül legfőlebb az Essenwein-féle körrajzban, pusztán decoratív módon lehetett volna megfesteni.

A magyar íestők közül *Lotz* két, a kápolnába bibliai, *Székelty B.* pedig a más kettőbe tisztán magyar legendai tárgyú képeket festett, és pedig a német festőktől meglehetősen eltérő felfogással, a minék megvan a maga oka.

Andreä és Beckerath ó- és új-szövetségi symbolikus képei két szakadatlan sorban, és nem jelenetenként, s a főfülke képeivel együtt arany alapra, a sz. Pál- és Péter-cyklust pedig, valamint *Bamberger* is a sekrestyebeli képeit kék alapra architekturai keretbe festették. Kerülik a tájképet és a genre-szerűséget és csupán a legszükségesebb alakokkal beszélnek el az eseményt, s azokat a lehető legegyszerűbb, legvilágosabb módon az előtérnek lehetőleg egy vonalára csoportosítják; a mint a képek magas elhelyezése, s az építésnek alárendelt festés természete megköveteli. A stilszerű egyházi festés többi vonásaiból megtartják a gipszbe vájt aranyozott fejfényt (nymbus) a próféták alakjainál, s a sekrestyében a mondatszalogokat, végre a mennyezet képein a stilszerű egymás alá rakott betűs feliratokat is. De a főfülkében Andreä ezt mellőzi.

A magyar festők ellenben az egyszerű világos csoportosítás, eleven, derült színezés, hagyományos öltözet és arczvonásokon kívül csak a fejfényt tartják meg, ellenben mellőzik az arany

alapot és egyáltalán a tömör hátteret, s náluk csak az egyes alakok mögött nem töri át a falat a távlatos háttér és levegő. A szintér továbbá Székelynél és Lotznál mindenütt realistikus, több helyt genre-szerű, a miben ők inkább a késő román kori történelmi falképeket (minők a magyarországi és erdélyi sz. László-cyklusok) tartották szem előtt.

A magyar és német festők két különböző álláspontját tárgyaik természete, s kivált az architektura követelményei érthetővé teszik s eléggé megokolják. A hajók képeinél a symbolismus háttérbe tolja a művészi tekintetet, főkép nem tűri a genre-szerűséget. A kápolnák szűk keretében pedig a falakra festett nagy képek, ha távlatos háttérök van is, nem tüntetik fel a falat a megfelelő helyen, mint a hogy feltűntette volna két nagy középhajóbeli szakadatlan képsor, ha ez levegős, távlatos háttéren jelennek meg. Itt az arany alap a falak tömörségét fejezi ki, s megakadályozza, hogy a képsorok fölötti falrész, s a mennyezet nem fűgnek a levegőben. Az oldalhajók kék háttére habár nem naturalistikus, mégis megközelítvén a levegő színét, könnyen a fal hiányának, vagyis akkora nyílásnak képzeletét kelthetné, mint a mekkora egy-egy képmező. Ezért itt a festők tapintatosan árkádokkal állítják helyre a fal erejének kifejezését, vagyis az architektura hatását.

A magyar és német festők eltérő felfogása mellett, szembeötlik magának a két német festőnek is élesen elkülönülő festői egyénisége. Így a míg Beckerath lehetőleg kevés alakot alkalmaz, s előképekért Ravennába megy, a honnan átvette a *S. Vitale* templomból Ábrahám két jelenetét, addig Andreä, mint maga is beismeri, nem tud ily kevés alakkal elbeszélni, s e mellett öntudatosan-e vagy nem, elég, hogy sz. Péter cyklusán a gecsemánékerti jelenetet csaknem egészen *Dürer* kisebb passiójából vette át, Salamon király hálááldozatának symbolikus képét pedig *Schnorr* bibliájának három különböző lapjáról állította össze; a mit különben ilyen nagy képtömegnél, sőt éppen bibliai képeknél nem is csodálhatunk.

Ők mind a ketten azt a Schmidtől előzők irt elvet tartották szem előtt, hogy úgy fessenek, mint festett volna a hajdani, mindent elmondani akaró symbolisáló egyházi festő, ha a román izlés egész maig fejlődött volna, tehát a régi festő gyarlóságai nélkül». Ezért ők a festői mintázásban, az architektúrára való tekintetből lapos méreteket alkalmaznak ugyan, kivált Beckerath; de ezenkívül sem a rajz, sem az arányok, sem a testtartás és mozdulatokban semmi archaismust vagy éppen keresett régieskedést s a mai izléssel ellenkező vonást meg nem engednek magoknak.

Egészen más elvet követett másfelől a két magyar kép-

faragó-művész *Zala és Kiss György*. Ez utóbbi a templom külsejére faragott tizenkét nagy apostolt, egy «Magyar szentek hódolata szűz Mária előtt» című magas domborművet, néhány medaillon-képet stb. Kiss Gy. nem tudta, s nem is akarta magát a román izlésű képfaragás szellemébe beleélni, azért naturalistikus műveket faragott, melyekről itt szólni nincs helyén. Zala azonban, kire nagy és nehéz feladat várakozott, a szigorú stilszerűség embereit egészen elragadta. Itt az ő műveiről sem szólhatok részletesen, csak röviden említem, hogy Zala mind a töredékek másolatai, mind pedig ezek kiegészítéseként, a *Czobor Béla* programja szerint mintázott domborműveiben, a rideg archaeologiai hűséget tartotta szem előtt, a mi Schmidt tetszését is nagyban megnyerte. Annyi áll, hogy az egészen újon komponált csoportok igen kiváló történelmi művészi érzékről tanúskodnak s értékökből alig von le valamit, hogy e másolatok és kiegészítések az eredeti töredékek puhaságát éppen a szigorú stilszerűségre való törekvés következtében nem adják vissza mindenütt. A Zalától mintázott és nagyrészt bronzba öntött többi szoborműveket körülbelül Martin festőtanár stilizálásaihoz hasonlítanám, vagyis ezek szigorúan stilszerűek, de a legszebb s a mai izléssel legkevésbé ellenkező régi műveket, nem pedig a lejáratú képek sok technikai gyarlásában szenvedő töredékeit követik. Ilyenek a felső templom árkád-angyalkái, az oltárok domborművei, s főképp sz. István és Jézus-szive álló szobrai.

Egy szóval, mindenki észreveheti, hogy Kiss és Zala különböző felfogása a restauratio egyöntetűségének nem volt hasznára. De a disharmoniát enyhíti némileg az, hogy Kiss szobrai mind a templom külsején, Zala művei pedig annak belsejében találtak helyet.

Művészeink felfogásának bírálatába itt részletesebben nem bocsátkozom, mert ez a pécsi székesegyház tüzetes leírásának lehet feladata. De általánosságban itt is kimondhatni vélem, hogy a pécsi székesegyház festői egészben és nagyban jóval helyesebb úton járnak, mint a római művészek, a kik a naturalismusba fulladva, hallani sem akarnak arról a kézzelfogható igazságról, hogy restaurált templomot az eredeti szellemben kell dekorálni; sőt helyesebb úton, mint a negyvenes és ötvenes évek irány nélküli stilistikus festői, Schraudolf és társai, kiknek felfogása a speyeri domban nyert alakot.

Nehezebb azonban az összehasonlítás Essenwein iskolájával. Az a széles körű tudás, a középkor eszmevilágának s a typológiának minden oldalú ismerete, a mely Essenwein nagyszerű és költői lendületű kép-cyklusaiban élénk tárul, a pécsi székesegyház egyszerűbb, csakis a legfőbb alap gondolatot, a megváltást és előképeit ábrázoló kép-cyklusaiban nem található fel.

Schmidtől, a ki építőmester, ilyen irányú tanulmányokat nem is kívánhatunk. Azért ő leghelyesebben tette volna, ha a mennyezet felosztásában az egységes kép-cyklus tervezőjére hallgat vala, a kinek mindenesetre a padlót is be kellett volna vonni az ábrázolás kerekébe, mert az oda tartozik.

Másfelől nem örülhetünk eléggé, hogy székesegyházunk megfestését, ha már nem lehetett kizáróan magyar művészekre bízni: nem Goebbels és Rajna-vidéki társai, hanem éppen Andreä és Beckerath végezték.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ új folyama XIII. kötetének 1-ső száma február 15-én került ki a sajtó alól. Első közleménye a Herman Ottóé, ki «A miskolci palaeolith leletet» ismerteti. A múlt év végén három kőori szerszám került elő Miskolczon egy ház alapozásakor, melyeket a munkások az agyag talajból, úgy három méter mélységből szedtek ki s formájánál fogva «fenkőnek» néztek. A rendkívül jellemző darabok egy Magyarország őskorára nézve mondhatni korszakot alkotó történelem előtti régiség-typust mutatnak, mely semmiben sem enged a híres Somme-völgy kőszakóczáinak, a melyeket az ősrégészet minden auctoritása, mint a palaeolith korszakból eredőket, e korszakot jellemzőknek tart. Az értekező részletesen megismer-teti a lelet helyének geológiai alkatát, pontosan leírja a három kőszakóczát, foglalkozik technikájokkal és eredetökkel, végre azon eredményre jut, hogy a palaeolith kort jellemző, sajátos kőszerszámok mindenütt egyazon földtani rétegből kerülnek napfényre; e réteg pedig régibb annál, a melyben a neolith leletek fordulnak elő. — Bella Lajos Sopron vidékéről «két purgstalli edényt» ismertet. Az egyik egy csinos diszítésű bögre, melynek egyik oldalán önállóan alakul ki egy kosfejű nyak, úgy látszik vonatkozással ez állat tiszteletére; a másik egy négy lábon nyugvó tál, melyben egy holdszarvalakú agyagból égetett bálvány feküdt. — Nagy Géza leírja «Az alsó-szent-iványi sírdombokat (kunhalmok) Fejérmegyében.» E sírokban edényeket találtak, melyek részint hamvvedrek voltak, részint pedig arra szolgáltak, hogy az elbúnyt számára ételt tettek beléjük. Maguk a sírhalmok valamely római kori barbár, s úgy látszik meglehetősen szegény néptől származnak, mert a sírokban edényeken kívül mást alig lehet találni. — Dr. Fröhlich Róbert «A pilis-maróthi római tábor» leírását adja. Azután megállapítja, hogy ide esik az Itinerarium Ad Herculeum castra nevű táborhelye, s építési idejét, szokatlan alakjából és építésmódjából következtetve, Valentinianus korára teszi. — Récsey Viktor «Az esztergomi Szent Lőrincz-

templom maradványairól» értesít. Récsey kutatásainak két fő eredménye van: 1. Esztergomban egy régi román templom helyén egy oly csúcs-ívesnek alapfalait, diszitményeit és szerelvényeit találta meg, melynek építkezése Mátyás király idejéhez közel áll; e műemlék mesterei hihetőleg az esztergomi olasz hospesek voltak. 2. Esztergom régi helyrajzához az oklevelek alapján egy új fixpontot állapított meg, mely a feltárt árpádkori Ákos-palotával együtt a város régi képe többi jelentékeny pontjának meghatározására is segítséget nyújt. — Myskovszky Viktor «Uj adatok a bártfai templom építésének és felszerelésének történetéhez» című közleményében kideríti, hogy e templomot Kassai István mester építette és fejezte be 1464-ben. — Ifj. Kemény Lajos «A kassai Sz. Erzsébet egyház történetéhez» közöl adatokat a városi jegyzőkönyvekből több XV. századi mesterember (építészek, kőfaragók, festők stb.) nevével ismertet meg benünket. — Mihalik József «Sodronyos zománczú kehely a kassai ev. ref. eklézsia tulajdonában» című közleménye az eddig ismeretes hazai e fajta emlékek sorát egy újabb számmal gyarapítja. A kehely kupája a XV. században divatozó alakot mutatja. A zománcz anyaga a fehér s a zöld színekben a legépebben megmaradt; a felrakás néhol vastagabban történt és sok helyen mutat hólyagos felfúvódást s apróbb pontokat, melyek különösen a virágszirmok fehéren tartott részein szembeötlők. Maga a kehely tényleg XV. századbeli munka, mely valami úton Kátay Ferencz birtokába jutott, ki azt — a rajta levő dedicatio szerint — 1653-ban ajándékozta oda a kassai ref. egyháznak. — Mihalik József «A sárosmegyei Hradek nevű földvárrol» ad hírt. E földvár közli szerint nem volt elsőrendű erősség s legföljebb azért készült, hogy a hegy lábánál s a szomszédos területeken marhatenyéztéssel, földmiveléssel s vadászattal foglalkozó békés embereknek veszély idején menstváru l szolgáljon; leleteket idáig nem szolgáltatott, tehát korát meghatározni nem lehetett. — Darnay Kálmán «Újabb leleteket ismertet Csab-Rendek vidékéről», hol nevezetes urnatemető létezik. — Dr. Könyöki Alajos a szamos-udvarhelyi őstelepről tudósít. Itt őskori cserepek, obsidián kések és nyilcsúcsok, kővésők stb. kerültek elő. — Szelle Zsigmond «Római épületmaradvány Baracson» című közleményében egy a második légio (Legio II. Adj.) emelte épület alapjait mutatja be. — Az Irodalom rovat a következő könyvismertetések tartalmazza: Lehoczky Tivadar, Adatok hazánk archaeológiájához; Wosinszky M., Das praehistorische Schanzwerk von Lengyel; ifj. Kemény Lajos, Kassa város régi számadáskönyvei 1431—1533; külföldi jelentések a n. múzeum érem- és régiségtáráról. — A Múzeumok és Társulatok rovatában: Az orsz. régészeti és embertani társulat decz. és jan. üléseiről szóló jelentés; A múzeumi régiségtár gyarapodása 1892. utolsó negyedében; Múzeum Aquincumban; Nagyvárad múzeum; Az alsó-fehérmegyei rég- és tört. egyesület hatodik közgyűlése; A vármegyei régészeti egyeslet évkönyvei. — A különfélék

rovatában vannak a következő kisebb közlések: Millenniumi kiállítás. — P.-fővényesi éremlelet (Fejérmegye.) — Radecius István egri püspök ingóságainak magyar nyelven írt leltára 1581-től. — Aurelius császár leányának állítólagos síremléke. — Középkori sírok a csongrádi határban. — Nagy-kövesdi feszület. E románkori emlék, mely Krisztus szenvedését eltorzított képben akarja kifejezni, a kövesdi plébánia nagyon régi volta mellett tanúskodik. — A díszes kiállítású füzetet négy képes tábla és 53 ábra illusztrálja.

2. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma. Pasteriner Gyula *az építészetről I. Mátyás király alatt* értekezik. (L. Akad. Ért. III. 49. l.) — Heinrich Gusztáv *az Edda eredetéről* írt tanulmányt. (L. Akad. Ért. III. 708. l. — Következik Dománovszky Endre *Kepler* című értekezése. Szerinte Kepler, a nagy csillagász ép úgy reformator, mint Luther vagy Kalvin. Három törvénye tette őt világhírű csillagásszá, e három törvényen nyugszik a mai csillagászat. Keplert ifjúsága óta élete utolsó pillanatáig az a meggyőződés vezette, hogy a jelenségek alapjaihoz kell átmenni és hogy ez alapok nem fekszenek az emberi ismerő tehetségen túl. Szerző ezután előadja Kepler élet- és jellemrajzát. Jellemrajzából kiemeli szellemének szabadságát. Ez mutatkozik azon határozottságban és buzgóságban, melylyel a felismert igazsághoz lelkesedve ragaszkodik, azon bátorságban, melylyel az előítéletek ellen szembeszáll. Szerző tekintetbe veszi Kepler munkáinak fantasztikus, mystikus, titokzatos részeit is, mert ezen művek szintugy tanúskodnak lángelméjéről, mint azon törvények, melyek nevét megörökítették. — A szépirodalmi részben van Schultzhanna *Colette fogadalma* című regénye fordításából az első közlemény, továbbá Lévy József *Téli táj* eredeti költeménye és Lenau *Őszi hangulat*-a Kozma Andor fordításában. — Egy névtelen cikkirő *a magyar művészet válságos helyzetéről* ír. Szerinte, ha helyet akarunk foglalni a művelt államok sorában, akkor valamit tenni kell a művészetért is. Pusztán a társadalomra nem szabad bízni a magyar művészet sorsát. Kell, hogy a magyar állam a maga háztartásában aránylagos részt juttasson a művészetnek, a mennyi jövő fejlődéséhez okvetlenül szükséges. Mert Magyarországnak virágzó művészete lehetne. dicsőséget és gazdagságot merithetne annak kifejlesztéséből, ha a tehetséggel megáldott művészek légióját a földadatok s a hivatott erők gondos és tervszerű megválogatása mellett a létért való küzdés binárából kiemeli s arra képesíti, hogy az első sorban dolgozhassanak közművelődésünk haladásán. S ez távolról sem lehetetlen. Szabjuk meg a kellő határokat, fordítsuk a művészetekre csupán a minimumát annak az összegnek, a mely a képzőművészetek állami ápolását nemcsak látszatossá, hanem eredményessé is tehetné. — Egy névtelen cikkirő a *Revue des deux Mondes*-ban megjelent *mesterséges esőről* szóló cikk tartalmát ismerteti. Amerikában, a Sziklás-hegyektől keletre,

közel 600 kilométer szélességű s óriási terjedelmű síkság vonul el, mely teljesen terméketlen, hol semmi sem nő. Hogy e föld használhatóvá legyen, mesterséges úton kell esőhöz jutni. Dyrenforth tábornok Powers gondolatát akarta megvalósítani, mely abból állt, hogy föl kell használni a nemzeti tüzérseget, s 200 ágyúnak százszor egymásután való elsütésével vélte célját elérhetőnek. Mert szerinte a nagy rázkódásnak maga után kell vonni a vizgőznek esővé sűrűsödését. 1880-ban Ruggels Dániel karolta föl a kérdés tanulmányozását. Ezek jórészt különböztek a Powerséitől, a mennyiben az ágyúkat puska-pornak vagy más robbanó szereknek fölrobbantása helyettesítette. 1880-tól 1890-ig újra senkisémet foglalkozott a kérdéssel; vagy pedig azok, a kik foglalkoztak talán vele, nem beszéltek róla. 1890-ben mégis szóba hozták a dolgot a kormány több tagja előtt, a kik a congressus elé vitték, a mely meg is szavazott a kutatások és kísérletezések költségeire 10,000 frankot, a mely összeget később 45,000 frtra emelt föl. 1891. augusztus havában Dyrenforth tábornok elutazott Texasba, a hol mintegy 150,000 hektár nagyságu sivár pusztaság van. A kísérlet aug. 9—25-ig tartott; s látszólag eredménynyel, mert ez a föld már több mint három esztendeje nem részesült oly megöntözésben. De minthogy a véghezvitt kísérlet nem történt megbízható körülmények között, azon következtetés, hogy a robbanások miatt létrejövő rázkódás közvetlen hatással van a légköri viszonyokra, s elő lehet-e idézni az esőt a levegőben foglalt vízcseppek megrázkódtatásával, még igen korai. — Az *értesítőben* a Pallas Lexikont, Szűry D. Rajzok. Mollinari Religion, (Bernát Istvántól), Az Athenaeum olvasótára, Mazzoni, avviamentio allo studio delle lettere italiane, Tündérmesék Harasztiné, Radó V. eredeti magyar gyermek és népmesék című munkák vannak ismertetve. Végül új magyar könyvek könyvészete zárja be a füzetet.

3. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK második évfolyamának 4-ik fülete február hó végén hagyta el a sajtót. A közlemények sorát Széchy Károly «A pannoniai ének» című tanulmányának befejező része nyitja meg. Tudva van, hogy ez éneket egyik versszaka szerint, melyet a Horvát István variansa őrzött meg, Szilágyságban szerzette «Csáthy Demeter nagy gondolatjában, mikort nagy bú vala Magyarországon». Széchy tanulmányának e részében azt iparkodik kikutatni, hogy ki volt Csáthy Demeter? A csekély irodalomtörténeti nyomok és a történeti adatok egybevetéséből azt következteti, hogy a «nagy bú» ideje 1541-re esik s hogy Csáthy ferenczrendi barát volt Kuszalyban. Föltevése szerint a XV. század második felében született, és növekedett, valamely kolostor csendes födele alatt tanult; ott sajátította el az olvasás és írás elemeit, tudományos alapismereteit a szerzet szellemének, hagyományainak és szokásainak öröklésével; szóval tanultsága egészen a XV. századbeli kolostor műveltségén épült, melynek alapja viszont a XV. századbeli codex-irodalom volt. Azután a XVI. század elején

végezte krakkói egyetemi tanulmányait és szerzete körében folytatta olvasmányait. Az új idők szellemi forrongása természetesen nem maradt reá hatás nélkül s ez meglátszik a pannóniai ének nyelvén és helyesírásán is. Azután sorra veszi Széchy az énekekben előforduló szokatlanabb szavakat és mondásokat, azokat részletesen megismerteti és példákkal világosítja, e részben leginkább a nyomtatott irodalomra és annak különösen legújabb feldolgozására, a Magyar Nyelvtörténeti Szótárra támaszkodva. Végre megállapítja a kapcsolatot az ének és a népmonda között. — Révész Kálmán «Ipolyi Magyar Mythológiájáról», című közleményében ismerteti azon levelezést, melyet Ipolyi e tárgyban Révész Imrével váltott. A zohori plébános és a szentesi, majd debreczeni református lelkész közt évek hosszú során át benső baráti viszony állott fenn, melyet különösen mythologiai tanulmányaik élesztettek. Hasonló állásuk, egymáshoz közel álló koruk, főképp pedig a mező, melyen együtt működtek s a magasztos cél, mely felé mindketten törekedtek, csakhamar összehozta s szinte testvérekké tette őket, s bár évek során át nem láthatták meg egymás orcáját, bizalmas és a mily gyakori ép oly terjedelmes leveleik által éveken át oly közeli és meghitt viszonyban voltak, melynél bensőbb viszony még az egymással naponként érintkező tisztársak vagy ügybarátok között sem képzelhető. Révész számos adalékkal gyarapította Ipolyi gyűjteményét s viszont Ipolyi híven beszámolt neki terveiről, irodalmi sikereiről és azon támadásokról, melyekben könyve részesült. A Mythológiát különösen Csengery vette beható bírálat alá s nem titkolta el barátja előtt e fölött érzett bosszúságát. A közlött adatok élénken illusztrálják a Mythologia szerzőjének e kritikával szemben való kedélyállapotát. — Ugyancsak Révész Kálmán «Kocsi Csergő Bálint életéhez» közöl néhány újabb ismeretlen adalékot. — A Kritikai rovat ifj. Kemény Lajos: «A reformáció Kassán» című munkáját ismerteti. — Az Adattár című rovatban Ballagi Aladár befejezi «Attila a kutya fajzat» című olasz versezet közlését. — Konecz József Pápai Páriz Ferencz naplójának végét adja az 1673—1691. évekről, mely a XVII. század művelődéstörténetéhez becses adalékokat szolgáltat. — K. Karlovszky Endre «Egy becses Kossuth-ereklye» cím alatt közli Kossuth Lajosnak egy előfizetési programját. 1844-ben, mikor már Kossuth a Landerer Pesti Hírlapját negyedfél évig szerkesztette volt s kiadójával meghasonlított, «Budapesti Évlapok» címen a maga kiadásában és szerkesztése mellett akart egy hetenként hatszor, négyszer vagy legalább is kétszer megjelenendő lapot kiadni s erre nézve engedélyért folyamodott a királyhoz. Kossuth nem kapta ugyan meg a kért engedélyt, de programja mindenesetre becses adalék a negyvenes évek hírlapirodalmának történetéhez. — A szerkesztő «Eszterházy Pál nádor verseiről» nyilatkozik. Az Egyetemes Philologiai Közönyben Kanyaró Ferencz ki-mutatta, hogy e versek, melyeket Merényi Lajos az Irodalomtörténeti Közleményekben kiadott, legnagyobb részt plágiumok Zrinyiből és

Listiből. A szerkesztő kijelenti, hogy a nádor verseinek közzétételekor elegendőnek tartotta csupán általánosságban emelni ki annyit, hogy Eszterháznak «Zrinyi iskolájára valló költeményeit» közli s tiltakozik az ellen, hogy plagiátoroknak kiáltásák ki Csereit, Eszterházyt, Gyöngyösit stb. s általán azokat, kik versekben gyönyörködve, kedvencz magyar költők műveiből is be-beszöttek kísérleteikbe egy-egy verset, vagy akár átvettek azokból egyet-mást azon módon. — Szinyei Gerzson «Kazinczynak az iskolaügyről» szóló két levelét közli; az egyik 1787. jan. 5-én kelt s Vay Istvánhoz mint a tiszáninneni egyházkerület főgondnokához van intézve; a másik Szalay Sámuel tiszáninneni reform. superintendensnek szól 1787. aug. 15-ről. — Kara Győző Pázmány Dénesnek 1819. május 5-én Somogyi Gedeonhoz intézett levelét közli. — Végül a szerkesztő jelenti, hogy az Irodalomtörténeti Közlemények további szerkesztését Szilády Áron veszi át s egyúttal köszönetet mond munkatársainak és a közönségnek, mely e vállalatot szokatlanul tömeges pártolásban részesítette.

4. A MAGYAR NYELVŐR I. füzetében Kicska Emil folytatja a magyar hangsúly és szórend-ről szóló értekezését. Megerősíti Brassai törvényének helyességét, mely úgy szól, hogy a mondatokban általán két-két főtagot, a főtagokban ismét két-két alsóbb rendű tagot és így tovább lehet megkülönböztetni, melyek általában *határozó* és *határozandó* minémiségében vonatkoznak egymásra, s ezt a tagok hangsúlyának különböző erejéből tudjuk meg. A gyengébben hangoztatott tag a határozandó, az erősebben hangoztatott a határozó, s a magyar nyelvben az *ige* mint határozandó, azaz mint hangsúlytalan szó a magyar jelentő mondatban sohasem lehet szólamkezdő. — Kunos Ignác a török-magyar szóegyezésekből a *galiba*: ,baj, vesződség, láрма' szót s az ,eben gubát cserél' szólást mutatja be mint illyeneket. — Simonyi Zsigmond helyesírásunk mostani rendezetlen állapotáról mondja el nézetét. Véleménye szerint az ,anarkia' nem olyan nagy szerencsétlenség, mint a minőnek sokan látják, mert élő, fejlődésben levő nyelvnek nem is lehet megállapodott ortographiája; a hol megállapodás van, ott nincs haladás, nincsen tökéletesedés, s csak kárhoztatandó tehát a kormány azon rendelete, hogy ezentúl az iskolai könyveknek az Akadémia helyesírását kell alkalmazniok. — Szarvas Gábor több példával czáfolja meg Kalmár Elek azon véleményét, hogy a görög, latin, német *ch* hang nyelvünkben állandóan *k* hangra változik, mert ez biztosan nem állapítható meg. — Szinnyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavakat vizsgálja, illyenek: *áfonya*, *afonya*, *ákációs*, *alakor*. — Bartha József a palóc nyelvjárás tájszavait állítja össze. — Az apróbb közlemények sorából kiemeljük: Mágócsi Dietz Sándor utbagazító megjegyzése alapján Szarvas Gábor kifejti a *valaskás* szó igazi jelentését, hogy az nem ,*valachus*-t jelent mint a Ny. Tört. Szót. mondja, hanem fokos, hosszúnyelű balta' s e jelentéssel több

szláv nyelvben ismeretes; — *Steuer János* a székelj *máj* szót („Ne *máj* tedd!”) az oláh *mai* = „még, de” másának vallja; Szarvas Gábor a *tárnok* szóból kiindulva fejtegeti az ortológia álláspontját, s cáfolja a Budapesti Hirlapban hirdetett nézetet. A szerkesztő válaszol a hozzá intézett kérdésekre. Népryelvagyományok.

A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» új címmel «Közgazdasági és közigazgatási Szemle» név alatt lép a közönség elé. Az ezúttal kettős füzettel meginduló évfolyamot a szerkesztőnek, dr. *Jekelfalussy József*-nek «Előszava» vezeti be. Már az 1893. évi előfizetési felhívásban jelezte volt a szerkesztő, hogy a folyóiratot tartalomilag fejleszteni és különösen a közigazgatási kérdések tudományos és a hazai viszonyok szempontjából való tárgyalásával kibővíteni szándékozik, A megpendített eszme a közönség részéről oly kedvező fogadtatásban részesült, hogy indokoltá lett a tett ígélet gyors beváltása. Az átalakított folyóirat programja a közigazgatási kérdések tárgyalásával bővült ki, a mi — minthogy régi tárgykörét, a közgazdasági irodalom művelését csorbíthatatlanul fogja fentartani — tisztán tartalmi gyarapodást jelent, mnek eredményekép a folyóirat terjedelmében tetemesen ki fog bővülni; a bővített tartalomnak megfelelőleg változott a folyóirat címe is. De változatlan marad szelleme és iránya. Célja a hazai közönség tájékoztatása lesz a közgazdasági és közigazgatási kérdésekben. Szívesen nyit tért a közigazgatási kérdések tekintetében fennálló különféle nézeteknek, a mennyihez azok kellő komolysággal és tudományos készséggel tárgyalatnak. Az előfizetési ár is ugyanaz marad, a füzetek jövőre is havonként fognak megjelenni, kivételt csak a jelen kettős füzet képez, mit az átalakítás körülményei indokolnak. — Dr. *Heltai Ferencz* «A községek rendezéséről» című értekezésének első közleményét bocsátja közre. A mai községi rendtartást létesítő 1886. XXII. t.-cz. ki nem elégítő állapotot eredményezett; megfelelő hatósági szervezet alkotása helyett csupán terjedelmes fegyelmi szabályokban, tehát a meg nem felelő hatósági tényezők büntetésében kereste a jó közigazgatás biztosítékait, túlságosan korlátozta a községek önrendelkezési jogát, a minden fokon meghonosított discretionális jogok útján aggályos jelenségekre vezetett. Ha a reform igazán javítás akar lenni, nem szorítkozhatik a községi törvény újabb átdolgozására, hanem oly alapokra kell fektetni a községi rendtartást, melyek egyaránt biztosítják a kettős célt: a jó közigazgatás érdekét, és azt a követelményt, hogy a községi élet terén gyakorolható mindennemű jognak érvényesítésére jogbiztosítékokkal láttassék el. A községi rendtartásból újjáalakításakor ki kell választani az illetőségi ügyet és a fegyelmi eljárást. Mindkettő külön szabályzandó, előbbi kapcsolatban a szegényügygyel. Ellenben befoglalandó a törvényhatósági joggal felruházott városok szervezetének szabályozása; minden ide vonatkozó szabály egy törvénybe foglalandó. Ugyanígy egy törvényben rendezhetni az összes községek ügyeit, vagy pedig

külön törvényekben a községek kategoriái szerint. Különös súly fektetendő a reformmúnél a kisközségekre, melyek úgy számbeli súlyuknál, mint viszonyaik sajátosságánál fogva különös figyelmet igényelnek. — Acsády Ignác *«A magyar mezőgazdaság története»* cím alatt foglalkozik a gr. Dessewffy Aurél által az orsz. gazdasági egyesületben tett indítvánnyal: irassa meg az egyesület a nemzet millenáris ünnepe alkalmára Magyarország mezőgazdaságának történetét. Csak rendszeres, a kérdést a maga organikus egészében tárgyzó mű lehet a tárgyhoz és célhoz méltó. Számba kell azonban venni a nehézségeket, melyek ily munka létrehozásának útjában állanak s melyek két csoportba foglalhatók, ezek: a kellő előmunkálatok hiánya és a kútfők roppant sokasága. Gazdaságtörténetünk egyetlen része sincs történetileg feldolgozva, a források maguk sem állanak közvetlenül felhasználható alakban rendelkezésre, segédmunka is alig van. A kútfők: dézsma vagy tizedlajstromok, urbariumok, dicalis összeírások, gazdasági feljegyzések, számadások stb. áttanulmányozása kiszámíthatatlan munkát ró az íróra. Nagy kérdés, nem kellene-e a munkamegosztás elvét alkalmazni, akár a mezőgazdasági élet és termelés egyes ágai, akár az egyes vidékek gazdaságtörténete szerint. Nagyon fontos volna a kútfőknek külön rendszeres forrásmunkában való közrebocsátása. — Láng Lajos *«A benső gyarapodás szerepe népességünk szaporodásában az utolsó évtized alatt»* című cikkében párhuzamot von az 1890-iki népszámlálás által tényleg talált és a halálozások és születések közötti különbszet alapján várható népességünk között. Az erőteljes szaporodás, melyet hazánk népessége az utolsó évtized alatt felmutatott, s mely az 1880-iki népesség 10.91%-ával ér fel, tisztán a természetes szaporaságnak, a születések és halálozások különbszetének tulajdonítandó. Magyarország nemcsak nem mutat bevándorlási többletet, hanem ellenkezőleg, legalább 200.000-rel több lakossal kellene bírnia, ha a természetes szaporodás okozta többlet az ország határain belül maradna. A magyar állam egyes részei közül különben csak az anyaországnál találunk kivándorlási többletet; Fiumét és Horvát-Szlavonországot bevándorlás gyarapítja. Az anyaországon belül legnagyobb sebet ütött a kivándorlás a Duna és a Tisza jobb partján; jelentékeny a veszteség Erdélyben s a Duna balpartján is, a mérleg egyensúlyban áll a Tisza és Erdély közé eső területeken, míg a Duna-Tisza köze több mint 80.000 főnyi bevándorlási többletet mutat, mi azonban úgyszólván kizárólag Pestmegyéének javára esik, mely 12%-on felüli gyarapodást ért el e czímen. Tizen-nolcz megyénkben 5%-ot meghalad a kivándorlási többlete. Ezek közül három az osztrák határra esik, három a Dunántúl zömére; Erdélyben hat ily kivándorló megye van Románia szomszédságában; a felső határszéli megyék népessége fogyott a legnagyobb mértékben. Bár örvendetes tény tehát, hogy népünk életerejé, szaporasága nagyon magas fokon áll: a fogyatkozás azon jelentékeny forrása előtt, melyet

a kivándorlás ma képvisel, nem szabad szemet hunynunk. — Ez után Lest y á n s z k y S á n d o r szól hozzá «A községi és körjegyzői intézmény kérdéséhez.» A községek újabb rendezésének szüksége megérett. Az állami akarat érvényesülésének biztosítéka végeredményében a községi igazgatás helyes szervezésétől függvén, csak helyesíthető, ha a közigazgatási reformok elsejéül kormányunk a községek igazgatásának újjászervezését tűzte ki. Az 1871. évi XVIII. t.-cz. megadta a falvaknak az önkormányzati alakot; de azok a tennivalók, melyeket az állam a községi közegekre ruházott át, aránytalanul súlyosabban nehezednek a községekre, mint a szorosan vett önkormányzati feladatok. Mind eme tennivalók törvény szerint a bíróra hárulnának, de tényleg a községi, illetve körjegyző vállait nyomják. A jegyző a sokoldalú feladattal megbirkózni képtelen és adótörvényeink által reá van kényszerítve arra, hogy másnemű közigazgatási tennivalói eljártásával túlnyomó nagy részben az állami adók ügyeivel foglalkozzék. Az ország legnagyobb részében ezen felül az úrbéri és egyházközség köre is egybefoly a politikai községével s azért ezek ügyes-bajos dolgait is a jegyző kénytelen ellátni. Ebből a tarthatatlan helyzetből való kibontakozás csak úgy érhető el, ha az önkormányzati teendők az állami és törvényhatósági ügykörtől teljesen elkülönítetté, az előbbieket ellátása egyedül a községi bíróra, az utóbbiaké pedig a jegyző személyére utaltatik olyképp, hogy az önkormányzati ügyek körül a jegyzőt csak a jegyzői teendők terhelnék. E munkamegosztást indokolja a falusi bírák minősége, képességeik csekély volta, de egyúttal az állami akarat végrehajtásának érdeke is. A jegyzői feladatkör rendkívüli fontossága a jegyzői képesítés emelését, országos jegyzői tanfolyam felállítását s annak megfelelő tanrenddel való ellátását követeli. Szükséges ezenkívül, hogy a jegyző működése a helyi befolyás alul — az önkormányzati feladatok körén kívül — felszabadíttassék s az állami közigazgatásnak a jegyző választására nagyobb befolyás biztosíttassék. — Dr. H a l á s z S á n d o r «Cheque- és giro-forgalmunkról» ír. Hazánkban a fizetési módnak ezen magas fejlettségű alakjai még alig vannak túl a kezdet stádiumán. Magát az intézményt az Osztrák nemzeti bank már kezdetben alapszabályszerű üzletágai körébe sorozta ugyan, de az üzletág egészen 1841-ig csak a papíron volt meg, sőt a forgalom e téren ez idő után is csekély maradt. Hazánkban, nevezetesen Budapesten csak 1888-ban indul meg a bank giro-forgalma. Ekkor módosították az új privilegium kapcsán az Osztrák-magyar bank giro-üzletének szabályai; az eddigi helyi forgalomból a bank minden fiókjára kiterjedő interlocalis forgalom lett. A giro-üzlet összforgalma hazánkban 1888-tól 1891-re 843 millióról 1602 millió forint-ra emelkedett; mi azt mutatja, hogy az intézmény, mely egészen új volt a magyar talajban, üzletvilágunk nagy érdeklődésével találkozott; s e részben jellemző az, hogy, bár lényegesen kisebb forgalom mellett, a bank számlatulajdonosai közt a magyarok

vannak többségben az osztrákok felett. Hazai pénzintézeteink a cheque- és giro-berendezést úgyszólván alig gyakorolják. Ámde az, a mi a magánintézeteknek nem sikerült, a postatakarékpénztár állami intézménye által egy csapásra megoldatott. A postatakarékpénztár cheque- és clearing-üzlete az osztrák postatakarékpénztár keblében fejlődött ki a gyakorlati szükség nyomása alatt. Magyarország 1890 elején léptette életbe az Ausztriában már bevált és törvényhozásilag is szabályozott üzletágot. Az első évben (1890) 124 millió forintot, a másodikban már 272 millió forintot tett az e nemű forgalom, míg az osztrák postatakarékpénztár 1891-ben, mint már kilenczedik üzletévben, 2 milliárd forintot meghaladó forgalommal dicsekszik. A cheque általánosabb használatának előmozdítására takarékpénztáraink volnának hivatva. minthogy ez intézetek tényleg letéti bankok, melyek csak rövid ideig pihenő összegeket gyűjtenek pénztáraikba. Ez intézeteinknek kellene a cheques helyes használatát is meghonosítani s az átutalási forgalmat, az egész intézmény közgazdaságilag legfontosabb elemét s értékének mérőjét, közkeveltségre segíteni. E cél elérésére, miként a gyakorlat már bebizonyította, több mód követhető, ilyenek: a. fizetési műveletek ingyenes ellátása, a számtulajdonos részesítése kamatélvezetben ellensúlyozva a műveletek illetékkötelezettsége által vagy egyéb módon. Most, midőn hazánk a papírpénzgazdálkodást elhagyva, a vert pénz rendszerére tér át, mi sem időszerűbb, sőt szükségesebb, mint a cheque- és giro-forgalom igazi hivatásának megfelelő általánosítása. E célra szükség van külön cheque-törvény megalkotására. — Dr. R á t h Z o l t á n «Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk» című, az Akadémia II. osztályának 1892. december 5-én tartott ülésén bemutatott tanulmányából az első közleményt kapjuk. (Kivonatát befejezésekor fogjuk adni.) — B a l l a g i G é z á n a k «Zemplén vármegye közgazdasági és közművelődési állapotáról» az Akadémia II. osztályának 1892. november 7-én tartott felolvasása következik. (Kivonatát lásd az Akad. Ért. III. 698 l.) — Végül É b e r A n t a l tesz Észrevételeket Havas Miksának «Az életbiztosítás a földhitel szolgáltatásában» című, a folyóirat tavalyi évfolyamában megjelent értekezésére, s aztán H a v a s M i k s a válaszol az észrevételekre. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. M a n d e l l o K á r o l y január hó nevezetesebb gazdasági eseményeit sorolja fel, a Megjegyzésekben különösen a milliárdos conversio nagy fontosságát méltatva. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. P ó l y a J a k a b ismerteti Gelléri Mórnak az országos iparegyesület felszázados működéséről a nevezett egylet megbízásából írt művét, mely «Ötven év a magyar ipar történetéből» cím alatt gazdag anyagot hord össze közgazdaságtörténetünk egyik fontos fejezetéhez, a hazai ipar történetéhez, melynek alapos megírásához különben még sok ily előmunkálatra lesz szükség. — Majd a — a — foglalkozik «A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1891. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentésével», egyúttal erősen elítélve azokat a pesszimistikus állításokat,

melyekkel egyik gazdasági szaklap a miniszteri jelentésnek agrár népességünkre vonatkozó adatait commentálta. — Dr. V a r g h a G y u l a »Eltótosodás és magyarosodás Hont megyében« cím alatt ismerleti Kőrösi Józsefnek hasonczímű, a Budapesti Szemlében napvilágot látott tanulmányát. — A «Külföldi folyóiratok szemléje»-ben dr. K o v á c s A l a d á r az «Allgemeines Statistisches Archiv» című folyóiratnak Uhlitzsch tollából eredő «Anthropometrische Messungen und deren praktischer Wert» című közleményét ismerteti; dr. F e n y v e s s y J ó z s e f pedig a «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich» s azután a «Revue d'économie politique» egy-egy cikkét mutatja be. — A «Statisztikai Értesítő»-ben dr. »A vegyes házasságok termékenysége Poroszországban« cím alatt a házasságok statisztikájának nagy sociologiai értékét hangsúlyozva, a porosz statisztikai hivatal kiadványának egyik közleménye alapján veszi bonczkés alá a poroszországi idevonatkozó adatgyűjtés eredményét, kimutatva azt, hogy ez adatokból a tiszta s a vegyes házasságok termékenysége közt létező különbségre biztos következtetést vonni egyáltalán nem lehet. — Majd V a r g h a G y u l a »A nemzetiségi arányok Magyarországon és Ausztriában« cím alatt összehasonlításokat tesz hazánk s a szomszéd állam nemzetiségi elemei között, főleg abból a szempontból, hogy minő szerepet játszanak itt és ott az államfentartó nemzetiségek, szemben a centrifugál elemekkel. A statisztikai alapra tett megjegyzések után adja a nemzetiségek számerejét a két utolsó népszámlálás szerint. Hazánkban a magyarság tíz év alatt 981.243 fővel szaporodott, míg ellenben Ausztriában az évszázadokon át vezérszerepet vitt német nemzetiség csak 452.716 léleknyi szaporodást bír felmutatni, holott a többi nemzetiségek együttvéve 1,226.109 fővel gyarapodtak; hazánkban a nem-magyar anyanyelvűek összes számbeli emelkedése 726.053-at tesz. Nálunk az államfentartó nemzet része az összes népességben tíz év alatt 41·21%-ról 42·81%-ra emelkedett, Ausztriában a németiség 36·75%-ról 36·05%-ra szállott alá. A közlemény ezután a nemzetiségi viszonyok alakulását a két államban országrészek, illetve tartományok szerint részletezve mutatja ki. — Végül x. y. bemutatva »Népességünk tömörülését községek szerint«, statisztikai táblázatokat nyújt a nagy- és kisközségek számáról 1880. és 1890-ben, azokat lélekszám szerint több csoportba osztva is feltünteteti, futó pillantást vet a francia községek lélekszámában beállott változásokra, s aztán megyéről megyére kiszámítja az egyes nagysági csoportokba tartozó községek számát a két időpontban, valamint a községek átlagos lakosságát. Az ország egyes részeiben az eltérések nagyon jelentékenyek ugyan, de az utolsó évtizedben a lélekszám majdnem kivétel nélkül öröndetes mértékben erősödött. A felvidéken s az ország nyugati részeiben kívánatos volna a községek összeolvasztása; a hazánkban önállósággal bíró 4746 olyan község, melynek lakossága egyenként az 500 fön alul áll, alig képes megfelelni a

községekre háramló közigazgatási, gazdasági és közművelődési feladatoknak. — A 250 lapra terjedő füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK legújabb füzetével befejeződött e folyóiratnak XXII. kötet, melynek tartalma még teljesen a magyar és uráلتaji nyelvészetre szorítkozik, míg a legközelebb meginduló 1893-iki évfolyam ezek mellett az indogermán és egyéb nyelvészeti tanulmányoknak is tért nyit. — Az *ugor* nyelvészetre nézve legfontosabb Budenz József ugor alaktanának folytatása, melyet a szerző hagyatékából az új szerkesztő, Simonyi Zsigmond, rendez sajtó alá. A számképzésre vonatkozó fejezet, mely már teljesen ki van dolgozva, mesterileg tárgyalja az ugor nyelvek plurális és duális képzéseit. A gyűjtő számnevekről és személyragokról szóló fejezetek a szerzőnek egyetemi előadásaira használt vázlataiból vannak kiadva. — E mellett kiemelkednek Halász Ignác és Munkácsi Bernát közlései. Halász kisebb leírásai a p p marki nyelvjárásokat ismertet s azonkívül gazdag gyűjteményei alapján összefoglalja a svédországi lapp nyelvjárások hangalakját s nyelvtani szerkezetét. — Munkácsi az ő nagybecsű *vogul* gyűjteménye alapján vázolja a közép- és alsólozvai vogul nyelvjárások alaktanát, s rövid szövegeket is mellékel: egy medvéeneket, két tréfás mesét (az egyiket Reguly följegyzéseiből) stb. — Setälä Emil érdekes daltöredéket közöl és fordít a finn nyelvnek *vepsz* dialektusából. — Steuer János alaposan s tüzetesen tárgyalja a *mordvin* határozók használatát, tekintettel a finn nyelv megfelelő szerkezeteire. — Budenz Józsefnek két nagyfontosságú *szamojéd* közleménye is van e kötetben. Az első közlemény mesékből áll, melyeket maga jegyzett föl a nálunk járt jurák-szamojédoktól. A másodikban pontosan összeállította e meséknek s azonkívül Castrén és Reguly jurák-szamojéd följegyzéseinek szókincsét. — Az ural-altaji nyelveknek *török* ágára vonatkozik Kúnos Ignácznak három nagyobb dolgozata. Az első kettőben kisázsiai népnyelvi szövegeket közöl fordítással s jegyzetekkel (teljes gyűjteménye a szentpétervári akadémia kiadásában fog megjelenni), a harmadikban pedig egy nagyérdekű ó-török nyelvemléket ismertet és magyaráz. E nagyobb dolgozatokhoz járulnak a kisebb közlések; így Simonyi Zsigmondtól a nem rég fölfödözött *Besztercei szójegyzék* legfontosabb szavai, Budenz-től a *magyar szókincs* eredetéhez szövegyezési adatok (az *ing*, *kutya*, *hódály* szokról), ugyancsak Budenz-től és Vasverő Rajmundtól néhány *vogul* apróság, s még Halász Ignácztól maga-gyűjtötte *török* dalok. — *Ismertetések* és bírálatok is vannak a kötetben. Kalmár Elek alaposan bírálja Kovács Gyulának nyelvünk latin elemeiről írt értekezését. Katona Lajos Krohn Károlynak az észti népdalokról szóló dolgozatát ismerteti. Simonyi Zs. egy Kézainál s a Bécsi Krónikában előforduló osztják folyónévről közli Anderson észti nyelvész fejtegetését. Végre közölve van e kötetben Szmirnov Iván orosz nyelvésznek Munkácsi B. Votják Szótáráról való elismerő bírálata.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI 'KÖZLÖNY. A II. füzet első cikkében Hegedüs István Thukydides művének keletkezése idejéről értekezik és ezúttal bevezetésként kritikai áttekintésben méltatja e kérdésre vonatkozólag főképp a német philologiai irodalomban kifejezésre jutott rendkívül eltérő részleteket. — A második cikkben Erdélyi Pál adalékokat közöl a régi magyar irodalom történetéhez. t. i. kéziratos emlékeket ismertet a XVI—XVII. század költészetéből. Cikkének ez első felében egy új codexet mutat be, mely dr. Jancsó Benedektől jutott a M. N. Múzeum könyvtárába. E kézirat 116 számozott levelet tartalmaz, melyből a szöveget őrző kötettestre 113 levél jut. Három helyütt hézagos; nemcsak egyes lapok, hanem egész terniök hiányzanak belőle. E csonkulások a könyvnek hánytvetett sorsáról tanúskodnak, de elegendő viszontagság nyomát mutatja külseje is. Két kéz írta, még pedig nem egymásutánban, hanem hely-lyel-közzel össze-vissza, egymást váltva, egymást átszöve. Mind a két kéz XVII. századi, az egész kötet valószínűen 1630 és 1663 között készült. A kötet tartalmát 226 darabból 216 magyar ének, 1 magyar pallio és 9 latin szövegű hymnus teszi, melyek közül a közlő 55 darabot nem tudott eddigelé determinálni. A determináltak között Batizi András, Sztárai Mihály, Palatich György, Siderius János, Szkárosi Horvát András, Szegedi Gergely, Vásárhelyi A., továbbá Petri András és Réti János neveivel találkozunk; egy költeményt Radán Balázsnak hajlandó tulajdonítani. Az énekek legnagyobb részét Kájoni János gyűjteményében találjuk meg, de elszórtan más énekes könyvekben is. A Jancsó-codexet multja a székelységhez köti, mert székelý földön lappangott egy darabig, talán ott keletkezett is. — A harmadik cikkben In c z e B é n i folytatja «Nominativus cum infinitivo és acc. c. inf. Thukydidesnél» című cikkét, ezúttal a kérdéses fordulatok alaktanát tárgyalva. — A negyedik cikkben N é g y e s y L á s z l ó Berzsenyi iskolázásáról szól, ennek több homályos vagy ellentmondásos pontjait új és önálló kutatások alapján vizsgálva. Kimutatja, hogy Berzsenyi tanuló kora, mely valószínűen 1790-ben, midőn tizenégy éves volt, vette kezdetét, nem 1796-ban, hanem 1795 nyarán érte befejezését. Tudva, hogy 1776-ban született, így is már tizenkilenc éves volt, osztályához képest kissé idős. Úgy látszik, hogy az alsóbb osztályokban erejénél, falusias pajkosságánál és koránál fogva a csintalanságokban vezére volt társainak, s e miatt volt baja; később, mint fölserdült ifjú, komolyabb kedélyvel, végletes természete szerint hol magányos szemlékezésbe merült s Horatiusban s Gessnerben lelte kedvét, hol egy-egy szilajabb kitérésre ragadtatta magát s ezért az iskolának sehogy nem felelt meg. De az 1794/95-iki iskolai évet minden esetre szabályszerűen végezte, s távozásáról csak olyan rendes évvégi bejegyzés számol be, mint a többi tanulónál. Nincs is értelme, minek adtak volna neki, mint eddig állították, consiliumot az év legvégén; de lehet, hogy bizalmas föl szólítást kapott, hogy jövőre ne

térjen vissza. Közben Berzsényi 1793-ban ment katonának és az 1793/94-iki iskolai évet otthon töltötte. Végre kimutatja szerző, hogy Berzsényi nem volt, mint Toldy után állítani szokták, a soproni Magyar Társaság tagja, nem is lehetett az, mivel abban csak a legfelső (theológiai) osztály hallgatói vehettek részt. A társaság jegyzőkönyvében neve kétszer fordul elő: 1798-ban könyveket kér, 1804-ben pedig levelezőnek választották.

A hazai irodalom rovatában Némethy Géza ismerteti Schrauf Károlynak a M. T. Akadémia kiadásában megjelent művét: «Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen», mely azokkal a magyar tanulókkal foglalkozik, a kik a bécsi egyetemet 1365-től 1460-ig látogatták. Kitűnő gonddal készült, fontos forrásmunkának mondja. Utána Váczy János ismerteti Négyesy Lászlónak a mértékes magyar verselés történetéről írt s a Kisfaludy-Társaságtól jutalmazott pályaművét, melyről úgy nyilatkozik, hogy az a lényeges kérdéseket szabatosan és sokoldalúan tárgyalja. Biztos adatokon épült és valóban kimerítő. A legrégebb nyomoktól le egészen élő költőinkig halad és nem kerüli el figyelmét egyetlen valamire való verselő sem, a legnagyobb versművészeknek pedig még apróbb sajátosságait sem mellőzi. Kisebb tévedések vagy egyes többé-kevésbé kérdéses állítások semmit sem vonnak le a könyv becséből. — Gyomlay Gyula Cserép Józsefnek legújabb Cicero-kiadását (pro T. Sestio oratio) bírálja. Tárgyi tekintetben majdnem kifogástalan munkának mondja, melynek methodikus és formai csekély hiányai tanítás közben könnyen pótolhatók. Hasonlóképpen igen kedvezően ítél Kardos Albert a Lehr Albert magyarázatos kiadásáról, mely legújabbban (1893) 50 lapnyi jegyzetekkel és 72 lapnyi bevezetéssel bővülve került a könyvpiacra. Bíráló örömmel üdvözlöi e kiadást, mely a szerzőnek finom paedagogiai s aesthetikai érzékéről tanúskodik és egyszerű, világos, erőben teljes, sőt tömör stílusával is kitűnik. Kisebb kifogásait a bíráló maga semtekintő lényegeseknek. — A Philologiai Társaság 1892-iki közgyűlésének aktái (elnöki megnyitó, titkári s pénztárnoki jelentés stb.) s néhány apró közlemény zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1893. január 2-án.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György tt. — Szász Károly r. t. — Halász Ignác. Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond. I. tagok. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Fejérfataky László, Fröhlich Róbert I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv, hely. osztálytitkár.

1. HALÁSZ IGNÁCZ I. t.: «Az ugor-szamojéd nyelvrokonságról» értekezik.

2. ZOLNAI GYULA vendégnek: «Mondattani buvárlatok» című dolgozatát fölolvassa Munkácsi Bernát l. t.

A két értekezés az ügyrend értelmében bírálatra adatik.

3. SIMONYI ZSIGMOND l. t. szóba hozza a magyar helyesírás revisióját és indítványozza, hogy a nyelvtudományi bizottságnak ez ügyben kidolgozott javaslata az Akadémiai Értesítőben kinyomattassék.

Az osztály ez ügyben folyó hó 7-én tartandó zárt ülésében fog határozni.

4. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HALÁSZ IGNÁCZ és SIMONYI ZSIGMOND l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1893. január 9-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Jakab Elek, Láng Lajos, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Majláth Béla, Márki Sándor, Nagy Gyula, Óvári Lipót l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Goldziher Ignác, Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

5. MÁRKI SÁNDOR l. t. fölolvassa: «Péró lázadása» című székfoglaló értekezését.

6. CZOBOR BÉLA l. t. bemutatja Gerecze Péter vendég tanulmányát: A művészi restauratio Olaszországban s a Rajna vidékén, különös tekintettel a pécsi székesegyház restaurációjára.

7. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkeretik SZILÁGYI SÁNDOR rendes és CZOBOR BÉLA l. tag.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III-dik osztály első ülése.

1893. január 16-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly T. Miklós tt. — Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán, Thanhofer L. r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Fabinyi Rezső, Heller Ágost, Kherndl Antal, Klug Nándor, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos l. tt. — Egyéb osztályokból: Pauer Imre, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

8. Elnök jelenti, hogy KONKOLY MIKLÓS tt. «Megfigyelések az ógyallai csillagdán» című értekezése közbejött akadályok miatt nem tartatik meg s a jövő ülésre marad.

9. Dolgozatok a budapesti egyetemi élettani intézetből: a) KLUG NÁNDOR és OLCSAVSZKY VIKTOR: «Az izommunka befolyása a phosphorsav-kiválasztásra.» — b) BECK C. és BENEDIKT X.: «Az izommunka befolyása a kén-kiválasztásra.» — c) DONOGÁNY ZAKARIÁS, intézeti tanársegéd: «Adatok a haemoglobin- és haemochromogen-kristályok tanához» — előterjeszti Klug Nándor l. t.

10. LIEBERMANN LEO és SZÉKELY S. részéről: «Új módszer a tej zsírtartalmának meghatározására» — bemutatja Than Károly r. t.

11. A jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY MIKLÓS t. és KLUG NÁNDOR l. tagok kéretek fel.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1893. január 23-án.

ZICHY ANTAL I. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az I. osztályból: Gr. Kún Géza tt. — Beöthy Zsolt, Szász Károly, P. Thewrewk Emil r. tt. — Asbóth Oszkár, Berczik Árpád, Csengeri János, Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Vadnay Károly I. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Vargha Gyula I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv, hely. osztálytitkár.

12. RÁKOSI JENŐ I. t. fölolvassa: «Modern aesthetika» című székfoglaló értekezését.

Elnök kibirdeti, hogy értekezőnek az Alapszabályok 20. §-a értelmében a tagsági oklevél ki fog adatni.

13. PETZ GEDEON vendégnek: «Az indogermán hangtan jelen állásáról» című értekezését bemutatja Heinrich Gusztáv r. t.

A dolgozat szabályszerű bírálatra az osztálynak kiadatik.

14. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére P. THEWREWK EMIL r. és VADNAY KÁROLY I. tagokat kéri föl.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1893. január 30-án.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Konkoly Miklós, Markuszovszky Lajos, Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Jakab Elek, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt. — Arany László, Berczik Árpád, Concha Győző, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Gothárd Jenő, Heller Ágost, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Rákosi Jenő, Schenek István, Télfy Iván, Vargha Gyula I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

15. Berczik Árpád I. t. emlékbeszédet tart Csiky Gergely I. tagról. — Az Akadémiai Értesítőben jelenik meg.

16. A főtítkár bejelenti Flegler Sándor külső tagnak, történetünk és nyelvünk nagyérdemű ismerőjének és külföldön terjesztőjének Bensheimban december 12-én 89 éves korában és Sir Richard Owen külső tagnak, nagyhirű palaeontologusnak és biologusnak London mellett december 18-án 88 éves korában bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a gyászjelentéseket s fölhívja a II. illetőleg III. osztályt, hogy az emlékbeszéd tartása iránt határozzanak.

17. A Vallás- és Közoktatási miniszter tudatja az Akadémiával, hogy király és királyné Ő Felségeik dr. Vargha Gyula pályakoszorúzott jubiláris ódáját két példányban legkegyelmesebben elfogadni s egyúttal azon legmagasabb óhajuknak kifejezést adni méltóztattak.

hogy erről a M. Tud. Akadémia legmagasabb köszönő elismerésük tolmácsolásával értesíttessék. Hódoló köszönettel tudomásul vették és Ő Felsegeik legmagasabb kegyének illetén nyilvánulásáról a koszorúzott mű írója is értesítettik.

18. A Vallás- és Közoktatási miniszter értesíti az Akadémiát, hogy a Földmívelésügyi miniszter úr fölkérésére beleegyezését adta az **orsz. meteorológiai és földmágnességi intézetnek** ez utóbbi miniszteriumba való áthelyezéséhez. — Kiadatik véleményes jelentés végett a III. osztálynak.

19. A Vallás és Közoktatási miniszter közli az Akadémiával, hogy **dr. Áldásy Antal** úrnak, a Történelmi Bizottság előterjesztése alapján, utazási ösztöndíjat engedélyezett. — Örvendetes tudomásul van.

20. A Honvédelmi miniszter értesíti az Akadémiát, hogy szokásos előfizetését a Hadtörténelmi Közlemények 100 példányára ez évben is fentartja. — Tudomásul van.

21. A horvát-szlavon bán köszönetét fejezi ki a horvát orsz. levéltár számára megküldött **Magyar Történelmi Emlékek** kiadványsorozatért. — Tudomásul szolgál.

22. A kolozsvári egyetem köszönetét fejezi ki az Akadémia múlt novemberi ülésén hozott határozatáért (Akad. Ért. III. 729), melyvel a történelemmel foglalkozó egyetemi hallgatók részére a **monumenta Hungariae Historica** egy-egy osztályát tűzte ki évenkénti jutalmul. — Tudomásul szolgál.

23. Az egri főgymnasium tanártestülete köszönetet mond **Szvorényi József** I. tag és gymnasiumi igazgató halálakor kifejezett részvét-nyilatkozatért. — Tudomásul szolgál.

24. Az opera-ház és nemzeti színház intendánsa részletesen indokolt emlékiratban fölkéri az Akadémiát, hogy a rendelkezésére álló alapokból tűzne ki jutalmakat **opera-szövegekre** is. — Kiadatik véleményadásra az I. osztálynak.

25. Gróf Teleki Gyula, mint a Teleki-nemzetiség alapító-ágának ez időszertinti feje, az Akadémia ajánlata alapján, kinevezi Fröhlich Róbert I. tagot az **Akadémia főkönyvtárnokává**, s kéri a kinevezettnek hivatalába beiktatását. Az elnök úr ezzel kapcsolatban jelenti, hogy a beiktatás 1893. január 23-án megtörtént s a könyv- és kéziratár vezetője az új főkönyvtárnoknak átadatott. — Tudomásul szolgál.

26. 1892. december 31-ig, mint kitűzött határnapig, a következő pályamunkák érkeztek be:

a) A Lévy-jutalomra (a magyar buza siker-tartalma) egy pályamű «Magasbra nőnek stb.» jeligével. — A jeligés levél külön borítékba pecsételtetvén, a pályamű híralaira kiadatik a III. osztálynak.

b) Az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság alapítványából és a Kereskedelmi miniszterium adományából hirdetett nyílt pályázatra egy tervezet érkezett be Edvi Illés Aladártól, a középiskola-iskola tanárától. — A tervezet kiadatik bírálatra a II. osztálynak.

27. A főtitkár előterjesztést tesz az egyes alosztályokban megüresedett helyekről. — A főtitkári hivatal utasíttatik, hogy az ügyrend értelmében erről a tagokat körlevélben értesítse.

28. Az I. osztály engedélyt kér **Kúnos Ignác** részére, hogy mint vendég a februári osztályülésen személyesen adhassa elő «Adakale népe és nyelve» című dolgozatát. — Az engedély megadatik.

29. A főtitkár utólagosan bejelenti, hogy **Fabinyi Rudolf** I. t. 1892. augusztus 15-én zárt levelet helyezett el az akadémiai levéltárban, elsőbbségének megőrzése végett.

30. A könyv- és kézirtár részére érkezett **ajándékok** során a főtítkár fölolvassa Beöthy Zsolt r. t. ajándékát: B. Wesselényi Miklós 1825. november 4-iki levelét Földváry Gaborhoz; (1. Ért. IV. 110. lapján). Továbbá Vámbery Ármin r. t. három kisebb cikkét küldi be a könyvtár számára, azon ígérettel, hogy gondoskodni fog kisebb dolgozatai teljes gyűjteményének könyvtárunkba való elhelyezéséről; Imre Sándor r. t. beküldi a Magyar Nyelv és Nyelvtudomány rövid története I. kötetét; dr. Békefi Remig «a zirczi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története» II. kötetét; Kayserling Mayer rabbi pedig dr. Hauser Fülöp «Estudios Medicos de Sevilla» két kötetét. — Köszönettel vétetnek.

32. A főtítkár előterjeszti a mult összes ülés óta megjelent **Akadémiai kiadványok** jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

33. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére PAULER GYULA r. és BERCZIK ÁRPÁD l tagokat kéri fel.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1893. február 6-án.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Hampel József, Jakab Elek, Láng Lajos. Pauler Gyula. Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz. Vécsey Tamás r. tt. — Bunyitay Vincze, Concha Győző, Csánky Dezső, Fejérpataky László, György Endre, Jekelfalussy József, Nagy Gyula, Óváry Lipót l. tt. — Más osztályokból: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Szabó József, Szilády Áron, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Munkácsy Bernát, Schenek István, Simonyi Zsigmond l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, oszt. titkár.

34. ÓVÁRY LIPÓT l. t. felolvassa: «A magyar Anjou-báz eredete» című székfoglaló értekezését.

35. BUNYITAY VINCZE l. t.: «A gyulafehérvári székesegyház újabb részei s egy magyar humanista» című tanulmányát mutatja be.

36. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek: BUNYITAY VINCZE és ÓVÁRY LIPÓT l. tt.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1893. február 6-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Hampel József, Jakab Elek, Láng Lajos. Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Bunyitay Vincze, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Schenek István, Simonyi Zsigmond l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

37. Elnök úr előterjeszti, hogy az 1893-ik évi költségvetés tárgyalását, a mult évi számadások elkészése miatt, az ülésorban meg-

határozott napra, január 30 ra nem tűzhetvén ki, a mai napra volt kénytelen elhalasztani, a miről a tagok külön meghívó útján is értesítettek. — Tudomásul szolgál.

38. Főtitkár bemutatja s átnézetes jelentésbe foglalja össze a Földhitelintézetnek, a M. Tud. Akadémia múlt évi bevételeiről, kiadásairól s vagyona állásáról szóló kinyomatott számadásokat. — Tudomásul vétetik.

39. Előterjeszti az 1893-ra szóló költségvetést, a melyet egyfelől az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottsága, másfelől az elnökök és titkárok bizottsága, az osztályok előterjesztései alapján, már előzetesen megvitattott s előkészített. — A költségvetés részletes tárgyalása közben az összes ülés két óhajásnak adott kifejezést: 1. hogy a Magyar Irók Életrajza című nagyterjedelmű munka mielőbb befejeztethessék; 2. hogy az irodai személyzet illetménye, mielőbb a pénzügyi helyzet engedni fogja, a fenforgó viszonyoknak megfelelően állapíttassanak meg. Egyébként az előterjesztett költségvetés elfogadtatott.

40. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁGYI SÁNDOR és BRÖTHY ZSOLT, r. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1893. február 13-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, Markusovszky Lajos t. tt. — Entz Géza, Br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, König Gyula, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Batizfalvy Samu, Bedő Albert, Daday Jenő, Galgóczy Károly, Heller Ágost, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Lengyel Béla, Lipthay Béla, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Egyéb osztályokból: Pauer Imre r. t., Fröhlich Róbert l. t. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

41. KONKOLY MIKLÓS tt.: «Megfigyelések az ógyallai csillagán.»

42. HELLER ÁGOST l. t.: «Ohm-nak a galvánlánczra vonatkozó, feledésbe ment egyik értekezéséről.»

43. LIEBERMANN LEÓ és BUGARSZKY ISTVÁN részéről: «Adatok a sókeverékek vizes oldatának elméletéhez.» Továbbá:

44. LIEBERMANN LEÓ részéről: «Ujabb vizsgálatok a lecithalbuminról» és «A lecithalbuminnak néhány élettanilag fontos sajátságáról», beterjeszti Than Károly r. t.

45. TANGL KÁROLY részéről: «Néhány forgási test potentialja», bemutatja Fröhlich l. r. t.

46. KOSSUTÁNYI TAMÁS részéről: «A különböző eredetű Saccharomycesek befolyása a bor képződésére» megismerteti Schenek J. l. t.

47. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY MIKLÓS t. és HELLER ÁGOST l. tag urakat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1893. február 20-án.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György t. t. — Beöthy Zsolt, Szász

Károly r. tt. — Asbóth Oszkár, Halász Ignác, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond l. tt. — Más osztályokból: Pauler Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Fejérfataky László, Nagy Gyula, Óváry Lipót l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv r. t. helyettes osztálytitkár.

48. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. felolvassa: «A vogulok ősvallása» című értekezését.

49. TAGÁNYI KÁROLY vendégnek: «A beszterczei szószedet kulturtörténeti jelentősége» című tanulmányát bemutatja Simonyi Zsigmond l. t.

50. KUNOS IGNÁCZ vendég felolvassa: «Adakale népe és nyelve» című értekezését.

51. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZÁSZ KÁROLY r. és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

Az Igazgató-Tanács első ülése.

1893. február 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök, gr. Apponyi Sándor, Gyulai Pál, Pulszky Ferencz, Szabó József, Szilágyi József, Than Károly, Tisza Kálmán, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

1. A főtitkár bemutatja az **Akadémiának** a M. Földhitelintézet-től 1892. december 31-én lezárt **vagyonmérlegét, vesztesség- és nyereség-számláját, értékpapírok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételek állását, költség-számla állását, követelések részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését.** — A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla elnöklete alatt Szabó József és Than Károly ig. tagok kéretnek föl.

2. A főtitkár átnézetes jelentést mutat be az Akadémia 1892. évi **bevételeiről, kiadásairól és vagyoni állásáról.**

A vesztesség- és nyereség-számla szerint az összes bevétel 1892-ben 163.084 frt 70 krt tett, úgy hogy az előirányzathoz képest 10.584 frt 70 krral több vétetett be. Megjegyzendő azonban, hogy könyvek eladásából 4929 frt 40 kr. s a könyvkiadó vállalat bevételi fölöslegéből 1074 frt 57 kr. mindjárt átiratott a Könyvkiadó-Vállalat régi deficitjeinek törlesztésére. Ezt számításba véve, a **bevételi fölösleg 16.588 frt 67 krt tesz.** — Ugyancsak a vesztesség- és nyereség-számla szerint az összes kiadás 150.314 frt 17 krra rúgott; tényleg azonban a kiadás 718 frt 03 krral kevesebb volt, mert ez az összeg a régi adótartozás törlesztésére fordítatott, úgy hogy 403 frt 86 krral **kevesebb adatott ki,** mint a mennyi előre volt irányozva.

1891 végén az Akadémia tartozása, a mit saját alaptőkéjéből vett kölcsön (illeték-egyenérték, a díszterem falfestményei, palota és bérház javítása, Könyvkiadó-Vállalat régi deficitjei czímen) már 26.939 frt 86 krt tett. E tartozásból 1892 folyamán 15.611 frt 15 kr. törlesztetett, úgy hogy még törlesztetlenül marad 11.322 frt 71 kr. Ehhez járul a Széchenyi-emléktábla deficitje: 1758 frt 94 kr.; tehát az Akadémia kölcsöne, melylyel még az alaptőkéjének tartozik: 13.087 frt 65 kr. Ez összegből 4732 frt 89 kr. a Könyvkiadó-Vállalatot terheli; 8714 frt 76 kr. pedig a díszterem, bérház javítása és a Széchenyi-tábla számlájára esik. E kölcsön, ha új terhek nem fognának fölmerülni, már 2—3 év alatt könnyen törleszthető lenne.

A vagyon 1892 végén 2.329.530 frt 21 krt tett, mintegy 8400 frttal többet, mint az előző év végén. A vagyon jövedelmezősége 1893-ban, a papíráradék conversiojánál fogva mintegy 2800 frttal csökkenni fog, s e körülmény az 1893. évi előirányzat készítésénél tekintetbe vevendő volt.

Az egy millióra becsült palota- és bérházon kívül most már csak mintegy 35.000 frt fekszik ingatlanokban, ú. m. Pacséron 9—10 ezer, Beregmegyében 7—8 száz és Széphalmon 25 ezer frt. Ez utóbbit, tehát a Kazinczy-alapot az Akadémia eddigelé nem tekintette magáénak, hanem külön alapképen kezelte; de minthogy a széphalmi mauzoleum fentartása, Kazinczy munkáinak kiadása és Kazinczy férfi-utódainak esetleges segélyezése az Akadémiának úgyszólván morális kötelessége. akár telik az alap jövedelmeiből, akár nem. a pénzügyi bizottság azt indítványozza, hogy a széphalmi birtok értéke, 25.000 frtra számítva, egyszerűsítés céljából csatoltassék az Akadémia vagyonához s a Kazinczy-alap külön kezelése szüntessék meg. — A főtitkár jelentését az Igazgató-Tanács tudomásul veszi; a Kazinczy-alapra nézve pedig határozza, hogy az ezentúl is, az eddig fölvelt értékben, külön alapként kezelendő.

3. A pénzügyi bizottság indítványozza, hogy az oszlopcsarnok emléktáblájára befolyt összeg, a melyről a pénztár azt vélte, hogy a Széchenyi-emléktábla költségeire fordítható, ezentúl is külön alapként tartassék fenn. — Elfogadtatik.

4. Ugyan e bizottság jelenti, hogy a dolog sürgősségénél fogva a pénztárnak február 4-én utasításul adta az Akadémia birtokában levő papíráradék-kötvényeknek koronajáradék-kötvényekre való konvertálását. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

5. Az építészeti bizottság előterjesztésére a pénzügyi bizottság indítványozza, hogy egyelőre a főtitkári hivatalban és a könyvtár egy részében az ablak-rámák és faltáblák, valamint az ajtók kijavítására és újra mázolására, továbbá a tetőzetten levő kőbábuk kijavítására és befestésére, végre a homlokzat és dunai oldal párkányzatának kőpepezésére 1500 frt engedélyeztessék az Előre nem látott kiadások rovatából. — Az Igazgató-Tanács e munkálatok végrehajtását engedélyezi, azzal a megjegyzéssel, hogy ez összeg a palota és bérház rendkívüli kiadásai címén vétessék föl a költségvetésbe, s ehhez képest az Előre nem látott kiadások tétele 3.000 frtról 1.500 frtra szállíttassék alá, jövő évben pedig a Palota és Bérház címén a szükségletnek megfelelő összeg praelimináltassék.

6. A pénzügyi bizottság jelenti, hogy a palotabeli csatorna-rendszer átalakítása kérdésében megbízta a főtitkárt, hogy a fő- és székvárosi mérnöki hivataltól tudná meg, vajjon az új csatorna-terv bele fog-e illeni az Akadémia épülete körüli fővárosi csatorna-tervbe? A főtitkár ennek kapcsán előadja, hogy az Akadémia körüli csatorna-terv még nincs végre teljesen megállapítva s ennél fogva az V. ker. fővárosi mérnök vezérsebbnek tartaná a palotabeli csatorna-rendszer átalakítását későbbre halasztani. — Az Igazgató-Tanács, megfontolva az előadottakat, valamint a Zsigmondy Gusztáv főmérnök és akadémiai építész sürgető előterjesztésében foglaltakat, határozza, hogy a főtitkár kérje meg ez ügyben Lechner Lajos fő- és székvárosi építészeti igazgató és Klimm Mihály egyetemi tanár urakat is véleményük nyilvánítására.

7. A főtitkári iroda személyzetének fizetés-emelés tárgyában benyújtott folyamodása, a jelenleg fenforgó körülmények között nem volt teljesíthető; az elnökség azonban fölkérte, hogy ez ügyben a jövő évi költségvetés idejére, a többi hasonló hivatalki fizetésviszonyainak figyelembe vételével, tervezetet sziveskedjék előterjesztetni.

8. A könyvtári bizottság előterjesztésére a pénzügyi bizottság ajánlja, hogy a könyvtár tételénél a kéziratár rendezéseért eddig járó tiszteletdíj Jakab Elek r. tagnak, tekintettel arra, hogy az utóbbi egy év alatt sok év munkáját végezte el, hagyassék meg élethossziglan. — Elfogadtatik, azon feltétel mellett, hogy Jakab Elek r. t. e nembeli munkásságát a Széchenyi-iratok rendezésében folytatni fogja.

9. A pénzügyi bizottság ajánlja, hogy Lindtner Ernő és Hellebrant Árpád alkönyvtárnokok részére az 1892. évben, a főkönyvtárnoki állás üresedése idejében, teljesített szolgálataikért 2—200 frt jutalomdíj engedélyeztessék a személyes járandóságok terhére. — Elfogadtatik.

10. Az 1893. évre szóló bevételi és kiadási előirányzat, e jegyzőkönyv 5. pontjánál tett módosítással helybenhagyatik.

11. Zichy Antal ig. tag jelentést tesz az ügyészi számadásokról s azokat teljesen rendben találván, a költségjegyzék kiutalványozását ajánlja. — Elfogadtatik.

12. Chyzer Kornél l. t. Sátoralja-Újhelyről Budapestre tevén át lakását, s így a széphalmi mauzoleum és kert feletti fölügyeletet többé nem teljesíthetvén, az Igazgató-Tanács Chyzer l. tagnak sok évi buzgó és sikeres fáradozásáért, melyet az Akadémia állandó kegyelete tárgyának, Széphalomnak gondozása körül kifejtett, mély köszönetét fejezi ki, és a főtitkárt megbizza, hogy Becske Bálint s.a.-újhelyi pénzügyi igazgató urat kérje föl, nem lenne-e hajlandó Széphalom felügyeletét elvállalni.

13. A dunaparti alagutak bérletének meghosszabbítása és a palotabeli betonozott pincze bérbeadása tudomásul vétetik.

14. B. Bánffy Dezső, a képviselőház elnöke 2000 koronát adományoz az Akadémiának történeti vigjátékokra pályadíjúl. — Köszönettel tudomásul vétetik.

15. Szász Domokos, erdélyi ref. püspök, bold. édes atyjának, id. Szász Károly r. tagnak, Cserna Károlytól festett arcképét ajándékozza a képes-terem számára, azt kérvén, hogy az eddigi kevésbbé megfelelő arckép a történelmi arckép-csarnoknak engedtetnék át. — E becses ajándék, mint az atya emléke iránti kegyelet és az Akadémia iránti tisztelet jele, köszönettel elfogadtatván, az eddigi arckép kiszolgáltatása elrendeltetett.

16. Elnök úr indítványára a Széchenyi-iratok vételárának végleges rendezése tárgyában gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag elnöklete alatt Zichy Antal ig. és t. tagból és a főtitkárból álló bizottság küldetik ki, ha szükséges, az akadémiai ügyész is meghívandó levén a bizottság tanácskozásaira.

17. Az Akadémiai ügyész indokolt előterjesztésére az Akadémia alapítványai közül Almássy Pál 5800 frtnyi tőke-hátraléka elhagyandó, s ez összeg, a kamat-tartozással együtt, a vagyonból leírandó. Úgyan-így a 11-ik és 28-ik számú alapítványok iránti követelés is kihagyandó a kimutatásból.

18. Pulay Károly elhalt Akadémiai szolgálja özvegye részére évi 100 frtnyi, kiskorú fia részére pedig évi 50 frtnyi kegydíj (ez utóbbinak 18 éves kora betöltése idejéig) engedélyeztetik.

19. Az Akadémiai szolgálak drágasági pótlékot kérő folyamodása, tekintettel arra, hogy nekik jóval nagyobb fizetésük van, mint az állami hivatalszolgáknak, nem vétetik figyelembe.

20. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr SZLÁVY JÓZSEF és ZICHY ANTAL ig. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. A magyar tud. Akadémia millenniumi kiadványának tervezete.

A Millennium alkalmából kiadandó mű hivatva lesz mindazon emlékeket, írott forrásokat és leleteket a tudomány mai színvonalán álló kiadásokban felőlelni, magyarázni és minden oldalról megvilágítani, melyek a honfoglalás történetének, a benne szereplő népek viszonyainak és műveltségi állapotának megismerésére tudományos alapul szolgálhatnak, és melyekhez az, ki Magyarország népeinek — beleértve a hódítókat és a meghódítottakat — azon korbeli történetéről, viszonyairól és műveltségi állapotáról képet akar nyerni, első sorban fordulni kénytelen.

A források igazolásául, magyarázataul a bennök előadott állapotok, jogviszonyok, hadviselés stb. nyomai a későbbi korban, a mennyiben ez lehetséges volna, megfelelő értekezésekben tüntetendők fel.

A kiadvány illusztrációit a kéziratok nevezetesebbjeiről készített hasonmások, a leletek rajzai, és esetleg az azon korbeli állapotokat feltüntető térképek képezik.

E szempontoknak megfelelőleg az írott kútfők közül felveendőek mindazok, melyek a honfoglalás eseményeiről egy- vagy közelkorúlag (pl. 950—960-ig) írtak. A honfoglalás eseményein kívül a későbbi forrásokból felvétetnek azok, melyekből jellemző voltuknál fogva a honfoglalás korabeli magyarok szokásaira, hadakozásuk módjára stb. vonhatunk következtetést.

A források adatai lehetőleg első kézből veendőek át. Ahol a kútfők tudósításai igen gyérek, rövidke vagy kevésbé fontosak, ott a szöveg közlés elmarad és az adatok megfelelő formában a bevezetésekben használatnak föl.

A kútfők iratásának korát, melynek határául a nyugati kútfőkben általában a X. század közepe vehető, ki kell terjeszteni némely kútfők csoportjánál, melyekből egy- vagy közelkorú adataink nincsenek: így a hazai, keleti és szláv eredetű forrásoknál.

Mindezeket tekintetbe véve, a kiadandó műben, megfelelő bevezetések kíséretében, felvétetnek:

I. A hazai kútfők közül

a) *Anonymus*, mint a hazai hagyomány emléke. Ehhez bevezetés írására a bizottság *Mátyás Flórián* lev. tag közreműködését óhajtja megnyerni.

b) A *Nemzeti Krónika*, illetőleg a krónikának a honfoglalásra vonatkozó részei, a legjobb kéziratok nyomán. E részek kijelölésére dr. *Marczali Henrik* kéretett meg.

c) *Julán tudósítása* nagy-magyarországi útiról; mely forrásunk bár későbbkori, de következtetést enged vonni a magyarok honfoglalás-korabeli állapotaira. E forrásunk legjobb szövegének felkutatására *Fraknoi Vilmos* r. tag kéretett meg.

II. A *görög kútfők* közül Leó császár tudósítását, lehetőleg a legjobb kéziratok nyomán, a kiadvány teljesen tartalmazza; míg Constantinus és egyéb görög írókból a kiadvány csak a honfoglalás idejét és viszonyait megvilágosító részeket öleli fel. Constantinusból a kiadványba történelmi szempontból felveendő részek kiszemelésére *Marczali Henrik*, a jogtörténelmi szempontból fontos adatok kijelölésére és nyomaiknak a későbbi időkben leendő feltüntetésére *Hajnik Imre* r. tag, a többi görög írók szövegének a kiadvány céljaira teendő átnézésére szintén dr. *Marczali Henrik* kéretett meg.

III. Az *arab és egyéb keleti kútfők* illető részeinek az előadott szempontok szerint való átnézésére és összeállítására gr. *Kuín Géza* tiszt. tag. kéretett meg.

IV. A *szláv kútfők* átnézésére és a kiadandó részek kiszemelésére dr. *Thallóczy Lajos* lev. tag kéretett meg, ki ezenfelül a szláv szövegek megállapítására a bécsi egyetem hírneves tanárának, *Jagič Vatroslav*nak és dr. *Hodinka Antal*nak közreműködését kilátásba helyezte.

V. A *nyugati kútfők* felől tervezet elkészítésére és a kiadványba felveendő részek kijelölésére dr. *Marczali Henrik* kéretett meg.

VI. A honfoglalás korát feltüntető *leletek* összeállítására dr. *Hampel József* lev. tag kéretett meg.

Mindezen felsorolt szakférfiak közreműködéseket biztosan megígérték, és így a bizottság azon óhaja, hogy a nagy mű megalkotásához az Akadémia tagjai és más szakférfiak közül mentől többen járuljanak hozzá, teljesedésbe megy.

A görög kútfők szövegének pontos kiadása tárgyában a bizottság a classica-philologiai bizottság közreműködésére számít, melynek segédtagja dr. *Vári Rezső* úr az Akadémia ajánlatára, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium támogatásával, e tárgyban beható kézirati tanulmányokat tett. Míg e görög és másnemű forrásoknak hadviselési adatait és esetleg ezek nyomát későbbi időkben feltüntetni és méltatni a hadtudományi bizottság lesz hivatva.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának 1892. ján. 2., jan. 30. és febr. 27-én tartott üléseiből. *Szilágyi Sándor*, biz. h. elnök. *Fejérfataky László*, biz. előadó.

2. Jelentés a magyar honfoglalást illető arab és egyéb keleti kútfőkről.

I.

A folyó évi június hó 30-ról keletkezett nagybecsű felszólításra van szerencsém a m. tud. Akadémiától kiadni szándékolt millenniumi forrásmunkára vonatkozólag jelentésemet a következőkben megtenni.

A «Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima» című munkám második kötetének *appendix*-ében a magyarok legrégebb történetére tartozó néhány keleti kútfőt fogok közölni, de ezek legnagyobb részt épp azon már többször kiadott és ismertetett szövegek, melyekről fajunk hajdankori történetéről szóló újabb munkákban ismételten történt hivatkozás. Ezeknél a m. tud. Akadémia forrásmunkája többet kíván s magam előtt áll ez idő szerint a kérdés, hogy többet nyújthatok-e?

A szóban forgó időszakra nézve a héber középkori irodalomból csakis gyér anyagot meríthetünk. Tudelai Benjamin keleti utazását 1160-tól 1173-ig tette s Petachja Mózses ugyanezen évszáz végén Prágából Lengyelországon át tett keleti útjában Magyarországot nem is érintette. Petachja a kúnok földjét *Kedar*-nak nevezi, mely névvel az ó-szövetség könyveiben az Ismaeltől származott arab törzsek neveztettek. Chasdai ben Jizchak ibn Šaprut-nak a kozárok királyához intézett, 955 körül keletkezett levele *Hungrin* országot éppen csak melékesen említi. A középkori héber írók a magyarokat közönségesen *hagrím*-oknak, illetőleg *hagarenus*-oknak s a törököket *ismaeliták*-nak nevezték, s mintha ezen elnevezésekkel e két nép közös eredetére céloznának, így p. o. a 83-ik zsoltár *targûm*-jában *hagrím* helyett *hungraé* áll. József kozár király válasza az említett levélre a kozár birodalom ethnographiájára nézt igen tanulságos, de ebben a magyarokról szóló közvetlen tudósítások nem fordulnak elő, mert a népek lajstromában az ugrok és hunok éppen csak hogy megemlítetnek. Ibrahim ibn Jakub, ki 973-ban, mint a kordovai kalifa követe, Ottó német császár udvarából Csehországba is tett kirándulást. ezen utazásról arab nyelven írott tudósításában említi, hogy a turkok országából, tehát Magyarországból, árukkal s byzanci pénzzel muzulmánok (= baškirok), zsidók és turkok (= magyarok) kereskedés végett gyakran jönnek Prágába, hogy ott rabszolgákat, hódbőröket és egyéb bőrneműeket vásároljanak. A rabszolgául külföldre való eladás Magyarországon is a rabszolgaságra kárhoztatás büntetésének súlyosb fokozatát alkotta. Ibrahim ibn Jakub ez adatát Wattenbach «Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit» 18-ik füzetében német, s dr. Kohn Sámuel «A zsidók története Magyarországon» című munkája első kötetében (I. a 9-ik lapon) magyar fordításban közli.

Az örmény irodalom fajunk legrégebb történetére tartozó sok érdekes anyagot rejt magában. A magyar őstörténelem iránt annyira

érdeklődő Horváth István élénken óhajtott, hogy történelmi irodalmunk ezt a becses anyagot hű fordításban bírja s céljaira értékesítse s a «Tud. Gyűjtemény» 19-ik évfolyama 7. füzetében erre vonatkozólag ezeket írja: «Ki lészen az a gondoskodó új hazájáról a közöttünk lakó Örmények közül, ki könnyebb használhatás végett lefordítja számunkra az örmény írókból a magyar népeket tárgyzó helyeket?» Az idéztem szavakban az újkori ethnographusnak méltán feltűnhetik a *magyar népek* többszám-alak, mintha valamikor több magyar fajú nép létezett volna, s a nemzet fogalma nem volna oly gyűjtőfogalom, melyben a főismertetők egységet alkotnak. B. e. Lukácsy Kristóf, Szamosújvár tudós plébánosa, megértvén az intést, nagy fáradsággal gyűjtött historiai adatait Horváth István biztató felszólítására «saját terve és nézetei szerint» összeállította s e munkáját «A Magyarok őselei s hajdankori nevei s lakhelyei» cím alatt 1870-ben közrebocsátotta. Élénk emlékemben van az a tanulságos óra, melyet 1868. nyarán a nagyérdemű örmény tudóssal tölteni szerencsés voltam. Horvát Istvánnak Pesten való találkozásukkor hozzá intézett buzdító szavait hálásan említtette s figyelmeztetéseit, mint maga mondá, annyi idő elmúltá után is eszében tartja. Az örmény régi történetíróknak több tekintetből legjelentékenyebbekét, Chorenei Mózsest, ki az V. évszáz örmény íróinak sorát megnyitja, Lukácsy K. idézett munkájában, mint a hogy ez más-képen nem is lehetne, gyakran idézi. Horváth István iskolájának bizonyos tekintetben híve lévén, fajunk őseit szintén különböző keleti népek nevei alatt keresi s az örmény történelmi s földrajzi munkákban «a magyar népeket tárgyzó helyeket» kutatja. Szerinte Chorenei Mózsés a magyarokról *hun. chûš, chûšân, ephthalita. saka, dâha* és *mas-sageta* nevek alatt emlékezett volna s a parthusokkal való fajrokonosságukat nyilván állítja. Lukácsy így is érdemes munkájával úgy ért volna célzt, ha ezen különböző népekről szóló tudósításokat külön tárgyalja s szorítkozik a magyarok őseleiről szoltában azokra, melyeket a *guda magari* népről, a *Mağar* völgy- és helynévről s a hunokról följegyezve talált, s adatait a szigorú bírálat követelményeinek megfelelőleg csoportosítja. Szongott Kristóf, az «Armenia» című folyóirat tudós szerkesztője, a jelen évben adta ki Chorenei Mózsés «Nagy-Örményország története» című munkáját magyarul (Szamosújvártt, 1892.). Ez a munka immár közkézen forog az érdeklődők körében, s a vele való tüzetes foglalkozás őskori történetünk ismeretét gyarapítani fogja. Midőn b. e. Hunfalvy Pállal, egy évvel elhunya előtt, fájdalom, utolszor tatálkoztam, az örmény források fontosságát nyomatékosan emelte ki előttem, s ő is, mint a jelen évszáz első felében Horvát István, magyar őskori történetünkre nézve felette óhajtanónak jelezte az ezekkel való alapos megismerkedést. Az örmény történelmi tudósítások közül minket leginkább azok érdekelnének, melyek a magyaroknak a régi Alaniában töltött idejére, tehát a VIII. évszáz végétől körülbelől 836-ig terjedő időre, s a Daghestánban visszamaradt ma-

gyarokra vonatkoznak. Az ilyen adatok jól beillenek a m. tud. Akadémia forrásmunkájának illető részébe.

Egy *Romakasiddhanta* című szanszkrit nyelven írott csillagászati s földrajzi munka *Hungarasthāna*-t a mongolok földjének (*Mugalasthāna*) szomszédságában említi. Ez is egy becses adat, melyre «Iran und Turan» című könyvében Brunnhofer A. figyelmeztetett.

A sinai történelmi irodalom azon bő adatai, melyek a *hiang-nu. ni-ngu-orh, ku-se s tu-kju* nevű népekre tartoznak, fajunk legrégibb történetéhez kellő kritika mellett becses adalékot nyújtanak. Csakhogy ezon adatok nem a honfoglalást közvetlenül megelőző vagy az azt követő korszakot illetik, s már ennél fogva is a M. Tud. Akadémiától kiadandó forrásmunkába be nem illeszthetők.

A persa s török történetírók közül Rašid-ed-dīn Tabibī (megöletett 1318-ban) s Abulghazi Bahadur chān, Chiva uralkodója (1643–63.), ki előbbeni munkáját jól ismerte, a török népek legrégibb történetének sok érdekes hagyományát őrizték meg, de ezek adatai is részben a mongol pusztítás idejére, részben, és csakis közvetve, fajunk azon őskori történetére vonatkoznak, mely a szóban forgó forrásmunka által megjelölt határokon túlterjed. Rašid-ed-dīn a mongolok nyugati hadjáratáról szólva, a magyarokat *baškir*-oknak s az Olt folyam mellett *Ilante* tartományának nevezi.

Ezek után áttérek az arab történet- s földrajzírókra, kik közül néhányan fajunknak épp azon időkori történetét érdeklik, melyet a M. Tud. Akadémiától kiadandó forrásmunka tervezete kijelölt. Az arab történelmi irodalom nagy gazdagságáról megbizonyosodhatik, ki Wüstenfeld «Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke» című 40 íves negyedretű könyvét (Göttingen, 1882.) kezében forgatja, melyben 590 történetíróról van szó. És ez a nagy szám még nem meríti ki az arab történetírók névtárát. Bár az utóbbi évtizekben felesszámú arab történelmi munka jelent meg nyomtatásban, még mindig van elég kinyomatlan s van olyan is, mely jobb kéziratok felhasználásával s nagyobb gonddal volna újból kinyomandó. Az arab írók neveit néha csak a *kunja* vagy más egyéb jelző különbözteti meg, s kézirati munkáikat a leírók nemcsak interpolációkkal, de néha szántszándékos változtatásokkal is megrontották, nem is szólva azon felesszámú hibákról s kihagyásokról, melyek a leíró tudatlanságából erednek. Több kézirat annyira hiányos állapotban szállott reánk, hogy a kiegészítés, ha lehető is, mindazonáltal nagy nehézséggel jár. Egyik író szerénységből elrejtí névét, másik egy harmadik munkáját magának tulajdonítja, vagy legalább annak művéből nagyobb részeket iktat be saját munkájába. Nem ritka az oly munka, mely két vagy több mű összeszerkesztéséből eredt. Egy író munkája néha különböző címek alatt említettik; így p. o. Al Balkhī *sūrū al-'akālīm* című nagy munkáját Safadī *si-fātū 'lū-mamīn* név alatt említi. Szabadjon például az itt felhozottakra a de Goejéltől kiadott *masālik* című munkára hivatkoznom. Ennek a

munkának két exordiuma van, s már ebből is látszik, hogy itt két külön munka összeszerkesztésével van dolgunk. Nemcsak interpolációra akadunk benne, hanem a leírók nem egyszer változtattak is az eredeti szövegen, a mint azt a gothai példányból látjuk. Van olyan példánya a *masálik*-nak, mely alatt Ibn Haukal neve áll, ki csakugyan, mint maga is mondja, javított rajta, pedig tulajdonképeni szerzője *Istakhri* volt. *Istakhri*, mint a hogy de Goeje bebizonyította, *Balkhi* művéből könyvébe néhány részletet vett fel, s innen van, hogy a *masálik*-nak két exordiuma van. Az idézetek is gyakran nem pontosak, így Jakut munkája egy helyét Ibn Fadhlán-nak tulajdonítja, melyet valósággal *Istakhri*-ből irt ki, s ugyan Jakut némely idézetében interpolációkat engedett meg magának. Egy elterjedtebb munkát gyakran többen irtak ki, de a forrásokat nem mindig nevezik meg, s ha az adatokat egymással össze nem hasonlítjuk s eredetöket ki nem nyomozzuk, könnyen megtörténhetik, hogy több forrást tételezünk fel ott, hol csak egyről lehet szó. Mindezekről igen kimerítőleg értekezett de Goeje *«Die Istakhri-Balkhi Frage»* című jeles tanulmányában (Z. d. D. M. G. XXV-ik kötetének 42—58. lapjain), s kimutatta, mint és mily arányban használta fel *Istakhri* *Balkhi* munkáját s Ibn Haukal *Istakhriét*, valamint *Abulfeda* s *Jakut* szintén *Istakhriét*. Néha igen nehéz valamely tudósításnak első forrására találni. Sok az ellentétes adat; így p. o. a *baškírokról* szóló, mint a hogy erre Vámbéry a magyarok eredetéről irt nagy munkájában figyelmeztetett. Jakut megmondja, hogy a *baškírokról* való tudósítást honnan vette, de azt már nem tudjuk, hogy Ibn Rosteh (kinek nevét eddig hibásan Ibn Dasta-nak irták) a magyarokra vonatkozó adatait honnan merítette. Vámbéry szerint munkája egy előttünk ismeretlen régibb munka után készült.

Az itt elmondottak után legyen szabad röviden jeleznem a szóban forgó forrásmunka keleti része szerkesztőjének főfeladatait. A szövegek gyűjteménye legyen lehetőleg teljes s oly szövegeket tartalmazó, melyek az előtalálható legjobb kéziratokból vagy edíciókból merítvék. Az illető szerkesztő legyen kellő tekintettel a közlendő szöveget magában foglaló mű kézirati családjára. s igyekezzék archetypusára reátalálni, u. m.: a kézirati család azon példányára, mely a leghibátlanabb szöveget tartalmazza; s mennyire lehet, igyekezzék a hiányos szöveget kiegészíteni az illető kézirat különféle példányaiból, s a romlottat igazítani; így p. o. az idegen nevek és szavak rontott alakjait. A legjobb edíciók felhasználásánál a kiadó szövegkritikai jegyzeteire különös figyelmet fordítson. Fordítása lehető hű és szabatos legyen, s szorítkozzék mindenkben a szövegkiadó s fordító különleges feladataira. Igyekezzék a szövegeket bevezető jegyzeteiben az azokban foglalt tudósítások kinyomozható eredetéig jutni, illetőleg, a mennyiben lehet, kimutatni, hogy valamely történeti adat azon irodalomra vonatkozólag, melynek valamelyik termékében előfordul, melyik régibb szerzőig kísérhető fel. minő forrásból látszik eredetnek lenni. Bevezető jegyzeteiben azon íróknak rövid életrajzát is közölje, kinek munkájából szöveget idéz.

II.

Első Jelentésemet folytatja az itt következő jelentés, melyet a m. tud. Akadémia «Történettudományi Bizottsága»-nak ezennel tiszteletteljesen beterjeszték.

Az arab irodalom tag mezején elég gyakran nem épen könnyű feladat az írókat a tudomány és irodalom bizonyos szakjai szerint osztályozni, nemcsak azért nem, mert némely szakok az arab tudományosság fejlődési fokain közel érintkeznek egymással s néha a szakszerűség azon szempontjából nézve s bírálva az arab írók munkásságát, melyből a mai napon a szakirodalmok kérdését vizsgáljuk, a határvonalak nehezen állapíthatók meg, de azért sem, mert számosan az írók közül az irodalom különféle nemeit művelték s néha épen azon irodalmi szakban hagytak állandó nyomot, melylyel csak mellesleg foglalkoztak s melyet nem néztek termékenységök sajátos terének, így p. o. *Šaraf-ed-din Ibn el-Mustaufi* történész, genealogus. a hagyományok kiváló ismerője, jogász, philologus és költő. — *Ibn Allán el Bekri* híres koránismerő, a hagyományok gyűjtője. philologus, jogász. történész és költő volt, kinek bölcs mondásait és verseit a zarándokok messze földre terjesztették. A tudomány- és irodalomfajok synkretismusára nézve az arab irodalom tagadhatatlan hasonlatosságot mutat a Nagy Sándor után való görög irodalommal, a mint azt Alexandriában. a római uralom alatt s a byzanti birodalomban látjuk. A nyugati *renaissance* következtében ugyanez az irányzat a nyugat-európai irodalmokban is hosszú időre mély gyökeret vert s Leibnitzot p. o. (1646—1716) méltán illethetnők azon jelzővel, melylyel a régiek alexandriai Didymust (szül. 63-ban Kr. e.) *καλκέντερος*nak nevezték. Az ilyen sokoldalú írókat az irodalomtörténész, munkásságuk legkiválóbb jegye szerint, fogja beosztani az irodalmi fajok valamelyik sorozatába, mert ha több kategóriába osztaná, az illetők irodalmi egyénisége, mint Krumbacher Károly byzanti irodalomtörténetében igen helyesen jegyezte meg, részekre hullana szét. *Ibn Rosteh* (névét nálunk és másutt hibásan Ibn Dasta-nak írták, — Edelsbacher Antal Ibn Dusta-t írva közeledett a helyes írásmódhoz, mert az első magánhangzó nem *fetha*, hanem *damma*), ki «A nemes drágaságok könyve» című munkáját Chwolson szerint még 913 előtt írta s adatait, mint Vámbéry A. helyesen jegyezte meg, egy előttünk ismeretlen régibb munkából merítette, historikus, geographus és ethnographus egy személyben, ha nem is épen egyaránt, mert az ethnographus jegye túlnyomó nála. Wüstenfeld bevehette volna az arab nyelven író historikusok közé, De Goeje kihagyhatta volna a geographusok közül, de jogosan azokhoz sorolhatta is és így vagyunk sok más arab, vagy legalább arabul író szerzővel. A tudományok jelenlegi nyugat-európai mértékét nem is illeszhetjük a régibb korszakok irodalmaira s azt még kevesebbé tehetjük a keleti népek irodalmaival szemben. A historia s a geographia közt ezeknél a határvonal biztosan meg nem vonható s a jelenlegi és minden idők történet-

írása is minduntalan reászorúl a földrajz adataira s a történész, az események előadásánál méltán elmondhatja Archimedes szavait: *ὁς μοι τοῦ σῶ*, mert az események csak is így állapíthatók meg a rohanó idők árjában.

Érdekes kérdés az írók munkássága beható méltatásában tudni, hogy minő forrásokból merítettek és ez a kérdés különös fontossággal bír a történelmi és földrajzi irodalom terén. Az arab történészek vagy írott könyvekből, vagy a hagyományból, vagy hallomásból, vagy önszemlélethől merítették adataikat s a hagyomány tudvalevőleg igen nagy szerepet játszott nálok. Az ó-hellén történészek is gyakran járulnak a hagyomány élő vizeibe, hivatkoznak azokra, a kiktől egy vagy más dolgot hallottak, de ez a hivatkozás az arabokéhoz képest számba se jöhet, mert ezek a hagyományt arra történő felessszámú hivatkozásaikban felkísérik a megtudható első elbeszélőig s a hagyománynak illetéknéppen mintegy származatrendjét adják. A világi tartalmú könyvek iránt darab ideig az islám hiveinél nagy volt az ellenszenv s azt tartották, hogy a *Korán* mind azt, a mit tudni hasznos és üdvös, magában foglalja. De ez az ellenszenv még az islám első korszakában sem volt oly általános, mint a hogy azt sokan tudni vélték s idő múltával mind többen kezdettek a világi irodalom értékei iránt érdeklődni s tudvalevőleg érdeklődtek más népek s jelesen a hellén irodalom nem egy örökértékű műve iránt. Nemcsak khalifák, főhivatalnokok és gazdagok, de még a középvagyonúak is nagy könyvtárakat gyűjtöttek össze, némelynek egész vagyonra ment rá könyvgyűjteményére s még a szegénysorsú is tőle kitelhetőleg áldozott könyvszerzési szenvedélye kielégítésére. *Gamál ed-din el Kifti* nem nősült meg. és házát sem vett, csakhogy tetemes jövedelméből mentől több könyvet vásárolhasson s könyvtárát kortársai 50.000 dinárra becsülték. A hagyomány értékét nem apasztja, ha sok hagyomány valótlannak is bizonyúl részleg vagy egészben, mert hiszen számos hagyomány osztja azon geneológiák sorsát, melyekről Mohammed egy alkalommal így nyilatkozott: *Katsaba al-nussábuna* «hazudnak a genealogusok.» A *haditun* szó, mely elbeszélést jelent nemcsak hagyományról, de igen sokszor a történetről, jelesen életiratokról, így legkülönösebben Mohammed életirati adatairól mondatik. El-Beládhori *Ansáb al-ašraf* című munkájában, valamint az Ahlwardttól kiadott arab névtelen krónikájában. arról, kire valamely történet elbeszélésénél hivatkozás történik, vagy az mondatik, hogy *haddatani* «értécsített engem», «elbeszélte nekem», vagy egyszerűen *kála* «mondta», még pedig az illető, kinek szavai idézettek, mind kétesetben *el-Madā'ini*. Az említett két arab igealak írott feljegyzésekre vonatkozik s mint Nöldeke megjegyezte, az előbbi szerzőnek hallás után tett jegyzése, utóbbi *el-Madā'ini* valamelyik más tanítványának jegyzete; az ilyenek már nem a tulajdonképeni hagyományhoz sorozandók, mely alatt a szóhagyományt értjük. A hagyomány szívós életét a különböző népek-

nél a régi emlékek fenmaradása bizonyítja. Történészeink közül többen kétkednek abban, hogy fajunk Attiláról még emlékezhetnék s a róla szóló mondai töredékeket irodalmi befolyásra vezetik vissza. Ha az ossétok mai nap azt mondják magukról, hogy azon álbánok vagy álánok utódjai, kik valamikor a hun király Attila seregéhez csatlakoztak, miért ne öröklődhetett volna nálunk is az Attiláról való hagyomány, kiknek ősei a többi Volga-melléki népekkel együtt minden valószínűség szerint részt vettek a nagy hun hódító hadjárataiban. A hallomás és önszemlélet minden idők történetének kiapadhatlan forrása s ezek megbírálásában a főkérdés abban rejlik, hogy a hallott hír, tudósítás a megbízhatóság kellékeinek mennyiben felel meg, s hogy a szemlélő jól látott-e s előadásában csupán arra szorítkozik-e, a mit maga látott. A gyakori s nagyobb utazások az önszemlélet határait jelentékenyen kiejebb terjesztik s az arab historikusok közül feles számmal vannak azok, kiknek messze országokra tett utjaikról megemlékeznek életíróik, így p. o. *el-Tabari* (szül. a hígra 224-dik évében Tabaristán Amul nevű városában) beutazta Egyiptomot, Szíriát, Irákot s Baszra és Kufán át Bagdadba ment, hol hosszabb ideig tartózkodott. Már első jelentésemben említettem, hogy az arab írók műveikbe kortársaik vagy a régibb írók könyveiből gyakran egész terjedelmes fejezeteket iktattak be, vagy idézve a szerzőt, vagy őt meg nem nevezve, ez utóbbi esetben a két egyező szöveg néha egy harmadikból ered, melynek szerzőjét nem ismerjük, így p. o. *Tabari* munkája több helyén szembetűnőleg egyezik az említett névtelen krónikával s Beladsori «Ansáb» című munkájának egyes szövegeivel, de azért mint de Goeje és Nöldeke kimutatták, Tabari *Beládsori* munkáját nem használta fel, hanem mind a kettő megegyező tudósításait ugyanazon forrásból merítették. Az arab íróknál az írók egymás iránt viseltetett liberalismusának néhány szép példáját látjuk, így p. o. *Ibn H'aukal*, mint maga beszéli el Indiáról írt fejezete végén, *Abú Ish'ág el-Fárisi*-vel találkozáván, ez térképeit átengedte neki kijavítás és felhasználás végett, I. de Goeje «Die Istakhri-Balkhi-Frage» cz. értekezését (Z. d. D. M. G. XXV-dik kötete 46-dik lapján). *Ibn el-Nagjár* úti jegyzeteit készségesen közölte *Jáqút*-tal, ki azokat nagy geographiai munkájába szőtte.

A jelen évszáz első felében az arab irodalommal foglalkozó lép-ten-nyomon reá szorult a munkák kézirati példányaira s azon esetben, ha azok hiányosak voltak, néha csak nagy utánjárással egészíthette ki példányát, néha kénytelen volt a csonka szöveggel beérni, ép úgy, mint a XII. évszáz egyik arab historikusa, kinek sikerült könyvtára számára *Sam'ani* genealógiájának egy szép példányát megszerezni, de ebből egy réteg hiányzott, melynek néhány lapját utóbb megkapta ugyan, de a még hiányzókat minden keresés dacára sem tudta megtalálni s nagy bánatot okozott neki annak megtudása, hogy ezen lapokat egy kalaposmester kalapkészítéshez felhasználta. Az újabb időben s néhány évtized óta az arab geographusok és historikusok kitűnő editói jelentek

meg, melyek a létező kézirati példányok gondos összehasonlításán alapulnak és a szövegkritika minden igényének megfelelnek, ilyen editiót nyújt az arab földrajzírók csoportjából De Goeje «Bibl. geogr. arab.» eddig megjelent VII. kötete, mely series utolsó kötetében foglaltatik *Ibn Rosteh* «A nemes drágaságok könyve» című munkája, a mely tudvalevőleg a magyar őstörténet némely igen becses adatát tartalmazza. Voltak, a kik azt hitték, hogy De Goeje egy jobb kéziratból adta ki a szóban forgó munkát, mint a Chwolson által használt codex, ez csalódás, mert e munkának eddig csak egy ismert kézirati példánya van, úgy mint a londoni, s a De Goeje editiója csak kevés eltérést mutat a Chwolsonétól s utóbbi aggodalma, hogy a magyar méltóságneveket talán hibásan olvasta, mint a nagynevű orientalistától tavaly Leidában hallottam s időközben megjelent editiójából látható, alap nélkül szűkölködik. Azon esetben, ha a m. tud. Akadémia könyvtárában a De Goeje által kiadott «Bibl. geogr. arab.» kötetei meg nem volnának, azok minél előbb való megszerzését e könyvtár részére óhajtanónak tartom.

A magyarok honfoglalását tárgyaló történet, ha nem csupán krónikaszerű előadása a főeseménynek, hanem ha okfejtő módon forgatjuk s az előzményekre s ezek kinyomozható összefüggésére kellő tekintettel vagyunk, egy oly időmértéket igényel, melynek végső fokán belül ősaink Etelközből Lelediába s innen Alániáig kísérhetők s megkivánja, hogy mind azon népekről is történjék említés, melyekkel vándorlásaik közt s megállapodásaik ideje alatt sűrűbben érintkeztek baráti vagy ellenséges viszonyban. Ilyenek több Volga-menti nép, jelesen a *kazarok*, az *alánok*, különböző hun-, *bolgár- és szláv* törzsek, ezek közt kiváltképen az *uglizik*, a besenyők, a kunok, a *byzanti görögök* stb. A m. tud. Akadémia millenniumi forrásmunkája keleti részének az itt felhozottak szerint tekintettel kell lenni a keleti írók azon szövegeire is, a melyek az említett népekre azon időből vonatkoznak, melyben ősaink velök érintkeztek. Keleti írókról szoltam, mondhattam volna: arab írók, mert hiszen az ezen népekre vonatkozó adatok legnagyobb részét az arab nyelven író historikusok és geographusok munkáiban találjuk. Jelentésem hátralevő részében 1. azokkal a keleti, jelesen arab írókkal foglalkozom, kik a honfoglalást megelőző s az azt követő időszak magyarjairól s a velök leginkább érintkezett népekről emlékeznek, 2. ezen népek ethnikus egyéniségét s történetét vázolom, a mennyire azt szükségesnek tartom az említett érintkezések felvilágosítására.

Mind azt, mit Ibn Rostehről De Goeje kinyomozhatott és ez fájdalom nagyon kevés, művének általa eszközölt editiójához irt bevezetésében elmondja. Ibn Rosteh perzsa családból származott X-dik századbeli arab író, született *Ispahában*, *Irák* fővárosában, nem tudni melyik esztendőben, valamint halála évét sem tudjuk. Itt megjegyzem, hogy az arab írók születési éveit ritkán lehet meghatározni, minthogy a források rendszerint csakis haláluk idejét (*vafujátün*) jegyzik fel. Chwolson szerint Ibn Rosteh, a mint fennebb említettem, *kítáb*

ul-a'láigin al-nafisatîn című könyvét még 913 előtt írta s Vámbéry helyes megjegyzése szerint az ebben foglalt adatok legtöbbjét egy előttünk ismeretlen régibb munkából merítette, melyet el-Bekri is felhasznált a magyarok földjéről írt tudósításában, pedig mint ahogy «*Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis antiquissima Historia*» című munkám első kötetében kimutatni igyekeztem, Ibn Rosteh nem azt a magyarok földjét írja le, melyet el-Bekri, hanem előbbi őseink etelközi szállásait, utóbbi Lebediát. Mindkettő a magyarokat *maggar*-oknak nevezi s mindkettő előadása szerint szállásaik a besenyők és a bolgárfajú *eşkel*-ek közt terülnek. A besenyők ekkor őseink keleti szomszédjai voltak, a bolgár- vagy hunfajú *eşkel*-ek tehát tőlök nyugatra laktak s ez okból Chwolson nem ok nélkül tartja ezeket az erdélyi székelyekkel egyazon fajnak. *Abul-Hassan 'Alî ben el Husein ben 'Alî el-Hudselî el Masûdî* a magyarokat '*bağgird* és *el-maggarie* név alatt említi, a mely helyes névalakot a leírók *el-gagarie*-re rontották, mint ahogy ezt Chwolson helyesen vette észre. *Masûdî* szül. Bagdadban, egyike a legtudósabb arab historikusoknak s geographusoknak s ezen tudományszakokba vágó ismereteinek java részét gyakori nagy utazásai közt szerezte. Élete utolsó éveit felváltva Szíriában s Egyiptomban töltötte s Wüstenfeld szerint valószínűleg Fustât-ban (Kairó) halt meg a hígra 345-dik vagy 346-ik évében, tehát 959-ben vagy 960-ban Kr. u. Masûdî «Arany mezők és drága kövek bányái» cz. műve egy helyén *Belâdsorî*-t az iszlám hódításai történelme legjelentékenyebb forrásának nevezi. Nem tudom, hogy a magy. tud. Akadémia könyvtárában megvan-e Masûdî említett műve, a budapesti egyetemi könyvtár ennek Barbier de Maynard és Pavet de Courteille által eszközölt kiadását bírja kilencz kötetben (Párizs, 1861—1877). *Ahmed Ibn Foslan* X-dik századbeli író, a kit Muktedir Billâh khalifa a hígára 309-dik esztendejében Bulgar városába küldött, hogy a Volga-melléki népek közt a korán tanait terjeszsze, szintén megemlékezik a magyarokról. Ibn Foslan a baškirok közt is megfordult s ezekről sok érdekes adatot jegyzett fel, itinerariumát Fraehn Keresztély Márton adta ki, a következő cím alatt «*De Baschkiris quae memoriae prodita sunt ab Ibn Foslano et Jakuto*» a «*Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences et St. Pétersbourg*» VIII-dik kötetében (1822). Tudtomra ez a kiadás a budapesti nyilvános könyvtárak egyikében sincs meg. *Ibn Zaid el Belkhî* X-dik századbeli író (szül a hígra 322. évében, 936-ban Kr. után) a keleten ősi hazájokban, és a nyugaton megtelepült magyarokat szintén *başgird* név alatt említi. *Abû 'Ubejd el Bekrî* XI-ik századbeli arab író (szül. Andalusiában, meghalt a hígra 487. évében) a magyarokat *mağgarie* név alatt említi s lakóföldjeikről geographiai munkájában következő cím alatt értekezik: *Dikrû bilâd il-mağgarie*. El-Bekri szóban forgó munkáját Wüstenfeld F. következő cím alatt adta ki: Bekri «*Das geographische Wörterbuch, nach den Handschriften heraus-*

gegeben von F. Wüstenfeld» (Göttinga, 1876—1877). Egy a munka is, ha a m. tud. Akadémia könyvtárában még meg nem volna, számára megszerzendő lenne. Bekri. mint a hogy már fennebb említettem, leírásával a magyarok Lebediá-ban való tartózkodását érinti s adatait egy régibb műből vette, melyből Ibn Rosteh is merített. *Zakarija ben Mohamed el-Kazviní* XIII-dik századbeli kosmographus (szül. 'Irák *Gazvin* nevű városában, meghalt a hígra 682-dik évében) a magyarokat *báskir* név alatt említi. Nem tudom, hogy «El-Cazwini's Kosmographie. Aus den Handschr. v. F. Wüstenfeld» (Göttinga, 1847—49.) meg van-e a magy. tud. Akadémia könyvtárában? Jeles orientalistánk Repicky János az «Új Magyar Muzeum» IX-dik kötetében (1855) Kazviní említett munkájának a turk nemzetségekről szóló fejezetét magyar fordításban közli, a melyet jegyzetekkel kísér. Ez a fejezet a Wüstenfeld által eszközölt kiadás II. kötete 391 s következő lapjain olvasható. Kazvinínál is a magyarok *Bašghirt* név alatt említetnek. *Jákút* azaz *Abu Abdallallah Jákút ben Abdallah Siháb ed-dín el Hamawí* arab geographus (szül. a hígra 574. vagy 575-dik évében, meghalt a hígra 626-dik évében), geogr. szótárát kiadta Wüstenfeld következő cím alatt: «Jacut's geographisches Wörterbuch. Aus den Handschriften zu Berlin, Petersburg, Paris, London u. Oxford» (Lipce 1866—73). A munka hat kötetre terjed. *Jákút* ép úgy, mint *Dimiški* a magyarokat *hunkár* néven említi, mely név emlékét nálunk egy dunántúli régi magyar nemes család, a *Hunkárok* neve, őrizte meg, a mely család talán *baškir* eredetű volt, mert tudvalevőleg a magyarországi *baškirok* nevezték a magyarokat *hunkár*-oknak. Vámbéry Armin «A Magyarok Eredete» című nagy műve «A magyarok, arab kútfők nyomán» című fejezetében az itt említett arab írókat idézi s használta fel s ezen «Jelentés» írója is «Relationum stb». című munkája «Appendix»-ébe szintén ezek műveiből vett szövegeket sorozott be.

Ezekben volt szerencsém a m. tud. Akadémia történettudományi bizottságának második jelentésemet megtenni. — *Gr. Kuin Géza*, a M. Tud. Akadémia t. tagja.

3. Nyelvtudományi Közlemények jövőbeli programja.

(*Simonyi Zsigmond* l. t. előterjesztése alapján megállapította az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága.)

A Nyelvtudományi Bizottság folyóirata, midőn 1862-ben megindult, voltakép a Hunfalvy Pál szerkesztette *Magyar Nyelvészet* folytatása volt. s mint ez, fölkarolta a magyar nyelvészetet kívül mind a többi nyelvészetet, sőt a régi nyelvek philológiáját is. Később a magyar nyelvészet népszerűsítésére a *Magyar Nyelvőr* indult meg, a philologia ápolását pedig az *Egyetemes Philologia Közlöny*-re három-

lott. Midőn azért 1878-ban Budenz József vette át a *Nyelvtudományi Közlemények* szerkesztését, a Bizottság jóváhagyásával megszorította a folyóirat munkakörét, az említett okon kívül azért is, mert a Budenz irodalmi s egyetemi működése által fölvirágzó ugor nyelvészet mindig nagyobb tért kívánt s ezt egyebütt nem kaphatta, mint a Ny. Közleményekben.

Azóta azonban a hazánkbeli ugor és altaji nyelvészet annyira megtermékenyedett, hogy a Ny. Közl. tere is szűknek bizonyult. A bold. szerkesztő buzgólkodása s az Akadémia nagylelkű támogatása nagyobb-szabású külön munkák kiadását tette lehetővé. Míg azelőtt Hunfalvy Pál kondai-vogul s északi-osztják könyve a Ny. Közl. egy-egy kötetét foglalta el, addig most Munkácsi B. votják s vogul, Halász I. lapp, Kúnos I. török gyűjtései és Munkácsi Votják Szótára több testes kötetre terjedő külön kiadványokban láthatnak napvilágot. Ennélfogva a Ny. Közl.-nek ma már csak a *kisebb* anyaggyűjtő és földolgozó munkálatok maradnak. Ezek meg nem töltenek be évenként egy 30 íves kötetet, pedig kívánatos, hogy a Ny. Közl. rendes időközökben megjelenő folyóirattá váljék, legcélszerűbben negyedévéssé; akkor pedig minden évfolyamnak egy-egy befejezett kötetet kell alkotnia.

Másfelől az Egy. Philologiai Közlöny, melyre bízva volt eddig a többi nyelvészeti ágaknak magyar nyelven való művelése, rendkívül terjedelmes tárgykörénél fogva, — mely magában foglalja a régi s újabb irodalmak történetét, a klasszikus régiségtant s egyáltalán az ókori nyelvek egész philológiáját, — kevés tért adhatott a tulajdon képi *nyelvészetnek*. Már pedig kívánatos, hogy pl. a hazai népfajokra való tekintettel megfelelő tért nyissunk a germán, szláv és román s általában az indogermán nyelvészetnek, — kívánatos, hogy tért adjunk a nálunk is mindinkább kifejlő keleti nyelvészet művelésének, s azon-fölül mindnyájunk okulására az általános nyelvészetnek is, melynek a Steinthal- és Techmer-féle folyóiratok megszűnése óta amúgy sincs könnyen hozzáférhető organuma.

Végül szükség van arra, a mit eddig majdnem teljesen elbanyagoltunk: hogy a külföldi nyelvészet fontosabb jelenségeit lehetőleg rendszeresen ismertessük. Tapasztalatból tudjuk, hogy nyelvészeink s kivált középiskolai tanáraink kevésbé ismerik a külföldi szaklapokat s általában e szaknak virágzó irodalmát, pedig ha időről-időre figyelemzetni fogjuk rá, a termékenyítő hatás bizonyára nem fog elmaradni. E cél elérésére szükséges, hogy folyóiratunk sokoldalú és érdekes tartalommal igyekezzék magának újabb s nagyobb olvasó közönséget hódítani.

E szerint a szükséges változtatásokat a következő pontokba foglalhatni össze:

1. A Ny. Közlemények ezentúl rendes időközökben, még pedig negyedévi füzetekben fognak megjeleneni.

2. A folyóirat ezentúl is első sorban a magyar s altaji nyelvészetnek fog szolgálni, de ezek mellett nem fogja kizárni a nyelvtudo-

mánynak egyéb ágait sem, figyelemmel fogja kísérni ezeknek irodalmából a fontosabb jelenségeket. s egyáltalán földadatának fogja tartani a nyelvtudományi irodalomról való rendszeres számadást.

Közlöni fog tehát a folyóirat:

a) magyar s ugor tárgyú értekezéseket s anyaggyűjteményeket

b) altaji s itt első sorban (ha lehet) szamojéd és török tárgyú dolgozatokat;

c) germán, szláv, román, sémi s általános nyelvészeti munkákat;

d) esetleg ethnographiai, műveltségtörténeti, mythologiai értekezéseket, a mennyiben nyelvészeti eszközökkel dolgoznak (pl. a kultúra szavairól stb.);

e) bíráló és tájékoztató ismertetéseket a nyelvészeti irodalomnak minden ágából, lehetőleg összefüggő (pl. évi) jelentések alakjában is, első sorban a hazai termékekre való tekintettel;

f) kisebb közléseket: szófejtéseket, magyarázatokat, nyelvészeti híreket stb.

4. A M. Tud. Akadémia felirata a Vallás- és Közoktatási Miniszteriumhoz, az Országos Meteorológiai és Földmágnassági intézet tárgyában.

Méltóztatott a Magyar Tud. Akadémiát értesíteni, hogy az országos központi Meteorológiai és Földmágnassági intézetnek a Földművelésügyi miniszteriumhoz való áthelyezése tervbe van véve, s hogy a Földművelésügyi Miniszter úrnak ez iránt kifejezett kérését Nagyméltóságod azon kikötés mellett kész is teljesíteni, hogy az intézet tudományos jellege a jövőben is, úgy mint eddig, meg fog őriztetni.

Engedje meg Excellentiád, hogy a M. Tud. Akadémia azon érdeklődésnél fogva, melylyel a belőle kifejlődött országos intézetnek nemcsak jelene, hanem jövője iránt is kötelességszerűleg viseltetik, előadhassa aggodalmait, melyeket a tervbe vett áthelyezés kelt benne.

Az orsz. központi Meteorológiai és Földmágnassági intézet, mint tudva van, tisztán tudományos intézet. Feladata: hozzájárulni a Földphysikai viszonyainak kikutatásához és megismertetéséhez. Az a körülmény, hogy a meteorológiai megfigyelések egynemely eleme a mezőgazdát is érdekli, ép úgy nem változtathat ezen a feladaton, mint a hogy a tengerész érdeklődése nem másíthatja meg a csillagvizsgáló intézetek rendeltetését, vagyis más szóval az orsz. meteorológiai intézeteknek ép úgy nem szabad a mezőgazdaság szolgálatába szegődniök, mint a hogy az országos csillagdák sem rendelik magukat alá a tengerészet követelményeinek, vagy ha ezt teszik, önként lemondanak eredeti hivatásukról s itt agrar-meteorológiai, amott marina-observa-

toriumok színvonalára szállanak alá. A Földmágnességnek, pedig a Földmiveléshez épenséggel semmi köze sincs, ha csak az nem, hogy mindkettőjük nevében előfordul a Föld szó. Kétségtelen, hogy a külföld tudományos köreiből feltűnést fog kelteni, ha meghallják, hogy van Európában egy ország, a hol a Földmágnességet az adminisztratív beosztás a Földmivelésügy körébe sorozza.

Mint minden élő szervezetnek, úgy a tudományos intézeteknek is megvan a maguk légköre, a melyben fejlődhetnek és virágozhatnak, és a melyből, ha kiveszszük őket, vagy elcsenevésznak, vagy pedig abnormis fejlődésnek indulnak. A tudományos intézeteknek *tudományos* légkörben kell élniök, mihelyt gyakorlati szakérdekek szabják meg életműködésüket, nem lehetnek többé azok, a mikké válniok kellett volna.

A M. Tud. Akadémia nem kételkedik azon, sőt meg is van teljesen győződve, hogy a jelenlegi Földmivelésügyi Miniszter úr mindent el fog követni, hogy a hozzá esetleg áthelyezett tudományos intézetet eredeti színvonalán megtartsa és bőkezű támogatással mind magasabbra is fejlessze; meg van azonban arról is győződve, hogy ez az intézet az áthelyezést előbb-utóbb meg fogja sínyleni, nem azért, mintha új ápolói nem gondoskodnának majd eléggé róla, hanem azért, mert első sorban a gyakorlati érdekek kielégítése, nem pedig a tudomány művelése fog tőle követeltetni.

A M. Tud. Akadémia kötelességének tartotta ezen aggodalmait Nagyméltóságodnak még az esetben is tudomására hozni, ha az áthelyezés netán már elhatározott dolog volna is.

A m. tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalata
pártolói közé

1893. jan.—február havában bejegyeztettek.*

(A zárjelben álló név a gyűjtő neve.)

Ifj. Balló Lajos, gyógyszerész. L.-Szt-Miklós. — Dr. Baróti Lajos, tanár, Budapest. — Bauer Gusztáv, Budapest. — Bercsényi József, jegyző, Paragán. — Dr. Berczeller Imre, orvos, Budapest. — Dr. Bindfeld Lajos, ügyvéd, Félegyháza (Czájlik Kálmán). — Dr. Blum Béla, kir. közjegyző, Pécs (Rónaky Kálmán). — Bolehovszky Adolf, Makó (Simon János). — Brengarten Henrik, jegyző, Csanád-Palota. — Budapest, Orsz. központi meteorologiai intézet. — Buday János, kir. ítélő táblai bíró, Szeged (Veress Károly). — Bugárszky Athanáz, kereskedő, Zombor (Temesváry János). — Csánky Dezső, lt., Budapest. — Csala Sándor, kir. aljárásbíró, Szeged (Reiniger Jakab). — Csepreghy Kálmán, böcs. hallgató, Budapest. — Csincsek Flóris, orsz. gyűl. képvis. Nustár (Möller István). — Czako Péter, ügyvéd, Szolnok (Tóth József Sándor). — Czajna József, polg. isk. igazg., Besztercze. — Dorner Adolf, nagykereskedő, Barcs (Politzer Géza). — Dröttner Pál, ügyvéd, Zólyom (Thébusz János). — Erdélyi Lajos, tanárjelölt, Kolozsvár. — Faik Henrik, cand. theol. Pozsony. — Faragó János, gymn. igazgató, Karczag. — Dr. Fazekas Kálmán, ügyvéd, Félegyháza (Czájlik Kálmán). — B. Feilitzsch Bertalan, Nagy-Becskek (Duka László). — Ifj. Fesselhoffer József, N.-Kanizsa (Baboss László). — Dr. Friedl Ödön, ügyvéd, N.-Kanizsa (Baboss László). — Geiger Mór, birtokos, Szabadka (Geréb Mihály). — Grill Károly, könyvkereskedése, Budapest. — Dr. Grünbaum Pál, ügyvéd, Ó-Becse. — Gelsei Gutmann Vilmos, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa (Halphen Mór). — Incze József, tanárjelölt, Horpács. — Jezerniczky Akos, kir. mérnök, Szeged (Veress Károly). — Joó Antal, gépész, Makó (Simon János). — Karátsonyi Andor, N.-Becskek (Duka László). — Kecskemét, Kegyesrendi nővédek könyvtára (Szölgvény János). — B. Kemény Simon, Magyar-Bükkös (B. Kemény Ödön). — Kölcsi Kende Béla, Budapest (Komjáthy Béla). — Keresz Miklós, kir. törv. bír., Pécs (Szikrai Odo). — Dr. Kicska Emil, orvos, N.-Bodok. — Dr. Kiss Ernő, kegyesrendi tanár, Budapest. — Kletzár Lajos, kir. törv. aljegyző, Pécs (Szikrai Odo). — Kovács Sándor, cand. theol., Pozsony. — Kudász Kálmán, jegyző, Tokaj (Bolner Károly). — Kun-Szt-Mártoni Casino (Bozóky István). — Lederer Arthur, Csóka (Lederer Béla). — Leipniker Ernő, tanársegéd, Budapest (Ilosvai Lajos). — Luby Géza, orsz. gyűl. képvis., Magyar. — Lugosi főgymnasium. — Madarász Imre, orsz. gyűl. képvis., Karczag (Faragó

* A pártoló tagsági nyilatkozatokat kérjük a Főtitkári hivatalhoz küldeni.

János). — *Dr. Magyar István* jogakad. tanár, Kecskemét (Helle Károly). — *Majoros Sándor*, tanker. tollnok, Debreczen (Békési Gyula). — *Márkus Agoston*, mérnök, Budapest (Szivák Imre). — *Mayer István*, kereskedő, Zombor (Temesváry János). — *Dr. Mégay Gyula*, tanársegéd, Kolozsvár (Gensich Antal). — *Miess Gusztáv*, aljár. bírő, Lugos (Hortobágyi Zsigmond). — *Mikler Sándor*, ev. lelkész, Tokaj (Bolner Károly). — *Mikus László*, főgymn. tanár, Lugos (Hortobágyi Zsigmond). — *Milhofer Ödön*, ékszerész, N.-Kanizsa (Halphen Mór). — *Milleker Bódog*, városi könyvtárnok, Versecz. — *Molnár Antal*, tanítónő, Budapest (Bolváry Illés). — *Nedeczey János*, orsz. gyűl. képvis., Munkács (Komjáthy Béla). — *Dr. Nyilassy Pál*, ügyvéd, Szeged. (Reiniger Jakab). — *Nyíry Ödön*, tanuló, Nagy-Várád. — *Nyitrai kegyesrendi hittudományi intézet* (Acsay Antal). — *Papp György*, kir. főgymn. tanár, Arad (Kara György). — *Dr. Pártos Simon*, ügyvéd, Szeged. (Reiniger Jakab). — *Petőcz Ferencz*, cand. theol. Pozsony. — *Popescu Jakab*, árvaszéki ülnök, Lugos (Hortobágyi Zsigmond). — *Pór Antal*, kanonok, Pozsony. — *Puky Gyula*, kir. táblai elnök, Debreczen (Medve Kálmán). — *Rajnai Béla*, orvostanuló, Budapest. — *Redlich Arthur*, műegy. hallg., Budapest (Ilosvay Lajos). — *Rust József*, Budapest (Lederer Béla). — *Schneller Alajos*, főkönyvtvezető, Budapest (Tóth József Sándor). — *Scholtz János*, medikus, Budapest. — *Sigmond Elek*, műegy. hallg., Budapest (Ilosvay Lajos). — *Dr. Simonffy Béla*, kir. alügyész, Debreczen. — *Dr. Sonnevend Frigyes*, kir. albiró, Pécs (Szikrai Odo). — *Sváb Sándor*, Budapest (Lederer Béla). — *Szabadkai Casino* (Brenner József). — *Szabadkai honvédtiszti könyvtár*. — *Szabadkai polg. olvasó kör*. — *Dr. Szász János*, ügyvéd, Szeged (Reiniger Jakab). — *Szikszy Viktor*, m. á. v. hivatalnok, Kolozsvár. — *Szilágyi Károly*, ügyvéd, Debreczen. — *Dr. Szivessy László*, ügyvéd, Szeged (Reiniger Jakab). — *Szmrecsányi János*, földbirtokos, Budapest. — *Szóts Péter*, főszolg. bírő, Alsó-Jára (B. Kemény Ödön). — *Dr. Tamás János*, ügyvédjelölt, Budapest (Szivák Imre). — *Taussig Vilmos*, kereskedő, Szabadka (Geréb Mihály). — *Dr. Temesváry János*, főgymn. tanár, Zombor. — *Dr. Tódorffy Domokos*, aljárás-bíró Budapest (Tóth József Sándor). — *Tóth Kálmán*, református s.-lelkész, Sárospatak (Rácz Lajos). — *Uray Zoltán*, m. á. v. hivatalnok, Budapest. — *Ürményi Bernát*, orsz. gyűl. képviselő (Szivák Imre). — *Várnay Imre*, ügyvéd, Zsombolya (Stross Ernő). — *Weiser József*, gazd. gépgyáros, N.-Kanizsa (Halphen Mór). — *Zigány Zoltán*, tanár, Budapest. — *Zsobraák János*, gymn. tanuló, Csurgó.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1892. évi Teleki-pályázatról.

(Előadta *Rákosi Jenő* lt. 1893. márczius 20-án.)

A jelenleg függőben levő 1892-iki Teleki-díjra tiszta vígjáték pályázik. Pályabírák az Akadémia részéről: *Zichy Antal*, *Szász Károly* és *Rákosi Jenő*, a nemzeti színház részéről: *Ujházi Ede* és *Vizvári Gyula* urak. Beadatott összesen tizenkét pályamunka, érkezések sorrendje szerint a következők:

I. *Az én özvegyem*, II. *Egy fess leány*, III. *Lángész*, IV. *Pályázat vígjátékra*, V. *Névtelen*, VI. *Ki szereti igazán*, VII. *Bárdi Imre*, VIII. *A madarak*, IX. *A honvédek*, X. *Jó parthiek*, XI. *Az eladott menyasszony* és XII. *A papa*.

E művek közül kettőt ki kellett zárni a versenyből és pedig a II. számút (*Egy fess leány*), mivel időközben másutt lett pályanyertes és a szerző neve nyilvánosságra került. Ki kellett zárni még a VII. számút (*Bárdi Imre*), mivel hogy ez meg tragédia, holott a pályázat vígjátékra szól. Mégis voltak a bírálók között, a kik a tragédiával foglalatoskodtak s a kik sajnálattal zárták ki e művet a pályázatból, mert derekas munkának találták.

Ha már most általánosságban kell szólanom a pályázat eredményéről, úgy kevés jót mondhatok. A pályázók száma csökken és nem az írók java az, a melyet a remény kítartásra buzdít. Épkézláb darab, a melynek eleje, vége és dereka van, a mely meg is áll a maga lábán, a melyet nyerőnek fogok meg is nevezni, éppenséggel csak egyetlen egy van. Nem fogom e munkát kisebbiteni, de az igazat megvallva, egyik feladatává lett jelentésemnek az, hogy erőszakosan mutassam ki e darab vígjáték — tiszta vígjáték voltát, minőt a pályahirdetés követel, hogy a jutalom neki odaitélhető legyen. Mert ámbár a bírálók ítélete föltétlenül egyhangú, mégis a bírálók egy része azt találta, hogy a jutalmazandó mű nem felel meg az ideálnak, a mely-

nek cultusa a Teleki-díjban kifejeződik: a tiszta vígjáték fogalmának.

Az akadémiai drámai pályadíjakat lelkes hazafiak jórészt kifejezetten oly célzattal alapították, hogy ez úton a magyar drámairodalom föllendüljön, a színházak eredeti játékrend birtokába jussanak. A munka ez irányban hosszú évtizedek óta folyik, az eredmény pedig alig vehető észre. A színházak nem táplálkoznak az akadémiai pályázatok eredményéből, még csak irányt sem azoktól vesznek; de sőt a szatira ajkára kapta a dolgot s immár nem minden alap nélkül hallani a gúnyt, hogy az akadémiai diadal rendszerint a színpadi bukást jelenti.

A pályázatról szóló jelentés tán elég jó alkalom arra, hogy e kérdésre kissé kitérni megpróbáljunk.

A következő állításokat, azt hiszem, ellenmondás nélkül meg lehet koczkáztatni: Elsőbben is, hogy más az Akadémia feladata és más az életé. Hogy egyik a másik feladatát nem veheti magára. Hogy mindenik csak úgy fog sikerrel dolgozni, ha a maga dolgát végzi. Hogy kell kapocsnak, kell érintkezésnek lenni a kettő között, a hol az egyik vére átömlik a másikba s ketten kölcsönösen táplálják egymást; de hogy a kettő ki nem cserélhető, hogy egyik a másik *helyett* haszonnal nem végezhet feladatokat.

A drámairodalom föllendítését, az eredeti játékrend létrehozását, a színészetet és a színművészetet az életnek más intézményei vannak hivatva munkálni, nem az akadémia. Ez a színházak feladata. Ha tehát valamely nemzet súlyt fektet arra, hogy művelődése a drámairodalom és színművészet virágzása nélkül egyoldalú és csonka ne maradjon, annak a nemzetnek első gondja legyen, hogy a színházait szaporítsa. Drámát szaporítani színházak nélkül céltalan, de mint a mi példánk mutatja, lehetetlen, a legcsábítóbb pályadíjak segítségével is. A drámairodalom s a drámai művészet mindig a nemzeti társadalom közvetlen szolgálatában fejlődik ki. E társadalom főtüzhelye a nagy város, a főváros, a hol értelmi, erkölcsi és anyagi erők tömege szövi, szüli, alkotja mindazt, a mi van, mindazt, a miből e társadalom él, magát végül e társadalmat mint szerves képződést. És valamint, hogy szükségait fedezhesse, az iskolák minden fajára van az ily társadalomnak szüksége, azonképpen a színházak különfeleségére is szüksége van, hogy szükségéi természetes kielégítést nyerjenek, fejlődésének föltételei minden rétegében meg legyenek. Nem ismételtem itt azt, a mit másutt gyakran hallani, hogy a színházak megfelelő száma lehetetlenné tenné az aljasabb, korcsmai mutatóványos szórakozásokat. Nem mondhatom ezt, mert nem igaz. Egy teljes szervezetnek, minő a nagyvárosi társadalom, szüksége van durvább, aljasabb szervei kielégítésére is. Ámde bizo-

nyos, hogy az alantasabb, állatibb ízű élvezetek közönsége meg-
ritkul, ha bővebben kinálkoznak tisztultabb fajta szórakozások.
Mert ha van miben válogatni, úgy a szennyesen nem kap csak
a szennyes hajlandóság, a durvább izlés és legfőljebb az enervált
műveltség. És hozzájárul még a dolog fontosságához az, hogy a
hol kifejlett nemzeti drámairodalom és drámai művészet domi-
nálja egy társadalom izlését, ott az izlésnek ilyenén általános-
sága útját állja annak is, hogy a nemzetközi csatornákon a nem-
zetközi erkölcsi és szellemi tisztátalanság folyjon be az illető
társadalomba s elszívárogya nagy rétegeket tápláljon idegen anyag-
gal, annak is a legdurvább fajtájával, a melytől a tudatlanság
vagy fölületesség megtanul röhögni ott, a hol elfelejtett pirulni.

A mi nemzedékünknek nagy feladata tehát pótolni elmult
nemzedékek nagy mulasztását és nyakrafőre megszorítani szin-
házaink számát, hogy az élet munkára kelhessen és szintén pó-
tolja a pótlandót, a mit pályadíjak kitűzésével elérnünk nem
lehet. És ha ez meglesz, ha az élet tolongó versenyben foglal-
koztat író, művészt, vállalkozót és lázas munkával rakja réte-
genként egymásra az évek eredményeit, akkor emelkedik fel ma-
gasztos hivatásában az akadémiai pályázat kérdése is. A színház
a napi szükség: a muló kedvtelés, a szórakozás, a sürgető ki-
váncsiság, a szellemi pihenés és üdülés szolgálatára hívja a mű-
vészi erőket és eszközöket; ellenben az Akadémia, nem kellvén
többé a játékrend megteremtéséről gondoskodnia, tisztán az ideál
cultusára szólítja pályázataiban az író-nemzedékeket. Fáklyával
a kezében jár kora hullámzó tömegei közt és mutogatja, nehogy
elfelejtessék, az örök szép alakjait és kínál koszorút és elisme-
rést a becsvágynak, a mely nem szűnik meg a napi taps mel-
lett a nemesebb babért és a halhatatlanságot is szomjazni, de
sőt mentül pezsgőbb és lázasabb az élet, annál jobban szom-
jazza a hivatott lélek a Kasztál kristály-csöppjeit.

Igy teljesíti élet és Akadémia, mindenik a maga hivatása
szerint fontos feladatait a nemzeti nagy munkából. *Egy* színház
valamely fejlődő főváros nagy és vegyes társadalma számára, az
csak olyan dolog, akár a mintagazdaság. Termel ezt is, termel
azt is, de mindent csak mutatóba. Megjárná az az ország, a hol
a fogyasztást és a kereskedelmet a mintagazdaságok természet-
ményeivel kellene ellátni!

Ime, ma egy nyertes vigjátékkal fogunk szemben állani,
melyre a bírálók egy része azt mondja, hogy nem megfelelő
tárgya az akadémiai koszorúnak; de sőt könnyen megesik, hogy
majdan az akadémián kívül álló kritikától azt fogjuk hallani,
hogy a nemesebb hivatású nemzeti színház keretében sincsen
illendő helyén. De mit lehet tenni, mikor az akadémiai pályá-
zatok egyik kimondott célja, hogy a drámairodalmat föllendítsék

és a répertoiret gazdagítsák; és mit tegyünk, ha a drámai műfaj sokféle, a színház pedig csak kétféle Budapesten. E kettőnek kell mindent befogadnia, a mi akad és a mi jogosult arra, hogy éljen.

Hogy Akadémia és az országos költségekkel is fentartott nemzeti színház kellőképpen, hathatósan és nagyobb sikerrel szolgálhassák a drámai ideált, ahhoz mindenek felett új színházak kellenek a keletkező magyar társadalom tűzhelye körül a fővárosban. Az izlés, a műveltség, a szellemi igények nagy skáláját kell manapság kiszolgáltatni. Egy intézet, egy művésztestület erre nem képes, még három sem. És Athene nem végezhet háztartónéi-, szakácsné-, szobalányi-, pesztonka- és minden egyéb szolgálatot, úgy, hogy olympusi fenségén csorba és folt ne essék. Ha egy sereg színház serkenti a magyar dráma művelésére az írókat és foglalkoztatja a színészeket, — akkor Akadémia és a műintézet megmaradhat a maga nemesebb hivatása körében: *amaz* pályázataival a tisztultabb izlés szolgálatára csábítja az írókat, *emez* az előkelőbb irány cultusának él. Így befolyásolja mindkettő emelkedettebb szellemmel az élet sokadalmában munkálkodó, ennek szükségétől megtermékenyített írókat.

A tiz darabról, a mely ma tizenegy közül pályavesztetten az Akadémia levéltárára ítéltetik, alig van mondani valóm. Nem mintha egyikben-másikban egy-egy dicséretes tulajdonságot nem találna a bíró. Némelyik, teszem azt, szerencsés helyen kereskedik tárgyával, mint a melyik *A madarak* czíme alatt a tudósok vándorgyűléses szertelenségeit, itt az ornithologusokét próbálja kifigurázni. Három szatirizálja az irodalmi kritikusok és az újságírók léhaságát, pártosságát, türelmetlenségét. *A honvédek*, *Az eladott menyasszony*, a *Ki szeret igazán* és a *Jó parthiek* címűekben egy-egy jól gondolt helyzet, egy-egy elmésőbb alak, a beszélgetésekben itt-ott ügyesség, vígjátékos felfogás és néha alkalmas anyag vonja magára figyelmünket, *Az én özvegyem* kitűnik folyékony és jó vígjátéki stilusban pergő verselésével, mely egy-két helyen majdnem virtuóznak mondható. De mind e tulajdonság elértéktelenedik, mert értéktelen maga az egész, melynek e dolgok részei. Mint kigondolt és megkomponált történet alig van egy a tiz között, a mely csak mint dilettáns munka is számba jöhetne. Vannak esetek, mikor valamely dolgot a hibája tesz érdekessé s nem az, a mi nincsen benne elhibázva. Az író talentumát néha a tévedése dokumentálja jobban, semmint az, a miben nem tévedt. A felsorolt tiz darabban ilyen sem fordul elő. Nincsenek bennük érdekes tévedések, nincsenek kecsegtető hibák. Igen közönségesen rontja el mindenik azt a kis jót, a mit esetleg munkája számára találtnia sikerült.

A *papa* című, mely a XII. számmal van jelölve s jel-

igéjeül azt választotta, hogy *Kaczagatok*: úgy kimagaslik, mind e társai közül, mint egy épkezláb ember a Lázárok közül. Valóban, ez egy nevetős ficzkó, egy kissé keresetlen gestusokkal; tónusa nem salonias, nevetése messze hallik, manirjai vaskosak, de ép, egészséges, logikus, piros és pozsgás az egész legény. A súlyos kifogás ellene az, hogy bohózatos, sőt hogy tán valóságos bohózat, a mitől még a díjat sem lehetne neki oda adni. Nos, igaz, hogy lármás, igaz, hogy vaskos, igaz, hogy bohó, hogy bohózatos; de hogy nem bohózat, hanem vígjáték, azt kimutatni kedves tisztem lesz e helyen. Kedves, mert örülök, hogy ilyen jótüdejű legényt adhatunk e teremből a színházaknak. Hogy a halhatatlanság számára találunk valamit, az bizony igen nagy ritkaság. Szerencse hát, ha csak a színházi játérend múltó igényei számára találunk derekas munkát.

Ha azt mondom darabunkról, hogy bohózatos, de nem bohózat, úgy kell érteni, mintha valakire azt mondanám, hogy parasztos, de nem paraszt; vagy hogy fiús, de nem fiú, hanem valóságos leány. Parasztos lehet egy grófi sarjadék is. Azonban hiába bujthatnád még parasztgúnyába is: mihelyest igazi parasztok közé kerülne, mindjárt kiszülne róla, hogy úr s hogy csakis úrnak parasztos. Ilyeténképen a mi darabunk mondható bohózatossnak, de nem bohózat lényege szerint.

Mi különbözteti meg a vígjátékot a bohózattól? Vig drámái történet mindenik. Világos, hogy az, ha mentül vígabb, mentül kacagtatóbb, hibája nem lehet a vígjátéknak sem, sőt éppen erkölce ellen semmit. Ha tehát sem a vígság mértéke nem teszi, sem a vígság eszközei nem teszik ki a különbséget vígjáték és bohózat között, úgy nyilván nem kereshetjük a különbséget másban, mint a dráma conceptiójában. A megfogantatott és egy konkrét darabban testet öltött íge vagy eszme dönti el a kérdést, valamint ez eszmének élete, fejlődése és munkája a dráma keretében, a dráma bonyodalmában, mint fordulatainak, fejleményeinek és megoldásának tartalma és motivumai. A vígjáték az emberi lélek tulajdonságainak játéka és bonyodalma magával, magához hasonlóval vagy a külső világgal. A bohózat ellenben a külső világnak vagy természetfeletti hatalmaknak játéka és bo-

nyodalma az emberi tulajdonságokkal. Példának okáért: vigjáték van a fösvenységről, az embergyűlölésről, a képzelgésről stb., a hol a tulajdonságok mozgatják a dráma eseményeit. Ez emberi tulajdonságból bugygyan ki mint forrásból, vagy ebből lesz mint okból mind az mulatságossá, komikussá vagy nevetségessé, a mi hatása körébe esik, bonyodalmaiba vagy érdeke sphaeráiba keveredik. Ellenben van bohózat, Puck bácsi szeszélyes incselkedéseiből, a ki összekúszálja a szerelmes párokat (mert ez és nem a mesteremberek közjátéka teszi bohózáttá a Szentivánéji álmot, mint a hogy bohóczos közjátékai nem teszik bohózáttá a képzelt beteget); van továbbá bohózat Tóti Dorka géczy boszorkány munkájából és van bohózat, hogy a modernekről se felejtkezzen meg: a sorsát apróhirdetések útján intéző ember életében; van bohózat egy bolondos végrendelet által megkötött emberek körében és így tovább. A vigjátékban a vigjátéki eszme, mint uralkodó planéta, logikára kötelezi az író fantáziáját; a bohózat a legvakmerőbb véletlenekkel, a legkicsapongóbb szeszélylyel űzhet — természetesen — szellemes vagy elmés játékot. A bohózat motivumai, a természet feletti hatalom, az elcserélt levél, a megtévesztett ajtó, a megtévesztő személybeli hasonlóság és így tovább. A vigjáték motivuma a vigjátéki eszme és a mi vele természetes atyafiságban van és logikusan kapcsolatba hozható.

A *papa* alapeszméje az atyai önzés. Egy papa, a ki azzal az ürügygyel, hogy imádja gyermekeit, náluk nélkül nem is kíván, de nem is tud élni, a ki természetesen minden anyagi kényelemmel el is látja őket, kiállhatatlan pokollá teszi a gyermekek életét, mert mind e szép és áradozó hivalkodásnak csak egy a célja: hogy a gyermekek az ő megszokott életmódjának, aprólékos napirendjének, az ő bogarainak eszközei legyenek. Vele egy házban lakjanak, persze, az övében; látogatására mindig készen legyenek; őt mindig a neki alkalmas időben meglátogatni el ne mulasztzák, szeressék, a mit ő szeret, dicsérik az ő borát és így tovább.

Idősebb leánya után való veje már a kétségbeesés szélére jutott ez ettől s föl is idézte a catastrophát. Kiköltöztek a házból. De mert a kis menyecskének mégis fáj ilyen viszonyban lenni a papával, a ki különben igen kedves és jó ember: ráveszi férjét, utazzanak fürdőbe a papa után s béküljenek ki. Ez meg is történik. Egy Kneipp-féle fürdőtelepen találkozik a vigjátéki társaság. Ott van a papa s őrzí a második leányát, illetéktelen udvarlóktól, mert ő már kiszemelt magának egy megfelelő vót, a kivel, reméli, nem jár úgy, mint járt idősebb lánya férjével. Persze, a második leány mást szeret, nem azt, a kivel a papa akarja őt, azaz, hogy voltaképpen önmagát boldoggá tenni. Ebből kifejlődik egy háromfelvonásos küzdelem, mert az

első vő a szerelmesek pártjára áll s nagy csata folyik, melyben a gyermekek természetes jogaikért küzdenek, a papa önzéseivel szemben. Egy valóságos férfi-anyós ez, de tele kedvességgel, tréfás kétségbeeséssel, komikus önámítással, a ki kénytelen természetesen csatavesztessé lenni, mert semmi igaza sincsen egyéb, mint az az igazság, hogy az emberek önzők, zsarnoki hajlandóságuk rabjai, még akkor is, a mikor — papák. Ez a téma vonul mint egészséges vígjátéki eszme találekony, jókedvű, ötletes, tréfás jelenetekben a darabon végig. Végigvonul rajta nagyképzű professzorkodás nélkül, igénytelenül, pragmatikus kezeléssel, gyorsan, néha vásottan, de soha se jó kedv nélkül. Ez eszme logikus keresztülvitele bélyegzi a darabot valóságos vígjátéki conceptióvá. Sem lármás, mint mondani szokás, bohózatos módora e minőségétől meg nem fosztja, sem az a körülmény, hogy a Kneipp-kúra meztlábos sétálói föl vannak benne léptetve. Az ilyennel lehet tarkítani a darabokat, de az ilyen lényegükhöz nem tartozik, mivoltukra befolyással nincs. Az író az efféle néha hasznosnak tartja, néha igaza is van benne, de igen gyakran csalódik. Elvégre ma, tudtommal, püspökök, diplomaták, államférfiak, tudósok futkosnak Kneipp nevében meztláb a fűvön, hisz a ki elvesztett egészségét már annyiféleképp kereste a nélkül, hogy megtalálta volna, miért ne keresse egyszer elkeseredésében már a fűben is, meztláb — de hogy e túlzások rá ne szolgálnának derekasan a vígjáték-író tollára, vagy hogy egy költői conceptiót lényegében alteráljanak, a fiúból leányt, a vígjátékból bohózatot csináljanak: ki merné állítani?

Sommázva az elmondottakat, *A papa* című munkát gáncsolhatja akárki, a ki finomabb, eszményibb, előkelőbb hangú és szövevényű daraboknak ad előnyt, a stíljéért, de ez csak stíl, nem pedig műfaj kérdése. Én e művet bár vaskos stílű, de szerencsés vígjátéki conceptiónak tartom; hozzá jókedvű, kissé lármás tónusban megírt darabnak, jó tréfákkal, ügyes ötletekkel, mulatságos fordulatokkal fűszerezve, tarkítva a fürdőélet és a modern kuruzslás torzított jelenségeivel; darabnak, mely a színészeknek hálás feladatokat nyújt, a közönségnek vig szórakozást s ámbár az irodalomban számot nem teszen, de a játékrenden becsületes szerepre lesz hivatva. Ki kell újra emelnem, hogy e dicséretetek nem az összes bíráló bizottságéi, e bizottság némely tagjának aggodalmai tán súlyosabbak is voltak a darab bohózáti stílusára nézve, mint a hogy e sorokban ez a rész kifejezést nyert, mégis *A papa* című pályavígjátéknak jutalomra ajánlása egyhangúlag történt. Ezért összes bíráló társaim nevében tisztelettel kérem a tekintetes Akadémiát, méltóztassék az 1892-iki Teleki-díjat *A papa* című, XII. számú, *Kaczagjatok* jelígejű pályavígjátéknak határozatilag is oda ítélni.

Jelentés az 1892. évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Előadta Szász Károly rt. a márcz. 27-iki összes ülésen.)

A Farkas-Raskó-jutalom, évi 100 forinttal, hazafias költeményre van kitzúve, mely az Akad. Ügyrend 111. §-a szerint «lehet himnusz, óda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, sőt tanköltemény és szatira is» — de «a jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki».

Az I. osztály által kiküldött bíráló bizottság (Szász Károly és Léway József r., és Arany László lev. tagok) 25 pályaművet vett át bírálatra. Mint a múlt években, úgy most is szép számmal jelennek meg a pályázók a versenytéren. De a pályázat nélkülözhetetlen feltétele. «az önálló becs» — sőt a közönséges irodalmi színvonal sem nyilvánul oly mértékben, mint a versenyzők száma után várni lehetne. A 25 közül 20-ba elég csak bepillantani, hogy meggyőződjunk, hogy kézbe venni sem érdemes. Egy negatív érdemöket még is föl lehetne említeni, hogy a pusztán nagyhangú s véres szájú hazafiság nem üti ki magát egyikökben sem; egy páron pedig, és pedig az egy vagy más tekintetben említésre méltóbbakon a jelen közviszonyoknak csak némi bágyadt szenvedő kárhóztatása vonul keresztül, a mi megjárna, ha a költőiség jóltevő ihlete támogatná: de fájdalom, nem támogatja.

A XIV. sz. *Fohászt*-t, megemlítjük simán folyó verseiért; gyarlóbb versenytársak közt ezzel is kiválik; de szerkezetében, tartalmában, eszméiben semmi kiemelni vagy elismerni valót nem találunk.

A XV. sz. *III. István* című csak terjedelmével vonja magára a figyelmet; tizenkilencz szakaszban, nyolczvanhat nagy folio-lapon beszél István király s a görög Manuel császár közt folyt háborúról. Költői beszély (ha nem is beszélyke) volna, de teljesen hiányzik benne az érdekes meseszövés, a compositio, az előadás szabatossága, a nyelv költőisége, valamint általában minden vonása a jellemzetesnek.

Két, nyilván egy kéztől származott, lyrai vers olvastatja magát a többi közt, melyek t. i. a bírálatos olvasásra épen nem buzditanak: a XI. sz. *A budai királyi palota az agg*

Dundához és a XII. sz. *Hazám ifjúágához* címűek, melyekben mutatkozik itt-ott az ódai hang szárnylebbenése; de a fanyarság elfojtja azt is. Eszméit politikai vezérczikkekből szedi, jelen politikai életünk zajlásában unalomig hangoztatva, némi kesernyész hangulattal fölhigitva, de föl nem melegítve a költői képzelet erejével s az érzés hevével. Ezenkívül bizonyos affektált, csinált pathetikus hangon énekel; s nem egy helyt a nyelv és a verselési technika szabatoságának nagy hiányával.

A XVIII. sz. A *magyar néphez* című pályamunkától a hazafias nemes czélt nem lehet megtagadni, midőn egy — hazánk némely vidékein s épen a magyarság közt is — elterjedt, megnevezhetetlen bűn ellen harczol. De maga a tárgy már eleve kizárni látszik a költői tárgyalást, s mintegy tiltakozik ellene. Műfaját sem tudnók megnevezni. Nem lyra, nem óda, nem elbeszélés, nem szatira, nem is szorosan vett tanköltemény. Nyelve, verselése — bár nem rossz, helyenként elég jó is, de nem az igazi irodalom, csak a ponyva színvonalán álló. Nem is ártana, ha a ponyvával elterjedne a köznép között, de nem tartjuk helyén valónak, hogy *ily* irodalmi (?) vagy épen költői (?) termékkel az Akadémia ajándékozza meg a magyar közönséget.

A bizottság ezek után sajnálattal kénytelen jelenteni, hogy a Farkas-Raskó-jutalom kiadását ez idén nem ajánlhatja.

Péroró lázadáása.

(Kivonat *Márki Sándor* I. t. január 9-ikén tartott székfoglalójából.)

Hazánkban a parasztlázadások főbb eseményei majdnem mindig egy és ugyanazon területen, a három Körös és a Maros közében zajlottak le. Okaik mindannyiszor körülbelül ugyanazok voltak: a társadalmi helyzettel és az anyagiakkal való elégtelenség. Csak két esetben járult hozzájuk nemzetiségi törekvés; mind a kettőben egy-egy szerb állott a magyar és szerb mozgalmak élén: 1527-ben Cserni Jován, 1735-ben Szegedinác Jovánovics Péroró.

Péroró 1655 táján Aradmegyében, Pécskén született. A törökök ellen vívott csatákban kitűnően, a Maros mentén föllállított rácz határőrség kapitányává nevezte ki a bécsi kormány Pécskére s azonnal nagy hasznát vette a II. Rákóczy Ferencz vezetése alatt fölkelt magyarok irtásában. Mikor azonban 1718-ban a keresztény hadak a temesi részekből is kiverték a törököket, a marosi és tiszai határőrség elvesztette jelentőségét s a magyar rendek, kik nem akarhatták, hogy az a vidék továbbra is Ausztria Hínter-

landja maradjon, bekebelezését s magyar törvények alá való vetését sürgették. A kormány, hogy ezt előkészítse, *Joanovics* Vincez aradi g.-kel. püspöknek oly föltétellel ígérte meg a patriarchai méltóság visszaállítását, ha a ráczokat katholizálja. Péró és tisztársai azonban kijelentették, hogy ősi hitökért s nemzetiségökért inkább meghalnak s védelemre készülődtek.

Mialatt *Paulovics* Visarion péterváradi vladika Bács- és Szerémmegyének nemcsak szerb, hanem még magyar lakosait is fegyverfogásra ingerelte, azalatt Péró, ki magyarul is tudott, a békés- és biharmegyei elégületlenekkel lépett összeköttetésbe. *Matulay* Pál, Békésmegye volt tisztviselője tanácsára, *Vértessy* Mihály szentandrászi bíróval, *Sebestyén* János és *Szilasy* János szentandrászi lakosokkal s általuk *Tokay* György és más sarkadi hajdúkkal hétszer tanácskozott a tennivalókról. A magyarok szabad földbirtokot és nemességet ígértek a ráczoknak, ha teljes erővel segítik őket; ők maguk pedig, a vallás és a haza szabadságának hangoztatása mellett, a nagy adók s a földesurak és a bérlők zsarolásai ellen kívántak fölkelni.

A vezetés voltaképen *Vértessy*, *Szilasy* és *Sebestyén* kezeibe került, s Péró, ha a lázadást róla nevezik is, voltaképen csak eszközül használtatta föl magát. Hitlevelet adott a magyaroknak, kik vezérökül választották, s 1735 tavaszán mindent elkövetett a rácz tiszték, különösen *Sevics* aradi főkapitány és *Strba* kapitány megnyerésére. Az orsz. levéltárban még az ez ügyben folytatott párbeszédek részletei is fönmaradtak. Nagyon jellemzőek azok arra nézve, mily határozott irányban haladtak előre az egyszerű magyar parasztok s mily gyámoltalan és férfiatlan magatartást követtek Péró és társai, kiknek habozása az egész mozgalmat megbuktatta.

Ápril 27-én Szent-Andráson utolsó nagy tanácskozásukat megtartván a falvak küldöttei, azonnal kitűzték a lázadás zászlaját s egy hét múlva már 14 zászlóaljjal nyomultak Békés, Gyula és Erdőhegy felé, hogy a békésiekkal, bihariakkal és zarándiakkal egyesüljenek. Tábori szervezetükről olyan adatok maradtak fel, a mik kétségtelenül bizonyítják, mennyi intelligentia lakozott ezekben a tanulatlan emberekben. Péró megsürgetésére küldött követek azonban rácz portyázók kezei közé estek, kik *Handtko* tábornok, aradi parancsnok elé vezették s vallomásra birták őket. *Handtko* azonnal elfogatta (május 3.) az éppen Aradon levő Pérót, kiért hiában vállaltak kezességet társai, s Kosztka váradi auditor által csakhamar vallatás alá fogta.

A rácz tiszték, hogy magukat a gyanú alól tisztázzák, 5-én csapataikhoz siettek s azokat, dúsabb zsákmánnyal kecségtetve, a lázadók ellen vezették. A vén Péró habozása miatt így posványosodott el a vallás és nemzetiség védelmére tervezett mozgalom.

A rácok irtózatossá pusztítások közt nyomultak Békés és Szeghalom felé, s kirabolták még a debreczeni fölkelőket is, kik pedig szintén a lázadók ellen fogtak fegyvert. Ezek a lázadók, a szolnoki katonák ellen Körös-Ladányról megnyert csetepatéjuk után, Gyula ostromára vonultak, majd beleútván a három napig tartó vívásba, Erdőhegy alatt egyesültek a bihari részekből jövő kuruczokkal. Eleintén örömmel üdvözölték a rácokat, kik azonban *Sevics*, *Strba* és Péro fia, Mihály vezetése alatt rájuk támadtak s május 9-en megszalasztották őket. *Sebestyén* alatt egy csapat ismét összeverődött ugyan, egy hét múlva azonban Mező-Telegdnél ezek is csatát vesztek a bihari katonaság ellen s maga Sebestyén is csak bajosan menekülhetett meg. Egyes kisebb csapatokat mind a mellett is csupán hetek múlva kergethetett szét a *Gvadányi* tábornoktól *Taaffe* s mások parancsnoksága alatt kiküldött rendes katonaság.

A tiszamenti vármegye katonasága, élén *Orczy* Istvánnal, már elkésve ért a lázadás színhelyére. *Orczy* kímélni akarta a magyarságot, s május 16-tól június 2-ig 276 kegyelemlevelet osztogatott ki azon lázadók közt, kik a köteles hűségre visszatérnek. A kormány azonban, mely most már rémeket látott mindenütt, s pl. Nógrádban a Sándor-féle eset által alaposan fel is ültetette magát, szigorú eljárást sürgetett a királynál, ki a vizsgálatot most már egy *Jörger* tábornok, budai parancsnok elnöklete alatt ad hoc kiküldött bíróság kezeiben összpontosította. Ez a bíróság, mely nem egy kanapé-pörre adott alkalmat, aug. 10. táján Budán kezdette meg működését, s maga elé idéztette az összes vádlottakat. A vén Péro háromszor való kemény kinzattása közt is nagy lelkierőt tanúsított; úgy látszik, a magyar parasztokat akarta felelősekké tenni, ellenben, ha saját életével nem törődött is, rác tisztársait mindenképen ki akarta menteni. A király ezekután csak a bíróság ismételt sürgetésére rendelte el *Strba*, *Sevics* és Szegedinác *Mihály* elfogatását. Az 1736. jan. 19—20. történt vallatások kimutatták ugyan, milyen gonosz játékokat űztek Péroval és a magyarokkal, a titkos tanács márcz. 17-i ülésének javaslatára azonban megkegyelmezett nekik a király, ellenben ápril 4. kegyetlenül kivégeztette Pérot s magyar társait.

A fölkelés közvetlen következése a földesúri, bérleti, közadózási, vallási és határőrségi ügyek rendezése lett volna. Kitént, hogy ezek egy részén segíteni sem lehetett, mert a lázadás színhelyéül szolgáló mintegy 11.000 □ kilométernyi területen 90 % volt a nagybirtok s ez a kincstár s külföldi nemesek javait képezte. A nemességet tehát, akárhogy törekedett rá a kormány, felelőssé nem lehetett tenni a történelemért. A protestánsokat sértő Carolina resolútiót akkor még jóformán nem is ismerték ezekben a megyékben; ha tehát mégis volt némi vallási színezete a láza-

dásnak, a kedélyek megnyugtatósa végett vissza kellett volna azt vonni s nem ingerelni vele a protestánsokat úgy, mint a románokat a katholizálással. Ebben a kérdésben jobban jártak a szerbek, kiknek szabadságait sietett III. Károly megerősíteni. Másrészt azonban belátta, hogy tarthatatlan a határőrség tisztai és marosi vonala, s előkészítette annak eltörlését, úgy hogy a Kőrösök és a Marosok köze csakhamar szegényebb lett egy nemzetiséggel. A kisbirtok, bérlőrendszer és a munkásviszony hibái azonban sokban erre a századra is átöröklődtek s jellemző, hogy a socialistáknak ezzel a felolvasással csaknem egyidőben tartott congressusán Magyarországnak csak azok az alföldi vármegyék voltak képviselve, melyek 1735-ben csaknem hasonló ürügyek alatt indítottak lázadást. A történet tanulságainak levonása a politikusokra tartozik.

A magyar Anjouk eredete.

(Kivonat *Óváry Lipót* lt. február 6-án tartott székfoglalójából.)

Az Anjouk eredetének tanulmányozása figyelmünket ez uralkodóház bölcsőjének, a szicíliai királyságnak történetére s a világtörténet több nevezetesebb fázisára is irányítván, értekező előadja az Anjouknak Sziciliába való bejövetelének történetét, s e történetből, valamint az abba belejátszott világeseményekből kiindulva, rámutat mindazon körülményekre, melyek a nápolyi Anjouháznak a magyar Árpádházzal való érintkezéseit, érdekközösségét, szövetségét s végeredményképpen a magyar Anjouház megalapítását vonták maguk után.

Hohenstaufi II. Frigyes császár végrendeletileg fiára, Konrádra, hagyta a szicíliai trónt, természetes fiát, Manfrédet bízván meg, hogy Konráddal, Németországból való eljöveteléig, mint helytartó kormányozza a szicíliai királyságot.

IV. Incze pápa azonban kijelentvén, hogy a lyoni zsinat határozata értelmében a Hohenstaufokat a szicíliai tróntól örökre megfosztottatnak tekinti, erélyesen megindította ellenök a harcot és sikerült a nápolyi királyság egy részét fölláztatni a német uralom ellen. IV. Orbán pápa elhatározta a mély vallásosságú francia udvarból, IX. vagyis Szt-Lajos harcziassaládájából választani fejedelmet a szicíliai királyságra, s választása a király öcsésére, Károly anjoui s maine-i grófra esett, ki veje révén a Provence és Forcalquier ura is volt. Az egyezmény IV. Orbán pápa és anjoui Károly közt megkötöttvén, ez utóbbi nagy készüléteket tőn, hogy a szicíliai hadjáratot mihamarabb megindíthassa, mely azonban IV. Orbán pápának 1264. okt. 2-án bekövetkezett halála

miatt némi késedelmet szenvedett. Az új pápaválasztás azonban Anjoui Károlynak egy francia alattvalójára esvén, ki IV. Kelemen név alatt foglalta el a pápai trónt, a szicíliai expedítio a sz. szék részéről a leghathatósabb támogatásban részesült.

Az alatt hevesen folyt a harc a Manfréd nápolyi király közé sereglett ghibellinek s a római guelfek közt, s Anjoui Károly szükségesnek látta, szervezés alatt levő hadseregének hátrahagyásával, személyesen megjelenni a már-már csüggedő guelfek táborában, s 1265. tavaszán 1000 főből álló provencei csapattal kiszállott a római tengerparton.

Anjoui Károly mint római senator azonnal átvette a római törvényhatósági hatalmat, mit emlékéremmel örökített meg; s most már hátrahagyott seregét várta, hogy hódító hadjáratát megindíthassa. Manfréd viszont azon fáradozott, hogy Károlyt lehetőleg még Rómában tegye ártalmatlanná. Meg is indult szaraczén hadaival Róma ellen, de mielőtt még döntő fegyvertényre került volna a dolog, visszakellett sietnie Apuliába, melynek több városa Anjoui Károly lobogóját tűzte ki.

Anjoui Károly 1266. január 6-án megkoronáztatott Rómában szicíliai királylyá s ugyane hó 23-án indult meg a Provenceből sok viszontagság után megérkezett 30,000 főnyi seregével Apulia felé. A hadjárat rövid ideig tartott, s az emlékezetes beneventoi csata után, hol Manfréd életét veszté, Anjoui Károly nagy diadallal vonult be Nápolyba.

A nápolyiak a szabadelvűnek vélt francia kormánytól várták szabadságuk s a felbomlott társadalmi rend helyreállítását. Reménykedésüket azonban csakhamar keserű csalódás váltá föl. A provencei sereg, mint kiehezett sáskahad lepte el az országot, zsarolással s rablással igyekezvén magát kárpótolni hosszú nélkülözéseirért. Anjoui Károly pedig csak egy czélt látott maga előtt: hadierejét gyarapítani, a leigázott népre vetett bármily óriási sarcok árán is, és valósítani határt nem ismerő hódítási terveit.

Ennek következtében az elégtelenség csakhamar átalánossá vált a szicíliai királyságban, s Anjoui Károly uralkodásának alig második évében már küldöttség menesztetett Németországba, hogy a Hohenstaufok utolsó sarját, Konradint hívja meg a trónra.

Konradin elfogadván a meghívást, nagy készüléket tett, hogy visszafoglalja ősei trónját, s bár IV. Kelemen pápa mindent elkövetett, hogy Konradin hadi vállalatát meggátolja, ez 1268. elején, Tyrolon át, betört Italiába.

Anjoui Károly helyzete válságossá lőn, s ez időszakban találjuk első nyomát a nápolyi s magyar udvarok közti érintkezésnek.

Az értekezőtől a nápolyi anjoui regestakönyvekből kiku-

tatott oklevelek a két udvar közti tárgyalásoknak, melyeknek célja a nagyfontosságú kettős házassági köteléken kívül, kétség-telenül az vala, hogy Károly az őt fenyegető németek ellen Magyarország királyában hatalmas szövetségest szerezzen, már végeredményeit tüntetik fel.

A Konradin elleni hadjárat szerencsés kimenetele folytán Anjoui Károly nem vala kénytelen magyar szövetségese segélyét igénybe venni; a helyett azonban nyomát találjuk, hogy I. Károly nápolyi király V. István magyar és Ottokár cseh királyok közt mint békeközvetítő jelentékeny szerepet játszott.

Anjoui I. Károly ekkor állott hatalma tetőpontján. Sziczián, Nápolyon s francia birtokain kívül ura volt Piemont egy részének. Mint római senator s toscanai vikárius nagy hatalommal bírt Olaszországban. Jelentékeny olasz városok neki hódoltak, neki fizettek adót. Adófizetője lőn a tunisi bey is. Megszerezte a jeruzsálemi és cyprusi királyi címeket. Franciaországban döntő befolyással bírt; a pápával való kitűnő viszonya s Magyarországgal való szövetsége nem csekély mértékben növelék hatalmát. És miután végül megszerezte Corfút s Valonát, Caninát s Albániát, elérkezettnek vélé a pillanatot, hogy Paleolog görög császár elleni hadjáratral megkezdjé ábrándos tervei valószínűsítését.

E tervei kivitelében nagy súlyt fektetett Magyarországra, miért is nem hanyagolt el semmi alkalmat, hogy annak belviszályoktól megingatott hatalmi állását erősítse s biztosítsa.

A mi Károlynak fentérintett terveit illeti, több mint valószínű, hogy ha IV. Kelemen pápa néhány évvel tovább marad életben, de főleg ha Károly országa belügyeire s népei bizalmának s szeretetének megnyerésére több gondot fordít, sikerült volna neki azokat, hacsak részben is, foganatosítania.

De IV. Kelemen X. Gergely, a béke apostola, követte a trónon, ki teljesen szakított elődje harczias politikájával s nemcsak akadályul szolgált Károly tervei kivitelében, de hatalmi állását is komolyan fenyegette. Károly tehát mindent elkövetett a guelfekkel együtt, hogy a pápa béketerveit megghiúsítsa.

Igy midőn Németországban végre megejtetett a császárválasztás 1273. szeptember 29-én, s a megválasztott Habsburgi Rudolf a legodaadóbb hűséget nyilvánította a pápa iránt, Ottokár cseh király, Henrik bajor herczeggel együtt, azon fáradozott, hogy a magyar királlyal kötendő szövetség által gátot vessen a császári hatalomnak, s e célra Anjoui Károly a legnagyobb hűséggel ajánlá fel közbenjárását vejénél, IV. László magyar királynál.

X. Gergely azonban, neszét vevén Károly tárgyalásainak, azon működött, hogy őt Ottokártól eltérítve, Habsburgi Rudolfal hozza szoros kapcsolatba; s erre legalkalmasabb eszköznek találta a Károly király unokája, az árpádházi Máriától született Martell

Károlynak Habsburgi Rudolf leányával Clementiával való házasságát, mely tervet Károly király is készséggel fogadván, a tárgyalások legott megindítottak, s rövid idő alatt az erre vonatkozó egyezség is megkötöttetett; de X. Gergelynek közbejött halála miatt annak végrehajtása egyelőre elmaradt, Károly pedig folytatta Ottokárral való béke s szövetségi tárgyalásait.

A X. Gergelyt követett V. Incze, V. Adorján és XXI. János pápák csak igen rövid ideig uralkodtak s Károly politikájára semminemű befolyást nem gyakorolhattak. Az 1277. november 25-én végbement pápai választás azonban a legbefolyásosabb s legerélyesebb olasz bibornokok egyikét, Gaetani Orsini Jánost emelte a pápai trónra, ki III. Miklós nevet vett föl.

III. Miklós pápa uralkodása végzetessé vált I. Károly királyra nézve, ki nemcsak kénytelen volt lemondani a római senatorságról s a toscanai vikáriatusról, de kedvencz terveit illetőleg is sem erkölcsi, sem anyagi támogatásra nem számíthatott a pápa részéről, ki személyes okoknál fogva is ellenséges indulattal vala iránta.

Károly mindazonáltal elég hatalmasnak véle magát, hogy a pápa ellenére is megindítsa a Paleolog császár ellen rég tervezett hadjáratot. A Provence és Szicília kikötőiben számos hadihajója állott készen, és szét vala már küldve a nyílt rendelet is Károly összes hűbéreseihez s a szicíliai s provencei nemességhez, hogy hadikészen várják a legelső parancesszót, midőn azonnal Brindisiben kellend gyülekezniök.

Anjoui Károly törekvéseinek azonban megkellett hiúsulniok. Világhódító tervei, daczára a kezeiben összpontosított óriási hatalomnak, hiú ábrándképek gyanánt foszlottak szét, a minthogy logikai consequentiával másképp nem is történhetett.

Anjoui Károly ugyanis, midőn a szicíliai királyságot meghódította, nem arra irányozá törekvését, hogy bölcs és igazságos kormányzás által népeinek bizalmát megnyerve, szilárd talapzatot alkosson rohamosan fejlődő hatalmának, hanem kizárólag magasra törő eszméinek élve, a kormányzatot idegenekre bízta, kik önhasznukat keresvén, lelkiismeretlenül zsarolták a népet. Károly hatalmának, hasonlóan a csillogó tetőzetű, de korhadtt alapokon nyugvó épülethez, nem vala szilárd alapja, nem gyökerezett a nép szívében. Nápoly és Szicília népe nem lelkesedett Károly világhódító politikája iránt, mely óriási adókkal sujtotta a népet. Az elégtelenség különösen az autonómiájától megfosztott Sziciliában tetőpontjára hágott.

Anjoui Károly nem vette észre, hogy a szilárdnak vélt talaj, melyre hatalmát alapítá, vulkánikus talaj volt, mely minden perczen tátongó örvénnyé válhatik. A zsarnoki soldatescával szemben nem fejthetett ugyan ki semmi ellentállást, de annál veszélyesebbé vált a vulkán belsejében forrongó tűz, a titkos

összeesküvések, melyeknek számai messze elszövédtek az ország határain túl, s melyeknek eredménye lőn a szicíliai vecsernye néven ismert forradalom, mely mint derült égből lecsapó villám lepte meg a világot s első sorban a mit sem sejtő Anjoui Károlyt. Szicília örökre elvesztett az Anjoukra nézve; s e veszteséget fokozta az, hogy egy tengeri ütközetben Károly elsőszülött fia, a későbbi II. Károly, Árpádházi Mária férje, az aragoniaiak fogságába került.

E lesújtó események hatása alatt Anjoui Károly végképpen megtört, s mialatt Brindisibe ment, hogy ott összegyűjtött hadait Szicília visszahódítására vezesse, útközben, Foggiában, hirtelen meghalt 1285. január 6-án.

Anjoui I. Károly halála után, a nápolyi kormányt ideiglenesen Mária királynő vette át. S itt előtérbe lép az árpádházi fejedelemasszony, s a nem sok idő múlva magyar királyllyá koronázott első szülött fia, Martell Károly.

Mária királynőről a nápolyi történészek, mint bölcs, nemes-szívű és igazságos fejedelemasszonyról a legnagyobb kegyelettel emlékeznek meg. Bölcs kormányzatának úgy Nápolyban, mint a Provenceban számos tanújelét adá. Nápolyban több jelentékeny alapítvánnyal örökölte meg nevét. Az általa épített Donna Regina zárda fenmaradt részében maiglan is láthatók a Magyar-Szent-Erzsébet életét ábrázoló remek falfestmények. A nápolyi székes-egyház szintén az ő idejében épült, s főbejáratát magyar czímerrek díszítik. Máriának 14 gyermeke született, köztük 2 király: Martell Károly és Róbert és egy szent: Lajos toulousi püspök.

Martell Károly, Róbert Károly királyunk atyja 1271. első hónapjaiban, legkésőbb márcziusban született. Gyermekeit Nápolyban s környékén tölté, nevelője De la Forest felügyelete alatt. Nagyatyja I. Károly halálakor 14 éves volt.

Mária királynő, ipja halála után, mindent mozgásba hozott, férjének az aragonai fogságból való kiszabadítása érdekében, s fáradozásaiban nemcsak a pápa, Franciaország és Anglia királyai, de Habsburgi Rudolf is segítségére valának. II. Károly minden föltételt kész volt elfogadni, csak hogy családjához visszatérhessen, s nemcsak abba egyezett bele, hogy Sziciliáról örök időre lemond, de a már Habsburgi Clementiával eljegyzett fiának Martell Károlynak egy aragoniai herczegnővel való házasságát is elfogadta. IV. Honorius pápa azonban nem adta beleegyezését e föltételekhez, s hogy minden meglepetésnek elejét vegye, siettetette az akkor 16 éves Martell Károlynak Clementiával való egybekelését, mely egész csöndben meg is történt 1287-ben.

II. Károly végre is csak úgy bírt fogságából menekülni, hogy két fiát, Lajost és Róbertet, hagyta maga helyett tüzszokul az aragoniai udvarban. Olaszországba visszatérve, II. Károly Riesiben a pápa által megkoronáztatott, ki egyúttal feloldotta minden köte-

lem alól, melyet Aragoniai Alfonzzal szemben magára vállalt, mi az Anjouk és Aragoniaiak közti ellenségeskedések megújulását s évekig tartó háborúskodást vont maga után.

II. Károly Nápolyban való rövid tartózkodása után 1289-ben nejével együtt Franciaországba távozott, Martell Károlyt nevezvén ki nápolyi királyi helytartóul

Martell Károly nápolyi kormányzata nagyobbára az aragoniaiakkal vívott harcok közepett folyt le. IV. László magyar király halálának s III. Endre trónraléptének híré is Calabriában való táborozása alatt vette.

* * *

Nem ismeretlen a versengés, mely a magyar szt. korona elnyerése czéljából III. Endre, Habsburgi Albert és IV. Miklós pápa közt folyt, s utóbbi legatust is küldött Magyarországba, hogy a szentszék jogainak érvényt szerezzen. E közben szavukat Franciaországból II. Anjoui Károly s neje Mária, kik a magyar rendekhez intézett levélben kijelenték, hogy IV. Lászlónak örökös nélkül történt elhalálozása után a magyar korona jogosan annak nővérére Mária nápolyi királynőre száll, s biztosokat is küldtek Magyarországba, a nemzet hűségi s hódolati esküjének átvétele végett. II. Károly pedig személyesen érintkezett Habsburgi Rudolfal, hogy Albert visszalépését kieszközölje.

III. Endre azalatt győzelmesen visszaverte Albertet s vele nemsokára békét is kötött.

Hogy a pápa az Anjouk igényeit hathatósan támogatta, számos adat bizonyítja s a szentszéknek Magyarország fölötti jogait is csak azért hozta föl, hogy ezzel az Anjouknak lehessen szolgálatára, úgy hogy utóvégre csak III. Endre s az Anjouk állottak egymással szemben mint trónkövetelők.

Mária királynő végre jónak látta fia Martell Károly javára lemondani a magyar koronáról, mely lemondási actusa Aixben nagy ünnepélyességgel ment végbe 1292. január 6-án.

Martell Károlynak magyar királylyá való megkoronáztatását illetőleg igen eltérők az adatok. Hiteles oklevelek nyomán azonban az derül ki, hogy Martell Károly a magyar királyi czímet 1292. juniustól kezdve vette föl, a midőn atyja II. Károly királyi méltóságának megfelelő udvartartási költségének fedezésére 4000 arany uncziára emeli évi járandóságát s két várost adományoz neki. Ekkor veszi kezdetét Martell Károlynak a magyar trón elnyerése czéljából kifejtett tevékenysége is, mely azonban mindig egyszerű tervezésekben, kísérletekben, a magyar pártvezérekkel való alkudozásokban s ezeknek élelmi szerekkel s pénzzel való segélyezésében nyilvánult. Sereget az Anjouk nem küldöttek Magyarországba, sem Martell Károly soha személyesen el nem jött.

Főmüködése oda irányult, hogy Dalmáciában biztosítson magának pártot, s itt a brebiri grófok, Pál bán s testvérei Mladén s György nagy segítségére voltak. Megszerezte Velence szövetségét is, s 1293. elején, valamint 1294-ben is minden előkészület megvolt téve egy magyarországi expedícióra, mely azonban a közbejött pápaválasztás miatt elhalasztatott.

Dante a fiatal magyar királyt, kit mennyei paradicsoma VIII. énekében oly rokonszenvesen szólaltat meg, nagyon megkedvelte. A Dante-commentátorok sokféleképen magyarázzák a halhatatlan költőnek Martell Károlylyal való viszonyát. Aroux a többi közt azt igyekszik bebizonyítani, hogy Martell Károly, úgy mint Dante, szabadkőművesek voltak.

Midőn 1294-ben II. Károly hosszú távollét után véglegesen visszatért Nápolyba, a magyarországi dolgok is élénkebben kezdtek foglalkoztatni a nápolyi udvart; a különféle tervek azonban ekkor sem valósultak, minthogy Martell Károly 1295 augusztusban hirtelen halállal kimúlt, s a magyar királyi trónra való igényei 7 éves fiára, Róbert Károlyra szálltak.

Róbert Károly ügyét VIII. Bonifác pápa is a leghathatósabbban támogatta, a miért viszont az Anjouk a pápa azon tervét, hogy Toscanát az egyházi államokhoz csatolja tőlük telhetőleg igyekeztek elmozdítani. VIII. Bonifác Mária királynő egyházi káplánját, Péter barátot nevezvén ki spalatói érsekké, ez Dalmáciában s Tótországban az Anjouknak hatalmas ügynökévé vált. A dalmát városok lassanként mind Róbert Károlyhoz pártoltak s nemsokára Ujlaky Ugrin s Gergely esztergomi érsek is mellette foglaltak állást és sürgősen kérték a pápát s II. Károly nápolyi királyt, hogy Róbert Károlyt az országba küldjék.

Végre a több rendbeli sürgető meghívásoknak engedve, II. Károly elhatározá, mint 1300. april 26-iki levelében írja, elküldeni nekik szeretett unokáját, kérvén őket, hogy a gyermeket illő tisztelettel fogadják s engedelmeskedjenek neki mint leendő királyuknak.

Ugyanez év május 6-iki oklevéllel II. Károly parancsnokot küld azon szlavoniai várba, mely Róbert Károly tartózkodási helyéül kijelöltetett, s Apuliában serényen folynak az előkészületek a Róbert Károlyt Dalmáciába szállítandó gályák fölszerelését illetőleg. A hajóknak Apuliából való elindulásának napja nem tudatik, annyi azonban bizonyos, hogy Róbert Károly 1300. augusztusban már Spalatóban volt, s hogy október havában Zágrábban Ujlaky Ugrin hódolatát fogadta s Gergely érsektől megkoronáztatott.

III. Endrének 1301 január 14-én bekövetkezett halála után Róbert Károlynak még éveken át kellett küzdenie versenytársaival, a cseh Venczellel s a bajor Ottóval, míg 1309-ben végleg megkoronáztatott Székesfehérvárott.

A gyulafejevári székesegyház újabb részei s egy magyar humanista.

(Kivonat *Bunyitay Vincze* lt. február hó 6-án tartott előadásából.)

Közel harmincz éve, hogy egy lelkes fiatal ember, *Lukács Béla*, elragadtatva írt a gyulafejevári székesegyházról. Nagybecsű mű ez — írja egyebek közt — történeti múltja, és műbecse által egyaránt megragadja lelkünket. Szavait később, mikor a székesegyházat magam is láthattam, egészen jogosultaknak találtam. És azután mennél többször láttam, annál több látni valót találtam rajta, annál jobban kezdett érdekelni mindaz, a mi könyvekben, levéltárakban vagy egyebütt is reá vonatkozott.

A miket így észleltem, a mi adatokat találtam, azokat lesz szerencsém előadni, de nem terjeszkedve ki többre, mint csupán a székesegyház újabb részeire. Ezek keletkezése körül van a legtöbb kétség vagy éppen zavar.

*

A gyulafejevári székesegyház, mint minden régi épület, nem maradt eredeti alakjában. Majd minden század épített, alakított rajta vagy toldott hozzá valamit.

Legfeltűnőbb újtás rajta a szentély. Ez hosszú csúcsíves épület, holott mellette az oldalhajók félkörű apsidiolokkal záródnak, s általában az egész székesegyház uralkodó stíljé a félkörös.

Általános a hiedelem, hogy e csúcsíves szentélyt br. Sztoyka erdélyi püspök építtette a mult században; de ebből csak annyi az igaz, hogy Sztoyka régi alakjában állította helyre. A valószínű építő Hunyadi János volt. Ezért temetkezett azután, minden ősi szokás ellenére, nem ősi fészkeben, Vajda-Hunyadon, hanem a gyulafejevári székesegyházban. És sírja ott nem a mai félreeső helyen, hanem a főoltár közelében állt, a hová csak a püspökök vagy a kiváló jótevőket szokták temetni.

És akkor, a lebontott régi szentély falaiból kerültek ki azok a domborművek, melyeket most szétszórva, az egyház külső-belső falain látunk. Nevezetes e domborművek egyike, mely most a kereszthajó külső, éjszaki oldalában áll. Két alak van rajta s tekintélyes munkák azt állítják róla, hogy az egyik Szűz-Mária s a másik Szent-Erzsébet. De a mellettök látható, valamint a többi, velök egykorú domborműveken a szentek feje körül mindenütt

dicskör van, itt pedig nincs. A két alak tehát nem szent, de nem is két nő. A jobbról álló hosszú haját, hosszú ruhát visel, s jobb kezével a balról állónak állát czírogatja, a ki rövid körhaját hord s ruhája is rövid. Ez mindenesetre férfi, amaz pedig nő. És így e dombormű, mely egyike hazánkban a legrégebbeknek, történeti jelenetet ábrázol s tán éppen a székesegyház keletkezésének történetéből.

Későbbi mű az a két kápolna is, mely a kereszthajónak úgy déli, mint éjszaki kiszögellésénél foglal helyet. Későbbi keletkezésüket szemmel látható építészeti nyomok kétségtelenné teszik. De közülök csak az egyiknek, az éjszaki oldalon levőnek építőjére mutathatunk rá.

E kápolna talajába beillesztve van három főpapi síremlék a XIV-ik századból, s egyikének alsó két sarkában czimerül egy-egy kétfejű-sas. Hasonló czimert látunk a főhajó boltozatának egyik zárókövén. Ez a Balog nemzetség czimere, melyből a XIV-ik század derekán csakugyan volt püspöke Erdélynek: Szécsi Domokos. Ez, mint a zárókő kétségtelenül mutatja, nagy építkezést vitt végbe a székesegyházon, de a kápolnát a benne nyugvó három püspök közül csak az építhette, a ki közülök legelsőnek halt meg, ez pedig András püspök volt (1356).

Annál feltünőbb tehát, hogy ennek a kápolnának külső éjszaki falára az van felírva, hogy Várdai Ferencz erdélyi püspök építtette. Azt az oldalfalat, melyen e felirat áll, csakugyan ő rakatta. Várdai, bármi okból, nem akart egészen új kápolnát építeni, hanem azt tette, hogy a már másfél század óta álló kápolnát meg bővíté. Tudniillik, annak éjszaki oldalát, mely addig éppen úgy, mint a déli kápolna oldala ma is, a kereszthajó szögletével egy vonalban állt, — egy méternyivel kijebb rakatta és így nyert annyi új helyet a kápolnában, a hová sírja elérhetett. E helyen áll ma is kőbe vésvé neve, czimere és sírjátának némi maradványa.

A Várdai-kápolna mellett van a székesegyház északi kapuja s az előtt egy előcsarnok, mely figyelemreméltó.

Román- és csúcsíves-kori épületeink nagy számmal maradtak fenn, de annál kevesebb a renaissance első virágzása korából. Az említett előcsarnok éppen e kevesek egyike.

1512-ből való, egészen faragottkő épület s kővei kívül-belül egyaránt elborítvák az olasz szobrászati ornamentikával. Pillérein mellszobrok, egész alakok: falain feliratok, versek, egész distichonok; külsején kilencz, belsejében pedig három czimer fordul elő, összesen tehát tizenkettő. Ezek közül előre is ki kell emelnünk egyet, melynek paizsában egy kar három nyilat tart.

Ajtaja kettő van, egyik díszesebb, mint a másik. Mind a kettőnek timpanonjában szép domborművek pompáznak. a belső

ajtóében éppen egész történeti jelenet tárul elénk. Két kisebb pillér között, kagyló-dísz alatt, jobbkéz felől, Szűz-Mária ül hosszan leeresztett hajjal, fején virágkoszorúval s feje körül dicskőrrel, ölében a gyermek Jézust tartva. Előtte, balkéz felől, pedig fedetlen fejjel egy körhajú, simára borotvált képtű férfi térdel; vállain bő redőzetű köpeny, melynek alja hosszan terül el a földön. Két kezét, mintegy alázata s hódolata jeléül, keblén egymásra fektetve tartja, míg inkább hosszasa, mint kerek arczával a Szűz-Anya és Szent-Fia felé tekint.

Kétségkívül papi ember, — de kicsoda?

Mielőtt e kérdésre felelnénk, rá kell még mutatnunk e kis épületre, melynek úgy külseje, mint belseje egy-egy szép lapja középkori műtörténetünknek. Mennyivel kimagaslik jelenkori épületeink közül, melyekre, még a monumentálisabbakra is, ritkán tesznek csak pusztá évszámot is. Ez a kis épület ma, százú négyszáz év múlva is él és minden köve beszél. Valóban: *saxa te loquuntur*. De kiről?

Kettő az, amit az előcsarnok képfaragó művésznének szemére vethetünk. Egyik, hogy nevét vagy legalább monogrammját, mint azt kortársa, Dürer Albert és a többiek tenni szokták, sehol fel nem jegyezte; a másik pedig: hogy bár a térdelő alak lábainál elég helye lett volna, mégsem tette oda a térdelőnek legalább czímerét. Mindamellett a középkori pecsétek és festmények, vagy éppen az egykorú Bakócz-kápolna domborművei után bizvást állíthatjuk, hogy a térdelő papi alak senki más, mint maga a donator, az előcsarnok építtetője. Nevét megtaláljuk a külső feliratok egyikeben, mely a főpárkányon nagy antiqua betűkkel hirdeti:

MICHAELI. PATRONO. IOANNES. LAZYNYVS. PRO. SVA. ET. BENE. MERENTIVM. SALVTE. AEDEM. HANC. VESTIBVLAREM. A. FVNDAMENTO. AERE. SVO. ERIGENDO. DICANDOQE. CVRAVIT. M. D. XII.

Ez világos, csak maga a vezetéknév kétséges, mert azt *Lazoynus*-nak vagy *Lazyonus*-nak is lehet olvasni. S a névnek ezen épp oly kétséges, mint homályos volta okozá, hogy sokan ez előcsarnok építését Geréb László püspöknek tulajdoníták, mások meg Várdai Ferencznek: amannak azért, mert a Geréb czímer a külső ajtó felett áll; emennek pedig ismét azért, mert Szeredai Antal a szomszédos Várdai-kápolna s ez előcsarnok idézett feliratát együvé tartozónak vette s munkájában úgy közölte. Különben is a Lazoynus vagy akár Lazyonus név éppen úgy érthetetlen volt ő előtt, mint sok mások és jó sokáig én magam előtt is.

Azon óra óta, mikor 1877. őszén először olvastam e nevet, sokszor tünődtem rajta: miféle név az? ki lehetett annak tulajdonosa?

1888 elején betértem Rómában a *San Stephano il rotondo* egyházba. Tudtam Fraknoi Vilmos közleményeiből, hogy ott egy erdélyi főesperes van eltemetve, kinek sírköve is megtekintésre méltó. Engem e sírkő nagyon meglepett. Ugyanazt a három nyilas czímeret láttam rajta, amely a gyulafejervári előcsarnokon, mint említők, kétszer is előfordul. S a név ott is, itt is annyira hasonló! Rómában: Joannes Lazo, Gyulafejervárott: Joannes Lazoy-nus. Az utóbbinál a *nus* végzet valószínűleg csak latinosítás, amint az a renaissance-nak szokása volt. Egyhamar azonban mégsem mertem egynek venni a két nevet.

Végre itt a tekintetes Akadémia kéziratárában kezembe akadt egy hártva-levél, mely 1520-ban Rómában kelt s mely elmondja:

«Joannes *de Lazo*» erdélyi főesperes a gyulafejervári székesegyház mellett egy előcsarnokot avagy kápolnát építtetett.

E szavakat összevetve, az említett sírkő feliratával s az előcsarnok idézett feliratával is: azonnal világos lőn előttem, hogy ki az előcsarnok építője? mi a neve? s kire vonatkoznak azok az adatok, melyek időközben a Lazo névvel kapcsolatosan szemem elé kerültek?

Állítsuk össze az adatokat, hogy igazságot szolgáltatassunk végre egy derék férfiú emlékének.

A *Lazo* név előtt az idézett római levélben ott áll a latin *de* szócska, ugyanaz egy alább idézendő magyar királyi levélben is megvan. Eszerint a középkori kiírású *Lazo*, mai kiejtéssel: *Lászó* eredetileg helynév, amint csakugyan két helységünk volt ilyen nevű. Egyik Hunyadmegyében s ez ma is áll; a másik Tornamegyében, ma pusztá. A férfiú tehát, ki e helységek egyikéről, mint kétségkívül származása helyétől, vette nevét, — e férfiú neve: *Lászai*.

Származott pedig nem Hunyad- hanem Tornamegyéből. Erre mutat a Sánkfalviakkal, e gömörmegyei családdal való osztályos atyafisága és még inkább sirirata, mely őt erdélyi főesperesnek, de nyomban rá pannoniainak mondja s még azt is hozzá teszi, hogy a *Dunánál született*.

Szülei a nemes Sánkfalviak osztályos atyafiai lévén, tehát szintén birtokos nemes emberek voltak; de a ki Lászait a tornamegyei kis faluból kivette s előtte oly pályát nyitott, mely Róma egyik főegyházában márvány síremléssel záródott be, — az Sánkfalvi Antal volt. Sánkfalvi, Lászainak már gyermekkorában, Vitéz János váradi püspöknek udvari papja, majd váradi kanonok, utóbb pozsonyi prépost, a pozsonyi egyetemnek kancellára volt s mint nyitrai püspök fejezte be életét. És Lászai méltó tanítványa lőn mesterének, Sánkfalvinak. Czímerét fel is vésette a gyulafejervári előcsarnok falára, ott van az ma is a nyugati oldalon, ezen gyöngéd meggyezéssel: atyámfianak.

Nem kisebb gyöngédséggel viseltetett Geréb László erdélyi püspök iránt, annak még halála után is. Tőle nyerte az egyházi rend szentségét s a gyulafejevári káptalanban főesperesi s kanonoki javadalmát. Ezért Geréb püspök czímere a gyulafejevári előcsarnokon, kívül az ajtó felett, tehát a főhelyen, s valamennyi czímer között a legpompásabb előállításban szintén előfordul eme körirattal:

PATRI BONAE MEMORIAE ACCEPTA REFERVNTVR

Vagyis mintha mondaná: e czímer tulajdonosának köszönhetem, hogy ez épületet rakathattam.

Irott történeti emlékeink közt Lászlai 1489-ben tűnik fel először. Ekkor már főesperes, kanonok, de egyéb kitüntetés is éri. Ez évben Mátyás király Sánkfalvi Antalnak czímert adományozott s annak használati jogát kiterjeszté osztályos atyafiaira, köztök Lászlai Jánosra is. Czímerül pedig három, véres hegyű nyilat adott annak emlékére, hogy a szintén osztályos atyafiak egyike, Hős Tamás, a király hadjárataiban többször megsebesült, egy alkalommal éppen három nyíl fúródott testébe.

Ime, a gyulafejevári előcsarnok s a római siremlék három nyilas czímerének eredete, egyszersmind némi, alig sejtethő szála azon összefüggésnek, mely egyfelől Lászlai, másfelől Sánkfalvi, meg Geréb László közt fennállott s mely az utóbbinak rokonáig — mint az előcsarnok feliratainak egyike mondja — Mátyás királyig felér.

1489 után két évtizedig nem hallunk semmit Lászlairól. Lehet, hogy már akkor távol járt hazájától, bár nem volt éppen szükséges, hogy gyulafejevári művéhez, mely a renaissance ízlésnek egyik szép alkotása, Róma műemlékeitől nyerjen ihletet.

Az iskola, melyet Mátyás király építkezései alapítottak, a nagy király halálával még nem szűnt meg végképpen, míg a Mátyás kora nevelte főpapok s főurak ki nem dőltek. Esztergomban a Bakócz-kápolna, Pesten a főegyház pastophoriuma s a többi renaissance ízlésű épületek ekkor, a XVI-ik század első éveiben, keletkeztek. De Erdélyhez közelebb, Nagyváradon s vidékén is, Thurzó Zsigmond, Telegdi István, Désházi István szintén ez években építkeztek, munkát adva Ferucci András és Florenci János szobrászok vésztűinek.

Ez építkezésekkel egykorúlag fogott Lászlai is gyulafejevári művéhez. Épületének tervezője, szobrásza eddigelé még ismeretlen; csak annyit tudunk, hogy a mű 1512-ben már befejezve állt.

Lászlai azt egyszerűen előcsarnoknak (vestibulum) nevezi, de több volt annál, tudniillik kápolna is. Oltár állott benne, melynél a megholtakért imádkozni és misézni szoktak. Hazai okleveleink nem is nevezik másképp, mint a *megholtak kápolnájának*.

És Lászlai műve, még mielőtt teljesen elkészült volna, mélyen vallásos s kegyeletes alapeszméjével éppen úgy, mint tetszetős idomaival meghódítani kezdé a szíveket. Az akkori erdélyi püspök, a Mohácsnál elesett Perényi Ferencz atyja, Perényi Imre nádor, s Barlabási Lénárt erdélyi alvajda Gyulafejevárott házat, a vidéken pedig birtokrészeket adományoztak számára. Ezért találjuk a Perényi czímet is az előcsarnokon, és ott van bizonyosan az ismeretlen czímernek között a Barlabásié is.

Lászlai, művének befejezésével, befejezte gyulafejevári pályáját.

Az a három eszme, melyet kápolnája köveivel megörökített: a vallásosság, a művészet s a halál gondolata, elvitte őt messze a hazából. Éppen akkor, mikor az Ágoston-rendű német szerzetes Róma ellen támad: Lászlai, a magyar kanonok, Rómába megy, hogy az apostolok küszöbére hajtva ősz fejét, ott lehelje ki lelkét.

Hazánkiai ekkor is még sűrűn zarándokoltak a kereszténység fővárosába. Hogy csak az ismertebb neveket említsük: Enyingi Török Imre, Ákosházi Sárkány Ambrus, Verbőczy István, Dobozi Mihály, Szondi Pál, Chernel Ambrus ekkor jártak ott. 1520-ban csak az ismeretesek száma is meghaladja a félszázat, s ezeknek több mint fele erdélyi volt. Erdélyben tudhatták legjobban, hogy gyulafejevári kanonokjok Rómában van és ott apostoli gyóntató.

Lászlai ugyanis azt a lelki édességet, melyet ott, a mennyei kegyelmek forrásánál már megízlelt, ő maga akarta megízleltetni földieivel s az édes anyai nyelv által még édesebbé tenni: azért lelki atyjok, gyóntatójok lett.

Ugyancsak 1520-ban találjuk az élő Lászlainak utolsó nyomát is. Ekkor még intézkedett gyulafejevári kápolnája káplánjáról, hogy az isteni tisztelet meg ne fogyatkozzék benne.

Három év múlva, 1523. augusztus 17-ikén, 75 éves korában elhunyt. Hamvai, tudjuk, hol nyugszanak. Sirját honfitársaink kegyelettel szokták meglátogatni.

*

Lászlai aránylag szerény anyagi eszközökkel, de annál több műérzéssel alkotta meg gyulafejevári művét. Szerencséje is volt hozzá, a mi tulajdonképpen ma már a mi szerencsénk. Míg ugyanis műemlékeink hosszú sora elpusztult: az ő kicsiny, de nemes alkotása, bár megviselve, de mégis ránk maradt. És amint ez alkotás nem utolsó helyen áll műemlékeink között: úgy Lászlainak neve is méltán kér helyet műtörténetünk könyvének lapjain.

Örülök rajta, hogy e könyv ily illetékes körben, a tekintetes Akadémia falai között nyílik meg Lászlai nevének.

Szerencsésnek érzem magamat, hogy hazánk e derék papjának képét bemutathattam, először ugyan római síremléke után

csak mint halottat, most, évek múlva pedig gyulafejevári művében és szobrában mint élő.

Örülök azon is, hogy ugyanitt szólhattam a gyulafejevári bazilikáról. Méltó arról szólani; méltó lenne gondolkodni kijavításáról is.

Valóságos királyi mű az; elvitázhatatlan nemeslevele nemzetünknek.

Az indogermán hangtan jelen állásáról.

(Kivonat *Petz Gedeon* január 23-án benyújtott dolgozatából.)

Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány azon nyolczvan év alatt, mely életre kelése óta letelt, a fejlődésnek valóban bámulatos fokát érte el. Már a Bopptól Schleicherig terjedő korszak is rendkívül sokat végzett a rokon nyelvek összehasonlítása, közös vonásaik kifejtése és rendszerbe foglalása, ez egyes nyelvek sajátosságainak az alapnyelvből való megmagyarázása s mindezek mellett egyúttal a nyelvészeti módszer tökéletesítése körül. Schleicher óta még fokozottabbá lett a tevékenység mindez irányokban. Az indogermán nyelvtudomány ismét új korszakba lépett s az új munkásság, mely egyszerre több oldalról indult meg s gyakran élénk viták közepett folyt, tetemesen átalakította e tudomány képét.

Az újabb kutatás főképp a *hangtan* terén idézett elő lényeges átalakulást. Azon tényezők közül, melyek ennek létrehozásában közreműködtek, főfontosságú annak az elvnek kimondása és következetes szemmeltartása, hogy a hangváltozások törvényszerűen folynak le: oly törvények szerint, a melyek alól nincs kivétel. Bizonyos, hogy e törvényszerűség nem egy a természeti jelenségek törvényszerűségével, — bizonyos, hogy a tétel elméleti helyességét nem lehet teljes inductio útján bebizonyítani, — az azonban tagadhatatlan, hogy mint methodikus elv nagyot lendített a nyelvtudomány fejlődésén. Különben itt is kölcsönhatással voltak az elmélet és a gyakorlat. A tételt ép azért lehetett oly határozott alakban kifejezni, mivel a tapasztalati tények ráutaltak. E tekintetben Verner Károly dán nyelvudós felfedezése adott a kutatásnak hatalmas indítást. Az ő törvénye, mely egyszerre világosságot vetett a Grimm Jakabtól megállapított hangfordulás («Lautverschiebung») látszólagos kivételeire, nemcsak azért nagyértékű, mivel ama concret esetek magyarázatát adta, hanem mivel megmutatta, hogy a «kivételek» csak több hangtörvény kereszteződésén alapúlnak s egyúttal a hangsúltnak rendkívüli fontosságát derítette ki. Verner magyarázatá-

val egy időben az indogermán hangtan egyéb pontjai is új világításban tűntek fel. Az úgynevezett palatalis-törvény véglegesen megváltoztatta az ősnyelv magánhangzó-rendszerének képét; a hangzó-fokozás elméletének helyébe a hangzó-gyengülés teoriája lépett; kifejtették az ősnyelv szótagképző liquidáinak és nasalisainak elméletét és megállapították a gutturalis-sorok többféleségét. E kérdések közül ezúttal az ősnyelv vocalisaira s liquidá- és nasalis-hangjaira vonatkozó elméletekkel óhajtunk bővebben foglalkozni. Az indogermán ősnyelv magánhangzó-rendszerének elemeire nézve Bopptól kezdve egész a 70-es évekig meglehetősen egyértelműség állott fenn. Az ó-ind és részben a gót-nyelv vocalismusára való tekintettel, az ősnyelvnek az *a*, *i*, *u* hangok háromságát tulajdonították. Így építi fel még Schleicher is az ő compendiumában (1861.) az ősnyelv magánhangzó-rendszerét. E constructió helyességét, azon elmélet szerint, a rendszer egyszerű és arányos volta is bizonyította. Hogy az indogermán nyelvek nagy része az *e* és *o* hangokat is bírja, azt Schleicher és hivei az eredeti *a*-hang «szineződésével» és «megoszlásával» magyarázták. 1864-ben Curtius György kimutatta, hogy az *a*-hangnak eme látszólagos elváltozásaiiban nagy szabályosságot tüntetnek fel az európai indogermán nyelvek. E jelenség magyarázatát Lottnernek az európai nyelvegységről felállított elméletében lelte. Majd magának az ősnyelvnek kezdték tulajdonítani a nyelvészek az *a*-vocalisok többféleségét. Amelung szerint az európai nyelvnek *e*-je ősnyelvi *a*-ból keletkezett, míg az európai *a* indogermán *ā*-nak az utódja. Utána Brugmann is több rendbeli *a*-hangot tulajdonít az ősnyelvnek: *a*₁-nek jelöli azt a hangot, melynek az árja nyelvterületen *a*, az európai nyelvekben *e* felel meg; *a*₂ az, a mely árja nyelvterületen zárt szótagban *a*, nyílt szótagban *ā*, a görög latin és ó-szlávban *o*, a germán és balti nyelvekben *a*; egy harmadik efféle hangra (*a*₃) oly esetek egybevetéséből következtetett, midőn görög-latin *a*-nak ó-ind *i* felel meg. E fejtegetések azon pontját, mely a nyílt szótagban álló árja *ā*-t a görög-latin *o*-val teszi párhuzamba, több oldalról megtámadták, így Collitz, Schmidt, legújabban pedig Bechtel. Döntő bizonyítékot annak kimutatására, hogy az árja *a*-ban legalább is két ősnyelvi hangnak kellett egybeolvadnia, csak az úgynevezett palatalis-törvény szolgáltatott. Felfedezésének érdeme Verner, Thomsen, Tegnér és Collitz nevéhez fűződik. E törvény veleje az, hogy az árja területen a gutturalis *k*, *g*, *gh* hangok helyett palatalis *c*, *j* és *jh* tűnnek fel oly esetekben, midőn az európai nyelvek megfelelő szóalakjaiban e consonansokra *e*-vocalis következik: míg a gutturalis hang megmarad, a hol az európai nyelvekben *a* vagy *o* áll; a palatalissá változást csak egy ugyancsak palatalis természetű vocalis okozhatta, a mely az

ősnyelvben még meg volt, ezt az európai nyelvek tanúsága szerint bátran neveztetjük *e*-nek. A palatalis-törvény és a nyelvek nagy részének megegyezése azután arra vezettek, hogy az ősnyelvnek az *a*, *i*, *u* hangokon kívül az *e* és *o* hangokat is tulajdonítson a nyelvtudomány. E rövid hangok mellett, a mint az a nyelvek egyezéséből kimutatható, meg kellett lenniök a megfelelő hosszú hangoknak is, úgy hogy az ősnyelvnek a vocalisok következő sorát tulajdoníthatjuk: *a*, *ā*, *e*, *ē*, *i*, *ī*, *o*, *o*, *u*, *ū* és *ə*, — az utóbbi Brugmann *a₃*-hangja. E vocalisok a consonantikus *i*-vel és *u*-val diphthongikus kapcsolatokat is alakítottak (*ai*, *āi*, *ei*, *ēi* stb.) Az *i*- és *u*-vocalisok egy azon gyökből való különböző alakokban majd sonantikus, majd consonantikus functióban tűntek fel (*ei*- és *i*-, *bheu*- és *bhu* stb.) A consonantikus *i* és *u* végül nemcsak sonansok után állhattak, hanem előttük is (*iu*-, *medhio*- stb.).

Az indogermán ősnyelv a vocalisok mellett a *nasalisokat* és *liquidákat* is ismerte, úgy sonantikus, mint consonantikus functióban. A szótagképző nasalisok és liquidák elmélete szintén az újabb nyelvtudomány egyik vívmánya. Elemei megtalálhatók ugyan már régebben is. Miklosich pl. egy időben azon a nézeten volt, hogy a szláv nyelvek szótagképző *r* je az ind *r*-vocalissal együtt egy ősnyelvi magánhangzói természetű *r*-ből eredt. A germán ősnyelvnek Amelung tulajdonított szótagképző liquidákat és nasalisokat. 1876-ban Osthoff állítja egy sorba az ó-ind *r*-vocalist a görög *ρα* és gót *ru* hangsoportokkal. A «nasalis sonans» elméletét azután Brugmann fejtette ki teljesen, fő-argumentumait az úgynevezett thematikus és a-thematikus ragozás viszonyából, az *ei*, *eu*-féle kapcsolatok párhuzamos elváltozásaiból és az árja, görög és germán nyelvek nasalis-kapcsolatainak némileg egyező hangtani jelenségeiből véve. A sonans-elméletnek azt a részét, a mely a consonansok előtt álló szótagképző nasalisokról és liquidákról szól, az újabb támadások daczára (legújabb a Bechtel-é) biztosítottnak tartjuk, míg a sonansok előtt álló ilyenmő hangokról szóló részhez több oknál fogva igenis szó fér.

A vogulok pogány ősvallása.

(Munkácsi Bernátt lt. felolvasása a február 20-ikán tartott ülésen.)

Azon feladatok közt, melyeket a magyar összehasonlító nyelvtudomány munkásai mai napság maguk számára kitűzhetnek, alig számíthat valamelyik nagyobb körű érdeklődésre, nemzeti érdekeink szempontjából alig tekinthető más jelentősebbnek, mint a mely a magyar nép ősműveltségének képe van hívátva világot deríteni, mely megoldásában föltárja előttünk azon alapokat, honnan nemzetünk anyagi és szellemi fejlődése kiindult s ilyen módon — mivel minden fejlődés csírája a leendő alakulatoknak előképét foglalja magában — fontos tanulságok forrása jövőnkre nézve is. E feladat munkájában két egymást kiegészítő eszköz áll rendelkezésünkre: a magyar műveltségszók összehasonlító vizsgálata és a rokon, vagy velünk történeti érintkezésben állott népek összehasonlító néprajza. Apróbb részletműveletek történtek eddigelé is nálunk mindkét irányban s különösen, a mi a műveltségszók vizsgálatát illeti, ezen a téren már annyi becses eredmény derült napfényre, hogy ezek készlete alkalmas buzditásul szolgálhat a rendszeres földolgozásra. Nem így állanak az ügyek a másik irányú vizsgálódás, a magyar összehasonlító néprajz tekintetében. Itt még egészen kezdetén vagyunk a munkának, azon a ponton, hol a magyar összehasonlító nyelvtudomány negyven évvel ezelőtt állott, a melyen t. i. az idevágó (nagyobbra külföldi) irodalom eredményeinek kivonatos összeállítása, továbbá a rendszeres anyaggyűjtés képezhetik csak okszerűen a legközelebbi célokat. Az utóbbihoz van szánva adalékul jelen értekezés is, mely a hozzánk legközelebb álló rokon népnek, a vogulnak mutatja be ősi vallási felfogását és gyakorlatát, egyelőre csupán vázlatos vonásokban, későbbi alkalmakra tartván fenn az egyes részeket tüzetesebb tárgyalását.

A hivatalos kimutatásokban a vogulok ma már mint kereszténynek szerepelnek. Térítésük kezdetei visszanyúlnak azon korba, midőn először jutnak érintkezésbe az oroszokkal. Már azon rablóhadjáratokban is, melyeket a novgorodiak a XII. században intéztek a jugorok földére, kimutatható nyoma a papok részvételének, kiknek ott nyilván nemcsak tábori szolgálat volt a feladatuk, hanem egyszersmind, hogy a templomokat — me-

lyeket ama kor szokása szerint a meghódított földeken a meghódoltság jeléül szoktak volt felállítani — fölszenteljék s híveket szerezzenek az egyháznak. De valamint a novgorodiak külső hatalma, nem erősödhetett meg vallásos befolyásuk sem. Erősebb hatással voltak a vogulok és osztjákok szellemi életére a szibiri khánság tatárjai, kiknek révén e népek között terjedezni kezdtek az izlam tanításai is elannyira, hogy ennek nyomai ma is mutatkoznak a nyelvben és népszokásokban. Azonban a mohamedán térítéseknek csakhamar véget vetettek az oroszok előnyomulásai. 1581-ben foglalta el Jermák Timofejev rablóvezér a Tobol és Irtis összefolyásánál épült Szibir fővárost, mely után a vogul és osztják fejedelmek egy része önként hódolt meg, más része pedig engedni volt kénytelen a fegyveres hatalomnak. Viszonzásul az irántuk tanúsított kiméletért, valamint hogy uralkodók kegyét a maguk részére tovább is biztosíthassák, az ugor fejedelmek lassanként hajlandókká lettek a keresztségre. Már Feodor Ivánovics uralkodása idején lépett be a keleti egyházba az obdorszki fejedelem, későbbi nevén: *Vaszilij*. Példáját követék 1599-ben a középbői fejedelemnek *Jigicsej*-nek, *Alacs* fiának anyja s egyik fia, kiknek visszatérte után maga a fejedelem utazott Moszkvába és keresztelkedett meg. Hasonló esetek többször ismétlődtek a XVII. század folyamán, de elvégre is elszigetelt, kivételes jelenségek voltak; a nép egészében nem ébredt föl vonzódás az új vallás iránt, sőt visszaestek a pogányságba a megkeresztelkedettek ivadékai is, mint pl. a főt említett obdorszki fejedelemé, kinek *Mamruk*, *Molyuk*, *Ginda*, *Tucsabalda* utódai után csak *Tajša* vette föl ismét a keresztséget 1714-ben.

Komolyobban karolta föl a hittérítés ügyét Nagy Péter cár, ki éles politikai látásával észrevette, hogy nemzete gyarapodásának hatalmas eszköze lesz, ha a szibériai pogányokat a kereszténység számára meghódítani sikerül. *Lescsinszky Filofej* szibériai metropolita, kezében a czári ukázzal, mely az osztják és vogul bálványok kiirtását rendeli el s kellő számú legénységgel és hajóval fölszerelve indul 1712-ben apostoli útjára az Irtisen lefelé az Ob folyóhoz. Irtózatos rémület szállotta meg az osztjákokat, a mint a nagy veszedelmet észrevették, mely ősi vallásukat fenyegeti s lelki felháborodásuk csaknem lázadássá fajult, midőn észrevették, hogy az oroszok szent helyeiket és tárgyaikat lángok martalékává teszik. Több helyt csoportosultak fegyveres ellenállásra; azonban idejekorán belátva, hogy a cár kihirdetett akaratával szemben minden törekvés hasztalan, sőt az egész nép végzetes romlására vezethet, lassanként belenyugodtak sorsukba. Többen azonban, kiknek lelkiismerete az új állapottal kibékülni nem tudott, elmenekültek Obdorszk vidékére, hol több ezer osztjakkal és a szamojédekkel együtt ma is

merev gátjai a keresztyénség terjedésének észak felé. 1714-ben térítik meg Lescinszky és papjai pelimi, alsólozvai, tavdai, valamint a Szoszva és Szigva-folyók vidékein lakó éjszaki vogulokat: végül 1715-ben nehéz küzdelmek közt a kondai vogulokat.

Közel 180 esztendő telt le ezen esemény lezajlása óta, mely alatt a vogulok kulturája érdekében nem történt egyéb, mint hogy a népesebb területekre megfelelő személyzettel együtt papokat küldtek, kik — a mint az utazók általában tapasztalják — a hol csak módjuk nyílt reá, valóságos zsarnokai lettek a népnek. Az egész óriási területen, melyen a vogulok laknak, mai napig sincs egy iskola, nincsenek szárazföldi utak, nincs egy orvos, vagy csak egy sebész, egy iparos, sőt még egy kovács sem, noha az egész déli vogulság lovakat tenyészt. A hol oroszok telepedtek le a vogulok közé, ott emezek vagy teljesen elpusztultak, vagy igen közel állanak a kiveszéshez, úgy hogy egy fél század múlva e helyeken alighanem csak anthropologiai nyomok és földrajzi nevek lesznek tanújelei a régi néprajzi állapotnak.

A vogulok ősi vallásának alapja s legkiválóbb alkotó eleme, mint eredetileg valamennyi altaji népé, a természetimádás. Ennek körében az ég foglalja el a legfőbb mithikus rangfokozatot, melynek közneve *tārēm*, *torēm* egyszersmind az istenség fogalmának kifejezője, ép úgy mint az osztják *torēm*, *tūrēm*, zürj-jen, votják *inmar*, mordvin *škaj*, keleti török és mongol *tañrı*, csuvas *türē* szók is «coelum» és «deus» jelentésűek. Kiváló tisztelet tárgya az ég mellett a föld is, mely a vogul világfelfogás szerint tulajdonképpen kiegészítő része az égnek, azaz «alsó ég» (*joli tārēm*) szemben a mennyevel, mely «felső ég» (*numi tārēm*). — A mythikus rangfokozatban és genealogiában második, de a vallásgyakorlatban jóformán a legelőkelőbb helyet foglalják el a nemzeti hősök szellemei s ezek közt első sorban az úgynevezett «égfiak» (*tārēm-p̄r̄et*). E hős szellemek — melyeknek egy része bizonyára mythikus s ezek között egyik-másik solaris eredetű — tisztelőik képzelete szerint egykori működésük színterén honolnak, a hol őket bálványalakokban ábrázolják. Ez utóbbiaknak neve: *pupl̄*, míg a velük ábrázolt élő szellem, mely az istenidéző igék büvöletére pillanatnyi sebességgel jelenik meg bárhol, *q̄t̄er* «fejedelemhős» vagy ha női alak: *n̄j* «fejedelemasszony». A bálványok helyét gyakran pótolják kő-, vagy bérc-alakulatok (*jelp̄in n̄ar*), melyek a néphit szerint a hősöknek büvöletes átváltozásai. A hősszellemek székhelyét képező terület «nőnek érinthetetlen (még nem bántatható), férfinak érinthetetlen szent föld», melyen szentségtelen dolgokat elkövetni, szükségtelenül, vagy tisztátlan állapotban járni, fűvet szakítani, galyat tördelni vagy a hozzátartozó vízből halászni, főzni, inni, ugyanott a partot evező érintésével megsér-

teni kárhozattal járó nagy bűn. Alsóbb rendű mythikus lények a szent állatok (*jelpiñ uj*), jelesen a *medve, jávor* és helyenként a *csuka* és *kigyó*; továbbá egyes fetis tárgyak, melyek közt leggyakoribb a *kard*; végül a földalatti, vízi, tűzi, hegyi és erdei manók, illetőleg tündérek, a holtak lelkei s a házi bálványistenségek.

Mindezen hatalmaknak kegyességétől függ az ember élet-sorsa s a világ folyása; ezért igen fontos jó indulatuknak biztosítása, mely a vallásos intézmények szigorú megtartása s különösen minél gyakoribb áldozatok útján lehetséges. Ez utóbbiaknak nevei: 1. a *véráldozat (jir)*, melynek legkedveltebb tárgyai a *fehér ló* és *rénszarvas*, a déli voguloknál pedig a *kakas*; — 2. az *ételáldozat (pur)*: főtt, vagy sült ételek, különös hús, zsír (csikócsomb, csikózsír), továbbá lisztkészítmények és italok (ma pálinka; régebben, mint az énekekből tudjuk *sör* és *boza: sur, pusä*); — 3. *tárgy-adományok*, jelesen becses állathörök, selyem- és posztóholmik, nyilak, kopják, ezüst-, arany- és rézpénzek, úgyszintén különböző alakú érczöntvények.

Ezen áldozatok nincsenek megszabott időhöz kötve, hanem alkalmakhoz, minőkül szolgálhatnak az élet összes fontosabb eseményei, mint pl. a halászati és vadászati évadok kezdetei és befejezései, továbbá személyes óhajtások, születés, lakodalom s különösen betegség, haláleset, vagy egyébnemű szerencsétlenség. Az áldozatok természetére és mennyiségére nézve az isteni akarat fölismerője, valamint általában az isten és ember közbenjárója a *samán (iajt)*, ki ezen hivatására kora ifjúságától fogva készül. Ha ennek tudomására jutott az istenség akarata, azt azonnal teljesíteni kell: «este kért áldozatocskámat reggelre ne halaszszák, reggel kért áldozatocskámat estéig ne halaszszák!» — ez szokott az istenek intése lenni az énekekben az őket idéző samánokhoz. Ha a gyors teljesítés lehetetlen, az áldozati tárgy helyett annak nyírhéjból kivagdalt képmását (pl. nyírhéjlovat vagy rént) teszük mintegy kötelezvény gyanánt a bálvány mellé, melyet aztán, ha maga a kért áldozati tárgy megkerült, megsemmisítenek. Ez a fogadalmi kép (*kästne xuri*). A véres áldozatnak lefolyása a következő: fölszerelik az áldozó tért (*tjirem kan*) olyképpen, hogy a havon, vagy gyepon letaposnak köralakban egy jókora területet, s annak előrészében fölállítják az előidézendő istenke leszálló helyéül szolgáló szent nyírfa-csemetét (*xäl-pj-tir*), melyet midőn a rossz szellemek urának *kul-ätér*-nak áldoznak, czédrusfenyő csemetéje (*ulpä-tir*) helyettesít. Ezután kihozzák a házi bálványt, még pedig nem az ajtón, hanem ép úgy mint a halottat s tora végén a medvefőtt, az *ablakon keresztül* s kihozzák vele együtt a tiszteletére aján-

lott áldozati tárgyakat: bőroket, ruhákat, ezüstneműeket stb., mely utóbbiakat az e célból fölállított rudakra aggatják. Ezután a samán elővezeti az egy kötélre fűzött áldozati állatokat s a *tir* elé állva, különös izgatottsággal fölkiáltja az égbe az idéző igéket és könyörgését. Ennek befejeztével segédei az állatokat hátulról állva letaglózzák, sziven szúrják, vagy nyilakkal és kopjakkal végzik ki. A kiomló vért edényben fogják föl s azután szétvagdalva az állatot, húsának egy részét, ama vérbe mártva nyersen eszik meg, másik részét pedig az áldozati téren üstben megfőzik s későbbben, vagy másnap eszik meg. A vérnek, húsának s egyéb áldozati ételeknek és italoknak egy részét a samán a *tir* elé helyezi, hogy ennek illata és párolgása fölhatoljon az a körül lebegő istenke szelleméhez. E mellett állítólag a samán be is szokta kenni ama vérrrel és hússal a bálvány arcát, mintegy kínálva, hogy egyék. Az áldozati lakoma végeztével az állatok bőreit, szarvait és koponyáit magas fára akasztják föl, egyéb csontmaradékait pedig az áldozati téren hagyják.

Az áldozatok mellett legkiválóbb jelentőségűek az uralvidéki rokon népek vallásos életében azon intézmények, melyek a szent helyek és tárgyak tiszteletével függnek egybe s melyek közt fontos szerepűek különösen azok, melyekben a férfiu tisztaság, illetőleg női tisztátlanság képzele uralkodik. A vogul ember bizonyos szentség nimbusával fogja föl legfőbb életfoglalkozásait: a vadászatot és halászatot is; az eléje kerülő vad, vagy a vizi szerszámába jutott hal a kegyes istenség adománya, melyre ő érdemtelené válik, ha tisztátlan állapotban közeledik hozzá. S ilyenbe ejti őt bizonyos körülmények közt a nőnek pusztá érintése is. Ezért minden vogul jurta mellett látható egy kisebb és tökéletlenebb fölszerelésű házikó a *mān kwol* («kis ház»), mely arra szolgál, hogy a nő tisztátlan napjaiban és szüléskor benne visszavonuljon. Ebbe felnőtt férfi be nem léphet; itt a nőnek külön üsteje, külön edényei, külön rénbőr-ágy-neműi vannak. A jávor húsát ilyenkor a nő meg nem eheti: mert a jávor a gönczölesillag képében «égen ragyogó szent állat», melyet ha a nő megsért, férje, vagy férfi rokonai nehezen bűnhődnek érte, s mindenesetre jávorvadat többé nem talál. Hasonlóképpen tilos a medve bármely alkatrészének érintése. Általában nem léphet a nő bálvány közelébe s a szent helyekre. Bármily férfiruha, vagy szerszám, ha nő reáhág, vagy rajta átlép tisztátlanná válik s csak ritualis tisztulás után használható ismét. Ennek módja a szurokfenyő-ág és hódpezsma füstje fölött való lengetés, vagy ha hódpezsma-illatos vízzel az illető tárgyat meglocsolják. Ugyanily eljárással válik tisztává a nő is, midőn a *mān kwol*-t elhagyja, s a férfi, midőn vadászatra indul.

A vogul hitfelfogás szerint van élet a halálon túl is. Az északi jeges tenger egy szigetén van a holtak lakóhelye, hova azonban nem jutnak el azonnal a halál után, hanem csak negyven nap múlva, a mely ideig a lélek hazajár. Azért azt a tüzet, melyet a halott hátrahagyott, negyven napig nem szabad elaludni hagyni. A holt lelke jó indulatának biztosítása ételáldozatok útján történik, melyet különösen «szent hetének» eltelte után hoznak sirjánál.

Évfordulókkal ismétlődő szent napokat a vogulok nem ismernek. Az időszámítás náluk még igen fejletlen. Az esztendő, melynek «tél» (*tāl*), vagy «tél-nyár» (*tāl-tūv*) a neve, csak hónapokra osztják, még pedig a holdforgás szerint 13-ra; de a hónapokon belül a napok és hetek számítása nincs gyakorlatban. Azonban ha nincsenek is állandó időponthoz kötött ünnepeik, ünnepi jelentőségű minden fontosabb áldozati alkalom, a melyek közé tartozik a számos érdekes szertartással végbemenő medvetor is.

Mindezen vallásos szertartásokban és szokásokban kifejeződő alapeszméknek, valamint általában a vogul nép szellemi életének leghivebb tükre és legjellemzőbb alkotása az a dús vallásos költészet, mely beláthatatlan régi idők óta nemzedékről nemzedékre átörökítve ma is él a nép ajkán s az ugor népek tudományára nézve ép olyan jelentőségű, mint indogermán téren a homeroszi énekek és a védák himnuszai. Ezen vallásos költészetnek ez idő szerint lehetséges minél bővebb összegyűjtése volt egyik főigyekezete szibériai tanulmányútamnak. A népszellem ily termékeinek létezésére nézve már a múlt századbeli tudósítók-nál akadunk nyomokra; de első határozottabb értesülést s e mellett mutatványokat Reguly Antal hagyományaiban nyerünk. Ő utána Ahlquist három ízben járt a vogulok közt, de mindez utazásaiban nem juthatott valamely csekélyke adalék birtokába sem a vogul vallásos költészet köréből, mi azon nézet elterjedésére adott okot, hogy az immár egészen kiveszett a nép ajkáról s Reguly volt az utolsó, ki végső maradványait még följegyezhetette. Annál fokozottabb volt tehát bennem a vágy, hogy legalább a Reguly hagyatékában talált s homályosságukban is igen becseseknek mutatózó gyűjtéseket teljesen megértenem s a tudomány számára hozzáférhetővé tennem sikerüljön. Ez az északi vogulok közt megtalált változatok alapján vált lehetőséggé, melyekhez jókora mennyiségben sikerült egészen új anyagot is följegyezni, úgy hogy ez az előbbivel együtt a vogul vallásos költészetnek jelenleg oly gyűjteményét alkotja, minőt a hasonló primitív műveltségi és vallásos fokon álló népek szájhagyománya után aligha sikerült följegyezni s mely ennél fogva különböző tekintetből figyelemre számíthat az európai tudományosság részéről is.

E vallásos költészet tárgyát a jelen világrendnek — vagy a mint a vogul műszo kifejezi: «az ember korabeli, az ember idejebeli világnak» — megalakulása képezi, valamint azon eszközök, melyekkel az ember ama világrend intézőivel érintkezésben állhat. Részletesebben elősorolva tartalmát tesszik: 1. a *cosmogonia*, jelesen az ég, föld, hegységek, úgyszintén az ember és állatok teremtmése, a betegség és halál keletkezése, a világot első alakulásában elpusztító tűzözön s a kultura képződése; — 2. a *theogonia*, az istenek származása, dicső tetteik, szent helyeiknek felavatása, hatásköre, valamint tiszteletük szertartásainak megokolása; — 3. *himnuszok*, illetőleg istenidéző igék. Az előadás alakja részint *regeszerű (mōjt)*, mely ha tökéletes, sajátos művészi prózában történik; részint *ének (ērī²)*. A vallásos regék csoportjából kiválik a «szent regé» (*jelpiñ mōjt*). A vallásos énekek alfajai: 1. a hősi énekek, *terniñ ērēt*, melyek az istenek harczeit és hőstetteit tárgyazzák; 2. a medveénekek; 3. a jávorénekek; 4. istenek és szellemek színjátékai.

A néphit a vallásos költészetet isteni eredetűnek tartja s különösen az istenidéző igéknek és hősi énekeknek szentséget tulajdonít. Az utóbbiakban oly élénken él az isteni eredet tudata, hogy bennük a megénekelt istenség maga beszél magáról, maga zengi el saját tetteit, nagyságát és hatalmát, maga rajzolja saját lelki világa mozzanatait, sőt az embereknek iránta tanúsított tiszteletét s az ebből folyó cselekedeteket is. Az énekes személynek teljesen nyoma vész az előadásban, legföljebb harmadik személyben említődik, mint objectuma, nem pedig subjectuma az énekeknek. Ugyanez előadási módot követik a medveénekek is, az ember ajkán az «istenke-állat» maga szólal meg s énekli el hallgatóságának:

«A Fenséges-Ég az én atyám lakta
ezüst rúdú rudas házában
növekedő kezem íze növekedik vala.
növekedő lábam íze növekedik vala.» . . .

Méltán föltehető a kérdés, hogy remélhetünk-e a szibériai ugorok ősi vallásának a tudományos kutatás számára újabban hozzáférhetővé vált ismeretforrásaiból bővebb világosságot a magyar nép ősi mythológiájára és vallására is. Az e kérdésre adandó feleletet, azt hiszem, egyszerűvé teszi az igazság, hogy minden nép mythosának és vallásos gondolkozásának alapjai — a mennyiben t. i. azok természetesen fejlődtek — visszanyúlhatnak a nyelvképződés ősi koraiba. Ha tehát a tudomány kétségtelen bizonyossággal kiderítette, hogy a magyar nyelv

ugor nyelv, még pedig a vogul és osztják nyelvek legközelebbi rokona, s ha népszokások és nyelvhagyományok révén módunk nyílik bepillantani ezek őseredeti mythikus és vallásos képzeteibe: bizvást föltehetjük, hogy ugyanezek a magyarok ősvallásának is tartalmazzák elemeit. De a részleteknek megállapítása e téren csak a kutatásnak igen fáradságos és hosszas útja mellett lehetséges. Tekintetbe kell ugyanis vennünk, hogy akár mily conservatív természete mellett, ép úgy mint a nyelv, önkénytelen fejlődésnek, változásnak és külső befolyásoknak van alávetve a vallás is, s hogy ennél fogva a mit erre nézve ma a vogulok- és osztjácoknál tapasztalunk, lehet bár az ősi magnak egyenes és természetes hajtása, mégsem tükrözteti tisztán az eredeti állapotot. Hogy tehát a vogulok mythologiai anyagát az összehasonlítás czéljaira felhasználhassuk, abban a nyelvészeti módszer alkalmazásával minden előtt külön kell választanunk és csoportosítanunk mindazon részleteket, melyek újabb fejlődés, vagy idegen befolyás eredményei s csak azon anyagot, mely ily eljárás után még fennmarad, fogjuk értékesíteni a nyelvrokonság alapján föltehető közösségek kiderítésére. S hasonló vizsgálat alá kell vonnunk a magyarságot is, hol a feladatot, mivel itt a pogánykorból nem maradtak fenn nagyobb szabású vallásos hagyományok, még kezdetlegesebb pontjánál, t. i. a mindenfelé elszórt anyagtörmelék egybegyűjtésénél és rendezésénél kell munkába vennünk. Lehető teljességgel és pontossággal össze kell állítanunk mindazt, a mit erre nézve történeti följegyzésekben és irodalomban, továbbá az ország összes vidékein a nép hitében, szokásaiban és nyelvi kifejezéseiben találunk. Az így nyert anyagkészletből, mint legújabb elem kiszemelendő mindaz, mi a kereszténység s a körülöttünk lakó nemzetiségek hatásának hordja magán bélyegét. Ezen felsőbb rétegre lebontásával egy mélyebben fekvő ősbibb rétegre bukkanunk, mely ugyanazon törökséggel való érintkezésnek eredménye, melynek nyelvmélekeit a magyar műveltségűek tartották fenn. Úgy sejtethető, hogy még ezen rétegen túl is következik egy régibb, jelesen a parzismusé. Csak mindezen burkok lebontása után jutunk azon alaphoz, melyen a nyelvrokonságnak megfelelőleg közösségeket fogunk találni az ugor népek szellemi életének egyéb nyilatkozásaira s különösen a mythikus és vallásos gondolkodásra nézve is. S hogy ezeknek kutatásában eredményeket remélhetünk, talán bizonyítékul szolgálhatnak a következő nyelvészeti adalékok is:

1. A n a p szó, melynek szorosan egyező másait nem ismerjük a rokonnyelvekből, holott ilyenek találkoznak a *hó*, *hold* s a csillag jelentésű régi *hugy* (kasza-hugy = kaszáscsillag) szókra. Már maga ez a körülmény indíthat bennünket azon

sejtelemre, hogy a *nap* nem valamely közönséges elnevező szó, hanem hogy benne bizonyos mithikus apperceptionnak megfelelő kifejezés s ily módon ősvallási residuum rejlik. S mi is volna természetesebb, mint hogy az északi vidékek halászzattal és vadászattal foglalkozó népe az ég jelenségei közül a napot tekinti legnagyobb és leghatalmasabb jótevőjének és hozzá emelkedik fel keble imádságban. S valóban a vogulok mythológiájában nem *Numi-Tārém* (Fenséges-Ég), az ősiszten a legünnepelebb alak, hanem legkisebb fia, a naphős a «Világ-ügyelő férfi», a «hét világot körüljáró, ragyogó lovas, napsugár fürtű, szent Arany-fejedelem», ki ha kikél a sötétség házából s «kibontja hajfonatát, az ő hajfonatán ott áll a nap». A lelelkesebb hangon őt dicsőítik a regék és énekek, ő hozzá fordulnak leginkább segítségért az inségben szenvedők. S ezen imádott naphóst közönséges nevén «Asszony-fia fiúcská»-nak szokták nevezni, mivel a hitrege szerint anyja helyett árva elhagyatottságban nénje, a hajnal-istennő, *Kaltés-asszony* nevelte föl. Föltéve, hogy a magy. *nap*-nak is «asszony-fia» alapjelentést tulajdoníthatunk, hangalakja kifogástalanul megmagyarázható a magy. *né*, *nő*, vogul *nē* mélyhangú alakjának (vog. *nāj* asszony, magy. *leány* e h. *lajány*, *naj-ány* = vog. *nāj-ānk*) és a *fi*, vog. *pī* szók összetételeképen. Tekintve a *nap*-nak gőcseji *náp* (*tennáp*, *mináp*) alakját ez mély hangzóval épen oly alkotásnak bizonyulna, mint magas hangzóval a magy. *nép* szó, mely Budenz szerint = votják *nīl-pi* «gyermek», azaz «ház-nép», szó szerint: «leány-fiú».

2. A hajnal-t a vogul mythologia női alaknak, a naphős nevelő anyjának fogja fel; «*reg hajnal-anya cská* d *kivilágosodik*» mondják az ének szavai. Minthogy a vog. *khuj*, *khøj* «hajnal» tanúsága szerint a magy. *haj-nal*-nak már előtagja jelenti ez égi jelenséget, a *nal* utórész legalkalmasabban a votják *nīl* «leány», finn *neito* «virgo sponsa» stb. szók megfelelőjének tekinthető, mi szerint a *haj-nal* szó tulajdonképpen a vogul mithikus felfogással egyezőleg ezt jelentené: «*hajnal-asszony*».

3. A magy. isten nyila kifejezésnek megfelelőleg az ész. vogulban is *tārém-nāl* («isten nyila») a «villám». A vogul ember az ősiszten, a Fenséges-Eget vadásznak képzei, ki a medveének szerint «nyusztfogó, jávorfogó hét hurkos útjára» megy.

4. Az ember-nek vogul *ēlēm* *γālēš* neve eredeti értelme szerint: «*levegő halandója*». E szóval egyező összetétel a magy. *em-ber* is; előrésze = vog. *ēlēm*, finn *ilma* «levegő, ég», utórésze (számbavéve a nyelvmlékek *nēmberj* = *nő-emberj* alakját) a magy. *férj* (= cseremis *pū-erge* «férfi») régiebb

pérj hasonlult kezelő mássalhangzós alakja. Tehát *ember* = «levegő fia».

5. A *medve*, *csuka* és *kigyó* állatfajokra nyelvünkben csak idegen, eredetű szavak állanak rendelkezésünkre (v. ö. szláv *med-věd* «medve», tdk. «méz-evő»; szláv *ščuka*, *štuka* «csuka»; tunguz. *kulin* kigyó, mong. *χaliγun* = magy. kélgyó); a *szarvas* és *farkas* pedig nem valódi nevező szók (mint pl. *eb*, *nyuszt*, *ló* stb.), hanem jelzői körülírások. Föl nem tehető, hogy ez északon oly nagy mennyiségben található állatokat ne ismerték volna már őshazájukban a magyarok s hogy még sincs eredeti, illetőleg igazi elnevező szó reájuk, azt csak abból magyarázhatjuk, hogy ez állatok — ép úgy mint ma a voguloknál és osztjákoknál «szent állatok» (*jelpiñ ujit*) — náluk is tisztelet tárgyai lehettek, melyeknek igazi neveit az említett rokon népek szokásának megfelelőleg nem vették ajkaikra.

6. A *teremtés* fogalmára a vogulban egyik legjáratosabb kifejezés: *tārāti* «bocsát, ereszt» azon fölfogás alapján, hogy *Numi-Tārēm* ősiszten a földet és jelenségeit nem pusztán szavával *ex nihilo* alkotja, hanem azokat mennyei lakából *alábocsátgattja*, még pedig rendesen igen nehézkes módon: kötelekkel, vagy hágsón. A vog. *tārāti* momentán *tārēmt-*képzésének pontosan megfelel a magy. *teremt-*, melyben tehát szintén «alábocsátás»-féle etymont s mythologiai alapeszmét kereshetünk.

Mindezek, azt hiszem, számbavehető nyomok arra nézve, hogy a magyar ősi mythologia és vallás kutatója a vogulok és osztjákok vallásos költészetét fontos összehasonlítási forrásnak tekintse.

A Beszterczei Szójegyzék műveltség-történeti jelentősége.

(Kivonat *Tagányi Károly* február 20-ikán bemutatott értekezéséből.)

Az értekező azzal kezdi, hogy e szójegyzék a XIV—XV. század magyarjának élete-módjára s környezetére vonatkozó fogalomkört majdnem teljesen magában foglalja, vele tehát nem csak nyelvünk története, hanem műveltségünk története is értékes adatokkal gazdagodott.

A szójegyzékben legrégebb iskolai könyvünket birjuk, a minők abban a korban általános használatban voltak, s a minő a XIV. század végéről való pozsonyi latin-cseh szótár, melyet nem rég adott ki Menčík cseh nyelvész (*Prešpurský Slovník. Vocabularium Latino-Bohemicum Posoniense. Prága 1892.*) Az értekező a szójegyzék íróját, Szlavóniai Györgyöt, nem tanulónak tartja, mint Finály, hanem tanítónak, Beszterczére vetődött vándortanítónak, s e nézetét többféle okadattal bizonyítja. Írója azonban mindenesetre csak másoló volt s nem szerzője a kéziratnak, sőt bizonyára csak másolatok másolója, mint a számos hiba bizonyítja.

Finály a XV. század végére tette e nyelvemlék keltét, de ez az értekező szerint tisztára lehetetlen. Már a papiros vastag bordái s másrészt a betűk is, különösen a *b, d, g, z* betűk jegyei arra mutatnak, hogy legkésőbb a XV. századnak első negyedében írták. De majdnem biztosan meghatározhatni korát a szócsoportjaiban élénk tároló műveltségből. A szerző e célból különösen egy csoporttal foglalkozik tüzetesen: a *fegyverek* neveivel. A XIII. századtól kezdve, fegyverzetünk legnagyobb részében az általános európaival annyira megegyezik, hogy annak korról-korra változó divatját a magunkéra is bátran alkalmazhatjuk. A legjelesebb fegyvertani munkák fölhasználásával kimutatja az értekező, hogy a szójegyzékben foglalt fegyverek a XIV. század végén divatoztak. Így pl. a francia *haubert* (eredetileg = ném. *halsberg*) a sodronying neve, a mi szójegyzékünkben *vas hómer* («*vaz hoh mer*») alakjában kerül elő, még pedig 'femorale' vagyis czombra való kötény jelentésében. A sodronying ugyanis 1370. és 1390. közt teljesen elveszti jelentőségét, a

mellet és hátat előbb vaspántok, utóbb egész vasmellek védik s csak még a csipők s az alsó testrészek védelmére maradt fönn a *haubert*. De a sodronykötény is csak 1390-ig, legföljebb pedig 1420-ig tartotta magát, akkor ezt is a vas szorította ki, mert feldolgozását a fegyverkovácsok akkorra már nagy tökéletességre vitték.

Végül kiemeli az értekező, hogy az egész fegyverjegyzékben a tüzi fegyvereknek legkisebb nyomát sem találjuk. Ebből az következik, hogy már maga a másolat is a huszita háboruk előtti korból való (vagyis 1420. előttől), a szójegyzéknek eredetije pedig, mint számos körülmény mutatja, legtöbb valószínűséggel a Nagy Lajos halála utáni időre, 1380—90-re tehető.

Ezen fejtegetések közben a szójegyzéknek sok kifejezését megmagyarázza az értekező. Legérdekesebb az *orjegy* szó, melyet a Bécsi codexből függöny-féle jelentéssel ismertünk s most a Beszt. szójegyzékben sisaktakaró értelmében találjuk. A sisak csúcsához vagyis *orrához* erősített lebegő vászondarab volt, mely valamely család színeivel kifestve ismertető jegyül szolgált, pl. a tornákon s azért nevezhették *orr-jegy*-nek. [A Bécsi codex idejében már elhomályosult a jelentése, úgy hogy függöny értelmében használhatták.]*

Érdekes a *farkaskasza* magyarázata is [melyet a NySzótár sok szólásban idéz, minők *farkaskaszára hagyni, vinni, vetni*; az utóbbi a. m. kardélre hányni]. A szerző kimutatja, hogy a *farkaskasza* volt az a háromágú lándsa, melynek két rövidebb ága félhold alakú volt, s mely csak később, a XVI. századi landsknechtek kezében vált olyan híressé. Neve a német *wolfs-eisen* utánzása.

Még érdekesebb a *számszerigy*, melyet Molnár Albert s utána a NySzótár *számszerij*-nak ír, mintha az *ij* szó összetétele volna. A szerző kimutatja, hogy e szónak semmi köze az *ij*-hoz, hanem hogy a nyugoton balista-nak nevezett lövőgépet jelölte. A *számszerigy* már [népetimologia útján] elváltoztatott formája a szójegyzékbeli *szomoszerigy* (*zomoserig*) szónak, mely nem egyéb, mint a szláv *samostrel'* v. *samostril'*; ez pedig szó szerint önmagától lövő fegyvert jelentett, a mint hogy a németek is a szláv szót utánozva *selbgeschoss*-nak nevezték.

A *korszovágy*, *korczovágy* szóról, mely a vasmell alatt vagy fölött viselt kipárnázott ruhadarabot jelölt, kimutatja a szerző, hogy a középfőlnémet *kursát* közvetítésével a francia *corset*-ből lett.

A *torbothil* szó, melylyel a szójegyzék a latin *machina*-t

* A szögletes zárójelben levők a bemutató megjegyzései.

fordítja, az értekező szerint nyilván az olasz *trabochillo* (*trabocco*), a középkor leghíresebb hajító-gépe.

A *trenus*-sal fordított *ayancha* szót az értekező *ajanczá*-nak olvassa s a szlovén *ojnica*-val azonosítja, mely villaszerű rúdat jelent, minő a taligának van. [E szerint a Szilády idézte *ayanthos zeker* is talán *ayanchas zeker*-nek olvasandó — ellentéte a *rudas zeker*-nek —; vö. Nyelvt. Közl. XXII. 525.]

A *vesnek* kutyanevet is megvilágítja a szerző a régi cseh *vežník*-kel, mely házőrző lánczos kutyát jelent.

A *torontayl* szót, mely a madárnevek között fordul elő, bölömbikára magyarázza s az ó-német *hortumil*, *horotübil* szókkal egyeztetni [ma *rohrdommel*].

Igy magyaráz az értekező még sok más szót s helyreigazítja Finálnak egyes magyarázatait s hibás olvasatait.

Egy pár helyreigazítással bemutató (Simonyi lt.) is megtoldja azokat, melyeket már a szójegyzéknek első bemutatásakor közölt (Akad. Értesítő 1892. 659. és Nyelvt. Közl. XXII. 523).

224. sz. «*canna, zelep*»; ezt Finály *czölöp*-nek olvassa, pedig «*canna*» a. m. káka, nád, tehát nem lehet czölöp. Mint-hogy «*vallum, gát*» s más ilyen fogalmak előzik meg, kétségkívül így olvasandó: *canalis, zselép* vagyis *zsilip*.

590. *canapea, aglep* vagyis *ágylep*. A már idézett bizonyító adaton kívül előfordul egy 1834-iki magyar Levelezőben: «*ágylep: bettgewand*» (Staut József: Közönséges Levelező 538).

657. és 658. *pedial* és *pedile* fölött bizonyosan összetartozik a két magyar szó: *keremheg thekerew* = *körömhegytekerő*; vö. NySzót. *szár-tekerítő*: *periscelis, knieband*.

726. *cuprum, alu*. A magyar szó talán a következő «*plumbum*» fölé való és *oln*-nak olvasandó. Az *ón*, melynek tárgyesete nyelvmemlékeinkben még *onnot, ónnat*, eredetileg kétségkívül **oln* volt, mint a cseremis *volne* s a vogul *aln* is bizonyítják (az előbbi ólmot, az utóbbi ezüstöt jelent, vö. Budenz, Szótárát).

754. «*ascia, zalu* = *gyalu*» Finály szerint; pedig nem *gyalu*, hanem *szalu*, l. Nyelvt. Közl. XXII. 524.

1294. «*carenadus, hy ker*» konyhai szerek közt áll ugyan, de azért alig lesz más, mint az a *hékő*, mely CzF. szerint felső malomkővet jelent (de aligha **hég-kő*-ből lett, mint CzF. magyarázzák, hanem a. m. *hiü kő* vagyis üreges, lyukas kő; a másik *hékő*-re nézve, mely úgy látszik mennykőt jelent ebben a hegyaljai szólásban: «*hékő üssön meg!*» igaza lehet Kassainak Szókönyve II. 394. lapján, hogy tulajdonkép **hév-kő* vagyis tüzes kő, tüzes mennykő). A *hékő* előkerül a Nytört. Szótár egy idézetében is, a *Kő* szólásai közt: «A lisztet is csapon veszik [vagyis liszt helyett bort] s *hékőre felöntvén* csá-

kányosan balul függ a kobzok» (Csúzi: Sip. 16) — garatra felöntvén; CzF. Szótára is közmondásképp idézi: «Felönteni a héköre a. m. lerészegedni.

Kiváncsatos, hogy mindazok, kik magyar történettel s különösen műveltségtörténettel foglalkoznak, hozzászóljanak a Besztercei Szójegyzék magyarázatához s fölhasználják e czélra a latin oklevelek magyar szókincsét, melyet ő nekik kell legjobban ismerni és érteni.

Ada-Kále népe és nyelve.

(Kivonat *Kúnos Ignác* febr. 20-án felolvasott dolgozatából).

Egy török kis szigetvár van országunk déli határán, melynek török neve *Ada-Kále*. Szigetvára volt hajdanta az osztrákoknak, szigetvár maradt a neve törökül is. Még a 17-ik század elején épült, mikor I. Lipót császár dunai erődöt csinált belőle és Új-Orsova volt a neve mindaddig, míg török uralom alá nem került. Orsova történetével különben is össze volt forrva e sziget. A császártól Orsovával együtt foglalták el a törökök, és csak a pozserováczi békével került újra osztrák kézbe, a midőn III. Károly császár ismét megerősítette, sőt az átellenes partra várakat is építtetett, hogy annál sikeresebben megvéddesse. A ki e két helynek a birtokában volt, az egyúttal a déli Dunán is rendelkezett. Innen az a kétségbe esett küzdelem, melyet a két ellenség egymással folytatott, és a mely hol a törököknek kedvezett, hol az osztrákoknak. De nem soká maradt e sziget osztrák kézben, A harc megújultával megint felragyogott a sziget kis mecsetjén a félhold, és csak a mult század vége felé ostromolta meg ismét József császár, a ki személyesen is részt vett a küzdelemben. A sziget azonban török birtok maradt, annak hagyta meg a sistovi béke, melyben béke jobbot nyújtott egymásnak a két fél. És ezzel az idővel kezdődik a békés Ada-Kále története. A porta hatalma mindenfelől hanyatlani kezdett, egymás után veszítette el európai birtokait, és majd az oláh rájáh lázadt fel ellene, majd a szerb. Ébredezni kezdtek a délszláv népek is, és az a forradalmi szellő, mely harczy zászlajukat lobogtatni kezdte, homályba borította lassanként a mináreték félholdas csúcsait. Csak az az egy sziget maradt meg, a törökök Ada-Kaléja. Mecseteket döntött porba az idő, Orsova dsámiját a föld porával tették egyenlővé, de a dunai sziget daczolt az idővel és szembe állott az ellenféllel. A Duna termő vidékének ez a gyöngyszeme, melynek oly pazarul osztogatta a természet dús adományait, és a mely második hazájává lett a

messze földről ide szakadt moszlimoknak, nem egy könnyen válhatott ismét lakatlanná. Egyfelől a hegyek takarták el, másfelől a Duna hullámai védték meg. Lakosai erősen védett várba vonulhattak, melynek kulcsai a fenséges Demir-kapuban rejtőztek.

Majd elérkezett a hatvanas évek forradalmi korszaka. A szerbek fejedelme Obrenovics Mihály rá tudta a portát birni, hogy az Ada-Káléval szemben levő szerb várat engedje át neki, és mielőtt kivonult belőle a török őrség, legott romba dőlt a vár is. Ezzel együtt a sziget stratégiai fontossága is elenyészett. A romladozó várfalakat nem építették fel többé és a vár folyosók föld alatti ivői békés mohamedánok lakóhelyeivé lettek. A törökök azonban biztosan érezték magukat bennük. Mecsetjük kis tornyát gyümölcsösek hatalmas fáinak takarták el, és a müezzinnek imádságra szólító szavait a Duna hatalmas hullámai némitották el. Így maradt e sziget ismeretlennek és bántatlannak. Csak a balkánbeli népek reakciója idejében fedezte fel ismét a kis nemzetek hódítani kész aspirációja.

A harcok lefolyásai ismeretesek, a békekötések határozataihoz ragaszkodni kellett. Minthogy a dunamenti váraknak helyőrség nélkül kellett maradniuk, nem tudta a porta, hogy mitévő legyen a szigettel és körülbelül hétszáz főnyi lakosságával. Másfelől azonban elejét akarta venni annak a veszélynek, mely Ada-Kále török jövőjét főleg szerb részről fenyegette, és e válságos időben arra az államra gondolt, melylyel több mint száz éve békében élt és melyet a sziget valaha urának is vallott. Az 1878-ik év egy májusi napján végkép oda hagyta a szigetet a török parancsnok és az osztrák-magyar állam oltalmára bízta alattvalói sorsát. Fegyverrel vették el tőlünk hajdanta, barátsággal adták vissza. Csak azt kötötték ki, hogy a sziget, névleg legalább, török területnek maradjon és hogy mohamedán lakosait a szultán alattvalóinak tekintsék. Ügyvivőt is tart nekik a porta, és Órsován lakó konzuljuk a bécsi török nagykövetség fenhatósága alatt áll. Így lett Ada-Káléból a dunai terület senki szigete. Senkié, mert két állam is formál hozzá jogot és jóformán azt se tudják szegény mohamedán lakosai, hogy kinek tartoznak voltaképp alattvalói hűséggel. Adót a magyar hatóságnak nem kell fizetniük, alattvalói kötelezettségeket meg a porta nem kíván tőlük.

A romladozó várban osztrák-magyar katonák állnak őrt, és a lakók védelmére két török katonának van a szigeten állandó lakása. Igaz, hogy a békés jámboroknak a fele is elég volna. Egyrészt az orsovai törvényszék szolgáltatja az igazságot, a szolgabírói hivatal ad nekik igazolványokat, másrészt meg a saját *müdirjü*k, vagyis török előljárójuk bíraskodik közöttük. Ugyanaz a müdir, a jó Fázli Szádik aga, a ki a negyvennyolcas évek

magyar menekültjeit, kormányja megbízásából, a határon bevárta és katonai diszkisérlettel egész Viddinig elkíserte. Akkor ők védtek meg a mi hontalanjainkat, most meg mi védenők Ada-Kále ötszáz hazátlan mohamedánját. És noha jó ideje, hogy az anyországtól elváltan élnek, teljesen megőrizték nyelvüket és szokásaikat és egyéb nemzetiségi sajátságaikat. Az ötödfél száz lélekből álló község akár csak egy családot képezne. E mellett mindegyike, ha még olyan szegény is, külön épületben, vagy a sánczok valamelyik ivezetében él, és egyetlen egy se akad közöttük, a kinek rendes foglalkozása ne volna.

A kis helységnek egész olyan a közigazgatása, mint akár-melyik török falué, azzal a kivétellel, hogy külügyi hivatalféléje is van, s Orsován lakó külügyi megbízottjának mêmur-u máhsusz a neve. Az előljáró, a ki egyuttal a birói teendőket is elvégzi a mudir efendi, a ki egy négy tagból álló tanács segít ki. A fegyveres hatalomnak két katonai rendőr a képviselője, kiknek azonban nagy ritkán akad ilyen minőségükben dolguk. Hivatalos személy a tanító, a ki hatvan gyereket tanít írni, olvasni meg imádkozni, továbbá az egyházi teendők elvégzője az *imám*, és az ötszöri imádkozásokra figyelmeztető *müezzín*. Ezekből áll a sziget hivatalos személyzete, kiket a magas porta nevez ki és fizet. Vannak azonban olyan községbeli kiadásai is, melyeket a helység saját jövedelmeiből fedeznek. Nekik is van *vakuf*-fajok, vagyis egyházi alapítványuk; ezé a dsámi, mely az osztrák világban klastrom volt, továbbá néhány bérház és egy-két ezer forint készpénzben. A vakuf jövedelmeiből fedezik a kormányzás összes költségeit, sőt arra is telik belőle, hogy a szükségben levőknek hitelt adjanak. Sohse fordult még elő, hogy e miatt perre került volna a dolog és az előljáróság épületében levő fogház annyira elveszítette jelentőségét, hogy nyári meleg napokon oda jár az egész község hűvösre. Koldus nincs közöttük egy se, de szegényeknek majdnem valamennyien azok. Kevéssel beérik és különben is oly áldásos a sziget földje, hogy majdnem valamennyijét eltáplálja. Gyümölcse és főzeléke bőven terem, és a szigetlakók legjövedelmezőbb forrása a zöldségtermelés. Lakóházaik úgy vannak beosztva, hogy az ötödfél száz lélekre száz harmincz lakóhely jut. Ebből a számból a külön álló épület van hetven, a többi pedig a fedett ivjáratokból telik ki.

E házak mindegyikének egy-egy veteményes kertje van, és ebből táplálkozik a család. Gyümölcsöseikben az almának, körtének és főleg szőlőnek annyi fajtája terem meg, hogy a közeli szerb, román és magyar vidékek összesége sem vetekedhet velük. Megterem még a cseresznye, meggy, szilva, barack, dió, áfonya, eper, szeder, füge és tengeri. Főzelékfélékben szintén duskálkodnak és az adakálei termékeknek oly jó híreik van,

hogy keresett áruszámba mennek a piaczkon. Minden hétre jut néhány oly vásárjuk, hol zöldségeiken és gyümölcsféleiken túl-adhatnak. A keddi vásárt az oláhországi Vercserovában tartják, és ez a vásár arról nevezetes hogy csakis adakáliek árulnak e napon. A szombati vásár a szerb Kladováé, mely helységet még mindig *Feth-Iszlám*-nak vagyis Iszlám hódításnak nevezi a szigeti török. A mi portékájuk e két vásárról megmarad, azt aztán Orsovára viszik. Foglalkoznak ezeken kívül iparral és kereskedéssel, noha az előbbire rendszerint kevés a vállalkozó. Egy szabó, asztalos, lábbelikészítő még csak kitelik belőlük, de már a pék és egyéb mesterségek művelője idegen eredetűekre szorul. A kereskedők a műveltebb osztályhoz tartoznak és fűszerárúkon kívül majdnem mindegyike kereskedik dohánynyal, kávéval, főleg pedig sztambuli csecsebecsékkel. Az a sok vendég utazó, a ki a közeli Herkules-füldőre megy üdülni, rendesen a szigetre is ellátogat és emlékül egy-egy sztambuli himzést, papucsot, csibukokat és más efféléet vásárol.

Sokat árt e szegény kereskedőknek a magyar vámör, a ki minden halandót, ki a szigetet elhagyja, alaposan megvizsgál és a leghitványabb apróságot is megvámolja. Ez intézkedéssel a csempészetet honosították meg az egyébként jámbor adakáliek közt. A legényemberek, főleg a szegényebbjei, nagyobbára csónakosok és a jelentősebb dunai kikötőkhöz portékát szállítanak. Vannak személyszállító bárkaik is, és a szigetet látogató vendégnek az ő lélekvesztőikbe kell ülnie. Halász is akad köztük vagy tiz, továbbá egy-két *hámál* (hordár) és néhány félhivatalos csempész.

Nehezebb az állapotjuk télviz, jobban mondva jégviz idején. Megeshetik velük, hogy heteken, sőt néha hónapokon át is el vannak zárva a szigeten túli világtól. A ki iparos meg kereskedő, az még segíthet valamennyire a baján. A tél különben is a tunyálkodásnak van szánva, és annál kényelmesebben élnek, minél többet dolgoztak és kerestek volt a nyáron. A nagy hidegek elől visszahúzódnak a házaikba, melyek — a nyirkos boltivlakások kivételével — meglehetősen kényelmesek. Nagyobbára fából vannak ugyan összeállítva, de belső berendezésük oly ügyes és kényelemadó, hogy a szomszédnépek kőházain ugyancsak túltesznek. A csak valamennyire tehetősek házaiban van egy *pabucsluk* nevű előterem, egy nyári szoba a földszinten egy előszoba, hol a férfiak étkeznek, egy téli szoba, mely a szél ellen védettebb. Az emeletre rendszerint külön lépcső vezet. A disze-sebb helyiségek itt vannak, és itt tartózkodik a hárem is, mely elnevezésen ezúttal csak egy asszonyt kell érteni. Az egyes szobák főhelyét a *minderlik* foglalja el, egy széles kerevet, mely a falak mentén húzódik el és mely egyúttal az ágy helyét is pótolja. A női szobák csak annyiban különböznek a földszintiektől, hogy

több benne a tükör, a cziczoma és a női kézimunka legügyesebb terméke, a faldiszító *csevre*. Egy törülköző forma hosszú vászondarab, melynek két szélét színes selyemmel és arany fonakkal hímzik ki és maguk készítette motívumokkal látják el. A csevre különben a legkedveltebb ajándék-tárgy. Ezt kapja a beteg ágyas asszony, ezzel örvendeztetik meg a *szünnet* kellemtelenségein átvergődött legénykéket, és lakodalom alkalmával a menyasszony szobáját is ezzel szokták feldiszíteni. A lakodalom mindig egy pénteki napon kezdődik, és a két első nap azzal telik el, hogy vőlegény és menyasszony ajándékokat küldenek egymásnak. A tulajdonképi házasságkötés hétfőn kezdődik, és két kezesnek még két tanúnak kell a szerződés megkötésekor segédkezni. A lagzi szerdán kezdődik, csütörtökön folytatják, és csak pénteken vezetik el a vőlegényt a menyasszonyi házba, a hol nagy pompával és ünnepléssel fogadják. Hasonló vidámünnep, mikor a nyolcz napos gyermek nevet kap, mikor legelőször küldik az iskolába, és mikor a szünnet szertartására kerül a sor. Gyakran ki-ki jut a csendes szigetnek az efféle mulatozásokból, és egy-egy családnak az ünnepében megosztozkodik az egész helység. Ha halottjuk van, együttesen siratják meg, és ha szaporaság éri a családot, együttesen örülnek rajta.

Az adakálei török nyelv a ruméliai nyelvjárásokhoz áll legközelebb. Vannak benne tatáros elemek, mert hisz a sziget legrégibb lakói közt tatár harcosok is voltak, és vannak benne újabb idegen elemek, melyek a szomszéd népekkel való érintkezés révén kerültek nyelvükbe. Viszont a mi nyelvünkre is az ő dialektusok volt legnagyobb hatással, és ilyen lehetett az a nyelvjárás, melyen a magyarországi törökök beszéltek. Ez a törökség hangzott a budai utcákon, és ez volt a kereskedés nyelve a hazánkbeli török bazárookban.

Népköltészetük eléggé gazdag érdekes tartalmú népmesékben és a többek közt magyar vonatkozású dalokban. Buda vára törökkössége többször van megénekelve és tambura szó mellett még mai nap is siratják Buda vára elfoglalását, mely egy szerencsétlen pénteki napon történt. Ezeken kívül számosak még az alkalmi dalaik és egyes ünnepekhez illő tréfás mondókáik. Egész dalsorozatot tartanak készen és a téli esték unalmát vagy négysoros dalaik éneklésével, vagy pedig ünnepek rendezésével üzik el. Rendkívül sajtáságos a helva-osztó ünnep, és az a dalsorozat, mely ez ünnepség lefolyásához fűződik. Helvának egy gömbölyű kis édes tésztát neveznek, mely lisztből és cukros avagy mézes vízből készül. A tésztát gömbölyűre gyúrkák és forró édes lében pirosra sütik. Főleg őszi estéken készítik és helva-estének nevezik el azt a csak helvából álló lakomát, melyre az összes szomszédság hivatalos.

Az egész ünnep dalok közt folyik le, három soros kis versszakokkal. És ezek megannyija az ünnep egyes részeire meg a helvára vonatkozik és noha az egyes versszakok közt nincs meg a kapcsolat, az egész sorozat mégis az ünnep lefolyását tükrözi vissza. Az egész hangú melódiára éneklük e dalokat és az ütemet, mely minden sornak a közepén van, tenyvereikkel tapasztalják ki.

Nem kevésbé érdekes népmeseköltészetük, főleg meseösszehasonlító szempontból. Van közöttük sok eredeti tárgyú is, melyek keleti hazájukra vallanak. Ilyen az özzé vált asszony meséje, mely arab-török úton került hozzájuk; a türelem köve mondája, mely szintén keleti eredetű; és a szegény dervisről, a negyven galambbá vált perikről, a kínai padisah lányáról, Iszkender bejről szóló tündérregék és történetek. A mese, melyet ők *mászálnak* neveznek, különbözik az elbeszélésekhez közeledő *hikjáfé*-től. Ez utóbbiakból egészen hiányzik a csodálatos elem, és nagyobbára helyi vonatkozású avagy már lokalizált történeteket foglalnak magában. Ötven meséből és száznál több népdalból álló gyűjteményem, melyet három esztendő különböző időközeiben gyűjtöttem össze, érdekes képét adja e magukra maradt szigetlakók szellemi életének. Érdekes e gyűjtemény főleg folklóriskus és nyelvi szempontból. Az anyag keleti és nyugoti népek hatásának a keresztezése, nemkülönben a nyelv is, melyre szintén hatott a nyugoti szomszédság. Ezúttal csak egy kivonatos ismertetést nyújthattam, a részletezésre másutt nyílik tér.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» új (második) évfolyamának I. számában Beljak B. Pál: «*Figyelem és akarat*» czímen a tudattalan és tudatos érzésről, annak figyelmi mibenlétéről és az associatio útján egész az öntudatig és értelemig fölemelkedő figyelemről értekezik. ezen az alapon fejtegetve a figyelem és akarat mibenlétét. Az érzés, melyet tudatosnak mondunk, csak egy csekély része a sötét. és tudatosságig vagy soha, vagy ritkán emelkedő tengernyi érzetprocessusnak, a mely idegszálainkon akár inger, akár reflex alakjában átsurran. A tudatos érzés pedig nem más, mint maga a figyelem, s az értelem nem egyéb, mint a tudatos érzeteknek. vagyis a figyelemnek egy magasabb foka vagy hatványa; s a figyelem az akaratnak bizonyos esetleges körülmények szerint való meghatározása. — Dr. Lechner László «*Az erkölcsi érzelmekről*» irt cikke első közleményében abból a tételtől indul ki, hogy a magasabb rendű lelki tünemények elemzése fölötté nehéz, mert sok tényező sokféle módon hat össze e bonyolult

lelki productumok létrehozásában. E végből a gyermekek lelki életének és a rendkívüli lelki tünetmenyeknek vizsgálatát ajánlja, mert amazoknál az elemek kevesebbek, összehatásuk nem oly bonyolult, emezeknél egyik másik tényező élesebb világításban tűnik fel. Ezután annak vizsgálatára tér át, valjon az érzelem másodrendű tünetmenye-e a léleknek, mint azt Herbart állítja, vagy ép oly őseredeti nyilatkozása a lelki tevékenységnek, mint a képek alkotása, azok összekapcsolódása és az akarat elhatározások. Az előbbi hypothesis mellett az erkölcsi érzelmek a lélekre történt ráhatásokból és csakis azokból magyarázhatók, az utóbbi esetben minden ember ép oly egyéni módon érezhet, mint a milyen egyéni módon gondolkodik. Értekező ez utóbbi álláspontot tartja helyesnek. Az erkölcsi érzelmek fejlődését vázolja, a szülői ház, az elemi és magasabb iskolák hatását vizsgálja, és fejtegetésével azzal az általános tétellel fejezi be, hogy minden embernek sajátos erkölcsi codexe van, mely azon közegnek erkölcsi codexével fog megegyezni, melyben az illető egyén él, mely azonban sajátos vonásokban tőle különbözni fog. — A harmadik cikk dr. Ferdinandy Géza: *«A koronázás és közjogi jelentősége»* című tanulmányából hozza az első közleményt. Bevezetésül a magyar királyság intézményének történelmi kifejlődését ismerteti. Aztán a koronázásról szól az Árpád-házi királyok idejében. Végül a szent korona tanát fejti ki. — Palágyi Menyhért: *«Psychológiai tanulmányaiából»* az első közlemény «a realis és idealis eszméletről», s «a magasabb idealis áramokról» tartalmaz fejtegetéseket. A mit a tárgy megismerésének, vagyis önmagával való azonosításának nevezünk, az a realis és idealis áramok egybeolvadásán alapul. Mert ugyan mi történik lelkünkben, a midőn valamely tárgyat hosszasan szemlélünk? Először is egy realis áram támad bennünk, mely azonban csak rövid ideig tartja fenn magát, és csakhamar túlsó eszméletünkbe merül el, a honnan mint emlék, vagyis ideális áram tér vissza innerső eszméletünkbe. Ezt azonban nem vesszük észre, mert rögtön összeolvad azzal a realis árammal, mely úgy támad eszméletünkben, hogy figyelmünket újból az előttünk levő tárgyra irányítjuk. Ez a realis áram ismét elmerül és ismét mint idealis áram támad fel, hogy újra összeolvadjon egy újabb realis árammal. Így kering a mystikus lelki körfolyam bennünk, mialatt valamely tárgyat hosszasan szemlélünk. Míg az emberi szellemnek minden alkotása: a költészet, tudomány, és magának a philosophiának a lehetősége a magasabb rendű idealis áramokon alapul. — Dr. Buday József: *«Vázlatok a pozitivizmus történelméből»* címen, Gruber: *«August Comte, der Begründer des Positivismus»* stb. és *«Der Positivismus vom Tode A. Comte's bis auf unsere Tage»* című munkáinak ismertetését kezdi meg, s az első közleményben Littré Emil életét és philosophiáját vázolja. — Az utolsó cikkben Pomponius: *«Real-unio vagy Personal-Unio»* cím alatt az Ausztria és Magyarország közti dualistikus viszonyt fejtegeti, kiinduló-

pontúl Beksics Gusztávnak «A dualismus története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink» című ímént megjelent dolgozatát vévén, melyet első rendszeres műnek mond, mely Deák és a kiegyezés nagy művével in complexu foglalkozik, és pedig oly tanulságos eredmények kíséretében, melyek sok részben egészen új és figyelemre méltó világításban mutatják be alkotmányos életünk legtöbb kérdéseit. Pomponius szerint a personal- és real-unio közötti különbség nem is alapúl a közösség mértékén, hanem csupán annak elvén, a szerint hogy személyes jogon vagy pedig alkotmány-törvényen épül-e. Ebben az értelemben vált Magyarország és Ausztria viszonya is 1867 óta personal-unióból real-unióvá, a nélkül, hogy ezzel a közösség kapcsa tágitva vagy megszorítva lett volna. Ausztria és Magyarország között közösügek nem léteznek, csupán azonos ügyek és az ezek közös intézésére hivatott organumok. Nem az uralkodó személyének közössége az, mely Ausztriát és Magyarországot szoros kapcsolatban tartja, hanem annak azonossága, s ez azonosság kifolyása nem jogközösség a két állam közt, hanem jogazonosság. — Az «Irodalom» rovatban: Az anyakönyvek államosítása. Irta Jurista; Kozáry: Korunk bölcselete; az Archiv f. soc. Gesetzgebung u. Statistik. V. k. 2. füzet; az Archiv für Gesch. der Philos. VI. k. 1. füzet; a Vierteljahrsschrift f. wiss. Philosophie. XVI. évf.; a Ribot-tól szerkesztett Revue philosophique. 1892. decz. füzet; a Revue critique de legislation et de jurisprudence. XXI. köt.; az Allg. stat. Archiv. 1892. II. k.; az Annales de l'école libre des sciences politiques; a Protestans Szemle. V. évf. 1. füzet és a «Mind» 4. füzet van ismertetve.

2. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma. Pauler Gyula *A vezérek kora Gézáig* címmel «a magyar nemzet története a XI—XIII. században» munkájából, mely a magy. akad. könyvkiadó vállalatban fog megjelenni, az első, bevezető fejezetét közli. Ebben a magyarok bejövételéről, szokásaikról értekezik. — Kőrösi József *Eltótosodás és magyarosodás Hontmegyében* című tanulmányában az 1890-iki népszámlálás alapján e megye nemzetiségi viszonyait tárgyalja. Munkájának eredménye az, hogy Hontmegye déli részein, az ott létezett tót nyelvszigetek a környező magyarságtól lassanként föl-szívotnak, hogy azonban az éjszaki felében a tótság nemcsak változatlanul tartja magát, hanem úgy a németiség, mint a magyarság rovására hódított, éjszokról délfele lassan előrenyomult, két évszázad alatt számos magyar közösséget szorítván ki az útjában. A legutóbbi időben ugyan a magyarság itt is erősbul. Terjeszkedése azonban még távol sem mehet hódítás számba, hanem csak is az elveszett területek kis részének lassú visszamagyarosodását jelenti. Mielőtt ez állítás részletes bizonyításába bocsátkoznék, előbb némi általános tájékozást nyújt a nemzetiségek elhelyezkedése és számereje felől. Nagy tévedés volna azonban, a magyarság számbeli szaporodását a magyarság térbeli terjedésével, azaz határvonalának kiterjesztésével azonosítani. A magyar

elem túlsúlyra vergődését nem a tótság területén való hódítás, hanem első sorban a magyar vidékek nagyobb szaporodása, valamint a magyar területen elszórtan létezett számos tót sziget fölszívása, második sorban az utolsó kétszáz évben eltótosodott területek részben visszamagyarosodása okozta. Szerző ezután a nagyobb községek nemzeti-ségi állapotával foglalkozik, majd áttér a falvakban végbement elmagyarosodás és eltótosodás jellemzésére. — A *mesterséges esőről* szóló tanulmány befejezése ismerteti a meteorologusok elméletét az eső képződéséről; különösen a skót physikus, John Aitken tanulmányairól szól bővebben. Majd áttér Dyrenforth tábornok kísérleteire. Igen valószínű az, hogy a légkörnek az a rezgése, a melyet valaminek robbanás zaja idéz elő, nem tekinthető az eső keletkezése vagyis a vízgőz megsűrűsödése okának, föltéve természetesen azt, hogy az a légkör, a melyben a robbanások történnek, magában foglalja már a kellő mennyiségű vízgőzt. Ha tehát a Llano Estacadoiban végzett kísérletek után valóban esett is eső, valami más oknak kellett hatni, a mely kikerülte az amerikai tábornok figyelmét, és a mely talán a robbanással fölszabadult szilárd részecskék nagy sokaságában keresendő. A tábornok nagy zajt akart csinálni, de ugyanakkor szilárd részecskéket is állított elő és az lehetett az eső egyik oka, hogy a légköri vízgőznek magvakat szolgáltatnak, a melyek körül az összetömörülhetett és a zaj talán épenséggel semmiféle szerepet sem játszott. Az, hogy a hangnak, mint hangnak valami hatása lenne az esőképződésre, nagyon valószínűtlen dolog. Dyrenforth tábornok véleménye tarthatatlan; a nyert eredményeknek magyarázata meg épenséggel helytelen. De kísérleteinek alapgondolata sem az övé. — **H a r a s z t i G y u l a** *Byron Don Juanja magyarul* címmel tanulmányt irt Ábrányi Emil fordításáról, mely irodalmunk gazdagodását jelenti, s melyet annál igazibb örömmel üdvözölhetünk, mert ha messze állunk is még attól, hogy Byronnak összes műveit nyelvünkön birhassuk, ezentúl legalább ezt a fő művét nem kell nélkülözni többé a hazai olvasónak, mely a legnagyobb újkori angol költőnek valóban legnagyobb, legjellemzőbb s legszebb munkája. — A szépirodalmi részben **Schultz Johanna**-nak *Colette fogadalma* című regényének folytatása, **Gyulai Pál**-nak *Telen* című költeménye vannak közölve. — **Fittler Kamill** *A képzőművészeti társulat téli műtárlata* tanulmányát közli, melyben a múlt évi műtárlatot egy becsületes közepes művészi érték képviselőjének tünteti föl, egyrészt kimagasló, de másrészt teljesen rossz művek nélkül is. — **Heinrich Gusztáv Apáczai mint paedagogus** címmel ismertetést irt Neményi Imrének hasonló című neveléstörténeti tanulmányáról, melyben szerző csak nevelésügyi munkáit elemzi behatóan. De a nagy iskolamester életrajza fonalán megemlékszik munkásságának egyéb irányairól is, és a mi dolgozatának becsét tetemesen emeli, kiterjeszkedik a magyar oktatásügy korabeli állapotának rajzára is. Heinrich néhány kritikái

megjegyzést is tesz ez ismertetésében. Az értesítőben br. Kemény Zs. beszélei, a kereskedelemügyi miniszternek 1891. évi működéséről szóló jelentése. Chuquet A. Rousseau, Körösi S. olasz-magyar grammatikája, Palmer the perfect gentleman, Kemény Fer. az egységes középiskola, című munkák vannak ismertetve. Végül a szerkesztő a *Budapesti Hírlap és gróf Széchenyi István* címmel a Budapesti Hírlapnak Széchenyiről irt egy cikkére ad fölvilágosítást.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK f. évi első (februári) füzeté mutatványt közöl Pauler Gyulának «A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt» című, a m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában legközelebb megjelenendő munkájából «A sajómezei csata 1241. ápril 11.» címmel. Tudvalevőleg ez volt az az ütközet, melyben Batu khán tatár hordái tönkre tették IV. Béla király hadseregét s bevezetését képezte azon borzasztó pusztításnak, melynek két esztendő lefolyása alatt egész Magyarország áldozatul esett. — Czimer Károly «Temesvár megvétele 1551—1552.» című dolgozatának első részét közli. Az eseményekben gazdag 1552. évnek hadi katasztrófái között Temesvár megvétele volt következményeiben a leg-súlyosabb. A szívós és elszánt védelem, melyet ez erősség oltalmazásában Losonczy István élete és vagyona feláldozásával kifejtett, egyfelől a dicső emlékü hős hazafiúi erényeiről és elszánt hazaszeretetről tesz fényes tanúságot, másfelől a magyar hadi történet tanulmányozóit meggyőzi arról, hogy Temesvár ostroma egyike volt azoknak a legnagyobb és legnehezebb hadi tényeknek, melyeket II. Szulejmán harczedzett seregei végrehajtottak. Ez okból Temesvár vívása a XVI. századbeli magyar várháborúk közül csakis Nándorfehérvár és Szigetvár megvételeével állítható párhuzamba. Az értekező az említett két év összes török háborúira kiterjeszkedik, s azokat Temesvár ostroma mint főesemény köré csoportosítja. — Dr. Komáromy András «Levelek és akták az 1607—8-iki hajdúházadás történetéhez» című közleménye azt a mozgalmat világítja meg, melynek célja volt az öreg, beteges Rákóczy Zsigmondnak kibuktatásával, Báthory Gábort ültetni Erdély fejedelmi székébe. Báthorynak ez a hajdúk segítségével sikerült is; de ezek rakoncátlansága ekkor tetőfokra hágott. A közlött levelek azt az időszakot mutatják, midőn a szabad hajdúk hatalmuk tetőpontján állottak. — Dr. Szendrei János ismerteti ezután a «Magyar hadtörténelmi emlékeket a külföldi múzeumokban». A vallás- és közoktatási miniszter megbízásából jelentéstevő megvizsgálta Bécs, Grác, Salzburg. München. Nürnberg, Stuttgart. Karlsruhe, Páris, Brüssel, Berlin és Drezda múzeumait, s leírta az ezekben található magyar vagy magyar vonatkozású régi fegyvereket. — Andorka K. «A magyar nemesi fölkelés harczbalépése II. Frigyes ellen 1744-ben» című dolgozatának első közleményében Frigyes második háborújának előzményeit ismerteti. — Rónai Horváth Jenő «Pozsony és a Közép-Dunavonal» című tanulmánya hazánk e fontos pontjának stra-

tégiai jelentőségét ismerteti. — A Hadtörténelmi apróságok című rovat a következő kisebb közléseket tartalmazza: Kanizsa 1664. évi ostromának felhagyásáról; Az Andrási-ezred zászlószentelési ünnepére kiadott instructió; Adalékok Székesfehérvár elfoglalásához 1602-ben; Haditörvényszéki ítélet az Esztergomot 1605-ben áruló módon átadott császári tisztek és legénység fölött; A francia fekete sereg; A sarkantyú történetéhez; Kísérlet a hadipénztár megmentésére. — Hadtörténeti irodalom és okmánytár zárják be a füzetet, melyhez három melléklet van csatolva.

4. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» 1893. márcziusi füzetének élén találjuk Lukács Béla kereskedelemügyi m. kir. miniszter *«fölvívását a közönséghez a milleniumi kiállítás tárgyában.»* Dr. Vargha Gyula *«A magyar nyelv hódítása az utóbbi évtized alatt»* című tanulmányának kivonatát (Később fogjuk ismertetni). — Dr. Földes Béla *«Természet és népesség a gazdaságban»* cím alatt fejtegeti e két nagy tényező szerepét a gazdasági életben. A természet befolyása a gazdasági élet minden terén érvényesül. Befolyásolja a termelést, az emberi munkát, a forgalmat, a népességi viszonyokat. A természeti viszonyok befolyása legközvetlenebb a földművelésnél, a vadászatnál és halászatnál, utána következik a kereskedelem, mely a közlekedési utakra van utalva; legönállóbb még a nagyipar, bár fejlődése vagy a nyers anyag termő helyeihez, vagy előnyös közlekedési viszonyokhoz van kötve. A természet befolyása különböző a műveltség különböző fokain. A természeti tényezők gazdasági jelentősége többnyire csak viszonylagos és jó részben mulandó. Helyzetek, melyek ma kiválóan előnyösek, anyagok (vas, kőszén), melyek ma nagy gazdagságot képviselnek, más korszakokban értéktelenek voltak. A gazdasági életnek másik főelemét teszi a népesség. A népességi jelenségek visszatükrözik a gazdasági viszonyokat és azért az anyagi jólét egyik ismeretőjét szolgáltatják; még fontosabb azonban a népességi viszonyok befolyása a gazdasági életre. A népesség tagosulata nem, kor, családi állapot, testi, szellemi és erkölcsi tulajdonai szerint különféle befolyást fog gyakorolni a termelésre és fogyasztásra. Különös figyelmet érdemelnek a halandósági viszonyok, a nagyvárosok alakulására vezető irányzat és a szaporodási arány. A halandóság a társadalmi viszonyok fejlődésével mindinkább javuló irányzatot követ; míg ugyanis a múlt századokban 80—30-at tett ezer lakos után, jelenleg már 17 állítható fel alsó határ gyanánt. Fontos tényezők e javulásnál a gazdasági és társadalmi csapások pusztító erejének mérséklése, az egészségügyi föltételek javítása, nevezetesen a köztisztaság és erkölcsiség ápolása. Figyelemreméltó továbbá a foglalkozás és az anyagi helyzet befolyása a halandóságra. A népesség eloszlása tekintetében mindinkább elhatalmasodó irányzat a népességnek nagy városokba való tömörülése. A helyes arány megállapítása nem igen lehetséges, azonban nem látszik kívánatosnak, hogy a városi népesség a vidéki népességnél nagyobb

legyen. Jelenleg a városi népességre Magyarországon 44·6%, Ausztriában 38·4, Németországban 41·3, Franciaországban 31·1, Olaszországban 43·43, Angliában 66·6% jut. A népességi kérdések közül társadalomgazdasági szempontból legfontosabb a szaporodás kérdése. Legnagyobb befolyást a szaporodásra a gazdasági viszonyok gyakorolnak, nehéz megélhetési viszonyok között a népesség szaporodása fennakad, ellenkező esetben mind fokozottabb arányokat ölt. Általában tény, hogy a szegény osztály mutatja a legnagyobb, a középosztály a legkisebb szaporodást, középutt állanak a gazdagok. A szaporodás kérdésének ma már jelentékeny irodalma van, melyben kiváló hely jut Malthusnak. A népességi tant általában a következő szempontokból kell megítélni. A népesség alakulása a társadalomban megszűnik tisztán természeti jelenség lenni, hanem lényegében társadalmi jelenség lesz. A népesség száma és életmódja a társadalmi, de főleg a gazdasági szervezet függvénye. A gazdasági szervezet minden nevezetesebb mozzanata befolyást gyakorol a népességre. A népességi viszonyok alakulása függ továbbá a népesség tagosulatától. — H a v a s M i k s a *«Kereskedelmi szakoktatásunk reformjának»* kérdéséről értekezik. Az a mozgalom, mely tanügyünk egyetemes reformálására megindult, felszínre hozza a kereskedelmi szakoktatás reformjának szükségességét. A mai állapot tarthatatlansága nyilvánvaló ezen iskolák minden létfeltételei tekintetében, melyek e négy tételbe foglalhatók: bírjon az iskola vagyonnal, hogy szilárd alapon épült intézmény legyen, megfelelő szervezeti szabályzattal és tantervvel, megfelelő qualificatiójú igazgatókkal és tanári karral és végül előképzettség és cél tekintetében lehetőleg egynemű tanulóssággal. A jelen állapot mindeme feltételek tekintetében ki nem elégítő. Helyiség, berendezés, felszerelés, fizetés, nyugdíj dolgában iskoláink nagyobb része a jogos követelmények mögött marad. Másrészt nincsen tanterv, nincsen utasítás, nincsen hagyomány, nincsen tekintély, nincsen ellenőrző közeg, de van e helyett rendszertelenség és zűrzavar. Az igazgatóság és tanári kar tekintetében is nagyrészt súlyos anomáliák léteznek. Ezek legfőbbje, hogy általában hiányzik a megfelelő szakképzettség, egészen más irányú képzettséggel bíró férfiakból alakul sokszor a tanári kar, kik csak később gyakorlatilag sajátítják el tárgyukat. A tanulóknál ugyanily bajokkal találkozni; a legkülönbözőbb előképzettségű keresik fel a kereskedelmi iskolát, hogy valójában csak egy töredékük legyen kereskedő. A reform tehát égetően szükséges. Terjedjen ki a cím kérdésére, a tanfolyamok számára, a szervezeti szabályzatra, a tantervre, a tanárok qualificatiójára, azok fizetésére és nyugdíjára. Meg kell határozni az ilyen iskola engedélyezésének feltételeit és ezen alapon járni el. Az évfolyamok száma négyre lenne felemelendő; csak így lehetne a nagy tananyaggal megküzdeni. A tárgyak, melyeknek kizáróan kötelezőknek kell lenniök, lennének első sorban a magyar nyelv, azután a német és harmadsorban egy más idegen nyelv, lehetőleg az angol, negyedik tárgy legyen a kereskedelmi számtan. A szaktárgyak

sorában a levelezés, a könyvviteltan és az irodai munkálatok foglalnak helyet. A jogi tárgyak túltengésének eleje veendő; felette kívánatos, hogy a kereskedelem-isme, nemzetgazdaságtan és a jogi tárgyak egy tárgygyá olvasztassanak össze. Megszorítani lehet az áruismét, vegytant és physikát. a mintairoda pedig elejtendő. A szervezeti szabályzatban meg kell állapítani a felvehető tanulóknak nemcsak minimumát, hanem maximumát is. A reform legfontosabb része a tanárképzés. A kereskedelmi szakiskolai tanároknak is az egyetemen kell nyerniök kiképzetetésüket. Néhány tanszék lenne tehát az egyetemen felállítandó, hol a jelöltek a szükséges ismereteket közös forrásból sajátíthatnák el. Gondoskodni kell a tanerők helyzetéről, hogy e tanári pálya is életcél gyanánt tekintessék. Módot kell továbbá nyújtani a tanároknak, hogy képzettségüket folytatólagosan kiegészíthessék. Hogy az intézmény a közoktatásügy keretéből kivétessék, nem látszik indokoltnak; a kereskedelmi miniszter befolyása azonban fokozandó lenne. Dr. R á t h Z o l t á n «Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk» című, az Akadémia II. osztályának 1892. december 5-én tartott ülésén bemutatott tanulmányából a második közleményt bocsátja közre. (Kivonatát befejezésekor fogjuk adni.) A c s á d y I g n á c z «A magyar közigazgatás történetéhez» szolgáltatót adalékokat. Az állam minden időben birt közigazgatási feladatokkal, csupán a szervek, melyekkel ezeket végezte, voltak különbözők az egyes korszakokban. Az idegen szervek között, melyeket közigazgatási teendői közül felhasznált, első sorban találjuk az egyházat. Kétségtelen, hogy a bőkezű pártfogás, melyet főleg első királyaink tanúsítottak az egyház szervezése körül, sok részben azon fontos szerepnek tulajdonítandó, melyet az egyház az állami feladatok teljesítése körül volt hivatva végezni. Egyoldalú tehát az a felfogás, hogy az egyháznak világi ügyekben nyújtott széles jogkör pusztán kiváltság; helyesen csakis átruházott jogoknak lehet azokat tekinteni, melyek sokszor terhes köteleességekkel jártak. Olt, hol az egyház közreműködése természetesen véget ért, külön szervezetről kellett gondoskodni, így az önvédelemnél, mely önálló szervezetet nyert a várszerkezetben és a vármegyék alakításában. Ezek is részt vettek a közigazgatásban és valószínűleg számos közigazgatási ágnak központi kezelését tették lehetővé. A középkor egy bizonyos időszakában viszont a rendiség volt a legalkalmasabb szervezet az állami feladatok teljesítésére. Így jutottak a vármegyére azon közigazgatási teendők, a melyeket részben ma is végez, de melyeket szintén nem szabad egyoldalú kiváltságnak tekinteni. Átruházott jog, terhes köteleesség volt az mindenkor. A XV. században, midőn még erős volt a királyi hatalom, a vármegye is inkább királyi, mint rendi és önkormányzati hatóság jellegét viseli magán. Azt az alakját, melyben mi ismerjük, a török világ idején nyerte. A közviszonyok kényszere fejlesztette ez időben oly szélesre jogkörét, hogy egész kis állammá lett az államban. Ez időre esik legfontosabb államfentartó

szerepük is. A vármegye e korszakban két tekintetben állt szorosabb kapcsolatban a központi hatalommal, a királyi kormánnyal. Ezek a honvédelem és az adóügy. Míg azonban az első helyen említett kapcsolat az állandó hadsereg intézményének fejlődésével mindinkább meglazult, annál szorosabbá vált fokenként a másik, míg végre lenyult az a tulajdonképeni adóforrásig, a községekig. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. M a n d e l l o K á r o l y február hó nevezetesebb gazdasági eseményeit sorolja fel. «Magyarázó megjegyzéseket» fűzve hozzájuk. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. — ismerteti a szövetkezetekről szóló új törvényjavaslatot, mely a hazai szövetkezetek czélszerű fejlődését biztosítani kívánó keretet teremt oly módon, hogy az azon belül maradó szövetkezeteknek az állam tevékeny pártfogását juttatja osztályrészlül. Az ismertetés végül a törvényjavaslat szövegét közli. — Ezután x. y. méltatja Beksics Gusztávnak «A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi (külső) kormányzathan, különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és a kath. autonómiaira» című munkáját, kiemelve fejtegetései végeredményét, mely szerint a magyar király kegyúri joga a szentszéktől ered ugyan, de a százados gyakorlás és fejlődés folyamán állami joggá, a magyar közjog kiegészítő alkotórészévé lett. — Végül y. foglalkozik Thaly Kálmánnak «A székesi gróf Bercsényi-család 1470—1835.» című művével, ismertetve annak a gazdaságtörténet szempontjából érdekes részleteit. — A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. Fenyvessy József a Schmoller-féle «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche» és a «L'économiste français» egy-egy cikkét mutatja be. — A «Statisztikai Értesítő» F e l l n e r F r i g y e s n e k «A nemzeti vagyon becslése» című, a budapesti tudomány-egyetemtől megjutalmazott pályaművének első közleményét hozza. (A tanulmány kivonatát egészében való megjelenése után fogjuk adni.) — A füzetet a «Könyvszemle» fejezi be.

5. A MAGYAR NYELVŐR II. füzetében K i c s k a E m i l i a magyar, hangsúly és szórendről értekezik. Záradékol egész sereg példákat állít össze a hirlapirodalomból a hibás szórend használatára annak bizonyágául, mennyire bomladozik, romlik szórendünk a német nyelv és a napi sajtó hatása alatt. S c h n e i d e r M. V a z u l azt bizonyítja, hogy a szenvedő igeforma nem idegen nyelvek hatása alatt plántálódott be a magyar nyelvbe, hanem magában a nyelvben keletkezett, alkalmazási körének kitágítása azonban a latin nyelv behatása folytán támadt a középkorban. — K u n o s I g n á c z Török-magyar szóegyeztetéseit folytatja. Szókincsünk az a része, mely a törökség révén került a nyelvbe, különféle időkből veszi eredetét. Vannak újabbbkori átvételek és vannak olyanok, melyek a törökökkel való érintkezés legrégibb idejére vezethetők vissza, sok közöttük már elavult, vagy csak a népnyelvben él, mint a *domosz*: disznó, *bonscok*, *szárma*: töltött káposzta. — sok pedig teljesen kiveszett, csak a nyelvtörténet

őrizte meg emlékét. Ilyen a *szemény*, *szēmény* szó, mely 'lovass-katonafélét' jelentett. Eredetije a perzsa eredetű *sekkán*, mely a török nép ajkán *szerjmen*-nek hangzik; ilyen a *burjuntí*: 'parancsolat, rendelet', török: *bujuruntu*, a mely valamely délszláv nyelv közvetítésével juthatott a török hódoltság korában nyelvünkbe. — Szinnyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavak közül az *alamázia*: 'pálinka', *árdéj*: 'paprika', *armurár*: 'marha, tályog', *árncs*, *árnyincs*: 'színes gyapottfonal', *bács*: 'öreg juhász' szavakat tárgyalja. — Barth József a palóc nyelvjárás tájszavait közli. — Az apróbb közlemények között Schuchardt Hugó a m. *velence*: barchent, wetterfabne szó olasz eredetét világítja meg; — Albert János helyreigazítja Lakatos, hogy az említette *pártarét* — *pártaiet*-nek (párta öv) olvasandó; — Kondor Péter az *általvető* szót a *tarisznya egyértékesének* mondja. — Szinnyei József mutatványt közöl az új Tájszótárból. Népnyelv-hagyományok. A füzetet az Akadémia főtákarának előfizető fölhívása zárja be.

Ugyane folyóirat III. füzetében Schneider M. Vazul folytatja a szenvedő igealakokkal való mondat szerkesztésről szóló értekezését. Vázolja az igeforma történeti fejlődését, s a kiküszöbölésére irányuló törekvéseket. E mozgalom megindítója Gyarmathi Sámuel, a Debreceni Grammatika s Versöghy; mindannyian a nép nyelvére támaszkodva, jövevénynek tartják a szenvedőt, ellenben Révai történeti alapon s a rokon nyelvekből erősíti eredeti voltát. Kazinczy pedig műveivel hathatósan terjeszti. Így állott a dolog az Akadémia megalakultakor. — Melich János méltatja az ú. n. Besztercei Szójegyzéket, kimutatván a Finály róla szóló értekezéseinek a tévedéseit is. Nyelvi okok alapján a XV. század első felébe teszi keletkezése korát s régibbnek tartja összes codexeinknél. — Steuer János a székely diptongusok létezését és miben állását állapítja meg. A székelységben kétféle diptongus van: 'ó, 'ő, 'é és 'ó, 'ű, 'ié, s a megfelelő hosszú magánhangzók (é, ó, ő) keletkeztek a legközelebbi nyiltabb vagy zártabb kapcsoló hanggal. — Szinnyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavaknak bizonyítja a következőket: *baderka*, *bádián*, *bakonyás*, *balán*, *balánk*, *bolán*, *balkán*, *bálmos*, *banya*, *barbanók*, *baráncsik*. — Szarvas Gábor a *pöce* szó történetét kutatja ki. Elsorolja a nehézségeket, melyek az eddigi szláv és olaszból származtatásnak útját állja; maga németből kerülnek tartja s eredetiül a német *pfütze* (aln. *pütz*, *pötz*): 'brunnen, lache' szót mondja meg. — Az apróbb közlemények sorában: Kolumbán Samu a *fona*, *fonsika* szó jelentését világítja meg székely nyelvi adatokkal; — Perényi A. szerint Veszprémben *kurta kocma* annyit jelent: nemesi jogon csak négy hónapon, rövid időn át tartó kocma; — Márton József arról értesít, hogy a *valaska* szó a Csallóközben is ismeretes; — Munkácsi Bernát a *szápa-keszeg*-ben a *szápa* szót orosz szónak mondja. — A szerkesztő válaszol a hozzá inté-

zett nyelvészeti kérdésekre. — Demjén Károly *Betlehemjárást* közül Veszprémből.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A III. füzetben befejezi Hegedűs István Thukydides művének koráról írt cikkét. Eredménye: hogy a több mint harmincz éve e páratlan munka egységes hagyománya ellen folytatott polemia meddő maradt; a nagy munka egységes compositióját nem volt képes kétséggé tenni. — A második cikkben Erdélyi Pál befejezi adalékait a régi magyar irodalom történetéhez. Ezúttal Mihál Farkas énekes könyvét ismerteti, mely szintén a katolikus székelységből való. Sem tartalomra, sem külső kiállításra nem mérkőzhetik a Jancsó-codexszel, korra is jóval fiatalabb, a XVII. századnak utolsó negyedéből (1677—93.) való. Írása gyakorlatlan, néhol alig olvasható; magános ájtatosságra készült; 149 levélből áll és 108 darabot tartalmaz, nevezetesen 105 egyházi éneket, egy iskola-dráma töredékes vázlatát, egy verses passiót és egy vitézi éneket (Cantis Stephani Kádár). Végül szól még a Gönczi-féle Énekes könyvnek 1620. kiadásáról, illetőleg ennek pozsonyi példányáról, melybe elől 15, hátul 56 ének van kéziratos pótlásként bele írva. Ezek közt kilencz addig ismeretlen darab van. — A harmadik cikkben folytatja Incze Béni *«Nominativus cum infinitivo és acc. c. inf. Thukydidesnél»* cz. dolgozatát. — A negyedik cikkben Reményi Ede ó-skót ballada-töredékeket ismertet, két érdekes darabot magyarra is fordítva. — A hazai irodalom rovatában Maywald József általában igen kedvezően ismerteti Pirchala Imre latin nyelvtanát és gyakorlókönyvét, melyben nem annyira hibákat, mint inkább csak hiányokat emel ki, melyek nagyrésze a rövidsége való törekvésből erednek; Schack Béla pedig örömmel üdvözlí Patterson-Balassa angol nyelvtanát, melyre nézve csupán a phonetikus átírás használhatóságát és keresztülvihetőségét illetőleg vannak kétségei. — A philologiai programm-értekezések sorából Némethy Géza hármat ismertet: Tóth Lőrincz cikkét Szabó Istvánról, mely gondos életrajzot és teljes könyvészetet nyújt; Szölgyémy Ferencznek Velleius Paterculusról írt dolgozatát, mely voltaképp csak bevezetésül akar szolgálni e római történetíró magyar fordításához; és Danielovics Kálmánnak Homeros és Vergilius alvilágát tárgyaló tanulmányát, mely jó források alapján gondosan van összeállítva. — Négyessy László bemutatja Tell Anasztáz dolgozatát: A műballada a magyar költészetben, melyet érdemes munkának mond, bár a részletekben a szerző sok állítása kihívja a kritikát. — Zsoldos Benő a legnagyobb elismeréssel szól Hornyánszky Gyulának *«Thukydides és a sophistika»* cz. értekezéséről, melynek az a főhibája, hogy a sophistikus és sokratesi irányzat közt nem vonja meg pontosan a határvonalat. — Balassa József kedvezően ítél Körösi Sándor tanulmányáról: A magyar nyelvbeli olasz elemek. Szerző szerint a magyar nyelvbeli olasz szók száma 322, melyek közül 24-ről maga mondja, hogy valamely más

nyelv útján is kerülhettek a magyarba. Biráló kimutatja, hogy még 15-öt kell ezek közé sorozni, úgy hogy a tényleg olasz eredetű magyar szavak száma 283. — Végre Petz Gedeon nagy elismeréssel ismerteti a «Beteg Henrik» fordítását Vende Ernőtől, mely Heinrich Gusztáv vezetése mellett a budapesti egyetem modern philologiai szemináriumában készült. — Gazdag vegyes közlemények zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ülés.

1893. február 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másod-elnök, Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Entz Géza, Frivaldszky János. Fröhlich Izidor. Hajnik Imre. Hampel József, Heinrich Gusztáv, Hőgyes Endre, Krenner József, Mihalkovics Géza, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Ballagi Aladár, Batizfalvy Samu, Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Fejérpataky László, Heller Ágost, Kherndi Antal, Klug Nándor. Majláth Béla, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pulszky Károly, Schenek Vilmos l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

52. **Mihalkovics Géza** r. t. emlékbeszédet tart Lenhossék József r. tagról. — Az Emlékbeszédek során adatik ki.

53. Főtítkár bejelenti **Barsi József** l. tagnak, a statisztika hajdani érdemes munkásának február 18-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal részvételt vesz a gyászjelentést, s a II. osztályt felhívja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

54. A Vallás- és Közoktatási Miniszter úr átteszi elintézés végett Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen l. tagoknak utazási segély tárgyában benyújtott folyamodványát. — Kiadatik véleményadás végett a II. osztálynak.

55. Budapest fő- és székváros polgármestere véleményt kér a «Ferencz József koronázási jubileumi díj» szabályzatának némely pontjára nézve. — Kiadatik az I. osztálynak.

56. Besztercze-Naszód vármegye főispánja szives közbenjárását igéri arra nézve, hogy a Beszterczei szógyűjtemény eredeti kézirata az Akadémia kéziratárában helyeztessék el megőrzés végett. — Köszönettel vétetik.

57. B. Bánffy Dezső, a képviselőház elnöke 1000 frtot (2000 koronát) adományoz két pályadíjra «a történeti vígjáték iránti érdeklődés felkeltése végett». — Köszönettel vétetik s a pályázat szövegezésével az I. osztály bízatik meg.

58. Gr. Széchenyi Ödön pasa Konstantinápolyból írt levelében sajnálatát fejezi ki, hogy közlekedési akadályok miatt nem jelenhetett meg a Széchenyi-ünnepre. — Tudomásul vétetik.

59. Szász Domokos erdélyi ref. püspök, néhai édes atya, id. Szász Károly r. tagnak Cserna Károlytól festett arcképét ajándékozza a képes-terem számára, kérvén, hogy az eddigi kevésbbé megfelelő arckép engedtesse át a történelmi arcképcsarnok részére. — Köszönettel elfogadtatik s a kérelem teljesítettik.

60. A paduai egyetem rectora köszönetet mond a Galilei-ünnepre küldött üdvözlő iratért. — Tudomásul szolgál.

61. Bevilacqua herczeg Milanoból írt levelében kijelenti, hogy szíves készséggel fogja feladatában támogatni a magyar tudóst, kit Akadémiánk a Marsigli-levéltár átkutatására ki fog küldeni. — Köszönettel tudomásul vétetik.

62. Az I. osztály február 24-iki zárt üléséből jelenti, hogy az Irodalomtörténeti Bizottság intézkedését az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőjének változtatása tárgyában — mely szerint Ballagi Aladár I. tagot a szerkesztéstől fölmentette s azzal Szilády Áron r. tagot, a bizottság előadóját bizta meg — helyesli s magáévá teszi. — Tudomásul vétetik.

63. Az I. osztály indítványozza, hogy az Akadémia kiadásában megjelent Nyelvtörténelmi Szótárból, eshetőleg az I. osztály valamely más nyelvészeti kiadásából minden évben tűzessék ki egy-egy példány jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi tudományok egy-egy, magyar nyelvészettel foglalkozó hallgatója részére, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legmértőbbat ajánlanak. A jutalom odaítélése minden évben az Akadémia nagygyűlésén hirdtetetik ki. — Elfogadtatik.

64. A II. osztály előterjeszti a pesti m. kereskedelmi bank jutalom-alapítványának szövegezését. — Elfogadtatik s közöltetik a m. kereskedelmi bank igazgatóságával.

65. A II. osztály a Nemzetgazdasági bizottságba segédtagokul ajánlja Földes Béla, Heltai Ferencz, Pólya Jakab és Ráth Zoltán urakat. — Megválasztatnak.

66. A Történelmi Bizottság a millenniumi kiadvány összes költségeit mintegy 8.000 frtban állapítja meg, s a fedezetre nézve intézkedést kér. — A jövő évi költségvetés megállapításakor figyelembe veendő lesz.

67. A III. osztály feliratot indítványoz a Vallás- és Közoktatási Minister úrhoz, az Orsz. Meteorologiai és Földmágnassági intézetnek a Földművelési Ministeriumba leendő beosztása tárgyában. — A felirat felolvastatván, egyhangúlag elfogadtatik.

68. A III. osztály felolvasási engedélyt kér Reményi Antal vendég részére. — Megadatik.

69. A könyv- és kéziratár részére érkezett ajándékok közül a főtktár kiemeli: A francia külügyminister küldeményét «Inventaire sommaire des Archives du département des affaires étrangères. 1892.» továbbá Vámbéry Ármin rt. nagybecsű ajándékát: egy nyolcz folio-lapra terjedő latin astrologiai prognosticont Zsigmond király korából, melyen a planeták torna-öltözetű lovagok alakjában színes rajzokon vannak előtűntetve. — Köszönettel vétetnek.

70. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Hajnik Imre és Mihálkovics Géza r. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1893. márczius 6-án.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: B. Nyáry Jenő t. tag. — Hampel József, Jakab Elek, Pauler Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Czobor Béla, Fejérpataky László, Hegedűs Sándor, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Nagy Gyula. Óvári Lipót, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Schenek István l. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

71. VARGHA GYULA l. t. fölolvassa: «A magyar nyelv hódítása az utóbbi 10 év alatt» czimén székfoglaló értekezését.

72. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CZOBOR BÉLA és VARGHA GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTŐDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1893. márczius 13-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Konkoly Miklós, Markusovszky Lajos t. tt. — Entz Géza, Br. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Hantken Miksa, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Batizfalvy Samu, Bedő Albert, Dadav Jenő, Fabinyi Rezső, Gothard Jenő, Heller Ágost, Hlosvay Lajos, Lengyel Béla, Schenek István, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos l. tt. — Egyéb osztályokból: Zichy Antal tt. — Medveczky Frigyes, Vécsey Tamás r. tt. — Fejérpataky László lt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

73. FABINYI REZSŐ l. t. székfoglalója: «Stereo-chemiai tanulmányok».

74. SCHULEK VILMOS l. t.: «Vérfojtok hómezőn és vöröslátás sötétben (erythropsia)».

75. REMÉNYI ANTAL vendég: «New-Orleans bevétele Farragut által».

76. BUGARSZKY ISTVÁN részéről: «Vizsgálatok a chemiai statika köréből», bemutatja THAN KÁROLY r. t.

77. GOTHARD JENŐ l. t.: «A nagy Orion-köd legtekélyesebb rajzának bemutatása».

78. VÁLYI GYULA l. t. közleményét: «Többszörösen linearis tetraederek negyedrendű és elsőfajú térbeli görbén», bemutatja KÖNIG GYULA r. t.

79. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri KÖNIG GYULA r. és SCHULEK VILMOS l. tag urakat.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1893. márczius 20-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Zichy Antal tt. — Heinrich Gusztáv, König Gyula, Szabó

József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Csánki Dezső, Csengeri János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Liphay Sándor, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Rákosi Jenő, Schenek István l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál helyettes főtítká.

80. Rákosi Jenő l. t., mint a gróf Teleki József drámai pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1892. évi pályázatról, mely szerint a XII. számú «A papa» című. «Kaczagjátok» jeligéjű három felvonásos vígjátéknak javasoltatik a jutalom kiadása. — A bíráló-bizottság javaslata elfogadtatik; a felbontott jeligés levélkéből **Berezik Árpád** l. t. neve tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatni határozottatik.

81. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére Kőnig Gyula r. és Czobor Béla l. tagokat kéri föl.

82. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **VÉCSEY TAMÁS** r. és **RÁKOSI JENŐ** l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s.

1893. márczius 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Láng Lajos, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Than Károly r. tt. — Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Heller Ágost, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pasteiner Gyula, Zsilinszky Mihály l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítká.

83. **Zsilinszky Mihály** l. t. felolvassa emlékbeszédét **Haan Lajos** l. tagról. — Az emlékbeszédek során adatik ki.

84. **Szász Károly** r. t. felolvassa az 1892-iki **Farkas-Raskó-jutalom** ügyében kiküldött bizottság jelentését, mely szerint a jutalom ki nem adása hozatik javaslatba. — A javaslat elfogadtatván, a jeligés levelek elégetésére Czobor Béla és Heller Ágost l. tagok kéretnek föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

85. A főtítká bejelenti **Taine Hippolyt** külső tagnak f. évi márczius hó 5-én bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a nagy férfiú elhunytát s fölhívja az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

86. **Pasteur Lajos** k. tag köszönetét fejezi ki a 70-ik születésnapjára küldött üdvözlétért. — Tudomásul van.

87. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr megküldi a **közoktatás állapotáról** szóló **XXI. jelentést** két példányban. — Köszönettel vétetik.

88. A kereskedelemügyi Miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy az **ezredéves kiállítás orsz. bizottságába** még az I. és II. osztályból is egy-egy tagot küldjön ki. Ezzel kapcsolatban elnök úr jelenti, hogy a fölhívás sürgősségénél fogva már intézkedett is és az I. és II. osztály képviselőiül **Zichy Antal** és **Pulszky Ferencz** osztályelnököket kérte föl. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

89. A **fővárosi közmunkák tanácsa** megküldi legutóbbi jelentését két példányban. — Köszönettel vétetik.

90. A **pesti m. kereskedelmi bank** jóváhagyja a részéről tett alapítvány szabályzatát. — Tudomásul van.

91. Az olasz közoktatási Miniszterium értesíti az Akadémiát, hogy Galilei munkáinak nemzeti kiadásából a III. kötet megjelent, s hogy annak megküldését elrendelte. — Köszönettel vétetik.

92. A bolognai állami levéltár igazgatósága jelenti, hogy Akadémiánk kiküldöttje, dr. Áldásy Antal úr megkezdte buvárlatait a **Marsigli levéltárban**. — Örvendetes tudomásul szolgál.

93. A főtitkár bemutatja az 1893. évi (LIII.) **nagygyűlés napirendjét**. — A belső tagokkal körlevélben is közöltetik.

94. Az I. osztály indítványozza, hogy a **milleniumi drámapályázat** határideje 1895. szeptember 30-ra tétessék át. — Elfogadtatik.

95. A III. osztály **fölolvasási engedélyt** kér dr. Szili Adolf úr részére. — Megadatik.

96. A könyvtár számára beérkezett **ajándékok** közül a főtitkár megemlíti a Wiedemann-féle Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch második kiadását. — Köszönettel vétetik.

97. Bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványokat**.

98. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Szász KÁROLY r. és ZSILINSZKY MIHÁLY l. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I. osztály A) — nyelvtudományi — alosztályának kijelölő bizottsága (ZICHY ANTAL t., SZARVAS GÁBOR, P. THEWREWK EMIL r., PECZ VILMOS, ASBÓTH OSZKÁR l. tt.), a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelöléseket terjesztette az osztály elébe:

a) Az üresedésben levő egy tiszteleti tagsági helyre kijelöltetett; **VÁMBÉRY ÁRMIN** r. tag.

b) Az üresedésben levő egy rendes tagsági helyre kijelöltetett: **SIMONYI ZSIGMOND** l. t.

c) Az üresedésben levő három levelező tagsági helyre kijelöltettek: **KÚNOS IGNÁCZ, NÉMETHY GÉZA** és **BALASSA JÓZSEF**.

II.

A II. osztály A) — philos. és társ. tudományok — alosztályának kijelölő bizottsága (TÓTH LŐRINCZ, SCHVARCZ GYULA, HOFFMANN PÁL rendes-, MATLEKOVITS SÁNDOR (lemondott) és PULSZKY ÁGOST lev. tagok) a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő 3 rendes tagsági helyre kijelöltettek: **HEGEDŰS SÁNDOR** lev. tag, **JEKELFALUSSY JÓZSEF** lev. tag s a nemzetgazdasági bizottság előadója — közgazdasági írók, **PLÓSZ SÁNDOR** lev. tag, jogtudományi író.

b) Az üresedésben levő 9 levelező tagsági helyre: a philosophiai tudományok köréből: **BOKOR JÓZSEF**, **BÖHM KÁROLY**, **LECHNER KÁROLY**, **ÖREG JÁNOS**. A jogtudományok köréből: **FARKAS LAJOS**, **NAGY FERENCZ**. Az államtudományok köréből: **KUNCZ IGNACZ**. A közgazdasági tudományok köréből: **FÖLDES BÉLA**.

III.

A II. osztály B) — történettudományi — *alosztályának* kijelölő bizottsága (PULSZKY FERENCZ tiszt. tag, SZILÁGYI SÁNDOR, PAULER GYULA rendes-, CZOBOR BÉLA és CSÁNKI DEZSŐ lev. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő egy rendes tagsági helyre **FEJÉR-PATAKY LÁSZLÓ** lev. tagot és a tört. bizottság előadóját.

b) Az üresedésben levő két lev. tagsági helyre első helyen: **BUBICS ZSIGMOND** kassai püspököt és **MARCZALI HENRIK**et; második helyen: **SZENDREI JÁNOS**-t és **DEMKÓ KÁLMÁN**-t.

IV.

A III. osztály A) — matematikai, physikai, chemiai, technikai — *alosztályából* kiküldött bizottság (HOLLÁN ERNŐ t. tag, FRÖHLICH IZIDOR, THAN KÁROLY r. tag, LENGYEL BÉLA, RÉTHY MÓR lev. tagok), a hozzá áttett tagajánlatok alapján a következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő rendes tagsági helyekre **HELLER ÁGOST** lev. tagot, kinek nagyszabású művei a physika története körül nemcsak az országban, de a külföldön is közismeretűek s a nemzetközi irodalom minden idetartozó szakmunkájában idézetnek. **KLUG NÁNDOR** levelező tagot, ki a töle művelt élettani physika s chemia terén nemcsak maga fejlesztette tovább a tudományt önálló buvárkodásaival, hanem a kutatásra alkalmas nemzedéket is nevel.

b) Az üresedésben levő levelező tagsági helyekre: **CZÓGLER ALAJOS** budapesti főreáliskolai tanárt, ki «A physika története életrajzokban» és a németül is megjelent «Physikai egységek» című műveivel komoly tudományos törekvéseinek figyelmet érdemlő jeleit adta; **HANKÓ VILMOS** budapesti főreáltanodai tanárt, ki a tudomány színvonalán álló chemiai buvárlataival viszonyaink között jelen-

tékeny munkásságot fejt ki; **KOSSUTÁNY TAMÁS**-t, a magyar-óvári gazdasági Akadémia tanárát, számos figyelmet keltő dolog szerzőjét; **LIEBERMANN LEO**-t, az országos vegyakisérleti állomás főnökét, organikus chemikusaink egyik legtermékenyebbikét, kinek dolgozatai szélesebb chemiai körökben a külföld előtt is ismeretesek s kinek más nagy érdeme abban áll, hogy a vezetése alatt álló intézet segédszemélyzetét hivatalos teendőin kívül tudományos kutatásokkal foglalkoztatja; **RADOS GUSZTÁV** műegyetemi tanárt, ki az analysis és az algebra számos fejezetét önálló s elismerést nyert matematikai dolgozataival gazdagította; **ZIPERNOVSZKY KÁROLY**-t, a Ganz és Tsa elektro-technikai osztályának igazgatóját, ki az elektro technika minden ágában fontos haladást létesített, de különösen a váltó-áramú transzformátorok feltalálásával vitághírt szerzett magának s a vezetése alatt álló intézetnek.

V.

A III. osztály B) alosztálya — természetrajzi, földművelési és orvosi tudományok — körébe tartozó tagajánlások alapján a kijelölő bizottság (FRIVALDSZKY JÁNOS, FODOR JÓZSEF, KRENNER JÓZSEF SÁNDOR r. tagok, BEDŐ ALBERT és KLEIN GYULA l. tagok) a következő kijelölést terjeszti az osztály elé.

Rendes tagságra: dr. **HORVÁTH GÉZA** lev. tagot, a m. kir. állami rovar-tani állomás főnökét és jeles hemipterologot, ki Akadémiánknak már 1877 óta tagja.

Levelező tagságra betűrendben: **BÓKAI ÁRPÁD** egyet. tanárt, a gyógyszer-tani tudományok buzgó bűvárát; **SCHWIMMER ERNŐ** egyet. tanárt, ki a bőr-kór- és gyógytan tudományos művelésében bel- és külföldi szakemberek előtt általános elismerést vívott ki magának; **STAUB MÓRICZ** gyakorló iskolai tanárt és a magy. földtani társulat I. titkárát, ki a phytopalaontologia terén jelesen működik; **TORMAY BÉLA** min. tanácsost, a gazdasági irodalom jeles művelőjét.

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1893. évi (LIII.)
nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 9-én, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak:

- a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

Az I. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaitélése iránt.

II.

Május 10-én, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyai:

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása, — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígis leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

III.

Május 11-én, csütörtökön déli 12 órakor az Igazgató Tanács ülése.

IV.

Május 12-én, pénteken délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyai:

- a) Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása. — b) Az Igazgató Tanácsba egy tag választása.

V.

Május 14-én, vasárnap délelőtt ünnepélyes közülés.

Budapest, 1893. márczius 27.

Elnöki megbízásból:
Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1892-ben.

I. Ülések.

A Magyar Tudományos Akadémiának 1892. január 2-ikától 1892. december 18-ig bezárólag 26 nyilván. osztályülése, 11 összes ülése és 3 igazgatósági ülése, tehát összesen: 40 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály kilencz nyilvános osztályülést és kilencz zárt osztályülést tartott.

A nyilvános osztályülésekben 20 akadémiai tag és 2 vendég olvasott föl 22 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik 12, a nyelvtudományéba 10.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: január hó 4-én PASTEINER GYULA l. t. olvasta fel székfoglaló értekezését *Az építéset I. Mátyás alatt* (megjelent a *Budapesti Szemlé*-ben). Ugyanekkor HEINRICH GUSZTÁV r. t. *A messinai aráról* értekezett. (Akad. Ért. III. k.) Február 1-én ZICHY ANTAL t. t. *A gróf Széchenyi Istvánhoz írt levelekről* szóló értekezését olvasta fel, PECZ VILMOS l. t. pedig *Christopoulos új görög költőiről* értekezett s néhány szerelmi és bordalát mutatta be fordításban. (Erd. Múzeum). Február 22-én TÉLFY IVÁN l. t. *jelenkori görög népdalokat* ismertetett. Márczius 21-én P. THEWREWK EMIL bemutatta *Terentius vígjátékainak teljes magyar fordítását* s egyszersmind az *Önként bűnhődő*-ből mutatványokat olvasott fel. ZICHY ANTAL t. t. *A gr. Széchenyi Istvánhoz intézett levelekről* értekezett s egyúttal befejezte ez irányban tett eddigi kutatásai eredményét. Május 23-án NÉMETHY GÉZA mint vendég *Ovidius szerelmei* című értekezését mutatta be (megjelent a *Philologiai Közöny* 1892. évfolyamában). Október 24-én GOLDZSIHER IGNÁZ r. t. felolvasta székfoglaló értekezését *A pogány arab költészet hagyománya* (Értekezések XVI. kötet 2. sz.). November 21-én HEINRICH GUSZTÁV r. t. felolvasta székfoglaló értekezését *Az Edda eredetiségéről*; (megjelent a *Budap. Szemlében*).

ZICHY ANTAL t. t. bemutatta *Kazinczy Ferencz levelezésének elkészült III. kötetét*; HEGEDŰS ISTVÁN mint vendég felolvasta ily című értekezését: *Görög históriás ének Mihály vajdáról* (megjelent az *Irodalomtörténeti Közlemények* III. k. 1. füzetében).

A nyelvtudomány köréből: január 4-én MUNKÁCSI BERNÁT l. t. felolvasta SIMONYI ZSIGMOND l. tagnak a *Hunfalvy-albumról* irt értekezését (megjelent az *Akad. Értesítő* III. k. 65. l.). Február 22-én VOLF GYÖRGY l. t. *A magyar helyesírás alapja* című értekezését olvasta fel (megjelent a *Budapesti Szemle* 1892. évfolyamában). Május 2-án DUKA TIVADAR l. t. emlékbeszédet tartott *Rádcza Rádcsendralála külső tagról* (megjelent az *Emlékbeszédek* VII. köt. 5. sz. a.). Ugyanakkor MUNKÁCSI BERNÁT l. t. felolvasta székfoglaló értekezését: *A vogulok vallásos költészete*, s bevezetésül *A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai* (megjelent a *Budapesti Szemle* 1892. évfolyamában). Végre PECZ VILMOS l. t. *Aristophanes szóképeiről* értekezett. Május 23-án SIMONYI ZSIGMOND l. t. *Az újabb finn nyelvészetről* értekezett (megjelent az *Akad. Értesítő* III. k. 577. l.). Október 3-án GR. KUÚN GÉZA t. t. bemutatta *Újabb adatok a kún Petrarca-codexhez* című értekezését (megjelent az osztály értekezései közt XV. k. 12. sz.). GOLDZIHNER IGNÁCZ r. t. felolvasta *Jelentését az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról* (megjelent az *Akadémiai Értesítő* III. k. 632. l.). Október 24-én FINÁLY HENRIK ily című dolgozatát: *A XV. századi beszterczei magyar-latin kézirat* bemutatta SIMONYI ZSIGMOND l. t. (megjelent az osztály értekezései között XVI. k. 1. sz.).

Az osztály részéről mint bíráló bizottsági előadók jelentést tettek az összes ülésen: Márczius 19-én a gróf Teleki József drámai pályázatról BERCZIK ÁRPÁD l. t. (a másik négy bíráló, az Akadémia részéről: ZICHY ANTAL t. és CSIKY GERGELY [ennek elhunytával ARANY LÁSZLÓ] l. t., a nemzeti színház részéről: EGRESSY ÁKOS és UJHÁZY EDE). Márczius 28-án a gróf Karátsonyi-pályázatról SZÁSZ KÁROLY r. t. (a másik négy bíráló JÓKAI MÓR t., SZIGETI JÓZSEF, CSIKY GERGELY, s ennek elhunytával HEINRICH GUSZTÁV és BÁNÓCZI JÓZSEF l. tt.). Ugyanakkor a Farkas-Raskó-pályázatról PONORI THEWREWK EMIL r. t. (a másik két bíráló BAKSAY SÁNDOR és LEHR ALBERT l. tt.). Június 8-án a koronázási jubileumi óda-pályázatról CSENGERY JÁNOS l. t. (a másik négy bíráló ZICHY ANTAL t., GYULAI PÁL, BEÓTHY ZSOLT r. és BÁNÓCZI JÓZSEF l. tt.). November 28-án a Kóczán-pályázatról RÁKOSI JENŐ l. t. (a másik két bíráló ZICHY ANTAL t. és HEINRICH GUSZTÁV l. tt.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek és bírálatok tárgyalásán kívül megállapított az 1893. évi költségvetés. Pályabírákúl választottak az osztály körébe tartozó pályaművek meghírlására: a) a gróf Teleki-pályázathoz ZICHY ANTAL t. t. elnöklete alatt SZÁSZ KÁROLY r. és RÁKOSI JENŐ l. t.; b) a Farkas-Raskó pályázathoz SZÁSZ KÁROLY, LÉVAY JÓZSEF r. és ARANY LÁSZLÓ l. t.; c) a Bulyovszky-pályázathoz BAKSAY SÁNDOR, BÁNÓCZI JÓZSEF és VADNAY KÁROLY l. t.;

d) a Lévy-pályázathoz BEÖTHY ZSOLT, GYULAI PÁL és P. THEWREWK EMIL r. t.; e) a Lukács-pályázathoz SZARVAS GÁBOR r., LEHR ALBERT és SZINNYEI JÓZSEF l. t.

* * *

A II. azaz Bölcelet-, Társadalom- és Történettudományi Osztály 1892-ben kilencz nyilvános osztályülést, ugyanannyi zárt ülést, összesen tizenhatsz ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 15 akadémiai tag és 4 vendég olvastott fel összesen 19 értekezést, melyekből

a) a társadalmi tudományok körébe esik: 5,

b) a történettudományi körbe: 14.

Felolvastak: a) a társadalmi tudományok köréből: Márczius 7-én JEKELFALUSSY JÓZSEF lev. tag VARGHA GYULA vendégtől: «Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint» (megjelent a Nemzetgazdasági Szemle 1892. márcziusi füzetében). Április 4-én HOFFMANN PÁL r. tag: «A birtoki jogtan kétségei» (székkfoglaló) (megj. Társ. Ért. XI. köt. 6. szám), GR. SZÉCHENYI IMRE vendég: «Somogy megye monographiája» (megjelent Nemzetg. Szemle 1892. április). November 7-én BALLAGI GÉZA lev. tag: «Zemplén megye közigazdasági és közművelődési állapota» (megjelent Közigazdasági és közigazgatási Szemle 1893. febr.). Deczember 5-én RÁTH ZOLTÁN vendég: «Népünk korviszonyai és halálzási statisztikánk» című dolgozatát felolvasta JEKELFALUSSY JÓZSEF lev. tag (megj. Közg. és Közigazg. Szemle 1893. febr. szám).

b) a történeti tudományok köréből: Január 11-én FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ lev. tag THALLÓCZY LAJOS lev. tagtól: «Hervója herczeg» (megj. Turul 1892. I. füzet). BALLAGI ALADÁR lev. tag: «Gályarabok a XVIII. században». Február 8-án: JAKAB ELEK r. tag: «A m. t. Akadémia kéziratárának ismertetése» (megj. a II. osztály külön kiadásában). Csontos János lev. tag RÉTHY LÁSZLÓ vendégtől: «Jelentés néhai Hunfalvy Pál utolsó dolgozatáról, melyet Xenopol jászvásári tanár «L'empire Valacho-Bulgare» című értekezése ellen irt (megj. az Akad. Ért. 1892. márcz. számában). Márczius 7-én HAJNIK IMRE r. tag: «A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes házabeli királyok korszakában» (megj. Tört. Ért. XV. köt. 4. szám). FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ lev. tag: «Kálmán király oklevelei» (megj. Tört. Ért. XV. köt. 5. szám). Április 4-én CSÁNKI DEZSŐ lev. tag: «Körösmegye a XV. században» (székkfoglaló; sajtó alatt). Május 9-én: SZÁDECZKY LAJOS lev. tag: «Szerémi emlékirata kiadásának hiányai» (megj. Tört. Ért. XV. köt. 8. szám). Június 13-án SZILÁGYI SÁNDOR r. tag: «Az 167 $\frac{1}{2}$ -iki mozgalmas országgyűlések» (megj. Akad. Ért. 1892. júl.). THALY KÁLMÁN r. tag: «Az 1706-iki béketárgyalások félbeszakadása» (felolv. PAUER IMRE osztálytitkár). Október 10-én PÓR ANTAL r. tag: «Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino Guccio francia trónkövetelőhöz» (székkfoglaló; megj. Tört. Ért. XV. köt. 9. szám).

NAGY IMRE r. tag: «A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433» (székfoglaló; megj. Tört. Ért. XV. köt. 10. szám). November 7-én FRÖHLICH RÓBERT lev. tag: «Pannonia elfoglalása» (székfoglaló). December 5-én SZILÁGYI SÁNDOR r. tag: «Bánffy Dénes tragoediája» (megj. Akad. Ért. 1893. január).

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek tárgyalásán kívül gondoskodott az osztály: *a*) a nyilvános üléseken felolvasott és kiadás végett hozzá benyújtott értekezések és más részint közvetlenül, részint a főtitkári hivatal útján beküldött tudományos munkák megbírlásáról; *b*) megállapította az 1892-iki költségvetést, melynek keretében «Athenaeum» czímen egy philosophiai és államtudományi folyóiratot indított, és elkészítette az 1893-iki költségelőirányzatot; *c*) pályabírákat küldött ki a hozzá utasított pályamunkák megbírlására: 1. Az akad. nagy-jutalom és Marczibányi mellék-jutalom ügyében: SCHVARCZ GYULA, HOFFMANN PÁL rendes és WLASSITS GYULA levelező tagokat. 2. Az I. M. Ált. Biztosító-társaság pályázatára (Olasz valuta) LÁNG LAJOS rendes és MATLEKOVITS SÁNDOR lev. tagot. 3. A Léva Henrik alapítványából kitűzött pályázatra (Kőszénbányászat) MATLEKOVITS SÁNDOR és HEGEDŰS SÁNDOR lev. tagokat. 4. Az Ullmann Károly-féle pályázatra (Dunai hajózás) GYÖRGY ENDRE és JEKELFALUSSY JÓZSEF lev. tagokat. 5. A Péczely-alapból kiírt pályázatra (Magyar nemzetségek) NAGY IVÁN és NAGY IMRE r. tagokat. 6. A Sztrokay-pályázatra (Nemzetközi jogsegély elvei) VÉCSEY TAMÁS rendes és PULSZKY ÁGOST lev. tagot. 7. A Beck Miksa pályadíjára (Budapesti bankok története) KAUTZ GYULA rendes és VARGHA GYULA lev. tagot. 8. A Gorove-pályázatra (A XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták) PAUER IMRE rendes és ALEXANDER BERNÁT lev. tagot; *d*) végre intézkedett, hogy elhunyt tagjainak: KELETI KÁROLY és SALAMON FERENCZ rendes, br. KEMÉNY GÁBOR, KERKÁPOLY KÁROLY és SZÜTS ISTVÁN levelező és GINDELY ANTAL kultagnak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és rólok az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E szomorú feladat teljesítésére felkértek: JEKELFALUSSY JÓZSEF lev. tag (Keleti Károlyról); SZILÁGYI SÁNDOR r. tag (Salamon Ferenczről); GYÖRGY ENDRE lev. tag (br. Kemény Gáborról); KAUTZ GYULA r. tag (Kerkápoly Károlyról); BALLAGI GÉZA lev. tag (Szüts Istvánról) és ACSÁDY IGNÁCZ lev. tag (Gindely Antalról).

* * *

A III. azaz Természettudományi és Matematikai Osztály 9 szakulást tartott, melyeken 46 tárgy adatott elő 34 szerzőtől, kikből 18 akadémikus, 16 nem-akadémikus, de nagyrészt olyanok, kik akadémiai tagok vezetése alatt álló tanintézetekben dolgoztak. Egy jeles hazánkfia Párisban működve, küldött ide kétszer dolgozatot.

Az értekezések közül 6 székfoglaló, 1 vendégelőadás.

Megjelent a matematikai értekezések során 1, a természettudományok során 8 munka, a többi az osztály értesítőjében.

A külön kiadványokból kettő jelent meg:

1. CHYZER «Arachneae» 1 kötet.

2. FRÖHLICH «Kinematika».

1892. január 28-án SCHULEK VILMOS l. t. székfoglalót tartott: «Sphincterolysis anterior» (szemoperáló eljárás) czímen. THANHOFFER LAJOS r. t. székfoglalót tartott: «Újabb vizsgálatok az izmok szerkezetéről» czímen, továbbá előleges jelentésül: «Újabb vizsgálatok az izomidegek végződéséről» czímen. KONKOLY MIKLÓS t. t. a) «Egy új módszer földrajzi hosszkülönbségek meghatározására». b) «A napfoltok gyakoriságáról» értekezett. UDRANSZKY LÁSZLÓ egyet. m. tanár: «A központi idegrendszer chemiai összetételének megváltozásáról a veszettség folyamán». I. közlemény: «A víztartalom ingadozásáról» című tanulmányát bemutatta HÖGYES ENDRE r. t. Február 15-én BEDŐ ALBERT l. t. «Az erdőket pusztító apáca-rovarról», SCHULEK VILMOS l. t. «A szürke hályognak egy új műteti módjáról», CHYZER KORNÉL l. t. «Magyarország új pókfaunájáról» értekezett. BITTÓ BÉLA: «Az aromás nitro-vegyületek hatásáról aldehidekre és ketonokra» című értekezését bemutatta THAN KÁROLY r. t. SCHAFER KÁROLY: «Az ammonszarv szerkezetéről» című értekezését bemutatta MIHALKOVICS GÉZA r. t. Márczius 14-én FRÖHLICH IZIDOR r. t. székfoglaló értekezését gyanánt megismertette «Elméleti physikájának most megjelent I. kötetét, a Kinematikát». DADAY JENŐ levelező tag «A mezőségi tavak mikroszkópos faunájá-ról» értekezett. NEUMANN ZSIGMOND «Az óvári (Szatmármegye) vasasvíz chemiai analysise» című értekezését bemutatta THAN KÁROLY r. t. SZILI ADOLF mint vendég: «Egy látásérzéki megtévedés és ennek magyarázata» című értekezését olvasta fel. Április 11-én LIPTHAY SÁNDOR l. t. székfoglalót tartott «A vasutak jövedelmezősége kapcsolatban a tarifák kérdésével» czímen. SCHILBERSZKY KÁROLY «Újabb adatok a virágszervek rendellenes szerkezetéhez» című értekezését bemutatta JURÁNYI LAJOS r. t. SCHIFF ERNŐ (Nagyvárad) «Adatok az első életnapok alatt elválasztott vizelet chemiai összetételéhez» című tanulmányát előterjesztette FODOR JÓZSEF r. t. GYÖRY ISTVÁN részéről: «Új nitrogéntartalmú vegyület II.», megismertette LENGYEL BÉLA l. t. GARA GÉZA: «Adatok a bélrothadás kóros megváltozásának ismeretéhez» és HIRSCHLER ÁGOSTON egyet. m. tanár: «Adatok a fibrin papaya emésztésének és különösen az ennél észlelhető intermediär globulinképződésnek ismeretéhez» című értekezését előterjesztette KORÁNYI FRIGYES l. t. KRENNER JÓZSEF r. t. felolvasta ily című közleményét: «A magyarországi Vivianitokról általában». Május 16-án THANHOFFER LAJOS r. t. «Újabb adatok a harántcsíkos izomrostok idegvégződéséhez és fejlődéséhez» című értekezését olvasta föl. LANDAUER ÁRMIN tanársegéd «Az izmok érző és véredény-mozgató idegeiről» című dolgozatát KLUG NÁNDOR l. t., BUGARSZKY ISTVÁN: «Vizsgálatok a chemiai statika köréből» című dolgozatát THAN KÁROLY r. t., ZIMÁNYI KÁROLY: «Azurit a Lávium hegységéből» című dolgozatát KRENNER JÓZSEF r. t. olvasta föl. Június 20-án SCHULLER

ALAJOS r. t. székfoglalót tartott «Az elektromos jelző készülékekről». ILOSVAY LAJOS l. t. pedig «Levegőben égéskor keletkező nitrogéntartalmú melléktermékek mennyiségi meghatározásáról». KORÁNYI FRIGYES l. t. a budapesti belgyógyászati kóroda laboratóriumában végzett következő munkálatokat jelentette be: a) «Az izomnak mikroskopi és elektromos változásai a működés alatt» KORÁNYI SÁNDOR első tanársegédétől; b) «Az együtt érző idegsejtek chromatinjának szerkezetéről», VAS FRIGYES gyakornoktól; c) «A tüdőbeli bolygó idegrostok szerepe a belélegzés mechanizmusában», TAUSZK FERENCZ gyakornoktól. SCHULEK VILMOS l. t. bemutatta műszereit hályogeltávolítási saját módszeréhez. VÁLYI GYULA l. t. «A negyedrendű és első fajú térbeli görbék elméletéhez» című közleményét előterjesztette KÖNIG GYULA r. t. KORDA DEZSŐ: «Magas feszültségű váltakozó erőter létesítése elektromos condensatorokkal» című értekezését benyújtotta SZILY KÁLMÁN r. t. KONKOLY MIKLÓS t. t. «Nova Aurigae és Swift's üstökös spectrumának megfigyelése»-ről értekezett. Október 17-én GOTHARD JENŐ l. t. «Nova Aurigae spectrumá»-ról; THAN KÁROLY r. t. «A vegyértékek törvényéről, I.» értekezett, ugyan ő előterjesztette BITTÓ BÉLA; a) «A paprika chemiája I. II.; b) «Az egyértékű alkoholok kimutatásáról» című dolgozatait. HÖGYES ENDRE r. t. előterjesztette: «A budapesti Pasteur-intézet statistikája az első két évről» című saját és SCHAFFER KÁROLY egyet. tanársegéd «A suggestio befolyásáról a hypnosis alatti reflex-jelenségekre» című közleményét. VÁLYI GYULA l. t. «Desargues tanítételének térbeli analogonjáról» című értekezését KÖNIG GYULA r. t., KORDA DEZSŐ: «Inductio közvetítésével működő folyadékos condensator» című értekezését SZILY KÁLMÁN r. t. nyújtotta be. November 14-én GOTHARD JENŐ l. t. bemutatta: «Nova Aurigae spectruma, összehasonlítva néhány bolygószerű köd spectrumával» című II. közleményét. RÉTHY MÓR l. t. «Végszerűen egyenlő területekről» című dolgozatát mutatta be. FARKAS GYULA kolozsvári egyet. tanár: «Az Ampère-féle elemi törvények aequivalensének meghatározása» és HANKÓ VILMOS: «Tiophen képződése aethydisulfocaliumcarbonat száraz leparlásakor» című dolgozatát előterjesztette LENGYEL BÉLA l. t. — SZILY KÁLMÁN r. t. benyújtotta KORDA DEZSŐ részéről: «Forgó tengelyű elektrostatikai erőterről» című dolgozatot. KRENNER JÓZSEF r. t. előterjesztette: «Andorit, egy hazai új ezüstércz Felsőbányáról» című közleményét. December 12-én SCHULEK VILMOS l. t. «A szemcsillagok kiszelése forradásból» címen értekezett. ILOSVAY LAJOS l. t. «A levegőben égéskor keletkező nitrogéntartalmú melléktermékek mennyiségi meghatározása» című II. közleményét terjesztette elő.

A III. osztály 10 zárt ülést tartott a folyó ügyek elintézése végett. A főbb tárgyakból elég legyen kiemelni a bécsi tudományos Akadémia elnökének levelét, melyben tudatja, hogy a bécsi Akadémia a, vagy húsz évvel ezelőtt, KREIL-től végzett mágnesi fölvételeket az az óta történt változások kiderítése végett saját költségén újból

meghatározatja s kéri a Magyar tudom. Akadémiát, hogy Magyarország területén szintén járuljon ezen célhoz, hogy így aztán az Osztrák-Magyar-Monarchia egész területén lehessen a reconstituciót keresztülvinni. Az osztály ezen érdekes tudományos kutatáshoz a maga részéről is hozzájárult, a költség részbeli fedezésére a vallás- és közoktatási miniszter úrhoz is sikerrel fordulván.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: 1892. február 29-én *Klug Nándor* l. t. JENDRASSIK JENŐ r. tagról, április 25-én *Nagy Iván* r. t. KACSKOVICS LAJOS l. tagról, május 30-án báró *Mednyánszky Dénes* l. t. PETTKO JÁNOS l. tagról, október 31-én *Szily Kálmán* r. t. STOCZEK JOZSEF ig. és r. tagról, december 19-én *Imre Sándor* r. t. BALLAGI MÓR r. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők:

1892. január 25-én bejelentetett, hogy az I. osztály HUNFALVY PÁL elhunyt elnöke helyébe ZICHY ANTAL tiszt. tagot választotta meg. Olvastatott a m. kir. kincstári jogügyi igazgatóság értesítése, hogy ő cs. és apost. kir. Felsége 1891. szept. 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy néh. IPOLYI ARNOLD nagyvárad püspök hagyatékából a kincstárnak már tényleg átadott s még átadandó összegnek két-harmad része (eddig 22,988 frt 64 kr.) a M. T. Akadémiának és a magyar országos képzőművészeti társulatnak két egyenlő részben kiutalványoztassék. Besztercze-Naszódmegye főispánja beküldötte a Besztercze városi régi levéltárban talált XV. századi latin-magyar szótár egy lapjának photographiáját, azon felhatalmazással, hogy az Akadémia kérje el a codexet tanulmányozás végett FINÁLY HENRIK l. tagtól, ki azt ugyane célból átvette. A II. osztály előterjesztése «Athenaeum» című philosophiai és államtudományi folyóirat megindítása tárgyában helyben hagyatott. Az akadémiai kéziratár rendezéséről szóló jelentés tudomásul vétetett.

Február 29-én bejelentetett, hogy a kereskedelemügyi m. kir. Miniszter úr a Nemzetgazdasági Szemle 1891. évi folyamának segélyezésére, második részletképen 500 frtot utalványozott. A költségvetési előirányzat megállapíttatott.

Márczius 19-én felolvastatott az 1891. évi Teleki-pályázatról szóló jelentés.

Márczius 28-án felolvastattak a gr. Karátsonyi- és Farkas-Raskó-pályázatokról szóló jelentések. Török JÓZSEF r. tagnak 50 éves doctori jubileuma alkalmából üdvözlő irat küldetett. Bejelentetett, hogy a vallás- és közoktatási m. kir. Miniszter úr 1893-ban és 1894-ben ezer-ezer forinttal fog hozzájárulni az ország földmágnassági új fölvétele költségeihez. Béla király névtelen jegyzőjének hasonló kiadása elhatároztatott. A III. osztály véleménye az orsz. meteorológiai és földmágnassági intézet elhelyezése tárgyában elfogadtatott.

Április 25-én a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület értesítette az Akadémiát, hogy a Fáy-díjat Magyarország történetének megírására óhajtja fordítani. A pesti magyar kereskedelmi bank 5000 frtos alapítványa köszönettel elfogadtatott s a szabályzat szövegezésével a II. osztály bízott meg. A millennium alkalmából kiadandó és a honfoglalás kútfit magában foglaló munka tárgyában előterjesztett osztályi javaslat elfogadtatott. DR. CSIKY KÁLMÁN műegyetemi tanár ajánlkozása Werbőczy Tripartitumának lefordítására, a II. osztályhoz utasított. Bemutattattak a tagajánlások.

Május 30-án bemutattattak az osztályok jelentései az állandó bizottságok tagjainak a következő három év tartamára történt kijelöléséről. Bemutattattak a jubileumi óda-pályázatra beérkezett pályaművek, s kijelöltettek a bírálók. VÁRI REZSŐ jelentést tett florenzi kutatásairól.

Junius 4-én a jubileumi óda-pályázat bíráló bizottságának jelentése olvastatott. Bemutattattak a Kóczán-pályázatra érkezett pályaművek.

Junius 20-án a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter úr értesítette az Akadémiát, hogy ő cs. és apost. kir. Felsége május hó 31-én kelt legfelsőbb elhatározásával báró Eötvös LORÁND-nak akad. elnökké, SZÁSZ KÁROLY-nak pedig másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. Olvastattak az állandó bizottságok megalakulásáról szóló jelentések. A Széchenyi-ünnepre vonatkozó szabályzat elfogadtatott s előadás tartására BEÖTHY ZSOLT r. t. kéretett föl. A közlési előadások tiszteletdíja 50 aranyban állapított meg.

Október 31-én a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter úr közreműködésre szólította fel az Akadémiát a magyar zene történelmi hagyományainak összegyűjtése és a magyar zenészeti műszók megállapítása tárgyában. Az 1896. évi országos kiállítás szervező bizottságába az Akadémia részéről a főtitkár küldetett ki. Bejelentettek a kiküldött bírálók. A Karátsonyi-alapítványból 1895-re millenniumi dráma-pályázat hirdettetett. A gróf Nádasdy-jutalom szabályzata módosított. Tárgyaltatott az orientalista-bizottságra vonatkozó javaslat. Werbőczy Hármaskönyvének új kiadására bizottság alakított. Bejelentetett, hogy Anonymus hasonmás kiadása 500 példányban megjelent. Előterjesztetett az 1893-iki ülésor.

November 28-án felolvastatott a Kóczán-pályázat bíráló bizottságának jelentése. Főkönyvtárnokká megválasztott FRÖHLICH RÓBERT l. t. A Monumenták egy osztálya a budapesti, kolozsvári és zágrábi tudomány-egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója részére, kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre, mint legméltóbbat ajánlanak, jutalmul kitűzetett.

December 19-én az ország nem-magyar ajkú lakosaitól leginkább használt keresztnevek jegyzéke bemutatott. A Bulyovszky-jutalom szabályzata módosított. A hasonmásokban kiadandó régi

magyar nyelvemlékek szerkesztésével ZOLNAI GYULA bízott meg. A Kőczán-alapítványból Magyar Történeti Színműtár megindítása határozottatott. A könyvtárnoki lakás HELLEBRANT ÁRPÁD alkönyvtárnoknak adatott.

Az Akadémia a következő ünnepélyekre kapott meghívást: a) a kir. m. természettudományi társulat jan. 17-iki jubiláris közgyűlésére, b) TÖRÖK JÓZSEF r. t. 50 éves doctori jubileumára, c) az 1894-ben Budapesten tartandó közegészségügyi és demographiai congressus előkészítő bizottságába, d) az erdélyi közművelődési egyesület jun. 27-iki közgyűlésére, e) a m. orvosok és természetvizsgálók augusztus havában tartott gyűlésére, f) a nemzetközi orientalista congressus szept. üléseire, melyeken az Akadémiát GOLDZIHER IGNÁZ r. t. képviselte, g) a genuai nemzetközi növénytani congressusra, h) a római nemzetközi orvosi congressusra, i) TISZA KÁLMÁN igazg. és tiszt. tag főgondnokságának Komáromban szept. 18-án tartott jubileumára, melyen az Akadémiát KONKOLY MIKLÓS t. és BEÓTHY ZSOLT r. t. képviselték, k) a győri Kisfaludy-szobor leleplezésére, melyen az Akadémia részéről JÓKAI MÓR t. és RÁKOSI JENŐ l. t. vettek részt, l) az erdélyi magyar színészet százéves jubileumára (képviselők voltak: ZICHY ANTAL t. és SZÁSZ BÉLA l. t.), m) a paduai egyetem Galilei-ünnepére, melyre üdvözlő irat küldetett, n) az orsz. magyar iparegyesület decz. 18-án tartott félszázados jubileumára, melyen az Akadémiát az elnök és főtitkár képviselték, o) a philadelphiai Philosophical Society másfélszázados jubileumára.

* * *

Az Akadémia halottjai az 1892/93. esztendőben.

Tiszteleti tagok:

MARKUSOVSKY LAJOS, nyugalm. miniszt. tanácsos. *Meghalt 1893. ápr. 21.* ①
SZVORÉNYI JÓZSEF, az egi főgymn. igazgatója. *Meghalt 1892. decz. 11.* ②

Rendes tagok:

KELETI KÁROLY, az orsz. statiszt. hiv. igazgatója. *Meghalt 1892. május 30.* ③
NENDTICH KÁROLY, a kir. Józsefműeg. nyug. chemiai tanára. *Meghalt 1892. július 5.* ④
SALAMON FERENCZ, a budapesti kir. m. tudomány-egyetemen a magyar történelem tanára. *Meghalt 1892. október 9.* ⑤

Levelező tag:

BARSZ JÓZSEF, az orsz. statisztikai tanács volt t. *Meghalt 1893. febr. 18.* ⑥

Külső tagok:

DE CANDOLLE ALFONZ, botanikus. *Meghalt 1893. április 4.* ⑦
FLEGLER SÁNDOR, történetiró. *Meghalt 1892. december 12.*
GINDELY ANTAL, történetiró. *Meghalt 1892. október 24.* ⑧
HOFFMANN ÁGOST VILMOS, chemikus. *Meghalt 1892. május 9.* ⑨

OWEN RICHÁRD, biológus és palaeontológus. *Meghalt 1892. december 18.*

RENAN ERNŐ, nyelvész és történetíró. *Meghalt 1892. október 2.*

TAINÉ HIPPOLYT, philos. és irodalomtörténetíró. *Megh. 1893. márcz. 5.* ☹

TODARO ÁGOSTON, botanikus. *Meghalt 1892. április 18.* ☹

WIESELER FRIGYES, műtörténész. *Meghalt 1892. december 3.* ☹

* * *

Az **Igazgató Tanács** 1892-ben három ülést tartott. Jelentősebb határozatai a következők voltak:

Február 14-én hálás hódolattal vett tudomást ő cs. és apost. kir. Felsége azon legmagasabb kegyéről, melylyel néhai Rudolf trónörökös ő fenségének és a m. tud. Akadémia tiszteleti tagjának. Benczur Gyulától festett arczképével a M. Tud. Akadémiát megajándékozni méltóztatott. — Tárgyaltatott az Akadémia vagyonának állásáról szóló jelentés, valamint az 1892. évi előirányzat. A széphalmi számadások helybenhagyattak, úgyszintén az ügyészi számadások is. Tárgyaltattak az ügyész előterjesztései némely hagyatékok ügyében.

Május 5-én ő cs. és apost. kir. Felsége megkoronázása és az alkotmány helyreállítása negyedszázados jubileumának megünneplésére intézkedések tétettek. A M. Földhitelintézetnek a megvizsgált 1891. évi számadásokra fölmentvény adatott; tudomásul vétetett az ügyésznek az akadémiai jogügyek állásáról bemutatott jelentése.

December 4-én előterjesztetett a Széchenyi-emléktábláról szóló jelentés s megállapított a Széchenyi-ünnepély napja. A könyvtári tisztviselők fizetései ujonnan szabályoztattak.

Ezen üléseken a következő új adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be:

IPOLYI ARNOLD hagyatékából	11,665	frt	55	kr.
Pesti magyar kereskedelmi bank alapítványa	5,000	«	—	»
ARENSTEIN JÓZSEF l. t. hagyománya	1,000	»	—	»
SEMSEY ANDOR ig. és t. t. adománya	20,000	»	—	»
KRISTYÓRI JÁNOS hagyománya	100	»	—	»
Dr. PADOS JÁNOS	100	»	—	»

II. Állandó Bizottságok.

1. A **Nyelvtudományi Bizottság** folyóiratából, a *Nyelvtudományi Közlemények*-ből megjelent a 3—4. számú kettős füzet s az 5. és 6. füzet, melyekkel a XXII. kötet teljessé vált. (Az utóbbi két füzetet Budenz József elhalálózása után már SIMONYI ZSIGMOND szerkesztette. A XXIII. kötettől fogva a Közlemények negyedévi füzetekben jelennek meg s a magyar és ugor nyelvészet mellett kiterjeszkednek a nyelvtudománynak egyéb ágaira is.)

A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* teljesen befejeződött s az 1893. év elejére a betűrendes szótár három füzeté is elkészült.

MUNKÁCSI BERNÁT *Vogul népköltési gyűjtemény*-éből megjelent

a II. kötet, mely az istenek énekeit foglalja magában és sajtó alatt volt a III. kötet («Medvénekek»).

HALÁSZ IGNÁ CZ *Svéd-lapp nyelv* című gyűjteményéből sajtó alatt volt az 5. szám (lapp népköltési gyűjtemény).

Az új *Magyar Tájszótár* kidolgozása is annyira haladt, hogy 1893-ban immár remélhetőleg sajtó alá kerül.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásában megjelent:

1. *Kazinczy Ferencz összes művei. Kazinczy F. levelezése.* Közzéteszi dr. VÁ CZY JÁN OS. III. kötet. 1803—1805. XVIII. 572 lap. Budapest, 1893. — 2. *Magyar írók élete és munkái.* Irta id. SZINNYEI JÓ ZSEF. Budapest, 1802. 12—17. füzet. — 3. *Irodalomtörténeti Közlemények.* Szerkeszti dr. BALLAGI ALADÁ R. II. évfolyam. Budapest, 1893. 528 l.

3. A Classica-Philologiai Bizottság «Görög- és latin remek-írók» című fordítási gyűjteménye, mely kétféle, úgymint bilingvis és tisztán magyar kiadásban jelenik meg, 1892-ben két kötettel gyarapodott: a dr. GERÉB JÓ ZSEF magyar *Herodotos*-nak három könyvre terjedő második részével és a dr. FINÁ CZY ERNŐ fordította *Lykurgossal*.

A PONORI THEWREWK EMIL-féle Festus-kiadás folytatásából elkészült a *Codex Festi Farnesianus* phototypikus reproductiója. A nyomdai teendő 1893. elejére maradt.

Végre elhatározta a bizottság egy olyan szótárnak a szerkesztését, mely a *magyarországi latinság*-nak a szókincsét lehetőleg egészen magában foglalja s az e nyelven írt kuttőink kellő megértésére szolgáljon.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben *kilencz* ülést tartott és pedig január 2., január 30., február 27., márczius 26., április 30., június 4., október 1., október 29. és november 26-án. Ez üléseken figyelmét kiterjesztette a magyar történelem minden korszakára, részint a történelmi emlékek felkutatása, részint azok kiadása által. Ezen kívül az Akadémiától és az osztálytól számos hozzá intézett kérdésben mondott véleményt.

Igy a bizottság tett javaslatot az lpolyi Arnold-féle alapítvány szabályzatának szövegezésére nézve; ugyancsak a bizottság szövegezte a Gorove-, Lé vay-, Péczely- és Vitéz-jutalmakra kiírandó pályakérdéseket. A bizottság adott véleményt az első hazai takarékpénztár-egyesület által a hazai történelmet tárgyaló munkák jutalmazására felajánlott 7000 frtnyi jutalom tárgyában és formulázta a kitűzendő feladatot.

A millennium alkalmából kiadandó nagy forrásmű tervezetének megállapítása, a mű vezetése és az érintkezés a benne közreműködő szakférfiakkal a bizottságra bízván, az ennek megfelelőleg egy végrehajtó bizottságot nevezett ki, mely feladatának eleget téve, a mű részletes programját megállapította, érintkezésbe lépett az egyes szakférfiakkal, kiknek közreműködését biztosította és a kiadvány szerkesztésére

PAULER GYULA r. tagot megnyervén, alaposnak hiszi a reményt, hogy a kiadvány az ünnep fontosságához és jelentőségéhez méltó lesz. Ez albizottság javaslatai a bizottság elé kerülven, ez a kiadvány ügyével majd minden ülésében foglalkozott.

A bizottság kiadásában az 1892. év folyamán a következő munkák jelentek meg:

1. THALY KÁLMÁN r. tagtól «A székesi gróf Bercsényi-család 1470—1835» című nagy történelmi monographiának III-ik kötete, gr. Bercsényi Miklós rézmetszetű arcképével. Az 52 nyomtatott ívnyi kötet a család főalakjának, gr. Bercsényi Miklósnak az 1703—1706. években viselt dolgaival foglalkozik. Felhasználatlan, sőt eddig merőben ismeretlen levéltári adatok tárháza e kötet, melyben a benne tárgyalt főalak személyiségénél és nagy szerepénél fogva — mondhatni — az egész Rákóczy-féle szabadságharcz történetét bírjuk.

2. SZILÁGYI SÁNDOR r. tagtól az «Erdélyi országgyűlési Emlékek» XV. kötete, mely 37 ívnyi terjedelemben az 1669—1674. évek országgyűléseinek irományait, a megfelelő bevezetések kíséretében, tartalmazza.

3. KOLOSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN lev. tagoktól «A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye (Corpus Statutorum)» című kiadvány harmadik kötete, mely 55 nyomtatott íven a tiszántúli törvényhatóságok, u. m. vármegyék, kiváltságolt kerületek és városok statutumait teszi közzé az 1548—1844. évekből, kimerítő jegyzetek és bő tárgymutató kíséretében.

4. SZILÁGYI SÁNDOR r. tagtól a Monumenta Hung. Hist. XXX. kötetének kiegészítéseként «Ujabb pótlék Szamosközi István történelmi maradványaihoz» címen, megjelent a harmadik pótló közlemény 3 nyomtatott ívnyi terjedelemben, mely egy, néhai Wenzel Gusztáv társunk birtokában volt kézirat nyomán Szamosközi István 1602—1605-ből való történelmi feljegyzéseit közli.

5. A bizottságnak a M. Történelmi Társulattal közösen kiadott folyóirata, a *Történelmi Tár*, a lefolyt évben 50 ívnyi terjedelemben jelent meg, nagy érdekű történelmi anyagot tevéen közzé hazai és külföldi (kivált svédországi) levéltárakból.

Mindezeket összevéve, a Történelmi Bizottság közreműködésével a lefolyt évben összesen öt mű jelent meg, 197 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

Ezekén kívül sajtó alá kerültek a következő kiadványok:

1. FRANKÓI VILMOS r. tagtól Mátyás király levelezésének I. kötete.

2. THURY JÓZSEFTŐL a Török Történetírók fordításának I. kötete.

Mindkét kiadvány nyomtatása annyira haladt, hogy megjelentök nem sokára várható.

Sajtó alá adatott még:

3. SZILÁGYI SÁNDOR r. tagtól az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVI. kötete.

A régi vállalatok, mint az Anjoukori Okmánytár VII-ik. Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötetei, előmunkálataik nagyobb fáradsággal járván, még nem kerülhettek sajtó alá; úgyszintén a tervbe vett Zsigmondkori Oklevéltár sem, mely az ország legnevezetesebb levéltárainak anyagát óhajtván egybefoglalni, az anyag gyűjtése hosszabb időt vesz igénybe. A bizottság azonban gondoskodott arról, hogy az előkészítés akadálytalanul haladjon s hogy a vállalat munkálatairól jelentések által tájékozva legyen.

Sajnos, hogy a bizottság munkaprogrammjába fölvevett Rákóczy családi oklevéltár előmunkálatai a vörösvári levéltár használata elé felmerült akadályok miatt megvalósíthatók nem voltak.

Ezek mellett a bizottság, működése körét kitágítván, előkészítette több új kiadványnak és vállalatnak útját.

Igy munka-programmjába vette két nagyérdekű történelmi napló kiadását (t. i. Keczer Ambrus XVII. és Krman Dániel XVIII. századi naplójáét). THALLÓCZY LAJOS lev. tagtól legközelebb — a közös pénzügyministerium támogatásával — megkezdí egy 3—4 kötetre terjedő oklevéltár kiadását, mely Bosznia és Hercegovina történetére s egyúttal Magyarország és a Balkán-félsziget éjszaknyugoti területe közötti összeköttetésre vonatkozó okleveles anyagot fogja felölelni. Egy régi óhajnak eleget téve és régi hiányon segítve a *M. Tört. Tár* 1856—1877. évi folyamaihoz pontos tárgy- és névmutató készítését rendelte el, mely hivatva lesz a becses sorozatban rejlő értékes történelmi anyag használatát nagyban megkönnyíteni.

Ezekén kívül saját működése keretébe vonta és biztosította — az osztálynak ajánlott föltételek teljesítése mellett — a *Hunyadiak korának* folytatását, melynek szellemi részéről való gondoskodás eddig is a bizottság feladata volt. Az 1892. év végén hozott határozat értelmében a nagy műnek CSÁNKI DEZSŐ lev. tag által való, közelsimerést érdemlő folytatásáról a bizottság úgy szellemi, mint anyagi tekintetben gondoskodni fog.

A M. Történelmi Társulatnak nagybecsű vállalatát, a *Történelmi Életrajzokat*, miként a megelőző években is, segélyben részesítette. Hasonlókép segélyezte DOBY ANTAL-nak elismerést érdemlő genealogiai kutatásait.

A külföldi könyv- és levéltárakban beszerzendő másolásokra felvett összegből segélyt nyújtott dr. VÁRI REZSŐnek, hogy Leo Sapiens és Constantinus Porphyrogenitus kéziratait a párisi és müncheni könyvtárakban tanulmányozhassa. A bizottság ez elsőrangú kútfők új kritikai kiadását, melylyel Európaszerte érzett szükségletnek tesz eleget, a millennium alkalmából kiadandó forrásműben szándékozik közzétenni.

Kézirat-gyűjteményét, mely évtizedek óta rendszeresen összegyűjtött nagybecsű másolatokból alakult, készségesen rendelkezésére bocsátotta egyes kutatóknak, kik ez iránt a bizottságot megkeresték

és egyúttal gondot fordított a gyűjtemény rendszeres kezelésére. THALY KÁLMÁN biz. tag szerencsés fölfedezése következtében megtette az előintézkedéseket arra, hogy Bolognában a Marsigli-levéltárban az Akadémia kiküldöttei annak idején kutatásokat, másolásokat végezhesenek.

A bizottság belső életét illetőleg, kiemelő, hogy a lefolyt évben történt a bizottság újjáalakítása három évi időtartamra, mely alkalommal a bizottság eddigi tagjain kívül SZILÁDY ÁRON r. tag és NAGY GYULA lev. tag (a bizottságnak addig segédtagja) a bizottság rendes tagjaivá választottak. A bizottság elnöke és előadója szintén újra megválasztottak. Másrészt a fájdalom és gyász érzetével kell megemlékezni azon súlyos veszteségről, mely a bizottságot SALAMON FERENCZ r. tag halálával érte.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** működése azóta, mióta miniszteri meghagyás következtében állami javadalmának fele részét (2500 frt) a műemlékek orsz. bizottságával egyetértésben használhatja csak, jó részben megvan bénítva. A jelzett állapot ugyanis abban nyilvánul, hogy a közös kiadványokra föntartott jelentékeny összeg a múlt évben sem volt fölhasználható, mivel abból a műből, melyre a javadalom felét közös megállapodás következtében szánta, t. i. a kassai székes-templom monographiájából, sem a tervbe vett képestáblák, sem a szöveg nem állottak a bizottság rendelkezésére. Ennek következtében a bizottság elhatározta, hogy elvben ugyan föntartja azt az elhatározását, mely szerint hazánk legjelesb középkori műemléke méltó módon megörökítendő, de addig, míg a nehezen megindítható nagy mű tényleg igénybe fogja venni a felgyült javadalmat, esetleg más nevezetesebb hazai műemlékek u. m. a solymosi vár és esetleg a diósgyőri vár is közzé fognának tételni, s e részben a műemlékek orsz. bizottságával is érintkezésbe lépett a bizottság, mert az építészeti fölvétel és a rajzok elkészítése és fölülbírálása a műemlékek orsz. bizottságának hatáskörébe tartozik.

Mindezen okoknál fogva a bizottság működése az elmúlt évben is szűk mederben mozgott és megcsönkult javadalmából csak egyik irodalmi vállalatának, az «Archaeologiai Értesítő»-nek föntartására jutott elegendő költség. Ebből a múlt esztendőben megjelent a huszonhatodik évfolyam, öt füzetben, harmincz ívnyi tartalommal; kiadott példányszáma 950. Tizenöt fővárosi, tizenkilencz vidéki s egy külföldi munkatárs gazdagították tartalmát, mely a folyóirat rendeltetésénél fogva egyaránt átöleli az őskortól kezdve a XVIII. század elejéig a hazai archaeologia és műtörténet összes ágait és fölveszi keretébe a numismatikát és fölirattant is. A közlemények összes száma a múlt évben is túlhaladta a 140-et és e cikkek lényeges kiegészítése gyanánt negyvennyolcz képestábla és száznál több ábra kísért a szöveget.

Leginkább folyóirata révén, a bizottság képes duczainak tára is folytonosan gyarapodik, úgy hogy a szoros leltári kezelés alatt álló képes ducztár száma a hatezer ötszázat is túlhaladta már. A bizottság

e gazdag képészletét legnagyobb liberalitással szokta tudományos vagy népszerű irodalmi vállalatok rendelkezésére bocsátani, és mivel az óriási készlet mintaszerű kezelés alatt áll, a múlt évben is könnyű volt tizennégy különböző irodalmi vállalat számára kétszázkilencvennégy duczt kölcsön adni. E kiadványokból főlemlítjük a magyar történelmi Életrajzokat, Budapest régiségeit, a soproni, mosonyi és dél-magyarországi rég. egyesületek közleményeit, Lehoczky Bereg megye régiségeit, a Hadtörténelmi közleményeket s a Vasárnapi Ujságot, a bécsi arch. epigr. Mittheilungent s a bécsi anthrop. társulat közleményeit, végül az aacheni történettudományi társulat Évkönyvét. A bizottsági ducztár jó része a nemz. múzeum régiségtárában nyert újabban biztos helyet és kényelmesen hozzáférhető fölállítást; e jelentékeny szolgálaton kívül a múzeum a bizottság működését azzal is könnyíti, hogy múzeumi régiségek rajzait folyóirata rendelkezésére állítja s ezért vizsonzolgálatul mindössze csak negyven példányt nyer belőle évenként.

Ülése kettő volt a bizottságnak a múlt évben. Egyiket június 13-ikán tartotta; ez volt az új akad. választások után szükséges alakuló ülése. Ujabbán is három évre megválasztotta eddigi elnökét és előadóját, a ki egyúttal, úgy mint eddig, a bizottsági kiadványok szerkesztője; ugyanekkor a bizottság kiegészítette magát hét beltaggal és megválasztotta újból azon tizenkét kültagját, kik az elmúlt cyklusban segítségére voltak.

Másik ülését november 26-ikán tartotta a bizottság, s ekkor főtárgya volt költségvetésének megállapítása. Ugyanekkor bőven és behatóan foglalkozott a bizottság a kassai dóm, a diósgyőri vár monographiáival, valamint az «Arch. közlemények» költségek híján való elhalasztásának ügyével.

Tagjai sorából a bizottság elvesztette a múlt évben *kültagját*, Dobóczy Ignácot, kinek a hazai numismatika körül hervadatlan érdemei voltak és azért a bizottság az ő emlékét június 13-iki jegyzőkönyvében megörökítette.

6. A statisztikai és nemzetgazdasági bizottság munkássága a lefolyt évben is a szokott mederben folyt.

Tevékenységének maradandó nyomai ezúttal is az általa anyagilag segélyezett s szellemileg támogatott irodalmi vállalatokban jutnak kifejezésre.

a) A «Nemzetgazdasági Szemle» JEKELFALUSSY JÓZSEF szerkesztésében ezúttal is a megállapítottnál jóval nagyobb, 73 ív terjedelemben jelent meg, tartalmazva 24 közigazdasági és 14 statisztikai értekezést, az újabb hazai és külföldi szakmunkákról pedig beható kritikai ismertetéseket közölve.

b) A bizottság által megindított «Megyei monografiák» közül a lefolyt évben három jelent meg: Somogy-, Békés- és Csanádmegyék monografiája, az első ifj. gróf SZÉCHENYI IMRE, a két utóbbi pedig

dr. GAÁL JENŐ országgyűlési képviselő tollából. Mindhárom a «Nemzetgazdasági Szemlé»-ben jelent meg; de megjelentek külön is, mint a «Megyei monografiák» II. kötetének egyes füzetei.

c) A «Nemzetgazdasági Írók» tárából, melynek kéziratáról a bizottság gondoskodik, kiadására pedig a «Pallas» nyomda vállalkozott, eddigelé 7 kötet jelent meg. Ujabbán megjelent kötetei a következők: Ricardo Dávid: A közgazdaság és adózás alapelvei. Fordította LÁNG LAJOS. Sismondi János: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Fordította ENYEDY LUKÁCS. Smith Ádám: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. III. kötet; ford. PÓLYA JAKAB.

d) A «Közgazdasági és statisztikai Évkönyv»-ből, melyet a bizottság megbízásából és az országos statisztikai hivatal támogatásával JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA szerkesztenek, ezúttal kettős évfolyam fog megjelenni. A nagy népszámlálási anyag végleges feldolgozása, valamint az újabb külföldi népszámlálások végeredményének közzététele előtt nem látszott czélszerűnek e kézikönyvet közre bocsátani, s a bizottság jóváhagyásával a szerkesztők elhatározták, hogy az 1892—93. évekre a terjedelem megfelelő emelésével egy közös kötetet fognak készíteni, mely különösen a népességi viszonyokat gazdagon és kimerítően fogja tárgyalni.

Ezenkívül a bizottság a közgazdasági és statisztikai tudomány-szakot illető akadémiai ügyekben szakvéleményével a II. osztálynak mindig rendelkezésére állott.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság 1892-ben összesen 3000 frtot fordított tudományos munkálatok és buvárlatok támogatására. Ez összegből 2000 frt a zoologia-physiologia körébe eső nagyobb szabású tudományos buvárlatra utalványoztatott; nevezetesen: a Balaton állatvilágának tanulmányozására 1000 frt, a gége beidegzése élettanának monografiájára, mely kísérleti kutatás alapján lesz megírandó, 500 frt; a magyarországi mohállatok monografiájának megírására, balatoni kutatásokra és végre orthopterologiai tanulmányokra összesen 500 frt.

A bizottság 1000 frtot felerészben utazási segélyül utalványozott olyan utazásokra, melyeknek célja: hazánk természeti viszonyainak megismerése és tudományos feldolgozásra való anyag gyűjtése volt; felerészben pedig a mathem. és physikai társaság folyóiratának támogatására fordítottatott.

A bizottság kiadásában megjelent:

1. «Magyarország barna békái» MÉHELY LAJOS-tól. 4 íven, 8 tábla eredeti színes rajzzal.

2. «Magyarország és társországainak sphaerái» HAZSLINSZKY FRIGYES-től. 25 íven, 15 tábla eredeti rajzzal.

E két munkával indult meg a «Math. és természettud. Közlemények» XXV-ik kötete, a mely eddig 29 ívből áll és 23 tábla rajzmelléklete van.

8. A **Hadtudományi Bizottság** a fenforgó mostoha viszonyoknál és eszközei szerény voltánál fogva csak szűk korlátok közt működhetik ugyan, de ennek daczára a magyar katonai irodalom ügyét évről-évre egy-egy lépéssel előbbre viszi.

a) *Irodalmi működése* a bizottságnak, mint eddig, úgy az elmúlt évben is kiváltképen a magyar hadi történetírás fejlesztését czélozta.

«*Hadtörténelmi Közlemények*» című folyóirata a lefolyt évben immár V-ik évfolyamát fejezte be.

Hogy e különleges irodalmi ágat művelő folyóirat magát állandóan fenntarthatja, arról tanúskodik, hogy a bizottság e vállalata hézagot tölt be, továbbá pedig arról, hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni, magának közönséget teremteni, képes volt.

A folyóirat az elmúlt évben is kéthavonként jelent meg és 5 füzetben, melyek terjedelme 8—10 ív közt váltakozott, összesen 45 nyomtatott ívnyi szöveget, 5 arcképet és 6 térkép, vázlat és csatakép mellékletet hozott.

A vállalat anyagi sikere szintén teljes; előfizetőinek száma az elmúlt évben közel 600 volt, minek folytán a folyóirat nyomtatási és kiadási költségeit az előfizetések teljesen fődőzték, sőt a folyóirat jövődelméből egy magasabb pályadíj is ki volt tűzhető.

A honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága a folyóiratot állandóan nagylelkűleg támogatja, s mint eddig, a lefolyt évben is a csapatok könyvtárai számára 100 példányt rendelt meg; hű pártolója a vállalatnak a magyar honvédség tisztikara is, melyből az előfizetők túlnyomólag legnagyobb száma került ki.

A folyóirat *hadtörténelmi pályázata* a lefolyt évben is sikeres volt.

A *300 arany frankból álló* nagy pályadíjat CZIMER KÁROLY, szegedi iskolai igazgató, «*Temesvár megvétele 1552-ben*» című munkája nyerte el, melynek első közleménye a «Hadtörténelmi Közlemények» folyó évi első füzetében már közzététetett.

SZÉCSI MÓR századosnak az *1866-ik évi osztrák-olasz háború* katonai történetét tárgyaló munkája már sajtó alatt van s nyomása nem sokára be fog fejeztetni.

Vége BALÁZS GYÖRGY őrnagy az *1866-ik évi osztrák-porosz háború* történetét most már befejezte s az a folyó év folyamán nyomdá alá kerül.

b) A bizottság által kezdeményezett «*Hadtörténelmi Múzeum*» ügye a megvalósulás elé most annál biztosabban néz, mivel az a magas kormány által a millennium ügyével hozatott kapcsolatba, és a Nemzeti Múzeum kérdésével egyidejűleg nyer megoldást.

c) A *bizottság tagjai* részt vettek a folyóirat munkálataiban, az irodalmi művek bírálatában, fáradoztak a hadtörténelmi múzeum létesítésén, számadások átvizsgálásában stb.

d) Különféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben 4 ülést tartott.

9. **A Könyvkiadó Bizottság** 1892. évi illetményül négy kötetet adott az aláíróknak, u. m.:

Paul Janet: A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. II. kötet. Fordította LŐRINCZ BÉLA. 1892. 543 lap. III. köt. Ford. ANGYAL DÁVID. 1892. 567 lap.

Ribbeck Ottó: A római költészet története. III. köt. Fordította KATONA LAJOS. 1893. 552 lap.

Dr. Schuchardt Károly: Schliemann ásatásai, Trója, Tiryns, Mykéne, Orchomenos és Ithakában. Ford. DR. ÖREG JÁNOS. Két arczképpel, 7 abroszszal, tervrajzzal és 321 ábrával. 1892. 464. lap.

III. Az 1892. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki drámai pályázat* (vigjátékok), 100 arany.

Az 1891. szept. 30. határnapig 7 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1892. márczius 19-én tartott összes ülésen GABÁNYI ÁRPÁD «A Kapi vár» című négyfelvonásos történeti vigjátékának íteltetett oda.

2. *Gróf Karátszonyi drámai pályázat* (komoly drámai művek), 400 arany.

Az 1891. szept. 30. határnapig 24 pályamunka érkezett be; az 1892. márczius 28-án tartott összes ülésen a jutalom ki nem adása határoztatott.

3. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 100 frt.

Az 1891. szept. 30. határnapig beérkezett 35 pályamű; az 1892. márczius 28-án tartott összes ülés a jutalom ki nem adását határozta el.

4. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1885—1891. évkörben megjelent társadalomtudományi munkák), 200 arany, illetőleg 50 arany.

Az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés a nagyjutalmat KELETI KÁROLY «Magyarország népességének élelmezési statistikája physiologiai alapon. Budapest, 1887.»; a Marczibányi-mellékjutalmat pedig VÉCSEY TAMÁS «A római jog külső története és institutói» című munkájának ítélte oda.

5. *Sámuel-díj* (1891. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés számára), 15 arany.

Az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés e díjjal KICSKA EMIL-nek «Hangsúly és szórend» (M. Nyelvőr 1891.) című értekezését jutalmazta meg.

6. *Gróf Nádasdy-pályázat* (elbeszélő költemény), 100 arany.

Az 1891. szept. 30. határnapig beérkezett 11 pályamű; az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalom ki nem adását határozta el.

7. *Marczibányi nyelvtudományi jutalom* (magyar phrasaologia), 80 arany.

Az 1891. szept. 30. határnapig egy pályamunka érkezett «Nemzeti genius» jeligével; az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés «a pályamunkát nagy terjedelmű s nagy fáradságot és szorgalmat tanúsító mivoltánál fogva jutalomra ajánlotta, de azzal a kikötéssel, hogy a pályadíj csak akkor adassék ki, a mikor a szerző pályaművét töle telhetőleg kiegészítette és megjavította». Addig jeligés levele felbontatlanul az irattárban tétetett le.

8. *Bük-pályázat* (a magyarországi protestantismus története), 1000 frt.

Az 1891. decz. 31-iki határnapig egyetlen pályatervezet sem érkezett be.

9. *Lévay-pályázat* (a m. könnyű lovasság története), 1000 frt.

Az 1891. szept. 30. határnapig pályamunka nem küldetett be.

10. *A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-pályázata* (magyar államjog), 3000 frt.

Az 1891. szept. 30. határnapig három pályamunka adatott be; az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalom ki nem adását határozta el.

11. *Herczeg Czartoryski-pályázat* (lengyel és magyar közjog), 1000 frt.

Az 1891. szept. 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

12. *Az első magyar általános biztosító-társaság pályázata* (a szövetkezetek alapelvei), 500 frt.

Az 1891. szept. 30. határidőig két pályamunka érkezett; az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat a II. sz. pályamunkának ítélte oda. A felbontott jeligés levélből SZÁNTÓ MENYHÉRT, gödöllői korona-uradalmi ispán neve tűnt elő.

13. *Dóra-pályázat* (a keresk. törvénynek a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedései), 50 arany.

Az 1891. szept. 30. határnapig egy pályamunka érkezett be; az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat DR. PÓLYA JAKAB egyetemi magántanárnak oda ítélte.

14. *Vitéz-pályázat* (közetalkotó ásványok főtörési együtthatói), 40 arany.

Az 1891. szept. 30. határnapig egy pályamunka nyújtott be; ennek az 1892. május 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte. Szerzője ZIMÁNYI KÁROLY, műegyetemi tanársegéd.

15. *Rózsay alapítványi nyílt pályázat*, 500 frt.

Az 1892. ápr. 1-ig HALAVÁTS GYULA, kir. osztály-geologus nyújtott be ajánlatot «Az Alföld és Duna-Tisza közének geológiai kutatása és térképezése» című feladat kidolgozására, kinek is az 1892. május 4-én tartott nagygyűlésen megbízás adatott.

16. *Koronázási jubileumi óda-pályázat*, 100 arany.

Az 1892. május 25. határnapig 85 pályamunka érkezett be; az ugyanazon évi június 4-iki összes ülés a jutalmat VARGHA GYULA ódájának ítélte oda.

17. *Kóczán-pályázat* (dráma Salamon és Szt. László korából), 100 arany.

Az 1892. május 31. határnapig 21 pályamű érkezett; a november 28-án tartott összes ülés a jutalmat VÁRADY ANTAL «Charitas» című háromfelvonásos szomorújátékának ítélte oda.

IV. A M. T. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) Megbízás :

a) *Munkák*: SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár. b) *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Irodalomtörténeti Közlemények, Athenaeum, Nemzetgazdasági Szemle, Hadtörténelmi Közlemények.

B) Segélyezés :

a) *Folyóiratok*: Egyetemes Philologiai Közlöny, Magyar Könyvszemle, Történelmi Tár, Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv, Ungarische Revue, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó-vállalatok*: Nemzetgazdasági Írók Társasága, a Természettudományi Társulat könyvkiadó-vállalata, az Orvosi Egyesület könyvkiadó-vállalata. c) *Munkák*: Gróf Széchenyi István levelei III., Magyar Történelmi Életrajzok, Magyar Írók Életrajza.

V. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait általánj fejében kapják :

<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Besztercebánya</i> , Áll. fels. leányisk.
» Állami főreáliskola.	<i>Bonyhád</i> , Ev. algymnasium.
» Kereskedelmi Akadémia.	<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.
» Kölcsey-egyesület.	<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.
<i>Baja</i> , Cist. rendű főgymnasium.	» R. kath. főgymnasium.
» Casino könyvtára.	» M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , Polgári iskola.	» Áll. kereskedelmi iskola.
<i>Békés</i> , Evang. gymnasium.	<i>Budapest</i> , Fő- és székváros levélt.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	» Tud. egyet. könyvtára.
<i>Beregszász</i> , Alreáliskola.	» Tud. egyet. modern phil. seminariuma.
<i>Besztercze</i> , (Erdély) Főgymnasium.	
<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gymn.	» Tud. egyet. tört. semin.

- Budapest,** Tud. egyet. földr. semin.
 » M. kir. közp. meteorológiai intézet.
 » Műegyetemi könyvtár.
 » M. kir. honv. Ludovica-akadémia.
 » Állatorvosi akadémia.
 » Orsz. m. kir. minta-rajziskola.
 » Államközép-ipariskola.
 » M. kir. kémiai intézet.
 » Ág. h. ev. főgymnasium.
 » Kegyesrendi főgymn.
 » II. ker. kir. kath. főgymn.
 » V. ker. gymnasium.
 » VII. ker. főgymnasium.
 » Tanárképző-intézet gyakorló gymnasiuma.
 » Ref. főgymnasium.
 » II. ker. áll. főreáliskola.
 » IV. ker. közs. főreálisk.
 » V. ker. áll. főreáliskola.
 » VI. ker. reáliskola.
 » VIII. ker. főreáliskola.
 » Keresked. Akadémia.
 » M. k. áll. fels. leányisk.
 » Andrássy-úti áll. tanítónő-képezde.
 » II. ker. állami tanítónő-képezde.
 » VI. ker. közép kereskedelmi-iskola.
Csik-Somlyó, R. kath. főgymn.
Csurgó, Ref. főgymnasium.
Debreczen, Ev. ref. főiskolai anyakönyvtár.
 » Ev. ref. főiskola nyilv. olvasóterme.
 » R. kath. gymnasium.
 » Állami főreáliskola.
 » M. kir. gazd. tanintézet.
 » Keresk. Akadémia.
Déva, Állami főreáliskola.
Eger, Érseki joglyceum.
 » Kath. főgymnasium.
Eger, Érsekmegyei könyvtár.
 » Állami alreáliskola.
Eperjes, Ág. hitv. ev. Collegium.
 » Kir. kath. főgymnasium.
Erzsébetváros, R. kath. gymn.
Esztergom, Szt Ben.-rendi gymn.
Felső-Lövő, Ev. tanint. igazg.
Félegyháza, Kath. gymnasium.
Fehértemplom, Főgymnasium.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium.
 » M. k. áll. keresk. Akadémia.
Győnk, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Gyula-Fehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdu-Böszörmény, Ev. ref. gymn.
Hajdú-Nánás, Gymnasium.
Hódmező-Vásárhely, Ev. ref. főgymnasium.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Jászberény, Közs. kath. főgymn.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
Kaposvár, M. kir. állami főgymn.
Karczag, Ev. ref. gymnasium.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
 » Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
 » M. kir. gazd. tanintézet.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
 » Ref. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Késmárk, Ág. h. evang. lyceum.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 » Kir. kath. gymnasium.
Kiskún-Halas, Ref. főgymnasium.
Kisujszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozs-Monostor, M. kir. gazdasági tanintézet.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
 » R. kath. főgymnasium.
 » Ev. ref. kollégium.
 » Unitárius gymnasium.
 » Keresk. Akadémia.
 » Erdélyrészi techn. iparmúzeum.

- Kolozsvár*, Városi polg. fiúiskola.
Komárom, Szt Ben.-r. kath. gymn.
Körmöcbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Kúnszentmárton, Casinói testület.
Kúnszentmiklós, Ev. ref. gymn.
Losoncz, M. kir. állami főgymn.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
 » M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
 » » R. kath. gymn.
Máramaros-Sziget, Helv. hitv. lyceum.
Máramaros-Sziget, R. kath. gymn.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
 » » R. kath. gymn.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
 » Kir. kath. gymnasium.
 » Közép keresk. iskola.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
 » » Felső leányiskola.
Nagy-Szalonta, Algymnasium.
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
 » » Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szombat, Erseki gymnasium.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
 » » Kath. főgymnasium.
 » » M. kir. áll. főreálisk.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium.
Pancsova, Állami főgymnasium tanári könyvtára.
Pannonhalma, Főapátságilyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
Pápa, Sz. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.
 » Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Pozsony, Kir. Akadémia.
 » Ág. h. ev. egyet. egyház theol. akadémiaja.
 » Kir. kath. főgymnasium.
 » Ág. h. ev. lyceum.
 » Állami főreáliskola.
 » Keresk. Akadémia.
Pozsony-Sz.-György, Gymnasium.
Rimaszombat, Egyes. prot. gymn.
Rozsnyó, Ág. h. főgymnasium.
 » Kath. főgymnasium.
Sárospatak, Ev. ref. Akadémia.
Segesvár, Gymnasium.
Selmeczbánya, Kir. kath. gymn.
 » Ev. kerületi lyceum.
Sepsi-Sz.-György, Ev. ref. Székely Mikó-collegium.
Siklós, Polgári iskola.
Sopron, Sz. Benedek-rendi főgymn.
 » Ág. h. evang. lyceum.
 » M. kir. állami főreáliskola.
 » M. kir. áll. keresk. Akad.
 » Állami fels. leányiskola.
Sümegh, Reáliskola.
Szabadka, Községi főgymnasium.
Szabolcza, Kir. kath. gymnasium.
Szamos-Újvár, Örmény kath. gymn.
Szarvas, Ág. h. ev. főgymnasium.
Szász-Régen, Gymnasium.
Szászváros, Ev. ref. Kun-tanoda.
Szathmár, Ev. ref. főgymnasium.
 » Kir. kath. főgymnasium.
Szeged, Kegyesrendi vár. főgymn.
 » Állami főreáliskola.
 » Kereskedelmi középiskola.
Székely-Keresztúr, Unit. gymn.
 » » Áll. tanítóképezde.
Székely-Udvarhely, Ev. ref. colleg.
 » » R. kath. főgymn.
 » » M. kir. állami főreáliskola.

<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.	<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.
» » Főreáliskola.	<i>Új-Vidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
» » Keresk. Akad.	» » Gör.-kel. szerb. főgymn.
<i>Szentes</i> , Városi főgymnasium.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Polgári és közép kereskedelmi iskola.
» M. kir. áll. főreáliskola.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
» Nyilv. elsőfokú iparisk.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
» M. kir. áll. fels. leányisk.	<i>Zombor</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Torda</i> , Unitarius gymnasium.	Összesen 208 intézet.
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.	

VI. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek:

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics könyvtár.	<i>Breslau</i> , Museum Schlesischer Altertümer.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	<i>Brünn</i> , Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch.f.Ackerbau etc.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	» Bibliothek d. mähr.-schlesisch. Landesausschusses.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation. de l'Université.	<i>Bruxelles</i> , Académie R. des Sciences et Belles Lettres.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein im Regierungsbezirke Schwaben und Neuburg.	» Société Numismatique Belge.
<i>Baltimore</i> , Johns Hopkins Univers.	<i>Budapest</i> , M. k. miniszerelnökség.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	» Vall. és közokt. minist.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei mívelődéstörténeti egyeslet.	» Képviselőh. Könyvtára.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	» Egyetemi Olvasókör.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	» M. kir. földtani intézet.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	» Magyarhoni földt. társ.
» Gesellschaft für Erdkunde.	» M. k. természettud. Társ.
» K. preuss. Statist. Bureau.	» Magyar Nemz. Múzeum.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	» M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.	» M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.
<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.	» Magy. Tört. Társulat.
<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.	» Nemz. színház könyvt.
	» Orsz. m. iparegyesület.
	» Földm. m. k. min. mezőgazd.-statiszt. osztálya.

- Budapest*, M. kir. orsz. levéltár.
 » Orsz. m. kir. statisztikai hivatal.
 » Föv. statiszt. hivatal.
Bukarest, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
Cambridge (England), Cambridge Philosophical Society.
Catania, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
Cherbourg, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
Christiania, Société des Sciences.
 » Université R. de Norvège.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein für das Grossherzogtum Hessen.
Debreczen, Orsz. gazd. intézet.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és történ. egyesület.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles lettres.
Dorpat, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
 » Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 » R. College of Physicians.
Firenze, Accademia della Crusca.
 » Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 » Bibl. Nationale Centrale.
 » R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 » R. Istituto di Studi Superiori Storico-pratici di Firenze.
Frankfurt a/M., Physikalischer Verein.
Genève, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Universitäts-Bibliothek.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Gratz, Hist. Verein f. Steiermark.
 » Akademischer Leseverein.
 » Hist. Sem. an d.k. k. Univ.
Gyulafehérvár, Batthyányikönyvt.
 » Alsófehérm. tört. rég. és term. tud. egyesület.
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 » » Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 » Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Helsingfors, Finnländische Societät d. Wissenschaften.
 » Finnische Literarische Gesellschaft.
 » Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 » Finnische Alterthums-gesellschaft.
 » Suomalais Ugrilainen Seura.
 » Kotikielen Seura.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
 » Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 » Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 » Bibliotheca Hungarorum.
Kassa, Felső-magyarországi Múzeumegyesület.
Kiel, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnthen.

- Kolozsvár*, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
- Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen*, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
- » Société des Antiquaires du Nord.
- Krakó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandais d'Antiquités.
- Leipzig*, Museum f. Völkerkunde.
- » Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
- Liège*, Inst. Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lisbonne*, Académie Reale des Sciences.
- London*, Society of Antiquaries.
- » R. Institution of Great Britain.
- » R. Astronomical Society
- » R. Asiatic Society.
- » R. Geographical Society.
- » Royal Society.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lócse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Alterthumsverein.
- Luxemburg*, Section Historique de l'Institut.
- Madrid*, Acad. Reale des Sciences exactas.
- Magyar-Óvár*, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein f. Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde.
- Modena*, Status Archivum.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
- Moscou*, Société d'Archéologie.
- » Société Impériale des Naturalistes.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
- » Hist. Ver. f. Oberbaiern.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
- » » Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
- » » Szász nemz. levéltár.
- » » Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
- Nagyvárad*, Biharm. rég. egylet.
- Namur*, Société Archéologique de Namur.
- Napoli*, Reale Accad. di Archaeol.
- » Grande Archivio di Stato.
- » R. Accad. delle Scienze, Fisiche e Mathematiche.
- » R. Acad. delle Scienze Morali e Politiche.
- » Biblioteca Nazionale.
- New-York*, New-York Academy of Sciences.
- » » Amer. Geogr. Society.
- Nürnberg*, Germanisch. Museum.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Alterthumsverein.
- Paderborn*, Verein für Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
- Paris*, Bibl. de l'Institut de France.
- » Annuaire Géolog. Universel.
- Philadelphia*, Amer. Philosophical Society.
- » Acad. of Nat. Sciences.
- Pozsony*, Természettud. és orvosi egylet.
- Prága*, Museum d. königr. Böhmen.
- » K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.

- Prága.* Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 » Ver. böhm. Mathematiker.
 » Verein böhm. Philologen.
 » Český Líd.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Riga. Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 » Accademia dei Lincei.
 » Bibliotheca Apostolica Vaticana.
 » Specola Vaticana.
 » Società Geografica Italiana.
Salzburg, Vaterl. Museum Carol-Augusteum.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 » » M., Missouri botanical Garden.
St. Pétersbourg, Académie Imp. des Sciences.
 » » Commission Imp. Archéologique.
 » » Observ. Phys. Central.
 » » Société Imp. Géographique de Russie.
Sepsi-Szt.-György, Székely Nemz. Múzeum.
Spalato, K. k. Archaeol. Museum.
Stockholm, Académie R. Suédois des Sciences.
Strassburg, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
 » Histor. Litterarischer Zweigverein des Vögesenclubs.
Stuttgart, Kön. öffentliche Biblioth.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Vasmegyei régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi terméset. tud. társulat.
- Temesvár,* Délm. tört. és régészeti társulat.
Tokyo, Imperial Univers. of Japan.
Triest. Museo civico di Storia Naturali.
 » Società Adr. di Scienze Natur.
Újvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst u. Alterthümer.
Washington, United States Geological Survey.
 » Departement of Agriculture of the United States of America.
 » Smithsonian Institution.
Weimar. Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Venezia, Archivio Generale.
 » Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Wien, Alterthumsverein.
 » K. u. k. Hofbibliothek.
 » K. u. k. Universitätsbibliothek.
 » K. u. k. Geh. Haus- Hof- u. Staatsarchiv.
 » K. u. k. Kriegsarchiv.
 » Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.
 » K. u. k. Geograph. Gesellsch.
 » Kais. Akademie d. Wissensch.
 » K. u. k. Geolog. Reichsanstalt.
 » Centralkommission zur Erhaltung d. Baudenkmale.
 » Leseverein am k. u. k. Polytechnikum.
 » Naturhist. Verein an d. Univ.
 » Zoolog.-botanische Gesellsch.
 » Akad. Ver. d. Naturhistoriker.
 » Pázmány - intézeti magyar irodalmi iskola.
 » K. k. Naturhist. Hofmuseum.
Wiesbaden, Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.

<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.	<i>Zágráb</i> , Horvát-slavon-dalmát or-
» Egyetem »	szágos levéltár.
» Múzeum »	<i>Zombor</i> , Bács-Bodrogm. tört. társ.
» Horvát arch. társaság.	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

VII. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudományszakok száma 51, s 47,191 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem: 5,354, Magyar történelem: 2,651. Életírás: 2,115, Politika: 2,256, Magyar Politika: 1,397, Jogtudomány: 1,050. Magyar jogtudomány: 1,321, Magyar országgyűlési irományok: 95, Földrajz: 1,017, Magyar földrajz: 414; Térképek: 925, Utazás: 1,076, Statisztika: 499, Anthropologia: 245, Természettudomány: 160, Természettan: 828. Vegytan: 405, Matematika: 872. Természetrájz: 127, Állattan: 476, Növénytan: 355. Ásványtan: 503, Orvostudomány: 2,388, Hadtudomány: 582, Philosophia: 1,162, Paedagogia: 1,753, Széptudomány: 456, Nyelvtudomány: 1,509, Magyar nyelvtudomány: 402, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2,262, Külföldi folyóiratok: 189, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 693, Latin irodalom: 825, Class. philologia: 636, Uj latin irodalom: 792, Régészet: 972, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 719, Olasz irodalom: 200, Francia irodalom: 612, Germán irodalmak: 1,259, Szláv irodalmak: 406, Külföldi és hazai társulatok s Akadémiák kiadványai: 296, M. T. Akadémia kiadványai: 347; Gazdaság: 1,331, Theologia: 892, Encyclopaedia: 139, Incunabula: 355, Bibliographia: 695.

A betűrendes címjegyzék írása ez évben is folytatott s az elkészült 4000 czédulával ezek száma mintegy 45,000-re emelkedett.

Ezenkívül a rendes folyó munka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése az inventáriummal együtt tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma: 91.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: 189 külföldi akadémiaival, külföldi és hazai tudományos társulattal és testületekkel folytatott csere és ajándék útján:

484 mű 380 köt., 322 füz., 200 isk. ért. és 10 térk.

Magánosok aján-

dékából 113 » 77 » 42 »

29 nyomda köte-

lespéldányaiból 843 » 297 » 723 » és 28 ujság, 28 köt.

Saját kiadványai-

ból 40 » 47 » 60 »

Vétel útján . . .

286 » 429 » 60 » és 6 kézirat.

Az összeg-gyarapodás 1892-ben 1,766 mű 1,230 kötet, 1,216 füz. 200 isk. értesítő, 28 ujság 28 kötetben, 10 térkép és 6 kézirat. Ehhez járul 140 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasó termében 5,995 olvasó 9,499 munkát használt. Házon kívül való használatra 150 egyén 520 munkát kölcsönzött ki.

A *kézirattár* rendezése 1891. decz. 31-kén be lévén végezve. 1892-ben a szakokban tett a rendező némely szükséges igazításokat; a *«Levelezés»* szak megrongyolott összes czédula-katalogusait újra írta s az újabb szerzemények és gyarapodások rendezésével foglalatosskodott.

Éber Nándor kézirati hagyatéka megvásároltatván, abból rendezés után alakult s részint a *«Vegyes»*, részint a *Történelem «Napló»* alszakába, legnagyobb részint a *«Levelezés»* szakba 28 kötet helyeztetett el.

Szintén megvásárolta az Akadémia *Ujváry Mihály* kézirathagyatékát, melyből rendezés után 145 8-rét kötet vált ki s részint a *«Régi és újabb Írók kézirati művei»*, részint a *«Vegyes»* szakba helyeztettek el.

A Kézirattárt az akadémián kívül használta 50 tudós és író; bent az olvasó termekben 110, főleg sok egyetemi ifjú és növendékpap; vidéki s nagy városokban élő tudósok és írók, tudományos közintézetek igazgatóinak jótállása mellett használták tizenketten.

Történelmi, irodalmi és nyelvészeti folyóiratok és szaklapok szerkesztői igen gyakran s hónapokra terjedőleg kutattak benn s használták a kézirattár adatait.

Ez évben a *Kézirattár* iránt az olvasó közönség figyelme látóhatólag növekedett. Az ajándékozások azonban megapadtak.

VIII. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1892-ben.

Az Akadémia **vagyona** az év elején 2.321,122 frt 31 krt tett; az év végén 2.329,530 frt 11 krt. E szerint az évi vagyonszaporulat volt: 8,407 frt 90 kr. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: *a)* Kazinczy-alap (ingatlanokban és készpénzben) 20.607 frt 42 kr.; *b)* székely kivándorlási alap 9,906 frt 79 kr.; *c)* az akadémiai tisztviselők nyugdíjalapja 3,653 frt 83 kr.; *d)* hg. Czartoryski-alap 1,065 frt 07 kr.; *e)* Reguly-alap 373 frt 54 kr.; *f)* Udvardy Cherna János l. t. jubiláris alapítványa 305 frt 80 kr.; *g)* Semsey Andor ig. és t. tag adománya 60,000 frt. Végre az Akadémia kezeli az Arany János-emlékszoboralapot is, mely ez idő szerint 29,756 frt 64 kr. (eddig felhasználtatott 64,235 frt 54 kr.)

Bevétele volt az Akadémiának 163,084 frt 70 kr. (ebből 40.000 frt államsegély), **kiadása** pedig 154,676 frt 80 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben: 23,570 frt 92 kr. Jutalmazásokra fordított: 3,467 frt 45 kr.

Az 1893-ik évi **előirányzat** 153,500 frt bevételt és 151,000 frt kiadást tüntet föl.

IX. A M. Tud. Akadémia Könyvkiadásai 1892-ben.

*) *Magyar Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1893-ra. 227 l. Ára 1 ft.

*) *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 1892-iki folyam. 25—36. füzet. Előfizetési ára 3 ft.

Alapszabályok és Ügyrend, (Magyar Tud. Akadémiai) —. 1892. 206 lap.

*) *Archaeologiai Értesítő*. Évenként öt füzetben. Szerkeszti Hampel József. Új folyam. XII. köt. Ára egy évre 6 ft.

Athenaeum philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre. I. évfolyam. 1—4. sz. 1892. 571 lap. Előfizetési ára egy évre 5 forint.

*) *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.) Szerkeszti Szilágyi Sándor. XV. köt. (1669—1674.) 1892. 586 l. Ára 3 ft.

Hadtörténelmi Közlemények. A Hadtud. Bizottság megbízásából szerkeszti Rónai Horváth Jenő. Megjelenik évenként ötször. V. Évfolyam. Ára 4 ft.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Ballagi Aladár. II. évf. 1—4. füz. Előfizetési ára 5 ft.

Magyar jogtörténeti emlékek. III. kötet. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték dr. Kolozsvári S. és dr. Óvári Kelemen. 1892. 801 l. Ára 7 ft.

*) *Mathematikai és természettudományi Értesítő*. Időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti König Gyula. X. kötet. 3—9. füzet. XI. 1. 2. füzet. Ára egy évre 3 ft.

*) *Nyelvtudományi Közlemények*. Szerkeszti Simonyi Zsigmond. XXII. kötet. 5. füzet. 1891. 321—416 l. Ára 50 kr. XXII. kötet. 6. füzet. 1892. 417—528 l. Ára 50 kr.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Szilágyi Sándor. 1892. 1—4. füz. Egyes füzet ára 1 ft 30 kr.

Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. kir. udv. könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Két melléklettel. 1-ső melléklet: A kézirat olvasása. Fejérpataky Lászlótól. 2-ik melléklet: Fordítása Szabó Károlytól, javítva Fejérpataky Lászlótól. Aláírási ára 6 ft.

*) *Bunyitay Vincze*, Bihar vármegye oláhjai s a vallás-unio. (Történettud. Értekez. XV. 6. sz.) 1892. 88 l. Ára 80 kr.

Cornelius Chyzer et Ladislaus Kulczyński. Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas conscriptae. I. köt. 1892. 168 l. és 6 táblával. Ára 5 ft.

*) *Duka Tivadar.* Emlékbeszéd Rádza Rádzsendralála Mitra k. tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 5. sz.) 1892. 39 l. Ára 40 kr.

*) *Fejérvataky László.* Kálmán király oklevelei. (Történettud. Értekez. XV. 5. sz.) 1892. 86 l. Egy képtáblával és két oklevél hasonmásával. Ára 90 kr.

*) *Findly Henrik.* A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. A nyelvemlék hasonmásával. (Nyelvtudom. Értekez. XVI. 1. sz.) 1892. 92 l. Ára 2 frt.

Dr. Fröhlich Izidor. Az elméleti physika kézikönyve. I. köt. Kinematika. (A mozgás tana.) 1892. 645 l. és a szöveg között 305 ábrával. Ára 6 frt 50 kr.

Dr. Gaál Jenő. Békés megye. (Megyei monografiák.) 1892. 48 lap. Ára 20 kr.

Dr. Gaál Jenő. Csanád megye. (Megyei monografiák.) 1892. 52 lap. Ára 20 kr.

*) *György Endre.* Emlékbeszéd Gorove István tiszteleti tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 2. sz.) 1892. 24 lap. Ára 20 kr.

*) *György Endre.* Emlékbeszéd Beöthy Leo l. tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 3. sz.) 1892. 21 l. Ára 20 kr.

*) *Hajnik Imre.* A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. (Történettudom. Értekez. XV. 4. sz.) 1892. 25 lap. Ára 20 kr.

*) *Hazslinszky Frigyes.* Magyarország s társországainak Sphaeriái. 15 tábla eredeti rajzzal. (Mathemat. és természettudom. Közlem. XXV. 2. sz.) 1892. 333 lap. Ára 3 frt 60 kr.

*) *Hoffmann Pál.* A birtoki jogtan kétségei. Székfoglaló értekezés. (Társadalmi Értekez. XI. 6. sz.) 1892. 14 lap. Ára 15 kr.

Jakab Elek. A M. Tud. Akadémia kézírattárának ismertetése. 1892. 43 lap. Ára 40 kr.

*) *Dr. Kégl Sándor.* Tanulmányok az ujabbkori persa irodalom történetéből. (Nyelvtudom. Értekez. XV. köt. 11. szám. 1892. 188 lap. Ára 1 frt 50 kr.

*) *Kisfaludi Lipthay Sándor.* A vasutak jövedelmezőségéről, kapcsolathán a tarifák kérdésével. Székfoglaló értekezés. (Mathem. Értekez. XV. 1. sz.) 1892. 38 l. Ára 40 kr.

*) *Klein Gyula.* Vizsgálatok a növénylevelek rendellenességeiről. Négy táblával. (Természettud. Értek. XXII. 8. sz.) 1892. 74 lap. Ára 1 forint.

*) *Klug Nándor.* Emlékbeszéd Jendrassik Jenő rendes tagról. Arczképpel. (Emlékbeszédek VII. köt. 4. sz.) 1892. 19 l. Ára 40 kr.

*) *Gróf Kuun Géza.* Ujabb adatok a Kún Petrarca-Codexhez. (Nyelvtudom. Értekez. XV. köt. 12. sz.) 1892. 16 lap. Ára 15 kr.

Magyarországi tanulók külföldön. II. kötet. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. 1892. 365 lap. Ára 4 frt 50 kr.

*) *Méhely Lajos*. Magyarország barna békái. (*Ranae fuscae Hungariae*.) 8 tábla eredeti rajzzal. (Mathem. és természettud. Közlem. XXV. 1. sz.) 1892. 60 lap. Ára 2 frt.)

Dr. Munkácsi Bernát. A votják nyelv szótára. 2-ik füzet. 1892. 161—320 l. Ára 1 frt 50 kr.

Munkácsi Bernát. Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet. Regék és énekek a világ teremtéséről. 1. füz. Vogul szövegek és fordításai. 1892. 172 lap. Ára 1 frt 50 kr. — II. kötet. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. 1. füz. Vogul szövegek és fordításai. 1892. 431 l. Ára 4 frt.

*) *Nagy Imre*. A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433. Székfoglaló értekezés. (Történettudom. Értekez. XV. 10. szám.) 1892. 49 lap. Ára 45 kr.

*) *Nagy Iván*. Emlékbeszéd Kacsovics Lajos l. tagról. (Emlékbeszédek. VII. köt. 6. sz.) 1892. 14 lap. Ára 15 kr.

*) *Paul Janet*. A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. II. köt. Fordította Lőrincz Béla. 1892. 543 l.; III. kötet. Fordította: Angyal Dávid. 1892. 567 lap.

*) *Pór Antal*. Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értek. XV. 9.) 1892. 31 lap. Ára 30 kr.

Rapport sur l'activité de l'Académie Hongroise des Sciences en 1891. Présenté par le secrétaire général C. Szily. 1892. 21 lap.

*) *Dr. Schiff Ernő*. Adatok az első életnapok folyamán elválasztott vizelet quantitativ-chemiai összetételéhez. (Természettud. Értek. XXII. 6. sz.) 1892. 92 lap. Ára 80 kr.

*) *Dr. Schiff Ernő*. Ujabb adatok az újszülöttek haematológiájához, különös tekintettel a köldökzsínór lekötési idejére. Az ugynevezett «tartalékvér» szerepe az újszülött szervezetében. (Természettud. Értekez. XXII. 2. sz.) 1892. 95 lap. Ára 90 kr.

*) Ifj. *Schuberszky Károly*. Adatok a virág szaporodó szerveinek rendellenes szerkezetéhez. Hét táblával. (Természettud. Értekez. XXII. 4.) 1892. 79 lap. Ára 1 frt 50 kr.

*) *Dr. Schuchardt Károly*. Schliemann ásatásai Trója, Tiryns, Mykéne, Orchomenos és Ithakában. Fordította Öreg János. A fordítást az eredetivel összehasonlította dr. Hampel József. 1892. I—VIII. és 464 l. Két arczképpel, 7 abroszszal, tervrajzzal és 321 ábrával.

*) *Dr. Schulek Vilmos*. A szembogár-szűkítőnek kiszabadítása. Sphincterolysis anterior. Székfoglaló Értekezés. (Természettud. Értek. XXII. 3. sz.) 1892. 53 lap. Ára 50 kr.

Simonyi Zsigmond. A magyar határozók. II. köt. 1-ső fele. 1892. 160 lap. Ára 1 frt 50 kr.

*) *Dr. Szádeczky Lajos*. Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi codex alapján. (Történettudom. Értekez. XV. 8. szám.) 1892. 46 lap. Ára 45 kr.

*) *Dr. Szádeczky Lajos*. Szerémi György élete és emlékirata. (Történettud. Értekez. XV. 7. sz.) 1892. 82 lap. Ára 75 kr.

Ifj. *Gróf Széchenyi Imre*. Somogy megye. (Megyei monografiák.) 1892. 41 lap és 5 grafikai rajzzal. Ára 30 kr.

**Szilágyi Sándor*: III. pótfüzet a Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. 30-ik kötetéhez. (Szamosközi) 1892. 544—588 l. Ára 45 kr.

*) *Dr. Szili Adolf*. Egy érzéki megtévedés magyarázata. (Természettud. Értekez. XXII. 5. sz.) 1892. 27 lap. Ára 30 kr.

Thaly Kálmán. A Székesi gróf Bercsényi család. 1470—1835. III. köt. 1703—1706. 1892. 823 lap. Ára 7 ft.

*) *Thanhoffer Lajos*. Újabb vizsgálatok az izmok szerkezetéről. Egy táblával. (Természettud. Értekez. XXII. 1. sz.) 1892. 20 l. Ára 20 kr.

Vargha Gyula. Óda az 1867. évi koronázás emlékére. 1892. 8-rét. 11 lap. Ára 15 kr. Ugyanaz. 1892. Nagy ívrét.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály negyedik ülése.

1893. április 10-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Jókai Mór, Joannovics György t. tt. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szarvas Gábor, Szász Károly, Szilády Áron, P. Thewrewk Emil r. tt. — Asbóth Oszkár, Bartal Antal, Csengeri János, Halász Ignác, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Télfy Iván l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Alexander Bernát, Czobor Béla, Fejérpataky László l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

99. ASBÓTH OSZKÁR l. t. fölolvassa «A szláv szók a magyar nyelvben» című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

100. PECZ VILMOS l. t. «Az új görög nyelvről» értekezik. — Birálatra adatik.

101. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére P. THEWREWK EMIL r. és TÉLFY IVÁN l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1893. április 17-én.

TÓTH LÓRINCZ r. tag elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Hampel József, Jakab Elek, Láng Lajos, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Bunyitay Vincze, Concha Győző, Csaplár Benedek, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky

László, György Endre. Hegedűs Sándor, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Nagy Gyula, Öváry Lipót, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — B. Eötvös Loránd, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Liphay Sándor, Pasteiner Gyula l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

102. LÁNG LAJOS r. t. bemutatja: «Magyarország adóstatistikája» című székfoglaló értekezését.

103. NAGY GYULA l. t. székét foglal: «A középkori közjegyzői intézmény» című tanulmányával.

104. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1893. április 24-én.

Jelen voltak: BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt: Konkoly Miklós, Zichy Antal t. tt. — Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Bedő Albert. Csánki Dezső, Daday Jenő, Fejérpataky László, Heller Ágost, Horvát Árpád, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Jekelfalussy József, Keleti Gusztáv, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Övári Lipót, Schenek István, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

105. Jekelfalussy József l. t. emlékbeszédet tart Keleti Károly ig. és r. tagról. — Az Emlékbeszédek során jelenik meg.

106. A főtitkár bejelenti Markuszovszky Lajos t. tagnak, a magyar orvosi irodalom és az orvostudomány tanítás nagyérdemű vezér-főtanácsosának április 21-én, és De Candolle Alfonz k. tagnak, világhírű botanikusnak, az atya nagy nevére méltó utódnak április 4-én bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul e gyászjelentéseket s fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzon.

107. A Kereskedelemügyi miniszter átküldi a chicagói kiállítás alkalmából tartandó világ-congressus előrajzát. — Közzöljük az osztályokkal.

108. A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr közvetíti a lemerbergi tudomány-egyetem kérését az Akadémiai kiadványok megküldése tárgyában. — Kiadatik a könyvtári bizottságnak.

109. Az I. osztály véleményes jelentése a fő- és székvárosi Ferencz-József-jubileumdíj szabályzatáról felolvastatván, elfogadtatik. — Közzöljük a fő- és székváros tanácsával.

110. Az I. osztály javaslata a B. Bánffy Dezső adományából hirdetendő vigjáték-pályázat tárgyában felolvastatván, elfogadtatik. — Átteendő a f. évi nagygyűléshez.

111. A II. osztály előterjeszti a Történelmi bizottság jelentését, Kolozsvári Sándor és Övári Kelemen egyetemi tanároknak a Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumhoz benyújtott folyamodványa tárgyában. maga részéről azt is javasolván, hogy a folyamodók kérelmének teljesítése ajánltassék a miniszter úr figyelmébe. — Az osztály javas-

lata szótöbbséggel mellőztetvén, a Történelmi bizottság jelentése elfogadtatik.

112. A nagygyűlésre az alosztályok elkészítvén a **tagsági kijelöléseket**, azok jegyzéke bemutatattik. — Tudomásul vétetik.

113. Néhai Wahrmann Mór orsz.-gyűl. képviselő végrendeletében 50,000 frtot hagyott közérdekű és kegyeletes célokra és ez összegnek mikénti felosztására egy öttagú bizottságot kért föl. E bizottság Wahrmann Mór nevére a m. tud. Akadémiánál 10,000 frtnyi alapítványt tesz. azon rendeléssel, hogy minden harmadik évben 1000 frt (vagy ennek megfelelő arányérem: **«Wahrmann-érem»**) ítéltesse oda a nagygyűlésen azon magyar állampolgárnak, ki az illető évkörben az ipar vagy a kereskedelem terén, akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati haladás fejlesztése által, a legnagyobb érdemeket szerezte magának. — Az alapítványi szabályzat elkészítésével a II. és III. osztálytól kiküldendő egy-egy tag és a főtítkár biztatnak meg.

114. **Dankó József** I. tag, beküldvén a könyvtár számára **«Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae»** című munkáját, köszönetét fejezi ki az anyag gyűjtésében hosszú évek során tapasztalt támogatásért. — Köszönettel vétetvén, átadaták a könyvtárnak.

115. A **«Reale Societa romana di storia patria» csere-viszony** iránti kérelme, Fraknói Vilmos ig. és r. tag meleg ajánlatával, áttétetik a könyvtári bizottsághoz.

116. A könyvtár részére érkezett **ajándékok** közül a főtítkár különösen kiemeli a következőket: 1. A Földművelésügyi minisztériumtól: *a)* A vízrajzi osztály újabb jelentése; *b)* Jelentés a M.-Óvárott végzett növénytermelési kísérletekről. — 2. A győri püspök ő excjától: A győri papnevelő-intézet könyvtárának czímjegyzéke. — Köszönettel vétetnek.

117. Főtítkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványok** jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

118. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **THALY KÁLMÁN** r. és **JEKELFALUSSY JÓZSEF** I. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1893. április 24-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: **Konkoly Miklós** tt. — **Entz Géza**, **B. Eötvös Loránd**, **Frivaldszky János**, **Fröhlich Izidor**, **Högyes Endre**, **König Gyula**, **Krenner József**, **Szily Kálmán**, **Thanhoffer Lajos** r. tt. — **Bedő Albert**, **Daday Jenő**, **Heller Ágost**, **Horváth Géza**, **Ilosvay Lajos**, **Klein Gyula**, **Klug Nándor**, **Lengyel Béla**, **Schenek István**, **Schmidt Sándor** I. tt. — **Jegyző: Szabó József**, osztálytitkár.

119. **SZILY ADOLF** egyet. magántanár részéről: **«A látóidegtő morphographiája és a ferdén álló szemhátter»**, előterjeszti **Klug Nándor** I. t.

120. **RÉVAI GÉZA** részéről **«Két új szénhydrogén synthesise»**, valamint **NURICSÁN JÓZSEF** részéről: **«A tordai sóforrások chemiai elemzése»** bemutatja **Than Károly** r. t.

121. **MÉHELY LAJOS** részéről: **«Kurta kigyóink (Vipera berus) zoologiai rajza»** előterjeszti **Entz Géza** r. t.

122. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri **ENTZ GÉZA** r. és **KLUG NÁNDOR** I. tagokat.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra 1893-ban nyelvtudományi munkák pályáztak. A lefolyt hét évi időközben (1886—1892.) a nyelvtudomány körében számos becses munka jelent meg. Köztük a nagyjutalomra a *Szarvas Gábor- és Simonyi Zsigmond*tól szerkesztett *Nyelvtörténeti Szótár* (a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig, I—III. k. 1890.) találatot legérdemesebbnek. Az elsiertet és részben elhibázott anyaggyűjtés, mely a szótár szerkesztését megelőzte, a szerkesztőket az igazi szerkesztés megkezdése előtt és még szerkesztés közben is a hízagos anyag pótlására kényszerítette, a szerkesztők tehát egy időben kettős nagy munkát végeztek. Emberi lehetetlenség volt a kiszabott rövid idő alatt annyi munkát úgy végezni, hogy a szótár teljes és minden tévedéstől ment legyen. De az egyes hiányok csak a részleteket érintik, nem az egész nagy munkát, mely korszakot jelöl a magyar nyelv buvárlatában, mely megbízható gazdag anyagot szolgáltat minden kutatónak, a ki a magyar nyelv történetével, életével foglalkozik, s a melynek segélyével számos fontos kérdés megoldása lehetővé lesz.

A Marczibányi-mellékjutalomra *Ponori Thewrenk Emil*nek *Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome*. (Budapestini 1889) találatot legérdemesebbnek. E munka szigorú philológiai módszerrel, a codexeknek, melyek e célra rendelkezésre állottak, pontos és lelkiismeretes összehasonlítása alapján készült. Az adatok megbízhatók és az eredmény oly meglepő, hogy a külföld tudósai is azt a legnagyobb elismeréssel fogadták, mint oly munkát, mely *Festus*ra vonatkozólag alapvető és nélkülözhetetlen.

Mint a két jutalomhoz közelállók, kiemelendők még a következő munkák: *Munkácsi Bernáttól: Votják szótár*, Budapest, 1890., mely a magyar-ugor összehasonlító nyelvészetre

nézve egyik elsőrendű forrásmunka; Imre Sándortól: A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története, I. Ó- és középkor, Debreczen, 1891., mely nagy szorgalommal összegyűjtött adatokat tartalmaz nyelvünk régibb történetére nézve s nem egy helyen egészen új szempontot jelöl ki a kutatásnak; Balassa Józseftől: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, Buda-Pest, 1891., mely először kíséri meg összes nyelvjárásaink tudományos osztályozását és behatőbb jellemzését; Simonyi Zsigmondtól: A magyar nyelv, Buda-Pest, 1889., mely első sorban a nagy közönségnek szól ugyan, de nincs magyar nyelvészeti fontosabb problema, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1892-ik évre szóló Sámueldíjról az ugyanazon évben megjelent értekezések közül — azon felfogásból indulva ki, mely szerint e díj lehetőleg kezdő nyelvészek buzdítására szolgáljon — *Bartha József*nek «A palóc nyelvjárásról» szóló értekezése találtatott legérdemesebbnek. (Nyelvőr 1892.) A szerző nagy szorgalommal s az újabb nyelvészeti módszerben kellő tájékozottsággal gyűjtötte és rendezte a palóc nyelvjárást jellemző sajátosságokat, úgy hogy nyelvészetünket hézagpótló munkával gazdagította. A többi értekezések közül leginkább a következők érdemelnek dicséretet: *Steuer Jánosé* «A mordvin és finn határozókról» (Nyelvtudományi Közlemények), mert az összehasonlító mondattannak egy részletét igen alaposan tárgyalja és *Kőrösi Sándoré* «A magyar nyelv olasz elemeiről» (a fiumei gymnasium Értesítő-jében), mert nagy gondnal és kritikával iparkodik megállapítani olaszból került szavainkat.

III.

Jelentés a Bulyovszky-pályázatról.

A Bulyovszky-alapítványból kitűzött hazafias ódára tizenegy pályamű érkezett. Költői technikánk fejlettségét mutatja, hogy a szótagmérő készség és rimelésbeli gyakorlottság oly könnyen kelti a költői tehetség csalódását, nem nagy hasznára írónak és irodalomnak. Itt-ott megakad egy-egy költői sor, kép vagy fordulat, egy-egy átérzett, egyszerű, benső részlet vagy töredék, de

az egész lapos és üres, csengő rím és hangulatlan szegénység. E mellett a pályázat teljesen meddő kísérletektől sem ment. Csak egyetlen pályaműről lehet némi elismeréssel szólni; ez a VI. sz. «R á k ó c z i s í r j a» című. Nyelve lendületes és nincs költői hangulat híján, de nincs benne elég tartalmasság, úgy szólva, elég műveltség. A képzelemnek inkább erőltetése, mint ereje érzik a művön. A tizedik versszakon túl általában nincs több mondani valója, pedig még öt versszak van hátra sok hamis képpel és üres sorral, erőltetett rimmel és synonym-halmazással. Egyszer még a versmérték is elakad, soha azonban az ömlő szó és pergő nyelv. A jutalom ki nem adása ajánlatik.

Ennélfogva a jutalom ki nem adása határozottatott s a jelígis levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

IV.

Jelentés a Lévay-jutalomról.

A Lévay-pályázaton (Berzsenyi Dániel élete és munkái) két munka versenyzett. A II. sz. az adatok lehető teljességével s a tárgy minden oldalának felölelésével vonta magára a figyelmet. Azonban az adatok megbírálásában kevésbé erős s a kidolgozás gyakorlatlan és habozó. Az I-ső sz. felülmúlja társát, különösen szerkezet és előadás tekintetében. Szempontjai is helyesek, bár alkalmazásukban nem mindig szabatos és beható. Fejtegetéseiben néha többet vagy kevesebbet mond, mint kellene s egy pár helytt hézagos is, de általában hiven és érdekesen igyekszik rajzolni Berzsenyi életviszonyait és költészetét. Erősebb a fény-, mint az árnyoldalak föltüntetésében, s Kölcsey ellenében kissé tulságosan védi Berzsenyit. Azonban némely kisebb tévedések s az itt-ott mutatkozó nem elég szabatosság könnyen kijavíthatók. Mindent összevéve az I-ső sz. pályamunka «Nevem kivívtam mély porából s általadám maradékaimnak» jelíggel méltánylatot érdemel. Hézagot pótol irodalmunkban, minélfogva jutalomra ajánlatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jelígis levélből Dr. Váczy János n. muzeumi segédőr neve tüntet elő.

V.

Jelentés a Lukács-jutalomról.

A Lukács-alapítványból (1000 frt) kitűzött azon pályakérdésre, hogy egy tüzetes magyar hang- és alaktan irassék

nyelvtörténeti alapon, egyetlen egy munka érkezett. Ennek szerzője teljesen otthonos a tárgyban, a nyelvtudomány módszerét, a történetit és összehasonlító, a régi és új magyar nyelvet, az irodalomét és népét egyaránt tökéletesen ismeri, valamint az összes nyelvészeti forrásmunkákban nagy mértékben jártas. Nagy kár azonban, hogy három fontos szakasz, név szerint az *összetételek*, a *névszóképzés*, a *névragozás* kidolgozatlan maradt, csak tervben van közölve. Ennélfogva a jutalom kiadása ajánlatik ugyan, de azzal a kikötéssel, hogy a szerző előbb munkája hiányait pótolja, mikor aztán a befejezett dolgozat újra bírálatra bocsátandó; a meglevő jeles részek biztosítékot nyújtanak, hogy majdan az egész is sikert fog aratni.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél megőrzés végett a főtátrkari levéltárnak adatott át.

VI.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A «Gorove-alap»-ból kitűzött erkölestudományi pályázatra — «Kivántatik a XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése» — egy pályamű érkezett: «Quod vere discimus . . .» Cicerótól vett jeligével. A dolgozat 300 lapon 9 cikkben és 20 fejezetben foglalkozik a pályakérdéssel, melyet azonban csak félig ölel fel, mert több mint felét az ezen körbe tartozó moralisták elméleteinek föl sem említi. Nagy hiánya az is, hogy minden bevezető fejtegetés nélkül fog munkához és meg sem kísérti, hogy legalább némi tájékoztatást nyújtson azokról az eszmékről, a melyek e kor gondolkodására úgyszólván lépten-nyomon felismerhető befolyást gyakoroltak; egy szóval sem emeli ki az angol philosophiai gondolkodás sajátságait, a kapcsolatot, mely a tárgyalt elméleteket egymáshoz és más rendszerekhez fűzi; de még magukat az elméleteket sem jellemzi híven és alaposan, hanem csak kivonatokat közöl, és egyes kiszakított töredékekből vonja le következtetéseit és állapítja meg ítéleteit. A melyek épen azért egyoldalúak, itt-ott tendentiosusak s a fejtegetett elméleteket is ferde világításban mutatják be. Ez a merőben elhibázott, tudománytalan módszer a főoka annak, hogy a dolgozat éppenséggel nem oldotta meg feladatát, s a nagy szorgalom és fáradság, a melylyel szerző művét megírta, úgyszólván teljesen kárbavesztettnek tekintendő. A műnek a pályadíj ki nem adható.

Az osztály javaslata elfogadtatott, s a jeligés levél fölbontatlanul elhamvasztatott.

VII.

Jelentés a Sztrokay-pályázatról.

A Sztrokay-pályázatra — «A nemzetközi jogsegély elvei az anyagi és alaki magánjog terén» — egyetlen pályamű érkezett: «A nemzetközi magánjog még fejlődésben levő tudomány» jeligével.

A mű egy bevezetésből és három részből áll. Szerzője nagy olvasottságot tanúsít; megvan benne a mély gondolkozás és a tehetség rendszeres összehasonlításra; példái, melyeket fölhoz, mutatják, hogy az elveket hazai jogeseteken próbálta ki; művelt hangon tudja megtenni polemikus észrevételeit, és jól formulázza finom megkülönböztetéseit; tekintettel van az európai irodalomra; a hazai dolgokat közvetlenül a forrásokból idézi, s judicaturánkat kritikailag használja. A hazai álláspont az, a mely körül az anyagot csoportosítja, s az idegen forrásokból vett adatokat is úgy állítja össze, hogy a műnek magyar jellege legyen s a hazai jogirodalomnak ösztönt adjon a további kutatásra. Másrésről azonban elméleti fejtegetései néhol hiányosak, néhol tévesek; s ha a mű kiadatnék, kívánatos lenne, hogy levezetései és elvi fejtegetései rendszeres átdolgozásban részesüljenek.

Mindazonáltal a kiváló szorgalomnál fogva, a mely a műben nyilvánul, és tekintve azt, hogy mint úttörő munka hazánk jogtudományi irodalmában számot tesz, s a gyakorlati szükségnek is megfelel, a mű jutalmazásra érdemes.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből *Szántó Mihály* igazságügyi osztálytanácsos neve tűnt elő.

VIII.

Jelentés az I. M. Ált. Biztosító Társaság pályázatáról.

Az I. Magyar Általános Biztosító Társaság alapjából kihirdetett pályakérdésre — «Fejtsenek ki az olasz valuta-kérdés előzményei és pénzügyi eredményei» — egy munka pályázott. A dolgozat 600 negyedréti írott lapon tárgyalja a kérdést, s az olasz valuta történetének, pénzügyi eredményeinek és közgazdasági hatásának minden részlete fel van benne tüntetve. Böven fel van szerelve a szükséges statisztikai adatokkal is, és mindenütt eredeti forrásokból, különösen az olasz parlament irataiból merít. A pénzügyekben kellő jártasságot tanúsít s az egész mű helyes felfogással van írva. Hibája: a szerző talán túlságosan is érezteti az olvasóval az eredeti forrásokat. Némely helyütt

nagyon is mereven ragaszkodik a különben igen becses parlamenti okmányokhoz, és inkább ismerteti és felsorolja, mint valóban feldolgozza tartalmukat. És ez annyival sajnosabb, mert szerző annyi jelét adja a szakba vágó tudományos irodalom ismeretének, hogy kétségtelenül nem az irodalom nem ismerése, mint inkább egy túlzott eredetiségre való törekvés akadályozta meg abban, hogy anyagát nem hatolta át még teljesebben. Mivel azonban a kitűzött kérdést helyesen oldja meg, jutalomra érdemes.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Kohn Dávid*, a Magyar Hírlap belmunkatársa név tűnt elő.

IX.

Jelentés a Lévay Henrik-féle pályázatról.

A «Lévay Henrik-alap»-ból kitűzött pályakérdésre — «Adasának elő a kőszénbányászatnak a földtulajdonhoz való viszonyára vonatkozó törvényes intézkedések stb.» — egy pályamű érkezett: «Istennél a siker» jeligével. A pályázat követelményeinek azonban ez sem felel meg. Vannak ugyan sikerült részletei is; egészben véve mindazonáltal a dolgozat éppen nem mondható önálló, tudományos becsű dolgozatnak; annál kevésbbé, mert forrásául a porosz és osztrák bányatörvényeken s az országbirói értekezleten kívül alig három-négy kézikönyvet használ. Irálya meg annyira rossz, hogy legtöbb helyen alig érthető, legfőlebb, ha előbb németre fordítjuk. Jelen szerkezetében semmi esetre sem jutalmazható.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél fölbontatlanul elhamvasztatott.

X.

Jelentés az Ullmann Károly-pályázatról.

Az Ullmann Károly alaptól kitűzött pályakérdésre — «Adassék elő a dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830 óta stb.» — két pályamunka érkezett.

Az I. számú pályamunka: «A munka kenyér» jeligével, terjedelmes, de összefüggés nélküli, laza statisztikai adatokat mutat be. Magát a történelmi részt is ezzel pótolja. A legfontosabb változások felett, melyeken a Duna-gőzhajó-társaság átment, csak egyszerűen átfut; ellenben kimerítőleg, sőt túlságosan nagy részletezéssel tárgyalja a magyar gőzhajó-társaság bukását, a mely után ismét csak átfut a legfontosabb és közgazdaságilag leg-

érdekesebb éveken. Nem kevésbé hiányos a feldolgozás is. Nem egy helyütt csaknem botrányos naivság a fogalmak felállításában és mindenütt abszolút hiány az események és felfogások horderejének méltatásában. A dunai hajózás közgazdasági jelentőségét nem méltányolja, sőt nem is érti, és így sem anyagában, sem feldolgozásában nem felel meg a kívánt mértéknek.

Komolyabb figyelmet érdemel a II. számú pályamű, melynek jeligéje: «Concordia res parvae crescunt stb.» Szerző nagy gondnal és megfelelő apparatussal fogott művéhez. Felfogása vég-eredményében is helyes: a Duna-gőzhajó-társaság fontosságát különösen az Al-Dunán oly előtérbe nyomuló felfogásnak jelezvén, a mely indokoltá teszi a monarchia mindkét felének különös pozitív érdeklődését e kérdésben. Baja csak az, hogy éppen e rész van legkevesbé kidolgozva, a mit előszavában a szerző maga is hangsúlyoz, ígéretet tevén, hogy művét fél év alatt a legkisebb részletekig hajlandó és képes kidolgozni. Tekintve azt, hogy a műből annyi komoly tanulmány, helyes érzék és közgazdasági felfogás és ismeret tűnik ki, hogy veszteségnek kellene tartani irodalmunkra, ha szerző művét abbahagyná: az osztály azon javaslatot teszi a nagygyűlésnek, méltóztassék a pályadíj függőbentartásával a II. számú pályamű szerzőjét művének teljes kidolgozására felszólítani s a jutalom kiadását az új bírálat eredményétől tenni függővé.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Szalágyi Aurél*, Dunagőzhajó-Társ. helyettes felügyelő neve tűnt elő.

XI.

Jelentés a Beck Miksa-pályadíjról.

A «Beck Miksa-pályadíj» czímen hirdetett kérdésre — «Adasék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt stb.» — egyetlen pályamű érkezett.

A dolgozat alapos készütségre és komoly tanulmányra vall. Szerző nemcsak szorgalmas kutató, hanem gondolkodó fej is, a kit ítéleteiben többnyire helyes közgazdasági érzék vezet. E mellett azonban nagy hiánya a műnek, hogy a pályakérdést nem oldja meg teljesen, s feldolgozás és forma tekintetében sem éri el a követelt színvonalat. A bankok történetét nem forrasztotta össze szervesen a közgazdasági eseményekkel, s a rendelkezésre álló forrásokat sem merítette ki. A munka csak lényeges kiegészítés és alapos átdolgozás után volna jutalmazható.

Mindezek alapján az osztály a jutalom ki nem adását javasolja, annál is inkább, mert a szabályzat szerint a pályakérdés

újából kitűzendő lévén, az újabb határidőig szerzőnek elég ideje lesz a munkát akkép átdolgozni, hogy minden tekintetben érdemes legyen a pályadíjra.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél fölbontatlanul elhamvasztatott.

XII.

Jelentés a Péczely-pályázatról.

A «Péczely-alap»-ból kitűzött pályakérdésre — «Adassanak elő a történeti emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok) stb.» — egy pályamű érkezett. Ez is befejezetlen. Szerzője maga kijelenti az előszóban, hogy a benyújtott dolgozat csak mutatóvénnyel és arra akar szolgálni, hogy irányelveiről bő tájékoztatást s a munka kiegészítéséről biztosítékot nyújtson; e tekintetben meg is felel feladatának. Szerző művének megalkotásában teljesen a szakismeret magaslatán áll és jogosan föltételezhető hivatással bír arra nézve, hogy művét kellő idő alatt jól elkészíthesse és befejezhesse. Az osztály ennél fogva azon javaslattal járul a nagygyűlés elé, méltóztassék a pályamű szerzőjét beküldött dolgozatának kiegészítésével és befejezésével megbízni s a kész munka beküldésének határidejéül 1895. szeptember 30-át tűzni ki.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *dr. Karácsonyi János* és *Nemes-Tacsikándi Csergheő Géza* örnagy neve tűnt elő.

XIII.

Jelentés «A vasipar története Magyarországon» címmű nyílt pályázatról.

Az I. Magyar Általános Biztosító Társaság 500 frtnyi és néhai Baross Gábor keresk. miniszter 500 frtnyi adományából kiírt nyílt pályázatra a kitűzött határnapig egy ajánlat érkezett a munka beosztását feltüntető tervezettel és megfelelő mutatóvénnyel, *Edvi Illés Aladár*-tól. A beküldött mutatóvénnyel szorgalommal és nagy gonddal gyűjtve össze az adatok s az egyes részletek kidolgozása is megfelelő szakértelemről tanúskodik. A munka teljes kidolgozásával tehát ajánlattevő mindenesetre megbízható, mégis az osztály azon kíváncsiának kifejezésével, hogy szerző kivált a történelmi rész kidolgozásánál magát a Történelmi bizottsággal érintkezésbe tegye.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIV.

Jelentés a Lévay-jutalomról.

A III. osztálytól az 1890-ki nagygyűlésen kitűzött földmívelési kérdésre «Fogyott-e buzánknak sikértartalma az utolsó évtizedekben . . . » egy pályamunka érkezett, ezen jeligével « maszbra nőnek . . . » (b. Eötvös J.)

A bírálók formai fogyatkozásokon kívül szakbeli hibákat és nem megbízható adatokat találtak; noha másrészt fáradságos munkával vagy 60 elemzés van végezve, melyek eredménye jó szolgálatot tehet azoknak, kik hasonló irányban fognak dolgozni. Az osztály a jutalom ki nem adását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél fölbontatlanul elhamvasztatott.

XV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalomról.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «Monumenta Hungariae Historiá»-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészetkari dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1893-ban

Csepreghy Kálmán, a budapesti egyetem III-ad éves bölcsészetkari hallgatója,

Holczhammer János, a kolozsvári egyetem I. éves bölcsészetkari hallgatója,

Koprinski Róbert, a zágrábi egyetem bölcsészetkari hallgatója nyerték el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1893. május 10-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Igazgató tagnak:

Beöthy Zsolt r. t.

Az I. osztályba:

Tiszteletbeli tagnak:

Vámbéry Ármin, r. t.

Rendes tagnak:

A) alosztályba: *Simonyi Zsigmond*, l. t.

Levelező tagoknak:

A) alosztályba: *Némethy Géza*, a classica-philologia művelője.
 » *Kúnos Ignác*, a török nyelvtudomány művelője.

Külső tagnak:

Gabelentz György, egyetemi tanár Berlinben.

A II. osztályba:

Rendes tagoknak:

Az A) alosztályba: *Hegedűs Sándor* l. t.

» *Jekelfalussy József* l. t.

A B) alosztályba: *Fejérfataky László*, l. t.

Levelező tagoknak:

Az A) alosztályba: *Földes Béla*, a közgazd. és statiszt. művelője.

» *Farkas Lajos*, jogtudományi író.

» *Nagy Ferencz*, jogtudományi író.

A B) alosztályba: *Bubics Zsigmond*, a tört. és rég. művelője.

» *Marczali Henrik*, történetíró.

Külső tagnak:

Huber Alfonz, egyetemi tanár Bécsben.

A III. osztályba:

Rendes tagnak:

Az A) alosztályba: *Heller Ágost*, l. t.

Levelező tagnak:

Az A) alosztályba: *Zipernovszky Károly*, elektrotechnikus.

Külső tagoknak:

Du Bois-Reymond, egyetemi tanár Berlinben.

Lister József, orvos Londonban.

Pringsheim Nathaniel, botanikus Berlinben.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1893. május 12-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A Magy. Tud. Akadémia jutalomtételei.

I.

A M. Tud. Akadémia 1891. október 5-iki üléséből, mint a mely legközelebb esett gróf Széchenyi István születésének százados évfordulójához, e pályakérdést tűzte ki:

Kivántatik gróf Széchenyi István életrajza.

Jutalma 2000 forint.

Határnap 1896. szeptember 21.

A jutalom csak abszolút becsú munkának adatik ki.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1893. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1887—1893. évkörben megjelent, a széptudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1894. január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A *gróf Teleki József* drámai jutalomért 1894-ben vígjátékok pályáznak, a bohózatok mellőzésével. A verses forma a mű előnyével tekintetik, hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1894. szeptember 30. A jutalom 1895. márczius 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja s kiadásra a szerzőé marad.

3.

Kivántatik magyar történeti vagy történeti háttérű vigjáték kötött vagy kötetlen beszédben.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig osztatlanul.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad s vele szabadon rendelkezhetik.

Jutalma 1200 korona B. Bánffy Dezső adományából.

Határnap 1894. szeptember 30.

A pályaművek megbirálására az I. osztály egy három tagból álló bizottságot választ, mely közös értekezleten szótöbbséggel határozza el, melyik mű nyerje el a jutalmat, egyszersmind választ saját kebeléből oly jelentéstevőt, a ki a többség nézetét pártolja és saját felelőssége alatt értekezik az egész pályázatról.

A jutalom kiadásának határnapja a következő év februárjának összes ülése.

4.

A *Farkas-Raskó-alapítványból* 100 frt jutalom hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satira.

Határnap 1893. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsú műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmei köréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 200 frt.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsú műnek adatik ki. Ha ily mű a pályázók között nem volna, a jutalom a következő évre ismét kitűzetik, s ha akkor sem akadna jutalomra érdemes munka, a következő évben esedékessé váló 200 frthoz csatoltatik, s 400 frt pályadíj tűzetik ki. Ha a pályázat akkor is sikertelen lenne, a négy évi kamat (400 frt) az Akadémia rendelkezésére marad és a nyelv- s széptudományi osztály javaslata alapján, valamely a lefolyt négy év alatt nyomtatásban megjelent, jutalmat nem nyert, a szépirodalmat emelő, eredeti magyar műnek utólagos jutalmazására fordítandó. E mű lehet óda vagy másnemű költemény, regény vagy beszély, esetleg tárczasorozat, vagy akár kötött, akár kötetlen beszédben írt jeles vigjáték.

6.

A Péczely-regénypályadíjra első sorban az 1891—92. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáz-

hatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy satirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1891—92. évkörben nyomtatva, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) czímlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivattak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1893. június 15-ikéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

A jutalom 1000 forint aranyban.

7.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már kihirdetett jutalom-tételek.

8.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1893-ban szomorú játékok pályáznak, a középfajok kizárásával. A verses forma okvetetlen megkivántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1893. szeptember 30. A jutalom 1894. márczius 19-én ítélteik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja s kiadásra a szerzőé marad.

9.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1893-ban vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találattik.

Jutalom 200 arany.

Határnap 1893. szept. 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

10.

Kivántatik a millennium alkalmával ünnepi előadásra alkalmas komoly színmű. Merítheti tárgyát akár a honfoglalás történetéből vagy mondáiból, akár nemzeti történetünk későbbi korszakaiból; de az utóbbi esetben is alkalmasnak kell lennie a honfoglalás dicső emlékezetének felújítására s a hazafias érzések táplálására. Lehet egységes szerkezetű dráma, de lehet drámai képsorozat is, s vegyülhet allegorikus elemekkel. Minden esetben színi előadásra alkalmasnak s költőileg is értékesnek kell lennie.

Jutalma a gr. Karátsonyi-alapítványból az 1895-re esedékes 200 arany.

Határidő 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

11.

Kivántatik egy «magyar synonymika». A mi a szerkezetet illeti, nem szükség, hogy az együvé tartozó szók tárgyalása nagyon terjedelmes legyen, sőt kívánatos, hogy az egész mű az értelembeli finom különbségeket inkább tanulságos példákkal s találó német vagy egyéb fordításokkal derítse ki. Mind az irodalmat, mind a népnyelvet egyenlő figyelemre kell méltatni.

Határnap 1895. december 31.

Jutalom a Marczibányi-alapból 80 arany.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor

adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság irodalmunkra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1893. szept. 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, ki e művet egy esztendő alatt közrebocsátani tartozik.

13.

Kivántatik a magyar drámairodalom története, a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig.

Határnap 1893. szeptember 30.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 frt aranyban.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

A Bródy-féle alapítvány 3000 frtnyi jutalma az 1894-iki nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat az év végeig (1893. december 31.) a főtktkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson.

Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hirlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

2.

A M. T. Akadémia a Szilágyi István-féle alapítványból a folyó évi nagygyűlésen 1200 frtot tűz ki az 1884—1893. évi időközben magyar nyelven megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, melyek akár Magyarország teljes, akár az egyes korszakok történetét tárgyalják. Felszólíttatnak tehát mindazok,

kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat az év végeig (1893. decz. 31.) a főtitkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki, hogy oly be nem küldött munka is pályázhasson, a melyről a tagoknak tudomásuk van.

3.

Kivántatik az angol morál-philosophia történelme Bacontól Herbert Spencerig bezárólag, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik az újabb ismerettani elméletek kritikai ismeretése Kanttól kezdve.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Mórictól tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt, és fejtsék ki azon hatás, melyet a magyar közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak. (A szabályzat értelmében újból kitűzött pályakérdés.)

Jutalma a «Beck Miksa pályadíj» 400 ftjra.

Határidő 1894. szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda. Ha ilyen nincs, a jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrebocsátani és három példányt a magyar leszámítoló és pénzváltó-banknak bemutatni. Ha a szerző e kötelezettségének meg nem felel, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

6.

Fejtse ki a pályázó a tőzsdeadó czélszerűségének kérdését a helyes adórendszer szempontjából s a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsde-adótörvények főbb intézkedéseit és eredményeit.

Jutalma az «Első Magyar Általános Biztosító-társaság» alapjából 500 frt.

Határnap 1894. szeptember hó 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Fejtse ki pályázó a nemes fém és a nemes fémpénz árbitrage-szerepét a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül, különös tekintettel monarchiánk valuta-rendezésére.

Jutalma a Dóra Szilárd alaphól 50 darab arany.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «Monumenta Hungariae Historica»-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legmél-
többat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

9.

Kivántatik a magyar önkormányzat történeti fejlődése s koronkénti szervezete Szent Istvántól V-ik Ferdinándig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerzőé marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a kiadási jog az Akadémiára száll.

10.

Fejtsék ki a birói és a közigazgatási hatóságok közt támadt hatásköri (illetékességi) összeütközések tana, a jogtörténet

és az összehasonlító jog alapján, különösen kifejtendő: mily hatóság legyen hivatott ezeknek az ügyeknek elintézésére és minő eljárási szabályok szerint?

Jutalma a Sztrokay-alapítványból 100 arany.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerzőé marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a kiadási jog az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő a magyar férfi-viselet története, a legrégibb időktől a XVIII. század közepéig. (Rajzok a pályázatban résztvevő mű előnyére szolgálnak.)

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Adassék elő essayszerű feldolgozásban Hunyadi János élet és jellemrajza.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 ft.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Adassék elő a magyar és erdélyi pénzügyrendszer története a XVIII. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany ft.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

14.

Adassék elő az 1707. évi ónodi gyűlés története.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határidő 1893. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Állapittassék meg, vajjon a forgalom mai viszonyai között szükséges-e a közvetítő kereskedés és ha igen, mily szerepe jut a termelés és fogyasztás kiegyenlítésében és az egységes forgalom biztosításában?

Jutalma «A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adománya»-ból 1000 magyar frank.

Határnap 1893. évi szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles egy év lefolyása alatt közrebocsátani, és egy példányt a kereskedelmi csarnoknak beküldeni.

16.

Adassék elő önálló kutatások alapján a magyar nemzet története ethnikai minőségének meghatározásával, a honfoglalástól Gejza fejedelem haláláig.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 2000 ft.

Határidő 1894. december 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

17.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 ft.

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

18.

Adassék elő a szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

III. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Kivántatik Magyarország reptiliáinak önálló bűvárlaton alapuló monographiája.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 forint aranyban.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik át.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő atatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára átszáll.

2.

Kivántatik annak kimutatása, hogy Magyarország egyes erdős vidékein és általában az egész országban az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez után nyerhető kamat-jövedelem mily viszonyban állanak egymáshoz?

Az erdőmivelés útján hasznosított tőke és az ennek jövedelme között lévő viszony alapján megállapítandó a magyar erdőgazdaságnak az a jövedelmezőségi aránya, melyben ez az ország más földművelési ágazataihoz, nevezetesen a gabonatermeléshez s a legelő-művelésiághoz az egész országban és az egyes erdős vidékek szerint áll.

A megállapított jövedelmezőségi arálynak kedvező vagy kedvezőtlen volta szerző által azoknak a közgazdasági és földművelési tényezőknek méltatásával bírálendő, melyek az erdő-

gazdasági művelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételezik.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 forint.

Határidő 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára átszáll.

3.

A nyugati piacokon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar buza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kiváncsítik azért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e buzánknak sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mily vidékeken s mily művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévy-alapból 500 forint.

Határidő 1896. szeptember 40.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

4.

Kiváncsítik az 1831-ig, a Magyar Tudományos Akadémia tényleges megalapításáig, magyar nyelven megjelent természet-tudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi megismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik a matematika vagy a matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek tudományos haladásában fontosabb szerep jutott.

Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, hanem súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból, kimerítő és önálló becsű előadására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig*, „az Akadémia **főtitkári hivatalához**“ címezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és br. Bánffy-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra, minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébíránt *bármely*, ha csak *formai szabálynak is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1893. május 4-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik **tudományos magyar nyelvtan**. — mely tárgyaúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli. — a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kívántatik) — főszóly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanúságok is fölhasználándók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatótt. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan, Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak külön nevei szerint: független és kapcsolatbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); — *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó; s mely a jelentéstant is akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva magában foglalja. — *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozáást és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtan-irodalom birálati ismertetése.

Ehhez, a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részéül, — mint gyakorlati célú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelújításra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számba veheti a nagy művelt közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 120 nyomatott ív.

2.

Kivántatik a **magyar irodalom története** a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikáirók, a kik

nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálандók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalандók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általában szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövnek tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Mint-hogy azonban e korszakban úgy szólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalандók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.

3.

Adassék elő **Magyarország archaeológiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet terjedelme, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt legfőljebb 150 nyomtatott ív.

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék, és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

5.

Kivántatik a **Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgálta a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembe vételével. A

chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodaeiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az adminisztratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőbb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magán tevékenység irányaiiban és eredményeiben. *Visszameníteni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesülésére és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadszor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem a *tanulságok irányadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geológiájának leírása**, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismeretének fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és kőzet-tani összetétele. áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constálthatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonlóképp képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatahoz való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe veendőek fel; és geológailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőbb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik **Magyarország ásványainak tudományos leírása** az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely kémiai, p. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországon talált ásványfajok (hozzávéván a pseudomorphokat is), azoknak sajátzerűségei a kémiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leirassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők felkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik **Magyarország flórájának megírása**. — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézi könyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, nemeinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morfológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leirt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével) s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyujtsa az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geografiai szempontból és pedig előbb úgy mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kivánatos, hogy a munka, tartalmát pontosan előtüntető, indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik **Magyarország faunájának megírása** oly módon, hogy a munka az e tárgyra vonatkozó ismereteinknek jelenlegi állapotát ki-tüntetvén, a jövőben teendő búvárlatokban megbízható kalauzúl, alapmunkául szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első bevezető rész, legyen a zoológiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására

szükséges alapismereteket, azaz az állati test morphológiáját és physiológiáját, valamint az állatok biológiáját (oecológiáját) a tudomány mai állásának megfelelő, de könnyen érthető modorban és röviden tárgyalja. A második részben adassék Magyarország állatvilágának leírása, azaz irassanak le rendszertani keretbe foglalva, röviden, könnyen felismerhető jegyeik szerint, hazánk állatfajai és variációi lelőhelyeiknek s eddig ismert hazai elterjedésüknek és népies elnevezéseik pontos megjelölésével. Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy a feltűnőbb, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesegek, szóval az úgynevezett alpmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legfőlőbb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYAZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tízezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1895. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélben ugyanazon jellegű álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona: ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályamű-

vekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztály-elnök és a három osztály-titkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrende a következő:

A bizottság szövegezi és, az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után, végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formáság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jeligés levelei — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és mind erről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dicsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyszersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1890. május 8-án

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalatában

(1875—1892)

a következő művek jelentek meg:

ALEXANDER BERNÁT: *Kant. Élete, fejlődése és philosophiája*. Egy kötet. Kant Immanuel arczképével. (459 l.) 1881. Ára 1 frt.

ARANY JÁNOS: *Prózai dolgozatai*. Egy kötet. (520 l.) 1879. (Elfogyott.)

BADICS FERENCZ: *Fáy András életrajza* (A M. Tud. Akadémiától Lévay-díjjal jutalmazott pályamű). Egy kötet. FÁY ANDRÁS arczképével. (VIII. 672.) 1895.

BÁNÓCZI JÓZSEF: *Révai Miklós élete és munkái*. (A M. Tud. Akadémiától a Fraknoi-Horváth-díjjal jutalmazott pályamű.) Egy kötet. (416 l.) 1879. Ára 1 frt.

BARTHELEMY-SAINT HILAIRE: *A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz*. Ford. PÉTERFY JENŐ. Egy kötet. (VIII. 196). 1890. Ára 1 frt.

BEÖTHY LEO: *A társadalom-fejlődés kezdetei*. Két köt. (432 és 536 l.) 1882. Ára 1 frt.

BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. Két kötet. I. 1526—1774. (304 l.) 1886.; II. 1774—1788. (384 l.) 1887. Ára 2 frt.

BERNÁT ISTVÁN: *Észak-Amerika*. Közgazdasági és társadalmi vázlatok. Egy kötet. (256 l.) 1886. Ára kötve 1 frt.

BERRYER: *Válogatott törvénytársi beszédei*. Fordította s Berryer élet- és jellemrajzával és zárszóval kísérte TÓTH LŐRINCZ. Egy kötet. (400 l.) 1887.

BLUNTSCHLI J. C.: *Az általános államjog és a politika története a tizenhatodik század óta a jelenkorig*. Ford. ACSÁDY IGNÁCZ. Két kötet. (384 és 398 l.) 1875/6. (Elfogyott.)

BOISSIER GASTON: *Cicero és barátjai*. Tanulmány a Caesar korabeli római társadalomról. Egy kötet. A harmadik kiadás után fordította CSIKY KÁLMÁN. (436 l.) 1876. (Elfogyott.)

BOISSIER GASTON: *Archaeologiai séták. Róma és Pompeji*. Egy köt. Ford. MOLNÁR ANTAL. (XII. 377.) 1883. Ára 50 kr.

BOYERSEN HJALMAR HJORTH és HEINRICH GUSZTÁV: *Goethe Faustja*. Tanulmányok. Két rész egy kötetben. (XVI. 272.) 1888.

CARLYLE TAMÁS: *A franczia forradalom*. Fordította BARÁTH FERENCZ: Három kötet. (XXIV. 436; 468; 490.) 1875—78. (Elfogyott.)

CARRARA F.: *A büntető jogtudomány programja*. Ford. BEKSICS GUSZTÁV. Két k. (XX. 390; 591.) 1878/9. Ára 1 frt.

CONCHA GYÖZÖ: *Ujkori alkotmányok*. Két köt. (X. 314 és XVI. 512 l.) 1884—88.

CURTIUS ERNŐ: *A görögök története*. Ford. FRÖHLICH RÓBERT, SZILASI MÓR, LEHR ALBERT, KOMÁROMY LAJOS. Hat kötet. (391; 471; 460; 625; 522; 532 l.) 1875—80. (Elfogyott.)

DANTE ALIGHIERI: *Isteni színjátéka (Divina comme-*

dia). Fordította, bevezette s jegyzetekkel kísérte SZÁSZ KÁROLY. Első rész: A pokol. (467 l.) 1885. Második rész: A purgatorium. (528 l.) 1891. A két kötet ára 4 frt.

FÖLDES BÉLA: *Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből.* (Foville, Giffen, Cliffe Leslie, Bagehot, Stanley Jevons, Syme, Cairnes.) Egy kötet. Ford., illetőleg átdolgozta FÖLDES BÉLA. (180 l.) 1882. Ára 50 kr.

FUSTEL de COULANGES: *Az ókori község.* Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről. Egy kötet. Ford. BARTAL ANTAL. (XIII. 609.) 1883. Ára 1 frt.

GIDE PÁL: *A nők joga.* Tanulmány a nő magánjogi helyzetéről a régi és újkorban. Életirási értesítéssel, pótlékokkal s jegyzetekkel. Ford. TÓTH LÖRINCZ. Két kötet. (390 és 412 l.) 1886.

GNEIST RUDOLF: *A jogi állam.* Egy kötet. Fordította dr. TAKÁCS LAJOS. (275 l.) 1875. (Elfogyott.)

GOETHE *Lyrai költeményei.* Fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte SZÁSZ KÁROLY. Két kötet egyben. (354 és 286 l.) 1875. (Elfogyott.)

GOLDZIERH IGNÁCZ: *Az iszlám.* Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből. Egy kötet. 412 l. (XII.) 1881. Ára 50 kr.

HARASZTI GYULA: *A naturalista regényről.* Egy kötet. (X. 410.) 1886.

HEINRICH GUSZTÁV dr.: *A német irodalom története.* Két kötet. Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. (XVI. 576 és XVI. 567.) 1886—89.

HUNFALVY PÁL: *Magyarország ethnografiája.* Egy kötet. (XII. 544.) 1876. (Elfogyott.)

JANET PÁL: *A politikai tudomány története a morálhoz való viszonyában.* Fordította LÖRINCZ BÉLA és ANGYAL DÁVID. Három kötet. (608. 544. 568.) 1791/2.

KÁLLAY BÉNI: *A szerbek története 1780—1815.* Egy kötet. (640 l.) 1877. Ára 50 kr.

B. KRAFFT-EBING RIKHÁRD: *A törvénytársasági elmekörtan tankönyve.* Egy kötet. Fordította s előszóval ellátta Babarczi SCHWARTZER OTTÓ. (XXXVI. 678.) 1885. (Elfogyott.)

LAVELEYE EMIL: *Kormányformák az újkori társadalomban.* Egy kötet. Fordította s előszóval és jegyzetekkel ellátta TÓTH LÖRINCZ. (XVIII. 180.) 1881. Ára 50 kr.

LAVERGNE LEONCE: *Az angol mezőgazdaság.* Egy kötet. Ford. BEKSICS GUSZTÁV. (XX. 464.) 1884. Ára 50 kr.

LEROY BEAULIEU PÁL: *Pénzügytan.* Ford. LÁNG LAJOS. Négy kötet. (XXVI. 542, XXII. 506, XX. 486, XX. 536.) 1879—80. Ára 2 frt.

LEROY BEAULIEU PÁL: *Az új socialismus és annak bírálata.* Egy kötet. Bevezető előszóval KAUTZ GYULÁ-tól. Ford. SASVÁRY ÁRMIN. (XII. 496.) 1888.

LEWES GYÖRGY HENRIK: *A philosophia története*

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Előadta a máj. hó 14-iki közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

Arany szobra ott áll már a muzeum előtt: föl vannak húzva a lobogók, melyek a leleplezés ünnepét hirdetik, s mi is, kik az akadémia ünnepélyes közülésére gyűltünk össze ebben az órában, csak az ő emlékével foglalkozhatunk.

Egy hű barátja lyrai költészetéről fog hozzánk szólani; akadémiai hivatalában utódja, életének képéből fog elénk állítani néhány jellemző vonást, s az ő nevéhez fog fűződni az a kevés szó is, melyel én az ülést megnyitom.

Nagy alakjához jobban illik a megemlékezésnek ez a szerény formája, mint a magasztaló beszédek túláradó dagálya, hiszen a szerénység nemcsak személyének volt ékessége, hanem költészetének is egyik örök tanulsága marad.

Valóban egész élete, egész költészete, mint egy nagy tanulság tűnik föl előttünk s csak rajtunk áll, hogy azokból ki tudjuk olvasni az ész és szív vezér-eszméit.

Az igazi költő, mint ő, nemcsak magával a fellegekbe ragadja, hanem az élet göröngyös útjain sem hagyja világosság nélkül tévelyegni olvasóit. Bár tudnák követni mennél többen ezt a világosságot, mely annak, a ki a földön szépre, jóra törekszik, biztosabban jelöli ki a követendő irányt, mint az állam törvényeinek s az iskolai nevelésnek száz meg száz parancsa. Mert a mint kétségtelen az, hogy nemes érzés és eszményi fel fogás nélkül nem létesült még semmi nagy e földön, úgy bizonyos az is, hogy csak az tudja lerázni magáról a föld sarát s csak az lesz nagy tettekre képes, a ki, mikor elhatározásra készül, tanácsadóinak sorában a költőnek is ad helyet.

Azért legyünk figyelmesek a költő szavára éltünk egész folyamában s nemcsak az ifjú kor szenvedélyes felindulásának per-

czeiben, hanem később is, a kötelesség teljesítésének egyformán múltó napjaiban, hiszen szerethetünk még akkor, a mikor már nem vagyunk szerelmesek, a hazáért áldozatot hozhatunk akkor is, a mikor már nem bírjuk forgatni a kardot, hit és reményre szükségünk van a munka közben úgy, mint a kétségbeesés óráiban.

Aranyt műzsája a bölcsőtől a sírig kísérte, dalát sugallta, tettét vezérelte. Költői műve, melyet nekünk örökségül hagyott, magában foglalja az ifjú álmait, a férfi cselekvését s az öreg kor visszaemlékezését.

A képzelet gazdag világát tárta ő fel előttünk, melyben nemcsak azt láthatjuk meg, hogy képzelt viszonyok között milyenek lehetnénk, hanem megtanulhatjuk azt is, hogy a valóságban milyenek legyünk, és mert az ő képzeletének világa mégis csak magyar világ, azért nekünk magyaroknak szól a legérthetőbben költészetének tanulsága.

Az ő hőse, kell-e Toldit megneveznem, nemcsak a dicső múlt álmának óriás alakja, hanem még inkább azoknak az erényeknek megismerésítője, melyek a magyarnak a valóságban dicső jövőt biztosíthatnak.

Toldi nemes embernek született, karja mégis a munka által lett erős a kardforgatásra, hiven szolgálta urát, királyát, de uszályhordozóvá sohasem aljasodott, nem tolakodott előre, de a harcban mindig elől járt, nem kérkedett soha, de kényes volt jó hírnevére, meggondolta mit vállal el, de a mire vállalkozott, azt meg is tette, néha haragudott, de sohasem ármánykodott, és a mikor tévedett, hibájának következményeit mint bűnhődést tudta elviselni. és a mi fő, mindezen erényeivel szívben, lélekben magyar volt, szerette hazáját, bár róla vajmi keveset beszélt, mert az igazán erényes ember, úgy mint Isten nevét, a hazáét sem veszi hiába ajkaira.

Férfi korát éli a magyar nemzet, férfiakra van szüksége minden téren, a kik úgy teljesítsék kötelességüket a munkában, mint a hogy teljesítette Toldi a csatában.

Értsük meg a költő szövegét, ne csak kérkedjünk folyvást hazaszeretetünkkel, hanem fogjunk a dologhoz, mert bizony a nemzeti kultúra, nemzeti politika, nemzeti génusz csak üres szavakként konganak addig, a míg nem fogjuk meg az eke szarvát, nem suhintjuk erős karral 'a kalapácsot, a míg nem teljesíti mindegyikünk a maga szerszámával és a maga képességével azt a munkát, mely neki osztályrészül jutott.

Kár pedig vesztegetni, mert a nemzet, melynek erényeiből a költő hősenek alakját tudta megteremteni, ha komolyan hozzá lát, még nagy dolgokat tehet.

Arany János megtette a magáét, tegyük meg mi is a magunkét.

Ezzel az akadémia LIII-ik ünnepélyes közüldését megnyitom.

Arany lyrája.

Lévay József r. tagtól.

(Felolvasta a május 14-ik közülésén.)

Természetes ösztöne szívünknek, hogy gyakran szeretjük emlegetni azokat, kiket életökben szerettünk. Elhunytok után is láthatlan kötelékkel érezzük őket hozzánk kapcsolódni. Jól esik, lélekben folytatni velők a megszakadt társalgást, osztozni vissza-idézett örömeikben és gondjaikban, eszméik- és küzdelmeikben. Így akkor is bírjuk őket, midőn voltaképen bírni nem engedi a mulandóság.

A nemzet szívében ez az ösztön öntudatos kötelességérzetté emelkedik. Emlékezni azokról, kik a haza magas érdekeit szolgálták, díszét nevelték, szellemi tartalmát és értékét gyarapították; vizsgálni pályájokat és műveiket, hogy azokból vonásról vonásra egybealkossuk s magunk elé varázsoljuk szellemképöket, melyet önmaguk lehellettek azokba — ez az édes kötelesség nemcsak gyönyörrel tölt el, hanem önérzetünket is erősíti s táplálja nemzetünk jövőjébe vetett reményünket.

Az Akadémia kegyelele úgy akarta, hogy a mai nap Arany János napja legyen; hogy az az igénytelen, egyszerű alak, melyről annyi fény áradt költészetünkre s Akadémiánkra, most már dicsőülve s dicsőítve vonuljon el még egyszer előttünk e díszes falak közt, mielőtt ércben örökítve szemlélné alakját a méltányló nemzet.

Életét és működését többszörösen rajzolták s e helyen is emlékbeszéddel ünnepelték arra hivatott tehetségek. Költői nagyságát költemények dicsőítették. Irodalmi általános értékevel műítészek foglalkoztak. De költészetével úgy vagyunk, mint valamely változatos, nagyszerű vidékkel, melynek bájait újra meg újra gyönyörködve szemléljük, s melyen még az utánunk érkező vándorok számára is elég fölfedezni való szépség marad.

Nekem e pillanatban nincs egyéb czélom, mint lyrai költeményeire, kisebb verseire fordítnom a figyelmet. Azokban, mint tükrörben szemlélnem és szemléltetnem az ő alakját, költészetének legegényibb sajátosságait. Hiszen a lyra a költő benső életének, érzelme- és kedélyvilágának legközvetlenebb kifejezője. Ebben tükröződik az árny és fény, mely ama világ légkörét eltöltötte, a magasság és mélység, melynek fokozatain érzelmei hullámzóttak, az eszmék és eszmények, melyekért hevült és lantja zengett.

És nekem jól esik vele, ifjúkorom példányképével s barátjával kézenfogva járni be azt a mezőt, melyet az ő művészske örökéletű virágokkal ültetett be. Midőn e költeményeket olvasom, meg-megcsap keletkezésök idejének légáramlata, mely egykor ő vele együtt engem is közvetlenül környezett s fel-feltűnik előttem azokban az ő alakja. Ez a körülmény, s hogy úgy mondjam, ez a személyes érintkezés, fokozza rám nézve költészete hatását s módot nyújt arra, hogy számot is tudjak adni magamnak a hatásról.

Tudva van, hogy irodalmunkban az ő meteorszerű feltűnése nem lyrai költeményekkel történt. Azért-e, mert az ifjú-szív forrongó érzéseinek dalba ömlésére alkalmas évek ridegen s mostohán vonultak el felette? Azért-e, mert akkor már lelkét más régiók felé vonták a múzsák? elég, hogy e fényes költői pálya bevezetése «Az elveszett alkotmány» vig vagy szatirai éposz lőn. Bár figyelmet ébresztett s pályakoszorút is nyert a mű; de valamilyen pályázattal nem becsvágtyát, hanem inkább kíváncsiságát vélte kielégíteni az író, kinek nem volt még mit felteni ismeretlen nevén: úgy határozott fölléptének s hódító megjelenésének jelölésére is nem ezt, hanem a közvetlen ezután érkezett Toldit kell említenünk. Megragadó tünemény volt ez a mű költői irodalmunkban; hangra, nyelvre, megalkotásra elütő attól, mit eddig éposz, vagy költői elbeszélés alakjában ismertünk. Semmi sem emlékeztetett abban Vörösmarty hőskölteményeire, nem látszott közeli rokonságban Petőfi lantjával sem. Valami önálló sajáttság, naiv üdeség ömlött el rajta, a réginek és az újnak varázs-színben egygyéolvadása, melyben Toldi, nemzeti múltunk eme félig-meddig mondai alakja, kitörülhetlen vonásokkal mintegy élővé teremtvé lépett lelkünk elé. Emlékeztünk még — én jól emlékezem — mily csodálatos érzés fogott el bennünket, midőn a Kisfaludy-társaság által kitüntetett költemény olvasásába, mindjárt annak megjelenése után elmerültünk. Olyanforma volt az az érzés, mint mikor a fiatal szív valamely benne régóta derengett ábrándkép valósulásával találkozik. Gyermekségünk óta lelkünkben éltek azok a vonások, azok a képek, az a nyelv, az az egész világ, mely itt előttünk feltárult, s kimondhatatlan gyönyörrel töltött el, hogy ime itt van az, a ki ennek a bennünk rejlő világnak kifejezést adott. Romlatlan népünk tisztult szellemének fuvlatát éreztük a költeményben; éreztük, hogy ez a költő a mi vérünkbeli való, s Toldi nyelvéen szólva: «lelkünkől lelkezett szerelmes magzatunk».

Ily kezdemény után óhajtvá vártuk, miket és miként fog zengeni ez az eredeti hatalmas lant akkor, midőn a költő leg-egyénibb érzelmeit tolmácsolandja? Lépést tart-e a dal gyöngéd ömlése ama diadalmas költői elbeszélés erejével, értékével? bír-e megfelelő visszhangot kelteni az olvasó közönség szívében?

Most, mikor Arany költői működését a maga egész teljes-ségében szemléljük: habozás nélkül felelhetni a kérdésekre. A miket lyrai és balladaféle költeményekben nyújtott, ép oly értékesek a maguk nemében, mint epikai hosszabb művei. Egy dala sincs, mely eredeti teremtményére ne vallana; egy ötletszerű verstöredékében is ott van erős kezének bélyege.

Szemeláltára serdült és virágzott fel a 30-as és 40-es évek költői irodalma, de az sem irányával, sem nyelvével, sem formáival nem hatott úgy az irodalmi központtól távol magányban tengő nagy tehetségre, hogy ő is a már kitaposott ösvényen induljon. «Rám nézve — úgymond — az új modor, melybe nem nőttem bele magamat, inkább elidegenítő, mint vonzó vala». — Isten különös kegyéből, az ő műsája és a mi nemzetünk iránt, történt az, hogy Arany az egyszerű, tősgyökeres magyar nép soraiból vette eredetét. Csak ez lehetett az a talaj, melyből költészetének tündér fája oly terepélyessé, virágzóvá és erőteljessé fejlődhetett. Csak a népélet emlőin szívhatta magába azt a tiszta, romlatlan népnemzeti szellemet, mely költészetét eszme, felfogás, nyelv és forma tekintetében áthatja. Az egyszerű hajlék puritán erkölcei, melyek már gyermekkorában a biblia, a zsoltárok és imák olvasására utalták; a néphagyományok, melyeken ájtatos ragaszkodással csüggött; az el nem korcsosult magyar beszéd és kifejezések, melyek bölcséjétől kezdve fülében csengettek, majd midőn önmivélésének tudatára ébredt, régi költői irodalmunk előszeretettel tanulmányozása — mind megannyi szerencsés eszközei lettek annak, hogy benne oly költőt nyerjen a nemzet, minőt valóban nyert. Szűk volt a tér, melyen gyermekkor a első ifjúsága felhajnallott, de ő a végtelenséget sejtegette abban; erős szeretettel ragaszkodott a röghöz, melyből kiforrott, a néphez, melynek kebelén csüggött, de ez a szeretet nála egyszersmind a haza és nemzet szeretete volt. Méltán vallja Petőfihez írott válaszá-
versében:

Mi vagyok én? kérded: egy népi sarjadék.

Ki törzsömnek élek, érette, általa:

Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék.

Othon leli magát ajakimon dala.

E szerint a mi Aranyunkat úgy eredete, mint helyzete, hajlama és tanulmányai utalták arra, hogy nemesebb értelemben vett népköltővé legyen. Olyanná, a ki nem lealacsonyítja, hanem fölemeli a költészetet a tiszta népi elemek és nyelvi eredetiségek öntudatos alkalmazása által, a ki megérti és hiven követi a nemzet génuszának hamisítatlan sugallatát, s égi adománnyal bír arra, hogy azt nemzetének hiven tolmácsolja. Közvetlenül ismerte

azt a forrást, mely az idők folyamán keresztül nálunk sem szűnt meg buzogni soha: a népköltészet forrását. Midőn szűkkörű magányában táplálgatta lelkét irodalmi tanulmányokkal s önerejéből oly készülségre tett szert, melyre bizvást támaszkodhatott mindjárt, a mint műzsája bontogatni kezdé szárnyait: mondhatni, szeme előtt történt a népiesség hódító bevonulása műköltészetünk csarnokába Petőfi tüztől áradó dalaival. Mit a régiek és a közelebbi korban élők is, Csokonai, Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty és Czuczor csak félve, vagy jó sejtelmőknek engedve követtek néha, t. i. népies tárgyak, felfogás és formák alkalmazását egyes költeményeikben, mit a Kisfaludy-társaság szerencsés kezdeménye célzott és remélt a népköltészet termékeinek gyűjtése által: azt Petőfi lantja mindenkit megragadó hatalommal egyszerre érvényre emelte. Kétségtelen, hogy ennek tapasztalása befolyást gyakorolt Arany költői munkásságára, de nem oly értelemben, mintha azt irányozta, vagy egy és más tekintetben utánzásra buzdította volna. Inkább csak ösztönt nyert általa saját önálló iránya követésére. Mert semmiben sem talállok rokonságot a két nagynevű lantos lyrája és egyénisége közt, hacsak abban az egyben nem, hogy költészetünk népnemzeti alapon való felvirágoztatására mind a ketten egyező honszeretettel törekedtek. Két állócsillag, de két különböző égtájon.

A népiességnak kettős célja van a költői irodalomban. Egyik az, hogy művészet és ízlés által korlátolt kifejezésre jussonak a nép szellemének és jellemének sajátosságai s ez által erőt, megifjodást, egyéni nemzeti önállóságot nyerjen a költészet; másik az, hogy az ekként erősbült irodalom közelebbi kapcsolatba hozassék a nemzet zömével s hasson jótékonyan annak erkölcsi és szellemi emelésére. Természetes, hogy se az egyik, se a másik cél nem közelíthető meg, sőt mind a kettő el van tévesztve, ha az irodalom a nép életéből csupán a külsőségeket, az úgy nevezett kelmeszerűségeket szedi magába — ha népies szavak, szólamok és formák alkalmazásával megelégszik, — ha tősgyökeres sajátosság és eredetiség czimén a nyerseségnek tért enged s nem igyekszik behatolni a nép lelkébe, jellemét alkotó tulajdonságainak mélyebb ismeretébe.

Mennyire tisztában volt Arany a népiesnek illeten felfogásával, eléggé tanuskodik arról egész költői működése. Maga nyilatkoztatja mindjárt költői pályája kezdetén: « az Iliász és Odyssea nem egyebek egyszerű tej-mézzel folyó népkölteményeknél; bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van s ha nem ez a népköltemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam. A népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közé s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alak-

ban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn Toldit irtam s ez úton haladok ezen túl is«. Majd később: «Szeretem — úgy mond — a nemzeti költészetet a népiesség köntösében *még most*, később majd *pusztán*», értvén ez alatt bizonyynyal azt, hogy majd akkor pusztán, mikor költészetünk teljesen egybeolvadt a népi elemekkel s erős nemzeti költészetté izmosodott. . . Murány ostromában pedig «oly nyelvet akar megkísérteni, mely az irodalmi és népies nyelv közt mintegy középet tartson, erős legyen, de ne czikornyás, oly nyelvet, mely szélesebb olvasó közönséggel birhasson, mint csupán a művelt olvasó közönség, így akarván egy részről a költészeti nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, másrészt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni».

Ily világosan állván előtte költészetének föladata és eszközei, a nyelv titkaira fordított annyi tanulmány, finom érzék, kiváló ész és szívtulajdonok összhangzó birtokában, nem csuda, hogy oly nyelvművésznek bizonyította magát műveiben, a kire sokáig példányul fog mutatni a magyar költői irodalom. . . Nyelvének bája és ereje nemcsak epikai vagy elbeszélő, hanem lyrai költeményeiben is egyformán érvényesül. Amazokban ugyan bővebb tért enged arra a műfaj természete, a változatos helyzetek és jellemek színezése: de emezekben úgy szólván, szíve adja ajkára a szavakat természetes erővel és eredetiséggel. Nála a nyelv egy engedelmes művészi anyag, mely az ő tetszése szerint készséggel és könnyűséggel simul a legkülönneműbb tárgyak s külső és belső állapotok jellemző kifejezéséhez. Neki önként és bőséggel állanak rendelkezésére oly szavak és fordulatok, melyeket bár az élő népnyelv és régibb irodalom talán megőrzött, de melyek az ő műveiben jól eső ujdonság színében jelennek meg előttünk. Az ő költői stílje ennél fogva valami saját, valami egyéni, melyhez köztünk senkiét sem hasonlíthatni. Nem stereotíp, nem merev, nem modoros, hanem élő, eleven és jellemzetes. Egyszerű és mégis oly nemes. Egészen ő maga. Pedig már ma a legkritikább esetben válik be Buffon állítása, hogy a stíl maga az ember. «Bizonyos elmévilődési nyavalyában sinlődünk — így szól egy porosz író — melyben hat éves gyermek sem beszél már gyermeki nyelven. Ide-tova a népirodalom által megnesmesített nép maga is elvesztendi természetes beszédjét, természetszerű életmódját, ösztönét és eredeti elmésségét. A stíl már ma mechanismussá lett, mely szívet, kedélyt és természetet is helyettesíthet. E miatt, a legszellemdúsabb írók és szereplőférfiak nyilatkozataiból is le kell vonni legalább ötven százalékot a stílművészetre, a phraseológiára, az úgynevezett «pitykékre», melyek a stilisztának fejére és szívére nőttek. Boldog az egyszerű ember, kinek nincs a stíltre gondolja, mikor elimádkozza mi atyánkját. Bennünket, aeshetikusokat és stilisztákat valóban csak a kész imádságformák vonnak el attól,

hogy az istenhez is ne cifra stílusba öntött kéréssel járuljunk. — Aranynál a stílus teljes összhangban áll annak tartalmával. Hiszen általában valódi értéket a stílusnak a tartalom ad. E nélkül olyan az, mint a hit, jó cselekedet nélkül: zengő érzés és pengő czimbalom. Az ő lyrájának tartalma mindig nemes, kifogástalan és mély. Rá veti fényét a magyar génusz eredetisége, nyelvben és gondolkodásban, úgy hogy költészetét valóban hű kifejezőjeül tekinthetjük nemzetünk letisztult, megszűrődött jellemének s jellemző sajátosságainak. . . Egy tűnő félben levő korszak föl sem vett kincseit szedte össze s őrizi műveiben az utókor számára. Az a magyar nép, melynek életéből merítette költészete sajátos népnemzeti elemeit, lassanként át fog majd alakulni. Mint a kültermészet arcát körülötte, úgy benső eredetiségét s szellemi alakját is megváltoztatja majd a haladó műveltség. Elkallódnak s kivesznek ősi tösgyökeres nyelvi és egyéb tulajdonai és erkölcsi. . . Szerencse lesz, hogy azok hosszú, hosszú időközön át legalább némi részben a költő lantján visszhangzanak.

Lyrái költeményeit, mint a füzérre szedett gyöngyszemeket, együtt és egyenként szemlélvén, ködfátyolkép gyanánt vonul el szemem előtt az az egész hosszú időszak, melyben e költemények születtek, s melyben én születésüknek és hatásuknak élő tanúja lehettem. Azon időtől, midőn forradalmunk évének tavaszán szorosabbra fűzhetém Arannyal sirig tartó szeretetemet s barátságomat, — midőn ő virágzó férfi korában, én ifjúságom teljében, együtt sűrögtünk szabadságharcunk tűzhelye körül: azon időig, midőn ő a Margitsziget tölgyei alatt, majd e fényes palota egyik szögletében, haldokló hatyúként utolsó dalait, gyakran már csak azok töredékeit, zokogta. Azért méltán említém, hogy e költemények olvasása közben meg-megérint engem keletkezésök idejének légáramlata s fokozza reám azok hatását.

Tagadhatatlan, hogy Aranyt inkább az epikai, mint a lyrai költészet felé vonta hajlama és tehetsége. A lyra mezejét szűknek, ki nem elégitőnek érezte magára nézve az ő teremő ereje. Még akkor is, midőn nagyobb alkotásoktól pihenve, kisebb költeményekkel foglalkozik, előszeretete inkább a ballada és elbeszélő faj fele fordul. És mégis nehéz volna határozottan eldönteni, vajjon a két műfaj közül melyik felé billen költői értékének mérlege. A ki az ő lyráját fogékony szívvel, beható elmével részletesen vizsgálja, kénytelen megvallani, hogy Arany itt is a világirodalom első költőivel versenyez. Ezen a téren folytatott tevékenységének méltánylása kívánja, hogy működését annak időrendi folytonosságában vizsgáljuk.

Első dalai közvetlen a forradalom előtti évben szólnak meg. Ez az idő már nem a forrongó szív korszaka reá nézve. Az a hét, vagy nyolcz lyrai költeménye, melylyel a többiek

fényes sorát bevezeti, már inkább az önmagába mélyedő nyugodt kedély visszhangja s nagyobb részt objectiv alkotás. Első versek, de nem oly versek, minőkkel fejlődő tehetségek szoktak föllépni s reményre jogosítani a pálya kezdetén. Arany ott kezdte, a hol mások, ha szerencsések, végezni szokták. Nem költe reményeket. Ő maga mindjárt egy beteljesült remény vala.

Nem kavargat fel lelkét, ezt a csendes mély tengert, a következő viharos napok sem, nem annyira, hogy természetével ellentétben csapkodja az eget s harsogásával vegyüljön az elemek óriási harczába. «Az 1848—49-dik évek izgatottsága alatt — úgy mond — keveset dolgoztam, mert nekem erre nyugalom kell. Nehány vers, néhány kisebb elbeszélés — ez volt minden.» E korszakba esik a magyar ballada ama népi eredeti formájának megkisérlése (*Rákóczié*), melylyel úgy alak, mint tartalom és szerkezetre nézve a népköltészetben fennmaradt nyomok után indult s oly remek példányokat teremtett, hogy ha semmi egyebet nem hágy is örökölni, azok örökre fentartják nevét irodalmunkban.

Mégsem mondhatni, hogy meg ne hatották volna lantját nemzetünk szabadságának vészkiáltásai. Oh, hiszen mikor annak hallatára a félholtak is megelevenedtek, a gyermekek harczosokká, az öregek ifjakká, az ifjak félistenekké alakultak, csak ő a költő maradhatott volna-e hidegen, kinek szíve telve volt hazaszeretettel? Serkentett, buzdított, lelkesített. Majd mint a sebzett énekes madár, rejtett fészkébe vonulva nyögdelte dalait a romok felett. — *Nemzetőr-dala* népies formában szólaltatja meg az önérzetet a fiatal nemzetőr ajkán: «Olyan marsra lábam se billentem, Hogy azt bántsam, a ki nem bánt engem; De a szabadságért, ha egy iznyi, Talpon állok mind halálig vivni.» — Majd ismét: «Gyere kardom! gyere velem csatába; Minek állasz a fogason hiába? Oldaladon ez van írva: szabadság! Elszenvednéd, hogy a magyart tapossák?» Ostorozza a rab-lelkeket, melyek a szabadság napja, zajos, zúgalmas árja, villámos felhői és küzdelmei elől vissza kíváncsoznak börtönükbe, a hol kedves félhomály, magány, csendes jó idő, béke és nyugalom van. . . . Összefut a hazát féltő lázas lelke előtt az álom és való s gyötrelmei között hitét, megtámadott nemzete haragjába helyezi: «Ama szent haragba, mely soha sem számít, Midőn szórja méltó dühének villámait, Haragodban bizom és hiszek oh nemzet! Hogy ellenid sirja a te sírod nem lesz». . . . A válság idején pedig magányában, hova már alig téved a hír szózatának egy múltó visszhangja, felsóhajt: «Itt várok s tűnődöm, oh hazám! jövődön; Szemeimet kerüli az éjféli álom, És a kétség lomha perczeit számlálom.» . . . És bevégi a forradalom évét azzal a remek költeménnyel, melyben lánglelkű dalostársát, szíve felét, demidium animae, harczaink eltűnt Tyrtaeusát dicsőíti, keresi, siratja, a kinek képe kíséri őt egész

életén és költészetén keresztül s harminczegy év múlva is, lantjának már csaknem utolsó akkordjaiban az ő emléke tér vissza és csendül meg: «De így is az évek haladó terhével, Mely minket elaggít, te gyarapulsz nével; A mit adál, abból semmi sincs elveszve, Firól fira szállsz te, mint egy közös eszme.» — Arany forradalmi versei telve vannak tűzzel, de melynek lobogását az ő egyéni természete és ízlése mérsékli. Végerőfeszítésre unszolják a nemzetet, mert mindenünk kockán forog «S ha minket elfű az idők zivatarja, Nem lesz az Istennek soha több magyarja». Népies forma, népies nyelv, értékes költői tartalom, de mely nem bír érvényesülni s közajokra szállni a fegyverek zajában, midőn a nemzet költői helyett a nemzet ágyúi beszélnek.

«A forradalom legyőzése után — úgy mond — kevesebbet dolgoztam, mint a forradalom előtt; bizonyos lyrai hangulatba estem, a nélkül, hogy lyrám mindig teljes hangot adna. A Nagy- idai cigányok víg éposz; oly kedélyállapot kifolyása, midőn a világ folyásával és önmagammal meghasonlva, torz alakok festésében akartam kárpótlást szerezni.» — Ezen időszak ólom- súlylyal borult az ő lelkére. A közviszonyok, egyéni körülmények, physikai bajok, megzavarták munkásságát. Maga említi, hogy minden kísérlet: nagyobb költői kezdeményeit egész kitarással révparrtra vonszolni, csak fájdalmas elégedetlenségben végződött. «Így lettem én — úgy mond — hajlamom, irányom, munka- ösztönöm daczára subjectiv költő, egyes lyrai sohajokba tördelve szét fájó lelkemet.»

Ámde ezeknek a sohajoknak tolmácsolására gyönyörködve és reménykedve figyelt az aléltságából eszmélni kezdő nemzet. Ama keserves tíz év alatt is, mint már annyiszor, segítségére jött a letiprott nemzetnek az irodalom. Ebben nyilatkozott annak első életjele s tevékenysége. Irói, költői, mint az elriasztott madarak, félénk próbálgatással, egymásután tértek vissza az elpusztult berkekbe. Felhangzottak Arany és Tompa énekei. Hol nyíltan, hol elburkoltan fejezték ki a honfiúi bánatot, majd a reményt és biztatást. Mindkettejük költői természete mintegy teremtvé volt arra, hogy hangot adjanak az elnyomott nemzet érzéseinek, hogy borongjanak a meg nem érdemelt pusztulás képei fölött s táplálják jobb jövőbe vetett hitünket. Ebben az évkörben zendülnek Arany lantján *A költő hazája*, *A dalnok bűje*, *Hű svárgás*, *Ősszel*, *Visszatekintés*, *Enyhülés*, ezek a hatalmas költemények, melyekben, mint a tó tükörében a fölleges ég arca, oly híven tükröződik a költő kedélyén keresztül. ama szomorú időszak képe. Ekkor jelenik meg a *Családi kör*, melynek miniatúr rajzában egész népeletünk élő elevensege van megörökítve, s melyhez hasonló festmény nem került még ki magyar költő- művész ecsetje alól. Győzelmesen állíthatjuk a skót népköltő

hires *Szombat estvéje* mellé, habár hír szerint Arany az eszmét vagy hangulatot a maga remekéhez ebből vette.

Ezentúl egy ideig gyéren ajándékozza meg a lyrai muzsa. Hiányzott a nyugalom, a test és lélek összhangzó ép ereje s ruganyos tevékenysége. A haza sorsán csügg most is egy pár hatalmas alkotása. Megírja *Széchenyi emlékezetét*, ezt a magasán szárnyaló classicus ódát, melyben a legnagyobb magyar dicsőítése, az emlékező nemzet méltósága s a költő szellemfőnsége oly magasztos, együttes kifejezésre jut. Folyvást rendületlen, önzetlen honszeretetre int s magányában, midőn «az óra lüktet lassú perczegéssel», setét honfi gondja és töprengése már oszladozni kezd a közelgő jobb idők sugarától s önbizalommal kiált föl: «légy hű s bizzál jövődbe, nemzetem!... Vászunk dagad, hajónk előre megy! — De jött egy év, egy áldott év Arany költészetében: 1877. Egy külön korszak fontosságával bíró rövid év melyhez hasonlót egyet sem mutat föl az ő egész lyrai működése. A hivatal nyügeitől szabadulva lelke megifjodik, uralkodik a törekeny testen, s teremő ereje bámulatos bőséggel ontja szebbnél szebb virágait. Mintha valamely titkos sugallat ösztönözte volna gyors munkára, — valamely előérzet, mely fülébe súgta, hogy «most még nappal vagy, de közelget az éjszaka, melyen senki sem munkálkodhatik». «Akkor nyáron írja Arany László» ki fiúi kegyeletének és atyja nevének maradandó emléket állított Arany hátrahagyott iratainak kiadásával is — akkor nyáron a Margitszigeten két hó alatt több költeménye készült, mint az 1861—65 éveket kivéve, huszonöt év óta összesen. Kedvvel, kitartással, mondhatni egy lélegzet alatt, megirt egy egész sorozat lyrai verset, balladát, genret». — Már nem is jelennek, nem is a nyilvánosságnak dallott, melynek izgalmát nem akarta, — csak magának, vagy a jövődönék, hogy «ne haljon meg, mint a koldus, a ki semmit sem hagyott». Eme hagyomány, ez áldott év termékei, nemcsak az elsietésnek, vagy a költői erő hanyatlásának jeleit nem mutatják, hanem egyben-másban, kivált a balladafélékben emelkedésről tanúskodnak. Ugyanaz a mélység, ugyanaz a bevérgzettség mindenütt, mely legjobb idejének alkotásait jellemzi. Valóban csak a légkör válik körülte nehezebbé és homályosabbá a késő korrall, de művei a hangulathoz mért színezetben, folyvást ugyanazon költői erő épségére vallanak.

Mély és maradandó hatást gyakorol ránk az ő lyrája. E hatás forrása ép úgy keresendő a tartalom nemességében, mint a nyelv különös erejében és bájában s a forma tökéletességében. Semmi sincs ott alant járó, semmi nyers vagy bántó részlet. Minden egy mély érzelmű szív, egy fenkölt nemes lélek kiömlése, mely csak nemesbit és fölemel. Az eszme, vagy a tárgy, melyet lantjára venni méltónak tart, valóban méltó is arra. A csekélyet

is érdekessé, sőt jelentékenynyé varázsolja művészkeze. Műveiben mégis minden oly őszinte és igaz. Érzelve őszinteségéből egy parányi sem esik áldozatul a szó virágainak s a kifejezések föllengésének. Pedig ott, a hol annak helye van, senki sem tud ragyogóbb színekkel festeni. Nála egy-egy vonás gyakran egész helyzetet megvilágít. Éles szeme s finom érzéke könnyen találja meg a legsajátosabb kifejezéseket a tárgy jellemzésére. Henye, közönséges jelző vagy üres kép távol marad tőle. A mi ott van, az mind oda tartozó. Túlhalmozás, vagy hiány nélkül van kiszabva minden, jó szemmérték szerint.

Költészetén bizonyos komolyság, mondhatnám búskomolyság vonul keresztül. Mintha fátyolba vontan adták volna kezébe a lantot az égiek. Borongó, de borongásán is átesillog az erő és önbizalom, sőt sokszor a humor jótékony sugara is. Kétely, szívemészítő gyötrődés, mint valami fojtó nehéz köd, csak később, csak akkor szállja meg, midőn évei számával physikai gyötrelmei is megszaporodnak. Semmi sem ad azonban okot azon méltatlan és felületes véleményre, hogy ez a lyra hideg, elvont, elmélkedő, nem eléggé fennszárnyaló. Csak tudnunk kell annak mélyére hatni s fogékonysággal bírunk a benne rejlő szépségek méltatására. Tagadhatatlan, hogy nem szemkápráztatásra, vagy fülesiklandásra termett, nem arra, hogy röpke multságot és elszóródást keressünk általa, nem arra, hogy fiatal szerelmes szívek abból táplálják ábrándjaikat. De a kit magasabb eszmék lelkesítenek, a ki a szenvedések iskolájában érezni és gondolkozni megtanult s önsorsán kívül nemzete sorsát is szíven viseli: Arany költészetében mindig fölemelő és nemesbítő gyönyörűséget találand. Nemesak a lobogó láng, de az izzó parázs is melegít. Csillogó kavicsot lábunk alatt az út szélén is találunk, de nemes érczekért a föld mélyére kell leszállanunk.

Valamint költői nyelve szellemét, úgy formáit is sok részben a néptől vette. Nem a véletlen, nem is csupán ösztöne után indult azok alkalmazásában. Mélyebben, mint előtte bárki, figyelte és tanulmányozta, a népköltészet élő és írott jelenségeit, azzal együtt népzenenk sajátosságát s régi irodalmunk hagyományait. Megállapodott helyes nézeteket, hogy ne mondjam, fölfedezéseket tett közzé a magyar versidomról, melyek bár egy iskolai célra szánt értekezés szűk körében jelentek meg, költői versirodalmunkra nézve mégis kiváló fontossággal bírtak. «Vissza akarom adni — így szól — a magyar rhythmusnak a költészetben is a nemzet kára nélkül el sem idegeníthető jogait. Ez főképen a lyrában nélkülözhetetlen. Lyránk nem rég a zenétől teljesen meg vala váltva: a dallam és vers sebogy sem birt összhangba olvadni. E szakadást lyrai költészetünk és zenénk rhythmusa közt elenyészteni, a kettőt ismét természetes összhangba hozni, feladata az ifjabb

költői nemzedéknek A rhythmus eleven érzése nélkül lehelvalaki igen jó prosaikus, de verselő nem».

A mit így az elméletben hirdetett, igyekezett megvalósítani a gyakorlatban. Használatba vette a népdalformákat; azoknak alapján új meg új alakításokat combinált: de mégsem mondhatjuk, hogy túlnyomó, vagy tekintélyes számban mutatnák ennek példáját költeményei. Inkább a szellem az, mely őt e részben is irányozta. Nem is kivétel nélkül, minden tárgy előadására volt alkalmas és kielégítő a népi forma; kívánta a változatosság és a tartalom a nyugoti versalakokat. Balladáiban leginkább érvényre jut a népköltészet befolyása; később azokban is fölhasználja, igaz, hogy mesteri eredetiséggel, az északi balladák mintáit. Mindent összevéve, bátran állíthatni, hogy nyelv, forma és szellem népnemzeti s művészi egybeolvadása egy költőnkénél sem hat reánk oly bájjal és erővel, mint Arany lyrájában.

Hatását korának és az utána következő kornak költőire tagadni nem lehet. Ha egyéb nem is, de az a formatökély, melyet nála a legnemesebb tartalom emel, követendő példányul szolgálhatott a fiatal verselőknek. Mégsem vettük észre, hogy az utánzók seregét úgy vonta volna maga után, mint annak idején a Petőfi költészete. A különböző hatás oka a két költő egymástól különböző természetében keresendő. Az érzelmek csendes mélysége nem költ a szemlélőben oly heves érdeklődést, mint a lángoló képzelet és a viharos szenvedély játéka. Különbözik is az utánzás csak külsőségein csüggvén a példányképnek, melynek szelleméhez fölemelkedni nem bír, vajmi kevés előnnyel jár a költészetben.

Pezsgő élet örömdetes jelei vehetők észre legújabb versirodalmunkban. Nincs fék a múzsa szárnyain, semmi sem gátolja szabad röptében. Figyelemre méltó tehetségek törekszenek tovább fejleszteni, vagy erősíteni a mult hagyományait. Vajha sikeresen törekedjenek! Vajha el ne zárkozzanak a népnemzeti szellem forma hódítása elől a költészetben. Ne higgyék, hogy új elméletet kíván ma tőlök a költészet czélja és feladata s «hogy a közönség, mint mondatik, hozzá szokott már a lyrai általánosságához s az Arany János receptje szerint készült lyrai vers többé már nem hat» . . . Oh! hiszen ha az a recept ez, mely szerint Arany a maga költeményeit készíté: akkor csak rajta, ifjú barátim! ragadjatok meg és használjátok azt két kézzel, mert az, a költői egészség s a költői dicsőség biztos receptje. A korviszonyoknak hatniok kell, hatnak is a költőre. Lelkében és művében visszatükröződnek azok; de ő azoknak nem rabja vagy engedelmes szolgálja, hanem értelmes és értelmes megfigyelője, még pedig a magasabb eszmék szolgálatában.

Arany lyrája teljes összhangban tünteti fel a költőt és az embert. Semmi dissonantia nincs a kettő között mielőttünk, kik

az ő egyéniségét és életét közelebből rokonszenves figyelemmel kísérhettük. Egyszerű valóság, minden külső máz- vagy színmutatás nélkül. Hallgatag érdem, mely némán is azt mondja: több vagyok, mint a mennyinek látszom. Mély honszeretet hatja át ezt a szorogó, érzelemdús szívet. A nemzet sorsa iránti meleg részvét ad ajakára hangot akkor is, midőn a szenvedések súlya alatt félig megtörve piheg s végerejét még összeszedi. Mikor Margitszigeti magányában eljut hozzá a plevnai diadal hire, saját nemzetére gondolva örvend annak. Már nem meri lantja bágyadt idegét annak méltó dicsőítésére feszíteni. «A szebb napnak — úgy mond — mit e vihar hoz, Örülök csendesen, magam . . . Szabad egy, még érző tetemnek, Sirig szeretni a honát: S e diadálnap életemnek megaranyozza alkonyát». — Ez a szeretet az, melynek hatása alatt nála az általános emberi vonások is a különleges nemzeti sajátságok emelésére szolgálnak, ez az, mely lantján oly hatalmas tiltakozásban zendül meg a *kozmozopolita költészet* ellen. — Minden idegszála összeköttetésben áll ugyan nemzete törekvéseivel, de magába mélyedő természetete hála az égnek! nem engedi elvegyülni a külső mozgalmak árában. Nem is pengeti lantját az új időknek sem dicsőítésére, sem ócsárlására. De midőn elvonultságában is feltűnnek előtte a hazafiság czíme alatt folytatott küzdelmek visszás, bántó, vagy túlzó jelenetei, meg nem állhatja, hogy ellenszenvének vagy humorának egy-egy szikráját ne lövellje a zsibongók, az érdek-hajhászok, a hazafiaszkodó szájhősek ellen. «Mennyi seprő a pezsgésben S mily kevés bor! Mennyi szájhős, mennyi lárma! S egyre sülyed a naszád; Nem elég csak emlegetni: Tudni is kell jól szeretni, tudni bölcsen a hazát». Ehhez csatlakozik Rög-tönzéseit közt nem egy fulánkös apróság.

Lelke jósággal van eltelve úgy a természet tárgyai, mint az emberek iránt. Az emberben az embert, a belsőt nézi és becsüli, annak minden külső, esetleges tartozéka nélkül. A tiszt szegénység becsesebb és kíváncsabb előtte a nagy úri kényelem és hivalkodásnál. — Nemcsak a természet magasabb szépségei érdeklik, magára vonja figyelmét egy parányi lepke is, mely lenn az út porán libeg előtte. Nem bántja szegényt! élni engedi s róla önönsorsának elégiai beszövéseivel, oly megható dalt énekel, melynek csak idősebb testvérei, de semmivel sem értékeesebbek, Burns hies költeményei: *Az egér*, és *A százszorszép*.

De ezt a jobbra méltó szívet utóbb a maga csendességében is, örök kétely és sovargás emészti. Nem lehet mély megindulás nélkül olvasnunk lyrájának azon részét, melyben e miatt, úgy szólván «lelkének elszagott darabjait» sóhajtozta el. A pályabér, a dicsőség, nem sarkalja s nem gyönyörködteti, hanem égeti

őt, mint Nessus vére. — Csak egy kis független nyugalomra vágyik; csak vissza, rég elhagyott magányába, az egyszerű kunyhóba, ott keleten, melyből kiragadta magasbra hívó végzete. Az lebeg lelke előtt a pesti liget bokrai közt, s a Margitsziget tölgyei alatt. . . . Sovárog az elérhetetlen után, melyről búsan éneklí, hogy a sors «most ha adná is már késő; egy nyugalom vár — a végső.»

Midőn teljes részvétünkkel adózunk e vágyakozás és töprengés fájdalmának, mely költőnket, kivált az elhajló évekkel, mindinkább megragadta, mégsem vagyunk hajlandók arra, hogy ezért a sorsot és a körülményeket határozottan kárhoztassuk. Örömet elhítetjük magunkkal, hogy ez, az ő költészetének teljességéhez tartozott. Kétséges előttünk, vajjon az a független nyugalom, még ha idejekorán érkezik is, megtermette volna-e azokat a kincseket, melyeket nála a sovárgás és gyötrődés évei megtermettek? nem lett volna-e, mint annyiszor történik az életben, a beteljesült vágy egy új csalódás forrása? S nincs-e a költőkre nézve igaza Jean Paulnak, midőn azt mondja, hogy a fülemüle annál szebben énekel, minél tovább tanul setét kalitban?

Legyen bármint, egy bizonyos előttünk: az, hogy Arany egész lelkét, egész életét muzsájának s általa hazájának szentelte. Azzal kezdte, azzal végezte. (A lantot, a lantot szorítsd kebeledhez, ha jó a halál!) Enyhületet és vigasztalást szenvedései közt is a költészetben keresett. A földi nyögők, melyek szárnyalásában lefelé vonták, még inkább ösztönözték, hogy feszített erővel fölfelé törekedjék. Törekvésének s szenvedésének kincsei a nemzet örökségét és büszkeségét képezik s ezért nemzetünk az ő nevének és emlékének mindig hálás megőrizője marad. Gyönyörködtetni és tanítani, buzdítani és emelni fog ő bennünket nemzedékről nemzedékre.

Ércbe öntött szobrát Toldiból vett alakok környezik, mintha jelképezni akarnák, hogy a Toldi-mondakör teszi Arany nevét maradandóvá. De e szobor és ez alakok felett, úgy tetszik nekem, Akadémiánk kegyeletével együtt, ott sugárzik az a glória is, mely Arany lyrájából veszi eredetét s mely legközvetlenebbül világítja meg azt, a mi Ő benne örök: — az ő halhatatlan szellemét.

Arany János, mint főtítkár.

Szily Kálmán főtítkártól.

(Felolvasta a május 14-iki közülésen).

Ez a hely az övé volt! Ki oly visszavonultan élt, itt jelent meg, évenként egyszer, a nagy nyilvánosság előtt; innen, e helyről jártatta végig mélabús tekintetét a közönség tömött sorain, a mely áhitattal leste a szót, még az évi jelentés száraz adatait is, az ő ajkairól. Évről-évre megtörtebben jelent meg előttünk; tizenhat éve láttuk itt utoljára s már több mint tiz éve, hogy elhagyott bennünket örökre.

De szelleme ma ismét itt van közöttünk. Az ő szellemét idézte föl imént a hivatott tolmács és hű barát szava. És ma meg fogjuk látni ércz-alakját, látni fogjuk a teremtő erő teljességében, a művész ihlete által visszavarázsolva.

Az ily ünnepen szabad talán a krónika-írónak is elfeledkezni kötelességéről, s meg lesz engedve, hogy ő is szentelheszen egy szerény koszorút a nagy előd emlékezetének.

1864. július 18-án szomorú ülése volt a M. Tud. Akademiának. Szalay Lászlónak, a szeretve tisztelt titoknoknak váratlan halála hírét jelentették be. Vele egy nagy tekintély: országszerte tisztelt történétíró és publicista, külföld tudományos köreiből is nagyra becsült tudós, a 61-iki országgyűlés egyik vezérférfia, Deák és Eötvös meghitt barátja szállott sírba. Tekintélye oly fényt árasztott a titkári székre, a minőben az sem előtte, sem utána nem tündöklött még soha.

Ki legyen utóda? Csengery Antalra, ki négy évvel ezelőtt, Toldy Ferencz visszalépésekor, ha Szalayt nem sikerült volna megnyerni, szívesen vállalkozik vala, most már, soknemű politikai és közintézeti elfoglaltatása mellett, gondolni sem lehetett. Bárá Eötvös József másodelnök Arany János nevét pendítette meg. Az eszme általános tetszéssel találkozott. Arany nemcsak mint költő — a legnagyobb az élők között — hanem mint a «Koszorú»-nak, az akkori kitűnő aesthetikai és irodalmi folyóiratnak szerkesztője, s a Kisfaludy-Társaságnak, melynek azon időben másfélezer pártoló tagja volt, fáradhatatlan buzgalma igazgatója is köztisztviselőben állott. De vajjon megnyerhetik-e őt ez állásra? Tudva volt, hogy Arany megúnta már «a kenyérkereső mindennapi munkát: független nyugalomra vágyott, mely-

ben ne legyen senki bábja.» Visszavágyott szülőföldjére, abba az alföldi nagy magyar városba, a hol gyermekei és Toldija születtek; leánya ott volt férjnél. A paplak mellett telket vesz, kis házat épít rá s a két kert közti kerítésen kis ajtó lesz; hol ők, «az öregek» mennek át Juliskáékhoz, hol azok jönnek hozzájuk. Itt majd, kedve szerint, igazán magának fog dolgozhatni. E tervről kellett Aranyt lebeszélni; Eötvös vállalta magára. «Hogyan lehessek én Szalaynak utóda? Hogyan vezethessem én, a ki már úgy bele fáradtam a közmunkába, a Tudós Társaság ügyeit?» Eötvös megnyugtatta: ne aggódjál, te lész a bokréta az Akadémia süvegén. Hisz' a ház sem kész még odalent; vállald el ez állást legalább addig, míg terved megvalósíthatod! Arany végre nem ellenkezett.

1865. január 26-án volt a választás; 42 szavazatból 30 esett Aranyra, s 8 Erdélyi Jánosra, kiről barátai tudták, hogy szívesen feljönne Pestre. Arany a következő szavakkal fejezte ki köszönetét a választó testület előtt:

«Én, Tekintetes Akadémia, még ide a terembe is azon elhatározással léptem, hogy mindenesetre elhárítsam magamról a netán személyem felé irányuló bizodalmat. Azt hittem ugyanis, hogy legméltyóbban fejezem ki tiszteletemet az Akadémia iránt az által, hogy nem vállalom oly hivatalt, melyre magamat oly sok tekintetben elégtelennek érzem. De most látva e nevezetes többséget, melyért hálás köszönetet mondok, kész vagyok meghajolni az Akadémia akarata előtt. Másfelől érzem azt, hogy vannak átmeneti időszakok, midőn a gyenge is köteles elé állni és szolgálni a közügyet, midőn t. i. az erősebbek visszavonulnak, vagy akadályoztatnak. Ily átmenetnek tekintem én e mostani választásomat s a rákövetkező időt az Akadémia életében. Kijelentem azért, hogy állomásomat részemről csak ideiglenesnek kívánom tekintetni. Egy, legfőlebb két év megmutatja, ha képes leszek-e betölteni fontos hivatalomat, egy vagy két év az Akadémiának is elegendő a körültekintésre, hogy helyemet alkalmas egyénnel pótolhassa.»

A rövid egy-két évből hosszú tizenkét év lett, kevés öröm- és meglepéssel, de annál több győtrelem- és keserűséggel.

Mindjárt hivatalba lépésekor erős sérelmet kellett szenvednie. Ugyanaz napon, a melyen titkárrá megválasztották, az Akadémia igazgató-tanácsa ülést tartott és csupa takarékoságból elhatározta, hogy az akkor éppen épülőfélben álló palotában a titkári hivatalos szobák mellett s azokkal egyfolytában készített lakást, a mi Szalaynak volt szánva, ki kell adni bérbe, a jövőendő titkárnak pedig vagy egy szerényebb lakást a bérházban, vagy ennek megfelelő szállásbért ajánlani föl. Aranyt ez az eljárás nagyon bántotta; nem szólt, nem panaszkodott, megmaradt

üllei-úti lakásán és sértett önérzetét keble mélyébe zárva, fájdalmas benyomásait egy kedves dalban fejezte ki, melyet az Akadémia palotájának megnyitása napjáról keltezve, kiadatlan versei közt találtak meg halála után:

A Tudománynak háza vagyon:
Ennek örüljek hát ma nagyon?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.

Hát hisz' a malmot befejezték:
De szegény molnárt kirekeszték;
Kormányos evezzen a gálya *után* —
Igy akará ezt a kapitány.

Nincs ki ne lássa, bár csupa vak,
Hogy kocsis helye kocsin a bak;
Ha leszorítják, hajtja gyalog:
Csakhogy ez aztán lassú dolog.

Ámde ki vallja ebben a kárt?
Nékem ez a kis séta nem árt:
Pezsgeti vérem', tart melegen —
Csak a szekéren baj ne legyen.

Nem palotába — vesszen a fény! —
Nem oda vágytam s gondolok én;
Vontak erővel, kór-nyavalyást,
S dísze nekem Dejanira-palást.

Egyszerű kunyhó, ott keleten!
Rakja rajongó képzeletem;
Oda sovárog e fáradt tetem:
Küszködve, várok, míg tehetem.

Tavaszi fecskék, dal kedvesi!
Jertek el, Isten kőművesi!
Rakjatok ott egy fecskefalat:
Megpihen a költő az alatt.

Később (1879-ben) e költemény kéziratához Arany a következő jegyzetet csatolta: «A főttebbi humorkás elmejáték csupán amaz egyéni fájdalmas benyomás szüleménye, hogy a határozottan titkári lakásnak épült lakrészt, az *én* megválasztásom után idegennek adták bérbe, nekem pusztán lakbér és bérlak közt engedtetvén szégyenítő választás. Azonban ez állapot nem tartott sokáig; 1867-ben báró Eötvös, akkori elnök, maga szólított föl a tisztí lakás elfoglalására, melynek nagyobb részét, csekély évi bérért, használtam 1870-ig, midőn az igazgató-tanács kegyessége *é* bért is megszüntette».

1865. december 11-ikén jelent meg Arany, mint az Akadémia titkára, először a nagyközönség előtt. Az évi jelentés

bevezető soraiban igen érdekesen fejtegeti a tudomány cosmolitása és a haza szeretete közti viszonyt.

«Vannak, tisztelt Gyülekezet — így szól Arany — kik mindjárt kész gyakorlati eredményt várnak a tudománytól s ily szempontból ítélik meg egyesek és testületek működését. Kivált mi magyarok hajlandók vagyunk lenézni minden elméletet, ha nincs szembeötlő gyakorlati értéke, s egy magasztos tulajdonunk, a hazaszeretet, könnyen gyanúba veszi a cosmopolitását. Avagy ritkaság-e nálunk csekélylő s idegenkedő véleményt hallani ama foglalkozások legtöbbszöréről, melyeket a tudomány üz. . . . Igaz, a tudomány cosmopolita természetű. Ezért, kik politikai jólétünkre közvetlen befolyást várnak tőle, vagy éppen, hogy szónoki virágokkal piperézze magát, könnyen gyanúba veszik, mintha melőzne a hazafiságot. De valamint anyagi téren nem az elzárkózás — mely már lehetetlen is — szolgál üdvünkre, hanem mentől nagyobb részvét a világforgalomban: úgy a szellemiek terén politikai súlyunk is a szerint növekszik, a minő osztalékkal járultunk az egyetemes tudomány előbbviteléhez. Egy van főleg, mi első helyen reánk magyarokra néz: hazánk minden oldalú megismerése s megismertetése a nagy világgal. Ha majd e haza szent földén minden rög ismerve lesz, minden kődarab elmondja, honnan jött, kikkel találkozott; ha minden élő, mely rajta tenyész és mozog, általunk összegyűjtve, a közös rendszerben foglal helyet; ha kitanultuk ege mérsékletét, a nedv- és aszályhordó fuvalmak viszonyait; ha népei egymásra temetkezett rétegeit felbúvároltuk a legmélyebbig, de kivált a ma élőknek — édes nemzetünknek — nyelv- és tettben nyilatkozó múltját, jelenét a tudomány teljes fényébe állítottuk: ez által oly politikai tőkére tettünk szert, melynek keletét legörömeztőbb ismeri el a művelt külföld. És im, ez a honszeretet a tudományban!»

Talán az napon, vagy éppen azon órában, mikor a palota megnyitása és a nagygyűlés gondjaitól is elfoglalva, e szép és bölcs beszédét tartja, érkezik hozzá a sürgöny, a mely leánya súlyos betegségről tudósítja.

«Röpülnek, mint az ércz-fonál
Villáma, mely hírt hoz, viszen
De akaratom lánczon áll,
Erős békón lábam, kezem

Mit ér e zúgó rossz fejet
Széttörnöm a kalit vasán:
Ha gyötrő, távol fekhelyed
Nem enyhül e meddő tusán.»

Az erős békó a titkári hivatal! Az Akadémia ügyrendje megszabja, hogy a jegyzőkönyvet három nap alatt el kell készí-

teni, a határozatokat nyolcz nap alatt végre kell hajtani, s december 18-ikán még összes ülés is lesz. Arany nem szól, nem panaszkodik senkinek; megírja a jegyzőkönyvet, végrehajtja a határozatokat, megvárja az összes ülést s a december 13-án elkezdett, megható verset december 19-ikén, leutazása napján fejezi be:

Röpülök, látlak e megint?
Vagy a pohár csordulva vár,
S fenékig kell ürítenem! . . .

A pohár csordulva várta: leánya már a halállal vívó-lott s néhány nap mulva karjai között halt meg. A szegény költő szerény ábrándjai végkép megsemmisültek: a kis házikó ott a paplak mellett s vele a független nyugalom, melyre úgy vágyott lelke, terv maradt csupán; romba dőlt, mielőtt fölépülhetett volna.

Búskomolyságra hajló természete még búskomolyabb lett, s megtartotta vállain a *Dejanira-palást*-ot: az akadémiai titkárságot. Pontosabb, lelkiismeretesebb, mondhatni pedánsabb titkára sohasem volt az Akadémiának Arany Jánosnál. Télen-nyáron, napról-napra pontosan megtartotta a hivatalos órákat, ezeknek áldozta délelőttiét; napja többi részét pedig nem ritkán az aprólékos teendők miatti gondok rontották meg. Nem felejtett-e el valamit? El van-e ez vagy az már intézve? Jól van-e informálva a mellé rendelt személyzet részéről? Folytonos aggódás, folytonos töprengés! «A kötelesség vampyr-vádja hált mindig vele». . . . «No ugyan szép bokréta lett belőlem» — szokta mondani.

Apró kellemetlenségek is zaklatják. Egyik nagygyűlésen javában foly a szavazás az ajánlott tagokra; a jelöltek, még a legérdemesebbek is, sorra elbuknak. Mi ez? Miféle intriga dolgozik itt? A választó-testület izgalomba jó; a kölcsönös gyanúsítások mind hangosabbak lesznek, míg végre észreveszik, hogy a szavazó-gépnek valami baja esett: a legtöbb golyót, ha jobbra volt is szánva, balra hullatja le. A szavazást elhalasztják más napra, s a titkárt megbízzák, hogy az ördögös gépet addig javíttassa ki. — Egy másik nagygyűlés elrendeli, hogy az olyan tagokat, a kik még nem foglaltak széket, az Almanachban a levelező tagok között kell hagyni s nem szabad őket a rendes tagok sorában fölemlíteni. A jövő nagygyűlés táján az egyik osztály összeszámolja rendes tagjait s úgy találja, hogy egy hely üres, s ajánl is rá; a nagygyűlés meg is választja az ajánlottat és csak akkor veszik észre, hogy az a hely voltaképen nem üres, mert egy széket még nem foglalt rendes tag által már tavaly óta be van töltve. A nagygyűlés az Almanachot okolja, pedig ez a tavalyi nagygyűlés rendelete szerint készült. — Egyes akadémiai tagok, hol levélben, hol szóval panaszkodtak, hogy az Akadémiának ez vagy

az a körlevele nem érkezett hozzájuk. Arany, tudva azt, hogy a körlevél innen pontosan elküldetett, bosszúsán dörögte nagy bajusza alatt: «mikor én Szalontán notárius voltam, a kurrens mindig megérkezett». — Egyszer meg Toldy Ferencz ír neki szemféhánnyó sorokat, mert a nagygyűlés jegyzőkönyve nem felel meg a törtéeteknek. Arany meglehetősen száraz hangon, de megdönthetetlen logikával czáfolja meg Toldyt. Ez átlátja, hogy igazságtalan volt, s e szavakkal kér tőle bocsánatot: «Általad még legyőzteni is dicsőségem. Fel vagyok általad akasztva, de igazságosan — és virtuosus módon». Arany levelének aljára pedig Toldy ezeket írta: «Valóságos kis remek ez a czáfolat. Dehogyan nem teszem el levél-táramba!»

Ilyesekben, efféle kicsinyes dolgokban telt el a drága idő legnagyobb része. «Buda halála»-nak megkoszorúzása óta, Arany műzsája többé semmi életjelt nem adott magáról. A nagy közönség is a titkári hivatal viselésében kereste az igazi okot, és szerette volna a költőt e teher alól fölszabadítva látni. A Mérnök-Egyesület és a Természettudományi Társulat tagjai körében mozgalom indult meg ennek lehetővé tételére. Akkor még nem tudtuk, hogy először B. Eötvös József, azután Pauler Tivadar közoktatásügyi ministersége alatt is történtek lépések, hogy a parlament a nemzet koszorús költőjének évdíjat szavazzon meg. Arany mind a két izben tiltakozott ellene. Tisztelt társunk, Pauler Gyula megőrizte a boldogult atyjához intézett levelet, a mely így hangzik:

«Egy köztiszteltetű hazafi tegnap azt a bizalmas közlést tévé nekem, hogy Nagyméltóságodnál lépés tétetett volna a jövő évi országos budgetbe egy oly tétel fölvevése iránt, mely személyemet érintené. Azon esetre, ha ily szándék csakugyan létezik, kérem Excellentiádat, hogy az egész dolgot, a mennyire t. i. reám vonatkoznék, mielőtt nyilvános észrevételek tárgya lehetne, méltóztassék teljesen mellőzni»... Baráti körben pedig így nyilatkozott Arany: «Keserű az a kenyér, a mit a nemzet kegyelemből ad».

Az Akadémiának 1870-ben életbeléptetett új alapszabályai némileg könnyítettek az addigi titkár, ezentúl főtitkár teendőin. Dolga kevesebb s a hatásköre, az osztályok és bizottságok autonómiája következtében, szűkebb lett. Ekkor írta Arany a «Főtitkárság» című kis versikéjét:

Szép megtiszteltetés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a kés,
Hanem csak a nyele.

Sorsába belefásulva, teljes resignációval tovább viselte hivatalát; minden kedv és öröm nélkül ugyan, de azért, a míg egész-

sége hanyatlani nem kezdett, pontosan elvégezte hivatalos teendőit. Azonban már 1876. júniusában beadta lemondását, hogy a szünidő után helyét már utódja foglalhassa el. «Erőm hanyatlása mind inkább s napról napra meggyőz arról, hogy a Tekintetes Akadémia iránt csak az által teljesíthetem már legjobban kötelességemet, ha a főtitkári hivatalról, melyet az Akadémia érdemeimen kívül reám ruházni kegyeskedett, valahára lemondok.»

Az Akadémia a lemondást nem fogadta el, s maga is és az elnök úr által is kérve-kérte, hogy hivatalában továbbra is maradjon meg. Arany nem vonta vissza lemondását, s az 1877. évi nagygyűlésen ismételte kérését. «Azon egészségi okokhoz — úgymond — melyek miatt lemondásomat benyújtottam, szemeim oly mértékű megromlása járult, hogy már félév óta hivatalom napi teendőit is csak szemeimnek (orvosi tilalom ellenére) folytonos megerőltetésével s mégis tökéletlenül végezhettem». A nagygyűlés élénk részvételt vette tudomásul a lemondás indító okait; de a lemondást most sem fogadta el. A főtitkárt előbb egy, azután még egy esztendőre, hivatalának összes teendőitől fölmentette, s helyettesítéséről az alapszabályok értelmében gondoskodott.

Hivatalától megszabadulva, teljes lélekből élvezte a régóta esengett független nyugalmat, s a Margitsziget tölgyfái alatt még egyszer visszamosolygott reá a múzsa. Ekkor fejezte be a Toldi-trilogia közbülső részét, a *Toldi-szerelmét*, melyen már titkársága jobb óráiban dolgoztatott; ekkor készült el teljesen Aristophanes vígjátékainak fordításával, melylyel magát, négy-öt évvel azelőtt, ha egyébhez kedve nem volt, szórakoztatta. Számos lyrai költeményt s balladát is írt ekkor, a melyekből néhányat még életében közrebocsátott. Kijelentette, hogy most már, ha ereje engedné is, vissza nem térne többé hivatalába. 1879-ben negyedízben kérte végleges fölmentését, s ekkor az Akadémia nagygyűlése egy oly megható jelenetnek lett a színhelye, hogy annak emlékezetét meg kell őriznünk az utókor számára is.

A lemondást — oly határozott és visszavonhatatlan volt az — a nagygyűlés most már kénytelen volt elfogadni. Elfogadta tehát, s az alapszabályok 58. §-a értelmében, mely szerint «azon tisztviselők, kik az alapszabályok 1870-ben történt megváltoztatásakor fizetésben állottak, fizetésüket holtig megtartják,» egyszersmind elhatározta, hogy Arany János élethossziglan élvezze a főtitkári fizetést.

Mialatt ez ügyet a nagygyűlésen tárgyalták, Arany a mellékteremben időzött. Egy kijövő barátjától meghallva a határozatot, visszatért a terembe, s az elnöktől szót kérve, körülbelől így szólt:

«Bármennyire megtisztel is a nagygyűlés irányomban tanúsított kegyességével, ki kell jelentenem, hogy azt el nem fogadhatom. Én jelen voltam az alapszabályok változtatásakor a meg-

előző tárgyalásokon, sőt mint titkár én vezettem a jegyzőkönyvet, s így biztosan tudom, hogy az 58. §. reám nem volt érve. Valamint tehát eddig, a mióta szabadságolva vagyok, nem vettem föl a főtitkári fizetést, ezentúl sem fogom fölvenni, mivel az engem nem illet meg».

Csengery, Lónyay s még mások hiába vitatták ellenében, hogy az alapszabályok rendelkezése egészen világos és hogy a szabadságon levő tisztségviselőnek mindenütt kijár a fizetése — Arany hajthatatlan maradt. Az Igazgató-tanács másnap üléseéből, br. Vay Miklós koronaőr vezetése alatt, küldöttség ment hozzá, hogy az Akadémia kérelméhez az Igazgató-tanácsát csatolja. Br. Vay, maga is meghatva, meghatóan adta elő az Igazgató-tanács kérését. Arany maga is könyezett, de hajthatatlan maradt: «nem tehetem, nem enged a lelkiismeretem!» Majláth György országbíró, ki mint igazgató és tiszteleti tag mind a két ülésen jelen volt, e szavakban tört ki: «életemben nem láttam ilyen embert!» A díszülést követő lakomán ugyan ő, pedig hideg, büszke természetnek tartották, lelkesülten emelte poharát a távollevő Arany János egészségére, «a kinek nemcsak neve, hanem jelleme is arany».

Valóban az volt! Jellemének egyszerű fönsége mélyen meghatotta azt a fejedelmi férfit is, a kinek birtokán

... a környék agg fülemüléje
Éneke utoljárt elzöngicselte.

A Margit-sziget tölgyfáiról nemcsak a költő ravatalára, hanem halottak napjain, meg-megújulva, sírjára is koszorút küldött a Főnséges úr gyöngéd figyelme, mintegy szomorú visszaemlékezésül az ott eltöltött kedves napokra.

* * *

A főtitkári hivatalban, dolgozó asztalommal szemben, függ az ő arczképe. Ha néha kedvetlenség vagy elcsüggedés száll meg, oly szemrehányóan tekint le reám, mintha azt akarná mondani: «még te is panaszkodol!» Nem, nem panaszkodom. A te példaadásod megerősíti a gyöngét, s megvigasztalja a csüggedőt. Legyen áldott a te szent emlékezeted!

Az Arany-szobor leleplezésén tartott beszédek.

I.

B. Eötvös Loránd, a szoborbizottság elnöke: Tisztelt gyülekezet! Szobrot emeltünk Aranyunk, hogy jövő nemzedékek is csodálhassák nagyságát, mert nem vészett még ki sziveinkből a csodálatnak erénye, mely kegyeletté bír emelkedni akkor, mikor a műről, mely fölébresztette, annak alkotója felé irányul. Aranyt és főművét fogja élénk tüntetni e szobor; az ő egyszerűségében is szép és megnyerő alakja mellett előttünk fognak állani költészetének a férfi s a nő erényeiben legfényesebb ragyogó alakjai is: Toldi és Piroska, a magyar férfi, a magyar nő. A szobrász egész tehetségével, a költő iránt valóban költői lelkességgel dolgozott feladatán s mesteri kézzel formát adott az ércznek; rajtunk áll most, hogy az érczkebelbe érzést, az érczhomlok redői mögé eszmét rebegjünk, hogy úgy a holt anyag nekünk életet jelentsen, azoknak a nemes érzéseknek, azoknak a fönséges eszméknek életét, melyeket a költő véglehelletéig hirdetett. A percz, a melyben a szoborról le fog hullani a lepel, nemcsak a megemlékezés percze lesz, hanem a fogadalomé is, egy nemzet fogadalmáé, melyben a költő eszményeihez egy szívvvel, egy lélekkel hűséget esküszünk. Üdvözlöm mindazokat, kik ebben a magasztos perczen itt összegyűltek s a kik koszorújokkal elhozták a kegyelet jelét, a hűségnek zálogát s ezzel is bizonytságot tesznek arról, hogy a kor, melyben a magyarnak nagy költője élt, őt megértette s meg is érdemelte.

II.

Csáky Albin gróf közoktatásügyi miniszter: Mélyen érzett köszönet azoknak, a kik Arany Jánosnak érczen való megtestesítésének eszméjét megpendítették, mélyen érzett hála annak, a ki művészi ihlettel az eszmét megtestesítette, s mélyen érzett hála a szoborbizottság tagjainak, kik az emlék létrejötté körül annyit buzgólkodtak. Midőn Arany János szobrát ezennel gondozásom alá veszem, teszem ezt azon biztos reményben, hogy ebben a főváros hatósága buzgalommal támogatni fog.

III.

Gerlóczy Károly a székes főváros helyettes polgármestere :
 Mélyen tisztelt ünneplő közönség! Arany Jánosnak, hazánk egyik legnagyobb és legmagasztosabb költőjének a nemzet által emelt, immár leleplezett szobra elé állva, mindenek előtt hazafiúi kötelességet teljesítek, midőn a székes főváros közönségének képviselőjében hálás köszönetet mondok mindazoknak, a kik a díszes szobor létesítése körül, a magyar költői lángész dicsőítéséhez méltó buzgósággal és kitűnő eredménynyel fáradoztak; a kik megajándékozták a magyar fővárost egy oly kiváló művészi emlékekkel, mely a jelen nemzedék kulturális haladásának egyik legfényesebb bizonyítéka. A nagy költő emlékének hódolva, lete-
 szem e szoborra a székes főváros közönségének koszorúját, azt a koszorót, mely jelképezni kívánja a fővárosnak melegen táplált igaz tiszteletét és kegyeletét a nemzet nagy költői és szépirodalmi munkásai iránt. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak a szobor gondozására vonatkozó felhívására ünnepélyesen kijelenthetem, hogy a székes főváros képviselője mindenkor legkedvesebb kötelességének ismeri a kormányt és annak egyes tagjait mindazon törekvéseiben lelkesedéssel támogatni, a melyeknek célja a magyar nemzeti szellemnek erősítése, a közművelődés és különösen a magyar irodalom és művészet iránt való érzék fejlesztése. E hazafias célnak mindenha egyik hathatós eszköze lesz Arany János szobra. E szobor a magyar királyi kormány és a főváros gondozása mellett sértetlenül fog állani. Forró óhajunk az, hogy e szoborban megtestesített eszmék folytonosan hódítsanak és örökké éljenek nemcsak itt a fővárosban, hanem az egész hazában.

IV.

Szász Károly, a m. tud. Akadémia és a Kisfaludy-társaság másodelnöke: Hálás nemzetek, ha eljutottak már arra a fokára a műveltségnek, hogy a jó, igaz és szép eszményeiért lelkesedni tudjanak s az erkölcsi és szellemi erőt és nagyságot méltányolni és az érdemet megbecsülni tudják: nagyjaikat nemcsak életökben s míg közvetlen hatásuk varázsa alatt állanak, hanem elmúltok után is tisztelik s emlékeket megőrkíteni és a jövőnek is átadni töreksznek. Az őszön erre a műveletlen s vad népekben sem hiányzik egészen. Hőseiknek, a kik diadalra vezették, vagy törzsük élén küzdve, dicsőségesen estek el a harcban, zord ravatalt állítanak, azt fegyvereikkel s hadi jelvényeikkel ékesítik s zomotort ülnek, daliás énekekben, melyek ajkról ajkra szállanak, ünneplik hősi erényeiket, hogy példájok lelkesítse az utódokat is. A mű-

velt nemzetek pedig mausoleumot építenek a nagyok hamvai fölé, vagy ércben, kőben, vásznon s a lant húrjain igyekeznek megörökíteni hőseik és bölcseik s művészeik és költőik emlékezetét, híven ábrázolva s a késő századoknak is jelenvalóvá téve alakokat, tetteiket, szellemi és műalkotásaikat.

Íme, a hálás magyar nemzet is Deáknak mausoleumot, ismét neki s Széchenyinek és Eötvösnek, Kisfaludy Károlynak és Csokonaynak, Vörösmartynak és Petőfinek szobrokat emelt; nagy és szent királyai alakját: Istvánt és Lászlót s Mátyást tudósai körében maradandó festvényekben örökítette s a szabadságharcz vértanúit és «névtelen hőseit» itt való hű, ott képleges alakzatokban ábrázolta: megtisztelni s a jövő nézetei előtt is tiszteltté tenni nagyjait, s megtisztelve bennök önmagát is, hogy ily nagyokat, ily jelesekét szülhetett!

E hálás nemzet, a magyar, ma Arany Jánosnak szentel szobrot, s ezennel átadja azt kora kegyeletének s a jövőök tisztelőinek.

S ha valaki méltó arra — és helyes, hogy ne mauzoleumot állítsanak nagyságának pormaradványai fölé s ne tetteket és mozgalmat életet ábrázoló képben állítsák elének, hanem egyszerű, de érez-szilárd alakját csöndes magabamerülésben és alkotásban s alkotásai legkitünőbbjének társaságában szoborral örökítsék: Arany János az. Őt ez illeti meg, emléke csak így hű hozzá.

Szobor maga és egész élete; szobor minden alkotása, s teremő képzeletének minden egyes alakja.

Töredékeny s szenvedő testben, a mi legtöbbször a szellemre is bénítólag hat, ő lelke összhangját s jelleme épségét úgy őrizte meg, mint eszményi szobra agyagmintáját a művész; nehogy ezen vigyázatlan érintés benyomódjék, vagy külbehatalás valami csorbát ejtsen rajta, a mi a benne szunnyadó műremek tökéletességét megronthatná. Jellemének alapját a szülői ház s az iskola első benyomásai vetették meg s ifjúkorának külső és belső küzdelmei idomították. A szükség korán a világba hajtotta, a szegénység s pályakeresés korán önmagára s önerejére utalta, s maga iránti bizalmatlansága, mely vele született s jellemének mindvégig egyik alkotó része maradt s őt még nagysága tetőpontján is óvatosságra és önbírálatra sarkalta, a tökélyesbülésre való törekvésnek folytonos ösztönévé vált benne. Mint ember és polgár, mint férj, apa és barát, mint tudós és tisztviselő — hivatása s állása minden terén s szellemi és erkölcsi állásának minden ízében, teljes egész s magával és a világrenddel összhangban álló oly szilárd, oly igaz s egyszerűségében is oly nagy, mondhatnám oly fenséges volt: hogy ismét csak egy műremek szoborhoz hasonlíthatom.

S nem ilyenek voltak-e művei, nagy szellemének e meg-

nyilatkozásai, egytől egyik? A nyelv utólérhetetlen, vagy legalább felülmúlhatatlan plasztikája, mely őt — e részben a világirodalom legnagyobbjaival — Homérrel és Goethével teszi egy sorba: csak méltó külsője volt a belső tartalomnak. Toldija s Buda halála, mint minden egyes balladája s lyrai költeménye, egész alkatukban egy-egy szobor vagy szoborcsoport, foganva a lélek izzó kohában, illetve a lángész szikrájától s alakítva a művész biztos kezével, az ízlés tökéletes mintája szerint. És epikai alkotásainak egyes alakjai? Hol van az a műcsarnok, mely tökéletesebb alakokkal volna tele, mint Toldi Miklós és Rozgonyi Piroska, s Nagy Lajos és az öreg Bencze; mint a kemény Etele s a lány Buda s a furfangos Detre szász; mint Zách Klára, összeomolva apja lábainál s Felicián, kivont kardjával, bosszuló Cherubként, királynéja előtt; mint Rozgonyiné lovag-mezében, a mint lebke szellő lebegtetí tengerzöld ruháját, s Ágnes asszony, a mint fehér leplét, véres leplét a futó hab elkapdossa; mint Edvárd király, angol király, a mint vágtat fakó lován, s az ötszáz velszi bárd, a mint dalolva megy lángsirba mind; mint a Both bajnok özvegye, talpig gyászban, Hunyad alatt egy kis házban, a Mátyás anyja, nyitott ablakában, a mint, hamar a madarat — üzeti hiába, s amannak fia, emennek férje, Szibinyáni Jank, a mint a csikasz farkast űzi az erdőn, a sziklák vízmosásai között; mint a szívárványt kergető ábrándos méla gyermek, kékszemű, de szöghajú, s Kund Abigél, vőlegényének akaratlan gyilkosa, a mint az örülés határán áll s arcza szobor lesz, lába gyökér; mint Rákkel, a mint fiait kesergi s a Szondy két apródja, a gyöngypár, a mint urát siratva dicsőíti lantján, a győztes ellenség halatára. Folytassam-e, mikor oly hosszú sora következne még (idem petentium decus) a hasonló dicsőséget követelők alakjainak? Vagy lyrai költeményeiből idézzek hasonlókat? A dalnok bűját, a fénydús Homért félrehárító Ossiánt, ködös homályos énekével; s azt a szavak és eszmék köveiből összerakott művészi szobrot, melyet Széchenyi emlékezetének állított, maradandóbbat és remekbet az Akadémia előtt álló ércz-szobornál!

Úgy van: Arany János valója és élete egy tökéletes szobor; művei megannyi szoborcsoportozat; egyes alakjai még egyszer annyi szobrok! Nevezzem-e a Memnon szobrának, mely a hajnal első suagrára megzendül, mert az ő nyelvében zene zeng s titkos érzés szól?

Arany költeményeiben a nyelv ereje és bája a zenével versenyez; színei a képirók remek festményeivel; de alakjainak plasztikája Phidias és Michel Angelo szobraival, s a nyelv nagy művésze az alkotásban a szobrászat, az arányok biztosságában és szabatoságában az építő-művészet remekeivel.

Az ő szobrának ezért is van legjobb helye itt, Nemzeti

Múzeumunk előtt, mely a maga tömörségével, tiszta renaissance-stíljé cifrártlan egyszerűségében, azóta oly bámulatosan haladt és szépült fővárosunknak ma is talán legszebb épülete. Ezért is, de még inkább azért, mert ez az épület multunk s nemzeti hagyományaink kincseinek legdúsabb tárháza; s rendeltetése éppen az, hogy e kicsekét őrizze s velök tanítson és gyönyörködtessen, vigasztaljon és lelkesítsen.

S nem ugyanezt érezte-e hivatásának s élete föladatának Arany János is? Mikor ő a nemzeti élet s intézmények kinövésének humoros ostromozása — Az elveszett alkotmány — után a nemzet múltjába, a hősmonda világába nyúlva, első remekét, Toldit, mint egy gyöngyöt a tenger mélyéről hozta napfényre, akkor a nemzetnek már akkor legnépszerűbb költője, Petőfi, elküldve lelket Toldi írójához, meleg kézfogásra, forró ölelésre, így biztatja e lelke felét:

— Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

S e fölhívás nemcsak teljesedett, de teljesülése túlhaladta a Petőfi kérését. Mert Arany nemcsak népköltő lett a szó teljes értelmében, hanem a nép nyelvét, érzelmi s költői világát és költészetét a nemzeti költészet legmagasabb fokára emelte. Nyelvével felülmúlta Vörösmartyt, a nyelv legnagyobb művészt előtte; s a mit Petőfi, a népies és nemzeti költészetben (ne mondjuk, hogy «nem egészen dicstelenül», de sőt oly dicsően kezdett), azt ő nemcsak folytatta, de szélesebb mederbe öntötte s még magasabbra emelte, igazán teljes dicsőséggel!

Igy áll ő a legmagasabb talapzaton előttünk. Igénytelen nagyságában, elmúlhatatlan dicsőségében a jövődőség előtt. Nemcsak egész koszorút, hanem a koszorúk egész halmazát kell neki adni, hogy jusson belőle nemcsak magának, hanem képzelete minden alkotásának, minden egyes alakjának. A jövődő, az érdemek legilletékesebb bírója, sem fog azokkal fukarkodni, de a jelen nemzedéke is bőven ontja koszorúit a nemzeti múlt felidézőjének, a nemzeti nyelv legnagyobb művészeinek szobra talapzatára.

S nekem jutott a meg nem érdemelt szerencse, hogy első legyenek, ki az elismerés, hála és kegyelet koszorúi közül a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit arra letehessem.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1893. május 8-án.

TÓTH LŐRINCZ r. tag elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: b. Nyáry Jenő t. t., Jakab Elek, Láng Lajos, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt.; Alexander Bernát, Czobor Béla, Concha Győző, Csaplár Benedek, Csánki Dezső, Csontos János, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Horvát Árpád, Hegedűs Sándor, Jekelfalussy József, Mailáth Béla, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t., Beöthy Zsolt, b. Eötvös Loránd, Heinrich Gusztáv, Szabó József, Szily Kálmán r. tt., Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Heller Ágost, Lipthay Sándor, Schenek István l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

123. ALEXANDER BERNÁT lev. tag felolvassa: «Nemzeti szellem a philosophiában» című székfoglaló értekezését.

124. THALY KÁLMÁN r. tag «Jelentést tesz a bolognai gr. Margigli-iratokról.»

125. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek: Schvarcz Gyula rendes és Domanovszky Endre lev. tagok.

LIII. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1893. május 10-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Joannovics György, Tisza Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hazslinszky Frigyes, Högyes Endre, König Gyula, Lévy József, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Pór Antal, Szilágyi Sándor, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Török József, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Balássy Ferencz, Bedő Albert, Csánki Dezső, Csengeri János, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Heller Ágost, Jekelfalussy József, Lipthay Sándor, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Ortway Tivadar, Óvári Lipót, Schenek István, Simonyi Zsigmond, Szentkláray Jenő, Szinnyei József l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Bemutatattik a május 14-én tartandó ünnepies közülés programja, mely a következő módon állapítottatott meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd, b. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

b) Arany János lyrája, Lévy József r. tagtól.

c) Arany János, mint főtitkár, Szily Kálmán főtitkártól.

Ugyanaz nap d. u. 1 órakor **Arany János szobrának leleplezése**. Ez utóbbi ünnep tárgysora a következő:

a) Hymnus; énekli a *Budai Dalárda*.

b) *B. Eötvös Loránd*, a szobor-bizottság elnöke, üdvözlő a vendégeket s a szobrot leleplezteti.

c) *Gróf Csáky Albin* m. k. vallás- és közoktatásügyi minister átveszi a szobrot.

d) *A székes főváros képviselőjének* nyilatkozata.

e) *Szász Károly*, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság második elnöke, ez intézetek nevében rövid beszéddel megkoszorúzza a szobrot.

f) *A küldöttségek* koszorúikat beszédek nélkül, megbízóiknak egyszerű megnevezésével, a szobor talapzatára helyezik.

g) Szózat; énekli a *Budai Dalárda*.

2. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az **akadémiai nagyjutalomra** az osztály, az 1886—1892. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák közül, a SZARVAS GÁBOR- és SIMONYI ZSIGMOND-tól szerkesztett Nyelvtörténeti Szótár (I—III. 1890—92.), a **Marczibányi-mellékjutalomra** pedig PONORI THEWREWK EMIL-nek Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt, cum Pauli Epitome 1889. című munkáját ítéli legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat Szarvas Gábor- és Simonyi Zsigmondnak, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Ponori Thewrewk Emilnek odaítéli.

3. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1892-re szóló **Sámuel-díjra** BARTHA JÓZSEF «A palócz nyelvjárás»-ról írt értekezését (Nyelvőr 1892.) ajánlja. — A javaslat elfogadtatik.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Bulyovszky-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Lévay-pályázatról** (Berzsenyi élete és munkái), mely szerint a «Nevem kivívtam . . . » jelígejű pályamunka, jutalomra ajánltatik. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jelíges levélből VÁCZY JÁNOS n. muzeumi segédőr neve tűnt elő.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Lukács-pályázatról** (magyar hang- és alaktan), mely szerint a beérkezett pályamunka jutalomra ajánltatik. de azzal a kikötéssel, hogy a szerző előbb munkája hiányait pótolja, mikor aztán a befejezett dolgozat újra bírálatra bocsátandó. — A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadja s a jelíges levelet felbontatlanul az irattárban tételi le.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett. de még le nem járt pályázatok: 1. Teleki-jutalom 1893-ra. 2. Marczibányi-jutalom (m. synonymika), 3. Karátsonyi-jutalom (vígjátékra), 4. Nádasdy-jutalom (elbeszélő költemény), 5. Bézsán-jutalom (a m. dráma-irodalom története), 6. Karátsonyi-jutalom 1895-re (milleniumra) az illető hatánapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

8. Az I. osztály jelenti, hogy az 1893. évi **akadémiai nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom** az 1894. évi nagygyűlésen az 1887—1893. évkörben megjelent széptudományi munkák legjobbjainak lesznek odaítélendők. — Tudomásul van.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki-jutalomért** 1894-ben vígjátékok pályáznak, 1894. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul van.

10. Az I. osztály jelenti, hogy **B. Bánffy Dezső adománya**-ból pályázat hirdetendő történeti vígjátékra, 1894. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul van.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó** alaphól 1893. szeptember 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-alapból** 1894. szeptember 30. határidővel ódai költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczy-pályadíjra** 1893. június 15. határnappal magyar történelmi tárgyú regények pályáznak. — Tudomásul van.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **három egyetem** nyelvészettel foglalkozó **hallgatói** részére a Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példánya kitűzendő jutalmul. — Tudomásul van.

15. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Gorove-pályázatról** (angol moralisták), mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

16. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Sztrokay-pályázatról** (nemzetközi jogsegély elvei), mely a jutalmat «A nemzetközi magánjog stb.» jellegű pályamunkának kiadni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből SZÁNTÓ MIHÁLY igazságügyi osztálytanácsos neve tűnt elő.

17. Olvassatik a II. osztály jelentése az **I. m. ált. Biztosító-Társaság** pályadíjáról (olasz valuta), mely a jutalmat a «Le royaume d'Italie stb.» jellegű pályamunkának kiadni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből KOHN DÁVID, a Magyar Hírlap belső munkatársa neve tűnt elő.

18. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Lévay-pályázatról** (kőszénbányászat), mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

19. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Ullmann-pályázatról** (dunai hajózás), mely a jutalmat a «Concordia res parvae stb.» jellegű pályamunkának kiadni javasolja, de azzal a kikötéssel, hogy a szerző teljesen ki fogja dolgozni művét. — E javaslat elfogadtatik s a jeligés levél felbontatlanul az irattárban tétetik le.

20. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Beck Miksa-pályadíjról** (budapesti bankok), mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

21. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Péczy-pályázat** (m. nemzetségek), mely a jutalmat a beérkezett egy pályamunkának kiadni javasolja, de azzal a kikötéssel, hogy a szerző legkésőbb 1895. szeptember 30-ig kiegészíti és befejezi munkáját. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből KARÁCSONYI JÁNOS és nemes-tacsikándi CSERGHEŐ GÉZA őrnagy neve tűnt elő.

22. Olvassatik a II. osztálytól hirdetett **nyílt pályázatról** (vasipar története) szóló jelentés, mely a munka teljes kidolgozására ÉDVI ILLÉS ALADÁR középipariskolai tanárt ajánlja. — A javaslat elfogadtatván, e mű elkészítésére az ajánlott felszólítandó.

23. A II. osztály jelenti, hogy a már tavali hirdetett, de még le nem járt pályázatok: 1. Lukács-jutalom (magyar önkormányzat), 2. Sztrokay-jutalom (illetékességi összeütközések), 3. Gorove-jutalom (m. férfi-viselet), 4. Lévay-jutalom (Hunyadi János életrajza), 5. Péczy-jutalom (m. pénzrendszer), 6. Vitéz-jutalom (ónodi gyűlés), 7. M. kereskedelmi csarnok jutalma (közvetítő kereskedés), 8. Pesti hazai első takarékpénztár Fáy-jutalma (honfoglalás), 9. Ugyanannak jutalma (Magyarország története 1301-től I. Mátyás haláláig) 10. Lukács-jutalom (szlavin bánság) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

24. A II. osztály jelenti, hogy a **Bródy-féle publicistikai jutalom** (3000 frt) az 1894. évi nagygyűlésen adatik ki először. — Tudomásul van.

25. A II. osztály jelenti, hogy a **Szilágyi István-féle történet-tudományi jutalom** (1200 frt) 1894-ben szintén kiadandó lesz. — Tudomásul van.

26. A II. osztály javasolja, hogy a **Gorove-alapból** 100 arany az angol morál-philosophia történetére írassék ki 1896. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy a **Lukács-alapból** 1000 frt az újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetésére írandó ki, 1896. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály jelenti, hogy a **Beck Miksa-jutalom** (400 frt) a budapesti bankok történetére újra kihirdetendő, 1894. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul van.

29. A II. osztály javasolja, hogy az **I. m. ált. Biztosító-Társaság** alapjából (500 frt) a tőzsdeadó kérdésére tűzessék ki, 1894. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy a **Dóra-alapból** 50 drb arany a nemes fémpénz arbitrage-szerepére tűzessék ki, 1894. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

31. A II. osztály jelenti, hogy a Monumenta Hungariae Historica egy-egy osztálya kitüzendő jutalmul a három egyetem történettudományyal foglalkozó egy-egy hallgatója részére. — Tudomásul van.

32. Olvassatik a III. osztály jelentése a **Lévay-pályázatról** (a m. búza sikértartalma), mely szerint a jutalom ki nem adható. — Elfogadtatik.

33. A III. osztály jelenti, hogy a már kitűzött jutalmak. ú. m. 1. Lukács-jutalom (a természettudományi irodalom), 2. ugyancsak Lukács-jutalom (mathematikai monographia) újra kihirdetendők. — Tudomásul van.

34. A III. osztály javasolja, hogy a **Bézsán-jutalom** (1200 frt aranyban) Magyarország reptiliáira tűzessék ki, 1896. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

35. A III. osztály javasolja, hogy a **Lévay-jutalom** (500 frt) a Magyarországi erdők jövedelmezősége kérdésére tűzessék ki 1895. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

36. A III. osztály javasolja, hogy az e jegyzőkönyv 32. pontja értelmében ki nem adott Lévay-jutalom újra tűzessék ki ugyanarra a kérdésre, 1896. szeptember 30-iki határidővel. — Elfogadtatik.

37. A jutalmat nem nyert pályaművek jelígis levélkéinek elégetésére elnök úr Schenek István és Csengeri János I. tagokat kéri fel, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak.

38. Olvassatnak az osztályok **tagajánlásai**:

Az I. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak ajánltatik:

Vámbéry Ármin rt. 21 szavazattal — ellen.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Simonyi Zsigmond lt. 15 „ 5 „

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Némethy Géza 19 „ 2 „

Kúnos Ignác 15 „ 6 „

Külső tagnak:

Gabelentz György 15 „ 2 „

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak az A) alosztályba:			
Hegedűs Sándor lt.	30	szavazattal	14 ellen.
Jekelfalussy József lt.	30	"	14 "
Rendes tagnak a B) alosztályba:			
Fejérpataky László lt.	34	"	9 "
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Földes Béla.	36	"	8 "
Farkas Lajos.	31	"	13 "
Nagy Ferencz.	28	"	14 "
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Bubics Zsigmond.	35	"	8 "
Marczali Henrik.	29	"	14 "
Külső tagnak:			
Huber Alfonz.	29	"	4 "

A III. osztály részéről:

Rendes tagnak az A) alosztályba:			
Heller Ágost lt.	31	szavazattal	10 ellen.
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Zipernovszky Károly.	27	"	11 "
Külső tagnak:			
Du Bois-Reymond Emil.	27	"	11 "
Lister József.	27	"	11 "
Pringsheim Nathaniel.	27	"	11 "
39. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LÉVAY JÓZSEF és			
PÓR ANTAL l. tagokat kéri föl.			

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés második napja.

1893. május 11-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, gr. Apponyi Sándor, gr. Csáky Albin, gr. Desseffy Aurél, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Jókai Mór, gr. Károlyi Sándor, Kautz Gyula, Semsey Andor, Szabó József, Szilágyi József, Tisza Kálmán, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

21. A főtitkár bemutatja az ünnepies közülsen előterjesztendő jelentést az 1892. évi munkásságról. — Tudomásul vétetik.

22. A pénztár- és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság (gr. Széchenyi Béla, Than Károly és Szabó József) jelenti, hogy az 1892. évi számadásokat pontosan vezetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács a jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki, az 1892-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Trebitsch Ignác földhitelintézeti főkönyvezető úrnak fáradozásáért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tisztelet-díjat utalványoz.

23. Zichy Antal ig. tag az 1892. évi széphalmi számadások megvizsgálására fölkérte, jelenti, hogy a számadásokat teljesen rendben levőknek találta. — Az Igazgató-Tanács a jelentést örömmel tudomásul veszi; Chyzer Kornél l. tagnak, a ki a széphalmi birtokot, az Akadémia megbízásából, oly adaadó buzgalommal gondozta, őszinte köszönete mellett, a végleges fölmentvényt megadja.

24. Becske Bálint, sátoralja-újhelyi pénzügyigazgató úr a hozzá intézett kérdésre márczius 20-án kelt válaszában kijelenti, hogy Széphalom gondozását teljes készséggel és örömmel magára vállalja. — Az Igazgató-Tanács e nyilatkozatot örvendetes tudomásul veszi és Becske Bálint urat Széphalom felügyeletével megbizza.

25. Olvassatik az akadémiai ügyész jelentése a Flór Gyula-**emlékalapítvány** befizetéséről. — Tudomásul vétetik és áttétetik az Akadémia összes üléséhez, az emlékalapítvány rendeltetésének figyelembe vétele végett.

26. A pénztár jelenti, hogy kisorsolt záloglevelek és lejárt szelvények felhasználásával 25.000 frt névértékű 4%-os földhitelintézeti záloglevelet, vásárolt és csatolt az Akadémia letétjéhez. — Tudomásul vétetik.

27. Végezetül az akadémiai ügyész évi jelentése, mely már előzetesen megküldetett az Igazgató-Tanács tagjainak, helyesléssel tudomásul vétetik.

28. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GR. APPONYI SÁNDOR és KAUTZ GYULA ig. tagokat kéri föl.

LIII. NAGYGYÜLES.

Második nap.

1893. május 12-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Horváth Boldizsár, Joannovics György, Jókai Mór, Konkoly Miklós, gróf Kuun Géza, br. Nyáry Jenő, Semsey Andor, Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Hazslinszky Frigyes, Heinrich Gusztáv, Hoffmann Pál, Högyes Endre, Jurányi Lajos, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos. Lévy József, Mihalkovics Géza, Nagy Imre, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Pór Antal, Schuller Alajos, Szabó József, Szász Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Thánhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Török József, Vécsey Tamás r. tt. — Balássy Ferencz, Csánki Dezső, Csengery János, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszki Endre, Fejérpataky László, Hegedűs Sándor, Jekelfalussy József, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Réthy László, Schenek István, Schmidt Sándor, Simonyi Zsigmond, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

40. A főtitkár fölolvassa az Ullmann-pályázaton megbízásban részesült pályázó levelét, a melyben a jelíges levél fölbontását kéri a végből, hogy munkája kiegészítése érdekében az Akadémiától nyert megbízásra nyíltan hivatkozhasse. — A kérelem alaposnak találván, a jelíges levél fölbontatott s belőle Szalágyi Aurél, duna-gőzhajótársasági h. felügyelő neve tűnt elő.

41. Elnök úr felhívja a tiszteleti és rendes tagokat az Igazgató-Tanácsba az Alapszabályok értelmében egy tag választására.

Negyvenhat szavazat adatott be, s ebből esett Beöthy Zsolt r. tagra 33, Pauler Gyula r. tagra 9, Jókai Mór t., Láng Lajos r., Szilágyi Sándor r. és Tóth Lőrincz r. tagra 1—1 szavazat.

E szerint az Igazgató-Tanácsba Beöthy Zsolt r. tag választotta meg.

42. A tagválasztásoknál követendő sorrend az osztályok között sorshúzás által megállapítván, az elnök fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat a golyózás útján megejtendő választásra.

A mi megtörténvén, megválasztottak:

A III. osztályba:

Rendes tagul:

Heller Ágost (A alosztályba) 36 szavazattal 10 ellen.

Levelező tagul:

Zipernovszky Károly. (» ») 33 » 13 »

Külső tagul:

Du Bois-Reymond Emil 39 » 3 »

Lister József 42 » 1 »

Pringsheim Nathaniel 35 » 8 »

A II. osztályba:

Rendes tagul:

Hegedüs Sándor (A alosztályba) 33 » 13 »

Jekelfalussy József .. (» ») 34 » 11 »

Fejérpataky László .. (B » ») 39 » 7 »

Levelező tagul:

Földes Béla (A » ») 39 » 6 »

Farkas Lajos .. (» ») 35 » 10 »

Nagy Ferencz (» ») 32 » 12 »

Bubics Zsigmond ... (B » ») 36 » 10 »

Marczali Henrik (» ») 37 » 8 »

Külső tagul:

Huber Alfonz 34 » — »

Az I. osztályba:

Tiszteleti tagul:

Vámbery Ármin 35 » 3 »

Rendes tagul:

Simonyi Zsigmond .. (A alosztályba) 29 » 9 »

Levelező tagul:

Némethy Géza (» ») 32 » 6 »

Kúnos Ignác. (» ») 28 » 8 »

Külső tagul:

Gabelentz György 32 » — »

43. Az eredmény kihirdetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRIVALDSZKY JÁNOS és CZOBOR BÉLA l. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bizottsági jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

I.

Az alulírt bizottság tagjai f. hó 8-ikán összegyűlvén, az 1886—1892. megjelent nyelvtudományi munkákról hosszabb eszmecserét folytattak és a következő megállapodásra jutottak:

A bizottság a *nagyjutalmat* a Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmondtól szerkeztett *Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak* véli odaitélandónak. Az elstetett és részben elhibázott anyaggyűjtés, a mely a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztését megelőzte, a szerkesztőket az igazi szerkesztés megkezdése előtt és még szerkesztés közben is a hiányos anyag pótlására kényszerítette, a szerkesztők tehát egy időben kettős nagy munkát végeztek. Emberi lehetetlenség volt a kiszabott rövid idő alatt ennyi munkát úgy végezni, hogy a szótár teljes és minden tévedéstől ment legyen. De az egyes hiányok csak a részleteket érintik, nem az egész nagy munkát, a mely korszakot alkot a magyar nyelv bűvárlatában, a mely megbízható gazdag anyagot szolgáltat minden kutatónak, a ki a magyar nyelv történetével, életével foglalkozik, a mely által számos fontos kérdés megoldása lehetővé lesz. Azért a bizottság azt hiszi, hogy ha a tekintetes osztály ennek a műnek odaitéli a nagyjutalmat, azzal csak köteles tiszteletét fejezi ki két kiváló szakembernek, a ki igazi rátermettséggel évek hosszú során át nem a legkedvezőbb föltételek alatt azon fáradozott, hogy nyelvünk történetének codexét állítsa össze.

A *Marczibányi-mellékjutalommal* a bizottság véleménye szerint Munkácsi Bernát *A Votják Nyelv Szótára* cz. műve tüntetendő ki. Munkácsi Bernát tudományáért valóságos áldozatot hozott, mikor a legnagyobb nélkülözések közt a becsesebbnél becsesebb nyelvanyagot gyűjtötte a votjakok és vogulok közt, de a bizottság elvi szempontból nem hajlandó pusztán anyaggyűjtésért kitüntető jutalmat odaitélni valakinek. Azonban Munkácsi a gyűjtött anyagot részben föl is dolgozta, föl dolgozta mások gyűjtéseit is: votják szótára az egész, eddig bárkitől is gyűjtött anyagot fölöleli, kritikailag megvilágítja és a tiszta nyelvi anyagon kívül rendkívül sok becses ethnographiai adatot is tartalmaz. Így Munkácsi e szótára a magyar-ugor összehasonlító nyelvészettel foglalkozó bűvárlók elsőrendű forrásmunkája lesz.

Tekintetes osztály! Mikor tisztelettel kérjük, méltóztassék e javaslatunkat elfogadni, örömmel jelenthetjük, hogy a jutalmak odaítéléséről tanácskozáskor, több más jeles munkáról is megemlékezhattunk, melyek az utolsó hét évben jelentek meg. A már érintett elvünknel fogva, hogy pusztán anyaggyűjtést nem tartunk a legnagyobb jutalommal kitüntethetőnek, nem vehettük tekintetbe Kúnos Ignácznak és Halász Ignácznak úttörő és nagy elismerést érdemlő török, illetőleg lapp szövegközléseit. Hasonló okból kizártuk véltük P. Thewrewk Emil Festus-kiadásának jutalmazását is. Thewrewk Festus-kiadása az egyetlen Festus-kiadás, a melyet a tudós világ mai nap használ, de addig, míg a 2-ik kötet meg nem jelenik, a melyből ki fog majd világítani, milyen kritikai apparatussal állapította meg a szöveget, végleges ítéletet az eddig megjelent I-ső kötetről sem lehet mondani. Hátra van még három, a magyar nyelvvel foglalkozó munka, a mely szóba került és melyről a bizottságnak most sem szabad hallgatnia, mikor az utolsó években megjelent nagyobb szabású nyelvtudományi munkákról jelentést tesz; ezek a munkák a következők: Imre Sándor *A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története*, Balassa József *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* és Simonyi Zsigmond *A magyar nyelv*. Imre Sándor, az ősz tudós, nagy szorgalommal összegyűjtött minden, nyelvünk régibb történetére vonatkozó adatot és nem egy teljesen új szempontot jelöl ki a kutatásnak. Balassa József az első, a ki összes nyelvjárásaink tudományos osztályozását és beható jellemzését kísértette meg. részben egészen új adatok alapján, melyeket maga országos gyűjtött. Simonyi Zsigmond említett munkája ugyan első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészet fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő magyar nyelvésznek pedig ez a munka kitűnő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.

Budapest, 1893. május 8-ikán.

Heinrich Gusztáv.

Ásbóth Oszkár.

Lehr Albert.

II.

A bíráló bizottság véleménye csak módosítva fogadtatott el, a mennyiben indítványoztatván, hogy a Marczibányi-mellékjutalom Ponori Thewrewk Emil *Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome* (Budapestini 1889.) cz. kiadványnak adassék, mint oly munkának, mely szigorú philologiai módszerrel, az e célra rendelkezésre álló codexeknek pontos és lelkiismeretes összehasonlítása alapján készült, melynek adatai megbízhatók és az eredmény oly meglepő, hogy a külföld tudósai is e művet a legnagyobb elismeréssel fogadták — az indítványt az osztály többsége helyeselte s a Marczibányi-díj a Thewrewk Emil kiadványának ítélte oda.

Budapest, 1893. május 9.

Gyulai Pál. osztálytitkár.

2. Birálati jelentés a Sámuel-díjról.

A *Sámuel-díj* ügyében kiküldött bizottság — az évek óta elfogadott fölfogásból indulva ki, mely szerint a Sámuel-díj lehetőleg kezdő nyelvészek buzdítására szolgáljon — *Bartha József*nek a palócz nyelvjárásról szóló értekezését (a M. Nyelvőrben) ajánlja megjutalmazandónak. A szerző nagy szorgalommal s a mai nyelvészeti módszerben meglehetősen tájékozottsággal gyűjtötte s rendezte a palócz nyelvjárást jellemző sajátságokat, úgy hogy nyelvészetünket hézagpótló munkával gazdagította.

Az 1892-ben megjelent többi értekezések közül leginkább a következők érdemelnék dicséretet: *Steuer Jánosé* a mordvin és finn határozókról (a Nyelvt. Közleményekben), mert az összehasonlító mondatannak egy részletét alaposan tárgyalja, és *Kőrösi Sándoré*, a magyar nyelv olasz elemeiről (a fiumei gymnasium értesítőjében), mert nagy gondnal és kritikával iparkodik megállapítani az olaszból került szavainkat.

Budapest, 1893. május 4.

Szarvas Gábor r. t.

P. Thewrewk Emil r. t.

Simonyi Zsigmond l. t.

3. Birálatok a Bulyovszky-pályamunkákról.

I.

A Bulyovszky-alapítványból hazafias ódai költeményre hirdetett pályázaton az idén tizenegy (11) versenyző vett részt. Egyetlen versből, bizonyos, könnyebb a tehetetlenségre ráismerni, mint a tehetségre; mindazonáltal bátran állíthatjuk, hogy a pályázók közt igaz költő nincs egy sem, ügyes verselő ellenben több is. Költői technikánk fejlettsége mellett vall, hogy a szótagmérő készség és a rímelésbeli gyakorlottság oly könnyen kelti a költői erő illúzióját — nem nagy hasznára az írónak és irodalomnak, és igazi gyötrelmére a kritikusnak. De pályáztunk a teljesen meddő próbálgatástól sem maradt ment. Szinte érthetetlen, mi buzdítja az abszolút tehetetlenséget évről-évre a mérkőzésre, hacsak az a teljes tudatlanság nem, melyben irodalmunk állapota és a saját korlátolt voltuk felől leledzenek. Ne haladjunk el azonban mégsem e dadogó képtelenség mellett a nélkül, hogy a valamennyiökben megnyilatkozó hazafias érzést el ne ismerjük.

A többi vers is általában távol áll az ódai emelkedettségtől s igen kevés vagy gyarló a gondolati tartalmuk. Az egyik — mintha a középkorban élne, únja a békét, melyet azonegynek tart a tétlenséggel s az ideálként dicsőített hadi zavar mellett megveti a munka műveit. A másik hazafias felbuzdulással hívja fel a nemzetet, bosszulja meg a vizaknai hőseket: s nem tudjuk, kin és miért? a mint nehe-

zünkre esik elképzelnünk, a verselő micsoda országban és korban él. Elmult idők hibáit fogják reánk, mert elmult korok költőinek szemével és érzéseivel néznek bennünket. S nem áll sem magasabb, sem igazabb szemponton a harmadik, ki napjaink erőtlő duzzadó mozgalmait léha aggodalommal szemléli s nem lát bennök egyebet visszavonásnál, melyet egyesek titkon gerjesztenek: ezeket verjük le s méltók leszünk a nagy ősökre.

De kár volna e kétségtelen mindennapiságokat rendre venni. Itt-ott megakad egy-egy költői sor, kép vagy fordulat, egy-egy átérzett egyszerű, benső részlet vagy töredék, de az *egész* lapos és üres, csengő rím és hangulattalan szegénység.

Egyről mégis némi elismeréssel szólhatni. A VI. sz. *Rákóczi sírja*, mely Mooreból veszi jeligéjét legközelebb jár a költemény fogalmához. A gondolat benne az, hogy ha majd a tárogatót fűjják s felragyoghat újra a nagy Rákóczi csillaga, akkor a Rákóczi sírjában is földereng az éjjel s szétsugárzik erény, szabadság, béke, jog. Nyelve lendületes, s nincs költői érzület híján, de nincs benne elég tartalmasság, hogy úgy mondjuk, elég műveltség. A képzelemnek inkább erőltetése, mint ereje érzik a művön. A 10.versszakon túl általában nincs már mondanivalója, pedig még öt versszak van hátra sok hamis képpel és üres sorral, kényszeredett rímmel és synonym halmozással. Egyszer (13. v.) még a vermérték is elakad, soha azonban az ömlő szó, a pezsgő nyelv.

Mindezek után azt ajánljuk a Tek. Akadémiának, hogy a Bulyovszky-díjat ezúttal, érdemes pályamű híján, ki ne adja.

Budapest, 1893. május 9.

Bánóczy József,
Vadnai Károly l. tt.

II.

A Bulyovszky-díjra pályázó 11 darab vers között van egy-kettő, a melyet érdemes másodsor is elolvasni, a rájuk fordított becsületes igyekezet méltánylásául; de ezekről is, ha ítéletet akarunk mondani, nem elég csak újra meg újra olvasni: kivonatot kell belőlük készíteni, hogy a bő léből a vékony tartalmat kihalászszuk, mert különben sok ismételt olvasásra is alig ragad meg nálunk valami.

A többinek mellőztetés a sorsa, minden indokolás nélkül, vagy magából a szövegből idézett indokolással.

A II. sz. *Alkalmi ódaköltemény* (Jelige: *Kossuth, Nemzet, Király*) és a X. sz. *Az Alkotmány* (Jelige: *Bizalom az élet aranya*). A Farkas-Raskó- és Bulyovszky-pályázatok évről-évre kibugygyanó gombái, melyeknek malitiosus szörnyűségeit vagy együgyűségeit minden bíráló ismeri. A II-ik számból:

«Magyar szív dobbanj a díszruha alatt,
Magyar szín ászló ékíts ház s várfalat»

és a IX.-ből:

«Boldogok csak alkotmány világán vagyunk
Szeretett jó hazánkhoz síríg hű maradunk»

még tisztos kivételek az egymást felülmúló idétlenségek közül.

Az I. sz. óda: (Jelige: Él magyar) homályos sejtelmek vannak színről, ritmusról, helyesírásról. Ez is, mint annyi más bajnoka e pályázatoknak

Elkezdí Álmoson
Végzi Világoson

minden gondolat és alapeszme nélkül.

A III. sz. *Szabadság* (Jelige: Legszebb ország hazám).

V. sz. Magyar ifjakhoz (Jelige: A költészet fája).

XI. sz. Magyar nemzethez. (Jelige: Éljen a haza).

VI. sz. Fohász (Jelige: Ne bánts d a magyart) gymnasiumi tanulmányt végzett ifjú lelkeknek formai tisztaságra törekvő, emelkedettségre valló száraz villámlásai.

A VIII. sz. *Vízaknai hősök* (Jelige: Mind hősök ők). Alapeszméjeért nem kellett messze fáradnia. Tiszta nyelv. rímtelen jó jambus sorok. Sem a tartalom, sem az alak nem érdemelnek különösebb méltánylást.

Legutoljára marad a három legjobb, a IV., VI., IX. Nehéz a három között kiválasztani a legjobbat, mert mindháromnak van fogyatkozása is.

A IV. *Honvédelmi emléknapi*. Jelige: Nagy a világ stb. Jól kivitt alapeszme, új és hangzatos szólamok, csinos nyelv. hibátlan jambusok és rímek. De a két első strófa nehézkes, a harmadik (nekem legalább) összefüggetlen, sőt érthetetlen. Talán a kötőszók szerencsésebb alkalmazásával érthetőbb lenne. Megpróbálom prózában oldani fel a 3-ik strófát (ráférne a 2-ikra is) ilyenformán:

Minek keseregnél ezredéves múltom,
Ha ez az ezer év küzdelmek között telt el?
Hát siratni kell azt, a mi küzdelem volt?
Hiszen küzdés az élet, s százszor az neked.
Maroknyi nemzet vagy, erőd csekély,
Nem szabad azt könnyben fecsérteni;
A mult harczokat gyászoló bánat pedig fogyasztja azt.
Hát csak hadd a multat

Teljesen elrontja a hatást, melyért mindvégig sikerrel küzd, az első és utolsó strófa befejező pár szava:

Győzelmi dalt hát, zászlónk hadd lohogjon,
Babértengert, tengernyi vész után.

Babértenger!

A IX. *Ezredéves ünnepre*. Jelige: Csak törpe nép stb. Sympatikus darab. Tisztesen folyó alexandrinjei okos, értelmes, de közönsé-

gesen ismert dolgokat foglalnak nem épen kifogástalan rímek közé. Alapeszméje ennek is kezdődik Álmoson s (majdnem) végződik Világoson, de mégis új felfogással sorakoztatta történeti eseményeinket és alakjainkat s ez a felfogás azért új, mert keresztyéni. Gonoszból származik a jó és a szenvedésből dicsőség. Könyhullatással vetsz, örömmel aratsz. Egyszerűen szép szölamai néhol Aranyra emlékeztetnek.

«De vad viszálynak is kél nemes növénye,
Szabadság arannyal pecsételt törvénye . . .
És új hősök kelnek. Szüli még e szép hon!
Tetteikre habért örök dicsőség fon . . . stb.

Hibája a gyöngé rímek.

A VI. Rákóczi sírja két külön tagból látszik állani, melyek lazán függenek össze: Rákóczi sírja és a szabadság csillaga. Esméi ennek sem újak, de kifejezései szépek, merészek, néhol megragadók; menete lendületes, képei, ellentétei szépek, találók; rímei tökéletesek s csak néhol mesterkélték.

quid facundia polit

Re patet. Fortisque viri tulit arma disertus. Ez beszél legszebben, s a jutalmat a VI. sz. pályaműnek vélem kiadandónak.

Kunszentmiklós, 1892. nov. 23.

Baksay Sándor l. t.

4. Birálati jelentés a Lévay-jutalomról.

A Lévay-pályázaton (Berzsenyi Dániel élete és munkái) két munka versenyzett. A II. számú az adatok lehető teljességével s a tárgy minden oldalának felölelésével vonta magára a figyelmet. Azonban az adatok megbírálásában kevésbé erős és a kidolgozás is gyakorlatlan és habozó. Az I-ső számú felülmúlja társát, különösen szerkezet és előadás tekintetében. Szempontjai is helyesek. bár alkalmazásukban nem mindig szabatos és mélyreható. Fejtegetéseiben néha többet vagy kevesebbet mond, mint kellene s egy pár helyt hézagos is, de általában híven és érdekesen igyekszik rajzolni Berzsenyi életviszonyait és költészetét. Erősebb a fény-, mint az árnyoldalak feltüntetésében és Kölcsény ellenében egy kissé túlságosan védi Berzsenyit. Azonban némely kisebb tévedések s az itt-ott mutatkozó nem elég szabatosság könnyen kijavíthatók. Mindent összevéve az I. sz. pályamunka «Nevem kivívtam mély porából s általadám maradékaimnak» jelíggel méltánylatot érdemel, hézagot pótol irodalmunkban, minélfogva jutalomra ajánlatik.

Budapest, 1893. május 8-án.

Gyulai Pál.

Ponori Thenrenk Emil.

Beöthy Zsolt.

5. Birálati jelentés a Lukács-féle pályázatról.

A Lukács-alapítványból 1000 frttal jutalmazandó azon pályakérdésre, hogy egy tüzetes magyar hang- és alaktan irassék nyelvtörténeti alapon, egy mű érkezett. Ennek szerzője teljesen otthonos a tárgyban, a nyelvtudomány módszerét, a történetit és összehasonlító, a régi és az új magyar nyelvet, az irodalomét és népét egyaránt tökéletesen ismeri, valamint az összes nyelvészeti forrásmunkákban nagy mértékben jártas; fejtegetései kimerítőek és világosak, s csak imitt-amott esnek némi kifogás alá. Nagy kár azonban, hogy három fontos szakasza névszerint az *összetételek*, a *névszóképzés* és *névragozás*, kidolgozatlan maradt, csak tervben van közölve. Ennélfogva a bíráló bizottság abban állapodott meg, hogy a jutalom kiadását ajánlja az osztálynak, de avval a kikötéssel, hogy a szerző előbb műve hiányait pótolja, mikor aztán a befejezett dolgozat újra bírálat alá lenne bocsátandó; a meglevő jeles részek biztosítékot nyújtanak, hogy majdan az egész is sikert fog aratni.

Budapest, 1893. május 8.

Lehr Albert.
Szinnyei József.
Szarvas Gábor.

Bírálatok a Gorove-jutalomra beérkezett pályamunkáról.

I.

A Gorove-alaphól kitűzött erkölestudományi pályázatra egyetlen pályamű érkezett: «Quod vere dicimus, etiamsi a nullo laudetur, laudabile esse natura» Cicero-ból vett jelisével.

A dolgozat 300 lapon, IX cikkben és XX fejezetben foglalkozik a pályakérdéssel; külön-külön tárgyalva Bacont, Hobbest, Cudworth-t, Locke-t, Cumberland-et, Shaftesbury-t, Clarke Sámuel-t, Hartley-t és Paley-t. Ellenben egy szóval sem ismerteti: More, Buttler, Price elméleteit, mert — úgy mond — nem juthatott műveikhez; és fel sem említi: Mandevillet, Wollastont, Warburtont, Hutchesont, Smith Ádámot, Humet, tehát az egész skót iskolát — és ennek az eljárásának még csak okát sem adja, mintha csak e moralisták már nem is esnének a kitűzött feladat körébe. Nagy hiánya a dolgozatnak az is, hogy minden bevezető fejtegetés nélkül fog munkájához és meg sem kíséri, hogy legalább némi tájékoztatást nyújtson azokról az eszmékről, a melyek e kor egész gondolkodására úgyszólván lépten-nyomon felismerhető befolyást gyakoroltak; egy szóval sem emeli ki az angol philosophiai gondolkodás sajátosságait és viszonyát az egykorú és a korábbi philosophiai rendszerekhez; a kapcsolatot, mely a tárgyalt elméleteket egymáshoz és más rendszerekhez fűzi, — de még magukat az elméleteket sem jellemzi híven és alaposan, hanem csak kivonatokat közöl és egyes kiszakított töredékekből vonja le következtetéseit és állapítja

meg ítéleteit. Szerző, úgy látszik, azt hitte, hogy teljesen eleget tesz a pályázat követelményeinek, ha előkeríti a kérdéses moralisták egyes munkáit, azokból kiböngész és kiír egyes részeket, s a minden összefüggés nélkül kikapott idézetekhez többnyire naiv reflexiókat fűz, a melyek éppen azért egyoldalúak is, a helyett, hogy az illető elméletet egészében fogná fel és annak szellemébe iparkodnék behatolni, számolva a korszellemmel, a vizsgálódás és kutatás mozgató-eszméivel, egyszóval azzal a *történelmi háttérrel*, a melynek ignorálásával lehetetlen tudományos elméletet megfelelő módon színezní és jellemezni. Ez a merőben elhibázott, tudománytalan módszer a legfőbb oka annak, hogy a dolgozat teljességgel nem oldotta meg feladatát s a nagy szorgalom és fáradság, melylyel szerző művét megírta, s a melyet készségesen elismerek és kiemelni is kötelességemnek tartok, úgyszólván teljesen kárbavesztettnek tekintendő. Szerzőnek, ha sikeres munkát akart végezni, mielőtt műve kidolgozásához fogott, gondosabb munkatervet kellett volna készítenie s a feladat követelményeivel alaposabban foglalkoznia. Akkor valószínűleg jobban eltalálta volna az alkalmazandó mértéket is az egyes fejezetek kidolgozásában, és nem kevert volna fejtegetéseibe annyi fölösleges dolgot szükségesebbek rovására, mint most tette. A 300 lapnyi dolgozatban Baconnal foglalkozik legterjedelmesebben (60 lapon); pedig az ismertetett moralisták között, a kiknek elméletét tárgyalja, az ethika történetében éppen Bacon a legkevésbé jelentékeny. Hobbes-nek már csak 37 lapot szentel, ebből is 8 lapon azzal a furcsa kérdéssel bibelődik: «Igaz-e, hogy Hobbes atheista volt?» Paley-nek meg már alig 16 lap jutott stb.

A fejtegetés egy része minden moralistánál az «elmélet méltatása»-nak van szentelve. S ezek a részletek a dolgozat leggyöngébb részei. Minden komoly kritika híján, merő naiv reflexiókból állanak, melyeken legtöbb helyütt ízetlen polemikus hang vonul keresztül, s az egész úgynevezett «méltatás» arról tesz tanúságot, hogy szerzőnek nem igen van fogalma a tudományos kritika követelményeiről. Nagy mondásai éppen az ellenkező hatást keltik, mint a milyenre szerzőjük számított. Mindjárt az «Első Fejezetben» pl. Bacont illetőleg azt mondja, hogy azt állítani vagy csak elhinni is e lánglelkű férfiúról, hogy ő «a morált elválasztá a vallástól» *bajos és nehéz, ismervé műveit és mégis ilyesmit állítani róla, valóságos bűntény!* A 85. lapon Hobbes ellen így argumentál: «Midőn mi és velünk az egész világ azt mondja, hogy az ember már természeténél fogva eszes lény, ezzel nem azt mondjuk, hogy a gyermek, már mint gyermek képes a syllogismust megalkotni. Hasonlóképen józanul senki sem fogja állítani, hogy a tojás már vivókakas . . .» A 226. lapon ismét Shaftesbury elméletét így «méltatja»: «Már pedig az olyan morál, mely nélkülözi azon erkölcsi kényszert, mit *kötelemnek* nevezünk, olyan mint a csizma talp nélkül, olyan mint a kard markolat nélkül, olyan mint a gyertya bél nélkül.» Vajjon kit ne győzne meg a lélekemelő

hasonlat: a moralitás egy társaságban a csizmatalppal, kard-markolat-tal és gyertyabéllel!

A dolgozatnak a jutalom ki nem adható.

Budapest, 1893. május 2.

Pauer Imre, r. t.

II.

A pályamű szerzője kilencz angol moralistát tárgyal: Bacon, Hobbes, Cudworth, Locke, Cumberland, Shaftesbury, Clarke, Hartley és Paley erkölctani nézeteit. Három moralistáról az előszóban azt mondja, hogy műveikhez a terminusig nem ért; ezek More, Buttler, Price. A többiekéről nem szól semmit. A teljesen mellőzöttek közt van az igen érdekes Mandeville, Wollaston, mind a skótok, tehát Hutcheson, Hume, Adam Smith, hogy csak a főbbeket említsem. Hogy mikép lehet ezek nélkül az angol moralisták történetét megírni, merőben érthetetlen dolog. Vagy talán a skótokat nem számítja az angolokhoz a szerző? Az a körülmény, hogy Hume-ot a szerző egy helyen csak idézi, mintha Hume-nak különben semmi köze nem volna az angol moralistákhoz, valóban a mellett szól, hogy a szerző nem sorolja a skótokat az angolokhoz. De ezzel általános philosophiai tájékozottságát oly fogyatékosnak mutatja be, hogy lehetetlen tőle a kitűzött feladat megoldását várni.

A pályamű részletei — fájdalom — teljes mértékben igazolják e föltevést. A szerző nagy szorgalommal dolgozott, értelmes főnek mutatkozik, kibén az élesebb ítéleterő nyomára is akadunk. De philosophiai, történetirői készsége igen csekély, dilettáns ember, nem tudós; talán fiatal ember, ki még nem ismerheti e földat megoldásának feltételeit. Három feltétel egészen mellőzhető volt. A ki az angol moralistákat akarja tárgyalni, annak ismernie kell az ethika történetét, az angol philosophiai gondolkodás fejlődését, az angol szellem történetét a XVII. és XVIII. században. Csak ezen ismeretek alapján ítélni meg helyesen az angol moralistákat az ethikai tudomány, az angol gondolkodás s az angol szellem szempontjától; csak ez ismeretek segítségével illeszthetni be ez egyes jelenségeket abba az összefüggésbe, melybe tartoznak. Az ethika nem kezdődött az angol moralistákkal, s ezek elméletei összefüggnek az angol szellemi élettel általában.

Minderről a mi szerzőnkél szó sincsen. Jellemző, hogy minden bevezetés nélkül, Bacon-nal kezdi a tárgyalást. Csak később. Lockenél osztályozza a moralistákat, de ez az osztályozás egészen primitív. Beosztja a moralistákat radicalisokra és conservativokra. minden megokolás nélkül; ez minden. Seholy semmi háttér, az egészben semmi kapcsolat. Kiencz szerzőről van szó, a kik közt csak akkor lát a szerző összefüggést, ha az egyik a másik ellen polemizál. Midőn Baconról áttér Hobbes-ra, azt mondja, hogy az első Angliának leg-

jobban eldicsért bölcseleje, Hobbes pedig a leginkább megvetett, legveszedelmesebbnek kikiáltott. Semmi más okot nem hozott fel e rend mellett. (!). Hogy az angol moralisták bizonyos egységes jelleget mutatnak, egy jellemző fejlődési sorban állanak, úgy látszik, alig sejtí. Így nem lehet históriát írni. Ez excerptumok gyűjteménye, nem tudományos dolgozat.

A szerző szorgalma és lelkiismeretes gondja elismerésre méltó. Tényleg a forrásokból merített, elolvasta az illető íróknak ide vonatkozó műveit, mindenütt, pontosan hivatkozik az illető helyekre, legalább mindenütt a hol utána nézhettem, pontosnak találtam idézeteit. Földdolgozásokat, más írókból e korra vonatkozó tárgyalásokat nem is igen olvasott. Mindössze Jodl-t és Lewes-t idézi, s mellékesen Wundt-ot, Whately-t, az Edinburg Review egy értekezését. Nagyon is eredeti akart lenni, nem törődik azzal, mások miként tárgyalták a témát. De innét van azután, hogy előadása zavaros, egyes helyeket többször is idéz, de igazán világosan nem tudja előadni a moralisták nézeteit. Mellékes dolgokkal hosszasan, fontosakkal nagyon is röviden foglalkozik. Bacon hatvan lapon tárgyalja (az egész mű 300 lap), Locke-t 22 lapon. De hát valami 24 lapon foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy Bacon elválasztotta-e a morált a vallástól, a minék, minthogy Bacon egyáltalán nem foglalkozott rendszeresen az etikával, semmi jelentősége nincsen. Egy szóval a szerző tudományos módszer nélkül dolgozott. Mintegy lépésről lépésre keresi útját. Kivonatokat ad, szónokol, polemizál, de nem fejteget, nem magyaráz. Minden moralistáról ír egy «méltatást»; ezek a méltatások többnyire feleselések az illető írókkal, kiknek mindegyikéről ki akarja sütni, hogy ellenmondásba keveredik maga magával, nem érti maga magát, a mi gyerekes eljárás és csak annak engedhető meg, a ki a történeti módszer kezelésében igazán járatos s az írókat valóban jobban érti, mint ők maguk értették magukat. A mint a szerző él e módszerrel, a tanuló naiv (nem rossz-akaratú) elbizakodottságának látszik. Alig van a tárgyalt írók közt egy is, kit igazán megértett volna. Baconban nem tudja méltányolni a finom életbölcseiséget, Hobbes-ben az erőt, Cudworth-ban a platonismust, a miről sejtése sincs, Locke-ban a lélektani elemzést, Shaftesburyben az aestheticismust, Clarke-ban moráltanának összefüggését általános philosophiájával, Hartley-ben az eszmetársulás elméletének érdemét, mely az ő nézete szerint nem ér semmit, holott ez ad neki helyet a philosophia történetében. Dicséretei ép oly gyanúsak, mint kifogásai. Paley-ről például a bevezetésben azt mondja: «Az olyan író, ki ismert szerénysége daczára nyíltan kimondotta azon mély jelentéssel bíró szavakat, hogy *a nevek befolyása egyenes viszonyban van az ismeret hiányához*, az ilyen író nem lehet egyszerű compilátor» (285. l.). Ki érti az aláhúzott szavakat? Miféle mély jelentéssel bírnak? Paley tárgyalásának végén pedig kitűnik, hogy alig van eredeti benne, s hogy inkább elhomályosította, a mit Cumberland, Locke és Hartley előtte mondtak.

Mindezek alapján kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a pályamű nagy, de meddő, kellően nem irányzott, tájékozatlan szorgalom eredménye. Ha fiatal ember írta, akkor várakozással nézhetünk fejlődése elé. De ez a műve tudományos mértékkel nem mérhető. Szorgalmát, de csakis ezt, megdicsérhetjük; a jutalom kiadásáról egyáltalán nem lehet szó.

Budapest, 1893. április 17-én.

Dr. Alexander Bernát. l. t.

Bírálatok a Sztrokay-jutalomra beérkezett pályamunkáról.

I.

Bevezetés. A különböző államok statutumainak és törvényeinek collisioja vagy conflictusa olyan kifejezés, melyet az angol s amerikai írók ma is használnak. Savigny a jogszabályok helyi határait (Herrschaft der Rechtsregeln über die Rechtsverhältnisse) tárgyalva, foglalkozik az összeütközésekkel. Schäffner már 1841-ben használta a «Nemzetközi magánjog» czímet oly magánjogi viszonyok elbírásánál, melyekben a feleknek mindegyike más államnak polgára. Bar és Wharton, Westlake és Asser, Laurent és Durand, Weiss és Despaget, Lainé és a «Journal de droit international privé» körül csoportosuló írók, a német pandektisták és a Lieber eszméje után Rolin Jaquemyn vezetése alatt magindult «Institut de droit international» olyan irodalmat teremtettek a gyakorlati jogtudomány eme fiatal ágának, melyet Bartolus, sőt még Savigny se remélhetett. E dús irodalomban tisztázott eszmék fényt árasztanak a külállamokban ügyködő polgárnak nehéz útjára. Előmozdítják, hogy a sok ius controversumból legyen minél több ius receptum, legyen tüzetes és határozott megállapodás a nemzetközi forgalomban felmerülő jogesetekre.

Erre a fontos új tudományra irányozta a figyelmet a M. T. Akadémia, midőn «a nemzetközi jogsegély elveit» pályakérdésre tűzte ki.

Akadémiánk a pályakérdés kitűzésével mind az elméletnek, mind a gyakorlatnak kívánt szolgálni s biztosítani akarta nemzetközi forgalmunk öntudatos haladását. A nemzetközi magánjog nálunk gyakorlati alkalmazást talál Ausztriával és Boszniával való érintkezéseinkben is. A megfelelő részek darabonként fellelhetők a magyar büntető-, kereskedelmi-, váltó-, csőd-, szerző-jogi törvényeinkben s a becikkelyezett számos szerződésekben, úgy hogy a nemzetközi magánjog nem «senki» joga, ránk nézve nem idegen jog. hanem a hazai tételes jognak integrans része. A részleteket egybe foglalva, rendszeresen, aránylagos méretekben tárgyalni és ismertetni s az elmélet fényével megvilágítani: égetően szükség. Az általános tételket inductive fel kell keresni. Ilyenek a többek közt a következők.

Általános tétel. A locus regit actum elve el van ismervé, ha ez az ügyletnek kedvez. A magánjogi viszonyokban a külföldiek jogképes

sége rendszerint nem különbözik a belföldiekétől. Az idegen jog érvényesítésének némi tért engedünk, de a külföldiek ügyében se ítélünk meg olyasmit, a mi a hazai közrendbe ütközik, a mi erkölcsstelen, a mi tilos. A külföldi jogot, előforduló esetben a bíró hivatalból alkalmazza, de a szöveg mibenlétét bizonyítja a fél, a ki arra hivatkozik, esetleg bizonyítja, hogy az illető külállamban Magyarország lakosai irányában teljes viszonyosság van (1868. 54. t.-cz. 157. és 545. §§.). A cselekvési képességre nézve irányadó az egyénnek hazai joga. A haza határain belől irányadó a domicilium. Az ingatlanra vagy ingóra vonatkozó vagyonjogban irányadó a *lex rei sitae*. A kötelmek alakiságára nézve Bartolust követjük: *locus regit actum*, ha ama helynek joga az ügyletnek inkább kedvez, mint a hazai jog. A ki *ex delicto* van kötelezve, arra nézve dönt a *lex loci actus*, emennek körén túl nem megy a felelősség.

A családjogban irányadó a félnek hazai joga. A házasságkötési képesség a férjnek hazai joga (nálunk felekezeti joga) szerint döntendő el. *Dispensatio*t az a törvény adhat, a mely alá a felek tartoznak. A házasságkötés külső kellékeire áll a *locus regit actum*. A *divortium* felett dönt a *lex fori* pl. a szentszék ítél a kánonjog szerint. A házassági vagyonjogban irányadó a férj hazai joga. Gyámság tárgyában követendő a gyámgyermek hazai joga. A végrendelet alakja jó, ha a *locus regit actum* elvének megfelel. A végrendelezési képesség függ a végrendelezőnek hazai jogától.

A perjogban irányadó a *lex fori*. A perképesség a félnek hazai jogától függ. A jogsegélyt a bíró nem tagadja meg a külföldi bírótól, ha hatáskörén belől fekszik az elintézés. A bizonyítás kérdésében követendő a *lex fori*. Az illetékes külföldi bíró elismertetik ugyan, de a végrehajtást irányozza a viszonyosság és a szerződési viszony.

Ezek és az ezekből következő elvek többnyire el vannak ismerve a jelenlegi nemzetközi gyakorlatban, de e mellett minden állam követi a *«Salus reipublicae suprema lex esto»* parancsot.

Általános tételek a pályaműben. Az előttünk fekvő pályamű a nemzetközi jognak mind anyagi, mind alaki részét felkarolja, tehát nemcsak a magánjogot tárgyalja, hanem a perjogot is. A büntető jogot mellőzi, melyre az 1878. 5. t.-cz. ügyis ad elég útbaigazítást. A felölelt anyagot rendszeresen, tudományos összehasonlító módszerrel tárgyalja. A XIX-ik század uralkodó eszméjét, a nemzetiséget, Mancini és számos követői méltánylása mellett, nem bizalmatlanul látja a nemzetközi jogban. Inkább követi a czélszerűséget, mint a tekintélyt. A régihez új eszmét fűz, ezért ragaszkodik, a hol csak lehet, a Savigny-féle domicilium helyett a községi illetőség elvéhez. Épen nem tartja következetesnek a magyar törvényhozást, a midőn a magyar területen lakó, hármely állampolgárságú, protestans vagy izraelita külföldinek házasságát felbontja, vagy is azokra a domicilium elvét alkalmazza, holott a külföldön lakó magyar honpolgárookra nézve a külföldi domiciliumból a *consequentia*t

le nem vonja (168. lap). Én ugyan inkább reklamálnám az itt lakó külföldiekre is az ő nemzeti jogukat, de nem tagadhatom, hogy a pályamű írója csakugyan rámutat az ellentétre, s csak helyeslem, hogy a személyes állapotokra nézve a szerző is az állampolgárság és nem a lakóhely szerinti törvényt tartja irányadónak. A kérdésnek beható tanulmányozására mutat az, hogy a szerző a magyar jognak a személy statusára vonatkozó intézkedéseit minden egyes kérdésnél birálatilag ismerteti s nemcsak a megfelelő törvényeket idézi, hanem a szakértekezletek megállapodásait is mérlegeli. Érdekes és gyakorlati becsű a szemle, a melyet az apai hatalom terjedelmére nézve tesz, egyebek közt a vallás-változtatás eseteiben is (177—180. lap).

Érdekes és tanulságos az az összehasonlító módszer, melylyel az állampolgárság szerzését (*iure sanguinis* és *iure soli*) s elvesztését tárgyalja. Int, hogy jó volna követnünk az 1889-iki francia törvényt, mely szerint az állampolgárság a távollét miatt el nem vesz.

Helyesen figyelmeztet a visszasságokra, a melyek kikerülhetnek, ha a holtnak nyilvánítás minden országban, a hol az eltűntnek jószágai vannak, külön eszközöltetik s így halálozása napja s az örökség megnyílása minden országban különböző lesz, pedig a delatit egy pillanatra kell tenni.

A kötelmi jog terén helyesen foglal állást a mellett, hogy a kötelezettség teljesítési helyének törvénye legyen irányadó, tehát ha a magyar közadós bécsi emberrel kötött Bécsben teljesítendő jogügyletet. a *Pauliana actio*, az osztrák jog szerint lesz megindítandó, melyre ott egy év van engedve, holott a magyar csődjog 37-ik §-a erre csak hat hónapot enged.

A biztosító-társulatok jogviszonyainak nemzetközi terjeszkedését ismertetve, azt a figyelemreméltó észrevételt teszi, hogy az olasz kereskedelmi törvény szellemébeu nekünk is ki kellene mondani a törvényben, hogy a külföldi biztosító-vállalatok a díjtartalék egy részét magyar lekötvényezett állampapírokba tartozzanak fektetni (259. lap). Sőt Poroszország szigorát se ártana követnünk. Poroszország ugyanis követeli, hogy a külföldi biztosító-társaság a díjbevételnek felét s ennek kamatait 3% porosz consolokba köteles lekötvényezni.

A családjog szövevényes kérdéseit átpillantva (127—141. lap), tanulságos összehasonlítást közöl a házasságkötési személyes képeségről. Kimutatja, hogy a házasságkötés alakjára nézve majdnem mindenütt elismerik a *locus regit actum* elvét.

Helyesen foglal állást a mellett, hogy a bíró a törvényes örökösnek igényét az örökhagyó nemzetének törvényei szerint ítélje meg (229. lap), mit először Bluntschli formulázott a zürichi polgári törvénykönyv 3-ik §-ában.

A pályázónak tekintetét nem kerülte ki a magyar polgári törvénykönyv tervezetének szövege, hol az általános részben a szakbizottság ingadozik a *domicilium* és a *nationalitas* elvei közt, mely ellentmondásra a pályaműben (68. és 79. lap) felhívja a miniszter figyelmét.

Előadja a pályamű a különféle magánjogi hatás-területeket, a melyek a magyar birodalom határain belől vannak. A Dráván túl és a Királyhágón túl, valamint Fiumében, sőt a volt határőrvidékből az anyaország vármegyéihez csatolt vidékeken is az osztrák polgári törvénykönyv van hatályban. Ha a domicilium elvét fogadnók el, akkor a magyar állami tisztviselő, Budapestről Zágrábba helyeztetvén át, a magyar magánjog uralma alól felszabadúlna s a horvát magánjog (osztrák polgári törvénykönyv) uralma alá jutna, s ha pl. neje, a ki 19 éves, de férjhezmenetele következtében teljeskorúvá lett, ennek hatásától megfosztatnék, mert az osztrák jog szerint a teljeskorúságot nem hozza meg a férjhezmenetel, hanem csak a 24 év! Igaza van a szerzőnek, hogy a községi illetőséget nem lehet oly könnyen cserélni, mint a domiciliumot.

A nationalitas elvét a magyar birodalom határain belől csak úgy lehet alkalmazni, hogy a magyar állampolgárnak a családjogi kérdésnél a felekezeti és községi illetősége is tekintetbe vétetik. A pályamű írója tehát arra az álláspontra helyezkedik, hogy a magyar állampolgárok személyes állapotát, képességét, családi viszonyait azon magánjogi terület törvényei szerint kell megítélni, a mely területen az illető magyar állampolgár községi illetőséggel bír. Ezt az illetőséget a törvény szabja meg, holott a domicilium önkényesen változtatható. Így járnak el a helvét cantonok is.

Helyesen állítja a pályamű, hogy a horvát bíróság, közjogi kapcsolatunknál fogva és a magyar állam egysége következtében, hazai bíróságnak tekintendő (205. lap). Viszonyunk a társországekkel az osztatlan magyar állampolgárság következtében nem internationalis, de tanácsos a társországek törvényhozását mindenütt éber figyelemmel kísérni, nehogy a hatásterületi különbség nemzetközi praetensioval lépjen fel. Azt azonban találóan jegyezhetjük meg, hogy a provincialis bosnyák jog szemben a hazaival úgy áll, mint külföldi jog. Előnye a pályaműnek, hogy a megszállott tartományokhoz való viszonyunkat tárgyalja olyan részletességgel, a mely a pályaművön kívül más könyvben nem található.

Ausztriával szemben úgy állunk, mint idegen állammal. Az osztrákok minket külföldieknek tartanak, viszont mi is úgy tekintjük őket; de a birodalmi kapcsolatnál fogva, melyet az 1848. 3-ik t.-cz. 2-ik §-a is épségben rendelt tartani, egyes kivételek vannak pl. 1878. 5. t.-cz. szerint egymás alattvalóit a külföldieknek ki nem adjuk.

Igen becses, a miket a pályaműben a consulok birói hatóságáról olvashatunk (pl. 320. l.)

A csődjog terén a csődegyetemlegesség és csődegység elve mellett foglal állást. Humanus gondolkodással ismerteti (318. lap.) a Code de commerce 604. és 605. §-ai nyomán a rehabilitatit, melyet Anglia is megenged a csődbe esett ember disqualificatiójának megszüntetése végett, a csőd befejezésével, ha a közadóst hiba nem terhelte.

A peren kívüli eljárásból közlendő anyagot megjelölte a szerző, de a pályamű számára lemásoltatni állítólag nem érkezett. A teljesség és arányosság kedvéért kívánatos lesz, hogy a mű, mielőtt nyomdába adatnék, egészíttessék ki a peren kívüli eljárás szabályaival, melyek alaposan, de kellő méretekben legyenek kidolgozva.

b) *Jogsegély.* A nemzetközi magánjog anyagi részének sommás, világos ismertetése után áttér a pályamű tulajdonképeni problémájára t. i. «a nemzetközi jogsegély nyújtásának általános elvei» összeállítására (343 l.). És itt tisztán látja az összeütközéseket és nehézségeket, melyeknek elhárítására céloz a jogsegély-nyújtás. Kifejti teendőinket azok iránt az államok iránt, a melyekkel jogsegélyezési viszonyban állunk, de megokolja azt is, hogy belföldön, nyújtandó jogsegélyezésről is kell szólnia, mert bár a magyar és a horvát bíróságok a magyar király nevében ítélnék, mégis két külön magánjogi hatásterületen állnak (343. l.).

A jogsegély kérdését úgy adja elő, hogy szól előbb a szerződési viszonyban álló országokról, aztán a többi államokról (369—347. l.).

A jogsegélyezési szerződéseket, kereskedelmi és vámszövetségeket, consulsági egyezményeket, kölcsönös nyilatkozványokat (250. l.) jól ismeri, azokra folytonos tekintettel van, s nemcsak a becikkelyezett szerződések tartalmára van tekintettel, hanem mérlegeli azokat is, a melyek még az 1867. előtti időkből származnak. (237. l.)

Könnyíti a pályamű szerzője az eligazodást a források nyers csoportjai közt azzal, hogy a jogsegélyezési szerződések tartalmát rendszerbe foglalva közli s azoknak többi törvényeinkkel való concordiántiáját is megvilágosítja (308. l.).

A jogsegélyezés egyes eseteire térve át, összefoglalja a rendelkezéseket, a melyek a külföldi bíróságokkal való érintkezésben a nyelvkérdést szabályozzák (360. l.). A jogsegélyezés eseteit, névszerint a kézbesítést, kihallgatást, végrehajtást sat. érintve, összefüggőleg fejti ki az elveknek egész rendszerét, melyek szerint a jogsegély kériatik és adatik.

A pályamű árnyoldalai. A pályamű sok jó vonásaira rámutatva, el nem hallgathatom, hogy a rómaiakról keveset és részben valótlanul mond (5. és 7. lap). A római jogban elég tétel olvasható, mely a kötelelem megbírálásánál a teljesítési helynek jogára figyelmeztet, pl. Julianus. Dig. 44. 7. 21. Contraxisse unusquisque in eo loco intelligitur in quo ut solveret se obligavit; Gaius Dig. 42. 5. 3. Contractum autem non utique eo loco intelligitur quo negotium gestum sit, sed quo solvenda est pecunia. De a pályamű szerzőjétől nem követelhetjük, hogy a ius vetus szabályait is felkarolja, így ez irányban jobb lenne, ha semmit se mondana, hiszen a modern római jogból, vagyis a pandekta-jogból úgy is eleget reprodukál, bár néha nem is gondol közleményeinek provenienciájára, de a Wächter, Savigny, Brinz s más európai híró pandektisták tanítványai tudják, hogy az említett s más romanistáknak mily sokat köszönhet a nemzetközi jog.

Azt sem hallgathatom el, hogy a pályaműnek szörendje nem mindig magyaros, a lemásolás pedig oly fogyatékos, hogy némely név szinte alig olvasható. Mindez könnyen kijavítható, de a nyomdába adás előtt okvetetlenül ki is javítandó. Itt-ott kiegészítést is tehet a szerző, pl. az 1868. 54. t.-cz. 157. §-át idézi, mely szerint «a külföldi jogot a bíró nem tartozik hivatalból tudni. Igazolja azt a másik fél tagadása esetén a külföldi jogra hivatkozó fél». Itt nem állapodhatunk meg, mert hátha az idegen jogra való hivatkozás hibás, elavult, téves, de a másik fél nem tagadta? tartozik a bíró azt elfogadni. Az ő bírói mérlegelése szünetel? ha a másik fél nem tagad? Az efféle következtetések a magyarázat keretén belül esnek, s a magyarázat szabályai szerint tisztába hozhatók.

Vélemény. A bírálatom alá bocsátott pályaművet azzal a meggyőződéssel teszem le kezemből, hogy annak szerzője nagy olvasottságot tanúsít, megvan benne a gondolkodó és összehasonlító képesség. Példái, a melyeket felhoz, mutatják, hogy az elveket magyarországi jogeseteken próbálta ki. Stílusa mutatja, hogy a tudományos terminologia birtokában van, a remekjogi műszavakat pl. *cautio iudicatum solvi*, *forum rei sitae*, *exceptio rei iudicatae*, *litis pendenciae* sat. érti s helyesen alkalmazza. Művelt hangon tudja megtenni helyesbítő észrevételeit s jól formulázza finom megkülönböztetéseit.

Tekintettel van szerző az újabb irodalomra, kivált Surville és Despagne s az általa idézett többi jelesebb írók műveire, de a hazai dolgokat nem idézi második kézből, hanem közvetlenül a forrásokból és pedig a legújabbakból is pl. a consuli bíráskodást rendező 1891. 31. és a német vámszerződést tartalmazó 1891. 3-ik, a brüsseli nemzetközi értekezlet főokmányát tartalmazó 1892. 9. törvénycikkekből sat.

A hazai iudicaturát bírálatilag használja fel. Az országgyűlésnek, sőt a jogügyi bizottságnak tanácskozásait is figyelemmel kísérte, azokra reflektál, azokat bírálja, a hézagokra rámutat. Uralkodik nemcsak a törvények, hanem a rendeletek részletei felett is. A hazai álláspont az, a mely körül az anyagot csoportosítja; bármely forrásból erednek is az adatok, ezeket úgy rendezi be s állítja össze, hogy a műnek magyar jellege felismerhető.

A magyar törvényeknek, rendeleteknek, szokásnak és iudicaturának hiányait úgy tárja fel, hogy a hazai jogirodalomnak impulsust ad a további kutatásra, a nézetek tisztázására. Nem egy helyen útmutatást ad a törvényhozásnak vagy a jogmagyarázatnak pl. az 1868. 54. t.-cz. 157. §-a a bizonyító felet kötelezi annak igazolására, hogy a külföldi állam az okirattal való bizonyításra nézve irányunkban követi a viszonyosságot; jól jegyzi meg a szerző, hogy ezt a bizonyítást túlszigorú volna követelni az esetben, ha az okiratot az ottani követésünk már úgyis hitelesítette. Számos kérdést a tudományos megvitatással éretté tesz a törvényhozási szabályozásra. Az állampolgárság, a családjog, a kereskedelmi jog, a váltójog, a csőd,

a fuvarozás és minden egyéb, a külföldre is kiható kérdés fejtegetésében gondosan feltünteti vagy legalább jelzi a lehető összeütközéseket s előadja a követendő helyes irányt, mely sok zavarnak, kellemetlen-ségnek, jogbizonytalanságnak veheti elejét.

A magyar-osztrák monarchia nemzetközi magánjogát alapvetőleg feldolgozta Unger: Handbuch der in Oesterreich-Ungarn geltenden internationalen Privatrechte. Wien. II. Auflage 1878. Ujabban Jettel bécsi cs. és kir. közös külügyminiszteri tanácsos adott ki nemzetközi művet ily cím alatt: Handbuch des internationalen Privat- und Strafrechtes, mit Rücksicht auf die Gesetzgebungen Oesterreichs, Ungarns, Croatiens und Bosniens. 1893.

Sajnos, hogy a jobb nevű írók sem ismerik hazánkat, pl. Despagne többnyire csak Ausztriáról beszél, rólunk ritkán, akkor is hamis információk alapján pl. gúnyosan jegyzi meg, hogy van külön magyar honpolgárság is! Jettel pedig, noha közös külügyminiszteri osztálytanácsos, mégis azt állítja fentebb idézett művében, hogy nálunk a nők nem bírnak váltó-képességgel, tehát még azt hiszi, hogy az 1840-iki váltó-törvénnyel élünk! Valóban elszomorító az a felületesség vagy rosszakarat, melylyel hazánkat és intézményeinket ignorálják.

Ezért is örülnünk lehet, hogy az Akadémiának sikerült a külföldieket is érdeklő téren egy derék pályamunkát iratni, mely a bírósági, ügyvédi s közjegyzői asztalokon hézagpótló kézikönyv lesz, s mely véleményem szerint megérdemli, hogy oda ítéljük neki a Sztrokay-jutalmat.

Kelt Budapesten, 1892 december 31-én.

Dr. Vécsey Tamás,
r. tag.

II.

A Sztrokay-jutalomra az idén «A nemzetközi magánjog különös tekintettel Magyarország viszonyaira» volt pályakérdésül kitűzve. E kérdésre egy pályám érkezett be «A nemzetközi magánjog még fejlődésben levő tudomány» jelige alatt.

A mű egy «Bevezetés»-ből és három részből áll. A bevezetés hét szakaszában a pályakérdésre vonatkozó elméleti elvek tárgyalását találjuk. Az első rész négy fejezetben az állampolgárságról, lakhelyről, a külföldiek jogképességéről és a területenkivüliségről értekezik. A második rész a magánjog anyagi részét tartalmazza. Első címe hét fejezetben — a hatodik négy külön szakaszra oszlik — a közönséges magánjogot, második címe négy fejezetben a kereskedelmi, váltó-, csőd- és a szerzői jogot tárgyalja. A harmadik rész az alaki jog szabályairól szól; az első cím a nemzetközi jogsegély általános elvét, a második a peres eljárást ismerteti, a harmadik csupán érinti a perenkívüli eljárás kérdéseit, megjegyezvén szerző, hogy ha a magyar

tudományos akadémia megtisztelő bizalma munkájára irányulna, a műbe a perenkívüli eljárásra vonatkozó czímet is teljes részletességgel fölvenné.

A munka tagadhatatlan szorgalommal és a nemzetközi magánjogi tételes intézményeknek, valamint a hazánkban erre nézve fennálló szabályoknak tüzetes ismeretével és szorgalmas feldolgozásával van megírva, sőt kiterjeszkedik azon különféle codificationalis előkészületekre, a melyek nálunk eddig nyomtatásban megjelentek; ezeknek a nemzetközi magánjogra vonatkozó tételeit szintén fejtegetései körébe vonja. Tagadhatatlan az is, hogy úgy a német, mint a francia nemzetközi magánjogi újabb irodalomban otthonos s csakis az angol irodalomnak ide vonatkozó, igen figyelemreméltó némely munkáját mellőzi. Általában a kitűzött kérdést elég sikerrel oldja meg s jelenlegi irodalmi viszonyaink közt a mű jogtudományi szempontból is határozott nyereségnek mondható. Másrésről azonban a mű elméleti fejtegetései hiányosak, néhol tévesek, a mi a nemzetközi magánjog régibb irodalmának és vitakérdéseinek kellő figyelembe nem vételéből származik; s ha a mű kiadatnék, kívánatos volna, hogy bevezetése és elvi fejtegetései némi rendszeres átdolgozásban részesüljenek. Mindazonáltal a kiváló szorgalomnál fogva, a mely a műben nyilvánul s tekintettel arra, hogy az úttörő munka hazánk jogtudományi irodalmában és a gyakorlati szükségeknek is eléggé megfelel, a mű jutalmazásra érdemes s ennél fogva a pályadíjat szerzőjének kiadni javaslom.

Budapesten, 1893. márczius 8.

Dr. Pulszky Ágost.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi áprilisi (2-ik) számának tartalma a következő: Bella Lajos azon kérdést fejtegeti: «Voltak-e a Fertőben őskori czölöpépítmények?» Mióta gróf Széchenyi Béla mint lehetőséget állította (1876-ban), hogy a Fertő tavában állhattak valamikor czölöpépítmények. történeti tankönyveink bizonyosnak fogadják ezt el. Szerző behatóan kutatja az őskori és római-kori Fertő hydrografiáját, s arra az eredményre jut, hogy e tavunkban előforduló leletek éppen nem hatalmazhatnak fel bennünket arra, hogy itt czölöpépítmények egykori létezését állíthassuk. — Nagy Géza «A régi kúnok temetkezése» felől értekezik. A régi írókból kitűnik, hogy a kúnok halottjaikat teljes díszben felöltöztetve és székre ültetve temették el, s följök gyalult deszkákat helyeztek, mely utóbbi szokás emlékeztet a dunántúli magyarság «pandalos» sírjaira; a halott mellé temették, még pedig élve, legkedvesebb lovát és leghívebb szolgáját; a halott fölé magas halmot emeltek, erre pedig kőoszlopot vagy szob-

rot helyeztek, mely egy csészetartó emberi alakot ábrázol, vagy pedig egyszerűen köveket dobáltak a sírba; végre a halottal a másvilágra levelet küldtek, mely bizonyítványul szolgált arra, hogy életének lefolyása érdemessé teszi a túlvilági jutalomra. Hazánk területén egész sorozata ismeretes az olyan síroknak, melyekben a vitéz mellett lova csontvázát is megtalálták. Lovas sírjaink három csoportba sorozhatók: 1. melyekben csakis római érmek találhatók (hunnsorszak); 2. avar-koriak s végre 3. melyek az érmek tanúsága szerint a IX—X. századból valók (honfoglaláskorabeliek). — *Wosinszky Mór* «A lengyeli telep agancs- és csonteszközeit» ismerteti. Csont- és agancsból készült eszközök tekintélyes számmal találhatnának majdnem minden őskori telepen, így a lengyeli telepen is 679 darab efféle eszköz került elő. A csonteszközök korántsem oly tanulságosak, mint az agancsok; ez utóbbiakon számtalan faragási, fűrészelési és átlukasztási munkát látunk. Értekező aztán részletesen leírja az agancseszközöket, mindenütt kiemelve a belőlök vonható tanulságokat. — *Milleker Bódog* «A Duna-Tisza-Maros-köz őskori rézleletei» sorolja fel. Ily rézleletek előfordultak: Deschanfalván, Németbogsánban, Csákován, Vingán, Nagy-Szredistyén, Német-Bencseken, Fehértemplomon, Verseczen, Lippán és Bánlakon. E helyeken összesen mintegy huszonöt réztárgy került elő. — *Hpl* «A nagy-démi bronzleletet» írja le. — *Téglás Gábor* «A nagy-almási bányamívelés emlékei Hunyadmegyében» című tanulmánya a római-kori Erdély egyik érdekes culturalis telepével foglalkozik. Hunyadmegye északnyugati szélén, egészen az alsó-fejérmegyei határszélre támaszkodva s Zalatnától alig 8 kilométernyi távolságban terül el Nagy-Almás nevű bányahelység, mely az utóbbi években hosszú szünetelés után régi virágzó bányászatának némi föllendülésével kezd ismét emlegetés tárgya lenni. Az Algyógyhoz leszolgáló almási patak és a Zalatnánál elhaladó Ompoly közt kimagasló hegynyúlvány felszökellő trachyt kúpjaiban ősidők óta jövedelmes bányászat folyhatott. Így a római bányaváros (Ampelum) közvetlen tözsomszédságában levő hegytetők nagy részén oly kőműveletek nyomára akadt az értekezés írója, melyek részint a rómaiak bányavállalataihoz tartozhattak, részint a rómaiakat is megelőző időkben maradtak fenn. Értekező megkísérti a római munka- és telephelyeket is kijelölni. — *Száraz Antal* egy «Nagyvárad-i leletet» ír le, mely a magyarok itt-létének első századaiból való. E leletben csüngők, bronzgombok, bronzfülbevaló, sodronyos bronzkarikák és karpereczek szerepelnek. — *Schüttgen A.* «A hajdú-hadházi szíren» czímen egy bronzgyertyatartót ismert. E tárgy az értekező szerint alig keletkezett előbb, mint a román korszak végén, mire leginkább a bordák erős jelzése utalna; ez általában oly realiztikus kezelés, minő a korábbi időben kevésbé tapasztalható. — *Myskovszky Viktor* «A szmrecsányi templom és mennyezetének festményei» című dolgozata e régi, korai goth stílus műemlékeinkről szól. E templom építési

ideje az 1349-ik évre esik s egyik gotikus mellékoltárának aranyalapon lévő festményein hazánkban a legrégibb évszámmal (1412) találkozunk. — Mihalik József «Egy löcsei kehely a XVII. századból» című közleménye a kassai német-magyar ág. evang. eklézsia tulajdonát képező ezüst kupát ismertet. Értekező egybevetve a kelyhen levő kettős keresztes bélyeget, mint Lőcse város címéréből vett hitelesítő-jegyvet, a kehely magyar motivumaival, arra az eredményre jut, hogy az löcsei ötvösmester műve s körülbelől az 1630—1660. évek között készült. — Kárász Leó «Régi halottas címertáblákat» mutat be. A n. múzeum régiségtára három ilyen címeres táblát őriz, mind a három ólomból öntött és XVII. századi mű; az egyik Ráthóthy Gyulaffy Máriáé, Thököly István nejeé, a második Drugeth Máriáé, a harmadik Széchy Györgyé. Mindahármat leírja az értekező. — Kárász Leó «Apor István ezüst poharát» mutatja be 1681-ből. — H. «Vrbely és Fülek emlékérmét» írja le. Az emlékérem magyarázatára és műtörténeti méltánylására csak részben kielégítő a rajta észlelhető adatok; a felirat szerint Vrbely János és Fülek Katalin mellképe van rajta s 1609-ből való. — A Levelezés rovatban: Kovács Albert a tiszazugi régiségekről, dr. Jósza András szabolcsmegyei bronzleletekről és Darnay Kálmán a galamboki sírleletről értesít. — Az Irodalom rovatban a következő művek vannak ismertetve: «Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természet-tudományi társulat ötödik évkönyve», ism. dr. Kuzsinszky Bálint; «Folyóiratok» és «Magyar műkincsek». — A Múzeumok és társulatok rovat alatt értesítéseket találunk az orsz. régészeti és ember-tani társulat üléseiről, a n. múzeum régiség- és éremtárának gyarapodásáról, Bars megye rég. és tört. bizottságáról és a sopronmegyei rég. társulatról. — A «Különfélék» rovatában: Halaváts Gyula és Herman Ottó nyilatkozatai «A miskolci palaeolith lelet ötleteiből». — «A szatmári ötvös-czéh pecsétje 1509-ből» Mihaliktól. — «Az osztrákországi költségvetés archaeologiai érdekű tételei» (melyek 168,810 frtot, vagyis hatszor annyit tesznek, mint a mennyit hasonló célokra szán az állam Magyarországon). — «Bronz mécses Uriből (Pest megye)». — «Rákosi lelet». — «II. Ulászló arcsképe» (a klosterneuburgi prépostság múzeumában). — «A Stoss család» Száraz Antaltól. — «Würgenderfi éremlelet». — «Római sír (Kercseliget, Somogym.)». — «Az aacheni magyar kápolna műkincseiről». A füzetet kilencz képes tábla és 32 ábra ékesíti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma. Berczik Árpád-nak az akadémiában jan. 30-án tartott emlékbeszéde Csiky Gergelyről. (Lásd ez Értesítő 39. füzetében.) Földes Béla a sajtó alatt lévő Társadalmi gazdaságtan című munkájából közöl egy részt a *gazdasági vállalatok és szervezetük* címmel. Ismerteti a különböző nemzetgazdaság-íróknak definitióját a vállalat fogalmáról. Mindent szem előtt tartva, vállalaton a szervezett, terv-

szerű, előre számító, különösen a munkamegosztás elvéből folyó termelési tevékenységet értjük, mely a munka-megosztáson alapuló társadalomban önálló társadalom-gazdasági termelési szervvé válik. Különbséget kell tenni magán- és nyilvános vállalatok között. Megkülönböztetjük továbbá még a vállalkozó személyét, tekintve az egyes és társas vállalatokat, a társas vállalatok számos válfajával; a termelés tárgyát tekintve: mezőgazdasági, ipar, kereskedelmi, közlekedési, hitelügyi vállalatokat; a termelés terjedelmét tekintve: kis, közép és nagy vállalatokat; a tartamot tekintve: korlátlan vagy korlátolt tartamú vállalatokat, továbbá tökéletes és tökéletlen vállalatokat; ez utóbiához számíttatnak azon vállalatok, melyek nem előre termelnek, hanem csak megrendelésre. Szerző ezek után tárgyalja a különféle vállalatok kérdését. A vállalatok sikerülésének vannak fontos tényezői. Ilyen egyik kiválóan jelentékeny tényező a vállalat helye. Ez a legkülönbözőbb irányban lehet befolyással a vállalatra; lehetnek annak termelési, forgalmi, fogyasztási előnyei. A hely követelményeinek elhanyagolása igen sok vállalat és sok törekvés megghiúsulását okozza. Igen nagy fontossággal bír az idő is. A ki oly időben szervez valamely vállalatot, midőn az egy nagy terjedelmű és fokozódó szükségletet képes kielégíteni, a ki e tekintetben a későbbben érkezőkkel szemben elsőbbséget szerez talán és az előny javát már biztosította, az legtöbb sikert fog fölmutatni. — Riedl Frigyes *az egységes középiskoláról* írt érdekes tanulmányt. Szerinte az egységes középiskola célszerűtlen alkotmány, a mely kikerülhetetlen szerkezeti hibáinál fogva a hozzáfűzött várakozásokat épenséggel nem elégítheti ki. Nem is egyéb, mint a mai gymnasium és a mai reáliskola elrontása. Változtassunk, ha kell, javítsunk, ha lehet, de ne eszközöljünk fundamentalis változásokat. Nem kell rendszereket hevenyészünk, van nekünk egy teljesen kész, mindinkább fokozódó sikerrel működő középiskolai szervezetünk, ezt fejlesszük tovább; minden fontos reform a mai rendszer keretébe is beilleszthető. E reformok részben a tanárra, részben a tanításra, részben a tanulókra vonatkoznak. Emelni kell a tanár állását. Iskoláink felszerelési hiányait kell pótolni. — A szépirodalmi részben van Schult z J o h a n n a *Colette fogadalma* című regényének folytatása; továbbá K o z m a A n d o r *Szélsőőnd* című eredeti költeménye. V a r g h a G y u l a Heine-nek *Apollo-Isten* című költeményét fordította le. V a d n a i K á r o l y *Gazsi* című emlékezését adja, melyet a Kisfaludy-társaság ez idei nagygyűlésén olvasott föl. B r a s s a i S á m u e l *Audiatur et tertia pars* címmel beleszól a Nyelvtörténeti szótár-ról folytatott vitába s majd mindenben Nagyszigethi Kálmánnak ad igazat. — Az *értéskötetben* K o z m a A. versei, J o n e s W. H. és K r o p f L. L. The folktales of the magyars, N é t h y Z. Ballades et chansons populaires de la Hongrie című munkák vannak ismertetve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK f. évi április havi (2-ik) füzetében a közlemények sorát a következő cikk nyitja meg: Dr. Merényi Lajos «Wesselényi Ferencz levelei füleki kapitánysága idejéből 1639—1644». Ez érdekes leveleket Wesselényi túlnyomó részben Eszterházy Miklós nádorhoz intézte s hadtörténelmi jelentőségük mellett mintaszerű magyarságuk, valamint irályi szépségek tekintetéből is egyaránt méltók a figyelemre. — Czímer Károly folytatja «Temesvár megvétele» című tanulmányát s tárgyalja az erdélyi had működését, Lippa visszavételét, Aldana temesvári parancsnokságát, Losonczy kineveztetését stb. — Andorka K. «A magyar nemesi fölkelés harczielélése II. Frigyes ellen 1744-ben» című dolgozatának második és befejező közleményét találjuk ezután a füzetben. — Illéssy János «Tanúkihallgatások Léva és Buják várak 1665. évi feladása iránt» című közleménye fontos XVII. századi okiratokat tartalmaz. — Rónai Horváth Jenő «Pozsony és a Közép-Dunavonal» című tanulmánya azon végeredményre jut, hogy Pozsony megerősítése nagy nehézségekkel jár; nem tekintve a pénzügyi nehézségekre és arra, hogy az országban még számos pont van, melynek megerősítése sürgetőbb volna, Pozsonyban az erősítésnek még a terep nehézségével is kell küzdeni, mert az észak felé mindinkább emelkedő Kárpátok Pozsonyt a megerősítésre alkalmassá nem igen teszik s egy vár kiépítése elé nagy akadályokat gördítenek. — Dr. Szendrei János «Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban» című jelentésének második részét közli. Ebben többek közt Mátyás király kardjáról és Zrinyi Miklós gróf horvát bán hadi öltözetéről találunk értesítést. — A *Hadtörténelmi apróságok* rovata a következő kisebb közleményeket tartalmazza: «Gróf Forgách Simon 1706-ik évi hadrendje» Thaly Kálmántól; «Mikes Kelemen levele Teleki Mihályhoz, Beldi Pál bodolai kastélyának ostromáról 1676. április 30.» K. J-től; «Egy német mű az Esztergomnál az 1542-ik évben Joachim, brandenburgi választó alatt gyülekezett s Budát felszabadítani akaró hadseregéről», Récsey Viktortól; «A győri emlékkereszt» G. G-től; «Lothringeni Ferencz herczeg kalandja az 1738-ik évi hadjárat alatt» Gömörytől; «Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés vitézei» G. G.-től; «A tiszti kinevezések közlése a múlt században». A *Könyvismertetések* során a következő munkák vannak ismertetve: Éble Gábor: Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758; Thury József, Török történetírók és dr. Szádeczky Lajos, Fogaras vára és uradalma történeti emlékei. Magyar hadtörténeti repertorium (Dr. Mangold Lajostól) és Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye zárják be a füzetet, melyhez hadadi Wesselényi Ferencz arcképe és gr. Forgách Simon 1706. évi hadrendje van mellékelve.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETIKÖZLEMÉNYEK harmadik évfolyamának első füzeté már Szilády Áron szerkesztésében jelent meg. Első cikke dr. Váczy János «Kazinczy megyei tisztsége» című

tanulmánya. Kazinczy 1784-ben mint tiszteletbeli aljegyző kezdette meg Zemplénmegyében közpályáját; de Szirmay Antal főjegyző csel-szövényeitől való féltében, «magát innen mintegy lopva kivonta» s még ugyanazon év október 13-án Abaujmegye tiszteletbeli aljegyzőjének neveztetett ki. 1786. november elejéig viselte e tisztét Kazinczy, midőn József császár iskolafelügyelőnek nevezte ki. — Bayer József «Szinházi élet báró Wesselényi társulatánál» című közleménye egyik érdekes fejezete a magyar színészet történetének. Azt a színészi szabályzatot ismerteti, mely «Erdélyi Magyar Játék Színnek Constitu-tiója» czímen a kolozsvári szintársulatot erős társulattá szervezte. E szabályzat betekintést enged az erdélyi színész-életbe, s tilalmaival és büntetéseinek szigorúságával azt sejteti, hogy tisztességesen rendezett állapotokat akart teremteni. — Hegedűs István «Görög históriás ének Mihály vajdáról» című értekezése nevezetes adalék Erdély XVII. századi történetéhez. E költeményt Mihály vajda belső embere, Stav-rinos irta s figyelemre méltó, hogy e görög históriás ének a magyar költészet hatása alatt keletkezik, helyiyl-közzel lendületet vesz, Mihály vajda alakját éles világításba helyezi, a körülötte szereplő alakok közül kimagasló egyénné, egy eszme hordozójává, a keresztyénség lovagjává emeli és ott, a hol a történelmi adatok kérlelhetetlen igaz-sága Mihály önző, nagyravágyó mellékcselezjairől tenne kétségbevonha-tatlan bizonyosságot, simán átsuhan, hogy kedves hősét azon magaslaton tarthassa, hova hozzá érzett hűsége, honfitársi buzgalma helyezé. A költemény 1312 sorra terjed. — Szilády Áron «Ráskay Gáspár és Vitéz Francisco-ja» című közleménye mutatvány a Régi Magyar költők tára VI. kötetéből. Összegyűjti a Ráskay életére vonatkozó ada-tokat s Vitéz Franciscoját összehasonlítja a Boccaccio elbeszélésével. — Az utolsó nagyobb közlemény «Ihász névtelene». Így nevezte Toldy F. annak a szerinte «nem épen jelentéktelen darab» éneknek ismer-tetlen szerzőjét, a kinek Kalajlikoz Ali budai pasáról irt verses histó-riája »Icon vicissitudinis humane vite» czímmel egyetlen, végül csonka példányban maradt fenn. A közlemény a hiányzó részt egé-szíti ki. — Az Adattár tartalma a következő: «Az ujszigeti nyomda. Sylvester és Uj testamentoma. Abádi Benedek. Szegedi Lajos;» «Szondi két apródja;» «Bécsi könyvnyomtató levele a XVI. századból;» «Magyar könyvnyomtató levele a XVII. századból;» «Egyleveles nyomtatvány 1624-ből» ifj. Kemény Lajostól; «Marussi András» dr. Illéssy Jánostól; «Czeglédi István életéhez;» «Köleséri Sámuel levele;» «Ráday Pál följegyzései;» «Magyar vonatkozású kéziratok a poseni királyi levéltárban» dr. Kvacsala Jánostól; «Kazinczynak ismer-tetlen levele Rummyhoz» Récsey Viktortól; «Eredeti drámák szinlapjai a mult századból» Bayer Józseftől. Az ismertetések rovatában Sz. Á. méltatja Dankó József: Vetus hymnarium Ecclesias-ticum Hungariae című munkáját. «Magyar irodalomtörténeti értekezé-sék az 1891—2-iki középiskolai értesítőkbén» cím alatt külön közle-

ménysorozat indul meg. Végre Vegyes följegyzések, Különfélék és Repertorium zárják be a füzetet.

5. A MAGYAR NYELVŐR IV. füzetében Schneider M. Vazul folytatja „A szenvedő igealakokkal való mondatszerkesztésről” szóló értekezését. Az akadémia a Révai rendszerét tette magáévá, mire a szenvedő alakok használata újból életre kelt. Csakhamar megindult azonban ellene ismét a tollharcz, élén Brassaival és Gyergyaival, s tart mind maig. A dolog úgy áll, hogy a szenvedő alak eredetiségét elvitatni nem lehet, az összehasonlító nyelvészet tanúsága szerint megvan a közelebb-távolabbi rokon nyelvekben egyaránt, s az ezekkel való összevetésből kiviláglanak az egyszerű elemek, a melyekből az ige-forma alakult. — Veres Ignác „a magyar segédigék” természetét fejtegeti. A Jókai *„tevéem lesz”* alakú időből kiindulva, számos példával világítja meg a magyar nyelv ebbeli gazdagságát, s a német e nemű formákkal egybevetve kimutatja, hogy nem mind pusztá utánzás szülte, hanem eredeti fejlemény a nyelvben. — Szarvas Gábor a magy. *kantair* és *csabair* szavak etimológiáját fejt ki. Amaz véleménye szerint az olasz *incantatore* magyarosított mása, emez az oláh *cebare* (olv. *csebäre*) szóból keletkezett. — Szinnyi József a magyar nyelvbe átvett oláh szavak közül a *bázsakora*, *bázsikura*; *bécs*; *berbécs*, *bernice*; *bindruska*, *brinduska*; *bisziók*; *borbát*; *bors*; *borta*; *bosztán* szavakat magyarázza. — Melich János a „Besztercei szójegyzék”-kel foglalkozik folytatólagosan. Fogalom-csoportok szerint összeállítja a szókincset, s bírálja, helyreigazítja a Finály olvasását. Sok ősi szót tartott meg e nevezetes szójegyzék, akárhányat csak belőle ismerünk. Említésre méltók: *rér*: sororius, *fial*: privignus, *egyvang*: uterinus, *piconhog*: cassis, *bólda*: pelta, *helies*: palus, *kuthev*: lugustium (*kutyó*), *fen*: cos, *kamasz*: silens, *nerce*: fiber, *velez*: barhanus sat. — Az apróbb közlemények sorából megemlítjük: Ásbóth Oszkár nyomos okokkal támogatja, hogy a *galiba* szót nem a szerbség közvetítésével kaptuk a török nyelvtől, mint Munkácsi vélte, hanem fordítva a magyar nyelvből került a szerbekhez; — Csapodi István a *szotyog*, *szotyogós körte* igaz értelmét fejt meg a nép nyelvéből; — Csengeri János védelmezi a *sürr-forr* kifejezés eredeti voltát; Szarvas Gábor még egyszer megbizonyítja a *tökell* szónak a *tész* igétől való származását és kimutatja Brassai származtatásának (*teke*: globus, *tekell*) helytelenségét. A Szerkesztő válaszol a hozzáintézett nyelvészeti kérdésekre. — Psz! nyílt levélben kel ki a Magyar Hirlap magyartalansága ellen, egész légiót állít össze idegen szavakból, a melyek egy cikkben fordultak mind elő. Népnyelv hagyományok. Tájszók.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei évfolyama meghatározott időközökben, negyedévenként jelenik meg (egy-egy 8 ives füzet ára 75 kr.; az egész évfolyamra előfizethetni 3 frtjával).

A folyóirat egentül általánosabb körű lesz és — ámbár a ma-

gyar s ugor nyelvészet természetszerűleg megtartja benne hagyományos elsőbbségét — nem fogja kizárni a germán, szláv, román, sémi s általános nyelvészeti munkálatokat. E mellett nagy gondot fog fordítani a külföldi nyelvészeti mozgalmak ismertetésére. Az idei első füzet márczius elején jelent meg, változatos tartalommal. — A szerkesztő beköszöntője elmondja röviden a Ny. Közl. történetét és eddigi tartalmát. A folyóirat tulajdonképp a *Magyar Nyelvészetből* alakult át, melyet Hunfalvy Pál adott ki az ötvenes évek végén (1856—1861. hat kötetben). Az Akadémia, méltatva az örvendetes mozgalmat, melyet a M. Nyelvészet indított, 1862-ben átvette a folyóirat kiadását, a Nyelvtudományi Közlemények címe és Hunfalvy Pál szerkesztése alatt. Mind az előbbi, mind az újabb formájában általános körű volt a folyóirat s az 1862-től 1878-ig megjelent tizennégy kötet mindenfélét fölkarolt a lapp nyelvtől a dravida nyelvekig s a mongoltól a baszkig. Azonban legtöbb tért itt is, mint már a M. Nyelvészetben az uráلتaji összehasonlító munkálatok foglaltak el. Kizárólag uráلتaji jelleme lett a folyóiratnak, mikor 1878-ban Hunfalvytól — ki ekkor a nyelvészet művelését már majdnem teljesen abbahagyta volt, hogy ethnographiai és őstörténeti nyomozásainak éljen — Budenz József vette át a szerkesztést. Azt a nyolcz kötetet, mely 1879-től 1892-ig jelent meg (XV.—XXII.), majdnem egészen Budenz s az ő iskolájából kikerült nyelvész-nemzedék munkálatai töltik be. Tartalmuk tervszerűsége minden ékesszólásnál jobban magasztalja a mesternek tudományos szellemét és rendkívüli hatását. — 1892-ben Budenz elhunytával Simonyi Zsigmond vette át a szerkesztést, s a viszonyok változtatával ismét czélszerűnek mutatkozott a programnak kiterjesztése — egyrészt azért, mert a nagyobb ugor s török tárgyú munkák most úgy is külön kötetben jelennek meg, másrészt mert szükség van nálunk a többi nyelvészeti ágak fejlesztésére is, mindenek előtt pedig a külföldi szakirodalom rendszeres ismertetésére. A szerkesztő azt a reményét is kifejezi, hogy a külföldi nyelvtudósok közül azok, kik értenek magyarul, időről-időre szintén megajándékoznak közleményeikkel, hogy vállvetve dolgozzunk a bennünket egyaránt érdeklő föladatak megoldásán. — Az új évfolyamnak első nagyobb közleménye Halász Ignác fontos dolgozata: *Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése* (mely a következő füzetekben folytatódni fog). Már eddig is megvoltak állapítva némely általános, inkább alaki egyezések a nagy uráلتaji nyelv törzs öt családja közt (ugor, szamojéd, török, mongol és mandsu). De a nyelvanyag összehasonlítására, a föltételezett közös eredet bizonyítására eddigelé kevés történt. Castrén és Schott töredékes egybevetéseit mellőzve: újabban Winkler Henrik szentelt egy egész kötetet az uráلتaji nyelvhasznításnak. Nálunk Munkácsi B. tárgyalta egy jeles értekezésben az egész nyelvtörzsnek számképzését, s legújabban Budenz magyarázott meg egyes közös ugor-szamojéd nyelvtani alakokat. Halász is, mint Budenz, csak a szamojéd nyelvkinccset vonja

tárgyalása körébe, mert ez már fölszínes vizsgálatra is rokonnak mutatkozik az ugorral s annyi fontos anyagi egyezést tüntet föl, a mennyit a többi (»altaji«) nyelvcsaládokban sehol sem találni. Azért Halász korainak tartja Winkler és Munkácsi nagy körre terjeszkedő hasonlítását. De megengedi, hogy a saját nyomozásai is bizonyos tekintetben időelőltiek, mert a szamojéd nyelvek még egymás közt sincsenek oly módszeresen egybevetve, mint az ugarság. Ez okból arra szorítkozik, hogy csak a legnyilvánvalóbb egyezéseket állítja össze. Mindenekelőtt dióhéjban előadja nyomozásának eredményeit. Számos szóegyezés magától világos: az ugor *kala* 'hal' szó szamojédul is *kala*; az ugor **kombo* hab = **kombo*; **silme* szem = *saima*, *sina*: **nēme* név = **neme*; **tundo-*, *tundo-* tud = **tumde-*; **pono-* fon = **pone*; **vide* víz = *vit* stb. Halász sok fogalom-csoportot összeállított, melyeknek nevei közösek a két nyelvcsaládban. Így a testrészek: fej, haj, szem, homlok, ajak, nyelv, torok, mell, ujj, szív, tüdő, máj, térd stb.; rokonsági nevek: apa, anya, ip és nap, vő és meny stb.; állatnevek: holló, varju, nyúl, menyét, kutya, hal stb.; növények: fa, nyirfa, fűzfa, fenyő, nyárfa, boggyó; ásványok: só, vas, agyag; vadászat; íj, ideg, kopja stb. — Még fontosabb mintegy ötven ige-fogalom egyezése, minők: él, hal, jó, megy, eszik, iszik, alszik, hall, fél, öl, nyit, lop, fagy, ég, vág, mos stb. Föltűnő, hogy a legtöbb számnév nem egyezik össze. De jelentős a sok nyelvtani elem azonossága, így a legegyszerűbb névragoké (*m* tárgyrag, *n*-es genitívus, aztán a locatívus, ablatívus, latívus ragja, a birtokos személyragok, szám- és módképzők stb.). — Aztán következnek a tűzetes szóegyeztetések az uráli (ugor-szamojéd) nyelvágnak mind a két családjából, még pedig ezúttal a *k*-elejű szócsaládok, szám szerint 29. Mindenütt, a mennyire lehet, az ugor alapnyelvi forma áll elül (többnyire Budenz szótárára utalással), erre következnek az egyes szamojéd nyelvek szavai, s végül a szükséges magyarázatok. — Ezután Zolnai Gyula *Mondattani búvárlatok* cz. tanulmányának első fele következik. Zolnai azokat a változásokat vizsgálja, melyek a mondattani kapcsolatok elhomályosodásából erednek. Az első szakaszban kifejti, hogy a szó fejlődése a mondatból indult ki s hogy ez a mondattani elv milyen fontos a nyelvi jelenségek magyarázatában. Ezt néhány érdekes és máskülönben nehezen érthető szóalak magyarázatával mutatja meg, minők *testvér*, *egymás*, *nélkül*, *mintegy* stb. *Testvér* pl. eredetileg *egy test-vér* volt vagyis egy test és egy vér, s így volt szerkesztve: *ő én velem egy test vér*; holott később, miután a benne foglalt észjárás elhomályosult, azt lehetett mondani: *mi egy-test-vérek vagyunk* stb. A II. szakasz a mondatelemek közti *tapadás* tünetényeit tárgyalja. Szól az egységes jelzővé tömörülő mondatrészekről, minők pl. *sem-mi*, *mind-ez*, *ugyan-az*, *mind-a-ketten*. Továbbá más önállósított, egységes szóvá forrott szerkezetekről, minők *dél-után*, *ezen-túl*, *a határ-on túl*, úgyhogy aztán azt mondjuk: *délután-ról*, *ezentúl-ra*, *a határon túl-ra* stb. —

Mindezt szorgosan gyűjtött átmeneti példákkal deríti föl a szerző, úgy hogy lépésről lépésre követhetjük az illető változásokat. — B a l a s s a J ó z s e f *a gyermek nyelvének fejlődéséről* értekezik. A szerző a 2. füzetben írja le ezt a fejlődést saját megfigyelései és Preyer könyve alapján (*Die Seele des Kindes*) rendszeresen. Az elsőkben azokat az érdekes megfigyeléseket közli, melyekkel saját fia nyelvét követte nyomról-nyomra. — P e t z G e d e o n írta a folyóiratnak első indogermanista cikkét, *az indogermán hangtan állásáról* való tájékoztatást. (L. bővebb kivonatát az Értesítő 211. lapján.). — M u n k á c s i B. szintén *a szamojéd-ugor nyelvhasználatához* gyűjtött adalékokat. A Budenz közölte jurák-szamojéd szójegyzék 173 szavához közöl ugor, többnyire vogul s osztják példákat. — Az *ismertetések* rovatában első helyen Gabelentz fontos munkája (*Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig 1881) van ismertetve Kalmár Elektől. K. röviden elmondja az egész munka tartalmát s csak a beszédnek logikai osztályozása ellen vannak kifogásai. — Setälä Emil Thomsen Vilmos dán tudósnek a finn nyelvtörténet terén való nyomozásait ismerteti, még pedig először régebbi munkáját: *Über den Einfluss der germ. Sprachen auf die finnisch-lappischen*. Ebben Thomsen bebizonyította, hogy a finn-lapp nyelvek már kétezer évvel ezelőtt számos germán szót átvettek s így igen fontos kútfőként szolgálnak a germán nyelvtörténetre nézve. A befejező cikk fogja Thomsennek újabb, nagyobb művét ismertetni. (*Érintkezések a finn és balti — litvánlett — nyelvek között*, dán nyelven 1890). — Rózsa Géza Darmesteter-nek a jelenlegi francia szóképzésről szóló könyvét ismerteti. Előadja belőle többi közt a ránk nézve kétszeresen érdekes neologiai s orthologiai küzdelmek történetét, melyeknek a francia irodalom volt színhelye. — A *kisebb közlések* közt első helyen áll Szvorényi József nekrológja, illetőleg nyelvészeti működésének jellemzése Kalmár Elektől. — M u n k á c s i B. magyar műveltségi szókat állít össze való kaukázusi nyelvekből, illetőleg kaukázusi. nyelveknek ugor nyelvekkel találkozásait, melyek arra mutatnak, hogy e két népcsoport valamikor közlekedett egymással. — Következik kivonatban három nekrológféle Hunfalvy Párról; szerzőik Misteli F., Setälä E. és Budenz J. — Á s b ó t h O. bírálja Sasinek Glossarium cz. értekezését (a Történelmi Tárbán). — A szerkesztő pedig olasz és német eredetű magyar szókat állít össze.

8. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IV. füzet első cikke »Diderot és a polgári dráma«, melyben Gärtner Henrik Diderotnak dramaturgiai elveit és két polgári színművét jellemzi és bírálja. Diderot megteremti a polgári drámát, melynek lényegét és törvényeit, jogosultságát és értékét lelkesen fejtegeti és bírálja; de saját polgári drámái gyöngék: nem költő kezéből kerültek ki; jelentőségök csupán az, hogy úttörők, vagy inkább az, hogy egy úttörő elmélet kísérei.

Diderot elmélete és példája a francziáknál csak lassan hódított; annál közvetlenebbül hatott Németországban, hol Diderot a reformator Lessingnek legerősebb fegyvertársa lett. — A következő cikkben *I n c z e B é n i* befejezi «Nominativus és accusativus c. inf. Thukydidesnél» című terjedelmes tanulmányát, melynek eredményekép kimondja, hogy a főkülönbség, mely a nominativus c. inf. és accus. c. inf. használatában Thukydideszt a többi íróktól megkülönbözteti, első sorban a nyelv természetes fejlődési fokozataiból, másod sorban pedig az egyes irodalmi műfajok nyelvezete közt létező eltérésből magyarázható. — Utána *E r n y e i I s t v á n* Simai Kristófnak «Gyapai Márton» című drámájával foglalkozik, illetve ennek eredetét kutatja és kimutatja, hogy a darab nem eredeti színmű. mint eddigelé mások és ő maga is még a múlt évben állította, hanem magyarosított kiadása Molière «Sganarelle» című, 1660-ban irt egyfelvonásos vígjátékának. A cselekvénynek menete annyira meg van tartva, hogy két helyet leszámítva, jelenetről jelenetre ugyanaz; az előadás azonban igen eltérő. A francia darab alexandrinjait nem tartván meg, prózában könnyű szerrel alkalmazhatta Simai a közmondásoknak, népies szólamoknak egész raját, a mi által néha hosszadalmassá válik ugyan a beszéd, de sokszor igen hatássósá és élvezetessé is. — Végül *P o z d e r K á r o l y* «Az ember jelentősége a természetes vallás fejlődésében» czimmal Müller Miksának «Anthropological Religion» czim alatt tartott és kiadott előadásait ismerteti; *L á z á r B é l a* pedig a német Fortunatus-drámákról ír, melyeket Harms Pál legújabbban tárgyalt s melyek közül a kasseli darabot Lázár már régebben ismertette. A Harms nyújtotta teljesebb anyag még inkább megerősíti előbbi nézetében, hogy t. i. a kasseli Fortunatus-dráma szerzője maga Mórícztartománygróf volt. — A hazai irodalom rovatában ismerteti *F i n á c z y E r n ő* Geréb József és Hoffet Endre Herodotos-fordításait, melyekről általában kedvező véleményt nyilvánít. Geréb az első, a ki teljesen magyarra fordítja a görög történetíró művét, a mi már magában nagy érdem; Hoffer csak az I. könyvet ültette át. Fő kifogása Geréb fordítása ellen, hogy az hangulat és színezet, erő és választékosság tekintetében nem mindig kifogástalan. A Hoffer fordítása pontosabb, de szolgálabb is, Gerébé modernebb, simább, de erőtlenebb. Amaz kissé nehézkes, de több benne a karakter; kár, hogy nyelve sokszor nagyon latinos szerkezetű és ósdi. Elismerés illeti meg Gerébet a fordításhoz csatolt, igen szépen megírt bevezetésért, mely Herodotos életéről, történeti művének tárgyáról, előadásáról, hatásáról s irodalmáról szól. A görög szöveget igen hibásnak tartja a bíráló és úgy vélekedik, hogy a bilinguis kiadásokat nem kellene folytatni. — Utána *B a d i c s F e r e n c z* szintén kedvező ítéletet mond Széchy Károly művéről, mely Vajda Péter életét és műveit tárgyalja. Lényegesen eltérő véleményt csupán az életrajznak egy fontos részletére nyilvánít. Széchy ugyanis azt állítja, hogy az egyetemi hallgatóknak a kolera idejében kitört zavargásában Vajda

egyáltalában részt sem vett, míg Badics igen valószínűvé teszi, hogy Vajda ekkor, mint pálya- és irótársa Szabó Dávid is állítja, a lázongók főbbjeinek legfőbbike volt. Csakis e fölfogás alapján hiszi a bíráló azt a nevezetes és döntő fordulatot megmagyarázhatni, mely ekkor Vajda életében beállt. A munka szerkezetét s irányát nem tartja kifogástalannak és nem csatlakozhatik mindig a szerző ítéleteihez; de elismeri, hogy a munka egészében tárgyyszerű alapossággal s vonzóan van írva, és mindenesetre olyan, hogy irodalomtörténeti monographiáink javához kell számítani. — Végül Pozder Károly bírálja Békési Gyula és Máthé György latin nyelvtanát, mely szerinte, számos kisebb-nagyobb tévedéseinél fogva, nem mutat haladást egyéb latin nyelvtanainkkal szemben és csak folytonos, időt rabló s sikerrel még sem kecsegtető javítgatás mellett volna tanításra használható. — A philologiai program-értekezések sorából bírálja Bódis Juszti Takács Menyhértnek a római nevelésről szóló dolgozatát, melynek szerzőjét, szerinte, folyékony stílusáért, tárgya iránti meleg vonzalmáért, valamint tételének sikerült színezéseért elismerés illeti. — Bayer József bírálja Czapáry Lászlónak «Mysterium- és iskola-dráma» című értekezését, mely első felében szorgalmas összefoglalását adja a mysteriumról s moralitásról irodalmunkban eddig elmondott véleményeknek, másik felében pedig a zirczi könyvtárban meglevő kézirati iskola-drámagyűjteményből bő kivonatokat tartalmaz. Szerző ez utóbbival igazi érdemet szerzett és igen kíváncsú volna, ha példáját többi szerzeteink tagjai is követnék. — Balassa József ismerteti Karsay János dolgozatát: Ingadozások a magyar írásban, melynek főérdemét abban találja, hogy helyesen rajzolta meg a mai zűrzavaros állapotnak valóban ijesztő képét, mely talán végre-valahára ráveszi a döntő köröket, hogy a haladás útjára lépjenek. — Végül ifj. Reményi Ede kedvező ítéletet mond Kara Győző értekezéséről, mely Fábíán Gábor műfordításait tárgyalja. — Kisebb közlemények, Schrill Salamon ellenbírálata és könyvészet zárják be a füzetet.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyit
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Július 15.

7. FÜZET.

Az új Magyar Tájszótár.

A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága 1884 végén elhatározta, hogy új Magyar Tájszótárt ad ki, és szerkesztésével *Szinnyei József* dr. levelező tagot bízta meg. A szerkesztőnek első teendője a nyomtatásban megjelent népnyelvi közlemények földolgozása, vagyis a bennük foglalt tájszavak összeírása volt. Földolgozta a Hunfalvy Pál szerkesztette Magyar Nyelvészetet, a Nyelvtudományi Közleményeket, a Magyar Nyelvőrt, Erdélyi János, Kriza János, Arany László és Gyulai Pál, Kálmány Lajos népköltési gyűjteményét, Herman Ottónak Magyar Halászat Könyvét és a régi Magyar Tájszótárt. Nyomtatott forrásai közül ezek voltak a legfőbbek. Ezeken kívül több nagyobb kézirati gyűjteményhez is hozzájutott. Ilyenek: a régi Magyar Tájszótárnak el nem készült második kötetébe szánt tájszó-gyűjtemények, Kriza János hagyatéka (legnagyobb részét Kiss Mihály árkosi unit. esperes gyűjtése), Györffy Iván tetemes székely szógyűjteménye, a melyeket a M. Tud. Akadémia bocsátott a rendelkezésére; Csaplár Benedek és Király Pál gyűjteménye, a melyeket maguk a gyűjtők engedtek át neki; ezekhez járultak még az ismerőseitől és egyetemi hallgatóitól kapott egyes adatok és végül a saját gyűjtései. Ezekből került ki az új Tájszótár anyaga, a mely 80,000-nél több adatból áll. A kijelölt gyűjtemények földolgozása, minthogy az egész munkát a szerkesztő maga, minden segítség nélkül végezte, hetedfél évig (1885 elejétől 1890 derekáig) tartott; de a gyűjtést természetesen azon túl is folytatta és folytatja tovább is. Az anyag rendezésével egy év alatt készült el; azután hozzáfogott a szerkesztéshez, a mely a folyó évben annyira haladt, hogy a szótár kiadását meg lehetett kezdeni. Az első (tiz íves) füzet, a mely az *aba* szótól a *bitang* szóig terjed, a mult hóban jelent meg, s ezt az idén még két füzet fogja követni.

Hogy a szerkesztő a Tájszótárba mit vegyen föl, mit ne, azt a nyelvtudományi bizottságnak az ő közreműködésével készített

utasításai határozták meg. Ezek szerint a szótár tartalma a következő:

1. Tulajdonképeni tájszavak, a melyek a köznyelvben teljesen ismeretlenek és csak a nyelvjárásokban fordulnak elő, pl. *abajdoc*, *abajdok*, *abora*, *acintos*, *adaj*, *áglál*, *ajang*, *barkács*, *bütü*, *cábár*, *cuca*.

2. Jelentésbeli tájszavak, a melyek a köznyelvben is megvannak, de a nyelvjárásokban a köznyelvitől különböző jelentésük van, pl. *aggódik*: túróvá képződik; *alkalom*: alku, egyezés; *állat*: testalkat, termet, növés, állás; *apró*: himlő, kanyaró; *alacsony*: alávaló, aljas, becstelen; *beszéd*: mese.

3. Alakszerinti tájszavak, vagyis a köznyelvi szavaknak olyan hangalaki változatai, a melyek az illető nyelvjárásnak rendes és szabályba foglalható hangalaki eltérésén és sajátságain kívül állanak, pl. csalán: *csalány*, *csana*, *csanál*, *csanár*, *csenál*, *csihány*, *csilán*, *csinál*, *csóvány*, *szillán* stb.

Ezek teszik a szótár fő részét, a mely után külön-külön jegyzékbe foglalva következnek: a dajkanyelv (gyermeknyelv) szavai, a keresztnévek nyelvjárási változatai, az állatok tulajdonnevei, s az állat-hivogató és üző szavak.

Nincsenek fölvéve a szótárba:

1. A kiolvasásokban, találós mesékben, gyermekversikékben stb. előforduló értelmetlen szavak, pl. *zibordom-zábordom*, *dibin-dobondaré*, *gyittes-gyattos*, *bimboró*, *didánom*.

2. A meg nem honosodott idegen szavak, a melyeknek népnyelvi alakja csak a hibás kiejtésnek tulajdonítandó, pl. *gyepitáció*: deputáció, *gyenegyólia*: genealógia; ilyenek különösen a kaszárnyai szavak, pl. *dinstisprémia*: dienstesprämie, *felibung*: feldübung, *kopószter*: kopfpolster.

Ezek közül csak a következők vannak benne a szótárban:

1. A félig-meddig meghonosodottak, pl. *lénung*, *silbak*.

2. A magyaros végzettel vagy képzővel ellátottak, pl. *frajibiligos*: freiwilliger, *sálka*: schale.

3. A népetimológia termékei, pl. *délibarátam*: deliberatum, *capistráng*: zapfenstreich, *almarázó*: armer reisender, *vasparádé*: waschapparate, *babilon*: pavillon, *tagravert*: tagrapport, *árvალაქი*: ärmelleibel.

A nyelvtudományi bizottság adta utasítások azt is föladatává tették a szerkesztőnek, hogy egyes írókból is gyűjtse össze „azon tájszavakat, a melyeket mint ilyeneket készakarva használtak, azt esetleg jegyzettel tüntetvén föl.” A szerkesztő ezt a meghagyást is készséggel teljesítette volna, de az irodalom mezején megkezdett tájszó-tarlózás közben csakhamar rájött, hogy ez olyan szaporátlan és háládatlan munka, a mely sok-sok esztendővel megkésettetné a szótár elkészülését, s mégis kevés volna

benne a köszönet. Végig kellett volna böngésznie legalább is az utóbbi félszázad szépirodalmának java részét, a mi neki — mint-hogy egymaga, dolgozó-társak nélkül végezte s akarta is végezni az adatok összeírását, — rengeteg idejébe került volna. Azt pedig nem akarta tenni, hogy csak innen-onnan, taláломra szedegessen, mert nem barátja a felibe-harmadába végzett munkának. De nem is a munka nagysága riasztotta vissza, hanem inkább a tarlózás eredményének ki nem elégitő volta. Nemcsak az, hogy nem sokat talált, de a mit talált, annak az értéke is nem egy esetben kétségesnek látszott. A szülőföldjéről elszakadt írónak (s a legtöbb elszakadt onnan), bármennyire erős is a gyermekkori környezet beszédjének hatása alatt kifejlődött nyelvérzéke, mégis nem egyszer meg-meghibban az emlékezete s olyan tájszó-alakot vagy jelentést csúsztat a tolla alá, a melyet sem ott, a hol a bölcsőjét rengették, sem egyebütt nem ismernek és nem is ismertek soha. Talált fél-tájszókat, a melyek eszébe juttatták a római költő mondását: „desinit in piscem mulier formosa superne”; az elejük valamely töröl-metszett tájszónak a felső teste, de a végük már csunya halfark volt, a mely az egész alakot eléktelenítette. Talált ál-tájszókat, a melyek nem a népnek, hanem az írónak — bizonyára nem tudatos — alkotásai voltak. És ha mi igazgyöngyöt talált is, nem tudhatta sok esetben, hogy csakugyan arról a vidékről való-e, a melynek szülötte az író, vagy pedig neki is talán könyvből tanult szava. Hogy az irodalomban előforduló tájszavaknak mennyire lehet hitelt adni, az megítélhető a következő példából. Körülbelül egy évtized óta széltében használja boldog-boldogtalan a *szélhámos* szót „schwindler” értelemben. A nép nemcsak hogy ezt a jelentését nem ismeri, de nem ismeri semmi olyan jelentését sem, a melyből ez fejlődhetett volna. A M. Nyelvőr kérdésére (XI. 185) egyetlen-egy helyről, a zemplén-megyei Deregnyőről érkezett válasz, a mely szerint ott a közlő ezt a kifejezést: *szélhámos jány* egyszer hallotta „fatri, kaczkí, szeles, vizsla” értelemben („Oszk az a szélhámos jányok is olyan jóféle, de azért mondaná csak valaki az anyjának”; XI. 332). Azóta még két adat került elő; Gömörmegyében, Otrókocson a *szélhámos* szónak a jelentése: „szeleburdi” (Nyr. XXI. 61), és Szinnyi egyik hallgatójának közlése szerint Szász-Nyiresen és Bálványos-Váralján *szélhámos ló*-nak a „lógóst” nevezik. Az, a kinek ez a szó megtetszett, úgy hogy fölkapta, nem is a nép nyelvéből vette, hanem a Kresznerics szótárából halászta elő, a kinél a *szél* „ventus” szó összetételei között ott van a *szélhámos* ezzel a Pázmányból idézett kifejezéssel igazolva: „Két *szélhámos* tévelygés”, de minden értelmezés nélkül. S ott van előtte, szintén magyarázat nélkül, a Faludiból vett következő idézett: „*Szélhámossal* jár.” Ez a két adat, valamint az, hogy a szó a „ventus”

jelentésű *szél* összetételei közé van sorozva, tévesztette meg a szótárnak valamelyik átböngészőjét. Azt képzelte, hogy a *szélhámos*, *szélhámossal járó* nem lehet egyéb, mint olyan ember, a ki nagy széllal jár, nagy szelet csap, s így teljesen alkalmas a 'schwindler' fogalom kifejezésére. Pedig az egész tévedésen, még pedig legelőször is Kresznerics tévedésén alapszik. Ha ő a *szélhámos* szót nem a 'ventus', hanem — a mint kellett volna, — az 'extremitas' jelentésű *szél* összetételei közé sorozza, akkor senkinek sem jut eszébe, hogy a 'schwindler'-t *szélhámos*-nak keresztelje. A nép nyelvéből főnnebb idézett adatok harmadika mutatja, hogy a szónak tulajdonképeni jelentése: 'szélső-hámos, szélső hámba fogott', máskép 'lógós' (ló). Minthogy pedig az ilyen ló szabadabban mozoghat, ficzánkolhat, mint a rúd mellé fogott, a *szélhámos* szó könnyen fölvehette a 'szeles, szeleburdi' jelentést, a melyből aztán a 'kaczki' jelentés fejlődött. Pázmány, a ki kétségtől a nép ajkáról leste el e szót, más átviteles értelemben használta; ezt a Nyelvtörténeti Szótárban található következő két idézet tanúsítja: 'Az ecclesia itt is két *szélhámos* eretnekiséget meg-vetvén, azt tanítja', és 'Az csudák dolgában kőzép úton kel járnunk, hogy két *szélhámos* tévelygéstől magunkat meg-óltalmazhassuk'. Világos, hogy ezekben *szélhámos* a. m. 'szélső, szélsőséges, szélsőségbe csapó'. Ime tehát sehol semmi nyoma a 'schwindler'-féle jelentésnek, a melyben a mai irodalom használja a *szélhámos* szót. Ez csak egy példa, de van efféle akárhány. Még csak azokra a palócz tájszavakra utal Szinnyei, a melyek Lisznyai Kálmánnak 'Palócz dalok' és 'Új palócz dalok' című költeményeiből vannak kiszedegetve és a M. Nyelvőr XIX. kötetében közölve; ezek között is vannak olyanok, a melyek hitelesekül semmiképen el nem fogadhatók, vagy legalább is fölötte gyanúsak, pl. *taláca*: légyott, *szemere*: szerény, *ilín*: udvarias, megkedveltető, *míny*: az ajak belső nedves részének a széle, *ill* (nyilván az *illan*-ból elvonva) stb. A jámbor tájszóböngésző, a ki az írókból is böngészget, lépten-nyomon megtévedésnek van kitéve. A hapax legomenákat mindenesetre kételkedéssel kell fogadnia, nagyobb kételkedéssel, mint a népnyelvi közlésekben előforduló 'egyetleneket'; csak azokban a szavakban bízhatik meg nyugodt lélekkel, a melyekre amúgy is vannak igazoló adatai az eredeti forrásból, a nép nyelvéből. Azért az új Tájszótár szerkesztője jobbnak látta az írókból való böngészést abban hagyni, mert sokkal több idejébe és munkájába került volna, mint a mennyit a gyűjtögetés eredményének megbízható része megért volna. Természetes, hogy azért a véletlenül elébe akadt adatokat, ha megbízhatók voltak, szívesen beiktatta és beiktatja ezen túl is a szótárába.

A szótár berendezése, a melyet a nyelvtudományi bizott-

ság a szerkesztő közreműködésével állapított meg, a következő:

A mutató-szók köznyelvi alakjukban vannak kitéve. A nyelvjárási alakok a mutató-szó után rekeszjelek között betűrendben következnek, s mindegyik után ki van téve az előfordulás helye és a forrás. Ha valamely szónak két hangrendbeli, vagyis magas- és mélyhangú alakja van, pl. *dagad* és *deged*, ezek külön-külön vannak beiktatva a maguk helyére; csak az idegenből átvett szavaknak vannak együvé sorozva mind a magas-, mind a mélyhangú alakjai.

Ha a szó csakis a nyelvjárásokban él, és több alakja van, akkor a legelterjedtebb, vagy ha ezt meg nem lehet állapítani, a legeredetibbnek tartható alak a mutató-szó, s ez után következnek betűrendben a változatok.

A mely szó vagy alak több vidéken járatos, annál az előfordulásnak minden egyes helye ki van téve, hogy a szó vagy az alak elterjedtsége kitűnjék. A hovávalóság a Balassa-féle nyelvjárás-fölosztás sorrendjében van kimutatva. Ebben a szerkesztő eltért a bizottság-adta utasítástól, a melyben a Nyelvőr-kalauz földrajzi mutatójának sorrendje volt eleje szabva, mert akkor még nem jelent volt meg Balassa Józsefnek a magyar nyelvjárásokról szóló munkája, a melynek a fölosztása pontosabb.

A mutató szó után következő változatok könnyebb megtalálás czéljából a szótár végén külön szómutatóban lesznek (az illető helyre való utalással) betűrendben összeállítva.

Az etymológiai rendezést a szerkesztő (a nyelvtudományi bizottság utasítására) mellőzte, vagyis a származékszókat nem az alapszavukhoz fogta, hanem mindegyiket mint külön mutató-szót a maga betűrendi helyére iktatta be; így pl. egymás után következnek: *dob*, *doba*, *dobár*, *dobasz*, *dobban*, *dobi*, *dobog*, *dobogál*, *dobogtat*, *dobolód-ik*, *dobontató* stb. Természetes dolog, hogy a szócsaládok tagjai így is jobbra összekerültek, hacsak egyiknek-másiknak az alakja nem nagyon elütő a többiekétől. Kisebb alaki eltérés miatt a szót a szerkesztő nem szakította ki a családi sorból, hanem ilyen esetben rekeszjel közé tett mutató-szóval sorozta be a társai közé; pl. a *dángobál* szót a *dánguba* és e *dángubáz* közé helyezte így: [*dángubál*], *dángobál*; a *dupla* szó után, a melynek *dufla* változata is van, következnek: [*duplom*] *duflamul* és [*duplomos*], *duflomos*; *fakad*, *fakadék* után [*fakadvány*], *fokadvány*.

A betűrendre nézve megjegyzendő, hogy a hosszú magánhangzók a megfelelő rövidektől nincsenek külön választva, tehát pl. az *e*, *ë*, *é*, *é* hangok hol megelőzik, hol követik egymást, a szerint hogy minő mássalhangzókkal vannak együtt.

Az összetett szavak előtagjuknál vannak elősorolva, vagyis

az illető egyszerű mutató-szóhoz vannak fogva; csakis az igekötős igék és névszói származékaik vannak oda téve, a hová utótagjuk (illetőleg az utólag névszói származéka) tartozik, pl. az *apacs-kő*, *arany-málingó*, *apró-kőte* mutató-szava: *apacs*, *arany*, *apró*; ellenben *még-bókláz*, *el-ár*, *még-arczol* mutató-szava: *bókláz*, *ár*, *arczol*. Az összetételek tagjai vonáskával vannak egymástól elválasztva, de a származékaikból ez az elválasztó vonás el van hagyva, pl. az *ad* mutató-szóhoz fogva: *be-ad*, *föl-ad*, *ki-ad*; az *adó* mutató-szóhoz fogva: *eladó*, *kiadó*, és nem *el-adó*, *ki-adó*. (A nép-etymológiákat, a melyek rendszerint valamely idegen szónak két magyar szóra bontásai, olybá vette a szerkesztő, mintha csakugyan abból a két szóból volnának összetéve, a melyekből összetetteknek a nép nyelvérzéke veszi, s a szerint sorozta be őket, pl. *alma-rázó*: 'armer reisender', *czírok-férég*: 'fillokszéra' mutató-szava: *alma*, *czírok*).

Ha az összetétel utótagja maga is önálló tájszó, az is be van külön iktatva a maga helyére és ezen kívül a szómutatóba.

Az ikerszavak szintén az első tagjuk szerint vannak beiktatva, de az utótagjuk (hacsak nem önálló tájszó is egyszersmind) külön sem a szótárban, sem a szómutatóban nem foglal helyet.

Mint mutató-szók a ragozható névszók egyesszámi puszta alany-esetükben, az igék pedig folyamatos jelenbeli egyesszámi 3. szem. alanyi ragozású alakjukban vannak kitéve (az ikes igék az *-ik* rag különválasztásával, pl. *csök-ik*, *esedéz-ik*).

Az azonos alakú szavak eléjük tett számmal (1. 2. 3.) vannak megkülönböztetve.

Az egyes cikkekelyek berendezése a következő:

1. Az alakszerinti tájszavaknál: *a*) a mutató-szó; *b*) a változatai, mindegyik után kitéve az előfordulás helye és a forrás. Ezeknél értelmezésre nincsen szükség, mert a mutató-szó köznyelvi lévén, jelentése ugy is ismeretes.

2. A tulajdonképeni és a jelentésbeli tájszavaknál: *a*) a mutató-szó; *b*) a változatai, mindegyik után kitéve az előfordulás helye és a forrás; *c*) a jelentés vagy a jelentések (fejlődésük sorrendjében, mindegyik után megint kitéve az előfordulás helye meg a forrás. Ha a szónak többféle alakja és egyszersmind többféle jelentése is van, s ezek az alakok szerint oszlanak meg, a jelentés elé ki van téve az illető alak is.

A főjelentések arab számokkal, a főjelentések árnyékatai pedig betűkkel vannak jelölve.

A különféle népnyelvi közleményekben adott értelmezéseket a szerkesztő összevonta, összeegyeztette és szabatos rövidséggel fejezte ki. A jelentéseket magyarul teszi ki; csak a természetrajzi neveknél latin műszóval is, esetleg csak azzal, s a mester-

szóknál némettel is, esetleg csak azzal. A szerkesztő megjegyzi, hogy az u. n. 'illetlen szavak' értelmezésénél ok nélkül valónak tartotta a szemérmeskedést; a szótárban mint mutató-szók úgy is benne vannak, azért a magyarázatban sincs miért kerülnie őket.

A hol a jelentés megvilágítására szükséges, példamondatokat is idéz, ha teheti. Sajnos, hogy nem teheti mindig, mert nem állanak a rendelkezésére.

A szólások és a közmondások külön szakaszokban követik az illető szót.

A források közül a legfőbbek és leggyakrabban előfordulók a szokásos rövidítéssel vannak idézve, pl. *Nyr.* (Magyar Nyelvőr), *NyK.* (Nyelvtudományi Közlemények), *MNy.* (Magyar Nyelvészet), *Vadr.* (Krizsa: Vadrózsák), *Tsz.* (Tájszótár). A kéziratból vagy szóbeli közlésből vett adatok mellé a gyűjtő vagy a közlő neve van kitéve. A régi Tájszótár második kötetébe szánt tájszavak gyűjtőinek a neve után a beküldés évét is jónak látta a szerkesztő kitenni.

Az új Tájszótár a régítől nemcsak abban különbözik, hogy sokkal tartalmasabb és célszerűbben van berendezve, hanem egyébben is. A régi Tájszótár igen becses, de teljesen kritikátlan betűrendes adattár, a melyben egyszerűen le vannak nyomtatva a beküldött és betűrendbe szedett adatok; sem az összetartozó változatok nincsenek együvé foglalva, sem a jelentések nincsenek rendezve, összeegyeztetve, sem egyáltalában nincsen benne semmi nyoma a kritikának. De ezt nem is kívánta senki a régi Tájszótár szerkesztőjétől, Kecskeméti Csapó Dánieltől. Az új Tájszótár nem pusztá betűrendes adatgyűjtemény, hanem tervszerűen rendezett és kritikával szerkesztett munka.

A Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői elpanaszolják a bevezetésükben azt a sok bajt, akadékot és bosszúságot, a melyet az adatok összeíróinak némelyike másolói hibáival és némelykor mulatságos baklövéseivel szerzett nekik. A Tájszótár szerkesztőjének is van elég fölpanaszolni-valója, mert a nyelvjárási adatok gyűjtői és közlői között akadnak megbízhatatlanok, fölszinesek, értelmetlenek és naivok is; olyanok, a kik fél füll hallottak valamely szót, és sem helyesen leírni, sem a jelentését helyesen megállapítani nem tudják; a kik a szónak nyelvjárási alakját egész nyugodt lélekkel köznyelvire változtatják, s a szónak valamely esetleges alkalmazását tulajdonképeni jelentéséül tüntetik föl, vagy pedig a hallott mondatból teljesen helytelenül állapítják meg a szó alakját és jelentését. Ime néhány példa a sok közül:

Csalamádé: 'tűskés széna'; helyesen: sűrűn vetett takarmánykukoricza vagy általában zöld takarmány (takarmány-árpa vagy rozs; bükkönyös zab; együtt elvetett kukoricza, bükköny

és zab). *Czondra*: ,gatyá'; nem helyes, mert jelent sok minden egyebet: darócztot, daróc-felöltöt, ringy-rongy ruhát, ringyót, pajkos kis leányt stb., csak épen gatyát nem. *Czinkus*: ,vásári czikk' (nyilván azért, mert *czinkus-bíró*: vásárbíró); helyesen: marhapasszus. *Bánya-gödör*: ,rucza-csúsztató'; helyesen: olyan gödör, a melyből vályogot, sárga földet vagy homokot szednek ki. *Csitkó*: ,vehem' (elvonás a *csitkózni* = ,vemhezni'-ból); helyesen: csikó. *Tyurak*: ,női ruhára való posztó'; helyesen: bőrrel bélelt prémes női felöltő. *Eme*: ,ártány'; helyesen: emse, kocza-disznó. *Déványos*: ,a mi nem legjobb, középszerű'. Ezt az értelmezést a közlő a következő példával igazolja: ,Eszet né véd meg, ez us se legdiéványosabb'; pedig ebből a szónak épen ellenkező jelentése vehető ki; helyesen: pompás, diszes, kitűnő, becses. *Bukáta*: ,tarisznya' (elvonva a *felbukátáz* = ,feltarisznyáz'-ból); helyesen: eledel. *Gyuha*: ,lényeg' (pl. ördög bujjék a gyuhádba); helyesen: gyomor. *Csökfénöl* (egy szónak vége): ,nem nő'; helyesen: *csökfé nő*, azaz: csökve nő = növéseben megakad. *Alig*: ,gyengélkedő'; ezt a jelentést a közlő az ,alig vagyok' kifejezésből vonta el.

A sajtó- és az íráshibákkal is számot kellett vetnie a szerkesztőnek. Azt olvasta pl. egy mesében: *budakodom*; ez az alak egymagában állván, gyanúsak tetszett neki. azért kérdést intézett a közlőhöz, és kiderült, hogy a gyanúja alapos volt, mert ez a furcsa szó nem egyéb, mint *bustakodom*. A régi Tájszótárban a *csín* és a *csinga* szavak között áll *csing*: ,valami tett vétek'; a sorrend arra vall, hogy ez nem a betűszedő vagy a javító hibája, hanem a másolóé; könnyű rájönni, hogy helyesen: *csíny*. Ugyanott (*meg*)*ejtődzeni* így van értelmezve: ,meghülni'; helyesen: ,megehülni'. A *csóválni* szó értelmezésében ezt olvassuk: ,a szalmát sutakat a beléje tett tűzzel sebesen mozgatni, hogy lángra lobbanjon'. Azt hihetnők, hogy a *szalmát* és a *sutakat* szavak közül elmaradt a vessző, s itt a *csutak* szó változatával van dolgunk; pedig nem, mert az a két szó a kéziratban így van írva: *szalmátsutakat*, azaz: ,szalma-csutakat'.*) Szintén a régi Tájszótárban olvasható (s ebből a Czuczor-Fogarasiék szótárába is belekerült ez a két különös szó: *buzak*, *buzany*; amannak az értelme: ,kása, zsemlyekása', emezé: ,nyomtató, cséplő'. Az új Tájszótár szerkesztőjének erősen gyanús volt mind a kettő, mert a régi Tájszótáron és a Czuczor-Fogarasiék szótárán kívül sehol sem akadt a nyomukra; a régi Tájszótárba Cserey Elek révén kerültek bele, ennek a közlései pedig egy-

*) A régi Tájszótár gyűjtőinek kéziratai közül egynehány a szerkesztő kezénél van, s a hol kétsége támad, összeveti a kiadást az eredetivel.

általában megbízhatatlanok. *) Nem kellett sok fejlődés annak a kitalálásához, hogy ez a két álszó egyszerű másolói botlásnak köszöni a lételet. Kétségtelen, hogy a bóbiskolva másoló előtt ez állott: *Buzakása*, zsemlyekása. *Buzanyomtató*, cséplő; ő pedig így olvasta és írta le a régi Tájszótár számára: *Buzak*, kása, zsemlyekása. *Buzany*, nyomtató, cséplő. Az ilyen hibák észre-
 revéséhez és elkerüléséhez nem kell egyéb az éber ügyeletnél, egy kis utána-nézésnél vagy utána-tudakozódásnál. Némelyiknek a kiderítése azonban egy kis tanulmányába került a szerkesztőnek; ilyen pl. a *baráncsik*, *baráncsik* szónak állítólagos *bazán-*
szik változata, a melyről a M. Nyelvőrben (XXII. 115) kimutatta, hogy nem lehet hiteles.

De azért nem mind hiba, a mi első tekintetre annak látszik. Pl. a meregető edényt, meregető csöbröt jelentő *cserpák* mellett, a melyre épen tizenkét adat volt a szerkesztő kezénél, előfordult egyetlen-egyszer *cserpál*. Először majdnem bizonyosra vette, hogy ez sajtóhiba; de utána járt, és kitűnt, hogy (az ószl. *črūpalo*, haustum¹, or. *čerpalo*, cseh *čerpadlo* tanúbizonysága szerint) a *cserpál* alak bizony mégis csak igaz kamarán költ.

A jelentések megállapításánál kellő óvatossággal és kritikával iparkodott a szerkesztő eljárni. A magyarázat nélkül közölt textusokból, az egyszer kevés-szavú, máskor bőbeszédű, egymástól eltérő és egymásnak sokszor ellenmondó értelmezésekből akárhány esetben nem volt könnyű kivennie a szó igazi értelmét. A mi érthetetlen, gyanús vagy kétséges volt, annak utána járt, hogy megbizonyosodjék felőle. S nem rajta múlt, úgymond, ha minden fáradozása, fejlődése, utána-járása eredményeként a szótárba itt-ott mégsem került bele egyéb, mint egy kérdőjel, a mely azt jelenti, hogy 'kétséges' vagy 'nem tudom'.

De nem mindent kérdőjelezett meg, a mit kétségesnek tart, sőt még sok olyan adatot sem, a melynek nem-hiteles volta vagy részbeli hibássága teljesen kétségtelen. Azt a kritikát ugyanis, a melyet a jelentések fölött nemcsak joga, hanem kötelessége is volt gyakorolni, az alakokra csak kisebb mértékben volt szabad kiterjesztenie. Mint már említve volt, sok adatközlő pontatlanul leírva, a nyelvjárási alakot köznyelvire átvéve jegyezte föl azt, a mit hallott; részint azért, mert nem tudta a helyes közlés (nevezetesen a hangjelölés) módját, részint mivel a megfigyelése a phonetikai képzés hiánya miatt pontatlan volt, vagy többnyire

*) Cserey Elek ugyanis, a ki a régi Tájszótárban található erdővidéki székely szavak beküldője volt, olyanokat is közölt, a melyeket maga soha sem hallott, hanem régibb szótárakból — még pedig nem egyszer a bennük esett másolási vagy sajtóhibával együtt — irogatott ki (v. ö. pl. a *bonzol* szót, a melynek a történetét Volf György megírta a Nyelvőrben: XIII. 517).

abból az okból, hogy a szónak az ő lelkében élő, köznyelvi formájában megállapodott hangképe megvesztegette a hallását. Így, hogy egy nagyon egyszerű példát említsünk, az *ë* helyett *ö*-vel beszélők nyelvjárásából közölt adatok között akárhányszor akadnak *e*-vel írottak, pl. *föl*, *szög*, *lött*, *szöm* helyett *fel*, *szeg*, *lett*, *szem*.

A kevésbbé pontos közlőknek úgyszólván rendes hangjelölésbeli vétségei a következő pontokban foglalhatók össze: 1. A zárt *ë* (és sokszor a neki megfelelő *ö*) helyett *e*-t; 2. az *ly*-ből fejlődött *j* helyett *ly*-t írnak (a köznyelv helyesírása szerint); 3. a kettős magánhangzókat gyakran pontatlanul jelölik vagy helyettük hosszú magánhangzót írnak; 4. a magánhangzók hosszúságának és rövidségének jelölésében ingadoznak, különösen az *i*, *u* és *ü* hangnál; 5. a zöngés és a zöngétlen mássalhangzók összekerülésénél történő hasonulást nem jelölik meg, pl. *attam*, *szëttem* helyett *adtam*-ot, *szëdtem*-et írnak.

A szerkesztőnek természetesen úgy kellett a szók alakjait a szótárba fölvennie, a hogy nyomtatva vagy írva kapta, még ha szembetűnő volt is a hangjelölésnek a kiejtéstől való eltérése s ha az illető nyelvjárás hangbeli sajáttságainak ismeretével könnyen és biztosan kiigazíthatta volna is a hibásan közölt alakot. Ilyen helyreigazítást még abban az esetben sem engedett meg magának, ha a szónak igazi alakját a maga tapasztalásából ismerte, hanem ilyenkor az illető közlő adata mellé oda iktatta a magáét. Csakis akkor igazította ki a szónak nyomtatásban helytelenül közölt alakját, ha magától a közlőtől kapta a helyreigazítást. A saját tudása szerinti helyreigazítás forrásai adatainak önkényes meghamisítása lett volna, s mivel az összes nyelvjárási alakokat lehetetlen a maga tapasztalásából ismernie, s ép oly kevésbé lehetséges minden egyes adatnak a helyességéről teljesen megbízható gyűjtők útján megbizonyosodnia, a rektifikálgatás úgy is csak félelges munka lett volna. A nyelvész, a ki a Tájszótárt forgatni fogja, amúgy is külön tudja majd választani a pontosan leírt alakokat a kevésbbé pontosan lejegyzettektől.

„El vagyok rá készülve — mondja bevezetése végén a szerkesztő, — hogy sokan azt fogják mondani az új Tájszótárra: nem teljes; nincs meg benne minden tájszó sem a benne levőknek minden változatuk és jelentésük. És igazuk lesz. Ezért azonban a hozzáértők előtt nem kell magamat mentegetnem, mert azok tudják, hogy a nemteljesség közös fogyatkozása a világ valamennyi szótárának, nem véve ki még azokat sem, a melyeknek a czímlapján ott büszkélkedik a «teljes» szó. Teljes szótárát csak holt nyelvnek lehet megírni. A ki valamely élő nyelvnek akarná megszerkeszteni a teljes szótárát, az a Danaidák vagy a Sisyphus munkájára vállalkoznék».

A szláv szók a magyar nyelvben.

(Kivonat Ásbóth Oszkár lt. április 10-én tartott értekezéséből.)

A magyar nyelvben meghonosodott szláv szók sokféle szempontból érdekesek, nem is csak ránk magyarokra nézve. Hogy mi magyarok nyelvkincsünk minden, akárhonnét került legparányibb részecskéje iránt is érdeklődünk, az utóvégre természetes, de szerencsénkre a szlávságból hozzánk került szók egyszersmind a szláv nyelvészet egy érdekes problémája is, azt mondom szerencsénkre, mert a mint már eddig is nem kisebb tudós, mint maga Miklosich behatóan foglalkozott e szókkal, így bizonyára ezentúl is még sokat fognak foglalkozni a szláv nyelvészek az idevágó kérdésekkel.

A szláv nyelvészet egy főproblémája az ó-szlovén nyelvvel összefüggő kérdések tisztázása: milyen nyelv tulajdonkép ez az ó-szlovén? hol beszélték? hol indult meg az ó-szlovén irodalom, a mely olyan bámulatos hatást gyakorolt a szláv népek és nyelvek egy részére? Cyrillus és Methodius már otthon kezdték-e a szent írás fordítását, tehát az előttek gyermekkoruk óta ismert szláv nyelvre — a szláv apostolok Szalonikiben születtek — vagy csak a nagy-morva birodalomban és később Pannoniában vetették meg az ó-szlovén irodalom alapját? — Ha nincsenek meg a magyar nyelvbe került szláv szók, az utolsó kérdésre alig lehetne másképp felelni, mint hogy a szláv apostolok szülőföldjük nyelvére fordították a szent írást, mert az ó-szlovén nyelvnek egy jellemző vonása csak is a mai bolgár nyelvben található föl: az ó-szlovénben *št*-t (olv. st), *žd*-t (olv. zsd) találunk bizonyos szókban és alakokban, a melyekben, az egy bolgár nyelvet kivéve, az élő szláv nyelvek egytől-egyig más, azokból nem magyarázható hangokat mutatnak. De ott vannak a magyar *Pest*, *mostoha*, *rozsa*, *mesgye* szók, a melyek fennen hirdetik, hogy Magyarország szívében is kellett oly szlávoknak élniök, a kik ugyanazon a nyelvjáráson beszéltek. És ha tovább vizsgáljuk a nyelvünkben meghonosodott szláv szókat, meglep bennünket a nagy egyezés az ó-szlovén nyelv közt és ama szláv nyelv közt, a melyből szláv szavaink javarésze került. Ámbár tehát nem tudjuk, miféle nyelv tulajdonkép az ó-szlovén, hol volt hazája, ámbár másrészt azt sem tudjuk, miféle szlávok laktak Magyarországon szívében, mikor őseink bejöttek, mégis jogunk van

amazok nyelvét szláv szavaink magyarázatában az ó-szlóven nyelvvel teljesen azonosítani. De azért nem szabad soha sem elfelejteni, hogy a tudományban elfogadott szólásféle: «ez vagy az a magyar szó, ebből vagy abból az ó-szlóven szóból lett» csak a rövidség kedvéért használt kifejezőmód. Nem szabad szem előtt tévesztetni azt sem, hogy maga az a nyelv, a melyet ó-szlóvennek nevezünk — a «szlóven» kifejezésnek itt nincs semmi köze a mai értelemben vett szlóvenhez, az csak annyit tesz, mint a «szláv» szavunk — és a mely alatt első sorban azt a nyelvet kell értenünk, a melyre Cyrillus és Methodius a szent írást fordították, csak conventionalis fogalom, az a nyelv nincs meg sehol sem. A kéziratok egy része ugyan régi, de egy sem származik abból a századból, a melyben a szláv apostokok éltek, egytől-egyig vagy későbbi korból származó másolatok, vagy ha eredetiék, nem az ó-szlóven nyelv volt a szerző anyanyelve. Az ó-szlóven nyelv a bolgárok, szerbek, oroszok egyházi nyelve lett, és nem egy szó előtt találjuk az ó-szlóven jelzőt Miklosich és mások műveiben, a mely csak a bolgár, szerb vagy orosz eredetű másoló vagy szerző anyanyelvéből került az úgynevezett ó-szlóven kéziratba. Azért kétes esetekben mindig meg kell vizsgálni, hogy milyen forrásban található a szóban levő úgynevezett ó-szlóven szó. Az pl., hogy az *ogarü* szó megvan már az ó-szlóvenben is, nem bizonyítja még, hogy Miklosichnak igaza van, mikor azt állítja, hogy a magyar *agár* szláv eredetű, mert az az «ó-szlóven»-nek szereplő szó mindössze egyszer fordul elő egy a XVIII. században, szerb embertől, egyházi szláv nyelven írt codexben. De másrészt abból, hogy egy szó nincs meg az ó-szlóven forrásokban, megint nem következik, hogy az azért nem volt meg a nyelvben: a *bodnár*, *kádár*, *takács* szóknek megfelelő szokat p. o. hiába keresünk az ó-szlóvenben, de ezt pusztán véletlennek kell tartanunk, azok megvoltak minden bizonynyal az ó-szlóven nyelvben, csak úgy mint abban a nyelvben, a melyből mi szláv szavaink nagyobb részét kaptuk.

Azzal a kérdéssel, hogy melyik nyelvből vettük át szláv szavaink többségét, szorosan összefügg az a kérdés, hogy az egyik vagy másik szó milyen korban került a nyelvünkbe. A részletekre nézve biztos feleletet csak aránylag ritkán adhatunk, de nagyjában igenis állíthatjuk, hogy a szláv hatás leghatalmasabb volt a honfoglalást közvetlenül követő első századokban. Keresztény terminológiánk talán azért mutat annyi szlávságot, mert ez a hatalmas szláv hatás megelőzte a nemzet keresztény hitre való térését. Annyi bizonyos, hogy 1000 körül a nyelvünkben már meg kellett olyan szláv szóknek lenniök, mint: *kereszt*, *koma*, *bérmálni*, *szent*, *oltár*, *hála*, *malaszt*, *zsolozsma*, *vecsernye*, *veternye*, *pogány*, *pap*, *barát*, *apát*, *apácza*, *karácson*. Egyes

esetekben ilyen általános művelődéstörténeti szempontokhoz még hangtani kritériumok is járulnak, melyek azt bizonyítják, hogy egy-egy szót abból az ó-szlóven nyelvhez annyira közel álló nyelvtől vettünk, s minthogy az ezt a nyelvet beszélő szláv törzs valószínűleg nagyon korán teljesen beleolvadt a magyarokba, ezek a hangtani kritériumok egyúttal az átvétel régisége mellett is szólnak. Ilyen kritérium a már említett *st* vagy *zsd* olyan szókban, a melyekben a különböző szláv nyelvek más-más hangot mutatnak és csakis az ó-szlóven és a mai bolgár nyelv tüntetik föl ugyanazt a hangot. Ilyen kritérium az orrhang olyan szókban, a melyekben — az egy lengyelt kivéve — a mai szláv nyelvekben tiszta hangzót találunk orrhang nélkül, olyan szókban ugyanis, mint: *abroncs*, *bolond*, *donga*, *dorong*, *galamb*, *gomba*, *goromba*, *koncz*, *kondor*, *konkoly*, *korong*, *munka*, *parancs*, *szombat*, *szomszéd*, továbbá az olyanok, mint *gerenda*, *lencse*, *péntek*, *rend*, *szerencse*. Különösen az első csoportban említett szók a melyekben az ó-szlóven *a*-nal szemben rendszeren *on-*, *om*-ot találunk, nagy régiségre vallanak, mert csaknem bizonyos, hogy ez az *on*, *om* régiebb *un-*, *um*-ból lett (v. ö. a régi oklevelekben található *Zumbot*, *Zumbothel* Szombat, Szombathely-féle neveket), hogy tehát e szók már mind megvoltak a nyelvünkben, mielőtt a magyar rövid hangzók egy fokkal nyiltabbakká kezdtek válni. Azért és mert az orrhangú hangzók a legtöbb szláv nyelvben már a legrégebb időben eltűnedeztek, nem valószínű Szarvas állítása, hogy a Németújvári Glossákban található *roncsika* (= rocska) csak a XV. században került a nyelvünkbe. Csak olyan valószínűtlen a szláv nyelvészet szempontjából Szarvasnak az a két ízben ismételt állítása, hogy a *rend* szó, mert a bécsi és müncheni codexben elő nem fordul, akkor még nem is lehetett a nyelvünkben, hogy tehát a XV. században még tiszta orrhangú hangzót ejtett a hazánkban élő valamely szláv törzs. Ha Szarvas erősebb argumentumot hozhatott volna föl állításai mellett, mint azt a véletlen körülményt, hogy a *roncsika* alak csak a XV. század második felében lett följegyezve, a *rend* szó pedig a két legrégebbi codexünkben elő nem fordul, hát a szláv nyelvészeknek okvetetlenül tudomást kellene arról venniök, hogy a magyar nyelvbe került két szó azt látszik bizonyítani, hogy a magyarországi szláv nyelvek valamelyikében az orrhangú hangzó sokkal tovább élt, mint eddig hitték. Tagadhatatlan, hogy a vocalis nasalis fejlődését a hazánkban beszélt szláv nyelvekben korántsem kísérhetjük lépésről-lépésre, de az a föltevés, a melyből Szarvas kiindúl, a tények egész sorának olyannyira ellentmond, hogy a szláv nyelvészet addig tekintetbe nem veheti, míg Szarvas erősebb okokkal nem támogatja.

Hátra volna még egy hangtani kritérium, az ó-szlóven nyelvben található irrationalis hangzók (*ũ* és *ĩ*) tükrözése a meghonosodott szláv szavainkban. De ez a szláv nyelvészet olyan speciális problémáját érinti, hogy értekezésemben is csak nagyjában tárgyalhattam, kivonatot abból adni alig lehet.

Ezek körülbelül nagy vonásokban az elvi kérdések, a melyekkel a magyar nyelvésznek tisztába kell jönnie, mielőtt hozzászólhatna a nyelvünkbe került szláv szókhoz. Hogy ez csak az első lépés, vagy még az sem, csak az előkészület az első lépésre, azt mondanom sem kell. A ki a szláv nyelvekkel soha sem foglalkozott és mégis hivatásánál fogva kénytelen a nyelvünkbe került szláv szókkal foglalkozni, annak természetesen állításaiban roppant óvatosnak kell lennie. Egyet azonban éppenséggel soha sem szabad szem elől tévesztenie, hogy Miklosich a magyar nyelvbe került szláv elemekről írt értekezésében semmi tekintettel sincs ő rá: Miklosich állításait csak odaveti, kiragad gyakran találmra a sokból egy szót és szembe állítja a magyarral, ha azután a magyar nyelvész azt hiszi, hogy Miklosich bizonyára minden fontos adatot összekeresett, a mely állításának helyességét bizonyíthatná, és erre a teljesen téves föltevésre épít valamit, az természetesen a legnagyobb botlásokhoz vezethet. Nyelvészeinknek Miklosich összeállításait csak mintegy rámutatásnak szabad tekinteniök, a bővebb bizonyításhoz könnyen megtalálja most már az anyagot Miklosich kitűnő Etymologisches Wörterbuch című művében, de sokat, nagyon sokat tanulhat még Leschka 1825-ben megjelent Elenchusából is.

A középkori közjegyzői intézmény.

(Kivonat *Nagy Gyula* 1. t. április 17-én tartott székfoglalójából.)

Az a szerencsés irány, mely a speciális oklevéltani tanulmányok tárgyát immár nem az általános rendszer egyes fejezeteiben: mint p. o. a graphica, monogrammatica, sphragistica stb. keresi, hanem az okleveleknek bizonyos idő vagy terület szerint, avagy eredetük egyéb körülményeinél fogva összetartozó egy-egy csoportját veti tudományos vizsgálat alá, — oly eredményekre vezetett, melyeket a diplomatikában méltán korszakalkotóknak mondhatunk.

A most élő legkiválóbb diplomatikusok, kiknek sorából az értekező különösen Sickel és Ficker neveit említi fel, nézete szerint minden időkre megszabadították az oklevéltani kritikát azon régi módszer nyűgeitől, mely eleve meghatározott, vagy több kétségtelen hitelűnek ismert oklevél egyező adataiból elvont

szabályok merev alkalmazásában állott. Az új iskola történeti módszerrel él s az oklevelet kezekezése és kiállítása minden phasisának fonalán vizsgálja; életet, individualitást lát benne, mely sokszor épen a képzelt szabályszerű cancellariai praxistól való eltérésekben nyilvánul; fő törekvése ezeket nyomon követni, a tudomány számára értékesíteni, általában az okleveleket létrejövetelek mindennemű viszonyai közt és azon intézmények világáról ismerni meg, a melyeknek hatásköréből keltek. És mennél inkább gyűlik az ismeret anyaga, mennél inkább bővülnek kutatásunk forrásai, a középkori oklevelek roppant tömegével szemben annál inkább vagyunk a tudomány speciális művelésére utalva.

Az új iskola hatása alatt nálunk is örvendetes eredmény-nyel indult meg a speciális diplomatika művelése, s az értekező is ez irányban kívánt a tudománynak szolgálni, midőn a középkori pápai és császári közjegyzők (*publici auctoritate imperiali* vagy *auct. apostolica notarii, tabelliones*) intézményét s ezeknek közhitelű kiadványait (*publica instrumenta*) választotta tanulmánya tárgyául.

A középkori közjegyzők intézményével nálunk senki sem foglalkozott még eddig tüzetesen, a minek magyarázatát az értekező abban is keresi, hogy a *publicus notariatus*, mely p. o. a németeknél a római joggal bevett intézménnyé vált, Magyarországon — jöllehet a szent-székek révén lassanként itt is megglehetősen elterjedt, — voltaképen mindig idegen intézmény maradt, melynek szolgálatára a közhitelű káptalanok és conventek mellett a társadalom alig szorult, s a mennyiben az országos törvényhozás törődött is vele, ez nem annyira szabályozó, mint inkább korlátozó irányban történt.

Megemlíti itt az értekező, hogy a XIII-ik században, a mikor Németország területén a pápai vagy császári hatalom címével élő notariusok, mintegy a közszükségtségtől hiva, feltűnni kezdenek, ugyanakkor — sőt valamivel előbb — keletkezik nálunk II. Endre király 1231. évi decretumának 21-ik cikkelyében az első törvény, mely a káptalanok tanúságát közhitelűnek mondja ki (Kovachich: *Vestigia Comit.* 113. l.), s ezt alig néhány évvel előzi meg Angolországban, a hol a római jognak épen úgy mint nálunk, csak doctrinalis hatása volt, az 1227. évi londoni egyházi zsinat végzése, mely — *quoniam tabellionum usus in regno Angliae non habetur* — elrendeli, hogy a székesegyházi káptalanok hiteles pecsétet tartsanak. Ez intézkedés azonban nem akadályozta meg Angliában sem a császári jegyzők betolakodását, sőt rövid időn annyira megsokasodának ott, hogy már II. Eduard király (1307—1327.) szükségesnek látta rendeletet adni ellenök, erősen tiltván őket országában. (Pütter: *Specimen iuris publ. stb.* 188—190. l.)

A *notariatus*, vagy minthogy e szó a diplomatikában tágabb körű fogalmat jelent, helyesebben mondva: a *tabellionatus* sajátságos intézménye a középkornak, mely a régi Róma forumain veszi kezdetét, ott a bizanci uralom, majd a pápák hatósága alatt is folytonosságban marad s később az olasz földről többé-kevésbé Európa minden országába elterjed, míg nem végre középkori egyetemességéből kilépve, az egyes államok modern közjegyzői intézményévé válik.

A római *tabellio* nem köztisztviselő ugyan, de a mennyiben állami felügyelet és pártfogás alatt áll, bizonyos mértékben közhitelű személy (*persona publica*), a ki magánfelek mandatumára, mesterségszerűleg, főkép szerződések (*contractus*), beadványok (*libelli*) és végrendeletek (*testamenta*) szerkesztésével foglalkozik. Neve a bizanci uralom idején a *forensis* jelzővel bővül, miúgy kifejezéseül annak a szokásnak vagy törvénynek, mely a későbbi publicus notariusokra nézve is több helyen sokáig érvényben vala, hogy t. i. mindenkor a köztéren, nyilvánosan, mindenek szeme láttára és füle hallatára működjenek. Erre nézve néhány érdekes példát hoz fel az értekező a dalmát városok közjegyzői praxisából.

A tabelliók száma mindinkább szaporodván, némely városokban, a hol állomás-helyek (*stationes*) voltak számukra kijelölve, csakhamar czéheket (*schola*) alkottak, melyek felett az állami felügyelet gyakorlata odáig ment, hogy egyeseknek a czéhbe való felvételéről is a hatóság határozott és a méltatlanokat vagy alkalmatlanokat a testületből kizárhatta.

Justinian császár egyes felmerült esetekből, melyeket eldöntés végett eléje terjesztettek, arról győződván meg, hogy a tabelliók gyakran hanyagul járnak el tisztők hivatalában s a tőlök kiállított okiratok alapján a hitelességnek bizonyos kritériumai nélkül a bíró igazán nem ítélni, több novellát (44., 47., 73.) bocsátott ki, melyben az okiratok szerkesztése körül követendő eljárásukat s kiadványaik formáját szorosabban szabályozta. Így pl. elrendelte, hogy minden okiratnak protocolluma legyen s kezdetül legelől a császár uralkodásának éve, azután a consul neve, indictio, hónap és nap, végezetül pedig a tanúk és a jegyző megerősítése (*completio*) álljon. Ime, a közjegyzői kiadványok legjellemzőbb formulái, melyek az egész középkoron át minden *in formam publicam* öntött oklevélnek ismeretes típusát adják.

Az értekező egy 1412-ből kelt instrumentumban mutatja be, mi volt a *forma publica*, melynek az egyes oklevelek elemzésénél a tárgy, hely és idő különfélesége, az ügyek más-más természete, meg a jegyzők egyéni írásmódja szerint sokféle

változatát találhatjuk ugyan, de a mely alapjában véve mégis mindig ugyanaz marad.

A VIII-ik század közepétől kezdve, a mint a római pápa a görög exarchatus birtokában önálló világi fejedelemmé lett, igen természetes, hogy a tabelliókkal szemben gyakorolt állami felügyelet és hatóság joga szintén reá háramlott át, s így a tabellionatus, legalább Olaszország egy részében, a pápa hatósága alatt fejlődött tovább. De valamint a pápák a pápai birodalomban, úgy más egyházi és világi fejedelmek is tettek jegyzőket saját területeiken; ezek azonban részint a törvényszékek mellé voltak rendelve, részint a fejedelem cancellariájának szolgálatában állottak, s minden esetben csak mint az illető bíró vagy mint uraik mandatariai járhattak el; és jöllehet a tőlök recognoscált okiratok a törvénykezésben bizonyító erővel bírtak, őket sem a római tabelliókkal össze nem foghatjuk, sem valóságos közjegyzőknek, publicus notariusoknak még nem tekinthetjük.

Az értekező röviden vázolja azokat az egyházi és világi szervezeteket, különösen a frank királyok intézményeit, melyekből a középkori publicus notariatus megalakult, s a melyekből azt a római jog hatása alatt az okleveles bizonyítás mindinkább növekvő fontossága és az egyházi törvénykezés írásbelisége tökéletesen kifejlesztette.

Nagyon természetes, hogy az intézmény elterjedése Európa országaiban a római jog recipiálásával tart lépést, s így elsőben csak az olasz földön és Franciaország déli részeiben, majd Németországban gyökerezik meg, később azonban a canonjog közönséges érvénye által, a szent-székek révén s ezeknek szolgálatában, majdnem mindenütt elterjed.

És itt megemlékezik az értekező arról a két hatalmas tényezőről, mely az egész institutióknak bizonyos egyetemes jelleget adott s arra a középkoriság bélyegét mintegy rányomta. E két tényező: a *pápaság* és a *császárság*.

A nyugati keresztyén világ egységének eszméje a nyugat-római császárság felélesztésével e kettőben nyerte kifejezését és megtestesülését. Egymással versengve mind a kettő az universalis monarchia felépítésére törekedett; s egyfelől az a felfogás, hogy a pápa Krisztus helytartója e földön, a kit legalább a lelkiekben hatalom illet az egész keresztyénség felett, másfelől a *dominium mundi* hypothesis, mely szerint a császár, mint a római imperatorok örököse, az egész világ ura, kinek alája vettek a föld minden fejedelmei, — azt a nézetet szülte, — a mi különben a római jognak az egyházzal való összeköttetéséből, a középkori társadalmat együtt szervező *ius utrumque* párhuzamosságából is következett, — hogy közhitelű s a törvény előtt bizonyító erővel bíró közjegyzői okirat (*instrumentum*

publicum) csak az lehet, mely vagy a császártól vagy a pápától meghatalmazott kézből (*manu publica*) emanált; viszont a *sacris apostolica et imperiali auctoritatibus* kinevezett publicus notariusoknak vagy tabellióknak oly széles hatáskör tulajdonított, hogy helyhez nem kötve, bármely országban, bárhol szabadon működhettek és gyakorolhaták jegyzői tisztöket.

Hogy akár a császárok, akár a pápák mily mértékben éltek személyesen a közjegyzők kinevezésének ily világra szóló jogával, erre nézve biztos adataink nincsenek, de valószínűnek látszik, hogy azt eleitől fogva leginkább meghatalmazottjaik által gyakorolták.

A pápák meghatalmazottjai e részben az apostoli szék legatusai és a püspökök valának. Az idevágó adatokból az tűnik ki, hogy a pápai *facultas creandi tabelliones* adományozása rendszerint esetről esetre és csak bizonyos meghatározott számú egyénre, vagy bizonyos tartományra, vagy egyházmegyére szólt, a mi azonban nem jelenté azt, hogy a kit egyszer így *auctoritate apostolica* tabellióvá tettek, szintén csak ama bizonyos területen működhetett volna. A kérdésre nézve egyébiránt a pápai cancellaria díjszabásaiból is elég tájékoztatást nyerhetünk.

A császár hatalmából kezdettől fogva a pfalz-grófok (*comites palatini*, vagy a mint IV. Károly császár nevezte őket: *comites sacri palatii Lateranensis*) voltak felruházva azzal a joggal, hogy jegyzőket creálhassanak. Némely esetekben más méltóságviselők is gyakorolták ugyan e jogot, de az ilyenek kinevezéséhez rendszerint a császár utólagos megerősítése kívántatott. Ravennában a XIII-ik század folyamán az érsek nevezte ki a tabelliókat *auctoritate domini imperatoris* vagy *auct. ab imp. maiestate concessa*, olykor világos kitételével annak is, hogy tisztök hivatalát (*artem* vagy *officium tabellionatus*) mindenütt (*ubique per imperium*) szabadon gyakorolhassák. (V. ö. Bresslau H., Handbuch der Urkundenlehre, I. Lipcse, 1889. 467—470. l.) A későbbi korban nálunk is van rá példa, hogy a császári auctoritás egyik vagy másik magyar püspökre ruháztatott; így p. o. a bécsi cs. és kir. állami levéltárban őrzött Reichsregistratur-Buch tanúsága szerint (Bd. I. fol. 67.) Zsigmond 1430-ban a győri püspököt tiz közjegyző kinevezésére hatalmazta meg.

A XIII-ik századtól fogva különben mind számosabban nyertek privilegiumot, hogy a császár nevében jegyzőket nevezhessenek, s a XIV-ik században különösen a pfalz-grófságot osztogatja sűrűn a császár, melynek ekkor már két fokozata is volt, u. m. a *comitiva major* és a *comitiva minor*; amaz fiú-ágon örökölhető, szélesb hatáskörű, emez csak személyre szóló; de a *potestas creandi notarios sive tabelliones* mind-

kettővel egyaránt járta, sőt — úgy látszik — a comitiva major oly messze ható jogot adott a pfalz-grófnak, hogy a tőle kinevezett közjegyzőt — bár minden esetben csak bizonyos meghatározott számmal — ismét mások kinevezésére, sőt fattyú-születétek törvényesítésére is feljogosíthatta.

Ennek érdekes példáját mutatja be az értekező egy 1407. évi oklevélben (Orsz. Lt. dipl. oszt. 9336.), melynek erejével Venturmis János pfalz-gróf Rómában, egy zágrábi egyházmegyei clericusnak, miután őt arra elégnék és alkalmasnak találta volna, a szent evangeliumra tett hite után, hogy a császárnak és neki és tiszte hivatalának hű leszen, tabellionatust adott, személyesen felavatván őt az investitio szokásos symbolumaival: *gyűrűvel, tollal, tintatartóval, pergamen-lappal* és a *kegyelem csókjával*, s felhatalmazván, hogy mindazt, a mi tisztéhez tartozik, mindenütt békével és szabadon művelhesse, továbbá, hogy Magyarország és Szlavonia területén tizenkét arra való egyént ugyanazon módon, a mint maga is felavattatott, hit alatt, minden ezzel járó joggal és szabadsággal közjegyzővé nevezhessen, valamint hogy tizenkét törvénytelen származású férfivagy nőszemélyt lelkiismerete szerint törvényesíthessen.

A felhozott adatok, melyeket az értekező bővebben részletez, azt is bizonyítják, hogy a közjegyzőség bizonyos qualificatiohoz kötöttet, melyről a jelöltnek próbát kellett tennie. Hogy ehhez mily nemű és mily fokú tudományos képzettség kívántatott, e részben az *ars notaria* középkori irodalma, különösen a bolognai egyetem története nyújt bő felvilágosítást, a hol Raynerius Perusinus (1219—1228.), Rolandinus Passagerius (1234—1300.), Petrus de Unciola (1275—1312.) s mások — mondhatni — tudomány színvonalára emelték mesterségöket. Rolandinusnak *Summa artis notariae* című munkája, mint általános érvényű szabályzat terjedt el s még a mult században is használtatott. (Sarti M. De claris archigymn. Bononiensis professoribus, Bononiae, 1888. Tom. I. 505. s köv. l.).

Azonban az olasz notariatus magas niveau-ja mellett is, a tabelliók száma szaporodásával sok panasz lőn ellenök, részint tudatlanságuk, részint visszaéléseik miatt, s e panaszok adtak alkalmat I. Maximilian császárnak 1512-ben kibocsátott rendeletére (Ordnung zu Unterrichtung der offenen Notarien, wie die ihre Aemter üben sollen, zu Cölln aufgericht, anno 1512.), melynek célja volt az intézmény végleges rendezése s a mely mintegy határkövet képez annak történetében.

Rátérve arra a kérdésre, mikor tűnnek fel elsőben a *császári* és *pápai* auctoritással felruházott közjegyzők? az értekező kimutatja, hogy a XII-ik századnál régebb korra nem mennek vissza. Magyarországon, ide érte Szlavóniát és Horvát-

országot is, a XIV-ik század második felében jelennek meg először, még pedig — mint már fentebb érintve volt — az egyházi bíróság kíséretében, s mindvégig is annak szolgálatában maradnak. Ehhez képest hatáskörük is könnyen meghatározható országos törvényeink azon intézkedései alapján, melyek a szent-székek ítélete alá tartozó ügyeket írják körül; és valósággal nincs rá eset, hogy a publicus notariusok nálunk ezen ügyek körén kívül instrumentáltak volna.

A közjegyzői kiadványokat oklevéltani szempontból az értekező két fő csoportra osztja: az egyikbe tartoznak azok, a melyekben a közjegyző meg nem szólal, hanem csupán a megerősítő formulában (*subscriptio*) mint a bíró jegyzője (*scriba*) szerepel; a másik csoportba pedig azok, melyeket a közjegyző mint *publica persona*, valamely fél kérelmére a maga nevében állít ki.

A kétféle instrumentum külsőleg is könnyen megkülönböztethető: ugyanis a szent-széki kiadványok nemcsak a jegyző aláírásával és signumával, hanem a bíró függő pecsétjével is el vannak látva; a tulajdonképeni közjegyzői oklevelek erősségét ellenben egyedül a *subscriptio* és a mellette balról álló *signum* vagy *signetum* adja meg, a minek tehát, minthogy a pecsétet helyettesítette, nagy fontosságot kellett tulajdonítani.

E signumok a XIII-ik században többnyire monogrammák valának; később a legváltozatosabb alakokat s az izlésnek és ügyességnek vagy ügyetlenségnek legkülönbözőbb fokozatait mutatják. Minden publicus notariusnak vagy tabelliónak megvolt a maga saját külön *jegye* (signuma), melyet szabadon választhatott, azonban felavatásakor bemutatni tartozott és soha többé meg nem változtathatott.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Bírálatok az «Első magyar általános biztosító-társaság» jutalmáért versenyző pályaműről.

I.

Az olasz valuta tárgyában kiírt pályázatra csak egy mű érkezett «Az olasz valuta» címmel és «Le royaume d'Italie est, au point de vue monétaire, en proie à une grande inquiétude» jeligével.

Számszerűleg tehát a pályázat eredménye nem gazdag, de a belső sikert tekintve igen kielégítő, mert a pályázó munka, némely kisebb fogyatkozásai dacára is, teljes elismerést érdemlő, komoly és önálló buvárlaton alapuló dolgozat, mely tudományos irodalmunknak örvendetes gyarapodását jelzi.

Ha van kifogásom a munka ellen, az leginkább abból áll, hogy szerző talán túlságosan is érezteti az olvasóval az eredeti forrásokat. Némely helyütt nagyon is mereven ragaszkodik a különben igen becses parlamenti okmányokhoz, és inkább ismerteti és felsorolja, mint valóban feldolgozza tartalmukat. S ez annyival sajnosabb, mert szerző annyi jelét adja a szakba vágó tudományos irodalom ismeretének, hogy kétségtelenül nem az irodalom nem ismerése, mint inkább a túlzott eredetiségre való törekvés akadályozta meg abban, hogy anyagát nem hatotta át még teljesebben.

Mind a mellett a munka igen becses, mert alapos és tanulságos történetét adja az olasz valutaviszonyoknak, a kényszerfolyam behozatalától egész napjainkig. És különösen a valutatörvény életbeléptetése utáni időn, hol kevesebb irodalmi feldolgozás feszélyezte, a hol tehát inkább is mondhatott újat, talán épp ezért, szebben és elevebben is domborította ki.

Nyelvezete gyakran pongyola és darabos, de mindig világos, kétségtelen jelöl annak, hogy szerző tisztában van azzal, a mit mondani akar.

Mindent összevéve a munkát, mint olyant, mely úgy a hivatalos forrásokban, mint a tudományos irodalomban kiváló jártasságot tanúsít és a tőle kellőleg ismert anyagot odaadással és szakértelemmel dolgozza fel, tudományos irodalmunk határozott nyereségének tartom és részére a díj kiadását melegen ajánlom.

Budapesten, 1893. április 28-án.

Láng Lajos.

II.

Az akadémia által hirdetett következő pályakérdésre:

«Fejtsenek ki az olasz valutakérdés előzményei és pénzügyi eredményei». — «Az olasz valuta története» című «Le royaume d'Italie est, au point de vue monétaire, en proie à une grande inquiétude, Henri Cermuschi» jeligéjű munka érkezett be, mely, a mint maga czíme is mondja, a kitűzött kérdésnél tágasabb körben fejti meg a tárgyat.

A pályamű 600 negyedretű írott lapon az olasz valuta történetét, rövid bevezetés után, négy részben adja elő.

Az I. rész a kényszerfolyam előtti idő közgazdasági és a pénzrendszerre vonatkozó viszonyait fejtegeti. Itt találkozunk az 1862. augusztus 24-iki törvénnyel, mely Olaszország számára az új és tizedes rendszerre alapított egységes pénzrendszert honosítja meg; itt adatik elő Olaszország bankrendszere, és ismerkedünk meg a jegyeket kibocsátó hat olasz bank működési körével és szereplésével. Az olasz valutaviszonyok fejlődésére nagy hatással lévén a latin pénzunio, ennek létrejövetele és alaphatározatai vázoltatnak. Ezután pedig kifejtetnek azon közgazdasági és politikai állapotok, melyek Olaszország pénzügyeiben a deficittek állandó nagyobbodására vezettek, a kereskedelmi mér-

legben a passivitást mindinkább fokozták, úgy hogy 1866-ban a politikai láthatár elborultával az olasz kormány kénytelen volt a kényszerfolyamot elrendelni.

A II. rész a kényszerfolyam alatti időt tartalmazza. Az 1866. május 1-én kelt törvény feloldja a nemzeti bankot a jegybeváltás kötelezettsége alól és elrendeli, hogy a bank az államnak 250 millió lira kölcsönt adjon. A kényszerfolyam hatása Olaszországban is abban nyilvánult, hogy az ércpénz az országból kiözönlött és hogy az agió honosodott meg, illetőleg fokonyként nagyobboldott. Az államnak a 250 millió lira kölcsön nem volt elegendő, és már 1866. július 28-diki törvény 350 millió kölcsönre ad felhatalmazást. A kényszerfolyam hatása alatt nemsokára hiány mutatkozott kisebb összegekről szóló pénzekben. A bronz és az ezüst váltópénz nagyobb összegben történt forgalomba hozatala nem felelt meg a szükségletnek, úgy hogy végre is meg kellett engedni a nemzeti banknak, hogy nagyobb mennyiségben bocsáthasson ki 20, 25 és 40 lírás bankjegyeket; később, midőn aprópénz hiánya miatt magánosok, községek és testületek kisebb összegekről szóló utalványokat hoztak forgalomba, kénytelen volt a kormány még kisebb bankjegyek kibocsátását is megengedni. A kényszerfolyam így minden hátrányaival jelentkezett Olaszországban is, és a közvélemény hangosan követelte ezen állapotnak megszüntetését. Ez okból Ferrara pénzügyminister 1867. június 11-én törvényjavaslatot terjeszt elő a kényszerfolyam megszüntetéséről; e javaslat azonban az egyházi javak értékesítésének kérdésével függvén össze, visszhangra nem talált. Ferrara pénzügyminister lemondása után Cambray Digny szintén a kényszerfolyam megszüntetése mellett nyilatkozott, s a kamara 1868. márczius havában egy bizottságot küldött ki az ügy tüzetes tanulmányozására és javaslatétel végett. Ez az enquete a sürgős teendőkre nézve 1868. július 25-én terjeszté elé javaslatát, melynek alapján a jegyforgalom maximuma 750 millió lírára korlátoztatott s a kormány 6 millió lira kis összegű jegyek kibocsátására felhatalmaztatott. A bizottság végleges javaslatait 1868. novemberben terjeszté elő, de sem ezek, sem a Cambray Digny pénzügyministertől 1869. ápril 21-én előterjesztett javaslatok nem fogadtattak el a kamarában.

1869. deczember 14-én Sella lett pénzügyministerré, ki mindjárt első költségvetése előterjesztésekor a kényszerfolyam megszüntetése kérdésében előadta nézeteit. Ámde a beállt európai constellatiók Olaszország pénzügyi viszonyaira is kedvezőtlen hatásúak voltak, újabb és újabb kölcsönöket kellett fölvenni s minden kölcsönnél ismét a bank közreműködését kellett igénybe venni, úgy hogy 1871. végén a nemzeti bankkal szemben 670 millió lírára emelkedett az állam számadására kibocsátott jegyek összege. Ekkor a parlament követelte, hogy egy enquete küldessék ki, a kényszerfolyam ügyének megvizsgálására; az enquete Scialoja elnökele alatt meg is kezdé működését, de már 1872-ben ismét 300 millió lira fedezetlen papirpénz kibocsátását kellett

elhatározni. Sella 1873-ban a jegyhankok szabályozásáról törvényjavaslatot terjesztett ugyan elő; de időközben helyébe Minghetti jött, ki ismét más javaslattal lépett föl. E szerint az államjegyeket ezentúl a hat bank mint «consorsio» bocsátja ki és kezeli 1000 millió lira maximalis összeg erejéig; a «consorsio» a kibocsátott államjegyek után $\frac{1}{2}\%$ -ot kap az államtól, három hónappal a kényszerfolyam megszüntetése előtt az állam aranyban beváltja a «concorso» jegyeit.

1876 óta Olaszország pénzügyei javulnak; az államháztartás 1883. évig állandóan több bevételt mutat s így az egymást fölváltó pénzügyministerek, jelesen Sella után Depretis, utána Seismit Doda és ez után a Depretis miniszterelnöksége alatti Magliani a kényszerfolyam megszüntetése iránt javaslatokkal léphettek föl.

Olaszország mint a latin unio tagja és nemcsak a saját pénzügyi viszonyai miatt volt érdekelve azon változásban, mely 1873 óta az ezüst depreciációja folytán Európában általánossá lett. A latin unio bimetallicus állapotában, az ezüstérték süllyedése után, kezdetben csak egyes államaiban tett intézkedéseket az illető pénzverőkbe toluuló ezüstözön ellen; de miután ez nem használt, 1873. november havában Párisban egybegyültek az unio-államok képviselői és az 1874. január 31-én kötött egyezményen az ezüstpénzek verését az unióban 120 millió frankra korlátozták, mely összegből Olaszországnak 40 millió lira jutott; sőt midőn ez a korlátozás sem használt, 1878. november 5-én új szerződést kötöttek, mely szerint az 5 frankosok verése eltiltatott, csak Olaszország verethetett még 20 millió lira erejéig, de ezt is csak azzal a föltétellel, hogy 5 franknál kisebb papírspénzét bevonja. Együttal az 5 franknál kisebb olasz pénzeknek az unio államainak forgalmából leendő kivonására kötelezte magát Olaszország. Ez a művelet Olaszországnak 80.379,168 lirába került.

A kényszerfolyam természetesen Olaszországban is hátrányos hatással volt. Hátrányos volt magára az állam pénzügyeire, mert az agio, mely a kényszerfolyammal jelentkezett, az állam tartozásainál nagyobb összegeket követelt, bevételeinél kisebb összegeket szolgáltatott. Az állam pénzügyi veszteségeit 1800 millióra lehet tenni, melyeket a kényszerfolyam okozott. A közgazdaság is sokat szenvedett; a földbirtok épügy mint az ipar, a hitelviszonyok, a nemzetközi kereskedés, a munkás osztály az agio hullámválzásai alatt mind ki volt téve oly kellemetlenségeknek, melyek rendes viszonyok közt ekkora mértékben nem szoktak mutatkozni.

A III. rész a valutarendezés előzményeiről szól. Midőn 1880-ban, a kamarák ülésszakának megnyitával, az a hír terjedt el, hogy a kényszerfolyam megszüntetése iránt törvényjavaslat fog előterjesztetni, Olaszországban gazdasági válság tört ki. A vélemények a kényszerfolyam iránt eltértek; sokan a kényszerfolyam megszüntetését veszélyesnek tartották, de a kormány ezúttal megmaradt elhatározásánál.

Magliani pénzügyminister 1880. november 15-én adta be a kényszerfolyam megszüntetésére nézve a törvényjavaslatot, mely szerint a jegy kibocsátó «consorsio» 1881. június 31-én feloszlik; a consorsialis jegyek ezentúl és mindaddig, míg érczel bevéltatnak, kényszerfolyammal bírnak, a kormány ezüst- és aranypénz-készletét forgalomba hozza s elfogja rendelni, mikor s mily arányban váltandók be a consorsialis jegyek; az 5, 2, 1 és 0·5 lírás, továbbá a 20 lírásnál nagyobb jegyek 600 millió forint erejéig beváltásuk után megsemmisítendők s így az összesen forgalomban volt jegyekből mégis 340 millió líra maradt továbbra is forgalomban; szóval az összes jegyforgalmat a tervezet nem akarta megszüntetni és abban a hiszemben volt, hogy 340 millió lírát az árúforgalom helyreállítása mellett is fedezetlenül lehet forgalomban tartani. A nemzeti banknak 44 millió líra kölcsöne visszafizetendő; a kormány a kényszerfolyam megszüntetése végett szerezzen be 600 millió lírát kölcsön útján, melyből legalább 400 millió líra arany legyen.

A törvényjavaslatot a külföld épügy, mint Olaszország kedvezően fogadta, s az olasz törvényhozás lényegében törvényerőre is emelte.

A törvény (1881. ápril 7) alapján a kormány a valuta rendezésére szükséges 644 millió líra megszerzésére megkötötte a kölcsönt, még pedig az ekkor már ellenséges hangulatú párisi pénzpiacz mellőzésével a londoni pénzpiaczon. A kormány 729,745,000 líra 5%-os járadékot adott 644 millió effectív líráért s így 88·25%-os folyammal akarta elhelyezni rentéjét. A kölcsön két részben került aláírásra s daczára főkép a francia híreknek, melyek szerint az aláírás nem fog eredményre vezetni, tényleg túlaláírás mutatkozott s az olasz kormány a szükséges effectív aranyat és ezüstöt megkapta, sőt az abban az időben beállt viszonyok következtében még a kikötött aragnál nagyobb összeget, t. i. 444 millió helyett 491 milliót kapott aranyban és 200 millió helyett csak 153 milliót ezüstben.

Most már hozzáfogott a kormány a forgalomban levő jegyek bevonásának és az érczfizetés meghonosításának számos technikai kérdéssel összefüggő rendezéséhez s végre 1883. ápril 12-én az érczfizetés fölvételét elrendelte. E napon szűnt meg tehát tényleg a kényszerfolyam Olaszországban.

A IV. részben «a valutarendezés után» a rendezés eredményeivel találkozunk. 1884-ig a pénzügyministertől kilátásba helyezett s a törvényhozásnak elfogadott rendezési módszer egészen szépen bevált. Az agio 1883. ápril 12-ig, azaz a kényszerfolyam megszűnése napjáig majdnem teljesen eltűnt, az állami pénzügyek, daczára a nagy valuta-kölcsönnek nem rosszabbultak, s ha a bevételek nagyobb fölöslege leszállt is, az állandó deficit réme nem ijesztett; a kamatláb leszállt, szóval a valutarendezés minden téren előnyös oldalával jelentkezett. Beáll azonban 1885-ben az első gazdasági válság s vele elkezdődik az olasz valuta történetének zavaros korszaka; az arany és ezüst

kifelé vándorol, a pénz nem áll elegendő mennyiségben rendelkezésre. az agio ismét jelentkezik. a kamalláb emelkedik, szóval a kényszerfolyam alatt tapasztalt hátrányok, ha nem is abban a mértékben, jelentkeznek s az áldozat, melyet Olaszország valutájának helyreállítása végett hozott, hiábavalónak tűnik föl. A több ízben kitört gazdasági válságon kívül ezen kedvezőtlen tüneménynek oka egyrészt abban keresendő, hogy az olasz valuta rendezése alkalmából 340 millió lira papírpénzt továbbra is forgalomban hagytak, hogy az érczpenznek forgalomba hozatalát nem eszközölték kellő erélylyel a valutarendezés első korszakában; és hogy a bankok viszonya s jegykibocsátási joguk kellőkép nem szabályoztatott, illetőleg a fennálló szabályok szigorú megtartására kellő súlyt nem fektettek.

A miként a pályamű ezen tartalmából kitűnik, az olasz valuta történetének, pénzügyi eredményének s közgazdasági hatásának minden részletei föl vannak tüntetve. A pályamű a szükséges statisztikai adatokkal bőven fel van szerelve, eredeti forrásokból, különösen az olasz parlament irataiból merít, a pénzügyekben kellő jártasságra mutat, helyes felfogással van írva. Hibája, hogy a különben is nem éppen könnyű tárgyat nem eléggé egyszerű stílusban adja elő; és a műszóknál a magyarban nem használt, az olasz műszavak szolgai lefordítására valló kifejezésekkel él, ami az olvasmányt bizonyos tekintetben fárasztóvá teszi.

A pályamű a kitűzött kérdést helyesen oldja meg s így jutalmazásra érdemes.

Budapest, 1892. deczember 31.

Matlekovits Sándor.

Bírálatok a Lévay Henrik-jutalomra érkezett pályaműről.

I.

Az Akadémia következő pályakérdésére:

«Adassanak elő a köszénbányászatnak a földtulajdonhoz való viszonyára vonatkozó, az európai nagyobb államokban levő törvényes intézkedések; fejtessék ki ennek közgazdasági hatása, különös tekintettel hazai viszonyainkra és az alkotandó bányatörvényre».

«A szénbányászat jogi szabályozása (Bányajogi tanulmány)» című «Istennél a siker, embernél a becsületes igyekezet» jeligéjű pályamű érkezett hozzám bírálatra.

A pályamű oly nehézkes magyarsággal van írva, hogy sok helyen a szerző gondolatát csak akkor lehet kivenni, ha a mondatot németre fordítjuk. Pl. «A bányanyitás többé nem a korona kizárólagos előjoga, annak engedélyezése csak névleg való felruházás». «Jogok, melyek szerint a széntelepekről a földbirtok rendelkezik». «Azon jogok közül, melyek a regáljogtól általában, vagy csak épen a szénkérésben eltérnek: a német particuláris, az angol és a magyar jogok

érdekesekek, közben az egyéb jogokat is érintem». «A mi kevés a porosz jogtól eltérő és más joggal élő terület van Németországban, az a részserű bányajog hatálya; az még az összhangzat mellett is particuláris bányajog». Mondatszerkezetek, milyen «a bányászokdók csak a szokásos vámot fizették a kincstárnak» mely a német «haben zu zahlen»-féle kifejezésnek akar megfelelni, rendesekek. A pályamű saját szerkezetű német fordulatú stílusát előbb meg kell szokni, mielőtt magát a tárgyat meg lehet érteni s a mű érdemét bíráló alá lehetne venni. Ily szerkezetében tehát a pályamű az Akadémia által nézetem szerint alig díjazható.

Kötelességemben állónak tartom azonban, hogy eltekintve nyelvezetétől, a pályamű érdemi tartalmáról is nyilatkozzam.

A pályamű helyesen kiemeli azt, hogy a szénbányászat kérdése majdnem mindenütt kapcsolatosan fejlődött a bányászattal általában s a szerint, a mint a sokkal későbbben, tulajdonképen csak a legújabb időben jelentőségre jutott köszénbányászat a bányászatot általában szabályozva találta, a szerint alkalmaztattak reája is a fönnálló jogszabályok s a szerint lett a köszénbányász és a földbirtokos közötti viszony is eldőntve.

Elősorolva ezek után azon jogrendszereket, melyekben a szénbányászat a földbirtok önkényétől független. Kifejti a francia bányatörvény fejlődését; ezen törvény szerint az állam adja az engedélyt a bányászathoz s ezen engedély alapján elválasztja a bányatulajdont a földtulajdonostól, de egyúttal meghatározza, hogy a földtulajdon számára a bányatulajdon részéről mily szolgáltatások adassanak; ezek a szolgáltatások az elfoglalt bányaterület és a kiásott bányatermékek, illetőleg a bánya jövedelme arányában állapíttatnak meg. A francia bányatörvényen alapuló belga bányajogban már magában a törvényben (1837. évi törvény IX. czikk) meg vannak határozva a minimális és maximális tételek s a terület után hektáronként 25 centimes-nél kevesebb, a tiszta jövedelem után 1%-nál kevesebb és 3%-nál több nem adható. A francia bányajog s az utána alkotott bányatörvények (a belga, a török, a görög) tehát a földtulajdonostól függetlenné tette a bányászatot, az állam kezébe helyezte a bánya-nyitás engedélyezését, de egyúttal a földtulajdon érdekeit azáltal ismeri el, hogy az engedélyezés alkalmával a földtulajdonost a bányászat anyagi előnyeiben a bányászat megadóztatása által részesíti.

A germán bányajog a francia bányajog elvét szabadelvű irányban fejlesztette. A bányatulajdon az állam regaljoga alapján, az állam által adott engedély (adományozás) útján szereztetik meg; így tesz az osztrák bányajog (1854), mely «fentartott ásványokat» nevez meg, köztük a szenet is s ezen fentartott ásványokra nézve a földtulajdonosnak semmiféle jogát nem ismeri el, hanem a bányásznak azt teljes tulajdonnal adományozza.

A porosz törvény (1865) ugyanazt az álláspontot foglalja el, s ezt a törvényt alapul vették a bajor (1869) és württembergi (1874) törvények.

Áttérve azon törvényekre, melyek szerint a kőszénbányászat a földbirtokos beleegyezésétől függ, föl sorolja a szász bányajog fejlődési területeit. A Porosz királysághoz tartozó szász tartományokban az 1869. évi porosz novella a régi állapotot, azaz a földbirtokosnak jogát a kőszénhez föntartja. A szász törvény (1868) hasonlókép a szénbányászatot a földbirtokostól teszi függővé. Az angol bányajog szokásból fejlődött és az ottani sajátságos tulajdoni állapotok mellett a bányászatot általában és így a kőszénbányászatot is a földtulajdonos akaratával hozza kapcsolatba; s habár a nemes fémekre s a velük kapcsolatos más érczekre a korona joga bizonyos kényszerállapotot s így a földtulajdonos tulajdonjogának némi megszorítását honosította meg, a kőszénre nézve a földtulajdonos lényegesen tulajdonjoga alapján határoz. Amerikában a szénbányászat hasonlókép a földtulajdontól van függővé téve.

Mindezeket a törvényeket és szokásjogokat eredeti forrásokból kimerítően taglalja a pályamű, és habár az angol szokásjog kellő világításba hozatala céljából még a földtulajdon és használatának különféle, csakis Angolországban szokásos viszonyait tüzetesebben taglalja, a pályaműnek ez a része az ottani bányászati viszonyok jogi oldalának fölismérésére mégis csak homályos képet ad, s nézetem szerint ezen nagy fáradsággal dolgozott rész a tanulmány legkevésbé érthető, homályos, csak nagy fáradsággal olvasható szakasza marad.

Az orosz, svéd és olasz bányajogi viszonyokról csak futólag és másodforrásokból szól. Oroszországban a kőszén a telektulajdonostól függ, Svédországban a telektulajdonostól független, Olaszországban pedig még egységes törvény nem létezik, hanem az ott szokásos régibb törvények a bányaszabadság elvén szintén a földtulajdonostól függetlenné tették a bányászatot.

A magyar bányajog fejlődési viszonyait előadva, a mai helyzetet az 1861-iki országbirói értekezés szerint abban constatálja, hogy Magyarországon a kőszénről a földbirtokos rendelkezik, a volt erdélyrészi vidékeken, a katonai határőrvidéken és Horvát-Szlavonországban pedig főnáll még most is az 1854. évi osztrák bányatörvény a kőszénre nézve is, itt tehát a kőszén a földtulajdonostól függetlenül állami adományozás tárgya.

A pályamű ezután röviden vázolja azokat a törekvéseket, melyeket a kormány 1870. 1884. és 1890-ben a bányatörvény codificatiója körül tett. Ezen két irott lapra terjedő fejtegetése annyiban tekintendő ép a pályakérdés lényegének szempontjából nagyon is rövidnek; mivel ezen nálunk vitás kérdésnek kellő világításba hozatala végett mind az 1870-iki javaslat kisebbsége és többsége, mind későbbben a törvényjavaslat előleges tárgyalására az országgyűlés képviselőházá-

tól kiküldött bizottság kebelében történtek, nevezetesen báró Kemény Gábor és társainak a köszén szabadsága ellen beadott kisebbségi véleménye, mind a rezervált erdők kérdésének fölvetése, mind az 1884-iki javaslat tárgyalásának jegyzőkönyvei, mind végre az 1886-ik évben néhány főúr és egyes köszénbányavállalat részéről megindított agitatio s a tőlük közrebocsátott emlékirat tüzetes ismertetése nemcsak történeti szempontból, de a megoldás sikerére és a kényes törvényhozási helyzet megvilágítására nagyon kívánatos lett volna.

Vizsgálat alá vevén a különböző jogrendszerek közgazdasági hatását, arra az eredményre jut, hogy egy és ugyanazon jogrendszer más és más viszonyok közt egészen különböző eredményű; hogy például a földtulajdontól függő köszénbányászat Angolországban óriási termelést és Oroszországban pangó köszénbányászatot mutat; hogy az államtól kiszabott megváltás mellett, de mégis a földtulajdonostól független bányászat Belgiumban rendkívül fejlődött köszénbányászatot, holott Franciaországban a szükségleteit nem egészen kielégítő termelést tüntet fel; hogy a szabad köszénbányászat rendszere Poroszországban sokkal kedvezőbb eredményeket mutat, mint Ausztriában s itt ismét kedvezőbbet, mint Erdélyben; s hogy végre egy és ugyanazon nemzeti területen Németországban a szabad bányászat a porosz vidékeken nem mutat nagyobb lendületű köszéntermelést, mint a megkötött s a földtulajdonostól függő szász vidékeken. A köszénbányászat ép úgy, mint más termelési ágak, nem függ egyedül a törvény határozataitól; a hol a szén kellő telepekben rendelkezésre áll, a hol egészséges, értelmes és szabad közgazdasági szellem a vállalkozót meg nem bénítja, a hol a nemzet fejlődése nagy mennyiségek fogyasztását nélkülözhetlenné tette, a hol a munkás elem a bányászathoz meg van, ott bármely rendszer alatt hacsak az nem prohibitio — fejlődni kell a köszénbányászatnak is. A jogrendszer magában véve azonban a termelés gátjául, vagy lendítőjeül nem tekinthető. Igaz, hogy a szabad bányászat előnyei a kedvező termelési föltételek mellett még nagyobb felvirágzást idézhetnek elő, a zsibbasztó rendelkezések pedig ott, hol a termelés föltételei különben is csekélyek, a bányászat fejlődését még inkább gátolhatják.

Áttérve hazai viszonyainkra, konstatálja, hogy mai jogállapotunk a köszénbányászatra nézve bizonytalan és rosszul szabályozott. A köszénbányászatnál is a bányatulajdonjog adomány útján szereztetik meg, de az eredményt a bányahatóság mindaddig meg nem adja, míg a földbirtokos a bányászszal a szén átengedése iránt szerződést nem köt. Így most már kétféle jogviszony keletkezik, melynél, ha a földbirtokos és bányász között bizonyos időre kötött szerződés megszűnt, a legnagyobb magán- és közjogi zavarok keletkeznek a létesült köszénbánya viszonyai tekintetében. A földbirtokosok a közel 32 éven át élvezett rendelkezési jogot a szénre nézve földadni nem igen akarják, holott ellenkezőleg a vállalkozók mindig abban a reményben vannak, hogy

előbb-utóbb mégis sikerül a kőszén a földbirtokosok önkénye alul fölszabadítani és az iparra oly fontos szenet ép úgy, mint a többi ásványokat szabadon kiaknázni. A törvényhozás a szénbányászatnál nyílt kérdés előtt áll; törvényeinkben nem találunk intézkedéseket arra, hogy a szén a földtulajdonosé-e, de arra sem, hogy a szenet szabadon lehet bányászni; csak az országbirói értekezlet jóvoltából és az osztrák bányatörvény révén jutott a földbirtok a szorosabb értelemben vett Magyarországon azon jogcímhez, melylyel most a széntelepekre vonatkozó jogát bizonyítani szokta.

A közérdek a szénbányászat fölvirágzását követeli s ha a földtulajdon akkép szabályoztatnék is, hogy a földbirtokos a szénről rendelkezik, a törvényhozásnak a szénnel kapcsolatos közérdek szempontjából akkép kellene ezt a tulajdonjogot korlátozni, hogy a szén kiaknáztása a közérdeknek megfelelően lehetővé váljék.

A miként nálunk a közvélemény az utolsó időben fejlődött, nem valószínű, hogy a földtulajdonosnak a széntelepekre 32 éven tényleg fönnállt befolyását új törvényhozási intézkedések által egyszerűen meg lehetne szüntetni, de másrészt a közérdek általában s a szénbányászat kívánalma megköveteli, hogy a szén a földbirtokos kényekedvétől függetleníttessék. Ezen cél elérésére az eddig ajánlt módokat, melyek a legutóbbi pénzügyministeri javaslatban is foglaltatnak, nem tartja czélszerűnek.

A kérdés megoldására nézve ezért a következő javaslatot teszi. — A széntelepek felett a rendelkezési jog a földbirtokost illeti meg mindaddig, míg azt nyíltan szerződés által másra nem ruházza, vagy hallgatólag le nem mond róla. Ezen elv keresztülvitelét a pályamű ekkép kontemplálja. A kutatás szénre a földbirtokostól függetlenül, ép úgy mint más ásványra szabadon gyakorolható. Mihelyt a kutató szenet talál és a földtulajdonossal a szén átengedése végett egyezményre nem lép, még pedig oly egyezményre, mely a bányatulajdont végleg és örökre elválasztja a földtulajdontól, a kutató a bányahatóságnál jelentést tesz. A bányahatóság felszólítja a földtulajdonost, hogy 15 nap letele alatt nyilatkozzék: akarja-e maga a szenet bányászat tárgyává tenni s a bányaművet a törvénynek megfelelően művelni, ha a földtulajdonos erre három hónap leteltével a bányászatot el nem vállalja, de a kutatóval egyezményileg sem jó tiszta bányatulajdon átengedésére nézve, a bányahatóság a megváltás iránt tárgyalást tűz ki s ha ezen sem sikerül a feleket egyezményre bírni, a bányahatóság maga állapítja meg a váltásdíjat akképp, hogy a barnaszén minden mázsája után 1, — a fekete szén után 2 fillér fizetendő termékbérül a földtulajdonosnak.

Miként a most vázolt tartalmából kitűnik, a pályamű magát a kérdés tárgyát alaposan és szakszerűen kezeli. Az irodalmat kellő jártassággal fölhasználja és ha a hazai viszonyoknál kevés gondot fordított is a bányatörvény-javaslatokkal kapcsolatos vélemények

bővebb ismertetésére, az egész mű világosan mutatja, hogy átgondolt, hazai viszonyainkat is behatóan figyelemre méltató munkálattal állunk szemben. Szóval a pályamű tartalma olyan, hogy a kérdést helyesen megfejtí és így tartalmát illetőleg a pályadíjra érdemes.

Ily körülmények közt kérdés, lehet-e a bevezetésben említett irályi hiányok miatt — tekintve azt, hogy a pályamű tartalma a pályakérdést minden tekintetben megoldja — a pályázatot sikertelennek mondani; vagy lehetséges-e a pályadíjat a pályaműnek oly föltétellel odaitélni, hogy irályi tekintetben kellően átdolgoztassék?

E kérdések megítélésére nem érzem magamat illetékesnek. Az ügy érdekében részemről a mellett nyilatkozom, hogy a pályadíj a szóban álló műnek kiadassék, föltéve, hogy a pályamű írója irályi tekintetben azt kellően átdolgozza.

Budapest, 1893. márczius 6.

Matlekovits Sándor.

II.

Szerző a germán és francia jog közötti különbségre theoriát állít, de azt ki nem fejtí és művében következtetések nélkül hagyja. Előadása e részében is sokszor homályos. Így például a francia redévance magyarázatánál az 1810. április 21. törvény alapján a telektulajdonosnak járó illetékben a határozott és a természetes következménye szerint változó összegre nézve az 1880. évi novellának módosítását csak fölemlíti, de világosan ki nem tünteti.

A köszén jogviszonyainak előadásában mindenütt belekeveri a fémekre és ásványokra vonatkozó intézkedések fölemlítését is, a mi az előadás tisztaságát zavarja; irályá pedig még jobban megfosztja azt szabatoságától.

Azt mondja, hogy eredeti forrásokkal nem rendelkezik (l. 74.); ez azt teszi, hogy a német viszonyokat Klostermann, a francziát Fereaud Gireaud, az angolt Bainbridge után írja le. A törvények idézését is ezekből veszi, ezért nagyon harmadrendű kézből merít, a mi szabatoságát és világosságát rontja. Ennek természetes következménye, hogy pl. őszintén bevallja, hogy nem tudja, ha vajjon egy 1855. évi svéd tervezet elfogadtatott-e, mert kézikönyvében az nincs meg; ép így nem tudja, hogy az 1877. évi olasz javaslatból mi lett?

Jól állítja össze a különböző (angol, francia, német, szász, magyar és erdélyi) jogviszonyok mellett azt a köszénipar fejlődéséből, hogy nem a jog, de a nemzetgazdasági tényezők képezik annak fő alkatelemét, azonban bátran következteti mégis azt is, hogy a földtulajdon és köszénbányának minden jogi kapcsolata csak feszélyezi ennek szabad fejlődését.

Tulajdonképeni feladatához az 5. és 6. fejezetekben jut, az előbbiben jogi, az utóbbiban közgazdasági szempontból vizsgálván a köszénkérdést. És míg az országbirói értekezlet által teremtet zavaros helyzetet jól írja le, a tulajdonképeni jogi fejtegetés elől kitér, mert

csak a közérdek és tulajdonos jogának egyeztetését állítja föl követelményképen, de meg sem kísérti ezt jogi szempontból fejtegetni, vagy épen megállapítani. Ez alább, megoldási javaslatának is hibája lett.

Az előzményekhez képest aránylag igen röviden adja elő a földtulajdonnak a kőszénnel való összekötése hátrányát — és valószínűleg a 166. lapon kimaradt egy rész — összefüggés nélkül kiáltja ki a kőszént szabad ásványnak. A bányászati és közgazdasági szempontokat, e tekintetben helyesen adja elő, de hogy néha olyan fogalmakat és kifejezéseket használt, melyek sem a tárgyhoz, sem a mondatba nem valók, több helyen tapasztaltam. Így a 167. l. ezt írja:

«Több lenne a képzelt érdek- és jogsérelem, mint a valódi; a szénrétegek *százmilliókra menő felbecslései* daczára így van ez, mert ezen *felszámításnál* kár volt a *lefejtési költségekről* megelégedezni, a mi mellett a tiszta érték is megállapítható lett volna és talán még *leszámítolási üzlet* is keletkezett volna».

Előbb egy szóval sem beszél értékbecslésről, most kritizálja azt; panaszkodik a lefejtési költségek kihagyását és beszél *leszámítolási* üzletről (escompte), pedig ezekről szó sincs és nem is lehet. Megfoghatatlan, hogy került ide az egész mondat. És okoskodásában. kifejezéseiben többször fordul elő ilyen ugrás.

Végre a megoldáshoz jut. A kőszént szabad ásványnya teszi — a földtulajdonosnak, annak kiaknázására adott elsőbbséggel. Megbírálja az 1890. évi bányatörvényjavaslatot és mégis annak, ha nem is rendszerét, de főbb intézkedéseit fogadja el, azon módosítással, hogy a tulajdonos hivatalból felszólíttatik a bányauzésre, ha ezt nem teszi, vagy később azzal felhagy, a bányatulajdonjog, — mindig elkülönítve a földtulajdon, — a felkérőnek adatik; de a tulajdonos a javaslat értelmében a javasolt termékdíj kétszeresével — 1 fillér barna és 2 fillér fekete kőszén után — kárpótoltatnék. Ez azonban nem dologi jog, de járadék lenne. Ezt a részét a kérdésnek nem fejt ki, pedig ebben új jogrendszert alkot, sőt egész javaslatát és annak az előbbiekkel szemben előnyét sem indokolja. De azért el kell ismerni, hogy eszméje figyelemre méltó.

Írálya gyenge; szokatlan szavakat használ. Például: «túlságosodott»; «bérezés»; «jogujítás»-nak mondja a reformot.

Tudományos becsűnek a mű nem mondható, mert az idézett három-négy kézikönyvet és a porosz, osztrák bányatörvényeket, az országbírói értekezletet használja csak forrásul. Statistikáját pedig csak a magyar statisztikai füzetekből meríti.

Ezek alapján véleményem csak akkor járul a pályadíj kiadásához, ha a feltételek ezt e kifogások és hiányok daczára is megengedik és akkor is csak azért, mert a pályakérdés is inkább a gyakorlati megoldásra, mint a tudományos tárgyalásra látszik súlyt fektetni.

Kelt Budapesten, 1892. december 30-án.

Hegedűs Sándor, l. t.

Bírálat az Ullmann Károly jutalomra érkezett pályaművekről.

Az Ullmann Károly-féle alaphól (360 arany forint díjjal) kitűzött pályakérdésre (Adassék elő a dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830 óta; fejtsék ki annak közgazdasági jelentősége, esetleg összehasonlítva más közép-európai folyamatok viszonyaival) két pályamunka érkezett be, a melyekre nézve egyező vélekedésünket következőkben van szerencsénk előterjeszteni.

Az I. számú pályamű (jeligéje: a munka kenyér) terjedelmes, de összefüggés nélküli, laza statisztikai adatokat mutat be. Magát a történeti részt is ezzel pótolja. Még nagyobb szerencsétlensége, hogy ez adatok nem ellenőrizhetők, és nem is megbízhatók. Magát a Duna gőzhajó-társaságot illetőleg is csak egyszerűen átfut a legfontosabb változásokon, ellenben kimerítőleg, sőt túlságosan nagy részletezéssel tárgyalja a magyar gőzhajótársaság bukását, a mely után ismét csak átfut a legfontosabb s közgazdasági tekintetben a legérdekesebb évek felett. Absolute hiányoznak adatai a többi dunai és más hazai vállalatokról, melyeket — mint maga mondja — beszerezni képtelen volt, s így a rendelkezésre bocsátott adatok is felette hézagosak, hiányosak. Nem kevésbé hiányos a feldolgozás. Nem egy helyütt majdnem botrányos naivság a fogalmak felállításában, és mindenütt absolut hiány az események és felfogások horderejének mérlegelésében. A dunai hajózás közgazdasági jelentőségét nem méltányolja, sőt nem is érzi, legalább az a pár frázis, melyet dolgozatába beleszó, arra enged következtetni, s így sem anyagában, sem feldolgozásában a kívánt absolut értéknek legtávolabbról sem felel meg.

Komolyabb figyelmet érdemel a II. számú pályamű (Jeligéje: *«Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur.»*) Ez három korszakban tárgyalja a dunai hajózás ügyét. Az elsőt nevezi Széchenyi István (1830—1858-ig), a másodikat Cassian Márton (1858—1885), a harmadikat Baross Gábor korszakának. Az elsőt kétségtől helyesen nevezi így, a második megnevezésére is van ok, mert a Duna gőzhajózási hatalmas vállalat élén álló férfiről utoljára is jogosan lehet egy korszakát elnevezni, ha nem is a Duna-gőzhajózásnak, de legalább a Duna-gőzhajó-társaságnak; az utolsó azonban legfeljebb negatív szempontból volna elfogadható, de egészen érthetetlen a komoly kritika előtt.

A szerző nagy komolysággal és elegendő apparatussal fogott művéhez. A felfogás végeredményében is helyes: a Duna gőzhajó-társaságnak fontosságát különösen az Aldunán oly előtérbe nyomuló felfogásnak jelezve, a mely indokolttá teszi a monarchia mindkét felének különös pozitív érdeklődését e kérdésben. A baj erre nézve is csak az, hogy épen e rész van legkevésbé kidolgozva, hogy inkább odavetett — egyébként helyes — eszmék összegyűjtése, semmint feldolgozása a mű ezen része, a mit előszavában a szerző maga is hangsúlyoz.

A szerző ígéretet tesz arra nézve, hogy művét fél év alatt a legkisebb részletig hajlandó és képes kidolgozni. Véleményünk szerint fel is volna szólítandó erre. Annyi komoly tanulmány, helyes érzék, közgazdasági felfogás, a tárgy szeretete és ismerete látszik ki művéből, hogy veszteségnek kellene tartanunk irodalmunkra nézve, ha az, a ki torzóban ilyen dolgot tud adni, abban hagyná művét. Javaslatunk tehát oda terjed, hogy a pályadíj függőben tartásával hivassák fel a II. sz. pályamű szerzője művét teljesen kidolgozni, s az új bírálat eredményéhez képest részesüljön a pályadíjban. Annál inkább kell ezen véleményünkhöz ragaszkodnunk, mert a tárgy nagy terjedelme annyi különös szakértelemet, s annyi nyersanyag összehordását követeli, a mennyivel a pályadíjnak kicsiny volta éppen semmi arányban nem áll.

Ezen javaslatunk elfogadása esetén pár felöltőbb hiány pótlására különösen figyelmeztetni akarnók a szerzőt.

Az első az, hogy egész műve s adatai majdnem kizárólag a Duna-gőzhajózási-társasággal foglalkozik, a magán hajózási és kisebb vállalatokat, a melyek pedig rendkívüli fontossággal bírnak viszonyaink közt és oly nagy szerepet játszanak például Budapest gabonaforgalmában is, majdnem teljesen figyelmen kívül hagyja. Ez a hiány gondosan pótlendő mindegyik időszakban egyaránt.

A másik az, hogy a szorosabb értelemben vett közgazdasági jelentőség és más közép-európai folyamatok viszonyaival való összehasonlítás, a melyre pedig már maga a pályakérdés is utal, részletesen kidolgozandó lesz művében.

A harmadik végül az, hogy a bármely előkelő állást elfoglaló egyéniségek iránt érzett nagy rokonszenv, vagy ellenszenv a mű objectiv érdeke szempontjából az átdolgozás alatt gondosan mérsékeltesék. Nagy mértékben alkalmas a munka értékének leszállítására az a túlságos fontosság és animosítás, a melyet a szerző egyes tényezők, így például első sorban Cassian és Baross Gábor eljárásának tulajdonít, annál inkább, mert az objectiv igazsággal is aligha egyeztethető meg. Ezek tehát feltétlenül és gondosan kerülendők.

Budapesten, 1893. ápril hó 20-án.

György Endre.

Jekelfalussy József.

Bírálatok a Beck Miksa-díjra beérkezett pályaműről.

I.

Mint egyike a tekintetes osztálytól a fentnevezett művek meg-bírálására kiküldött bírálóknak, alólirott (annak tiszteletteljes kiemelésével, hogy jelen bírálatos véleményét, részint rendkívüli hivatalos elfoglaltságánál, részint egészségi állapotának az utóbbi időben nem teljesen kielégítő voltánál fogva csak nagyobb általános vonásokban,

s a részletekbe nem bocsátkozva, terjeszti elő) a szóban levő dolgozat iránti bírálatos véleményét a következőkben terjeszti elő:

Szerző kétségtelenül szorgalmas tanulmány, több oldalú tájékozódás, s meleg buzgalommal járul kitűzött feladatának megoldásához. A tárgyat, mely a *budapesti bankok története 1867-től 1891-ig* — helyes tapintattal veszi szemügyre; osztályozásai és a mű compositiója, mely szerint a bankok tekintetében az alapítási korszakot, az enyészeti stádiumát, és az átalakulási folyamatot különbözteti meg, megfelelők és kellően állapítják meg; a bankintézetek szervezete, működésköre, tevékenysége és szereplése tekintetében nyújtott fejtegetései világosak, nagy részben találók és tanulságosak.

Meg kell azonban másfelől azt is jegyezni, hogy szerző helyenként bővebb forrásokból is meríthetett volna, s a forrásokra való utalás (legalább némely fontos intézetnél) előnyére vált volna a dolgozatnak. Ítélete egyik-másik bank működése felől nem mindenben állhat meg, vagy tüzetesebben lett volna indokolandó; némely (bár kisebb körű, de mégis érdekes tanulságot nyújtó) pénzügyintézetet, például az «Első Magyar Iparbankot», a mely bizonyos tekintetben úttörő volt, nem részesíti kellő fokú figyelemben; valamint a munka becsének csak emelésére szolgált volna az, ha szerző a felsőbb közgazdasági szempontokat, kivált a befejező szakaszban valamivel behatósabban méltatta volna.

Az eddigiek alapján a kitűzve volt pályadíjat alólírott a munka szerzőjének kiadhatni véli, azon hozzátétellel, hogy a dolgozat, netalán leendő kinyomatása s közzététele előtt, az újabb fejlemények feltüntetésével kiegészíttessék, helyenként a fenmaradt kisebb hézagok pedig kitöltessenek.

Bécs, 1892. december 24.

Kautz Gyula.

II.

A «Beck Miksa pályadíj»-ra hirdetett pályakérdésre: «Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt és fejtessek ki azon hatás, melyet a közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak» — egyetlen pályamunka érkezett be.

A mű alapos készultsége s komoly tanulmányra vall, szerző nemcsak szorgalmas kutató, hanem gondolkodó fej is s ítéleteiben többnyire helyes közgazdasági érzék vezet, a mi különösen kitűnik a munka azon részéből, a hol szerző a kereskedelmi törvény egyes intézkedéseit veszi élesen bonczoló bírálat alá.

Daczára azonban a vázolt előnyöknek, nem mondhatjuk, hogy a mű a pályakérdést teljesen megoldotta volna, s feldolgozás és forma tekintetében elérné azt a színvonalat, melyet egy, a magyar tudományos Akadémia koszorújával kitüntetett *abszolút becsű* munkának okvetlen meg kell ítnie.

Már maga a munka tárgyalási köre kissé szűkre van szabva. Az előszóban szerző maga hangsúlyozza, hogy a fővárosi takarékpénz-

táraknak úgy activ, mint passiv üzletköre egészen azonos a bankokéval, és mégis csak azokra az intézetekre terjeszkedik ki, melyek a bank nevet tényleg viselik. A pusztá elnevezés a lényeggel szemben mit sem nyom s azt hisszük, szerzőt csupán a kényelmi szempont vezette, midőn feladatát ily szűkre szabta. Ez az eljárás azonban határozottan csonkává, hézagossá teszi a munkát, mert a ki a budapesti bankok közgazdasági hatását mérlegelni akarja, az a nagyobb takarékpénztárakat figyelmen kívül nem hagyhatja. Később maga szerző is érezni látszik ezt, s a budapesti bankok újabb működésének ismertetése alkalmával a takarékpénztáraknak egy-egy üzletágban kifejtett tevékenységét is feltűnteti.

A végszóban szerző megelőzni kívánja az esetleges kifogást, hogy miért nem szól művében a bankok jövedelméről. Védbeszéde elég ügyes, de azért nem győz meg bennünket az eljárás helyességéről. A bankok jövedelmével okvetlenül foglalkoznia kellett volna, s ezzel kapcsolatban a bankrészvények árfolyam-hullámzását is érdemes lett volna feltűntetni. Azt sem helyeselhetjük, hogy oly kevésbé tárja fel a bankok alapításának indokait s jelöli meg a bankok tőkéjének eredetét s különösen, hogy egyáltalán nem foglalkozik a külföldi tőkéknek több ízben megindult beözönlésével.

Leglényegesebb hibájául azonban azt tekintjük a munkának, hogy a bankok történetét nem forrasztotta össze szervesen a közgazdasági eseményekkel. Igaz, hogy az utolsó fejezetben a bankok közgazdasági szerepével és hatásával is foglalkozik, de csak mellékesen; mennyivel becsesebb és tanulságosabb volna a munka, ha az egész tárgyalt korszak alatt szerves összefüggésben mutatta volna ki a közgazdasági viszonyok hatását a bankokra s ezeknek kölcsönhatását a közgazdasági viszonyok alakulására s magasabb álláspontra helyezkedve, kissé szélesebb látkört nyitott volna meg az olvasó előtt.

A bankok történetét bizonyos korrajzi háttér nélkül, nézetünk szerint, nem lehet megírni. Mindjárt a korszak kezdetén ismertetni kellett volna szerzőnek akkori közgazdasági állapotainkat, az előbb leköltött s egyszerre túlságosan fölpezsdülő életnedvek megromlását, a kor vérmes reményeit, merész speculációkra izgatott szellemét, a hazai pénzpiacz összefüggését a külföldi pénzpiaczokkal stb. Mindezt azonban tömören, nagy vonásokkal lehetett volna festeni. Most elveszünk a sok aprólékos részletben s csak nagy bajjal tudjuk magunkat tájékoztatni. Főlösképpen minden egyes banknál egész hosszú lisztáját sorolni fel a gyakorolt üzletágaknak. A sok ismétlés elkerülése végett czélyszerű lett volna kiemelni azokat, melyek minden banknál előfordultak s azután térni át a speciális üzletágakra.

Szerző általában nagyon sok nyers anyagot hord össze s lépten-nyomon érezzük az alakító feldolgozás hiányát. Különösen a lényegest nem tudja eléggé kidomborítani, sokszor ok nélkül terjengős, gyakran pedig indokolatlanul szűk szavú. Néhol, a mint maga bevallja, adatok hiányában nem hatol a dolgok mélyére, mi azonban alig hisszük, hogy

kellő utánjárással nem sikerült volna hozzájutni szerzőnek azokhoz az adatokhoz is, melyek annál becsesebbek, minthogy nem forognak közkezen.

Mindent összefoglalva, a munkának vannak ugyan hiányai, de nem olyanok, hogy azokat pótolni ne lehetne. A munka nézetem szerint kellő átdolgozással, méltó volna a jutalomra; de minthogy lényeges kiegészítésről s alapos átdolgozásról van szó: a pályadíj ki nem adását bátorodom javaslatba hozni. Annál nyugodtabban teszem azt, mert a pályakérdés a szabályok szerint újból kitűzendő s az újabb határidőig szerzőnek elég ideje lesz a munkát akképp átdolgozni, hogy az teljesen érdemes legyen a magyar tudományos Akadémia koszorújára.

Budapest, 1893. ápril 28-án.

A tisztelt osztálynak alázatos szolgálja

Vargha Gyula, l. t.

Bírálatok a Péczely-jutalomra beérkezett pályamunkáról.

I.

A t. Akadémiától a magyar nemzetségek történetének megírására kitűzött pályázaton beérkezett I. sz. a. pályamunka alólirotnak megbirálás végett kiadatván, van szerencsém a következőket előterjeszteni.

A beérkezett munka szerzője az előszóban maga kijelenti, hogy azzal mint befejezetlennel lép a t. Akadémia elé, és ennek okát is adja azzal a további állításával, hogy átvizsgálván oklevéltárainkat s az országos levéltáron kívül még több más levéltárakat, midőn minden adatot lehetőleg összegyűjtött, akkor vette észre, hogy a feldolgozásra kiszabott határidő kevés és ha a helynevek megfejtésével s a család-fák okleveles igazolásával nem foglalkozik, talán elkészülhetett volna; szerző azonban vásári munkával előállani nem akart. Hisz maga az Aba-nemzetség történetének megírása a szerzőnek két hónapjába került s ilyen van legalább tizenöt.

Befejezetlen munkájával a szerző mégis az Akadémia elé azért lépett, mivel a műnek heraldikai része egészen kész s ezt, úgy 35 nemzetséget egészen kidolgozva, szerző már a jelen alkalommal bemutatja, s a többire is már az adatok össze vannak gyűjtve. Mindezek alapján szerző minden szerénységgel nélkül mondhatni véli, hogy benyújtott műve több mint mutatványszámba mehet és irányelveiről bő tájékoztatást, a munka kiegészítéséről pedig biztosítékot nyújthat.

Szerző utóbbi szavaiból azt kell következtetnünk, hogy habár munkájával el nem készült, azzal a föltett kérdésre pályázni óhajt.

A t. Akadémiától függ a föntebbiek felett határozni, illetve szerzőt a további munkálattal megbízni s ha teljes műve a kritikát megállja, szerzőnek a jutalmat kiadni.

Részemről azonban a munka kiadhatásáról véleményt nyilvánítani korainak tartom.

De arra, hogy a teljes kidolgozással szerző bizassék meg, őt eddigi műve csakugyan érdemessé teszi.

Röviden ismertetve a kidolgozott részt: a bevezetésben szerző körülírja a tőle követett irányelveket. Főjelenség ebben az, hogy szerző is szakít a 108 nemzetség létezésével és annak, hogy a XIII. és XIV. századokban számos család bizonyos nemzetségből mondja magát származottnak, jelentőséget nem tulajdonít, mert szerző szerint a nemzetség elnevezés csak véletlen szüleménye, mivel «a nemzetség nevek emlegetése történelmi emlékeinkben arra való volt, hogy abban az időben, midőn még az egyes családoknak nem voltak állandó vezetéknévük, megkülönböztessék a hiteles helyeken vagy a király előtt stb. megjelenő sok János, Péter, Tamás stb. nevűeket egymástól, tehát csak megkülönböztető jelül szolgált s egyszersmind több vérrokon családnak gyűjtő neve volt a nemzetség neve».

Nincs helyén itt annak megvitatása, hogy szerzőnek a nemzetségek eredetét ily majdnem profanisáló véleménye megállja-e a kritikát? Hisz e kérdésben újabban annyira elágaznak a vélemények; szerzőnek e kiindulása meggyőződésen alapul s hogy az valószínűséggel is bír, a bevezetésben eléggé iparkodik kimutatni; csak hogy akkor felesleges a nemzetségek történetével vésződni, hanem általában kellene megírni a magyar családok történetét, külön megjelölésével azon családoknak, melyek egyszersmind a szerzőtől előadott módon nemzetségi gyűjtőnevet is vettek föl.

Abból az okból, hogy az Anjoukori okmánytár csak a XIV. század közepéig haladt, a Zsigmond-korszak oklevelei pedig még kiadást várnak, szerző a nemzetségek történetét 1350. évig írja meg.

A munka az Aba-nemzetségen kezdődik, az előre bocsátott nemzedék-renden az egyes családtagok vannak felsorolva ágazonként, például Adácsi ág, Amade ág, Apos ág, Artolf ág stb., ezután következik a nemzetség története, külön fejezet alatt, majd szintén külön fejezetek alatt a nemzetség birtokviszonyainak leírása és a heraldikai rész.

Mindjárt a kiterjedt Aba-nemzetségen kezdve, a próbakő már le van téve és szerző már munkája kezdetén kiválólag megfelelt nehéz feladatának, mind a nemzedékrend összeállításában, mind pedig a történeti rész megírásában csupán oklevéli s részben más hiteles adatokkal támogatott forrásokat használ.

Az Abák befolyását közügyeinkben ismerjük s midőn szerző a történeti részben azt megírja, egyszersmind a XIII. és XIV. századok történetéből új felvilágosító részleteket is elmond. A nemzetség birtokviszonyaira vonatkozó rész szintén érdekel bir, hazánk topográfiájára új világot vet s az eltűnt helynevek is sikerülten vannak megoldva. Kiválóan érdekes a heraldikai rész, itt szerző egészen új, eddig sok részben ismeretlen téren mozog; csak legújabbban merült

fel az az eszme, hogy a több ágra szakadt nemzetség összefüggésének kinyomozására a heraldika fontos adatokat szolgáltat; szerző e részben kiváló bizonyítékokat hoz fel s már az Aba-nemzetségnél több czímer-rajzot is közöl.

Ily módon teljesen kidolgozva az Abákéval együtt szerző munkájában eddig 35 nemzetség történetét írta meg, az A betűn kezdve egész a B betű végéig, ezek közt előfordulnak az Ákos, Apor, Atyusz (Oghuz), Balog, Semyen, Baksa, Barsa, Becse-Gergely, Bugát-Radván. Boor nevezetesebb nemzetségek történetei, kimerítőleg s alaposan, az Abákéhoz hasonló alakban megírva.

Az időből kifogyva szerző, a tőle ismert többi nemzetségekről akkép emlékezik meg, hogy a Bő nemzetségen kezdve (l. 301. l.) 43 nemzetség történetéből csak a róla kidolgozott heraldikai részt adja, melyben ezen nemzetségeknek rajzban is bemutatott czímereiről kiválóan érdekes, eddig még alig ismert részleteket találunk, s valóban kíváncsú, hogy ez is minél előbb, az illető nemzetségeknek szerzőtől megírandó történetével együtt közrebocsáttassék.

Munkája végén egyszerűen felsorol még szerző 114 nemzetségnevet, ezekről csak adatait gyűjtötte össze, de kidolgozva rólok semmi sincs; ezek után találjuk még 30 horvát- és tótországi és 7 várjobbágyi nemzetség nevét, szintén egyszerűen felsorolva.

Végre egy érdekes heraldikai végszó van a munkához csatolva, melyben szerző bebizonyítani igyekszik, «hogy a nemzetségek czímer-tana a történet segédforrásainak új ágát képezi, s hogy az a családok történeti mozzanataiban első rangú tényezőként szerepel, különösen akkor, midőn egyéb írott emlékek hiányoznak».

S ezzel befejeztem nem is annyira bírálatomat, mint a benyújtott munka rövid ismertetését, a bővebb bírálatot annyiban is mellőzőm kellett, hogy ha szerző munkájával teljesen elkészül, s az Akadémia útján kívánja kiadni, az majdan úgy is új bírálat alá kerül, s így nem lehetett czélom, hogy az utóbbi bírálatot bármely irányban megelőzzem.

A munka átolvasása után mégis annyit ki kell jelentenem, hogy annak minden sora mutatja, hogy hazánk történetében avatott kéz írta. A hosszabb kutatás útján beszerzett adatok felhasználásával, a beosztás is teljesen kielégítő. Ha szerző munkáját a megkezdett módon és alakban teljesen bevégeznél, vele történetirodalmunk gazdagodni fog.

Ezek előterjesztése után oda terjed véleményem, hogy szerző bizassék meg a munka folytatásával; a mennyiben azonban a tek. Akadémia ezt a véleményemet el nem fogadná, akkor másod sorban nézetem oda járul, hogy a pályázatra újabb határidő tűzéssek ki, melynek leteltéig szerzőnek is továbbra nyitva áll a tér, hogy munkáját teljesen befejezván, újabban pályázhasson.

Végre, ha bár nem is tartozik feladatomban körébe, még sem mulasztatom el szerző figyelmét felhívni arra, hogy a tőle kidolgozott

35, a heraldikai részben foglalt 43. és a 394—396. lapokon felsorolt 114 nemzetségek között nem találtam meg a következőket: 1272. *Atha* I. Fejér V. 1. 197. 1271. *Bartyán* u. o. 155. I. 1266. *Borchol*, Fejér IV. 3. Wenzel IX. 486. I. H. Okmtár V. 54. I. Fejér V. 2. 364. 365. I. 1276. *Boroch* 1258. 1264. *Borich*, I. Wenzel VIII. 113. I. XI. 453. I. — 1236. 1270. *Churla*, *Cyurla* H. Okmtár VI. Wenzel VIII. 162. és 1277. I. M. Sion III. 359—350. I. — 1360. *Chemel* nemzetség Aranyan birtoka Bács vármegyében, Révay ltár. — 1240. *Ethuruch*, Wenzel II. 102. I. 1274. *Honowa* Fejér VII. 4. 156. I. VIII. 6. 150. — 1310. *Horch* Zichy Oktár I. 127. — *Hungh* Tudománytár 1840. VII. 199. I. *Kemen* Zichy Oktár IV. 1389. évnél. — 1257. *Quer* (Kér) várjobbágyok, H. Okmtár III. 2. — 1324. *Koch* Fejér VIII. 6. 71. — 1284. *Lacha* Fejér V. 3. 439. és 1340. évnél u. o. VIII. 7. 329. *Mysel* 1408. évnél H. Oktár 344. I. — 1329. *Rozvad* VIII. 3. 404. — *Sajkás* (az eredeti szerint helyesebben Beykas) Wenzel XII. 519. I. — 1325. Paulus filius Petri de genere *Tur-demich* (Körмени ltár, vasvári kápt. oklevele). — 1266. *Wappa* és *Harman* Fejér VII. 4. 130. I. — 1213. *Zolowe* Wenzel VI. 368. I. Az *Ursur* nemzetséget sem találtam fölemlítve. Az *Örs* nemzetség előfordul ugyan a 371. lapon, de ehhez az *Ursur* nemzetség nem sorozható.

Nem kétlem, hogy a most felsoroltak közül többeket ismerni fog szerző, de ha mégis egyiket vagy másikat nem ismerné, ahhoz, hogy a munka e részben is lehetőleg teljes legyen, a föntebbiek közlésével szívesen hozzájárultam.

Kelt Budapesten, 1892. decz. 29.

Nagy Imre r. tag.

II.

A «Magyar Nemzetségek a XIV. század közepéig» című pályamű megbíráásával bizatván meg, van szerencsém arról véleményemet a következőkben elterjeszteni:

Mindenekelőtt szükségesnek tartom tényleg megállapítani és kijelenteni azt, hogy valamint a megbízatás célja nem irányulhatott e nagy terjedelmű műnek (mint még nem is befejezettnek) tüzetes s kimerítő megbíráására, úgy más részről nem is tarthattam feladatommak a részletes és kimerítő bírálatos fejtegetéseket. Felfogásom szerint feladatom körén kívül esik a szerző kiindulási elveinek és szempontjainak mérlegése, valamint hogy általában a t. Akadémia is mint testület elvi szempontból kiadványai irányában nem vállal szavatosságot. Ezeknél fogva a pályázati mű bírálójának is véleménye kijelentésében lényegesen arra kell szorítkoznia, vajjon a pályamű a tudomány mai állásának színvonalán áll-e? vagy nem?

Mielőtt ezen kérdésre válaszolnék, rá kell mutatnom azon vörös vonalra, mely a pályaműnek az eredetiségre célzó vérmes törekvéseiben rí ki.

Ezen irányzat egyebek közt kivált a heraldikai részben nyilatkozik, a mely rész eddig hasonló mértékben, kellő méltatásban és kiadásban nem lévén összegezve, irodalmunknak valódi nyeresiményeül ígérkezik. De e tekintetben, a midőn és a hol biztos kútfők nem állanak rendelkezésre: csupán merész combinatiókhoz fűzött apodicticus követelésű megállapítások (vagy ha úgy tetszik: reconstructiók) — ha talán olykor kifogástalanul sikerülhetnek is, mégis általában és rendszeresen űzve, káros tévedéseket okozhatnak és azért erre nézve a szerzőnek elfogulatlan óvatosság ajánlandó.

S ezek után a föltett kérdésre összesíthetem véleményemet.

Átnézvén a pályaművet, megvizsgálván berendezését, szemügyre fogván forrásait, melyekből adatait meríté, be kell ismernem, hogy szerző művének megalkotásában teljesen a szakismeret magaslatán áll és jogosan föltételezett hivatással bír arra nézve, hogy művét kellő időtartam alatt jól és sikeresen elkészíthesse és befejezhesse. Mert a pályamű félig sem lévén elkészítve és így befejezetlenül csak is mutatványnak tekinthető: ezen módon kiadásra nem is számíthatna. Az előadott okoskodásból tehát az következik: hivatnék fel és bizatnék meg a szerző t. Akadémiától megszabandó határidő alatt művének teljes befejezésére, hogy akkor mint megrendelt mű egy új bírálat alapján kiadathassék.

Kelt Horpácson, 1893. április 1.

Nagy Iván, r. t.

Bírálat a Lévay-jutalomra beérkezett pályamunkáról.

A III-ik osztálytól kitűzött pályakérdések egyike ez volt:

«A nyugoti piaczkon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar búza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kiváncztatik ezért a következő kérdés eldöntése: Fogyott-e búzáunknak sikértartalma az utolsó évtizedben, különösen mely vidékeken s mily művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészen, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévay-alapból 500 frt.

Határidő 1892. deczember 31.

A jutalom csak önálló tudományos becsccsel bíró munkának adatik ki.»

E pályakérdésre egy munka érkezett be e czímen:

«A magyar búza összetétele.»

Jelige :

«. magasbra nőnek

Az új barázdán s régi hősökön

Kalászhai, erőt ad a mezőnek,

Bár rég lefolyt a férfi vérözön.»

Eötvös.

A munka 26 félvire írott oldalra terjed s három táblázat van hozzámellékelve. A pályamunka három részre orszlik: a bevezetés, az elemző módszerek leírása és az eredmények összeállítása, végül az eredményekből levont következtetések.

Minthogy a pályázati szabályok a pályamunka külalakjára nézve is intézkednek, előzőleg erre vonatkozólag lesz szerencsénk jelentést tenni.

A pályamű lapszámozva nincs.

A pályamunka nyelvezete nem eléggé magyaros, nomenklaturája nem következetes: majd légenyt, majd nitrogént használ.

A pályamunka összeállítása egyébként is hiányos.

A szerzőktől használt $\frac{1}{10}$ normál-oldatok alkatának kiténtetéséből épen a leglényegesebb számadatok hiányoznak. Így a tőlünk 4-el jelölt lapon az $\frac{1}{10}$ normál natronlúg-oldatra nézve az áll: «3. Egy tized normál natronlúg-oldat, egy liter vízben . . . gramm Na OH.»

Tehát a natrium-hydroxid mennyiségének megjelölésére hely van hagyva a kéziratban, de nincs bejegyezve a számbeli adat, ugyanez áll az $\frac{1}{10}$ normál kénsavról is. Megemlíendő az is, hogy oxálsav helyett otálsav áll s efféle írási hibákkal többször találkozunk.

Mindezekből kitűnik, hogy a szerző pályamunkájának külalakjára nem sok gondot fordított, s azt lemásoltatván, még csak gondosan át sem olvasta.

Áttérve a pályamunka beltartalmára, itt is nélkülözzük a szabátosságot. A két $\frac{1}{10}$ normál kémszer, a melyet szerző kísérleteihez használt, t. i. a $\frac{1}{10}$ normál natronlúg és $\frac{1}{10}$ normál kénsav, ha úgy készültek, a mint a szerző jelzi, hibás folyadékok voltak. A kéziratban ugyanis az áll, hogy a $\frac{1}{10}$ normál natronlúg, *egy liter vízben* tartalmazza a — fájdalom — számokban ki nem tett natriumhydroxid mennyiséget (lásd fönt). Ha a szerző olyan oldatot készített, hogy a nátriumhydroxid gramm-egyenértékűsúlyának $\frac{1}{10}$ része *egy liter vízben és nem egy liter oldatban* foglaltatott, akkor e folyadék, valamint a kénsav is hibás volt s a velők kapott eredmények is hibásak.

Az $\frac{1}{10}$ normál oldatok beállítása, mint az végül megjegyeztetik, sublimált oxálsavval történt, de hogy az oxálsavoldat hogyan állítottatott elő s a normál folyadékok súlyelemzés útján miként ellenőriztettek, erről a kísérleti adatok nincsenek felsorolva.

A búzáék előkészítése az elemzéshez szintén nem mondható szabatosnak; ha a búzáék, mint ez esetben történt, kávéörönön őröljük meg, a lemért búza mennyiségét nem kapjuk meg egészen mint lisztet,

mert az őrlő fogaskerekei közé bizonyára számbavehető lisztmennyiség tapad.

A nitrogén meghatározására szerző a *Kjeldahl*-féle eljárást használta, s helyesen választott. A készülék szerkezetét nagyon is részletesen írja le, de kevesebb gondot fordít a számbeli adatokra. Így az ammoniaknak az oldathól való ledestillálása végett a folyadékot 1:30 cm.³ natronlúggal keveri (tőlünk 10-zel jelzett lap), holott ez a 25 cm.³ «phosphorsavval telített kénsav» (tőlünk 7-el jelzett lap) közömbösítésére sem elegendő, nem hogy az ammoniak szabbaddá tételeére elég lenne. Megengedjük, hogy ez ismét csak tollhiba, de ilyenek nem volna szabad előfordulni, mert az ilyen hibák nem emelik a vizsgálat megbízhatóságát.

A többi alkatrészek meghatározási módja nem leírva, csak jelezve van a munka bevezető részében. Pl.:

«A vizet 5—6 gr. durvára tört szemnek Wiesnegg-féle kemencében való hevítése által határoztuk meg. Az anyagot addig szárítottuk, míg súlya állandó lett.»

«A zsír meghatározása céljából 5—6 gr. durva porrá tört szemet víztől mentes aetherrel vontunk ki.»

A módszerek jelzéséből nem lehet megítélni, hogy szerző mily szabatosággal dolgozott; hiszen még csak azt sem mondja meg, hogy a víz- vagy zsirtartalmat directe vagy indirecte határozta-e meg?

Hasonló értékű ez a megjegyzés: A nitrogéntől mentes vonatanyagokat indirect úton határoztuk meg.»

Nyolcz írott oldalon vannak felsorolva a vizsgálat alá vett búzák termőhelyére és termesztésére vonatkozó adatok. A pályakérdés azon föltételének, hogy tekintetbe vétessék a föld művelésmódja is, a melyben a vizsgálat alá vett búza termett, a pályamunka csak némely esetben felelt meg, a mennyiben egyes esetekben meg van említve, hogy a föld miként készítettetett elő a vetésre.

A búza sikértartalmának mennyiségére bizonyára nagy hatással van a trágyázás módja, valamint a használt trágya minősége. Ez irányban a pályamunka nem szolgáltat tájékoztatást, mert csak egyes esetekben említi meg, hogy a föld trágyázva volt, és mi volt a búza előtt a földbe vetve.

A kísérleti adatok eredménye a munka végén három táblázatban van összeállítva. E táblázatok közül az első fölösleges, mert a másodikban teljesen benne foglaltatik. E táblázatban a szemsúly, víz, nitrogén, protein, zsír, rost, hamu és nitrogénmentes vonadék-anyagok mennyisége van összeállítva. A harmadik táblázat a nitrogén, rost és hamu meghatározására vonatkozó kísérleti adatokat tartalmazza. A rost és a benne foglalt hamu meghatározására a szerző igen kevés anyagot használt és ez okból a hamu-meghatározás nem egészen megbízható; a megmért hamu csak egy esetben volt 0.0029 gr., a legtöbb esetben 0.002 gr.-on alúl volt. Ilyen kis súlymennyiségek mérésében

pedig már egytized milligramm különbség 5% különbségnek felel meg. Itt-ott akadunk számítási hibákra, noha csak egyes analysisokat számítottunk át.

Végül szerző levonja következtetéseit. Összehasonlítván eredményeit dr. Say Móríc és Lengyel Béla adataival, kitűnik, hogy némely búzának sikértartalma csökkent, másoké emelkedett.

Szerző kísérletei alapján általában a következő eredményre jut :

1. Hogy Magyarország gazdái a minőség emelésén is fáradoznak.

2. Hogy a magyar búzák összetétele általában nem változott, különösen azokon a helyeken, a hol a termelő öntudatosan foglalkozik a búza termesztésével.

3. Nagy zsírtartalommal nagy nitrogén- és kis hamutartalom jár, és megfordítva.

Ezekben van szerencsénk a tek. Akadémiának a pályamunka ismertetését előterjeszteni.

A pályamunka a pályázati szabályoknak nem felel meg egészen, mert nincs lapszámozva.

Beltartalma nem áll egészen azon a magaslaton, a melyet akadémiai pályázattól meg kell követelni. A kísérleti módszerek leírása hiányos és nem nyújt a bírálónak kellő alapot arra, hogy a kísérleti eredmények pontossága felől véleményt alkothasson. E mellett az eredmények feltüntetésében számítási hibákra is akadni, a mik természetesen a következtetéseket bizonytalanná teszik.

Szerző a pályakérdés azon pontjának, hogy a vizsgált búza mily művelés mellett termett, szintén nem tett kellőképen eleget, mert csak egyes esetekben említi meg a művelés módját s ekkor is csak röviden; nem fektet súlyt a trágyázás módjára s nincs tekintettel az újabban annyira fontossá lett tényre, hogy a hüvelyesek rendjébe tartozó növények a nitrogént a levegőből felveszik és ekként a földet nitrogéndússá tévén, az utánok termesztett búzára, illetőleg annak nitrogéntartalmára nagy hatással vannak. Következtetései messzemenők. Munkájának első lapján maga mondja a szerző, hogy a kérdés több időt és nagyobb apparatust kíván, mint a minővel egyes ember rendelkezik, és kísérletei alapján, noha azokat, fenti kijelentéséből ítélve, maga is hézagosaknak tartja, mégis kimondja, hogy a magyar búza általában nem változott meg.

E kijelentés inkább hazafiúi érzelmekből fakad, a melyekben tisztelettel alólirottak teljes mértékben osztozkodnak a szerzővel, de e mellett a tudományos kérdéshez illő tárgyilagosságot szem előtt tartva, kénytelenek kijelenteni, hogy a kérdést, változott-e a magyar búza sikértartalma, e pályamunka nem oldja meg.

Szerző maga is érzi ezt, mert miután elemzése eredményét az

1866-iki elemzéseivel összehasonlította, a miből az tűnik ki, hogy az akkor és most elemzett búzák legtöbbjének proteintartalma tetemesen csökkent, így szól: «Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a Székesfehérvár, Karczag, Szabadka környékén, Fehérmegyében a búzák proteintartalma tényleg csökkent. Időjárás, talaj, művelésmód, vetőmag nagy mértékben befolyásolják a búza minőségét. Két szomszédos dülő termése sokszor annyira eltér egymástól, mintha megyék választanak el a földeket.

Ebben teljesen egyetértünk a szerzővel. A kitűzött kérdés alapos megoldása évről-évre és pedig évtizedeken keresztül végzett elemzések alapján lenne várható.

Noha a pályamunka a kitűzött kérdést nem oldja meg, tisztelettel alólirottak mind a mellett a pályadíj kiadását javasolják s javaslatukat a következőkkel indokolják: Kétségtelen, hogy a pályamunka szerzője elkövetett mindent, hogy a rendelkezésére álló idő alatt a kitűzött kérdést, a mennyire a dolog természete engedi, megoldhassa; kétségtelen, hogy e célból nagy munkát végzett, mert több mint hatvan-féle búzát elemzett; igaz, hogy kísérleti adatait nem közli mind s ennél fogva az eredmények megbízhatósága nem ítéltető meg kellőképen, de viszont: ha a pályamunka szerzője utasítatit az összeállításban mutatkozó hiányok pótlására, a munkájában felsorolt adatok bizonyára értékesekké válnak s a jövőben nagy szolgálatot tehetnek azoknak, a kik hasonló irányban foglalkoznak.

Mindezek alapján javasoljuk:

1. A kitűzött díj a « . . . magasbra nőnek » stb. című pályaműnek adassék ki.

2. A pályamű szerzője utasíttassék, hogy a munka összeállításában mutatkozó hézagokat és hiányokat pótolja.

Budapesten, 1893. május 4-én.

Dr. Schenek István.

Dr. Lengyel Béla.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s.

1893. május 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Zichy Antal t. t.; Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Hőgyes Endre, Jakab Elek, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás, r. tt.; Batizfalvy Sámuel, Csánki Dezső, Czobor Béla, Daday Jenő, Illosvay Lajos, Klein Gyula, Klug Nándor, Kunos Ignác, Lengyel Béla, Marczali Henrik, Némethy Géza, Schmidt Sándor l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

126. A főtitkár bemutatja Heller Ágost r., Farkas Lajos, Földes Béla, Kunos Ignác, Marczali Henrik, Nagy Ferencz és Némethy Géza l. tagok leveleit, a melyekben **taggá választásukért** köszönetüket fejezik ki. — Tudomásul van.

127. Az I. osztály pályázat-hirdetéseiben az 1894-ik évi Teleki-jutalomra tévedésből **vigjátékok** kívántattak, holott az Ügyrend értelmében 1894-ben is **szomorújátékok** pályáznak. — A tévedés helyreigazítása az Akad. Ért. legközelebbi füzetében közölteendő.

128. A vallás- és közoktatásügyi minister úr értesíti az Akadémiát, hogy a nem magyarajkú lakosoktól használt **keresztnevek jegyzékének** elkészítéseért a belügyminister úr köszönetét fejezte ki, a mihez a magáét is hozzácsatolja. — Örvendetes tudomásul van.

129. Az **Erdélyi M. Közművelődési Egyesület** meghívót küldött ez idei közgyűlésére. — Tudomásul van.

130. Kecskemét város törvényhatósága meghívja a M. Tud. Akadémiát **Katona József** születésének 100 éves **emlékünnepe**re. — Az Akadémia képviselőit Gyulai Pál rt., az I. osztály titkára kéri föl.

131. A **nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressus** elnöksége fölkéri az Akadémiát, hogy céljai elérésében támogassa. — Az Akadémia elnöksége fölkéri, hogy a kívánt támogatás mikéntjére nézve annak idején intézkedjék.

132. A **prágai cseh tudományos Akadémia** megküldvén kiadványait, csereviszonyt kér. — Az átirat áttétetik a könyvtári bizottsághoz, elintézés végett.

133. A **Smithson-intézet** a tőle hirdetett pályakérdéseket, tudomásvétel végett, megküldi. — Kiadatik a III. osztálynak.

134. A **Wahrmann-jutalom** szabályzatának szövegezésére küldött bizottság előterjeszti javaslatait. — Egy szó betoldásával elfogadtatik.

135. Az Akadémia ügyésze értesíti az Akadémiát, hogy a **Flór-alapítvány** (20.000 frt), járulékaival együtt befolyt s hogy az alapítvány felének kamatai a végrendelet értelmében történettudományi célokra fordítandók. — Áttétetik javaslattétel végett a II. osztályhoz.

136. A főtitkár bemutatja a **Festus-codex photographiai kiadását**, mely Ponori Thewrewk Emil gondozásában jelent meg. — Tudomásul van.

137. A **könyvtár részére érkezett ajándékok** közül kiemeli: 1. A honvédelmi ministerium könyvtárának jegyzékét; 2. Budapest főváros régiségeinek IV. füzetét; 3. A magyar Statisztikai Közlemények IV. kötetét (1892. évi áruforgalom); 4. Az E. M. K. E. 1892—3. évi jelentését; 5. Földes Béla lt. «Társadalmi gazdaságtan» című munkáját. — Köszönettel vétetnek.

138. Felolvassa az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványok** jegyzékét.

139. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **Beöthy Zsolt** és **Szilágyi Sándor** r. tagokat kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ülése.

1893. május 29-én.

Dr. **Than K.** elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: **Entz Géza**, **b. Eötvös Loránd**, **Fröhlich Izidor**, **Heller Ágost**, **Högyes Endre**, **König Gyula**, **Krenner József**, **Szily Kálmán**, **Thanhoffer Lajos** r. tt., **Batizfalvy Samu**, **Daday Jenő**, **Ilosvay Lajos**, **Klein Gyula**, **Klug Nándor**, **Lengyel Béla**, **Schmidt Sándor** l. tt.; egyéb osztályokból: **Vécsey Tamás** rt. Jegyző: **Szabó József**, osztálytitkár.

140. **THANOFFER LAJOS** r. t.: «Eszközök és mikroskopi technikai eljárások».

141. **SZILY KÁLMÁN** r. t.: «A binomiális tényezők négyzetének összegéről».

142. **HANKÓ JÓZSEF** főreáliskolai tanár részéről «Növény-chemiai vizsgálatok», bemutatja **Lengyel Béla** l. t.

143. **SZABÓ JÓZSEF** r. t.: «Ásványtana új kiadását mutatja be».

144. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr felkéri **THANOFFER LAJOS** és **LENGYEL BÉLA** urakat.

Harmadik igazgatósági ülés.

1893. május 29.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: **Szász Károly** másod-elnök, **Beöthy Zsolt**, **gr. Desseffy Aurél**, **Gyulai Pál**, **Szabó József**, **Than Károly**, **Zichy Antal** ig. tagok. — Jegyző: **Szily Kálmán**, főtitkár.

29. Elnök úr **Beöthy Zsolt** ig. tagot, ki először vesz részt az Igazgató Tanács ülésein, üdvözlőlvén, jelenti, hogy ez ülést a **gr. Széchenyi István**féle kéziratok megvásárlására nézve a **Tasner Antal** örököseivel kötött egyezmény végleges lebonyolítása végett hívta össze.

30. **Fejérfataky Kálmán** ügyész úr részletesen megismerteti az

egész ügy állását és a Tasner-örökösök részéről a következő ajánlatot terjeszti elő:

Nagytekintetű Igazgató Tanács!

Minthogy a M. Tudományos Akadémia a Széchenyi-féle szellemi hagyatéknak megvétele tárgyában az 1887. évi április hó 3-án 283. szám alatt hozott határozatát tartalmazó kiírt cikk *a)* betűje alatt kinyilatkoztatta: «hogy az illető szerződés 3. pontja értelmében netalán önként beérkező vagy örökség útján történő adakozások elfogadásától és kiszolgáltatásától — természetesen további leszámolások fenhagyása mellett — nem fog vonakodni». — Másrészről pedig, minthogy a M. Tud. Akadémia a birtokába átment szellemi hagyatéknak kiadmányozása után eredetileg kikötött 20%-nak egyszer s mindenkorra, azaz örök-időkre szándékolt megváltása fejében a hivatkozott cikkben foglalt határozat szerint részünkre 2000 frtot felajánlott, a mely összeget azonban — mint azt az Akadémia méltóságos Elnökéhez mult évi szeptember hó 8-án tisztelettel intézett indokolásomban szerencsém volt bővebben kifejteni — el nem fogadhattam, mindezeknél fogva legyen szabad ez úttal véglegesen kérelmezni, méltóztatnék a megajánlott 2000 frtnyi összeget legalább 3500 frtra emelni.

Ezen kérésem teljesítése esetében pedig kérem a fent említett 3500, azaz: háromezeröttszáz forintokat folyó évi május hó 31-ig kezeimhez kifizetni.

Az ügynek ily módon történő finalizálása után kész vagyok a még kezeim közt lévő és Széchenyi-féle szellemi hagyatéknak tárgyát képező minden iratot, a fent említett összegnek kifizetése és nyugtázása alkalmával, a M. Tud. Akadémia méltóságos Elnökének még néhány igen nagyvárakú irattal együtt átszolgáltatni és az eredeti szerződésünkben kikötött 20%-nak örök időkre történő megváltása fejében a fenti módon s feltételek mellett kifizetett összegeket, az Akadémia egykori Elnökével kötött szerződésen előforduló névaláírásokkal ellátott nyugtán azon kijelentésünkkel véglegesen nyugtatni, hogy a m. tud. Akadémiának a fent jelzett *a)* betű alatt idézett nyilatkozatába is bele-nyugodva, a *b)* betű alatt tárgyalt 20% megváltására vonatkozólag mindennemű igényeinkről örök időkre lemondunk, és kért háromezeröttszáz, azaz: 3500 frtnak történt kifizetésük után ezen irányba semminemű követelést többé nem formálunk.

Budapest, 1893. május 26-án.

Tasner Géza, pénzügyi tanácsos.

Az Igazgató Tanács, beható tanácskozás után, e feltételeket elfogadja, a Tasner-örökösök részére 3500 frtot az Előre nem látott kiadások terhére kiutaltványoztat, mégis azon kikötéssel, hogy a Tasner-örökösök részéről az ügy véglegesítését tartalmazó szabályszerű nyugtán kívül, kötelező nyilatkozat vétessék arra nézve, hogy a Széchenyi szellemi hagyatékhöz tartozó és általuk Tasner Antaltól öröklött vagy az ő életére világosságot derítő iratokat mind átszolgáltatták s hogy ilyenek nálok nem maradtak, s a mennyiben netán mégis némelyek utólag előkerülnének, azokat a M. Tud. Akadémiának át fogják szolgáltatni; a még át nem adott iratok átvételével Zichy Antal ig. tagot és az ügyész urat bizza meg, s végül ez ügy végleges lebonyolítása alkalmából a Tasner-örökösöknek, az Akadémia nevében is, őszinte köszönetet szavaz, hogy gr. Széchenyi István nagybecsű iratait annyi éven át hűségesen megőrizték s a szétszóródástól az Akadémia és általa a nemzet részére megmentették.

31. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Beöthy Zsolt és gróf Dessewffy Aurél ig. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály ötödik ülése.

1893. június 5.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt. Jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György t. t. — Beóthy Zsolt, Goldzieher Ignác, Simonyi Zsigmond, P. Thewrewk Emil r. tt. — Arany László, Csengeri János, Halász Ignác, Kunos Ignác, Munkácsi Bernát, Szigeti József, Vadnai Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

145. BARTAL ANTAL l. t. «Találkozások a classicus és modern költészetben» című értekezését olvassa föl. — Birálatra adatik.

146. SIMONYI ZSIGMOND l. t. «A magyar nyelv egy külföldi egyetemen» című közleményét olvassa föl. — Az Értesítőbe adatik.

147. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és VADNAI KÁROLY l. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1893. június 8-án.

TÓTH LŐRINCZ r. t. elnöklete alatt. jelen voltak az illető osztályból: Fejérpataky László, Hampel József, Jakab Elek, Schwarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Alexander Bernát, Balássy Ferencz, Csaplár Benedek, Nagy Gyula, Óváry Lipót l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. Jegyző: Pauer Imre oszt. titkár.

148. WLASSICS GYULA r. t. felolvassa: «Az okság és a részesség a magyar büntetőjogban» című székfoglaló értekezését.

149. BALÁSSY FERENCZ l. t.: «A megyék és várispánságok közti különbség»-ről értekezik.

150. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek Jakab Elek r. és Nagy Gyula l. tagok.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1893. június 19-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt. Jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Hógyes Endre, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Török Aurél l. tt. — Más osztályokból: Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Fejérpataky László, Szilády Áron, Szilágyi Sándor r. tt. — Fröhlich Róbert l. t. — Jegyző: Szabó József osztálytitkár.

151. TÖRÖK AURÉL l. t. székfoglalója: «Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklyéiről.»

152. TÓTH GYULA részéről: «A sárga phosphornak egy új meghatározása módja», előterjeszti Than Károly r. t.

153. RADOS GUSZTÁV műegyetemi tanár részéről: «Új soralakok az «e» számára — valamint

154. SUTÁK JÓZSEF gymn. tanártól: «Egy Eisenstein-féle tétel új bizonyítása» előterjeszti König Gy. r. t.

155. VAS FRIGYES részéről közlemény a strassburgi gyógyszerintézet laboratoriumából a) «Adatok a heveny nicotin-mérgezés ismeretéhez» b) «Tanulmányok az idült nicotin-és alkohol-mérgezésekről», továbbá

156. HÖGYES FERENCZ részéről: «Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan végtag-állások fejlődéséről a gyermekkorban», bemutatta Högyes Endre r. t.

157. DADAY JENŐ l. t.: «Adatok az alföldi székes vizek mikrofaunájának ismeretéhez».

158. BUGARSZKY ISTVÁN részéről: «Vizsgálatok a chemiai statika köréből», beterjeszti Than Károly r. t.

159. STEINER LAJOS részéről: «a köralakú nyílás fényelhajlításához», beterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

160. KRENNER JÓZSEF «A magyarországi Wolfsbergit»-ről értekezik.

161. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök felkéri TÖRÖK AURÉL és DADAY JENŐ l. tag urakat.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma. Marczali Henrik *a társadalmi eszmények történeti fejlődéséről* irt tanulmányt. Mellőzvéen a dogmatikus, vallás és törvény meghatározta mintaképeket, csak azokat veszi szemügyre, melyeket az emberek szabad érintkezése állapított meg időről-időre, változó szükségéi szerint. — Zichy Antal *Gróf Széchenyi István irodalmi munkásságáról* ir, kinek megjelenése a közélet és az irodalom terén tüneményszerű volt. A mi Széchenyinek bár napi érdekekhez kötött műveit, emberileg szólva, halhatatlanná teszi, az a szellem, a nemes pathos, az önzéstől ment tiszta haza- és emberszeretet, melynek mindig megható nyilvánulásaival bármelyik művének majdnem minden oldalán találkozunk. E helyek előnyösen válnak ki az időnként divatozott nagy szavak és hangzatos szólamok azon tömegéből, mely elcsépeelt közhelyekké válva, méltó feledésbe sülyedett. Zichy Széchenyinek a *Lovakról* című első munkájával kezdi tanulmányát, majd három főművét, a *Hitelt*, *Világot* és *Stádiumot* ismerteti. — Hankó Vilmos *az agyagipar* című cikkében Wartha Vinczének az agyagipar technológiája cz. munkáját ismerteti, mely a Természettudományi társulat kiadásában jelent meg. Kúnos Ignác *Ada-Kálé és népéről* közöl ismertető tanulmányt (l. Értesítő IV. 227. lap). A szépirodalmi részben Schultz Johanna *Colette fogadalma* című regényének folytatása van. Lévy József *Emléksorok* címmel négy kisebb költeményt közöl. Csengeri János *Aeschylos Agamemnonából* közli a 774—965. versek fordítását, mutatványul a Kisfaludy-társaság

Széher Árpád-féle jutalmat nyert Oresteia fordításból. — Simonyi Jenő *Három szép új fali térkép* címmel ismerteti Kogutowicz-nak Magyarország, Afrika és Palesztina térképét, melyeket a Hülzel és társa magyar földrajzi intézete adott ki, s nagy elismeréssel szól rólok. — Kara Győző *adalékot* közöl Fábíán Gábor *Ossián-fordításához*. Az írók e művet megjelenésekor lelkesedéssel fogadták, ennek bizonyságául közli Kisfaludy Károlynak és gr. Széchenyi Istvánnak Fábíán Gáborhoz intézett eddig kiadatlan levelét. — Az *értesítőben* Klamarik János a magyarországi középiskolák újabb szervezete; Nagy Mór Lénaból, Gelléri Mór Ötven év a magyar ipar történetéből; Gering Hugó Edda fordítása; Kronos Ferencz Der Jesuitenorden und seine Rolle im Geschichtsleben in Ungarn, Schrauf Károly Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen című munkák vannak ismertetve. — Egy névtelen szerző a nemzeti színház műsorára tesz egy pár megjegyzést. Végén könyvészet van.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma. Than Károly *Egy magyar hadvezér mint chemikus* címmel érdekes tanulmányt írt Görgey Arthurról, ki 1848-ban a kókusdió olajnak chemiai összetételét vizsgálta, s az erről szóló értekezését ki is adta. E dolgozat nem azért érdekelhet minket magyarokat, mintha Görgey abban valami fényes új eredményt, vagy új tudományos igazságot leplezett volna le; sokkal érdekesebb ránk nézve annak művelődés-történeti jelentősége, mert e buvárkodás Görgey egyéniségének megalakulására nagy befolyással volt. Görgey a tudományos pályára készült, azonban a külső viszonyok elterelték róla. Szerző vizsgálja, miféle befolyással voltak Görgeynek chemiai tanulmányai eszejárására, és ebből folyólag miként tükröződik vissza értekezéséből tudományos jelleme. Már a lembergi egyetem segédtanárává volt kinevezve, midőn az 1848-ki események fejlődésére haza jött, lemondván a tanárságról. A harci események csakhamar a honvéd seregbe belépésre birták. Nem lehet azon kételkedni, ha személyes szerencséjére a tanári pályán maradhat, később mint bűvár és egyetemi tanár, egyikévé lett volna a legkiválóbb szaktudósoknak. Ekkor talán nem tűnt volna föl a világesemények láthatárán olyan fényes meteorként; de több mint valószínű, hogy e téren is, ha talán hosszabb idő lefolyásával, szintén sok babért aratott volna mint hadvezéri rövid pályafutásán, a martírság tövissei nélkül. Mindezek a bűvart és tudóst jellemző sajátságok, egy magában véve ugyan kisebb jelentőségű tudományos kérdés megoldásában félreismerhetetlenül nyilatkoznak, de teljes mértékben érvényre jutnak akkor, a mikor Görgey nemsokára mint hadvezér, szabadságharcunkban oly nagy szerepet játszott. Egy barátságos csevegés alkalmával Visegrádon a hírneves hadvezér chemiai tanulmányai forogván szóban, a következő észrevételt tette: «En katonai sikereimnek legnagyobb részét chemiai tanulmányaimnak köszönöm». Mikor a csevegőknek egyike arra kérte, magyarázza ezt meg neki, mert nem érti,

körülbelül a következőket felelte: Chemiai tanulmányaim közben tanultam azt meg, hogy pusztá okoskodásaiban, sőt megfigyeléseiben is mily sokféleképen csalódhatik az ember a valóság felől; de egyúttal azt is megtanultam, miféle módon lehet csalódásait sikeresen ellenőrizni és így a valóság fölismerésére biztosan eljutni. Szerző szól az exact tudományok hasznáról is. Szerinte Görgeynek esete ismét egy feltűnő példája annak, milyen nagy kulturjelentősége van az exact tudományokban való tisztán tudományos kiképeztetésnek, a gyakorlati működés oly terén is, melylyel az elvont tudományos buvázkodás látszólag semmi kapcsolatában nincsen. Az ő esete erős cáfolata is annak, a mit a czéhbeli paedagogusok nem egyszer hangoztatnak, hogy t. i. a chemia mint empirikus és még sok tekintetben fejletlen tudomány, nem igen alkalmas paedagogiai szempontból az értelem fejlesztésére. Szerinte a chemia mai tökéletlen fejlettsége mellett is, s talán éppen ezért, a reális gondolkodás elsajátítására fontosabb mint sok más tudományszak. — György Endre a kötött forgalmú földbirtokról és agrár-politikánk-ról tanulmányt irt azon statisztika kapcsán, melyet a földmivelésügyi miniszter bocsátott közre. A földmivelés természetén alapuló conservatív erények, a melyek oly szépen, s árny- és fényoldalaikban oly teljességgel jutottak kifejezésre a régi magyar középosztálynál, szintén ugyanezen alapon fejleszthetők ki jövőben is legteljesebb mértékben, és pedig annál inkább, mert természetes talajok is van a történeti fejlődésben. A mi többé vissza nem varázsolható, a hűbérrendszer teljes megszűnte után: a tulajdon állandóságát és a nemzet-család szép fogalmának egész a csúcsig való kiegészítését abban a körülírásban, melyet közjogunk adott a magyar nemesnek, ezt a megváltozott viszonyok között nem adhatjuk többé, de éppen azért kell helyettesítőkről gondoskodni, a melyek a földbirtok szabad forgalma nagy elvének lehető megóvása mellett, a korlátolt forgalom tagadhatatlanul nemzet-föntartó előnyeit lehetőleg biztosítsák. S mert a tulajdon-megkötöttség elvére visszatérni nem lehet; a kíváncsú célra való törekvés természetes talaja a birtoklás állandósítása lehet csak. Természetes, hogy a birtoklás állandósága föltételezi a tulajdon állandóságát, s így a legtermészetesebb és éppen azért leghelyesebb út az, melyet a földmivelési miniszter úr ismételve hangoztatott: a korlátolt forgalmú birtokok gazdasági kezelésében biztosítani a birtoklás lehetőleg nagy állandóságát, s ezen az úton keresni módot a nagy magyar socialis kérdés megoldására: a közép osztály rekonstruálására. A középosztály megerősítése, részben ujjáteremtése egyik legfontosabb föladata állami életünk socialis problémáinak. Az eszköz kétség kívül nem lehet más, mint az államkormány. Természetesen az actió méreteinek az adott jogi és közgazdasági viszonyokhoz kell simulnia. A hitbizományi javakra nézve az állami beleszólás csak tanácsadó és ellenőrző lehet. Ez ellenőrzésnek ha nem is joga, gyakorlata súlyosbítható az egyházi javaknál is. A kincstári, alapítványi, köz-

oktatásügyi birtokokon teljesen szabad keze van a kormánynak. Mindenesetre nagy mezej ez, mely áldásos aratással kecsegtet. — Zichy Antal Gróf Széchenyi István *irodalmi munkásságáról* szóló cikkét befejezi. Ebben publicistikai működésének második conservatív időszakát ismerteti. Előzőleg azonban az első, agitatori időszakába eső kisebb műveiről emlékezik meg. — Reményi Antal *New-Orleans bevételéről* írt cikket. A rabszolgasági kérdés óriási küzdelmet keltett az éjszak-amerikai Egyesült-Államokban. Tizenhárom állam, területre nézve nagyobb az Unióhoz hű maradt államokénál, bontotta ki az elszakadás lobogóját. A harcz, mely 1861. évi márczius havában vette kezdetét, négy éven át dühöngött úgy a szárazföldön, mint a vizen, és miután több mint egy millió ember életének áldozatába került, az éjszakaiak teljes győzelmével végződött. E háború egyik legfényesebb haditénye volt New-Orleans bevétele Farragut admirális által. — A szépirodalmi részben Schultz Johanna *Colette fogadalma* című regénye ötödik közleményével be van fejezve. Gyulai Pál-tól *Egy ifju emlékkönyvébe* című eredeti költeménye van közölve. Radó Antal Musset Alfréd *októberi éj* című költeményét fordította le. — Egy névtelen író *Heine dalok könyve magyarul* címmel Endrődi-nak Heine fordításáról írt bíráló tanulmányt. Az *értesítőben* Paul Janet: a politikai tudomány története, Újhegyi: Budavár keletkezése és hadtörténeti multja. Éble Gábor: Károlyi Ferencz gróf és kora című munkák vannak ismertetve. Brózik Károly helyreigazítást közöl Simonyi Jenőnek három szép új fali térképről a mult füzetben megjelent ismertetésére. Végül könyvészet van.

2. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK második füzetében a nagyobb cikkek sorát Rényi Rezső «Magyar befolyás az olasz Karolingi mondákra és a Roland-regékre» című tanulmánya kezdi meg. Előre bocsátva, hogy Olaszország népének mondái, regéi jó részben idegen föld termékei, milyenek a karolingi mondakör, a britt Artus- és a német sz. Graal-mondák vegyítve észak, dél, nyugot népének regéivel, románczaival s a későbbi lovagregényekkel, részletesebben szól e népies regék elbeszéléseinek forrásáról, Nagy Károly császár paladinjai egyikének, Turpinus rheimsi érseknek krónikájáról. Ehhez járul a XII. században ismeretlen írótól egybegyűjtött és szerves egészszé egybefoglalt, de mindenben Turpinus krónikájára támaszkodó «Li Reali di Francia» című, olasz átdolgozásban először 1491-ben megjelent regekönyv. E regekönyv Magyarországgal erősen foglalkozik s különösen érdekes ránk nézve az a rege, mely Nagy Károlyt Fülöp magyar király leányától, a nagy lábú Bertától származtatja. A vén, de gyermektelen Pipin király követeket küld a magyar királyhoz, ki a rege szerint Pipin alattvalója; a követek megkérlik Berta kezét, ki kelletlenül bár, az öreg király nejevé lesz. Komornája, Elisetta, ki őt elkiséri a frankok királyához, szakasztott mássa Bertának, csakhogy ez utóbbinak egyik lába egy kissé nagyobb a másiknál.

Midőn Berta meglátja Pipint, nagyon elszomorodik s rá veszi Elisettát, hogy cseréljenek szerepet. Elisetta engedelmeskedik úrnőjének s ezzel Berta csaknem vesztét okozza magának. Elisetta rokonai elhurczoltatják őt a Magno folyó melletti erdőbe, hol sok viszontagság után egy vadászat alkalmával, melyen a leánya látogatására érkezett Fülöp király is résztvesz, Pipin, Lamberto vadász erdei lakában, véletlenül rá akad s annyira bele szeret, hogy díszes kocsijában (olaszul: carro) megtermékenyíti. E viszonyból származott fiú a folyó és kocsí nevé-ről Carro Magno nevet nyer s innen ered a rege szerint Nagy Károly Carlo Magno olasz neve. A Reali egy másik regéje Rolandnak is magyar származást tulajdonít. E regék közlése után Rényi a történelmi összefüggést kutatja, s a magyar hatást a X. századi olasz hadjáratokban találja meg, midőn őseink félszázad lefolyása alatt tízszer fordultak meg Itáliában s mind a tízszer borzasztó emlékeket hagytak maguk után. Minden jel arra mutat, hogy e regék keletkezése ideje összeesik a pogány magyarok olaszországi hadjárataival. — Nagy Iván irodalomtörténetünk egy elfeledett alakjával, a minorita «Juhász Máté-va» foglalkozik, kiről életrajzyűjteményeink is alig tudnak valamit. Juhász Máté Jász-Apáti város szülötte volt (szül. 1696., megh. 1776.) s «Szép-aitatos külömb-külömbféle Magyar Versek» czímen adta ki 1761-ben ma már nagyon ritka munkáját. Többek között ő irta azt a gróf Károlyi Sándor halálára irt búcsúztatót, melyet 1888-ban Éble Gábor, szerzőjét nem ismerve, közrebocsátott. Juhász említett kötetében ez a búcsúztató is benne van. — Török Konstantin «Orczy és Boethius» czímen adalékokat közöl br. Orczy Lőrincz fordító munkásságához. A mi Orczynak Boethiusból való fordításait illeti. értekező jelentősöknek tartja őket a viszony miatt, melyben egyéb, ethikai tartalmú írásaival vannak; az alapvető elemet találja bennök, mely áthatja feddőző költeményeit: csendes elvonultságban, lelke nyugasztaló szavában keresve a vigasztalást. E fordítások egyszersmind a háttért nyújtak arra, hogy sem erkölcsi, sem vallási felfogás tekintetében nem hatottak rá a francia philosophia szabados eszméi. Orczynak nem a tudós bölcsesség, a bölcsen élni tudás a szükséges: azokat fordítja Boethiusból, a mik tisztán ethikai tartalmúak, a philosophiaiakat nem bántja, mert nehéz őket érteni. — Bánóczy József «Kisfaludy Károly műveinek új kiadása» czímen pontosan összehasonlítja századunk e kiváló írójának edícióit, melyek (az értekezőtől sajtó alá rendezett hetedik kiadáson kívül) hat ízben jelentek meg s a legrészletesebb összevetés után konstatálja, hogy a régi Kisfaludy jelentékenyen eltér az újtól, a mennyiben amabban a szöveg nincs mindenütt hiven és változtatás nélkül közölve; hiányzanak a szövegből szók, egész sorok és közbeszólások; régi jelzések akárhány színműben elmaradtak, a hol kellett volna, viszont a kiadó a szereplőknek új jelzésekkel ad utasítást, melyek az eredeti értelemnek nem egyszer rovására vannak; írásjelek elhagyása vagy módosítása többször kiforgatják a szöveget

jelentéséből; a mai társadalmi formákhoz s a mai irodalmi nyelvhez hozza közelebb a szöveget, a mellett, hogy a költő merészebb újításait is mellőzi vagy mérsékli; végre állandósult sajtóhibák nem egy versnek képeit és kifejezéseit rontják és zavarják. — Az «Adattár» részben «Balassi Bálint életéhez» találunk adalékokat, melyek különösen nejével történt egybekelésének s azzal az alkalommal a sárospataki várnak általa történt elfoglalásának eseményeihez nyújtanak részletező felvilágosítást. — «Hell Miksa levelei» nemzeti tudományosságunk történetéhez szolgáltatnak becses adatokat. Hell Miksa korának legkiválóbb csillagászaival állott összeköttetésben, s midőn az 1769-iki Vénus-átvonulás ideje közeledett, mely ez alkalommal a Föld éjszaki részén volt látható, a dán kormány őt szólította fel ezen, a Föld és Nap közti távolság kiszámítására annyira fontos megfigyelés végrehajtására, mely célból a norvégiai Wardoehuusba rendezett expedíció költségének fedezését Dánia magára vállalta. A csillagászati kutatások mellett a magyar őstörténet és nyelveredet is élenken érdekelte. — «Fabián Gábor levelezése» Toldy Ferenczczel való benső barátságát világítja meg. — A *Könyvismertetés* rovat a következő czikkeket tartalmazza: Cserhalmi Hecht Irén: «A francia romanticismus korszaka; a magyar drámairodalom történetéből» ismerteti Bánóczy József; Hartl W. és Schrauf Károly: «Nachträge zum dritten Bande von Jos. Ritter von Aschbach's Geschichte der Wiener Universität» ism. S. z. Á.; «Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1891—92-iki középiskolai értesítőkhben» ism. B. F. — Vegyes följegyzések és könyvészeti repertorium zárják be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE. 1893. évi *április havi* füzetében Mucius «A közigazgatás reformjához» cím alatt értekezik a küszöbön álló nagy reformműveletről. — A közvéleményben ma már megérlelődött az a meggyőződés, hogy közigazgatásunk rossz és tarthatatlan, hogy azt újjá kell alkotni. A mi ellentét még tartja magát, az a megye független önkormányzati jogára és a tisztviselő-választásra nézve forog fenn. Pedig nyilvánvaló, hogy az állami közigazgatással szemben önkormányzatról, mint egyenrangú fogalomról beszélni helytelenség. A közigazgatás az államhatalom egyik ágazatának: a végrehajtó hatalomnak alkatrésze, tehát a független önkormányzati jog csupán az államot illeti meg. Csak a gyakorlati czélszerűség kérdése azután, vajjon saját szervei által, vagy közvetve, más testületek igénybevételével gyakorolja-e jogát. A megyét is, mint erkölcsi testületet, helyesen tehát csakis az államérdekbe nem ütköző feladatainak megvalósítása, vagyis a házjog illetheti meg, azontúl már csak engedményezett hatáskörrel lehet szó. A mai rendszer legfőbb hátrányát a megyék, járások, községi körök önkényes és helytelen területi beosztása okozza, melynek súlya azután az egész igazságszolgáltatási, pénzügyi, katonai, képviselőválasztási, közigazgatási organiszációban érezhető. De belső szervezet tekintetében sem felel meg a mai rendszer; apparátusa

mind minőség, mind mennyiség tekintetében elégtelen. A reform nagy munkája okvetetlenül bizonyos sorrend megállapítását követeli meg. Első sorban azon feladatok állapítandók meg, melyeket az állam tartozik megoldani, másrészt azok, melyek a helyi autonómia házi, öngazgatási ügykörébe tartoznak. Ezután a szervezetet és annak kereteit kell megalkotni, ezzel kapcsolatban pedig a szükséges hivatali statusra, ennek minősítésére, a közigazgatási szaktanfolyamokra, a pragmatikára, a közigazgatási és fegyelmi bíróságra vonatkozó törvények alkotandók meg, végül a reformalkotások életbelépésének sorrendje volna meghatározandó. A reform súlypontja a közigazgatási szervezetben és kereteinek meghatározásában fekszik. Az első lényeges szempont a közhatalosi szervezet tagozatainak helyes felállítása és a megfelelő területi beosztás. A vármegyék tehát a terület és népesség, annak általános érdekei méltatásával kikerekítendő, az eddigi különbségek kiegyenlítendő. A járások nagyobb kiterjedésű kerületekké bővítendő, úgy hogy a közigazgatási keret egybeessen a járáshirósággal, adóhivatal területével. Az eddigi kisközségek helyett legalább 3000 lelket számláló egységek alakítandók, faluközségek alakjában. A vármegye élén az állami igazgatás intézőjeül egy megyefőnök áll, kit a közigazgatás intézésében a megyei alifőnök támogat, mindkettő felelős államigazgatási szerv minőségében. Az állami közigazgatás összes kérdéseit a megyei tanács kezeli, mely a közigazgatás szakai szerint osztályokra ágazik s mely egyúttal vitás és fegyelmi ügyekben főlebbviteli forum. A járás helyébe alakítandó kerület autonóm szervezettel ruházandó fel, élén felelős államigazgatási szerv gyanánt a kerületi főnök áll, ki szakközvegekkel rendelkezik s elnöke a kerületi képviselőtestületnek. Az eddigi kisközség megszűnik és faluközségekbe csoportosíttatik, élén a csoport-, illetve községi főnökkel, míg a helyi érdekű ügyekben a községi tanács intézkedik. Igen fontos részlete a reformnak a községeknek, erkölcsi és anyagi képességeik fokához képest, több kategóriába való osztályozása. Czélszerűnek látszik, hogy a mostani kisközségekből alakítandó faluközségen kívül mezőváros, vagy vásárhely, rendezett város és szabad város kategóriája állíttassék fel, e jellegüknek megfelelőleg meghatározott feladatkörrel és szervezettel. — *Dr. Ráth Zoltán* «Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk» című tanulmányának harmadik közleményét bocsátja közre. Kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — *Waldmayer Károly* «A monarchia jegybankja az 1878-iki reform óta» című értekezésében előadja az osztrák-magyar bank történetét a legutóbbi 15 év folyamán. A bank magyarországi működésére törvényes alapot az 1878-ki XXV. t.-czikkel nyert, mely megfelelő szervezetet és jogi szabályozást adott neki. De nemcsak a szervezet öltött új alakot, hanem az anyagi és üzleti intézmények nagy része is gyökeresen megváltozott. A jegy kibocsátás tekintetében legfontosabb reform-intézkedések az 1888. jan. 1-én életbe lépett határozatok, melyek szerint a forgalomban levő bankjegyek teljes összegének legalább $\frac{2}{3}$ részben az érczkészlet

által, a bankjegyforgalom maradékának pedig bankszerűleg kell fedezve lenni, egyúttal pedig a német banktörvény szerinti jegyforgalmi rendszer hozatott be, úgy hogy a bankjegy-állomány abszolút határolása eselik, de az érczkészletet 200 millió frton túl meghaladó összeg után 5%, adó fizetendő. Az érczkészlet, főleg a banknak az aranybeszerzésre irányuló igyekezete miatt állandó emelkedést mutat, 1878 óta 153·8 millió frtról — 67·3 millió aranyban. 86·5 millió frt ezüstben — 289·1 millió frtra. 103·2 m. aranyban 168·8 m. ezüstben és 16·9 m. aranyváltókban — emelkedett. Megjegyzendő ugyanis, hogy 1888 óta az érczkészlet harmadik nemét az aranyváltók teszik. Ekkor ugyanis felhatalmazást nyert a bank, hogy az államjegyek kényszerforgalmának idejére az aranyváltókat 30 millió forint erejéig érczkészletébe beszámíthassa. A szorosan vett érczkészlet (az aranyváltók nélkül) 15 év alatt 76·9%-kal növekedett. A bankjegy-forgalommal szemben; mely 1892-ben 470·4 millió frtot tett, a viszony a következő volt: ércz által fedezve volt 61·4%, érczkészlet és leszámítolás által fedezve volt 98·0%. a bankszerű fedezet feleslegre 3·2%-ot, a bankjegytartalék 18·7 millió frtot tett 1878 óta azonban az egyes üzletágak is új alapokon fejlődtek. A legjelentékenyebb reformok első sorban a hitelengedélyezés szervezésére és a váltó-leszámítolásra terjedtek ki. Bécsben és Budapesten főintézetek állítottak fel, a magyar bankpiacoknak külön, el nem vonható 50 millió forint bocsátatott rendelkezésükre, de legfőképp a fiókinézetek szaporítása. bankkerületek alakítása s ezek fontosabb piacain bankmellékhelyek felállítását által terjesztetett ki a bank működési köre. Jelenleg Ausztriában 35 bankintézet áll fenn 61 mellékhelylyel és 542 levelező czéggel, a magyar államban 22 fiókinézet 74 mellékhelylyel és 863 levelező czéggel, egy-egy bankkerület átlagos területe Ausztriában 8572 □ km., Magyarországon 14650 □ km. A váltóleszámítolás 15 évi eredménye: a darabszám 341,653-ról 884,840-re emelkedett, az értékösszeg 593·8 millió frtról 817·9 millióra. Különösen kiemelendő a váltók átlagos összegének 45·26%-nyi apadása (1688 frtról 924 frtra) és a visszautasított váltók alacsony aránya (6·72-ről 2·68-ra). A magyar fiókinézetekben a váltók átlagos összege az utolsó 5 évben a főátlag számánál (1053) mintegy 42·5%-kal kisebb volt. Érdekes, hogy 1892-ben már 46·45% esett a 300 frton aluli váltókra. Egy másik üzletág, a közraktáraktól kiállított zálogjegyek leszámítolása mindeddig nem mutat fel jelentékeny eredményeket. Ellenben a lombard-üzlet tekintélyes, 20—40 millió frt között váltakozó összeggel szerepel. Nagyfokú fejlődést mutat és virágzó üzletágot képez a letéteknek kezelésre való átvétele. 1880 óta a letétek száma 3643-ról 80801-re, az értékpapírok névértéke pedig 126·5 mill. frtról 529·8 millióra emelkedett. A giro-forgalom fejlődése ismeretes. Fontos a főtanácsnak f. é. febr. 23-án hozott azon határozata, mely szerint jövőre váltók leszámítolásra rendszerint csak oly egvényektől vétetnek át, kiknek a banknál giro-számlájuk van, mely intézkedés következtében a giro-számla-tulajdonosok számának jelentékeny szapo-

rodása várható. — Érdekes, hogy Magyarországon már 1888 óta mindig sokkal több leszámítolási üzletfél vett részt a giro-forgalomban, mint Ausztriában. 1892. december 31-én a hányad kitett a budapesti főintézetnél $76\cdot21\%$ -ot, a magyar fiókéntézeteknél $54\cdot60\%$ -ot, a bécsi főintézetnél $30\cdot09\%$ -ot, az osztrák fiókéntézeteknél $26\cdot63\%$ -ot. A giroforgalom fejlődése következtében az utalványozási üzlet évről-évre hanyatlik, 1878 óta 58.288 darabról és 184.8 m. frtnyi összegről szóló bankutalványok száma 1892-ben 17.659 db. és 35.6 m. frt. értékre szállt alá. A bizományi beszedési üzlet jelentékenyen fejlődött. 1878-ban a beszedési összeg $4\frac{1}{2}$ m. frtot tett, 1892-ben 144.837 db. váltó és értékpapir nyújtott be 38.5 m. frttal. Végül a banknak jelzáloghitel-üzlete méltatandó. Hogy jegybank létére oly szerencsésen tud e téren is működni a bank, abban találja magyarázatát, hogy ezen üzletág teljesen külön van szervezve, úgy hogy valójában a bank ezen osztálya mint külön záloglevél-intézet működik. A zálogleveleknek kélendőségüket teljes meghízhatóságuk szerezte, mely egyrésről a kölcsönnyújtásban követelt szigorú óvatosságon, másrésről azon körülményen alapszik, hogy a záloglevelekért még a bank egész ingó és ingatlan vagyona is kezeshetik. A jelzáloghitel-osztály a magyar kölcsönüzletek folytonos szaporodása következtében mindinkább magyar jelleget ölt. Nem helyes azon állítás, hogy a bank jelzáloghitelét csak kevesen és jobbra nagy urak élvezik. A 15 év adatai szerint a kisbirtokra nyújtott jelzálogkölcsönök mutatják a legnagyobb fokú szaporodást; hozzájárul ehhez még azon tény is, hogy pl. 1892-ben az összes követeléseknek már $42\cdot9\%$ -a esett a 10.000 frton aluli kölcsönökre. Jellemző, hogy a kisbirtokra adott kölcsönökből 97% , a jelzálogkölcsönök összes állományából pedig 79% esik Magyarországra. Az üzletág jövedelme a lefolyt évtizedben évenként átlag 1.03 mill. frtra rúgott. — A «Közgazdasági havi krónika»-ban dr. Mandello Károly márczius hó nevezetesebb gazdasági eseményeiről számol be, magyarázó megjegyzéseket fűzve hozzájuk. — Az «Irodalmi Szemlé»-ben az «Országos iparegyesület» közli Emlékiratát a köszénkérdés tárgyában, melyben azon alternativa mellett foglal állást, hogy a köszénkérdés a hazai széntermelés fejlesztése útján oldandó meg; minthogy azonban a gyors megoldás a széntfogyasztásra utalt összipar vitális érdeke, sürgős intézkedések szükségesek, melyek három pontba foglalhatók, ezek: 1. a széntulajdon kérdésének törvényhozási szabályozása és a kutatás szabaddá tétele, 2. a nevezetesebb széntvidékeknek megfelelő vasúti összeköttetésekkel való ellátása és 3. a szénszállítási tarifáknak célszerű reformja. — A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. Fenyvessy József a «Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft» és a «Preussische Jahrbücher» egy-egy cikkét ismerteti. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. Halász Sándor «A víziutak és vasutak igénybevétele Magyarországon és versenyszerű befolyásuk a szállítási díjak csökkentésére» cím alatt von párhuzamot a két nagy közlekedési tényező szereplése

között. Hogy a személyszállításban, főleg a szállított személyek számát tekintve, nem mutatkozik hanyatlás, azt a rövid járatú és főképp a helyi forgalom (névszerint Budapesten) föllendülése okozza. A végzett személykilométerekben, de leginkább az üzleti eredményekben nyilatkozik a verseny nyomása szembeszökően. Ez utóbbira jellemző példa a Dunagőzhajózási-társaság, mely 1878-ban 3·2 millió utas szállítása mellett még 3·6 millió frt bevételt ért el, 1890-ben 3·5 millió utas után csak 1·6 millió frtot. Másként alakul a helyzet az áruszállítás körül, mi főképp azon két körülményre vezethető vissza, hogy egy részt nyugatra irányuló forgalomra nézve, mely főleg tömegárúkból áll, a vízi szállítás kiváló előnyökkel jár, másrészt a keletre irányuló forgalom tekintetében pedig, a vízi utak természetes utirányokul és kész szállítási módokul kínálkoznak. Innen van, hogy a vízi áruforgalom a vasutak nagy fokú versenye daczára bizonyos rendszeres fejlődést mutat, ugyanis a vízi utakon szállított tonnák száma 1881 óta 1890-ig 1·8 millióról 2·8 millióra, a végzett tonnakilométereké pedig 678 millióról 1002 millióra emelkedett, míg a vasúti szállítás megfelelő számai 13·8—21·2 tonna és 1621—2797 tonna kilom. A mi a forgalmi tényezők versenyének hatását illeti a szállítási díjakra nézve, a lényeges fordulat az utolsó évtizedben következett be: az államvasúti politika mind jobban érvényesülve, célutudatosan szervezett általános versenyt inaugurált, melynek hatása alatt a víziuti vállalatok is kénytelenek voltak a versenyvonalakon díjszabásaikat megfelelően leszállítani, mit értekező számadatokkal illusztrál. — *Fellner Frigyes* második közleménnyel fejezi be «A nemzeti vagyon becsléséről» írt czikkét. Értekező első sorban a nemzeti vagyon becslésében követett módszereket ismerteti. Első nagy osztálya e módszereknek az objectiv módszer, mely a vagyon gazdasági, anyagi oldalára van alapítva és arra irányul, hogy a nemzet rendelkezésére álló vagyontárgyak pénzértékét közvetlenül pubatolja ki. E módszer alkalmazói Rümelin és Schall. A subjectiv módszer ellenben a vagyon jogi-alaki természetén sarkal és a népegészen létező minden egyes vagyonalany vagyonának kipubatolására és a nyert eredmény összesítésére törekszik. Alkalmazása ott ajánlatos, a hol általános vagyonadó vagy jövedelemadó áll fenn. E módot alkalmazta Giffen, az angol income-taxra támaszkodva. A Foville-féle módszer a tőkeadó más nemére, a tulajdonost cserélő vagyonra vetett tőkeadóra van alapítva. Mind szélesebb körben talál mivelőkre az indirect módszer, mely a csak megközelítőleg meghatározható nemzeti vagyon helyett a nemzeti jóllét jelenségeit kutatja, a különböző gazdasági és gazdasági vonatkozású statisztikai anyag felhasználásával. Ez irány mivelői közé sorakoznak Michaelis, ki főképp a háztartások gazdasági helyzetére (lakásviszonyok, cselédtartás) alapítja vizsgálódásait, Geyer, ki a jóllét fokmérőül a fogyasztási szám és az építkezési szám összegét veszi, Neumann, továbbá Philipp, ki a népesedési problémával kapcsolatban kutatja a nemzeti vagyonosság terjedését, Neumann-Spallart, ki a

gazdasági állapot mérésére a népesség gazdasági vonatkozású viszonyait megvilágító mindennemű jelenség alapján törekszik; és végül Losch, ki a nemzeti vagyon és jövedelem kutatását egybefoglalja, kifejtve, hogy a vizsgálódásnak az egyéni gazdasági erőviszonyok meghatározásából kiindulva fokozatosan kell történnie a népesség-, hivatás- és jövedelemtagozat alapján. A tudományos eredmények összegzésében értekező kiemeli, hogy a direct módszerek hiányossága az indirect módszernek követésére: a nemzeti jóllét fokának vizsgálatára indították a kutatókat. Külön részben számol be értekező a nemzeti vagyon hivatalos megállapításának eredményeiről, végül pedig függékben a hazánk nemzeti vagyonának becslésére vonatkozólag rendelkezésre álló adatok hiányosságát illusztrálja. — A 142. lapra terjedő füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

Ugyane folyóirat *májusi számban dr. Jekelfalussy József* közli a M. T. Akadémiának f. é. április hó 24-én tartott összes ülésében felolvasott «Emlékeszédét Keleti Károlyról.» Keleti német eredetű családból származott; atyja Klette Károly, mint fiatal festőművész Drezdából szakadt hazánkba és Pozsonyban telepedett meg, hol 1833. július 18-án született Károly nevű fia. Az a belső átalakulás, mely a német család fiából szívvel-lélekkel magyar érzésű férfit képezett, korán kezdődött. Már az atyai házban magyar szellem uralkodott, az alapvető befolyást mégis az iskola, a piarista rend budai gymnasiumának hazafias szellemű oktatása gyakorolta Keletire. Mint 16 éves ifjú honvédtűzérnek állva be, végig szenvedte a szabadságharcot. Annak leveretése után, hogy a hadseregbe való besoroztatást kikerülje, előbb Alcsuthon gazdasági, majd Szolnokon polgári hivatálnok lett. Időközben mint magántanuló végezte el a szabadságharcban felbeszakított iskolai tanulmányait, valamint a jogot is s ez utóbbiból Pozsonyban tett vizsgákat. Keleti az ötvenes évek végéig maradt kis hivatalában, ekkor hazafiságból — nem akarva az erőszakos adóexecutiók közegéül szolgálni. — megvált tőle. A fővárosba visszatértevel életének, szellemi és jellembeli kiképződésének új korszaka nyílt meg. Sűrű érintkezésbe jött a magyar szellemi élet tagjaival, igen sok vezérlő alakjával, nem egynek állandó barátságát nyerte meg. A legtermékenyebb hatással azonban báró Eötvös József ismeretsége volt Keletire. A viszony az évek folyamán mind szorosabbá vált. Eötvös megismerte s mind jobban méltatta Keleti tehetségét, belevonta munkakörébe, végül a saját lapjának, a «Politikai Hetilap»-nak szerkesztését is rá bízta. Az egyesült munkának ezen korszaka rendkívül művelő és fejlesztő hatással volt Keleti nézeteinek tisztulására, tehetségének érlelésére. — Keleti Szolnokról feljövén, Budapesten előbb különféle hirlapoknál keresett alkalmazást és tollal tartotta fenn magát, majd a m. földhitelintézet megalakulásakor ennek tisztviselőjévé lett és néhány év alatt, mint e tekintélyes hazai intézet tanácsjegyzője, szép állást, mint publicista és közgazdasági író pedig szép nevet vívott ki magának. A hivatásának és tehetségének

megfelelő tért azonban akkor találta meg, midőn Gorove minister őt a földművelés-, ipar-, és kereskedelmi ministeriumba osztálytanácsossá nevezte ki és az ott szervezett statisztikai osztály vezetésével bízta meg. — Ez osztályból teremtette Keleti szervező tehetsége, tudományos ambíciója az országos statisztikai hivatalt. Csakhamar, — már 1871-ben sikerült szívós erélyének kiemelni a statisztikai hivatalt eredeti szerény helyzetéből. Ő felségének 1871. április 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával felállított az önálló statisztikai hivatal, mely jóformán csak a személyi ügyekben tartozott a ministerium alá. Ez újítás keresztülvitelénél nem a személyes becsvágy vezette Keletit, mint sokan hitték. hanem egy magasabb eszményi cél: egész állami és társadalmi tevékenységünk független ellenőrző organumává, tudományos intézetté tenni a statisztikai hivatalt. — Keletinek, mint statisztikusnak első nagy sikere az 1870. népszámlálás végrehajtása volt. Kétszeresen nagy feladat volt ez a fiatal, újonnan szervezett hivatalra, mely azonban Keleti cél tudatos vezetése alatt becsülettel felelt meg annak. — A fiatal hivatal munkásságát nagyban hátráltatta az adatok beszerzésének nehézsége, mit főképp a beszolgáltatásokra hivatott hatóságok bizalmatlansága és ellen-szenve okozott. Keleti szükségesnek látta tehát törvényes kényszer-hatalmat nyerni a hivatalos statisztikai adatgyűjtések részére. E jogot az 1874-iki XXV. t.-cikk hozta meg, mely egyúttal a hivatalnak erős központi szervezetet adott s feladat- és jogkörét tüzetesen meghatározta. Keletinek a statisztikai hivatal fejlesztése, munkásságának fokozására kifejtett tevékenységéből még főképpen két mozzanat emelkedik ki: a külön magyar áruforgalmi statisztika megteremtése, mi egyúttal a hivatal tetemes kibővülését vonta maga után, és az 1880. évi népszámlálásnak már az egyéni laprendszerre fektetett végrehajtása. Ez utóbbi merész kezdemény volt, főleg hazai viszonyaink szempontjából, de a következmények teljesen igazolták. Keleti tevékeny részt vett a statisztika egyöntetű művelésének előmozdítását célzó nemzetközi statisztikai congressusokon is. Tekintélyes szerepet vitt az 1869-iki hágai, az 1872. pétervári congressusokon s az 1876-ban Budapesten tartott congressus eredményeiben nagy része volt az ő fáradhatatlan munkásságának. A congressusoknak szerepét ez időtől kezdve az állandó bizottság volt pótolandó, melynek elnökévé 1876-ban Keleti választott. — Keleti mint hírlapíró kezdte meg irodalmi működését. Nagyobb és maradandóbb tevékenységet azonban a közgazdasági szakirodalom terén fejtett ki. Első nagyobb munkája Baudrillart közgazdasági kézikönyvének átdolgozása volt, de már előzőleg sűrű egymásutánban jelentek meg kisebb-nagyobb közgazdasági tanulmányai a napilapok hasábjain, a «Budapesti Szemlé»-ben, s a «Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények»-ben, melyeknek szerkesztését a M. T. Akadémia megbízásából 1869-ben ő vette át. A kapocs közte és az Akadémia között, mely őt már 1868. márczius 18-án levelező tagjává választotta, innen kezdve szorosabbá vált; 1875. május 26-án rendes, 1890. május

8-án pedig igazgató tagjává választott. Akadémiai székét mint levelező tag 1868. október 19-én «A statisztika hivatalos és tudományos művelése» című értekezésével foglalta el, s több kisebb tanulmányán kívül csakhamar egy nagyobb önálló munkát adott ki «A telekadó és kataszter» címen. Említett művei azonban mégis inkább csak az előkészület stádiumát jelzik; teljesen kiforrott tehetségének első maradandó alkotása a «Hazánk és népe» című mű volt: a legelső magyar munka, mely hazánk gazdasági és közművelődési állapotait a társadalmi tudományok újabb fejlettségének megfelelőleg tárgyalja. Irányeszméje a műnek, hogy a meddő politikai harcok helyett a gazdasági és kulturális haladástól kell várni a magyar állam megszilárdulását. Keleti mint statisztikus a népességi statisztikát művelte nagy előszeretettel. Ismeretes az a nagy szolgálat, melyet e téren a nemzeti önbizalomnak tett, midőn a magyar faj terméketlenségéről terjesztett tévhitet kétségtelen adatokkal megczáfolta. Gyakorlati közgazdasági célokért is küzdött Keleti, szóval és tollal. Így a hazai ipar emelésének érdekében egy negyedszázadon át fáradozott társadalmi úton is. Az országos ipar-egyesületnek 1867-ben történt megalakulásakor egyik igazgatója, később több ízben alelnöke s mindvégig munkás tagja volt. Az e kérdésben irt dolgozatai telve vannak üdvös eszmékkel, főleg a kis- és nagyipar érdekeinek összeegyeztetése tekintetében. Sokat foglalkozott a mezőgazdasági statisztika kérdésével, főleg «A gyakorlati statisztika kézikönyve» című munkájában. Irodalmi munkásságának legkiválóbb terméke gyanánt maga Keleti azt a művet tekintette, mely az 1878. évi párizsi világkiállítás alkalmából «Magyarország közgazdasági és közművelődési állapotai» cím alatt jelent meg. És csakugyan az eszmék bősége és magvassága e művet a hazai szakirodalom egyik legkiválóbb munkájává teszi. Meggyőző erővel bizonyítja az ipar fejlesztésének szükségességét, azon indokolással, hogy a kulturálmam szerepét és terheit mint tisztán földművelő állam nem vállalhatjuk és nem viselhetjük el. — Kevésbe mult, hogy Keleti a közgazdasági eszméket, melyeket szelleme magában hordott, irányadó helyről meg nem valósíthatta. De az események hirtelen fordulata véget vetett egy napos államtitkárságának. A becsvágyát ért csalódást fáradhatatlan munkásságban igyekezett felejtetni. A nagy hivatalos műveletek mellett, melyek ez időben elfoglalták, Magyarország élelmezési statisztikáját készítette el egészen új alapokon. Azonkívül sűrűn irt közgazdasági és statisztikai tanulmányokat, melyek az Akadémiában s a különböző folyóiratokban láttak napvilágot. Foglalkozott igen fontos közgazdasági kérdésekkel, minők pl. az általános terméketlenség elleni biztosítás, a telepítések kérdése s kidolgozta egy nagy biztosító intézetnek és egy telepítési banknak egészen részletes tervezetét. Agitált Fiume kereskedelmének fejlesztése mellett, sokat buzgólkodott a Balkán félszigettel való kereskedelmi összeköttetéseink érdekében. Az 1885-ik évi budapesti országos kiállítás nagy jelentésének szerkesztésével megbízatván, bevezetés gya-

nánt újból egy kiváló — egész nagy kötetet tevő — tanulmányával gazdagította a szakirodalmat. A halál hirtelen, alkotó erejének teljében oltotta ki e fáradhatatlanul teremtő szellemet. — *Dr. Ráth Zoltán* «Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk» című tanulmányának negyedik közleményét vesszük. Kivonatát az egész dolgozat befejezése után fogjuk adni. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly az április havi nevezetesebb gazdasági eseményeket sorolja fel. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. bírálja Jász Géának «A fejlődés törvényei, különös tekintettel a társadalmi és gazdasági életre» című munkáját. — *Dr. Kovács Aladár* «Moscovitz Ivánnak «Önkormányzatunk 'mint alkotmányos garancia» című röpiratát ismerteti. A «Külföldi folyóiratok szemléjében» *dr. Fenyvessy József* az «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik», valamint a Schmoller-féle «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich» című folyóiratok egy-egy cikkét ismerteti. — A «Statisztikai Értesítőben» *dr. Vizneker Antal* «Magyarország népességének foglalkozási viszonyai a keresők és az eltartottak megkülönböztetésével» cím alatt mutatja be az 1890. népszámlálás idevonatkozó eredményeit. A foglalkozási statisztikától első sorban azon arányra nézve várunk tájékoztatást, a melyben a népesség kereső vagyis termelő és nem termelő elemre oszlik. Az elkülönítés azonban a gyakorlatban nem eszközölhető teljes biztonsággal s innen van, hogy pusztán a kereső népesség számadatai alapján nem lehet eléggé megbízható képet nyerni a népesség foglalkozás szerinti tagosulatáról, szükséges tehát, hogy az eltartottak is csoportosíttassanak azon foglalkozási ág szerint, melyhez eltartójuk s ennek kapcsán ők is tartoznak. Az 1890. népszámlálás az első hazánkban, mely az eltartó foglalkozását is kutatva, lehetővé tette a foglalkozási statisztikának e kombinációval való kiegészítését. Adatainkból kitűnik, hogy hazánk népességének — a napszamosok ideszámításával — kerek számban 75%-a tartozik az őstermelő osztályhoz, az iparforgalmi foglalkozásokra ellenben nem egészen 17% jut, vagyis a népességnek körülbelül $\frac{1}{6}$ -a, ezzel szemben Ausztriában körülbelül 60, Németországban 42, Svájcban 42, Franciaországban 49% esik az őstermelő osztályra, ugyanezen sorrendben pedig a bányászat-, ipar- és forgalomra 28·4, 45·5, 45·6 és 37·3%. Az állami, egyházi s községi szolgálatra Magyarország 3·8%-ával szemben 4·1, 4·9, 3·8 és 5·7%. Hazánk közjogi alkatrészei között jelentékeny eltéréseket találunk; ugyanis míg az őstermelésre Magyarországon napszamosok hozzászámításával 73—74%, az ipar és forgalomra pedig 17·76% esik, addig a társországokban az őstermelő osztály a népességnek 84·64% teszi, az ipar és forgalom ellenben csak 10·74% szerepel. Az értelmiségi kereset pedig az anyaországon 2·54%, Horvát-Szlavonországban 1·55%-ot képvisel. A részletes adatokat tekintve az értelmiségi keresetek a legnagyobb arányt a Duna Tisza közén mutatják (3·28) azután a Tisza jobb partján (2·77). Erdély már az országos átlagnak felel meg, a

többi országrész már az országos átlagon alul marad. A keleti országrészek magas arányszámát, mely különösen a nyugati megyékkel szemben feltűnő jelenség, főleg a népesség felekezeti összetételével lehet megmagyarázni, a különféle hitfelekezetek nagyszámú tanítói és papjai emelik ott oly magasra az értelmiségi keresetek arányszámát. A vármegyék között a legmagasabb arányszámmal szerepelnek Brassó (4·25%), Szeben (3·32%), Nagy-Küküllő (3·11%), Szepes (3·11%) stb., a legcsekélyebb arányszámokat ellenben Zágráb (1·01%), Lika-Krbava (1·10%), Varasd (1·15%) stb., szóval a horvát-szlavon megyéknél találjuk. A városok között 3 olyan van, melyekben ez arányszám meghaladja a 10%-ot, u. m. Zágráb, Maros-Vásárhely és Kolozsvár. Budapest arányszáma közepes 7·92%. Az őstermelésnél az országos átlagot (75%) három országrész mulja felül: Erdély 82·88%, a Tisza balpartja 80·23 és a Tisza-Maros szöge 79·50%-kal, a Duna-Tisza közt pedig az átlagon jelentékenyen alul marad (65%). Érdekes a városok százalékszámának összehasonlítása. Legmagasabb %-ot mutatják a valóságos földműves városoknak tekinthetők: Hódmező-Vásárhely (78·30%), Szabadka (71·81), Kecskemét (70·37), Szeged (60·60), Zombor (57·51) és Versecz (53·66). — Az ipar és forgalmi foglalkozások %-a épen ellenkező képet mutat. Az országrészek közül legjobban meghaladja az országos átlagot (17%), a Duna-Tisza köze (24·70), azután következik a Duna balpartja (20·34), a Tisza jobb partja (18·40%) és a Duna jobb partja (18·14%), ellenben az átlagon jóval alul maradnak: Erdély (12·16%), a Tisza balpartja (14·47) és a Tisza-Maros szöge (15·20). Az egyes vármegyéket tekintve, általában északi megyéink sorakoznak elől, míg a legkisebb arányt az erdélyi megyék között találjuk. A városok közül kiválnak Selmecz- és Bélabánya (64·99%), Fiume (63·36) és Kassa (59·24), Ha azonban a zavaró helyi körülményektől eltekintünk, úgy voltaképen Budapestet (57·33%) illeti meg az elsőség az iparos jelleg tekintetében. A 123 lapra terjedő füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

4. A MAGYAR NYELVÖR V. füzetében Schneider M. Vazul folytatja A szenvedő igealakokkal való mondat szerkesztésről szóló értekezését. A szenvedő igeforma a népnyelvből úgy szólván kiveszett, csak egyes félreeső dialectusokban akadunk még nyomára. A nép érti a jelentését, de esze-szája járását követve, cselekvőleg vagy -ód-, -öd-, -ös formával vagy az újabban föltartóztathatlanul terjedő particípium *lett*-es alakkal fejezi ki magát, a mely nyilván a német nyelv hatása alatt keletkezett, de vannak esetek, a mikor használatuk megengedhető, sőt az egyedül helyes; akkor, mikor a cselekvő alany se kitéve nincsen, se könnyen oda nem érhető s nem azt tartjuk a fődolognak, az alany mit tesz vagy tett, a tárgyon mi történik vagy történt, vagyis nem idő, hanem állapotjelzésre alkalmazhatók. Egyáltalán maradjanak el a szenvedő szerkezetek, mikor a cselekvő személy úgy is meg van nevezve, vagy mikor a szenvedő nem kifogá-

solható ugyan, de a cselekvő sokkal hangzatosabb. Óvakodjunk az „Esetleges panaszt az üzlet tulajdonosának tudomására *hozni kéretik*”-féle germanismustól, sőt kerüljük a szenvedő szerkezetet mindenkor, ha alkalmazása nem föltétlenül szükséges. — Halász Ignác a *fazék, fazok* s *borda* szavaknak az ugor szókinszhez tartozását mutatja ki. — Szinnyei József folytatólagosan közli a magyar nyelvbe átvett oláh szavakat; ilyenek: *bóta, bringa, brusztuj-lapi, buha, bukáta, bukluk, bulándra, bulz, burtuka, butój, butuk, buza, buzáta, buzsenyica, cáncol, cápa, carina, cibrik, cimborá, többnyire székely tájszók.* — Steuer János a csiki székelység nyelvét ismerteti, s ennek kapcsán új alapon osztályozza az összes székely nyelvjárásokat. Szerinte a székely tájszólások így oszlanak föl: I. **Nyugati székelység.** 1. Marosi nyelvjárás. 2. Keresztúri nyj. II. **Keleti székelység.** 1. Sóvidéki nyelvj. 2. Homoródi nyj. 3. Csíkmegyei nyj. A) Gyergyói nyj. B) Csíki nyj. 4. Háromszéki nyj. 5. Halmágyi nyj. 6. Hétfalusi nyj. 7. Moldvai csángó nyelvjárás. — Zolnai Gyula „Tájszó-tarlózat” címmel a folyamatban levő Tájszótárhoz szolgáltat adatokat egyes írók műveiből s a hírlapokból. — A Kisebb Közlemények sorában Ásbóth Öskár a Besztercei Szószedethen előforduló *zaponá*: „cortina” szóról mutatja ki, hogy szláv eredetű; Kertész Márton tiltakozik Horváth Gyula azon indítványa ellen, hogy a budai hölgyeknek a honvédszoborra szánt koszorúját ezzel a fölirattal lássák el: „Csatájok a megvédelmezett nép jog csatája volt”. — A szerkesztő válaszol a hozzáintézett nyelvészeti kérdésekre. — Mikó Pál egy nyílt levélben kikel a hírlapok éme germanismusa ellen: „*sixtinai* kápolna”, helyesen: *Sixtus kápolna*. — Népvilághagyományok.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Augusztus 15.

8. FÜZET.

A magyar nyelv hódítása az utolsó tíz év alatt.

(Kivonat *Vargha Gyula* lt. február 6-ikán tartott székfoglalójából).

Szerző a két legutóbbi népszámlálás adatai alapján arra a fontos kérdésre akar felelni, hogy a kétségbevonhatatlan gazdasági fejlődés és kulturális haladás mellett mekkora lépést tettünk a a nemzeti egység felé?

Fejtegetésében főleg az 1880. és 1890. évi népszámlálások adatainak összehasonlítására támaszkodik, de nem mellőzi a régibb adatokat sem, a mennyiben ezek az összehasonlításra alkalmasak. Sajnosan említi azonban, hogy Magyarország népesedésének története jóformán még parlagon hever s megközelítőleg sem ismerjük hazánk népszámát a különféle korszakokban, sem pedig azt, hogy a nyelvhátárok mikor, hol és miért tolódtak el s hol és mily arányban történt az idegen népfajok áthasonulása.

Azt az eddigi kutatások és a jelenlegi ethnografiai viszonyok ismerete alapján is kétségtelennek tartja, hogy a mai magyar faj, ép úgy mint a legtöbb európai nemzet, különféle népfajok vegyülékéből állt elő s a hazában lakó más ajkú népekkel nemcsak a történelmi múlt, hanem a vér közössége is összefűzi őt, a mi nagy mértékben megkönnyíti a nemzeti egység munkáját.

A Magyarbirodalom népének nyelv szerinti megoszlására hangyaszorgalmú statisztikusunknál, Fényes Eleknel találjuk az első megbízható adatokat, mert a század elején a magyar statisztikusok nesztorai, Schwartner csak azt mutatta ki, hogy hány községben laktak magyarok s hányban más nyelvűek, a mi azonban a magyarság létszámának kiszámítására egyáltalán nem szolgál támaszpontul. Fényes Elek egyházi névtárakból gyűjtötte össze úgy a nemzetiségek, mint a hitfelekezetekre vonatkozó adatokat s a későbbi népszámlálások ellenpróbája igazolja, hogy az ő adatai, megbízhatóság tekintetében, versenyeznek egy gondosan végrehajtott népszámlálás adataival.

Fényes a Magyarbirodalom 12.800,000 lélekre becsült összes népességéből a magyar nyelvűek számát 4.812,759-re tette, ha pedig a zsidóságnak — melyet Fényes külön nemzetiségnek számított — magyar ajkú részét a valószínűség szerint kiszámítva szintén a fentebbi összeghez csatoljuk, a magyar ajkúak ötven év előtti létszáma 4.912,000-re emelkedik. Az 1890. decz. 31-ki népszámlálás a Magyarbirodalom polgári népességében 7.426,730 magyar anyanyelvűt konstatált. E szerint a magyarság száma 1840-től 1890-ig 2.614,000 lélekkel vagyis 54·31%-kal szaporodott, míg a többi nemzetiség együttesen csak 1.855,000-rel, vagyis 22·92%-kal. A magyar anyanyelvűek egy fél századdal ezelőtt az összes népességnek csak 37%-át képezték, újabban már közel 43%-át. Természetesen a magyar anyaországban, Horvát-Szlavonországok nélkül, jóval kedvezőbb az arány, itt a magyarok számáránya az utóbbi évtized alatt 46·65%-ról 48·61-ra emelkedett. Ha tehát a fejlődés csak olyan arányokban tart tovább, mint a közel multban, egy évtized múlva az anyaországban már elérjük az abszolút többséget.

Ha nem ragaszkodunk az anyanyelvnek kissé szűkkörű fogalmához, hanem a magyarul tudás tágabb kritériumát fogadjuk el, az abszolút többséget már 1880-ban elértük. Az összes magyarul tudók száma a magyar anyaországban már 1880-ban 7·22 millióra vagyis az egész népességnek 52·60%-ra rúgott, 1890-ben pedig 8·40 millióra vagyis 55·74%-ra.

Nagyon helyes volt, hogy népszámlálásaink nem elégedtek meg az anyanyelv kutatásával, hanem az azon kívül beszélt nyelveket is tudakolták, mert ott, a hol a különböző nemzetiségek vegyesen laknak, összeházasodnak s két nyelvet egyenlő jól beszélnek, valamint ott is, a hol nyelvi tekintetben átalakulás folyik: az anyanyelv megállapítása bizonyos ingadozással történik; a beszélt más nyelvek kiderítése adja a tulajdonképeni correctivumot. A kettő együtt, a magyar anyanyelvűek és a magyarul is beszélő más ajkúak száma mutatja voltaképp a magyarság térfoglalását, mert a ki magyarul tud, az részese a magyar kulturának s a kultura közössége ép oly fontos összetartó kapocs, mint az állami közösség érzete.

Az 1880-ki népszámlálás a magyar anyaországban az idegen ajkúak között 817,668 magyarul beszélőt is talált, az 1890. évi pedig 1.077,892-öt; akkor az idegen ajkúaknak 11·57%-a beszélt magyarul, most 13·86%-a, s míg a magyar anyanyelvűek száma 10 év alatt 14·88%-kal növekedett, a magyarul is tudó más ajkúaké 31·83%-kal, a magyarul beszélők összes száma pedig 17·41%-kal.

Ez első tekintetre elég szép haladásnak látszik, de ha adatainkat közelebbről tekintjük, kielégítőnek még sem mondható.

A magyar nyelv tanításáról szóló 1879. XVIII. t.-czikk intentiójának megfelelőleg évről-évre fogyni kellene azok számának, kik az állam hivatalos nyelvét nem beszélik. Adataink azonban mást mutatnak. Igaz, hogy a lefolyt évtized alatt a magyarul tudó idegen ajkúak száma közel 280 ezerrel szaporodott, de az idegen ajkúak összes szaporodása (ide nem számítva Horvát-Szlavonországot) 721 ezerre rúgott, úgy hogy a magyar anyaországban 1890-ben 441 ezerrel több oly egyén találatott, ki az állam hivatalos nyelvét nem beszélte, mint 10 évvel korábban. A hét országrész közül a Duna jobb partján, a Duna-Tisza közén és a Tisza jobb partján apadt a magyarul nem tudók száma, ellenben a Duna balpartján 19 ezerrel, a Tisza balpartján 49 ezerrel, Erdélyben 72 ezerrel, a Tisza-Maros szögében pedig 87 ezerrel szaporodott. Legrosszabb az arány a túlnyomólag oláh ajkú megyékben, mint Krassó-Szörényben, Hunyadban, Alsó-Fehérben stb.

Értekező, minthogy tételes törvényeink következtében a Drávánál megszakad a magyar nyelv uralma, csak az anyaország nyelvviszonyaival foglalkozik tüzetesebben, de — tekintve a nagy arányokat öltött kivándorlást, mely tőlünk a társországokba folyik — a Drávántúli viszonyokra is vet egy futó tekintetet. Az 1880. évi népszámlálás Horvát-Szlavonországokban még csak 41,417 magyar anyanyelvűt talált, az 1890. évi ellenben 68,794-et, rövid tíz év alatt tehát számuk $66\frac{10}{100}\%$ -kal növekedett, s nemcsak a három szlavon megyében terjedtek el, hanem Belovár-Kőrös megyében is, hol 1880-ban még alig volt ezer magyar ember, 1890-ben már 8.424-et irt össze a horvát népszámlálás. Hogy a Horvát-Szlavonországba szakadt magyarság mennyire képes ellentállni a horvátosító iskola és a horvát-szerbekkel való érintkezés hatásának, szerző a nyelvismeretből próbál némi következtetést vonni. 1880-ban a magyar ajkúak közül 20.491, vagyis az összes számnak $49\frac{49}{100}\%$ -a, 1890-ben pedig 33.834, vagyis az összes számnak $49\frac{18}{100}\%$ -a tudott horvátul vagy szerbül. Az arányszám tehát változatlan maradt, körülbelül fele tudott akkor is, most is horvátul a társországokban élő magyaroknak. De a változatlan arányszám, az emelkedő abszolút számmal karöltve, mégis azt mutatja, hogy az elhorvátosítás nagy sikerrel folyik, mert az 1880-ban Horvát-Szlavonországban talált magyarok túlnyomó többsége régi lakos volt már ott s a huzamosabb idő alatt elég alkalma nyílt megtanulni a horvát nyelvet, ellenben az 1890-ben talált magyar ajkúaknak tetemes része új jövevény volt, ki többnyire a horvát nyelv ismerete nélkül vándorolt be s ha az erős bevándorlással lépést tudott tartani a horvát nyelv elsajátítása, úgy az csak egy hatalmas horvátosító áramlatnak lehet következménye. Különben állításunknak némileg ellenpróbája is van, a horvát-szerb anyanyelvűek közül magyarul is beszélők számában. A horvát-

szerbek közül 1880-ban még csak 6.696 beszélt magyarul, 1890-ben ellenben 25.776. Szó sincs róla, hogy a magyar nyelv ismerete a társországokban ily rohamosan terjedt volna, minden valószínűség a mellett szól, hogy a magyarul tudó horvátok szaporodását az ottani magyarok elhorvátosodása idézte elő, a kik beszélnek ugyan még magyarul is, de nem vallják már többé magukat magyaroknak s egy nemzedék alatt valószínűleg nemzeti nyelvüket is teljesen elfelejtik.

Értekező részletesen ismerteti városaink fontos szerepét a magyarosodás tekintetében. Korábban az a téves hit volt elterjedve, hogy városaink kevésbé magyarok, mint a vidék. Ez azonban határozottan nem áll, a vidéki népességben a magyar anyanyelvűek csak 45%-ot képeznek, a városi népességnek ellenben 68%-át képezik. A vidéken a magyarság az utóbbi tíz év alatt csak 12·73%-kal szaporodott, a városokban ellenben 23·80%-kal s ugyanezen idő alatt a más ajkúak szaporodása városainkban 3 perczentet sem tett. De nemcsak a magyar anyanyelvűek, hanem a magyarul is beszélő idegen ajkúak tekintetében is nagy a különbség. A vidéki népességben ezek egy évtized alatt 9·20%-ról 11·44%-ra emelkedtek, míg ellenben városainkban 27·94%-ról 35·27%-ra.

A vidéki népességben az összes magyarul tudók alig érik el az abszolút többséget, a városi népességben pedig közel járnak a 80%-hoz. A törvényhatósági és rendezett tanácsú városok közt e tekintetben alig van különbség, de van akkor, ha az idegen ajkúak közül magyarul beszélőket s azok szaporodását külön tekintjük. A törvényhatósági városokban az idegen ajkú népességnek 38·22%-a beszél magyarul, míg ellenben a rendezett tanácsú városokban, daczára, hogy ezekben a magyar anyanyelvűek több, mint 2%-kal erősebben vannak képviselve, csak 31·51%-a; jeléül annak, hogy a városokban nemcsak a kölcsönös érintkezés, hanem az iskolák s egyéb kulturális tényezők is hathatósan működnek a magyarosodás érdekében s minthogy a nagyobb városokban ezek a tényezők nagyobb mértékben vannak meg, a magyarosodás is gyorsabban halad. Innen van az, hogy pl. Temesvárott, daczára annak, hogy népességének csak 26·73%-a magyar, a lakosságnak már abszolút többsége, 54·21%-a tud magyarul. A magyarul tudók a 25 törvényhatósági város közül 20-ban képeznek abszolút többséget, 12-ben pedig a 90%-ot is erősen meghaladják. A 25 törvényhatósági város közül csak az egy Vercse az, hol a lakosságnak még egy ötöde (26%-a) sem tud magyarul. A 106 rendezett tanácsú város közt azonban már 10 ilyen találunk, többnyire a tót ajkú felvidéken; de az oláhság közepett is van egy pár ilyen városunk, Szász-Sebes és Karánsebes. Különben az ország keleti részében fekvő városainkban általában elég jól áll a magyarság

ügye; de itt-ott hanyatlást is látunk pl. Nagy-Enyeden, Szilágy-Somlyóban, Zilahon, az utóbbi évtized alatt tért vesztett a magyarság.

Régi tapasztalat, hogy a nők sokkal makacsabban ragaszkodnak nemzetiségükhöz, mint a férfiak, nemcsak a magyarosodás megy náluk nehezebben, a magyar nyelvet is kevésbé sajátítják el. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a nem magyar ajkú férfi lakosságból 638 ezer, vagyis az összes számnak 16·74%-a beszélt magyarul, míg a női népességből csak 439 ezer, csupán 11·09%. Több nemzetiség makacs ellenállását, olykor ellenszenvét, a magyarsággal szemben, részben az magyarázza meg, hogy a nő, kinek oly nagy befolyása van a családi szellem átalakítására, nagyon idegenkedik a magyar nyelvtől. De talán még nagyobb akadálya a magyarosodásnak a magyar faj túlságos simulékony-sága s ez a könnyűség, a melylyel a vele együtt élő népfajok nyelvét megtanulja. Érdekes szembeállítani azok számát, kik a különféle nemzetiségek közül magyarul is beszélnek, azokkal, kik a magyar anyanyelvűek közül az illető nemzetiségek nyelvét is beszélik. Magyarul beszél 500 ezer német, németül 783 ezer magyar, magyarul 228 ezer tót, tótul 269 ezer magyar, magyarul 180 ezer oláh, oláhul 208 ezer magyar, magyarul 28 ezer ruthén, ruthénül 22 ezer magyar, magyarul 32 ezer horvát, horvátul 21 ezer magyar, magyarul 55 ezer szerb, szerbül 35 ezer magyar, magyarul 12 ezer vend, vendül csak 4 ezer magyar. Három nyelvvel szemben állunk tehát passive, a némettel, tóttal és oláhval; s meg kell jegyezni, hogy az arány ránk nézve tényleg még sokkal kedvezőtlenebb, mert az idegen ajkúaknál minden magyarul tudó számbavételezett, a magyaroknál azonban csak az első helyen megnevezett idegen nyelv. Azonban mind a három nyelv egészen különféle megítélés alá esik. A német nyelvet, mely hazánkra nézve a nyugot-európai művelődés legfőbb közvetítője, jóformán az egész középosztály igyekszik elsajátítani. De a németül is tudó magyarok nagy számát nemcsak az magyarázza, hanem az is, hogy a német ajkúak, kivált a városokban, nagyon könnyen összeolvadnak a magyarsággal s bár tudnak németül is, de már magyarnak vallják magukat. Ez az átolvadás magyarázza meg a tótul is beszélő magyar anyanyelvűek nagy számát is. Az oláhok azonban magyarrá csak kivételesen válnak s míg a magyar nyelvet is csak nehezen sajátítják el, addig velük együtt élő véreink nagyon is hajlandók az oláh nyelv megtanulására, és ez, a mint a mult szomorú példái mutatják, nagyon sokszor vezetett a nemzetiség levetkőzésére, az eloláhosodásra.

A magyar anyaországban a németek közül 1890-ben 25·16% beszélt magyarul, a vendek közül 17·60, a horvátok közül 17·48, a tótok közül 12·00, a szerbek közül 11·12, a

ruthének közül 7·00, az oláhok közül pedig csak 6·95⁰/₀. E számok megítélésében azonban figyelembe kell venni, hogy az illető nemzetiségek szétszórva laknak-e vegyesen a magyarsággal, vagy pedig zárt tömegekben. Ebből a szempontból tekintve, a ruthének arányszáma jóval kedvezőbb leend az oláhokénál, kik a magyarsággal sok helyen nemcsak érintkeznek, hanem keverten is laknak. A magyar nyelv ismerete határozottan az oláhoknál terjed leglassabban. Hogy mennyivel kisebb hajlamot mutatnak a magyar nyelv elsajátítására, értekező egy pár konkrét példával igazolja: Békés vármegye csabai járásában, hol a magyar anyanyelvűek csak 28·49⁰/₀-át képezik a népességnek az erős abszolút többséget képező tótoknak 49·74⁰/₀-a beszéli a magyar nyelvet, míg ellenben a gyulai járásban, dacára hogy a magyar anyanyelvűek 72·09⁰/₀-kát teszik a népességnek, a gyöngye kisebbséget képező oláhok közül csak 29·71⁰/₀-a beszél magyarul, mi annál feltűnőbb, mert az oláhok nem is laknak elszigetelten, de sőt annyira vegyesen, hogy Kétegyháza népességének, a hová az oláhok legnagyobb része tartozik, $\frac{1}{3}$ -a magyar s $\frac{2}{3}$ -a oláh. Vagy vegyük az erősen kevert népességű Torontált, ott a német ajkúaknak 14·91, a tótoknak 8·45, a horvátoknak 7·76, a szerbeknek 4·99, az oláhoknak pedig csak 3·12⁰/₀-a beszél magyarul.

Az 1890-iki népszámlálás a magyarul is beszélő idegen ajkúakat az életkorral kombinálva mutatta ki. Ez némi tájékozást nyújt arra nézve, hogy a magyarosodás mennyiben tulajdonítható az iskola, és mennyiben az élet, a magyarsággal való érintkezés hatásának. Az idegen ajkú szülők három éven aluli gyermekeinek egy százaléka sem tud magyarul, de ezeknek, lehet mondani, hogy két harmada egyáltalán beszélni sem tud s így az egészen zsenge korban beszélni tudók közül körülbelül 2⁰/₀ beszéli anyanyelvével egyidejűleg a magyar nyelvet is; a 3—5 évesek közt pedig 3 $\frac{1}{2}$ ⁰/₀. Ez a két korcsoport az, melyben a gyermek jóformán minden külső befolyástól menten, tisztán a családban szerzi összes ismereteit s látható ezekből a számokból, hogy a magyarosodás, ha tisztán csak a családokra volna utalva, mily véghetetlen lassan haladna előre. A 6—10 éves idegen ajkú gyermekeknek már közel 10⁰/₀-a beszél magyarul. Itt már meglátszik az iskola s azonkívül a vegyes ajkú községekben a magyar gyermekekkel való érintkezés hatása is. A 11—15 éves korcsoportban a magyarul tudók arányszáma 17·12⁰/₀-ra szökik, a 16—20 évesek közt pedig 18·67⁰/₀-kal eléri a maximumot; de valami nagy különbséget a további korosztályokban sem igen látunk, a 21—30 évesek közt 17·87, a 30—40 évesek közt pedig 17·90⁰/₀-ot tesz a magyarul tudók száma. Innen kezdve folytonos a csökkenés, a 41—50 évesek közt 16·75, az 51—60 évesek közt 15·96, a 60 éven felüliek közt pedig csak 14·35⁰/₀ beszélt anyanyelvén

kívül magyarul is. Hogy az ifjabb nemzedékben erősebb a magyarul tudók percentje, ez arra mutat, hogy ujabban több az alkalom és nagyobb a hajlandóság a magyar nyelv elsajátítására, mint régebben volt; de a különbség a fiatalabb korosztályok javára nem valami jelentékeny, mi arra enged következtetni, hogy a magyarosításban még jelenleg is kisebb szerepük van az iskoláknak, mint az életnek, a magyar vidékek népével való érintkezésnek.

Végül szerző azt mutatja ki, hogy az egyes hitfelekezetek mily magatartást tanúsítanak a magyarosodással szemben. E tekintetben azonban a népszámlálás adatai nem oly kimerítőek, mert úgy 1880-ban mint 1890-ben a hitfelekezettel kombinálva csak az anyanyelv dolgoztatott fel, de nem egyúttal az is, hogy az idegen ajkú római katolikusok, görög katolikusok stb. közül hány beszél magyarul. De már a hitfelekezeteknek anyanyelv szerinti kimutatása is elég támpontot nyújt, mert a mely felekezet körében a magyar nyelv tudása terjed, ott évtizedről-évtizedre mind több egyén vallja magát magyarnak.

Két hitfelekezetünk, az unitárius és a református, csaknem kizárólag magyar: az előbbinél a magyar anyanyelvűek 98·33, az utóbbinál 97·89%-át képezik az összes számnak, ezeknek tehát valami nagy terük nem igen van a magyarosodásra. A többi felekezeteket tekintve a legutóbbi évtized alatt a magyar anyanyelvűek a római katolikusok közt 55·28%-ról 57·50%-ra emelkedtek, a görög katolikusok közt 9·35-ről 10·83%-ra, az ágostaiak közt 23·43-ről 26·24-re, a zsidók közt 58·48%-ról 63·78%-ra, ellenben a görög keletiek közt 0·95%-ról leszálltak 0·92%-ra. Már a számarányokban 10 év alatt történt változások is eléggé mutatják az egyes hitfelekezetek eltérő hajlamát a magyarosodásra. Egy évtized azonban rövidebb idő, semhogy a nyelvi viszonyok tekintetében valami gyökeres változások álljanak be; szembeszökőbben mutatják a haladást a tíz évi szaporodás arányszámai és itt valóban meglepő eredménnyel találkozunk, míg ugyanis a magyar anyanyelvűek a római katolikusok közt 16·21%-kal szaporodtak, a más ajkúak csak 6·06%-kal, a görög katolikusok közt a magyarok 28·98%-al, a más ajkúak csak 9·55%-kal, az ágostaiak közt a magyarok 19·40%-kal, a más ajkúak csak 2·67%-kal. A reformátusok, unitáriusok és a zsidóknál az összes szaporodás a magyarság javára esik; mert míg a magyar ajkú reformátusok 0·61%-kal szaporodtak, a más ajkúak 1·20%-kal megfogytak; a magyar unitáriusok 11·20%-kal szaporodtak, a más ajkúak 20·83%-kal megfogytak, végre míg a magyar zsidók 23·50%-kal szaporodtak, a más ajkú zsidók száma 1·20%-kal apadt. Egészen mást mutat a görög keleti egyház híveinek növekedése, azok közt a magyar ajkúak 10 év alatt csupán 3·76%-kal gyarapodtak, míg a más ajkúak 6·61%-kal.

Értekező azután részletesen, az egyes törvényhatóságokig menve, ismerteti a magyar ajkúak szaporodását az egyes felekezetek hívei közt s értekezését a következő szavakkal fejezi be:

Igyekszem a rendelkezésre álló adatok alapján a valósághoz híven «szépítve nem, de feketítve sem» ismertetni meg hazánk nyelvi viszonyait s nemzetiségi állapotát. A leplezetlen igazságot kerestem, mert meg vagyok róla győződve, hogy csak ezzel szolgálhatjuk híven a magyar nemzeti ügyet. Az önámítás, bármily irányban történjék is, veszedelmes s ha nagy cél után indulunk, legelső föltétel, hogy tisztán lássunk.

Pedig nekünk van egy nagy célunk, melynél nem lehet szebb, magasztosabb s a haza fiára áldást hozóbb; ez a cél az, hogy a magyar hazának minden gyermeke szívvel, szóval megértse egymást s részese lehessen egy közös kulturának. A magyar nyelv és a hazai közművelődés ügye egymástól válthatatlanok. A kik e hazában, nemzetiségi rövidlátásból, külön faji kulturákat akarnak teremteni, vagy mást ámitanak, vagy önmagukat. Egy országban csak egyféle valódi kultura képzelhető, melynek méltó kifejtéséhez, fajkülönbtség nélkül az egész nemzet szellemi és erkölcsi ereje szükséges. A magyar hazában ez a kultura csak a magyar lehet s vétkeznek saját véreik ellen, kik más nyelvű honfitársainkat a művelődés forrásától, a magyar nyelvtől el akarják vonni, mert azzal megakadályozzák őket, hogy e hazában tehetségükhöz, képességükhöz mértén érvényesüljenek.

Thierry «A római birodalom képe» című munkájában mesteri kézzel rajzolja azt a hatást, melyet Róma a különböző népfajokra s ezek viszont Rómára gyakoroltak. Látjuk, hogy a legkülönbözőbb népfajok Róma nyelvét önként elsajátítva, mily bőven szolgáltaták a kiváló tehetségeket a közös hazának. Először a hispánok emelkedtek föl, ott vannak az irodalomban, a hadseregben, a tanácsban, a közélet minden terén s magas méltóságokat foglalnak el, föl egészen a császári trónig; majd az afrikai népek, majd az ázsiai fajok, majd a gallok, majd az illirek lépnek föl ugyanígy, folyvást új vérrel és friss tehetségekkel táplálva a birodalmat. Távolság van tőlem, hogy Rómával, a hatalmas világbirodalommal, állítsam párhuzamba hazánkat, de vajjon nem nyilatkozik-e az a kölcsönhatás nemzetünk történetében is? A Szt. István alatt beköltözött német lovagoktól kezdve, kik egy-egy törzsökös magyar család megalapítói lettek, le egészen Hunyadi Jánosig s innen ismét napjainkig, hány jelesünkre mutathatunk, ki idegenből lett magyarra, s az utóbbi félszázad alatt is hány nagy alakja van a magyar közéletnek és irodalomnak, kik idegen származásuk daczára mintegy incarnációját képezik a magyar szellemnek.

A magyar nyelv és kultura korábban inkább csak a társa-

dalom magasabb rétegében, az értelmiségben hódított nagyobb arányokban; de ma már, korunk intő szavát követve, széles demokratikus alapon idegen ajkú honfitársaink nagy tömegeit is meg kell nyernünk a magyar nyelvnek és művelődésnek. Az iskolák, az irodalom, a sajtó s a nemzeti szellemnek minden nyilvánulása hathatós terjesztői a magyarságnak; ellenben minden visszavonás, a közszellemnek minden meglazulása veszedelmes akadályát képezi. — Vajha az egész magyar nemzet osztatlanul és irányt nem tévesztve haladna a cél felé, melyet számára az emberiség történetében a bölcs Gondviselés kijelölt.

A magyar nyelv egy külföldi egyetemen.

(Kivonat *Simonyi Zsigmond* rt. június 6-án tett előterjesztéséből).

Míg nyelvésztársaink a bécsi philologus-gyűlésen szereztek becsületet hazai tudományunknak, az alatt a német tudomány-nak egy másik székhelyéről olyan nyelvészeti munka érkezett hozzánk, melynek nem csekély jelentősége lesz egyrészt hazánkban, magyar nyelvtudományunk megtermekenyítésére, másrészt külföldön, a nyelvünk iránti érdeklődésnek fokozására. Ez a könyv a *Steinthal*-féle nyelvbölcseészeti műnek *) második kötete, melyet *Misteli* Ferencz baseli professor írt meg. Címe magyarra fordítva így hangzik: *A nyelv fő típusainak jellemzése*.

A jeles szerző — ki már ezelőtt is sokszor írt nyelvünk-ről s a többi közt Hunfalvy Pálról is alapos nekrológot közölt a legolvasottabb svájci lapban — Akadémiánknak kültagja s mint ilyen, szép figyelem jelét adta azzal, hogy egyenesen föl-szólított, mutassam be új munkáját Akadémiánkban is. Ő maga megírja egy pár szóval, mit tart irányadónak műve megítélésében; azért mindenekelőtt levelét közlöm kivonatban:

«Kérem, mutassa be a mellékelt könyvet, melyen évek hosszú során át dolgoztam, a mélyen tisztelt Akadémiának. Kegyed látszik erre legalkalmasabbnak, nemcsak tanulmányainál fogva, melyek épenséggel nem szorítkoznak az urál-altáji nyelv-körre, hanem régi személyes kapcsolatunknál fogva is, úgy hogy alig kell kérelmem megtagadásától tartanom.

*) *Abriss der Sprachwissenschaft*. Első része már 1871-ben jelent meg és címe magyarul: *Bevezetés a lélektanba és nyelvtudományba*. — Ugy volt tervezve, hogy a második kötet *Steinthal Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* című (1861-ben megjelent) munkája átdolgozása lesz. E helyett most *Misteli* egész új könyvet írt, mely csak általános szempontjaiban s beosztásában vette alapul a régibb könyvet.

«Meg akarok említeni két körülményt. Egyik az, hogy könyvem nem a nagy művelt közönségnek van szánva, hanem a szakbeli társaknak és nyelvismerőknek, s a benne foglalt egyes nyelv-vázlatoknak az illető szakemberek bírálatát is ki kell állnia, sőt talán az én általános álláspontomnál fogva egy-egy új fölfogásra vezethetik őket (hogy czéломat elértem-e, az persze más kérdés). Másrészt különösen az urál-altái fejezetre utalok, mely a magyar, finn és jakut (török) nyelvet jellemzi elég bőven, ámbár nem nagyon hosszadalmasan. Egyébiránt a különböző vázlatok folyvást utalnak egymásra, úgy hogy ezekről a nyelvekről a többi fejezetekben is mindig van szó.

Megjegyzem még, hogy a bevezetés dióhéjban egész «általános nyelvtant» vázol, melyet bővebben ki lehetne dolgozni, de itt csak az én nyelvfölösztásomat kívánja megokolni. . .

Idé mellékelem két hallgatóm levelét, mely azt bizonyítja, hogy az egyetemen több órán át szóltam nekik a magyarról s a finnről, mind nyelvi, mind irodalmi szempontból, a mi német egyetemeken nem lehet valami gyakori dolog. Ki tudja, nem kelnek-e ki az ilyen elvetett buzaszemek, s egy-egy balvéleménynek mindenesetre elejét veszi az ember.

«Kérem, adja át a nagytekintetű Akadémiának tisztelettel teljes üdvözlémet.»

Misteli a könyvében is főleg a magyar nyelvsajátságok méltatására alapítja az urál-altái nyelvtípus jellemzését. De a nyelvünkkel való huzamos foglalkozásának köszönhetjük, hogy a többi fejezetekben s az általános bevezetésben is folyvást tekintettel van a magyarra s ennek sajátságait mindenütt egybeveti egyéb nyelvfajok hasonló vagy eltérő jellemvonásaival. Ennek hasznát különösen akkor tudjuk megbecsülni, ha meggondoljuk, hogy itt nem külsőségekről van szó, hanem a nyelveknek legbensőbb valójáról, a bennük működő lelki tényezőkről, a belőlük fejlődő s általuk nyilatkozó faji és nemzeti vonásokról.

Nem lehet ezúttal a nagy munkának részletes ismertetésébe bocsátkoznunk. A szerző Humboldt Vilmosnak és Steinthalnak, az újabb nyelv-philosophia megalapítóinak nyomdokait követi. A nyelvek nagy seregét ő is a tökéletesség kisebb-nagyobb fokozatai szerint valóságos ranglétrába állítja össze. Ezt a becslést főleg az egész mondat s az egyes szóalak világos megkülönböztetésére alapítja; továbbá arra, hogy mikép fejezik ki az egyes nyelvek a legfontosabb mondatbeli viszonyokat: az alanyit, tárgyt, jelzőit; s végre hogy mennyire tudják az igében egy egységbe összeforrasztani a cselekvés s az alany képzetét, az energiát s a subjectivitást. Legmagasabb rangba teszi a hajlító nyelveket (a sémi és indogermán typust), aztán a gyökér-elszigetelő (khinai, siámi) és összesorozó (egyiptomi-kopt és bántu-kaffer) nyelveket.

Második sorba teszi a ragozó nyelveket (ural-altáji és dravida), még hátrább állnak szerinte a töfölszigetelő maláji nyelvek, legtökéletlenebbek pedig a bekebelezők (a mexikói és a grönlandi nyelvek).

Érdekes az ural-altáji szakasz befejezése, mely így hangzik:

«A finn nyelv ugyan sok tekintetben finomabb, becses megkülönböztetésekre irányuló észjárását mutat s ezt nem lehet mindig idegen (indogermán) népek hatásából magyarázni; azonban ez még sem változtatja meg az egész nyelvszerkezetről való (kedvezőtlen) ítéletet. . . Sőt a finomabb finn nyelvénél s a faragatlan jakutnál egyaránt többre becsülhetjük a magyart, mely — bár lényegében nem változtatta meg az ural-altáji észjárását — alkalmasnak bizonyult a tudományos és művészi előadásra, s azért tisztelettel adózunk azon büszke és karakteres módnak, a hogy öröklött csekélyebb eszközeivel kielégítette a szellemi szükségleteket. Most azonban tovább már alig fokozhatja képességét; a jelenkor szellemét az eddigi nyelvalak már alig foglalhatja magába. Nagy számmal jelentek meg a nyelvújítást tárgyaló jelentékeny dolgozatok s iparkodtak a merev régi nyelvet, eredetiségnek sérelme nélkül, hajlékonyabbá s alkalmazkodóbbá tenni. Kérdés, vajjon e cél elérésére lesz-e a nyelvszellemnek elég ereje? törekvéseit a néplélektan mindenesetre a legnagyobb érdeklődéssel kísérheti.»

Ezekhez a dolgokhoz, valamint a könyvnek egyéb részeihez is sok szó fér, s az egyetemes nyelvészetnek olyan kitűnő művelői, minők például Schuchardt vagy Gabelentz, egészen más álláspontot foglalnak el. De Misteli Ferencznek nyelvünk iránt való érdeklődése mind a mellett hálánkat érdemi s eszmekeltő fejtegetései okvetlen jótékony hatással lesznek a hazai nyelvtudományra.

A kecskeméti Katona-ünnepély.

(A M. Tud. Akadémia képviselőjének, *Gyulai Pál* rt-nak beszéde
Kecskeméten, június 11-én.)

A magyar tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság képviselőtében jelentem meg itt; ez intézetek szíves üdvözlését van szerencsém tolmácsolni ez ünnepélyen, a mely, midőn Kecskemét városa kitűnő fiának emlékét újítja meg, egyszersmind élénk érzéket tanúsít a magyar irodalom érdekei iránt.

Kecskemét városa mindig híven őrizte Katona emlékét s a mai napon nem először fejezi ki iránta kegyeletét. Valóban nem ok nélkül; mert a magyar írók között senkit sem illet meg méltóbban az utókor tisztelete, mint Katonát, a ki életében semmimű méltánylásban nem részesült.

Az írók sorsa e tekintetben nagy ellentéteket mutat fel. Vannak írók, a kik életökben nagy zajt ütnek, de az utókorhoz semmi közük, mely egészen elfelejti őket; némelyek majdnem egyaránt hatnak korukra s az utókorra; de vannak olyanok is, a kik életökben kevés, vagy éppen semmi figyelmet nem keltenek s műveik csak haláluk után ébrednek életre.

Katona az utóbbiakhoz tartozott. Midőn néhány kísérlet után 1821-ben kiadta *«Bánk bán»*-t, első és utolsó nyomtatott drámáját, egészen elhangzott az, mint kiáltó szó a pusztában. Azonban halála után, a 30-as években mind zajosabb tetszést aratott színpadon és irodalomban egyaránt. Vörösmarty hatása alatt, majd Petőfi fölléptével mind nemzetibbé vált költészetünk, s Bánk bán éppen beillett ez új légkörbe. Az 1825-iki országgyűlés után Széchenyi könyvei és tettei közepett érthetőbbé vált Katona tragédiájának tárgya, a mely némi hasonlóságot tüntetett föl a mult és jelen küzdelmei között. A politikai és eszmetikai indokok egymásba játszva, drámairodalmunk csúcspontjára emelték e mellőzött és feledett művet.

E helyet meg is érdemli. Régibb és újabb drámáirónk között senki sem emelkedett fenségesebb tragikumig; senki sem rajzolt nemzetibb és jellemzetesebb alakokat, mint Katona. E fényoldalak háttérbe szorítják az árnyoldalakat.

E mellett van Katona művében valami varázs, nemzeti történelmünk gyászának varázsa. Katona a magyar történelemnek legjellemzőbb vonását vette tárgylul: az idegen befolyás s a nemzeti visszahatás küzdelmét, mely már az Árpádok alatt megkezdődik s egész történelmünkön átvonul. Bánk, Melinda, Petur, Mikhál, Simon, Tiborcz, mind a nemzeti visszahatás képviselői, a kik egymást ragadják az örvénybe. Melinda nemes szivű, de tapasztalatlan, Simon becsületes, de kétkedő és tétlen, Mikhál csak könyezni, Tiborcz csak panaszkodni tud; Petur jóakarátja, korlátlan szenvedélye és korlátolt szelleme meg nem mentheti a hazát; Bánk ismeri a helyzet veszélyeit, éppen oly átható eszű, mint fenkölt szellemű, de személyes sérelme ellenkezésbe hozza önmagával, elveivel és boszúja éppen úgy megrontja őt magát, mint egész környezetét.

Ha igaz az, hogy a tragédia a szánalom és félelem vegyes érzésével tisztítja szenvedélyeinket: úgy Katona Bánk bánja nincs minden tanulság nélkül hazafias küzdelmeinkre nézve; mert azt tanítja, hogy csak az erély mérséklettel, az eszély szilárdsággal, a lelkesedés önuralommal, a meggondolás áldozatkészséggel, a munka türelemmel párosulva tehetnek képessé úgy egyest, mint nemzetet a bonyolult helyzetek nehézségeinek legyőzésére.

Ez eszmék és érzések tisztelete legméltóbb áldozat Katona szellemének.

Még egyszer fogadják, uraim, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság szíves üdvözlését, s adja Isten, hogy az oly szép fejlődésnek indult Kecskemét városa s a nemrég alakult Katona-kör folyvást fejlődjék, erősödjék és virágozzék nemzetünk és műveltségünk javára.

Találkozások a klasszikus és modern költészetben.

(Kivonat *Bartal Antal* 1. t. június 5-én tartott felolvasásából.)

Szerző e művében, melyből egyes részleteket olvasott fel, iparkodik kimutatni: hogy mennyire befolyásolta az ókori klasszikus költészet íróinkat, mennyiben hatott az reájok elevenítőleg és alkotólag.

Tárgyalása menetét e célból úgy osztotta be, hogy az első, az általános részben bizonyos sentenciákat, gondolatokat, képeket, formákat illetőleg, az eredeti forrásokból merített adatokkal és idézetekkel illusztrálva, mintegy nemzetközi összeköttetésben és versenyben bemutassa hazai íróinkat, míg a második részben korszakok szerint haladva egyes íróink hangulatait, gondolatait, a mint azok az ó-kori klasszikusokéval többé kevésbé találkoznak, párhuzamosan összeállítsa.

Az első részben tehát a tárgy és a forma, a gondolat lelke és jelmeze képezik a kutatás alapját.

Szerző e végből rendesen egy ó-kori klasszikus sentenciából indul ki, ahhoz fűzi íróinkból és a világirodalomból vett példákat, kimutatandó: hogy minő csatornán át hatoltak a gondolatok, képek irodalmunkba, miképen termékenyítették, módosították, fejlesztették azt.

Tárgyalása menetét maga a tárgy természete jelölte ki. Ezt követi szerző, arra ügyelve, hogy a rokon, egymással összeköttetésben és egymásból folyó gondolatok természetes sorban mintegy lánczban az egyes szemek, egymásután következzenek.

Így kiindulva az Anakreoni *Mania*- és Horatiusi *insania*-ról szóló sentenciából átmegy a *bor*- és *hatás*-nak a dicséretéhez, mely átvezet a *bordalokhoz* és azok nemeihez, melyektől elválaszthatlan a Horatiusi: «*Carpe diem*» és az Ovidiusi: «*Carpe flores*». Ez meg karöltve jár a *mulandóság*-ról (*Vanitas vanitatum*) való elmélkedéssel, melynek testvére a *szerencse forgardóságáról* (*Fortuna volubilis*) való elmélkedés, mely igen felkapott mind a görög és római klasszikusoknál, mind pedig utánzóiknál, Tinóditól kezdve a jelenkorig. Ezt az elmélkedést

kiséri a dualisztikus: *napfény* és *sötétség*, a *derű* és *ború* (Post nubila Phoebus), melyet Ovidius és utánczóinak nagyon is kedvelnek.

A szerencse forgandósága, kivált annak negatív oldala: a nyomorúság, baj, szerencsétlenség a *reményben* találja támasztát, vigasztát, gyógyszerét. Ez a *spes*, melynek Tibullus oly benső és ihletes magasztalója, nagyon is gyakori vendég íróinknál. Ennek a *spes*-nek korcasszülöttje meg a *szerencse*, a *boldogság* és az *elérhetetlen vágyak* után való *hajszja*, melynek jelképe prototypja Tantalus.

A boldogság lakóhelye az Éden. Szerző kimutatja: hogy a Homerosi Kalypso nympa kertje, az istenek lakóhelye, az Olympos és Alkinoos művészi háza nagy hatással voltak Ovidiusra és ennek révén Gyöngyösire, ki a maga «Cupido lakóhelyét» Ovidius hatása alatt írta meg, melyben megtalálható a Vergiliusi dualismus is t. i. az Elysium és a Tartara; hogy ugyancsak Vergilius Aeneisének VI. éneke, kivált az abban foglalt Elysiumnak a leírása több magyar íróra volt hatással; s végre, hogy ebből a klasszikus Édenből lett a keresztény mennyország, melynek fényes pompáját, kellemes voltát a latin egyházi költők ugyancsak Ovidiusi színekkel festették.

Ebben az Ovidiusi Édenben díszlenek a legkülönbözőbb virágok. Legkiválóbbak közöttük a *rózsa* meg a *liliom*. Ez a *liliom* vagy *fehér rózsa* közé kevert *piros rózsa*, a *tejben úszó rózsa* Ovidius után igen el van terjedve Ovidius utánczóinál. A piros rózsától meg csak egy lépés kell a *pünkösdi rózsához*, mely oly kedves virágja a magyar költőknek és a nép költészetnek.

A *rózsa* meg a *liliom* átvezet a *női szépséget* jellemző színezésekhez, melyekben a nagymester, Ovidius, számos utánzóra talált.

A *női bájak* dicsőítése szülte az Anakreoni *átváltozási* (metamorphosisos) *óhajtásokat*, melyek költőinkre kiváló befolyással voltak.

A *szépség* és *női bájnak katonája* a szerető. Ez az Ovidiusi: «*Militat omnis amans*» mindenfél eválozatokban előfordul irodalmunkban, Gyöngyösitől kezdve korunkig.

A szépségtől és a női bájtól elválaszthatlan a *női pipere*, mely Ovidiusnak és utánczóinak oly kedves tárgya.

* * *

A mint a virágok, különösen a rózsa, liliom, Ovidius- és utánczóinál szerepelnek, ép úgy tapasztaljuk, hogy a madár-világ is nagy szerepet játszik, Anakreon-Ovidius modorában, költőinknél, nevezetesen: a *csalogány* (fülemile), *fecske*, *galamb*, *ölyv*, *gerle*,

golya, daru, sólyom, a bubo és az ulula. Azonkívül a *hangya* meg a *tücsök*.

A kalitkájába zárt madár az elfogatásának eszközeihez: a *laqueus*, *hamus*, *fistulához* stb. vezet bennünket, melyek tulajdonképi értelemben és képletileg is használva bejárják az irodalmakat.

* * *

Igen elterjedtek a *hajóról, kikötőről, szítről, szélről* stb. vett hasonlatok és képek, kivált az Ovidiusi: «*sparsi capilli*» és a: «*flavos movet aura capillos*» megtalálható majdnem minden Ovidistánál Petrarcától végig.

Ép úgy vált nemzetközivé az *equus*-, *frenum*-, *habena*-, *catena*- és *vinculum*nak nemcsak reális rajzra, hanem képletes értelemben is való használata.

Ezek után tárgyalja szerző az Ovidiusi *schema adünatut*, a *csoportos hyperbolát* s egyéb hasonlatokat, melyek az Ovidistáknál nagy tetszésben és elterjedésben részesültek nemcsak mint loci communes, üres frázisok, hanem itt-ott csinos dallá, képpé elevenednek fel.

Ezt követi a dualistikus *lelki luctatio*-, *tépelődés*-, *küzködés*- *tanakodásról* szóló részlet, mely kérdés és felelet, gondolat és ellengondolat, feltét és czáfolat lánczán rajzolja az érzés hullámzását és mely kedves eszköze az érzelmeket psychologiaiilag elemző Ovidiusnak és követőinek.

Ezek után vizsgálja szerző az úgynevezett *carmina magica*-kat, a melyekhez szorosan csatlakoznak: a *fatum*, *Deus ex machina*, *álmok*, *oraculum*, *portentum*, *omenek*, *szellemek*, *allegoriák* stb., mely tárgyak nagyon is elterjedettek a görög és római klasszikusoknál, valamint a magyar irodalomban.

Ehhez csatlakozik az *alma szerepéről a népeknél, költőknél*, és a *philosophiában* valamint a *színek hatásáról és szerepéről* a költészetben való terjedelmesebb értekezés.

Ez dióhéjban tartalma az Akadémia ülésén bemutatott résznek. Valóságos kaleidoskop ez, mely a kedély és szív hangulatát folyton váltokozó képekben iparkodik az olvasó előtt bemutatni.

Annak megítélésére, hogy szerző miképen dolgozta fel tárgyát, hadd álljon itt e részlet, melynek czíme: *Az idő meghatározása*.

«Homeros után a költők az idő meghatározására az Auro-rát, a Napot, Lunát, az év szakaszait használják, azaz: periphrasissal fejezik ki az időt, így Vergilius, így Ovidius Metamorphoseonjaiban, de különösen Fasti-ban, hol az ilyenek: *másnap, három nap mulva* stb. helyett azt mondja: «kétszer,

háromszor jön fel a nap s tűnik, merül a tengerbe»; vagy :
«kétszer, háromszor telik meg a hold» stb. Így Metam. XI. 453.:

«Ante reversurum, quam luna bis impleat orbem».

Ezzel összevethető a Horatiusi (Epist. I., 20., 25.):

«Forte meum si quis te percontabitur aevum,
Me quatuor undenos sciat implevisse Decembres.»

Az ilyenféle időmeghatározás általános a klasszikusoknál és ez elterjedt irodalmunkban is; így

«Mikor már gabona sárgudnék mezőben» (Thaly K. gyűjt.).

Gyöngyösi («Esztergom bevételéről») így ír:

«Mire a fényes nap háromszor felsütne,
Hej török lobogó lesz oda feltűzve.»

B. Szabó Dávid («Bacsányihoz»):

«Megtölt kétszer a hold s Batsanyim levele
Csak nem jó! Mi talált, lelkemnek egy fele?»
(animae dimidium meae. Hor.).

Vitkovics («Kazinczyhoz»):

«Hatszor tíz őszt érdem s üldöztetés között
Búgonddal és fáradtan átélte barátom.»

Vörösmarty meg:

«Kétszer kelt és kétszer lefutott a tiszta verőfény».

Arany pedig («Török Bálintjában»):

«Mire a nap még egyszer kisütne,
Török zászló lesz oda felütve» (L. felj. Gyöngyösit).

Végre Petőfi («Vilmos barátomhoz»):

«Kétszer élt a szép tavasz ligeten».

Az Ovidiusi időmeghatározást, mely e versében foglaltatik (Metam. XIV., 335.):

«Haec ubi nubilibus primum maturuit annis»

valamint Vergilius e versében (Aen. VII., 53.):

«Jam matura viro, iam plenis nubilis annis»

ugyan azzal a képpel, de tovább fűzi Gyöngyösi «Murányi Venus»-a e soraiban:

«A mikor serdültek arra az időre,
A mely alkalmas már a jeggyűrőre,
Mint az éhmadarak a szemes szérőre,
Úgy járnak az ifiak ezekhez kőrőre.»

Arany mesterileg használja fel e gondolatot, abból indul ki, azt tovább fűzi, gyengéd de művészi ecsettel rajzolva a szív e titokteljes hullámozását «Toldi estéje»-ben e szavakkal:

«De midőn ama szép korra eljutának,
 Melyben már az ifjú örvend a leánynak,
 Mikor elbájolja minden a mi szűzi
 És, ha mit eldob, kebelére tűzi.
 Mikor — óh élet rövid paradicsoma!
 Egy virág, egy fűszál vagy csak lába nyoma,
 Egy vonás, egy semmi — rája emlékeztet
 És a szivben meleg forrást gerjesztet.»

Ebből kitűnik, hogy szerző kísérletképen egy még eddig nem igen taposott úton halad, mely irodalmunk valójának, tartalmának beható ismeretére és annak megbecsülésére, a görög és római klasszikusok alapos tanulmányozása szükségességének felismerésére, mely nélkül irodalmunk hús nélküli csontváz maradt volna, a tudni vágyót vezetni iparkodik.

Az új-görög nyelv.

(Kivonat *Pecz Vilmos* április 10-én felolvasott értekezéséből).

A középkori görög birodalom, melynek 1453-ban II. Mohamed Konstantinápoly elfoglalásával véget vetett, új életre ébredt a jelen század első felében: 1829-ben a görögök kivívták függetlenségüket. Ebben az időtájban Fallmerayer, a történelem tanára a müncheni egyetemen, azt vitatta, hogy a mai görögök többé nem is görögök, hanem egy fajra és nyelvre nézve teljesen elszlávosodott nemzet. A mai görögök eredetének kérdésében azonban Fallmerayer óta a görögök javára döntött a tudomány, mert az idevágó ethnologiai és anthropologiai tanulmányok kétségtelenné tették ugyan, hogy a szláv, albán és oláh elem a görögöket physikailag befolyásolta, de a Fallmerayer-féle theoria helytelenségét legcsatánosabban az bizonyítja, hogy az említett három nép a görögök nyelvére, ugyszólván semmi befolyással sem volt, míg a rómaiak, román népek és törökök, jóllehet a görögökkel csak kis mértékben vegyültek, ezeknek szókinsét meglehetősen mértékben gyarapították. Ha tehát valamely nép mivoltának meghatározásában nem a testi, hanem a szellemi tulajdonok döntenek, nem az anthropologia, hanem az ethnologia mond ítéletet, akkor a mai görögöket a régiek utódainak kell tekintenünk.

Az újabb görög nyelvvel való foglalkozás, melynek nyomait a tizenkettedik századig követhetjük visszafelé, csak szórványos volt egészen a jelen századig, de csak az utolsó évtized kezdetén emelkedett a tudomány színvonalára. Az ébredező görög nép nemcsak a harc terén, hanem nyelvében is be akarja bizonyítani előkelő származását, nevezetesen azt, hogy az ó-korból változat-

lanul őrzött meg egy nagy nyelvkincset. Ennek a nyelvkérdésben való archaemaniának zászlóvivője Christopoulos, a genialis lyrikus, ki 1805-ben megjelent nyelvтанában azt vitatta, hogy a mai görög nyelv az ó-kori aeol és dór nyelvjárásokon alapul. Christopoulos teoriáját csakhamar elfogadták, a többek között Deffner is, kinek egyébként az új-görög nyelv tényeinek pontos előadásában való érdemei tagadhatatlanok.

Hogy az új-görög nyelvtudomány — mint említettük — a múlt évtized elején a mai színvonal magaslatára emelkedett, az első sorban Chatzidakisnak, az athénei egyetem tanárának köszönhető, ki az újabb görög nyelvre vonatkozó tudományos kérdésekben első tekintély. Chatzidakis munkáinak egész sorozatában bizonyította be Deffner ellen, hogy az ó-kori dialectusok csekély kivétellel kivesztek, és hogy a mai görög köznyelv és dialectusai a római korszakban keletkezett köznyelvnek, κοινή διάλεκτος-nak a továbbfejlődései. Chatzidakisnak ezen fölfogását elfogadták a legkiválóbb nyelvészek. Az új-görög nyelvre vonatkozó irodalom ma már jelentékenynek mondható, igaz, hogy inkább terjedelemre, mint minőségre nézve. Maguk a görögök több társulatban és folyóiratban szolgálják a nemzetükkel foglalkozó tudomány ügyét, melyek közül különösen kiválik az Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία az Ἀθηνᾶ közlönnnyel és a Σύλλογος Κοραΐς, mely Chatzidakis kezdeményezésére a dialectusok rendszeres átkutatását tűzte ki céljául, az Ἀρχαία című kiadványokkal. Azonkívül még számos munka jelent meg, melyek részint a mai görög nyelvet a maga egészében vagy részeiben tárgyalják, részint a szótárirodalom, nyelvtanok és nyelvkönyvek körébe tartoznak. A mai görög nyelvvel és irodalommal foglalkodó tudósok közül különösen ki kell emelnünk hazánk kiváló hellenistáját, Télfy Ivánt.

A görög nyelv életében hat korszak különböztethető meg. Az első, az ősnyelv kora, kezdetét veszi a görög nyelvnek az indogermán anyanyelvből való kiválásával, és tart a dialectusoknak kifejlődéseig, körülbelől Kr. e. 1000-ik évig; mivoltáról nyelvemlékek hiányában csak az összehasonlító nyelvészet ad némi felvilágosítást. Ezután következik másodikként Kr. e. 500-ig a dialectusok kora, melyből a legrégebb nyelvemlékek származnak, s a melyben nem volt még egy általánosan beszélt és írott nyelv. Közülök kiemelkedett a Kr. e. ötödik században az attikai nyelv, és mindinkább háttérbe szorította a többi dialectusokat. Ez a görög nyelv fejlődésének harmadik és legmagasabb stadiuma, az attikai nyelv korszaka, melynek végső határát Kr. születése idejére tehetjük. A N. Sándor és utódai által kelet uralkodó nyelvévét tett attikai nyelv nem maradt meg sokáig eredeti tisztaságában, hanem bizonyos, a görög nyelvben eddigelé szörványosan előforduló nyelvi sajátságok fokozatos általánosításával átváltozott hangtanában,

szó- és mondattanában. Ezek a változások körülbelől Kr. táján, vagy egy-két századdal Kr. u. lettek általánosakká, főtulajdonosságait képezvén az attikaiból kifejllett és egész keleten elterjedt köznyelvnek, a görög nyelv negyedik korszakát képező κοινή διάλεκτος-nak, melynek ideje kiterjeszthető Kr. u. 500-ig. Természetes, hogy a κοινή διάλεκτος nagy kiterjedéséhez képest nem sokáig tarthatta meg egységes alakját, hanem kezdett nyelvjárásokra oszolni; de ez az oszlás csak akkor ölthetett határozottabb alakot, mikor a régi dialectusok már elenyésztek, azaz körülbelől Kr. u. 500 táján, a mikor egyszersmind kezdetét veszi a görög nyelv ötödik korszaka, és tart körülbelől a jelen század kezdetéig. Ekkor ismét új fordulat áll be a görög nyelv életében. A szabaddá lett görög nemzetnél a politikai egység tudata maga után vonja a nyelv egységének szükségességét, és kifejlődik a szóbeli érintkezés általános organumaként egy új köznyelv, egy új κοινή διάλεκτος, a καθομιλουμένη vagy δημιώδεις γλώσσα, a mint a görögök nevezik, Chatzidakis elnevezése szerint a πολιτική γλώσσα, mert leginkább a művelődés központjaiban, a városokban van elterjedve. És a görög nyelv hatodik és utolsó korszaka.

Az új-görög dialectusok (διάλεκτοι, χωρικά γλώσσα) Chatzidakis szerint két fő-, északi és déli csoportra oszlanak. A különbség alapját az képezi, hogy az északi csoportban a hangsúlytalan *u* és *i* hangok elenyésznek, a hangsúlytalan *o* hang *u*-vá és az *e* hang *i*-vé gyöngül, míg a déli csoportban az említett hangok általában véve változatlanul megmaradnak.

Míg a dialectusok és a köznyelv az attikaiból keletkezett régi κοινή διάλεκτος-ban találják eredetüket — a tzaconi dialectus kivételével a Peloponnesosban, mely közvetlenül a régi lakónok nyelvéből származott le napjainkig — az irodalmi nyelv (a καθαρεύουσα γλώσσα) magának az attikainak leszármazottja, és mint ilyen, a görög nyelvnek egy régibb fejlődési stadiumát mutatja, szemben a köznyelvvel és dialectusokkal. Az attikai nyelv t. i. fentartotta magát az egész középkoron át a jelen század kezdetéig az irodalomban, egyházban és iskolákban. A különbség, mely ily módon az írott és beszélt nyelv között előállott, emennek fejlődése és amannak conservatismusa következtében folyton nagyobbodott, míg végre e század elején a beszélt nyelv főbb elemeinek az egyház és iskola nyelvében megőrzött attikai anyagba való olvasztásával megalakult az új-görög irodalmi nyelv, melynek létrehozatalában a mai görögök legkiválóbb szelleme, Koraes szerzett magának halhatatlan érdemeket. Az irodalmi nyelv újjáalakításának kérdése azonban — vagy, a mint a görögök egyszerűen mondják, a nyelv kérdése (τὸ γλωσσικὸν ζήτημα) — még ma is élénken foglalkoztatja a görögöket, kik ebben a vitában három pártra

oszlanak. Az egyiknek vezére Kontos, az athenei egyetem tudós tanára, ki a nép nyelvét «közönséges», «tört» nyelvnek (χρῆμα, κλασμένη γλώσσα-nak) tartva, az irodalmi nyelvnek az attikai nyelvhez való minél közelebb vitelét sürgeti. Kontos-szal és hiveivel ellentétben, mások a nép-, illetőleg köznyelvet akarják az irodalom organumává tenni, élükön Psychares-szel, a párisi egyetemen az új-görög nyelv és irodalom kiváló tanárával. A két irány között foglal helyet nézeteivel az athenei egyetemnek egy másik kitűnő tanára, Chatzidakis. Meggyőződése szerint jobb volna ugyan, ha az irodalmi nyelv azonos volna a beszélt köznyelvvvel, de az előbbi antikizáló természetéről le nem mondhat azon roppant hatás miatt, a melyet a páratlan attikai nyelv hatalmas szelleme gyakorol. Szerinte leghelyesebb, Koraes elvét követve, az irodalmi nyelvet kapcsolatban tartani a köznyelvvvel, és ez utóbbi elemeinek lehető felhasználásával életrevaló képességét fentartani. Szerző a nyelvkérdés vitájában Chatzidakis nézetéhez csatlakozik, annál is inkább, mert legújabban a beszélt nyelv már kezd közeledni az irodalmi nyelvhez, s így szemünk láttára fejlődik a görögöknél egy új nyelv, a πολιτικὴ καθαρεύουσα — mint Chatzidakis nevezi — mely hivatva van arra, hogy más civilizált nemzetek módjára a görög műveltség írott és beszélt nyelve legyen.

Az új-görög nyelv tanulmányozása első sorban az ó-görög nyelv érdekében szükséges, miért is ezen két nyelv tanulmányának egyesítése igen kívánatos; csak az a nagy kár, hogy ezt megnehezíti a kiejtés kérdése, a mennyiben Erasmus óta, a tizenhatodik század első felétől kezdve, Európa tanintézeteiben kevés kivétellel egy a görögöknél élő kiejtéstől eltérő kiejtést használnak, mely ugyan helyes nyelvtudományi alaptételből való kiindulásból származik, de végeredményében a praxisban a helyesnek, helytelennek, kétségesnek és idegen hangbeli elemeknek vegyülékét képezi, míg a Reuchlinról elnevezett élő kiejtés körülbelül két évezredes hagyományon alapul, és idegen elemektől menten, nemzeties. Mivel nem vagyunk többé abban a helyzetben, hogy az ó-görög nyelv kiejtését pontosan meghatározhassuk, és mivel az erasmusi kiejtés kétségtelenül helytelen, el kell fogadnunk az ó-kori írók olvasására nézve is a ma élő kiejtést, annnyival inkább, mert ezáltal elősegítjük az ó- és új-kori görög nyelvtudományok egyesítését, a mi nemcsak az ó-görög nyelvnek, hanem általában az ó-kori hellén philológiának is javára válik. Az ó- és új-görög nyelvtanulmányok egyesítése maga után vonja a középkori nyelvtanulmányokat is, és ezzel közelebb juttat bennünket a középkori görögségnek mivelődéstörténeti szempontból igen érdekes és fontos korszakához. De az új-görög nyelvnek művelése az új-görög irodalom szempontjából és különösen általános nyelvészeti szempontból is nagyon érdemes. Mindezen okoknál fogva az új-görög nyelv ma már meg-

lehetős méltánylásban részesül, a mennyiben tanszékei is vannak Párisban, Münchenben és Sz.-Pétervárott az egyetemen, és hasonló tanszékek szervezését tervezik Lipcsében és Berlinben. Némelyek ugyan túlzásba esnek, a midőn az új-görög irodalmi nyelvet a tudomány internationalis nyelvévé szeretnék tenni, de annál jogosultabb az a törekvés, hogy ez a nyelv, a latin mellett, a classica-philologia internationalis nyelve legyen. Bennünket magyarokat még kelettel szemben való helyzetünk és történetünk kutatása is, mely a byzantiumi történetírók műveiben nem egy rejtett forrásmunka földerítésére számíthat, vezetnek a közép- és újkori görög nyelv és irodalom művelésére.

Török történetírók.*)

A M. Tud. Akadémia történelmi osztálya már az 50-es évek első felében belátta annak igazságát, hogy a török történeti irodalom magok, a törökök után első sorban minket, magyarokat, érdekel s hogy a magyar történetírók a török históriai munkák figyelembe vétele és értékesítése nélkül csak hiányos és egyoldalú lehet; mert hazánk történetének egy nagy részét a törökkel való ellenséges érintkezés tölti be, azt a néhány századig tartó korszakot pedig csupán a mi keresztyén forrásaink alapján nem ítéldhetjük és nem ismerhetjük meg a maga valósága szerint, hanem ehhez szükségesek a másik félnek, a töröknek, történelmi emlékei is. E meggyőződése következtében a Repiczky Jánostól összeállított török históriai művek lefordíttatását el is határozta, azonban azt, a ki a munkára vállalkozott, elragadta a halál s a határozat nem ment teljesedésbe.

A 60-as évek elején a Történelmi Bizottság csakugyan megindította a Török-magyarkori Történelmi Emlékek első osztályát, az *Okmánytárt*, Szilády Áron és Szilágyi Sándor szerkesztésében, kimondván, hogy e vállalat második osztályát a magyar vonatkozású török *történetírók* munkái fogják képezni. Az Okmánytár 1863-tól 1873-ig megjelent kilencz kötetben, — de az Írók kiadása meg sem kezdődött.

Végre 1891 tavaszán Thúry József ajánlatot tett a Történelmi Bizottságnak a török írók lefordítására, mit ez 1891. május 9-én tartott ülésében egyhangúlag elfogadván, az ajánlkozót megbízta a Magyarország történetére vonatkozó, legfontosabb török

*) Török-magyarkori Történelmi Emlékek. II. osztály: Írók. Török Történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thúry József. I. kötet. Budapest, 1893. 8°. VIII és 433 l.

történetírók műveinek fordításával és magyarázó jegyzetekkel történendő kísérésével. Ez a története a szóban levő vállalat létrejöttének s az I. kötet megjelenésének, melyet röviden ismertetni szándékozunk.

A Török Történetírók I. kötete *hat* munkát tartalmaz, t. i. öt régi török historikus művéből a Magyarország történetére vonatkozó részeket és I. Szulejmánnak négy magyarországi hadjáratáról följegyzett Naplóit. Ezekhez csatlakozik a Függelékben 12 darab okmány.

A kötetben található első munka egy *névtelen* szerző krónikája 1486-ból «Tevárikh-i-ál-i-Oszmán» (Az Oszmán-ház története) cízzel, mely egyszersmind a török történeti irodalomnak legrégibb, reánk maradt emléke, — nem az *első*; mert már Urkhán (1325—1359) idejéből fenmaradt egy krónikáiról (Sejkh Jakhsi) neve. s munkájának több adata s részlete a későbbi íróknál. A Névtelen munkája — melyet Verancsics Antal hozott magával portai követsége alkalmával s mely jelenleg a bécsi cs. könyvtár tulajdona — az oszmán birodalom alapításától az 1472. évig terjed. Különösen becsesek benne a Hunyady János hadjáratait tárgyaló fejezetek, főleg az 1443. évi hosszú hadjárat, a várnai és rigómezei csata, melyeknek a szerző — mint akkor a 20-as években levő ifjú — kortársa volt.

A fordításban közölt második munka *Nesrine*nek ugyancsak «Tárikh-i-ál-i-Oszmán» című műve, mely 1485 és 1495 között íratott s az oszmán birodalom kezdetétől 1485-ig terjed. A szerző — ki II. Bajezid és I. Szelim alatt tanár volt Bruszában s 1512—1520 között halt meg — már sokkal részletesebben beszél el az eseményeket, mint a Névtelen. Legelőször az 1389-iki rigómezei csata elbeszélése alkalmából említi a magyarokat, a mikor a szövetséges keresztyén seregben magyar csapatok is harczoltak a törökök ellen; s ettől fogva hosszabban vagy rövidebben megemlékezik csaknem minden török-magyar érintkezésről egészen az 1476. évi moldvaországi hadjáratig. Az előzőnél részletesebben beszél egyebek közt a nikápolyi csatáról és Hunyady valamennyi háborújáról. Egyszersmind igen becses adatokat szolgáltat a törökök hadviselési módjának ismeretéhez is. Említi továbbá, hogy a törökök *haj huj!* kiáltással szokták megkezdeni az ütközetet, — a mi eszünkbe juttatja Luitprand püspöknek a magyarokra vonatkozó eme följegyzését: «turpis et diabolica *huj huj* frequenter auditor». Megtaláljuk nála azt a *kötüz* szót, mely felvilágosítást adhat a «Szabács viadalában» olvasható, eddigelé ismeretlen *kötez* szavunkról.

A harmadik történetíró *Turszun bég*, a ki II. Mohammed alatt defterdár volt s 1492-ben írta «A hódító Mohammed szultán története» cz. emlékiratát, mely nem csupán e szultánnak ural-

kodását tárgyalja, hanem lenyúluk 1491-ig. A szerző nem csak mint szemtanú, hanem sokszor mint szereplő egyén beszéli el az eseményeket. Ő maga is részt vett több hadjáratban, sőt 1458-ban jelen volt a *Szerémség* pusztítására beküldött török seregben s 1464-ben *Zvornik* ostrománál. Művében Magyarország történetére legfontosabbak azok a fejezetek, melyekben Belgrádnak 1456. évi ostromát és a boszniai háborúkat beszéli el 1463 és 64-ben, ez utóbbiakat mint szemtanú. Egy helyen pedig arról értesít bennünket, hogy *magyar kereskedők* is szokták látogatni Akkermán városát

A kötet egyik legérdekesebb darabja *Szedéd-eddin* «Táds-et-teváríkh» (A történetek koronája) cz. munkája, mely az oszmán birodalom alapításától I. Szulejmán trónra léptéig terjed. Szedéd-eddin ugyan 1536—1599. években élt s 1584-ben írta művét, de mégis ezen I. kötetbe került, mert XIV. és XV. századbeli eseményeket tárgyal. A szerző személye nem csak annyiban érdekel bennünket, hogy egy, hazánk történetére vonatkozó igen becses munka írója, hanem azért is, hogy mint két szultán nevelője s nagy befolyású államférfi, sokszor és sokféleképen beleavatkozott Magyarország és Erdély ügyeibe. Egyebek közt az 1596. évi hadjáratot az ő sürgetésére határozta el a szultán s a törökök első sorban neki köszönhették mezőkeresztesi győzelmüket. Ő nála találjuk meg a török-magyar érintkezés legelső nyomát a Maricza közelében, Csirmen mellett 1365-ben vívott csatában, melyben magyar csapatok is részt vettek. Nagy részletességgel beszéli el különösen a nikápolyi csatát, Hunyady János és Mátyás háborúit s Derencsényi Imre harcát a boszniai pasával 1493-ban stb., főleg a II. Bajezid megbízásából dolgozó *Idrisz* és más egykorú írók után, szigorú kritikát gyakorolva leggyakrabban használt forrásaival szemben is.

A kötetben található ötödik török író *Kemálpasazáde*, a ki önálló s terjedelmes munkát írt a mohácsi csatáról, illetőleg az 1526. évi hadjáratról «Mohács-náme» czímen. A szerző — ki 1453 körül született és 1534-ben halt meg s 1526-ban főmufti volt — maga ugyan nem vett részt a hadjáratban, de a leg-hitelesebb forrás (t. i. Szulejmán Naplója) és a legmegbízhatóbb értesülések alapján dolgozta ki az év eseményeit nagy részletességgel és a keleti ember ízléséhez s phantasiájához alkalmazott stílusban. Tüzetesen beszél a törökök hadi készülleteiről, a hadjárat okáról, Pétervárad és Illok elfoglalásáról, hat fejezetben magáról, a mohácsi csatáról, továbbá Szulejmán mulatásáról Budán s végre Szeged és Titel, valamint az egész Duna-Tisza-köz feldúlásáról. Különösen figyelemreméltók azon szavai, melyekkel kimutatja, hogy a mohácsi katastropha valódi oka nem a magyar sereg csekélyebb száma, vagy más körülmény volt, hanem a

vezérlét rosszasága; mert «ha a nyomorult király a vele levő kutyákkal e mocsár (t. i. a Dráva és a mohácsi mező között) szélére jött volna s ott ágyúütegeket állítva fel, tüzelt volna a támadó ellenségre: akkor elhárítja vala fejről a sors büntetésének felhőjéből szakadó záporát a szerencsétlenségeknek. Azonban végzete beteljesedett; lelki szemei elhomályosodtak s nem látta a helyes módot, a mely szerint kellett volna cselekednie». Ez ítéletet a szerző — mint egyik helyéből kitűnik — török katonai méltóságoktól hallotta s annál nagyobb fontosságú, mert csaknem szóról szóra megegyezik egyik kitűnő katonai írónk nézetével. *) Nagy fontosságú tudósítás az is, hogy *Lajos* király *megsebesülve* menekült el a csataterről. Ez állítását még három török író bizonyítja, t. i. a hadjáratban részt vett Dselálzáde, továbbá Szolakzáde és Kara Cselebizáde. E négyszeres tanúskodás után bizonyos, hogy az a három sebhely — melyet Szerémi György látott Lajos király holttestén — nem Szapolyai Györgytől származott s hogy a Duna-Szekcsőn állítólag elkövetett hármasság gyilkosság csak mende-monda, mely a mohácsi vészre következett politikai viszonyok közt könnyen hitelre találhatott.

Ez öt író után következnek *I. Szulejmán Napló*i, melyek természetesen a leghitelesebb okmányok. Ilyen hivatalos napló maradt fenn I. Szelimnek három, I. Szulejmánnak pedig nyolcz hadjáratáról, melyek közül csak négy vonatkozik Magyarországra történetére, t. i. az 1521., 1526., 1529. és 1532. évi hadjáratokról vezetett Naplók, megannyi becses kútfői az említett évek eseményeinek.

A kötetnek bizonyára legbecsesőbb darabjai a Függelékben közölt *okmányok*, melyekben már közvetlenül magokat, a hódító szultánokat halljuk nyilatkozni terveikről és tetteikről. Ez okmányok között találjuk először *I. Murádnak* 1385-ben kelt két levelét, melyekből megtudjuk, hogy 1386-ban háborút szándékozott indítani Magyarország ellen, de a mely valami okból elmaradt. Továbbá *I. Bajezidnek* a nikápoli táborban kelt levelét, melyben a *nikápoli* csata lefolyását írja le; *II. Mohammed* két levelét, melyek igen fontos adatokat szolgáltatnak a *várnai* csata történetéhez. Végre megbecsülhetetlen értékűek *I. Szulejmán* levelei, melyekben maga a szultán magyarázza meg magyarországi hadjáratainak okát és célját 1541-ig s ő maga ad felvilágosítást a török hódítás természetéről s nevezetesen arról, hogy míg az 1521., 1526., 1529., 1532. és 1540. évben nem kellett neki Buda és az ország: miért kezdte meg 1541-ben Magyarország meghódítását. E levelek olvasása után okvetetlenül másképen kell

*) *L. Kápolnai P. J.* cikkét a Hadtört. Közlöny. 1889. évf. 201. lap.

ítélnünk a török hódításról s különösen annak okairól, mint eddigelé; mert arra senki sincs feljogosítva, hogy Szulejmán tervei és célja helyett a saját felfogását vigye be a magyar historiába; mert különben a história nem lesz «magistra vitae».

A tartalomnak e rövid ismertetése után szólnunk kell még a munka kidolgozásában követett eljárásról.

A fordító minden egyes író munkája elé külön *bevezetést* bocsátott, melyekben ismerteti az illető írók életét, szereplését, irodalmi működését s különösen a lefordított munkáikat. Kimutatja mindegyiknek forrásait; fölemlíti, hogy a későbbi írók mennyiben használták fel őket s mennyiben voltak ismeretesek a nyugoti népek irodalmában is, főleg pedig nálunk. Legtöbbsébbes beszél Szeád-eddinről és Kemálpaszazádéről, míg az 1486-iki Névtelenhez írott bevezetésben a török történetírás kezdetét ismerteti.

A fordításban a török írók keleti stílusát annyiban követi, a mennyiben a magyar nyelv természete megengedte, egyébként meghagyva az előadásnak keleties jellemvonásait. A fordítás alapjául részint kéziratok, részint nyomtatott kiadások szolgáltak s a fordító mindenütt megjelöli az eredeti példányok lap-, illetve levélszámait. Az írók szövegeit *jegyzetekben* elejétől végig nyelvi és tárgyi magyarázatokkal kíséri, melyekben összehasonlítja azon írók megfelelő helyeit, a kik ugyanazon eseményeket tárgyalják; hivatkozik régi és újabb magyar, illetve keresztyén írókra s végre alkalmilag rámutat a magyar kútfők eltéréseire vagy hiányos voltára.

A fordító a szövegben meghagyta eredeti alakjokban a török, illetőleg mohammedán intézményeken alapuló elnevezéseket, a technikus terminusokat, azon okból, mert legnagyobb részüket nem is lehet lefordítani, a lefordíthatók pedig magyaros alakokban érthetetlenekké válnának; s mert e szavaknak Magyarországon két százados multjuk van. Az ilyen szavakat aztán külön részben, a 28 lapra terjedő «Török szavak magyarázatá»-ban értelmezi betűrendben. A kötetet részletes *név- és tárgymutató* fejezi be.

Az okság (causalitas) és részesség a magyar büntetőjogban.

(Kivonat *Wlassics Gyula* rt. június 8-án tartott székfoglalójából.)

Előadásának bevezetésében kiemeli, hogy a részesség tana tudományosan csak az okság elméletén építhető fel. Innen van, hogy a részesség területén egészen más tanokat kell vallania annak, a ki az eredményt előidéző feltételek egyenértékét teszi oksági elméletének középpontjává és egészen más tételeket kell felállítania annak, a ki a feltételek közül a *leghatályosabb feltételt* az *ok* jelentőségére emeli. Az előbbi oksági elmélettel kapcsolathozza az alanyi (subjectiv) iskolát, az utóbbival a tárgyi (objectiv) iskolát. A kérdés történelmi és irodalmi állására vonatkozólag kiemeli azokat a bölcsészeti munkákat, a melyek kell, hogy minden büntetőjogász ezen irányú vizsgálódásainak kiinduló pontjául szolgáljanak. (Stuart Millnek a deductiv és inductiv logikáról irt nagy műve, Schopenhauer, Sigwart, Herbert, Wolf és iskolája stb.) Jellemezte a régebbi büntetőjogászok rendszerét, a kik leginkább az ölési cselekményeknél foglalkoztak az okság kérdésével. (Letalitas absoluta, relativa, stb.) Ezután kiemelve azok érdemeit, a kiknek (Bar, Buri, Geyer, Liszt, Binding, Birkmeyer stb.) köszönhető, hogy az okság tana ma már az általános részben foglal helyet, részletesebben foglalkozik Bar és Buri álláspontjaival, mint a kikkel ellenkező tannak a hive. Kifejti, hogy az okság problémáját csak összezavarja az, a ki azt szét nem választja a bűnösségtől. A Curia judicaturájából kimutatja, hogy ez a *szétválasztási tan ma már élő jog Magyarországon*. A Curia pl. egy határozatában szóról szóra átveszi a következő oksági tant: az okozatosság kérdésének tárgyát képezi az érzéki világ jelenségeinek lánczolata, a természeti erőknek egymásra hatása, tekintet nélkül arra, hogy ezen hatás akarattal bíró és gondolkozó lénytől származik-e vagy sem. (Jogi Szemle IV. kötet I. 37., 208. l.) Kifejti, hogy minden büntetőjogász kénytelen foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a bölcsészet okfogalma teljesen átvethető-e a büntetőjog területére és bizony arra az eredményre jutunk, hogy a bölcsészet okfogalma az okság folyamatának határait nézve nem elégíti ki a gyakorlati büntetőjog igényeit. Kimutatja, mit köszön a büntetőjog a bölcsészet okfogalmának. A bölcsészet okfogalma tanította meg a büntetőjogot arra, mit nem szabad oksági viszonyba hozni az eredménnyel, de a büntető-

jognak szüksége van büntetőjogi okfogalomra, nem ugyan az okság folyamatának törvényei szempontjából, mert ezek azonosak, (a természetben nem uralkodhatnak más oksági törvények mint a jog területén), hanem leginkább a határok szempontjából. Kimutatja, hogy a Curia a büntetőjogi okság területén nem is operál a bölcsészeti okfogalommal. Egy határozatában hosszan fejt ki ugyan a Curia a bölcsészeti okfogalmat is, de ekkor épen arra akart rámutatni, mi a bölcsészeti okfogalom jelentősége szemben az indító okkal (motivummal). Igen tévedne az, a ki azokat az oksági tételeket, a melyeket a Curiának említett határozata (Jogi Szemle IV. kötet 7. sz.) a bölcsészeti munkák viszhangjaként tartalmaz, úgy akarná magyarázni, hogy a Curia ebben az ítéletben a büntetőjog területén használható és különösen a magyar büntetőtörvény tételeiben kifejezésre jutott oksági elméletet akarta volna kifejezni. Itt a Curia határozottan a bölcsészeti okfogalommal dolgozott. «Az ok — *philosophiai értelemben* — így szól a Curia, az egybevett positiv és negativ feltételeknek foglalatlja, az események, eventualitások összessége, melyeknek megvalósultával az eredmény kikerülhetlenül bekövetkezik».

A büntetőjogásznak nincs szüksége az eredmény összes feltételeire. Már pedig bölcsészeti értelemben ok az, a mi az eredményt szükségképpen létrehozza. A büntetőjogász nem tagadja, hogy «in rei veritate» akár a végokig lehet visszavezetni az eredmény okságának folyamatát. De nekünk meg kell állani az emberi cselekvénynél. Nekünk a büntetőtörvény általános része és a törvényes tényálladék megszabja a határt. A mi *okviszonyunk* határkövei ezek: *felbujtó, segéd, társtettes, tettes*. Ezek a cselekvény-formák azok, a melyekben megindul a büntetőjogot érdeklő okviszony folyamata. Ezt felejtí sok német theoretikus, midőn az okság területét zavarják. Buri oksági tana ellenében, mely a föltételek egyenértékére van alapítva, felolvasó annak az elméletnek a hive, mely elmélet a föltételek tevőleges (positiv) hatása szempontjából ki akarja és ki tudja választani a döntő, a karakterisáló feltételt, az okot.

Binding, Birkmeyer és Merkel elméleteit bővebben ismertetve kiemeli, hogy ezek nem hunynak szemet azon tapasztalati bizonyosság előtt, hogy ha többen közreműködnek valamely eredmény létrehozatalán: úgy nem mindenkinek van egyenlő része az eredményben. Egy bűncselekményben az, a ki a gyilkot döfi a másik szívébe, s az, a ki tanácsot adott, hogy mely időben lehet a ténnyt elkövetni, nem egyenlő föltételét teljesítette annak, hogy erőszakosan egy embert megfosztottak életétől. A ki a föltételek erőnlőségeknél elvét hirdeti (természetesen mindig a tevőleges hatás szempontjából), az megfelelkezik arról, hogy egyik nagyobb, másik kisebb akadályt győz le.

Van a föltételek között olyan, mely, ha valami történik, annak az eseménynek döntő karakterét adja. Annak az eseménynek bizonyos irányú és vonatkozású *társadalmi, etikai* vagy *jogi* jelentőségét kölcsönzi.

Az esemény sajátyszerűségének, egyediségének alkotója. Így van ez az egész természetben. «Ha magot vetek — mondja a szellemes berlini tanár Kohler — hogy az gyümölcsözzék, úgy a mag elvetésén kívül több föltétel szükséges. Szükséges a meleg, a föld nedvessége. Mégis csak a mag elvetése az ok, a többi a fejlődés föltétele, conditiója. Ezek a föltételek mindenesetre befolyolnak arra, hogy a mag kikel-e vagy nem, de a mi kikel, arra nézve a mag a döntő. A magtól függ, hogy virág, pálma vagy fenyőfa kel-e ki».

A büntetőjog területén sincs másképen. Itt is ki lehet keresni a magot. Keresve a döntő feltételt, azt, a mi a bűncselekvénynek sajátyszerűségét, lényét alkotja — kiemelkedik előttünk a feltételek sorából az a cselekvény, a mely a tényálladéknak egyediségét alkotja. Az a cselekvény, mely nélkül a bűntény nem is létesülhet. Az a cselekvény, a melyhez a büntetőjog különös része a büntetés záradékát (sanctio) fűzi. Az a cselekvény, a melyre utalva vagyunk, ha tudakozzuk, ki a tiltott eredmény valóságos okozója. Ez semmi egyéb, mint a törvényes tényálladék cselekvénye, vagy ha jobban tetszik, az elkövető cselekvény. A ki öl, a ki elvesz más birtokából a ki megrongál a ki felgyújt a ki a méhmagzatot elhajtja: az *okozza* az emberölést, a lopást, vagyonrongálást, gyújtogatást, magzatelhajtást.

Az okviszony határa azonban nem végződik a tettes (társ-tettes) cselekvényénél. Említettük hogy az okviszony szélső határain áll a felbujtó és a segéd cselekvénye. Ezeknek befolyását senki sem tagadhatja. Ők oly föltételt teljesítettek, a mely az okozásra, az eredményre befolyást gyakorolt. Közreműködésük nélkül az eredmény úgy, a mint bekövetkezett, nem következett volna be. De szigorúan az egyes bűncselekvény létrehozására vonatkozó oksági folyamatot véve alapul: sem a felbujtó, sem a segéd azt a cselekvényt nem teljesíti, a mi kiteszi a tényálladékot, a mi ennek sajátyszerűségét, lényét alkotja, a mi a térben és időben okozza a tiltott eredményt. Tettesség nélkül nincs bűncselekvény. A felbujtó ítéletnapig bujthat, a segéd örökké segíthet, a tényálladék létre nem jó. Ily értelemben mondhatjuk, hogy az *ok* a döntő föltétel mindig a tettességben, társtettességben van. Így emelkedik ki előttünk tisztán a különös tényálladékban a leghatályosabb föltétel. A mily könnyűnek látszik az *okkiválasztó* elméletet általánosságban diskreditálni, mert mindig azon nyargal a kritika, hogy csaknem lehetetlen megállapítani, melyik a leg-

hatályosabb föltétel (Buri hires malomkereke, melyet a $\frac{2}{3}$ rész viz még nem indít, de ha $\frac{1}{3}$ rész hozzájárul, akkor megindul és kérdi, a $\frac{2}{3}$ viz-e a leghatályosabb vagy az $\frac{1}{3}$ rész stb.): épp oly nehéz eltagadni, hogy a speciális tényálladék keretén belül tisztán hús és vérből bontakozik ki előttünk az *elkövető cselekvényben* a specialis büntényt alkotó döntő feltétel, az *ok*.

A magyar büntető-törvény rendszeréből, a részesség fejezetéből bebizonyítja felolvasó, hogy a magyar büntető-törvény intézkedéseinek hátterét képező oksági elmélet nem más, mint az, mely az említett módon különbséget tesz az *ok* és a *többi feltételek* között. A mely törvény nem beszél sehol sem arról, hogy a *bűnszerző* fogalmában felolvad a felbujtó, tettes, társtettes, vagy éppen a segéd. A mely törvény nem az «animus auctoris», az önálló vagy önállótlan érdeket teszi a részesség elválasztó vonalául, hanem a társtettest a segédttől a causalitas minősége szerint (elkövető cselekedet-e vagy nem) különbözteti meg: az nem tehette causalitásának központjává a feltételek egyenértékét. Ez egyenes lerombolása volna az alapnak, a melyre épít. A mi objectivistáink ebben nem éppen következtetéseket. Irodalmunkban ugyan kizáróan a tárgyi elmélet uralkodik, de a valódi tárgyi okság tanával nem hozzák szerves kapcsolatba a büntetőjog szabályaira vonatkozó tárgyi elméletüket. *Buri oksági tanát elfogadni és tárgyi elméletet tanítani egy lélekzettel nem lehet.* A Curia judicaturája az oksági tan kitisztítása körül dicséretre méltó munkát végzett. Több ítéletből kimutatja a felolvasó, hogy a Curia legtöbbször, teljes czéltudatossággal érvényesíti azt az elméletet, mely az *okot* az *okozást* azonosítja a tényálladék-cselekvénnyel és ezzel szembeállítja az okviszonyban levő többi feltételeket. Több helyütt bővebben is kifejti a Curia, hogy a tettség (társtettség) fogalma az *okozás* fogalmával esik össze. Többször találunk ily kitételekre: «a tettség és segélyezés közti különbség meghatározásánál az okozatosság helyes elvének alkalmazása levén az irányadó . . . a tettség (társtettség) fogalma az okozás fogalmával esik össze».

Vagy az «oki és okozati egység képezi a Btk. 70. §-ának ténybeli föltételeit . . . a közös eredményt *együttesen okozók* (társtettek) mindegyike az általuk közösen létrehozott egész osztatlan eredményért együttesen és egyaránt felelősek!!»

De még mindig előfordul a Curián is, hogy az ok, az okozás nem egyjelentőségű a tettesseggel, társtettesseggel. Nem domborodik ki teljes következetességgel a feltétel (felbujtó, segéd) és az ok (tettes, társtettes) közötti különbség. Ha a tárgyi elméletet főn akarjuk tartani, akkor alapját, a tárgyi causalitást, mely az ok-kiválasztáson épült fel, nem szabad eltaszítani magunktól. *A tárgyi elmélet* ma uralkodó típusa a magyar élő büntető-

jognak. Ez a törvénynek és a Curia judicaturájának köszönhető. És ezt azok, a kik a törvénynek nemcsak tagadhatatlan partialis túlszigorát emelik ki, de egész általánosságban hirdetik a kegyetlen túlszigor vádját, javára írhatnák, a mint bizonyára írják is a törvénynek és még inkább a Curianak, hogy nem az alanyi elmélet tanait öntötte a törvény szavaiba. Hány ezerrel több és mennyivel számosabb, súlyosabb büntetésre elítélt volna, ha a törvény szavaiba úgy, mint a német birodalomban a Reichsgericht teszi, az alanyi elméletet magyarázták volna be. Csak azután ne feledkezzenek meg se *objectivista büntetőjogi íróink, se a Curia* arról, hogy a tárgyi elméletet a feltételek egyenértékére alapított Buri-féle oksági tannal csak *megbuktatni lehet*, de nem *megerősíteni*. Az alanyi iskola támadása nem árt annyit a tárgyi iskolának, mint az, ha az úgynevezett objectivisták lelkesülnek a Buri-féle oksági tanért. Ezzel maguk rombolják legnagyobb erősségüket.

Az izommunka befolyása a phosphorsav kiválasztására.

(Kivonat *Klug Nándor* lt. és *Olsavszky Viktor* január 16-án bemutatott dolgozatából).

Mennyiben van az izommunkának befolyása a phosphorsav kiválasztására? E kérdés eldöntésére a vizsgálók egy kutyán kezdték kísérleteiket. Az 5250 grm. súlyú kutya naponként 700 cm.³ tejet kapott, melyben 611·94 grm. víz és 1·36 grm. phosphorsav foglaltatott. A ketreczben zárva tartott kutya, nyugalom alatt, átlag 0·3175 grm. phosphorsavat választott ki 24 óra alatt. A kutyát azután örvéhez kapcsolt zsineggel szánhoz kötötték s vele sebes hajtásban 16 kilométer utat tétettek meg; e napon a kutya 0·570 grm. phosphorsavat választott ki. A következő napot a kutya ismét a ketreczben töltötte el, s a kiválasztott phosphorsav mennyisége 0·280 grm. volt. E szerint a munka fokozza a phosphorsav kiválasztását; valamint kitűnt a vizsgálatokból az is, hogy a phosphorsav-kiválasztás fokozódását ennek a rendesnél alacsonyabb fokra való súlyedése követi. A működő izom a nyugalomban levő izomtól lényegében abban különbözik, hogy chemiai reactiója savanyú, míg a nyugvó izomé közömbös. A savanyú reactió onnan van, mert működés közben az izomban szénsav és tejsav képződik. Szerzők vizsgálataik által kimutatták, hogy a szénsav és tejsav csontokból, izmokból, sőt tejből is az ottani kötött phosphorsavat kioldják. Azután kutyát tápláltak tejjel, melyhez egyes napokon tejsavat adtak. Három ilyen

kísérlet közül az egyikben a tejsav a kiválasztott phosphorsav mennyiségét 703·7 milligr.-ról 1056·4, a másodikban 747 mgr.-ról 1076, és a harmadikban 843·65 mgr.-ról 986·25 mgr.-ra fokozta. ~~Megfelelő~~leg fokozódott a veseváladék százalékos phosphorsav-tartalma is. Egyszersmind kitűnt e vizsgálatok közben, hogy szintűgy, mint a munka alatt, ~~most~~ is, a tejsav adagolását követő napon a phosphorsav mennyisége a ~~rendes~~nél kisebb volt. — Hasonlót észleltek (ugyancsak a budapesti egyetem ~~élet~~tani intézetében) *Beck* és *Benedict* a kén kiválasztása körül. Mind ez ~~arra~~ mutat, hogy a phosphorsav kiválasztását munka közben tényleg a fejlődő savak, nevezetesen a tejsav, fokozzák. Valamint kitűnt e vizsgálatokból az is, hogy a szervezet bármi okból szenvedjen nagyobb anyagvesztiséget, azt alkatrészeinek visszatartása által a normális napokon helyreépíttolni igyekszik. Ezek szerint az a sub-normális hőmérsék, melyet oly egyéneken észlelünk, a kik lázas betegségből felépülnek, egy általános törvény következménye, mely törvény szerint testünk a túlságos anyagvesztiséget — a mint ez a láz alatt van — a fölvelt anyagoknak a ~~rendes~~nél nagyobb mértékben való visszatartása által kiegyenlíteni igyekszik. (Bővebben Math. és Term. tud. Ért. XI. köt.)

Új módszer a tej zsírtartalmának meghatározására.

(Kivonat *Liebermann Leo* és *Szekely S.* január 16-án benyújtott dolgozatából).

Szerzők mindenekelőtt kimutatják, hogy a tej zsírtartalmának meghatározására rendszeren használt aether pontos meghatározásokra nem alkalmas, mert a tejből zsiradékon kívül egyéb anyagokat is felvesz. Szerzők aether helyett a petroleum-aethert ajánlják és egyszersmind egy új kényelmes és pontos módszert, mely lényegében abból áll, hogy a kálicsal összekevert tejnek 50 cm.³-hez, 50 cm.³ petroleum-aethert teszünk, ezzel jól összekeverjük és aztán a képződött emulzio szétbontására 50 cm.³ alkoholt használunk. A csaknem rögtön kiváló petroleum-aetheres zsírolatból 20 cm.³-t kipipettázunk és ennek elpárolgási maradékát szárítás után lemérjük. (Bővebben Math. és Term. tud. Ért. XI. köt.)

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» (jún. 15-iki) második számában a közlemények sorát Schneller István: «Aeschylos valláserkölcsi világnézete Orestiaja alapján» című hosszabb tanulmányának első része nyitja meg. Szerző ez értekezésével azon hazánkban is mindinkább terjeszkedő irányzatnak kíván szolgálatába lépni, mely a görög és római remekíróknak egyoldalú nyelvészeti kezelésével szemben, azok történeti méltatását s a bennök rejlő gondolatok kifejezését hangsúlyozza. A tanulmány első része azon álláspont megítélésével foglalkozik, a melyről Aeschylos az embert erkölcsileg megítéli. — Lechner László: «Az erkölcsi érzelmek»-ről szóló cikkét fejezi be. Egyenkint tárgyalja: a társadalmi érzetet, a félelem-, auctoritas-, tisztelet- és kötelesség-érzetet, a szegényérzetet stb. Vákolja a lelkiismeret kifejlődését és részletes következtetéseket von az előadottakból az erkölcsi codexre és morálra általában. — Dr. Ferdinandy Géza: «A koronáról és közjogi jelentősége» című tanulmányából a második közlemény: a királyi eskü- és felavatási hitlevélről, s a koronázás törvényességének kellékeiről értekezik. Kimutatja, hogy a hitlevél alkotmánybiztosító okmány, melyet a király koronáztatása előtt tartozik kiadni és a mely az által nyer kiváló fontosságot, hogy arra a király koronáztatása alkalmával a hitet (esküt) ünnepélyesen leteszi és annak kiadására és a benne foglaltakra vonatkozó eskü letételére utódját is kötelezi. A koronázás törvényességének kellékeit illetőleg pedig azon eredményre jut, hogy nemzetünk történelmének minden emléke szent István koronájához fűződik, ebben látja a nemzet hajdani nagyságát, állami önállóságának, egységének symbolumát; s minthogy a nemzeti közérzet a koronázást csak akkor tekintette érvényesnek, ha az közakarrattal és szent István koronájával ment végbe, nincs okunk kételkedni abban, hogy ma is csak a szent koronával végbement koronázás tekinthető érvényes és törvényes koronázásunk, és minden oly tan, mely ezen tételelveti, forradalmi tan benyomását teszi a kedélyekre. — «A Darwinismus újabb vitakérdései» című cikkben R. N. az átöröklés elméletét fejtegeti az újabb kutatások alapján. Részletesen ismerteti Weismann teoriáját, és kimutatja, hogy valójában csak egy mód van az átöröklés tanát nemcsak a tapasztalati tényekkel, de a fajkeletkezés és evolutio nagyfontosságú rendszereivel is összeillesztésbe hozni. Az életet alkotó két elem, a csírasejtek és a testsejtek közül, amazok a faj reproductiója nagy munkájára vannak hivatva, míg ezek a test és az élet mindennapi munkáját végzik. Az átöröklés már most az ős-plasmák vagy csíra-sejtek folytonosságának nemzedékről nemzedékre szállása, még pedig cumulativ módon, nem csupán egy előd

vagy szülő, hanem az összes élő nemzedékek tulajdonságainak leszármaztatásával. Míg tehát az átöröklés a faj állandó jellegének megőrzése a csíra-sejtek folytonossága útján, addig másfelől a természet szüntelen újító munkásságának is üdvös fekezője, a változások és eltérések bölcs egyengetője. — **Lyka Károly** tanulmánya: «A legújabb művészeti törekvések»-ről, első közleményében a naturalismussal foglalkozik. A naturalismus azon kevés műirányok közé tartozik, melyekről el lehet mondani, hogy a művészek öntudatosan küzdtek ki létjogosultságát. Kialakításában segélyeül szolgált az irodalom minden fegyvere: a napisajtó, a periodikus iratok és szakközlönyök egész apparátussal láttak hozzá a naturalista eszme tisztázásához, kifejtéséhez és terjesztéséhez. Széles és nagy arányokban lépett fel és csakhamar körutat tett az egész művelt világon. Helyet kért és kapott a művészeti iskolákban; és elvei elsőrendű nevelő-eszközzé lettek a modern művészeti akadémiákon, és teljesen átalakították ezeknek eddigi paedagogiai rendszereit. Kialakításán összejátszott a korszellem és a technika reakciója. E kettő kölcsönhatásából keletkezett aztán a valódi naturalista elv: hogy t. i. *a művészet a természet egy darab képeinek hű visszaadása*. — **Várnai Sándor**: «Taine és a modern kritika» című tanulmánya Taine emlékének és kritikai működése méltatásának van szentelve. A művelt világon sehol sem érezték fájóbban azt a veszteséget, mely az európai tudományosságot Taine Hyppolit halálával érte, mint nálunk, hol eszméi, törekvései akkora visszhangra találtak és híveinek tábora, utánpótlóinak légioja oly nagy volt. Az az irány, melyet Taine húsz éven át oly sok és jelentékeny művében képviselt, védett, terjesztett a szellemi munka minden eszközével: a *kritika* teljesen megegyezve állott tudományos hajlamainkkal. Philosophiai gondolkodásunknak a német bölcsészet és kritika hatásától eddig érintetlen maradt mezejét pedig készen találta, hogy abba diadalmasan bevonuljon. Taine szelleme valóban át meg áthatotta az emberiséget. Rendszerével, mindent átfogó methodusával számos gyöngéit nem nehéz kimutatni, de az kétségtelen, hogy logikájának vas fegyelme soha sem vált inconsequenssé. Sem a chauvinismus, sem a cosmopolitismus nem tehette kétségessé azt a hatást, azt a felvillanyozó inspirációt, melyet opportunisták és utilitaristák egyformán nyertek szellemétől, a mely a tudásnak és ismereteknek új bányáit nyitotta meg a kutatások előtt. — **Dr. Buday József** folytatja: «Vázlatok a positivismus történelméből» címen megkezdett ismertetését, s a jelen közleményben az *orthodox positivismust* vázolja. Az «*Irodalom*» rovatban — r.: Gieszwein Sándor: Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft stb.» című munkáját ismerteti; —r. —n. a «Contemporary Rewiew» 1893. 1-ső számában található néhány igen érdekes philosophiai kérdést mutat be. Ugyanaz az «Archives de l'anthropologie criminelle et des sciences pénales» VII. k. 42. számáról referál; s a «Revue Philosophique» két számát mutatja be. Ezt követik még a «Nuova Antologia»; «Archiv

der Geschichte der Philosophie» ismertetése —r-től. A «Mind» ismeretése —r —o-tól s a «A lét bírálata» írta Frederik Jenő, című dolgozatot ismertetik dr. B. J.-től.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma. Tóth Lőrincz *Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratairól* írt tanulmányból az első közleményt adja. Mielőtt szerző néhány mutatóványt közölne, előbb néhány kimagasló pontot mutat föl Batthyány Kázmér jelleméből, néhány adatot fejlődése történetéből, melyek — mint ritka önzetlenség, áldozatkészség s nemeslelkűség s másrésről bátorság, erély s következetesség példái — becses útmutatóul szolgálhatnak általában, de különösen hasonló viszonyok közt született s növelkedett fiatal főnemeseink előtt, a férfias fölemelkedés s a megismert hazafiúi kötelesség magasztos útján. Száműzetésében folyvást foglalkozott politikai s történelmi tanulmányokkal s hazája és az emigratio ügyeiben sokat írt francia s angol lapokba. És megírta angol nyelven, angol közönség számára, érdekes emlékiratait a magyar szabadságharczról, melyekből, míg egykor talán egész kiterjedésben megjelenhetnének, ezúttal némi egyes részeket mutat föl, melyek talán nem lesznek minden érdek nélkül, oly férfiú tollából származva, ki széles látókörrrel bírt s véleményeiben sokszor élesen eltér a közönséges fölfogástól. Most csak annyit jegyez meg ez emlékiratok általános jellemzésére, hogy lelkében, midőn ezeket írta, a leélt dicsőség keserű emlékezései virrasztottak az itthon véghez vitt szörnyűségek, szeretett bátyja s barátja gróf Batthyány Lajos kivégeztetése, az elnyomott haza eltiprása s megaláztatása fölött érzett friss fájdalom miatt, s ezért kiméletlenül sújtó s vádoló tollán a kitörő harag tüze ég mindazok ellen, kiket a bukás okozóinak vélt, mely lelki állapotot az «akkor» szempontjából s nem a későbbben, a mi szemeink láttára jobbra fordúlt, de általa nem várt s nem remélt viszonyok közt megszelídült, a multa fátyolt vetett s kibékülés útjára lépett kor szemüvegén keresztül kell megbírálni. — Egy névtelen író *a lelkészi congrua* címmel ismertetést írt az egri érseki lyceum könyvnyomdájában megjelent a lelkészi congrua és a püspöki kar című munkáról. Az ismertetés előtt a szerző az ügy legközelebbi előzményeit bocsátja előre. — Lukács György *az olasz községi rendszer-ről* írt cikket. — A szépirodalmi részben Berczik Árpádtól *Két tűz között* című eredeti beszélye van, és Baján Miksa Hedenstjerna Afrédnek *képek a svéd életből* című elbeszélését fordította le. A költemények közt van Lévay József *Visegrádon* című eredetije, és Heine *Geoffroy Kudél és Tripolisi Melinda* költeménye Vargha Gyula fordításában. Heinrich Gusztáv *Heine család levelei* alapján, melyeket a költő unokaöccse múlt évben adott ki, a költő viszonyát családjához ismerteti. A kiadónak is az volt főczélja, hogy a viszonyt földerítse és további téves állításoknak, ítéleteknek elejét vegyék. — Az *Értésítő*-ben Herczegh F. A Gyurkovics leányok, Fustel de Coulanges questions historiques, Bozóky A. a szép-

irodalom a római császárság idejében, Pukánszky B. Az ó-testamentomi exegesis földadatáról, vannak ismertetve. Végül egy «A M. T. Akadémia s egy pár hírlapíró» című polémia s könyvészet van.

3. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE f. évi június havi számában Dr. Pólya Jakab *Az egyenes adók reformjáról* értekezik. Állami pénzügyeinket, ha az állambáztartási mérleg végeredményét nézzük, valóban fényeseknek kell tartanunk. Zárszámadataink, melyek 1887-re még 49.4 m., 1888-ra 24.1 m. frt hiányt tüntettek ki, 1889-re már csak 1.4 m. frnyi hiányt, 1890-re ellenben már 28.5 m., 1891-re pedig 27.6 m. frnyi tekintélyes fölösleget mutatnak. Pedig állami számvéviszékünk a hiány, illetőleg fölösleg kiszámításában nem jár el szigorúan s nem alkalmazza a mai állami pénzügyi elmélet és gyakorlat által elfogadott elveket. Eljárása csupán abban áll, hogy a bevételekből levonja az összes kölcsönöket minden tekintet nélkül a célra, melyre azok felvételtek, a kiadásokból pedig csakis azokat számítja le, melyek államadóssági conversióra fordítottak. A helyes számítás az volna, ha a rendes vagyis jövedelmet alkotó bevételekkel, a melyek tehát sem kölcsönből, sem jövedelmet nyújtó vagyon elidegenítéséből nem erednek, csakis az igazi rendes költségeket és a bizonyos állandósággal előforduló rendkívüli kiadásokat állítaná szembe. S az állami pénzügyeket már akkor is teljesen rendezetnek kell tekintenünk, ha az ily számításnál megvan az egyensúly. E számítást alkalmazva tulajdonképp már 1889-ben sem volt deficitünk, valamint fölöslegeink 1890. és 1891-re jelentékenyen nagyobbak. Állami pénzügyeink állapota tehát rendkívül kedvező s kétségtelenül alkalmas időpontul kínálkozik adóreformok előkészítésére és foganatosítására. A pénzügyi állapot közelebbi elemzése azonban meggyőz arról, hogy ez adóreformokat nem pusztán adórendszerünk tökéletesbítésének, hanem magának állami pénzügyeink javulásának érdeke javálja. A pénzügyi helyzet tüzetesebb vizsgálatánál ugyanis látjuk, hogy az utóbbi években mutatkozó rendkívüli javulást nem kiadásaink apadás, — mert azok némi hanyatlás után jelentékenyen emelkedtek, — hanem bevételeink nagyfokú emelkedése okozta. Csakhogy e nagyfokú emelkedés főleg a regáleváltásból és a conversionális műveletből, tehát időleges forrásokból származott, a közel jövőben pedig ily forrásokra aligha lehet számítani, míg kiadásaink — karöltve a szaporodó állami feladatokkal — feltartóztathatatlan emelkedő irányzatot követnek. Ha tehát pénzügyeink javulását meg akarjuk óvni, azt csupán bevételeink fokozásával érhetjük el. E cél újabb, állandó forrás nyitását követeli, a mi aligha lehet más, mint egyenes adóink reformja. A reform nem lehet teljes rendszerváltoztatás, csupán a gyökeres reform előkészítése akként, hogy az átalakított adók az eddiginél bizonyos magasabb jövedelmet szolgáltatassanak. Legcélyszerűebnek látszik az általános jövedelmi pótdónak általános jövedelmi vagyis személyes adóvá való átalakítására alapítani a reformot, érvényben fentartván az

összes többi egyenes adókat, némelyeket azonban csak megfelelő módosításokkal. Azon esetben, ha az I. oszt. kereseti adó ez új adóba beleolvasztható lenne, a meghatározás egyszerűen úgy hangzanék: hogy ezen adó alá tartozik mindenki, kinek önálló keresete, illetőleg jövedelme van. Minthogy azonban az I. oszt. kereseti adó megszüntetése egyelőre legalább célba nem vehető, a személyes keresetadó alá mindazok tartoznának, kiket jelenleg az általános jövedelmi pótadó terhel. Kétségtelen azonban, hogy a különféle jövedelmekre nem állhatna egyforma adóláb, de a legmagasabb sem haladhatna meg 2—3%-ot. Hogy gyakorlatilag tehető-e ily alacsony adólábbal egyáltalában kísérlet, azt az adóstatistikai adatok lennének hivatva kitüntetni. Kétségtelen továbbá, hogy a személyes adó főleg a kényszerbevalláson alapulhat. A bevallás igaz volta szigorú és körülményes sanctióval lenne biztosítandó. Mérsékelt adóláb mellett így mindenképen kielégítő eredményt lehetne várni. Adóalapul az adózónak bármilyen forrásból eredő összes tiszta jövedelme szolgálna. Különbséget kellene azonban tenni a biztos és bizonytalan jövedelem között, az utóbbiból a tényleg fizetett élet stb. biztosítási díjak, a jövedelem mérsékelt (3—4) százaléka erejéig levonhatók lennének. Ha a személyes adó általánosíttatnék, akkor a biztos jövedelmek közt is kellene különbségeket tenni. Az adó természetesen a megelőző három év tiszta jövedelmének átlaga alapján volna kivetendő. Vizsgálni kell végül a befolyást, melyet ezen általános jövedelmi adó a fentartandóknak vélelmezett adókra gyakorolna. Kétségtelen, hogy ha a bevallási kényszer behozatik, a III. osztályú kereseti adó fentartása túlságos teherré válnék. Egyszerű eltörlése nem lévén indokolt, azt a minimális adóalap felhasználásával igazi hozadékadóvá, bizonyos fokig lakbéradóvá kellene változtatni. A házadót illetőleg csak azon módosítás lenne szükséges, hogy a házbérfőadó a három éves kivetési időszak minden évére kimutatandó lenne. Nagyobb változást fogna valószínűleg az új adó a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknak és egyleteknek adószolgáltatása tekintetében előidézni. Teljes alappal feltételezhetni ugyanis, hogy az eddigi adóalap messze alatta maradt a tényleges tiszta jövedelemnek, az új adó ellenben egészében érintené ezt. Bár az általános elvből kifolyólag az egyén összes jövedelme jó ez adónál tekintetbe, mindazonáltal az egyéni kivetésnél le kell vonni azt a jövedelmet, melytől a személyes adó levonás által fizetetik. A levonás által fizetett adónemekből azonban kiválasztandó lenne a tőkekamat és járulékadó. Az általános jövedelmi adónak főcélja lenne azonban előkészíteni a tért arra, hogy a hozadékadórendszer fokozatosan a személyes adórendszer váltsa fel. E végből az új adót kapcsolatba kell hozni mindazokkal a hozadékadókkal, melyeknek az általános jövedelmi pótadó kiegészítő részét teszi s abban a mértékben, a mint az új adó fejlődött, könnyíteni kell a hozadékadók terhein, leszállítva azok százalékát, majd pedig hozzá fogni fokozatos eltörlésükhöz.

— Parlagi Imre *Állami vagy magán állatbiztosítás?* cím alatt foglalkozik a hazánkban az állatbiztosítás terén a kormány által megindított mozgalommal. Az ügy tárgyalásánál első sorban az a kérdés döntendő el: államilag szerveztessék vagy a magánvállalkozásra hagyassák-e az állatbiztosítás? Az ügy történeti előzményeiből nem meríthetünk feleletet a kérdésre. Hazánkban a magánvállalkozás egyáltalán nem boldogult, Ausztriában is inkább a tartományi biztosításnál beszélhetünk számbavehető eredményekről, Németországban az állatbiztosítás tulajdonképeni hazájában azonban a két alakzat jóformán egyenlő szerepet visz, kellően elterjedve és kipróbálva azonban egyik sincs. Az a tanulság azonban meríthető az ügy eddigi fejleményeiből, hogy az állatbiztosítás általános elterjedése és igénybevétele csakis kényszer útján volna elérhető. Hazánkban hiányszorban azonban a kényszert kifejtő állami biztosításhoz az okvetlenül szükséges előfeltételek. Legcélzzerűbbnek látszanék tehát, hogy a járványbiztosítást, mely tulajdonképen védelem, nevezetesen a ragadós tüdőlob, a lépfene és a takonykór elleni biztosítást az állam venné magára, az állatbiztosítás további kockázatát ellenben a magánvállalatokra kellene hagyni, melyeknek esetleg állami támogatás is nyújtandó lenne. Az uralkodó felfogás azonban az állami állatbiztosítás mellett foglal állást. E tekintetben a reformtervezet főbb vonásaiban a következőkép volna megalkotható. Főfeltétel volna így is, hogy a biztosítás két részre osztassék, 1. a ragadós betegségek (járványok) és 2. az egyéb állati betegségek és balesetek elleni biztosításra. Az előzőnek feltétlenül kényszerbiztosításnak kellene lennie, míg az utóbbi csak az érdekeltek többségének határozata esetén lenne kötelező. A szervezkedést illetőleg minden nagyobb község vagy több kisebb együtt képezne egy önálló egyesületet. A községek vármegyénként megyei viszontbiztosítási szövetséggé és ezek ismét országos központi viszontbiztosítási szervezetké állanának össze. A járvány és a szórványos betegségek biztosítása a községtől kezdve két, egymástól teljesen elkülönített osztályt képezne. Nagy súly volna helyezendő arra, hogy ily kis egyletekből épüljön fel az állatbiztosítási organizatio, mert hatályos ellenőrzés csakis így volna gyakorolható. — Dr. Ráth Zoltán *Népünk korviszonyai és halálozási statistikánk* című tanulmányának utolsó és befejező közleményét vesszük. Kivonatát a jövő számban adjuk. — A «Közgazdasági havi krónika»-ban dr. Mandello Károly május hó nevezetesebb gazdasági eseményeiről számol be. — Az «Irodalmi Szemlé»-ben Acsády Ignác ismerteti az országos statisztikai hivataltól szerkesztett népszámlálási munkának legújabbban megjelent I. kötetét, méltatva a műnek gazdag tartalmát. A kötet második része, mint a népszámlálás adattára, a magyar állam népességi állapotait különféle mozzanataiban táblázatokban mutatja be, míg az első rész a nyers anyagnak tudományosan rendszeres feldolgozását nyújtja. — A «Külföldi folyóiratok szemléje»-ben dr. Feny

vessy József a «Revue d'économie politique», dr. Kovács Aladár pedig a «Political Science Quarterly» című folyóiratok egy-egy cikkét mutatja be. A «Statistikai Értesítő»-ben Vargha Gyula Európa népességének növekedését vázolja. Levasseur számításai szerint Európa népessége a század elején, 1801-ben, 175 milliót tett, míg földrészünk jelenlegi népessége 358 m. lélekre tehető, tehát a kilencz évtized alatt több mint megkétszereződött. A korábbi századokról alig vannak adatok, kétségtelen azonban, hogy a népnövekedés a jelen századának rohamosságát meg sem közelítette. Hazánk lélekszáma Európa államai közt a nyolczadik helyet foglalja el s földrészünk összes népességének 4·88%-át képviseli, míg Oroszországra 26·83, a Németbirodalomra 13·81, Franciaországra 10·72, Nagy-Britanniára 10·59, Olaszországra 8·48, Ausztriára 6·68, Spanyolországra pedig 4·90 % esik. A valószínűségi számításokra, melyek a népesség megkétszereződési idejét kutatva, annak jövő fejlődésére igyekeznek kulcsot találni, nagy súlyt nem helyezhetünk. Tanulságosabb, hosszabb időre vonatkozólag, a népesség tényleges fejlődését vizsgálni. Negyven évi időszakot véve, hazánk az európai államok közt a tizenharmadik helyre sorakozik, a kiindulási (1850.) évtől számítva 131·52 % népnövekedést mutatva, a legmagasabb arányszámot Oroszország szolgáltatná 187·81 %-kal, jelentékeny még Anglia és Wales (161·77) és Dánia (154·31) 40 évi népnövekedése. A negyven évi időszak keretében azonban jelentékeny hullámlást tapasztalunk. Így Nagy-Britannia népnövekedése rendkívül nagy ingadozást mutat, magának Angliának és Walesnek szaporodása azonban meglehetősen egyenletes. Németalföldnél eléggé következetes népszaporodást találunk, ellenben Belgiumnál jelentékeny ingadozás mutatkozik. Hasonló a kép Németországnál, hol igen kedvező eredmények nagyon mérsékelt arányszámokkal váltakoznak. Ausztria népessége a század elején rohamosan növekedett, később, főleg 1850. óta, azonban mérsékeltebb ütemet mutat. Hazánkra főleg az 1869—80. időszak volt kedvezőtlen, míg az előző időszakokban kielégítő, a legutóbbi évtizedben pedig igen szép eredményt találunk. A skandináv államok, valamint Finnország népnövekedése általában kedvező. Oroszországé éppenséggel rendkívüli. Egészen sajátos képet nyújt Franciaország, hol a belső szaporodás következetesen hanyatló irányzatot követ. Összemérve végül a két nagy időszakban tapasztalt népnövekedést, a magasabb arányszámokat általában az első időszak (legtöbb esetben a század első fele) mutatja. Hazánk, mely e sorozatban a nyolczadik helyen áll, azon kevesebb országok közé tartozik, hol a második időszakra esik a magasabb arány, 1787—1850. időszakban ugyanis 0·54%-ot, 1850—1890-ig ellenben 0·65%-ot tesz az átlagos évi népszaporodás. — A 102 (677—779.) oldalra terjedő füzetet a Könyvszemle zárja le.

4. A MAGYAR NYELVŐR VI. füzetében Albert János a *pajtás, bajtárs* szó történetét ismerteti s a régibb magyarázatok meg-

czáfoltával a szó etimológiáját fejti ki. A *pajtás* szót az akadémiai Nagy Szótár *baj+társ*-nak elemezte a Szabó Dávid ötlete után. Régenten állandóan *paj-társ*-nak, a Molnár Albert és Csuzi M. följegyzése szerint *pajk-társ*-nak hangzott. Eddig a Vámbéry magyarázata volt az elfogadott, hogy t. i. a török nyelvből került, a hol *bej-taş* = «főtárs», eredetileg perzsa szó. Ezzel azonban nincs megfejtve a *pajk-társ* alak, a melyet mint legteljesebbet, eredetinek kell tartanunk. Az Albert nézete szerint összetett szó, s így bontandó részekre: *pajk+társ*, s a *pajk* = tör. *p'elik*: pfeil, bote, laufbursche, a minek egyenes származéka a magyar *pajkos*. Ugyancsak ő a *belléget* szóra kimutatja, hogy a Nyelvtört. Szótár nem helyesen adja a jelentését, s a Budenz kifejtette *bel-*: «mozog» tőhöz csatolja a *ballag*, *billeg*, *bellő* szavakkal egyetemben. — Steuer János a székely dialectus hangrendszerét vizsgálja, s ennek alapján új osztályozását állítja föl a székely tájszólásoknak. — Szinnyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavak közül fejtegeti a *cincár*, *cine-rendibe*, *cól*, *cuca*, *cudátul*, *cujka*, *cupoj*, *csabaire*, *csápsza*, *csemáj*, *csércsélye*, *csérge* szavakat. — Csapodi István a mellett szólal föl, hogy a nyelvbe átvett idegen szavakat a magyar hangrendhez idomítva, annak törvénye szerint használjuk, tehát: *nitrogénról*, *mágnésság*; *Ágnésnak*, *Albértot*; *Fiumékkal*, *hotellal* stb. — Zolnai Gyula tájszavakat közül népies írók munkáiból. — Albert János ismerteti és bírálja az Imre Sándor: «*A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története*» című munkáját. Tévesnek vallja a szerző azon nézetét, a min a munka alapúl, hogy a nyelvrokonság tudata a nyelv gyökeres ismeretéhez nem szükséges tényező. Kimutatja a munka nagy fogyatkozásait, a melyek e fölfogásból erednek, s teljesen elhibázottnak ítéli a szerzőnek az ősmagyar nyelv mibenlétéről rajzolt képét. — Az apróbb közlemények sorában Szinnyei József a *szélhámos* szóról kimutatja, hogy a mai: *schwindler* jelentése a szó etimonjának félreértésén alapul, s az igazi értelmét megmondja a népnyelvi használat *szélhámos ló* = «lógós ló», vagyis a melyik szélről van befogva; S. Bartha József az *íz* szónak mythologiai jelentést tulajdonít, s a finn *hüse*-vel tartja egynek; — Perényi A. a *gica* szó jelentését közli Veszprémből. — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett nyelvészeti kérdésekre. Népnyelvahagyományok. Szólásmódok. Tájszók. Nép-
dalok.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK folyó évi második (júniusi) füzetében első helyen Balassa József fejezi be a *gyermeknyelv fejlődéséről* szóló tanulmányt. E fejlődésben három korszakot különböztet meg. Az első korszakban a gyermek hall és képez hangokat, de nem fűz jelentést sem a hallott, sem a kiejtett hanghoz. A másodikban megérti a hallott hangot, de ő maga még nem képes a hangokat gondolatainak kifejezésére fölhasználni. A harmadikban már állandó jelentést fűz a kiejtett hangcsoporthoz, s ekkor mondhatjuk

csak, hogy a gyermek beszélni kezd (e harmadik korszakot a gyermek életének harmadik vagy negyedik félévében éri el). Ezután részletesen fejtegeti a szerző, hogyan tanulja meg a gyermek lassanként a kiejtést, a szókincset s a szavak jelentését, s végül a mondatok alkotását. — A második közlemény Z o l n a i G y u l a mondattani búvárlatainak nagyobbik, befejező részét — a III.—V. szakaszokat — foglalja magában (a mondatbeli kapcsolatok elhomályosodásáról). A III. szakasz azokat az eseteket tárgyalja, melyekben mondatok jelzőül, kiegészítőül, határozóul, általában mondatrészekül vannak használva; pl. *a nemszeretem dolog, az Eb-kérdi csárda, a térj-meg utca* stb., továbbá *talán ebből találok, hiszen ebből: hiszem, jóllehet* stb. — A IV. szakasz a mondatrészek eredeti szerepének megváltozásáról, az úgynevezett kategória-változásokról szól: hogy pl. ebben a mondatban *«éjjel volt»* az első szó eredetileg határozó, de aztán alanyyná változik, úgy hogy új főnév válik belőle: *az éjjel, a nappal, a reggel*. Viszont pl. az olyan mondatban, mint *«most négy éve voltam ott»* az időhatározó eredetileg egész főmondat (*«most van négy éve, hogy ott voltam»*). — Végre az V. szakaszban a mondatok közti határkérdéseket tárgyalja: hogy keletkeznek a mondatok határelemeiből kötőszók, stb.; hogy pl. az *úgyhogy* és *ámde* előtagja voltaképp az előmondat része volt, s más efféléket. Itt értekezik a szerző az *a ki, a mi* relativumnak első eleméről s azt a nézetét fejt ki (melyet utólag Arany Jánosnál és Simonyinál is megtalált), hogy ez a mutató elem eredetileg a főmondat alánya volt; pl. *«a(z) ki el akar menni, elmehet»* = *az, ki el akar menni, elmehet*. — Következik *«A mód- és időalakok»* címe alatt Budenz József ugor alaktanának egy fejezete (melyet a szerkesztő az egyetemen hasznáit ívekből adott ki). Rövid általános bevezetésben arról szól Budenz, minő modus- és tempus-kategóriákat különböztetnek meg az ugor nyelvek, azután egyenként tárgyalja a magyar s a többi ugor nyelvek közös mód- és időalakjait (indicativus praesens, praeteritum, potentialis és imperativus). Petz Gedeon folytatólag értekezik *az indogermán hangtan mai állásáról*, még pedig ezúttal a liquidákról és nasalisokról (kivonatát l. ez Értesítő f. évi 213. lapján). — Az ismertetések és bírálatok rovatában először Setälä Emil ismerteti Thomsen Vilmosnak a balti (litván-lett) nyelveknek a finn nyelvekre való hatásáról szóló kitűnő munkáját. — Aztán Halász Ignác bírálja Wiklundnak a lapp nyelv hangjairól Halászzsal szemben vallott nézeteit. — Sebestyén Károly kivonatot közöl Noreen svéd és Johansson német nyelvész értekezéséből, mely a nyelvhelyesség megítélésében irányadó szempontokat tárgyalja. — Balassa József egy csomó külföldi munkát ismertet, melyek mind a kísérletező phonetikával, illetőleg a hangképzés pontos leírásával foglalkoznak. (Krzwicki: Über die graphische Darstellung der Kehlkopfbewegungen beim Sprechen und Singen. Wendeler: Ein Versuch die Schall-

bewegungen einiger Konsonanten mit dem Hensen'schen Sprachzeichner graphisch darzustellen. Ph. Wagner: Verwendung des Phonographen zu phonetischen Untersuchungen. Ugyanattól: Französische Quantität, unter vorführung des Albrecht'schen Apparats. L'abbé Rousselot: Les modifications du langage étudié dans le patris d'une famille.) — Jankó János dr. ismertet két értekezést, melyek közül az egyik a finn, a másik a magyar csillagneveket tárgyalja (az első Petrelius finn természettudósé, a másik Kálmány Lajosé, a magyar folklór buzgó ismertetőjeé). — Zolnai Gyula «*Elvondás általi szóképzés*» czíme alatt Stowasser-nek egy értekezését ismerteti («Das Verbum lare»), melyben olyan szók vannak fejtegetve, mint pl. *venti-lare*, mely alkalmasint a *venti-latio*-féle főnevekből van elvonva (visszakövetkeztetve). — Végül a Finály kiadta *Besztercei Szójegyzékhez* közölnek igazításokat s magyarázatokat Simonyi Zs. és Kalmár Elek. — A kisebb közlések közt olvasható egy nagyérdekű francia *kormányrendelet a helyesírás ügyében*. Franciaországban a vizsgálatok alkalmával mindig nagy szigorúsággal vetették latba az úgynevezett helyesírási hibákat; ezen szigorúság ellen van irányozva a rendelet, vagyis, mint maga mondja, «az orthographia bálványozása» ellen. Egyik főpontja azt mondja, hogy nem kell szigorúan ítélni az oly esetekben, melyek az irodalmi szokás szerint is kétesek, vagy a melyekben csak újabban történt némi önkényes megállapodás. A második pont így kezdődik: «Elnézést kívánok a gyermek irányában, mikor a logika szerint neki van igaza a szokással szemben, s mikor az elkövetett hiba azt bizonyítja, hogy a gyermek nagyobb tisztelettel van az analogia természetes törvénye iránt, mint maga a nyelv» (ill. az irodalom). Az utolsó pont azt fejtegeti, hogy a helyesírás tanításában egyáltalán csak a szükségesre kell szorítkozni s a szórszálhasogatást mellőzni. — Egyebek közt még Kalmár Elek szól Gabelentz nyomán a «töves» declinációról és Simonyi Zs. egyeztetési olasz szókkal a következő magyar szokat: *bitó* = *bitta*, **bitto* karó; *boklyó* = *boccolo* gomb, bimbó; *bolyóka* = *balocco* maulaffe; *borbolya* = *berbero*; *bufa* = *buffo* aufgeblasen; *buzerál* = *buserare*; *czédula* = *cedula*; *czibere* = *cibreo* ragout; *czipellő* = *zopello* hoher schuh (für einen hinkenden).

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az V., május havi füzetnek első cikkében Brassai Sámuel Plutarchos egészségügyi cikkét és egy pár egyebet illető nyelvészeti észrevételeket közöl. Szerző a görög szöveg kiadásainak több helyét helyreigazítja és az eddigiektől eltérően magyarázza. — A második cikkben Balassa József Arany Jánost mint nyelvészt mutatja be. Összegyűjti a nagy költőnek különféle nyelvészeti megjegyzéseit, nemcsak a komoly fejtegetéseket, hanem a tréfás ötleteket is, melyek mind legnagyobbreszt a nyelvhelyesség kérdésére vonatkoznak. E kérdést Arany nem nézi a nyelvésznek, hanem a költőnek szemével, a ki a nép között növekedve s

folyton közte élve, éppen tudta megőrizni magyaros nyelvérzékét; hisz e kérdés szorosan véve nem is nyelvészeti, hanem stilisztikai kérdés. Arany is úgy fogta föl. Ily szempontból kikel a magyar nyelvet ékte-lenítő és megrontó germanismusok s mindenféle egyéb -ismusok ellen, szól a szenvedő alak használatáról, a felesleges «hogy» elhagyásáról, az igekötők helyes rendjéről s általában a szórendről, a szóösszetétel-ről, a «de» és «hanem» használatáról, az «egy» névelőről, az igeidők használatáról, és ostoroz sok divatos magyartalanságot. Végül általánossággban is rámutat Arany arra az útra, melyen az igazi nagy stilisztának haladni kell: «Kilesni, híven följegyezni s megőrizni az élő nyelv azon ritkább s nyomatékosh szókötési fordulatait, melyek úgy-szólva csak ünnepnapon, azaz a lélek magasztosabb perceiben hall-hatók: ily úton óhajtom én a magyar «ornata syntaxis» létrejöttét; nem pedig, hogy íróinkból latinos, németes stb. kitételeket szedjünk össze, vagy éppen a latin «ékes szókötés» szabályaira erőltessünk ma-gyar példákat.» — A harmadik cikkben V á r i R e z s ő — miután Lucanus Pharsaliájának szövegéhez a ravennai codexből már pontosan összeállította (Ungarische Revue, 1891.) az eltérő olvasásokat — most ugyane szöveg kritikai adalékait az estei öt kézirat alapján folytatja. — A negyedik cikkben P e t z G e d e o n behatóbban ismerteti a «Jah-resberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte» cz. új vállalatnak első kötetét (1892.), mely az újabbkori német irodalomtörténet terén 1890-ben megjelent terjedelmes irodalmat összefüggő előadásban, ala-pos és megbízható kritikával méltatja. — A hazai irodalom rovatában M o r a v s z k y F e r e n c z kedvező ítéletet mond Detto «Horatius és kora» cz. német könyvről, melyet Horváth Balázs jól fordított ma-gyarra. Az ifjúság haszonnal olvashatja, mert a mit szerző mond, az nem tartozik néha szorosán Horatiusra, de mind elfogadható és köny-nyed stílusban van írva. — Igen dicsérőleg nyilatkozik V á c z y J á n o s Négyesy László Amade-kiadásáról, melyet nagyon gondos-nak nevez. A kiadó dicséretes szorgalommal állapítja meg a különféle források variánsait és kiváló érzékkel választja ki az újabban közzé-tett költeményekből azokat, a melyek bizvást Amadeéinak tarthatók. Hasonlókép igen sikerült az Amade életéről és költészetéről irt tartal-mas tanulmány. — Egyes tévedések daczára is igen hasznos könyvnek mutatja be B ó d i s s G u s z t á v Burián Jánosnak iskolai használatra irt latin synonymikáját, melyet tanárjelölteknek is ajánl. E könyv tárgyalása és beosztása nem rendszeres ugyan, mert a szerző az abc rendjén haladva tárgyalja a leggyakoribb latin rokonértelmű szavakat; de ezt könnyen megjegyezhető nyelven s általában jól végzi, azonfelül meglehetősen teljes. Végül fől sorol bíráló több magyarázatot, melyet nem tart elfogadhatónak. — A philologiai programm-értekezések közül G e r é b J ó z s e f igen kedvezőtlen ítéletet mond Hoffer Endre Hero-dotus-fordításáról (I. könyv), melyben szerinte nemzeti jelleget, magyar gondolkozásmódot hiába keresünk. Azonfelül itt-ott nem helyesen, sőt

teljesen elferdítve adja vissza az eredeti szöveget és nagyon bővelkedik a legfurcsábban képzett népnevekben. — Derék munkának nevezi Kulcsár Endre Bauer Simonnak a szólásmódról irt értekezését. bár nem tartja szerzőnek alapfelfogását és osztályozását helyesnek. Bauer megkülönböztet valódi és átvitt értelmet, s ez utóbbiban elhomályosult és tudatos (nyilvánvaló) képet. A valódi értelmű kifejezést vonzatnak nevezi, és a vonzat, valamint az állandó kapcsolatú, elhomályosult képek teszik a frázist, míg a szólásmód tudatos kép. Ellenben bíráló szerint, eredetüket tekintve, a szólásmódok részint nyelvsajátságokon alapulnak, részint esetleges külső vonatkozásokon, de valamennyi állandó kapcsolatú népies körülírás. Hogy aztán a körülírásban, mint népies beszédalakban minő szóképek fordulnak elő, az e kérdésben épen nem fontos. Bauer érdeme, hogy sok szólásmódot szedett össze, melyeket a példabeszédektől és közmondásoktól helyesen különböztetett meg. — Heinrich Gusztáv szorgalmas és hasznos dolgozatnak mondja Szinger Kornélnak a Toldi-kérdésről és Arany János Toldi-trilógiájáról irt terjedelmes tanulmányát, főleg annak első felét, mely a Toldi-kérdés történetéről alaposan tájékoztat. Végül azonban kifejti bíráló, hogy a kérdésnek irodalomtörténeti anyagáról már eleget irtak volna össze; ideje lenne hozzáfogni a monda magyarázatához. A történeti és mondai Toldi Miklós azonosságában nincs okunk kételkedni, de mindeddig nem tudjuk még, hogy a történeti Toldi Miklós miért és hogyan lett a monda hősévé? miért, mely alapon, mily czélból meséli róla a monda azokat a (részben épen nem vonzó) történeteket, melyeket Ilosvai följegyzett? Azt sem tudjuk még, hogy a nép e történeteket az életből vagy más hagyományokból, vagy egyenesen alkotó képzeletéből vette-e? Szóval, kétségtelen, hogy Toldimondánk igazi monda, mert hőse történeti alak, de e monda a mai napig megmagyarázva nincsen. — Bódis Jusztin ismerteti Baligó Jánosnak «A római nyelv hanyatlásának okai Augustus halála után» cz. értekezését, melyről azt találja, hogy nem áll minden tekintetben a tudomány mai színvonalán. — Végül Veress Ignácznak «Úgy» cz. értekezését, melyben szerző az «úgy» szócska használatát Arany és Petőfi műveiből vett példák segítségével megvilágítja, Balassa József kimerítő és tanulságos fejtegetésnek mondja, melyet a gondolkodó tanuló haszonnal fog olvashatni. Csupán azt nem helyeselheti, hogy Veress e szócska eredetét ismeretlennek mondja, holott Budenz kimutatta ugor tövét, és megjegyzi, hogy a «ha-úgy» kapcsolat nagyon is németes, mely kerülendő lenne. — Vegyes közlemények és könyvrevizet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1893. június 26-án.

Jelen voltak: SZÁSZ KÁROLY másodelnök úr elnöklete alatt, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt., Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost. Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tagok; Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Berczik Árpád, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, Halász Ignác, Kúnos Ignác, Nagy Gyula, Némethy Géza. Schenek István, Szigeti József, l. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán, főtktár.

162. Acsády Ignác lt. felolvassa BALLAGI GÉZA lt. **emlékbeszédét** Szűcs István l. tagról. — Az Emlékbeszédek során adatik ki.

163. GYULAI PÁL rt. jelentést tesz a **Katona-ünnepéről**, mely e hó 11-én Kecskeméten tartatott meg. — Örvendetes tudomásul szolgál.

164. A főtktár fölolvassa VÁMBÉRY ÁRMEN t. tagnak következő levelét:

«Kérem tisztelettel, sziveskedjék a m. tud. Akadémia előtt legmélyebb köszönetemet tolmácsolni azon kitüntetésért, melyre érdemesnek tartott, midőn tiszteleti tagjai sorába választott. A m. tud. Akadémia aegise alatt kezdtem meg 37 év előtt írói működésemet, ugyancsak az Akadémia pártfogása mellett indultam nagy utazásomra, és valamint eddigi szerény működésemet nagy részben ezen testületnek köszönhetem, úgy jövőben is főfeladatomnak tartom életem hátralevő részét tisztán magyar tudományos kutatásnak szentelni. Sok már nincs hátra, de azért elég erősnek érzem még magamat, hogy kedvencz tanulmányomat — a magyar nemzet eredetéről — befejezhessem.» — Örvendetes tudomásul vétetik.

165. Zipernovszky Károly l., von der Gabelentz, Huber Alfonz. Lister és Pringsheim k. tagok **megválasztatásukért köszönetüket** fejezik ki. — Tudomásul van.

166. A trieszti **Société Adriatica** di Science Naturali elnökének, Biasoletto Bertalanak halálát jelenti. — Részvétellel tudomásul vétetik.

167. Lybecker et Meyer's Forlagsboghhandel Koppenhágából a következő levelet intézte Gyulai Pálhoz, az I. osztály titkárához:

«Vivement intéressé pour la littérature hongroise — si peu connue en Danemark — j'ai publié une traduction danoise de la pièce de théâtre de Gregor Csiky nommée «Proletárok». La pièce, transplantée par M. Alex. Schumacher, a obtenu du succès ici, soit comme livre soit comme pièce; on l'a joué sur le théâtre de Dagmar à Copenhague, et maintenant la pièce va être jouée dans la province. Sous bande, je vous envoie, M. le Professeur, un exemplaire relié du livre, et je vous prie de vouloir bien le remettre à l'académie hongroise des sciences comme témoignage de ma vénération profonde pour la litté-

ration hongroise. Comme suite de l'édition du livre en question on prépare maintenant sur le théâtre de Dagmar une autre pièce (nommée «Mukányi») du même auteur. En continuation de mes efforts pour faire connaître ici la littérature hongroise, j'ai en préparation une série de romans, dont le premier volume va paraître au mois de septembre; l'ouvrage vous sera envoyé aussitôt qu'il paraîtra.» — Örvedetes tudomást szolgál, s az Akadémia köszönete a magyar irodalom iránt tanúsított emez élénk érdeklődésért külön levélben is ki fog fejeztetni.

168. A Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület igazgatósága az 1892—94. évekre szóló 3000 frtos Fáy-díj kifizésére kéri föl az Akadémiát, a következő szakkört jelölve ki: «A közlekedési utak (vasutak, természetes és mesterséges vízi utak) viszonya, s e viszony hatása a mezőgazdaság, ipar és kereskedelemre, s megjelölése azon irányynak, a melyben ezek fejlesztése hazánk érdekében kívánatos lenne». — Áttétetik a III. osztályhoz, a pályakérdés szövegezése végett.

169. A sárospataki főiskola igazgatósága jelenti, hogy a városban és vidékén uralkodó ragadós betegségek miatt ez idén a széphalmi ünnepet nem tarthatja meg, és kéri a szokásos jutalomdíjak kiutalványozását. — Tekintettel a fenforgó körülményekre, a kérés helybenhagyatik.

170. Az I. osztály jelenti, hogy a Péczely-regénypályázathoz bírálólkul Gyulai Pál, Beöthy Zsolt r. és Berczik Árpád l. tagokat küldötte ki. — Tudomásul van.

171. Az I. osztály ajánlja, hogy Kanyaró Ferencz megbízatása «Zrinyi élete és munkái» című munka elkészítésére 1894. év végeig hosszabbítottassék meg és szerzőnek az 1000 frtnyi jutalomdíjból utazásokra 300 frtnyi előleg engedélyeztessék. — Elfogadtatik.

172. A II. osztály a Történelmi bizottság tagjaiul ajánlja Vécsey Tamás r., Kovács Gyula és Marczali Henrik l. tagokat. — Az összes ülés az ajánlottakat a bizottság tagjaivá megválasztja.

173. A II. osztály a magyar mezőgazdaság történetének megírására az Orsz. gazdasági egyesülettől alakított bizottságha Acsády Ignác és Nagy Gyula l. tagokat küldötte ki.

174. A II. osztály, a Történelmi bizottság kérésére, indítványozza, hogy a bolognai egyetemi könyvtárban és állami levéltárban őrzött Marsigli-iratok másolatainak megszerzésére 1. Budapest székes főváros, 2. a m. kir. honvédelmi miniszter úr és 3. a közös pénzügy-miniszter úr figyelme is hívassék föl. — Az indítvány elfogadtatott.

175. A III. osztály átteszi Török Aurél lt. indítványát, hogy az újjá alakított budai Mátyás-templom, az ezredéves országos ünnep alatt, régi királyaink mauzoleumává avattassék föl. — A II. osztály útján kiadatik a Történelmi bizottságnak, véleményes jelentéstétel végett.

176. A főtitkár a könyv- és kéziratár részére beérkezett művek közül kiemeli a Statisztikai hivatal ajándékát (Magyarország iparosainak címjegyzéke, három példányban), Kherndl Antal l.-tagét (A tartók graphostatikája I. köt. 1. füz.), Markovics Gyula, krassómegyei föld-birtokosét (több nyomtatvány és kézirat). — Köszönettel vétetnek.

177. Felolvassa az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van.

178. A jegyzőkönyv hitelesítésére P. THEWREWK EMIL r. és ACSÁDY IGNÁC l. tagok kéretnek föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Ipolyi Arnold alapítványa.

«Ipolyi Arnold, nagyváradi latin szertartású püspök, a M. T. Akadémia ig. és r.-tagja s osztályelnöke végrendeletében azon óhajtását fejezte ki, hogy

a) a hagyatéka második harmadrészből, mely az államot illette, egyharmad az Akadémia és szintén egyharmad a M. Orsz. Képzőművészeti Társulat javára alapítványkép engedessék át,

b) hogy a hagyaték harmadik harmadából bizonyos hagyományok kielégítése után még fönmaradó összeg fele-felerészben a most említett alapítványok javára fordíttassék.

A M. T. Akadémia és a M. Orsz. Képzőművészeti Társulat részéről kegyelmi úton előterjesztett közös kérelemre Ő cs. és apost. kir. Felsége 1891. szept. 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy a hagyaték második harmadából a kir. kincstárnak már tényleg átadott 34,482 frt 85 kr.-nak és a még átadandó összegnek egyharmadrésze a M. T. Akadémia számára kiutalványoztassék,

Az örökhagyó szándékának megfelelőleg e két egyesített tőkeösszeg kamataiból évenként, vagy a mennyiben a tőke ezt egyelőre még lehetővé nem tenné, kétévenként legalább 1000 forintnyi összeg a magyar nemzet egyházi, politikai, irodalmi, műveltségi vagy műtörténetéből vett tárgyú történelmi művek jutalmazására és esetleg kiadására fordíttatik.

Az Akadémia felsorolt öt tudomány szak sorrendjében, egyelőre kétévenként 1894—6 egyháztörténet II. oszt.: 1896—8 politikai történet II. oszt.: 1898—1900 irodalomtörténet I. oszt.: 1900—2 műveltség-történet II. oszt.: 1902—1904 műtörténet I. oszt., a sorrend ismétlődvén. A cyklus kezdetén, mindig azon osztály kebeléből, melyhez az illető tudományok tartoznak, és szükség esetében a M. Történelmi Társulat bevonásával, legalább három tagú bizottságot küld ki, mely javaslatot tesz, vajjon időnként pályázat tüzessék-e ki a jutalom elnyerésére, vagy megbízás adassék-e egy a föntebbi tudomány-körökbe vágó mű megírására, vagy pedig valamely hasonló tárgyú erre benyújtott kész mű adassék-e ki, hogy nyomtatási és kiadási költség és vállalkozás hiányában annak megjelenése lehetővé tétessék. Szintén háromtagú bizottság tesz javaslatot a jutalom odaítélése felől.

A bizottság tagjai fáradozásukért az alapítvány kamataiból tiszteletdíjban részesülnek, melyből az elnököt legalább is 3, a tagokat pedig 2—2 arany illeti. A tiszteletdíj az alapítvány kamatainak

szaporodtával ép úgy magasabbra emelhető, mint a jutalomdíj is; mert ha valamely évben a jutalom kiadására méltó mű nem találtatnék, ez évben a jutalom a tőkéhez csatolandó, melynek növekedésével arányban, a mű érdeméhez képest, magasabb évi jutalom lesz kiadható.

A jutalomban csak abszolút becű mű részesülhet. A jutalom, mint «Ipolyi Arnold alapítványa», a nagygyűlésen ítéltetik oda és a kinyomatandó jutalmazott vagy a jutalomból kiadandó mű címlapján az «Ipolyi Arnold alapítváni» jutalommal az Akadémia által kitüntetett (vagy «jutalomból az Akadémia által kiadott») műjelzés kitétetik.

A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ezentúl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Kelta m. tud. Akadémia 1892. október 31-ikén tartott összes üléséből.

A pesti magyar kereskedelmi bank alapítványa.

A pesti magyar kereskedelmi bank 1892. április 7-én kelt alapító levelében, a közgazdasági és pénzügyi tudományszakok magyar művelőinek támogatása céljából 5000 frtnyi $4\frac{1}{2}\%$ -os saját záloglevelet bocsátott az Akadémia rendelkezésére.

Az alapítvány kamataiból a magyar tudományos Akadémia öt-öt évenként a «Pesti magyar kereskedelmi bank jutalma» czimén 1000 frttal jutalmazza azt a közgazdasági művet, a mely az utóbbi öt év alatt magyar nyelven nyomtatásban megjelent, a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal, vagy ily mű nem léteben a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbre vitelében számot tevő irodalmi terméknek ismertetik el.

A jutalom az öt éven belől megjelent viszonylag legjobbnak ítélt műnek minden esetben kiadandó. Az Akadémia a díj kiadását megelőző évi nagygyűlésen figyelmezteti a jutalom körébe eső munkák szerzőit, hogy művöket a kitűzött határidőig az Akadémia főtítkárához küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, melyről a bírálónak tudomásuk van, ne pályázhassék.

A jutalom először az 1897. évi nagygyűlésen adatik ki az 1892—96. évközben megjelent munkák legjelesbjének.

Az alapítványt az alapító-társaság kezeli, mely az 1000 forint jutalom felül maradó kamatokat a tőkéhez csatolva tőkésíti mindaddig, míg az 1000 frtos jutalom évenként kiadhatóvá válik. A magyar tudományos Akadémiának azonban jogában áll az öt éves cikluson belül már akkor újabb 1000 frtos pályadíjat tűzni ki, mihielyt a megtakarított kamatok az eredeti alapítványnak megfelelő összegre, vagyis 5000 frtra szaporodnak fel.

Kelt a m. tud. Akadémia 1893 február 27-én tartott összes üléséből.

Wahrmann Mór alapítványa.

Néhai Wahrmann Mór, a budapesti kereskedelmi és ipari kamara elnöke végrendeletileg 50.000 frtot hagyott közérdekű és kegyeletes czélokra, az összeg felosztását egy öttagú végrehajtó-bizottságra ruházván s a bizottság tagjaiul Beck Nándor, Machlup Adolf, Trebitsch Ignác, Wahrmann József és Wahrmann Sándor urakat nevezvén ki.

E bizottság a fenti összegből 10.000 frtot, mint alapítványi tőkét a M. Tud. Akadémiának szavazott meg, az alapítvány rendeltetését ekként szabván meg:

a) Az alapítvány Wahrmann Mór nevét viseli

b) Az alapítvány kamataiból minden harmadik évben (1897., 1900., 1903. stb.) 1000 azaz egyezer forintnyi jutalom készpénzben vagy pedig hason-értékű aranyérem (Wahrmann Mór-érem) a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén azon magyar állampolgárnak ítéltetik oda, a ki az ipar és kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett.

c) 1897-ben, 1903-ban s minden következő hatodik esztendőben az ipar, ellenben 1900-ban, 1906-ban s minden következő hatodik esztendőben a kereskedelem terén a megelőző hat év alatt szerzett érdemek megjutalmazása kerül sorra.

d) A jutalom okvetlenül kiadandó s mind az érmen, mind pedig a készpénzbeli kiszolgáltatásnál a kíséző oklevélben Wahrmann Mór neve és az alapítvány jellege kiemelendő.

e) Az Akadémia a jutalom kiadását megelőző évi nagygyűlésen, (tehát 1896., 1899. stb. években) kihirdeti, hogy milyen szakú és mely időkorre terjedő munkásság megjutalmazása kerül sorra s felszólítja mindazokat, a kik e jutalomra érdemeket szereztek, hogy az irodalmi vagy egyébkénti munkásságukat vázoló előterjesztésüket az illető év december 31-ikéig a főtitkári hivatalnál nyújtják be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az illető szakban szerzett érdemek, melyekről a tagoknak tudomásuk van, ily előterjesztés nélkül is, meg ne jutalmazhatnának.

f) A Wahrmann-jutalmat egy az Akadémia III. és II. osztályaiból kiküldött bizottság előterjesztése alapján a nagygyűlés ítéli oda. E bizottság elnöke a III. osztály és a II. osztály elnöke váltakozva; tagjai közül kettőt a III., kettőt a II. osztály választ, még pedig azon év január havában, a melyben a jutalom sorra kerül.

g) A jutalom odaitélése iránti véleményes jelentést a bizottság többségét képező tagok egyike szerkeszti és terjeszti elő a nagygyűlésen.

Kelt a M. T. Akadémia 1893. május 29-én tartott összes üléséből.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Szeptember 15.

9. FÜZET.

A M. Tud. Akadémia pályakérdései.

(1831—1892.)

Harmadik és utolsó közlemény.*

E) Államtudományok.

(Statistika. — Ethnographia. — Törvények elmélete s története).

1841. — A hitbizományok pénzzé változtatásának s az ország szükségéi fedezésére fordításának legczélyszerűbb módja s ez eszmének életbeléptetése iránt részletesen intézkedő törvényjavaslat tervezése. 70 és 30 arany. — Az első díjat elnyerte: KERESZTÚRY JÓZSEF, a másikat: BEN-CZÚR JÁNOS köz- és váltóüggyvéd. 1846. Megjelentek: A magyar hitbizományok átalakításáról. I. Keresztúry József. A hazánkban létező hitbizományok átalakítási terve. — II. Benczúr János. A magyar hitbizományok czélyszerű átváltoztatásától. — III. Varga Soma. A hazai hitbizományok átalakításáról. Akad. kiad. 1847.

1859. — Népszerű nemzetgazdaságtan. 300 újfrt. — A díjat elnyerte: KARVASY ÁGOSTON pesti egyetemi tanár. 1860. Megjelentek KARVASY ÁGOST. Népszerű nemzetgazdaságtan, a mivelt rendek szükségéihez alkalmazva. Emich G. kiad. 1861. Negyedik kiadása 1874-ben.

1864. — A birodalom határain fennálló vámvonal hatása Magyarország anyagi fejlődésére. 1000 frt. — A díjat elnyerte: KAUTZ GYULA l. t. 1865. Megjelent KAUTZ GYULA. Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika, folytonos tekintettel törvényhozási feladatainkra és társadalmi teendőinkre az anyagi érdekek terén. Heckenast G. kiad. 1866.

1865. — A mult század végétől a jelen ideig hazánkban uralkodott nemzetgazdasági nézetek ismertetése, ezek

* Az előbbi közlemények az Akadém. Ért. 34. és 35. füzeteiben.

fejlődésének történelme és közviszonyainkra gyakorolt befolyása. 1500 frt. — A díjat elnyerte: KAUTZ GYULA egyetemi tanár 1868. Megjelent: KAUTZ GYULA: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra. Pest, Heckenast, 1868.

1868. — **Az anyagi érdekek előmozdítására czélzó egyesületek és intézetek állása, szervezete és hatása a közgazdasági életre Európa művelt államaiban.** 1500 frt. — A díjat elnyerte: KAUTZ GYULA. 1870. Megjelent: KAUTZ GYULA, A társulási intézmények a nemzetgazdaságban. Ráth M. kiad. 1871.

1869. — **A magasabb kereskedelmi szakoktatás feladata.** 50 arany. 2-szor 1870. — A díjat elnyerte: MATLEKOVITS SÁNDOR, a kereskedelemügyi m. kir. miniszteriumban titkár. 1871. Megjelent Matlekovits Sándor. A kereskedelmi szakoktatás. Tekintettel a kereskedelmi tanintézetek jelenlegi állapotára s a nálunk létesítendő reformokra. Athenaeum kiad. 1872.

1872. — **A vasúti differentialis tarifák.** 50 arany. 2-szor 1873. — A díjat elnyerte: GYÖRGY ENDRE. 1875. Megjelent: György Endre, A különbözeti árszabályok jogosultsága és hatása. Akad. kiad. 1876.

1873. — **A keskeny vágányú vicinalis vasutak.** 100 arany. — A díjat elnyerte: SZABÓ GYULA, a m. kir. Józsefműegyetem rendes tanára. 1874. Megjelent: Szabó Gyula, A keskeny nyomú vasutak hivatása közlekedési közlekedésink sorában, kiváló tekintettel az alföldre. 2 tábl. Kilián Fr. kiad. 1874.

1873. — **Bankrendszer.** 3000 frt. Eredménytelen maradt. 1500 frt tiszteletdíjban részesült Beöthy Leó miniszteri titkár. 1875.

1874. — **A börze nemzetgazdasági jelentősége.** 50 arany. Eredménytelen maradt. Dicséretet nyert Matlekovits Sándor 1874. — Megjelent: A tőzsde és az állam. Statiszt. Közlem. II. folyam. VII. 2.

1877. — **Állami adórendszerek.** 3000 frt. Eredménytelen maradt.

1874. — **Az erdőpusztítás következei s az ez ellen való intézkedések.** 80 arany. — A díjat elnyerte: GALGÓCZY KÁROLY Budapesten. 1876. Megjelent: Galgóczy Károly, Az erdősegek és a befásítás fontossága Magyarországon, éghajlati s nemzetgazdasági tekintetben; teendők s azok módozatai. A Nemzetgazd. Egylet kiad. 1877.

1874. — **Népbírák és esküdtszékek.** 100 arany. — A díjat elnyerte: DR. FRIEDMANN BERNÁT ügyvéd. 1876. Megjelent: Friedmann Bernát dr, A népbírák s esküdtszékek intézménye, tekintettel hazai viszonyainkra s büntető eljárásunk reformjaira. Pfeifer F. kiad. 1876.

1877. — **Az agio ingadozásának hatása a kereskedelmi forgalomra.** 1-ször 50 arany. 1877. 2-szor 100 arany. 1879. — A jutalom megosztott: DR. WEISS BÉLA egyetemi magántanár és DR. KOVÁCS GYULA miskolci kereskedelmi s iparkamarai titkár között. 1880.

1877. — **Vasutak társulati és állami kezelése.** 50 arany. — A díjat elnyerte: TÓTH KÁROLY m. kir. államvasúti felügyelő. 1878. Megjelent: Felső-szopori Tóth Károly, A vasútkezelési rendszerek Magyarországon. 1879.

1878. — **Az államszolgálati pragmatika elvei.** 100 arany. 1880. — A díjat elnyerte: DR. KELETI FERENCZ ügyvéd. 1882. Megjelent: Dr. Keleti Ferencz, Az államszolgálat jogi természete és a rendszeres államszolgálati pragmatika elvei, különös tekintettel hazánk viszonyaira és a nevezetesebb európai államok e tárgyra vonatkozó intézkedései. Kunossy V. kiad. 1883.

1879. — **A gabonakivitel veszedelme.** 500 frt. — A díjat elnyerte: KILÉNYI HUGÓ osztálytanácsos a m. kir. közlekedési minisztériumban. 1880. Megjelent: Kilényi Hugó, Adatok Magyarország gabonakivitelének kérdéséhez az utolsó évtizedben, különös tekintettel a tarifaviszonyokra. Ráth M. kiad. 1880.

1880. **A felsőházi intézmény.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1880. — **Forint-rendszer avagy a frank- vagy márka-rendszer.** 1000 magyar frank. — A jutalom megosztott: SCHWARZ BÓDOG, a m. ált. hitelbank tisztviselője és DR. FÖLDES BÉLA között. 1882. Megjelentek: Schwarz Bódog. Pénz-rendszerünk megváltoztatása. Különlenyomat a Nemzetgazdasági Szemléből. 1884. — Dr. Földes Béla. Papirvaluta és ágió. Nemzetgazdaság-statisztikai vizsgálódások azoknak hatásáról, különös tekintettel a kereskedelmi forgalomra. Kilián F. kiad. 1883.

1880. — **Az agio fönnállása 1848-tól maig.** 360 arany forint. Eredménytelen maradt.

1882. — **Az adóügy története.** 3000 frt. — 1200 frt tiszteletdíjra érdemesített Dr. Wachtel Aurél pénzügy-miniszeri titkár munkája. 1883. A mű nem jelent meg.

1882. — **A pénztartozások.** 100 arany. — A díjat elnyerte: DR. KATONA MÓR, győri jogakadémiai tanár. 1884. Megjelent: Dr. Katona Mór. A pénztartozásokról, jogi és közgazdasági alapon. Győr, Gross G. kiad. 1885.

1883. — **A földbirtokos osztály és anyagi jóléte.** 300 frt. Eredménytelen maradt.

1883. — **A nemzetgazdaság-tudomány utolsó évtizede.** 500 frt. — A díjat elnyerte: DR. PISZTORY MÓR, pozsonyi jogakad. tanár. 1885. Megjel.: Dr. Pisztory Mór. A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tizenöt év alatt. 1888.

1884. — **Aldunai piaczkok.** 50 arany. — A díjat elnyerte: DR. JEZERNICZEI JEZERNICZKY JÁNOS külügyminiszteriumi fogalmazó.

1885. — **Az állami vállalkozás.** 1000 forint. Eredménytelen maradt.

1886. — **Mezőgazdasági kézikönyv.** 3000 frt. Eredménytelen maradt.

1886. — **Mezőgazdasági nyílt pályázat.** 2000 frt. — A díjat elnyerte: PÓLYA JAKAB. 1890. — Megjelent: Pólya Jakab: A gazdasági válság. Athenaeum kiad. Budapest, 1890.

1886. — **Nagy ipar.** Nyílt pályázat. 1000 frt. Eredménytelen maradt.

1887. — **Erdély mezőgazdaságának utolsó két évtizede.** 500 frt. Eredménytelen maradt.

1887. — **Magyarország közegészségi állapota.** 360 arany frt. Eredménytelen maradt.

1887. — **Németország valutapolitikája.** 500 frt. — A jutalom megosztott: DR. PISZTORY MÓR, pozsonyi jogtanár és IFJ. JANKOVICH BÉLA között. Dicséretet aratott Gróf Wickenburg Márk. 1889.

1888. — **A gabona-határidőüzlet.** 50 arany. — A díjat elnyerte: KOHN DÁVID harmadéves jogász. 1890. Megjelent: A gabona-határidőüzlet. Bpest, Pesti könyvnyomda részv.-társ. 1890.

1888. — **Az észak-amerikai valutakérdés.** 500 frt. — A jutalom megosztott: DR. BAMBERGER BÉLA ügyvéd és DR. PÓLYA JAKAB ügyvéd között. 1890. Megjelent: Dr. Bamberger Béla, A valutakérdés az észak-amerikai Egyesült Államokban. Budapest, Révai-Testvérek, 1890.

1889. — **Az olasz valutakérdés.** 500 frt. Másodszor 1891.

1890. — **Magyarország közgazdasága.** 10,000 frt; másodjutalom 1500 frt.

1890. — **A budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt.** 400 forint. 1890.

1890. — **A szövetkezetek alapelvei.** 500 frt. A jutalmat elnyerte: SZÁNTÓ MENYHÉRT gödöllői korona-uradalmi ispán 1892.

1890. — **Szükséges-e kereskedelmi törvényünknek a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedéseit megváltoztatni?** 50 arany. A jutalmat elnyerte: DR. PÓLYA JAKAB egyetemi magántanár. 1892.

1891. — **A kőszénbányászatnak a földtulajdonhoz való viszonyára vonatkozó, az európai nagyobb államokban létező törvényes intézkedések.** 500 frt.

1892. — **Szükséges-e a közvetítő kereskedés és ha igen, mily szerepe jut a termelés és fogyasztás kiegyenlítésében és az egészséges forgalom biztosításában?** 1000 magyar frank.

F) Történettudomány.

(Egyetemes és magyar. — Földrajz. — Diplomatika.)

1832. — **Honi városink befolyása nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására.** 100 arany. 2-szor 1834. — A díjat elnyerte: — HETÉNYI JÁNOS lev. tag. 1841. Megj. a Történettudományi Pályamunkák I. kötetében: Hetényi. Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. 1841.

1834. **Miben és mennyire különbözött az Európába költözködő magyar nemzet erkölcsi és polgári culturája Európának akkori culturájától?** 100 forint. A díjat elnyerte: HORVÁTH MIHÁLY. 1840. Megjelent kisebb Munkái között.

1834. — **Micsoda hitelessége van Béla névtelen jegyzőjének a görög írókra nézve.** 40 arany. Eredménytelen maradt.

1835. — **Műipar és kereskedelem honunkban az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt.** 100 arany. — A díjat elnyerte: KOSSOVICH KÁROLY 1842. Ívenként 4 arany tiszteletdíj mellett kinyomatni rendeltetett a Horváth Mihály pályamunkája. Megj. a Történettudományi Pályamunkák II. kötetében. 1842.

1838. — **Hazánk régi várszerkezete.** 100 arany. — A díjat elnyerte: HETÉNYI JÁNOS lev. tag s ekeli ref. predikátor. 1840. A pályamű nem jelent meg.

1838. — **A Duna áradásai által okozott károk Magyarország városaiban a legrégibb idők óta.** Az első rendű felelet jutalma 100, a 2-iké 50, a 3-iké 30 arany. Eredménytelen maradt.

1841. — **Beköltöző őseink micsoda népségeket találtak hazánkban?** 100 arany. — A díjat elnyerte: DR. LÁNYI KÁROLY a nagyszombati lyceumban a világ- és hazánk történeteinek professora. 1843. A pályamű nem jelent meg.

1844. — **Vármegye, vidék vagy város monographiája.** 50 arany. 1844. — A díjat elnyerte «Zarándmegye monographiájával»: KOZMA PÁL, Zaránd vármegye főispánja. 1847. A pályamű nem jelent meg.

1845. — **Magyarország török hatalom alatt volt részei földirati és polgári viszonyainak ismertetése, térképpel.** 50 arany. 1845. — A díjat elnyerte: DR. LÁNYI KÁROLY. 1847. A pályamű nem jelent meg.

1847. — **Magyarország meghódított tartományai elvesztésének okai.** 30 arany. Eredménytelen maradt.

1858. — **A magyar nemzet műveltségi állása az**

első fejedelmek korszakában. 100 arany. — A díjat elnyerte: FRANKL VILMOS, Esztergom főegyházmegyei növendékpap a pesti központi papnöveldeben. 1860. Megj. Frankl Vilmos, A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában. Emich G. kiadása. 1861.

1858. — Hunyadi János életrajza. 15 arany. Eredménytelen maradt.

1859. — Azon hazai és külföldi tudományos intézetek, melyekben a magyarok az Árpádkorszak alatt tanultak. 30 arany. — A díjat elnyerte: VASS JÓZSEF l. t. 1861. Megj. Vass József, Hazai és külföldi iskolázás az Árpádkorszak alatt. A Gorove-féle díjjal jutalmazott pályamunka. 1862.

1847. — Széchenyi Pál kalocsai érsek életrajza. 15 arany. 2-szor 1859. Eredménytelen maradt.

1859. — Ujabb nevezetes utazók. 300 újfrt. Eredménytelen maradt.

1859. — Oktató könyv serdülő leánykák számára. Gr. Károlyi-Zichy Karolina adományából 100 arany. A díjat elnyerte: VACHOT SÁNDORNÉ 1860.

1859. — Történelmi elbeszélések az ifjúság számára. Gr. Károlyi-Zichy Karolina adományából 40 arany. Eredménytelen maradt.

1859. — Felfedezések története. 300 újfrt. Eredménytelen maradt.

1859. — Görögország története N. Sándorig. 300 újfrt. Eredménytelen maradt.

1861. Görög államrégiségek. 300 frt. 2-szor 1863. — A díjat elnyerte: PÓR ANTAL nagyszombati gymn. r. tanár. 1869. Megj.: Pór Antal, Hellas földirata és hellén államrégiségek. Heckenast G. kiadása. 1871.

1865. Az erdélyi diéták 1540-ig. 40 arany. Eredménytelen maradt.

1868. — A nemzeti czímer és színek története. 30 arany. — A díjat elnyerte: IVÁNFÍ (ELŐBB JANCSEK) EDE kegyesrendi tanár Nagy-Becskereken 1869. Megj. Ivánfi (Jancsik) Ede, A magyar birodalom, vagy Magyarország s részeinek czímerei. 63 ábrával. Lauffer V. kiadása. 1870. Második kiadása e cím alatt: A magyar birodalom czímerei és színei. 7 táblával. Lauffer V. kiad. 1874.

1869. — Franciaország története. 500 frt. Eredménytelen maradt.

1869. Róma története. 500 frt. — A díjat elnyerte: PÓR ANTAL tanár Nagy-Szombatban. 1871. Megj.: Pór Antal, Róma története a nyugoti birodalom elenyészéig. Athenaeum kiadása. 1873.

1869. **Kortan (chronologia)** 500 frt. — A díjat elnyerte: KNAUZ NÁNDOR akad. l. tag. 1872. Megj.: Knauz Nándor, Kortan, hazai történelmünkhöz alkalmazva. 1877.

1870. **Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése.** 40 arany. 2-szor 1873. — A díjat elnyerte: HELMÁR ÁGOST a pozsonyi kir. főgymnasiumnál a történelem és földrajz r. tanára. 1874. Megj.: Helmár Ágost, Bonfiniusnak, mint történetírónak jellemzése és műve kütfőinek kimutatása s bírálati méltatása. 1876.

1870. **Magyar tanulók iskoláztatása a XVI. században.** 30 arany. — A díjat elnyerte: FRANKL VILMOS papnöveldéi tanár, akad. l. tag Esztergomban. 1871. Megj. Frankl Vilmos. A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 1873.

1868. — **Erdély polgári alkotmánya s közjogi állapota 1002—1540-ig.** 80 arany. 2-szor 1871. Eredménytelen maradt.

1869. — **A magyar-lengyel érintkezés története.** 1200 frt. 2-szor 1873. 3-szor 1876. Eredménytelen maradt.

1872. — **Árpádkori kútfők.** 80 arany. 2-szor 1874. 3-szor 1876. — A díjat elnyerte: DR. MARCZALI HENRIK 1879. Megj. Dr. Marczali Henrik, A magyar történet kútfői az Árpádok korában. A Franklin-társulat kiadása. 1880.

1873. — **A tudomány, irodalom és művészet állapota Magyarországon Mátyás trónraléptétől a mohácsi vészig.** 60 arany. 2-szor 1875. — A díjat elnyerte: IRJ. SZINNYEI JÓZSEF másodéves tanárjelölt. 1877. A pályamű nem jelent meg.

1874. — **A mohácsi vész előtt tartott magyarországi egyházi zsinatok története.** 1-ször 200 frttal. — 2-szor 300 frttal 1876. 3-szor 600 frttal 1879. Eredménytelen maradt.

1878. — **A magyarországi Pálos rend története.** 1-ször 250 frttal; 2-szor 500 frttal 1881. 3-szor 600 frttal 1883. — A díjat elnyerte: DR. KOSSUTÁNYI IGNÁCZ pécsi jogakad. tanár. 1885. A pályamű nem jelent meg.

1878. — **A magyarországi állami és jogi institutiók állapota az Árpádház kihaltakor s az Anjouk reformjai.** 1200 arany forint. Eredménytelen maradt.

1879. — **Tetszés szerint választható történeti életrajz.** 500 frt. 1-ször 2-szor 1880. — A díjat «Csáky István életrajzával» elnyerte DEÁK FARKAS. 1882. Megj. Deák Farkas, Egy magyar főúr a XVII. században. Gr. Csáky István életrajza. Ráth M. kiadása. 1883.

1891. — **Valamely egyházmegye története N. Lajos haláláig.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1881. — **A magyarországi könyvtárak története a Corvina létrejöttéig.** 40 arany. Eredménytelen maradt.

1881. — **A lengyel-magyar politikai és culturali befolyás.** 1000 frt. Eredménytelen maradt.

1881. — **Nyílt pályázat történeti monographiára,** mely a lengyel-magyar nemzet történeti érintkezéseit tárgyalja egy kisebb korszakban. 1000 frt. — Megbízás adatott DR. SZÁDECZKY LAJOS-nak Báthory István lengyel királylyá választásának megírására. 1882. Megj.: Dr. Sz á d e c z k y L a j o s. Báthory István lengyel királylyá választása. 1887.

1882. — **Bosznia története.** 1000 arany forint. Eredménytelen maradt.

1883. — **Magyarorsz. kath. főpap életrajza.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1883. — **Magyar iskoláztatás a XVII. században.** 100 arany. A díjat elnyerte: HELLEBRANT ÁRPÁD akad. könyvtártiszt. 1885. A pályamű nem jelent meg.

1884. — **A lengyel és magyar közjog fejlődése.** 1000 frt. Másodszor 1888. Eredménytelen maradt.

1884. — **Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története.** 1000 frt. Eredménytelen maradt.

1884. — **A honfoglalás története.** 40 arany. Eredménytelen maradt.

1884. — **A vegyesházi korszak történeti forrásai.** 500 frt. Eredménytelen maradt.

1886. — **A karthausi rend története Magyarországon.** 500 frt. — A díjat elnyerte: DEDEK CRESCENS LAJOS kath. segédlelkész Budapesten. 1888. Megjelent: Budapesten 1890.

1886. — **II. Ulászló és II. Lajos kora.** Nyílt pályázat. 1000 frt. — Megbízás adatott FRANKÓI VILMOS r. tagnak. 1887.

1886. — **A nyomdászat története.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1888. — **Magyarország három részre osztásának története.** Nyílt pályázat. 1000 frt. Megbízás adatott ACSÁDY IGNÁCZ l. tagnak. 1890.

1888. — **A magyar könnyű lovasság története.** 500 frt. 1888. — Másodszor 1000 frttal 1890. Eredménytelen maradt.

1888. — **A magyar Szent-Domokos-rend története.** 600 frt. — Megbízás adatott DEDEK CRESCENS LAJOS-nak 1890.

1889. — **A XIV—XV. századi hazai és külföldi iskolázás.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1890. — **A történelmi emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok).** 1000 aranyforint.

1891. — **A dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830. óta.** 360 frt aranyban.

1891. — A szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig. 1000 frt.

1891. — A protestantismus behozásának, megalakulásának, fejlődésének története Magyarországon, Erdélyben és a hódoltságban a XVI. és XVII. században a szatmári békéig. Nyílt pályázat. 1000 frt.

1892. — A magyar önkormányzat történeti fejlődése s koronkénti szervezete Sz. Istvántól V. Ferdinándig. 1000 frt.

1892. — A magyar férfi-viselet története a legrégibb időktől a XVIII. század közepéig. 100 arany.

1892. — Hunyadi János élet- és jellemrajza, essay-szerű feldolgozásban. 500 frt.

1892. A magyar és erdélyi pénzügyrendszer története a XVIII. század elejéig. 1000 arany frt.

1892. — Az 1707. évi ónodi gyűlés története. 40 arany.

1892. — A magyar nemzet története, ethnikai minőségének meghatározásával, a honfoglalástól Gejza fejedelem haláláig. 2000 frt.

1892. — Magyarország története 1301-től I. Mátyás haláláig. 5000 frt.

1892. — A magyar vasipar története Magyarországon. Nyílt pályázat. 1000 frt.

1892. — Gróf Széchenyi István életrajza. 2000 frt.

1890. — Magyarország archaeológiája. 10,000 frt; másodjuttalom 1500 frt.

1890. — Magyarország története. 10,000 frt; másodjuttalom 1500. frt.

1890. — A Szent István koronája alá tartozó országok földrajza. 10,000 frt; másodjuttalom 1500 frt.

G) Természettudomány.

(Ásványtan. — Földtan. — Természeti és mathematikai földrajz. — Növénytan. — Állattan. — Anthropologia. — Kísérleti természettan. — Physikai csillagászat. — Meteorologia. — Vegytan. — Boncz és élettan.)

1836. — Magyarországi vagy erdélyi vidék természettudományi leírása. 100 arany. Eredménytelen maradt.

1842. — Hazánk éghajlatának természettudományi vizsgálatokon épült ismertetése. 100 arany. — A díjat elnyerte: DORNER JÓZSEF m. kir. helytartósági gyakornok. 1845.

1845. — A nevezetesebb honi ásványvizek gyógyjavalatai. 50 arany. — A díjat elnyerte: TÖRÖK JÓZSEF l. t. 1847.

Megj.: Török József. A két magyar haza elsőrangú gyógyvizei s fürdőintézetei. Természet-, vegy- s gyógytani sajátágaikban előterjesztve. Kiadta a magyar irodalomterjesztő társulat. 1848.

1857. — **Magyar- vagy Erdélyország valamely vidékének földtani megismertetése.** 1887. A díjat elnyerte SZABÓ JÓZSEF 1858. Megj. a Természettudományi Pályamunkák IV. kötetében: Szabó József. Pest-Buda környékének földtani leírása. 1858. Egy földtani abroszszal.

1858. — **A természettan valamely szakának önálló fejtegetése.** 300 frt convp. Eredménytelen maradt.

1858. — **A Balaton leírása föld- és természettani, valamint természetrajzi tekintetben.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1859. — **Népszerű csillagászat.** 300 újfrt. — A díjat elnyerte: HOLLÓSY JUSZTINIÁN pannonhegyi Bencze-rendi áldor és soproni gymn. tanár 1861. Megj.: Hollósy Jusztinián, Népszerű csillagászat. 111 fametsz. és 3 csillagász. tábla. Emich Gusztáv kiad. 1864.

1859. — **Füvészet alapvonalai.** 300 újfrt. — 2-szor 1860. — 3-szor 1863. — A díjat elnyerte: DR. SOLTÉSZ JÁNOS Sáros-Patakon. 1869. Megj.: Soltész János, A füvészet alapvonalai, tekintettel a műveltebb néposztály szükségére. Számos fametsz. 1873.

1859 — **Közönséges természettan.** 300 újfrt. — A díjat elnyerte: GREGUSS GYULA, ev. gymnasiumi tanár Pesten 1860. Megj.: Greguss Gyula, Közönséges természettan, a művelt rendek szükségéhez alkalmazva. Emich G. kiad. 1861.

1860. — **Természettani földrajz.** 300 frt. — A díjat elnyerte: GREGUSS GYULA. 1863. Megj.: Greguss Gyula, Természettani földrajz. A művelt rendek szükségéhez alkalmazva. 9 könyom. szín. földabroszszal. Emich G. kiad. 1864.

1860. — **Növényzeti földrajz.** 300 frt. 2-szor 1863. Eredménytelen maradt.

1860. — **Földtan alapvonalai.** 300 frt. 2-szor 1863. Eredménytelen maradt.

1860. — **Állati élettan.** 300 frt. 2 szor 1863. Eredménytelen maradt.

1860. — **Vegytan kézikönyve.** 300 frt. 2-szor 1863. Eredménytelen maradt.

1864. — **Magyar- vagy Erdélyország valamely ásványa, kőzete vagy kőülete.** 40 arany. Eredménytelen maradt.

1865. — **A villanyosság elméleti s gyakorlati előadása.** 300 frt. Eredménytelen maradt.

1867. — **Javaslat a haltenyésztés előmozdítására.** 40

arany. — A díjat elnyerte: KRIESCH JÁNOS kir. József-műegyetemi tanár. 1868. Megj.: Halaink és haltenyésztésünk. Vitéz-féle pályamunkák Kriesch Jánostól, Kenessey Albert és Tasner Dénestől. 1869.

1868. — **A bor és must vegyi vizsgálatának módszerei.** 40 arany. 2-szor 1870. — A díjat elnyerte: DR. CSANÁDY GUSZTÁV vegyészeti tanára a keszthelyi gazdasági tanintézetben. 1875. Megj.: Dr. Csanády Gusztáv, A must és bor főbb alkotórészeinek meghatározási módszerei. 18 ábrával. 1876.

1869. — **Anthropologia.** 500 frt. 2-szor 1871. Eredménytelen maradt.

1869. — **Légtünettan (meteorologia).** 500 frt. — A díjat elnyerte: SZABÓ IGNÁCZ egeri főgymnasiumi tanár. 1871. Megj.: Szabó Ignác, A lég. Népszerű légtünettan (Meteorologia), különös tekintettel hazánk légtüneti viszonyaira. Két föld-ábroszszal és 16 ábrával. Hoffman és Molnár kiad. 1874.

1869. — **Magyarország köszöntelepei.** 40 arany. Eredménytelen maradt.

1869. — **Ásványtan.** 200 frt. 2-szor 1871. Eredménytelen maradt.

1869. — **Vegyten.** 500 frt. 2-szor 1871. Eredménytelen maradt.

1875. — **A víz fajmelege.** 1200 arany forint. Eredménytelen maradt.

1877. **Magyarország faunájának valamely nagyobb családja.** 40 arany. — «A magyar fauna fémdarázsai» című pályamunkával a díjat elnyerte: MOCSÁRY SÁNDOR nemz. múzeumi segédőr. 1882. Megj.: Mocsáry Sándor, A magyar fauna fémdarázsai. 1882.

1887. — **A magyar természettudományi munkák és értekezések 1831-ig.** 1000 frt. Másodszor 1892.

1887. — **A közetalkotó ásványok főtörési együtthatói.** 40 arany. Másodszor 1890. A díjat elnyerte: ZIMÁNYI KÁROLY műegyetemi tanársegéd 1892.

1890. — **A magyar birodalom geológiájának leírása.** 10,000 frt; másodjutalom 1500 frt.

1890. — **Magyarország ásványainak tudományos leírása.** 10,000 frt; másodjutalom 1500 frt.

1890. — **Magyarország flórájának megírása.** 10,000 frt; másodjutalom 1500 frt.

1890. — **Magyarország faunájának megírása.** 10,000 frt; másodjutalom 1500 frt.

1892. — **Nyílt pályázat szabadon választható természettudományi kérdés kidolgozására.** Megbízás adatott Halavács Gyula kir. osztálygeologusnak: «Az Alföld és a Duna-Tisza

közének geológiai kutatása és térképezése» czimű feladat megoldására 1892.

H) Alkalmazott matematikai és természeti tudományok.

(Politikai számtan. — Geodaesia. — Géptan. műtan. — Bányászat. — Építési és hajózási tudományok. — Hadtudományok. — Gazdasági tudományok. — Orvosi tudományok.)

1832. — **Hígtetek erőműtana.** — A díjat elnyerte: VARGA JÁNOS Sáros Nagypataki Diák, most külfországon utazó. (Jelenleg Nagykőrösi professor). 1833. A pályamunka nem jelent meg.

1833. — **Pokolvar természete s gyógyító módjai.** — A díjat elnyerte: DR. TOPPERCZER TAMÁS ns. Csongrád vármegye tiszt. főorvosa. 1835. — Ívenként 4 arany tiszteletdíj mellett kinyomtatni határozottatott Dr. Csorba József ns. Somogy vármegye rendes főorvosának jutalomirata. Megjelentek a Természettudományi Pályamunkák I. kötetében. 1837.

1838. — **Pest és Buda városaiban a legczélirányosabb építési mód.** 200 arany. Eredménytelen maradt.

1839. **Gyógy- és műtani testek, melyek honunkban is teremnek vagy termesztethetők.** 100 arany. — A díjat elnyerte: WAGNER DÁNIEL vegytudor. 1841. — Kinyomtatásra érdemesítették a Török József pályamunkája. Megj. a Természettudományi Pályamunkák III. kötetében: 1844.

1841. — **Hegyháton átszállító s vizét egy közös válpontnál nyerő hajózási zsilipes csatorna tervezésének alapelvei.** 100 arany. — A díjat elnyerte: FEST VILMOS. 1843.

1847. — **A honvédelem legczélyszerűbb felállítására a mostani hadak és harczviselés elveihez alkalmazva.** 50 arany. Eredménytelen maradt.

1847. — **Az ország kopár vidékeinek befásítása.** 30 arany. — A díjat elnyerte: PÁVAI ELEK vegytudor. 1858.

1859. — **Polgári építészettan.** 120 arany. — 2-szor 1861. Eredménytelen maradt.

1865. — **Mechanika alapvonalai.** 300 frt. — A díjat elnyerte: DR. BARDÓCZ LAJOS. 1868. Megj.: Bardócz Lajos. A mechanika alapvonalai, 225 ábr. Hoffmann és Molnár kiad. 1874.

1872. — **Mezőgazdasági vízműtan.** 3000 frt. 2-szor 1874. 3-szor 1876. — A díjat elnyerte: KVASSAY JENŐ kultur-mérnök. 1879. Megj.: Kvassay Jenő. Mezőgazdasági vízműtan. Ráth. M. kiad. I. 1880. II. 1881—82. 170 és 65 ábr.

1880. — **Nyílt pályázat mezőgazdasági feladatra.** 500 frt. Eredménytelen maradt.

1881. — **Csekély esésű folyók szabályozása.** 1000 frt. 2-szor 1884. — A díjat elnyerte: KVASZAY JENŐ ministeri osztálytanácsos. 1887. Megjelent:

1882. — **Szarvasmarha-istállózás.** 500 frt. 2-szor 1000 frt. 1885. Eredménytelen maradt.

1889. — **A magyar búza sikértartalma.** 500 frt.

1890. — **Nyílt pályázat szabadon választható orvostudományi kérdés megoldására.** Megbízásadatott DR. UDRÁNSZKY LÁSZLÓ budapesti egyet. tanársegédnek: «Az idegrendszernek a vesztettséggel és az az ellen való immunitással járó vegyi változásai» című feladat kidolgozására. 1890.

I) *Mathematika.*

(Mechanika. — Elméleti természettan. — Elméleti csillagászat.)

1835. — **A felsőbb analysis azon tanítmányai, melyek a műtudományokba (scientiae technicae) befolynak.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1838. — **Első és másodrendű görbék.** 100 arany. — A díjat elnyerte: D. TAUBNER KÁROLY ev. pred. s a pesti ev. gymnasiumban rector-prof. 1840. Kinyomatásra érdemesített a Fest Vilmos pályamunkája. Megjelentek a Mathematikai Pályamunkák I. kötetében. 1844.

1844. — **A képzetes mennyiségek tulajdonságai; analytical s mértani értelmök.** 50 arany. — A díjat elnyerte: ARNSTEIN JÓZSEF az ipartanodának math. professora. 1846. Tiszteletdíj mellett kiadandónak ítéltetett Nékám Sándor bölcsészeti tanár és csillagászati gyakornok pályamunkája.

1846. — **A matematikai tudományok encyclopaediája.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1881. — **A partialis differential-egyenletek valamely osztálya.** 1200 arany forint. A díjat elnyerte: DR. KÖNIG GYULA műegyetemi tanár. 1884. Megj.: Dr. König Gyula, A másodrendű és két független változót tartalmazó parciális differenciál-egyenletek elmélete. 1885.

1884. — **Az electrodynamometer elmélete.** 1200 arany forint. — A díjat elnyerte: DR. FRÖHLICH IZIDOR l. t. egyetemi tanár. 1887. Megj. az Akadémia kiadásában. 1888.

1888. — **Mathematikai vagy math.-fizikai kérdés.** 1000 frt. Másodszor 1891.

Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk.

(Kivonat *Ráth Zoltán* 1892. évi december 5-én bemutatott dolgozatából).

A népszámlálások alkalmával kutatott demografiai viszonyok közül egyike a legfontosabbaknak: a népesség életkora. A korstatisztika a legszorosabb összefüggésben áll az ú. n. népmozgalmi statisztikával; a népesség korviszonyai egyfelől magyarázzák a népmozgalom jelenségeit, másfelől magyarázatukat lelik azokban: az összefüggés tehát kölcsönös. Mindazonáltal nemcsak a laikusok, hanem statisztikusok is gyakran megelégednek arról, hogy a korviszonyok döntő befolyást gyakorolnak az esetések, születések és halálozások számaira. E számoknak az össznépességhez való viszonyítása helytelen; nem szabad tekinteten kívül hagyni azt, hogy az eseteknél csakis a felnőtt népesség, születéseknél a nemzésre képes korban levő nők jöhetnek a viszonyításnál szóba. De legfontosabb az az összefüggés, mely a halálozási és a korviszonyok közt fenforog. Minden halálozási tábla tanubizonyosságot tesz arról, hogy a halálozási arány első sorban a kortól függ. Következik ebből, hogy a halálozási viszonyok kutatásának elengedhetlen előfeltétele a korviszonyok ismerete, a halálozási statisztika alapja pedig a korstatisztika. Az összefüggés szem elől tévesztése zavart idéz elő úgy az egyes foglalkozási ágaknak az egészségre való befolyására, mint a jóllét és a halandóság közt lévő kapcsolatra, a lakásviszonyok közegészségügyi jelentőségére, stb. vonatkozó statisztikai kutatásoknál. A hibaforrás, mely a korviszonyokat tekintetbe nem vevő halálozási statisztika minden műveletében előfordul: lehetetlenné teszi a keresett hatás megtalálását, s a statisztikus ott áll, a hol a matematikus állana, ha eléje egyetlen egy oly egyenletet tennének, melyben több ismeretlen van. Hazai halálozási statisztikánk, mely szomorú közegészségügyi viszonyaink közt kétszeres érdekléssel bír, népünk korviszonyainak tekintetbe vételével válik csak alkalmassá nemzetközi összehasonlításokra s csakis ez úton lehet a vidék és városok, nevezetesen a főváros halálozási arányainak helyes megítéléséhez eljutni.

Korstatisztikánk anyaga, melyet a népszámlálások szolgáltatnak, számos hibaforrás behatása alatt áll. A népszámlálási

művelet általános hiányain kívül különös akadályai is vannak a kor pontos felvételének. Szántszándékos hamis bevallás úgy, mint a tudatlanság, az életkor pontos ismeretének hiánya népünknel nagy hibákat von bele a korstatisztika adataiba. E hibák kiküszöbölésénél segítségünkre jöhetne a népmozgalmi statisztika, ha az nem volna annyira új keletű és — nevezetesen a halálozásokra vonatkozó részben — annyira hiányos. Minden tökéletlensége daczára is a népmozgalmi statisztika magyarázattal szolgál a korstatisztikai adatokban jelentkező némely feltűnő hullámvázra s különösen a járványok befolyása az, a mi korstatisztikánk számaiban visszatükröződik. Nagyon mélyre menők annak a pusztításnak nyomai, melyet népességünk legszélesebb rétegeiben, az 1872/3. évi borzasztó hevessegi koleravész véghezvitt. Épp ezért fontos tudni, hogy minő életkorokban levők voltak leginkább kitéve e járválynak. Különböző járványstatisztikai adatok egybevetéséből kitűnik az, hogy a koleravész a legzsengőbb gyermek-kort tizedeli meg legerősebben. Ezt bizonyítják hazánkra vonatkozólag az 1872/3. években Pest városában gyűjtött hivatalos adatok is, és korstatisztikánk ezzel összhangban nagy hézagot mutat az 1873-ban s az előző néhány évben született egyének soraiban. A kor nem tudásából eredő hiba hatása az, hogy a kerek életévek, nevezetesen a 0-sal és 5-tel végződők aránytalanul magasabb lélekszámot mutatnak fel, mint a közvetlenül mellettük levő évek. Kimutatható, hogy a hiba a műveletlenséggel nő: minél több az írni nem tudó valamely országrészben, annival magasabbra szökik fel rendesen a 0-sal végződő életkorban levők aránya. Nem ily könnyű a hiúság okozta elferdítésekből eredő hibáknak megállapítása, valamint nehéz kifogástalan magyarázatot találni számaink egyéb feltűnő hullámvázaihoz is: legtöbb esetben több magyarázat közül kell válogatnunk.

Korstatisztikánk szembeszökő hibái mellett fel kell vetni a kérdést, hogy használható-e egyáltalán a nyert anyag, s nevezetesen szabad-e a demológiában szokásos korcsoportokat abból kiigazítás nélkül összeállítani? A statisztikai munkákban gyakran olvasható tétel, mely szerint a hibák elmosódnak, ha bizonyos összefoglalásokat viszünk véghez — helytelen általában és esetünkben sem fogadható el. Elkerülhetlenül szükséges, korstatisztikánk mai anyaga mellett, a kerek életéveknél mutatkozó hiba kiegyenlítése. Ha e kiegyenlítést megkíséreltük is, nem szabad soha feledni, hogy korcsoportjaink hibákat és pedig ismeretlen nagyságú hibákat rejtenek magokban s azért csak nagy óvatossággal használhatók. A mi népünk jelenlegi korviszonyait illeti, nagy vonásokban a következőkép jellemezhetjük azokat. A népességnek egyik fele hazánkban 23 év alatt, a másik fele ez életkor felett áll. A népesség erős egy-harmada 15 éven alul áll, körülbelül ugyanily erős a 15—40

évek közt állók osztálya is, míg a 40—60 évekre már csak félszázezer lélek jut, mint az előző korosztályra, míg a 60 éven felüliek éppen csak 6—7%-át teszik az ország lakosságának. Ha az előző népszámlálások eredményeivel vetjük össze e viszonyzatokat, úgy azt találjuk, hogy 1857. óta az öregek számaránya folytonosan emelkedik, a gyermekeké pedig nem csökken; viszonylagos hanyatlás csak a közép életkorokban mutatkozik, mely jelenségben kétségkívül nagy része van az újabban erősen megindult kivándorlásnak is, mely ép a javakorban levőktől fosztja meg népességünket.

A nemzetközi összehasonlításokra térve át: tizenöt európai és öt Európán kívüli ország korviszonyainak összemérése azt mutatja, hogy hazánk átmenetet képez az Ó-világból az Újra, a mennyiben a legtöbb gyermek és legkevesebb öreg Európában nálunk található. E tény magyarázata abban rejlik, hogy a szóban forgó európai államok közül a legmagasabb születési, de egyúttal legmagasabb halálozási arányt hazánk mutatja fel. Az Új-világ gyermekbőssége egyfelől, szegénysége öregekben másfelől egészen más tényezők befolyásának következménye: a mi nálunk az emberi élet nagy pazarlásának, a rossz egészségügyi viszonyoknak kifolyása, az az Új-világban a rohamos népesedést előidéző bevándorlás eredménye. Szerencsénkre a viszonyok nálunk javulóban vannak s az 1857-ki népszámlálás óta lefolyt 33 év alatt megtettük körülbelül a fele útát, mely az európai átlagos állapotokhoz vezet. Korviszonyaink külsőleg elég közel állanak most már Nagy-Britannia s a Németbirodalom népességének korviszonyaihoz: közelebbi vizsgálat azonban kideríti, hogy e hasonlóság csak látszólagos, a valóságban jelentékeny eltérés van hátrányunkra. Nálunk ugyanis összevéve több a 15 éven aluli, mint az említett országokban, de ezt egyedül igen magas szaporaságunknak köszönhetjük. Sok az újszülött, de aztán borzasztó pusztítást visz véghez a halál s már az 5—10 éves korcsoportnál ott állunk, a hol a nyugati államok, míg a 10—15 éves korcsoport nálunk gyengébb, mint ott. A korstatisztika itt kérelhetetlen bizonyítéka annak az ijesztő gyermekhalandóságnak, mely hazánkat oly rossz színben tünteti fel az egész művelt világ előtt. Ausztria egyes részei nagyon különböző korviszonyokat tüntetnek fel: legnagyobb az ellentét az alpesi vidékek s Galiczia-Bukovina közt. A népesség emelkedő vagy stagnáló irányzata s aztán a közegészségügyi viszonyokban történő változások is befolyásolják a korstatisztikát: az utóbbiak behatásának megmérése kísérlet történt Poroszországban.

Hazánk egyes részeinek korstatisztikája hivatva volna kifejezésre juttatni a népelet mindazon különféle vonásait, melyek az egyes vidékek népesedési mozgalmára befolyanak. A feladat,

így felfogva, valóban óriási. A populationistika fiatal tudomány ugyan még, de annyit máris kiderített, hogy a népesedés menetére ható tényezők száma légió. Mindaz, a mi a társas életet élő ember *physicumát*, sőt mindaz, mi az ember lelki életét azon az egész úton, mely a bölcsőtől a sirig vezet, befolyásolja: többé-kevésbbé befolyással lehet egyúttal az emberiség számerejének alakulására is. S nevezetesen mindazon hatalmas motivumok, melyek az embert egyik leghatalmasabb természeti ösztönének kielégítésére, a családalapításra vezetik, vagy attól visszatartják, visszatükröződnek az emberi nem számbeli terjeszkedésében vagy esetleg összehúzódásában. A népesedés tana mai fejlettségében számot ad arról, hogy a gazdasági tényezők hatása más a civilizált népeknél és más a kezdetleges társadalomban, tudjuk azt, hogy az egyes társadalmi osztályok, rétegek magatartása más és más, hogy hazánk határain belül az egyes vallásfelekezetek népesedési viszonyai eltérők, hogy a szellemi kultúra, nemzetiségi jelleg befoly a szaporaságra s így egyúttal a korviszonyokra is. Sajnos, hogy mindezen és még egyéb tényezők befolyását kellő statisztikai alap hiányában számszerűleg megállapítani nem bírjuk és kénytelenek vagyunk a területi elemzéssel beérni, mely pedig igen sok esetben elfedi a jellegzetes különbségeket az által, hogy sépesedési szempontból különböző természetű elemeket egyesít magában. Ha a szokásos nyolcz országrészt különböztetjük meg, úgy azt látjuk, hogy a legtöbb gyermek és a legkevesebb öreg — a kezdetlegesebb kulturai foknak eme jellemző ismertető jele — Horvát-Szlavonországokban található fel A Tisza és Erdély közt fekvő terület következik ezután; ellenben legkevesebb gyermek és legtöbb öreg van a Duna jobbpartján és Erdélyben. E két országrész kulturális szempontból ellentétes helyzetben van. A mi őket a korstatisztikában egymás mellé állítja, az a közös népmozgalmi vonás: kevés születés és alacsony halálozás. A Tisza jobbpartján az amerikai kivándorlás következményeképp azt észleljük, hogy kevés a produktív korú férfi; viszont ellenben a Duna-Tisza közén, hol Budapest vonzóereje működik, felettébb sok 15—40 éves korú egyént találunk. Ha a magyar állam 71 megyéjét sorra vesszük, úgy igen nagy ellentéteket látunk: pl. Baranya 32·6 %-os gyermek-arányával körülbelül oly viszonyokat mutat, mint Svájc; míg ellenben Csanád vagy Lika-Krbava, hol 41·8 %, illetve 42·6 %-a a népességnek 15 éven alul van, az Új Világ viszonyszámain is jóval tútesz. Térképi ábrázolás segítségével bizonyos összefüggő területcsoportokat különböztethetünk meg egyöntetű jelleggel. A gyermekek számarányát a születési arányszám s a gyermekhalálozás befolyásolják; a felnőttek, nevezetesen a 15—40 évesek aránya alacsony a kivándorló, magas a bevándorlási fölösleggel bíró megyékben. A két felső korosztály

gyenge a gyorsan népesedő részekben, nevezetesen a Tisza egész vonalán, míg ellenben magas a lassan gyarapodó népességű vidékeken. Nagyban és egészben a népesedés menete szempontjából két nagy részre lehet hazánk területét osztani: az egyikén, a nagy magyar Alföldön, tel a galicziai határig és le egészen a Szávaig ma még nem észlelhető oly korlát, mely a népesség természetes gyors szaporodásának útját állaná; míg a másik részben, mely a Dunántúlt, az északi felföldet és Erdélyt foglalja magában, a népesedés előremenetele már erős akadályokkal küzd, a túlnépesedés réme már a küszöbön áll, sőt itt-ott már át is lépte azt. A Dunántúl a népsűrűség a régi kultúra áldásaitól védett gyarapodásával már-már meghaladta azt a színvonalat, melyet a mai gazdasági állapot s nevezetesen a mai birtokviszonyok (latifundiumok!) a népnek kijelölnek. Az északi felföld s a bérczes Erdély, égaljoknál és talajoknál fogva, nem táplálhatnak sűrűbb agrikol népességet; a nagyipar diadalai itt a lakosság jó részét megfosztották régi keresetforrásától s azért e részekben már alig van tér a népszám emelkedésére s több ponton beállt a stagnálás vagy épp kezdetét vette a depopulatio. Egyébiránt a nagy Alföld egyes részein, hol a nagy gazdaságok s velők a gépmunka a munkabérre nyomasztólag hatnak, szintén fenyeget már a túlnépesedés baja.

Nemzetiségeink korviszonyait kifogástalan következtetésekre felhasználni azért nehéz, mert a nemzetiség a nyelvvel változhatik az élet folyamán. Annyi azonban kideríthető, hogy a magyarság nagy propagatív ereje a síkon majd mindenütt terjeszkedésre, a többi nemzetiséget meghaladó arányban gyarapodásra képesíti az államalkotó népet. Kivándorló megyéinket jellemzi a 15—40 éves férfiak alacsony aránya a népességben; székely megyéinkben azonban a nők erős kivándorlása miatt a női népesség e korban álló rétege gyengébb, mint a férfi népességé. Ha az 1869. és 1880. népszámlálás koradatait összevetjük az 1890. éviékkal, úgy azt találjuk, hogy a kivándorlás a 21—40 éves férfiak számát az utolsó tíz év alatt 20%-kal megapasztotta Sárosban és Szepesben; Abauj-Tornamegyében 10—15%-os a fogyás, míg Zemplénben csakis a 21—25 éves férfiak száma apadt, a többi korosztályok erősödtek.

A demológiában minden irányban rendkívül fontos s egyúttal sajtószérő hely jut a városoknak. E körülmény indokolja hazai városaink korviszonyainak külön való elemzését. Törvényhatósági joggal felruházott városainkat fogadva el a városi jelleg képviselőiül, s egyúttal különválasztva Budapestet, mint az ország fővárosát, azt találjuk, hogy közös vonása a városoknak a 15—40 évek közt állók magas aránya s a gyermekek csekély száma. Budapest mindkét irányban kiemelkedik; itt még jóval kevesebb

gyermek és jóval több 15—40 éves található, mint vidéki városaink átlagában. Az öregek alacsony száma szintén fővárosunk rohamos népesedésének jele, a mennyiben a beköltöző vidéki népességet az élet javakorában álló egyének teszik s ezek nagy száma nyomja le az öregek arányát. Kimutatható az is, hogy a főváros nem, mint a vidék városai, a kiképzésben levő, hanem a már teljesen kifejlett munkaerőket vonzza falai közé. Alföldi nagy földműves városaink: Szabadka, Zombor, Kecskemét és Hódmező-Vásárhely lakossága még vidékiesebb összetételű, mint az ország egésze a városok nélkül, a mennyiben e városokban kevesebb a 15—40 éves egyén, mint a vidék átlagában. Szeged már jóval városiasabb képet mutat, mint a szomszéd Szabadka. A másik szélsőségen kezdve: a fővároshoz legközelebb áll a társországok fővárosa Zágráb s az anyaországban Kolozsvár és Kassa, amaz Erdély emez a felvidék fővárosa. Utánok Nagy-Várad és Győr, majd Sopron, Pozsony és Maros-Vásárhely következnek, megannyi nagy vonzóerővel bíró iparos városok. Általában a korstatisztika nagyon jó ujjmutatással szolgál az egyes városok összetételének megítélésében. Fővárosunkban a 15—40 éves korosztály erősebb, mint a külföld legnagyobb városaiban, mi a betelepedés óriási méreteiről tanúskodik s összhangban áll Budapest lakosságának rohamos fejlődésével. A korstatisztika világot vet a főváros egyes kerületeinek demografiai jellegére is.

Hazai hivatalos statisztikánk népmozgalmi részének épp azon fejezete leggyengébb, mely a külföldön általában legnagyobb fejlettségre jutott: a halálozási statisztika. A belügyminisztériumnak az ország közegészségügyi állapotáról közzétett jelentései becses adatokat tartalmaznának ugyan e részben, de nem lévén teljesek, nem használhatók fel. Az 5 éven aluliakra s ezen életkoron felüliekre osztva fel hazánk népességét, hivatalos statisztikai adataink nyomán megállapíthatjuk, hogy mindkét nagy csoportban nagyobb a városi lakosság halandósága, mint a vidéki lakossagé; különösen nagy a gyermekhalandóság fővárosunkban. A nemzetközi összehasonlítás arról tanúskodik, hogy hazánk népének halandósága a különben kedvező nyolczvanas években is jóval magasabb volt, mint Ausztria, Porosz-, illetőleg Franciaország népéé az előző évtizedben, nem is említve Angliát és Skóciát, hot a gyermekhalandóság már csak feleakkora volt, mint nálunk. Korstatisztikánk alapjára állva, megkísérhetjük feleletet adni arra a nagyérdékű kérdésre, hogy minő hatást gyakorolnak a magyar halandósági coefficiensre népünk sajátlagos korviszonyai. Sokszor halljuk, hogy nálunk azért oly nagy a halálozás, mert sok a kis gyermek. Ez állításban van valami igazság. Megkísérhetjük annak kiszámítását, hogy mekkora volna a külföld összhála-lozási arányszáma, ha ott ugyanazok a korviszonyok

uralkodnának, mint nálunk. Ez úton következtetést vonhatunk arra, hogy minő lenne a mi összhalálkozásunk, ha nálunk a külföldi korviszonyok uralkodnának. A számítás eredménye az, hogy azt a hátrányt, mely halálzási viszonyainkat a gyermekbőség következtében éri, többé-kevésbé ellensúlyozza az a körülmény, hogy nálunk viszont kevés a halálzásnak tudvalevőleg szintén nagyon kitett öreg. Sajnos, hogy az öregek csekély száma már magában is rossz jel s így előnyünk e részben tulajdonképp hátrányt jelent. Ha vidékünket városainkkal mérjük össze, úgy azt találjuk, hogy — a korviszonyok egyenlőségét feltételezve — a közép-nagyságú városok népességének halandósága vagy 6 %-kal, a fővárosé éppen majd húsz százalékkal nagyobb, mint a vidéké. Különösen kedvezőtlennek mutatkoztak Pozsony, Kassa, Nagy-Várád és Temesvár halálzási viszonyai a lefolyt évtizedben.

A korstatisztika és a halálzási statisztika fontossága egyrésztől, hazai hivatalos adatgyűjtésünk hiányai másrésztől indokolják a hivatalos statisztika reformjának szükségét. A korstatisztika csak úgy lesz kifogástalan alapokra fektethető, ha a kor hiteles anyakönyvi kivonat alapján jegyeztetik fel; minden más reformjavaslat elégtelen. A halálzási s általában a népmozgalmi statisztika jelen tökéletlenségéből csak úgy emelhető ki, ha az egyéni lapokon való adatgyűjtés és központi feldolgozás rendszerét hozzuk be; a jelenlegi lajstromok nem felelnek meg a szociálstatisztikai kutatás szükségleteinek s azok további fejlesztése az anyakönyvvezetők munkájára nem bízható. Egyéni laprendszer mellett lehetséges lesz majd életéről életévre menő nemzeti halálzási táblát készíteni, a mit a jelen adatgyűjtés teljesen kizár.

A megye és a várispánság közötti különbség.

(Kivonat *Balássy Ferencz* lt. június 12-én tartott felolvasásából.)

Hogy a megye árpádházi királyaink alatt ugyanazon egy politikai és katonai hatóság volt-e a várispánsággal s ez magában foglalta e azt is, vagy pedig e két intézmény egymástól különbözött és két egymástól megkülönböztetett részre oszlott? Ez igen fontos történelmi és régi közjogi kérdés, melyet már több tudósnk és írónk felhozott és vitatott, de a hazai történet-tudomány még eddig egészen el nem döntött: pedig ennek meghatározása nélkül több oly régi földirati és közjogi kérdések és nehézségek merülnek föl, melyek iránt igen nehéz eligazodnunk, ha közelebből nem ismerjük e két intézményt s a köztük

felmerülő különbséget. Azért szükséges e két intézményt s jogkörüket tovább nyomozni és bővebben ismertetni és íróinknak ide vonatkozó nézeteit megvizsgálni. Itt a kérdés kellő felvilágosítására eleve szükség meghatározni: hogy mit értünk a várispánság és mit a megye alatt?

A várispánság egy katonai szervezetű kerület, mely a várral együtt a megye területéből hasítottatott ki s alakítottatott át, de attól mégis egészen megkülönböztetett részt alkotott, melyen a várjobbágság (*jobagiones castri*), s a vár fentartására s a várföldek művelésére szükséges iparúzó és földművelő népség (*castrenses*) lakott, mely mind katonai, mind polgári tekintetben egyenesen és kizárólag a várispántól függött. De a várispánság bővebb ismertetésére azt is szükség megemlíteni, hogy a várbirtokok nem alkottak mindig egy földrajzilag összefüggő területet, vagyis nem állottak egymással szoros összefüggésben vagy közvetlenségben, hanem a megye különféle részeiben, a nemesség, az egyház birtokai között ágaztak szét és terültek el: sőt némely nagyobb és jelentékenyebb várispánságoknak még a másik vagy harmadik távolabb eső megyék területein is voltak álladécai vagy birtokai; de ezek a távolabb eső részek katonai és közigazgatási tekintetben mind együvé tartoztak s az illető várispán hatósága alatt állottak.

A megye ellenben egy nagyobb kiterjedésű és szabadabb szervezetű polgári kerületet jelentett, melyen a vár területén kívül a nemesség és egyház birtokai és más szabad népek telkei terültek el. Ezek alkották azt a szabadabb polgári kerületet, melyet mi megyének nevezünk, mely nem volt bekebelezve a várispánságba, hanem tőle egészen különálló és független részt jelentett. E szerint földiratilag maga a várispánság is a megyéhez tartozott, a mennyiben a megye területén feküdt és többnyire a megye nevével vette nevét is. Voltak ugyan oly várispánságok is, melyek nem viselték azoknak a megyéknek a nevét, a melyeknek területén feküdtek, de ezek csak egyes kivételek voltak. S így a megye egy nagyobb egészet jelentett, melynek egyik részét tették a vár s annak területe, a másik részét pedig a nemesség, a főpapság és más szabad népek birtokai. E földrajzi meghatározás szerint tehát a megye magában foglalta a várispánságot is, de nem megfordítva a várispánság a megyét, sőt ellenben a várispánság kizárólag csak a vár területére szorítkozott.

Habár ezen előleges ismertetése és megkülönböztetése szerint e kétféle intézménynek, megyéink két egymástól megkülönböztetett részre, u. m. polgári és katonai területre oszlottak; mégis több íróink csak egyféle megyét, t. i. katonai megyét említenek s ismertetnek, melyet ők latinul *Comitatus*-nak, magyarul *Vármegyé*-nek neveznek: a megye másik feléről vagyis a polgári vagy nemesi megyéről pedig mélyen hallgatnak, mintha az nem

is létezett volna vagy a várispánsággal egészen egyesítve lett volna. Ily értelemben vették s ismertették a sz. István királytól felállított várispánságokat Kollár Ádám, Pray György, Engel Keresztély, Fessler J. Aurél, Fejér György, Bartal György, Palugyay Imre, Nagy Iván, Jakab Elek, Kerékyvártó Árpád, Villányi Szaniszló, Pauler Gyula. Némelyek ugyan megemlítik s a várjobbágyoktól meg is különböztetik a nemeseket; de csak úgy említik, mintha ezek is a várispán alatt állottak s annak hatósága alatt a várjobbágyokkal egy megyét alkottak volna.

Íróink közül első volt Kovachich M. György, ki ezektől eltérőleg Kollárnak az egységes vármegyékre vonatkozó tanát kifogásolta s a megyék kétféleségét vitatta, állítván: hogy a nemesek (servientes regales) és a várjobbágyok (jobagiones castri) két egymástól megkülönböztetett osztályt alkottak. Őt követték többen, különösen Kelemen Imre, Szlemenics Pál jogtudósaink, ezek közé tartozott Botka Tivadar is, ki ugyan előbb, 1831-ben, a megyék régi alkotmányáról írt munkájában Kollár Ádám tana mellett nyilatkozott, de később e nézetét megváltoztatta, nemcsak elfogadta a megyék kétféleségét, hanem vezérelveket vagy kriteriumokat is állított fel a várispánságoknak a megyéktől való megkülönböztetésére. Horváth Mihály nemcsak vitatja a megyék kétféleségét, hanem megrója azokat a történetírókat, kik a vármegyei vagy helyesebben a várispánsági intézményt a megyeivel összezavarván, azt már sz. István alatt olyannak ábrázolták, minő csak pár század mulva lett. Azon írók közé tartozik Lehoczky Tivadar is, kik ezen nézetet osztják. Legnagyobb szorgalommal és készütséggel nyomozta és tárgyalta a várispánságokat Pesty Frigyes fáradhatatlan írónk, ki a megyék kérdéses dualismusát is alapos érveléssel vitatta, de munkája feladatához képest inkább csak a várispánságok intézményét és történetét tanulmányozta.

A felolvasó is ezen írók nézetét osztja; szerinte is a várispánság ugyan földiratilag a megye területén állott és legtöbbször annak nevérol is neveztetett; de attól mégis egészen megkülönböztetett részt alkotott, s a megye és a várispánság két egymástól különböző intézmény és terület volt. Itt először azokat az okleveleket vagy azoknak egyes részeit s a belőlök kölcsönözött érveket sorolja elő, melyek nézetét igazolják vagy támogatják; azután az ellenvélemény érveléseit taglalja s azokra teszi meg észrevételeit.

Főszólyt fektet a terminológiára, vagyis a megyék és várispánságok okleveles elnevezésére s annak etymologiai jelentésére, melyen azok neveztettek, s mely által azok egymástól meg voltak különböztetve. Némelyek ugyan nem nagy szólyt fektetnek a terminológiára, sőt még figyelemre sem méltatják, mintha semmit sem jelentene, pedig megvan annak a jelentősége, a mit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Igaz ugyan, hogy a királyi jegy-

zök sem tartották azt mindenkor pontosan meg s a hivatalos iroda kiadványaiban is találni némi eltérést a stílusban vagy a megszokott elnevezésekben; de ezen eltérés leginkább a későbbi korban mutatkozik, mikor a várispánságok hanyatlani s a megyékbe beolvadni kezdettek, minek következtében azután a megye és várispánság megszokott elnevezéseit egymással fölcserélni kezdtek. De kezdetben a XI. és XII. században és a XIII. század első felében, okleveleinkben, különösen a Várad Regestrum bejegyzéseiben a terminologia szabatosan megtartatott. Itt különös figyelmet érdemel az, hogy a Regestrum, a mint Botka Tivadar is megjegyezte, hiteles helynek hivatalosan szerkesztett jegyzőkönyve lévén, abban a stílus curialis szabályosan meg volt tartva. Különben is e jegyzőkönyv éppen arról a korról szólván, mikor a megyéktől megkülönböztetett várispánságok még életben voltak, igen illetékes és hiteles kútforrásul szolgál e két intézmény akkori elnevezésének ismertetésére és felvilágosítására, s így arra, mint hitelt érdemlő kútfőre, a terminologia kérdésében bizton hivatkozhatni. Felhozzatnak tehát a megyék és a várispánságok régi elnevezései, mind meg annyi műszavak, melyek okleveleinkben előjönnek, melyeken a megyék és várispánságok, egymástól megkülönböztetve, nevezettek, és pedig először azok, a melyek megyét vagy megyeiséget jelentenek, másodsor azok, a melyek várispánsági intézményt föltételeznek.

1. A megyeiek: *Provincia, provinciales, comprovinciales, Parochia, parochialis, Mega, megalis, Praedium*, nemesi birtok, *Judex nobilium = Judex servientium regalium*, magyarul szolgabíró, *Judices provinciae*. Ezekről mind ki van mutatva, hogy megyét vagy megyeiséget jelentenek.

2. A várispánságiak: *Castrum*, de *Castro*, *Jobagiones Castri*, *Castrenses, terra Castri, Comitatus, Comes Castri és Comes parochianus, Comes curialis* vagy *Comes curiae parochianus, Civitas, Comes civitatis* vagy *civium, Mega civitatis*, a *mega* egyszerű alakban megyét jelent; de ha *civitatis* jelzővel jön elő, akkor már várispánságot kell rajta értenünk, végre Botka Tivadar értelmezése szerint *Pagus* is várispánságot jelent. Ezek az elnevezések tehát mind várispánságot jeleznek vagy föltételeznek. A megyéknek és várispánságoknak itt elősorolt elnevezéseiből is láthatni azon különbséget, mely e két intézmény között fennállott, mely által azok egymástól meg voltak különböztetve.

De ezen itt tárgyalt terminologia bővebb ismertetésére s a belőle netalán merithető ellenvetés megelőzésére itt még az is megemlítendő, hogy ugyanazon egy megye egyik oklevélben *provincia* vagy *parochiá*-nak, a másikban pedig *castrum*- vagy *comitatus*-nak van nevezve, sőt többször mind a kétféle elnevezés előfordul ugyanazon egy oklevélben, ugyanazon egy megyére

vonatkozólag. Már most itt az a kérdés: hogy hogyan kell e kétféle elnevezést érteni s a belőle netalán felmerülhető kérdést megfejteni?

E kérdésre könnyű a felelet. Ugyanis majd minden megyében volt egyszersmind várispánság vagy legalább voltak várbirtokok, melyek a megyei birtokosok vagy lakosok birtokaitól meg voltak különböztetve, s e körülmény fejti meg azt, hogy miaden megye, melyben ily várispánságok voltak, kétféle néven neveztetetett, t. i. *provincia* és *castrum* néven. A *provincia* jelentette a megyének azt a részét, mely a nemesség vagy más megyei lakosság birtoka volt, a *castrum*on pedig értették a megyének azt a részét, hol a vár birtokai feküdtek. A Várad Regestrum bejegyzései szerint a várjobbágyok vagy a többi várbeli népek többször indítottak pört a megyei birtokosok ellen a vár birtokainak állítólagos elfoglalása miatt, s e pörlekedő felek polgári állásának és a pör tárgyának jelzésére neveztettek a megyék kérdéses részei *provinciaik*-nak vagy *castrumok*-nak, a mint a pörlekedők megyei birtokosok voltak, vagy pedig a vár népségéhez tartoztak. Ezek szerint a megyék felhozott kétféle elnevezéséből netalán felmerülhető nehézség is könnyen megfejtendő.

De még az is megjegyzendő, hogy az itt tárgyalt terminologia későbbben, a XIII. század közepe és főleg vége felé nagy változáson ment át. Ugyanis a mint IV. Béla király és az ő utódai alatt a várbirtokok nagyobb mértékben kezdettek eladományoztatni vagy a hatalmasok által elfoglaltatni, ennek folytán a meggyengült és hanyatlásnak indult várispánságok a XIII. század vége felé, de leginkább az Anjou királyok alatt lassanként a megyékbe bekebelezettek s velők egyesítettek. Ezen változás következtében a megváltozott vagy átalakult megyék elnevezései is megváltoztak, a *provincia* vagy *parochia* elnevezéseket a *comitatus* váltotta fel.

Azonban még azokban az oklevelekben is, melyekben a megyék már *comitatusok*-nak neveztetnek, a megyei bírák még későbbben a Judices *provinciae* vagy *provinciales* néven említetnek. S itt ezen elnevezés annyiban érdemel figyelmet, mivel abban oly történelmi reminiscencia vagy visszaemlékezés rejlik, a mi a megyék régi elnevezésére vonatkozik, mely szerint azok egykor *provinciaik*-nak neveztettek.

De a mit a terminologia jelent vagy föltételez, azt még bővebben igazolja vagy felvilágosítja az Arany Bulla 5-ik czikke, mely világosan megtiltja a várispánnak, hogy a nemesek birtokait illető ügyekben vagy pörökben bíráskodjék. Comites parochiani praedia servientium non discutiant. E szerint a nemesek praediumai vagy birtokai külön területet alkottak, mely nem tartozott hatósága vagy bíráskodása alá, s az ő birói hatalma csak a vár

területére szorítkozott. Ennél nem kell nagyobb érv vagy bizonyíték arra, hogy a nemesek birtokai a várispánságtól megkülönböztetett területet alkottak, s a megye vagy a megyének az a része, hol e birtokok feküdtek, nem tartozott a várispán hatósága alá.

Sőt ha nemesek vagy más megyei szabad emberek pörlekedtek a várjobbággyokkal, vagy ezek elindítottak keresetet amazok ellen a várbirtok elfoglalása miatt: e pörökben a várispán nem bíraskodhatott, hanem a nádor vagy országbíró, vagy más delegált bírák hoztak ítéletet, a mint ezt bizonyítják a Várad Regestrumnak több bejegyzései. A várispánok ily pörökben csak oly esetekben ítéelhetek, ha arra a királytól vagy a nádortól külön felhatalmazást nyertek. Volt ugyan a várispánnak a megye területén is joga a pénzügyre és a tizedre felügyelni, a mennyiben ez a kincstár jövedelmét illette; mivel a várispán hivatalánál fogva a kincstár jövedelmét is ellenőrizte: mikor t. i. új pénz veretett és hozatott forgalomba, felügyelt, hogy a pénz beváltásánál se a nép, se a kincstár ne károsodjék, és a tized vagyis a kilenczed (nona), a mit a nemesség jobbággyai termékeikből a királynak fizettek, hűségesen behajtassék. A várispánnak tehát joga volt e két kérdésben t. i. a pénz és kilenczed kérdésében, a kincstár érdekében a megye területére is bemenni s ott hivataloskodni; de e jog egyedül és kizárólag az ő személyét illette, s azt az ő udvarbírájára vagy curialis comesére nem ruházhatta, s ez e minőségben a nemesek birtokain és jobbággyai felett nem hivataloskodhatott; mivel a curialis comesnek minden hatásköre egyedül és kizárólag a vár területére s annak népségére volt szorítva, a mint ezt világosan mondja az Arany Bulla felhozott czikke ezen szavakkal: *Comites curie parochiani nullum penitus discuciant nisi populos sui castri*. A mi ismét igazolja az előbb felhozott állítást, hogy a megyének az a része, hol a nemesek birtokai feküdtek és jobbággyai laktak, külön területet s ezzel járó külön birói hatóságot alkotott, mely nem volt alárendelve a várispánnak.

Legrégibb történetiróink is, mint Névtelen Jegyzőnk és Roger mester egymástól megkülönböztetve emlegetik a megyéket — provinciákat — és a várispánságokat — comitatusokat — kiknek nyilatkozatai annál nagyobb figyelmet érdemelnek, mivel éppen abban a korban éltek, mikor a megyéktől megkülönböztetett várispánságok még virágzásban voltak s így, mint szemtanúk, saját tapasztalásukból tudták azt, a miről írtak.

Végre felhozza az ellenvéleményű írók érveléseit vagy ellenvetéseit, s azokra is megteszi észrevételeit, a mik szintén némi tájékozásul szolgálnak az itt tárgyalt történelmi kérdés bővebb felvilágosításához.

Ujabb vizsgálatok a lecithalbuminról és ennek élettani sajátságairól.

(Kivonat *Liebermann Leo* február 13-án bemutatott dolgozatából.)

A gyomor nyálhártyájában szerző már régebben konstataulta a töle lecithalbuminnak nevezett vegyületet, s a tüdőből, májból, lépből, továbbá a vesékből is előállította. Az utóbb említett szervek azonban kevesebbet tartalmaznak belőle, mint az előbb nevezettek. A belek nyálhártyájában pedig éppen igen kevés lecithalbumin található.

Szerző a vese- és máj-lecithalbumint vizsgálva, ugyanazon eredményre jut, mint a gyomor-nyálhártya lecithalbuminjának vizsgálatában; kimutatja, hogy ez anyagok, bármily gondosan meg legyenek is tisztítva a zsíroktól és zsírsavaktól, gyenge lúgokban való feloldáskor bomlási termékül zsírsavakat és phosphorsavat adnak akkor is, ha már megelőzőleg a lecithint a leggondosabban igyekeztünk is eltávolítani. Kimutatja azt is, hogy mestersegesen készített lecithin-albuminkeverékekből, a lecithint a szokásos módon: forró alkohollal és aetherrel nem lehet annyira kivonni, hogy a lecithinből valami ne maradjon az albumin mellett.

Szerző kísérletei alapján azon következtetésre jut, hogy a máj- és vesenuclein sem egyéb, mint lecithinféléből és albuminféléből képződő anyag.

Sajátságait illetőleg, szerző újra konstatálja azt, hogy a lecithalbumin erősen savas természetű s hogy tetemes mennyiségű alkalit köthet le. A lecithalbumin bizonyos sókat felbont, ha oldataikat vele érintkeztetjük. Az ilyen sóoldatokat lecithin-albuminrétegen átszűrve, azt tapasztaljuk, hogy az aljak nagyobb mértékben tartatnak vissza, mint a savak, úgy hogy savanyú szüredéket kapunk.

Igen erősen visszatartja a lecithalbumin a nehézfémek oxidjait és közülről különösen azokat, melyek a szervezetre erős hatást gyakorolnak: higanyt, ólmot, rezet, vasoxydot, a mi kivált a chronikus fémmérgezések magyarázatára szolgálhat. Visszatart továbbá alkaloidákat, fehérjét és zsírt, a mely tulajdonsága bizonyára szerepet játszik a táplálkozás élettanában. (Bővebben *Math. és Term. tud. Ért. XI. köt.*)

A különféle bor-élesztők befolyása a bor jellegére.

(Kivonat *Kossutányi Tamás* február 13-án benyújtott dolgozatából.)

Régóta ismeretes, hogy ugyanazon szőlőfajta, különböző vidékeken művelve, különböző ízű, zamatú s jellegű bort szolgáltat. E különbségeket a különböző időjárásnak, égtáji fekvésnek, talajnak stb. tulajdonítottuk eddigelé s egy főtényezőről, a mi a mustot borrá alakítja, a bor-élesztőkről megfeledkeztünk. Legújabban a sörgyártás terén tett tüzetes vizsgálódások kiderítették, hogy a *saccharomyces cerevisiae* nevű élesztőnek is több faja van, melyek ugyanazon sörle kierjesztésére használva, egészen jól megkülönböztethető jellegű sört szolgáltatnak. Így könnyen föltehető, hogy a mustot borrá változtató sokféle *saccharomyces*ek a bor jellegére is szembeszökő befolyást gyakorolnak. Miután bebizonyult, hogy a *sacch. apiculatus* és *ellipsoideus*sal kierjesztett sörle, ha azt megelőzőleg borkővel savanyúvá tettem, különösen néhány hónapi fekvés után inkább a bornak, mint a sörnek szagát mutatta, ugyanazon mustot különféle eredetű bor-élesztőkkel erjesztettem ki s konstatáltam, hogy a különböző élesztők a képződött bornak szesztartalmára, sav, vonadék-anyag, aldehyd stb. tartalmára analitikai úton is kimutatható befolyást gyakorolnak s hogy az ily módon készült borok zamatja, íze különböző. E célból több mint 60 erjedési kísérletet végeztem részint musttal, részint megeczukrozott közönséges gyenge borral, részint sörlel s egyéb czukor-oldatokkal, melyeket több, mint 25 különféle eredetű bor és egyéb élesztő segélyével erjesztettem ki.

E vizsgálódások eredménye a következőkben foglalható össze:

A bornak jellegét adó anyagokat két csoportra oszthatjuk:

α) primär anyagokra, melyek már a mustban jelen vannak s melyek minősége és mennyisége a szőlőfajta, a talaj minősége, az időjárás és a szőlő érettségi foka szerint változik, β) secundär anyagokra, melyek az élesztő befolyására az erjedés alatt és után képződnek. Ha olyan mustot, melyben a primär-zamatanyagok nem túlságos mértékben találhatók, sikerül olyféle élesztő-fajtával kierjeszteni, mely bővebben alkotja, erjedés közben, a secundär-anyagokat, ez az erjedés után az élesztőnek megfelelő jeletet fogja mutatni.

E célból 1. a szőlőt szedés után azonnal meg kell zúzni és ki kell sajtolni, hogy a lé a szőlő héjával és húsával minél rövidebb ideig érintkezhessék.

2. Meg kell gátolni a mustban magától képződő élesztő működését, a mi vagy pasteurőzés útján érhető el vagy az által, hogy a működését csak lassan kezdő saját élesztő-képződését más erőteljes fejlődésben levő nemes élesztővel elnyomjuk.

3. A mustot nemes élesztővel kell beoltani. Ezen vizsgálódások alapján talán lehetséges lesz a kellemetlen rókaizű amerikai szőlők borából értékesebb italt készíteni, s bizonyára az újabban több ezer holdnyi területen létesített homoki szőlők bora is jobban meg fogja közelíteni az elpusztult hegyi szőlők borát, ha kellő művelés mellett jó minőségű mustot termelvén, ezt nemes bor-élesztővel erjesztjük ki.

A nagy Orion-köd legtökéletesebb rajzai.

(Kivonat *Gothard Jenő* 1. t. márczius 13-án tett előterjesztéséből.)

Gothard a nagy Orion-köd két rajzát mutatta be, a melyeket a herényi observatoriumon tőle photographált fölvételekről *Nielsen* V. rajzolt le Kopenhágában. E rajzok messze túlszárnyalják az eddigi legjobb rajzokat is. Ennek oka egyrészt a photographiai képek tökéletességében s másrészt a rajzoló rendkívüli ügyességében találja magyarázatát. Gothard tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a ködök tanulmányozására a reflector a legalkalmasabb műszer, és pedig azért, mert az egyes vonalakból álló ködspectrum csak is tükörrel egyesíthető úgy képpé, hogy az élesség csorbitása nélkül, akár szemmel, akár photographiai úton észlelhető legyen.

A két kép közül az egyiket 5, a másikat 45 percznyi kűntartással vette föl, még pedig a végből ily rövid ideig, hogy rajtok a köd legfényesebb részének sajátyszerű alkotását lehessen tanulmányozni. A hosszabb ideig kűntartott fölvételeken e részek oly sötétek lesznek, hogy nem lehet rajtuk semmiféle részletet megkülönböztetni. Hosszabb kűntartást akkor kell használni, ha oly rajzokat akarunk készíteni, melyek a köd külső, finom ágazatait ábrázolják.

A tordai sósforrások kémiai elemzése.

(Kivonat *Nuricsán József* április 24-én benyújtott dolgozatából.)

A neogén korszakbeli (felső mediterrán emelet) tordai kősótelep egyes helyein kisebb-nagyobb sótavak vannak. Egyikök — a „*Római*“ sósforrás — a város tulajdona, a másikat — az „*Akna*“-forrást — pedig a kincstártól bérben bírja. Mind a két forrásban ugyanazon alkatrészek fordulnak elő, és mennyiségeik az ismert analitikai módszerek szerint határozottak meg. E sósforrások tapasztalati kémiai alkatát a következő táblázatok tüntetik elő:

I. A tordai «*Római*» sósforrás kémiai alkatá.

	1000 s. r. vízben.	Aequivalens százalék.	
Natrium	18·2573	98·62 %	Na.
Calcium	0·0971	0·61 » $\frac{1}{2}$	Ca.
Magnesium	0·0726	0·75 » $\frac{1}{2}$	Mg.
Vas	0·0029	0·01 » $\frac{1}{2}$	Fe.
Aluminium	0·0011	0·01 » $\frac{1}{3}$	Al.
Chlor	28·4600	99·67 »	Cl.
Kénsav	0·0873	0·22 » $\frac{1}{2}$	SO ₄ .
Szénsav	0·0571	0·11 »	HCO ₃ .
Kovasav SiO ₂	0·0406		
Szilárd alkatrészek összege	47·0760		
Szabad szénsav	0·1035	= 52·53 cm ³ CO ₂ .	

II. A tordai «*Akna*» sósforrás kémiai alkatá.

	1000 s. r. vízben.	Aequivalens százalék.	
Natrium	51·9760	98·14 %	Na.
Calcium	0·5258	1·14 » $\frac{1}{2}$	Ca.
Magnesium	0·1917	0·69 » $\frac{1}{2}$	Mg.
Vas	0·0038	0·01 » $\frac{1}{2}$	Fe.
Aluminium	0·0038	0·02 » $\frac{1}{3}$	Al.
Mangan	nyomok		
Chlor	80·5575	98·57 »	Cl.
Kénsav	1·5400	1·39 » $\frac{1}{2}$	SO ₄ .
Szénsav	0·0429	0·04 »	HCO ₃ .
Kovasav	0·0119		
Szilárd alkatrészek összege	134·8534		
Szabad szénsav	0·0086	= 4·35 cm ³ CO ₂ .	

Kémiai jellemére nézve mind a két víz a „*haloid*“ vizek közé tartozik. A szilárd alkatrészek összegét és a fő alkatrészek (natrium és a chlor) aequivalens-százalékait tekintve, a „*Római*“ sósforrás a hazai és a külföldi hasonnemű sósforrások között is számottevő, az „*Akna*“ sósforrás pedig igen előkelő helyet foglal el közöttük.

Két új szénhydrogén synthesise.

(Kivonat dr. Révai Géza április hó 24-én bemutatott dolgozatából.)

A szerző a benzol- és naphtalin-csoportot áthidaló indén és hydrindén vegyületeket állította elő synthetikus úton. A már régebben ifj. W. H. Perkin- és Bayertől ismertetett hydrindén-monocarbonsav *bariumsójából* sikerült most száraz destilláció útján indént előállítani; ez pedig alkoholos oldatban fém-natrium behatása alatt hydrindént eredményezett. E két szénhydrogén természetes előfordulását Krämer és Spilker mutatta ki a kátrányolajban; magának e két vegyületnek azonban csak származékai voltak synthetikailag előállítva. Szerzőnek sikerült egyszersmind a származékok számát egynehánynyal szaporítani és ez által e vegyületesoport összetételére vonatkozó adatokat kiegészíteni. Az így előállított indén forráspontja valamivel magasabb, mint a kátrányolajbeli anyagé, s jöllehet a többi sajátságai teljesen meg-egyeznek amazéval, e különbség oka vagy structur-isomeriára vezethető vissza vagy pedig a természetes anyag tisztátlanságában keresendő. (Bővebben Math. és Term. tud. Ért. XI. köt.)

Adatok az alföldi székes vizek mikrofaunájának ismeretéhez.

(Kivonat *Daday Jenő* l. t. június 19-én tett előterjesztéséből.)

Előadó mult 1892. év nyarán a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságától megbízást kapott a hazai s különösen az alföldi székes vizek mikrofaunájának tanulmányozására. E megbízás alapján aztán július és augusztus hónapokban a Duna-Tisza közén s a Tiszántúli kerületben a következő helységek és városok határában gyűjtött: Kúnszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás, Halas, Palics, Kecskemét, Pusztapéteri, Szatymáz, Dorozsma, Szeged, Gyón, Dabas, Debreczen, Konyár, Ujfehértó, Nyiregyháza. Dorog, Nánás, Büdszentmihály. Összesen 19 község s illetőleg város székes vizeiből szerzett adatokat.

A gyűjtött anyag áttanulmányozása arra az eredményre vezetett, hogy az átkutatott székes vizek mikrofaunájából 1 *Nematodát*, 25 *Rotatoriát*, 13 *Copepodát*, 19 *Cladocerát* és 17 *Ostracodát*, összesen 75 fajt gyűjtött, nem számítva ide az ectoparasita *Cypridicola parasitica* Daday fajt s a még meg nem határozott Hydrachna fajokat.

Összevetve a székes vizek mikrofaunájából feljegyzett fajok

általános elterjedésére és előfordulására vonatkozó összes irodalmi adatokat, kitűnik, hogy a székes vizek mikrofaunája lényegében és tömegében az édes vizekének jellemével megegyez és sajátlagos jellemét csupán kevés számú, *bizonyos* fajoknak állandó előfordulása adja meg. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a följegyzett 75 fajból csupán *öt* olyan, a mely kizárólag székes vizekből ismeretes, *egy* olyan, a mely a székes vizek mellett konyhasós vizekben is tenyészik, ellenben 69 olyan, a mely a székes vizeken kívül édes vizekből is ismeretes.

Tanulmányok a nicotin- és alkoholmérgezés ismeretéhez.

(Kivonat *Vas Frigyes* június 19-én előterjesztett dolgozatából.)

Szerző a strassburgi gyógyszerzeti intézetben a dohányfüstjét vette kémiai elemzés alá és azt találta, hogy eltérőleg az eddigi felfogástól, a dohányfüstjében foglalt alkaloidok között a nicotin teszi mennyiség tekintetében a legfontosabb hatóanyagot. Szerző a nicotint tisztán és kristályos só alakjában állította elő és kémiai természetét meghatározta.

Szerző tanulmányozta továbbá a nicotinnak és az alkoholnak az állatok testsúlyára vonatkozó hatását, a vörös vérsejtek abszolút és a fehérekéhez viszonyított számát, továbbá a vér haemoglobin-tartalmának és alkalicitásának megváltozását a nicotinnak, illetőleg alkoholnak hosszabb időn át való adagolása után. E vizsgálatok oly eredményekre vezették, a melyek e mérgeknek, mint a modern élvezeti szerek legkiválóbbjainak, nagy mértékben való káros hatását megvilágítják. A munka kiegészítést nyert a kórszövettani vizsgálatok által, melyeket szerző az ílymódon mérgezett állatok gerinczagyán és sympathikus edény-rendszerén meg-ejtett. E vizsgálatok azt mutatják, hogy a gerinczagy mellső szarvának nagy idegsejtjei és a sympathikus dúczok sejtjei, chromatin-szerkezetük tekintetében, bizonyos elváltozásokat mutatnak, melyek azonban nem tekinthetők a nicotinnak vagy alkoholnak az idegsejtekre való specifikus hatásának, hanem csupán azon általános táplálati zavar folyamányának, melyet az egész szervezet a méreg huzamosb időn át való bevétele miatt szenved.

A sárga phosphor egy új meghatározása módja.

(Kivonat *Tóth Gyula* június 19-én bemutatott dolgozatából).

A phosphor meghatározására megbízható módszer, melyet még az esetben is lehessen használni, ha a phosphor mellett phosphorsav tartalmú szerves anyagok és zsírok is vannak jelen, nem ismeretes. E feladatot értekező akkép oldotta meg, hogy a phosphort az anyagból szénkénnel kivonta, azután salétromsavas ezüst-oldattal összerázta s a keletkezett phosphor-ezüstöt hígított salétromsavval phosphorsavvá alakította. Módszerét eddig csak egy specialis esetben alkalmazta, t. i. cacaóval bevont csukorbonbonokban határozta meg a phosphor tartalmát. Ha sikerülne neki eljárását általánosabban használhatóvá tenni, úgy dolgozata nagy lépést jelezne, különösen bűnügyi esetek vizsgálatában.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ folyó évi június 15-iki (3-ik) füzetének tartalma a következő: Első helyen *Wosinszky Mór* értekezik «A lengyeli telep csiszolt kőeszközeiről s készítési módjukról. A tolnamegyei Lengyelen a kőeszközök között számos félig kész vagy rosszul sikerült példány találtatott, a melyekből nagyon szépen bebizonyítható ezeknek készítése módja. Ez főleg az átfúrt kőbaltákról áll. *Wosinszky* e szerszámok készítési módját így adja elő: Mindenekelőtt nagyjában kivágták az eszközök alakját, azután a fúráshoz kezdtek. A fúrás mindig élesszemű nedves homok segítségével, egy oldalon történt, még pedig dörzsölés útján; minél mélyebb gyűrűt vajt a dörzsölésre használt cső, annál jobban nehezítette a munkát a csőben egyre hosszabbodó mag (Rohrzapfen), melyet aztán erőszakos ütés vagy feszegetéssel igyekeztek kitördelni. Ez alkalommal sok példány ketté törött. *Wosinszky* sorra veszi a baltákat, buzogányokat és vésőket s mindegyik fajtának igyekszik kimutatni a készítése módját. — *Petersen Egil* a kopenhágai nemzeti múzeum segédőre «A gundestrupi edény és a csőrai dombormű» lemezeit hasonlítja össze. Mind a két régiségen gyarló technikával készült emberi alakok vannak, melyek az ornamentikával együtt igen durva, de mindazonáltal classicus mintákra utalnak. Szembetűnő, hogy a gundestrupi edényen látható négyszögű lemezek a csőrai lemezzel szoros rokonságban állanak; itt is,

ott is ugyanaz a hajazat elrendezése, a testhez tapadó szoros ruházat s a kivágott czipők idomai is egyformák. Rómer a csórai lelet korát a Kr. u. első századba helyezi s hogy meghatározása közel jár a valósághoz, azt bizonyítja a dr. Sophus Müller nézete is, ki a gundestrupi ezüst edényt a római császárság legrégibb szakaszába utalja.

— Téglás Gábor «Kis-Kalán (Aqua) római fürdője és kőbányászata Hunyadmegyében» című tanulmánya az egykori Sarmizegethusához közel esett római város történetéhez szolgáltat adatokat. Eddig csak annyit tudunk, hogy Aqua római fürdőhely volt; Téglás most kimutatja, hogy a rómaiak az odaváló thermák mellett a kis-kaláni durva mészmárgát is szorgalmasan felhasználták és jelentékeny bányákban fejtették. A római fürdőből még ma is látható egy négy méternyire feldomboruló likacsos szövetű mészdombon a kivájt kőmedence, melynek Téglás részletes méreteit adja. A kőbányát nemcsak a Kis-Kalánon látható durva mészpádok sajátos levájtásából, hanem egy Diogenes lapidarius szókat előtűntető feliratból is constatálja az értekező s azt hiszi, hogy itt is a félgörög pirusták üzték a bányászatot.

— Dr. Sötér Ágost «Népvándorlási sírmező a bezenyei Papréti birtokon Mosonymegyében» cím alatt leírja az itt kiásott ékszereket és fegyvereket. Az értekező 67 sírt táratott fel s azt az eredményt konstatálja, hogy az itt temetkezett néptörzs germán volt, mit az egyik sírban talált ezüst fibulákon állítólag látható runák tesznek kétségtelenné. Sötér részletesen leírja minden egyes felásott sírnek tartalmát.

— Nagy Géza «A magyarhoni lovas sírokról» értekezik. A kúnokról följegyzések maradtak ránk, hogy halottjaik fölé halmot emeltek; de általános volt az a szokás is, hogy természetes halmokat, dombos magaslatokat és kisebbszerű emelkedéseket is fölhasználtak temetkező helyül. Nagy Géza a leletek alapján megkísérli a lovas népek temetkezési módját is leírni.

— Pór Antal «Az Anjou-kori Mária-kép Krumbaiban, Csehországban» című czikke azt deríti ki, hogy a krumaui madonna-képet Nagy Lajos magyar király készítette és azt Krumau asszonyának, Rosenberg-Wartenberg Katalinnak ajándékozta. Okiratilag bizonyos, hogy Nagy Lajos király ezt az asszonyt, Rosenberg Péter, Csehország főkamrásának feleségét ismerte s iránta jóindulattal viseltetett. Nagy Lajos király első felesége, Margit, IV. Károly császár, akkor még morva örgróf leánya volt; meglehet, hogy Rosenberg és felesége kísérte a gyöngye menyasszonyt Visegrádra, hogy ott «a magyar nyelvet megtanulhassa s a hazai szokásokba okúlhasson.» Meglehet azonban az is, hogy a magyar király Rosenbergek vendége vala s akkor kedveskedett szíves vendéglátó gazdaszónyának a szóban forgó s a középkorban fölöttébb becsesnek tartott emléktárggyal.

— Myskovszky Viktor «A szepesmegyei toporczy templomot» ismerteti. Ezt a templomot a Görgöy család építette még a XIII. század végén 1292-ben s e szerint ez épen hatszáz éves műemléke hazánknak. A mi a templom alaprajzát illeti, ez pro-

totypusát képezi a felvidéki XIII—XIV. századbéli kisebb templomoknak s nemcsak szabályossága, hanem helyiségeinek czélszerű beosztása és elrendezése által is feltűnik. Nevezetes jellemvonásai kora góth részleteinek stilszerűsége, valamint ritka becsű és kiváló szépségű menyezetének románkori diszitményei. E templom volt a Görgey család temetkező helye s Myskovszky megismerteti az itt olvasható sírfeliratokat is. — Ehrenberg H. «Firenzei János magyar- és lengyelországi műveit» írja le. Ez a XVI. századi olasz művész a szilágymegyei menyői csúcsíves templom ékességeit készítette (a kaput, az oltárt, ostyátartó fülkét és a keresztelő kutat); az értekező kimutatja, hogy e mesternek Gnesenben is maradtak fenn nagybecsű művei. — A *Levelezés* rovatban Neudeck Gyula Alduna-vidéki régiségekről értesít s a dombrovcizai réteken levő muntjanai mesterséges sánczot ismerteti. — Dr. Jós András a tiszta-szent-mártoni bronzleletről, melyben fegyverek és ékszerek kerültek elő, ad hírt. — Lehoczky Tivadar a beregmegyei Hosszúhát nevű hegyen előkerült bronzleletet írja le. — Bella Lajos sopronmegyei leletekről közöl tudósítást. — Dr. Borovszky Samu a Duna-Keszin talált régiségeket ismerteti röviden. — A trencsényi vársziklán olvasható római feliratot Mommsen kísérli megfejteni; a felirat tartalmából annyit lehet ki-venni, hogy benne a legio II. adjutrixnak egy dunabalparti sikeres hadi vállalatáról van szó; az írás jellegéből következtetve, a fölírat a Kr. u. második századból vagy a harmadik század első feléből származik. — Lichtneckert József a székesfehérvári Demkőhegyen talált újabb leletekről értesít. — Csoma József levele szerint az abaujmegyei csécsi reformatus templom aljától tetejéig rakva van falfestményekkel. — Récsy Viktor a kassai dómról s az ott újabban fölfedezett festményekről közöl részletes tudósítást. E szerint a most felfedezett falfestményen a főalak egy bokáig érő, hosszú ruhába öltöztetett szakállas férfi; kezében keresztres rúddal ellátott zászló. Úgy látszik a jelenet nem lehet más, mint a resurrectio szemléltetése. A másik festmény Krisztus levételét a keresztről szemlélteti. — Az *Irodalom* rovat a következő könyvismertetéseket tartalmazza: Budapest régiségei IV. köt. Gömöri Havas Sándortól: A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista, Bunyitay Vinczétől; Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen, dr. Muchtól; Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina, Ballif Th.-tól. — A *Muzeumok és Társulatok* rovatban értesítéseket találunk az orsz. régészeti és embertani társulat április 25. üléséről, az akad. archaeologiai bizottság 1892. évi működéséről és a bécsi archaeologiai kiállításról. — A *különfélék* tartalma a következő: Id. Mogyoróssy János nekrológia; külföldi szakemberek a nemzeti múzeumban; a nemzeti múzeum ásatásai; a millenniumi kiállítás; rejtélyes dombormű; akasztói érelelet; sabariai temető; lussuniumi mérleg s végre Peter Vischer magyarországi művei. — A füzetet mint rendesen számos képestábla és ábra ékesíti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma, A l e x a n d e r B e r n á t *nemzeti szellem a philosophiában* című székfoglaló értekezéséből az első közleményt adja. — Tóth Lőrincz *Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai*-ből második és utolsó közleményt adja. Ebben az 1848-diki törvényhozás működéséről, s a reformok terén követett irányáról szólván, a központosítás, parlamentarismus s a helyhatósági autonomia kérdéseiről nyilatkozik, a szabadság érdekében határozott elsőbbséget ad a megyei autonomiának minden egyéb biztosítékok fölött, kárhóztatja a megyei muniticumok gyöngítését, s a központosított hatalom ellen, mely szerinte mindig absolutismusra vezet, szenvedélyes bírálatot mond. — Gerece Péter *a művészi restaurációról Olaszországban és a Rajna vidékén, tekintettel a pécsi székesegyházra* írt tanulmányt. (Akad. Ért. IV.142.) — A szépirodalmi részben Bourget Pál *Egy szent* című francia elbeszélése van lefordítva és Gyulai Pál *Tisza-vidéki dalok*-at közöl. — Szokoly Kornél *az ez évi apr. 13-ki államcsíny-t Szerbiában* ismerteti. Az *értesítőben* Baross K.: Magyarország földbirtokosai, Hanslick cikke Görgeyről, mely a Deutsche Rundschau-ban jelent meg, vannak ismertetve. Végül *észrevételek* vannak a «Hét» válaszára, melyben a «Hét» című hetilap a m. t. Akadémiáról minden alap nélkül egy frivol állítást vetett oda. A füzetet a rendes könyvészet zárja be.

Az augusztusi füzet tartalma a következő: Joób Lajos *A polgári házasság történeti megvilágításban* című tanulmányának első közleményét adja. Szerző szerint a polgári házasság, helyes formában behozva, nemcsak nincs ellentétben az igazi vallásossággal, de sőt a vallásosság fokozására hat, az egyházi viszáldokodásnak élet veszi, vagy legalább is oly térre szorítja vissza. a hol sem az állami életre nagyjában, sem a különböző hitű állampolgárok egymás közti viszonyaira kártékony hatású nem lehet. A polgári házasság lényének megismerésére a történeti módszert alkalmazza, vagyis vizsgálja, hogy mily körülmények közt és mily formában hozták be egybeült. A polgári házasság nem a francia forradalom szüleménye, mert annak gyökere az állami öntudat és a lelkiismereti szabadság fölbredése korszakában található föl; s a polgári házasság, mint állami intézmény, már a nagy francia forradalom előtt létezett; még pedig először Hollandiában a XVI. században, másodszor Anglia hozta be a következőben. Franciaország csak a harmadik ország volt, a mely behozta a XVIII. század végén. A tárgy könnyebb áttekintése végett országokként adja a polgári házasság történeti fejlődésének és mostani állásának képét, az országokat általánosságban népfajok szerint csoportosítva. E célból szemléli a latin, germán és a szláv fajok országait, azután a skandináv országokat és végül az éjszakamerikai államszövetséget. Jelen cikkében Belgium, Olasz- és Spanyolország, Portugallia és Romániáról szól. A germán fajú országok, melyekkel foglalkozik, ezek: Hollandia, Angol-, Németország, Svájc és Ausztria. — T é g l á s

Gábor *A rómaiak telepítési rendszeréről a dáciai aranybányászat érdekében* írt tanulmányt. A római birodalom határainak aránytalan kiterjeszkedésével megsokszorozódott haditerhek fedezése végett szükséges volt a megcsappant jövedelemforrásokat növelni. Ezért mindenképen arra kellett törekedni, hogy a kimeríthetetlen aranytelepeivel ősidőktől nagy hírben álló Dácia a birtokába jusson. Trajanus hadvezéri tehetségéhez méltó feladat volt a már-már bevehetetlenné képzelt Dácia meghódítása. Első és legfőbb gondja volt, úgy látszik, az aranyhegyek katonai körülzárólása s a stratégiai főútvonal elkészíttetése. A hódítás 106-ban befejeztetett. Szerző, mielőtt a bányavidék telepítésére térne, előbb röviden arról szól: minő álláspontot foglalt el a római kormány akkortájt a nemes fémbányászattal szemben? — Szűry Dénes Arnold Máté cikkét *Heine angol világításban* fordította le. Szerző azt mondja, hogy Carlyle túlságos jelentőséget tulajdonít a német romantikus iskolának és íróikat meg nem érdemelt magaslatra helyezi. Tieck, Novalis, Jean Paul Richter s a velők egy hajóban evezők nem az igazi örökösei és folytatói a Goethe hatalmának; az ő tevékenységök folyama a Goethe utáni német irodalomnak nem a főfolyama. Ez a főfolyó inkább a Heine munkáiban hullámszik. Heine jelentékenysége abban nyilatkozik, hogy ő a legjelentősebb örökös és folytatója éppen annak az iránynak, mely a legjelentősebb volt Goethe szellemi tevékenységében. Vajjon melyik tehát ez a fő irány? Az, a melyet «mint az emberiség szabadságharczának katonája» folytatott. Heine eszmevilága széles mezőn mozog; költői formáinak bája pedig páratlan. Ahhoz nincs hasonló. A régi német népies költészet formájához ragaszkodik. Ballada-forma féle, melyben több a folyékony-ság és báj, mint az angol ballada-formák bármelyikében. Ezt ő pompás könnyűséggel és világossággal kezeli, melyhez veleszületett eszmé-bőség és emelkedettség párosul. Heine verseiben a német érzés és tömörség mellett állandóan ott fénylik a francia modernismus és világosság. — Alexander Bernát *Nemzeti szellem a philoso-phiában* című tanulmányának második közleményét adja. — Vikár Béla Aszó János *Forgácsok* című elbeszéléseit fordította le finn-ből. A költemények közt van legifj. Szász Károly *Pusztán* című eredetije. Herwegh *«Hűnynék el úgy, miként az est leszáll»* című költeményét Kozma Andor fordította le. — Kégl Sándor *egy új dsatáka-gyűjteményt* ismertet, mely az Oriculae Seriesben jelent meg, s buddha elbeszéléseket tartalmaz. E gyűjtemény nem tartalmaz ugyan sok újat, de azért nem egy érdekes párhuzamos elbeszélést szolgáltat a páli eredetiben kiadott legenda gyűjteményhez. — Kropf Lajos *A magyar nyelvtörténeti szótár ügyében* című cikkében a szótár hibáiról és hiányairól szól. Az értesítőben Kazinczy F. levelezésének III. kötete, Földes B. Társadalmi gazdaságtan, Mika S.: Weiss Mihály, Cadorna C.: Religione, Diritto, Liberta, Frish H.: Earl of Shaftesbury, Békefi R.: A zirczi, pilisi, cziszfertői apátságok tör-

ténete, Traut W.: Trade Unions, their origin and objects című munkák vannak ismertetve. Végül két nyílt levél a szerkesztőhöz következik. Az egyikben Szabó S. Reményi A. New Orleans bevétele című cikkéről kimutatja, hogy fordítás; a másikban Reményi A. megcáfolni iparkodik ez állítást. A füzet végén a rendes könyvészet van.

3. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE f. évi július havi füzetében, melylyel a XVII. évfolyam második kötete indul meg, K o h n D á v i d «Az olasz valuta története» című, a m. tud. Akadémiától megjutalmazott pályaművének első közleményét találjuk. — Az olasz valuta története négy korszakra oszlik: a kényszerfolyam előtti időre, a kényszerfolyam korára, a valutarendezés előkészületeire és a helyreállított valuta éveire. A kényszerfolyam előtti időben (1862—1866) főleg két esemény emelkedik ki: az 1862. augusztus 24-i pénztörvény megalkotása, mely a különféle tartományi pénzrendszerek helyébe az egységes olasz pénzrendszert állította s mely esemény egyúttal kiinduló pontját teszi a modern Olaszország pénzügyi történetének. A politikai szükségességen — az olasz állami fensőbbség kifejezésre juttatásán — kívül kétféle gazdasági szempont tette ez intézkedést szükségessé: a belső gazdasági érintkezés megkönnyítése és a tizedes pénzrendszer előnyeinek meghonosítása, másrészt az arany-elértéktelenedés hatásai ellen való védekezés. A törvény a 15¹/₂-es értékarányon alapuló bimetalлистikus pénzrendszert létesített, mely a nagyobb értékű pénznomekben teljesen megegyezett a frankrendszerrel, eltérés csupán az 5 franknál csekélyebb értékű ezüstpénzek és a váltópénzek tekintetében volt. Olaszország monetarius viszonyai a törvény végrehajtása folyamán következőleg alakultak: A kormány 1866. május 30-áig visszavont összesen 310·8 m. lira régi pénzt, az új veretések összege pedig 348·98 m. lirát tett. Olaszország nemes fémkészlete ez időben 1100 m. becsültetett, miből azonban csak 904 volt pontosan kimutatható. 1866. április 30-án a jegyforgalom Olaszország öt bankintézeténél összesen 249 m. lirát tett, mely összegből a nemzeti bankra 116·9 m. lira jutott. — Ez időszak másik nagy eseménye a latin pénzszövetség megalakulása volt. E szövetség célja a frankrendszer alapján álló országok: Franciaország, Olaszország, Belgium és Svájc között a pénzgyenlőségnek, melyet az arany elértéktelenedésének hatásai alatt tett eltérő intézkedések zavartak, helyreállítása és megóvása volt. Az értekezletnek, melynek eredménye ez unio lett, a valutakérdés szempontjából nevezetes momentum, hogy Olaszország, Belgium és Svájc-czal egyesülten, már ekkor törekedett az ezüst demonetizálásával az aranyvaluta létesítésére, de e törekvések Franciaország ellenzésén meghiúsultak s így a latin unioinak az eddigi bimetalлистikus alapon kellett létrejönni. Ez alatt a financiaális deroute folyamata, mely a politikai átalakulás súlyos terheiből eredt, feltartóztatatlanul haladt tovább. Az egységes Olaszország megteremtése óriási megerőltetéssel járt, a rohamos törekvés századok mulasz-

tásainak pótlására nem történhetett meg a nélkül, hogy az ország gazdasági és pénzügyi ereje meg ne rendíttessék. A zárszámadások évenként óriási deficitekkel zárulnak, melyek összege 1861—1865-ig 1972 m. lírát, az 1866-ra előirányzott 300 millió biánynyal pedig 2272 milliót tett. A deficit pótlása mind súlyosabb áldozatok, adósságszinálás és államjavak elidegenítése útján volt csak lehető. E műveletek eredményeképp az adósságok állaga 1861-ről 1865-re 3128·8 millió líráról 5484·1 millióra, az évi kamatterhek összege 150·8 millióról 269·8 millióra, a lakosság adóterhei pedig 485-ről 637 millió lírára emelkedtek. Ha betetőzésül hozzávesszük, hogy az ország kereskedelmi mérlege állandóan passiv volt, 1862-től 1865-ig átlag évenként 334·6 m. lírát tévén, és hogy az 1865-iki általános európai válságot egész súlyában át szenvedte az ország, el kell ismerni, hogy az ország belső gazdasági erejétől a fenyegető háborúval szemben segínyt remélni nem lehetett. Külső segélyhez, új kölcsönművelethez folyamodni pedig egyáltalában nem lehetett, hiszen a háború előrelátásában rohamosan vonta meg az eddigi hitelt is a külföld, az ország válságos helyzetét a legmagasabbra fokozván. Lehetett-e tehát egyéb mód a kormány előtt a háború költségeinek előteremtésére és egy általános gazdasági válság megakadályozására, mint a kényszerfolyam életbeléptetése? 1866. május 1-én, az Ausztria elleni háború elfogadásával egyidejűleg, a kormány életbeléptette a kényszerfolyamot, feloldván a nemzeti bankot a jegybeváltás kötelezettsége alól s egyúttal 250 m. papírkölcsönt vévén fel. Ezzel újabb súlyos korszak köszönt be az ország gazdasági életére, melyet a kényszerfolyam feltartóztathatlanul mind szélesebb körben von hatalmába. A papírváluta által okozott ágió inficiálja az ország egész gazdasági és pénzügyi működését, a váltóárfolyamot, a járadék-adósság árfolyamát, az államkölcsönök árát. Első sorban az ércpénz tűnik el a forgalomból, mire az aprópénz hiánya súlyos zavart okoz, s e zavart a rögtönzött apró jegyek csak nehezen tudják elenyésztetni. Az aprópénz-szükséglet oly intenzív, hogy e kisebb bankjegyek csakhamar ágióval bírnak a nagyobbak ellenében. A viszonyok nyomása alatt jogosulatlan papírpénz-kibocsátás is történik községek, tartományok, kereskedelmi kamarák, magánosok, hitelintézetek részéről. — A kényszerfolyam mihamarabbi megszüntetésére állandó a remény és az ország csak nehezen jut annak beismerésére, hogy az államháztartás rendezése előtt lehetetlen. 1869-ben a kényszerfolyamú jegyforgalom csökkentése tárgyában bizottságot küldenek ki, minek eredményeképp a nemzeti bank jegyforgalma törvényhozásilag 750 m. lírára korlátoztatott s ezzel bevitetett az olasz papírpénz-rendszerbe a föltétlenül korlátozott jegyforgalom elve. A bizottság a kényszerfolyam elrendelése szükségességének vizsgálatára is kiterjeszkedett. E kérdésben gyakorolt elítélő kritikája azonban mélyebb hatást egyáltalán nem tett. Eddig terjed az első közlemény. — Dr. Siposs

Árpád «A szénbányászat joga és a földbirtok» című értekezésének szintén első közleményét vesszük. A szénbányászat jogi szabályozása általában azon két nagy jogrendszer elveit követi, a melyeket a bányászat ez újabb ága a többi ágakra nézve érvényben talált. E két nagy rendszer: a regáljog alapján kifejtett szabad bányaművelés és földtulajdonhoz kötött bányaművelés rendszere, az első ugyanis a korona kizárólagos előjogát, a földbirtoktól független, mindenki által megszerezhető, szabad bányaművelési jogositvánnyá alakította át, míg az utóbbi a telektulajdonhoz kötött joggá minősítette. Kivételkép előfordul azonban e két rendszer egymásba ágazása, úgy, hogy a regáljogrendszerből fejlett bányajogok némelyikében az ásványszénnek a földbirtok rendelkezése alatt maradnak, ily módon vegyes rendszert alkotván. A regáljog alapján kifejtett szabad bányaművelés a francia, porosz, illetőleg némely német és az osztrák bányajogokban képezi a szénbányászatra is a jogrendezés alapeszméjét. A francia jog szerint a bányavállalatok háromfélék: bányák, kültelek és kőfejtések. A két utóbbiban a bányászat egyedül a tulajdonos joga, míg a sajátképi bányavállalatoknál, melyek alatt főkép a kőszén- és általában az ásványszén-bányák értendők, — a földtulajdonjog hatályon kívül lép. A bányanyitás joga állami engedélynek van fenntartva s az engedélyezés ténye következtében keletkezik a bányatulajdon. Az engedélyezés kizárólag az államhatalom joga, az engedélyezés tekintetében előjog nem létezik, a földtulajdonos azonban a földbérben (szénjáradékban) nyer kárpótlást, miben a földtulajdonjog elvi elismerése jut kifejezésre. Az osztrák jog, a széntelegek felett való rendelkezési jogot a földbirtokra ruházván, vegyes rendszert létesít. A szabad bányaművelés rendszere a legteljesebben a porosz bányajogban van kiépítve. Megkülönböztetést tesz e jog a kutatás és a bányatulajdonnak szerzése között. A kutatás vagy a földbirtokos beleegyezése vagy — ennek megtagadása esetén — hatósági engedély alapján szerezhetik meg. A kutató rendelkezési joga teljes, korlátozva vagy adományozott ásványnem feltáráshoz kötve nincs. A szénteleg tulajdonjoga azonban felkérés alapján nyert adománylevél útján szerezhetik meg. A felkérés jogi hatályának előfeltétele a lelésjog. A lelésjog a kutatóknak, a bányabirtokosok és földtulajdonosoknak kedvezményt nyújt, minden egyéb esetben tisztán az időbeli elsőbbség határoz. Az adományozás csupán az adománylevélben megnevezett ásványnemre és telepre vonatkozik. Szénjáradékot vagyis a bányaművelésnek a földtulajdonból folyó kötelezettségét a porosz bányajog nem ismer. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly tart szemlélt június hó nevezetesebb gazdasági eseményei felett, magyarázó megjegyzések kíséretében. — Az «Irodalmi szemlében» *a. y.* bírálja Bernát Istvánnak »Változások küszöbén» című röpiratát. — A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. Fenyvessy József a «Revue des deux mondes» egy cikkét ismerteti. A 104 oldalra terjedő füzetet a könyvszemle zárja be.

Ugyanezen folyóirat 1893. augusztus havi füzetében Láng Lajos «Magyarország adóstatistikája 1891-ről» cím alatt számol be ide vonatkozó s a M. Tudományos Akadémia II. osztálya ülésén fölolvastott tanulmánya eredményeiről. Odáig, hogy nemzetközi összehasonlítások volnának tehetők, a statisztika ez ága még egyáltalán nincs kiművelve, de sőt az egyes országokon belül teendő vizsgálódás tekintetében eléggé részletes anyagot csupán az egy Franciaországban találunk. A kísérlet közben. hazánkra vonatkozólag ily statisztikát állítani össze, számos, alig leküzdhető nehézségre találunk. Így nevezetesen az adóteher megoszlásának helyes számbavétele tekintetében a termelési fogyasztási adók okoznak nagy nehézséget. melyek a termelés helyén fizettetnek, de térhőket főkép a fogyasztás helyén éreztetik. Legmegfelelőbbnek látszott tehát nem befizetésük szerint osztani meg őket, hanem azon kulcs szerint, a mely szerint a forgalmi fogyasztási adók tehermegoszlása vétetik számba. Hasonló nehézségek főrognak fenn a szállítási adónál, valamint bár kisebb mértékben, a többi adónál is. Ily nehézségekkel szemben a tanulmány célja nem lehet több, mint megnyitni a statisztika e nagyérdekű ágát, mely rendszeresen tovább művelve, alapos tájékoztatást volna hivatva nyújtani adórendszerünk előnyeiről és fogyatkozásairól. A számszerű eredmények, melyek ezúttal csupán a Dráván inneni Magyarországra vonatkoznak, legfőbbjei szerint közszolgáltatásaink összes terhe 16 12 frt fejenként, a végletek 82 54 frt (Budapest) és 7 66 frt (M.-Sziget). A közvetett adószolgáltatások egészben véve ugyanily arányokat mutatnak. 6 62 frt átlagos megterheltetés mellett a legnagyobb adóteher 57 frt (Budapest), a legkisebb 4 63 frt (Torda). Az arány 1 : 12—13, a teher itt tehát egészben véve egyenletlenebb. Az összes egyenes adók átlagos terhe 6 50 frt. A végletek 25 15 frt (Budapest) és 2 75 frt (M.-Sziget), vagyis 1 : 9, s így a megterheltetés egyenletesebb. Az egyenes adók közül felemlítendőek: a földadó, melynél 0 74 frtnyi holdankénti átlagos teher mellett a végletek 1 98 frt (Budapest) és 0 11 frt vagyis 1 : 18-at tesznek, a házadó átlag 0 69 frt, végletek 7 23 (Budapest) és 0 21 (Torda); és a kereseti adó, átlag 1 50 frt, szélsőségek 10 63 (Budapest) és 0 73 frt (Beregszász), vagyis 1 : 14—15. Érdekes az egyenes adókkal kapcsolatban azok hátralékaira is pillantást vetni; általában az évi tartozás 21%-áig emelkednek azok, míg a legmagasabb számot Beregszásznál 56 89%, a legkisebbet Kassánál (0 85%.) találjuk. A közvetett adójövedelmek közt első helyen említjük a bélyeg- és jogilletéket, melyek közül az előbbi 0 64 frt, az utóbbi 1 29 frt átlagos megterheltetést mutat fejenként; a végletek a bélyegnél 4 67 és 0 23 frt, vagyis 1 : 20, az illetéknél pedig 9 53 és 0 38 frt, azaz 1 : 25. A jövedékek közt az első helyet a dohány foglalja el. Az átlagos fejenkénti szolgáltatás 2 48 frt, a legnagyobb 15 36 (Budapest), a legkisebb 0 46 frt (Miskolcz). Érdekes látni, hogy a legfőbb termelővidékek mennyire hátul maradnak a kincstári dohány fogyasztásában.

A sőjövédéknél csak azokra a kerületekre lehetünk tekintettel, a hol vagy tisztán teljes árú, vagy kizárólag kedvezményes árú sőt fogyasztanak. Az előbbieknél, melyek száma 36, az átlagos megterheltetés 1'06 frt, a végletek 2'36 és 0'32 frt, az utóbbiaknál, melyek száma 16, az átlagos teher 0'61 frt, a szélsőségek 0'87 és 0'44 frt. Nem érdektelen a szarvasmarha-állománnyal kombinálni a sőfogyasztási adatokat. A jövedékek közt végül sorakozik a lotto, pénzügyi eredményei általában jelentéktelenek. A forgalmi fogyasztási adók (a bor, hús, sör és cukoradók egyrészt és az italmérési adó másrészt) a községek kategóriái szerint részletezett statisztikai anyagot nyújtanak. A két adónem együttvéve 2'04 frt átlagos megterheltetést mutat, a végletek a 10,000 lelken aluli községekben 2'04 (brassói kerület) és 0'71 frt (beregzsászi kerület), a 10,000 lelken felüli községekben 4'92 frt (S.-A.-Ujhely) és 1'06 frt (K.-K.-Majsa), a rendezett tanácsú városokban 9'98 frt és 1'27 frt (Kolozs), a törvényhat. városokban 10'72 frt (Budapest) és 1'83 frt. A biztosítás módjára vonatkozólag a számok, melyek szerint e négy fogyasztási adó 76%-a, az italmérési adó 79%-a értékesíttetnék a községek által, eléggé kedvezőek volnának, csakhogy igen sok esetben a község csak névleg szerepel. — K o h n D á v i d «Az olasz valuta története» című pályamunkájának második közleményét vesszük. Az 1870—83 közti időszak a kényszerfolyam most már felismert okainak elhárítására volt szentelve, még pedig 1870—76-ig a financiai okok megszüntetésére, 1876—83-ig az ország gazdasági állapotának emelésére. Az első (1870—76) időszak legfőbb törekvését a jegyforgalom helyes arányainak megállapítása teszi a papírpénz túlságos elszaporodásával szemben. E törekvés eredménye a kényszerfolyamos időszak legnevezetesebb pénztörvénye: a kényszerfolyamos papírpénzforgalmat szabályozó 1874. ápril 30-iki törvény. Legfontosabb intézkedése a jegy kibocsátó intézetek egyenlősítése egymás és az állam irányában, valamint a jegy kibocsátás módzatainak és határainak megállapítása. A kényszerfolyam korának 1876 és 1883 közt való része Olaszország pénzügyi és gazdasági megerősödésének kora; az államháztartás 1877 óta állandóan fölösleggel zárul. A kedvező helyzettel ismét előtérbe lép a kényszerfolyam megszüntetése; számos javaslat készül, melyek Depretis, Seismit-Doda, Majorano-Calatabiano és végül Magliani nevéhez fűződnek. A latin pénzszövettségnek, mely tagadhatatlanul nagy szolgálatot tett a kényszerfolyam alatt Olaszországnak, ez időbeli története több nevezetes mozzanatot tartalmaz. 1874-ben pótszerződés jön létre, melynek legfőbb intézkedése a szabad ezüstveretés korlátozása; 1878-ban új szerződés köttetik, melynek értelmében 1879-től fogva az 5 frankos ezüstpénz veretése megszűnik. A kényszerfolyam hatásait elemezve, el kell ismerni, hogy az jelentékeny szolgálatokat tett Olaszországnak, az tette lehetővé az 1866-iki gazdasági válság lecsillapodását, de sőt az általános gazdasági katalisma elkerülését, az szolgáltatta az 1866-iki háború

költségeit. és az tette később lehetővé, hogy az államháztartás egyensúlya helyreállíttassék. De e szolgálatokért súlyos áldozatokat követelt. mind az államtól, mind a közgazdaságtól. A kincstár közvetlen vesztesége egymagában körülbelül 1200 millióra tehető. mihez még jelentékeny közvetett veszteségek járulnak. Még sokkal súlyosabb csapásokat szenvedett azonban a közgazdaság minden ágában, de legszembetűnőbben a kereskedelem, nevezetesen a külkereskedelem és a hitelviszonyok terén. Így a bevételnél, melynek összege e 17 év alatt 18,789 millió lírát tett, a veszteség — átlag 10%-ra véve az ágiót — 1879 millió, vagyis évenkénti 110.5 millióra tehető, a mi csak részben talál compensatióra az árúk árának emelkedésében. 1880 őszén végre bizonyossá válik a valutarendezés megkezdése. De súlyos rázkódtatás nélkül ez sem történhetett, a kényszerfolyam megszüntetésének híre szükségképen megingatta a gazdasági élet azon részét, mely az ágióra támaszkodott. 1880. november 15-én a kormány a kamara elé terjeszti a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó törvényjavaslatot. A javaslat domináló súlylyal háttérbe szorítja a többi parlamenti kérdéseket és tanulmányozás végett azonnal kiadatik egy ad hoc választott bizottságnak, melyben az ország legnagyobb pénzügyi kapacitásai vannak. A javaslat kiváló gonddal van szerkesztve, indokolása terjedelmes, a legnagyobb elismerésre méltó pénzügyi elaboratum. A bizottság, melyből a miniszteri javaslat lényegesen módosítva került ki, jelentését 1881. január 27-én nyújtotta be a kamarának. E jelentés alapján kezdődött meg a parlamenti tárgyalás, melynek eredménye az 1881. április 7-iki valutatörvény lett. A nagy várakozások, melyeket a törvényhez fűztek, mindazonáltal nem teljesültek és Olaszország valutája igazában még ma sincs rendezve. — Ugyancsak második közleményét veszszük dr. Siposs Árpád «A szénbányászat joga és a földbirtok» című értekezésének, melyben értekező azon jogrendszereket, veszi sorra, melyek szerint a széntelepek felett a földbirtok rendelkezik. Ide tartoznak a német particularis jogok, a magyar, az angol-amerikai és az orosz jogok. Az első kettő a vegyes rendszer képviselője, melyek csupán a szénkérdésben mutatnak eltérést, míg egyébként egészen a regáljogból kifejtett bányaszabadság alapján állnak, a többi jogok ellenben egészen az ellentétes jogrendszert képviselik. A particularis német bányajogok tekintetében csupán a szász törzsektől lakott területek jönnek számba, melyekre nézve a legfőbb jogforrások a régi szász fejedelmi rendtartás talaján alkotott porosz novella egyrészt, másrészt a szász királyság új bányatörvénye. Az angol bányajog sajátos képet mutat: a nemzet, melynek szénbányászata leghatalmasabb, önálló bányatörvénykönyvet nem alkotott; a bányajog azonban teljesen kifejtett és roppant joganyaggal rendelkezik. Legfőbb tételei: az ú. n. királyi bányák, vagyis az arany- és ezüsbányák tulajdonjoga az angol koronát illeti, minden más ásványnak, tehát a kőszénnek is, tulajdonjoga — a korona jogával szemben

bizonyos megszorításokkal — a földbirtokosnak engedtetik át. A mily egyszerű így ez elv, alkalmazásában annyira bonyolult, az angol földbirtokviszonyok különös természeténél fogva. Az északamerikai Egyesült államokban a bányászat jogi szabályozása a földtulajdon sajátos bifurcatiójához képest, két, más-más alapon álló rendszerre oszlik: a magánföldéken és a dominális birtokon való bányászat rendszerére. Az egyéni tulajdon tárgyát képező földbirtokon üzött bányászatra nincs egységes jog, csupán — a kivételek sajátos találkozása miatt — a köszénbányászatra vonatkozólag. A dominális területeken keletkezett bányászatra vonatkozólag azonban általában egységes jog keletkezett. Egyéb európai jogok csak kevés jelentékeny mozzanatot tartalmaznak. Hazánkban a bányaművelési jogosítvány szintén a királyi jogból eredt, jogunk további fejlődése azonban a királyi jog lemondását és a földbirtokra ruházását mutatja. Csak később, midőn az önálló hazai jogfejlődés menete erőszakosan megszakított, foglalta el idegen jog hatása alatt régi helyét ismét a királyi főúri jog, hogy kezdetben ridegen érvényesüljön, utóbb pedig hanyatlása miatt a bányaszabadságnak engedje át a tért. — A «Közigazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly felsorolja július hó jelentékenyebb gazdasági eseményeit. — Az «Irodalmi Szemlében» Bernát István válaszol a bírálatra, melyet x. y. a Szemle júliusi füzetében gyakorolt «Változások küszöbén» című röpiratára, x. y. viszonzását provokálva. — A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. Fenyvessy József ismerteti az «Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik» második füzetének «Studien zur Entwicklungsgeschichte des italienischen Proletariats» című cikkét. — A «Statisztikai Értesítőben» Láng Lajos adóstatisztikai tanulmánya részletes adatait közli. — A 157 oldalra terjedő füzet végén «Könyvszemlé» találunk.

4. A MAGYAR NYELVÖR VI. füzetében Balassa József a *mégy* igének jelenidőbeli alakváltozatait állítja össze a tájsházások szerint, egybevetve a nyelvtörténet adataival, Az ige eredeti töve *mén-*, ehhez járult a *gy* (ugord) frequ. képző, a jelenidőbeli huzamos cselekvés kifejezésére, s ebből magyarázódik a szó számtalan alakváltozata. — Szinnyi József a magyar nyelvbe átvett oláh szokat tárgyalja; ilyenek: *csimpolya*, *csirittyás*, *csirta*, *csiszla*, *csobán*, *csokány*, *csoknyál*, *csomozil*, *csuda*, *csuklyon*, *csuszkal*, *déák*, *gyák*, *deblák*, *debonda* — jobbadán csak a székelység ismerte tájsház. — Steuer János folytatja a székely nyelv hangrendszeréről szóló tanulmányát. Leírja a köznyelvtől elütő magánhangzóit, megállapítja a vidékek szerinti különbözetet, s áttekinthető táblázatba foglalja a teljes hangsort. — Radó Antal a magyar synonymika érdekében szívesen föl, s hozzávaló előmunkálatul ajánlja az egy fogalmat jelölő és árnyaló rokonértelmű szók és szólások gondos egybegyűjtését, mintaképen felsorolja a *haldoklás* és *meghalás* kifejezéseit, az *eszelelen*, *bolond* jelölésére használt kitételeket. — Albert János az

Irodalom rovatban folytatólagosan ismerteti az Imre Sándor: 'A magyar nyelv története' című művéből a középkori magyar nyelv és nyelvelmélekekről szóló szakaszokat. — Zolnai Gyula Tájszó-tarlózatot közöl népies írók műveiből. — Az apróbb közlemények sorában Szarvas Gábor megczáfolja Simonyinak azt a nézetét, hogy a m. *bolyók*, *bolyóka* az olasz *balucco* magyar mása volna; ugyanő fejtegeti, hogy a tévedésszülte *szélhámos* magyar gondolkodásmód szerint is találó kifejezés a német *schwindler* megfelelőjeül; Mikó Pál arról értesít, hogy a palócságban a *te* szó kétféleképpen hangzik, mint a mondattól független megszólító: *te*, mint a mondat alanyául szolgáló: *tē* (pl. 'Hallod-ē *te*, *tē* megint rosz fát tettél a tűzre'); — Nagyszigethi Kálmán megfejt, hogy a régi '*regő* *hétfő*' kifejezés alatt a vízkereszt utáni hét hetfejét kell érteni. — A Nyelvőr többi részét gazdag népnyelvi közlemények: népmesék, dalok, szólás-módok, tájszók stb. töltik ki.

Ugyan-e folyóirat VIII. füzetében Szinnyei József folytatja a magyar nyelvbe átvett oláh szavak tárgyalását; ilyenek: *děrécz*, *děskéntál*, *dogány*, *dránica*, *dreptál*, *dselel*, valamennyi székely tájszó. Nem tartja azonban az oláhból kerülteknek a mások véleményével szemben a következőket: *bárd* = kfnémet *bart*, *bohaj*, *burdó*, *burdu* = török *burdug*. — Szily Kálmán a nyelvtörténetből vett adatokkal bizonyítja, hogy a *măgnes*-féle szavak mélyhangú ragozását s továbbképzését a százados gyakorlat ellenére nincs okunk divatba hozni. — Steuer János a székely nyelvjárások osztályozásáról polemizál Balassával. — Kolumbán Samu a hunyadmegyei *Lozsád* falu nyelvjárását ismerteti. — Szeremley Barna a Nyelvtörténeti Szótárhoz közöl adatokat a gróf Sztáray család oklevéltárából, melyet Nagy Gyula adott ki két kötetben. — Zolnay Gyula 'Tájszótarlózata' pótlásul a megjelenő tájszótarhoz. — Albert János befejezi az Imre Sándor könyvéről — A magyar nyelv és nyelvtud. tört. — szóló bírálatos ismertetését. A könyv tartalmának részletes megbeszélése után összefoglaló ítélete a munka értékéről ez: Az első, az őskort tárgyaló rész teljesen kárba veszett értéktelen; a középső a codexekről szóló, mint gazdag anyaggyűjtemény megbecsülhetetlen, de a földolgozása nem üti meg a tudományos mértéket, legjobb s minden tekintetben sikerült az utolsó rész, mely a régi iratok tartalmát s stílusát méltatja. — Az apróbb közlemények sorában Steuer János kimutatja, hogy a *háztáj* szó a székelységben s a régiségben is azt jelenti: az egész ház, tehát a *háznép* is. Erre támaszkodva nem a *tájék* szóval egyezőnek tartja, hanem a vog. *tajl*. oszt. *tēl* = m. *tēl* szót véli benne fölsísmerni (vö. vog. *uos-tajl* = die ganze stadt, die bevölkerung der stadt; oszt. *mū-tēl* = die ganze erde). Nagyszigethi Kálmán adatokat közöl a többes mint helynévképző alkalmazásához; ugyanő hivatkozik arra, hogy már Baróti Szabó Dávid helyesen magyarázta a *szélhám* értelmét. — Raffay Sándor egy csoport tájszót

közül, a melyek a palócságban és Czepléden is ismereteseek. A füzetet gazdag néprajzi gyűjtemény zárja be, a többi között egy érdekes mese veszteprémmegyei dialektusban.

5. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY VI—VII. (június—júliusi) kettős füzetében első helyen Bárdos Remig értekezik Lucanus viszonyáról Vergiliushoz. Ez első cikkben kifejti, hogy az a kényszerült hűség, melylyel Lucanus a történelemhez volt kénytelen ragaszkodni, megbénította phantasiájának szabadságát az inventióban, elrendezésben, jellemfestésben. — A második cikk «A magyarországi latinság szótára» közli Bartal Antal l. tagnak, kit a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága e szótár kidolgozásával, illetve szerkesztésével megbízott, a bizottság elé terjesztett előleges tervét, mely oly czélból bocsátatott nyilvánosságra, hogy azok, a kik ez óriási vállalatban részt venni óhajtanak, tájékozva legyenek a teendőkre nézve addig is, míg Bartal összeállítja a dolgozótársak névsorát és a munka felosztásáról gondoskodik, a mi legközelebb meg fog történni. Egyébiránt a szerkesztő szívesen veszi, ha azok, a kik a magyarországi latinsággal már eddig is foglalkoztak, ez ügyben egyenesen hozzá (Haraszi, Pest m.) fordulnak. — Ezután K a n y a r ó F e r e n c z behatóbban tárgyalja a Bibliotheca Zrinyianát, melynek catalogusát Kende S. bécsi könyvkereskedő legújabbán közzétette. Ismerteti a könyvtár történetét és tartalmát, mire bővebben foglalkozik Majláth Béla ismeretes föltevésével, hogy Gyöngyösi István az ő «Új életre hozott Charicliájában» Zrinyinek egy fiatalkori művét plagizálta. Bíráló e nézetet nem tartja kielégítően megokoltnak és belső okokból sem valószínűnek. Végül magyarázza a könyvtár legsebbebb gyöngyének, a költőtől fia halálára írt elegiának keletkezését, és megkísérli, az eddigi fogyatékos közlésekkel szemben, e költemény részeinek elválasztása és az írásjelek gondos felrakása által a XVII. század legkitűnőbb magyar elegiáját nagyobb olvasóközönségnek is élvezhetővé tenni. — Végül V á r n a i S á n d o r Shakespeare-t mint lyrikust jellemzi; tekintettel az eddigi föltevésekre és a magyar fordításokra. Shakespeare lyrai nagyságát két oldalról látja szerző igazolva az utókor előtt: a dalforma gyökeres újjáteremtésében egyfelől, a népies elemek befogadása által, és a tartalomnak rómaiakba tételében másfelől, az egyszerűség, igazság, őszinteség és jellemzettség igényeinek fölkarolása útján. — A hazai irodalom rovatában Hegedűs I s t v á n nagy elismeréssel ismerteti Fináczy Ernő Lykurgos-fordítását, melyet az, a ki az eredetét nem ismeri, független szónoki ihlet művének tartana. Sehol a nyelv nehézségeivel való birkózás veritékes munkája, sehol az ihlet nélküli száraz értelmezés, sehol felszínen csillogás. A görög nyelv finom árnyalatait a fordító itt-ott elmés leleménnyel adja vissza. Azután megvilágítja bíráló a Leokrates ellen tartott beszédet tudományos szempontból és tesz egy pár észrevételt a műfordításnak egyes helyeire. — Z o l n a i G y u l a behatóan ismerteti a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt, melyet minden hiánya és hibája mel-

lett is megbecsülhetetlen forrásmunkának nevez. Oly művet nyert e szótárban a tudomány, mely biztos nyelvtörténeti alapot szolgáltat a magyar nyelv bűvárának, nemcsak a szónyomozás terén, hanem a kutatásnak számos egyéb kérdésében is. De nemcsak a nyelvész, a műveltségtörténet kutatója is forrást talál e szótárban, és eljárhat e forráshoz költő és szépiro is, a ki nyelvünk régi erejét és szépségeit ismerni és utánozni óhajtja. — Gy o m l a y Gy u l a röviden bírálja Schenkl Görög elemi olvasókönyvét, melynek harmadik kiadását Pozder Károly rendezte sajtó alá. Csak az új kiadás eltéréseit veszi szemügyre, melyeket általában helyesel, bár főleg a lefordítandó mondatok magyarságát és a következetlen helyesírást kifogásolja. — Végül Matskássy József behatóan ismerteti Spanraft Alajosnak Dictionnaire de la conversation et de la lecture cz. nagy (1117 l.) könyvét, mely szerinte gondos és lelkiismeretes munkának eredménye, alapos készült-ségre vall és a magyar részben adott fordításaival kitűnő szolgálatot fog tenni mindazoknak, kik a francia nyelvsajátságokba nemcsak mélyebben behatolni s azokat megérteni kívánják, hanem kik a francia kifejezéseknek megfelelő magyar fordításait is keresik. E könyv hézagpótló és tudományos szempontból is számot tevő jelenség. — A philologiai programm-értekezések során B ó d i s s J u s z t i n nem mond kedvező ítéletet Moravszky Ferencznek «A tökéletes szónok Cicero szerint» cz. értekezéséről, mely voltaképp nem egyéb, mint kivonat Cicero Orator-ából, és e kivonat nyelvezete sok helyütt magyartalan, előadása végtelen száraz és hideg. — Igen kedvezően ítélt V á c z y J á n o s Berkeszi István tanulmányáról, melynek tárgya a magyar nyelv és szellem királyainak udvarában. Szerző az újabb időben csupán a föllendült irodalom hatását nem méltatja eléggé; de a mit törvényeinkből és az országgyűlés tárgyalásaiból a fölkarolt kérdést illetőleg felkutatott, nagyon megérdemli figyelmünket. — T ó t h K á l m á n röviden ismerteti Palásthy Károly dolgozatát: «Családi élet és nevelés az ó-kori görögöknél», mely tanulónak lévén szánva, újat nem tartalmaz, és az ismeretes anyag földolgozásában sem mindig megbízható. — B a y e r J ó z s e f kedvezően ítélt Erneyi István tanulmányáról, mely Simai Kristóf életét és munkáit tárgyalja. Szerző jól ismeri a Simai-irodalmat, és életrajzi vázlata mint ilyen kerek egész; túlzásoktól is ment. Csupán a «Gyapai Márton» cz. darabot illetőleg nem helyesli bíráló szerzőnek azt a nézetét, hogy e vígjáték nem egyéb, mint Molière Sganarellejének magyarosítása. Bíráló ugyanis egyáltalában nem tartja valószínűnek, hogy Simai egyenesen Molièret dolgozta volna át, mivel az átdolgozás rendkívül szabad s mivel Simai alig tudott oly jól francziául, hogy közvetlenül a forrásból meríthetett volna. Nincsen kizárva, hogy német átdolgozást használt. — Tóth Sándornak «Egy latin olvasó óra» cz. rövid cikkéről kedvezően ítélt B ó d i s s J u s z t i n, a ki az ily praeparatiók készítését az iskolai tanítás terén hasznosnak és elismerést érdemlő munkának mondja. — Végül L á z á r

Béla röviden ismerteti Major Károlynak a költői képzelemről irt dolgozatát, melyben az olvasó hiába keres kielégítő felvilágosítást a képzeletről és a képzelet működése módjáról. — Néhány vegyes közlemény és a könyvészet után következik Hellebrant Árpád terjedelmes könyvészeti adaléka: «A magyar philologiai irodalom 1892-ben» (478—544. l.), mely 1729 szám alatt felsorolja hazai irodalmunk terén az 1892-iki évben megjelent összes philologiai tárgyú könyveket és cikkeket. Ez irodalom következőkép oszlik meg: I. Általános nyelvészet és ethnographia 1—44. szám. II. Aesthetika és műtörténet 45—328. sz. III. Philologiai paedagogia 329—371. sz. IV. Ugor nyelvek 372—389. sz. V. Árja nyelvek (s cigány nyelv) 390—404. sz. VI. Keleti nyelvek s irodalmak 405—437. sz. VII. Magyar nyelv és irodalom 438—1247. sz. VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak 1248—1483. sz. IX. Germán nyelvek s irodalmak 1484—1606. sz. X. Román irodalom 1607—1693. sz. XI. Szláv nyelvek s irodalmak 1694—1717. sz. XII. Vegyesek 1718—1729. sz.

KÖRLEVÉL.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, rendes és levelező tagjait ezennel fölkérem, hogy az 1893-ik évi írói munkásságuk eredményeinek, illetőleg közrebocsátott vagy sajtókész dolgozataiknak jegyzékét, az 1894-ik évi Akadémiai Almanach számára, **folyó évi szeptember 30-ig**, az Akadémia főtitkári hivatalához beküldeni méltóztassanak.

Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagok, valamint azok is, kik eddig munkálataik jegyzékét be nem küldötték, fölkéretnek, hogy összes irodalmi munkásságukra terjeszkedjenek ki.

Minthogy az elmúlt években a tagoknak csak egy része felelt meg ezen fölhívásnak, tekintettel az Almanach e részének irodalomtörténeti jelentőségére, bátor vagyok kérésemet a tagok különös figyelmébe ajánlani.

Végre az 1893-ik évi Almanachban levő s azóta netán megváltozott címek kiigazítását, esetleg kiegészítését kérem.

Egyszersmind szerencsém van figyelmeltetni a t. cz. tagokat az Ügyrend 7-ik pontjára, mely az önéletrási adatoknak pecsét alatt beküldését kívánja.

A legutóbbi nagygyűlésen megválasztott levelező tagokat kérem, hogy születési helyöket és idejöket is a főtitkári hivattalal közölni sziveskedjenek.

Budapest, 1893. szeptember 15.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A Magyar Könyv-Szemle új folyama.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a Magyar Könyv-Szemle új folyamát indítja meg, melynek első kötete 24 ívnyi terjedelemben ez év végén fog megjelenni. A következő évfolyamok évnegyedes füzetekben kerülnek ki a sajtó alól.

A folyóirat új folyama, melynek szerkesztését a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából ideiglenesen *Schönherr Gyula* dr. múzeumi assistens vette át, tudományos tekintetben a folyóirat eddigi *tizenhat* kötetében követett irányban fog tovább haladni. Első sorban a múzeumi könyvtár érdekeinek szolgálatára levén hivatva, ismertetni fogja, az anyag lajstromszerű közlése és részletes feldolgozása által, a könyvtár egyes alosztályainak állományát; beszámol az évi gyarapodásról, a végzett munkáról, ellenőrzi az egyes csoportoknál netalán mutatkozó hiányokat s *teljes, megbízható képét fogja adni a könyvtár belső életének*. Folytatni fogja továbbá a hazai és külföldi könyv- és levéltárak ismertetését, kiváló figyelmet fordítván ezek magyar és speciális bibliografiai vonatkozású anyagának felkutatására és közzétételére, s általában oda törekedvén, hogy *hazánk könyv- és levéltárainak hű tolmácsa legyen*. Ismerteti a hazai és külföldi bibliografiai irodalom termékeit s figyelemmel kíséri a külföldi irodalomnak hazánkra vonatkozó kiadványait, melyek összegyűjtése a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának egyik legfontosabb feladatát teszi. S mindeme munkájában összes igyekezetét arra fogja fordítani, hogy a bibliografia, könyv- és levéltártan fejlődésével lépést tartván, speciális céljai mellett az általános tudományos érdekeket is sikerrel szolgálhassa.

Az egyes évfolyamok terjedelme egyelőre 24—26 ívben, *előfizetési ára évenként 3 forintban* állapított meg. A megrendeléseket és az előfizetési pénzeket a *Magyar Nemzeti Múzeum pénztári hivatala* fogadja el; a folyóirat szellemi részét érdeklő közlemények a *szerkesztő címére*, a *Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába* küldendők.

A múzeumi könyvtár teljes bizalommal hivatkozik a folyóirat eddigi előfizetőinek s a hazai bibliografia iránt érdeklődő művelt közönségnek ügyszeretetére s reméli, hogy az új módzatok között megjelenő vállalatot a régi támogatásban fogják részesíteni.

Budapest, 1893. szeptember 1.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IV. KÖTET.

1893. Október 15.

10. FÜZET.

Nemzeti szellem a philosophiában.

(Kivonat *Alexander Bernát* lt. 1893. évi május 8-án tartott székfoglalójából.) *

A magyar philosophia tengődő állapota ránk nézve különösen érdekessé teszi azt a magában is fontos kérdést, minő szerepe van a nemzeti szellemnek a philosophiában. De e kérdés tárgyalása bizonyos előző vizsgálatokat is megkíván. Nemcsak a philosophia fogalmával kell előbb tisztába jutnunk, hanem azon többi tényezők mivoltával is, melyek a philosophia fejlődésében szerepet visznek. Ezért a terjedelmes dolgozat három részre oszlik; az első szól a *philosophia föladatáról*, a második *történetéről*, a harmadik a *nemzeti szellemről általában* s ezek alapján *nyilatkozásáról a philosophia történetében*. E kivonatban, mely a sokoldalú probléma részleteit nem közölheti, a nemzeti szellemről szóló általános fejtegetéseket tüntetjük föl legbővebben. A többire nézve utalunk magára a műre, melybe a nemzeti szellem fogalma ekkép illeszkedik.

A philosophiát csak akkor sorozhatjuk a tudományok sorába, ha vagy külön módszere van ama tárgyak másnemű megismerésére, melyekkel a többi tudományok is foglalkoznak, vagy külön oly tárgya, melylyel a többi tudományok nem foglalkoznak. Ugy látszik, hogy se külön tárgya, se külön módszere nincsen. Legalább a historiaiilag kifejlődött külön philosophiai módszerek logikailag nem igen igazolhatók s oly gyümölcsöket sem teremtek, melyek miatt nagyon meg kellene őket becsülnünk. A mi meg a philosophia külön tárgyait illeti, azok a melyek tényleg megmaradtak neki, vagy megismerhetetleneknek látszanak, vagy pedig az igazi tudás szempontjából jelentékteleneknek tűnnek föl. Látjuk ugyanis, hogy a historiai fejlődésben az egyes tudományok, melyek eleinte mind a philosophiához tartoztak, lassan-lassan majdnem mind kiváltak belőle s önállósították magukat. Mind-

* Megjelent a «Budapesti Szemle» 199., 200. és 201. számában és ugyane címmel külön is a «Franklin-Társulat» kiadásában.

azonáltal a philosophia joggal követel helyet a tudományok sorában. Éppen a tudás elaprózása az egyes tudományokban szükségessé teszi az elme ama munkáját is, mely a tudás egységére irányul. A philosophia nem specialis tudomány, de igen is összefoglalása még pedig rendszeres egységben való összefoglalása az emberi tudásnak. A logikai gondolkodás és a megismerés mivoltából kitűnik, hogy e föladat mellőzhetetlen. Ebből a szempontból ezután mondhatni, hogy a philosophiának van külön tárgya s módszere is, annak a feladatnak a megoldására, mely kezdettől fogva majd határozottabb, majd elmosódott körvonalakban előtte lebegett.

Ha pedig vizsgáljuk, hogy mely tényezők fejlesztették, azt találjuk, hogy főleg *négy* érdemel figyelmet. Az első a *vallási érzés*, mely más forrásokból eredve mégis a philosophia célját is szolgálta; a második a *positiv tudás*, melylyel az előbb említetteknel fogva, a philosophia együtt nő s fejlődik. De az ember nemcsak tudásból és vallásból él; az egész emberi élet productuma a *műveltség*, melyben az emberek minden szellemi aspiratiója kifejezésre jut, a mely tehát a philosophiai fejlődést is táplálja. Végre pedig van az *igazságnak* a maga belső összefüggése, mely valamennyi között a leghatalmasabb tényező. Mert az igazság nem pusztá játéka az elmének, hanem magában van; nem találjuk ki, hanem csak fölfedezzük. Ennek a fölfedezésnek is meg vannak belső és külső föltételei. E négy momentum concret törvényekben találja kifejezését a történetben, melyeket fölkeresni a történet feladata. E törvények egy csoportja vonatkozik a *vallás és philosophia* egymásközt való viszonyára (Platon, Scholasticismus, Spinoza, Materialismus). Egy másik csoportja a *philosophiai iskolák* hatásában nyilatkozik. A *philosophia és közműveltség kölcsönhatásának* nagy fontosságú törvényeit észlelhetjük a XVII. és XVIII. században. A *concret tudásnak* a *philosophiára gyakorolt hatását* érdekesen illusztrálja a matematika befolyása az újkorban, a pantheismus története és Kant rendszerének a sorsa. Az értekezés ezeket részletesen fejtegeti.

Milyen szerepet visz mindezekben a nemzeti szellem? Hogy e kérdésre felelhessünk, mindenekelőtt ennek a mivoltát kell vizsgálnunk.

A nemzeti szellemet tekintjük azon ősi forrásnak, melyből a nemzet egész szellemi mivolta ered. Ez teremtette meg a nemzetek nyelvét, melynek megadta bélyegző vonásait; a nemzetek mondavilágát, melyben az idegen elem is átalakul; a népköltészetet, melyben a nemzet szelleme naiv tudatra ébred. Mindezekben a nemzet szelleme ősi erővel, idegen behatásoktól vagy egészen menten vagy alig érezhető módon érintve, tisztá typusá-

ban érvényesül. De akkor is, a midőn valamely nemzet szelleme mások szellemével bensőbben érintkezik, midőn annak hatását kénytelen elszenvedni, vele megküzdeni: erős tényezőnek bizonyul, melynek a nemzet fejlődésére döntő a hatása. Lehetetlen másból, mint a rómaiak nemzeti szelleméből leszármaztatni a római világbirodalom keletkezését; e keletkezés történetének minden szála a római nép lelkének valamely sajátosságához fűződik. A magyarok főnmaradása Európában annyi balsors között, megfejthetetlen csoda volna, ha e nép lelkét nem ismernők, melynek államalkotó ereje az állam főtartásában ma is érvényesül. Lazarus említi, hogy a lappokat ellenfeleik nem azért igázták le, mert bátrabbak, erősebbek voltak; de a lappok nem egyesülnek közös érzésben, közös veszélyben, közös célra; nem ismernek kulturai célokat; a normánok egyesülnek ellenök s legyőzik őket. A nemzet külső sorsának alakulása is tehát gyakran szellemén fordul meg. Mi egyéb a bátorság a háborúban, az egyeseknek engedelmissége a vezér iránt, a vezéri tehetség sűrű fölmerülése, a vállalkozás kedve s mindazok a sajátosságok, melyek régebben népek sorsát döntötték el, mint a nép lelkének nyilatkozása? S a nép életszokásai, erkölcei, egész magaviselete? Még ma is, midőn a nemzetek szelleme állítólag annyira elformásodik, közkeletű dolog, az angoloknak kereskedelmi érzéket, a francziáknak finom ízlést, az olaszoknak művészi hajlandóságot, a németnek magába mélyedést tulajdonítani, mint szembeötlő vonását az illető népek lelkének, szellemének. Még inkább nyilatkozik a nemzeti szellem a maga tulajdonképeni hazájában, a szellemiek terén, azokban az intézményekben, melyeket maga alkot, vagy a maga mivoltához képest befogad s módosít; az irodalomban, a hol minden indulata és érzése saját maga alkotta nyelvében tudatos kifejezést talál; nagy embereiben, kik a nemzet típusát teljességében, tökéletességében mutatják be. De a nemzeti szellem mivolta, törvényei általánosságban s részleges alakulásaikban nem ismeretesek előttünk. Rendszeres, szintetikus tudomány nem fejlődött ki azokból az elemzésekből, melyekkel a tudás különböző terein a tényeket magyarázzuk.

A fő nehézség, úgy látszik, a következőkben van. Mi is az a nemzeti szellem? Önálló való-e, mely fölöttünk lebeg, mint a platonikus eszmék, melyekben mindennek a mi van, része van, de a melyek magok függetlenek mindentől? Nyilván nem ilyen; nem magában van, hanem másban, mint annak valami tulajdonsága, ereje, készsége. De miben van? Nem lehet egyebütt, csak az egyesekben. De mely egyesekben s mennyi az egyesekből az övé? Minden egyes hordozója-e a nemzeti szellemnek? S hol van a válaszfal benne a közt a mi a nemzeti szellemé s a közt a mi az övé, a mi egyéni? Milyen nevezetes tulaj-

donság az, mely az egyesekhez van hozzá kötve, de nem mint az egyesnek a birtoka, hanem az összességé? Az egyesek szülik, csinálják; de nem mindegyik külön, hanem együttesen. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy exact fogalmakhoz szokott kutatók idegenkednek e ködös eszmétől. Valami a mi nincs sehol és mindenütt, a mit az egyesek produkálnak s a mi az egyeseket mozgatja, a mit nem lehet megfogni, alig konstatálni, a hol a konstatáló könnyen önkényesen jár el s még is nehéz őt rendre utasítani, megczáfolni, kiigazítani. S ennek ellenére van, sőt nagyhatalom, melyet számba nem venni, föl nem keresni, lehetetlen.

Az állat- s növényfajok formái, melyek, ha lassan átalakulnak is, mégis hosszú időn át megmaradnak, kiváló példáját adják olyannak, a mi az egyesekben van meg s mégis egyetemes, a mi sehol sincs meg külön, önállóan, s még is van, a mit az egyesek produkálnak s a mi mégis az egyesek fölött áll s őket szüli. Ugyanaz a látszólagos ellenmondás, melyre a nemzeti szellem fogalmában akadunk, itt a testiség körében békésen kiegyenlítődik szemeink előtt. Igaz, hogy ez is rejtélyes tünemény. Ennek a titkát próbálták megfejteni az életerő, a platonikus eszme fogalmával s más ilyféle újabb titkokkal, melyek meg másokat szültek. De mindez nem változtat azon a tényen, hogy ime az anyagi világban is minden pillanatban ugyanaz a csoda válik valósággá, a melyet a nemzeti szellem tényében megbámulunk. A nemzeti szellem hasonlatossága a szerves élet formáihoz, több mint hasonlatosság, azonegy rendbeli jelenség, noha a különbség is kézzelfogható. Az organikus testek formái szemmel látható egység gyanánt állanak előttünk, míg a nemzeti szellemről az sem bizonyos, hogy egység, még kevésbbé pedig, hogy efféle állandó forma. De hiszen látható, kézzelfogható szellemi mivoltánál fogva nem lehet, létezésének elemei meg principiuma pedig ismereteseek előttünk. Az emberek, a kik közösségben élnek, nem maradhatnak meg elszigetelten, egymással nem törődve, egymásra nem hatva. Eleve valószínű, hogy valamint az anyagi világ részeit mindenféle relatiók kötik egymáshoz, azonképen az emberi lelkek között is viszonyok támadnak, melyek egy bizonyos sajátos egységbe fűzik őket. Ez az egység természetesen nem olyan mint a testeké, a közeg más mivoltánál fogva, de principiumánál fogva ugyancsak egység, a viszonyban állók állandó viszonyainak szövete, a melyet gondolatban elkülöníthetünk tőlök, de a mely köztök s bennök fönnáll. Ezt az eleve való föltevést egy pillantás a lelki életre megerősíti. A lelki élet nem a magányos embernek, nem az embernek mint egyednek a functiója. Meglehet, hogy legelső foka: érzés, önkénytes mozgás, az elszigetelt emberben is támadhat; de igazi lelki élet csak emberek társaságában jöhet létre. Ezt eléggé bizo-

nyítja, hogy nyelv nélkül nincsen emberi gondolkodás, a nyelv pedig a társas élet functiója. Ha egyéb bizonyíték kellene, említsük még, hogy te nélkül nincsen én, én nélkül nincsen tudatos gondolkodás, a mely nélkül nincsen felsőbb szellemi élet. A nyelv bizonyára első s legfontosabb productuma a nemzeti szellemnek, a mely benne mégis érzéki formát is ölt, egyszerűs-mind hatalmas szerszámmá tesz szert, melylyel tovább fejleszti magát, közegre, melyben életének bizonyos folytonosságát is biztosítja. A nemzeti szellemet nem tekintjük külön kész isteni adománynak, rejtelmesen fölöttünk lebegő hatalomnak, erőnek, törvénynek; mérhetetlen hosszú idő folyhatott le, míg az emberek előbb állatok módjára együtt élván, érezni kezdték a köztök kifejlődő viszonyok kényszerítő hatalmát s megalkották a nyelvet, mely e viszonyoknak formát s tartósságot adott; de mihelyt az embereknek nyelvek volt, a nemzeti szellem is megvolt bennök, mint egy objektivált hatalom, mely az egyesekben élván, őket összefűzi s túléli. A nyelvi közösség alapján fejlődhetek azután a nemzeti szellemet alkotó egyéb viszonyok: a gyakorlati életet szabályozó szokások, erkölcsök s az ezeken épülő intézmények; a közös érzelmekben való egyesülés, mely a nép költészetét szülte s az a kezdetleges gondolatvilág is, melyben a természet ismerete, szövetkezve homályos sejtésekkel az érzelmekkel, életfölfogást, mythológiát, vallást keltett életre.

Annyiban pedig még előbbre vagyunk a nemzeti szellem mivoltának ismeretében, hogy mind keletkezése módja, mind fennmaradása világosabb előttünk, mint az organikus élet megfelelő viszonyai. Az organikus élet organikus volta mely titok előttünk, hasonlóképp az organikus élet átöröklődése a csírára. De hogy mikép hatnak az emberek egymásra, azt a mindennapi tapasztalatból tudjuk. Igaz, hogy ennek a kölcsönhatásnak is meg vannak a maga organikus föltételei, s a kölcsönhatás csak részben tudatos; nagyobb része tudatunkon kívül történik, ép az a része, melyben a nemzeti szellemből részesülünk. Midőn apáink nyelvében beszélünk, nem érezzük, hogy nemzedékek szellemi munkáját tudattalanul elsajátítjuk; életszokásainkban, magunktartásában, hitünkben inkább a magunkénak hisszük, a mi voltaképp az egész nemzeté. De ez a homály nem áthatatlan a vizsgáló szeme előtt; a közönséges s tudatos szellemi kölcsönhatások analogiájára rekonstruálhatjuk azoknak a képét is, a melyek a mi gyermekkorunkban s az emberiség gyermekkorában az egyéni lélekbe beoltják a nemzet szellemét. Még világosabb pedig az átöröklés. Az átöröklésnek is megvan a maga organikus alapja s az európai ember egész teste s főleg agyveleje hasznot húz a megelőző nemzedékek szellemi munkájából. De a nemzeti szellem talán legkevesebbet közsön az organikus öröklésnek. Annak egész tar-

talmát a születés után kell megszerezniünk; meg kell tanulnunk a nyelvet, a szokásokat, a nézeteket, együtt kell éreznünk a többiekkel, hogy a nemzeti szellemben részesülhessünk. A kit születése után idegen országba visznek, annak a nemzetnek lesz a fia, mely közt nevelkedik. Sőt tudjuk, hogy még később is elidegenedhetünk nemzetünkötől, a miről még lesz szó. De hogy mikép válik valaki nemzetének gyermekévé, mikép szíja magába a nemzeti szellemet, mindennap látjuk, ebben titok nincsen. A nemzeti szellem a közösségben él, mint a közösség szellemi viszonyainak összessége, mely ép ezért független nem az egyesek összességétől, de igen is egyesektől, úgy, hogy a fiatal fölserdülő lélek mindig az egész nemzeti szellem hatalma alá kerülhet, hogy hozzá simuljon s az ő képe szerint alakuljon. A nemzet olyan mint a tenger; mindig együtt van, hatalmas folytonosságban, hiány és rés nélkül, az eggyessel szemben óriási erő, mely főleg kezdetben, akaratlanul viszi.

A nemzeti szellem nem kész valami; lassan származik s folyton átalakul. Azok a szellemi viszonyok, melyeknek összességét nemzeti szellemnek nevezzük, szükségességgel keletkező, de lazább szerkezetű egészsze olvadnak össze. Közelebbről nézve pedig azt látjuk, hogy e tekintetben is van különbség e viszonyok közt; némelyek közülök maradandóbbak, mások könnyebben változnak. Lelki életünknek vannak sajátosságai, melyek mintegy a testhez tartoznak, oly állandóak és csökkenthetetlen erejűek; csak a testtel együtt változnak, mintegy vénülnek. Hasonlót tapasztalunk a nemzetek szellemi életében, sőt e téren ez a tapasztalat, mely a tényt óriási nagyobbodásban láttatja, még világosabb s tanulságosabb. A nemzeti psychének is van mintegy testi jellegű része, vérmérséklete, hangulata. Bizonyos, hogy ez is idővel lett, mint magának a testnek természete, melyen alapszik, melylyel talán egy, és sok ezer meg ezer év folyt le, míg a néplélek e jellege megállapodott. Éghajlat, talajviszonyok, eredeti foglalkozás lehetnek azok a viszonyok, melyek alatt a nép lelkének ez a része készül; hasonlítanak a föld felületét lassan átalakító geológiai erőkhöz, melyek észrevétlenül, folytonosan működnek, úgy, hogy számos generatio nem veszi észre a változást, mely létrejött. Ezeket a lassan keletkező s lassan átalakuló tulajdonságait a népléleknek vehetjük állandóknak, ezek adják meg neki eredeti jellegét. Csodálkozunk azon, hogy Tacitus leírása a germánok s gallok népjellegéről a legfontosabb pontokban ma is rájuk talál; ha nem találna, inkább Tacitus megfigyelő képességében kellene kételkedni, oly természetes, hogy a nép jellege abban a rövid időközben, mely e leírás óta lefolyt, nem változhatott. Még abban az esetben is, ha a kultúrának hatalma a néplélek e sajátosságait átalakíthatná, megma-

radhatunk e föltevésünk mellett. Mert a kultura a mai napig a nemzet alsó rétegeit bántatlanul hagyta, vagy legfőlebb fölszínesen érintette s ezért maradnak ezek letéteményesei a nemzeti szellem alapvető sajátságainak. A nép olyan, mint egy óriási fa, melynek gyökerei mélyen alányúlnek a földbe; a lombját s vékonyabb ágait mindenféle viszontagság érheti, a gyökér s a fa törzs nem érzi, kipótol minden veszteséget s megadja a fának régi formáját. A nyelv, mint a nemzeti szellem életének hű tükrre, új bizonyosságot szolgáltatja e fontos viszonyoknak. Miért kutatjuk a nép nyelvét, mely szegényebb és tehetetlenebb a műveltekénél? Mert a nemzeti szellem sajátosságait tisztábban tartja fenn, egyszerűbb, tehát fölismerhetőbb formában őrzi meg. Oly korszakban pedig, a minő nálunk a nyelvújításé volt, midőn a közönségesnél sokkal nagyobb mértékben tudatosan változtatnak a nyelven, a nép nyelvének fölkarolása orvossága a fenyegető romlásnak s a tudatos, önkényes, esetleg idegenszerű beavatkozások ellen az eredeti nemzeti szellemnek érvényre juttatása.

E megkülönböztetés a nemzeti szellem állandóbb s változóbb tulajdonságai között fontosságú. Ennek alapján fejthetjük meg számos jelenségét, jutunk közelebb a kulturai fejlődés megértéséhez s nyerünk szempontot azon kérdés eldöntésére, mely ennek az egész fejtegetésnek célpontja gyanánt áll előttünk. Igen hasznosnak tartanám, ha e megkülönböztetést a megnevezésekben is keresztül lehetne vinni, külön nevet adván az állandó, külön a változóbb tulajdonságoknak. Nem véletlen, hogy a nyelv önkényt kínálja e célra az eszközöket. A nyelv is különbséget tesz a lelki élet eredeti, a testi étellel bensőbben kapcsolatos tulajdonságai s azon alkatrészei közt, melyeket a felsőbb kulturának köszönünk; amazt nevezi lelki, emezt szellemi életnek. S ha a közönséges nyelvhasználat ingadozik is, nagyjában eltaláljuk intentióját, ha ezentúl különbséget teszünk *néplélek* és *nemzeti szellem* közt. A néplélek foglalatja a nép azon szellemi tulajdonságainak, viszonyainak, melyek éghajlat, eredeti foglalkozás, talajviszonyok stb. következtében először fejlődnek ki s állapotnak meg benne, melyek azért, mert a physicummal kapcsolatosabbak, mely maga is igen lassan módosul, de azért is, mert a nép nagy tömegét a felsőbb kultura alig érinti, évszázadokon keresztül keveset változnak, tehát relative maradandóknak, állandóknak tekinthetők. A nemzeti szellem ellenben foglalatja annak a szellemi tartalomnak (szellemi viszonyoknak), mely a néplélekből hajtott ki, mely, mint azonnal ki fogjuk fejteni, mindenféle okoknál fogva sűrűbben változik és alakul át. A néplélek mintegy a természetrajzhoz tartozik, a nemzeti szellem a kultura történetéhez. Ujra ismételjük: a néplélek is történeti productum, azaz az idők folya-

mában keletkezett; de miután egyszer megállapodott, állandó tényezőnek tekinthető. Hasonlót tapasztalunk az organikus életben. Az állatfajok lettek; de mert a typus csak variál: nem változik, nem alakul át. Nem tudom, vajjon százezer vagy millió év folyt-e le, míg az ember alsóbb fajokból emberré alakult át; de most az ember ember, ennyi ezer meg ezer év óta ember-typusa nem változott.

Primitiv kulturájú népeknél, melyeknek szellemi élete szegényes, egyhangú, mindig egy körben forgó: a nemzeti szellem is, nem találván okot a változásra, maradandóbb alakot ölt. Egyszerű életszokások, kevés erkölcsi szabályok, babonával kevert vallási és mythologiai nézetek teszik egész tartalmát. Ezt az állapotot a vad népeknél még ma is bőven vizsgálhatjuk. Fejlettebb népeknél is, sajátos társadalmi fejlődésüknél fogva, a nemzet egy része ily kezdetleges állapotban leledzik. A köz-nép még Európában is sok helyütt nem nagyon változott a történeti időkben, a kultura intézményei külsőlegesek maradtak rájuk nézve. A primitiv népek alkalmazkodnak lakó helyökhöz, mintegy összeolvadnak vele; leleményességök kimerül abban, hogy megélhessenek rajta. Mikor áll be magasabb fejlődés? A tapasztalat erre a kérdésre nem ad feleletet, mert a kezdődő magasabb fejlődés körülményeit nem jegyezte föl senki, az okoskodásban sem igen bízhatunk, mert a nemzeti szellem mivoltát, melyből okoskodnunk kellene, sokkal kevésbé ismerjük. De igen valószínűnek tetszik, hogy a kulturai fejlődés egyik legerősebb tényezője: különböző nemzeteknek, tehát különböző nemzeti szellemeknek találkozása, érintkezése, küzdése és keveredése. Nem szükséges, hogy a két találkozó kultura közül az egyik sokkal magasabban álljon; ez néha ártalmas is, mint a jelenkor tapasztalatai bizonyítják, a midőn a fehér népek a színeseket csak még mélyebbre süllyesztik. Fontos az, hogy a találkozó két erő különböző legyen. Történeti tudásunk nem világít be azokba az ősidőkbe, a melyekben az ő kulturák keletkeztek, de igen valószínű, hogy ilyen összeütközése a nemzeti szellemeknek előzte meg virágzásukat. Igen érdekes, hogy a régi Egyiptomban s Indiában megtiltották a lakóknak külföldre menni, még gyakrabban pedig megtiltották az idegeneknek a bejövetelt, mint például Khinában és Japánban még nem régen. A nemzeti szellem ilyenkor már erős fejlődésen mehetett keresztül, különben nem hozta volna ezeket a tilalmakat, melyek kifejlett önérzetre vallanak; de valószínű, hogy a tilalom valami ellen fordult, a mi sűrűn történt — ilyet szokás eltüntetni — a kultura tehát ez esetekben a maga tápláló forrásait szikkasztotta. A keleti kulturák valóban mind megmerevedtek, egy sem fejlődött szabadon a szabadság felé, a két főnyilatkozása a szabad szellemnek, a politikai s a

tudományos, csak Görögországban keletkezett, mely az egész világgal érintkezett s maga magában is oly gazdag differenciálást talált, mely az idegennel való érintkezést is pótolhatta.

E szempontból azután egynémely fontos föltevést formulázhatunk a nemzeti szellem belső életére vonatkozólag, melyeket itt néhány pontban csak inkább jelezni, mint kifejtetni akarunk.

1. A néplélek állandó tényező a nemzetek szellemi életében. Minthogy nagyobbára fontos physikai föltételekhez van kötve, melyek igen lassan változnak, a nemzetközi érintkezés kevés hatással van rá. Különböző népek keveredése esetleg mélyebb nyomokat hágy benne. A legtöbb európai kevert népnél tényleg feltűnő különbségekre akadunk e tekintetben. Rendesen azonban a keveredés a néplélek különbségeinek bizonyos kiegyenlítődéssel fog járni, melynek physiologiai s lélektani törvényei ismeretlenek előttünk. Ezt a kiegyenlítődést hatalmasan előmozdítja a nemzeti nyelv, az együttlét, közös szokások, intézmények, az életmód közös föltételei, úgy hogy még kevert népek-nél is, még inkább pedig aránylag tiszta fajoknál, a néplélek kialakul vagy fentartja magát, főleg azokban a rétegekben, melyek a kultura hatásának kevésbé ki vannak téve.

2. A néplélek talaján nő fel a nép kulturai élete, nemzeti szelleme. E nemzeti szellem már a nyelvnél fogva is, melyben legnemesebb alkotásai alakot öltenek, a néplélek nyomát fogja viselni. A rómaiak állam- s jogalkotó ereje nemzeti szellemök sajátossága; nem a néplélek szülte ezt az erőt, de mégis ez tette fogékonnyá azon ösztönzések iránt, melyek ez irányba terelték. Hogy a magyar hét vezér alá tudta magát rendelni egy szabadon választott fővezérnek, a magyar népléleknek köszönjük, míg viszont annak az alárendelésnek tulajdoníthatjuk a magyar államalkotás megindulását. A nemzetek életének legválságosabb pillanataiban látjuk megnyilatkozni a nép lelkét, döntő lökést adni a nemzet fejlődésének és sorsának. Bármily foglalkozást űzzön valaki, a néplélek, melyben része van, sajátos szint adhat keze vagy szelleme művének s minél kiválóbb az egyén, minél újabbat alkot tehát, mely eltér a mindennapitól, annál érezhetőbb lesz az a nemzeti szín, mely a nép lelkéből származik művébe. Nincs az a nagy író, művész, tudós, államférfiú, kinek művei megtagadhatnák a nép lelkét, melyből ered. Mert minél kiválóbb az ember, annál erősebben s összhangzatosabban fogja azokat a sajátságokat kifejleszteni magában, melyek népének sajátságos erejét teszik. Nincsen nagy ember, kinek valójában, műveiben vagy alkotásaiban a néplélek vonásai hiányoznának. A nép lelkét azért kétféleképpen vizsgálhatni sikeresen: a nép érintetlen rétegeiben s nagy férfjaiban. Amott elszórva s eredetiségében, emitt koncentrálna és nemesítve jelenik meg. A nagy ember

valóban «representative man», a ki a néplélek képét viseli, népe helyett áll.

3. A nemzeti szellem úgy viszonylik a néplélekhez, mint a forma a tartalomhoz, a tehetség a kifejlett művészethez, az erő a maga productumához. Mindezeknek az analógiáknak közös vonásuk, hogy az analógia második tagja nem függ a maga alakulásában teljesen az elsőtől. Nemcsak a formától függ, hogy milyen lesz a formált tartalom; nem a puszta tehetség teszi a művészt, s nem egy erő szül productumot, hanem több erő együttvéve. A nemzeti szellem sem egyenes szülöttje a népléleknek. A néplélek fogékonytá vagy fogékonytalanná tesz egy nemzetet bizonyos munka iránt, akadályokat gördít eléje vagy megkönnyíti, ösztönöz vagy elriaszt; de a nemzeti szellem képződéséhez más tényezők is járulnak. A nemzeti szellem a néplélek nyomát viseli, de nem maga a néplélek.

4. A nemzeti szellem historicum a szó legszorosabb értelmében. Van története, vannak korszakai. Emelkedik és süllyed. Tartalma az a kultúra, mely valamely korszakban a nemzetnek közkinccse. Az a magányos gondolkodó, ki korát, népét megelőzve, meg nem értve s meg nem becsülve, nagyot alkot: nem a nemzet szellemének képviselője. Meglehet, hogy később korszakos hatással lesz nemzetének szellemére, de nem nemzetének szelleme szülte. Az a kapcsolat, az a szervezet, melyet nemzeti szellemnek nevezünk, tehát sokkal lazább valami, mint a néplélek. Senki sem tagadhatja meg magában népének lelkét, de igen is elidegenedhetik nemzete szellemétől. A néplélek anthropologiai egységgé fűzi össze a népet, mely nem oly szoros, mint az organikus, de sokkal szorosabb a szelleminél. Az európai népek társadalmi fejlődésénél fogva tényleg óriásiak a különbségek azonegy nemzet körében a nemzeti szellem tekintetében. Az úgynevezett műveltek s a műveletlenek közt gyakran mély szakadás tátong, mely teljesen megbéníthatja a nemzet erejét. A társadalmi különbségek mesterséges mélyítése évszázadokon keresztül néha egészen érzéketlenné teszi a nép nagy rétegeit azon törekvések iránt, melyek a felsőbb rétegekben éltek. Mi része volt a jobbnak a nemzeti szellemben? Mit tudott a XVII. századnak parasztja Descartes szellemi szabadságáról? Németországban ez a szakadás még a XIX. század elején akkora volt, hogy a nemzeti szellem az irodalomban egészen más volt, mint a nemzeti szellem az alsóbb polgárságban, melynek amarorról sejtése sem volt. Nagy szerencse egy országra, ha a politikai élet a nemzet nagy részét közreműködésre szólítja, egységesebb szellem fejlődik ki benne, mint pl. Magyarországon is, a hol a köznemesség politikai jogai egyetemesebb szellemi fejlődés lehetőségét készítették elő. Legragyogóbb példája ennek Anglia, melynek

Shakespeare-jét, mint műveinek népies kiadásai bizonyítják, a nép igen széles köre élvezhette. Tény azonban az, hogy a nemzeti szellem nem akkora hatalom, hogy a népet szellemi egységbe fűzhetné. Az iskolák, az ujságok, a templomok részben egységes nemzeti szellemet terjesztenek, de részben magok is különbségeket teremtenek. Ha figyelmesen körülnézünk a modern világban, szellemeket — néha kísérteteket — igen is találunk, de igazi nemzeti szellemet alig. A politikai élet terén találjuk a pártokat, melyek éleszthetik, de veszélyeztethetik is a nemzeti szellemet, főleg ha nagyon sok a párt s igen nagy a távolság s feszültség a szélsőségek között. Mellesleg megjegyezve a magyar politikai pártélet nem mutat e tekintetben aggasztó tüneteket; talán élesebb, elveken alapuló elkülönítése a pártoknak még egészségesebb volna. De Németország a maga számtalan fractió-jával a nemzeti szellem belső szakadozottságának szomorú képét tünteti föl. Valamennyi európai nép nemzeti szellemét a vallási viszály dúlja, melynek vésszes hatását csak a széles körökben terjedő vallási közömbösség enyhíti. Ha a nyájak oly fanatikusok volnának, mint némely pásztoruk, hová jutnánk? Nem is szólok a műveltség különbségeiről paraszt s polgár, férfi és nő között. Az iskola még távolról sem teljesítette földadatát, még nem teremtetten meg azt a közösséget, melynek talaján a főbb dolgokban megérthetnők egymást. De itt van a legnagyobb különbség, a socialis, a társadalmi osztályok harcza, az éhségnek küzdelme a vak önzéssel, mely a történeti életet nagy catastrophá felé hajtja. Mi áltatjuk magunkat a «nemzeti szellem» szavával s valami csodálatos életerőt tulajdonítunk neki, mely minden veszélylyel daczol, alapjában egészséges vagy könnyen regenerálja magát, egy szóval halhatatlan. De a történet az ellenkezőt tanítja. Elveszett a legragyogóbb nemzeti szellem, a görög, el a leghatalmasabb, a római; mélyen aláhanyatlott a spanyol s még nem emelkedett föl régi nagyságához az olasz. A nemzeti szellem úgy látszik természetes halállal múlhatik ki, ha végig élte életét, befejezve földadatát; tönkre tehetik a nemzetet s vele együtt ennek szellemét; vagy belső dissonantiák rontják, megerőslenítik, fölsozlatják, megölik. S ha a nemzeti szellem beteg, beteggé teheti a nép lelkét is, megrontva a nemzet egész belső szervezetét s akkor a nemzetet semmi sem védi meg, se a katonáknak, se a hivatalnokoknak hadserege, se a kormányzat ügyessége, se a pusztában kiáltozóknak a szava. A nemzeti szellem historicum; tehát van kezdete, van virágzása s hervadása is. Lehet, hogy külső körülmények még egy ideig föntartják az ilyen nemzet testét. De élő cadaver, melynek az emberiség kulturai fejlődésében nincsen többé szerepe.

5. A legkényesebb kérdés valamely nemzeti szellemnek

más nemzeti szellemhez való viszonyára vonatkozik. Olcsó, de igen csekély értékű szólás azt mondani, hogy az erős nemzeti szellem az idegent is magába olvasztja, magáévá teszi, nemzetivé alakítja. Nagyon bajos dolog e téren az eredetiséget pörölni. Már előbb láttuk, hogy valószínűleg a nemzeti szellem magasabb fejlődéséhez ép az idegennel való érintkezés adja meg a legelső s legerősebb impulzust. Azontúl is lépten-nyomon kíséri a nemzeti szellemet az idegen. A népek átvesznek egymástól, az istenektől kezdve, mindent a legalsóbb rendű szerszámokig, beleszámítva a ruházatot, ételeket, nem tudom, mit nem. Elismerem, hogy a kifejlett nemzeti öntudat korában különös szeretettel ragaszkodunk ahhoz, a mit nemzetinek tartunk, elsőséget adunk neki az idegen fölött, esetleg tüntetünk vele, mindenesetre meleg érzellemmel kísérjük. De minthogy nem arról van szó, mit tekintünk nemzetinek, hanem mit alkotott a nemzeti szellem, érzelmeink nem dönthetik el az eredet kérdését. Sehol hitelesen önálló, másra nem szoruló, magában álló s magából fejlődött nemzeti szellemre nem akadunk a történetben. Még a görög kultúra sem volt tisztán autochton; láttuk, hogy a görög élet szélein fejlődött ki először nagy intensitással s azontúl is érintkezett Egyiptommal s más országokkal, nem is említve, hogy az első mesterségeket és készségeket is idegenből importálták. Azontúl pedig mikép lehetne szó érintetlen nemzeti szellemekről? A római birodalom saturálva van görög eszmékkel, a keresztyénséggel óriási szellemi hatalom jelentkezik a nemzetek életében, mely mindegyikbe mélyen alábecsátja gyökérszárait, kapcsolatban azokkal, melyek a görög s római nemzeti szellemből örök frissességben s eleven sarjasztó erővel fönmaradtak. Görög gondolat, római jog és keresztyén erkölcs meg szellem neveli az európai emberiséget s oly közösséget teremt benne, melyhez mérve a fönálló különbségek mind eltörpülnek. Kétséget nem szenved, hogy ezt az örökséget tetemesen növeltük; az is bizonyos, hogy egyet-mást, ha nem maradt volna ránk, magunk is megtaláltunk, megalkothattunk volna. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy minden nemzetnek, a legfejlettebbnek is, egész műveltsége, szelleme nem egyéb, mint igen csekély új szerzeménnyel megtöltött örökség, mely a világ minden részéből jutott reá.

Hogyan is szabadna ennek máskép lennie? Milyen emberiség volna az, mely nemzetekre volna tördelve, melyek egymást meg nem értik, egymásról tudomást nem vesznek, egymástól nem tanulnak? Legfőbb eszményünk az, hogy valamint az emberek alakultak nemzetekké, azonképen a nemzetek alakuljanak emberiséggé, mely több legyen, mint puszta gyűjtő név, mely jelentsen reális közösséget, valódi közreműködést a kultúra munkáján. Lehetséges-e ez, ha a nemzetek elszigetelten

dolgoznának, ha az egyik nem folytatná a munka azon részét, mely a másiknál félben maradt, ha mindegyik megpróbálná újra s talán rosszabbul megcsinálni, a mit a másik jobb körülmények közt jobban végezhetett? Mert hiszen, a mit mondtunk, nem azt jelenti, hogy a nemzetek szellemének nincs önállósága, nincs külön sajátossága, melynél fogva újat teremthet. Már a néplélek is alkalmasabbá teszi az egyiket bizonyos munkára a másiknál; ehhez hozzájárul azután mindegyiknek a történeti helyzete, hogy mily föladattal áll szemben, melyet ebben az időpontban senki más meg nem oldhatott volna. A görög néplélek bölcs mérséklete és szépség-érzete teremtette meg a képző művészetek, főleg a plastika eszményeit; a római világbirodalom a polgári s társadalmi élet rendjének örökbecsű elemeit fejlesztette; Anglia az alkotmányos kormányzat igazságát juttatta érvényre; Olaszország indította meg a modern természetvizsgálat folyamatát; a germán szellem merész philosophiai conceptiókkal ajándékozta meg az emberiséget. A nemzeti szellem megtelik azzal a tartalommal, melyet a néplélek erejénél fogva befogadni bír, melyet erejénél s a körülményeknél fogva fejleszteni, érvényesíteni, alkalmazni tud. Csak ne higgyük, hogy egy nemzet szelleme csinálhat mindent, s hogy van olyan, mely nem szorul másra. A föladatok száma és súlya akkora, hogy mindegyik nemzetnek kijut a magáé, jut és fájdalom marad is, különben előbbre volnánk a kulturai fejlődésben. A nemzeti szellem sajátosságát nem bántja, ha idegen segítséget fogad el; van mód benne, hogy így is hű maradhat magához.

Ennek nem szabad tehát máskép lennie, de nem is lehet máskép. Minden nagy embernek hűnek kell maradnia nemzetéhez; mert nemzete sajátosságainak tökéletes jelentkezése benne teszi éppen naggyá; de minden nemzeti szellem nagy műve ellenkezőleg egyetemes érvényességű, mert csakis ez teszi jelentőssé és maradandó becsvé. Ne felejtjük el, hogy minden a mit emberek alkotnak, nemcsak esemény, melynek vannak okai s hatásai, hanem egyszersmind olyas valami, a minek okaitól s hatásaitól egészen függetlenül megvan a maga értéke. A pythagorási tanítétel létrejöttének körülményeit nem ismerem; de hogy mit ér, ettől egészen függetlenül átlátom s mérlegelem. A tudományra nézve ezt mindenki azonnal elfogadja. Senki nem fog valamely nemzeti szellemre dicséreteket halmozni, mert képtelen elméleteket talált ki, és soha nem találta el az igazságot; mindenki természetesen találja, hogy ott az igazi fejlődés a tudatlanságtól a tudáshoz, a tévedéstől az igazság felé halad. De vajjon csak az igazságnak van önálló értéke, másnak nincsen? Nincs-e mindennek, a mit emberek alkotnak? Bármit mondjanak az erkölcsi s aesthetikai eszmények változásairól: a görög, a római s a

keresztyén szellem ez eszmények egyes örökbecsű megközelítéseit teremtette. De még ha nem voltak is örökbecsűek: ha csak haladást jelentettek az emberi munka terén, ezzel már értéket kapnak, mely terjedéseket, utánzásukat magyarázza. De nem is kell ily felső régiókba szállni. Minden emberi munkára nézve van értékjelző; ha nem örök eszmények, akkor más emberi célok. Minden föltalálás, minden új ipari ügyesség, minden intézmény haladást jelenthet s ezzel utat talál maga előtt, mely mindenfelé elviszi. Lehet oktanul dicsérgetni s utánozni az idegent, ha azt, a mi bizonyos körülmények között helyes és czélszerű, más ellenkező körülmények közt egyszerűen másoljuk. De ez nem változtat azon az alaptételen, hogy a mit valamely nemzeti szellem alkotott, annak értéke egyenes arányban van egyetemes érvényességéhez. Ki becsülné meg a görög kultúrát csak azért, mert görög volt s nem inkább azért, mert a mit létrehozott, még ma is gyönyörködteti szivünket s megvilágosítja elménket? S ha valamely nemzeti szellem olyat alkotott, a mi csak azokhoz a speciális körülményekhez illet, melyek akkor fönnállottak és a melyekkel együtt értéke reánk nézve elveszett, még mindig tanulmányos és előttünk is becses lehet az, hogy mikép alkalmazták akkor az eszközöket az illető cél elérésére. Elveszett a tény értéke, de megmaradhatott a tény elvéé. Midőn tehát a nemzeti szellem erős: erejének mindig azt a bizonyosságát adja, hogy olyat terem, a mi haladást jelent az abszolút jó felé, a mi egyetemesebb értékű, mint a mi eddig létezett, a mit tehát minden nemzeti szellemnek a néplelek eredeti fogékonyságához képest előbb-utóbb be kell fogadni. Azoknak a nemzeti specialitásoknak, melyek a kultura állapotával szemben, hátramaradást jelentenek, előbb-utóbb meg kell hátrálniok a tökéletesebb, jobb, szebb, igazabb, czélszerűbb előtt. Van ész és értelem a világ dolgainak fejlődésében, a mely győzedelmeskedik minden akadályon. Ez az ész s értelem föltartózhatatlan a maga győzedelmi útján, mert a közös emberi természetben gyökerezik, tehát csak vele együtt veszhet el. A mely nemzet a fejlődésből kizárkózik, el van veszve. Ez a mi hitvallásunk, melyhez a nemzeti szellemek dissolutiójának e korszakában is ragaszkodunk.

6. Summa summarum: A nemzeti szellem a néplelektől kapja productiv erejét és színét, az emberiség kulturájától tartalmának egy részét, úgyszólván anyagát és sajátos históriai helyzetétől, körülményeitől azt a föladatot, melynek megoldásán fáradozhatik. Szerencsétlen körülmények hátráltathatnak valamely nemzetet fejlődésében, tönkre is tehetik. Senki nem ismeri a világtörténef részletes tervét, azt sem tudjuk, van-e egyáltalán terve. Boldogok a nagy nemzetek, melyek jobban meg vannak védve a nyers erőszak ellen, mint a kicsinyek s melyek a nem-

zeti szellemnek szélesebb materiális alapot adhatnak, mert nálók mindenre telik! De hivatkozás nélkül mondhatjuk: dicsőbbek a kis nemzetek, melyek ellenséges viszonyok közepett nemzeti szellemök erejét és tartalmát fényesen megpróbálhatták. A mi a nagy nemzeteknél szinte természetesnek tűnik föl, nálók érdemnek, a belső jelesség kemény próbájának tekinthető. Az ilyen nemzet fokozott bizalommal nézhet a jövő elé; e bizalom kárpótolja szenvedéseiért s edzi a jövő munkára. Bátran, nem tartva attól, hogy elveszti magát, elegyedhetik a kultura harczosai közé. A mely népnek a lelke a balsorsban erősnek bizonyult, az bízhatik benne, hogy midőn a kultura közös tartalmát elsajátítja, meg fogja neki adni a maga színét; s midőn hosszú mulasztást pótolva, megszerzi a kellő anyagot, a kultura harczaihoz szükséges fegyvereket, akkor maga is az emberi munka valamely terén hozzá fog járulhatni a kultura productiv munkájához, új szerzeménnyel meghálálván az öröklött vagyont. Mert a ki a szellem terén örökölni tud, az tud szerezni is, hiszen itt az örökséget is meg kell szerezni. Így mondja Goethe is: «Was du ererbt von deinen Vätern hast, erwirb es, um es zu besitzen».

Ezek után az értekezés kifejti, hogy a philosophia a *nemzeti szellem egyik fejlődési foka*. A valláson, a positiv tudáson és műveltségen át érezteti a nemzeti szellem itt is hatását. A keleti népek nemzeti szelleme oly vallásokban nyilvánul, melyek elfojtják a philosophiát. Hazánkban a positiv tudományok alsó foka is hátráltatta a philosophiai fejlődést. A rómaiak nemzeti szelleme ellensége volt a philosophiai gondolkodás fejlődésének. Tisztán nemzeti philosophia egyáltalán csak egyetlen egy volt: a görög. Utána már ő miatta sem, de a keresztyénség nagy hatásánál fogva sem keletkezhett többé nemzeti alapon philosophia. De nemzeti vonásokat mutat a francia, angol, német és olasz philosophia. Ez kitűnik, ha e négy nemzetnek egy-egy olyan representative man-jét nézzük, ki a philosophiában is döntő erejű. Ilyen az olasz Bruno, a francia Descartes, az angol Hume, a német Kant. Descartes a francia szellem két vonását tükrözteti: formulázó erejét és szabadságszeretetét. Hume az angol gyakorlati elmélet dolgában skeptikus angol szellem képviselője, Bruno az olasz szellem kapcsolatát az ókorival, művészi vonását domborítja ki, Kant legfőbb képviselője a német intensív belső életnek. Az értekezés vége így foglalja össze e gondolatokat:

Mind a néplélek mind a nemzeti szellem még a philosophiában is érvényesül. Amaz formai tulajdonságokat ad neki, emez tartalmi gondolatokat. De tartalmat csak az a nemzeti szellem adhat a philosophiának, mely maga is gazdag fejlődésű. S ez a tartalom nem valami különlegesség, mely a nemzeti szellemeket egymástól s az egyetemtől elszigeteli. Az a nemzeti szellem

erős és termékeny, mely a maga nemében teljest és tökéletest bir létrehozni, mely az emberi elmének valamely szükséges mozzanatát közérvényes módon tudja kidomborítani. Végső eszménye az emberi elmének a philosophia, a mindennemű tudás betetőzése és egysége. Sem egy ember, sem egy korszak, sem egy nemzet nem végezheti ezt a különben is végére járhatatlan munkát. A munka szét van osztva a nemzetek között, melyek belső fejlődésök törvényét követve, egy-egy részét elvégzik. A mi készen van, közbirtok, melynek alapján állva, újabb, felsőbb rendű munka kezdődhetik. A philosophia a belső élettel együtt fejlődik; a philosophia először — élet és csak azután gondolat. Az emberiség pedig nemzetekre szakadva éli az életet s azért csak nemzetekre szakadva gondolhatja gondolatait. Így épül, csodálkozó szemeink előtt, ezer kéz által bámulatos, praedestinált harmoniában rakva, az igazságnak ég felé törő tornya.

A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433.

(Kivonat Nagy Imre r. t. 1892. október 10-én tartott székfoglalójából.*)

A honfoglalás idejében az ország dunántúli részében kevés nemzetség települt meg; a nemzetségek legnagyobb része az előbb elfoglalt tiszai és dunáninneri részeket szállotta meg és csak később, egyes ágaikban, szakadtak át a Duna tulsó partjára. A Pécz nemzetség egyike az eredetileg már Dunántúlra telepedett nemzetségeknek.

Ősi fészke Győr vármegye nyugati része volt, hol nevét a ma is meglevő Felpécz és Kispécz helységek őrzik.

A nemzetség több ágra oszlott; az egyik megmaradt az első megtelepülés helyén és itt a Pécz család alapította. A többiek az ország más vármegyéiben telepedtek le s a Marczali, Berzenczei, Kustáni, Apponyi, Ibrányi, Devecseri stb. családokra oszlottak.

Az ősi székhelyet bíró Pécz családából a XV. század elején már csak egyetlen férfi élt: András pécsi prépost, s mint papi ember, ez sem folytathatta a családfát. Ez az András prépost, nemzetségének többi ágaitól, nevezetesen a Marczaliaktól és

*) Megjelent a Történettudományi Értekezések XV. köt. 10. számában. Ára 45 kr.

Berzenczeiektől sok zaklatást kényszerült elszenvedni péczyi birtokaiért, melyekből e családok tagjai, mint nemzetségük ősi birtokaiból, osztályrészt követeltek. A prépost 1402-ben egyezsége lépett velük s Kispécz, Felpécz, Balázspécz és Kamond nevű birtokainak felét a Marczaliaknak és Berzenczeieknek adományozta, maga részére csupán a haszon-élvezetet tartván fenn élte fogytaig. S az egyezséget 1414-ben kiterjeszté unokaöccsének, néhai Péczy Miklósnak birtokaira is.

Az adomány azonban különféle föltételekhez volt kötve. S miután sem a Marczaliak, sem a Berzenczeiek nem tartották meg e föltételeket, Péczy András megsemmisíté a velük kötött szerződést és 1414. augusztus 14-én a pécsi káptalan előtt jári Barócz Miklós gyermekeit: Balázst, Istvánt, Mihályt, Zsuzsánnát, előbb Hali Mihály, utóbb Békássy Gergely özvegyét és Salamon Domokosnét testvéreivé fogadva, birtokait örök joggal ezekre ruházta át.

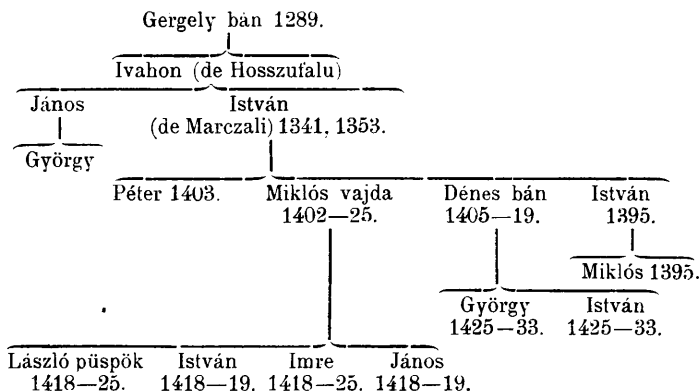
Zsigmond király ez átruházási szerződést Konstanzban, 1415. július 23-án kelt levelében megerősítette, mire a jári Baróczok magukat a jószágokba be akarták igtatni. A Marczaliak és Berzenczeiek azonban a beigtatást ellenmondásukkal megakadályozták és oda kényszerítették a Baróczokat, hogy peres úton igyekezzenek érvényt szerezni a Péczyi birtokok iránt támasztott követeléseiknek.

Igy keletkezett a Pécz nemzetségbeliek pere, mely jogtörténeti szempontból a legnevezetesebb jogi esetek közé tartozik, mert egy legrégebb jogi intézményünk, a *nemzetségi viszony* érvényesülésének nyitott utat oly időben, mikor ez az intézmény már rég elvesztette gyakorlati jelentőségét. A Marczaliak és Berzenczeiek a törvény előtt a közös nemzetségbeli kapocs alapján emeltek igényt a Péczyi-birtokokra, kétségbe vonván Péczy Andrásnak abbeli jogát, hogy ez ősi nemzetségi birtokai felől a nemzetség többi tagjainak mellőzésével idegenek javára intézkedjék.

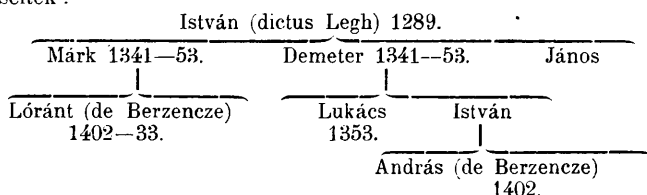
A perben, mely 1425-ben kezdődött és 1433-ig tartott, az alperesek, t. i. a Marczaliak és társaik főleg annak bebizonyítására törekedtek, hogy Péczy Andrással egy nemzetségből származtak. Az általuk e célból felmutatott oklevelek tényleg a közös leszármazásról tanúskodtak és a Pécz nemzetségnek egyes ágakra való oszlása felől a következő képet tárják elénk.

A Pécz nemzetség legelső ismert közös ősenek, Márk ispánnak négy fia volt, úgymint Gergely bán, István (dictus Legh), Lukács és Apor.

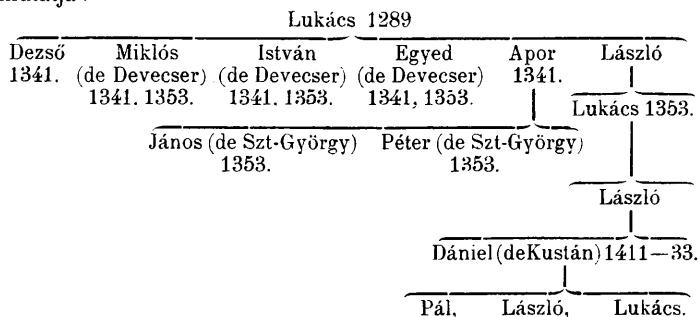
Gergely bán fiának Ivahonnak két fia volt: János és István; János családfája a második izben kihalt, Istvántól származtak a Marczaliak az alábbi családfa-szerint:

Istvánnak, ki Legh nevet is viselt, három fia volt, Márk, Demeter és János; s a két előbbi leszármazói a Berzenczei nevet viselték :

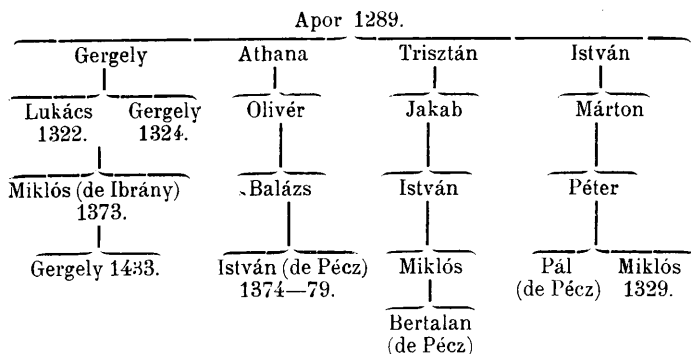

Lukács hat fia közül szintén István és Egyed a Deveseri nevet vették fel, Aportól származtak a Szentgyörgyiek és László ivadéakai Kustaniaknak nevezték magukat, mint e táblázat mutatja :

Végül Apor leszármazóinak, az Ibrányiaknak és Péczi-
nek * elágazását a következő családfa tünteti föl:

* A szintén Pécz nemzetségből származó gróf Apponyi családnak a Pécziekkel, Marczaliakkal és társaikkal való családi összeköttetése csak akkor fog tisztán kiderülni, ha majd a gr. Apponyi család oklevéltára ki fog adni.

A leszármazás módja kétségen kívül helyezi, hogy a Marczaliak, a Berzenczeiek és Pécz András egy közös törzsből, a Pécz nemzetségből származnak. A középkori jogszolgáltatás nehézségének volt kifolyása, hogy a bíróság nem elégedett meg a közös leszármazás e bizonyítékaival. Azt követelte, hogy a Marczaliak és társaik a családi összeköttetést oklevelekkel vagy egyéb adatokkal részletesen is bizonyítsák be, s azonfelül mutassák ki, hogy ősük tényleg részesedtek a per tárgyául szolgáló jószágok birtokában, vagyis hogy azok csakugyan eredeti nemzetségi birtokoknak tekinthetők.

Az alperesek azonban okleveles bizonyítékaikkal nem bírták kielégíteni a bírók igényeit, sőt egyik oklevelük, III. András király 1296-iki kiadványa, a Peech szóban eszközölt igazítás következtében, hamisítás gyanúját ébresztette föl, eltekintve attól, hogy a jogszokás az utolsó Árpádházbeli király adományleveleitől kezdettől fogva megtagadta a jogi érvényt.

Ily módon az a figyelemre méltó eset állott be, hogy a bíróság elvben elismerte a nemzetségbeli tagok igényeit a nemzetségi birtokra, a Marczaliaknak és társaiknak a Pécziekkel egy nemzetségből való leszármazását történeti hitelű oklevelek bizonyították, s ép ily kétségtelen volt az is, hogy a pécz birtok, a nemzetség egyik ősi letelepedési helye, eredeti nemzetségi birtokot képezett: s a Marczaliak és Berzenczeiek mind ennek daczára sem voltak képesek igényeiket érvényesíteni.

A hosszú időn keresztül folyt per sorsát az 1433. márczius 13-án kelt ítélet-levélből tudjuk meg, melynek két eredeti, hártýára irt példányát a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára őrzi. Ez ítélet-levéiben Garai Miklós nádor az 1433. évi vízkereszt nyolczadán Pálóczi György esztergomi érsekkel, Molnári Kelemen győri püspökkel, Csetneki László alkanczellárral, Pálóczi Mátyás országbíróval, Maróthi János volt macsói bánnal, Berzeviczy Péter tárnokmesterrel, Rozgonyi János kincstartóval és a nádori,

szlavóniai és kanczelláriai ítélőmesterekkel törvényt ülven, a Marczaliakat és társaikat követeléseikkel elutasította, és Péczy Andrásnak a jári Baróczok javára tett rendelkezését helybenhagyta és elrendelte ezeknek a kérdéses birtokokba való beíratását.

A Marczaliak és társaik nem nyugodtak bele ez ítéletbe, és megújították perüket a Baróczok ellen. Zsigmond király ez ügyben 1435-ben új ítéletet hozott, de ez ítélet oklevele elveszett, semmi egyéb adatunk nincs a per végleges eldöntéséről.

Ohmnak a galvánlánczra vonatkozó, feledésbe ment értekezéséről.

(Kivonat *Heller Ágosi* 1. t. február 13-án tett előterjesztéséből.)

Szerző az osztály figyelmét *Ohm*-nak, a galván-elektromos alaptörvény felfedezőjének egyik értekezésére irányítja, a mely — noha nyomtatásban is megjelent — mégis teljesen ismeretlen maradt.

A fontos törvény, mely Ohm nevét híressé tette, az 1827-ben megjelent «Die galvanische Kette» című munkájában látott először napvilágot. E törvény az áram erőssége, az elektromos feszültségek összege és a vezetésben előforduló ellenállások közti kapcsolatot állapítja meg. Ohm ezenkívül még egy másik törvényt is talált, mely «az elektroszkopikus törvény»-nek nevezhető. Ugyane művében Ohm a törvényéből folyó, közelebb fekvő következtetéseket is levonta, nevezetesen azt is, a mit jelenleg *Kirchhoff* első törvényének nevezünk.

Főművében Ohm mindenütt föltételezi, hogy az elektromos áramtól megszállott testek chemiailag változatlanok. Csak a műhöz toldott függelékben foglalkozik a galvánláncz chemiai erejével, s itt vizsgálat alá veszi azt az esetet, mikor a vezetőknek egy része chemiai változást szenved és ezáltal az áramra magára visszahatást okoz. Számításának eredménye abban foglalható össze, hogy a láncz chemiailag bontó ereje az áram erősségével arányos és arányos még egy oly tényezővel, a mely az egész láncz chemiai alkatától függ. Ez pedig nem egyéb, mint a *Faraday*-tól teljesen más úton talált elektrolytikus törvény első része.

Megjelenésekor Ohm műve valami nagyobb feltűnést egyáltalában nem keltett. Néhány mélyebben látó physikuson, — különösen *Fechner*-en, és *Poggendorff*-on — kívül az Ohmtól talált törvény jelentőségét nem igen fogták fel. Csak

mikor 1837-ben *Pouillet* maga számára követelte az áramerősség törvényének felfedezését és mikor 1841-ben a londoni Royal Society a Copley-medalt Ohmnak ítélte oda, csak ekkor irányzódott a tudományos körök figyelme minndikább Ohm fölfedezésére.

A galvánlánczról szóló alapvető munka 1841-ben angol, 1847-ben olasz és 1860-ban francia fordításban is megjelent.

Az olasz fordítás Dr Achille Perugiától, Pisában Vannuccchinál, a «Nuovo Cimento» nyomdájában jelent meg. E fordítás azért bír különös érdekl, mert benne foglaltatik Ohmtól magától egy, az eredetiben soha meg nem jelent, kéziratában úgy látszik elveszett, függeléknek olasz fordítása.

Heller I. taghoz a mult év nyarán egy német tudós azzal a kérdéssel fordult, hogy nem lehetne-e az érdekes, teljesen ismeretlen értekezéshez valamiképen hozzájutni, minthogy a németországi könyvtárakban sehol fel nem lelhető. Rövid időre ezután Ohm összegyűjtött értekezései megjelentek *Lommel*, müncheni egyetemi tanár összeállításában; biztosan várhatta mindenki, hogy ez az értekezés sem fog belőlük hiányozni. A kiadó azonban nem tartotta szükségesnek, hogy az ismeretlen értekezést nagyobb figyelemre méltassa: röviden végez vele, ezt mondván, «a Confronto dei risultati teoretici ottenuti coi risultati dell'esperienza» című értekezés nem egyéb, mint Ohm későbbi galván-dolgozatainak összefoglalása.

Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy Ohm a galvánlánczra vonatkozó lényeges dolgozatai 1826. és 1833. között jelentek meg, s hogy az állandó galvánlánczot *Daniell* 1836-ban találta fel, és ha Ohm értekezéseiből tudjuk, hogy mennyire erőltette hatalmas szellemét, hogy a hydrolánczban szünet nélkül ingadozó áramban a láncz törvényeit fölfedezze, azt hiszem nem érdektelen közvetlenül megismerkedni azzal az értekezéssel, a melyet *Ohm* tíz évvel az állandó telep feltalálása után írt.

Heller I. tagnak sikerült, *Felici* pisai tanár közbenjárásával, Vannucchi nyomdásznál a teljesen elfogyott könyv egy példányát felkutatni, a mi őt abba a kedvező helyzetbe juttatta, hogy a kérdéses függelék tanulmányozhatta. A könyv — úgy látszik — csak kevés példányban, nagyon szerény alakban, tele sajtóhibákkal jelent meg. A fordító előszavában mondja, hogy «il signor *Ohm* con rara gentilezza mi mando un aggiunta *inedita* ed assai interessante alla sua opera».

Ezen «aggiunta inedita» ott veszi fel a fonalat, hol azt az 1827-ben a galvánlánczhoz írt függelékben elhagyta; ugyanabból a képletből indul ki, mely ama mű végén áll és foglalkozik az áramvezető chemiai elosztódásából származó áramcsökkenéssel és ingadozással.

A mi az említett értekezés jelentőségét illeti, látjuk, hogy

ez Ohm-nak a galvánláncról írt s a physikai irodalomnak méltán remek művei közé sorozandó főmunkáját kiegészítő s ekként semmikép sem nélkülözhető alkatrésze. Lommel semmi esetre sem járt el helyesen, mikor e dolgozatot Ohm összegyűjtött értekezései közé nem vette föl. Minthogy nincs kilátás, hogy Ohm eredeti kézírata most már napfényre kerüljön, Heller lt. gondoskodik arról, hogy a «Galvanische Kette» harmadik és utolsó láncszeme először magyarul, aztán *Ohm* nyelvén a tudományos közönség számára is hozzáférhetővé tételék.

Tapasztalati adatok az alsó végtag-állások fejlődéséről a gyermekkorban.

(Kivonat *Högyes Ferencz* június 19-én előterjesztett dolgozatából.)

1934 különböző korú és foglalkozású gyermek, serdülő és felnőtt, ép csontrendszerű egyént vizsgált meg a végből, hogy minő számbeli viszony szerint fordulnak elő a különféle alsó végtagállások. Az egyes eseteket a vizsgálatra részint saját gyermekorvosi gyakorlatából, részint bölcsődék, óvodák, elemi és középiskolák növendékeiből, továbbá munkások és katonák sorából gyűjtötte össze.

Az alsó végtagok állását, vagyis egészben vett formáját az határozza meg egyfelől, hogy milyen állásban van az alsó végtag három főrésze: a csomb, az alszár és a láb egymáshoz, másfelől az, hogy milyen állásba lehet hozni a kétoldali alsó végtagot egymáshoz. Különösen az utóbbi viszony adja meg az alapot, hogy az egyes egyéneknek az alsó végtagállás módját vagyis egészben vett formáját meghatározhassuk. E szempontból tekintve a dolgot, az alsó végtagállás három különböző főalakban mutatkozik. Ezek a következők: 1. *Szabályos vagy egyenes alsó végtagállás.* Ez esetben az egyenes fennálló helyzetben levő egyén össze tudja értetni úgy a térdét, mint a bokáját; hanyatt fekvő gyermeknél pedig a két alsó végtagot kinyújtva és egymáshoz értetve, úgy a térdek mint a bokák érintkeznek. Ez az alakja az alsó végtagnak, mely épnek és rendesnek tekinthető; 2. *gacsos alsó végtagállás,* midőn az egyenes fennálló helyzetben levő egyén csak a térdét bírja összeértetni, míg bokái távol állanak egymástól; az ilyen egyén, ha jár-kel, térdei surlódnak (surló térd) és a két végtag, ha együtt tekinti az ember, X alakra emlékeztet (X láb); hanyatt fekvő gyermeknél, ha az alsó végtagokat kinyújtjuk és egymáshoz értetjük, szintén csak a térdek érintkeznek, míg a bokák nem; 3. *dongás alsó végtagállás,* ha

az egyenesen fennálló egyén alsó végtagjait egymás mellé hozva, csak a bokáit tudja összeértetni, míg térdei távol maradnak egymástól. E végtagállásnál a bokák surlódnak és a két végtag együtt tekintve 0 alakot juttat az ember eszébe (0 láb). Mind a gacsos, mind a dongaszerű alsó végtag szabálytalan alsó végtagállásnak tekintendő; mind a kétféle végtagállásnál mind a kétoldali végtag többé kevésbé el van fordulva és egymáshoz való viszonyában is ferdülésesnek látszik.

Az alsó végtagok e három főállás-módjának egyetemes benyomását nem igen módosítja az, ha az összehasonlításnál azt is figyelembe vesszük, hogy az egyes egyének hogyan állanak a talpukon, egyenesen-e, vagy talpuknak inkább a belső vagy inkább a külső szélén: mindazonáltal e háromféle talpállás lényeges kiegészítője az egész alsó végtagállásoknak, melyekhez úgy látszik bizonyos szabályszerűséggel csatlakozik. Az egyenes és belső talpszélállás csatlakozhatik mind a három fővégtagálláshoz; a külső talpszélállás azonban csak a gacsos és dongás végtagállásnál található.

Égésben véve tehát az alsó végtagállásoknak nyolczféle változata fordulhat elő: I. 1. Összeérő térd és boka, egyenes talpállással (egyes alsó végtagállás, egyenes talpállással), ez a legszabályosabb alsó végtagalak. 2. Összeérő térd és boka, belső széli talpállással (egyes alsó végtagállás, belső talpszéli állással), ez már kevésbé szabályos alsó végtagállás. II. 3. Összeérő térd, szétálló bokák, egyenes talpállással (gacsos alsó végtag, egyenes talpállással). 4. Összeérő térd, szétálló bokák, belső széli talpállással (gacsos alsó végtag, belső széli talpállás). 5. Összeérő térd, szétálló bokák, külső széli talpállás (gacsos alsó végtag, külső széli talpállás). III. 6. Szétálló térd, összeérő bokák, egyenes talpállással (dongás alsó végtag, egyenes talpállással). 7. Szétálló térd, összeérő bokák, belső széli talpállással (dongás alsó végtag, belső széli talpállással). 8. Szétálló térd, összeérő bokák, külső széli talpállással (dongás alsó végtag, külső széli talpállással). A 3-tól kezdve a 8-dik változatig határozottan szabálytalan alsó végtagállás valamennyi.

A szerzőtől megvizsgált 4934 ép csontrendszerű egyén között:

I. *Egyenes, tehát szabályos alsó végtagállásúnak* talált 2196 egyént, tehát az összes megvizsgált egyének 45%-át, ezek közül 2090 volt rendes és 106 belső széli talpállású. Csak az előbbieket lehet teljesen szabályos alsó végtagállásúknak venni: így a vizsgált egyéneknek tulajdonképen csak 42·3%-a volt egészen szabályos alsó végtagállású, míg 2·7%-ánál az egyenes alsó végtagálláshoz az a hiba csatlakozott, hogy az illetők belső talpszélállásúak (lúdtalpúak) voltak.

II. *Gacsos alsó végtagállásúnak* talált 1700 egyént, az

összes megvizsgált egyéneknek tehát 34.4% -át, kik közül rendes talpállású volt 1021 egyén (60%), belső talpszélállású 580 (34.1%), külső talpszélállású 99 (5.9%).

III. *Dongás alsó végtagállásúnak* talált 1038 egyént, tehát az összes megvizsgált egyéneknek 21.1% -át, kik közül rendes talpállású volt 502 (48.3%), belső talpszélállású 360 (34.7%), külső talpszélállású 176 (17%).

Az összesen megvizsgált ép csontrendszerű egyének közül tehát 2738 (55%) teljesen szabálytalan alsó végtagállású volt, 106 (2.7%) kevésbé szabálytalan és csak 2090 (42.3%) teljesen szabályos alsó végtagállású.

A különben ép csontrendszerű egyének között tehát felénél több szabálytalan alsó végtagállás fordult elő.

A feltűnőleg kedvezőtlen számbeli eredmények okát keresi szerző és azt a statisztikai adatok további elemzéséből határozza meg.

A fentebbi 4934 megvizsgált egyénre vonatkozólag a vizsgálat adatait *kor* szerint állította össze és azt találta, hogy az első két év kivételével a 3-dik életévtől a 18. évig és azontúl a szabálytalan és szabályos alsó végtagállások egymáshoz való százalékos viszonya közel megegyező. Csak az élet két első évében mások a viszonyok. Újszülötteknél egészen a hat hónapos életkorig kivétel nélkül egy, tulajdonképpen szabálytalan alsó végtagállás: a dongás alsó végtagállás fordul elő. Egy—hat hónapos gyermekeknél (30-at vizsgált meg) kivétel nélkül dongás végtagállást talált. Az első életév 6—12-diki hónapjában a megvizsgált 35 gyerek közül csak 18 (50%) volt dongás végtagú és 17 (50%) már egyenes végtagú. 53 egy-két év között levő gyermek közül pedig csak 21 (39.9%) volt dongás végtagú és 25 (47.1%) egyenes, a többi 7 (13%) pedig gacsos. Hőgyes e statisztikai adatokból azt következteti, hogy az első világra hozott alsó végtagállás a dongás alsó végtagállás, a mely lassanként, a fejlődés természetes menete esetén, rendes, vagyis egyenes végtagállásba megyen által. Ha azonban a fejlődés rendes menetében zavarok támadnak, a dongás végtagnak rendessé változása megakad, sőt még a már rendessé vált alsó végtagállás is újra szabálytalanná, *gacsossá* változhatik. Ilyen, a fejlődést zavaró körülménynek veszi szerző azt, ha a gyermeket korán kezdik állítgatni, a mi az ő felfogása szerint a dongás végtagalak megmaradására vezet; ilyennek veszi azt is, ha a későn járni induló gyenge izomzatú vagy csontrendszerű gyermeket sokat és erőltetve jártatják, melynek szétartott végtagokkal erőszakolt jártatása gacsos alsó végtagállásra vezet. Az angolkór e szabálytalan alsó végtagállások keletkezésénél szerinte csak másodlagos szerepet játszik és legfőljebb a 2—6 év között szerepelhet.

Két éven felül, a gyermek és serdülő kor évein át a felnőtt

korig az évi arányszám a szabálytalan és szabályos alsó végtag-állások között úgy változik, hogy szűkebb ingadozási határok között ugyan, de mégis elég határozottan, a szabályos alsó végtagállás százalékos arányszáma kisebb, a szabálytalanoké nagyobb lesz. A két év alatt kifejlődött vagy megmaradt szabálytalan alsó végtagállásokhoz tehát újabb százaléka az egyenes alsó végtagállásoknak szabálytalanná változik, a minek okát szerző az előhaladó korban az alsó végtagok fokozottabb foglalkoztatására, a 2—6 év között pedig részben a netaláni angolkórra vezeti vissza.

Érdekes az a jelenség, a mely a serdülő korban az egyes alsó végtagállások százalékos viszonyaira vonatkozólag a tanulók és iparos inasoknál mutatkozik. 511 14—17 éves tanuló között 215 (42%) egyenes alsó végtagállású, 130 (25·2%) gacsos alsó végtagállású és 166 (32·8%) dongás alsó végtagállású volt; 674 szintén 14—17 éves iparos inas közül 273 (40·5%) egyenes alsó végtagállású, 285 (42·2%) gacsos végtagállású 116 (17·3%) dongás végtagállású volt, tehát a tanulóknál a donga, az iparos inasoknál a gacsos alsó végtagállás a túlnyomó. E jelenséget szerző a két nembeli ifjúság különböző testi foglalkozására vezeti vissza. A tanuló ifjúságnál a tornázás teszi a fő testi foglalkozást. Ez tehát úgy látszik, hogy míg az egyenes alsó végtagállást alig változtatja, a gacsos végtagállás arányszámát alábbszállítja, de a dongás végtagállást szaporítja. Iparos inasoknál, kiknél huzamosabb állás, teheremelés stb. teszik a fő testi foglalkozást, az egyenes alsó végtagállás százalékos arányszáma csekély mértékben csökken, a gacsos végtagállás pedig nő, míg a dongás végtagállás az ezen kornak megfelelő átlagos százalékarányt nem igen haladja túl. Szerző azon feltűnő jelenségből, hogy a tanulóknál a dongás végtagalak százalékos aránya nagyon felszáll és ez valószínűleg a tornázásra vezethető vissza: felhívja a figyelmet e körülményre és ajánlatba hozza, hogy a különféle tornagyakorlatoknak ide vonatkozó szerepe bővebb tanulmány tárgyává tétessék. a mennyiben úgy látszik, hogy a tornázás mai módjai a különféle alsó végtagállásokra különféle módon, némely végtagállásoknál határozottan kártékonyan hatnak.

Különbég mutatkozik maguknál az iparos inasoknál is az alsó végtagállásokban, a szerint a mint az iparos foglalkozás állással vagy üléssel jár különösen. 821 ez irányban megvizsgált iparos inas közül 604 álló foglalkozású iparos (asztalos, lakatos, kőműves, esztergályos stb.) inasnál egyenes alsó végtagállást talált 236 (39·1%), gacsos alsó végtagállást 242 (40%), dongás végtagállást 126 (20·9%) esetben; 217 ülő foglalkozású iparos inasnál pedig 104 (47·9%) volt egyenes végtagállású, 86 (39·9%) gacsos és 27 (12·2%) dongás; tehát úgy látszik, hogy ülő ipari foglalkozás mellett a szabályos alsó végtagállás

inkább megmarad az átlagos százalékarányban, mint az álló foglalkozású iparosoknál. Hasonló csökkenés mutatkozik az egyenes alsó végtagállás százalékos arányszámára vonatkozólag a felnőtt munkásoknál is, mint az álló foglalkozású iparosoknál. E statisztikai jelenségek szerző szerint arra hívják fel a figyelmet, hogy az iparos foglalkozás megválasztásában a serdülő kor kezdetén tekintettel kellene lenni az egyes egyéneknél tényleg fennálló szabályos vagy szabálytalan alsó végtagállásokra, a mennyiben a nehezebb testi foglalkozással járó álló iparos foglalkozást (asztalos-ság, lakatos-ság stb.) az egyenes alsó végtagállásúaknak, a könnyebb testi erőltetéssel járó ipari foglalkozásokat (szabóság, cipész-ség stb.) a gacsos vagy donga alsó végtagállásúaknak lehetne ajánlani.

Szerző felhívja a figyelmet, hogy ezen irányokban a statisztikai tovább kutatás nagyobb mértékben volna eszközözendő.

Értekezése második részében szerző a gyermek-mozgások időbeli fejlődését tárgyalja a csecsemőkortól kezdve, tekintettel különösen az alsó végtagok szabályszerű mozgásainak kifejlődésére; továbbá fejtegeti azt, hogy mikép keletkezhetnek a fentebbi szabályos és szabálytalan alsó végtagállások a fejlődés különböző idején, és igyekszik kimutatni az alsó végtag egyes anatómiai részeinek mechanikai szereplését a különféle alsó végtagállásoknál és kifejlődésüknél.

Adalékok Magyarország atka-faunájához.*

Az atkákat általában is még mindig igen kevésbé tanulmányozták; földrajzi elterjedésükre vonatkozólag pedig alig jelent még meg mindössze valami három vagy négy dolgozat. A mi Magyarország atka-faunáját illeti, az meg — egy pár elszórt és többnyire megbízhatatlan adatot leszámítva — mindeddig úgy szólván teljesen ismeretlen volt. Azért e dolgozat, a mely 114 magyarországi atkafaj jegyzékét, 2 új nem, 24 új faj és sok kevésbbé ismert faj leírását és részben rajzát is közli, egyaránt szolgálatot tesz a tudománynak általában, mind pedig Magyarország faunájának.

A földolgozott anyagot dr. Horváth Géza, a magyar kir. rovar-tani állomás főnöke bocsátotta a szerző rendelkezésére. Az anyag legnagyobb részét Horváth Géza, Chyzer Kornél és Biró Lajos urak gyűjtötték. A gyűjtemény, részint borszeszben, részint mikroszkópi készítmények alakjában a m. kir. állami rovar-tani állomáson van elhelyezve.

* Dr. Karpelles Lajos bécsi tanártól, (Math. és Term. tud. Közl. XXV. köt. 3. sz. 54 lap, 8 táblával). Budapest, 1893. Ára 1 frt.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» ez évi harmadik (szept. 15-iki) számában a közlemények sorát Várnai Sándor: Taine és a modern kritika című tanulmányának második, befejező része nyitja meg. Taine kritikai methodusának minden fény- és árnyoldalát az «Origines de la France contemporaine» egyesíti magában. Ebben indul Taine szelleme arra az új világokat hódító nagy újtára, melynek dicsőségében neve élni fog a késő századok ajkán; de ebben szenved hajótörést rendszere minden gyöngéje is. A mint a munka első részében az «ancien régime» dőzsölő nemességének életmódját az anekdotikus részletek és felvilágosító jog-esetek megdöbhentő apparatusával tárja fel; ép úgy okolja meg a mű második részében a forradalomra mondott kárhóztató verdiktjét, mely azóta merészen visszhangzott Európaszerte a conservativ eszmék táborában. Mint bölcsész, Taine az akarat determinismusának hive, és első öntötte tömör és plastikus jelszavakba azokat a mély reformeszméket, melyeket a naturalismus iskolája fölvetett. A vallás kérdésében a leg-részrehajlatlanabb kritikával szabja ki a tudás és hit határát; hangzatos, de üres materialista mehaphysikával nem törekszik a kettő közt kényszerű összhangzatot hozni létre; a mit óhajt, az csak az, hogy mindkét functió-kör tartsa meg magának módszerét és bizonyítékait. — Schneller István: «Aeschylus vallás-erkölcsi világnézete, Orestiaja alapján» című tanulmányát folytatja. Az erkölcsi életnek, és így az erénynek is termőtalaja: a család, mint a társadalmi élet és polgáriasodás összejtje. A név által egymással nem rokon személyek, a családi életben, nevezetesen a házasság megkötésénél egyesülnek először közös és benső, maradandó életszövetségre. Az érzéki embert vezérlő önzés ösztöne ezzel nyer korlátot; és minél következetesebben érvényesül ezen, a családi élet megalapításával adott elv, magában a családi életben: annál inkább győzedelmeskedik a szeretet az önzés felett, annál inkább emelkedik a természet alkotmánya fölé az ethikai életnek szentélye. Aeschylus erkölcsi álláspontjának emelkedett volta éppen abból tűnik ki, hogy ő a házasság kötésénél föltételezett személyi érték gondolatát határozottan érvényesíti az éniségnek amaz önző kitágítása ellenében, és következetesen alkalmazza azt a család minden egyes tagjára, és pedig azon czélból, hogy a családra, a házra erkölcsi javak háromoljanak. — Ferdinandy Géza: «A koronázás és közjogi jelentősége» című dolgozatának harmadik, befejező közleményében «a koronázási szer-tartásokról és jelvényekről», s «a koronázás közjogi jelentőségéről különösen a trónöröklés kimondása óta» értekezik, és arra a következtetésre jut: hogy a magyar király koronázásának, magyar államjogi jelentőségén kívül, még egy nagyfontosságú nemzetközi jelentősége is van, mert az 1723-ik. de még inkább az 1867-ik év óta, a mióta Magyar-

ország az osztrák örökös tartományokkal szorosabb összeköttetésbe lépett, a magyar király koronázása juttatja kifejezésre a magyar korona összes országainak állami egységét, és az osztrák császárságtól független, souverain állami voltát. — Heller Ágost cikke: «Természettudományok és philosophiai világnézet» azzal a kérdéssel foglalkozik, milyennek kell lennie annak a philosophiai világnézetnek, mely nemcsak ethikai és aesthetikai szükségleteinket elégíti ki, de a mostani természettudományok eredményeivel sincs ellenkezésben. Haeckel Ernő azon ünnepi beszédében, melyet 1892. oct. 9-én Altenburgban az osterlandi természettudományi társulat 75 éves jubilauma alkalmával tartott s mely nemrég «Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft» czím alatt jelent meg; sok szép eszmét pendít meg e tekintetben. s a mi eszme-menetének főirányát illeti, azt szerző ei is fogadja, de a beszéd hibájául rója fel, hogy az emberi lélek kedélyi és akarati oldaláról megfeleldeznek, s hogy másrésztől az emberi lélek történelmi fejlődését sem méltatja érdem szerint. Szerző axiomaként azt a tételt állítja fel, hogy a megalkotandó világnézet nem birhat objectiv érvénnyel, miként a tudomány-felállította tételek, hanem hogy többé-kevésbbé subjectiv tényezőktől is függ; úgy másrészt tekintetbe kell vennünk, hogy a világnézetnek kiterjedtebb feladata van, mint a tisztán tudományos meggyőződésnek, a mennyiben nem csupán a gondolkodási sphaerát kell kielégítenie, de lelkünk kedélyi sphaerájának is meg kell felelnie. — Lyka Károly befejező közleménye «A legújabb művészeti törekvések»-ről az individualismust a művészetben fejtegeti. Az individualismus tervezet nélkül alkot; pillanatnyi szeszély, röpke hangulat, egy inkább sejtett mint gondolt ötlet vezeti a művészt, ki emez érzéseinek korlátlanul odaadja magát, s keveset törődve még a logika szabályaival is, engedelmesen követi homályos, sejtelmes művészi érzéseit. Művében nekünk adja belső világának egy fellobbanó fényét, a melynek hatásával, eredetével ugyancsak keveset törődik. Közeledik a zenei improvizálás lélekállapotához, melyben érzéseinek hullámlásán kívül semmi sem vezeti. A cikk végén a művészet vázolt csaknem százéves fejlődési történetéből egy consequentiát von le, melyet a műtörténetírók rendszeren figyelmen kívül hagynak. Ez pedig a műtörténetírásnak egy oly doctrinája, melynek alapjait az egész műtörténetben megtaláljuk s a melynek lényege az, hogy: a művészeti irányok tartalmi, eszmei része a korszellemmel, a világfelfogással párhuzamosan, vele egyöntetűen változik; és hogy a művészeti irányoknál a technikai rész minden változása egyenes reakciója a megelőző irány technikájának. Csak a művészi felfogás e két részének — a tartalmának és technikainak — bemutatása adja meg egy kor művészeti fejlődésének igazi képét. S a művészetben oly fontos mind a kettő, oly mély kölcsöntartásban vannak egymással, hogy fejlődésük külön története is megérdemelné a helyet minden műtörténelemben. — P—s: «L o m b r o s o az asszonyi bűntettekről» czímen azt a nagyjelentőségű újabb művet ismerteti és kíséri kritikái

megjegyzésekkel, melyeket Lombroso és Jersero most adtak ki, mintegy zárkövéül annak az alapvető tudományos munkásságnak, mely az emberi társadalom élettanát annak jelenségeiből észleli és vizsgálja. A nagyhirű szerzők itt a bűntényt az asszony lelki és erkölcsi világában keresik fel, annak anomáliáit kutatják a tapasztalat és a tények fonalán. belemerülnek ösztönélete rejtélyeibe, nemi élete viszonyaiba és így konstruálják azt az eszményi büntetett nőt, a ki az «Uomo delinquente» jellegétől a legtöbb eltérést mutatja. Ennek az eltérésnek kiinduló-pontját már a normalis nő szervezetében felfedezik a szerzők, abban a színlelésben, őszinteség-hiányban, ámitásban és gondolat-elleplezésben, melynek ép úgy kellett az ő természetű asszony főtulajdonságának lennie, mint a hogy az önzés és vad erőszak a civilizálatlan ősférfi főtulajdona volt. Lombroso, mint a született büntetett típusának nagyhirű felfedezője, ez új művében nevezetes engedményeket tesz a sociologiai iskolának, mikor azt tanítja, hogy a büntett külső feltételei közvetlenül hatnak a büntettek előidézésére, s e szerint vannak alkalmi és passionátus büntettek. Mindkét iskola szélsőséget képvisel a büntető anthropologia és criminologia terén. A büntett sem nem oly biologiai tünemény, mely keletkezésének feltételeit az öröklött szervezet anatómiai típusában bírja, s a társadalmi és gazdasági élet alakulásaitól független, sem nem oly resultatum, melynek viszonylagos okai tisztán a társadalom statikájában keresendők, hanem itt is, ott is megvannak a maga kölcsönös föltételei, melyek kiegészítik egymást. — Az utolsó cikk: «Vázlatok a positivismus történelméből» dr. Buday Józseftől, az angol orthodox csoport szervezetét és tevékenységét ismerteti s a braziliai positivisták mozgalmait vázolja. — Az «Irodalom» rovatban: —r—d az «Archive de l' Anthropologie criminelle» két havonként megjelenő füzetéből Tarde: Biologie et Sociologie című cikkét ismerteti. —r—d a «Revue Philosophique» ez évi negyedik számának tartalmáról számol be és Koehler nagyérdekű tanulmányai mellett: «Pourquoi ressemblons nous à nos parents» — még Arriat: «De la méthode graphologique» című cikkéről szól. — A «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie» tartalmából pedig Petzoldt: «Einiges zur Grundlegung der Sittenlehre» (Staudinger: «Die Gesetze der Freiheit» című művének ismertetése) cz. cikke mellett, Barth: «Kritik der Grundanschauungen der Sociologie Spencer's» és Ehrenfels: «Westtheorie und Ethik» című tanulmányait emeli ki. —r—ó: a «Mind» 6-ik számát ismerteti. —n—d: Jász Géza «A fejlődés törvényei stb.» munkáját bírálja. —rn— Böhm Károly: «Az ember és világa» II. Rész című művéről ír. Dr. B. I. pedig Bernát István: Változások küszöbén. Socialpolitikai tanulmányok stb. című tanulmányát ismerteti és ajánlja mint alapos és figyelemre méltó művet.

2. A BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma, A nagy a l D á v i d a nem rég megjelent Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVI. kötete alapján *Bánfi Dénes és Beldi Pál bukásáról* értekezik.

Előbb Bánfi Dénesről szól. Nem írja le pályáját, hanem az elítéltetését megelőző évekből azokat a főbb mozzanatokát vizsgálja, melyek állítólagos vagy valószínű kapcsolatban vannak kivégeztetésével. Majd Béli Pál bukására tér át. Bánfi és Béli sem azért buktak, mivel Teleki volt akár politikai, akár személyes ellenségek. Bukniok azért kellett, mivel nagyravágásukat nem fékezheték s mivel büszkeségük tűrhetetlenné tette előttök azt a meglehetősen parvenu-kört, mely a gyanakodó és könnyen vezethető fejedelmet mintegy lefoglalta magának. — Jó b Lajos *A polgári házasság történeti megvilágításban* című tanulmányának befejező részét közli. E közleményben futólag foglalkozik a szláv népek, a skandináv országok és az észak-amerikai államszövetség házassági viszonyaival. Tanulmánya végén néhány megjegyzést tesz a Magyarországon küszöbön álló házassági jogi reform szempontjából. Szerző a szükségbeli polgári házasságot Magyarországra nézve föltétlenül elvetendőnek tartja. A kötelező polgári házasság behozatalát nemcsak a benne rejlő jogi és társadalmi szükségszerűség, hanem a magyar nemzetiségnek egységes kifejtése és a magyar államnak megszilárdítása is indokoltá teszik. Annak behozatala tulajdonképen hatalmi kérdésnek tűnik, melyet az államnak a különleges és a központfutó irányzatok ellen kell megoldani. — Egy névtelen író *Még egyszer a lelkészi congrua* címmel válaszol azon ismertetésre, mely a Budapesti Szemle júniusi számában «A lelkészi congrua ügye és a püspöki kar» című munkáról megjelent. Ebben az ismertető olyanokat állított, melyeket a névtelen írónak az igazság érdekében helyre kell igazítani. A névtelen bíráló e válaszra választ ad; s védi a bírálatában tett észrevételeit. — Alexander Bernát *Nemzeti szellem a philosophiában* címmel megkezdett tanulmányának befejező közleményét adja. — Pathy Károly Caballero F. *Előítélet* és fölvilágosultság című spanyol elbeszélését fordította le s az első közleményt adja belőle. A költemények között van Gyulai Pál *Lethe partján* című eredeti költeménye; és Heine *Ali Bey* verse Vargha Gyula fordításában. Csengeri János *Tandraink görög földön* című cikkében leírja azon tanulmányutat, melyet 30 tanár részint a Vallás- és közoktatásügyi ministerium, részint egyes szerzetes rendek anyagi támogatásával, részint teljesen saját anyagi áldozatai árán a mult iskolai év végén négy hét alatt tett Görögországban. Az *Értesítőben* Kabos E.: A koldusok, Alvinczy S.: A francia társadalom című munkák vannak ismertetve. Végül van a könyvészet.

3. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK harmadik füzeté dr. V á c z y J á n o s «Berzsenyi Dániel élete» című akadémiai jutalmat nyert munkájából egy fejezetet mutat be «A niklai remete» címen. Berzsenyi 1808-ban vált meg a Kemenesaljától, gyermekjátékainak s ifjúkori örömeinek e színhelyétől s Niklára költözött, Somogy megyének egy kis, de csinos falujába. Elzálogosított birtokait kiváltván, körül-

belől ezerkétszáz hold rétnek és szántóföldnek s a gombai hegyen vagy negyven holdnyi szőlőnek lőn urává. Napjai eleintén a gazdaság és gyermekeinek nevelése között oszlottak meg. Itt érlelődött meg benne lassanként az elhatározás, hogy verseit összegyűjtse s bírálatra beküldje Kis Jánoshoz és Kazinczyhoz. 1808 nyarán küldötte meg versei gyűjteményét Kishez, azzal a nyilatkozattal, hogy mivel az ő példaadásának s buzdításának köszöni a költészettel való foglalkozást, reá bízta műveit: tegyen velők. a mit akar; «nem bánja, ha azok kinyomatnak is, ha tűzbe vettetnek is». Kis János Kazinczynek adta át a gyűjteményt azzal a kérelemmel, hogy találjon módot a kinyomatásra. Kazinczy egész lelkesedéssel buzdította a költőt: «Tovább édes barátom, tovább a szerencsésen futni kezdett úton! Virág, Kis és Dayka, kiket elsőnek tart nemzetünkben minden, a kinek izlése van. örömmel fogadnak el szent koszorújokban». Egyszersmind ő maga tisztázta le a versek gyűjteményét. Berzsenyit mélyen meghatotta Kazinczy buzdítása; egy férfias szépségű levélben tett fogadást, hogy minden idejét nemzetének s a költészetnek fogja szentelni. *A műzsához* című ódája is Kazinczynek ez ösztönzésére és bátorítására czélloz:

Mély sugallásod kiemelt magamból,

Sátorod csendes kebelébe intett,

Hol Kazinczydnak keze szent örömmel

Nyujta borostyánt.

Kazinczy aztán szerte küldé Berzsenyi verseit a két magyar hazában; íróink s a műveltebb közönség ámulva néztek — mint valami meteor — pályája elé s valamennyien lelkesedve fogadták róla a hírt, úgy híven, hogy végre megérkezett az, a kinek jöttét néhány év óta már előre suttozták a beavatottak. Kazinczy nem győzte az egyes darabokat tisztázgatni, hogy mindenhová jusson belőlök legalább mutatóványképen. Kazinczy triásza (Vitkovits, Szemere és Horvát István) osztozott a széphalmi mester örömében s elragadtatással hirdette a bámulatos tehetségű költő hírét. Nemsokára Somogy megyének is tudomására jutott, hogy mily nagy kincset rejteget magában egyik határszéli kis faluja. Teleki László gróf, e megye főispáni helyettese Berzsenyit táblabíróvá nevezte ki, Sárközy István pedig nyilvános helyen Somogy költőjévé avatta. Mindenütt ünnepezt volt neve, mielőtt költeményei megjelentek. 1809 elején már Szemerénél volt Berzsenyi műveinek gyűjteménye. Kazinczy hallani sem akart a késedelemről. Szívesen feláldozta a múlt év utolsó hónapjait a versek tisztázására, javítása- és pótlására, csakbogy mennél előbb bámulhassa szerzőjüket nemzetünk. Javításait s pótlásait a költő szabad tetszésére bízta, hogy azokat elfogadhassa vagy elvethesse. Épen ezért Berzsenyi óhajtvá várta vissza a gyűjteményt. Csakhogy Szemeréhez nehezen tudott férközni; elmúlt egy év s Berzsenyi mégsem tudta megkapni saját művének kéziratát. Ez év különben egyike volt legveszélyesebb éveinek; hosszasan betegeskedett, csüggetteggé, komorrá lőn. A gazdálkodás folyamat a

francia hadjárat - okozta zavarok és izgalmak megakasztották. Kis János folyóiratot akart alapítani *Magyar Tárház* címmel, melyben Berzsényi verseit is közrebocsátani szándékozott. E vállalat azonban meghiusulván, Berzsényi újra foglalkozni kezdett műveinek önálló kiadásával. Fölkérte Kazinczyt, hogy ajánljon neki kiadót s egyszersmind elhatározta, hogy Pestre megy. Kazinczy triásza a legszívesebben s a tőle kitelhető legnagyobb előzékenységgel fogadta őt. Átvette verseinek csomóját is és kiadásukra nézve egyességet kötött Kis Istvánnal. Míg a kézirat a censor vizsgálata alatt volt 1811-ben, Berzsényit, ki már Pestre készült a kiadásra szükséges pénzzel, az a csapás érte, hogy a márciusi pátens a pénznek értékét egy ötödere szállította le; ő pedig épen vas megyei birtokát akarta kiváltani a zálogból. Háza is összedűlt s e sok csapás mélyen megrendítette a költőt. A pesti triász most arra törekedett, hogy a kiadás Berzsényinek semmibe se kerüljön; a lelkes Helmecezy a pesti, fejevári és zágrábi kath. papnövédekettől mintegy ezer forintot gyűjtött össze e célra. 1813 tavaszán jelentek meg aztán *Berzsényi Dániel versei*. De e kiadásban nem volt köszönet; Helmecezy, a költő híre és tudta nélkül, néhány jelzőjét és sajátos szólamát megváltoztatta. Így is a kötet a közönség s kivált az írói világ nagy tetszésével találkozott. Még Kisfaludy Sándort is elragadták a Berzsényi ódái s kiemelték melancholiája csendjéből; Sárospatak pedig azt hirdette, hogy nem ismer Berzsényihez fogható magyar lantost. Három évre az első kiadás után 1816-ban jelent meg a második kiadás, mely összesen mintegy tizenkét mű híján magában foglalja Berzsényi költői pályájának egész eredményét. Tehetsége innentől már nem mutat újabb emelkedést, csak másnemű fejlődést, mely épen oly szoros összefüggésben van a magánember életkörülményeivel, mint a mily elválaszthatatlan az ódaköltő Berzsényinek egyéniségétől. Azután mint magánembert igyekszik Váczy Berzsényit jellemezni. Kiemeli mennyire kevésbé ismerték kortársai is Berzsényit, kinek a gyakorlati élet iránt való erős érzéke irányította gondolkozását a családi életben, gyermekei nevelésében, sőt szellemi munkásságában is. — Kanyaró Ferencz «Régi magyar vitéz Kádár István énekéről» értekezik. Abból az ötletből, hogy Erdélyi Pál a Philologiai Közlöny márciusi füzetében e régi históriás ének legrégibb variánsát mutatta be, igyekszik megállapítani ez ének keletkezési idejét, melyet már Thaly Kálmán az 1660. évre határozott. Az értekező Szalárdy Siralmas Krónikájából kideríti, hogy Kádár István 1658-ban esett el Berettyó-Ujfalunál a tatárok ellen vívott csatában. «Kádár Istvánt magát is — úgymond a krónikás — főbe lőtték vala, úgy hogy a csata után eltakarítatásakor az agya koponyájából a nyílvasat ki sem vonhatták volna». Az énekből kitetszik, hogy Kádár Istvánnak, ennek a rabló portyázásból élő szabadlegénynek valahol Fülek és Szécsény körül volt szülőházaja; de az sem lehetetlen, hogy a szomszéd Gömörben, vagy Nógrádon, vagy Balassa-Gyarmaton kezdett vitézkedni. A török

határon merész portyázásaival már ott elhíresedett. Rákóczi hihetőleg a lengyel hadjárat idején fogadta magához, kinek azonban zsoldjával, hópénzével már ezután kevés ideig élehetett. Úgy látszik, a Bódva-melléki Szendrő várórságába osztotta be őket új ura. Innen az ónodi és győri vitézekkel gyakran ellátogattak 1657 őszén és 1658 tavaszán a dús Tiszamellékre és a szomszéd Eger gazdag tartományába. Nyár elején ő is csatlakozott a szendrői és ónodi vitézekkel a török hódoltságba becsapó fejedelmi sereghez. Kimúlása 1658 szept. 13. táján történt, közel ahhoz a helyhez, a hol most a vasúti híd visz át Berettyó-Újfalunál. Az emléket dicsőítő verset valamelyik falusi iskolamester szerezhette; a szerző nevét, mint az utolsó előtti stropha igéri, egyetlen variáns sem tartotta fenn a mi időnkig, nyilvánvaló bizonyosságuil annak, hogy mind többé-kevésbé romlott szöveggel van dolgunk. Művelődéstörténeti fontossága annyiban van, hogy ez igénytelen vers nagy hatást tett a kortársakra, sőt a népnek egész a legújabb időkig kedves olvasmánya volt. Kanyaró aztán összehasonlítja az Erdélyi Páltól editio princepsnek tartott Mihál Farkas-féle másolatot a Thaly-féle kiadás strópháival s amazt ehhez képest fogyatékosnak, nehézkesnek, — járatlan másoló művének tartja, elannyira, hogy maga a szöveg is érthetetlen. — Thúry József «Szilágyi és Hajmási históriája» személyiségének igyekszik helyet jelölni a történelemben. Toldy Ferencz a mondában feldolgozott eseményt 1454-re tette; Kardos Albert ellenben, ki e mondával tüzetesebben foglalkozott, annak a nézetének adott kifejezést, hogy a monda magva ősidőktől fogva élt a népben, s meg-megújulván, századok szerint más-más ruhába öltözött, mígnem a török harczok idején fölvette azt az alakot, melyben ránk maradt. Thúry most azt bizonyítja be, hogy Hajmási László is, Szilágyi Mihály is, meg a mondában szereplő szultán-leány is élő emberek voltak a XV. században, kikkel az elbeszélte történet valósággal megegyezett. Beregszói Hajmási László temesi főispán neve az oklevelekben is előfordul s birtokai érintkeztek a horogszegi Szilágyi Mihály birtokaival, ki tudvalevőleg Hunyadi Mátyás nagybátyja volt. Ez utóbbiról eddig csak annyit tudunk, hogy egyszer esett török fogságba 1460-ban s ekkor a szultán lefejeztette. A török történetírók szerint azonban, kik Szilágyit Kara Mikhál néven nevezték, bizonyos, hogy a rigómezei ütközet után (1448-ban) is volt egy esztendeig török fogságban, tehát a mondának igen is lehetett a hőse. Ekként a mondabeli esemény is nem 1454-ben, hanem 1449-ben ment végbe. A szultán-leányra nézve az a véleménye az értekezés írójának, hogy ezalatt nem lehet mást értenünk, mint I. Murád egyik fiának, Szaudsinak leányát, Katalint. Szaudsit apja 1385-ben lázadása miatt megvakíttatta; a szemvilágát vesztett szultánfi 1432-ben, két fiával és leányával Magyarországra költözött s Csanádmegyében, Szilágyi M. birtokai közelében nyertek Zsigmond királytól földeket. A leány, kit a nép Császáz Katalinnak nevezett, még 1452-ben hajadon volt s 1453—56 között ment

férjhez. Históriailag be van tehát bizonyítva, hogy Szilágyi és Hajmási 1448-ban estek török fogságba s ebből — a szultánleány közbenjárásával — 1449-ben szabadultak meg. A mennyiben tehát a Szendrői Névtelen éneke, illetőleg ennek latin eredetije a két hősnek konstantinápolyi fogságáról beszél, a mi pedig abban az időben (1453 vagyis Konstantinápoly elfoglalása előtt) még lehetetlen volt, abból az következik, hogy a monda akkor keletkezett vagy akkor öltött verses alakot, mikor a későbbi generatio már megfeledkezett arról, hogy az esemény idejében a szultánok még Drinápolyban székeltek s már csak a konstantinápolyi udvarról volt tudomása. — Ezután Belják B. Pál teszen «Megjegyzéseket a hunmonda kifejléséhez». Foglalkozik a hunmonda irodalmi feldolgozásaival, azután méltatja történeti becsét; tárgyalja azt mint hagyományt s nem mulasztja el vizsgálni költői és mythikus alakját sem. Megállapítja tartalmi terjedelmét s kimutatja ethnologiai eltéréseit. A magyar hunmonda történeti, hagyományos és költői elemeit különválasztván, arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a tulajdonképeni magyar hunmonda részleteiben vannak legendák, mythosok, helyi hagyományok s a nemzeti költő egyéniségéből fakadó eredeti mondák is. Mindezekben azonban nem a közölt adatok hitelességét kell első sorban kutatnunk, hanem az újabb hagyományi kutatások módszerével élve, a kor szellemi irányát, az uralkodó eszméket és a szellem eredeti felfogását s alkotási erejét kell keresnünk. Ne egyedül a tárgy. bárholnan van is véve, hanem a feldolgozásában kifejezett alakító erő érdekeljen minket első sorban. — Szeremley Barna közöl ezután «Egy labanczverset az 1681-iki országgyűlésről». Ez erősen katolikus színezetű vers az ország zilált állapotának a XVI. század jeremiádjaira emlékeztető siratásával kezdi. Kétségbeesve kérdezi: mit akar még a török, hova jut még a szerencsétlen nemzet? Keserű hangon támad Thököly és hívei ellen, mert meg nem elégedve az eddigi bajokkal, most ismét fegyvert ragadnak s a pogánynyal meg a francziával szövetségbe újabb romlást hoznak a hazára. Kárhoztatja eretnek hitüket, mely a magyar pusztulásának főkozója; sorban fölverseli ellenök azon érveket és vádakát, melyeket a kath. rendek Leopoldhoz intézett feliratukban a protestánsok ellen összeírtak. Különösen tiltakozik az ellen, hogy ők a szabadság védői volnának: ellenkezőleg ennek legnagyobb ellenségeit látja törekvéseikben. Felháborodással és dorgáló hangon szemükre hányja, hogy most, midőn a jó király, Leopold, betöltötte a nemzet régi vágyát, az országgyűlés, ellenkezéseik miatt, semmire sem mehet. Majd az eretnekség ismételt elítélése után hazafiúi lendületbe csap. s tiszteletreméltó felbuzdulással békére, egyetértésre inti honfitársait. Különben az egész vers tartalomban és formában meglehetősen gyenge termék. — Az *Adattár* rovatban dr. Illéssy János szolgáltat «Adatokat Pesty Gábor életéhez». A közölt levelekből kétségtelen, hogy Pesti nem csupán könyvei kinyomatása, hanem theologiai tanulmányainak befejezése végett is tartózkodott Bécsben.

E levelek az iránt is bizonyosakká tesznek bennünket, hogy ő ép úgy tartozott Ferdinandhoz, mint a Zápolya pártjához, vagyis hogy az ő korabeli tanuló ifjúnál szó se lehet még pártállásról, legalább komoly értelemben nem. Pesti levelei érdekes adatokat tartalmaznak még a hat nyelvű szótár szerkesztésére és nyomtatására vonatkozólag is. — «Hell Miksa leveleiből» itt találjuk a Prayhoz és Weisszhoz intézetteket 1770. és 1771. évből. — Nagy Iván «Barcsay Ábrahám levelezése feleségével» cím alatt egyik kevésbé ismert mult századi költőnk életrajzához szolgáltat becses adalékokat. Barcsay és felesége gr. Bethlen Zsuzsánna sűrűn leveleztek egymással, mert a férj hosszú katonai szolgálata évek során távol tartá a szerető házaspárt egymástól. Sajnos, hogy a sok száz levélből csak egy kis csomó, számszerint negyvenhárom maradt fenn; de ezeket tiszta magyarság jellemzi, szerkezetük rövid, tömött, világos és szabatos, daczára a gondolatok és érzelmek gyors és közvetlen leírásának. — Dr. K v a c s a l a J á n o s «A pozsonyi ev. lyceum kéziratárából» teszi közzé br. Wesselényi Miklós nyolcz levelét, melyek az 1813—1847. évekből irodalomtörténeti részleteket tartalmaznak; továbbá gr. Széchenyi Istvántól kettőt (1830. aug. 22. és 1844. febr. 16.), végre Kazinczy Gábortól és Berzsényitől egyet-egyet. — Kara Győző «Fábián Gábor levelezése»-nek közlését folytatja s az 1838. évtől 1874-ig terjedő levelezést teszi közzé. — Dr. Illéssy János «Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai» szerkesztésének történetét adja elő. — A *Könyvismertetések* rovatában Mérei Kálmán «Teleki László gróf Kegyencze» van bírálva. A füzetet, melyhez a II. kötet név- és tárgymutatója van mellékelve, Hellebrant Árpád repertoriuma zárja be.

4. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLÉ» 1893. szeptember havi füzetében K o h n D á v i d «Az olasz valuta története» című értekezésének harmadik közleményében az olasz valutarendezés gyakorlati keresztülvitelének fázisait: a valuta-kölcsön műveletet és az érczpenzforgalom előkészítését, valamint a kényszerfolyam megszűntét követő időszak egyes részleteit tárgyalja. A valuta-kölcsön kevésbé biztató kilátások között fogatosított. A legfőbb nehézséget az emissionalis piac és pénzhatalmak megválasztása s illetve megnyerése okozta. A francia pénzvilág ugyanis mind politikai, mind gazdasági okokból elutasító állást foglalt el a művelettel szemben. A Banca Nazionalenak azonban sikerült a kölcsön befogadására az angol piacot megnyerni, lebonyolítására pedig egy angol, francia és olasz csoportokból álló syndikatust összealkotni. A kibocsátás két részletben történt s eredménye, ha nem is fényes, teljesen kielégítő volt. A művelet tulajdonképi célját, a nemes fém beszerzését a syndikatus elismeréseméltó ügyességgel és teljes sikerrel hajtotta végre, úgy, hogy a hitelművelet lebonyolítása után a várt összeg, 517'22 m. lira arany és 82'18 m. lira ezüst állt a valutarendezés céljaira az olasz kormány-nak rendelkezésére. A valuta-kölcsön ügyének lebonyolításával párhu-

zamosan a kormánynak az ércpénzforgalom előkészítésén kellett munkálkodnia. A probléma két főirányban foglalkoztatta a kormányt: miként történjek a papírpénz kezelése, másrészt miként rendeztessék el az ércpénzre való beváltás? A papírpénz kezelése azért volt bonyodalmas, mivel az idő szerint négyféle papírpénz volt Olaszországban, ezeknek egymástól függetlenül való kezelése, kibocsátása, bevonása és kicserélése nagyobb apparatust, körülményesebb technikai ügyvitelt tett szükségessé. Hozzájárultak ehhez az új államjegyek gyártásával járó bonyodalmak. A valutarendezés előkészítésének még fontosabb része volt azonban az ércpénzforgalomra vonatkozó intézkedések megtétele. Gondoskodni kellett a beváltás technikájának előkészítéséről és szervezéséről. E tekintetben számos, az egész művelet kimenetére döntő befolyással bíró kérdést kellett megállapítani: hogyan, mily sorrendben történjek a különféle nagyságú jegyek beváltása? Hol és mikor? mily arányban történjek a beváltás arannyal és milyenben ezüsttel? A beváltásra vonatkozó összes körülmények tisztázása után, a kormány megállapodásait egy 1883. márczius 1-ki királyi rendeletben összefoglalva közzétette. Az ércfizetések megkezdésének napjára április 12-ike tűzetett ki és ezzel a kényszerfolyam, tizenhét évi tartam után, megszűnt. A kényszerfolyam utáni időszak első két éve, 1883. és 1884. a valutarendezés nagy munkájának szerencsés időszaka gyanánt jelentkezik. Az ércfizetéseknek újra felvétele — különösen a pénzpiacz általános viszonyai tekintetében — oly szerencsés körülmények között történt, hogy a beváltás arányai még a kormány várakozásainál is kedvezőbbek voltak. A nemes érczek ki- és bevétele mozgalma is rendkívül előnyös e két évben. A szerencsés viszonyok eredményeképp a váltó, sőt a rente árfolyam kedvezően alakul, a pénz is megolcsóbbodik, mit a külföldi tőke beáramlása is előmozdít. Szóval a valutarendezés nagy munkája zavartalanul folyik; az okok, melyek később a művelet sikerét elsodorták, még nem éreztetik hatásukat, a hibák, melyek a művelet elrendezésénél elkövetettek, még nem jutnak felszínre. E hibák legfőbbje az eltévesztett bankpolitika. Az olasz kormány, a nemes fémek túlságos elvonatásától való félelmében, nemcsak maga törekedett mentől magasabb ércztartalékot kötve tartani, hanem vakon pártfogolta a bankok ebbeli törekvéseit is, és a helyett, hogy a bankjegy-forgalmat törvényes határai közé visszaszorította volna, még megengedte a forgalom emelését, tág kaput nyitva ezzel a valutarendezés egyik nagy veszedelmének, a bankjegyekkel való inflationak. A szomorú fordulat a valutarendezés folyamában az 1885-diki gazdasági válsággal következett be. Az első rázkódtatás nyomán ismétlődő gazdasági krízisek, az általános pénzviszonyok kedvezőtlen alakulása, tetőzésül pedig az elhibázott bankpolitika következményei mind közrejátszanak, hogy a szerencsésen megindult művelet lejtőre kerüljön. A váltóárfolyam emelkedése, a rente beáramlása, a kereskedelmi mérleg szenvedő volta, a külföldön teljesítendő fizetések emelkedése, az

államháztartási mérlegnek újra megromlása mind a nemes fémek feltartóztathatlan kiáramlását s ezzel a monetarius viszonyok bomlását eredményezik. A bomlási folyamat ellen folytatott küzdelem — a fémkáramlás erőszakos megakasztása sikertelennek bizonyulván — mindinkább a jegyforgalom kérdésében összpontosul s a jegyforgalom újra szabályozásának s ezzel kapcsolatban a bankszervezet újjáalakításának szükségessége mind jobban áthatja a közvéleményt. A kérdés megoldása végett két javaslatot is nyújtott be a kormány a kamarának, de ezek egyike sem vált törvényté, miért is a bankok privilégiumát ideiglenesen meg kellett hosszabbítani 1891. jun. 30-ig. — Dr. Siposs Árpád *«A szénbányászat joga és a földbirtok»* című cikkének harmadik és befejező közleményében első sorban a különféle jogrendezések közgazdasági hatását tárgyalja. A közgazdasági hatástól, a szénbányászat fejlettségi és virágzási fokától váránk legfőképp feleletet arra a kérdésre: gyakorlati érték tekintetében melyik jogrendszerrel illeti meg az elsőség a másik felett, a kötött vagy a szabad szénbányászat jogrendszerét-e? Csakhogy a dolgok közelebbi vizsgálata meggyőz a felől, hogy a döntő szerepet e tekintetben a jogrendezéstől független tényezők, nevezetesen kedvező termelési feltételek játszószák. Innen van, hogy mindkét jogrendszer mellett különféle, fényes és kevésbé kedvező példák hozhatók fel. Azt a tételt állíthatjuk fel tehát, hogy a jogalkotás eleget tesz kötelességének, ha a jogrendezést akképp végzi el, hogy a termelési tényezők közrehatását mi sem gátolja; a megszokott jogeszmék és jogformák talaján épít; idegenszerű jogintézményeket nem erőszakol s a meglevő érdek-összeütközéseket lehetőleg simán intézi el. A tanulságok azonban, melyeket a különféle törvényes intézkedések vizsgálata nyújt, bányajogunk függő reformja körül értékesíthetők. Hogy e reform szükséges, azt épen szénbányászatunk bizonyítalan, elégtelen szabályozása mutatja. A joggyakorlatból vett példák ékesszólóan bizonyítják, hogy a vállalkozás helyzete mily bonyodalmas, mily bizonytalan a földbirtok jogaival szemben, oly jogállapot, mely csak káros visszahatással lehetett szénbányászatunk sorsára. A fejlődés tehát, mely az utóbbi évek során észlelhető, igazában inkább a mai jogállapot ellenére, az általános gazdasági haladás következtében létrejöttnek tekinthető. A gazdasági közérdek és a vállalkozás magánérdeke nyomatékosan szól a gyökeres reform mellett, a közszen lekötött állapota ellen. De ezzel szemben megvizsgálendő a földbirtokostól élvezett jog természete és a jogosult érdeke is. Tévedés hinni, hogy a jogalkotás a reform tekintetében a földbirtok javára kötve volna. Nincs oly törvénycikk, mely a széntelepek kizáró rendelkezési jogát a földbirtok részére biztosítaná, a mint nincs olyan sem, mely azokat a szabad vállalkozás tárgyaivá tenné. A törvényhozás tehát e részben nyílt kérdés előtt áll, melyet akár a szabad vállalkozás, akár a földbirtok javára szabadon oldhat meg. Jogi szempontból mindenesetre figyelemreméltó mozzanatok azonban egyrészt

az a tény, hogy a földbirtok 32 éve rendelkezik a kőszénnel, és hogy a hosszú idő óta fennálló tényleges állapot e jognak birtokát megszilárdította, másrészt jogfejlődésünk egyetemes iránya, mely a tulajdonjognak közérdekből korlátozását helyén valónak ismeri el, de méltányos kárpótlással annak részéről, a ki a korlátozás előnyeit élvezi. A korlátozás tehát itt is csak a jogérzet és az anyagi érdek sérelme nélkül történhetik. Annál nyomatékosabbak a következő nagy célszerűségi szempontok: a kézmű- és gyáripár felvirágoztatásának feladata, melyet a kőszénkérdés oly lényegesen érint; a jogegység megalkotása az erdélyi részek, a volt katonai határőrvidék és a társországok jogával szemben, valamint birtokviszonyaink alakulása, mely szempontok a szénbányászat szabadá tétele mellett szólnak. Birtokviszonyaink ugyanis — különösen a középbirtok rovására — az elaprózás felé fejlődnek, oly jelenség, mely a vállalkozás helyzetét, melynek így mind több és rendszerint értelmetlen földtulajdonossal kell egyezkednie, rendkívül megnehezíti. Mindezek eredményeként látjuk, hogy a jogalkotás részére többféle megoldási mód kínálkozik, melyek közül szabadon válogathat. A földbirtok javára oldhatja meg a kérdést akként, hogy mai rendelkezési jogát teljes tulajdonná változtatja át, az adományozást megszünteti s ezzel a szénbányászatot jó részben kiszakítja a bányajog köréből, vagy pedig akként, hogy a széntelepek mai lekötött állapotát fentartja, a jogi helyzetet a jogesélyek pontosabb szabályozásával tisztázzván. A szabad vállalkozás javára pedig vagy akként, s ez lenne a legüdvösebb megoldás, hogy a széneket szabad ásványokká teszi s megszünteti a fém, a többi égvényesek és a szénbányászat jogi rendezése közötti különbséget, a mi azonban csak a földbirtokos jóakarátú áldozatkészsége, joglemondása alapján történhetik, vagy pedig s ez gyakorlatilag inkább remélhető, az új javaslat szerint úgy, hogy a földbirtok rendelkezési jogát megszabott váltságdíj fejében szünteti meg. — A *«Közgazdasági havi krónikában»* Dr. F. J. augusztus hó nevezetesebb gazdasági eseményeit sorolja fel. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Dr. Fenyvessy József a Herschell-féle bizottságnak az indiai valuta-reform tárgyában tett jelentését ismerteti. A *«Statistikai Értesítőben»* dr. Kovács Aladár *«A gyermekápolás Franciaország közigazgatásában»* cím alatt mutatja be főbb vonásaiban a franciaia lelencz-ügy számszerű adatokkal megvilágított történetét. — A füzetet a *«Könyvszemle»* zárja le.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK III. füzeté szeptember elején jelent meg hét ívnyi terjedelemben. Első közleménye Budenz hagyatékából *az ugor alaktan* befejező szakasza, mely az ugor nyelvek *névragozását* tárgyalja. Egy előjegyzet megállapítja a mondathan álló névszónak functio-köreit, a többi cikk aztán azt vizsgálja, minő alakokat teremtettek az ugor nyelvek e functiókra, részint még hajdani egységük idejében, részint külön életük folytán. Főleg a helyviszony-

ragok vannak tüzetesen egybevetve és elemezve; a többi mondatbeli viszony kifejezése egyrészt ezeknek átvitelén alapszik, a tárgyesetet pedig *Ugrische Sprachstudien* című munkájában tárgyalta a boldogult szerző. — A második nagyobb közleményben Halász Ignác tárgyalja folytatólag az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdését, s ezúttal a *t* és *s* elejű szóegyezéseket állítja össze rövid megokolással. Ezekből kitűnik, hogy még az ugor kornál is régiebbek s már az uráli (ugor-szamojéd) alapnyelvben megvoltak a következő szók: *tegez, tudó, tud, tanul, tapod, tipor, tavasz, tesz, tő, toll, tűz, talál, te, ti, tő, csapni, ujj, az, ez, in, öl, száj, szó, szab, szop, szí, szép, szó, szív, szem, szén, szer, szürke, szid, szü, száraz, szárny, szőr, hab, hó, hét, húr*, stb. — Ezután Kalmár Elek-nek a helyesírás egyik napikérdéséről szóló értekezése következik: *az idegen szók írásáról*. Először is elemzi az erre vonatkozó akadémiái szabályokat s kimutatja a bennük rejlő következetlenségeket és kivált azt a határozatlanságot, melyet a «meghonosult» szókra nézve hagytak. Azután azt vizsgálja, hogy tényleg kik milyen írást követnek, s megállapítja, hogy «*napjainkban már az írói nép nagy része a nemzeties írást fogadta el*», vagyis így ír: *filozofia, fizika, civilizáció, telegráf* stb. Kifejti, miért nem lehet általános érvénnyel megállapítani, melyik szót tartjuk meghonosultnak s melyiket ne. A magyar szóval való pótolhatás megbízhatlan kriterium, mert «a legtöbb idegen szóval úgy vagyunk, hogy egy ember tudja magyarral pótolni, más pedig nem». «Éppen a pótolhatlan szavakon szoktuk legjobban érezni az idegenséget: *phonograph, analogia, paralyssalni*, míg megfordítva oly szavaink is vannak, melyeket könnyen tudnánk más magyar szóval helyettesíteni [pl. *pásztor* helyett *nyájör, juhász, kanász, gulyás* stb.], s mégsem vonhatja senki kétségbe meghonosultságukat». A használatnak régi-volta sem dönthet, mert «a legtöbbről ki tudhatja nyelvészeken kívül, hogy mióta élünk velök?» «Az sem tisztázott dolog, hogy mit kell közhasználat alatt érteni.» «Hogy meghonosultnak érezzünk valamely szót, az teljesen a személyes ízléstől és tapintattól függ... S hogy mire visz ez a szabadjára eresztett ízlés meg tapintat, mutatják a mai állapotok». — A kik idegenszerűen írják az idegen szókat, arra hivatkoznak, hogy másképp ejtjük őket s másképp hangsúlyozzuk, mint a magyar szókat. Pedig először is «merőben lehetetlen magyar beszédben az eredeti hangsúlyozást megőrizni, s minden efféle törekvés hiábavaló volna» (pl. *affaire*-ben, *parfum*-mel, *senator*-ok e helyett *afferben, partómmel, szenátorok*). Másodszor «csak önámítás az, hogy eredeti módja szerint ejtjük az idegen szót, önámítás még a latin szavakra is... Ha pedig nem ejtjük korrekt idegenséggel az idegen szót, akkor az a kiejtés semmiféle idegen nyelvnek nem sajátja, s így teljesen értéktelen, a mi nyelvünkre pedig mételey». Némelyek azért irtóznak a magyaros írástól, mert nyelvérzéküket sérti, ha *iurisprudentia* helyett *jürisprudenciát* látnak. De «éppen ez az irtózás mutatja, mily káros hatással volt már eddig

is az idegenszerű írásmód mi reánk. Mert mi okozza, hogy úgy fölháborodunk a magyaros íráson? súlyosan megsértett magyar nyelv-érzékünk? Korántsem; hanem éppen az illető idegen nyelvbéli nyelv-érzékünk. . . . Barbarizmusról itt csakis az illető idegen nyelv szempontja szerint lehet szó; nekünk magyaroknak a mi nyelvünk nem barbár és sajátságai nem barbarizmusok». «Attól sem kell félni, hogy a magyaros írás jobban fogja siettetni az idegen szó megtelepedését. . . . Sőt sokszor, mintsem magyarosan írjuk és annyira átalakítsuk az idegen szót (pl. *taille*: ruhaderék), inkább megfelelő magyar szó után fogunk gondolkodni». — Nyomós argumentum az is, hogy hiszen a nem latin betűs nyelvek szavaiban úgy sem tarthatjuk meg az eredeti írásmódot, már pedig ha ezt a görög, arab, orosz szókban nem tarthatjuk meg, minek tartsuk meg éppen a latin, francia szókban? ez csak következtetlenné és bonyolódottá teszi írásunkat. — Még azt is kimutatja a szerző, hogy minden nemzet honi módon írja a használt idegen szókat, csak a német írja az eredeti szerint; hogy tehát ez a szokás is — mint annyi más — egyszerűen *germanizmus*! — Mindezen okok tüzetes kifejtése után erre az eredményre jut a szerző: «Mint hogy az eredetis írás nyelvünk természetével meg nem egyezik, érdekeinek ártott és árt, kötelességünk ez idegen sallangtól mentül előbb megszüntetni magunkat s az egyedül helyes nemzeti íráshoz ragaszkodnunk. Itt az ideje, hogy azok a kevesek is, kik még a régi elvekhez ragaszkodnak, csatlakozzanak a jobbhoz, helyesebb és könnyebbhez. Ez az áramlat igaz magyaros érzékből fakadt, de nem túlzás, nem sovinizmus; nyelvünk természetének megfelel; logikailag helyes, gyakorlatilag könnyű. . . . Van eset, mikor a konzervativizmus nem konzervativizmus többé, hanem maradiság». — Kalmár cikkéhez kiegészítésül *Simon y Zsigmond* világítja meg a mai akadémiai szabályok káros hatását egyes példákkal és megjegyzésekkel. Ezek a szabályok példákkal «annyira megtevésztik az embereket, hogy még a teljesen meghonosult szókat is idegenszerűen írják: *gymnasium, collegium, professor, rector, telegraph, casino, chronika, correct, phylloxera, analysál, sauce, catholicus clerus*» (ezt a kettőt, ha nem volna is meghonosulva, *k*-val kellene írni az Akadémia szabályai szerint, nem pedig úgy, mint a B. Szemle írja). — Érdekes, hogy *Jókai* az idegen szókat többnyire hibásan írja. «Érdemes-e azzal vesződnünk, hogy a százféle idegen nyelvből került szókat százféle idegen betűzéssel írjuk, ha ez még legműveltebb s legképzettebb íróinknak sem sikerül?» Nyomós körülmény, a mit eddig nem vettek számba: hogy ragozó nyelvben az idegen szó semmiképp sem őrizheti meg eredeti alakját. «A magyar ragozás és képzés sokkal jobban megmagyarítja az idegen szót, mint a magyar betű. Akár *refraineket* írunk, akár *refréneket*, akár *dictiózást*, akár *dikciózást*: mind a két esetben magyarossá vált az idegen szó, s ezzel szemben az az egy-két idegen betű eltűnő csekélység». Sőt «*costumeöt, guitarrejt, chancejai*» határozottan sokkal barbárabb s korcsabb szó-

képek, mint *kosztümöt, gitárját, sánczai*», mert az első felük idegen, a másik pedig magyaros. — Van még külföldi helyesírási mozgalmakról is két közlemény a füzetben. Egyik a *francia akadémia helyesírási reformját* ismerteti. A francia akadémia az ő szótára új kiadását tervezi, s ez alkalommal a szótári bizottság a helyesírás egyszerűsítését javasolja, pl. a hajtott ékezet megszüntetését (tehát *assidument* stb.), az idegen eredetű szók következetes francziás írását (pl. *break, spleen* helyett *brec, spline* stb. mint már eddig is írják *rostbeaf, check* helyett *rosbif, chèque* stb.), az *y*-nak lehetőleg *i*-vel helyettesítését (*tipe, hiperbole* stb., mint már eddig is *analise, cristal* stb., továbbá *faiance* stb.), az *rh, th, ch*-ből a *h* elhagyását, a *ph* helyett *f*-et (*filosofie* stb. mint eddig is *fantaisie, flegmatique*), az *x* helyett szó végén *s*-et (*heureus, jalous, chevaus, chapeaus* stb.), az igenévben *-ent* helyett is mindig *-ant*-t (*présidant excédant*) stbeff. — Azonkívül említés van téve az amerikai *Philological Society* reformmozgalmáról, mely a rendkívül kényelmetlen angol helyesírás némi egyszerűsítésére irányul. E társaság már egyes módosításokban megállapodott s a congressushoz folyamodott, hogy a hivatalos kiadványok nyomtatóit utasítsák a javasolt egyszerűsítések alkalmazására. Az *ismertetések* rovatában, mely most nagy tért foglal, első helyen áll Misteli Ferencz baseli tanárnak s Akadémiánk kültagjának cikke a *nyelvészet fő problémáiról*, Giesswein Sándor hazánkfia ily című könyvéről, mely tavál németül is megjelent. (A bíráló szerint a szerző műkedvelő létere igen jól megoldotta föladatát, mely abban állott, hogy a nyelv eredetéről s az *egy* ősnyelv kérdéséről való kutatások eredményét népszerű előadásban összefoglalja.) — A szerkesztő ismerteti az Akadémia megbízásából készült új *tájszótár* első füzetét, melyet Szinnyi J. egyetemi professzor szerkeszt; dicséri a gondos és pontos szerkesztést, csak egyes szók értelmezésére és rokonítására tesz megjegyzéseket. — Zolnai Gyula méltatja és bírálja tüzetesen Balassa József-nek a magyar *nyelvjárások* osztályozásáról s jellemzéséről írt munkáját, mely az Akadémia kiadásában jelent meg a m. nyelvjárások téképevel. Viszont Balassa József bírálja Zolnai Gyulának a *Mátyusföld* nyelvjárásáról és Barta Józsefnek a *palócz* nyelvjárásáról szóló jeles tanulmányait. — Alexi György ismerteti *Mándrescu C. Simon* oláh nyelvész értekezését az *oláh nyelv magyar elemeiről*. Végre Jankó János ismerteti *Krohn Károlynak* egy *finn mesecsoport földrajzi elterjedéséről* szóló érdekes tanulmányát. A kisebb közlések közt a legfontosabb Setälä Emil-nek *Budenz Józsefről* írt nekrológja (kivonatban), melyben Budenz korszakos működésének méltatását, de egyszersmind módszerének mai állásponttól való igazságos bírálatát olvassuk. — Vasverő Rajmund egy csomó zürjén-votják szóegyeztést közöl pótlásul Budenz Magyar-ugor szótárához, a *kéreg, félni, csapni és héj* cikkekhez. — Munkácsi Bernát négy apróbb cikkben szól a vogul-osztják 2. személyrag *n* alakjáról,

a magyar kutyanek eredetéről, a vogul *hute* szóról s az *epe* különféle ugor neveiről. — K a l m á r E l e k fejtegeti *Arany János nyelvészkedésének* indító okait, s közli Gabelentz nézeteit a latin és görög nyelv tanításáról, a mondattani kategoriákról s az inductív nyelvtanításról, továbbá a nyelvek küzdelméről (hogy helyes ösztön vezeti azokat a nemzeteket, melyek nyelvüket terjeszteni iparkodnak). — Végül Simon yi Zs. magyarázza olaszból a *czimpa* és *csemelet* szókat.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1893. október 2-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, König Gyula, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tagok. — Acsády Ignác, Asbóth Oszkár, Csánki Dezső, Csengeri János, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, Koch Antal, Kunos Ignác, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Szigeti József, Szinnyi József l. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

162. Elnök úr a szünet után először egybegyűlt tagokat melegen üdvözlí s az ülést megnyitja.

163. Elnök úr jelenti, hogy az ez idei **Széchenyi-ünnepen** tartandó előadásra, — miután az osztály részéről előzetesen fölkért tagok e megbízatást nem fogadhatták el és az idő rövidsége miatt sürgősen kellett intézkednie — **Vécsey Tamás** r. tagot kérte föl, ki is késznek nyilatkozott «A magyar jog fejlődése Széchenyi óta» című előadását a jövő február hónapban rendezendő ünnepen megtartani. Elnök úr kéri ez intézkedésnek jóváhagyását. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

164. Főtitkár bejelenti **Hantken Miksa** r. tagnak, a palaeontologia kitűnő búvárának június 26-án és **Vajkay Károly** l. tagnak, a magyar jogászkar egyik díszének augusztus 15-én bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul e nagyérdemű két tagjának elhunytát s fölhívja a III., illetőleg az I. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

165. **Du Bois Reymond** kt. megválasztatásáért köszönetét fejez ki. — Tudomásul van.

166. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr megküldi a **mértékek és mérőeszközök hitelesítéséről** szóló új **törvényjavaslatot**, véleményvadás végett. — Kiadatik a III. osztálynak.

167. Ugyanaz a **magyar vasipar történetére** hirdetett pályázat jutalomdíjához a kilátásba helyezett 500 frtot utalványozza. — Köszönettel vétetik.

168. A Gróf **Andrássy Gyula szoborbizottság** elnökének azon kérelmét, hogy a pályázó szoborminták az Akadémia dísztermében állíttassanak ki közszemlére, elnök úr már előzetesen teljesítette, mi is helyeslőleg tudomásul vétetik.

169. Révai Miklós nagy-szent-miklósi emlékének augusztus 25-én végbement leleplezési ünnepére meghívót és magán az ünnep napján üdvözlő sürgönyt küldött a rendező-bizottság a m. t. Akadémiához. — A főtitkár jelentése, hogy az ünnepen az Akadémiát Szentkláray Jenő lt. képviselte, ki ugyanakkor az Akadémia nevében beszédet is mondott, helyeslőleg tudomásul vétetik.

170. Szathmármegye meghívja az Akadémiát gr. Széchenyi István arczképének október 5-ikén végbemenő ünnepies leleplezésére. — A meghívás köszönettel vétetik s az Akadémia képviselőjére Zichy Antal tt. kéri föl.

171. Csanádmegye főispánja, a vármegye s a megyei történelmi és régészeti társulat nevében, fölkéri az Akadémiát, hogy Csanádmegye történelmi monographiájának (legalább is az Árpádház kihaltaig) megírására pályázatot hirdessen, az íróval a szerződést kösse meg s a monographiát bíraltassa meg. A megyének e célra mintegy 6000 ft áll rendelkezésére. — Az átirat örvendetes tudomásul vétetik és jelentéstétel végett kiadatik a II. osztály útján a Történelmi Bizottságnak.

172. Olvastatik Szamota István úr jelentése külföldi tanulmány-útról. — Örvendetes tudomásul szolgál.

173. Ezzel kapcsolatban indítványt tesz a főtitkár, hogy a Schlágli szőjegyzék kéretnek el, rövid idei használatra, tanulmányozás és esetleges többszörösítés végett. — Elfogadtatik.

174. A főtitkár bemutatja a szeptember 30. határidőig érkezett pályaműveket:

1. Gróf Teleki-jutalom (szomorújátékok). — 1. Két királyné. Tragédia 5 felv. Jelige: Jászai, Hegyesi. — 2. Az áruló. Szomorújáték 3 felv. Jelige: Csak előre! — 3. Ahasvér. Drámai költemény. Jelige: Kél és száll a szív viharja stb. — 4. Haza. Tragédia 5 felv. Jelige: Első a haza. — 5. A szerelem áldozata. Szomorújáték. Jelige: Ne simogasd a tigrist. — 6. A sötét napok. Tört. tragédia 5 felv. Jelige: A jutalom. — 7. Bánfi Dénes. Tragédia 5 felv. Jelige: Igazságos ítéletet. — 8. Bosnyák Anna. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Az anyaszeretet démoni erőt adott stb. — 9. Kunyi. Tört. szomorújáték 5 felv. Jelige: Többet észszel, mint erővel. — 10. Und. Tragédia 5 felv. Jelige: Haza és szerelem. — 11. Robusti. Tragédia 5 felv. Jelige: A népszabadság, melynek hive volt stb. — 12. Vak szerelem. Szomorújáték 3 felv. Jelige: Hazádnak rendületlenül stb. — 13. Alfio. Tragédia 5 felv. Jelige: Amaretsapere stb. — 14. Sejanus. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Kegyencz. — 15. Ilona. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Nincs nő, ki ha érzelmet gerjesztett stb. — 16. Zách Feliczán. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Rettenetes az asszony bosszúja. — 17. A martalóczok. Tragédia 4 felv. Jelige: nyelvében él a nemzet. — 18. A trónért. Ered. tört. szomorújáték. 5 felv. Jelige: Egy férfiert eladnád trónodat. — 19. Vértanuság. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Csalódás a véges vég. — 20. Fra Girolamo. Tragédia 5 felv. Jelige: Ave Maria! — 21. Az elhagyott. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Holt tested itt van stb. — 22. Az apa. Dráma négy felv. Jelige: Küzdés volt élete. — 23. A pogányság bukása. Tragédia 5 felv. Jelige: Istenért és hazáért. — 24. Zoltán. Tragédia 5 felv. Jelige: A napnak alkonya, a fénynek árnya van. — 25. Zrinyi Péter bán. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Sors bona nihil aliud.

2. Gróf Karátsonyi-jutalom (vígjátékok). — 1. A könnyelműek. Vígjáték 3 felv. Jelige: A szinpad az élet tükre stb. — 2. A mátkapárok. 3 felvonásos szalon-vígjáték. Jelige: Szerelmi házasság: mennyország stb. — 3. A hozományvadász. Vígjáték 3 felv. Jelige: A ki másnak vermet ás stb. — 4. Divat és sport. Vígjáték 4 felv. Jelige: Birálatot. — 5. Fenyvesek alatt. Vígjáték 3 felv. Jelige: Olga. — 6.

A kunsági bicskás, vagy ki a legény a csárdában. Vigjáték 4 felv. Jelige: A kunsági bicskás stb. — 7. Mégis apáca lesz. Vigjáték 4 felv. Jelige: Mégis apáca lesz. — 8. Gyermejkjáték. Vigjáték 3 felv. Jelige: Csak rajta. — 9. Tíz év múltán. Vigjáték 4 felv. Jelige: Mutamur.

3. **Gróf Nádasdy-jutalom** (költői elbeszélés). — 1. Kemény János szerelme. Jelige: Nézd el mindezekben Keménynek dolgai stb. — 2. A vén kurucz és a vén labancz. Jelige: Beh szomorú idő fordult a magyarra stb. — 3. Botond párbaja. Jelige: Ce qui est déferé, encôre n'est pas perdu. — 4. A népboldogító. Jelige: Tettel és nem szájjal stb. — 5. Az árva-fiú. Jelige: Elmúlt az idő stb. — 6. Varga Péter. Jelige: Szegény ember dolga csupa komédia. — 7. Argirus. Jelige: Örök, halhatatlan stb. — 8. A jött-ment. Jelige: . . . küzdj és bízva bízzál! — 9. Falu rózsája. Jelige: Vagyok olyan legény mint te. — 10. Argirus. Jelige: A mi szép a múltban stb. — 11. Babonás Magda. Jelige: Ma vagy holnap.

4. **Farkas-Raskó-jutalom** (hazafias költemény). — 1. Magyarország 1000-ik tavaszán. Jelige: A bölcs, ha gondolkodik stb. — 2. Hazaszeretet. Jelige: Serpit humo. — 3. Egyetértés. Jelige: Nyelvében él a nemzet. — 4. A felébredt óriáshoz. Jelige: Ébredj nagy álmodból stb. — 5. Régi honvédek. Jelige: Szuronyt szegezz elsö. — 6. A szabadság templomában. Jelige: Et voluisse satis est. — 7. Az én bálványom. Jelige: Kegyeld a multat. — 8. A haza veszedelme stb. Jelige: The glance melancholy stb. — 9. Itthon. Jelige: Ormány-ság. — 10. Márczius 15-ére. Jelige: Régi dalt régi dicsőségről. — 11. A mi királynénknak. Jelige: Rendületlenül. — 12. Hajnalhasadás. Jelige: Tova még, tova még stb. — 13. A hazai idegenajkú nőkhöz. Jelige: Honleány, óh szeresd hazádat. — 14. Hunyadi Mátyás menyasszonya. Jelige: Ha ég a szív stb. — 15. M. kir. hymnus. Jelige: Farkas-Raskó-díj 100 frt. — 16. Átok. Jelige: Hazám, ha köll — érted meghalok. — 17. A két Drágfi. Jelige: Ha mégy csaták elébe stb. — 18. Maradj magyar. Jelige: Maradj magyar. — 19. Budapest legnagyobb diszpolgára. Jelige: E vers kitüntetésével stb. — 20. Etele örökében. Jelige: Emlékezzünk régiekről stb. — 21. Temetőben. Jelige: Mulóság. — 22. Kivándorló hajók. Jelige: Amerika. — 23. A «Replica» dióhéjban. Jelige: Államiságunk harcza stb. — 24. Új ezredév. Jelige: Várd örömmel a szép derült ünnepet. — 25. Millenium. Jelige: Talpra magyar. — 26. Hazám. Jelige: Szent a föld itt stb. — 27. Hazafias dal. Jelige: Ki innen! stb. — 28. A magyar nyelv. Jelige: Szegény az többé nem lehet stb. — 29. Magyar dal. Jelige: Tied vagyok... — 30. Magyar király-himnusz. Jelige: A királynak hosszú életet stb. — 31. Szózat. Jelige: Hol tiszta honfiszteret stb. — 32. Vértanúink. Jelige: Megfogyva bár, de törve nem. — 33. A pénz. Jelige: Azelőtt a pénz a hazáért stb.

5. **Bézsán-jutalom** (a magyar drámairolalom története). — 1. A magy. drámairolalom története a legrégibb nyomokon egész 1867-ig. Három kötet. Jelige: Ah, mily gyors szárnyakon tűnő stb. — 2. A magyar drámairolalom történetének tervrajza és mutatónyfejezete. Jelige: Mas vale tardeque nunca.

6. **Gorove-jutalom** (az ujkori aesthetika története). — 1. Az ujkori aesthetika története Kantig. Jelige: Es mag die empirische Exposition stb.

7. **Vitéz-jutalom** (az 1707. évi ónodi országgyűlés). 1. Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. Jelige: Omnia si perdas, famam servare memento.

A jeligés levelek a szokott módon, közös borítékban, lepecsételve az irattárba helyeztetnek; a pályamunkák az illető osztályokhoz

tétetnek át; a «Küzdjél bátran, legyen erős hited stb.» jeligéjű költemények, a szerző neve meg levén rajtuk nevezve, egyszerűen mellőztetnek.

175. A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi adományából hirdetett jutalomra (a közvetítő kereskedés szerepe) pályamunka nem érkezett be. — Tudomásul van.

176. A főtítkár jelenti, hogy Semsey Andor ig. és lt. 100.000 frtos pályadíj-adományának IV. részletét befizette és néh. id. Sréter Klára 500 frtot hagyományozott a m. tud. Akadémiának. — Tudomásul vétetik.

177. A könyvtár részére érkezett ajándékok közül bemutattattak: a) A földmív. miniszteriumtól: Jelentés 1892. évi működéséről. — b) A közös pénzügyminiszteriumtól: Wissensch. Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina. I. és Römische Strassen in Bosnien und der Herzegowina. — c) Az olasz közoktat. miniszteriumtól: Galilei munkájának III. köt. 1. r. — d) A francia külügyminiszteriumtól: Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs et ministres de France à Naples et à Parme. — e) Néh. dr. Gárdos János hagyatékából 53 különféle munka. — f) Goldziher Ignác r. tagtól: Der Diwan des Garwal B. aus Al-Huteja. — Köszönettel vétetnek.

178. Bemutattatik az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke.

179. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr BEÓTHY ZSOLT és KÖNIG GYULA r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Hellebrant Árpád úr utazási jelentése. Az 1892-ki nyár folyamán ismét tanulmányutat tettem az Irodalomtörténeti Bizottság megbízásából és segélyével, s hét heti utazásom alatt következő németországi és hollandi könyvtárakban dolgoztam. A krakkói egyetemi és hg. Czartoryski, boroszlói egyetemi és városi, lipcei egyetemi, wolfenbütteli hercegi, darmstadti nagyhercegi, frankfurti városi, erlangeni egyetemi, augsburgi városi, müncheni kir. udvari és egyetemi, salzburgi sz. Péterhez címzett benczés, bécsi egyetemi, utrechti és leydeni egyetemi, haagai kir. könyvtárakban.

Kutatásom közben 228 nyomtatványt találtam, melyek közül 189 eddig teljesen ismeretlen volt, s melyek csak most kerültek elő, 39 pedig olyan, melyeknek hiányos címét Szabó Károly ismerte.

A művek megjelenési évét tekintve

az 1500-ig terjedő időszakból	9 munka van,
1501—1600-ig	» » 50 » »
1601—1700-ig	» » 132 » »
1701—1711-ig	» » 37.

E 228 nyomtatványnak nagy része az iskolai disszertációkra esik. De vannak becsesebb dolgok is. Mint kiválóbbakat a következőket említhetem: Michael de Hungaria Sermones-einek 8-féle 15. száz. kiadása, melyek mind hollandi nyomdából kerültek ki. Constitutiones

synodales almae ecclesiae Strigoniensis. XV. hely és év nélküli kiadása, mely Széchy Dénes érseksége alatt, valószínűleg 1449-ben tartott esztergomi zsinat végzéseit tartalmazza. A pannonhalmi benczések velenzei 1506-ki breviariuma, Georgievicz Bertalan két franczia munkájának 1544. antwerpeni kiadása. A brassói szül. Ostermaier Györgynek négy kisebb munkája Tübinga 1557—58. Janus Pannonius munkájának 1559-ki paduai kiadása, Draskovics György pécsi püspöknek a tridenti zsinaton tartott beszéde. Padua, 1562. Ilosvai Benedeknek gr. Nádasdi Ferencz esküvőjére írt epithalamionja Krakkó 1571. Verancsics Antalnak Rudolphhoz intézett beszéde, midőn ez 1572. szept. 21-én a koronázásra Pozsonyba érkezett. Velence 1572. Szegedi Lőrincz psalmi LL. carmine elegiaco conscripti Wittenberg 1597.

A XVII. századból főlemlítésre méltó Nádasdi János nyolcz munkájának 11 kiadása. Sartori János thorni tanár elnöklete alatt tartott dissertatiói.

Ez alkalommal röviden szólni akarok kutatásomnak eddigi eredményeiről. Az irodalomtörténeti bizottság az 1890. évi decz. 6. tartott ülésében megbízott a Régi Magyar Könyvtár III. kötetének kibővítésével. En ugyanez év december havában fogtam munkához s mostanáig 1822 nyomtatványról vettem címmást. Ebből az eddig ismeretlen s általam feltalált nyomtatványokra esik 1333. Szabó Károly hiányos czéduláiból 484-et egészítettem ki, megjelölvén mindegyiknél a példányok hollétét. Ha ehhez hozzáadjuk Szabó Károly kész czéduláit, melyek 2017-et tesznek ki, úgy az összes anyag 3839 czédulára megy.

Ennyit a sajtó alá rendezendő munkához gyűjtött anyagról.

Áttérek most egyéb adalékokra, melyeket utazásom alatt találtam, de a melyek nem tartoznak e munkához. Így megemlítésre méltónak találok a darmstadti nagyhercegi könyvtárban levő *«thesaurus picturarum»* című kézirati gyűjteményt, melyet Lamb Márk egyháztanácsos állított össze 1572—1620-ig, s mely legnagyobbbrészt írott, de egykorú nyomtatott részeket is tartalmaz s kéziratzsokkal, aquarelfestésekkel, fa- és rézmetszetekkel van díszítve. A mintegy 32 kötetből álló gyűjtemény négy vaskos kötete *Ungarica* címet visel, s a nevezett időszakra, Magyarországot illetőleg, hecses anyagot foglal magában.

Végül két nagyérdekű nyomtatvány került elő kutatásaim közben. E két nyomtatvány két eddig teljesen ismeretlen magyar énekeskönyv. Nagybecsű mind a kettő; mert nemcsak énekes könyveink történetére, hanem a XVI. századi magyar irodalomtörténetnek egyházi énekköltészetére is nagy fontosságú forrásul tekinthetők. Az egyiknek címe a következő: *A Keresztyeni Gyülekezetben Való Isteni Dicseretek Egyben Szedőgettek, Es Mostan Nyomtattattak vyonnan eregbitetek, es emendallattak L. F. által.* (Fametszet). *Varadon. Nyomtatot Raphael Hoffhalter, Anno M. D. Lxvj.* Az egész mű 166 számozott negyedrétű lapból és 1 szlan levélből áll. Egyetlen példánya a wolfenbütteli hercegi könyvtárban van meg.

A másiknak a címe ez : *Enekes könyv melyből szoktanac Az Vrnac Diczeretet mondani, az anya szent egyházban, es keresztyeneknek minden gyűlékzésében, mostan vjabbán égben szedegettetott, es megőregbítettött, Sz. Gergel általa meg emendáltott... Debre-czembe Nyomtatta Komlos Andras. Anno M. D. LXLX (1569.)*

Ha tekintetbe vesszük, hogy az eddig ismert legrégebb énekes könyv Gálszécsinek négy levélnyi töredékét nem számítva, Huszár Gálnak Comjátiban 1574-ben nyomtatott isteni dicsérek című énekes könyve, kétszeresen fontos az itt említett 1569-ki énekes könyv, mert öt évvel régebb; másrészt megtudjuk, hogy Szegedi Gergely, kit eddig mint énekszerzőt ismertünk, egész énekes-könyvet adott ki, mely, a mennyire a kezem ügyébe esett későbbi énekeskönyvek némelyikével összehasonlítottam, forrásul szolgált a későbbieknek. A XVI. századi leg-híresebb énekszerzők művei előfordulnak benne. Így Batizi, Huszár Gál, Szegedi Gergely és Lőrincz, Melius Péter, Chassee Miklós, Mágócsi Gáspár, Somogyi Péter, Németi Ferencz, István deák, Pap Benedek, Ludovicus vannak szerzőkül megnevezve a versfőkben.

Végül becses ez énekes könyv azért is, mert az eddig Szabó Károly által Huszár Gálnak tulajdonított csonka példányról, mely az Akadémia könyvtárában van meg, biztosan megállapíthatjuk, hogy az nem Huszár Gálé, hanem ugyanezen Szegedi Gergely énekes könyvének egy másik kiadása.

2. Szamota István úr jelentése tanulmány-útjáról. — A Vallás-és közoktatásügyi és a Belügyminiszterium, valamint a Magyar tudományos Akadémia ösztöndíjai által támogatva, folyó évi ápril. 12-én öt havi tanulmányútra indultam Oroszországba, Ausztriába és Németbirodalomba. Utamban a következő könyv- és levéltárakat látogattam meg. Varsóban az egyetemi, a Krasinski, a Zamoyski és a róm. kat. érseki szeminárium könyvtárakat; Varsó közelében Wilanowban a Potocki könyvtárt; Szentpétervárott az akadémiai, a császári és a főtábornoki könyvtárakat; Moszkvában a Rumjancov könyvtárt, az orosz külügyminisztérium levéltárát és a császári kincstárt; Kievdn az egyetemi könyvtárt; Lembergben az Ossolinski és Pawlikowski könyvtárakat; Krakkóban a Jagello, az akadémiai és a Czartoryski könyvtárakat; Boroszlóban az egyetemi, a városi és a róm. kat. székeskáptalani könyvtárakat; Prágában az egyetemi és múzeumi könyvtárakat; Münchenben a királyi könyvtárt; végül Schwazban (Tírol) a ferenczendiek könyvtárát, Schláglben pedig a premontreiek könyvtárát.

Munkálkodásom eredménye két főcsoportba osztható, ú. m. könyvésztire és nyelvésztire. A mi a magyar bibliográfiát illeti, különös tekintettel voltam Szabó K. Régi magyar könyvtárának két első kötetére és a nemsokára megjelenendő harmadik részre, továbbá kiváló figyelmet fordítottam a magyar történet bibliográfiájára, végül összeállítottam az orosz folyóiratokban megjelent magyar vonatkozású cikkek jegyzékét.

A Régi magyar könyvtár első kötetéhez tartozó művek közül fölemlítendők: Murmelius latin-német-magyar szótára, mely 1533. nyomtatott Krakkóban; mivel a magyar nyelvnek eme legrégibb nyomtatott szótára, mely 3600 szót foglal magában, nálunk teljesen ismeretlen, ez okból az egészet pontosan leírtam.

A Régi magyar könyvtár második kötetéhez a glagolita, ó-szláv és tót nyomtatványok szolgáltatnak néhány becses adatot. A magyar történet bibliográfiájához számos svéd, dán, lengyel és cseh nyelvű könyvek és rőpiratok járulnak. A nem bibliografiai részből kiemelendők: a moszkvai Kremlben levő 63 magyar zászlónak és szalagjaiknak pontos leírása, továbbá a schlägli magyar szójegyzék a XIV. század végéről.

A schlägli régi magyar szótárt dr. Vielhaber Gottfried az ottani premontrei rendház könyvtárnoka 1890. szept. 2-án fődözte föl és folyó évi július havában megmutatta dr. Horváth Balázsnak, kinek szíves figyelemzésére Schläglbe utaztam és a nevezett szótárt egész terjedelmében lemásoltam. E vocabularium 2500 szót, tehát épen kétszerannyit foglal magában, mint a beszterczei szószedet, melyhez a beosztásra nézve egészen hasonló, csak hogy a schläglinek úgy a latin, mint a magyar ortográfiája sokkal jobb. A beszterczeiben elő nem forduló szócsoporthoz a következők: Isten és a világegyetem, időjárás, testrészek, lelki és testi tulajdonságok, egyházi és világi méltóságok, hang- és játékszerek, betegségek, mesterműszók, igék, mellék- és számnevek, ezenkívül a többi fejezetek is sokkal terjedelmesebbek.

Végül engedje meg a mélyen t. Akadémia, hogy őszinte köszönetemet fejezzem ki szellemi és anyagi támogatásáért, melylyel tanulmányutam sikerét hathatósan előmozdítani kegyeskedett. — Budapest, 1893. szeptember 25-én.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

IV. KÖTET.

1893. November 15.

11. FÜZET.

A magyar nemzet fejlődése az Árpád-házi királyok alatt.*

A XIII. század vége felé hajlott. Beállott az ős, a tél: a hadjáratra nem kedvező idő, és III. Endrét nagy csapás is érte. Anyja, Tomasina, a ki aggódó, éber figyelemmel őrködött sorsa felett, bajaiban, sokféle ellensége közt tanácscsal, tettel támogatta, az év végén hirtelen meghalt. Az emberek, legalább a szomszéd Németországban, azt beszélték, hogy méreg ölte meg. Olasz módra el akart láb alól tenni egy főembert, fia ellenségét. Magyar szokás szerint, ajándéku vadat küldött neki, drága, de megmérgezett edényben; a főember visszaküldte az edényt, s abban viszonzásul jó fáczán-pecsenyét. Mind a ketten ettek belőle és mind a ketten, egymást megmérgezve, meghaltak.

III. Endrét, ki maga is gyöngélkedett, nagyon megrendíté anyja halála. Beszélték, hogy borral, szerelemmel igyekezett szomorúságát, aggodalmát elűzni. Maga is tartott tőle, hogy ellen-

* Mutatvány *Pauler Gyula* rt. «A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt» című két kötetes munkájából, mely a könyvkiadó vállalat 1893. évi folyamában fog megjelenni.

Előszavában így szól a szerző:

«A magyar nemzet történetét akarom elmondani a XI–XIII. században, abban a korban, a melyben az Árpád-házi királyok uralkodtak. Tíz vagy tizenegy nemzedék magyar természetét, állapotát, változásait, viszontagságát: örömet és bűjät, harátját és ellenségét kellene megismertetnem. A mit irok vagy legalább írni akarnék, nem csupán politikai történet, de nem is az, a mit műveltség-történetnek szoktak nevezni, hanem a nemzet életrajza, az említettem háromszáz esztendő alatt. Szólok a királyokról, a nélkül, hogy a királyok történetét írnam, mert a nagyobbak, hatalmasabbak tényezők voltak a nemzeti élet folyásában, a gyengébbek pedig abban a homályos korban, mikor még alig ismerünk fel alakot az események zűrzavarában, legalább felig-meddig kidomborodnak, úgy, hogy belőlük némi következtést vonhatunk alattvalóikra, környezetökre. Beszélek sokféle

ségei őt is ily módon ölik meg; csak meghitt olasz embereiben bízott, és gyöngye egészségét folytonos orvosszerrel, folytonos óvakodással még jobban megrontotta. Budán volt a század fordulópontján. Még 1301. január 13-án fölmenté a nyúlszigeti apácák embereit minden adózástól pénzben, természetben. Mint V. Istvánnak, neki is ez apácák jogainak oltalma volt utolsó tette. Január 14-én éjjelre hirtelen meghalt a budai várban. Benne «letört» — mint barátja, Ernye-bánfia István mondá — «Szent István első magyar király vérének, fiú-ivadékának, törzsének utolsó arany ágacsájára, s a megyés főpapok, főurak, a nemesség és Magyarország minden rendű, rangú lakossága érezte, hogy elveszté született urát; mint Rachel gyermekeit, keseregte halálát; keresték, kit találjanak utódjául a szent király véréből». A hír külföldön megint mérget kiáltott. A hű Domokost, tárnokmesterét és Demeter pozsonyi ispánt gyanúsíták; ezek — mondák — fölfogadtak valami olasz udvarnokot s az mérgezett késsel vágva az ételt, ölte meg az utolsó Árpád-ivadékokat. Holttestét a budai várba, a minoriták templomába, a hol ma a várszínház van, temették. Neje, Ágnes királyné, keserves fájdalmában mindjárt másnap Domokos tárnokmester, Loránt vajda, az ő tárnokmestere, Tamás nyitrai és barsi ispán és más urak jelenlétében átadta az óbudai királyi palotát. Haza kívánczolt s egy osztrák csapat jött érte. Henrikfia Iván segíté, hogy szerencsésen elérje az ország határát, melyet még csak egyszer látott vizont, húsz év múlva, Brucknál, rövid időre. De jövedelmét húzta a magyar földből és ebből gyakorolta a jótékonytságot családja ősi birtokai körül, Helvecziában, férje emlékére; alapítványából ma is imádkoznak a nidwaldeni havasok aljában, a szép Engelbergben, III. Endre király lelki üdvéért. Nem lett apáczává, de azért a

kisebb-nagyobb, néha nem is döntő harczról, háborúról, mert azt hiszem, hogy nemzetet ép úgy, vagy még jobban jellemez, mikép ontja vérére a csatatéren, mint ha tudjuk, bár annak is megvan a jelentősége, minő lábasból evett vagy miféle gombbal kapcsolta össze ruháját. Szólok társadalmi viszonyokról, egyházi, világi szervezetről, de nem igen fogok szólhatni, eléggé sajnálom, oly dolgokról, melyek a műveltség-történeteknek rendesen igen fontos és néha legérdekesebb fejezeit képezik: a tudományról, művészetről, mert annak nálunk az Árpádok korában még csak igen gyenge hajtásai voltak; a nemzet életében, fejlődésében még nyomot hagyó szerepet nem játszottak.

A történelemnek, hogy több legyen mint pusztá visszaemlékezés vagy a költészetnek valami koriátoltabb, kötöttebb faja, hogy ha nem is még tudomány, legalább a tudományt előkészítse: nem lehet más feladata, mint hogy teljesen, hiven rekonstruálva a multat, módot nyújtson, hogy abból a fejlődés tiszta képét, a fejlődés tiszta képéből pedig annak törvényeit, legalább úgy a hogy. kinyomozhassuk. É feladatának pedig csak úgy felelhet meg, ha descriptiv, elbeszélő; ir: ad narrandum, non ad probandum, és nem tekinti a multa! a jelen

königsfeldi monostorba húzta meg magát, a mai Argauban és ott töltötte élte hátralevő részét, gyászolva férjét, Endrét, több mint hatvan esztendeig († 1364. jún. 11.). Leánya — mostoha leánya — Erzsébet szép, jól megtermett leánynya fejlődött, de nem volt szerencsés. Sorsa, hajlama, mikor 17 évvé lőn, a tössi domokosrendi zárdába vitte, mely szintén Helvecziában, Winterthurtól délnyugatra feküdt; és itt 28 évig élt még, utolsó éveiben gyöngén, betegesen, inaszakadtan. Atyjának ellenfelét, Mária királynét, ki 1323-ban halt meg Nápolyban, 15 évvel élte túl. Mikor vége közeledett, meggyónt, megáldozott: kérte, nyissák ki az ablakot, hogy még egyszer lássa az eget, azután felsőhajtott: «Uram, Istenem, tekints ma rám véghetetlen irgalmas-ságoddal és fogadj be mennyországodba e nyomorúságos világból! Ugy búcsuzom e világtól, hogy nem emlékszem, láttam-e egyet is rokonaim közül, mióta atyám országából eltávoztam!» Meghalt 1338. május 6-ikán; sirjára Magyarország czímerét tették.

III. Endre halála után Magyarországon még néhány évig dühöngött a belső harcz. Pártja, a mely fentartotta, nem akart megalkudni az Anjoukkal, a királylyal, a kit a pápa akart, «ne hogy a szabad ország szabadságát az által, hogy az egyház-adla királyt elfogadják, elveszítsék». Henrikfia Iván nem érte meg a harcz végét. Meghalt 1308. április 5., mint a pápa-ellenes párt egyik főembere; Morosino Albertino csendesen hazament Velen-czébe és ott halt meg ötödfél évvel III. Endre halála után (1305. nov. 15.). A két ellenséges, szemben álló főpap közül is: Hunt-páznán Andrásfia János, kalocsai érsek még 1301-ben ura, III. Endre király mellé került, a minoriták budavári templomába. Gergelyt pedig, a ki nem tudott valóságos érsekké lenni, három év múlva (1303. szept. 7.), mikor VIII. Bonifác papát, ellen-

szempontjából. Én is tehát nem okoskodom, hanem elbeszélék; a mult felfogását, gondolatmenetét, a hol csak lehet, a maga szavaival fejezem ki és óvakodom, a mit pedig sokan tesznek, hogy e régi dolgokhoz a jelenkor reflexióit fűzzem, mert nem mozdítjuk elő az ifjúság tetteinek kellő, helyes megértését, ha hozzájuk mindjárt a férfikor vagy az öreg ember megjegyzéseit csatoljuk.

A történetírás mai állásában szinte fölösleges említenem, hogy mindenütt a közvetlen forrásokból meríttem; állításaim igazolására mindig ezeket idézem és ellenkező véleménynyel csak akkor foglalkozom, ha a források maguk nem oly világosak, hogy a kérdést magyarázat, czáfolat nélkül maguk eldönténék.

Végre még egy megjegyzést! A mit irtam — legalább erre törekedtem — igazán, leplezetlenül irtam. Jót, rosszat megmondtam. A mint végig futottam dolgozatomat, találtam sötét lapokat, melyeken megbotránkoztam, de mégis egész munkám alatt fülemben csengett, s a mikor a tollat letettem, magam is isméttem a nagy Zrinyi Miklós, a költő, mondását: «Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók».

ségének, IV. Fülöp francia királynak emberei: Nogaret Vilmos, Colonna Sciarra, Ananigban megrohanták és rövid időre elfogták, úgy szólván, Bonifác pápa mellett ölték meg. Más emberek, nagy urak is emelkedtek, buktak a XIV. század zavaros első éveiben: de a magyar nemzet, Magyarország szerencsésen kibontakozott minden bajból, minden viszontagságból. A háromszáz év alatt, melyben az Árpád-ház, a honalapító nemzetséget uralta, nagy változáson ment keresztül: európai néppé vált. Betöltötte, megszállta az egész országot, melyet a Kárpátoktól a Gozdig, Kapelláig elfoglalt. A keleti részen a szebeni, a székely ispánság, a besztercei ispán területe után, a XIII. század végén, már Máramaros «terméketlen, zord földje» is annyira megnépesült, hogy oda ispánt rendelték a máramarosi nép vagyis vendégek javára. III. Endre Visket megszerezte és a terület egyházi főnhatósága, dézsmája már érdemes volt, hogy vita tárgyául szolgáljon az egri püspök, kinek III. Endre a nélkül, hogy az ügyet kellőleg ismerte volna, adta s az erdélyi püspök közt, a ki arra szintén igényt tartott. Északon pedig épen a század utolsó éveiben a Szepesség északi része, az alsó Poprád völgye, Gnezna, Lubló, Podolin, mely eddig Lengyelországhoz, a krakói püspökséghez tartozott, a lengyel zavarok alatt a magyar Szepességhez, Jakab, szepesi prépost egyházi főnhatósága alá került, a ki itt, mint fölszentelt püspök, Ladomér helyetteseképen az egyházi főhatóságot gyakorolta.

A háromszáz év a megszállott földön, az európai népekhez némileg hasonló módra tagolta szét a nemzetet. Osztályokat különböztetünk meg a nemzet kebelében, hasonlókat azokhoz, melyeket a nyugat népeinél találunk, habár még tulajdonképi zárt rendekről nem beszélhetünk. Kivételt csak, természeténél fogva, az egyházi rend, a főpapság képezett, melynek sorába állandóan belépnek a szerémi és boszniai püspökök. A főurak rendje tényleg már megvan. A kisebb nemesek közül sokan szolgálatukba lépnek. Ezt maguk számára, mint a rákosi gyűlésen láttuk, mint kedvezményt kikötik: de egyúttal már arról is kénytelenek törvénnyel gondoskodni, hogy az ily szolgálatra nemes embert kényszeríteni ne lehessen. A Csák-nemzetség példáján láthatjuk legjobban, mikép alakultak a nemességből, a nemzet köztestéből a főurak. A Csákok Elődnek, Szabolcsnak, az egyik «hét magyar» ivadékaik voltak. Ott laktak a Vértes aljában, leginkább Fehérmegyében, Csákvár körül, és egyiköknek, Ugron ispánnak monostora is, már a XII. század közepén e környéken, a Vértesben feküdt: Vértes-Szentkereszt. A XII. század harmadik negyedében a nemzetség fegyvert ragadott IV. István ellen, de leverték. Egyik tagja, Pál azonban, már II. Géza idejében, Baranyában királyi adományt birt. Ugron a XII. század végén zágrábi,

győri püspök, esztergomi érsek volt, és testvére, Miklós már nagy jószágokat birt, bár, — a mint láttuk, részben el is veszítette, — adományul, le Csanád-, Zaránd-, Krassó megyéig. A másik Ugron kalocsai érsekké, Bosznia urává, annak unokaöccsére, a harmadik Ugron spalatói érsekké lőn. A nemzetség elterjedt az egész országban s a Dunántúlt nem is tekintve, ép úgy tartozott az egri, mint az erdélyi egyházmegye legkiválóbb nemzetségeihez. A XIII. század vége felé Csák Domokos, V. István nádora, a Dráva- és Száva-köz egyik dinasztája volt. Pócsfia Ugron, tárnokmester, mácsói bán, majd «Mácsó és Boszna ura», Szerémben és Erdélyben, Vasban és Nógrádban birtokos, Esztergomban palotája van. Mátyusfia István, IV. László asztalnokmestere, Márkfia István, bakonyi ispán Hontban is bírnak. A felvidéken szerzenek jószágot Mátyus és Péter; V. István, IV. László idejében, felváltva nádorok, bánok, vajdák és más főbb hivatalok viselői. Végre, mint a leghatalmasabb valamennyi Csák közt, a század végén kiválik trencsényi Csák Mátyus, a ki az Árpádok alatt dinasztája, majd csaknem független fejedelemmé válik, annyira emelkedik a XIV. század elején, a mily magasra magyar ember, a királyon, herczegen kívül még nem emelkedett. E dinasztáknak is, legalább a legtöbbnek, még megvan valami részük az ősi, eredeti birtokból a Vértes aljában; véreik, a kik nem emelkedtek oly magasra, ott laknak még az ősi rögön. Nem főurak, csak közönséges, ámbar jó módú nemesek, országos szerepet nem játszanak; s a míg rokonaik országos pusztítást visznek véghez, ők legfeljebb szomszédságukat nyugtalanítják.

Mint láttuk: történetírók gondolkodtak a felett, mi az oka, hogy egyik magyar nemes, másik nem nemes? A XIII. század végén, háromszáz éves fejlődés után, maga a törvény is — 1298-ban — sanctionálta, hogy a büntetés az apák vétke, és végre, mert ebből az ősi birtok elveszése következett, a birtok volt az, melytől a nemesség függött. Birtoktalan nemes ember akkor még nem volt képzelhető; a ki birtokát elvesztette és hogy megélhessen, más földre ment, más szolgálatába lépett: megszűnt annak lenni, a mit akkor már nemesnek neveztek. Megtörtént, hogy szegénység vagy más ok birtokos nemes embert is más szolgálatába vittek; püspöki, érseki emberekké lettek s a királyok az egyház miatt ezt nem is ellenezték: de ez mégis a ritkább esetek közé tartozott. Viszont a várjobbágyok, az udvarnokok közül is a jobb módúak, birtokosok, könnyen emelkedtek a nemesek közé. Maguktól ugyan ezt nem teheték; de a királyok nagyon könnyen tágitottak már az efféle korláton és egy kis vitézség az ellenséggel szemben, vagy másféle «érdem» elegendő volt, hogy az ilyféle elemeket az ország nemesei karába, «kik a királyi zászló alatt harcolnak», felvegyék. Közel volt már a kor,

ámbár teljesen csak a XIV. század folyamán állott be, hogy a királyság speciális hűbéres és szolgáló népe, a szent király tulajdonképi alkotása elenyészszék, és vagy a nemesek közé emelkedjék vagy ha nem válik is, mint legtöbb esetben, a nemesek alattvalójává, ez alattvalókkal teljesen hasonló sorsra jusson. A királyi hatalom ez irányt nem akadályozza, nem akadályozhatja többé, de a törvényhozásnak, mint a püspökök vezette 1298-iki országgyűlés tanúsítja, gondja van arra, hogy a kinek önálló földbirtoka többé nincs, azért mégis szabad ember maradjon és ha nem tetszett neki itt, másutt próbálhassa meg, szabadon elmehetvén, szerencsáját.

A királyi alattvalók e sülyedésével ellentétben a vendégek egy-két pontja kezd kiemelkedni s ha még most sem lehet tulajdonképen városokról szó: alakulnak községek, a melyekből a királyok oltalma alatt a szabad királyi városok rendje fog, mint negyedik rend; kifejlődni. A régi városok, a leégett Fehérvár, a tatárok-dúlta, részben már az érseké lett Esztergom. jelentőségükben nagyon alászállnak; de kezdenek fölemelkedni, bár még mindig sínylik a háború csapásait, II. Ottakár vaskezét, az ország nyugati szélén: Pozsony, Sopron; lejjebb délre: IV. Béla alkotása, Zágráb; és az ország közepén: második alkotása, Budavára. Ha a Csákokra tekintve látjuk, mikép fejlődött a nemes ember nemzetsége a XI. századtól a XIII. század végeig: Budapest viszontagságai egy község növekedését tüntetik föl, melyből azután az ország fővárosa lesz. A tatároktól feldúlt kis Pest lakói a szemben fekvő hegyre, a jobbpartra menekülnek. A lakók németek; de kezd hozzájuk csatlakozni magyar is. Maguk választják a falusi birót és esküdteiket. Városukat fal keríti s a XIV. század elején már ostromot állt ki. Veszekednek az óbudai káptalannal, a nyúlzigeti apáczákkal, mert nem akarnak a Dunán vámot, a hetivásáron helypénzt fizetni: és malmaik a héviznél, a mai Rudas-fürdő táján, gátolják az óbudai káptalan halászatát, melyre jogot már II. Géza adott a káptalannak. Az egyházi hatalomnak, egy Lodomérnak, a ki mellett még a törvény is van, kénytelenek, bár kelletlenül, engedni; de azért gyarapodnak. Vidékük tele szőlővel, a melyet művelnek. A «plebánia», az öreg templom mellé Magdolna egyháza épül, mint egy alattvalója a «plebániá»-nak; ez a magyar elem temploma. Minoriták és prae-dicatorok telepednek falai közé, kolostorral, templommal. Van már külvárosa, plebániája a váralján, a hegy tövében, a Duna felé. A szomszéd Sassadon, a Sashegy táján, Nyéken, Szent-Jakabon — a mai Ujlakon — plebániák, tehát falvak vannak. A mai Országút kis mezőváros: Felhéviz, az ispotályos vitézek conventje és hiteles helye. Népes vidék és művelt; már a király is lakik benne, ha Ó-Budáról berándul. Szemben van vele a

régi, az elhagyott, de még se lakatlan Pest, a német lakosok szájában Alt-Ofen; a mellett keletre a minoriták. délre a domokosiak temploma és azután a Rákos, a hol egyre-másra tartják az országgyűléseket, nem ok nélkül; mert ez úgy szólván az ország középpontja és Budavárának csak királyi lak kell — s a XIV. században megnyeri — hogy az ország fővárosává legyen, és Székesfehérvárnak csak a koronázás és a királyi temetés fontos és szomorú ünnepei maradjanak.

A magyar középosztálynak, a mint nevezhetjük a nemesiséget és a hozzá közel álló várjobbágyokat, erkölcsseit, felfogását jellemzi a következő eset. Benedek Borsodban megölte feleségét. A nő atyja, Váró és fia Péter beperelték a gyilkost, de azután a boldvakői várnagy előtt kiegyeztek, hogy Benedek szentelt földbe, temetőbe temettesse, saját költségén és fáradságával a megölt asszonyt. Birsággép fizet Várónak és fiának két márkát; egy márkát fizet — az egyezés 1300. október 31-ikén kelt — a jövő hamvazó szerdán (1301. febr. 15.), tehát negyedfél hónap múlva és azért kezest állít; a másik márkát jövő Szt.-Mihályra ígérte és ezért két kezest állított. Azon kívül kötelezte magát Benedek, hogy a jövő (1301.) pünkösdkor (máj. 21., 22.) Egerbe megy a Boldogságos szűz egyházába, a következő septuagesima vasárnapján (1302. febr. 18.) pedig Rómába zarándokol. Ha mind ezt híven nem teljesíti, legyen olyan, mintha párbaiban elbukott volna; őt és kezeseit marasztalják el. A fizetés ezüstben történjék vagy ezüst becs szerint — de nem vasban vagy fegyverben, az úgy látszik, úgy is volt elég — Kéren, Abauj-Szántó mellett, Tiborecz ispán előtt. A bírót és poroszlót Benedek elégité ki és ő vállalta el nagyobb hitelesség kedvéért azt is, hogy az alnádor az egyezséget levelével megerősítse.

A szabadok mellett még mindig meg volt az országban az a sokféle, nem egészen szabad, földhöz tapadt nép, mely a felszabadult rabszolgákból keletkezett; csak a különféle állandó foglalkozások, mesterségek szűntek meg jobbjára. A szolgáló népek leginkább földmívelők lettek; más foglalkozásra csak úgy mellesleg kötelezték őket; a nagyobb forgalom, több szabad mesterember, ezt a házi — természeténél fogva — gyarlóbb ipart fölslegessé tette, Rabszolgák is voltak még; áruk nagyobb volt, mint a félszabadoké, de még sem emelkedett egy század óta; most is három márkát számítottak egyért, a míg egy paripának ára 5—10 marka közt ingadozott; egy pánczéért 10 márkát fizettek. Egy pár csizmaért (1294.) Baranyában 3 nehezéket, vagyis mintegy 1 frt 35 krt adtak; egy káptalanbeli hites ember napi díját, kiküldetésben, ha saját lovain járt, 1298-ban, 24 denárban, ha vitték, 12 denárban állapíták meg, pedig az emberek akkor is bort és sört ittak, mint most s ebédeltek és vacsoráltak.

Nagyban változott az ország szomszédsága azon 300 év alatt, melynek viszontagságait elbeszéltek. Csak két ország lett ez idő alatt erősebb, bár az egyiket nem rég, még fényesebb polczról épp a magyar kard taszította le: Csehország. A szét-darabolt Lengyelország, háromszáz évvel ezelőtt a «vitéz Boleszló» hatalmas birodalma, részben martalékvá lőn. Lengyelországtól keletre nagy Vladimir birodalma darabokra tört, tatár rabigába görnyedt. Eltűntek a félelmes bessenyők; elenyészett a kúnok hatalma; de a tatár hatalom is, mely a kúnt letiporta és az erdélyi hegyektől keletre uralkodott, már bomlóban volt. Délen Byzancz leszorult a Balkán déli aljára; nem lehetett többé tartani, hogy Komnénjei, Manuelje támadjon. Utódja a Duna mellett, az Asênidák bolgár birodalma, szintén meghasonlott, szét-bomlóban volt. Csak Szerbia lett erősebbé a háromszáz év alatt; ámbár egyik királyának befolyása a Duna Szávamelléki vidékre, Boszniára, valamint Horvátországra és a déli Tótországnak, a brebirieknek és vodiczaiaknak önálló mozgalmai csak a magyar kormány ez időbeli gyengesége vagy elfoglaltsága mellett váltak lehetségessé. Nyugaton a nagy Németországnak is elmúlt fénykora. Még mindig nagy és hatalmas test volt; erre felé terjeszkedni a magyar hatalomnak — mint IV. Béla is tapasztalta — nem lehetett, de a frank és sváb császárok kora végkép letűnt; nem volt többé se II. Konrád, se III. Henrik, de még I. Frigyes vagy II. Frigyes sem. A római universalis császárság eszméje a Hohenstaufok bukásával megszűnt praktikus lehetőségnek lenni; Magyarország túlélte, megmaradt függetlennek és magyarnak. Sokféle nép szivárgott a birodalomba, a melyet a szent király alapított. Kivált a Tisza mellék «a Tatárország határáig» tetszett a tatárdúlás után német szem előtt valódi nemzeti conglomeratumnak, a hol a magyar mellett «Valhen, Zockel, Syrfen, Vlachen» — kún, székely, szerb és oláh — lakott. De ez a magyar faj természetén, uralkodásán mit sem változtatott. Német ember, mint hibával vádolhatta a magyart, hogy «nem törődik mással», «egy tapodtat sem enged szokásaiból» és külsejében, harczmódorában, csekély kivétellel, a XIV. század elején, a tizedik nemzedék még olyan volt, mint az első, mely a kereszténységet a X. század végén fölvette.

A magyar, írja a XIV. század elejének egy cseh írója, haját zsirral keni; ha csatába megy, páncél gyanánt testhez simuló bőr-dolmányt, rövid mentét (curtas mentes) visel; könnyű gyors lovas; a csatában meg nem áll; vagy fut vagy támad; rettenetes nyíllát biztos kézzel a mint kell, előre vagy hátra lövi, «ellenség, a kitől Jézus Krisztus mentse meg mielőbb Morvországot»; lovas, a ki, nyíl kezében, minden nap hat mérföldet nyargal. Az állam magyar jellegét pedig semmi sem bizonyítja

jobban, mint hogy a cseh Venczel, Kunigunda fia, nem akarta III. Endre halála után a magyar koronát elvállalni, «mert, mondá nem tanult magyarul, és micsoda király az, a ki nem hallgathatja meg maga a felek panaszát, hogy ítélhessen», és az ifjú Róbert Károly koronázása a budavári Szűz Mária egyházában 1309. június 15-ikén. Ott voltak a tösgyökeres magyar nemzetiségek: az Abák, Csákok, Türjék; mellettük, a kik idő folytán bejöttek és magyarokká lettek: az olasz Rátótok, a francia Zsámbokok, a német Héderek; ott a spalatói érsek mint Subich Pál képviselője, ott a Babonikfiak, «a tótországi nagy grófok» megbízottja: a császmái prépost; és az esküt, melyet az új király az országnak tett, először irodalmi nyelven — latinul — olvasták fel, azután az esztergomi érsek megmagyarázta az országnak magyarul.

Sokszor vetették föl a kérdést: mi az oka, hogy Magyarország, itt a négy folyam vidékén, megmaradt; a magyar országot, nemzetiségét fentartotta, míg a hunnok, avarok, más hatalmas népek elpusztultak, elenyésztek?

A választ megadja a magyar nemzet jelleme, a milyennek a XI—XIII. században mutatkozott és mai napig sem változott. A nyugati világ határára telepedve követte a vezért, ki a kereszténység kebelébe vezette, barátjának kezdé tekinteni a nyugat népeit, eltanult, követett sok jót, hasznost, a mit náluk talált; mert értelmes és tanulékony. Megtűrt, sőt befogadott új meg új idegeneket; de azért úr és magyar akart és tudott maradni, mert meg vannak benne az úri tulajdonságok: önértzet, méltóság, mely imponál, igazság, mely megbecsüli a jót, az érdemet, a hol találja; alattvalóját, idegen társait el nem keseríti, hanem megnyeri, lefegyverzi, lefegyverezve tartja. A kinél pedig a szép szer nem használt vagy kívülről támadott, annak fejére ütött, mert bátor, katonás volt mindig, kész a harcra, lóra termett, kezébe való volt a nyíl, a kard, a lándzsa; a veszélyt, a küzdelmet soha sem kerülte; soha semmit, csak azért, mert veszedelmes, abba nem hagyott. Egy szóval, mindig nyílt eszű, katonás nemzet volt és az maradt. Az tartotta fenn, az fogja fent, tartani, míg a magyarok Istenének tetszeni fog.

A régi Róma, a legújabbkori fölfedezések világításában.*

Azok között, a kik Olaszországot és fővárosát 1870 óta nem látták, igen keveseknek van tudomásuk arról, mily forradalmon ment át Rómában a közmunkák ügyosztálya. A hivatalos kimutatásokból, a melyeket rendelkezésemre bocsátottak, kitűnik, hogy 1872. januárius 1-től kezdve 1885. december 31-ig 82 angol mérföld hosszúságra terjedő új utcákat nyitottak meg, köveztettek ki, csatornáztak és építettek fel; új városnegyedek keletkeztek, a melyek 4,647,517 négyszögméter területet foglalnak el; 3094 ház épült fel vagy bővült 95,260 szobával; 135 millió lírát költöttek közhasznú és érdekű czélokra: a lakosság pedig, a mely 14 év előtt 244,000 lélekből állott, ma messze túlhaladja a 379,000-et is.

Ezen statisztikai adatokat nem azért igtatom ide, hogy föltűnést keltsek azok körében, a kik még ma is úgy vélekednek, hogy Róma a «halál városa» és Olaszország nem más, mint egy «földrajzi fogalom». Csakis azért idézem ezeket, mivel összekötetésben állanak Róma régészetiével. Rómában lehetetlen csak egy maroknyi földet is fölászni a nélkül, hogy valami váratlan leletre ne akadjunk és így könnyű megértenünk, mily roppant nagy mennyiségű fölfedezésnek kellett történnie akkoriban, mikor az ígérlet ezen földjéből 270 millió négyszöglábat ástak fel.

Nem tudhattam meg pontosan azon műtárgyak és régiségek számát, a melyeket a kormány nyilvános ásatások közben a Forumon, a Caesarok palotáiban, a fürdőkben és így tovább, felszínre hozott vagy azokét, melyeket magánszemélyek házainak építéskor találtak. De a mi Róma városa közönségét illeti, mely a falakon belül levő terület majdnem egy harmadrészének birtokosa és a melynek régészeti kincseit én vagyok oly szerencsés, egy bizonyos értelemben, mint kincstárnok kezelni, a következő tárgyakat és műkincseket helyezte el 1872 óta a Capitoliumba: 705 fontos fölíratokkal ellátott amphorát, 2360 terra-cottából készült lámpát, 1824 márvány és kőbe vésott fölíratot, 77 ritka márványneemből készült oszlopot, 313 oszloptöredéket, 157 már-

* Mutatvány *Lanciani R.*: «A régi Róma, a legújabbkori fölfedezések világításában» című munkája bevezetéséből. (Fordította Lubóczy Zs. az eredetivel összehasonlította Beöthy Zsolt rt., 320 lap 14 műmelléklettel és számos szövegközti ábrával. Budapest, 1893). E munka is a könyvkiadó vállalat 1893. évi folyamában fog megjelenni.

vány oszlopfejet, 118 talapzatot, 590 terra-cottából készült műremeket, 405 bronzművet, 711 vésett követ, 18 márvány sírládát, 152 domborművet, 192 jól fentartott márványszobrot, 21 márványból készült állat-alakot, 266 mellszobrot és fejet, 54 színes mozaikképet, 47 aranytárgyat, 39 ezüstitárgyat, 36,679 arany-, ezüst- és bronzérmét és majdnem hihetetlen mennyiségű terra-cotta, csont, üveg, zománcz, ólom, elefántcsont, vas, réz és stuccóból készült kisebb tárgyat. E gyűjtemények nemcsak mindennapi és közönséges tárgyakat tartalmaznak, hanem mindenféle mesterműveket is találunk köztük — mesterműveket, melyek egy a politikával és pénzügyekkel kevésbé elfoglalt korban méltó feltűnést keltettek volna az egész világon. A fentnevezett tárgyak anyagi értékénél azonban sokkal nagyobbak a tudomány által elért eredmények. E fölfedezések több világot vetettek Róma régészetére, mint azon kutatások, a melyek régebben egy egész század folyama alatt történtek. Csak egy példát említek fel, mely a tudomány egyetlen egy ágával, az epigraphiával függ össze. A Corpus Inscriptionum Latinarum, a melyet a berlini tudományos akadémia ad ki, hatodik kötetének első része, 3925 régi felírást (istenekre, császárokra, hivatalnokokra, papokra és katonatisztekre vonatkozókat) tartalmaz, a melyeket a XIV. század közepétől 1876-ig fedeztek föl. 1876-tól fogva a mult év végéig egymagam több mint ezer felírást találtam és adtam ki. A római talaj ennek következtében tíz év lefolyása alatt azon anyagnak egy negyedrészt szolgáltatva az epigraphiának, mint a mennyit a megelőző öt század összes kutatásai.

Lehetetlen egytől egyig fölemlítenem mindazon különös fontosságú fölfedezést, a mely Róma város fenhatósága alatt történt, mert ha ezt megcselekedném, a jelen bevezetés hosszabbra nyúlnék, mint a kötet, a melyet megelőz. Egy új, előbb tökéletesen ismeretlen, régészeti réteget fedeztünk föl, a történet előtti vagyis a hagyományos régiségek rétegét; felástunk egy temetőt, a mely Servius Tullius falainál régebbi, és találtunk ugyanott 5000 archaikus bronz, borostyánkő és agyagból készült tárgyat; Servius nagy Aggereiből, vagyis sáncaiból, több mint 5000 lábra terjedő darabot hoztunk felszínre és 14 kapu helyét határoztuk meg, számtalan ház, út, csatorna-vezeték, park, kút, vízvezeték, sír és síremlék romjait ástuk ki, oly nagy tömeget, hogy bár a tudomány 1872-ben csak egy igen tökéletlen régészeti térképpel bírt Róma városáról, ezen ásásaink nyomán a tudósoknak kitűnő térképeket bocsáthattunk rendelkezésükre, a melyek a régi városnak 3.967,200 négyszögméternyi területét tüntetik fel.

Hiába tagadnók, hogy mindezen nagy vívmányok, a melyek a művészet és tudomány terén elértettek, nem veszteségek és áldozatok nélkül szereztek meg. Azon emberek, a kik mindig

készek arra, hogy szomszédjaik szemében a szálkát meglássák, a világot tele kiabálták panaszaikkal eme kis veszteségek és áldozatok miatt. Kitűnő férfiak értekezéseket írtak e tárgyról, de sajnos, kevés részrehajlatlansággal; ezeket az értekezéseket lefordították sok nyelvre és szélitiben terjesztették a végből, hogy kereszties háborúi hirdessenek a remek Róma szétrombolói ellen. Mint minden, nem tisztán tudományos vitában, a melybe beléjátszanak a személyes, politikai és vallási érzelmek, az ügyek állását mindig túlozzák. Én úgy tartom, hogy kritikusaink, a kiknek a művészet és régészet iránti szeretete túl megy a gyakorlati józan ész határain, azt kívánnák, hogy Róma a birodalom elestével az ötödik század végén megsemmisült volna, úgy hogy most ugyanazon könnyű szerrel és akadály nélkül áshatnók ki, mint Pompejit és Ostiát. Pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy Róma minden időben élt, még pedig a mult idők árán élt; minden nemzedék egy bizonyos pontig felhasználta és szélylyel rombolta azt, a mit az előbbi nemzedék épített, és eléggé csodálatos, hogy a szétrombolás, és átalakítás ezen munkája után, a melyet tizennégy századon át folytattak, ennyi is fenmaradt azon művekből, a melyeket a régiek alkottak.

Róma sorának történetét, a fent említett vita szempontjából, négy szakaszra kell osztanunk. Az első a birodalom elestétől a pápáknak Avignonból való visszatéréseig tart; a második, az olasz renaissance dicső korszaka, mely alatt az ókori romokkal gyalázatosan bántak el, a seicentóval végződik; a harmadik, a mely a középkori romoknak szétrombolását jelzi, véget ér a napoleoni foglalásokkal Olaszországban; végre a negyedik korszak alatt, Napoleon uralkodásától 1870-ig, az első lépéseket tették a helyes irányban a végből, hogy a régi emlékeket fölfedezzék és fentartsák.

A középkorban a régi romok szétrombolásában nem igen voltak vétések a rómaiak, mivel az emlékek inkább régiségök, elhagyatottságuk, tűzvészek és földrengések miatt mentek tönkre, mintsem az emberek szándékos pusztítása révén. Azon idők szegénysége és tudatlansága új épületek emelését nehezé vagy lehetlenné tette, úgy hogy az emberek annyira, a mennyire lehetett, felhasználták vagy átidomították a meglevő épületeket vagy legalább is azoknak egyes részeit templomokká, klastromokká vagy magánházakká alakították át. Antonius és Faustina szentélye S. Lorenzo temploma lett; a Sacra Urbs temploma S. S. Cosma et Damiano templomává alakítottatott át; a senatus házából S. Adriano temploma keletkezett; a senatus-ház segédhivatala Santa Martina templomává változott át. Ugyan így szentelték S. Andrea-nak Junius Bassus bazilikáját; a Concordia (Egyetértés) templomát S. S. Sergius és Bacchusnak ajánlották fel; Ceres temp-

lomát S. Maria in Cosmedinnek; a Pietas templomát sz. Miklós-nak; a Mater Matutát sz. Istvánnak; a Fortuna Virilisét Santa Maria Egiziának; a Macellum Magnum szent István temploma lett; a Pantheon és Minerva templomát a szent szűznek ajánlották fel. Majdnem több mint fele azon ezer templomnak és kápolnának, mely a XIV. században megvolt, a következő címekkel jelöltetett: in thermis, in porticu, in maximis, in archione, in formis, in palatio, in horreis, in marmorata, in paradiso, in lauro, in macello, in piscina. A papoktól adott példát, t. i. hogy a fentemlített leíró címekkel illeték a templomokat, azon kor nemesei is követték: a Savelliek, a kik a Marcellus színházába és a Libertas templomába az Aventinon vették be magokat. A Contiak, a kiknek híres tornya a Piazza della Carettén, a Templum Telluris romjain nyugszik; a Frangipaniak, a kiknek középső váruk, a mely a Caesarok palotáin állott, körül volt véve különálló erődtímenyekkel, a melyeket a Colosseumra, Titus ivére, Constantinus ivére és a Forum Boarium Janus templomára építettek; a Colonnák, a kik Augustus mauzoleumának és a Quirinalison levő Nap templomának urai voltak; a Crescenzik, a kik menedéket kerestek Severus Alexander fürdőinek nagy termeiben; az Orsiniak, a kiknek főhadiszállásuk Nagy Pompejus színházában volt; a S. P. Q. R., a kik a Tabularium urai voltak stb. eme szokást utánozták. Nyilvánvaló, hogy a régi romok ily fajta átalakítása templomokká, várakká, házakká, közvetve hozzájárult fentartásukhoz. Minden esetre, ha arról hallunk, hogy a középkorban emlékeket szétrombolnak, igen gyakori esetben bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy ez elkerülhetetlenül szükséges volt. I. Hadrian életleírásában, a «Liber Pontificalis»-ban, elmondják, hogy le kellett rombolni a Forum Boariumon levő Ceres-templomot, mert különben leomló romjai szélllyelzúzták volna a S. Maria in Cosmedin templomot. Ugyanezen pápa kényszerülve volt szent Sergius és Bacchus templomát eredeti helyétől száz lábnyra délfelé újra felépíteni, meg akarván óvni azon veszedelemtől, hogy a Concordia-templom rádülő romjai alá temetessék.

Ezenfelül nem szabad elfelejtenünk, hogy az ókori város romjai a középkori város lakosaira nézve folytonos veszedelem kútforrása voltak: még pedig oly annyira, hogy némely rom szétrombolását úgy kell tekintenünk, mint a jogos önvédelem egy nemét. Azok a dűledező íves folyosók, a sötét crypták, azok a fürdők, a melyek el voltak rejtve a régi város elhagyott negyedeinek vadonában, a számos emeletű oszlopcsarnokok, a melyeket az örökzöld és sűrű bokrok elfödtek: a rablók, kőborlók, gyilkosok tanyái voltak, a kik biztos és elérhetlen rejtékhelyeikben ellentállhattak a rendőrség és a nemesek «gens d'arms»-jai egyesült erőlködéseinek, hogy őket kézre kerítsék. Egy-két eset,

a mely nem rég szemeink előtt vagy az előttünk élő nemzedék szeme láttára történt, jobban meg fogja értetni velünk az ügyek állását és a nagyon sajátos kapcsolatot, a mely a régi romok és a közbiztonsági viszonyok közt fenforgott.

Róma fáradhatatlan kutatója, Antonio Uggeri, a ki VI. Pius idejében élt, miután elmondja, hogy a Colosseum felásásakor hány meggyilkolt ember csontvázát fedezték föl az ívek alatt, a melyek alá titokban ástak el, következőképen szól személyes tapasztalatairól (Antichità XII. k.): «Kétségtelen, hogy a Colosseum századokig a római rablók legbiztosabb rejtékhelye volt. A következő eset történt meg rajtam 1790-ben. Abban az időtájban azzal foglalkoztam, hogy egyes méreteket javítsak ki, a melyeket ez épületről előbbi alkalmakkor vettem volt fel. Egy szép délután egy órával napnyugtá előtt a helyszínére mentem és nem minden veszedelem nélkül, a falak egyenetlenségét felhasználván, felmásztam és betértem a főfolyosóba, utamban a felső folyosóhoz. Alig haladtam száz lépésnyire, mikor egyszerre csak egy sarok mögül egy ember jött elő és megtámadt — egy nagyon magas, tökéletesen meztelen alak, a kinek feje és bokái körül rongyok voltak csavarva, arcza fekete és szakállas, egész külseje visszataszító volt. Derékon átfogott, erősen megrázott, egyszersmind kérdezve tőlem, ki vagyok, mit akarok itt, és még több ily kérdéseket intézve hozzám. Reszketve azt feleltem, hogy építész vagyok és hogy kirándulásom célját a romokban bizonyítsam, megmutattam neki eszközeimet és mágnestűmet. Ezalatt egy szelidebb hangot hallottam megszólalni, a mely kérte őt, hagyjon engem békében; egy pár lépéssel tovább haladva, az egyik lépcső bolthajtása alatt a társaság többi tagját fedeztem föl. Még két férfiból és egy nőből állott (az utóbbi közbenjárásának köszöntem valószínűleg életemet); mindhárman tökéletesen meztelenek voltak, annál is inkább, mivel az évszak igen meleg volt. Az egyik férfi állott, a másik a folyosó végén valamit fűzött; a szegény asszony pedig leguggolt, hogy meztelenségét, anynyira a mennyire lehetett, elrejtse.»

Azon esetre, ha az 1790-iki kaland olvasóim előtt elavultnak látszanék, elmondhatok egy személyes tapasztalatot, egy nem rég megtörtént kalandot. Mikor 1874-ben az új Via Claudiát a Colosseum és a Navicella közt megnyitották, egy egész családot fedeztem föl, a mely egy földalatti folyosóban lakott, harminczhat lábnyi mélységre Claudius szentélye alatt. A folyosóba vagy üregbe, mely csak hat láb magas és egy pár méter hosszú volt, nagyon kevés levegő és világosság jutott. A családnak egyik tagja egy maroknyi szalmán kiterítve, halva feküdt; a többiek sírva és imádkozva fogták körül a holttestet. 1877-ben, mikor megkezdtem az úgynevezett Marius Tropheumainak (az Aqua Julia

kútja) helyreállítását a Piazza Vittorio Emmanuelén, szintén egy családot találtam ott, a mely évek során egy régi vízvezeték száraz csatornájában lakott. Egy pár hónap előtt fedezték föl egy merész zsebtolvaj buvóhelyét Titus diadalívének padlásszobájában és ott leltek vele együtt sok márványfejet és töredéket — jelölül annak, hogy a tolvajnak voltak régészeti hajlamai. Ha történhetek efféle dolgok olyan művelt időkörben mint a mienk, egy jól szervezett és éber rendőrség szeme láttára, nem csodálkozhatunk azon, ha a középkorban a romok létezését némely esetben úgy tekintették, mint a nyilvános biztonság veszélyeztetőjét.

Mindezt azért mondtam el, hogy bebizonyítsam, hogy a régi Róma szétrombolásának hosszú és szomorú történetében talán a középkor az, mely legkevésbé vétkes, mindenestre kevésbé vétkes, mint a renaissance rákövetkező korszaka. A renaissance nagy mesterei, daczára lelkesültségöknek a régi művészet és a classikus civilisatio iránt, emlékeinkkel és romjainkkal hihetetlen megvetéssel és erőszakkal bántak. Elég csodálatos, hogy a dolgok ezen állásának okát a század növekvő civilisatiojában és a szokások javulásában és tökéletesedésében kell keresnünk; a nyilvános és magánvagyon gyarapodásában, a mely arra vitte a pápákat, cardinalisokat, nemeseket, bankárokat és gazdag kereskedőket, hogy mindenhol gyönyörű palotákat és villákat, klastromokat és templomokat, vízvezetéseket és kutakat, kikötőket és hidakat, kastélyokat és tornyokat építsenek. Az aranykor mind ezen épületei, a melyek joggal képezik szülővárosom büszkeségét és a melyek azon polczra emelik, hogy utolérhetetlenné és irigylendővé teszi az egész világ szemében, ezen épületeknek minden egyes követ, sőt minden anyagát régi romokból lopták össze. Jelen könyvem folyamán alkalmam lesz hosszabban szólhatni e tárgyról és be fogom bizonyítani, hogy a cinquecento ásatásai több kárt tettek a császári, köztársasági és királyi Róma emlékeiben, mint az öt megelőző tiz század barbarismusa. Nem mondom, hogy ezek a dolgok oly férfiaknak — pápák, fejedelmek és művészek — emlékére foltot vetnek, a kik hatalmasan hozzájárultak Róma szépítéséhez és a kik a szétrombolt épületekért cserébe oly műveket hagytak ránk, a melyek kárpótolnak a régiekért. Csak azért kockáztatom eme megjegyzéseket, hogy megerősítsem azt, a mit előbb mondtam, t. i. hogy a szétrombolás és átalakítás műve oly régi, mint Róma története önmaga és hogy a dolgoknak ily állapota oly igaz, oly összhangban áll a hely és lakosai természetével, hogy annyira, a mennyire meg lehessen óvni romjainkat a szétrombolástól, a hires legge Paccá-t kellett életbe léptetni, egy oly törvényt, melynek önkénye a középkorra vallott és a melynek hallatlan erőszakosságával a czélt legalább részben el is érték.

A következő időszak, a mely a XVII. század közepétől a XVIII. század végéig tart, történetünk legszomorúbb korszakai közé tartozik, mivel ez a középkori épületek majdnem tökéletes szétrombolását jelzi. Azon szín alatt, hogy javítani és szépiteni akartak, az előljárárság rátette kezét a leghíresebb és legtiszteltetreméltóbb templomokra, a melyek eddig megtartották volt gyönyörű bazilikaszerű jellegüket egész egyszerűségökben, tisztaságukban és szépségökben. Alfonso Satomayor 1665-ben, Pier da Cortona VIII. Orbán pápa uralma alatt, és Borromini, VII. Sándor pápa uralma alatt, S. Adriano és Martina ikertemplomokat tökéletesen kiforgatták lényökből. 1651 ben Onorio Longhi S. Ambrogio templomát és Pierino del Vaga gyönyörű falfestményeit szétrombolta és megsemmisítette s helyébe S. Carlo al Corso izléstelen templomát állította. St. Alessio régi templomát Tommaso de Marchis 1750-ben gyalázatosan modernizálta, ép úgy mint 1722-ben szent Anastasia templomát Carlo Gimach, S. Apollinarét Ferdinando Fuga, a S. S. Apostolit Francesco Fontana, Aririgucci pedig a S. S. Cosma et Damianot. S. Croce in Gerusalemme bazilikáját, a melyet Passalacqua és Gregorini 1744-ben megszenteltelenítettek és jelenlegi alakját kölcsönözték neki, a leggyalázatosabb építészeti munkák közé sorolja Milizia. Ugyanigy bélyegezi meg Fea, Paulo Posit, a ki XIV. Benedek uralkodása alatt megszenteltelenítette a Pantheon előcsarnokát az által, hogy Septimius Severus gyönyörű márványburkolatát szürke falfestményekkel cserélte föl. El kell ugyan ismernünk, hogy ugyanily megítélés alá kellene esnie — a templomépítéset szempontjából — Borromininak, a ki a Lateránt valójából kiforgatta, Antonio Canevarinak, mert S. Giovanni és Paulo-t átalakította, Francesco Ferrarinak, mert S. Gregorio templomát a Monte Coelion átépítette, és így tovább.

Ezek a templomok, a gyalázatos ujjaalakítások előtt, rendszeren fel voltak osztva három hajóra oszlopsorok által. a melyeknek tövei valamely közellevő classikus épületből hozattak oda; a padlók rendszeren márványtáblákkal voltak kirakva, a melyeknek nagyobb részébe pogánykori, történeti érdekű feliratok vagy sírfeliratok voltak bevésvé vagy a melyek magas vagy lapos domborművekkel voltak ékesítve és helyenként Cosmatik mozaikjával berakva. A középhajó falai, a melyek két párhuzamos oszlopsoron nyugodtak, még takarva voltak középkori és korai renaissance-korbéli falfestményekkel és áttörve keskeny, hosszúkas lombard-jellegű ablakok által, a melyeken mérsékelt világosság hatolt keresztül, épen elégséges arra, hogy a szentély merengő félhomályba rejtőzhessék és elmélkedésre, imára hangolja a hívőket. A tetőt czédrusfa-gerendák támasztották; a templom homlokzatát egy hornyolt vagy csavardiszű oszlopokon nyugvó csarnok éke-

sítette. Az oszlopok talpazatai és fejei különböző jellegűek és munkájúak voltak; az egyetlen bejárás ajtófélfái Vasalletustól mintázott oroszlánok hátán nyugodtak; az oszlopcsarnok feletti homlokzat falfestményekkel és mozaikokkal volt takarva.

A rendszer, a melyet eme templomok ujjaalakításában követtek, mindenhol egyforma volt. A hajó oszlopait meszelt falazatból készült vastag pillérekbe rejtették és beépítették; a padló feliratos vagy faragott márványlapjait és a mozaik-padlókat fölszedték és téglapadlókkal helyettesítették; az ablakokat minden tekintet nélkül az arányokra megnagyobbították és négyszögű alakot kölcsönöztek nekik, azon czélból, hogy a világosság szabadon hatolhasson be rajtok és megvilágítsa a szent hely minden egyes legelrejtettebb sarkát. A gyönyörű czedrusfából készült mennyezeteket lacunariákkal vagy bolthajtásokkal helyettesítették. A kaput három részre osztották; az egyszerű, de értékes XIV. századbeli falfestményeket bemeszelték s az új réteget eltakarták Francesco Cozza, Gerolamo Troppa, Giacinto Brandi, Michelangelo Cerruti, Pascuale Marini, Biagio Puccini s más épen ily ismeretlen festők jelentéktelen műveivel. És mindezen megszenteltségtelenítést nem csak ellenállás nélkül vitték véghez, de a közvélemény dicsőítésének közepette, mivel ilyen volt ennek a századnak szelleme és elfajult ízlése. Elég, ha felemlítjük G. B. Piranesi építész, archaeologus és vésnök példáját, a ki bár az ókori művészet befolyása és inspirációja alatt nevelkedett és a régi építészet tisztelője volt, mikor 1765-ben Rezzonico cardinális felszólította, hogy az aventinusi dombon levő Santa Maria del Priorato di Malta templomát megújítsa, a művészet oly szörnyszülöttét teremtette a templom belsejében és külsején, melynek párját nehéz volna találni a világ kerektségén. De nem szabad elfelejtenünk, hogy azon művészek, a kik tetteles és gyalázatos részt vettek a hadjáratban középkori templomaink és kolostoraink ellen, ugyanazok voltak, a kik Róma szépítéséhez hozzájárultak oly gyönyörű művekkel, mint a Fontana Trevi, a Palazzo de la Consolata, a Curia Innocenziana, a Lateránban levő Corsini-kápolna, sz. Ágnes temploma, S. Andrea al Quirinale, S. Carlo a' Catinari, a Rinuccini, Corsini, Altieri, Pamphili, Falconieri, Madama paloták stb.

Nem szükséges sokat szólnom a negyedik időszakról — a mult század végétől 1870-ig —, mivel mindenki ismeri VI. Pius, VII. Pius, Tournon gróf, a ki a «departament du Tiber» napoleoni prefectusa volt, XVI. Gergely és IX. Pius jóságos és bőkezű gondoskodását, a melylyel emlékeink iránt viseltettek, ép úgy, a mint mindenki ismeri a hibákat, melyeket ugyanők elkövettek és a károkat, a melyeket minden érthető ok nélkül sok műkincsen ejtettek.

VI. Pius a vatikánban a felirások muzeumát alapította, az álarczok szobáját, a műsák termét, a Rotundát, a Görög Kereszt és a Biga termeit. VII. Pius a Braccio Nuovot és a Chiamonti-múzeumot alapította. Tournon gróf böles igazgatása alatt nem kevesebb mint 1.600,000 frtot költöttek közhasznú munkákra, ásátásokra és arra, hogy a régészeti kutatásoknak hozzáférhetővé tétessenek oly emlékek, mint Vespasianus, Castor és Pollux, Antoninus és Faustina, Venus és Róma, a Mater Matuta, a Fortuna Virilis templomai, Constantinus bazilikája, a Colosseum, Nero arany-háza, a Janus a Forum Boariumon, a Basilica Ulpia, a Forum Trajanum stb. Mindezen Tournontól kezdett műveket VII. Pius sikeresen bevégezte. XVI. Gergely, bár classikus nevelése és ízlése nem volt, három gyönyörű új múzeumot hagyott ránk, az egyiptomi, az etruszk és a lateráni múzeumokat. IX. Pius uralma alatt a város emlékei, múzeumai, képtárai bőkezű és folytonos gondoskodás tárgyai voltak.

Saját korunkra térve át, be kell vallanom, hogy mikor nem rég megkezdődött a vita Róma úgynevezett szétrombolása felett, az érzés, a mely elfogott, inkább a megvetés, mint a szomorúság érzete volt. E vádak, melyek úgynevezett vandalismusok leplezéséről szólottak és azon munkálatokról, a melyeket először úgy jellemeztek, mint Róma szétrombolását, később pedig csak mint átalakítását vagy eredeti alakjából való kivetkőztetését, olyan férfiak ellen irányultak, a kik az utolsó 17 évben folytonosan résen állottak, hogy lépésről lépésre minden hüvelyknyi régészeti teret a pénzvilágtól és nyerészkedés hatalmasaitól, vállalkozóktól és mérnököktől elvitassanak és a napi sajtóval szemben megóvjanak. De nyugodtabban tekintve az ügyek állását, köszönettel tartozunk a vita felidézőinek nemcsak azért, mert azt hiszszük rólok, hogy egyedül a tiszta úgyszeretet, a melyet a régészet és a művészet iránt éreznek, vitte őket e vita megindítására, de azért is, mert ünnepélyes alkalmat szolgáltatott arra, hogy a tárgyat megvitassuk és az igazság világát egész fényében ragyogtassuk. Mikor 1870-ben az olasz kormány a város régészeti érdekei felé fordította figyelmét, a Forum völgye még a mult idők Campo Vaccinója volt. Kivéve Phocas oszlopát, a melyet a devonshirei herczegnő kiásatott, a Basilica Julia egy keskeny része s Castor és Pollux templomának egy kis töredéke, a melyeket Tournon ásatott fel, az az egész classikus csoport egy 33 láb magas part alatt volt eltemetve. Ha 1870-ben akárki is szólt volna arról az eshetőségről, hogy a Forumot már legközelebb egyik végétől a másikig tökéletesen ki fogják ásni, tagadtuk volna ennek lehetőségét, hogy ezt a vállalatot egyetlen egy nemzedék véghez vihesse. De az arany-álmom valósággá vált. Ma mehetünk végig először, a birodalom eleste óta, a Via Sacra kö-

vezetén kezdetétől fogva a Colosseumnál, legvégéig, közel a capitoliumi Jupiter templomához, bámulva a nagyszerű út mindkét oldalán a köztársaság és a császári kor fényes emlékeit. E csoport fölfedezéséhez és kiásatásához hozzá kell még adnunk Caracalla fürdőjének, Domitianus stadiumának és a Caesarok palotája nagyobb részének felásását; Agrippa Pantheonjának és a Minerva Medica úgynevezett Nymphéumának elkülönítését; az egész palatinusi domb magántulajdonból nyilvános tulajdonba való átvételét, valamint azon területekét, a melyeken Titus és Caracalla fürdői, a Via Latinán levő temető, a Scipiók sírhelyei s Ostia és a Villa Hadriana állanak.

A mi az 1870 óta gyűjtött műkincseket illeti, elég, ha megemlítjük a két athleta bronz-szobrát, a melyet nem rég a quirinalisi domb lejtőjén találtak, a Tiberisben lelt két Bacchust, a palatinusi Junót és a Forumon talált domborműveket és négyszázhetvenkilencz szobrot és mellképet, a melyeket Róma városa összegyűjtött. Hogy ezen eredményre jussanak, az állam és a város közönsége körülbelül 1.600,000 frankot áldozott, sok mérföldnyi területet ásott fel és össze-vissza 186 millió köblábnyi földet emelt ki helyéből. Mely állam, mely város dicsekedhetik, hogy ily rövid idő alatt annak csak a századrészét is véghez vitte volna, a mi Rómában történt?

A mint már előbb megjegyeztem, haszontalan volna állítani, hogy mindezen fontos győzelmeket a történelem, archaeologia és a művészet terén elnyertük, a nélkül, hogy bizonyos mennyiségű vesztéséget ne szenvedtünk és áldozatokat ne hoztunk volna. Nem tagadható, hogy a festőiség, mely a pápák Rómájának főjellemvonása volt, innár a múlté. Templomaink, kolostoraink, emlékeink zavartalanul megmaradtak, sőt jobban gondoztatnak, mint előbb, de környezetük hiányzik; hiányzanak a régi ilex- (tölgy-) fák, melyek mintegy keretül szolgáltak a képnek, mely zöld színök ellentéte által erős és ragyogást kölcsönözvén azon aranyos színezésnek, melyet a déli égáljokban századok folyamán a romok fölvesznek; hiányzanak a háttérben az albanói hegyek és az Apenninek hófedte csúcsai; hiányzik a nyugalom és béke érzése, a mely az egész tájképen uralkodott. Nem képzelhető valami mindennapiabb, csúnyább, ízléstelenebb, kevesebb jellemzőt mutató látkép, mint az 1870-iki várost körülövedző új városrészek. A dolgok ezen állásának mentségeül csak a gyorsaságot hozhatjuk fel, a melylyel az új városrészek mintegy kiszöktek a földből, és azon szükségét, hogy minél gyorsabban lehessen menedéket teremteni az új lakosság-nak, mely majdnem 200,000 bevándorlóból állott. Azok a szép területek, melyeket a Via Salaria és Via Nomentana átszel és a melyek előbb telidestele voltak oly nemesi nyaralókkal és kertek-

kel, melyek a Campagnára birtak kilátással, az Anio völgyére, a sabinus és volsk hegyekre: átalakítottak csúnya, ötemeletes házakból álló, minden szépség érzetét sértő városrészzé, melyekben a házak inkább hasonlítanak kaszárnnyák- és pajtákhoz, mint egy nagy királyság fővárosának művelt lakossága hajlékaihoz. Ugyanezt az eljárást követték az esquilinsi, viminalisi és quirinalisi dombokon, a Testaccio és Castello területének beépítésénél és a külvárosokban S. Lorenzo Maggiore, S. Giovanni, Angelica és a Portese kapukon kívül.

Az 1878. decz. 10-én az Athenaeum czimű folyóiratban is megírtam már, hogy ha Rómát egy közelben levő magaslatról tekintjük, példának okáért a Monte Cávóról, az már nem álmaink Rómája, gyönyörű barnás színezetével, sűrű csoportokkal körülvéve, hanem egy nagy, szemkápráztató, majdnem másfél mérföld átmérőjű, fehér háztömeg, közvetlenül a Campagna határán. Más szóval, Róma fölveszi az újkori fővárosok jellegét minden előnyével és hátrányával — talán több hátránnyal, mint előnnyel. Az a gondolat, hogy hely szerzése végett az új városnegyedek számára, minden nyaralót, kettő kivételével, tekintet nélkül feláldoztak, gyűlöltté teszi előttünk az új negyedeket és neveiket. Nehéz meghatározni, hogy kit kell okoznunk a jelenlegi állapotokért. A város elöljárósága meglepetett; soha nem is álmodta, hogy a lakosság 15 év alatt megkétszereződjék, hogy olasz és külföldi tőkepenzesek készek lesznek néhány száz milliót a római piacra dobni; és végre, hogy a készpénz ezen rögtönös ide özönlése a föld négyyszögméterének értékét egy pár centimesről több mint ezer frankra felrúgtatja. Nézetem szerint a legnagyobb vád a római főnemességet éri, nemes földbirtokosainkat, a kik azon nagy nevekre érdemetlenek, a melyeket szerencsétlenségünkre örökölték; mert a mint ez az elkorcsosodott nemzedék a legkisebb lehetőségét látta annak, hogy egy kis pénzt szerezhet azon gyönyörű nyaralók árán, a melyeket ősei fölépítettek és berendeztek saját és polgártársaik kényelme, egészsége és jólléte kedvéért, egy perczig sem habozott, hogy eladja-e mintegy rőf számra családja dicsőségét és büszkeségét. Láttuk, hogy hárman közülök eladták kertjeiket, a melyek városi lakjaikat körülvelték, megengedvén, hogy palotáikat a közönséges bérházak érintkezése megmételjezze. Láttuk, hogy egy közülök műkincsei gyűjteményét, családi emlékeit, okmányait és ereklyéit darabonkint eladta. Láttuk, hogy rombolták szét, hogy fosztották meg díszleiktől nemeseink minden egyes nyaralójukat; hogy égettek faszénné a régi gyönyörű fákat; a Patrizi, a Sciarra, a Massimo, a Lucernari, a Mirafiori, a Wolkonszky, a Giustiniani, a Torlonia, a Campana és San Faustino nyaralói hogy mentek tönkre; a Villa Borghese szétrombolását egy időre megakadá-

lyozta egy többé-kevésbbé igazságos birói ítélet. Csak egy esetben állott ellent azon kísértésnek, hogy nyaralóját drága pénzen eladja, élete utolsó pillanataig egy, a régi iskolához tartozó nemes. Alig volt vége temetési szertartásának, mikor hercegi fiai és leányai megragadták az alkalmat, hogy véghez vigyék azt, a mit az elhunyt oly szívósan megakadályozott, mert szegyenek tartotta családjára nézve; s kevesebb mint egy hét lefolyása alatt eladták a birtokot és nyaralójuk területe, a mely a legszebb volt Róma falai közt, most már takarva van bérházakkal.

Lehetetlen fogalmat nyújtani azon szívós, kitartó kegyetlenségről, a melylyel minden virágot, növényzetet, fát és egy szóval mindent, a mi zöld, Rómában és környékén üldöznek. A közgazgatás, az állam, a város és magánszemélyek versenyeznek abban, hogy ki vezesse a keresztes háborút a növények azon csekély fenmaradt része ellen, a melyet a római nemesség pénzvágya még meghagyott. Mikor Róma városa birtokba vette a janiculusi dombon levő Villa Corsinit, hogy nyilvános sétányná alakítsa át, azzal kezdte munkáját, hogy kivágatta a nagy cserfákat, a melyeket Krisztina svéd királyné ültetett, azzal a kifogással élve, hogy eltakarják a kilátást. Mikor az olasz hatóságok újjászervezték a közoktatást, a Lungarán levő gyönyörű füvészkerttel felhagytak, azt hozván fel okul, hogy majd jobb helyet találnak számára. De ezt a helyet még ma sem találták meg. A vatikáni hatóság azért, hogy az 1870-iki concilium emlékére egy emlékszerű oszlopot emelhessen, egyszerűen kiirtatta a Giardino della Pignát. Nem csoda, ha magánpolgárok ezt a nemes példát nem átalották utánózni; nem csoda, hogy már kezdjük az irtóháború hatását érezni oly alakban, hogy nyáron a hőmérséklet átlag két fokkal emelkedett a régi időhöz képest, és hogy légkörünknek oxigén-tartalma átlag kisebbedett. Reméljük, hogy a város hatóságától készített és jóváhagyott új sétányok létesítésének terve mielőbb meg fog valósulni. Három ilyen új sétányt terveznek: az egyik, a Monte Pariolin, a melyet a Tiberis, Anio, a Via Salaria és Via Flaminia határol és a melynek számára a terület, majdnem 20,067 hektár, már meg is van vásárolva; a másodikat a Janiculus tetején és oldalán akarják létesíteni, ennek egy részét már megnyitották a közönség számára; az utolsó, melyet 1887. július 14-én az országgyűlés egy törvény által szentesített, kivétel nélkül a legszebb sétány lesz az egész világon, ha ugyan politikai vagy pénzügyi nehézségek meg nem akadályozzák a terv létrejöttét. A «Passeggiata archaeologica», a mint a törvény benyújtói, Bonghi és Baccelli tanárok elnevezték e sétányt, magába foglalja a Caesarok palotáit, a Forum és a Colosseum völgyét, Titus fürdőjét, a coeliusi domb felét, beleértve Claudius templomát, a S. Gregoriót, S. S. Giovanni e Paulót,

S. Stephano Rotondót, a Villa Matteit és a vallis Egeriae festői csoportját, Caracalla fürdőit, a régi temetőt a Via Appia és Via Latina közt, az Aventinus felét, a Circus Maximust, a Forum Boariumot és a szent Balbináról elnevezett középkori várat.

E hosszú előszó befejezéseül meg kell jegyeznem, hogy mint minden emberi vitában, ebben a vitában is, mely Róma átalakítását illetőleg folyik, sok érv hozható fel úgy az egyik, mint a másik oldalról. Helyezze a részrehajlatlan bíró a mérleg egyik csészéjébe azt, a mit nyertünk, a másik csészébe azt, a mit veszítettünk, és ne tekintsük a tényálladékokat csakis személyes szempontból, hanem a közegészség, tisztaság, kényelem, művészet, tudomány, történelem és régészet szempontjából. Ítéletünknek azon megfontolásból kell kiindulnia, hogy a kibővítés, javítás és átalakítás munkája Rómában multhatlanul szükséges volt. Mindannyian emlékszünk rá, mily nehéz volt régi időkben az utcák tekervényes és szűk volta miatt akár gyalog, akár kocsin akadály nélkül haladni. Most, hogy a népesedés gyorsan közeledik a félmillió felé, hogyan élhetnénk és mozoghatnánk ugyanoly kiterjedésű területen, mint előbb, a nélkül, hogy sokszor veszélynek, sőt életveszélynek ne lennénk kitéve? Voltak olyan városnegyedek, mint a Ghetto és a Regola, melynek festőiségét a piszok s a félig elvadult erkölcsi és anyagi élet alkotta; ott voltak a Tiberisnek, a város főcsatornájának partjai, melynek, ha a víz állása alacsony volt, mérges kigőzölgései megmérteleyezték a körülfekvő területeket. Elítélhetjük-e jó lélekkel a várost azon törekvésért, hogy eme szegényletes állapotokon segíteni akart? Elítélhetjük-e azért, mert a folyónak rakpartot épített? azért, hogy a Ghetót és Regolát széllyelrombolta? vagy azért, hogy a város főközlekedő ereit megszélesbítette és egyenes közlekedési vonalakat teremtett? Elítélhetjük-e különösen akkor, ha tudjuk, hogy e munkálatok következtében a város közegészségi állapota csodálatos módon javult.

Nézetem szerint azóta, mióta e munkák megkezdődtek, sokkal többet nyertünk, mint veszítettünk: úgy tetszik, hogy azok, a kik Róma városának eljárását oly erősen elítélik, úgy tesznek, mint a fősvény ember, a ki elfelejti, hogy milyen nagy kincset takarított meg, és kétségbeesik, ha akármilyen apró nyereség is kisiklik kezei közül. Végre pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy minden nagy munkálatnál van egy átmeneti időszak, mely felette kellemetlen. Tartsuk fent végleges ítéletünket addig, míg véget ér az átmeneti időszak és a mű be lesz fejezve. Minden esetre, ha van egy osztálya az emberiségnek, melynek nincsen oka panaszra, azok archaeologus testvéreink, mert soha ezelőtt nem nyílt meg kutatásaiknak ily nagy tér, és a római föld sohasem nyújtott még ilyen bőséges régészeti aratást, mint az utolsó pár év lefolyása alatt.

A szlavóniai magyarok és nyelvük.

(Kivonat *Balassa József*nek 1893. október 23-án bemutatott értekezéséből.)

A Horvát-Szlavonország területén lakó magyarság közül mind nyelvére, mind szokásaira és életmódjára nézve kiválik négy község lakossága. E négy község: *Magyar-Rétfalu*, *Haraszi*, *Szt. László* és *Kórógy*; azt a nyelvjárást, melyet e községek lakói beszélnek, nevezzük *szlavóniai nyelvjárásnak*.

E négy község lakói nem újabb települők, hanem e vidék régi magyar lakosságának maradékai. A Dráva és Száva közének az a része, a hol e községek vannak, a régi Valkómegye területéhez tartozott, s e megye lakosainak nagy része — mint Botka Tivadar és Pesty Frigyes kutatásai kimutatták — magyar volt, sőt maga a megye is potitikailag egész a XVIII. századig Magyarországhoz tartozott. Azonban a valkómegyei magyarság már Mátyás idejében fogyni kezdett, midőn számos szerb család költözött e vidékre, kik a Szerémségben s a szomszéd megyékben helyeztetek el. — Daczára a szerbek folytonos beköltözésének, a reformáció még nagyszámú magyar községet talált a Duna, Dráva és Száva közében. E vidék reformálását Sztárai Mihály és Szt. Antal Gergely hajtották végre, s hogy ekkor még elég szép számban volt itt a magyarság, bizonyítja az, hogy Lampe 1728-ban megjelent művében (*Historia eccl. reformatae*) 19 református községet számlál el a valkói kerületben.

A valkómegyei magyarságra a mohácsi vész után következtek el a legnehezebb idők; török, német, szerb egyaránt pusztította e falvakat, úgy hogy a legtöbb község lakossága vagy más vidékre menekült, vagy egészen elpusztult. A mult század közepén már csak a most meglevő négy magyar község volt meg; ezek is csak úgy tudtak megmenekülni, hogy a mocsarak közé húzódtak, mint Haraszi, Szt. László és Kórógy, vagy pedig a Dráva szigetén kerestek rejtekhelyet, mint a rétfalusiak. E községek lakói a török pusztítás elmúltával sem élvezhettek teljes nyugalmat. A katolikus horvátok nem jó szemmel nézték a református magyarokat s szerették volna őket helyükről elűzni és templomuktól, iskolájuktól megfosztani. E sokféle viszontagság és folytonos küzdelmek daczára e négy község lakói mind e mai napig híven megőrizték magyar anyanyelvüket és református vallásukat és századokon át sikeresen tudtak ellentállani az őket minden oldalról körülvevő horvát befolyásnak.

Életmódjukat a házközösség intézménye jellemzi; a vagyont nem osztják szét a gyermekek közt, hanem a család együtt marad s együtt élnek a közös föld jövedelméből. A fiúk az asszonyt apjuk házához hozzák, úgy hogy négy-öt család lakik majdnem minden házban. Ennek daczára lakásuk szűk; házuk csak konyhából (*szenes ház*) és egy szobából áll. Természetes, hogy ebben az egy szobában nem fér el a nagyszámú család, ezért mindegyik udvaron még egy házat építenek, mely apró szobácskákra oszlik; csak akkora mindegyik, hogy az ajtóval szemben levő fal mellett elfér benne egy *nyoszója* s jobbra-balra szintén a fal mellett néhány *kócsag* (cziprára festett faláda) a ruhák számára. Ezeket a szűk szobákat *ólnak* vagy *kamará-*nak hívják s minden asszonynak van egy-egy ilyen ólja.

A szlavóniai nyelvjárás az alföldi nyelvjárasterülethez, vagy szorosabban a duna-drávaközi nyelvjárásvidékhez tartozik. Az alföldi nyelvjárasterülethez az őzés csatolja, míg a drávamenti nyelvjárásokhoz több közös sajátság fűzi. Ilyen közös sajátságok többek közt a régiebb *i* megőrzése mai *ü* helyén (*fistös, fiszfa, tükör*); a birtokos személyragozás egyes 3. személyében az *-i*, a többes 3. személyben az *-ik* rag használata (*bűri. borik*); ugyancsak *-ik* rag használata a tárgyas igeragozás többes 3. személyében (*látik, mondik*); s a jelentő mód egyes alakjainak egyezése a felszólító mód megfelelő alakjaival. Ezen kívül szorosabban egymáshoz fűzi a Dráva két partján elterülő nyelvjárásokat tájszavaik egy részének közössége.

E közös jellemvonások mellett sok oly sajátsága van a szlavóniai nyelvjárásnak, mely külön helyet biztosít számára a magyar nyelvjárások sorában. E sajátságok kétfélék: vagy a régi magyar nyelvnek egyes olyan sajátságait őrizte meg a szlavóniai magyarok nyelve, a melyeket a drávamenti nyelvjárások elhagytak vagy megváltoztattak, vagy pedig egy-egy újabb vonása fejlődött ki e nyelvjárásnak, és pedig némely esetben a vele folyton érintkező horvát-szerb nyelv hatása alatt.

A régiebb nyelvvállapotot őrizte meg ez a nyelvjárás egyrészt egyes hangok, másrészt egyes nyelvtani alakok használatában, továbbá a szókincsben; önálló sajátságokat fejlesztett főleg egyes hangok képzése és néhány nyelvtani alak használata tekintetében. Az idegen hatás majdnem csakis a szókincsen érvényesült s csak igen kevés befolyással volt kiejtésükre.

Régibb nyelvvállapot megőrzését látjuk abban, hogy e nyelvjárás igen kedveli a hosszú magánhangzókat, különösen a tő első tagjában (*lészön, vészön, széd* stb.; *ímög, mí, csúnyil*), valamint abban is, hogy sokszor a régiebb zártabb magánhangzót ejtik a mai nyelv nyiltabb hangja helyett (*turkos-turkig, ücse, kü, bü, jütf*). Megőrizte nyelvjárásunk néhány szóban a tő ere-

deti *v* hangját (*szív* a. m. *szi*j, *nőv*, *rév*). Régebbi állapot megőrzése az is, hogy a szó és szótag végén álló *l* csak a legritkább esetben vész el, és hogy a *-tól*, *-től* ragot zártabb magánhangzóval *-túl*, *-tűl*-nek, ellenben a *-ból*, *-ből* és *-ról*, *-ről* ragokat *ó*, *ő*-nek ejtik. Az igeragozásban régebbi nyelvallapotra mutat a *vészön*, *tészön*, *lészön* stb. igék *-n* ragja, s az elbeszélő mult használata. A horvát-szerb nyelvből átvett egyes szavak alakja is közelebb áll e nyelvjárásban a kölcsönadó nyelv szavához, mint a köznyelvben használt alak; ilyen szavak: *kokás*, *duhán* (dohány), *bárászk*, *dinyá* (dinnye), *gáláginyü*, *szőröncsá*.

A nyelvjárás szókincsében is sok oly régi szóra akadunk, melyet a mai nyelv vagy egyáltalán nem ismer, vagy más értelemben használ. E régi szavak közül érdekesebbek a következők:

bese a. m. kánya. E szó a régi nyelvben is csak egyszer fordul elő és pedig a Jordanszky codexben: *Es ezek az eghy Madarak közzöl, kykkel nem ylyik eelny: keselyűth, heeyaath, beseeth* (Jord. c. 94).

ere, gyeplő. A NytSz. ezt a szót csakis Molnár Albert és Páriz Pápai szótárából idézi (I. 667) ily értelmezéssel: 1. camus, frenum; zaum oder halfter.

foszlány, újjatlan mellényke, a mit az asszonyok viselnek. Ugyanily értelemben fordul elő a régi nyelvben *fosztán* és *foszlány* alakban.

futa, színes öv; a régi nyelvben (NytSz. I. 1016) «barchent, baumwollenes zeug» értelemben fordul elő, itt az ebből készült övet jelenti.

kita, hajfonat, czopf. A régi nyelv ezt is általánosabb értelemben használta, s bármiféle fonatot jelentett (NytSz. II. 318).

lazsnak, pokrócz a mivel takaróznak; ily értelemben használta a régi nyelv is (NytSz. II. 547).

lövődék, pillangó; gyakran használja a régi nyelv is (NytSz. II. 332) *lövöldék* alakban.

pisten, csibe; a régi nyelvben *pislen* alakban fordul elő.

rakonca, a szán oldalát tartó rud. Molnár Albertnél: subscus quaedam currum fulciens.

rér, sógor, de csak a gyermek hívja így a nénje urát; a Peer codex így magyarázza e szót: *az hvganak ferye azaz rery*, és Szikszai: *réred = nénédnek vagy hugodnak ura*.

Szöméröm, gyakran használják szégyen értelemben is: *szöméröm rányízni*; — *nöm tészöm, mert az szöméröm*.

szén, tűz; ily értelemben használja e szót a régi nyelv is (NytSz. III. 170); *szenes ház*, a. m. konyha, s ez megmagyarázza a NytSz.-nak (I. 1372) kérdőjellel közölt *szenes-ház*

adatát: *Az alsó bótot, az melyben szoba és szenes ház vagyon, készítesd Bakith uramnak* (Thurzó, Lev. I. 96). Kétségtelenül itt is konyháról van szó.

zele; a NytSz. ezt a szót kérdőjellel közli, mivel csak egy adata van s ebből jelentése nem világos: *Az nagy zele bak soce Pazmany Peter vramtol nem ferhet el* (Bal. Epin. 2.) Ezt a homályos szót megfejtí nyelvjárásunknak *zelepatka* szava, mely *gácsért* jelent. A *patka* a kácsa neve, tehát az összetételnek előtagja a *zele* a. m. him; s így a *zele bak* is azt jelenti: him bak.

Az idegen hatás e nyelvjárás hangtanában csak annyiban érvényesült, hogy a köznyelvi *a* helyébe az *ai* lépett. Annál nagyobb hatással volt a horvát-szerb nyelv a szókincsre; e községek lakói sok oly idegen szót használnak, melyeket más nyelvjárások nem ismernek, azonban ezek is majdnem mind kulturszavak és pedig ruhanek, továbbá egyes házi eszközök, szerzőszámok, állatok, növények és ételek nevei.

Ha a szlavóniai nyelvjárásnak e jellemző vonásait összevetjük a történelem adataival, világosan áll előttünk e nyelvjárás keletkezése és fejlődése. A reformáció előtt egységes magyar nyelvterület volt a Dráva mindkét partján s egységes volt e területnek nyelvjárása is. A török idők viszontagságai kiirtották vagy elűzték hazájukból a valkómegyei magyarok nagy részét, úgy hogy csak a négy község lakossága maradt meg, s ekkor teljesen megszakadt az érintkezés a baranyai magyarság s a szlavóniai magyar községek között. A Dráva bal partján lakó magyarok nyelve tovább fejlődött és pedig főleg a szomszédos nyelvjárások hatása alatt; lassanként különvált a felső és alsó drávai nyelvjárás is, mivel az előbbi sok tekintetben a nyugoti nyelvjárás-terület hatása alá került. A szlavóniai magyarság nyelve ellenben megakadt fejlődésében; nem jutott bele a nyelvfejlődésnek — hogy úgy mondjam — abba az áramlatába, mely egy egységes nyelvterületen folyton működik s folyton változtatja az élő nyelv alakját. Ez az oka, hogy a szlavóniai nyelvjárás sok régiséget őrizett meg mind hangalakjában, mind nyelvtani szerkezetében, mind pedig szókincsében. A mi némileg mégis hatott e nyelvjárás további fejlődésére, az a horvát-szerb nyelv szomszédsága volt. Azonban ez a hatás sem jelentékeny, mert a mily erővel ellent tudott állani e községek lakossága az idegen nemzetiségek befolyásának s a mily szilárdan meg tudta őrizni magyarságát, nyelvük is ép oly erővel állott ellent az idegen hatásnak, úgy hogy e hatás csakis szókincsén érezhető, de érintetlenül hagyta a nyelvjárás nyelvtani szerkezetét.

A szerző ezután részletesen tárgyalja a szlavóniai nyelvjárást; ismerteti a kiejtést és a hangtani sajátságokat, azután a

nyelvjárás grammatikai szerkezetét mutatja be, végül a szókincset tárgyalja egyes összefüggő csoportokban. S ebben eltér eddigi nyelvjárás-tanulmányainktól, a melyek külön szokták tárgyalni a nyelvjárás jelentés-tanát és pedig úgy, hogy általános logikai kategóriák szerint állapítják meg az egyes szavak jelentésében mutatkozó eltéréseket, s mindig az irodalmi nyelvben használt e jelentéshez viszonyítják az illető tájszót. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a népnyelv egyes szavainak jelentése nem fejlődött mindig az irodalmi nyelvnek hasonló alakú szavából, hanem gyakran a nép nyelve őrizte meg az eredetibb jelentést, melyet az irodalmi nyelv változtatott egy bizonyos irányban; vagy pedig mind a tájszó, mind az irodalmi szó jelentése egy eredetibb harmadik jelentésből fejlődött. Nem szabad tehát a népnyelv egyes szavainak sem alakját, sem jelentését folyton az irodalmi nyelvből származtatni le. A szerző tehát úgy járt el, hogy bemutatja lehető teljességgel e nyelvjárásnak mindazon szavait, melyek bármi tekintetben érdekesek, s minden egyes alkalommal igyekszik az idegen szavak eredetére is rámutatni.

Kazinczy levelezésének IV. kötete.

(*Heinrich Gusztáv* rt. előterjesztése október 23-án.)

A Kazinczy-bizottság megbízásából van szerencsém a *Kazinczy Ferencz Levelezésének* ép most elkészült IV. kötetét röviden bemutatni. E kötet 250 levelet foglal magában s mindössze csak tizenhat hónapi időközre terjed, t. i. 1806 elejétől 1807-iki április végeig. A levelek közül 133-at, tehát a felénél többet, maga Kazinczy írt; a többiek barátjainak, pártfogóinak és ellenfeleinek válaszai.

Bátran állíthatni, hogy e fontos és gazdag levelezés minden kötettel, melylyel előrehalad, értékesebb és érdekesebb lesz. Nemcsak irodalmi viszonyaink és nyelvünk története tükröződnek e hamisítatlan, korabeli nyilatkozatokban; visszhangjai ezek az egész magyar közéletnek, tanulságos forrásai egyik legjobb és legérdekesebb emberünk rögzös pályájának, és még a nagy világnak ép akkor hatalmas eseményei is föltűnnek lelkes magyarjaink nyilatkozataiban. Napoleon ez időben állt hatalma szédítő magaslátán, s némelyek nálunk is bámulattal és lelkesedéssel, mások borzadással és undorral tekintettek föl ez óriáshoz, a ki a vén Európát földülta, hogy helyébe egy egészen új világot teremtsen. Kazinczy barátjai elkeseredett ellenei a «korzikai fiúnak», a mint megvetéssel nevezték és kész örömmel fogadnak mindent, mit a

korabeli termékeny pamphlet-irodalom a francia császárról rosszat és aljasat mesél; de Kazinczyt e nyilatkozatok meg nem térítik; ő lelkes és őszinte bámulója Napoleonnak, kiben «nagy esz-közét látja a gondviselésnek, mely vele bizonyos czélokat akar elérni», kivel lsten «nagy változások elkövetésére él». Napoleon-nál nagyobb alakot ő a historiában nem ismer, azért mint igaz-talan rágalmakat utasítja vissza mind azokat a vádakat, melyeket szerinte elfogult vagy hamis forrásokból merítő ellenei hangoz-tatnak. Kazinczy felfogása nagyon jellemző ez ideálistitikus irányú emberre, a ki a nagyság kultuszát az ókori írókból annyira ma-gába szívta, hogy az egyéni kiválóságot még akkor is nagyra becsülte és őszintén bámulta, mikor az minden jogi vagy erkölcsi korlát ledöntésével nyilvánult, — és a ki naivul ismételte Cicero-nak a stoikusoktól kölcsönzött naiv állítását, hogy az észbeli kiválóság mindig szívbeli derékséggel is kapcsolatos, hogy tehát a nagy ember egyszersmind jó ember is. Azonban volt Kazinczy Napoleon e kultuszának talán egy személyesebb jellegű forrása is, a mennyiben valószínűen helyesen sejtette, hogy a kufsteini várból való kiszabadulása némi összefüggésben van Napoleon fényes győzelmeivel, melyek a régi Ausztria figyelmét másfelé fordították és politikájának más irányt adtak.

E Napoleon-kultusz azonban legkevésbé sem ingatta meg Kazinczy törhetetlen loyálisát a király és az uralkodó ház iránt. Örömmel hirdeti a szerencsétlen austerlitz-i csata után, hogy «boldogtalan hazánk boldog constitutiója» épségben maradt és hogy Ferencz császár és király a bécsi egyetemre magyar nyelv-tanárt nevezett ki, a trónörököszt pedig a magyar nyelvre is taníttatja. A pessimistákkal szemben, kik még a magyar nyelv közhasználatát célzó 1805-iki törvény megalkotása után is ve-szélyeztetve látták nyelvünk jövőjét, Kazinczy úgy volt meg-győződve, hogy a magyar nyelv jogainak épségben maradását semmi sem biztosítja jobban, mint ha az uralkodó családban is tanulni kezdik. E gondolat mondatta aztán vele a megyei gyű-lésen Ferencz királyról, hogy «soha fejedelem a mi készségünkre méltóbban számot nem tarthatott, mint ez».

De nemcsak megtartani, hanem fejleszteni is kell nyel-vünket. E kötet levelei érdekes tanúságot tesznek róla, hogy Kazinczy hogyan jön lépésről lépésre jobban és határozottabban tisztába nyelvbeli reformjával. Főleg tanulságosak e tekintetben Révai Miklóshoz intézett levelei, mert Kazinczy e férfiúnak tudománys nagyságát a legnagyobb készséggel elismerte, de ellen-tétes álláspontjukat mind jobban felfogta. Révainak merev gram-matikai felfogása visszatetszett neki. Ismételve hangoztatja, hogy az írónak nem elég a nyelv grammatikai szabályait tudnia, ha-nem izlésre is kell törekednie, ennek törvényeit pedig nem lehet

mindig világos szabályokba öltöztetni. Lelkes híve Révainak, de tudatosan foglal el ellentétes álláspontot vele szemben. «Engedd megjegyezmem (írja neki egy alkalommal), hogy a te igyekezeteid egészen egyebek, mint az enyéimék: te mindenben a régiek auctoritását keresed és megveted, a mi ez által nem támogat-tatik és új; nékem az új még kedves is, kivált ha a szót és szólást szebbé teszi vagy az újabb nyelvek szerint nuanceolja az ideákat.» De azért a legnagyobb bizalommal tekint Révai egyetemi működése elé és nem találja indokolt-nak Révai elkesere-dését az ellene küzdők merész és heves kirohanásai fölött. «Csak te nevelj jó fiakat (írja neki) és a világosság terjedni fog. A kritika szövétnekel fog gyűjtani, s annak fénye mellett látni fogja minden, hogy amazok (Révai ellenei) vétettek, majd tudva, majd hírek nélkül Az igazságnak soha sem árt az ellen-kezés, sőt az által mindig nyer az igazság, ha ugyan igazság... Egyedül az rettent el, az a gondolat, hogy mi lenne nyelvünk dolgából, ha a főhatalom a te haláloed után Verseghy-forma tanítót tenne be székedbe vagy olyat, mint a bécsibe.» Kazinczy aggodalmát ez utolsó pontra vonatkozólag tudvalevőleg alaposan igazolta a Révai tanszékének betöltése, de helyesnek bizonyult az a meggyőződése is, hogy az igazságnak soha nem árt semmi.

Kazinczy a most közzétett levelek korában Sylvester gram-matikájának kiadásával és Marmontel és Laroche-foucauld fordí-tásaival foglalkozott. Az elsővel mint nyelvész akart a nyelvújítás mezejére lépni, a fordításokkal mint stilista kívánta megmutatni hogy nyelvünk mire képes. E művek azonban a bécsi nyomda készületlenségénél fogva csak 1808-ban és 1810-ben jelentek meg s így csak a *Levelezés* későbbi kötetekben lépnek előtérbe. Annál nagyobb helyet foglal el e kötetben az úgynevezett «Ar-kádiái pör», mely jelentéktelen kis ötletből óriási botránnyá nőtte ki magát. E pör története eléggé ismeretes, de helyes meg-értése mégis csak a most közzétett levelek tárgyilagos tanul-mánya alapján lehetséges. Ma már világosan látni, hogy ez úgy-nevezett pörben Kazinczy a műveletlenséggel, korlátoltsággal, sőt rosszakarattal állt szemben. A debreczeniek tudatosan és szán-dékosan magyarázták félre szavait és intencióit, melyeket leg-nagyobbrészt meg sem értettek. Bárgyú ellenvetésekkel iparkodtak előítéletességet és gyűlölséget belemagyarázni Kazinczy nyilatko-zataiba, melyeket pedig senki félre nem érthet, a ki azokat el-fogultság nélkül olvassa. Az egész pör tudvalevőleg céltalan volt, mert végre is Csokonainak ez időben tervezett sírköve és sírírata nem jött létre; de fontos e pör Kazinczyra nézve, mert ízlése, ítéllete és tekintélye megizmosodott ez abderai historiában, melynek tanulságát és maradandó eredményét Kazinczy, való-szinűen tudtán és szándékán kívül, igen jól foglalta össze e

mondatban: «A tulajdon szemével látás csak azok dolga lehet, a kik tanulnak látni.»

Valóban száналommal kísérjük végig Kazinczyt e pör egyes stádiumain és részvétellel látjuk, hogy az ellenfelek tudatlansága és rosszhiszeműsége mennyire bántja e lelkes, önzetlen, a legmagasabb nemzeti célokra törekvő embert. De száналommal figyeljük meg egyéb személyi ügyeit is. Rokonai kifosztják és üldözik, anyagi eszközeinek hiányossága minden lépten-nyomon akadályt gördít lábai elé, — s ő mégis áldoz az irodalomért és lelkesedéssel halad tövises pályáján. És milyen szerények az ő igényei! Midőn 1806. június 10-én széphalmi házikójába költözik, milyen boldog ennek zszindelytetőzete alatt! «Ott vagyok (írja egyik barátjának), a hol ifjúságom arany álmaiban reményltem, hogy lenni fogok, és a honnan magamat örökre kirekesztve gondoltam. A gondviselés a pokolnak minden rettentességein keresztül, tigrisek és sárkányok között vezérlette útamat», — és elhitette magával áldott optimismusában, «hogy Tibur és Praeneste nem lehetett szebb». De a gond azért Kazinczyval együtt lépte át e szerény hajlék küszöbét és soha sem hagyta el egészen nagy lakójának haláláig. Legkedvesebb terveiről kellett lemondania, mert anyagi helyzete nem engedte megvalósításaikat. Maga mondja, hogy el kell némitania minden vágyását és csak arra emlékeznie, hogy férj és atya. Teljesületlen maradt azért ez időben és később is ifjúkorának egyik leghőbb vágya, hogy Németországba mehessen és a kiváló német írókkal személyesen is megismerkedjék, kiknek munkáit oly lelkesen tanulmányozta, kiknek magaslatára iparkodott elmaradt nemzeti irodalmunkat is emelni. Kazinczy Wielandnál, Herdernél, Goethenél, — mily vonzóan irta volna le a lelkes ember e kiváló férfiakat és a velők hazai irodalmunk ügyében folytatott beszélgetéseit! És ez mind elmaradt, mert nem tudott nélkülözhető néhány száz forintot megtakarítani, s mert irodalmunknak úgynevezett lelkes pártfogói között nem akadt egy is, a ki gazdagságából egy apró kis részletet akart volna áldozni. Nincs még itt az ideje annak, hogy Kazinczy életét megírjuk; de ha a tudomány egész készletével megirtuk, népszerű munkában is kell az egész nemzetnek elmesélni e férfiú pályáját, mint a németek azt Lessing és Schiller hasonlő, de mégis sokkal, de sokkal kedvezőbb életével tették: hadd lássák, a kik látni akarnak, hogy a «régi jó idők» hogyan tükröződnek egyik legjelesebb és legnemesebb emberünknek nélkülözésekben bővelkedő életében.

A kiadó e IV. kötethez is irt tájékoztató bevezetést, melyet e töredékes ismertetésnél máris felhasználhattam, és most is csatolt magyarázó jegyzeteket a közzétett levelekhez. E jegyzetek nagyobb munka és fáradság gyümölcsei, mint a felületes olvasó

első pillanatra hinné. Kazinczy leveleiben oly különféle dolgokról és egyénekről történik említés, hogy a magyarázó sokszor csak a legnagyobb gonddal és utánjárással adhatja meg a kívánt, néha épen nem fontos felvilágosítást, és sokszor még így sem érczelt. Ha Váczy János köszönettel emlékszik meg a Kazinczy-bizottság tagjairól, mint a kik őt e jegyzetek összeállításában a legnagyobb készséggel támogatták, úgy a magam, valamint társaim részéről szó nélkül elismerem a készséget, de az igazságnak megfelelően hozzá kell tennem, hogy a munka érdeme csak nagyon kis részben a miénk, mert a kiadó csak néhány kivételes esetben vette igénybe közreműködésünket.

Midőn a Kazinczy Ferencz Levelezésének ez irodalom- és műveltség-történeti szempontból rendkívül fontos kötetét is szakferfiaink és multunk iránt érdeklő olvasóink figyelmébe ajánlom, csak azon szerény, mondhatni közóhajtásnak adok még kifejezést, vajha e kötetek gyorsabb egymásutánban való megjelenése lehetővé tétetné. Mert az eddigi tempo szerint legfeljebb unokáink jutnak azon kedvező helyzetbe, hogy a teljes Kazinczy-levelezést birhassák és ez elsőrangú forrásból Kazinczyról és koráról teljes és hű képet nyerjenek.

Magyar Történeti Színműtár.*

Tűzberki Kóczán Ferencz 1887. június 6-án kelt alapító levelében a M. tud. Akadémiának 12,000 forint alapítványt tett oly czélból, hogy kamataiból 100 drb arany adassék évenként a pályatársai közt legjobb történeti színmű szerzőjének és 2000 frtot, melynek évi kamataiból e pályázat bírálói jutalmaztassanak.

Ehhez képest az Akadémia évenként a pályázó színművek tárgykörét akkép jelöli ki, hogy e körök kisebb korszakokban, az ősmundákon kezdve, az egész magyar történetet felöleljék 1848-ig. Csak akkor áll szabadságában az Akadémiának, korszak kijelölése nélkül is, általában magyar történeti színművekre tűzni ki a jutalmat, ha a korszakok chronologiai rendben egyszer már kitézettek.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul.

* Magyar Történeti Színműtár Kóczán Ferencz alapítványából. I. *Attila halála*, történeti tragédia öt felvonásban. Irta Szász Károly. Kiadja a M. tud. Akadémia. 8-adrét 187 lap. Budapest 1893. — II. *István vezér*, történeti dráma öt felvonásban. Irta Szász Károly. Kiadja a M. tud. Akadémia. 8-adrét 155 lap. Budapest 1893. — III. *Pogány magyarok*, történeti színmű négy felvonásban. Irta Gabányi Árpád. Kiadja a M. tud. Akadémia. 8-adrét 164 lap. Budapest 1893. Egy-egy kötet ára 1 frt.

Ha már négy-öt oly színmű jutalmaztatott, melyek legalább az irodalom színvonalán állanak, *Magyar Történeti Színműtár a Kőczán alapítványból* cím alatt egy gyűjtemény indítandó meg (I. II. III. stb. kötet megjelölésével a címlapon), melyben az így jutalmat nyert színművek kiadandók.

A pályázat első ízben 1887-ben hirdettetett ki. A színmű tárgya ez alkalommal a hún vagy magyar hősmonda köréből volt veendő. A pályadíj 1888. nov. 26-án az «Attila halála» című tragédiának íteltetett oda. — Az 1888-ban kitűzött pályázat tárgyköréről a honfoglalás és vezérek kora állapított meg. A pályadíjat 1889. decz. 16-án az «István vezér» című dráma nyerte el. — Az 1889-ben kitűzött pályázat tárgyköréről a magyar királyság és kereszténység megalapításának kora (Szent Istvántól I. Béláig) jelöltetett ki. A pályadíjjal 1890. nov. 24-én a «Pogány magyarok» című dráma jutalmaztatott. — Az 1890-ben kitűzött pályázat tárgyköréről Salamon vagy Szent László kora vétetett. A pályadíj 1891 december 14-én adatott ki a «Koronáért» című színműnek, oly megjegyzéssel, hogy az nem áll jelen drámairodalmunk színvonalán, ezért a pályázatot az ügyrend értelmében ismételni kell, s a jutalmazott mű a Színműtárba nem veendő fel. — 1891-ben, ismételve, Salamon vagy Szent László kora jelöltetett ki s a pályadíj 1892. november 28-án a «Charitas» című szomorújátéknak íteltetett oda.

Az Akadémia az alapítólevél értelmében, 1892-ben két évre (1893—1894.) felfüggesztette a pályázatot s megbízta az I. osztályt a Magyar Történeti Színműtár megindításával.

Az első három kötet 1893 nyarán bocsátatott közre; a most megjelent köteteket annak idejében a többiek is követni fogják.

Paraspondylos Zolikos költeménye a várnai csatáról.

(Kivonat *Pecz Vilmos*-nak 1893. október 2-án tartott felolvasásából.)

A kiadatlan középi és újkori görög irodalmi műveknek Legrand-féle gyűjteményében, melynek fő célja, hogy az újabbi kori görög nyelv tanulmányozásához anyagot szolgáltatson, az új sorozat ötödik száma, Bölsz Leó jóslatain és egy ismeretlennek Konstantinápoly elestéről szóló panaszos költeményén kívül, közöl egy költeményt a várnai csatáról, mely nemcsak nyelvészeti, de különösen tárgyi szempontból is kiválóan érdekesnek mondható. Mivel a költemény eddigelé semminémű feldolgozásban

nem részesült és azt felolvasó tudomása szerint történetíróink sem ismerik, elhatározta annak nyelvi és tárgyi méltatását, annál is inkább, mert értekezésében egyrészt némi adalékot szolgáltathat a görög nyelv történetéhez, másrészt alkalma nyílik történetíróink figyelmét erre a magyar történet egyik legnevezetesebb momentumára vonatkozó, nem minden fontosság nélkül való forrásmunkára felhívni, mely a M. T. Akadémia által nem rég kiadott török történetírókkal szemben sem veszít jelentőségéből. Nemcsak azért, mivel a Legrand-féle kiadás nehezen hozzáférhető, de mivel a költeménynek benne adott szövegével a felolvasó mindenben egyet nem érthet, közli magát a szöveget is, a jegyzetekben okolva meg a Legrand-féle szövegtől való eltéréseket. Továbbá, mivel a költemény sok helyt nehezen érthető, néha úgyiszolva egészen érthetetlen, szükségesnek tartotta — költészeti értékkel nem bírván — prózai hű fordítását is mellékelni. Magukról a nyelvi jelenségekről részint a költemény előtti systematikus részben, részint a szójegyzékben ad számot. Ez utóbbi jóval teljesebb a Legrand-féle glossariumnak a Várnai Csata-ra vonatkozó részeinél, és arról tanúskodik, mennyi szóval gazdagítható csak ezen egy irodalmi emlék alapján is a közép- és újkori görög nyelvnek Du Cange-féle nagy glossariuma.

A költemény szerzője a várnai születésű Paraspondylos Zolikos, ki születése idejénél elfelejtette a hónap és nap mellett az ezeknél szükségesebb évszámot is fölemlíteni. Felőle csak annyit tudunk, a mennyit maga mond magáról költeményében és annak fő czimében. Ez utóbbi helyen philosophusnak nevezi magát, a mi az akkori nyelvhasználat szerint papot, szerzetest jelent. A költemény utolsó soraiból (98—109) is kitűnik, hogy nem tartja magát a szó szoros értelmében vett philosophusnak, a mennyiben elmondja, mennyi bánatot okozott neki, hogy a philosophia tudományával nem foglalatzkodhatott és általában véve csak igen keveset tanulhatott, minélfogva arra szorítkozik, hogy teljes igazsággal írja le azt, a mit maga látott a valóságban. A költemény végén (438—445) még határozottabban kijelenti, hogy szemtanúja volt a csatának. Szerző olyan közvetlenséggel írja le rémületét, hogy semmi okunk sincs kételkedni szemtanúi voltában, a mint hogy a költemény megírásának idejét is, a rajta végig vonuló hangulat alapján, magának a csatának évébe kell helyeznünk.

A munka mint költemény a leggyarlóbbak közé tartozik. Alig találkoznak benne egy-két csinosabb verssel, a többi leglaposabb próza, feltűnően primitív, sőt néha hibás mondatfűzéssel és kifejezésekkel, és főképen ebből származnak nehezen érthető helyei. Hogy azonban orthographiai hibái és minden egyéb gyengéi daczára is, volt némi kis irodalmi műveltsége, arról a népies

nyelven irt költeményébe vegyített taktikai alakok és beleszótt beszédek és levelek tesznek tanúságot.

A költemény a várnai csatát nyolcz részben tárgyalja. A bevezetés (1—113) Hunyadyt magasztalja, és a költőnek abbeli kijelentését foglalja magában, hogy mint szemtanú a történetek hű elbeszélésére fog szorítkozni. A bevezetést követi Muradnak a magyarokhoz irt levele (114—125), ezt Hunyadynak Muradhoz küldött válasza (126—140), és utána jön a magyarok tanácskozásának leírása (141—179). Mindez egy nagyobb bevezetésnek tekinthető, mely után magának a csatának elbeszélése következik, előbb a jobb (180—261), majd a bal szárny harcának (262—275), végül a döntő küzdelemnek leírásával (276—437). A befejezésben (438—465) elmondja a költő, hogy miként nézte rémülten egy erdőből a nagy küzdelmet, és belenyugodván az Isten kifürkészhetetlen végzésébe, a szent háromság dicsőítésével bezárja költeményét.

Hunyadyt Jánosnak, illetőleg Jankónak, négy ízben a görög egyháznak egyik szentje után Nagy Theophanesnek, és hat helyen talán mint szörényi bánt — a latin lux-szal tévén össze a bán szót — Luxbanosnak az az «dicső, fényes bán»-nak nevezi. A magyar és török tábor közötti távolságot három ezer lépésnyinek mondja. Ulászló neve egyszerűen «király», vagy «Bernát úr, Bernát király». Érdekes a magyarok csata előtt tartott tanácskozásának leírása, melyben a király keserűen kifakad Palaeologos byzantiumi császár ellen, ki sietve segítségre szólította, azt irván, hogy Murad Ázsiában van, és hogy ő hajóhadával őrzi a tenger-szorost (a Hellespontost).

A magyar és török hadsereg számát épen még egyszer annyinak mondja, mint a mennyi tényleg volt, de a csata leírása, különösen a jobb és bal szárny megütközése, egészben véve helyes. A költő szerint, a jobb szárny vezére, Koratzas anatóliai beglerbég, Murad sógora volt, és három magyar dárdától mellen találva esett el; a bal szárny vezérét, Daud basát egyszerűen beglerbégnek, vagy nyugot (az az Rumélia) urának nevezi.

Kevésbé kifogástalan a döntő küzdelemnek meglehetősen terjedelmes leírása, a mennyiben olyan dolgokat is említ annak folyamában, melyek előbb történtek vagy csak előbb történhetek, vagy általában véve valótlanak, nevezetesen: az oláhok már a jobb szárny küzdelme alatt estek neki a török podgyásznak. Murad sátrának megerősítése csakis a harc megkezdése előtt történhetett, míg a magyaroknak és törököknek a bal szárny harca után való visszavonulása hadi állásaikba, valamint a magyaroknak ezen visszavonulás után való második tanácskozása egyáltalában nem történt meg.

Ulászlót a költemény szerint egy közepes termetű, széles

vállu, harmincz éves Chamuzas nevű görög janicsár ölte meg, oly módon, hogy a király lovának első lábára rávágott fejszével, mire az orra bukván, a király lefordult, és ekkor Chamuzas kését előrántva, fejét levágta és lándzsára szúrta. Hasonlóképen a költemény szerint — a mint Dukas is említi, — napfelkeléstől este kilencz óráig tartott a küzdelem, melyben a magyarok — a mint két ízben is ki van emelve — hétszer verték meg a törököket, míg ezek egy csapással törték meg a magyarokat.

Összehasonlítva a költeményt a várnai csatára vonatkozó többi görög forrásokkal, nevezetesen Chalkokondylas, Dukas és Phrantzes történeti műveivel, azt látjuk, hogy mind a négyben több azonos adat foglaltatik, de terjedelemtre, részletességre és az adatok sokféleségére nézve első helyen áll Paraspondylos Zolikos költeménye, még Chalkokondylas művével szemben is, ki pl. a bal szárny harcát egy szóval se említi.

Végül jelenti felolvasó, hogy ráakadt még egy más várnai csatára vonatkozó görög közleményre, melyről szintén szólni fog adandó alkalommal.

Magyarországi György mester arithmetikája 1499-ből.

(Bemutatta Szily Kálmán rt. az 1893. október 16-án tartott osztály-ülésem.)

Hellebrant Árpád úr, a m. tud. Akadémia alkönyvtárnoka, az Irodalomtörténeti Bizottság megbízásából az ez idei szünetek alatt is tanulmányokat tett Németországban, hogy a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár III. kötetéhez magyar íróktól külföldön, nem magyar nyelven kiadott munkákról, ha eddig még föl nem volnának jegyezve, czímmásokat gyűjtsön. Meglátogatta többek közt a hamburgi városi könyvtárt, és ott egy colligatumban (Realcat. AC. Vol. VII. p. 37 jelzéssel) talált egy latin nyomtatványt, a mely „*Arithmetice summa tripartita Magistri georgij de hungaria*” czímet visel és a colophon tanúsága szerint 1499. április havában fejeztetett be.

E fölfedezésével Hellebrant úr nagy szolgálatot tett a magyar irodalomtörténetnek. Eddigelé ugyanis azt hittük, hogy a legelső matematikai tárgyú munka, a melyet magyar ember írt, az 1577-ben Debreczenben megjelent Arithmetica — és ime most a hamburgi lelet e dátumot majd 80 évvel, 1499-re viszi vissza.

A mint Hellebrant úr ez érdekes leletét velem közölte, azonnal írtam a hamburgi városi könyvtár igazgatóságának, a

munka kikölcsönzését kérve. Kérésemnek az igazgatóság a legnagyobb készséggel eleget tett s ezennel szerencsém van Magyarországi György mester 1499. évi Arithmetikáját a t. osztálynak bemutatni.

Az egész nyomtatvány csak 20 oldalra terjed, de mégis öt oldallal terjedelmesebb, mint Peurbachnak, a híres bécsi tanárnak, Regiomontanus mesterének, 1510-ben tanítványai számára kiadott «Opus algorithmi»-ja. György mester az első oldalon elmondja, hogy barátai igen gyakran és több ízben arra kérték, foglalná egybe a gyakorlati Arithmetika összeségét, menten minden fölösleges vagy kevésbbé szükséges részeitől. Szívesen hajlik kérésükre s elhatározza magát, hogy munkáját tágasabb körök számára is közrebocsátja, mert az arithmetika gyümölcsei mindenek számára hasznosak, sőt szükségesek is, ú. m. a királyoknak, vezéreknek, mágnásoknak, nemeseknek, katonáknak, valamint a theologia és a philosophia tanulmányozóinak, praelatusoknak, szerzeteseknek s világi papoknak, szintűgy a kereskedőknek és mesterembereknek. Művét három részre osztja: az elsőben az arithmetika 9 speciesét: ú. m. a számlálást, összeadást, kivonást, kétszerezést, felezést, sokszorozást, osztást, haladványokat és a gyökvonást számjegyekkel tárgyalja, a második részben pedig a négy műveletet a számok vetése útján (per projectiles) magyarázza s végül a harmadik részben a hármass és arany-szabályt (quas aureas appellat. quia sicut aurum in metallis supremum atque optimum obtinet nomen, sic et ista pars regularum) több rendbeli példával világosítja meg.

A 7 első speciét elég részletesen (noha a felvilágosító példák hiánya miatt itt-ott zavarosan és nehezen érthetően) adja elő; kevesebbet ér a mit a haladványokról mond; éppenséggel értéktelen pedig az, a mit számok vetéséről és a gyökvonásról beszél. Látszik, hogy legtöbb öröme telt a hármasszabályra vonatkozó példák megoldásában, mert a húsz oldalból nyolczat kizárólag erre szentel s itt egész világosan meg is bírja magát értetni. Egyik példája, a mely eléggé jellemző a fogós kérdéseket kedvelő középkorra, a következő:

Egy haldokló ember, kinek neje áldott állapotban van, testamentumában akként rendelkezik: ha az asszony fiút szül, ezer aranyra menő vagyonából két részt kapjon a fiú s egyrészt az asszony; ha ellenben leányt szül. akkor az asszony kapjon két részt és a leány egyet. Meghal az ember s az asszony ikreket szül, még pedig egy fiút s egy leányt. Kérdés, mennyit kap az ezer aranyból — a végrendelet intentiója értelmében — a fiu, mennyit az asszony és mennyit a leány? A kérdés egészen helyesen van megfejtve.

Az egész munkában mindössze két matematikai íróra van

hivatkozás: Boethiusra és Bravardinusra. Boethius Arithmetikáját 1480-ban adták ki Párisban és 1488-ban Augustában; Bravardinusnak pedig 1496-ban jelent meg «Geometria speculativa» című munkája (Heilbronner, Hist. Matheseos, Lipsiae 1742.). Ezekon kívül György mester bizonyára ismerte még valamelyik spanyol algorista művét is. Ezt abból következtetem, hogy az ezerszer ezret nem nevezi milliónak, mint a hogy az olasz algoristák (pl. Pietro Borgia, Velence 1484.) már akkor nevezték, hanem az akkori spanyol módra *cuentus*nak, az ezer milliót *millon*nak, a billiót *summá*nak, az ezer billiót *dragá*nak, a melyek valószínűleg mind megannyi spanyol divatú elnevezések.

A ránk nézve legérdekesebb kérdést — vajjon ki lehetett ez a magyarországi György mester? — legutójára hagytam.

A könyv nyomtatásának helye, a miből gyakran nagy valószínűséggel némi következtetést lehet vonni a szerző kilétére, különösen lakóhelyére nézve, sem a címlapon, sem a colophonban nincs megnevezve. Szerencsére a könyv szövegéből és a colligatumban levő munkákból e kérdést majdnem teljes bizonyossággal meg lehet fejteni.

A könyvben t. i. több feladat van, a melyekben valaminek az árát kell kiszámítani, vagy pedig az osztalékot, a mi valami nyereségből egy-egy társra esik. A pénznemek, a melyekkel György mester e példákban számol, ime a következők: *aureus*, *ignilis*, *stuferus*, *but*, *placca nova*, *placca antiqua*, *duytmarus*, *bramincus*.* Hová való pénzek voltak ezek?

Az «ignilis»-ről Ducange ezt írja: Belgis *ickse*, nummi argentei nomen vulgo *escalín*; ez utóbbiról pedig Jurende Münzen-lexiconja: alte *brabantische* Silbermünze. — «Stuferus», Ducange szerint, Belgis *stuyver*; ez utóbbiról pedig Jurende: alte Rechnungs- und silberne Scheidemünze in den *Niederlanden* und den benachbarten Ländern. — «Placca» (= *plaque*): halber *brabantischer* Schilling, alte silberne Scheidemünze in *Antwerpen*, *Brüssel* etc. (Jur. i. h.). «Duytmarus»-t a rendelkezésemre álló kézi könyvekben nem találtam ugyan, de a szó előrésze: *deut*, *doit*, *duyt* (u. o.) alte *holländische* Scheidemünze aus Kupfer, 2 holländische Pfennige an Werth.

Látjuk ezekből, hogy György mester németalföldi pénznemekkel számol, egy oly munkában, a melyet barátai kérésére állított össze. E barátai tehát, minden valószínűség szerint, né-

* György mester feladataiból következtetve; 1 aureus = $12\frac{2}{5}$ ignilis; 1 ignilis = $2\frac{1}{2}$ stuferus; 1 stuferus = 2 but; 1 but = 4 placca nova; 1 placca nova = 2 placca antiqua; 1 placca antiqua = 2 duytmarus; 1 duytmarus = 2 bramincus.

metalföldiek voltak. s így az is igen valószínű, hogy ő maga is Hollandiában tartózkodott, a mikor e munkáját írta.

Egy további adatot, a mely e következtetést még jobban megerősíti, a hamburgi colligatumban György mester Arithmetikájával együvé kötött többi munkák nyomtatási helyéből vonhatunk le. E munkák közül kettőt Antwerpenben, egyet Deventerben s egyet Utrechtben nyomtattak s ha az utrechti nyomtatás colophonjának betűit a György mester Arithmetikájának betűivel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a két betűtípus feltűnően hasonlít egymáshoz, a miből némi valószínűséggel szintén az következik, hogy a mi György mesterünk, mikor Arithmetikáját kiadta, *vagy Utrechtben vagy az utrechti püspökség valamely városában tartózkodott.*

Még nagyobb világosság okáért, bővebben kellett magamat tájékoztatom a középkori hollandi pénznemek felől. T. társunkhoz, Hampel rt. úrhoz fordultam, ki is szives volt egyenest Utrechtbe írni, a fentnevezett pénznemek felől részletes fölvilágosítást kérve.

Utrecht városának levéltárnoka szeptember 23-áról kelt válasza szerint: mindazok a pénznemek, a melyekről föntebb szóltam, az utrechti püspökség Ysselentúli részének, az ú. n. Overstichtnek pénzei. Az Oversticht négy városa (Deventer, Kampen, Zwolle és Groninga) ugyanis 1488. október 27-én elhatározta, hogy egy új ezüstpénzt veret: az *overstichti stuvert*; e stuvernek fele volt a *but* vagy butken; a but negyede a *placken*, a placken negyede a *duytmer*, a duytmer fele a *braems* vagyis a *bramincus*.

Mindezekből egész tisztán előtűnik, hogy Magyarországi György mester overstichti pénznemekkel számolt s hogy e szerint barátai, valamint ő maga is, hihetőleg az Oversticht egyik városában laktak.

Megjegyzem még, hogy György minden valószínűség szerint, papi ember volt. Ezt több körülményből következtethetjük. Először is abból, hogy munkáját különös melegséggel ajánlja a papok figyelmébe: *doctissimis excellentissimisque viris sacro sanctae theologiae, ecclesiasticis quibuscunque, praelatis et non praelatis, religiosis ac secularibus, sacerdotalique officio adornatis.* Másodszor abból, hogy külön példát szentel arra a kérdésre, hogy a kanonokok és káplánok miként osztozzanak az ecclesia jövedelmén. Végre abból, hogy minden fejezetet isten segítségül hívásával vezet be: *invocato igitur primo omnipotentis auxilio, sine quo nullum rite fundatur, vagy pedig deo semper favente, favente altissimo, auxiliante semper omnipotenti deo stb.*

De végre is, mit kereshetett Georgius de Hungaria 1499-ben az utrechti püspökség Ysselentúli részében?

Groningában a középkor végén két főiskola volt: a «fratres communis vitae» iskolája és a Szent-Márton templomáé. Ez utóbbi oly híres volt, hogy százával tódultak oda a tanulók Német-, Olasz-, Francia- és Spanyolországból; a mi György mesterünket is alkalmasint ez az iskola csalta Groningába.

További kutatásoknak kell eldönteni, vajjon csakugyan volt-e azon időben Georgius de Hungaria Groningában, akár mint tanuló, akár mint tanító; valamint további kutatások fogják eldönteni azt a kérdést is, vajjon az a Magyar György dominikánus szerzetes — kiről Toldy Ferencz a M. Nemzeti Irodalom Történetében (II. 57. l.) azt írja, hogy «De ritibus Turcarum» című kéziratát Rómában in Collegio S. Mariae ad Minervam őrzik — nem egy személy-e a mi György mesterünkkel?

Hogy azonban e kutatásokban historikusaink és bibliographusaink résztvehessenek, czélszerű lenne, ha a m. tud. Akadémia György mester Arithmetikáját, mielőtt ez Hamburgba visszaküldetnék, híven lemásoltatná és a Matematikai Értekezések során közrebocsátaná.

Uj vagy kevésbé ismert idegenföldi Myriopodák a magyar nemzeti muzemben.

(Kivonat *Daday Jenő* lt. október 16-án tett előterjesztéséből.)

A magyar nemzeti muzem állattárában található idegenföldi Myriopodák gyűjteményének alapját a 60-as években *Xántus János* vetette meg a Borneo, Sumatra, Java, Japán és Siamban gyűjtött fajokkal és példányokkal. Ezekhez járultak aztán a későbbi időkben *Örley Lászlónak* és *Chyzer Bélának* olaszországi, *Lendl Adolfnak* norvégiai, *Machik Gyulának* jávai és sumatrai, *Vadona Jánosnak* a föld különböző részeiben végzett gyűjtéseinek eredményei s a kir. m. Természettudományi Társulat ajándéka révén a *Tömösváry Ödön* hagyatékával nyert corcyrai, moreai, patrasi, zantei, arragoniai, transvali, nemkülönben orosz- és lengyelországi, valamint sziberiai és turkesztáni fajok. Az így egybekerült gyűjtemény aztán, mint ez a meghatározásokból kitűnt, 39 genusból 139 fajt tartalmazott és közöttük több újat, meg új varietást.

Újabb időben e gyűjtemény ismét gyarapodott, a mi különösen a már néhai *Fenichel Sámuel* buzgólkodásának, továbbá dr. *Horváth Géza* és dr. *Prokop Jenő* szivességének köszönhető, a kik közül az első Új-Guineából, még pedig Wilhelmslandból küldött fajokat, a második déli Franciaországban és a

Kaukázusban, az utóbbi pedig Mexikóban gyűjtött fajokat ajándékozott. Az így begyűlt anyag feldolgozása s illetőleg a fajok meghatározása arra az eredményre vezetett, hogy a magyar nemzeti muzeum állattárának idegenföldi *Myriopoda*-gyűjteménye 13 genusból 29 fajjal gyarapodott. A fajok között van négy új; van továbbá öt kevésbé ismert faj; van végre egy új varietas.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAL ÉRTESÍTŐ október havi (IV.) füzetében első helyen Cumont F. értekezik «A magyarországi Mithras- emlékekről». Itálián kívül Magyarország földje az, hol a legtöbb Mithras-emléket találták. Mikor Trajanus Dacia meghódítása után az egész római világkörből számtalan telepítvényeseket hívott ide, hogy a háború által elpusztított tartományt benépesítse, a keleti népek szívesen özönlöttek ide s magukkal hozták nemzeti isteneiket. A Mithras-tiszteletet leginkább a katonák terjesztették. Mithrasnak különösen Commagene fejedelmei voltak buzgó tisztelői, s úgy látszik, hogy ezt az istent ép úgy, mint Jupiter Dolichenust, a commagenei születésű katonák hozták magukkal. A legtöbb mithriakus domborműveken az u. n. Mithras-áldozat ismétlődik: keleti módra öltözött ifjú phrygiai sapkával fején földre terített bikán térdel; bal kezével a bika orrát szorítja, míg jobbajával széles kést döf az állat oldalába. Egy kutya és egy kígyó nyaldossa a sebből patakozó vért s alább skorpió csipdesi az áldozati állat heréjét. Értekező az áldozati személyek nevét is megállapítani törekszik a feliratok segítségével; e szerint a fáklyákat emelő dadophorosok egyikét Cautesnek, másikát Cautopatesnek nevezték. S minthogy a bika és a skorpió igen régi korban a zodiakusban a napnak a napéji egyenlőségben való helyzetét jelezték, értekező úgy véli, hogy az a dadophoros, a ki fáklyáját fölemeli, a tavaszi napot jelenti, a másik pedig, a ki szomorúan lefelé fordítja a fáklyát, fogytában jelképezi a napot, mely a téli sötétségben elalszik. Végül azt az eredményt hozza ki, hogy a Mithras-vallást leginkább lehetne astronomikus vallásnak mondani. — Milleker Bódog a Torontálmegyében levő «Szerb-keresztúri őstelep» leírását adja. Megismertetvén magát a lelethelyet, részletesen elsorolja a felszínre került eszközöket. — Dr. Kuzsinszky Bálint «Két ó-budai római köemléket» magyaráz. Ezek elsője felirat nélküli sírkő, melyen eraviscus öltözetű nő látható; a másik csonka sarkophag, melyen felirat hirdeti, hogy benne katona hamvai porladoztak, ki 194. körül Perinthusban halt meg s onnan hozták tetemeit Aquincumba. — Fröhlich Róbert egy Ó-Szőnyről került római katonai elbocsátó levél feliratát közli, mely a 105. évi január 12-ikén kelt, Celsus és Quadratus consulsága idején. A felirathból kiderül, hogy a cohors

I. mil. Britannica a mondott évben még Pannóniában volt s a házassági engedélyt nyerő Lucco a britanniai dobunnok törzséből származott. — Nagy Géza «A hunn-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése» című tanulmányában a három korszak temetkezési szokásait ismerteti. A hunn sírokban rendszerint övek és lószerszámok (kengyel, zabla stb.) szoktak előkerülni; az avar temetőkben is övrészek, szíjjvégek, kardok, díszesebb lószerszámok stb. szolgálnak sírmelléletekül. A vezérek korabeli magyar vitéz, midőn teljes díszben a sírba tették, körülbelül ilyenformán volt öltöztetve: Fejére nemezből készült süveget tettek, a könnyebb dolmányoszerű vagy a nehezebb ködmenféle felöltő térdeig ért s elől végig fel volt hasítva; a csipőnél az öv tartotta össze a ruhát. Az íjztartó tegez bal oldalán csüngött s a kard ráfeküdt, ellenben a nyílvezzőztartó puzdra mindig a jobb oldalon foglalt helyet. Az egyélű s kissé görbe kard a baloldalon lógott; a csipő jobb oldalán fanyelű vaskés volt elhelyezve. Kopja ritkábban fordul elő az ősmagyar sírokban. A lószerszám általában díszes volt. — Myskovszky Viktor «A csécsi templom és falfestményei» leírásával foglalkozik. Ez abauj-tornamegyei kis helységben a templom egyszerűségénél fogva különös beccsel nem bír ugyan, de tekintve régi korát, figyelemre méltó műemlék. Myskovszky építési idejét a XIII. század második felébe helyezi. A falfestmények egyike talán Szent László királyt ábrázolja; a többi képek az úr körülmetélését, Krisztus és szent Borbála alakjait ábrázolják. Ugy látszik, a falfestmények a templommal egykorúak. — Mihalik József közöl ezután «Adalékokat hazai ötvösségünk történetéhez.» Néhány XVI. és XVII. századi ötvös nevét sorolja elő Lőcséről, Miskolczról, Bártfáról, Rozsnyóról, Szepsiről és Eperjesről; azután megismerteti a técsői ev. ref. eklézsia szent edényeit, melyek közül a kenyértál Barcsay Ákos és neje Szalánczy Erzsébet ajándéka 1647-ből. — K—r B—a »Magyar díszöltönyök a fraknói kincstárban» című közleménye három régi magyar costume-darabot ír le; ezek a következők: Oláh Miklós állítólagos fiatalkori zekéje 1530-ból, egy XVII. századi dolmány és Tököly Éva menyasszonyi ruhája 1672-ből. Mind a hármat hű ábrázolatban is bemutatja. — Bárczay Oszkár «Családi címerek hazai emlékeken» című dolgozatának itt közölt első része a Siebmacher-féle címergyűjtemény archaeologiai becsét méltányolja és egyszersmind felsorolja azokat a címereket és pecséteket, melyek costume-tani tekintetben nevezeteseek. — E nagyobb közlemények után a Levelezés rovatban Lehoczky Tivadar turóczegei emlékekről tudósít, különösen a Jaszenova község határában levő Visegrad nevű őskori várat írva le. — Dr. Borovszky Samu a bács megyei Priglevicza-Szent-Iván község határában eszközött ásatait ismerteti. — Ornstein S. a Szamos-Ujvár mellett lévő római telep újabb leleteit írja le. — Szelle Zsigmond a duna-földvári és bölcseki ásataokról közöl értesítést. — Kovács Albert a

tisza-zugi lovas sírokról ad hírt. — Cséplő Péter a bihar-udvari árpádkori temetőről tudósít. — Az Irodalom rovatban a következő könyvismertetések olvashatók: Győrik Márton, Római érmek a pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum dr Schimko Dániel-féle éremgyűjteményéből; A német császári archaeologiai intézet működéséről szóló jelentés; Dr. V. Kuzsinszky, Die Ausgrabungen zu Aquincum; Budapest régiségei IV. kötetének ismertetésére gömöri Havas Sándor észrevételei és ezerek válasz. — A Muzeumok és Társulatok rovatában a következő cikkeket találjuk: Az orsz. régészeti és embertani társulat szept. 30-iki ülése. A n. muzeumi régiségtár gyarapodása az április-júniusi évnegyedben. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium országgyűlési jelentése a n. muzeumi érem- és régiségosztályról. A felkai Tatra-muzeum. A bács-bodrogmegyei történelmi társulat. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyvei és idei közgyűlése. A Komárom-vármegyei és Komárom városi történeti és régészeti egyesület jelentése. A dévai főreáliskola XXIII. évi értesítője. A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi egyesület közgyűlése. A vasmegyei régészeti egyesület s a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat közgyűlései. — A Különfélék tartalma: A műemlékek orsz. bizottságának működése 1892-ben. Magyar tanárok Görögországban. Külföldi szakemberek a n. muzeumban. A N. muzeum ásatásai. Terlingi ezüsfibula. Cadolzburgi éremlelet. Uszódí éremlelet. Pozsegai Péter. Római súlymérték Tordáról. Ez utóbbit, mely a 209—211 évek tájáról való, s felirattal van ellátva, Fröhlich Róbert ismerteti. Az Archaeologiai Értesítő e füzetét is, mint rendesen, számos képes tábla és ábra díszesíti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma. Egy névtelen író a *zsidók és az antisémia áramlat* címmel Leroy-Beaulieu föltűnést keltett művét ismerteti meg a magyar közönséggel, lehető bő kivonatban. Az ismertetésnek ez az első közleménye. Az író magasabb szempontból tekinti tárgyát, elfogultság nélkül vizsgál és ítél. A jelen közleményben a zsidóság ellen irányuló vallási vádak, a nemzetiségi vádak, a zsidó faj és néptörzsi jellemét ismerteti. — Váczy János az akadémiától jutalmazott Berzsényi Dániel életrajza című munkából közöl mutatványt *Berzsényi irodalmi tervei* címmel. Szerző e fejezetben Berzsényinek tanítói irányával foglalkozik. Berzsényi az egyetemes világnézet javításának nagy eszméivel kezdett tépelődni. Arra a meggyőződésre jutott, hogy életének célját csak úgy közelíti meg, ha nemzetének használni tud, ha a műveltség világához vezérli s az erkölcs útjára tereli azt. Mesterének, Kazinczynek pályája lebegett szemei előtt. Nyíltan, őszintén bevallja és tanítja, hogy «a ki ir, el kell annak minden tekinteteket s kapcsolatokat vetni, s egyedül úgy kell magát nézni, mint az emberi nemzetnek tanítóját.» E szempont annyira uralkodó egész pályáján, összes működésében, hogy attól soha egy hajszálnyira sem tér el, még akkor

sem, mikor önmagát kell megvédnie a vélt támadás ellen. De tanítói tendenciája legvilágosabban mégis epistoláiból látható, a melyeket 1809-től kezdve 1815-ig irt a Kazinczy epistoláinak hatása alatt. Epistolái a magyar költészetnek valódi gyöngyei. Szébb epistolákat, ha a gondolatok mélységét, az érzelem természetességét s komoly nemességét tekintjük, senki sem irt a magyar költők közt. Kazinczy epistolái könnyedebbek, művészibb szerkezetűek. több bennök az elmés-ség, a szeszély, a csin és fordulatosság, közelebb vannak a Horác epistoláihoz: de Berzsenyié pathetikusabb, mélyebbre hatók, egyszerűbbek s fönségesebbek. Berzsenyi azonban nem találván a javítás eszközeinek titkaira: megválí az epistoláktól, s a költészetnek egy másik ágában — a drámaiban — kezdé próbálni tehetségét, a nélkül, hogy akár elég irodalmi ismerete lett volna, akár széleskörű inventiója, akár világlátottsága s tapasztalata. — Riedl Frigyes *a magyar irodalom fő irányai* című tanulmányának első közleményét adja Hazai kulturánk minden korszaka szoros kapcsolatban van az általános európai művelődési mozgalmakkal. Irodalmi jelenségeink révén akar vizsgáló pillantást vetni a múlt magyar szellemi élet főirányaira; csak néhány alapvonást akar megjelölni. A régi magyar szellemi életnek nincsenek tanúi. Minő volt egy honfoglalás előtti magyar érzelem- és gondolatvilága, minő volt költészete, minők voltak dalai mondái, vallásos fölfogásai? — ezeket homály borítja. Hozzávetőleg helyes fogalmat talán úgy szerezhetnénk magunknak a régi magyar lelki jelenségeiről, ha szemügyre vennők a hozzá ethnographiailag közel álló népfajokat. A középkornak két világossága van: az egyik a vallás, a másik a lovagrend. Más szellemi fényforrása a középkornak alig van. A mi irodalmunk csak az első tényezőnek: a vallásos szellemnek nyomait mutatja; a mit a lovagi szellem fejlesztett irodalmunkban, az mind elveszett. Vannak legendáink prózában; van egyházi költészetünk, egyházi dal, hymnus, imádság — de magyar lovak nem szólnak meg középkori költészetünkben. Pedig nekünk is voltak lovagjaink, különösen az Anjouk és Zsigmond alatt, nálunk is jártak daliás idők. Gazdagabb a lovagi szellemnél, irodalmi gyümölcsökben, a vallásos szellem. Középkori irodalmi maradványaink nagyobb része szent monda, legenda. Ha keresztmetszetet vághatnánk a középkori magyar lelken át, azt találnók, hogy három réteg van benne. Az első, ősnemzeti réteg, oly sajátosságoké, melyeket őshazájából magával hozott e nép. A második, egy magasabb műveltségű réteg, melyet turk, szlovén, német és olasz szomszédjainak köszön. A harmadik, a keresztyén réteg. Hogy minő érzelmek és eszmék tartoznak az egyes rétegekbe, arra nézve — költői maradványok híján — analógiák szerint csak hozzávetések lehetségesek. A XV. század, mely nálunk a Hunyadiak százada, egész Európában a nagy átmenet korszaka a közép- és újkor közt. Ekkor ébred föl az érzék a lelki jelenségek megfigyelése iránt. De a renaissance

korban nemcsak az a fogalom változik meg, melyet az ember önmagáról alkotott: megváltozik maga az ember. — A lelki erőkkal egyetemben, átalakul e korban a tér- és időérzék. A festészetben és szobrászatban is e században fejlődik a helyes történelmi időérzék. A renaissance napja, mely Hunyadi János alatt csak az ég szélén derengett, ragyogva kisütött Mátyás király alatt. — A szépirodalmi részben van Caballero F. *Előítélet és fölvilágosultság* című spanyol beszélyének utolsó közleménye Patthy Károly fordításában. — Gyulai Pál-tól *Irói recept* című eredeti költeménye, Hegedűs István Tennyson Alfrédnek *Gyermek kórházban* című költeményét fordította le. — Tisza István *Valutarendezés és aranyagio*-ról értekezik. Szerző arról szól, vajjon az arany-árfolyam magas volta miatt várhatjuk-e valuta-árfolyamunk javulását, s ha igen, mely tényezők befolyásától? Mindenekelőtt az aranyagio jelen állásának okait vizsgálja, majd arra az eredményre jön, hogy a jelen viszonyok között várakozni kell a realitásokkal. — Téglás Gábor *A bosnyák-hercegovinai országos múzeum*-ot ismerteti azon tudományos munka alapján, melyet a múzeum nemrégiben közrebocsájtott. Az *Értesítőben* Herman Ottó az Északi madárhegyek tájáról; Ten Brink Shakspeare, Binder J. «Néhány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonaik» című munkák vannak ismertetve. Végül könyvvesztet.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK júliusi (III.) füzetében dr. Karácson Imre «I. Rákóczi György 1636-iki háborúját» ismerteti Naima török történetíró leírása szerint. I. Rákóczi György fejedelmi székét 1636-ban komoly veszedelem fenyegette. Kormányzásával sokan elégedetlenek voltak s Bethlen István, ki Rákóczi megválasztása előtt rövid ideig már birta a fejedelemséget, felhasználva e körülményt, miután a portát is megnyerte a maga részére, török segítséggel kíséreltet tett a fejedelemség visszaszerzésére. Ebből fejlődött az 1636-iki rövid háború, mely tulajdonképen csak az egyetlen szalontai ütközetből állott, de ez mentette meg Rákóczi György trónját. E háború okait s a hadjárat lefolyását török szempontból, de elfogultság nélkül világosan leírja a törökök közül a pártatlansága és szép előadása által kiváló történetíró, Naima. Az ő leírásának hadtörténeti szempontból kiváló érdekességet kölcsönöz az a körülmény, hogy nemcsak a hadak útját írja le, hanem a szalontai ütközetnél, mely e hadjárat sorsát eldöntötte, Rákóczi táborának felállítását is ismerteti. Értekező lefordítja a török író leírását, s a hol szükséges, jegyzetekkel világosítja. — Czímer Károly pályadíjjal kitüntetett értekezésének: «Temesvár megvétele» harmadik és befejező része a nyolcz íves füzet felét tölti be. A hadműveletek és ostrom részletes leírása után méltatja a várórság hőies ellenállását, a török hadvezérlet intézkedéseit s kiemeli a Temesvár védelmezésében tanúsított hazafiság és önfeláldozás magasztos példáját. — Dr. Szendrei János «Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi muzeumokban» című jelentésének harmadik köz-

ménye folytatja az e fajta magyar emlékek felsorolását. — G ö m ö r y G u s z t á v a cs. és kir. hadi levéltár állománykimutatásai, létszám és szolgálati táblázatai alapján, évről-évre haladva, kimutatja «Ausztria haderejét az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban» — A T á r c z a rovatban jelentést olvasunk a hadtudományi bizottság üléséről. — A Hadtörténelmi apróságok a következő cikkeket tartalmazzák: A hadtörténelmi kiállítás; az aradi ereklje-muzeum, Téglás Gábortól; Ujabb adat Nógrád várának 1663. évi feladásához, I. J.-től; emlékirat a Buda visszavétele előtti időből, hogy a törököt a keresztény országokból miként lehetne kiszorítani, Koncz Józseftől; Csáki László levele a beszerceiekhez Bonczidáról 1686. máj. 11.; I. Rákóczi Ferencz fejedelem két rendelete; Magyar Balázs mondása. — A füzetet, melyhez I. Rákóczi György fejedelem arcképe van csatolva, hadtörténeti repertorium rekeszti be.

4. A MAGYAR NYELVŐR X. füzetében Szarvas Gábor .Keressétek az igazságot' című cikkében védekezik a Brassai támadása ellen. Számos példa nyomán bizonyítja, hogy nyelvünk, valamint a latin, török, német olasz nyelvektől vett át szavakat az idők folyamán, épúgy a *szláv nyelvből* is, mint a melylyel az érintkezés és keveredés legsűrűbb volt, számtalan sok szavunk való, s a Miklosich idevágó dolgozatait a józan kritika és elfogulatlanság részéről nem gúny, hanem csak elismerés illetheti. — Szinnyei József a magyar nyelvbe átvett oláh szavakat roslálgatja nagy körületekintő gonddal; ilyenek: *entyinál, észkutnyényik* észlőna, *faszolya, fataró, fattyú, ficsór, ficsúr, firezál, firogond*. — Szilasi Móricz a *lobban* szó eredetét és családfáját kutatja ki. — Csapodi István a magyar hangrendhez szolgáltat adatokat kis gyermekei beszédéből. — Szarvas Gábor befejezi a 'rege' és 'monda' szavak igazi értelméről folyt harczot. E szókat költői műfajok nevéül Toldy F. foglalta le (*mese*: fabula; *rege*: költői elbeszélés; *monda*: történeti alapon nyugvó költemény), s követői elfogadták e meghatározásokat, így e kérdést minden számbavehető ok nélkül bolygatni hijába való dolog. — Kolumbán Samu a 'lozsádi nyelvjárás' jelentéstani sajátosságait ismerteti. — Tóth Béla, Wagner Ferencz Phraseológiájának nyelvtörténeti fontosságát méltatja, kifejezi abbéli gyanítását, hogy a mű Faludi kezeműve lehet javarészből, legalább a munka erős magyarsága reá vall, s közli belőle a jelentősebb szavakat és szólásokat. — Az apróbb közlemények sorában Szily Kálmán még egyszer megvédi állítását, hogy t. i. az *irodalomban* a 'mágnésség' használandó, ha mindjárt a nép 'mágnésság'ot mondana is; — Tóth Béla kimutatja, hogy a régi *béstelenkédik* szó = *bécs-telenkédik* és a *bécs* töről származó; — Kulcsár Endre a Jókai nyelvhasználatából bizonyítja, hogy 'beáll a Duna' és 'befagy a Duna' teljesen egyértékű kifejezések; — Csapodi István a 'lész' segédige használatára közli ezt a mondást: 'Képzélem, hogy *rebégétt*

léssz' Hunyadmegyéből; — Balassa József a székely nyelvjárások osztályozásához szól hozzá. Népnyelvhagyományok, Népmese (A kit az ördög szeretett) Hevesmegyéből. Tájszók.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VIII. (októberi) füzetnek első cikkében Brassai Sámuel 'Az elisio mythosza' czímen a vocalis vagy consonans kihagyására vonatkozó, a IV. század óta ismeretes tantámadja meg és kifejti, hogy a hol a scansio ily elhagyást okvetlenül megkövetel, diphtongizálással kell a szótagoknak megkövetelt számát helyreállítani. A szavaknak scansióbeli megcsonkítása természetellenes és fülsértő és azért a tanításból is kiküszöbölendő. — A második cikkben folytatja Bárdos Imre Lucanus és Vergilius egybevetését. Fejtegetéseinek eredménye, hogy bármily jól fel is lehet ismerni a Pharsalia egyes részleteiben Vergilius hatásának nyomait, mégis az egész költemény összbenyomása minden inkább, mint vergiliusi. Legkevésbé áll az ily hatás a rhythmusról és dictióról, mely kettő pedig legkiválóbb jellemző vonásai közé tartozik, úgy az Aeneisnek, mint Lucanus művének. Sőt kétségtelen, hogy a Pharsalia a régi és új Róma között áll, nemcsak tárgyában és szellemében, hanem verselésében és stíljében is. — Szathmáry József Kazinczy és Toldy viszonyát tárgyalja, pontos időrendben felsorolva és fejtegetve e két jelesünk érintkezésének minden fenmaradt emlékét. Az Aurora-kör tagjai között egy sincs, a ki annyira hozzánőtt volna Kazinczy szívéhez, a kivel a 'szent öreg' oly terjedelmes levelezést folytatott volna, mint Toldy Ferencz, a ki az összekötő kapocs volt Kazinczy és az Aurora-kör közt. Ez első cikk Toldy és Kazinczy viszonyát 1827-ig tárgyalja. — Lehr Vilmos a Maître Pathelin című régi francia bohózatot és XVI. századi német alakjait kezdi tárgyalni. Három ily színmű jön itt tekintetbe: Hans Sachsnek 'Henno'-ja, Wagner Gergelynek 'Untreu schlägt seinen eigenen Herrn' című darabja és az úgynevezett luzerni újévi játék. E darabok közös forrása Reuchlinnak, a nagy humoristának, 'Henno'-ja, mely azonban maga sem eredeti mű, hanem a 'Maître Pathelin' című híres bohózatnak földolgozása. E bohózat szerzője ismeretlen, mert Blanchet Péter, kit eddig legtöbbször annak tartottak, nem lehet az 1470-ben színre került és 1474-ben nyomtatásban megjelent darabnak szerzője. mivel Blanchet csak 1459-ben született s így 11 éves korában írta volna a maga nemében remek színművet. E darabot igen szabadon dolgozta át Reuchlin János, a ki a cselekvényt kiszélesítette, új alakokat vitt be a komikus historiába és erős erkölcsi czélzat hordozójává tette művét. Hogy nyelvtől és előadás tekintetében egészen elűtő, bizonyos szempontból ellentétes jellegű darabot alkotott, ezt a jeles humoristától, ki a vígjáték terén Plautus- és Terentiussal versenyzett, eleve is föltételezhetjük. Reuchlin darabját átdolgozta Hans Sachs, szorosan ragaszkodva az eredeti szöveghez, úgy hogy eltérései lényegteleneknek tűnnek föl és talán csupán erkölcsi czélzata érezhető

valamivel jobban. — A hazai irodalom rovatában Pecz Vilmos hasznavehető tankönyvnek mondja Némethy-Pozder Latin nyelvtanát, bár kisebb-nagyobb kifogásokat emel e könyvnek egyes részletei ellen. Szintén kedvezően ítél Vozári Gyula Kalmár Elek magyar olvasókönyvéről, melyet ez az I. osztály számára szerkesztett; az efféle könyvek között a legjobbnak, leghasználhatóbbnak ítéli, míg ugyanazon szerzőnek magyar nyelvtanát alapos ismerettel és elismerésre méltó önállósággal, de nem kifogástalan módszerrel írt tankönyvnek mondja. mely különösen sokféle felosztásaival csak zavart fog okozni a tanulóknál. De pár helyen rövidre vonva s mindent a maga helyén tanítva. körültekintő tanár szép eredménnyel használhatja. — Pozder Károly nem mond kedvező ítéletet Hauptmann Gusztáv mythologiai képgyűjteményéről és Latkóczy Mihálynak a képekhez írt szövegéről: a képek nagyrészt igen gyarlók, a szöveg pedig gazdag tévedésekben, melyek nagyrészt onnan származnak, mert a szerző nem merített a legjobb forrásokból. — Végül Demek Győző melegen ajánlja mint igen jó segédeszközöket Schack Bélának Magyar szöveg német fordításra és Endrei Ákosnak német stílusgyakorlatok című könyveit. Amaz jelesebb, de hiányzik belőle a fordítás elmélete; ez gyakorlatibb, de több benne a javítani való. — A philologiai programmok közül Bódiss Jusztin általában kedvező véleményt mond Morócz Emilián értekezéséről, melyben ez a magyar és latin nyelv I. osztálybeli párhuzamos tanítását tárgyalja. A magyar rész ugyan kissé unalmas és sok a több rendbeli tévedése, de a latin rész, egyes pontatlanságok ellenére is, igen jó. — Kevésbé kedvezően ítél Kanyaró Ferencz Novák Sándornak „Szigeti veszedelem és Zalán futása” című dolgozatáról, mely a két nagy époszt egy kissé elszítve és nagyon vázlatosan hasonlítja össze egymással. Bíráló szerint a szerző nem hatolt elég mélyen tárgyába, miért is állításai rendszerint hézagosak, pontatlanok, vagy egyáltalán meg nem állhatók. — Gyenge dolgozatnak mondja Horvay Róbert Ágh Norbert értekezését a XVIII. századbéli német mesékről is, mert tele van tévedésekkel, nem használja szabatosan a poetikai műkifejezéseket és a megfoghatatlanságig pongyola stílusban van írva. — Ellenben igen kedvezően ítél Bódiss Jusztin Kempf József Odyssea-fordításáról (II. ének), mely szerinte valódi tehetségnek, kétségtelen költői vénának, szép ügyességnek és szerető gondosságnak szülötte, míg Vári Rezső a Dicta Catonis legújabb kiadását Némethy Gézától minden tekintetben jeles műnek mondja, Heinrich Gusztáv pedig örömmel üdvözli Fülöp Árpád értekezését, melyben ez múlt századi csiksomlyói mysteriumokat ismertet. Ez iskoladramák az 1721-től 1774-ig terjedő időből valók, legnagyobbbrészt nagypénteki mysteriumok (csak néhány moralitás), mind előadásra készült és négy darab kivételével teljes művek. Csak egyetlen darabnak, az 1773. április 3. előadottnak szerzője ismeretes: Fodor Patrik páter; mert

az 1740-iki színmű alatt olvasható név (Chrysogonius Csergő) lehet a másolónak neve. A darabokban, főleg a prologusokban, sok a korviszonyokra vonatkozó érdekes czélzás, a részben komikus jelenetekben pedig, melyekben Judás és az ördögök szerepelnek, akad figyelemreméltó népies elem. — Végül Tóth Kálmán három értekezést ismertet röviden: Hittrich Ödön dolgozatát Lukianos két dialogusáról (Gallus és Cataplus), melyet érdemes és helyes munkának mond; Várkonyi Endrének a görög nyelv tanítását tárgyaló értekezését, mely a szerzőnek ügybuzgóságát és tájékozottságát bizonyítja; és Mártonyi Lukácsnak a görög színházról írt cikkét, melyben újat ugyan nem találunk, de a mit szerző mond, az, nem tekintve egy pár apróbb tévedést, megállja helyét. — Gazdag vegyesek és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1893. október 2-án.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt r. t. — Asbóth Oszkár, Csengeri János, Kunos Ignác, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Szigeti József, Szinnyi József l. tagok. — Más osztályokból: br. Eötvös Loránd akad. elnök, Hollán Ernő, Pulszky Ferencz t. tt. — Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Hampel József, Heller Ágost, König Gyula, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tagok. — Acsády Ignác, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, Nagy Ferencz, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

180. Pecz Vilmos l. t. fölolvassa «Paraspondylos Zolikos költeménye a várnai csatáról» czímű értekezését. — Bírálatra adatik.

181. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri Pecz Vilmos és Szigeti József l. tagokat.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1893. október 9-én.

PULSZKY FERENCZ t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fejérfataky László, Hampel József, Nagy Iván, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Concha Győző, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Szabó József, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Szinnyi József l. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

182. HAMPEL JÓZSEF r. t. fölolvassa: «A népvándorlási kor ornamentikája hazánkban» című székfoglaló értekezését.

183. THALY KÁLMÁN r. t. «Tizenhetedik századi erdélyi costume-képeket mutat be a bolognai Marsigli-gyűjteményből».

184. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek THALY KÁLMÁN és HAMPEL JÓZSEF r. tagok.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1893. október 16-án.

THAN KÁROLY r. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Hőgyes Endre, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Schenek István, Schmidt Sándor, Török Aurél l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Gyulai Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Berczik Árpád l. t. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

185. SZILY KÁLMÁN r. t. «Magyarországi György mester arithmetikája 1499-ből.

186. TÖRÖK AURÉL l. t. «a) Adatok az Árpádok embertani búvárlatához» — b) Adatok az emberszabású lények koponya-átalakulásáról.

187. DADAY JENŐ l. t.: «Új vagy kevésbé ismert idegenföldi Myriapodák a magyar nemzeti múzeum állatgyűjteményében» című dolgozata.

188. FRANZENAU ÁGOSTON részéről: «Semseya, egy új neme a foraminiferák rendjének», bemutatja Krenner József r. t.

189. CSERHÁTI SÁNDOR m.-óvári akad. tanár részéről: «A dohány égését befolyásoló körülmények tanulmányozása», ismerteti Schenek István l. t.

190. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri KRENNER JÓZSEF r. és DADAY JENŐ l. tag urakat.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hetedik ülése.

1893. október 23-án.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György t. t. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Bánóczi József, Halász Ignác, Kúnos Ignác l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Wlassics Gyula r. tt. — Czobor Béla, Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

191. HEINRICH GUSZTÁV r. t. bemutatja a Kazinczy levelezésének IV. kötetét. — A jelentés az Értesítőbe adatik.

192. GOLDZIHHER IGNÁC r. t. Szász-Koburg-Gothai Fülöp herczeg numismatikai munkáját ismerteti. — Az Értesítőbe adatik.

193. HALÁSZ IGNÁC l. t. fölolvassa dr. Balassa Józsefnek, mint

vendégnek «A szlavóniai magyarok és nyelvők» című értekezését. — Birálatra adatik.

194. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri GOLDZSIHER IGNÁCZ r. és HALÁSZ IGNÁCZ l. tagokat.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolezadik összes ülés.

1893. október 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, Pulszky Ferencz, Vámbéry Ármán, Zichy Antal t. tagok, Entz Géza, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Hegedüs Sándor, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Jekelfalussy József, König Gyula, Láng Lajos, Pauler Gyula, Pór Antal, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tagok, Acsády Ignác, Batizfalvi Samu, Berczik Árpád, Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, Marczali Henrik, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óvári Lipót, Pulszky Károly, Schenek István, Szinnyi József, Vargha Gyula, Zsilinszky Mihály lev. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

195. FRAKNOI VILMOS ig. és rt. emlékbeszédet tart Haynald Lajos ig. és r. tagról. — Az emlékbeszéd az Akadémiai Értesítőben jelenik meg.

196. ZICHY ANTAL ig. és tt. szóbeli jelentést tesz a szathmármegyei Széchenyi-ünnep lefolyásáról, a melyen az Akadémiát képviselte. — Örvedetes tudomásul szolgál.

197. A főtítkár jelenti, hogy **Török József** r. taghoz, ki e hó 7-én akadémiai tagságának 50-ik évét betöltötte, az Akadémia nevében üdvözlő-irat, **Hollóssy Jusztinián** l. taghoz pedig e hó 8-án tartott aranymiséje alkalmából üdvözlő-sürgöny küldetett. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

198. A főtítkár előterjeszti jelentését a **Schlägli latin-magyar nyelvemlékekről** s indítványozza, hogy adassanak ki az I. osztálynak tanulmányozás végett. — Elfogadtatik.

199. Felolvassa dr. **Aldassy Antal** úr jelentését a római és bolognai könyv- és levéltárakban tett buvárlatairól. — Örvedetes tudomásul vétetik.

200. Felolvassa Kurländer Ignác úrnak, a meteorologiai és földmágnassági intézet aligazgatójának jelentését az 1892—93-ban végzett **földmágnassági fölvételekről**. — Örvedetes tudomásul vétetik.

201. A **Teleki-pályaművek** bírálatára Zichy Antal elnöklete alatt az I. osztály Bánóczi József és Rákosi Jenő l. tagokat, a nemzeti színház igazgatója pedig Szacsavay Imre és Ujházi Ede urakat küldötte ki. — Tudomásul van.

202. Az I. osztály bírálókul fölkérte: A **Karátsonyi-pályázathoz** Jókai Mór t., Heinrich Gusztáv r., Berczik Árpád, Szigeti József, Vadnay Károly l. tagokat; a **Nádasdy-pályázathoz** Szász Károly, Léway József r. és Lehr Albert l. tagokat; a **Bézsán-pályázathoz** Gyulai Pál, Szilády Áron r., Arany László l. tagokat; a **Gorove-pályázathoz** Beöthy Zsolt, Imre Sándor r. és Bánóczi József l. tagokat; a **Farkas-Raskó-pályázathoz** Gyulai Pál, Thewrewk Emil r., Baksay Sándor l. tagokat. — Tudomásul van.

203. A III. osztály a **Vitéz-pályázathoz** híralókul Thaly Kálmán és Szilágyi Sándor r. tagokat küldötte ki. — Tudomásul van.

204. A III. osztály a Pesti hazai első Takarékpénztár **Fájl-jutalomnál** a pályakérdés szövegezésére Kherndl Antal és Lipthay Sándor l. tagokat küldötte ki és indítványozza, hogy a III. osztály is kéressék fel a szövegező bizottságba két tag kiküldetésére. — Elfogadjatik.

205. A főtitkár felolvassa **Császka György kalocsai érsek**-nek október 8-án az Akadémia elnökéhez intézett következő levelét:

Méltóságos Bárá, akadémiai Elnök úr!

«Van szerencsém Méltóságodat tiszteletteljesen arról értesíteni, hogy a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úr múlt hó 30-án 37,007. sz. alatti értesítésével készségesen beleegyezett abba, hogy boldogult elődömnök, Haynald Lajos bíbornok-érseknek, Munkácsy Mihály által festett arczképét a Magy. Tud. Akadémia képtermének átengedhessem.

Mihez képest azon tiszteletteljes kérelemmel keresem meg Méltóságodat, hogy a képnek innen sértetlen felszállítása iránt a szükségeseket megtenni kegyeskedjék.

Fogadja kérem, Méltóságod kitünő tiszteletem őszinte kifejezését, melylyel maradni szerencsém van».

Elnök úr bejelenti, hogy eme nagybecsű adományért a maga és az Akadémia nevében mély köszönetét kifejezte, és hogy az arczkép átvétele már meg is történt. — Eljenzéssel helyeslő tudomásul vétetik.

A főtitkár a könyvtár számára érkezett ajándékok közül kiemeli a következőket:

a) Szász-Koburg Gothai Fülöp hercegtől: *Curiosités orientales de mon cabinet numismatique II., Une médaille commémorative de la fondation et de l'achèvement de la ville de Sultanije.*

b) A m. állami számszéktől: Jelentés az 1892. évi zárszámadásokról.

c) A pólai hydrographiai intézettől: *Portolano del Mare Adriatico.*

d) A kir. m. Természettud. társulattól: Herman Ottó, Az északi madárhegyek tájáról.

e) Müller Miksa k. tagtól: A Rigveda második kiadása. Négy köt.

f) Zichy A. t. t.: Egy szathmári civis emlékiratai.

g) Tóth Lőrincz r. tagtól: Az Akadémiai Értesítő több füzet a 40-es és 50-es évekből.

h) Télfy Iván l. tagtól: *Chronologie und Topographie der griechischen Aussprache.*

i) Horváth Géza l. tagtól: Bárá Uzlár, Avar nyelvtana (Orosz nyelven).

k) Stein Lajos berni egyetemi tanár hazánkfiától: *Die Psychologie der Stoa; Die Erkenntnistheorie der Stoa; Leibniz und Spinoza; Antike und mittelalterliche Vorläufer des Occasionalismus; Archiv für Geschichte der Philosophie VIII. 1. 3. —* Köszönettel vétetnek.

206. Bemutatja a megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van.

207. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Vámbéry Ármin t. és Fraknoi Vilmos r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. A **schlágli latin-magyar nyelvemlékek.** (A főtktár előterjesztése az október 30-iki összes ülésen.) Az október 2-iki összes ülésen bátor voltam indítványozni, kérje el az Akadémia Schläglből a latin-magyar szógyűjteményt, valamint a vele egy colligatumban volt másik kéziratot — melyekről Szamota úr jelentését szerencsém volt akkor előterjeszteni — néhány havi tanulmányozás és esetleges többszörösítés végett.

A schlágli Praemonstratenser Stift könyvtára kérésünket a legnagyobb készséggel teljesítette s a két kéziratot e hó 23-án három havi használatra megküldötte, egyedül azt kötvén ki, hogy ez unicumok az Akadémia palotájából használatra ki ne adassanak.

Ime, t. Akadémia, szerencsém van e két codexet ezennel bemutatni.

A latin-magyar szótárka 14 quart oldalon, több mint 2000 magyar szót s köztük igen sok rég kihalt s néhány csakis itt előforduló magyar régi szót foglal magában. Az írás igen szép s aránylag könnyen olvasható. A másik kézirat, a mely ezzel egy colligatumban volt s most is még az eredeti kötésben van, egy ú. n. glossarium: latin szavak betűrendes gyűjteménye, értelmezési és szófejtési megjegyzésekkel. Terjedelme 354 quart-oldal.

És ez a glossarium is magyar nyelvemlék, magyar ember kézírata.

Ez kitűnik abból, hogy a mint az író egy-egy latin szót fejteget, egyszerre közbeszúrja, mintegy könnyebb megértetés végett, a magyar elnevezést. Péld. *acerere* est acidum fieri, proprie *megvaslany*; *accipiter*, quia accipit alias aves, proprie *elyv*: *filius adoptatus*: *lelky fiv*; *Antela* dicitur corrigia, ab anteriori parte cingens pectus equi, sicut *postela* dicitur corrigia a posteriori parte cingens equum, proprie *kentereng*, *mentereng*; *bucca flare* alatt *torombita-fuvo*; *pixis*, genus armarum manualium, proprie *puska* stb. Mintegy 150 magyar szó van így közbehintve.

De a mi ebben a glossariumban legérdekesebb, az, hogy elárulja az évkört, a melyben készült. A 28. levélen az *augustus* szó alatt egyszerre így kiált fel az író: Sigismundus, Dei gratia rex romanorum semper augustus! Tehát a kézirat azon időből való, a mikor Zsigmond római király volt, vagyis az 1411 és 1433 közti

évekből. A könyv kötése is minden valószínűség szerint Zsigmondkori. Erre mutat az, hogy a könyv végén, a hol a szótárkát kifejtették belőle, látni egy a könyv kötéséhez tartozó régi írást, a mely szintén Zsigmondkori. Ez azt bizonyítja, hogy ez a latin-magyar szótár is ebből az időből való, a mire különben palaeographusaink: Szilády, Fejérpataky és Tagányi urak azonnal, a mint az írást megtekintették, ráismertek.

Ime, t. Akadémia, alig két év alatt három magyar nyelvemlék került elő a XV. század első feléből, a melyből eddigelé egyetlen magyar nyelvemléket sem ismertünk. A Halotti beszéd és a Königsbergi töredék után most e három: a beszterczei szójegyzék, a schlägli szótár és a schlägli glossarium a legrégebb nyelvemlékünk.

Reményünk lehet tehát, hogy a külföldi könyv- és kézirat-tárakból még sok régi magyar nyelvemlék fog előkerülni ezután is.

Indítványozom, hogy a schlägli két nyelvemlék adassék ki az I. osztálynak tanulmányozás végett s az Akadémia határozza el, hogy a latin-magyar szótárkát fényképi úton többszörösített s így ezt is, mint a beszterczeit, közkinccsé teszi.

2. Jelentés a földmágnességi fölvételekről. A folyó évre tervezett utazásaimat befejezván, van szerencsém tiszteltteljes jelentésemet bemutatni a Tekintetes Akadémia megtisztelő megbízásából foganatosított országos földmágnességi fölvétel jelen állásáról.

Az 1892. és 93. év folyamán a földmágnességi elemeket a következő 23 helyen határoztam meg: Ó-Gyalla, Pannonhalma, Veszprém, Kalocsa, Zimony, Fehértemplom, Herény, Sopron, Zágráb, Károlyváros, Sziszek, Uj-Gradiska, Broód, Eszék, Pécs, Losoncz, Selmeczbánya, Trencsén, Liptó-Szent-Miklós, Késmárk, Kassa, Eger, Budapest.

Megjegyezni bátorodom, hogy a nyerendő eredmények pontosságának fokozása céljából úgy a csillagászati, mint a mágnességi megfigyeléseket minden egyes helyen többszörösen és valamennyi hibaforrás tekintetbe vételével végeztem és az előzetesen alkalmazható kritériumok, valamint az eddigi számítások alapján joggal remélhetem, hogy ezen mérések a tárgyilagos hírlatot minden tekintetben ki fogják állani.

A megállapított munkaterv szerint a fent elősoroltakon kívül még 16 állomás van hátra, melyeket a jövő évben szándékozom elvégezni, mire szerencsém lesz az egész megfigyelési anyagot és annak eredményeit a Tekintetes Akadémia elé terjeszteni. Budapest, 1893. október 2-án. *Kurländer Ignác*, a meteorologiai és földmágnességi központi intézet aligazgatója.

3. Jelentés a római és bolognai könyv- és levéltárakban végzett kutatásokról. Az 1892/93. év telén Olaszországban végzett történelmi kutatásaimról, melyekben a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a mélyen tisztelt Akadémia ajánlata folytán ösztöndíjjal támogatott, röviden az alábbiakban számolok be.

Olaszországi kutatásaim két város könyv- és levéltárai között oszlanak meg, ú. m. Róma és Bologna. Utóbbi helyen a m. t. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából a gr. Marsigli Alajos-féle iratok végett úgy a herczeg Bevilacqua-i levéltárban, mint az egyetemi könyvtárban kutattam. Itt végzett kutatásaimról annak idején fentemlített bizottságnak részletes jelentést nyújtottam be, és így ezen részt mostani jelentésemben mellőzöm.

Róma városában végzett kutatásaimat első sorban a vatikáni dűsgazdag levéltárban kezdettem meg, még pedig az V. Márton pápa idejéből fenmaradt supplicatio-regesták képezték első sorban vizsgálatom tárgyát. E supplicatiók régebben a dataria levéltárában őriztettek, s csak pár éve, hogy onnan a vatikáni levéltárba átvitelve, ott egy külön osztályt képeznek. V. Márton pápa idejéből összesen 142 kötet maradt fenn, melyekből a magyar történetre vonatkozó regestákat, összesen 301-et kivonatoltam, s az így nyert regestákat Fraknoi Vilmos püspök úr ő méltóságának szolgáltattam át.

Másod sorban a VI. Kelemen és VI. Incze pápa idejéből fenmaradt bulla-registereket vettem tanulmányozás alá. Átvizsgáltam a VI. Incze pápa idejéből fenmaradt 24 kötet vatikáni, 29 kötet avignoni regestákat és a 13 kötetet megtöltő brevéket. VI. Kelemen idejéből azonban csak 5 kötet vatikáni regestát néztem át, a többi, valamint az avignoni regesta-kötetek átvizsgálását az idő rövidsége nem engedé meg. A hazánk történetére vonatkozó regestákat kivonatolva, összesen 500-on felül nyertem hazánk történetére vonatkozó ily kivonatot, melyeket a «Történelmi Tár» 1894. évfolyamában fogok közölni.

Harmad sorban a vatikáni levéltárban az 1625–1650-ig, terjedő nuntiaturákat, nuntiusi jelentéseket vizsgáltam át, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György történetét illetőleg. Az itt talált adatokat kifejyezve, a nyert másolatokat a «Magyar Történeti Életrajzok» szerkesztőségének szolgáltattam át. Azon körülménynél fogva, hogy az említett időszakból fenmaradt nuntiaturák nagy része nem a vatikáni, hanem a Barberini könyvtárban van, kutatásaimat kiterjesztettem az utóbbira is. Csakhamar meggyőződtem azonban, hogy a Barberini könyvtár nuntiusi iratokban oly gazdag, hogy annak átvizsgálása, illetve a nuntiaturáknak Magyarországra vonatkozó adatainak lemásolása az idő rövidsége miatt, melylyel rendelkeztem, nem lehetséges. Így ezen munkát más alkalomra tartván fent, feljegyeztem mindazon kéziratokat, melyek említett időszakból e könyvtárban őriztetnek.

A vatikáni levéltáron kívül figyelmem kiterjedt Róma kiválóbb könyvtáaira is. E tekintetben tájékozni igyekeztem magamat, hogy Magyarország XV–XVII. századbeli történetére vonatkozólag, mit tartalmaznak e könyvtárak kéziratai. E könyvtárak a következők: Barberini, Borghese (most a Vatikánban), Casanatense, Chigi, Corsini, Valticelliana és Angelica. Megjegyzem azonban, hogy a Chigi könyvtárban magam nem voltam benn, s a mit róla közlök, azt az osztrák

történeti intézet szívességének köszönhetem. Az e könyvtárakról készített jegyzék a «Magyar Könyvszemle» ez idei évfolyamában fog megjelenni. Természetes, hogy e jegyzék korántsem teljes, és nem egy tekintetben szoruland kiegészítésre, de legalább útba igazítja a kutatót, hogy mit hol keressen.

A kutatásaimról szóló részletes jelentés, melyhez a bolognai könyvtár Marsigli-iratainak jegyzéke is csatolva van, a mennyiben azok hazánk történetére vonatkoznak, ugyancsak a «Magyar Könyvszemle» ez idei évfolyamában fog megjelenni.

Engedje meg végül a mélyen tisztelt Akadémia, hogy támogatásért, melylyel tanulmányutamat előmozdította, legmélyebb köszönetemet fejezzem ki, kérve egyuttal, hogy jelen rövid jelentésemet tudomásul venni kegyeskedjék. Budapest, 1893. okt. 20. *Dr. Áldásy Antal*.

4. A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságából.

A magyar tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága az akadémiai szünet után tartott első ülését, melyen Hollán Ernő altábornagy elnökle alatt Szvetics József és Zsoldos Ferencz tábornokok, Kránitz János ezredes, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Fröhlich Izor akadémiai tagok és Rónai Horváth Jenő őrnagy előadó vettek részt, október hó 6-án tartotta s arra használta föl, hogy az 1893-ik évi hadtörténelmi pályázat sorsa fölött döntsön.

Ez évre ugyanis két pályakérdés volt kitűzve, melyekre három pályamű érkezett be; ezek még május hóban bírálatra adtak, de az eredmény a közbejött akadémiai szünet miatt csak most volt megállapítható a következő:

Az első pályakérdés volt: «Kivántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírása.» Beérkezett rá két pályamű: I. «Az 1444-ik évi török hadjáratot megelőző események kritikai története».

E dolgozat — mint címe is mutatja — nem a «hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményével», hanem egy ilyennek inkább diplomatiái természetű előzményeivel, s nevezetesen a szegedi béke létrejöttével és fölbontásával foglalkozik; s így a jelen pályázatnál a jutalom kiadására nézve már ez oknál fogva sem jöhetett tekintetbe. De nem ajánlatott a bírálók által dicséretre, vagy csak közlésre sem, és pedig azért, mert bár nagy tudományos apparatussal készült, lényegileg mégis kevés újat mond, előadása pedig, kivált a túlságos és ok nélkül való latin idézetek tömege miatt, nehézkes.

II. «Eugénus és a Belgrád elleni hadjárat 1716—1717».

E munka élénk tollal, de kissé nagyon is vázlatosan írja le a hadjáratot, beleillesztve abba az 1717-ik évi utolsó tatár becsapás történetét. Itélete általában helyes s tapintatosan emeli ki a magyaroknak e hadjáratban való részvételét. Egészben véve azonban a munka a leírt eseményt s annak katonai tanulságait eléggé ki nem dombo-

rítja s e tekintetben még kiegészítésre szorúl. A bírálók tehát a jutalom kiadását csak föltételesen ajánlják.

A hadtudományi bizottság ennélfogva elhatározta, hogy:

az I. pályaművet mint a pályázati föltételeknek meg nem felelőt mellőzi, a jeligés levélkét bizottságilag elégteteti, a kéziratot pedig levéltárba téteti; a II pályaműnek, tekintve hogy a dolgozat jó tulajdonságai annak fogyatkozásait meghaladják s hogy különösen a tatárbecsapás nagy gonddal van kidolgozva: a jutalmat kiadja.

A jeligés levélke ennek folytán fölbontatván, belőle Várady Gábor, 1848—49-iki honvéd őrnagy és volt országgyűlési képviselő neve tűnt ki.

A bizottság fölhatalmazta az előadót, hogy a jutalom kiutalványozása és megküldése iránt a szükséges intézkedéseket tegye.

A második pályakérdés egy katonai értekezés volt, mely a magyar lovasságnak az osztrák örökösödési és a sziléziai háborúkban játszott szerepét kimutatja.

Beérkezett egy pályamű: III. «A pozsonyi királyvártól a Rajnán át».

A munka a magyar történelem egy érdekes időszakát tárja elé, tisztán elbeszélő alakban, minden kritika, minden bevezetés és következtetés nélkül. A pályázati föltételnek tehát — ha csak nem az első kérdésre pályázott, mi azonban a dolgozat tárgyánál fogva nem volt föltehető — nem felelt meg. De ettől eltekintve sem volt a pályamű jutalomra ajánlható, mert bár a szerző a hadi levéltár anyagát és az osztrák forrásokat jól használja, de a magyar forrásokat nem ismeri, minek folytán előadása egyoldalú; nem továbbá azért, mert a mű szerkezet, irály és nyelvezet tekintetében megfelelő színvonalon nem áll. Miután azonban e hiányok pótolhatók s így a fölhasznált levéltári anyag értékesíthető, a bírálók a munkát megfelelő átdolgozás után, ha a szerző jelentkezik és erre vállalkozik, közölhetőnek tartják.

A bizottság ez értelemben határozott jeligés és a levélkét egyelőre levéltárba helyezni rendelte.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

IV. KÖTET.

1893. Deczember 15.

12. FÜZET.

Gróf Széchenyi István hirlapi cikkei.

(Zichy Antal tt. november 20-án tett előterjesztése.)

Mindazok, a kik Széchenyi életrajzi adataival vagy általában a forradalom előtti időszak művelődési történelmével foglalkoznak, bizonyynyal örömhír gyanánt veendik, hogy a M. Tud. Akadémia korszakalkotó hazánkfia összes műveinek újabb s teljes kiadását napirendre tűzte. Ezek sorozatát pedig nagy gondal egybegyűjtött s kellő magyarázatokkal ellátott *hirlapi cikkeivel* kezdi meg. Erre nézve különösen döntő volt azon ok, hogy korábbi, nagyobb szabású művei, u. m. a *Hitel, Világ és Stádium* vagy a *Kélet Népe* stb. még közkézen forognak s legalább is antiquariusi úton könnyen hozzáférhetők, míg *hirlapi cikkei*, melyek pedig tevékeny életének jó egynehány esztendejét vették igénybe s a nagy reformátort, mint a magyar journalistika megalapítóját ismertetik meg velünk, félig feledésbe sülyedve temetkeznek a hajdani *Társalkodó* és *Jelenkor* porlepte köteteibe, próbára téve olykor az utána járók kitartását, szorgalmát.

E hirlapi cikkek, a Széchenyi-bizottság kiadványainak különben VII—VIII. száma gyanánt, két jókora kötetet töltenek be, melyek másodikika is készen van s gyorsan fogja követni a most bemutatott elsőt. Bevezetésképen megelőzi Széchenyi egész írói munkásságának ismertetése, mely összes műveinek átnézetét foglalja magában s a *Budapesti Szemle* olvasói előtt már ismeretes. Vissza kellett menni a kezdet kezdetéhez, mely a *Felső-magyarországi Minerva* 1828. június- és szeptember-havi füzeteiben, mintegy próbaképen, inkább csak külsőségekkel bibelődve, nyitja meg a pályát, mely azonnal a *duna-hajózdai* hosszas cikksorozattal nagyobb méreteket vesz fel. E sorozat, mely Paziazzi jó német fordításában egy kis kötetre ment (Über die Donauschiffahrt Ofen 1836), 1834-től 1838-ig terjed, ekkor is befejezés nélkül, mert az ígért folytatás a XXII. cikk után sohasem jelent meg. Dióhéjba szorítva, de a mellett jellemző részleteket tartalmazó érdekes kitérésekkel bővítve, élénkbe

tárja a nagyfotosságú vállalatnak, a gőzhajózásnak, Vaskapu szabályozásának egész történelmét, fejlődését, zsenge kezdetétől fogva, nagyszerű felvirágzásáig. Mint mindent, magasb szempontból, igazi államférfiúi előrelátással fogott fel, küzdve Metternich folytonos közönyével, ki rossz élezczel reá fogta, hogy magát hiszi a Duna folyó fölfedezőjének, mit akkor még politikai ellenfele Orosz József plagizálva azzal egészített ki, hogy a gőzhajózás feltalálójának is hiszi magát. (XIII) Ez alkalmat adott Széchenyinek, egyik legsikerültebb szatírája megírására, *«Némely Orosz tárgyakról»* czim alatt, mely különben a lófuttatás, illetőleg lótenyésztés ügyének is van, a raguzai herczeg támadásai ellenében, szentelve s mikor az ellene irkáló Pálfit sújtja, sanda mézárósként, nem épen oda üt a hová néz. Polemiáiban, tudjuk, hogy nem csak Kossuth irányában volt keserű, sőt itt már a minden ízében oly mélyen érzett honfíbu s a legszomorúbb jövőnek előérzete zsibbasztotta meg szárnyalását; míg p. o. az öreg Desseffyvel tán igazságtalanul is bánt el, a fontoskodó kisebket pedig, csak amúgy mellesleg, minden kimélet nélkül s kaczagva tiporta el. Az öregebbeknek még emlékezetében él első dunai útjának (nem azon legelső argonauta hajózásnak, melyet más helyütt ismertettünk) *«Júniusi útam I. Ferencz gőzhajón»* czim alatti leírása, mikor kissé még bárdolatlan szittva magyarjainkat, a hajó fedélzetét elundokító köpködésért leczkértette meg, oda utalva a Dunára, mely ily czélra elég tágas. (Ujra XVII.)

Csak az a nemzet vezeti, mondá, a többit, mely szokásban s egész magatartásában több értelmességet s jobb izlést fejt ki stb. A *«Néhány szó a Dunahajózás körül»* I. cikkében, mintegy bevezetesképen igazolja, hogy épen nem őt illeti e kezdemény dicsősége, mert az első dunai gőzhajót az angol Andrews vállalta magára 1829—30-ban, báró Puthon, Benvenuti s több más bécsi érdemes kereskedő urak felszólítására, kik őt is hívták; de ő nem bizott a sikerben s nem merte nevét oda kölcsönözni; csak később látta be, mily áldott következményei lehetnek e vállalatnak hazánk kifejlődésére. De épen, mert convertita volt, annál buzgóbban fogott aztán hozzá. Mondhatjuk: a késedelmező ezentúl első sorban állott, az egésznek vezetője, lelke volt. S míg a társaság közgyűlésein buzgó részt vesz s minden megbízást készséggel vállal el, másrészt az egész ügyet a nyilvánosság elé viszi s nem szűnik meg mind a kormány-nak, mind a nagyközönségnek, egyúttal a külföldnek is, uralkodóknak és a pénz embereinek érdeklődését folyvást ébren tartani. Csakis évek mulva, a vasutaknak, akkor még csak sejtett, nagy elterjedése szabott előre nem látott, de természetes korlátokat. Lépésről-lépésre kisérhetjük cikkei nyomán e fejlődést. A II.-ből

megértjük, hogy három kész hajója van már a társaságnak: Pannonia, Pozsony és Pest, I. Ferencz, Pest és Moldova s Argo, Skela Gladova és Galacz közt forduló s hogy újabb három hajó megrendelését épen ő reá bízta. S mikor a «Maria Dorothea» elkészült, erősen buzditja honfitársait annak használatára. (III.) Majd a tiszta jövedelem megtakarítását tartaléktőkére s az osztalék mérséklését sürgeti (IV—V.). Idéz, saját szemlélete után, külföldi példákat; számot ad az alduinai munkálatokról (VI—VII.), melyeket a nádor vett hathatós pártfogása alá, de a melyek iránt az országgyűlésen is mutatkozott érdeklődés. «Mindenünnen, írja (VIII.) legszebb színben keletkezik Dunánk körül a világ; már szünni kezdenek aggodalmaim» stb. «Hála Isten, már mi is kezdünk előzni!» kiált fel örömeiben, mikor az angolokat Smyrnán sikerült megelőznünk. (IX.) Örvend, a kölesön útjani továbbfejesztésnek, mert nagy varázs van egy józan pénzügyi systemában, melynek «alapja a Hitel» — így élcel — «nyájas olvasó, hidd el». Tudatja velünk az ötödik hajó Zrinyi Miklós, meg a hatodik a Nádor épülését. Nem titkolja, nehogy ámitásba ringatódzunk, hazánk mostoha fekvését, mert a Dunának először is torkolata nem a miénk, aztán a mi érdekünkben inkább fölfelé mint alá, azaz: nyugotnak s nem keletnek kellene folynia; de mind a mellett a legnagyobb kincsünk az, melyet meg kell becsülnünk (XI. stb.). Megismertet a szulinai torkolattal (XII.) két jó szomszédunkkal, a jóakarátú, de tehetetlen törökkel és a hatalmas, de fondorkodó oroszszal. Felkölti előrelátó gondoskodásunkat a magyarországi összes vizeknek általános szabályozása s egyúttal termékenyítő irrigatiókra leendő felhasználása iránt (XIII.). Nagy szakértést tanúsít majd minden részlet körül, u. m. hajóépítés, gőzgépek, anyag és emberi erő, kikötő, rakpart, medertisztítás, pénzműveletek stb. (XIV—XV.) Népszerűsít, panaszokat czáfol (XVI.). Buzdit, p. o. mikor 1835. szept. 25. a Pozsonyból érkező Pannoniát, Pestről a Zrinyi szinte Váczig elibe menve, köszönti s erről 500, amarról 200 utas honfi örvendezve üdvözli egymást (XVII.). Ez akkor volt, mikor Pozsonyban az ifjúság a Tünde hajón fáklyás zenével lepte meg. Az éljeneket azzal köszöni meg, mikép «soha nem fog a közönségnek viszont-dicsérőjévé alacsonyodni ott, hol annak inkább igaz s egyenes szóra lesz szüksége». Hazafiságból, de egyúttal gyakorlati szempontból is javasolja az igazgatóságnak Bécsből Pestre, mint központra áthelyezését (XIX.), gondoskodik hajógyárról, kikötőről, rakpartról (XX.), reszkető figyelemmel kíséri minden egyes hajó útját, haladását, fennakadását, míg örömmel jelentheti, félbeszakadt utolsó (XXII.) cikkében a tizennegyedik hajónak is (Zsófia) sikereit. Mi ez a jubiláris év létszámához mérve, mely 189 gőzöst és 749 uszályt számított, a kotrógépeken s kisebb jármű-

veken kívül! Öt millió utassal s 30 millió mázsát meghaladó szállítmányynyal.* Tovább időztünk Széchenyi e kedvencz tárgyánál, mely a dolog természeténél fogva, még egészen ment minden pártszínezettől.

A többi már csekély kivétellel, az élesebb szem előtt némi fekete pontokat tüntet fel a láthatáron, melyek vihart jósolnak s Széchenyi végzetes meghasonlását sejtetik, ha nem is a nemzeti közérzülettel, de bizonyynyal az ellenzéknek, Kossuth befolyása alá került, nagyobb részével.

Soroljuk elő a kivételeket. Ezek: A Helmeczyhez irt *nyílt levél*, 1833. januárban, mely úgy, mint egykor a F. M. O. Minerva redactiójához szóló, inkább csak külsőségekkel foglalkozik. *Nehány szó a magyar játékszin körül* 1835. Ez már hagyott némi salakot. Széchenyi sohasem tudott a jó pestmegyei táblabírákkal kibékülni, kik a kerepesi «poros» útra tették a színházat s nem a Duna partjára, az általa a nádorral egyetértve kiszemelt s a várostól ajándékba nyert díszesebb telekre. Felszólítás a *nemzeti casino* tagjaihoz 1839. egy részvények útján építendő saját palotája ügyében. A *Minimum kérdése* 1839. Ezen indítványát Pest vármegye választmánya felkarolta ugyan, sőt még fokozta is, 30 holdról 50-re emelve a fel nem osztható nemesi birtokot; de a közgyűlés az egész eszmét elvetette s nem is sikerült azt többé fölélesztetni. A *Selyemről* 1840—41, mely külön füzetben is megjelent, de közgazdasági életünkben a legújabb időkg csekély nyomot hagyott. *Egy kis fővárosi pletyka* 1843 epével írva br. Sina ellen áskálódókra, kik a derék Clarke megszökését híresztelték. Ezt régebben megelőzte *Nehány szó a budapesti lánczhyd ügyében* 1841, mely mellett összes hidrészvényeit br. Eötvösnél deponálta, hogy a kinek tetszik, vegye meg, az álnokul híresztelt nagy nyeresmény fejében. Még ide sorolhatnók a «*Marseillaise*» cz. csípő cikket 1840., de a mely már eléggé átlátszó szatírája a nyugtalankodó forradalmi szenvedélyeknek, melyeket, legalább ez alkalommal, még nem lát, mert látni nem akar, sőt arra biztatja a kormányt, hogy a tudatlan karzat Marcz, Marczell, Marczali kiabálásainak kielégítésére tilalom helyett inkább parancsot adjon ki úgy ennek, mint ráadásul még a Ça ira nótájának is mindig és mindenütt unalomig leendő ismételtetésére. A Nádor nem látta jónak ezt az intést követni, s az egész bandát kitiltatta a városból.

A *Kelet Népe* megindítá a háborút. Szelidebb vérmérsékletű honfiak sokat fáradoztak a két vezér kibékítésén vagy leg-

* A keresk. miniszternek legújabbán kiadott Jelentésében, az adatok 1892-ről így állanak: 98 vontató-, 34 személyszállító-, 94 helyi-, 25 csavargózós-, 8 lánczhajó; 3.271,352 utas, 1.830,374/1 tonna.

alább a szakadásnak enyhítésén, melytől a nemzeti párt meggyöngyítését s a kormánynak, rég elhagyott kényuralmi s beolvasztási politikájára való felbátorítását féltették, míg Széchenyi az érdekek nagy összeütközéséből eredő mozdulatlanságot («csőkönyösödést»), osztályok, nemzetiségek egymásra támadását, forradalmi, mindent felforgató szenvedélyek fölülkerekedését s ebből általános bomlást, bukást jósolt s e rémlátásaiba évről-évre mindinkább bele élte magát. Veres fonalként húzódik ez végig minden nyilatkozatán s természetesen e Kossuth ellen írt cikkeken is, melyek mind, hosszú sorban, A Kelet Népe, az Akadémiai beszéd s a Politikai program bővebb kifejtései, ismétlései. *A német színházi botrány és ahhoz még egy kis advány* 1842. I, II. inkább védelem, mint támadás, a Pesti Hirlap azon igazságtalan vádjá ellenében, hogy ő csak a nemzeti színházra s annak hazafias közönségére alkalmaz szigorú kritikát, de elnéző a német közönség és saját előkelő osztálya iránt. «Német színház, úgymond, van több mint száz, de ha magyar színházunk aljasodik, nem csorbul-e e tekintetben is a magyarság?» — — «Minden következtetés nélkül lehet tehát az egyiknek sorsáról különösen aggódni, a másiknak mibenlétével pedig éppen nem törődni.» S végül, mint minden kérdésnél, a politikai térre csapva át, arra emlékezteti akkori chauvinistáinkat, hogy: «Nem a néptől s a fiatalságtól vezetetni, de azt vezetni; nem a szerint tenni, mit követel a nép s mire van étvágya a fiatalságnak, de ahhoz képest cselekedni, mi hasznos, üdvös, elérhető reá nézve, ez hazafiúi tisztünk, ez polgári hivatásunk.» Tíz cikk következik egymás után *Wesselényi és Kossuth* felirattal (1843. január 22., február 19.). Az első öt Wesselényinek szól, ki szükségesnek látta az akadémiai beszéd azon feltevése ellen tiltakozni, mintha a nyelv dolgában való túlhajtásaink adnának okot a nemzetiségek részéről támadó visszahatásokra, Wesselényit ifjúkori, eszményi barátságukra, közös élményeikre, emlékeikre való hivatkozással szólítja fel, fogjon vele kezét s működjenek együtt ismét, úgy mint egykor, a haza megmentésén, boldogításán. A felhívásnak szintoly kevés sikere volt, mint később a Deákhoz intézettnek, egy hazafias középpártnak megalakítására. A VI-diktól végig egyenesen Kossuthhoz fordul, kit éppen nem «személyes ellenszenvből» vagy éppen «irigységből», hanem személyes nagyrabecsülése mellett, sőt éppen nagy talentumának s ennél fogva veszélyes voltának felismerése miatt a dialectika minden fegyverével vesz ostrom alá s követel tőle: «vagy több szellemi suprematiát, mely esetben ő is zászlója alá fog állni vagy ily superioritás hiányát pótló nagyobb modestiát.» ... Ugyanez a hang uralkodik a *Nyilatkozatban* I., II. 1843. Itt azt a sokak által félremagyarázott elvet hirdeti, hogy: «Gyanúsítsuk egymást.»

Azaz: vonjuk szigorú vizsgálat alá azok képességét, a kik minket vezetni akarnak. *Gyanúsítás* cím alatt ezt bővebben kifejti s elhárítja magáról a reá kent Machiavellismus vádját. A *Vieux-temps* feliratú három cikkben ne keressünk semmi művészi dolgokat; merő polemia a Pesti Hirlap pártja, Kossuth, Trefort, Pulszky stb. ellen s azzal a csattanós epigrammal végződik, hogy ha nem tudják tőle eltérni a szabad szót, ám tessék rendezzenek neki macska-muzsikát. Nem fogják kihozni sodrából; legfőlebb eddigi nemesi praedicatumát a Sárovari és Felsővidékit, Pestvidéki Charivaryval fogja föleserélni. *Nyílt levél* a Jelenkor szerkesztőjéhez 1842. és 1843. hangsúlyozza sürgös voltát egy közlönynek, mely a mindent erőltetőket s így megbuktatókat (különösen az Adó kérdésében) ellensúlyozná. Közbevetőleg *Egy dóm* cím alatt Záborszky Alajosnak, egy akkori talentumos publicistának (a Pesti Hirlap somogy megyei levelezőjének) Lengyelország felosztásáról írt kis röpiratával foglalkozik. Bezárjuk e kötetet, melynek folytatása következik, a *Mély számoló tanítványom* feliratú cikksorozattal (I—VI. 1843.). Kossuth t. i. e polemiaiban magát Széchenyi tanítványának nevezgette, mint kinek korábbi műveiben hirdetett elveit (*Hitel, Világ, Stádium*) most, mikor a kivitelre kerül a sor, épen ő tűzte fel zászlóira. Széchenyi ellentétben a Pesti Hirlap ismeretes «Veletek, ha akarjátok, nélkülötek, sőt ellenetek, ha kell» jeligéjével, a modorra, a taktikára fektet minden súlyt s nem legyőzni, hanem meggyőzni akar mindenkit, főleg az érdekeltek soraiban. A *Pesti Hirlap* szerkesztője, úgy mond, «soha sem vétett ellenem és ezt felelte bánom, mert ha vétke csak ebből állana, boldog volnék s tüstént kiengesztelődném.» «De ő éveken át ápolt ültetvényeimet gázolja le» — «s honunk azon reményeinek is nagy részét csal-eszméihez csábítá, kik vérünk jövő sorsát tartják kezükben» stb. Felhívja Kossuthot, írjon ő is könyvet, melyben szándéklott reformművét rendszeresen s a maga egészében előnkbe tárná s tisztába hozná: «in ultima analysi, mily kaptát nézett ki a magyar számára».

A válság, melytől Széchenyi minden áron meg akart óvni bennünket, már öt év múlva — igaz, hogy váratlan külföldi események nyomása alatt — bekövetkezett. Túl vagyunk rajta! De nem volna okunk reá, hogy ma, ötven év múlva, visszaessünk régi gondatlanságunkba s hogy hálátlanokká váljunk egykori jóltevőink, úttörőink iránt.

A népvándorlási kor ornamentikája hazánkban.*

(Kivonat *Hampel József* rt. október 9-én tartott székfoglalójából.)

Népvándorlási kor alatt hazánk műtörténetében azt a kort szoktuk érteni, mely a IV. század végétől a magyarság honfoglalásáig terjed. Külföldön szűkebbre szabják az így nevezett kort; csak az V. század végeig viszik s az ezentúl Nagy Károlyig érő időszakot a műtörténetben a meroving dynastiáról meroving kor-nak nevezték el, mely hazánkban hozzávetőleg egyidejű az avar-ság uralmának tartamával. Mi tehát ezt a kort is még a nép-vándorlási időszakhoz számítjuk és fölfogásunk e részben nagyjából összevág skandináv szaktársaink korhatározásával.

E félezeréves időszaknak csak a legelejéről s a legvégéről ismerünk eddig monumentális alkotásokat. Építészeti maradványaink vannak az V. és a IX. századból s ezek is fölötte gyérek, a közbeeső hosszú idő nagyobb művészeti alkotásokat nem hagyott reánk és így, mikor a kor izlését tanulmányozzuk, azt tapasztaljuk, hogy reá vagyunk utalva a temetők és kincsek ezernyi kisebb maradványaira, melyeknek műtörténeti értéke és súlypontja az ornamentikában van.

Azért tehát mikor népvándorlási stílusról szólunk, első sorban szerény iparművészeti alkotások ornamentikájára gondolunk.

Nincs sok ideje, alig három-négy évtizede annak, hogy e homályos kor csekélyszerűeknek látszó emlékeivel szaktársaink rendszeresen foglalkoznak és még most is aránylag kevesen vannak, a kik azoknak műtörténeti fontosságát oly helyesen méltányolják, mint a jeles Springer, a ki joggal utal annak a tévhitnek a helytelenségére, mely azt tartotta, hogy egy tétlen, absolute tehetetlen kor, mintegy üres örvény különíti el a műtörténetben a classikus művészettől a középkori emberiséget. Ily ür, ily megszakadás a valóságban soh'sem létezett, csak képzeltek és képzelhették addig, míg az ásó tudománya, miként az archaeológiát el szokták nevezni, a látszólagos ürt a sír- és kincs-maradványok majdnem átláthatatlan tömegével megtöltötte.

A kedvező kutatások és a szerencsés véletlen szolgáltatta gazdag emléanyaggal, a külföldi szakirodalom is mind sürűbben foglalkozik és a mióta tíz évvel ezelőtt legelőször

* Részlet szerző nagyobb munkájából, melynek címe: «A népvándorlási kor emlékei hazánkban».

alkalmam volt hazai kutatásaink eredményeiről összefoglaló képet nyújtani, hazai kutatóink is serényen dolgoztak, a mi irodalmunk is híven követte az ásatások és kincsleletek nyomát, külföldi szakértők sűrűbben látogattak el hozzánk, hogy föltárt emlékeink gazdag sorát gondosan szemügyre vegyék és a legtöbb ily látogatásnak a külföldi irodalmakban is mutatkozott a hatása.

Mindinkább fölismerik ők is, a mire mi már régebben reá utaltunk, hogy a népvándorláskori keverék-stilus létrehozatalában hazánk akkori lakosságának fontos szerep jutott. A stilus alakulásában hazánk, déli Oroszország után, bizonyára a legkorábbi góczpontok egyike volt és azért kevés helyütt kínálkozik a stilus alkotó elemeinek tanulmányozására kedvezőbb alkalom, mint nálunk, noha itt a sokfelől érkező hajdani néphullámok gyakori változása több oly nehézséget állít a kutató elé, minők nem forognak fön földrészünk északi és nyugati vidékein, hol vándor népek mozgalmai kevésbbé zavarták meg utólag az utóbbi fokozatos stilfejlődéseket.

E nehézségekkel szemben és azok leküzdésére bizonyára nem kezdetjük azzal, hogy minden népvándorláskori kincsleletet vagy sírmezőt rögtön valamely nép nevére kereszteljünk. Nem kezdetjük földadatunkat ott, hogy hún, góth, avar, gepida régiségtant szerkeszszünk, mikép Lindenschmit megírhatni vélte az ő germán régiségtanát.

Első dolgunk, hogy az ötszázados kor maradványairól leltárt készítsünk, és a jelen mű nagyobb része e földadatnak kíván megfelelni. A másik földadat teljesítése abból áll, hogy megállapítsuk e kor emlékeinek typológiáját, a mi nem egyéb, mint az iparművészeti maradványoknak tárgy és forma szerinti kellő csoportosítása s az analógiák összeállítása korok és vidékek szerint. E földadatot kívánja teljesíteni jelen mű másik főrésze.

Csak akkor, ha az egész rendelkezésre álló tudományos anyagot elég behatóan ismerjük, birkózhatunk meg nehezebb problémákkal: ilyenek a népvándorlási korban divott ékítő motívumok eredete, chronológiája és néprajzi megállapítása. *A népvándorlási kor ékítő motívumainak eredete!* Az átalános műtörténet szempontjából bizonyára igen fontos földadat megfejtésére törekszünk, midőn azt keressük, hogy abban a tarka egyvelegben, minőt a népvándorlási emlékek maradványainak szemlélete nyújt, melyek az új s melyek a régibb mozzanatok, midőn számot kívánunk magunknak adni arról, hogy a legsűrűbben föltűnő motívumok és technikák mily alapon keletkeztek és hogy fűggnék össze az előző és egykorú művészeti stílusokkal.

1. Leghálásabbnak látszik azoknak a művészi elemeknek a megállapítása, melyek az eddig vidékeinken dívó, lényegében antik izléssel szemben új phásist képviselnek. Sophus Müller új

stil-alkotó elemet lát a germán állat-ornamentikában. Lindenschmit az új stílus eredetiségét a fafaragási ornamentikának az ötvösségbe való átvitelében keresi, ezt és a rekeszes ötvösséget említi, mint a töle meroving stílusnak nevezett germán ötvösség két főjellemvonását; e fölfogáshoz csatlakozott Strygovszky is.

Tény, hogy úgy az állat-ornamentika, mint a geometriai fafaragási stílus, valamint a rekeszes ötvösség szerepelnek egymás mellett és együttvéve más egyéb, utóbb tárgyalandó elemekkel együtt alkotják az új stílust.

Czélszerű lesz tehát rendre mérni mind a hármat és mindegyik stílcsoport lényegével és eredetével foglalkozni.

a) A germán állat-ornamentika keletkezését Müller oly természetszerű fejlődésnek tekinti, mely minden nép ornamentikájában közvetlenül a geometriai idomok után szokott bekövetkezni. Több ókori analógiára utal, p. o. a mykenei izlés állatvilágára, mely (szerinte) a geometriai díszítés után következik. Szerinte tehát ez állatmotívumokra való átmenet az ősgermánoknál, külső befolyásoktól függetlenül fakadt vagy legalább is nem lehet kimutatni, hogy másképp keletkezett. Mikor Müller e fölfogását az állat-ornamentikáról írt nagy tanulmányban, melyet az európai irodalom érdeme szerint méltányolt, bővebben indokolta, még nem ismerhette azt az érdekes műtörténeti anyagot, melyet Európa délkeleti vidékei, hazánk is, e «germán» stílfejlődés tanulmányára nyújtanak. Nagyon megingott a germán állat-ornamentika eredetiségében való hitünk, a mióta oly emlékekkel ismerkedtünk meg, melyek korra és fejlődésre a germán állatidomok használatát közvetlenül megelőzték. *A germán állatok antik állatmotívumok hiányos fölismerésének és tökéletlen utánzásának eredményei.* Szétdarabolt állatrészek: fejek, törzsek és lábak kezdenek a csattok és fibulák végein föl-föltűnni és lassan a felületet is ellepik. Azt ugyan nem lehet tagadni, hogy a századok folyamában, mikor kézről-kézre szállott át a reális állatvilággal éppen nem összefüggő zavaros képzelmi lények sora, új ornamentális elemnek látszik az antik előmintákkal szemben, de kétségtelen, hogy ez új alakulás a régi művészi elemek decompositiójából eredt.

Azonban már itt kell megjegyezni, hogy van a népvándorlási kor orosz- és magyarföldi maradványaiban az állatmotívumok egész sora, mely az általános germán ornamentikába nem ment át: a griffek, az állatviadalkok és hasonlók. Ezek a motívumok ugyan idők folyamában szintén eldurvultak és utóbb majdnem fölismerhetlenségig kúsztáltak, de ezek mindaddig, a míg egyáltalában föltűnnek, soh'se mennek keresztül a földarabolás azon stádiumain, melyekből a VII. és VIII. századi «meroving» állat-ornamentika képződött. Itt tehát oly párhuzamosságot tapasztalunk, mely magyarázatot kíván. Kétféle állat-ornamentikával

van dolgunk, olyannal, mely az északi és közép-európai vidékek közös és nálunk is, de gyérebben fordul elő és olyannal, mely nyugoti és északi Európában nem terjedt el, mely a déli vidékekre szorítkozik. Ez utóbbit nem veszi figyelembe Müller, mikor a germán ornamentikát magyarázza és Lindenschmit sem méltányolja, mert a középdunai vidék maradványait csak igen tökéletlenül ismeri. A griffes motívumoknak könnyű megadni eredetük és megmaradásuk okát. Ez a pontusi görög-skytha világ művészi öröksége gyanánt ment át a barbárság ötvösműveibe és fönmaradt az őskeresztény koron keresztül, mint a byzanczi világ jellemző művészi köre, tehát ebben az állatvilágban igazán megmaradtak a classikus tradíciók, mivel a helyi tradíció folytonossága hiven megőrizte; a germán állatvilág ellenben nélkülözte e tradíciókat és saját fölfogása szerint változtatta át és érthetelenségig szedte szét az antik állatmotívumokat.

b) A rekeszes ötvösség szintén oly elem, melyet classikus ókori műveken nem észlelünk. De Linas megírta e technika történetét és kimutatta, hogy úgy a régi Egyiptomban, mint Mesopotomiában művelték; alighanem a Sassanida kor óta származott át a pontusi vidékre, ott ismerkedtek meg vele a germán népek, előbb a göth-ok, utóbb a többiek és annyira megkedvelték, hogy a IX. századig Európaszerte jellemző ötvösségi ékítés maradt, mely fibulákon, övesattokon, tűk végén, újgyűrűkön, karpereceken stb. egyaránt föllép és hol gránátokat, hol vörös üveglapokat, üvegpasztákat, sőt zománczot is foglal be. Nagy pompával jár e technika, kivált mikor a rekeszek aranyból valók, de utóbb is, a mikor átalánosabbá válik és mikor csak ezüst, sőt rézből készültek a rekeszek, a színes hatás, melyet a foglalt kövek, üvegek, paszták vagy zománczok tarka együttessége okozott, fölötte kedvelté tették a félig barbár népek előtt. Átalános alkalmazásának időszaka a VI. és VII. századokba esik, első föllépése Európában nem vihető túl a IV—V. századon. Hazánk azon vidékek közé tartozik, hol félszázaddal előbb lép föl, mint a nyugatibb országokban. Negyedik századi gazdag aranykincseink a legelső példák reá és már ezek is teljes kifejelettségében, ősi tradíciók következménye gyanánt mutatják e technikát. Hazánkban a bakodi s a két szilágy-somlói kincs a kor kezdetén legpompásabb alkalmazásáról tanúskodnak, nyilván fejedelmek kincstáraiból valók; a Childericus király kincsével egykorú apahidai kincs csüngő ékszerein is rekeszekbe foglalt gránátok sorai díszelnek.

Ismeretes Labarte álláspontja e sajátserű disztító technikában készült emlékek eredete iránt. Byzantiumból származtatja. Lindenschmit is még ez álláspontra helyezkedik. Más alkalommal már kimutattam, hogy a technika első európai föltünése

nem igazolja Labarte és Lindenschmit nézetét. De viszont elfogadható Tischler Ottó föltevése, a ki a technika meghonosulását Byzantiumban a Sassanida birodalom bukásával s a keleti aranyművesek sereges megtelepedésével Konstantinápolyban hozza kapcsolatba. Hazai leleteinkben a korszak legelején és ismét néhány száz évvel utóbb Justinus, Justinianus és Phokas aranyai társaságában szerepel sűrűbben a rekeszes ötvösség. Először tehát a vándornépek útját a fekete tenger felől jelzi; utóbbi phasisa alighanem byzanci befolyásra vezethető vissza.

c) Az előbbi két diszítő móddal egyidejűleg és kapcsolatosan, sőt néha ugyanegy tárgyon együtt föllép az a stilus is, melyben némely kutatók az ősgermán izlés valódi megnyilatkozását látják. Az ősgermán fafaragási ornamenteket látják a «meroving» stilus emlékein Lindenschmit, Falke, Strygovszky és mások. Igaz és első tekintetre szembeütő az a tény, hogy ez ornamentek gyakran ugyanoly éles háromszög átmetszetű mélyített vonalakat tüntetnek föl, a milyenek keletkeznek, mikor éles szerszámmal fafölületbe metszenek diszítéseket. A népvándorlási korból vagy épen a megelőző időszakból nem lehet ugyan elég faemléket idézni, mely ez átvitelt tényleg is bebizonyítaná; de a fönmaradt emlékekben való hiányt azért nem lehet a föltevés ellen érvül idézni, mert vidékeinken s általában az Alpesen innen eső tájakon faemlékek ily régi korból csak kivételesen s aránylag ritkán bírták az enyészetet kikerülni, míg a fémből való régiségek tömegesen maradtak reánk.

Ellenben igen is ellene szól a germán «fafaragási stilus» ősi volta ellen az a tény, hogy a jelzett motivumok csak az u. n. meroving korban tűnnek föl az ötvösség körében, pedig ismerjük a közép-európai fémipar azon phasisait is, melyek a népvándorlás korát megelőzték, de azokban ezt az ornamentális rendszert, mely sajátosan össze-vissza kúszált egyenesek és görbék-ből áll, hiába keresnők.

Germán eredetisége ellen szólnak továbbá azok a classikus elemek is, melyek e zürzavaros vonaléktésekkel egyetemben szoktak gyakran előtűnni és elárulják a benszültött iparosoknak azt az eljárását, melyet már az állat-ornamentika keletkezésére nézve is fölemlítettünk. Utánozták, a hogy bírták, az antik világ geometriai mustráit és mert nem fogták föl e mustrák törvényeit, saját, gyakran durva, legtöbbször érthetetlen fölfogásuk szerint változtatták át, s ez átváltozás annál eredetibbnek, annál saját-szerűbbnek látszik, mennél inkább távozik az alapul szolgáló mustráktól, míg beáll az az átváltozási stádium, melyben már semmi sem emlékeztet az első kiindulóponton. Az itt körülírt föntartással a népvándorlási izlés geometriai diszitményeiről elismerhetjük, hogy e stilus sajátyszerűségei közé tartoznak.

2. Már azon eredetieknek látszó elemek is, melyek a népvándorláskori izlésben első tekintetre az újság ingerével hatnak, nagyrészen előbbi stílelemek elvadulása vagy durvább alkalmazása gyanánt magyarázhatók. Ezek mellett a tárgyak, formák, ékítési idomok és technikák egész sora szerepel, melyek még inkább a korábbi megállapodott műveltséghez csatolják az újabb irányokat. Rég fölismerték a kutatók, hogy a római imperium műveltsége nemcsak a határain belül lakó népek kulturájára hatott átalakítólag, de határain túl is messze földekre és távoli népekre terjeszté befolyását. Ebben a hatásában eszközei sokfélék voltak. Egyik eszközének ismerjük a kereskedést, másik tényező római kézműveseknek a barbárok közt való megtelepedése, ismét más a barbárságnak künn, a limes imperii-n túl és azon belül lakó elemeinek egymással való sűrű találkozása és ide-oda hullámzása. Ily tényezők századokon át tartott érvényesülése okozta, hogy a Dunától s a Rajnától a keleti s északi tenger vidékéig a Krisztus utáni második és harmadik századokban a barbárok iemetői s a dán tőzegenek tele vannak római iparczikkékkal, olyanokkal is, melyek nem csupa piperének, de úgy a békés foglalkozás, mint a hadakozás céljaira szolgálnak. Hazánkban a római határ hosszában lakó népek a markomannok, quádok, jazygok s az utóbb érkezett germán jövevény népek szembe-tűnőleg tanúsítják e hatást azokban a hagyatékaikban, melyek a nagy népvándorlást megelőzik; a legtermészetesebb jelenség tehát, hogy ez antik hatás utóbb is hosszú időközön át fönmaradt. A fönmaradás okai ugyanazok, melyek vidékeinken az antik civilisatiót meghonosították. Itt a római területen leginkább a városi lakosság képviselte a folytonosságot, a régi római területen kívül leginkább azok a népek, melyek lakóhelyüket a népvándorlások mozgalmi közepett sem hagyták el. Ugy látszik, hogy ezek között az ily traditiókat megőrző szerepük leginkább a jazygoknak jutott.

De legkevésbé szabad a régibb izlések és képességek fön-tartói között megfelejtkoznünk különösen azokról a népekről, melyek már a római időben is a római provinciális stílus saját-szerű fejlődésében fontos tényezők voltak. Ilyenek a pannoniai népek között némely kelta és illyr törzsek és a dákok. Hiba volna nem keresni a szálat, melyek a népvándorlási hagyatékból e népek öröksége felé nyúlnak, mert alig tudnánk egyik-másik stilisztikus tüneményt a későbbi korban kellőleg megmagyarázni, hogyha e helyi előzményeket mellőznők. Legkevésbé szabad e hibát elkövetnünk, mikor az ötvösségről van szó, melyben mind a kelták, mind a dákok elég sajátos fejlődésre tettek szert. Mindegyik épen az ornamentikában saját-szerű alakításokkal tartotta fön nevét a Dunavidék régi műiparának történetében.

E hatásokat leginkább bizonyos disztó elemek főmaramadásában észlelhetjük. A Dunántúlon a filigrántechnika érvényesülésében, az erdélyi részeken a korábbi időszakból az újabbá áment ponczoló technika kedveltségében. Ezen fölül pedig az egész emlékkészlet áttekintésénél, mely sirokból és kincsekből elénk került, az öntési és vésési, trébelő és ponczoló, sodrony huzó és gömböcskészítő technikákban, valamint a különféle valódi és utánzott maeanderdiszek, a pontozott kör és háromszögek, a hullámvonalak és egymásba font szalagok, a csillagok és virágok alkalmazásában lehet antik tradíciók főmaramadását megállapítani. Csak mellékesen említjük azokat az ékszereket, melyek közvetlenül görög vagy római birtokból kerültek a barbárok kincses táraiba és néha oly hatással voltak az ő ötvöségükre, hogy az ő ötvöseik utóbb e mintákat utánózták, a maguk izlése szerint átváltoztatták és így művészeti birtokukba bekebelezték. Alig lehet ez eljárást szembeütőbben bemutatni, mint bizonyos ékszer-idomoknak p. o. a bakodi fibula-typusnak fejlődésén.

3. Egy keverék-stilus, mely Közép- és Észak-Európában a IV. századtól a IX-ig tartott, nem lehetett el a nélkül, hogy a délibb vidékeken uralkodó ó-keresztény s utóbb a byzanczi izlés rajta nyomokat ne hagyott volna. Láttuk, hogy az u. n. meroving izlés legtöbb gyökere a classikus kultúra hagyatékából nőtt ki, az ó-keresztény izlés formái ugyanabból származnak és a byzanczi művészet is java részében e hagyatékból ered. Ily párhuzamosság már magában is sok rokon vonást fejthet meg, mely a közép és dél-európai ornamentika félezredes emlékein föl-föl-tűnik. De a közös eredet kapcsán kívül van egy figyelemreméltó más mozzanat, mely még világosabban magyarázza, p. o. ó-keresztény motívumok és symbolumok előfordulását népvándorlási készletünkben. A magyarázat az, hogy a római birodalmat ostromló népek jó része keresztény volt, a barbároknak tehát részük volt azon művészeti nyelvben, melyet a kereszténység még a kezdő századokban magának eszméi és föllogásának látható külső fölismerésére teremtett. Ez a művészeti nyelv, az u. n. ó-keresztény művészet kezdettől fogva a VII. századig, a barbár népek hullámszásai közben is honos volt itt s egyike azoknak az elemeknek e kor izlésének alkotó tényezői között, melyek állandóan érvényesültek.

Az ó-keresztény stilusnak és a kelet-római pogány izlésnek egyaránt örököse a keleten a byzanczi, melynek csak a VI. századtól kezdve van fölismerhető jellege. Kevésbé könnyű föladat annak kimutatása, hogy miként hatott ez a művészet a barbárságra? Ugy látszik, hogy két főhatást kell megkülönböztetni. Egyik közvetlennek mondható és pedig a Kaukázusban, Cherson

és Kiewben a VI. századtól szakadatlanul létezett byzanczi telepek révén, azokon a népeken nyilvánul, melyek e vidékeken hosszabb ideig laktak és onnan jöttek hazánk felé.

A másik közvetve Dalmácián s a Balkánfélszigeten át és utóbb Velencez révén, hol kereskedők, hol kézművesek által hatott. Korlátoltabb körben, t. i. Európa keleti részén Byzancz a VII. századtól a IX. századig rokon hatást gyakorol a középkori izlésre, a minővel birt a régi római imperium a maga korában. Pannonia egy része, a Dráva-Szávaköz, még Justinianus császár alatt határszéle volt a byzanczi birodalomnak s azután is, a mikor elszakadt és a gepidákat, utánuk a longobardokat uralta, sőt még utóbb, mikor a szlávság kezére jutott, a byzancziak soh'se szüntek meg, hacsak Velencez révén is e vidéket befolyásolni. Az ország délkeleti részén lakó gepidák hatalmuk tetőpontján is a byzanczi császárságtól rendes évi ajándékokat kaptak és mikor az avarok lettek az ő uraik, ezeket illették az évi díjak, melyek alatt drágaságokat s gazdag kincseket kell képzelnünk.

4. Sophus Müller s újabban Söderberg, részben Lindenschmit is középkori emlékeink közt a szlávság némely sajátosságait vélik fölismerni. Söderberg és Lindenschmit hajlandók különösen némely dunántúli sírmezőink leleteit a szlávssággal összekapcsolni és S. Müller kiindulva a szlávoktól még máig is lakott vidékeken lelt régi u. n. halánték-karikákból és hullámvonalas diszítésből, a mi vidékeink rokon leleteit is a szlávoktól hajlandó származtatni. Lehet, hogy e sajátzerű karikák s az agyagedényeken oly gyakori kezdetleges hullámvonalas disz a szlávokra vall, bár legújabbán legalább az ú. n. halántékgyűrűkre nézve Lissauer statisztikájából nem lehet ily kizárólagos ethikus jellegre következtetni. Szerinte ezek a formák ép az ellenkező irányban terjedtek volna, mint a melyen a szlávok a mi tájaink felé jutott. A hullámvonalas ékítésre nézve ily részletes kutatásaink még nincsenek és azért függőben tartandó a végső ítélet az iránt, vajjon mindenkori föltűnése egyúttal szlávosságra enged-e következtetni; azonban tekintve azt a körülményt, hogy a római korban a hullámvonalas disz szintén sem nem ismeretlen, sem nem éppen szokatlan a keramikában, ez ornamentnek a szlávosság részére való kizárólagos odaitélése legalább a mi vidékeinken alig indokolható. Más kérdés az, a mely Söderberg és Lindenschmit fölfogásaihoz fűződik, t. i. hogy vajjon azokban a jellemző fémipari czikkekből és kivált az ezüst sodronyú nagy fülönfüggőkben és más hasonló ékszerekben, minők oly nagy számmal, kivált a keszthelyvidéki sírmezőkről kerültek elé, volt-e stilalkotó szerepük, azaz gazdagította e a szláv izlés a népvándorláskori ornamentikát ez elemekkel, a melyek a

temetők tömeges emlékeiben elég dúsan mutatkoznak? Erre a kérdésre is a végleges válaszadást függőben kell tartanunk. Mikor az egyes emlékcsoportokat egyenként vizsgálat alá vesszük, földadatunk e szláv eredetűeknek ítélt sajátzerű sodronyművek stiliztikáját behatóan elemezni és az egyes elemekre megkeresni az analógiákat; de már most megjegyezhetjük, hogy a szlávtság izlése azon vidékeken, a hol közvetlenül a népvándorlási kor bekövetkezése előtt lakott, ily fajta műveket nem létesített vagy legalább eddig az ő korábbi lakóhelyeiken nem találjuk meg a támaszpontokat arra, hogy Söderberggel ő nekik tulajdonítsuk a keszthelyi sodronyos fülönfüggők föltalálásának érdemét. Hogyha Lindenschmit keletiséget lát bennök s az oroszországi szláv-sággal akarja összekötni, melyre egy keleti kereskedelmi áram hatott, akkor ez állítást nem lehet ugyan teljességgel visszautasítani, de fölmerül a kérdés, hogy a mi hasonlatosság van a keszthelyi technikák és az arabs kereskedés termékei között, okvetlenül erre vezetendő-e vissza, avagy másképp is megfejtendő-e? Mert Lindenschmit abba a körforgásba jut az ő nézetével, hogy a keszthelyi fülönfüggők igen késői korból (a VIII. századból) valók, tehát keletiek és viszont ha nem volnának keletiek, nem volnának oly későiek. De sem az egyik, sem a másik állítás nincs oly biztosan megállapítva, hogy más fölfogás lehetősége ki lenne zárva.

5. Sokkal több valószínűséggel mondható ki a keleti eredet az emlékek egy más csoportjára, mely a keszthelyi sirookban és más helyen is föltűnik. Ezeknek ornamentikája levélsomókból áll, melyek elkorcsosodott palmetteknek nevezhetők. Övdiszeken, szíjvégeken látjuk, a palmettek fölülete simára van csiszolva, a háttér pedig körponczokkal érdekessé van téve. A keszthelyi, a blatniczai s elvéve más leletek egyes tárgyai tüntetik föl ezt az ornamentikát; a nagyszent-miklósi kincs egyes tárgyain is látjuk. Itt az országban nem leljük meg hozzá az előzményeket, nyugotra nem terjedt, ellenben mint növény-ornamentika, bár durva és kezdetleges, még leginkább a keleti stílusok körében találja hasonmásait; de ez idő szerint még nehéz megmondani, hogy a byzanci, a sassanida vagy persa stílusok motívumaihoz áll-e legközelebb. Azt is nehéz volna megmondani, hogy minő révén származott onnan a népvándorlási kor művészi elemei közé. Annyi azonban már most is megállapítható, hogy ezen motívumok terjesztése nem hozható kapcsolatba a szlávtsággal.

6. A népvándorlási kor motívumai között külön említést és külön beható tárgyalást kíván a szíjfonadék. Vannak írók s ezek közé tartozik újabban Strygovszky is, kik az ú. n. longobard művészetnek ezen századokon át a legvégső unalomig ismételt motívumát az ősgermán diszítés egyik kiváló elemének vélik.

Átmenetét az itáliai kőépítészetbe és uralmát a VII—X. századokban a longobard népnek tulajdonítják s ebben alig lehet hibát találni. Azonban máskép áll a dolog, hogyha a motívum eredetét keressük. A görög művészet virágzó korában használja a szorosan egymásba font szalagot mint berámázó motívumot és kimutatható e motívum divata a görögség azon végső pontusi telepein is, a hol a germánok ornamentikája oly sokféle hatást nyert az antik kézművességtől. A szíjfonadék ebben az antik formájában megjelenik szíjvégeken és övre való disztagokon, majd elveszti jellegét mint keretszél és a tér betöltésére használják, a mi klasszikus korbeli rendeltetésével ellenkezik. E használata inkább a germánok nád- és fűzág-fonadékaira emlékeztet, melyekből gyakran kunyhóik falait szerkesztették. Talán ily reminiscenciák érvényesültek, mikor utóbb e motívumot nemcsak az ötvösségben, de legsűrűbben az építészetben is alkalmazzák. Hazai leleteinkben majdnem nyomról-nyomra kísérhetjük e motívumok elvadását odáig, a mikor a keszthelyi szíjvégeken schemája majdnem teljesen értetelenné válik.

E barbár idomában a motívum a tekercses végű indákkal, a zig-zeg és pikkelydiszszel meg virágokkal együtt messze túlélte a népvándorlási és meroving kort, fönmaradt az észak-olaszországi és dalmáciai építészetben és midőn hazánkban az emlékszerű építészet néhány százados szünete után, mely hazánk építészeti történetében üresen áll, leginkább az egyház szolgálatában ismét föléled, a IX—XI. századokból Zalavárt, Pécssett, Sziszeken fönmaradt gyér emlékek oly ornamentikát mutatnak, melyek legszorosabban csatlakoznak a longobárd szíjfonadékos ornamentikához. Nagyobb mennyiséggel maradtak e stílus nyomai közvetlenül hazánktól délre eső vidékeken, a knini fejedelmek székhelyén s a horvát fejedelmek tenger szigeti (Isola-Brazza) építkezéseiben. Ez emlékek gyakran föliratokkal is birnak, melyek alapján korukat is pontosan meg lehet állapítani, sőt egy esetben a fejedelem Branimir neve és a 888. évszám is fönmaradt, a mi a többi rokon emlék korhatározását is biztosítja.

Ezzel kimerítettük azon főbb stílusok bemutatását, melyeknek a népvándorláskori emlékek tarka egyvelegében alkotó szerepük jutott. Más föladat az egyes emlékecsoportok, leletek és kincsek együttességéből és a nyert stilisztikus támaszpontok alapján a népvándorláskori hagyatéknak részletes chronologiai megállapítása.

Erdélyi costume-képek a XVII. századból.

(Kivonat *Thaly Kálmán* r. tag okt. 9-én tartott előadásából).

Az előadónak sikerült az 1892. év őszén Bolognában a Marsigli-levéltárat a család egyik női leszármazottjának férjénél, Bevilacqua Lamberto herczegnél fölfedeznie. A herczeg Thaly Kálmán r. tag kérésére készségesen megengedte, hogy az Akadémiának kiküldötte a rendkívül becsesnek ígérkező levéltárat átkutathassa és a Magyarországra nézve érdekes darabokról másolatokat készíthessen. Az Akadémia élén ez engedéllyel, megbízta az akkor Rómában tartózkodó dr. Áldásy Antal urat, hogy Bolognába utazva, a herczegnél, valamint az ottani egyetemi könyvtárban és az államlevéltárban található Marsigli-féle iratokat a magyar történelem szempontjából vegye vizsgálat alá.

Dr. Áldásy Antal jelentéséből a Tört. Bizottság arról győződött meg, hogy a Marsigli-iratok eredményes átkutatásához kívánatos, hogy e célra az Akadémián kívül több testület és hatóság működjek közre. A Tört. Bizottság meg is tette a szükséges lépéseket arra, hogy Budapest székes főváros tanácsának, a m. kir. honvédelmi és a közös pénzügyminiszteriumnak figyelme Buda és Pest városoknak a Marsigli-gyűjteményben őrzött régi helyrajzaira, ostrom- és erődítési-tervekre, a hadtörténelmi érdekű és a boszniai határok megállapítását tartalmazó iratokra felhívassék.

Addig is, míg a bizottság a maga részéről is nagyobb terjedelmű kutatásokat és másolásokat végeztetne: elhatározta, hogy a bolognai egyetemi könyvtárbeli Marsigli-iratok közül kettőt lemásoltat, illetőleg azok lemásoltatására Malagola Carlo bolognai levéltár-igazgató úr szíves közbenjárását igénybe veszi.

E két darab közül az első egy memorandum Apafi idejéből, melyet a Tört. Tár fog közölni, a másik pedig egy nagyérdekű gyűjtemény, mely a XVII. század második feléből az erdélyi viseletek színes rajzait tartalmazza, az Erdélyben lakó népek ethnographikus rövid jellemzésével. Ez utóbbi képezi a jelen bemutatás tárgyát.

A kézirat czíme: *La popolazione di Transilvania composta di varie nationi, di diverse lingue, religioni usi e vestiti.* 41 levélből áll és 25 aquarel-képet tartalmaz. A képeknek művészi becsük nincs; mindazonáltal mint színezett costumeképeknek ránk nézve értékök nagy. A képek közül sok hiány-

zik, mint az alábbiak mutatják, némely népről egyetlenegy kép sincs; legteljesebben a szászok vannak képviselve.

A czímlap után azon népek felsorolása következik, a melyek Erdélyt lakják, t. i. *Ungara, Saxona, Walacca, Greca, Armena, Anabatista* (t. i. a morva testvérek), *Zingara*.

Az első nemzet, melyről a könyv szól, a *magyar*. A magyar nemzetet így jellemzi. Kétféle népből áll, a szorosán vett *magyar* Erdély alsó részeit, a *székely* a felső részeket, Siculiát lakja; mindketten magyarul beszélnek, mely beszéd hangsúlyban és tájshozzásban különböző. Vallásuk: katolikus, kálvinista és arianus (t. i. unitarius). Foglalkozásra nézve katonák, politikusok, bírák; e foglalkozásuk által uralkodnak a többi népeken. — A magyarok viseletét a következő képek ábrázolják: egy katolikus világi pap; erdélyi francziskánus barát; kálvinista pap; kálvinista deák; székely katona; csiki székely; csiki székely asszony. A főúri és nemesi birtokos-osztály öltözetét egy kép sem tünteti föl.

A magyarok után a *szászokra* kerül a sor. Érdekes az is, hogy a könyv miként jellemzi a szászokat. Ezek részint polgárok, kik Erdély legszebb városaiban laknak, hová más nemzetbelit be nem eresztenek; részint parasztok, földművesek, kik néhány, részükre kijelölt kerületben laknak, a kerületeket *szék*-eknek nevezik (col nome di sede). Nyelvük a német, kemény accentussal és sok barbarismussal. Vallásuk lutheránus. Foglalkozásuk: kézművesek, iparosok, ezek kitartók a munkában: kereskedők (traficanti), ezekben nagy a nyereség-vágy; bírák, kik saját népük fölött ítélnék; és parasztok, kik igen szorgalmasak a föld művelésében. A szász viseletképek a következők: szász pap stolában, a mint istentiszteletet végez; szász deák; szász pap, utczai öltözetben; bárczasági vagyis Brassó vidéki szász pap; előkelő szász; szász ifjú, mesterember vagy közönséges szász; előkelő szász asszony; szász szűz; brassói szász asszony; besztercei szász asszony; kolozsvári szász asszony; előkelő szász asszony köpönyeggel; árva szász leány; közönséges szász asszony; szász szolgáló. Mig a magyarok és székelyek viseletét 7 kép mutatja, addig a szász viseleteket 16 képben látjuk, a mi kétségtelenné teszi, hogy e nevezetes emlék csonkán jutott korunkra.

Az *oláh* viseletekről a képek hiányzanak. Csak az a rövid, bizonyos schéma szerint szerkesztett pár sor van meg, a hogy a Marsigli-féle kézirat írója az oláhokat jellemzi. E szerint helyzetük alárendelt, mondhatni szolgai; az oláh nyelvet beszélik, mely nem más, mint elrontott latin és olasz nyelv. Vallásuk: schismatikus görög. Foglalkozásra nézve parasztok és haramiák (asasineschi); magas hegyeken laknak.

Az erdélyi *görögökről* sincsenek képek. Jellemzésük a következő: szülőföldjük Achaia, Erdélyben jövevények s jobbára a szász városokban laknak; nyelvük görög és illir (allirica); vallásuk: schismaticus görög; szőnyegek, szövetek készítésével és eladásával foglalkoznak. Egy külön társaság-félét alkotnak, melynek ügyeit egy soraikból választott bíró viszi.

Az *örményekről* nincs a kéziratban sem szöveg, sem kép. Az *anabaptistákat* ekkép írja le: Rákóczi fejedelem hozta be őket Németországból és letelepítette Vinczen; kevésbbé romlott német nyelvet beszélnek, mint a szászok. Vallásuk: anabaptista; nagyon fájlalják azt, hogy e vallás szertartásai nagyon sokat vesztenek a közönséges életben. Foglalkozásuk a fazekasság és a földművelés; ebből élnek és nagy ügyességgel dolgoznak. Az anabaptisták öltözetét két kép ábrázolja, az utolsók a gyűjteményben: egy férfi és egy nő alakja; jellemző, hogy a férfi baljában zöld korsót tart, melylyel a festő az anabaptisták fő mesterségét, a fazekasságot akarta kifejezésre juttatni.

Az utolsó nép, melynek jellemzéséről a könyv ír, a nélkül hogy képeket adna hozzá, a *czigány*, még pedig mint a leírásból kitűnik, az oláh czigány. Erről azt mondja, hogy a városok alatt kis kunyhókban lakik; legnagyobb részt oláhuul beszélnek, kis részök szász dialectussal is. Vallásuk schismaticus görög. Azzal foglalkoznak, hogy némely folyók homokjából aranyat mosnak, ezt beolvasztják. Ezért jómódúak, és valósággal sehol sem oly tiszták és műveltek a czigányok, mint itt.

Az elmondottak igazolják, hogy a Marsigli-féle gyűjtemény e kéziratában costume-tani forrásmunkáinknak egyik nagyérdékű darabját bírjuk. Annál, a mit Toppeltinus az erdélyi népekről adott, összehasonlíthatatlanul becsesebb, nemcsak a színes képeknél, az érdekes ethnographiai jegyzeteknél, hanem Marsigli kiváló egyéniségénél fogva, kinek tudományossága és ismeretes kritikai elméje biztosíték a gyűjtemény megbízhatósága felől.

Adatok az Árpádok testereklyéinek embertani buvárlatához.

(Kivonat *Török Aurél* lt. október 16-án tartott előadásából.)

Szerző mindenekelőtt III. Béla testereklyéinek, mint a honalapítók korából fenmaradt eddigelé egyedül hiteles ereklyéknek embertani problémáját tudományelvileg fejtegeti, a mi azért olyanira szükséges, mert e tekintetben sajátserű félreértések vannak elterjedve. Ugyanis a magyarok eredetét illetőleg Akadémánkban jelenleg a vita a körül forog, hogy a magyarok vajjon a finn-ugorokhoz, vagy pedig a török-tatárokhoz sorolandók-e; miért is az érdeklődés az embertani buvárlat iránt úgy szólván csakis e vita keretén belül van felköltve. Már pedig III. Béla király testereklyéinek embertani buvárlata, a mely a fentebb említett körülménynél fogva fajunk embertani problémájának csakis a kiinduló pontját képezheti, egészen más kérdéseket kell, hogy mindenek előtt tisztába hozzon. Abból a tényből kiindulva, hogy a régi magyarok fajtabeli sajátságairól eddigelé semmiféle megbízható adataink nincsenek, valamint hogy III. Béla király temetkezési helyéről 1848-ban kiásott öt csontváz közül kettő teljesen elkallódván, az Árpádok családjából eddig csakis III. Béla király s ennek valamelyik fiától eredő csontváza (a melynek koponyája szintén elveszett 1848 óta) maradt fent,* egészen nyilvánvaló: hogy merőben idő előtti volna, e két ereklye embertani buvárlatánál a magyarok eredetének problémáját a speculatiók körébe vonni. Emez ereklyék embertani buvárlatának feladata csakis abban állhat, hogy lehetőleg mennél pontosabban és mennél részletesebben állapíttassanak meg és irassanak le azon alaki sajátságok, a melyek a csontok anatómiai bélyegét teszik. De éppen eme mozzanatnál fogva szerző kénytelen volt azon eddigi buvárlati eljárástól eltérni, mikor mint pl. néhai jeles tudósunk Lenhossék a régi korból fenmaradt koponyáknak csakis egyes — véleménye szerint legfontosabb — sajátságaira fordította figyelmét s ezekből vélte kimutathatni a magyarok finn-ugor eredetét. Külföldön pedig ugyancsak a Lenhosséktól vizsgálat végett elküldött «magyar» koponyákból a mai emberbuvárlat legelső tekintélye, Virchow, a magyarokra az alsóbb rangú fajtabeliség bélyegét ütötte reá («Über einige Merkmale niederer Menschenrassen am

* A harmadik fenmaradt csontváz III. Béla király nejétől ered.

Schädel.» Berlin, 1875.). Lenhossék, ki e munka megjelenését még tizenhárom évvel élte túl, sem óvást nem tett a magyar faj ily degradálása ellen, sem pedig tovább nem érdeklődött a ránk nézve bizonyára nem hizelgő ítélet rectificálása iránt. Szerző már 1884-ben a boroszlói embertani congressuson tiltakozott a magyar faj ily egyoldalú craniológiai meghatározása ellen, s már akkor jelezte, hogy a régi időkől fenmaradt testereklyék közül a III. Béla királyi az egyedül hiteles magyar ereklyék. Szerző III. Béla király testereklyéinek embertani buvárlatánál tehát nemcsak, hogy súlyt nem fektetett arra, hogy vajjon III. Béla király koponyája emez vagy amaz főbb craniológiai sajátosságaira nézve a finn-ugorokkal vagy pedig a török-tatárokkal mutat-e közelebbi rokonságot, de e kérdést egyáltalában nem is érintette, s egyedüli figyelmét a kaponya-alak összes anatómiai jellemvonásainak a kifürkészésére fordította; mert a mint már Darwin is oly meggyőző érvekkel bizonyítja, az emberi lény, valamint egyáltalában valamennyi élő lény specificus bélyegét csakis az összes részek egybevetéséből lehet megállapítani, mert gyakran éppen a látszat szerint csekélyebb jellemvonások azok, a melyek az illető lény leszármazásának az igazi nyomára vezethetnek. («As we have no record of the lines of descent, the pedigree can be discovered only by observing the degrees of resemblance between the beings which are to be classed. *For this object numerous points of resemblance are of much more importance than the amount of similarity or dissimilarity in a few points . . . Hence we can see how it is that resemblances in several unimportant structures . . . are by far the most serviceable for classification; for they can hardly be due to adaptations within a late period; and thus they reveal the old lines of descent or of true affinity* (Id. The descent of man and selection in relations to sex. London 1882 p. 148—149.) — A mint tehát az iménti idézetből egészen határozottan kiviláglik, a testereklyék embertani buvárlata nemcsak hogy egyszerűen felületes volna, ha azokat csak a főbb boncztnai sajátosságaira nézve vizsgálónók és összehasonlítóknók, de a voltaképi problémának (the old lines of descent or of true affinity) a megoldására nézve nem is vezethetne célra. Szerző eme döntő mozzanatok miatt székfoglaló értekezésében III. Béla király koponyáját s a jelen értekezésében a fejgyámot (atlas) a legtüzetesebb boncztnai elemzés alá vette s a múzeumában felhalmozott régi ereklyékkel való összehasonlítás alapján leírta — a mily tüzetességgel eddigelé csontereklyék le nem irattak. Hogy a jelen értekezésében III. Béla király fejgyámán az életkorra, a testalkatra, nevezetesen pedig az illető izmokra és szalagokra vonatkozó oly adatokat mutatott ki és írt le, a melyekből majdan, ha egyszer több Árpádházbeli

ereklyékkel fogunk rendelkezni: az emberi tudás lehetősége határain belül biztosan ki lesz deríthető, mely sajátságokat kelljen az «egyéni» (individualis), a «családi» (familia) és a «faji» (race) bélyeg rovatába sorolnunk; mikor ugyanis a közös sajátságokból egyfelől a «családi» és másfelől (t. i. a többi régi magyar testereklyék összehasonlítása révén) a «faji» bélyeget levonhatjuk. Csakis majd akkor fog annak az ideje elérkezni, hogy a magyarok faji eredetének embertani problémáját szigorú tudományos elvek szerint foganatba vehetjük. Minthogy pedig az Árpádok embertani buvárlata nemcsak a hazai, hanem általában véve is a tudományosságra nézve felette érdekes, kíváncsok, hogy e buvárlat kivitele, illetőleg közrebocsátása elé semmiféle akadály ne gördítessék.

Jelentés. Szász-Kóburg-Góthai Fülöp herceg numismatikai dolgozatairól.

(Kivonat *Goldziher Ignác* rt. 1893. október 23-án tartott előadásából.)

Mióta *Karabacek József* bécsi professor beható kutatásai és fényes publicatiói alapján mind világosabban pillanthatunk be azon nagyszerű történelmi forráskincstárba, melyet a Rainer főherceg papyrus-gyűjteménye körülbelül 27 évszázadra terjedő, 100,000 okiratarabjával magában foglal, azóta az iszlám története némely homályosabb fejezetére is váratlan fény derül.*

E jelentésem tárgyára e mozzanatok egyike nagy fontossággal bír.

Karabacek kimutatásai előtt csak egész általánosságban birtunk tudomással azon tényről, hogy az iszlám rohamos hódításai után az első évtizedekben e hódítások által alig változtak meg az iszlám hatalmának alávetett tartományok közigazgatási körülményei. Most a legapróbb részletekig tájékozunk bennünket e viszonyokra nézve a Rainer főherceg papyrusaiból előkerült eredeti okiratok. Ezek félreismerhetlen módon tesznek tanúságot azon tényről, hogy a közigazgatás dolgában a hódítók az alávetett tartományok régi viszonyait nem igen bolygatták, sőt a közigazgatásban kénytelenek voltak a régi rendszert, az alávetett népekből kínálkozó alkalmas hivatalnokokkal, a régi institutiók épségben tartása mellett folytatni.**

* *Mittheilungen aus den Papyrus Erzherzog Rainer* 1887. óta Bécsben megjelenő gyűjteményes munka (most az 5. kötet van megjelenőben). E kincses bánya összefüggő átnézetét nyújtja most: *Papyrus Erzherzog Rainer: Führer durch die Ausstellung* (eddigelő 2 kötet). Bécs, 1892—93.

** Lásd bővebben: *Karabacek, Ergebnisse aus den Papyrus Erzherzog Rainer, Bécs, 1889. a 12. és kk. lapokon.*

Csak *Abdalmalik* omajjád khalifa idejében áll be (693. Kr. u.) a közigazgatás reformja nemzeti, arab irányban. Miután a khalifa uralmának számos belső és külső ellenségeivel nagy sikerrel megvívott volt, a közigazgatás hivatalos nyelvére nézve felszabadulást kísérlett meg az idegen befolyás alól.

Az iszlám belső történetében e nevezetes fordulópontnak hatása a pénzverés ügyében is nyilvánult. *Abdalmalik* előtt a byzanci császárnak aféle jus reservátuma volt, hogy a görög pénzek maradjanak forgalomban az araboktól meghódított görög tartományokban p. o. Szíriában, és hogy a császárság pénzei szolgálgjanak alapul a khalifák által előállított pénzdaraboknak. Ennek felel meg azon numismatikai tény, hogy egészen *Abdalmalik* nemzeti reformjáig a pénzeken egyoldalt a byzanci császárok képeivel, keresztény symbolumokkal, görög írással találkozzunk, a másik részén meg az arab felírás a pénzek újabb rendeltetéséről tesz tanúságot.

Csak *Abdalmalik* khalifa idejében változik meg e viszony. Ezóta találkozunk csak tiszta arab veretű mohammedán pénzekkel.

Könnyen érthető, hogy történelmi szempontból mennyire érdekesek a nemzeti reformot megelőző időből való őstypusok, melyekkel csak nagy ritkán találkozunk a nyugati gyűjtők, úgy-mint nyilvános gyűjtemények kincsei között.

Szász-Koburg-Góthai Fülöp herczeg éremgyűjteménye több nevezetes példányát birja a mohammedán pénzügy-történet leg-régibb korszakáról tanúskodó pénzeknek és nagy szolgálatot tesz a herczeg a keleti történet-tudomány e fontos ágának, hogy arra határozta el magát, hogy e ritka kincseket egyenként bemutatja az érdeklődő tudós közönségnek.

Az erre szolgáló sorozatos munkából eddigelé két füzet jelent meg,* melyeket a herczeg sziveskedett könyvtárunknak is megküldeni. E tanulmányok célja, a pénzpéldányok ismertetésén kívül azon tanulságokat is feltüntetni, melyek belőlük a kelet politikai és művelődési történetére nézve levonhatók. Az első füzet túlnyomó része igen fontos vizsgálódásokat tartalmaz az *Abdalmalik* előtti és a reformját követő valuta-viszonyokról. Ezek részleteivel itt nem foglalkozhatom bővebben. Kutatásai során Koburg Fülöp herczeg nagyon meglepő adatokkal ismertet meg, melyek kiderítésében *Karabacek* tanulmányai nagyban elősegítették. Különösen két pénzdarab az, melyeknek meghatározása a legnevezetesebb fölfedezések közé tartozik, melyek a keleti numismatika terén eddig előfordultak. E példányok ugyan nem a herczeg gyűj-

* *Curiosités orientales de mon Cabinet numismatique.*
1. füzet (Bruxelles, 1891.), 2. füzet (u. o. 1893.).

teményéből valók, de az Abdalmalik idejét megelőző pénzverési viszonyok ismeretére nézve a legnagyobb fontossággal bírnak és e kapcsolatban legelőször vannak bemutatva és méltatva. Ugyanis a Rhode-féle gyűjtemény két darabjáról van szó; az egyiket maga Muhammed próféta verette, a másikat vetélytársa, az «ál-prófétaként» ismert Muszejhina, ki Mohammed sikereit egy ideig komolyan veszélyeztette. Az utóbbi latin szövegű, melyben az «álpróféta» *Apostolus Dei* névvel szól magáról. Ezek az iszlám legrégibb érem-példányai, és ez alkalommal legelőször vannak közzétéve. Folytatólag a herceg a saját gyűjteményeinek oly darabjait ismerteti, melyek az iszlám legelső hódításait jelenítik meg, különösen azon hódító hadjáratot, melylyel az iszlám hős hadvezérei a byzanci birodalomhoz tartozó Syriát ejtették az új vallás hatalma alá. A második füzetet egy érem ismertetése tölti ki, melyet Szelmán ibn Rabi a hadvezér 636/7-ben Kópor, Antiochiától éjszakkéltre a hegyek között fekvő syriai város meghódítása után veretett. Ez érempéldány tisztán mutatja elénk a byzanci-arab typust. Az érem mindkét oldalán nehezen kibetűzhető arab írásjegyek a görög császárság és a keresztény vallás synbolumait veszik körül. Az egyik oldalon Anthemius görög császár (uralkodott 467—472.) arczképe látható; tehát régi pénzdarabokat is használtak az arabok saját pénzeik előállítására. A görög symbolumokat környező arab felirat néhány nevezetes adattal szolgál a mohammedán numismatika egyes részleteire nézve. Karabaceknek sikerült a nehezen érthető betűcsoportokat nemcsak magukban véve megmagyarázni, hanem általuk némely byzanci pénzeken található egy homályos jelzésre is fényt deríteni. Kétségtelenül kimutatta ugyanis, hogy a Szelmán emir pénzén az arab *amán* szó olvasható. A betűk balról jobb felé haladnak, minthogy a pénz előállítására alkalmasint görög mestereket vettek igénybe, kik a jobb oldal felől haladó írást nem bírták alkalmazni. Az *amán* szó, mely annyit jelent, hogy *biztonság* és a «pardon» fogalmának műszava, azt fejezi ki, hogy a meghódított várossal békét kötött a hódító, s a lakosoknak sértetlenségét biztosította. Kimutatja, hogy az *amán* szó itt csakis a görög érmenek található azonos értelmű kifejezésnek a régi fordítása, a mennyiben kétségtelennek tartja, hogy a régi görög pénzeken látható e homályos jel: ΑΦ, nem magyarázható másra, mint e görög szóra ἀσφαλεις, mely teljesen födözi az arab *amán* szót; mindkettejük annyit jelent, hogy: Pax et securitas. De még más tekintetben is nyújt az érem históriai tanulságot. Rendesen azt szokták ugyanis hinni, hogy az iszlám kezdetétől fogva a pénzverés egyedül a khalifa joga volt. E syriai hódítási érem a hódító hadvezér nevére van verve. Régi időkben, úgy látszik, a khalifa személyes joga a pénzveréssel szemben még nem volt kifejtve.

Az iszlám patriarkális idejéből származó éremdarabokon kívül a herczeg gyűjteményében levő egy újabb pénzdarabot is bemutat, melynek ismertetése a Brüsszelben tartott «Congrès numismatique» alkalmával tartott előadásának tárgya volt.* E pénz 1313-ból való és Középázsia történetének egy nevezetes mozzanatát örökíti meg. A mongol Hulágu dynastiájából származó Öldsaitu Khudábende szultán, ki pogányból lett muhammedánná, még pedig előbb a sunnita, majd pedig később a siíta felekezeti híve,** annak emlékére készíttette az emlékérmét, hogy szék-városát, a Perzsaországban levő Szultánijjá-t, mely város sok ideig e vidék kulturéletének királyi központja volt, megalapította.

A pozsonyi és szepesi kamarák 1565–1604.

(Kivonat *Acsády* Ignác lt. nov. 6-án tartott felolvasásából.)

A XVI. század utolsó évtizedeiben Magyarország pénzügyeit különösen két körülmény befolyásolta a legártalmasabban. Ezek a török uralom és az idegen befolyás terjedése. Miksa király alatt az országnak már sokkal nagyobb területe állt török uralom alatt vagy volt a török pusztításainak kitéve, mint Ferdinánd alatt s Rudolf korában a török vész még nagyobb arányokat öltött, mint Miksa alatt. Mindez természetesen nagyban befolyásolta a pénzügyeket s az állam fokozatos elgyöngülése a közjöveldelmek apadásában nyert kifejezést. Másrészt a magyar pénzügyek vezetésében a bécsi befolyás is egyre nagyobb hatalomra vergődött. A még Ferdinánd alatt alapított nagy központi hatóságok, az udvari kamara s a hadi tanács Miksa alatt szilárdultak meg s egyre inkább beavatkoztak a magyar országos főhatóságok jogkörébe, egyre inkább megnyirbálták azok függetlenségét. 1567 óta állandó a panasz a magyar országgyűlésen az idegen hatóságok törvénytelen beavatkozása ellen s a későbbi gyűlések tárgyalásait gyakran elmergesítették.

* *Une médaille commémorative de la fondation et de l'achèvement de la ville de Sultanije* 1305–1313 (Bruxelles, 1891.).

** V. ö. tanulmányomat: *Beiträge zur Literaturgeschichte der Ši'a und der sunnitischen Polemik* (Bécs, 1874.), melyben a nagyhatású fejedelemről bővebben szóltam (31. és kk. lapokon). Nevezetes, hogy még a hidsra 707. (kezdet 1307. július 3.) évéből találkozzunk Khudálende egy pénzpéldányával, mely a sunnita felekezet symbolikus jellemét tünteti fel (kiadva a pétervári csász. archaeologiai társaság *Zapiski* című folyóiratában IV. köt. 307. l.). Ugyanezen évre teszik a történeti tudósítások a fejedelemnek a siíta felekezetre való áttérése időpontját.

Ez az idegen befolyás, mely a rendek minden panasza ellenére is folyton korlátlanabban érvényesült, az alája rendelt két magyar országos főhatóságot, a pozsonyi úgynevezett magyar és a kassai úgynevezett szepesi kamarát végül egészen törvénytelen és önkényes irányba sodorta. Minthogy a király pénzügyi szükségletei, első sorban a katonai kiadások, folyton és rohamosan emelkedtek, s a rendes bevételek valamint a jobbágytság terhére megszavazott rendkívüli adók nem fedezték a szükségletet, a rendek pedig ennek daczára sem akartak legalább időnként a sajátjukból a közjövödelmek gyarapításához járulni, a kamarák részben bécsi parancsszóra, részben a szükségtől kényszerítve, egyre nagyobb arányokban kezdték mindennemű ürügy vagy kétes jogcím alatt a vagyonos nemesek jószágait lefoglalni. Hasztalan tiltakoztak az ellen a rendek, hasztalan tiltották meg törvény útján az erőszakos jószágelkobzásokat. A szükség, mely a kamarákat az erőszak útjára terelte, állandóan oly sürgős maradt, hogy nem vették figyelembe a törvényes tilalmat sem, mely különösen 1598-ban mondatott ki. A kincstár próbált ugyan akkép segíteni magán, hogy az adományosok olyan jószágokra, melyeket csekély összegben bírtak s melyek értéke az adományozás óta állítólag sokat emelkedett, utólag ráfizetést eszközöljenek. De, midőn ilyesmire az illetőknél kevés hajlandóság mutatkozott, még vakmerőbben fogott az elkobzáshoz. Tette azt sokszor magszakadás czímén, de oly esetekben is, midőn az adománylevél világosan a női vagy mellékágnak biztosította az örökösödést. A viharos, háborús időben tényleg sok család kihalt s tetemes jószágok háromlottak vissza a koronára. Az éhes kincstárnak azonban mind ez nem volt elég s mikor egyes dús vagyónú családok nem tették meg neki a szivességet, hogy fiágban kihajlanak, ő más módon igyekezett czélt érni. Kicsinyes ürügyek, főleg hatalmaskodás czímén nota-pórt akasztott nyakukba és szolgálkú bírák ítélete alapján rátette kezét jószágaikra. Éppen az 1598-iki törvény után lépett előtérbe elijesztő nagyságában ez a törekvés s főleg nagybirtokosok ellen irányult. Ezek csakugyan mindinkább veszélyeztetve érezték magukat, mert a kincstár kapzsisága ellen sem a trón iránti hűség, sem a közpályán szerzett érdem nem nyújtott többé kezességet. A kincstárnak pénzre volt szüksége s vette azt onnan, a hol éppen találta. Belekötött tehát a legnagyobb és leggazdagabb urakba, az Illésházyakba, a Homonnayakba, Dobókba, Bánffyakba, magába a hű Bocskay Istvánba csak azért, mert vagyonukra áhitozott.

Ez a felülről indított socialis forradalom természetesen messze menő következményekkel járt minden irányban. A kincstárnak évtizedeken át követett pénzügyi politikája a koronától mindinkább elidegenítette az uralkodó osztályokat, előbb a köznemes-

séget, azután a főurakat s így a pénzügyi kormányzat maga hajtotta bele a társadalmat abba a nagy fölkelésbe, melynek lobogóját Bocskay István tűzte ki. A Bocskay-mozgalom egyik jelszava a két magyarországi kamara teljes eltörlése, mindkettő elnökének örök időkre való száműzetése volt. Így a Bocskay-mozgalom s általában az egész kornak belső vajúdasai megértéséhez számos adalékkal járul a pénzügyi történet, mely kimutatja, hogy a kor eseményeiben a pénzügyi politika minő szerepet játszott, másrészt pedig mennyire megboszulta magát magán a rendiségen az a helytelen irány, hogy az állam kiadásának roppant megszorodásával arányban álló újabb jövedelmi forrásokról törvényes úton nem gondoskodott.

A tanulmány azután a szepesi kamara alakításának történetét világítja meg. Minthogy a határszéli Pozsonyból az északi országrészek pénzügyi kormányzatát sikerrel vezetni nem lehetett, már 1549-ben fölmerült az eszme, hogy ez országrész számára külön kamara alakíttassék. Az ily intézmény szüksége annál inkább előtérbe lépett, minél jobban megszilárdult a királyi uralom a felvidéken. De csak Miksa király alakította meg két évi előkészület után az új intézményt, mely 1567 október elején kezdte meg működését szepesi kamara névvel Kassán. Eleinte a király inkább a pozsonyi magyar kamara alá akarta rendelni, de a bécsi udvari kamara csakhamar teljesen magához ragadta az ellenőrzést és felügyeleti jogot, s az új intézmény egészen idegen befolyás alá került.

A tanulmány hosszasan tárgyalja a pozsonyi és szepesi kamarák hatáskörét, szervezetét, gyakorlati tevékenységét, a kezelősökre bízott különféle közjövödelmeket s az általuk teljesített kiadásokat. Költségvetéseikben és zárszámadásaikban, melyek igen részletesen ismertetvék, a magyar királyi udvari főméltóságok rendes évi fizetéssel szerepelnek s így a költségvetésben e kornak egész folyamán határozottan kidomborodik az önálló magyar udvartartás képe. A mi a bevételek és kiadások közötti arányt illeti, Miksa és Rudolf korában folyton olyan roppant szükségletek fedezése volt mindkét magyar kamarára utalva, melyek a szerény bevételeket messze meghaladták. A kamarák azonban csak annyit fizethettek, a mennyi pénzök épen volt, a mi roppant zürzavart okozott és megtörtént, hogy a kamarák tisztjei sem kapták pontosan fizetésüket, a legsürgősebb katonai szükségletekről pedig évenként át sem lehetett gondoskodni. Mindazonáltal mindegyik kamara évenként tetemes összeget fordított a királyi udvar szükségleteire; állandóan szerepel számadásaikban a király és a főherczegek számára vásárolt nagy mennyiségű bor, ló vagy más szükséglet. Ernő, Mátyás és Miksa főherczegek 1585 óta állandóan évi 10.000 rénes forintot húztak a pozsonyi kamarától, a szepesi

pedig 1592-ben összes bevételeinek felét a király udvari költségeire volt kénytelen fordítani. Sokféle vásárláson kívül 31.681 frtot készpénzben küldött Rudolf király udvarába, pedig összes jövedelmei ez évben csak 106,000 frtot tettek. A pénzügyi történet tehát azt is kimutatja, hogy Magyarország már ez időben évenként tetemes összegekkel járult a külföldön székelő császári udvar ellátásához.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Egy névtelen író *újabb versgyűjtemények* címen az 1889—92. években megjelent mintegy 20 versgyűjteményt bírálja. Ezekből azt a tanulságot meríti, hogy versköltesztünk örvendetes dimenziókban haladt az utóbbi évek alatt. Csaknem azt mondhatni, hogy lépést tartott irodalmunk általános fejlődésével és terjedelmével. A versírás formájában fejlődött, csiszolódott s ezért nehezebb is a fejlődés. Tárgyilagos álláspontot foglal el a bíráló, midőn szemlét tart a számos versgyűjtemény fölött. «Vannak, mondja a bíráló, a kik jelen költesztünk némely hiányainak, tudniillik szűk értelem- és eszmekörének s hatástalan voltának mentségét közviszonyaink, politikai, nemzeti és társadalmi küzdelmeink természetében keresik, melyeknek légköre a lyrai költesztet föllendülésére nem alkalmas. Sőt hallottunk oly hangot is, hogy a szív egyéni érzelmei, a szerelem és a hazaszeretet eszméi és forrásai végkép ki vannak már merítve s nem méltó, hogy a magasabb röptű modern költő e kopott tárgyakhoz lehajoljon. Ott van az anyag és az erő, ott a modern philosophiai eszmék léghen lebegő bacillusai, ezeket vegye lantjára az újkori magyar versíró». Ezzel ellenkezőleg egy kritikus pár évvel ezelőtt a legújabb magyar lyráról értekezvén, nem a helyzetet kárhoztatta a költeszetre gyakorolt nyűgöző hatásért, hanem a költesztet vádolta a miatt, hogy nem méltányolja s nem veszi magába eléggé a nemzet közéletének mindnyájunk előtt mozgó hullámzását. Bíráló nem ajánlja, hogy lyrikusaink a modern életbe teljesen bele vessék magukat, mert ez sötét helyekre, sivár, örömtelen vidékre csábíthat. Merítsenek a hazafiasság forrásából, de ne szegődjenek egyoldalú vagy éppen kizárólagos szószólóivá azon eszméknek és törekvéseknek, melyek forrongásban levő jelen közviszonyainkat mozgatni látszanak. — Az a jelen korszak — írja bíráló — melyet a versgyűjtemények képviselnek, rhetorikai is, demokratikus is; de mindent együlttve, mégis bizonyos szürke színetlenség korszaka. Szeretné bizonyos közös vonások szerint csoportosítani, de nem talál alapot. S ezért időrendben szól róluk, egyenként ismertetve, bírálva az egyesek költőiségét, tartalmi és formai vonásait. — Egy másik névtelen író Leroy-Beaulieu-nek a *zsidók és az antisemita áramlat* című művé-

ből a második költeményt adja. Miután szerző az előbbi közleményben azt tárgyalta, hogy a zsidó faj, a talmudnak és a középkori törvényeknek e mesterséges terméke, mely népelemekből, mely testi és lelki hatások által alakult újjá a ghetto falai között; most megkísérli ennek az új és egyszersmind régi fajnak lélektanát vázolni. Kezdi a zsidónak élettanával, majd a zsidó geniusra és a zsidó szellemre tér át. — Riedl Frigyes *a magyar irodalom főirányairól* szóló tanulmányát folytatja. E közleményében szerző Mátyás királyt és korát így jellemzi. Mátyást jelleme és tehetségének fő iránya, szokásai meg hiányai egyaránt a renaissance-fejedelem típusává teszik. A renaissance mozgalma nem létesített nálunk magyar művészeti remekeket. Mátyást annak tekinthetjük. Ő olyan renaissance-termék, mint Verrocchionak egy szobra. Mantegnának egy képe, Brunelleschinek egy homlokzata vagy Attavantes egy codexe. Szellemi élénkség, gyors fölfogás, finom ízlés, sokoldalú érdeklődés csak úgy jellemzik, akár a nagy Lorenzo Medicit, akár Urbinoi Federigót: műveltsége ugyan nem oly alapos, de természetének erélye, szellemének találékonysága még nagyobb. Mohón táplálkoznak mindezek a nagy férfiak, az antik világ újra föltámasztott műveltségével, mely még nem halványította betegre erélyöket és élénkségöket, mint a modern emberét, hanem friss erővel aczélokta őket. Maga Mátyás teljesen fölfogta korának világtörténelmi jelentőségét, midőn egyszer Galeotto Marciohoz így szólt: «Mi fölélesztettük a dicső és nagyhatású hajdant». — Egy névtelen író *Castelnuovo Henrik A Jani lába* című beszélyét fordította le olaszból. — A költemények közt van *Kozma Andor Vasuton* című eredeti és *Pátkánián Rafael Valódi nagyság* költeménye Simay Gergely fordításában. — Brassai Sámuel *Miképen jut nitrogén a levegőből a növénybe* címmel Dehérdinnek e tárgyról írt értekezését ismerteti. Kísérletek bizonyítják, hogy a légkörbeli nitrogén, habár kerülő úton is, anyagot szolgáltat a növények táplálkozására. Csak az a kérdés, mi módon esik meg a levegőbeli nitrogén átszajátítása? A növények szívják-e leveleikkel magokba s azután mindennemű maradványaikkal hagyják a földnek? Vagy pedig a talaj maga veszi be és telepíti meg a légkörbeli nitrogént? Számos kísérletet végeztek ennek kitudására, de csak annyi lett világos, hogy az eszközöket, melyekkel a légkörbeli nitrogén lekötése végrehajthatik, ismerik, de a műfolyam miképenje megfejtve nincs. — Az *Értesítőben* gróf Kun Géza *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*, Bourget P.: Asszonyi szív ford. Tóth Béla, Rasmussen Harald: *Studier over Hafiz* című művek vannak ismertetve, ez utóbbi Kégl Sándortól. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

2. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK októberi (4-ik) füzeté dr. Szádeczky Lajos értekezésével kezdődik, melynek címe «A miriszlai ütközet az erdélyiek, Básta és Mihály vajda közt». Ez 1600.

szepember 18-án folyt le s Báthory Zsigmond táborba szállásával vette kezdetét, mely színleg Mihály vajda nevével történt, de szívében titokban mindenki Mihály vajda ellen készülődött. Az összeesküvés úgyszólván magától keletkezett s okai voltak, hogy Mihály vajda régi szabadságukban és törvényeikben megrontotta az erdélyieket, hogy szokatlan adókkal és terhekkel halmozta el a népet s «a mi ezeknél nagyobb, hogy minemű iszonyú és rettenetes végzése volt, hogy az egész nemességet mind levágattassa, azonképen az magyar fizetett szolgálait s a városokbeli főnépeket is» — így szólanak a tordai táborban összegyűlt nemesek. Mind többen csatlakoztak hozzájuk s Mihály vajda, mikor elpártolásukról értesült, hiába igyekezett őket visszaédesgetni. Végre Bástát, a felső-magyarországi kapitányt is sikerült megnyerniök, ki gyűlölte a vajdát s leverésével a császárnak vélt jó szolgálatot tehetni. A fölkelők serege Bástá segédhadaival 18.000 főre szaporodott. Az ütközet Mihály vajda vereségével végződött. Október 7-én már Havasalföldre kellett menekülnie, hogy legalább azt megmentse. Ezzel Mihály vajda erdélyi uralmának vége szakadt. «Mindenkit meg akart csalni s leginkább maga-magát csalta meg; veszélybe sodorta a három országot, melyet keveselt, s íme most nincsen hol nyugodtan fejét lehajtsa» — úgymond egy egykorú szemtanú. Október 20-án Havasalföldet is elvesztette s földönfutóvá lett. — **Koncz József** «Adatok a bujdosó magyarok küzdelmeihez» című közleménye az 1672—81. évi időköz történetét világítja meg. A vassvári béke utáni korszak ez, melynek szomorú bevezetését a Wesselényi-féle összeesküvés képezi. Az országban általános volt az elégedetlenség s ez 1669-ben I. Rákóczi Ferencz vezetése alatt fegyveres fölkelésben tört ki. A hadi szerencse azonban a fölkelőknek sem a déli, sem az északi vidékeken nem kedvezett; Erdély felé vonultak tehát s itt a Szilágyságban s egyes főbb urak és birtokosok udvarházaiban vonták meg magukat. Itt tartották összejöveteleiket, készítették terveiket s intézték ügyeiket; járatták követeiket Apafihoz, a portára s mindenfelé, a hol csak elnyomott ügyük támogatására a reménynek bármi kis sugara volt észlelhető. És mindezen üldözött, szabadságáért fegyvert fogott hazafiak «Bujdosó Magyarok»-nak vagy csak röviden «Bujdosók»-nak nevezték magukat. Szenvedéssel teljes küzdelmök húsz évig tartott. Vezérek voltak: előbb Teleki Mihály, majd Wesselényi Pál, végre Tököly Imre. De a bujdosók gyakran egymás közt is egyenetlenkedtek s a szerint választották egyiket vagy másikat vezéröknek. Leveleik, melyeket egymásnak, Apafinak, vezéreiknek s másoknak is írtak, a gróf Teleki nemzetség közös levéltárában őriztetnek; innen közli a maga adalékait Koncz József is. — **Bárczay Oszkár** «Két hadi esemény a XIII. századból» című tanulmányának itt közölt első része az 1241-iki muhi csatával és IV. László király Ottokár elleni háborújával, mely Habsburgi Rudolf ügyét tudvalevőleg győzelemre segítette, foglalkozik. A muhi csata és a morvavölgyi rövid hadjárat

tanulásaiból azt igyekszik kimagyarázni, hogy első királyainknak nem mindent kellett volna elfogadni. a mi külföldi és nem mindent elhagyni, a mi honi szokás. A király pártfogása alatt prosperáló, garázdálkodó idegen jövevények szokásait, fegyverzetét, tehát hadviselési módját utánozni a király Isten előtt, az udvarhoz közel álló magyarok pedig a király előtt, kedves dolognak tartották, s bűtelenek lettek ahhoz a hadviselési módhoz, melynek új hazájok elfoglalását köszönték. Csak az a szerencse, hogy ezt a káros nyugati befolyást ellensúlyozta a régi hagyományokhoz hű conservatív elem, melyet teljesen megtörni a legborzasztóbb kegyetlenség sem volt képes. Éles ellentétben volt egymással e két homlok-egyenest ellenkező elveket követő párt, az egyik válogatás nélkül vett át mindent, mi nyugatról jött, a másik meg idegenkedett tőle s válogatás nélkül meg akart tartani minden régit. Az előbb említett áramlatot a királyok pártolták s ez a XIII. században nagyrészt érvényesült is. Ennek adták meg az árát, mikor a tatárok betörték honunkba, mi azonban visszahatást szült, melynek következése meg az volt, hogy a régi fegyverkezéshez és hadviseléshez tértek vissza s megnyerték a morvavölgyi csatát. — Szepesi G. közöl ezután «A cs. és kir. hadi ievéltárban levő Zrinyi-iratokat 1603-ból». Két kérvény és egy jelentés a közlemény tárgya, melyeket VI. Zrinyi Miklós, a szigetvári hős unokája s a költő-hadvezér nagybátyja, a Muraköz védelmére szükséges csapatok fentartása érdekében, egyrészt báró Galler Bernát Leóhoz, a cs. kir. udvari haditanács elnökéhez, másrészt Mátyás főherceghez, a magyarországi főparancsnokokhoz intézett. — Rónai Horváth Jenő «A magyar hadtörténelem az ezredéves kiállításon» című közleménye az e részben tett előkészületeket ismerteti. — A hadtudományi bizottság október 6-iki üléséről szóló jelentés után «Hadtörténeti apróságok» következnek; és pedig ily rendben: «A volt császári udvari haditanács elnökei, továbbá az osztrák és közös hadügyminiszterek» Mangold Lajostól; «A Léva melletti csata és Koháry István halála 1664. júl. 19.» I—s-től; «A véghelyek 1577. évi kivonatos költségvetése,» törökből dr. Karácsoni Imre; «Ujhelyi Pál huszti praefectus levele Teleki Mihályhoz 1670-ből» K. A.-tól; «Magyar insurgensek vitézsége az osztrák örökösödési háborúban», mely czikk tulajdonképen gróf Károlyi Ferencz generálisnak a sziléziai Rosenberg város közelében 1745-ben véghez vitt győzelmes fegyvertényét írja le. A hadtörténeti repertorium Mária és Zsigmond korára vonatkozó irodalom jegyzékét adja. A magyar hadi szabályzatok rovatában «Mária Terézia hadi czikkei és esküformái 1742-ből» vannak közölve, dr. Merényi Lajostól. — A füzethez mellékelve vannak: Mihály vajda arcképe, melyet Sadeler Egidius, II. Rudolf udvari metszője készített és a miriszlai csata terve, mely Tarducci Achillesnek Velenczében, 1601-ben kiadott olasz munkájából való.

3. «A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» október havi füzeté, értekezései élén, Szepesi Béla «Állami és magán tűzbiztosítás» című dolgozatának első közleményét hozza. Azon kérdések közé, melyek ma már úgyszólván állandóan napirenden vannak, tartozik a biztosítási ügy szervezetének kérdése, mely viszont legfőképp abban az alakban lép előnk: államilag kezeltetés-e a biztosítás, avagy a magánvállalkozásra bízassék? Áll ez természetesen a tűzbiztosításra is. Nyilvánvaló pedig, hogy a kérdés így föltéve nagyon is általános és így nagyon is alkalmas eszmezavar előidézésére, főleg ott, hol a fogalmak nem fűződhetnek konkrét alakulatokhoz. A kérdésnek ily általánosságban való fejtegetése még lehetséges Németországban és Svájcban, hol mindkét rendszernek megvannak a maguk tipikus alakjai. Ép azért a német és svájci viszonyok s az e viszonyok között kifejlett nézetek szolgálhatnak leginkább alapul a két rendszer előnyeinek és hátrányainak fölismerése és mérlegelésében. A kérdés sarkpontja elméletileg természetesen a körül forog, mily mértékben valósítható meg az eszményi állapot: hogy semmi érték se eshessék teljes kárpótlás nélkül a tűz martalékává, de viszont, hogy mennél hatályosabban működjék a megelőzés és a mentés, vagyis hogy mennél kevesebb szükség legyen a kártérítésre. Szükségkép annak a szervezetnek fogunk előnyt adni, mely az eszményt leginkább megközelíti. Más kérdés azonban a gyakorlati kivihetőség kérdése, és kétséges, nem hanyagoljuk-e a tökéletes keresése közben az elérhetőt, a létező rossz javítását, nem tévesztjük-e szem elől a szerves fejlődés tanulságait? E szempontból, de azon szoros kapcsolatot megvilágítása szempontjából is, mely a biztosítás fejlődése és a gazdasági élet, a társadalmi viszonyok, sőt a politikai szervezet alakulása között fennáll, kiváló érdekel bir a biztosítás fejlődésének története. Jellemző például vehetők e tekintetben Anglia és Németország. Mindkettőben — mint különben világszerte — ugyanazon kezdetleges alapokból indulva ki, egészen eltérő fejlődést vett a biztosítási ügy. Angliában nevezetesen a magánbiztosító, sőt szorosan véve a részvényes biztosító-intézetek rendszere fejlődött ki, Németországban ellenben a biztosítás története legfőképp a hatósági (Poroszországban) s illetve az állami (a mai Németország egyéb részeiben) intézetek alakulása körül forog. A szóban forgó kérdés szempontjából éppen e két rendbeli intézetek birnak érdekel. A történeti fejlődés vázolásában legfőképp Poroszországra kell szorítkozni, mint a melyre vonatkozólag a legtöbb adat áll rendelkezésre. Am itt a történeti fejlődésmenet kapcsán nem annyira az egyes intézetek, mint a bennük kifejezésre jutott elvek érdekelnek. E tekintetben fejlődésükben három korszakot kell megkülönböztetni. Az első 1838-ig, a második 1863-ig és a harmadik napjainkig terjed. Az első időszakban az intézetekben előtérben áll a kényszer vagy kizárólagosság. Működésüket nem annyira a biztosítási, mint a segélyezési elv vezérli s ez különösen kifejezést talál a díjak egyenlőségében, sőt abban, hogy a

járadékokat és a kártérítést természetben szedik be, illetve eszközlik. A második korszak az átalakulás kora, melyben a kockázatok osztályozását léptetik életbe s a melynek végén a törvény elvileg megszüntetvén a kényszerben vagy a kizárólagosságban rejlő szabadalmakat, versenyre kénytelen kelni a magánintézetekkel. A harmadik korszakban feladatköruket az ingó-biztosításra is kiterjesztik. Természetes, hogy csak nagy általánosságban áll e megkülönböztetés. A legutóbbi években ez intézetek a nyereségben való részesítést léptették érvénybe. A hatósági biztosítók által 1866. óta elért eredmények táblázatos összefoglalásából általában kiemelkedik a kárveszély csökkenése és ezzel kapcsolatban az átlagos díjtétel mérséklése. — Dr. Halász Sándor «Takarékpénztáraink fejlődésének történetéhez» című alatt világítja meg takarékpénztárainknak letéti bankokká való átalakulása folyamatát. Hogy takarékpénztáraink eredeti hivatásuktól — kizárólag jótékony-sági, socialis intézmény lenni — teljesen eltérő fejlődést vettek, arra egyaránt hatottak közre politikai, társadalmi, és gazdasági viszonyaink. Legközvetlenebb ok gyanánt a részvénytársasági alak elterjedését tekinthetjük, melyet az 1842-ben alakult pozsonyi intézet példájára rohamosan tesznek magukévá takarékpénztáraink, úgy hogy az 1848-ig életbe lépett 33 intézet közül alig kettőnek van a részvénytársaságtól elütő szervezete. E tekintetben pedig nagy szerepet játszik a megfelelő törvényes rendelkezés hiánya, mely az intézmény eredeti rendeltetésének megfelelőleg vonta volna meg a szervezkedés kereteit, ellenben meghozatott az 1840. évi XVIII. t.-cikk, mely általában megvetette hazánkban a részvénytársaságok alapját, természetes ösztönzést szolgáltatván már most takarékpénztárainknak e szervezeti alak választására. De jelentékenyen közrejátszik takarékpénztáraink közkereseti jellegének kidomborítására és a philantropikus elv elhomályosítására az e korszakban fölébredő üzleti szellem, mely hatalmas erélyvel karolta fel az anyagi érdekeket. Ez vezet az üzleti fölösleg kihasználásának, az «osztalékosság»-nak rendszerére, ennek hatása alatt szorul háttérbe a socialis hivatottság: a kis megtakarítások gyűjtőmedenczéje lenni. A betétek átlagos nagysága határozottan bizonyít a kis tőkék távolmaradása mellett. Természetesen, hiszen a kis tőkék — kezelésük viszonylag költséges volta mellett — nem is képezhettek kíváncsatos anyagot takarékpénztárainkra nézve. De végre maga a hitelközvetítő szüksége foly be döntőleg takarékpénztáraink jellegére. Ez intézetek nyújtják az akkor tényleg rendelkezésre álló pénzforrásoknak csaknem egyedüli szervezetét, hiszen a 33 takarékpénztár mellett csupán egy bank van; a takarékpénztárak voltak tehát hivatva kitölteni a szorosan vett bankintézetek hiánya miatt levő űrt a hitel kielégítésében is. A takarékpénztáraknak mind élesebben kidomborodó bankszerű jellege és üzleti rendszere csakhamar felköltötte a kormányhatalom figyelmét, intézkedései azonban nem gyakoroltak mélyebb befolyást azok fejlődésére. A 48-as események félbeszakították takarékpénztáraink rendszeres fejlődését.

nehéz megpróbáltatásokat hozva a fiatal intézményre. Mi sem bizonyítja jobban ez intézetek életképességét, mint az, hogy a nehéz időben egyikök sem pusztult el. Két tanulságot azonban mélyen éreztetett a megpróbáltatás: mennyire szükséges, hogy az intézet saját vagyona arányban álljon a kezelt idegen vagyonhoz és másrészt, hogy a gyümölcsöztetendő értékeknek legalább egy részét mobilien kell tartani. Az ötvenes években a folyamat, mely takarékpénztárainkat letéti bankokká fejlesztette ki, mind határozottabb jelleget ölt. Alig számba jövő extensív fejlődéssel szemben — mindössze két új intézet létesült — annál fokozottabb belterjes fejlődést találunk. A betétek állandéka, mely 1847. végén 10·5 millió frt volt, az ötvenes évek végén jóval túl van a 30 millión. Az üzletkör bankszerű alapon tovább épül ki, a részvénytársasági szervezet — az abszolút kormány erőyes támadásai mellett is — megszilárdul. Az üzletrendszer tekintetében kiváló érdekekkel bír: a váltó-üzletág nagy-fokú felkarolása ez időben, mi ugyancsak takarékpénztáraink bankszerű szerepéből folyt. Az alkotmányos élet előjeleivel, majd bekövetkezésével újabb élénk lendületnek indul a takarékpénztári ügy, melynek az 1875-iki magyar kereskedelmi törvény továbbra is szabad fejlődést biztosít. Jóllehet a hitelélet fejlődése az idő folyamán nagyszámú és jórészt versenyt támaztó intézetet hozott létre, takarékpénztáraink szerepe egyre nő és maig döntő befolyású. Ma már 450 takarékpénztár hálózza be hazánk területét és körülbelül ugyanannyi millió frt betétet gyümölcsöztet. Ám az uralomra jutott szervezetnek és üzletrendszernek vannak árnyoldalai is, melyek a nyereszkesedési hajlamnak kellő korlátozására utalnak. — Kohn Dávid «Az olasz valuta története» című értekezésének negyedik közleményében a latin pénzzszövetség történetét tárgyalja az 1883 utáni időre vonatkozólag, az olasz valutaviszonyok alakulásával való összefüggése szempontjából. A latin pénzzszövetség ez időbeli történetét az a folyamat tölti ki, mely azt a felbomlás szélére vitte. Az okok között, melyek e tekintetben közrehatottak, első sorban az újabb izgatást találjuk, melyet franciaia részről indítottak az olasz pénzügyi politika s ezzel kapcsolatban a pénzzszövetség ellen. A szenvedélyes támadások kiinduló pontja az 1883. aug. 12-iki olasz rendelet volt, mely a bankokat arra kötelezte, hogy ércztartalékjuknak $\frac{2}{5}$ -ad részét aranyban tartsák, oly intézkedés, mely a latin unió bimetalлизмával ellenkezik vala. Az izgatás, mely ettől kezdve állandóan folyt, meg is hozta eredményeit. Azoknak tulajdonítandó, hogy 1885-ben a szerződés csak öt évre újíttatott meg, még inkább pedig, hogy az új szerződésbe — Franciaország követelésére — fölvétetett az ő frankosok folyósításának kötelezettsége, 1890-ben pedig a szerződés évről-évre felmondhatónak állapított meg, a mi már magában véve is eléggé mutatja a helyzet kényes voltát. Közel fekvő dolog tehát a következményekkel foglalkozni, melyekkel a szöetség felbomlása járna Olaszországra nézve. A helyzet gyakorlati képe azt mutatja, hogy Olasz-

országnak mintegy 170 millió lira aranyat kellene kiadni, hogy a szövetségből folyó kötelezettségeinek megfelelhessen. Súlyos teher lenne ez az országra nézve; maga után vonná az aranykészletek erős megfogyatkozását, az aranykészletnek a jövőben még a jelenleginél is erősebb veszélyeztetését és végül a kiküldendő arany megszerzésével kapcsolatos agióvesztéseket, a melyek összege $20\frac{1}{2}$ millióra becsülhető. Az olasz államférfiak mindenkép azon vannak, hogy enyhébbnek tüntessék föl a helyzetet, felfogásaik azonban túlságosan optimistikusak. Mindazonáltal nyomós okok játszanak közre, melyeknél fogva a szövetség széttörése nem valószínű, nevezetesen mivel ugyancsak súlyos következményekkel járna ez a többi szerződő félre és pedig különösen Franciaországra nézve. A míg a szövetség fennáll, még mindig van valami értéke a francia ezüstnek, még mindig palástolja valami azt aényt, hogy Franciaországnak két milliárd olyan pénze van, a melynek értéke ma csak félannyi, és a melynek értéke így az unio felbontása következtében még kiszámíthatatlanul sülyedhetne. És ronthatja-e Franciaország az unio erőszakos felbontásával még mesterségesen is Olaszország hitelét, midőn még mindig körülbelül egy milliárdnyi olasz rente és óriási összegű egyéb olasz értékpapir van a francia tőke kezében? Egyébiránt még az izgatásnál is jóval erősebben maga Olaszország idézte elő az unio felbontására való hajlandóságát egyfelől azzal, hogy maga vitte napirendre a pénzszövetség megváltoztatását, másfelől pedig sérelmes valuta-intézkedéseivel. Ám tudvalevő, hogy az aprópénz-hiány az égető ok, mely Olaszországot a szerződés megbolygatására kényszerítette és kényszeríti. Ez év október 9-én ült össze újabb pénzürtékeztet, mely hivatva van dönteni Olaszország kívánalmait, talán az egész szövetség sorsa felett. Mi lesz az eredmény, az ma még bizonytalan; annyi azonban bizonyosra vehető, hogy bármi lesz is az, csak növelni fogja Olaszország pénzügyi zavarát. — Dr. V a r g h a G y u l a «Egy röpirat a nemzeti politikáról» című alatt foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, dr. Kostenszky Géza «Nemzeti politika a felvidéken» című röpiratának ismertetése kapcsán. A cikk ezután részletesen ismerteti a röpirat kiemelkedőbb részeit. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly szeptember hó nevezetesebb gazdasági eseményeit sörölja fel magyarázó megjegyzések kíséretében, melyekben a hó legfontosabb közgazdasági eseményével, az 1894. évi költségvetés benyújtásával és a valuta-rendezés állásáról tett ministeri jelentéssel foglalkozik. Az «Irodalmi szemlében» Acsády Ignác ismerteti az országos statisztikai hivatalnak «Magyar statisztikai közlemények, Új folyam. II. kötet. A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Második rész: A népesség foglalkozása. Kilencz graphikai táblázzal. A kereskedelemügyi in. kir. minister rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos magyar kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1893» című kiadványát. Dr. R á t h Z o l t á n Marshall Alfred «Principles of

Economics» című munkáját, mint az angol közgazdasági irodalom egyik kimagasló termékét méltatja. A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. Philippovich Jenőnek az «Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik» nevű folyóiratban megjelent «Die Vereinigten Staaten und die europäische Auswanderung» című cikkét ismerteti. — A «Statistikai Értesítőben» dr. Fenyvessy József «Az Olaszországi strikeok statisztikája» cím alatt mutatja be Bodio idevonatkozó dolgozatát.

4. A MAGYAR NYELVŐR XI. füzetében Szarvas Gábor „Az idegen szók használatáról és írásáról” mondja el a véleményét. Szellemi lustaságból ered az idegen szavaknak unos untalan való használata és halfölfogás, hogy azok szükségesek és hogy azoknak eredetiekkel való helyettesítése lehetetlen. A nyelvtörténet megtanít rá, miképpen tágul s alkalmazkodik az új viszonyokhoz a szavak jelentése. Ezen az úton haladhatunk ma is, csak akarat kell hozzá, a jó példaadást pedig a napisajtónak kell megkezdeni. — Tóth Béla folytatja Wagner Ferencz Phraseológiájának ismertetését s közli belőle a jelentősebb szavakat és szólásokat. — Szinnyei József a magyar nyelvbe az oláhból átvetteknek mondja a *francu, furtina, furkoly, fuzsitos, gánga, gára, gárd, géráz, gergelicze, gibosz, gilil, gircsáva* szavakat. — Kolumbán Samu a lozsádi nyelvjárás mondattani sajátosságait ismerteti. — Szarvas Gábor „Keressétek az igazságot” című értekezésében folytatólagosan kimutatja, hogy a „*vén csicsa*” kifejezésben a *csicsa* szó csakugyan „*öreget*” jelent s efajta testvérkedő szókra több példát idéz a nyelvtörténetből. — Az apróbb közlemények sorában Tóth Béla a nép nyelvészkedésére például hozza föl az *iratal* = (*iroda, hivatal*), *hordály* = (*hordár, hodály*) szavakat; Szarvas Gábor a m. *fitying* szót a német *vierding, vierting* másának mondja, ugyane szó *vierdung* alakjából való a *vërdung*: „félmesszely”; ugyanő megrója a „*föltételez*” kifejezést, úgy is, mint szükségtelent (*föltételez* = *föltesz*), úgy is mint a szórend törvényei ellen vétő használatot (nem *tételezhető föl*; helyesen = nem *föltételezhető*!); Mikó Pál a palócz „mátkatál” kifejezésben a „*mátka*” szót a tót *matka* átvételének tartja. — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett vitás nyelvészeti kérdésekre. — Borovszky Samu, Széll Farkas kijegyzései nyomán, lovak és ökrök régi megjelöléseit közli a debreczeni városi levéltárból. Népnyelv-hagyományok.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IX. november havi füzet első cikkében befejezi Bárdos Remig Lucanus és Vergilius viszonyáról szóló terjedelmes tanulmányát. E befejező rész szól a két római éposz hasonlatairól és nyelvéről és kifejti, hogy Lucanus e tekintetben is utánozta, követte Vergiliust. De nem érte utól. Általában Lucanus csak saját korát igyekezett kielégíteni; a helyes és arányos szerkezet iránt nincsen érzéke; képzelete vagy nem

nyilvánul vagy határt nem ismer. Ragyogó, de hideg pompa jellemzi művét; az egyes kiváló részeknek költői hatását elnyomja az egész műnek szónoki jellege. Nagy szépségekkel nagy hibák küzködnek nála az elsőséért. Lucanus műve a szenvedélyes ifjú, erőlködés elsietett eredménye, Vergiliusé, kedves munkálkodásnak érett gyümölcse. — A második cikkben Kalmár Elek Petőfi János vitézének népies elemeit tárgyalja. Ha e költeménynek a népből merített, tehát positive népies elemeit részletezve megfontolás tárgyává tesszük, a költőnek úgy kivételes szerencsáját, mint gyöngeségét meg fogjuk érteni. A népies alatt szerző főkép és első sorban a népmeséit érti és ilyen elemből első sorban a személyek, szokások, események és a szerkezet vannak merítve. E füzet csak a dolgozatnak első felét közli. — Varjas István kritikai adalékokat közöl a Statius Thebaisához írt scholiumokhoz, melyek egyetlen egyszer, 1600-ban jelentek meg teljesen nyomtatásban és nem sokat foglalkoztatták a szakférfiakat. Szerző megkísérli néhány scholiumnak a javítását, kezdve a VI. könyv 350. versétől, mert az első részt egy német philologus már régebben földolgozta. E célra szerző két kéziratot használt: egy münchenit, mely csupán a scholiumokat tartalmazza és egy bambergit, mely magát a Thebaist is magában foglalja. A scholiumok szerzőjét a II. század végére vagy legkésőbb a harmadik század elejére helyezi. Szathmáry József befejezi Kazinczy és Toldy viszonyáról írt tanulmányát, a két jeles férfiú személyes és irodalmi érintkezéseit ezúttal 1827-től Kazinczy haláláig évről-évre pontosan följegyezve és magyarázva. E viszony fejlődése igen érdekes és tanulságos. Szere-tettel, bizalommal közeledik korának legnagyobb emberéhez a gyer-mek; erős ragaszkodással csüng rajta az ifjú és mikor megerősödik, tiszteli ugyan, de önállóvá is lesz. A Kazinczy- és az Aurora-kör tagjai közt folyton ismétlődő vagy legalább fenyegető viszályokat Toldy szerencsés békés természete ismételve kiegyenlíti; és ime, a véletlennek szerencsétlen játékából ép ő tépte szét azt a már meg-gyengült köteléket, melyet folyton kötözgetni próbált és magára vonja Kazinczy nehezitelését. De a nagy mester halála után épen Toldy lesz a Kazinczy emlékének legnagyobb tisztelője, sőt bálványozója. — Krausz Sámuel 'Addenda lexicis graecis et latinis' cím alatt öt etimológiát fejtet rövid latin értekezésben. — A hazai irodalom rovatában Némethy Géza igen kedvezően nyilatkozik Péterfi Jenő Platon-fordításáról, valamint a fordításhoz írt terjedelmes bevezetésről is, mely a 'Georgias' és 'Philebos' című párbeszédnek remek elemzését adja. — Katona Lajos behatóan és nagy elismeréssel ismerteti Heinrich Gusztáv Cid-magyarázatának harmadik kiadását, melyet minden tekintetben javítottnak mond. Egyúttal kifejti, hogy a plágium vádja, melylyel e könyvet illették, teljesen alaptalan, a mennyiben Heinrich, saját nyilatkozata szerint is, a Cid-irodalmat fölhasználta, a mint másképp nem is tehetett, de semmiféle Cid-magyarázónak

semmiféle szellemi tulajdonát nem sajátította el. Az ő kiadása a németországi vagy ausztriai hasonló célú kiadásokkal egybevetve, mindnyájuknál többet nyújt és jobban felel meg kitűzött céljának; egyesíti ugyanis magában mindazt a jót és hasznavehetőt, a mit a Herder-féle Cid-románccok mindenoldalú megértetésére az összes eddigi commentátorok egybehordtak, de egyúttal megtoldva a kiadó eredeti gondolkodása és tudása tetemes járulékaival. — Hasonlókép kedvezően nyilatkozik *Pecz Vilmos* *Kempfer József* *Odyssea*-fordításáról, mely szerinte az *Ilias* fordításához képest haladást mutat és némely kisebb hiányok mellett is legjobb tankönyveink közé tartozik. — A philologiai programm-értekezések sorából *Bódis Juszti*n általában kedvező ítéletet mond *Rácz Endre* értekezéséről, mely a rómaiak erkölcsait, mindennapi foglalkozásait és szokásait tárgyalja. Csupán terjedelmességét hibáztatja, mely a könnyed áttekinthetőséget megnehezíti és a szerzőnek azt a sajátos eljárását, hogy nagyon sokat moralizál és bibliai idézetek segélyével tanítgat. Ugyanő ismerteti *Vajda Károly* dolgozatát a *Longos-féle Daphnis és Chloé*ről, mely szerinte nagy szorgalomról és kitűnő fordítói ügyességről tanúskodik, de semmi körülmények közt nem iskolai értesítőbe való. — *Góbi Imre* gondolat és tudással készült dolgozatnak mondja *Schuber Mátyás*nak a költészet szerepéről a középiskolai nevelésben írt értekezését, melynek főleg utolsó részét (a költői olvasmány tárgyalásának módja) igen sikerültnek találja. — *Heinrich Gusztáv* behatóan bírálja *Dergách Sándor* dolgozatát a német nyelv és irodalom gymnasiumi tanításáról, melyről elismeri, hogy gondolkodó és lelkes tanár műve, de alapjában mégis elhibázottnak tartja. Szerző ugyanis lehetőleg mellőzni kívánja a modern nyelvi oktatásban a költői, általában a szép-irodalmi olvasmányt, melyet életrevaló, főleg természettudományi olvasmányynyal akar helyettesíteni. Bíráló kifejti, hogy ez téves nézet, mert a modern philologus nincs abban a helyzetben, hogy természettudományi dolgozatokat magyarázzon, de más oldalról a költészet a nevelésnek egyik legfontosabb eszköze, melynek hatáskörét kisebbitenünk nem szabad. Ellenben helyes és tanulságos mindaz, a mit szerző a német nyelv fontosságáról, tanításának céljáról és módjáról mond. — Végül *Rupp Kornél* nagy dicsérettel ismerteti *Horvát Cyrill* értekezését *Codex*-irodalmunk példáiról és a *Példák* könyvéről, melyet szerinte szorgalmas tanulmány, eredetiség, biztosság, alaposság jellemeznék. — Nehány érdekes vegyes közlemény fejezi be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1893. november 6-án.

TÓTH LŐRINCZ r. tag elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Fejérpataky László, Hampel József, Hegedűs Sándor, Jekelfalussy József, Láng Lajos, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Concha Győző, Czobor Béla, Fröhlich Róbert, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Vargha Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt. — Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Berczik Árpád. Szinnyi József l. tt. — Pauer Imre osztálytitkár.

208. ACSÁDY IGNÁCZ l. t. fölolvassa: «Pozsonyi és szepesi kamarák és költségvetéseik 1565 után» című értekezését.

209. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. bemutatja Szilágyi Sándor r. t. «Rákóczy György 1645-iki hadjárata» című dolgozatát.

210. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök LÁNG LAJOS és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1893. november 13-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Lengyel Béla, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Török Aurél l. tt. — *Más osztályokból*: Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: SZABÓ JÓZSEF osztálytitkár.

211. LENGYEL BÉLA l. t.: «Egy új szénsulfid».

212. DADAY JENŐ l. t.: «A kagylós rákok harántsíkos izomrostjainak finomabb szerkezete».

213. HÖGYES ENDRE r. t.: «A budapesti «Pasteur-intézet» harmadik évi statistikája»; ugyanő bemutatja.

214. SCHAFFER KÁROLY egyet. m. tanár: «Az intrahipnotikus reflex contracturák morphológiája és a suggestiók hatása ezekre» című értekezését.

215. SCHULLER ALAJOS r. t. bemutat egy új arzénsulfidot.

216. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és LENGYEL BÉLA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. os tály nyolezadik ülése.

1893. november 20-án.

Szász KÁROLY rt. majd ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnökle alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Szász Károly, Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond r. tt. — Pecz Vilmos, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Télfy Iván l. tt. — *Más osztályokból*: Fejérpataky László, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Balassy Ferencz, Fröhlich Róbert l. tt.

217. ZICHY ANTAL tt. jelentést tesz gr. Széchenyi István összes munkái kiadásáról, különösen a sajtó alatt levő hetedik kötetéről, mely hírlapi cikkei első kötetét foglalja magában.

Az Értesítőbe adatik.

218. TÉLFY IVÁN l. t. több újabb új-görög munkát ismertet. — Birálatra adatik.

219. PECZ VILMOS l. t. «Az analogia az új-görög nevek fejlődésében» című értekezését olvassa föl. — Birálatra adatik.

220. KÚNOS IGNÁC l. t. jelentést tesz harmadik kisázsiai útjáról. — Birálatra adatik.

221. SZILY KÁLMÁN előterjesztést tesz egy régi latin-magyar kézirati szótárról. Előadja, hogy a Schläglből nálunk levő glossariumot forgatva, észrevette a kézirat elején a források között a Januensis Catholiconjára való hivatkozást. E könyv az Akadémia Könyvtárában is megvan. lapozgatván benne, meglepetve tapasztalta, hogy a kötet végén 74 kéthasábos lapra terjedő XVI. vagy XVII. századi kézirat van, egy latin-magyar szótár töredéke *A-tól a Cílones* szóig, a mely legalább is 4000 magyar kifejezést foglal magában, s köztök rendkívül sok eredeti régi magyar szót. Kötelességének tartotta az osztály figyelmét e nyelvemlékre felhívni, mely bizonyára megérdemli, hogy nyelvészeink tüzetesen feldolgozzák.

Az értesítés köszönettel vétetvén, az osztály a legközelebbi zárt ülésen gondoskodni fog a tüzetes feldolgozásról.

222. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére felkéri TÉLFY IVÁN és KÚNOS IGNÁC l. tagokat.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1893. november 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnökle alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tagok, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Szabó József, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Vécsey Tamás r. tagok, Acsády Ignác, Alexander Bernát, Bánóczy József, Berczik Árpád, Csánki Dezső, Domanovszky Endre, Fröhlich Róbert, Kúnos Ignác, Lipthay Sándor, Marczali Henrik, Nagv Gyula, Pulszky Károly, Schenek István, Vadnay Károly, Zsilinszky Mihály l. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

223. Elnök úr megnyitván az ülést, következőleg szólott:

«E hó 19-én Szögyény László berlini nagykövet táviratban jelentette nekünk feledhetetlen atyjának halálát.

Távirati válaszbomban siettem Ő Excjájának az Akadémia részvételét kifejezni; a palota homlokára a gyászszászlót kitűzettem; a ravatalra az Akadémia nevében koszorút küldtettem, s a gyászszertartáson Gyulai Pál és Than Károly ig. és r. tagok kíséretében résztvettem.

Szögyény-Marich László országbíró 1855 óta volt Akadémiánk igazgató-tanácsának tagja; szóval és tettel mindig támogatta ő ügyünket; de sohasem buzgóbban és erélyesebben, mint azokban a nehéz időkben, mikor az Akadémia ügye nemzetünknek jóformán egyetlen közügye volt.

Pro rege et lege volt az ő jelszava, mely még ravatalának czimertábláit is díszítette. Élete s különösen itt körünkben kifejtett működése mutatta meg, hogy ezt a latin jelszót magyar hazafiság sugallta; hiszen ő is azok közül való, a kik tekintélyökkel kivívták, hogy ez a tudományos Akadémia magyar tudományos Akadémia maradhatott. Legyen áldott körünkben az ő emléke! — Az Akadémia csatlakozik elnök úr kijelentéséhez, s intézkedéseit helyeslőleg tudomásul veszi.

224. **Goldziher Ignác** rt. emlékbeszédet tart Renan Ernő kültagról, mint orientálistáról. Értekezése az Emlékbeszédek során bossátatik közre.

225. A főtítkár bejelenti **Akin Károly** l. tagnak Fiumében, október 31-én bekövetkezett gyászos elhunytát. — Az Akadémia őszinte szánalommal veszi e jelentést s áttetszi a III. osztályhoz, emlékbeszéd iránti határozat-hozatal végett.

226. A **Honvédelmi minister** úr értesíti az Akadémiát, hogy a bolognai Marsigli-iratok tanulmányozására sem szakérőkkel, sem anyagi erővel nem rendelkezik, az Akadémia kiküldötteinek azonban szívesen szolgál erkölcsi támogatással. — A leirat kiadatik a II. osztály útján a Történelmi bizottságnak

227. **Szabolcs-vármegye** értesíti az Akadémiát, hogy a megye nagy szülöttének, Besseney Györgynek, Nyíregyházán a megye haza előtt szobrot emel, s az Akadémia erkölcsi és anyagi támogatását kéri. — Az Akadémia örömmel vesz tudomást e hazafias határozatról s tagjait gyűjtő-íven kéri fel a nemes célra való adakozásra.

228. A **Jókai-jubileum** rendező bizottságának felhívása előterjesztetvén, az Akadémia elhatározza, hogy a) Jókai műveinek kiadását könyvtára részére megrendeli, b) nagydíj tagját a jubileum alkalmából küldöttségileg üdvözölni fogja. A küldöttség Szász Károly másodelnök vezetése alatt Zichy Antal osztályelnök és Szily Kálmán főtítkárból fog állani.

229. Az I. osztály előterjeszti a **függőben levő Marczibányi-jutalom** (Német-magyar phraseologia) ügyében a szakbizottság többségének (Szarvas Gábor r. és Volf György l. tag) véleményét és Ponori Thewrewk Emil r. tag külön véleményét s a díj kiadását javasolja. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből Simonyi Zsigmond egyetemi tanár neve tűnt elő.

230. Az I. osztály javasolja, hogy a közelebbi években ki nem adott s az Akadémia rendelkezésére maradt **Karátsonyi díj** 400 aranyból 720 frt adassék tiszteletdíjúl Kiss Sándor kegyesrendi tanárnak Terentius vígjátékai fordításáért, 600 frt pedig Csengeri János l. tagnak Aeschylus színművei fordításáért, a fennmaradó összeg e műfordítások kiadására használtatván föl. — A javaslat elfogadtatik.

231. Az **Irodalomtörténeti Bizottság** az összes ülés útján kérést intéz az Akadémia három osztályához: járulnának hozzá a

Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára III-ik kötetének kiadási költségeihez. — Áttétetik az osztályokhoz.

232. A Történelmi Bizottság jelentést tesz **Török Aurél** I. tagnak a június 26-iki összes ülésen 175. alatt tett **indítványáról** s annak elfogadását nem javasolja. — Az Akadémia a bizottság véleményéhez hozzájárul.

233. A Történelmi Bizottság előterjeszti véleményét a **csanád-vármegyei monographia** ügyében. — Közöltetik a csanádmegyei történelmi társulat elnökségével.

234. A Történelmi Bizottság előterjeszti a **Flór Gyula alapítvány szabályzatát**. — Elfogadtatik s főlvétetik az Ügvrendbe.

235. A főtitkár bemutatja az 1894-re szóló **Üléssort**. — Elfogadtatik.

236. Olvastatik Kovács Ferencz. volt országgyűlési képviselő levele, melylyel az **1843/4-iki országgyűlés kerületi üléseiről vezetett Naplóinak** saját költségén való kiadását bejelenti s a hat kötetre tervezett műnek I. kötetét az Akadémiának átnyújtja. — Kiváló örömmel és mély köszönettel tudomásul vétetik.

237. Olvastatik **Marczali Henrik** lt. jelentése a magyar honfoglalás egykorú kútfőinek gyűjtése és kiadása érdekében tett külföldi útjáról. — Örvedetes tudomásul vétetik.

238. Olvastatik **Hellebrant Árpád** akadémiai könyvtárnok jelentése a Régi Magyar Könyvtár III-ik kötetéhez gyűjtendő czímmások érdekében tett harmadik külföldi útjáról. — Örvedetes tudomásul vétetik.

239. **Dr. Baróti Lajos** tanár engedélyt kér, hogy Magyarország története című tankönyvéhez a Magyar sz. koronáról kiadott dísműből a koronának kicsinyített alakban elkészített színes képét mellékelhesse. — Az engedély megadatik.

240. **Néhai Farkas Mihályné született Pápay Erzsébet** az Akadémia alaptőkéjének egyezer forintot hagyományozott. — A kegyeletes megemlékezést az elhunyt férjének az Akadémia köszönete ki fog fejeztetni.

241. Az **akadémiai könyvtár** figyelmezteti az Akadémia tagjait, hogy a néhai Budenz József könyvtárából származó többes példányok, igen mérsékelt árért, első sorban a tagoknak adatnak el. — Az értesítés az Akadémiai Értesítőben is közzé teendő.

242. A könyvtár részére érkezett ajándékok közül a főtitkár megemlíti: a) **Gyulai Pál** rt. **Költeményei**-nek harmadik kiadását; b) **dr. Lázár Gyula Angolország története** című négy kötetes munkáját. — Köszönettel vétetnek.

243. A főtitkár előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

244. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Goldziher Ignác és Thaly Kálmán r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **Indítvány az Árpádok testereklyéi ügyében.** — Tekintve, hogy III. Béla király, első neje és a családjabeli herczeg 1848-ban fölfedezett csontvázán kívül dr. Henszlmann Imre 1862—1874-ben tett ásatai alkalmával több, Árpádok korabeli királyi sírokból való csontvázat gyűjtött össze, a melyeket hat ládába pakolva adott át a székesfehérvári városi hatóságnak, s a mely ereklyék még mai napig sincsenek végleges nyugalomra téve — (Havranek József székesfehérvári polgármester úr f. é. június hó 6-án kelt levelében értesít, hogy a Henszlmanntól kiásott csontvázak hat ládába zárva az ottani székesegyház kriptájában ideiglenesen elhelyeztettek) indítványozom :

1. hogy az újjá alakított budai Mátyás-temploma, az ezredéves országos ünnepély alatt, régi királyaink mauzoleumává avatassék fel, miért is

2. e templom kriptájába nemcsak a már említett királyi ereklyék temetessenek, hanem mindama régi királyainké is, a melyek néán még tényleg fönmaradtak, miért is

3. engedély volna kieszközlendő, hogy a történetíróinktól megjelölt helyeken az illető templomokból a régi királyaink testereklyéi kivétessenek s a budai Mátyás-templomában tétessenek örök nyugalomra, hogy ekként a nemzet e templomban egy oly kegyeleti helyvel birjon, mint a milyen az angoloknak a Westminster, a spanyoloknak az Escorial, a francziáknak a St. Denis és Pantheon, a lengyeleknek a Wawel s a milyen kegyeleti hely volt maga a régi székesfehérvári Sz. István-féle bazilika, a mely már eredetileg a magyar királyok temetkezési helyéül szolgált.

Ugyanez alkalommal, minthogy az újonnan eltemetendő királyi testereklyék úgyis leltározás alá kell hogy essenek, indítványozom :

4. hogy minden egyes csontváz természetihűen, azaz színes képekben másoltassék és alaktanilag egész tüzetesen írássék le, továbbá

5. hogy a régi királyainkat ábrázoló képek, szobrok (hermák) kutattassanak fel, másoltassanak le s a csontvázakon tett tanulmány alapján derítessék ki: mely képek és szobrok tüntetik fel aránylag leghívebben a mi régi királyainkat? és végre

6. hogy a Mátyás-templomának kriptájában eme királyi testereklyék méltó díszszel és akként legyenek megőrzendők, hogy azokat népünk országos ünnepélyeken (Sz. István napján s egyéb rendkívüli ünnepélyekkor) láthassa és látásukon felbuzdulhasson; miért is szükséges lenne a testereklyéket kettős koporsóba zárni ú. m. egy külső

fém — felzárható — és egy belső légmentesen elzárt kristályüveg falazatú koporsóba; a mely berendezés mellett egyfelől az ereklyéknek a további elpusztulástól való megőrzésük és másfelől a nemzeti kegyeletnek a látásuk által való kielégítése is egyaránt lehetővé tétetnék.

Budapest, (Embertani intézet) 1893. június 19-én. *Dr. Török Aurél*, az Embertan ny. r. tanára és a M. T. Akadémia levelező tagja.

2. A Történelmi Bizottság jelentése az Árpádok testereklýei ügyében tett indítványról. Olvastatik dr. Török Aurél l. tagnak az Akadémiához beadott és az összes ülés által a Történelmi Bizottsághoz véleményadás végett áttett indítványa, melyben a budai Mátyás-templomnak régi királyaink mauzoleumává leendő avatását, a Székes-Fejérvárott talált, valamint még egyebütt létező királyi csontoknak ott elhelyeztetését és egyéb erre vonatkozó intézkedések megtételét javasolja. A bizottság ez indítványnak a Történelmi Bizottság körébe vágó véleményét a következőkben foglalja össze:

a) A mi III. Béla király csontjait illeti, melyeknél az azonosság úgyszólván biztosan megállapítható: mindenesetre kívánatos, sőt szükséges, hogy azok a budai templomban temetessenek el.

b) A mi a Henszlmann Imre által Sz.-Fejérvárott talált egyéb csontokat illeti: föltéve, hogy azok *mind* királyi csontok és föltéve, hogy azokból anatómiailag egyes csontvázakat össze is lehet állítani, mégis annak megállapítása, kiknek a csontváza az, hacsak a lelhelyek a legpontosabban nincsenek följegyezve, és az illető csontok mind együtt nem hagyattak, miről a bizottságnak tudomása nincs, úgyszólván lehetetlen; ennél fogva legjobb volna e csontokat a helyszínén, Fejérvárott, ismét a szentelt földnek átadni.

c) A különféle királyi holttestek összegyűjtése nem helyes, lehetetlen, sőt kegyeletellenes dolog. Az esetleg meglevő csontok másutt való elhelyezése összeütköznék az illető királyok végső akaratával.

d) Régi királyainkat ábrázoló hiteles képekről vagy szobrokról a Sz. István-paláston és a kir. pecséteken stb. levőkön kívül a bizottságnak tudomása nincs; ezek azonban nem egyénített, hanem tipikus ábrázolások; erre a gyűjtésre egyébiránt a mennyire lehetséges, a millenniumi kiállítás egyik bizottsága fog vállalkozni.

3. Flór Gyula Emlékalapítványa. Néhai Flór Ferenc és neje szül. Fröscher Eleonora 1863. évi február 16-án kelt végrendeletükben 20 000 azaz húszezer forintot hagyományoztak az Akadémiának oly kikötéssel, hogy e hagyományösszeg elhunyt egyetlen gyermekök emlékére «Flór Gyula Emlék-alapítványa» cím alatt az Akadémia alapítókéjéhez csatolandó és örök időnkig egész épségében főtartandó legyen. A végrendelet értelmében az alapítvány után befolyó kamatok fele közös akadémiai célokra, fele pedig néhai Flór Gyula kedvenc

hajlamának emlékére minden évben egyedül magyar történelmi érdekek elősegítésére fordítandó.

Az Akadémia a végrendelet intézkedésének megfelelőleg «Flór Gyula Emlék-alapítványa» czimén évenként 400 azaz négyszáz frtot hocsát a Történelmi Bizottság rendelkezésére, mely annak hova fordításáról intézkedik. Ez évi összeg, vagy a mennyiben a kitűzött feladatok nagysága tetemesebb költséget kívánna, két évi összeg történelmi kutatásokra, másolásokra vagy történelmi művek kiadására fordítandó, s e körülmény az alapítvány segélyével készült munkák czímlapján feltüntetendő.

A történelmi bizottság az alapítványi kamatok felhasználásáról az Akadémiának évenként jelentést tesz.

4. Bírálati jelentés a «Német és magyar szólások» czímű pályamunkáról. — I. A bíráló bizottság a nevezett pályamunkát az 1892-iki nagygyűlésen a Marczibányi jutalomra (80 arany) érdemesnek ítélte, de a jutalom kiadását csak oly föltétellel javasolta, ha a szerző némiekkal kiegészíti munkáját, nevezetesen a népnyelvből, valamint a régi és költői nyelvből tesz pótlásokat. Ez okból a szerző számos más forrás mellett főkép a Nyelvtörténeti Szótárt, a Magyar Nyelvört és Aranynak egy époszát, Buda Halálát dolgozta föl. De nem csak pótolta, hanem igen sokat javított is. Hogy mégis maradt még hézag, tévedés és nem jó helyre iktatott adat, az oly munkánál alig róható föl, mert csaknem elkerülhetetlen. Majdnem valamennyi hiba különben olyan, hogy a munka kiadásakor igen könnyen javítható. Minthogy tehát a szerző a tavalyi bírálat követeléseinek egész igyekezettel megfelelt, a jutalom kiadását javasoljuk.

Budapest, 1893. október 28-án. *Volf György, Szarvas Gábor.*

II.

A magyar phraseologiára kitűzött Marczibányi-jutalomért — mint az Akadémiai Értesítő 1892., 279. lapjain is olvashatni — csak egy pályamű versenyzett. A bírálatra kiküldött bizottság egyhangú ítélete szerint: «érdemes munka, nagy szorgalmat tanúsít, igen sok anyagot nyújt, de két lényeges hibája van. Az egyiknek oka a határidő rövidsége, a másiknak az e miatt követett módszer... Mind a mellett a bizottság jutalomra ajánlotta, de azzal a kikötéssel, hogy a pályadíj csak akkor adassék ki, a mikor a szerző pályaművét tőle telhetőleg kiegészítette és megjavította».

Sajnálattal kell jelentenem, hogy a tavalyi okok, melyek miatt a pályadíj ki nem volt adható, ma is fennállanak.

A szerző toldozgatta ugyan a munkáját, de a helytelen módszer okozta hibákon, a felhalmozott anyag rostátlan és rendetlen voltán semmit sem változtatott. Már pedig ez a fő.

Állításom igazolására hadd álljanak itt a következő példák:

Itt-ott olyan mondatokat idéz a szerző, melyeknek semmi közük

az illető cikkszóhoz. Teszem Aufgehen alatt ez áll: Sein Herz hat Feuer gefangen, szíve lobbott vetett.

Itt-ott van olyan idézet, melyből épen az hiányzik a mi a cikkszó magyarázatára szolgálna. Péld. Ausgreifen alatt: die Pferde greifen aus, nincs meg a magyarban.

Egyik-másik cikkekben egy és ugyanaz a mondat kétszer is előfordul. Péld. Aufsetzen alatt: den Kopf aufsetzen. Augenschein alatt: in Augenschein nehmen stb. stb.

Sok olyan van phrasisnak véve, a mi épenséggel nem az. Péld. Fortchaffen lassen: elvitetni. Das Haus ist 10 Jahre alt, a ház 10 éves stb. stb.

Az egymáshoz tartozó mondások sokszor különböző cikkekben vannak. Ilyenkor szükséges, hogy az olvasó figyelmeztetve legyen arra, mely cikkek analógok. Ezt a figyelmeztetést csak elvéve találjuk. Gans alatt hiányzik «v. ö. Gärtner» Aufdringen alatt hiányzik v. ö. Aufbürden stb. stb.

Hosszabb cikkeknek az anyaga igen sokszor minden rend nélkül való. A mi szorosan összetartozik, másfajta mondatok által van szétválasztva. Például szolgáljon a Schlagen cikk. Feuer schlagen és Funken schlagen összetartozik; de más phrasis van közbetoldva. V. ö. Aus dem Felde schlagen. következik: aus dem Sattel schlagen. Ilyen ferde sorrend ez is: Aus dem Gedanken schlagen — aus der Hand schlagen — aus dem Kopf schlagen. In Bande schlagen — Schlägt in mein Fach — Jemanden in Fache schlagen.

A mi a hiányokat illeti, azoknak a száma is igen tetemes. Péld.

Arm	alatt hiányzik:	<i>kevés</i> az öröme.
Athem	»	lélekszakadva.
(in) Asche (legen)	»	elhamvasztani.
Aufbrechen	»	fölkerekedni.
Auflösen	»	földnek indulni.
Augen	»	szembeszökő.
Mal	»	mult <i>versen</i> , három <i>csatára</i> voltam stb.
Gans	»	kis kedden.
Funke	»	szikra stb. stb.

Úgy hiszem, a mondottakból eléggé kiderül, hogy a munka *úgy, a hogy van*, semmi szín alatt ki nem adható, ennélfogva a pályadíjjal való kitüntetést sem érdemli.

Budapesten, 1893. október 25.

Ponori Thevrenk Emil.

5. A magyar honfoglalás egykorú kútfőinek gyűjtése és kiadása érdekében tett külföldi utamról. (Marczali Henrik l. t. jelentése).

A M. T. Akadémia millenniumi bizottsága megbízásából ez év

július 2-tól aug. 17-ig terjedő németországi, svájci, belga és hollandus könyvtárakban és levéltárakban végzett kutatásom főeredményeit bátor vagyok a következőkben előadni.

Az anyagot a tárgy természetének megfelelően három csoportra osztom. Az első a honfoglalást megelőző adatokat, a második a magára a honfoglalásra vonatkozókat, végre a harmadik azon adatokat foglalja magában, melyek némileg későbbi időből származnak ugyan, egész az ágostai csata koráig (955), de azért a honfoglaló magyarság jellemzésére, politikai, társadalmi és katonai életének megvilágítására alkalmasak.

I. Honfoglalás előtti adatok.

1. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum.* Ezen 871-ben a salzburgi érseki udvarban készült emlékirat egyedüli forrásunk a pannoniai állapotokra nézve a honfoglalást közvetlen megelőző időkből. Különösen fontos a Kozel fejedelemségére vonatkozó rész. Bár a szövegben világosan Pannoniáról van szó, Salamon Ferencz mégis kétségbe vonta,* hogy itt a mi dunántúli vidékünkéről és a Balaton vidékéről van szó, hanem arra támaszkodva, hogy Mosaburg egy tó partján Karinthiában is előfordul, az egész térítési történetet oda akarta áthelyezni. A nagynevű tudóst itt túlságba vitte kritikai buzgalma. Az elég gazdag oklevéli anyag bizonyítja, hogy olynemű hűbéres szláv fejedelemségnek, mint a minőt Privina és Kozel alapítottak, a karantán részen már nem volt helye. Ennélfogva az emlékirat adatait továbbra is hazánk földjére kell vonatkoztatni.

E műnek öt kéziratát hasonlítottam össze, mindannyit a bécsi cs. könyvtárban. Kiadásunk alapjául az 596. számú XI. századi codexet kell vennünk, melynek a későbbiek (1064., 546., 434. és 423.), úgy látszik, csupán másolatai. Az alapcodexből hiányzó lapot a hozzá legközelebb álló 434. számú XII. századi codexből vélem pótolandónak. Az eredeti kézirat szövege itt-ott eltér a Wattenbach szövegétől, ki a többi kéziratra nagyobb súlyt helyezett.

2. *Annales Sithienses, vagy Sti Bertini.*

A magyarok betörését a német hirodalomba már jóval a honfoglalás előtt több, már régóta ismeretes adat beszéli el. 862-ben említik Hincmar évkönyvei, 863-ban a weingarteni évkönyvek. (Monum. Germ. Scr. I. 66. l.). De azért mégis csak kétséges hitelt tulajdonítottak ez adatoknak, először azért, mert Hincmar műve kéziratban nem maradt fenn, és még a Monum. Germ. kiadása (Scr. I. 422. l.) is csak a régi kiadásoknak, Du Chesne-nek és Bouquetnek lenyomata, másodszor meg azért, mert Hincmar egész politikai és tudományos szereplésénél fogva éppen nem örvendett nagy hitelnak. Ezt a kétséget teljesen eloszlatja az Annales Sti. Bertini-nek brüsszeli, 6448. számú, folio kézírata.

* Századok 1883.

mely a X. század elejéről való írásban maradt meg, és nem is terjed tovább 890-nél. Német Lajos háborúiról szólva így végzi: Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur. (100. fol. 2. col.) Az adat megbízhatóságához ennél fogva kétség nem fér. Csodálatos, hogy elkerülte Waitz figyelmét, ki az Ann. Sithienses-ről értekezett (Forschungen der deutschen Geschichte, XVIII. k.), és hogy még az annyira alapos Dümmler is, midőn a 862. év eseményeit tárgyalja, ez eseményre nézve a sokkal később, a XI. században írt és a régebbi időre nézve az Ann. Sithiensesből merítő Blandigny-i évkönyveket idézi. (Geschichte des ostfränkischen Reiches II. 37. l.).

Feltűnő, hogy az annyira bő és részletes egykorú fuldai évkönyvek, melyek sok tekintetben megegyeznek a St. Bertin évkönyveivel és némileg hivatalos tekintélyt élveznek, ezt az adatot nem közlik. Nem vélek tévedni, midőn e mulasztást épen a fuldai annaleseknek a német királyi udvarhoz való közeli viszonyában keresem. Lajos király ellen legnagyobb fia Karlmann 861-ben föllázadt, kiűzte a pannoniai hercegeket és határgrófokat, s maga vette ott kezébe a kormányt. A magyar betörés — összevetve az időt — a német trónviszálynak természetes folyományaként tűnik fel. Épen nem látszik valószínűtlennek, hogy Karlmann hívta be őket, úgy mint harmincz évvel később fia Arnulf. Ez magyarázata lehet a fuldai évkönyvek hallgatásának, annál is inkább, mert Karlmann már 862-ben kibékült atyjával.

A weingarteni, st. galleni és alemann évkönyvekben előforduló adat, bár X. századi kéziratra vezethető vissza, nehezen eredeti. A magyarok «Hunoknak» nevezetnek, a pontos helymeghatározás helyett csak «keresztyéniséget» olvasunk.

II. A honfoglalásra vonatkozó emlékek.

Az egykorú németországi források közt tartalmasságra és megbízhatóságra nézve első helyen állanak a *fuldai évkönyvek*.

Ezeknek lipcei, brüsszeli és bécsi kézíratait hasonlítottam össze. A kiadásnál a lipceinek, mint legrégibbnek, még a X. században írottak, szövege vehető alapul a 892—896., 898. és 900-iki évek eseményeire nézve. A 894. évet, a melyet tartalmazó levél a lipcei codexből hiányzik, a szintén igen jó brüsszeli (XII. század elejéről való) 7503. számú codexből pótolhatjuk, a mely épen ez évre nézve több helyen jobb szöveget ad a hasonló időből való 451. számú bécsi kéziratnál.

2. *Regino krónikája*. A magyarok bevándorlása e nevezetes kútfőjének kézíratai közt a két legrégebbit: a müncheni 6388. számút (a X. századból) és a bécsi 408. számút (a XI. századból) hasonlítottam össze. A kiadás alapjául egészen a münchenit lehet venni. Meg kell jegyezni, hogy a müncheni kézirat több helyen különbözik az eddigi kiadások olvasásától.

A kiadáshoz szükségesnek tartottam Regino folytatásának egybevetését is (a müncheni codexben 967-ig). Ennek fölvételét nem csupán a benne foglalt adatok javasolják, hanem még inkább az, hogy Regino művét, valamint annak folytatását legrégibb hazai íróink, úgy a krónikák, mint az Anonymus bőven felhasználták.

3. *Liutprand Antapodosis*. Ennek négy kéziratát hasonlítottam össze, a müncheni X. századin kívül, melyet Liutprand saját keze írásának tartanak, az 5412., 9904. és 14423. számúakat Brüsszelben. Ez utóbbiak közt az első, bár írása valamivel későbbi, több helyen szintén értékesíthető.

4. *A salzburgi érsek és a bajor püspökök levele János pápához 900-ból*. Ez igen fontos oklevélnek két kéziratát hasonlítottam össze, egyet Kölnben, a városi hist. levéltárban, másikát Bécsben, a cs. könyvtárban 1051. sz. a. Mind a kettő a XII. század elejéről való. A bécsinek írása tán valamivel régibb. A textusban kevés a lényeges eltérés. Az elsőséget azonban a kölninek adnám a következő okokból: A kölni kéziratban csak néhány levél van meg, a bécsiben egész gyűjtemény, sőt az egész kötet még számos egyéb theologiai munkát foglal magában. 2. A bécsiben az illető levelek nincsenek kellő sorrendben, és a margónál meg van jegyezve, mily rendben kellene lenniök. Ez a rend pedig az, melyben a kölni levelek valóban állanak. Végre harmadszor: a kölniben meg van jegyezve, hogy Reichersbergből való, vagyis oda, a honnét az első kiadás (a Gewoldé 1613) kikerült.

A kölni levél a végén csonka, de az egyenesen a magyarokra vonatkozó rész megvan teljesen. A mi a levél belső hitelességét illeti, az kétségen fölül áll és általa igen fontos adatokat nyerünk a morvák, németek és magyarok viszonya felől épen a honfoglalás éveiből. Valószínű azonban, hogy a levél azon része, mely a passauai igények támogatására szolgálhatott, későbbi, passauai interpolatio.

III. Fontosabb emlékek a kalandozások korából.

1. Ezek közt minden tekintetben *Ekkehard* (IV.) *Casus Sti Galli*-jat illeti meg az elsőség.

Összehasonlítottam az eredeti codexet St. Gallenben. Több, köztük némely lényeges eltérést jegyeztem meg a Monumenta Germaniae szövegétől.

Ugyancsak St. Gallenben összehasonlítottam Sz. Viboráda életét, kit a magyarok öltek meg, továbbá a St. Galleni évkönyveket, és Salamon baseli püspök és st. galleni apát verses levelét Dado verduni püspökhöz 903. vagy 904-ből, melyben többek közt a magyar pusztítások miatt panaszkodik. Ugyancsak a St. Galleni nekrologiumban, melyet 1000 körül irtak, sikerült egy tudtomra még ki nem adott följegyzésre akadnom.

308. l. 1111. Nonas febr. Obitus Heriboldi et Prunuwarti episcopi et Notkeri laici.

Föléje írva más írással. Iste Sti Galli servus erat et plurimos Ungariorum cum rege ipso convertit.

A nekrologium egy más lapján a magyarok ellen elesett főurak vannak elsorolva. A csaták napjainak megállapítására legtöbb anyagot a freisingi X. századi följegyzés nyújt. Ez most Münchenben van, de teljes kibetűzése az írás elkopása és elhalványulása következtében igen nagy nehézséggel jár.

2. A legelső magyar betörésekre nézve egykorú forrás a St. Galli évkönyv, melyet a Monum. Germaniae-ben, mint Annales Alemannici jelent meg. Ennek eredeti kézírata Zürichben van az állami levéltárban és ez nem is terjed túl 926-on, vagyis St. Gallen elfoglalásán. E kézirat összehasonlítása is több eltérést tüntetett fel.

3. *Corveyi Witichind* szász évkönyvei. Ennek a magyar történetre nézve fontos részleteit: a magyar beavatkozást a szász-dalemincz vizzályba: a werlaoni ostromot, merseburgi és ágostai csatát, a drezdai kir. könyvtár 338. sz. XII. századi codexéből másoltam. Ez a Waitz kiadásától a Monum. Germ. III. köteiben csak kevésben tért el.

4. *A lobbessi apátok története* Folcuintól. Elbeszéli Lobbes apátság ostromát a magyarok által 954-ben és bővelkedik a magyarok hadviselését felvilágosító részletekben. E műnek csak egy XVI. századi kézírata maradt meg Brüsszelben, melyet lemásoltam.

5. Még fontosabb e szempontból *a cambrayi érsekek története*. Ezt a XI. században írták meg és az eredeti kézirat meg van Hágában (305. sz.), melyet összehasonlítottam Bethmann kitűnő kiadásával.

6. Az olasz portyázások történetére nézve fontos a *monte cassinói krónika*. Ennek eredeti kézírata Leo Marsicanustól a XI. század végéről megvan Münchenben. A Monum. Germaniae kiadásától több, jelentékenyebb pontban eltér. Különösen nagybecsű az a rész, mely a monte cassinói apátság megsarczolását tárgyalja, és melyben a magyaroknak adott kincsek és műtárgyak körülményesen elő vannak sorolva.

Bár szorosan nem tartozott utazásom céljához, felhasználtam a kedvező alkalmat Piligrin püspök 974-iki, a magyarok megtéréséről szóló levelének összehasonlítására. Ennek Kölnben és Bécsben találtam kéziratára a salzburgi érsek főlebb tárgyalt levele szomszédságában. Szintűgy lemásoltam merseburgi Thietmár eredeti kéziratát. E szöveg kutatása különösen azért érdekes, mert a kézirat tisztán mutatja, mily nehézséggel járt a magyar nevek leírása a német szerzőre nézve.

Célom volt: a magyar honfoglalás egykorú, eredeti kutfőinek, a mennyiben azok kézíratai Németországban, Belgiumban, Hollandiában és Svájcban találhatnák, kritikai kiadását előkészíteni. Tán szabad azon reménynek kifejezést adnom, hogy e czélt a M. Tud. Akadémia támogatásával, s hála a külföldi könyvtári igazgatók előzékenységének, tőlem telhetőleg megközelíttem.

Egyelőre Regino és Liutprand kéziratának reánk nézve legfontosabb lapjairól készíttettem másolatokat Münchenben. A többi e célra szükséges kéziratokra nézve bírom az illető gyűjtemények igazgatóinak ígéretét, hogy azokat, a M. Tud. Akadémia esetleges felszólítására, fényképezés végett Budapestre fogják küldeni.

Még két munka kéziratára volna szükség, hogy a kritikai apparátus együtt legyen. Az egyik Aelfred angol király Orosius fordítása, melyben a honfoglalás előtt hazánkról mint avar pusztaságról van szó. A másik egy apátnak (valószínűleg a St. Galleninak) levele Dado verduni püspökhöz, (megjelent Dachery Spicilegiuma XII. kötetében), a mely tudákos módon ad hírt a betörő magyarokról és fejtegeti azok származását és életök módját.

6. Jelentés a Régi Magyar Könyvtár III. kötetéről (*Hellebrandt Árpádtól*.) Ez év nyarán harmadízben tettem tanulmányutat külföldön az irodalomtörténeti bizottság megbízásából és segélyével a végből, hogy Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának III. kötetéhez anyagot gyűjtsék. Szerencsém van ez utazásomról jelentésemet benyújtani. A július 3-tól augusztus 27-ig terjedő időben következő könyvtárakban dolgoztam: prágai egyetemi, regensburgi kerületi, stuttgarti kir., tübingai egyet., st. galleni benedekrendi, zürichi városi, baseli egyetemi, mainzi, kölni, hamburgi városi, hannoveri kir. nyilvános, göttingai egyetemi, góthai herczegi, erfurti kir., jenai, hallei egyetemi, hallei Franke-intézet és Mária-egyházi, lipcsei egyetemi és városi, drezdai kir., görliczi Milich-féle, thorni gymn., poseni Raczynski, boroszlói egyet. és városi, végül a lembergi Ossolinski-intézet könyvtára. Ez idő alatt 288 nyomtatványt találtam, melyek közül 17-tel Szabó K. hiánycs czímmásait egészítettem ki; 271 pedig teljesen ismeretlen volt.

A megjelenés idejét tekintve, e 288 nyomtatvány következő időszakba sorozható:

Az 1500-ig terjedő időszakban megjelent		2	nyomtatvány;
1501—1600-ig	>	>	30 >
1601—1700-ig	>	>	187 >
1701—1711-ig	>	>	69 >

Beltartalmát illetőleg a nyomtatványok legnagyobb része alkalmi irat. Név- és születésnap, esküvő és halálozás alkalmával készült versek és beszédekre, valamint a dissertatiókra esik a legnagyobb rész. De vannak becses nyomtatványok is; sőt vannak olyanok is, melyekről eddig semmi tudomásunk sem volt. Mint fontosabb és becses nyomtatványok kiemelendők a következők: egy 1494-ben Velenczében nyomtatott esztergomi Breviarium, mely eddig teljesen ismeretlen volt. «Georgius de Hungaria»-nak egy 1499-ben megjelent «arithmeticae summa tripartita» című munkája. Nemcsak a munka, hanem a szerző neve is ismeretlen volt eddig. Toldy Ferencz említ ugyan egy Magyar György

nevű dömés író, kinek «de ritibus Turcarum» című műve kéziratban maradt fenn, de vajjon a kettő egy szerző-e, azt csak a későbbi kutatás döntheti el. Decsi Jánosnak «synopsis philosophiae» című munkájának egy strassburgi kiadása 1591-ből. Eddig csak egy Wittenbergi 1595-iki kiadása volt ismeretes. Georgievics Bertalan magyar zarándok hat munkája; többek közt jeruzsálemi utazásának leírása. (Lüttich 1600). Gyalui Torda Zsigmondnak «oratio de beatitudine,» Padua 1549. műve Honter Jánosnak két munkája a XVI. századból. A sebesi névtelennek «Libellus de moribus Turcorum» 1530-ban megjelent kétféle kiadása. A nagyhirű bártfai szül. Henisch György két munkája. A nyitrai egyház zsinati határozatai (statuta synodalia) Bécs 1560. Pelbárt két munkája a XVI. századból. Sambucus Jánosnak négy munkája. A XVII. századbeli írók közül megemlítenők Pater Pál thorni tanárnak 25 alkalmi nyomtatványa; az iglói születésű s a protestáns üldözések alatt külföldön bolyongott Klesch Dánielnek 17 alkalmi beszéde és költeménye. Nádasi János hét munkája. Az eperjesi születésű Sartorius János thorni, elbingai majd danzigi tanárnak dissertatiója.

Szükségesnek látom ennek kapcsán visszatekinteni az eddigi eredményre. A három évi bel- és külföldi utazásom alatt összesen 2,120 darab nyomtatvány került napvilágra, melyből 1,613 egészen új, eddig ismeretlen nyomtatványokra esik; 507-tel pedig Szabó Károly hiányos czéduláit lehetett kipótolni. Ha most hozzáadjuk a Szabó Károly által elkészített 2,017 czédulát, úgy 4,137 könyvészetiileg kész czédulából áll a Régi Magyar Könyvtár sajtó alá rendezendő III. kötet anyaga.

Mint ezekből kitetszik, az anyag oly tekintélyes, hogy a munka a jövő év elején sajtó alá rendezhető. Van ugyan még mintegy 400 hiányos cím, mely szám saját jegyzeteimből is szaporodik; de ez nézetem szerint nem képez akadályt a munka megkezdésére. Valamint az első két kötetben, úgy ebben is az ily hiányos címeket úgy adjuk, a mint az idézendő forrásmunkákban előfordulnak. Ezek közül a három utazásom alatt egy sem került napvilágra, s nem is valószínű hogy előkerülnek.

7. **Egy feledésbe ment régi latin-magyar szótárról.** (A főtítokár előterjesztése a november 20-i osztály-ülésen). E napokban történt, t. osztály, hogy a Schläglből most nálunk levő glossariumot forgatva, észrevettem, hogy a kézirat elején, a források közt, Januensis Catholicon-jára is van hivatkozás. Ponori Thewrewk Emil társunk, a kinek a kézirat eme sorait megmutattam, azt tanácsolta, hogy a Catholiconnak egyik kiadását jó lenne valahonnan előkérni, pl. a bécsi udvari könyvtárból, a schlägli glossariummal való egybevetés végett. Mielőtt azonban Bécsbe írtam volna, tudakozódtam idehaza e Catholicon felől. és örömmel hallottam, hogy saját könyvtárunkban is megvan.

Kikölcsönöztem tehát e kis folio-kötetet és alig nyitottam fel,

meglepetéssel vettem észre, hogy a kötet végén 74 kéthasábos lapra terjedő, XVI. vagy XVII. századi kézirat van: egy latin-magyar szótár töredéke A-tól a Cilonos szóig, a mely legalább is 4000 magyar kifejezést foglal magában, és köztük rendkívül sok, szerfelett érdekes, régi magyar szót. Legelső dolgom volt meghatározni, hogy honnan és mikor került e szótár az Akadémia könyvtárába. A kötet homlok-élén ez olvasható: «Venerabilis Conventus Gyöngyösiensis Ordin: Minorum». Tehát a gyöngyösi Sz.-Ferencziek könyvtárából került hozzánk. Szilády Áron társunk közölte velem, hogy a gyöngyösi zárda. Döbrentei Gábor közbenjárására, több régi könyvet ajándékozott az Akadémia könyvtárának. A M. Tud. Társaság 1835. évi nagygyűlése t. i. megbízta Döbrentei Gábor rendes tagot, hogy a «Régi magyar nyelvemlékek» gyűjteményének szaporítása végett látogatná meg a jászói országos levéltárt s az útjába eső egyéb könyv- és levéltárakat. Döbrentei úti jelentését az 1836. évi nagygyűlésen terjesztette elő. Ejelentésben elmondja Döbrentei, hogy a Gyöngyösről kapott könyvek egyike: «Opus preclarum dictum Catholicon, a fratre Johanne Januensi. Venetiis 1487. In folio. Ehhez — folytatja — egy latin magyar szókönyv van kötve, mely A-tól Cilonos szóig foly s a többihez vonalozás áll készen. Hatféle kéz látszik az íráson. Mutat 1600 elejére». Eddig Döbrentei.

Harmincz évvel később Mátyás Flórián társunk, mikor a Nyelvtörténeti Szótár-Kísérlet című — fájdalom, csonkán maradt — munkájához az adatokat gyűjtötte, megtalálta e szótárt az Akadémia könyvtárában s a tőle használt forrásművek közt ekként jelöli meg «Régi szótár (Rsztr) a XVI. század első feléből az Akad. könyvtárában.»

Megemlékezik e szótárról Hellebrant Árpád is a M. Tud. Akadémia könyvtárában levő Ősnyomtatványok jegyzékében a 100. lapon: «Operi affixum est fragmentum lexicæ latinæ hungaricæ, 73 folio complectens, saeculo XVII. scripti.»

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond társaink, mikor a Nyelvtörténeti Szótárt szerkesztették, keresték e szótárt. Mátyás Flórián útmutatása alapján, az Akadémia könyvtárában, de minthogy ő nem nevezte meg a colligatumot, a melybe az kötve van — Döbrentei jelentése és Hellebrant jegyzéke pedig elkerülte a szerkesztők figyelmét — nem dolgozták föl a Nyelvtörténeti szótár számára, és csakis a Mátyás Flóriántól közlött egy-két szót vették föl belőle.

Pedig e szótár töredék létére is, rendkívül becses egy nyelvemlék. Akármikor másolta is le az a gyöngyösi hat minorita, akár 1600 elején, miként Döbrentei mondja, akár a XVI. század első felében Mátyás Flórián szerint, akár a XVII. században Hellebrand szerint, — annyi bizonyos, hogy nyelve a XVI. század első feléből, igen valószínűleg a Zápolyák korából való. A centuriót így értelmezi: «szaz ember hadnaggia: Aga»; a cassiodolabrumot pedig; «alabard, kyvel az lancz kenezók járnak». Tehát már *agák* és *landsknechtek* járnak Magyarországon!

De nem is későbbi 1550-nél, mert igen sok olyan szó van benne, a mely csakis a codex-irodalomban található, s a XVI. század második felében már többé nem fordul elő. Ilyenek: *beléndes* (fényűző), *lelki fiú* (fogadott fiú), *gerla* (mérték neme), *genyett* (hitvány. alávaló), *gyümölcsötlen* (gyümölcsstelen), *jogunk* (jobb kezünk), *késállkodás* (vilongás), *kórolkodik* (betegeskedik), *lélemés* (lelet, találmány), *mevetni*, *mevetség* (nevetni, nevetség), *pakocsa* (tréfa), *ív-tekervény* (számszerij) stb. Ugyancsak a XVI. század első fele mellett szól az infinitivusnak -*nya*, -*nye* végzete: *előhínya*, *syetnye*, *jvnye*, *szerkesznye*, *themienesznye*, *vadolnya*, stb., valamint az *engedet*, *járlulat*, *tagadat* s több efféle névszó. Azonkívül sok érdekes, eddig teljesen ismeretlen, kihalt szó; *Isten oldala fű*, *Szent-György köve* (alabastrom), *királyné asszony dinnye*, *nyás*, *nyáskodni* (nyájas, nyájaskodni), *nagynász* (násznagy), *álgynáság* (műszer, eszköz), *elcsontolni*, (amputare), *megjátékolni* (megtréfálni), *párolkodni* (lélegzeni), *kiemésztés* (sedes naturae), *konyhapokla* (kiöntő hely), *ftyemonya* (bolyagocskák a víz színén), *moytt* (törköly), *verpécz* (bocskor), *megistápozni* (megbotozni), *tranczél* vagy *tranesél* (tranchel: fabordó hajó), *szoktalan* (e helyett szokatlan). — Továbbá tájszók, melyek ma csak egyes vidékeken élnek: *csimota* (csemete), *galacsin* (golyócska), *kétlevelű ajtó* (bifores). *hiripes* (asthmaticus), *váltoszlág* (alternativ), *rekemez* (kis kövér, ma renkesz) stb. — Végre a hangtan vagy jelentés tekintetéből érdekes szóalakok: *kenczel* (gönczöl) szekere; *görbönczés* (garabonczás); *katona* (nem harczos, hanem a harczosok szolgálja: servus militum); *trágár* (baiulus, qui vecturas onerum corpore suo victus quaerendi gratia portat, tehát a mai hordár); később trágárnak nevezik a hír-hordót, még utóbb mai értelmét veszi föl.

Kötelességemnek tartottam, t. osztály, a figyelmet e nyelvemlékünkre fölhívni, a mely bizonyára megérdemelné, hogy nyelvészeink egész tüzetesen földolgozzák.

8. Az 1843/44. országgyűlés kerületi ülésének naplói. Zichy Antal tiszti. tag, az 1885-ik év első hónapjaiban arra hívta fel első hazai tudományos intézetünk figyelmét, hogy mivel újabbkori országgyűléseink történetének számos nagy jelentőségű emléke még ismeretlenül, gyakran megközelíthetetlenül lappang, sőt azon veszélynek van kitéve, hogy az azok fontosságát nem ismerőknek kezeiben elvész, annál inkább, mert azon férfiak sora, a kik az 1848-ik év előtti országgyűléseken részt vettek, immár mindinkább ritkulván, attól lehet tartani, hogy a jelzett emlékek iránti érdeklődés a nagy közönségben szűnni fog: itt az idő, hogy az Akadémia azok megmentését célzó intézkedéseit tovább ne halasztza.

Tud. Akadémiánk az indítvány nagy fontossága által áthatva, azzal a kérelemmel fordult Tisza Kálmán akkori belügyminiszterhez, hogy e nemzetileg is nagy jelentőségű ügyre a törvényhatóságok figyel-

mét felhívja. Tisza Kálmán miniszterelnök 1885. márcz. 511,830. sz. a. leiratában a törvényhatóságok figyelmét a kérdésre valóban fel is hívta.

E felirat keltette föl az én figyelmemet is az ügyre. Én ugyanis az 1843/44-iki országgyűlésen, alig néhány nap kivételével, a nagy Klauzál Gábornak, Csongrád megye követének oldalán, mint követi irnok vettem folyton részt, és a kitűnő államférfi atyai tanácsára az országgyűlés tárgyalásairól. különösen pedig annak kerületi üléseiről gondos naplót is vezettem. Csakhamar tetté érlelődött lelkemben a gondolat, hogy az 1843/44-iki örökké emlékezetes országgyűlés kerületi üléseinek tárgyalásait kidolgozzam.

Előkerestem tehát rég pihenő naplómat, kiegészítésül fáradságot és költséget nem kímélve, megszereztem a kellő koriratokat s megkezdtem a rám nézve nem könnyű feladat fogantatását. Dolgozgattam igaz ügyszeretettel, de mindig azon hátsó gondolattal, hogy ha hivatottabb erők az én szerény munkálkodásomat fölsőlegessé teszik, — hisz forrón szeretett irodalmunk ez által csak nyerni fog, — az én kísérletem ismeretlen marad.

Nyolcz hosszú év forgott le, bár lassú gazdálkodásom és társadalmi helyzetem engedte, de szakadatlan és buzgó munkásságom közben; a hivatottabb erők azonban nem jelentkeztek. Indíttatva éreztem tehát magamat arra, hogy nyolcz évi munkálkodásom szerény gyümölcisével előlépvén, a hézagot mérsékelt erőm munkájával pótolni igyekezzem. Az 1843/44-iki országgyűlés kerületi üléseinek naplóit saját költségemen sajtó alá is adtam. Az I-ső kötet immár napvilágot látott; kellő gyorsasággal követik ezt a többiek s hat kötetre tervezett művem, isten segélyével május elejére, egészen ki is lesz nyomtatva.

Kinek ajánlhatnám fel, — ez úttal még csak I-ső kötetét szerény munkámnak, — tisztább hazafiúi érülettel, mint annak a nagy tekintélyű tudós intézetnek, a melynek kebelében fogamzott meg a gondolat, a melyből pattant ki az ösztönnek azon első szikrája, a mely engemet, — a kit életfoglalkozásom egészen más térre utaltak, a ki arra talán sohasem is gondoltam volna magamtól, — irodalmi munkálkodásra serkentett. Térjen vissza a gondolat eredménye azon forráshoz, a honnan az első kiindulását nyerte.

Fogadja azért a mélyen tisztelt Akadémia e szerény munkámat, mint hazafiúi rendületlen tiszteletem csekélyke adóját, oly kegyes indulattal, a minő igaz hódolattal azt részemről felajánlani ezennel bátorlakodom.

Hazafiúi mély tiszteletem tolmácsolása után maradtam örök híve
Hód-Mező-Vásárhelyen, 1893. nov. 21.

Kovács Ferencz,

Hód-Mező-Vásárhely városa volt orsz. gyűl. képviselője.

Lejáró pályázatok

1893. december 31-én.

1.

A Bródy-féle alapítvány 3000 frtnyi jutalma az 1894-iki nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat az év végeig (1893. december 31.) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson.

Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hirlapirói működésének jutalmazására fog fordítani, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

2.

A M. T. Akadémia a Szilágyi István-féle alapítványból a folyó évi nagygyűlésen 1200 frtot tűz ki az 1884—1893. évi időközben magyar nyelven megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, melyek akár Magyarország teljes, akár az egyes korszakok történetét tárgyalják. Felszólíttatnak tehát mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat az év végeig (1893. decz. 31.) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki, hogy oly be nem küldött munka is pályázhasson, a melyről a tagoknak tudomásuk van.

KÖRLEVÉL

a M. Tud. Akadémia tagjaihoz.

Tisztelettel értesítem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy a néhai *Budenz József r. tag könyvtárából való kettős példányok* az Akadémia tagjainak, a Könyvtári Bizottság határozata értelmében mérsékelt áron eladatnak. Az eladó könyvek lajstroma a könyvtár helyiségeiben a hivatalos órákban (d. e. 11—1, d. u. 3—7.) rendelkezésre áll.

Budapest, 1893. nov. 28.

Fröhlich Róbert,

a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.

Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel (336 lap) 8 frt.

Henszlmann Imre, Lőcse régiségei. 14 táblával 6 frt. (163 lap).

Henszlmann Imre, Pécs középkori régiségei. Három részben, (97, 372 és 165 lap) 12 képtáblával és számos fametszettel 6 frt.

Henszlmann Imre, A sz.-fehérvári ásatások eredménye. (226 l.) 9 táblával 2 frt.

Jakab Elek, A m. tud. Akadémia kéziratárának ismertetése. (43 l.) 40 kr.

Ipolyi Arnold, A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. (234 l.) Pompás díszkiadás. 10 frt.

**Kállay Béni*, A szerbek története 1780—1815. (640 l.) Ára 50 kr.

Karácsonyi János, Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomatikai tanulmány. (224 l.) 2 frt.

Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre. (216. IV.) 1 frt 20 kr.

Károlyi Árpád és Szalay József, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. (262 l.) 1 frt 40 kr.

Lipp Vilmos, A keszthelyi sírmezők. (52 l.) 363 rajzzal 1 frt 60 kr.

**Mac-Carthy Justus*: Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. Három kötet. (618; 686; 485 l.) 4 frt 50 kr.

Márki Sándor, Péro lázadása. (96 l.) 90 kr.

Myskowszky Viktor, Bártfa középkori műemlékei. Két részben. 14 fénynyomatú táblával és számos fametszettel. 9 frt.

B. Nyáry Albert, A heraldika vezérfonala. Kilencz színnyomatú s 13 fametszetű táblával és 86 ábrával. (292 l.) 5 frt.

B. Nyáry Jenő, Az aggteleki barlang mint őskori temető. Egy tervrajzzal, 3 fénynyomatú táblával és 335 fametszettel. (180 l.) 3 frt.

Ortvay Tivadar, Magyarország régi vízrajza. Két kötet. (544, 464 l.) 5 frt.

**Pauler Gyula*, Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664—1671. Két kötet. (X. 412, 450.) Ára 1 frt.

Péchy Antal, Alsó Magyarország bányaművelésének története. Két kötet. (502, 846.) 8 frt 50 kr.

Pesty Frigyes, A Magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. (592 l.) 3 frt.

Pesty Frigyes, A szőrényi bánág és Szőrény vármegye története. Három kötet. (482, 560, 426.) 7 frt.

Pesty Frigyes, Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt. (448 l.) 3 frt.

Pulszky Ferencz, A rézkor Magyarországon. 21 ábrával (79 l.) 1 frt 20 kr.

Rákóczy Ferencz önéletrajza és „Egy keresztyén fejedelem áhításai” című munkája. (Az eredeti kéziratból). 592 lap. 3 frt.

**Rambaud A.*, Oroszország története. (A francia akadémiától megkoszorúzott munka). Ford. Laukó Albert. Két kötet. (432, 448.) 3 frt.

**Ratzel Frigyes*, A föld és az ember. A földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Ford. Simonyi Jenő. (XX. 624.) 1 frt 50 kr.

Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre, A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Két rézmetszettel és számos ábrával. (87 lap) 4 frt.

Rómer Flóris, Régi falképek Magyarországon, 13 képtáblával (170 l.) 8 frt.

Rupp Jakab, Budapest helyrajzi története. Két térképpel. (314 l.) 2 frt.

Rupp Jakab, Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézményekre. Három kötet (808, 474, 376 lap.) 3 frt 30 kr.

**Schuchhardt K.*, Schliemann ásatásai Trója, Tyrins, Mykéne, Orchomenos és Ithakában. (2 arczk., 7 tervrajzzal és 321 ábr.). (464.). Ára 3 frt.

**Sorel Albert*, Európa és a francia forradalom. I. rész: A politikai erkölcsök és a hagyományok. Fordította Szathmáry György. (VIII. 718.) 1 frt 50 kr.

Szédeczky Lajos, A czéhek története Magyarországon. (152 l.) 1 frt 40 kr.

Szédeczky L., Báthory István lengyel királyi választása. (354, XLII.) 3 frt.

Szédeczky L., Izabella és János Zsigmond Lengyelországban (108 l.) 70 kr.

Szalay Ágoston, Négyszáz magyar levél a XVI. századból. (432 l.) 1 frt 20 kr.

Gróf Széchenyi és az Akadémia alapítása. Szász Károlytól. (260 l.) 1 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István Beszédei. Összegejtötte s jegyzetekkel kísérte Zichy Antal. (630 l.) 4 frt.

Gróf Széchenyi István Levelei. Összegejtötte s jegyzetekkel kísérte Majláth Béla. Három kötet. (644, 730, 810 l.) 14 frt.

Gróf Széchenyi István Naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. Összeállította Zichy Antal. (670 l.) 4 frt.

Gróf Széchenyi István külföldi úti rajzai és főljegyzései. Naplói nyomán. Összeállította Zichy Antal. (440 l.) 4 frt.

Szentkláray Jenő, A dunai hajóhadak története. (334 l.) 2 frt 60 kr.

Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor fejedelem családi levelezése. 2 frt.

Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek. (1540—1679). Eddig tizenhat kötet. Kötetenként 3 frt.

Szinnyei József, Hazai folyóiratok és hírlapok történelmi repertoriuma. Két kötet, (1486. 1648 l.) 10 frt.

Thaly Kálmán, A székesi gróf Bercsényi család 1525—1835. Három köt. (354, 548, 824) 12 frt 80 kr.

**Thierry Amadé*, Elbeszélések a római történetből az ötödik században. Fordította dr. Öreg János. Aranyszájú Szent János és Eudoxia császárné. A kereszttyén társadalom keleten. (XIV. 580.) 1 frt 50 kr. — Szent Jeromos. A kereszttyén társadalom nyugaton. (XXVI. 588.) 1 frt 50 kr.

**Thierry Amadé*, A római birodalom képe, Róma alapításától kezdve a nyugati császárság végeig. Ford. Csiky Kálmán. (XII. 410.) Ára 1 frt.

Torma Károly, Az aquincumi amphitheatrum (Jelentés az ásatásokról.). 1 frt.

Torma Károly, Repertórium Dácia régiség- és felirattani irodalmához. (192. l.) 2 frt 50 kr.

**Vámbéry Ármin*, A török faj. (XVI. 768) Ára 1 frt.

Vass József, Az iskolázás az Árpád-korszak alatt. (128 lap). 1 frt.

Vázlatok a M. tud. Akadémia történetéből, 1831—1881. (166 lap). 50 kr.

Wenzel G., Magyarország mezőgazdaságának története. (424 l.) 2 frt 50 kr.

Wenzel G., Magyarország bányászatának kritikai története. (456 lap). 3 frt.

Wenzel G., A Fuggerek Magyarország történetében. (212 l.) 1 frt 20 kr.

Gróf Zrinyi Miklós Hadtudományi munkái. Rónai Horváth Jenő kiadása. (404 l.) 2 frt.

III.

Jog- és államtudomány.

**Bernát István*, Észak-Amerika. (256 l.) Ára kötve 1 frt.

**Berryer*, Törvénytörési beszédei. Ford. Tóth Lőrincz. (400 l.) 1 frt 50 kr.

**Carrara F.*, A büntető jogtudomány programja. Ford. Beksics Gusztáv. Két kötet. (XX. 390; 591.) Ára 1 frt.

**Concha Győző*, Újkori alkotmányok. Két köt. (X. 314. és XVI. 512 l.) 3 frt.

**Földes Béla*, Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. Ford. Földes Béla. (108 l.) Ára 50 kr.

**Gide Pál*, A nők joga. Ford. Tóth Lőrincz. Két kötet. (390 és 412 l.) 3 frt.

**Janet Pál*, A politikai tudomány története a morálhoz való viszonyában. Fordította Lőrinczy Béla és Angyal Dávid. Három kötet. (608 544. 568.) 4 frt 50 kr.

**Laveleye Emil*, Kormányformák az újkori társadalmakban. Fordította Tóth Lőrincz. (XVIII. 180.) Ára 50 kr.

**Lacergne Leonce*, Az angol mezőgazdaság. Ford. Beksics Gusztáv. (XX. 464.) Ára 50 kr.

**Leroy Beaulieu Pál*, Az új socialismus és annak bírálata. Ford. Sasvári Ármin. Bevezető előszóval Kautz Gyulától. (XII. 496.) 1 frt 50 kr.

**Leroy Beaulieu Pál*, Pénzügytan. Ford. Láng Lajos. Négy kötet. (XXVI. 542, XXII. 506, XX. 486, XX. 536.) Ára 2 frt.

**Mayr György* dr., A társadalmi élet törvényszerűsége. Ford. dr. Körösi József. (XVI. 348.) Ára 50 kr.

**Medveczky Frigyes*, Társadalmi elméletek és eszmények. (IV. 412.) 1 frt 50 kr.

**Pauler Tivadar*, Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. (312 l.) 1 frt 50 kr.

**Taine Hippolit Adolf*, A jelenkori Franciaország alakulása. Öt kötet. (VIII. 664.) (574, 632, 426, 320.) Ford. Toldy László és Csiky Gergely. 7 frt 50 kr.

**Todd Alphens*, A parlamenti kormányrendszer Angliában. Ford. Dapsy László. Három kötet. (VIII. 600, 618, 628.) Ára 1 frt 50 kr.